

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

KÜÇÜK ASYA

WILUAM J. HAMILTON

İSTANBUL
ORHAN KEMAL
İL HALKKÜTÜPHANESİ

Kayıt No:

Tasnif No:

Sicil No:

77056

950.20.410m

1210721

Küçük Asya
William J. Hamilton

Eserin Orijinal Adı

Researches in Asia Minor, Pontus and Armenia

Yayın Yönetmeni

Murat Karatağ

Çeviren

Kasım Toraman

Editörler

Arş. Gör. Durmuş Ersun

Arş. Gör. Erdinç Buruldağ

Sayfa Düzeni ve Kapak Tasarımı

Leyla Çelik

©Midas Kitap

Tüm Hakları saklıdır.

Ankara, Ağustos 2013

Midas Yayın No: 1

Yayıncı Sertifika No: 28523

ISBN: 978-605-64184-0-2

Midas Kitap

Konur Sokak 24/1

Kızılay/ANKARA

Tel: 0 312 425 1125

<http://www.midaskitap.com>

e-posta: midaskitap@gmail.com

Baskı ve Cilt: AMES Ajans Matbacılık Ltd. Şti.

Sertifika No: 14541

..... 5) . t ' .

Kütüphane Bilgi Kartı:

Küçük Asya, William J. Hamilton, Orijinal Adı: *Researches in Asia Minor, Pontus and Armenia*, Çeviren: Kasım Toraman, Gezi-Tarih, 832 sayfa, ISBN: 978-605-64184-0-2, Ağustos 2013, Ankara

William John Hamilton

(5 Temmuz 1805 – 27 Haziran 1867 } Wishaw, Lanarkshire'da doğan İngiliz jeolog. Charterhouse School ve Göttingen Üniversitesi'nde okudu. 1891'de Geological Society of London'da asistan olarak göreve başladı. 1835'te Hugh Edwin Strickland ile Doğu Akdeniz ülkelerinde jeolojik tura çıktılar. Tura kendisi, Ermenistan'a doğru ve Küçük Asya üzerinden devam etti. Bu yolculuk, *Researc-hers in Asia Minor, Pontus and Armenia'd a* anlatıldı. (1842} Erciyes Dağı'na tırmanan ilk kişinin de William John Hamilton olduğu bilinir.

Hamilton, 1854-1866 yılları arasında Geological Society'nin başkanlığını yaptı. 1841'den 1847'ye kadar Newport, isle of Wight'ın parlamento üyesiydi. Fransa ve Belçika'da gezintiler yaptı ve Tuscany'nin kayaları ve minerallerini, Oberstein'ın akik taşacakları, Hesse-Kassel bölgesi ve Mayence deltasının jeolojisini yazdı.

Küçük Asya

Antik Kent Haritası

Genel Adı

in Asya

Yerleşim

Karadeniz

Yerleşim

Yerleşim

Yerleşim

Yerleşim

Yerleşim

Yerleşim

Yerleşim

Yerleşim

Yerleşim

Yerleşim

Yerleşim

Yerleşim

Yerleşim

Yerleşim

Yerleşim

Yerleşim

Yerleşim

Yerleşim

Yerleşim

Yerleşim

Yerleşim

Yerleşim

Yerleşim

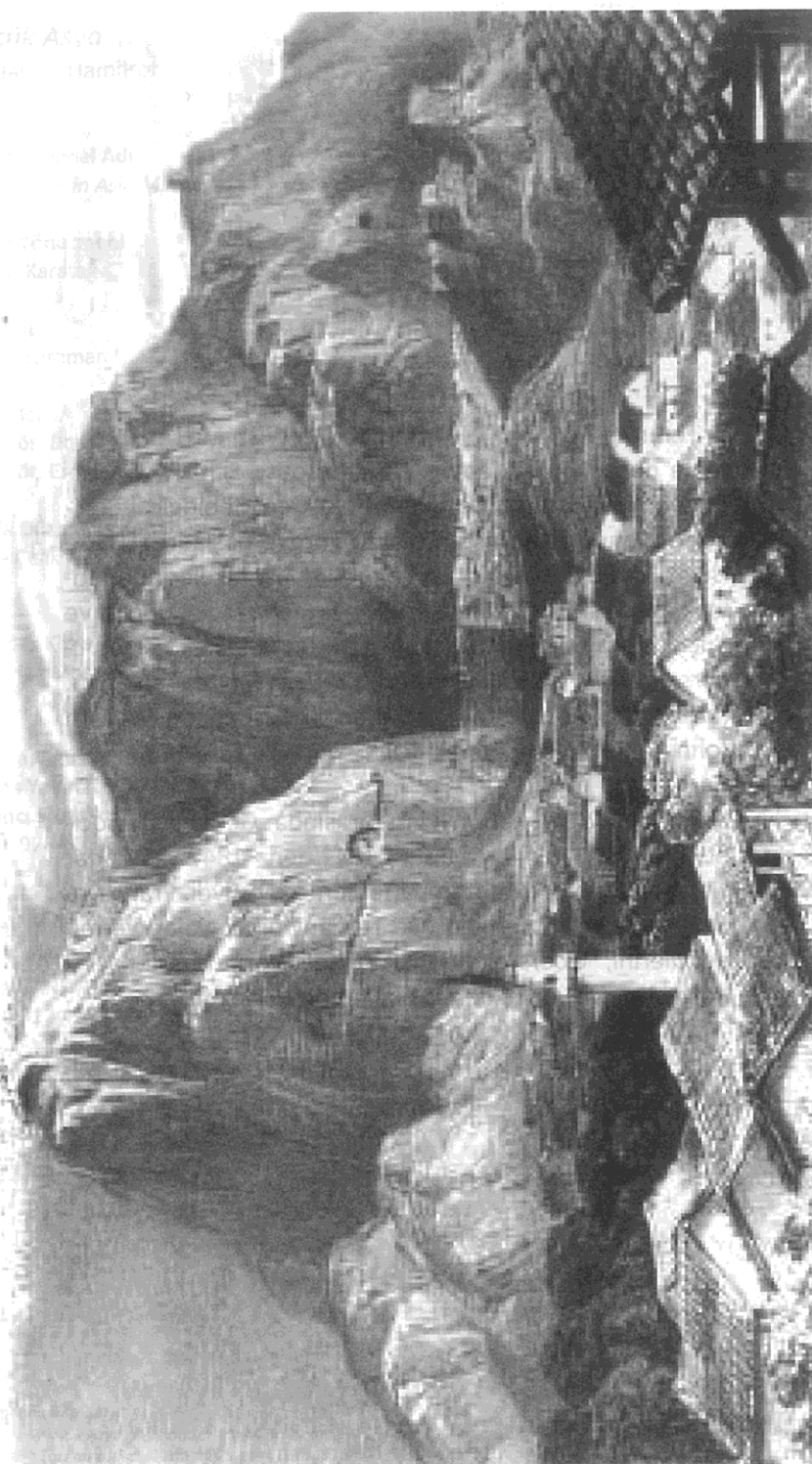
Yerleşim

Yerleşim

Yerleşim

Yerleşim

Yerleşim

Onsöz

William John Hamilton tarafından uzun süren bir yolculuk sonrasında iki cilt halinde yayınlanmış olan "*Researches in Asia Minor, Pontus and Armenia*" kitabı 1835-1842 yılları arasında araştırılmış bu bölgelerin o tarihteki yönetim biçimlerini, insan ilişkilerini, üretim ve ticaret hayatını anlatması açısından önemlidir.

Aynı zamanda yazarın araştırdığı tüm bu bölgelerde o zamanın koşullarına göre neredeyse göz önünde olan ve zaman içerisinde pek çoğunun kaybolmuş olduğu düşünülen onlarca kitabeyi kopyalaması ve bunları ekler kısmında yayınlaması da tekrar bulunması uzun uğraşlar gerektirecek bu kitabelerden yararlanmak isteyen araştırmacılar için kaynak olacak niteliktedir.

Kitapta geçen yer adlarına metnin orijinalliğine dokunmamak için müdahale edilmemiş, yazar tarafından ifade edildiği şekilde kullanılmıştır. Bununla birlikte; ülkemizde bu konuda bir dil birliği olmadığından yer adları pek çok kaynakta farklı biçimlerde yazılmaktadır, bu nedenle dil birliği sağlamak adına yayımlanacak bir eserin çok faydalı olacağını da söylemek mümkündür.

Yazarın bir jeolog olmasının faydası ise araştırılan tüm bu bölgelerin yeryüzü şekillerinin, oluşumlarının, bitki örtüsünün ve diğer jeolojik ve coğrafi özelliklerinin detaylı olarak tarif edilmesi şeklinde ortaya çıkar. Zaman içerisinde farklılaşan pek çok fiziksel özelliğin yaklaşık* iki yüz yıl önceki halinin öğrenilmesi de bu sayede mümkün olacaktır.

Yazarın sade ve akıcı bir dil ile kitabı kaleme almış olması; kitabın sıkıcılıktan uzak keyif verecek bir hikaye gibi okunmasını sağlar.

Kitabın tarih, sosyoloji, jeoloji, arkeoloji ve epigrafi çalışmalarına yardımcı olacak nitelikli bir eser olduğunu söylemek mümkündür. Bu branşlarda çalışan bilim insanlarına ve konuya ilgi duyan okurlara faydalı olmasını umuyoruz.

İçindekiler

BİRİNCİ CİLT

1 Bölüm	15
Fransa ve İtalya Yolculuğu - Trieste - Adelsberg - Adelsberg Mağaraları ve La Maddalena - Zirknits Gölü - İdria ve Cıva Madeni - Wippach - Trieste'ye Dönüş	
2 Bölüm	23
Trieste'den Hareket - Adriyatik Denizi - Kortu - Yunan ve Arnavut Kostümü - Sta. Maura - Kefalonia - Krani - Samos - İthaka - Patras	
3 Bölüm	37
Patrastan Ayrılış - Vostitsa - Avgo - Korinth - Kalamaki - Atina - Partenon - Peireus - Syra - Smyrna'ya Varış	
4 Bölüm	49
Smyrna ve Çevresi - Eski Smyrna - Spil Dağı - Eski Meles - Pagus Dağı - Karaghieul - Homeros Mağarası - Roma Sukemeri - Tiyatro - İzmir Çarşıları - Fougès, Eski Phocea (Eski Foça) - Konstantinopolis'e Varış	
5 Bölüm	65
Konstantinopolis'ten Ayrılış - Moudaniah - Brusa - Apolyont Gölü - Kirmasli - Hamamlı Harabeleri - Kesterlek - Kesterlek'ten Adranos'a Dağ Yolu	
6 Bölüm	81
Hadrian Harabeleri - Beycik Yazıtları - Misafirperver Haydar Resepsiyonu - Harmancık - Türk adetleri - Eachen - Frigya Mezarı - Tavşanlı - Orhancık - Azani'ye Varış	
7 Bölüm	89
Azani Harabeleri - Gediz Yolu - Bazalt Kayalar - Cadi'nin Konumu - Hermuz'u Geçiş - Uşak Yolu - Türk Halıları	
8 Bölüm	97
Uşak Ovası - Çörek Köyü Yazıtları - Banas Çayı'nı Geçiş - Ahat Köyü - Tarihi Kalıntılar - Segiçler Yolu - Köylü Ahlakı - Yazıtlar - Göbek Ovasını Geçiş - Olağanüstü Manzara	
9 Bölüm	107
Göbek'ten Süleymanlı'ya - Klanudda değil, Blaundus - Klanudda'nın Varlığına Dair Şüpheler - Takmak yolu - Trakit Dağlar - Aktaş - Catacecaumene'ye Varış - Kula - Karadevit	

10. Bölüm	115
Kula'dan Hareket - Volkanik Arazi - Adala - Bazalt Taşları - Hermuz Ovası -	
Alyattes Mezarı - Sart Harabeleri - Kasaba - Smyrna Yolu - Ninfi Ovası -	
Kavaklıdere Geçişi - Smyrna'ya Varış - Gezginlere İpuçları	
11. Bölüm	127
Bornova - İstanbul'a Dönüş - Şehzade'nin Sünnet Düşünü - Bulgurlu Bayırı -	
Trabzon'a Deniz Yolculuğu - Zararlı Bal - Trabzon'dan Erzurum'a Hareket - Cevizlik -	
Açelya Bitkisi - Karakaban'a Çıkış - On Binden İnış - Stavroz'a İntikal - Gümüşhane -	
Bayburt - Şalvar Bakır Madeni - Gurula - Fırat Ovasına İnış - Erzurum'a Varış	
12. Bölüm	145
Erzurum Cıvarı - Erzurum - Kars Yolculuğu - Aras Geçişi - Paralel Yollar -	
Hasan Kale - Köprü Köyü Hanı - Horasan - Haydut Korkusu - Bardes - Süphan Dağı -	
Kars - Hacı Veli Köyü - Ani'ye Varış - Harabe Tarifleri	
13. Bölüm	163
Ani'den Hareket - Ermeni Köyleri - Gümri - Kars'a Dönüş - Ararat Dağı -	
Kars'tan Bardes'e - Vahşi Dağ Manzarası - Liesgaff - Dağ Geçişleri - Tortum Vadisi -	
Harika Manzara - Khizrah - Euduk Yaylası - İspir'e İnış	
14. Bölüm.....	175
İspir Kalesi - Waiwoda ile bir gün - Bayburt'a Seyahat - Karaağaç -	
Çoruh Nehri Geçidi - Haystack Efsanesi - Bayburt'a Varış - Kale Ziyareti -	
Rusya Savaşı - Balahor - Gümüşhane Yolculuğu - Gümüş Madenleri - Üretimi -	
Trabzon'a Dönüş - Ticaret ve İklim - Ayasofya Camii	
15. Bölüm.....	189
Trabzon'dan Ayrılış - Karadeniz Kıyı Manzaraları - Plakana - Akçakale, Eski Cordyle'de	
Yaşayanlar - İnci Limanı - Yoros Burnu, Eski Hieron Oros - İskefeh Deresi -	
Gellita Kalesi - Giresun Deresi - Fol Köyü - Büyük Liman - Görele Yakası - Eleheu,	
Eski Philocales - Kulak Kilisesi - Tirebolu'ya Seyahat -	
Tirebolu'ya Varış, eski dilde Tripolis - Bir Türk Mekanı - Nehir Kenarı Gümüş Madenleri	
16. Bölüm.....	201
Tirebolu Giresun Deniz Yolculuğu - Zephyrium Yakası - Philyreis Adası -	
Giresun Adası, eski dilde Aretias Adacığı - Giresun'a Varış - Helenistik Duvarlar -	
Eski Pharnacia - Ordu Yolu - Pazar Suyu, eski dilde Pharmatenus - Melet Çayı, eski dilde	
Melanthius - Ordu, eski dilde Cotyora - Ordu Fatsa Seyahati - Vona Burnu,	
eski dilde Boona - Cilicum (Kum) Adacığı - Yoson Burnu, eski dilde Jasonium Promontorium -	
Fatsa, eski dilde Phadisana - Polemonium - Hayar Kalesi -	
Ünye, eski dilde Enöe - Ünye Kalesi - Demir Madeni ve Ocakları - Tarihi Halibler	
17. Bölüm.....	215
Ünye'den Ayrılış - Gheureh ırmağı, eski dilde Thoaris - Meyve Ağaçlığı -	
Melitsch Çayı, eski dilde Beris - Terme Ovaları - Terme - Themiscyra - Çarşamba -	
Yeşil Irmak - Osman Paşa - Derbent Burnu - Samsuna Varış, eski dilde Amisus -	
Samsun Limanı ve İç Kalesi	

18 Bölüm 225

Osman Paşanın Varlığı - Samsundan Hareket - Esene - Kumcağız, eski dilde Konopeium -
Bafra Yolu - Tütün - Bafra Kasabası - Alaçam, eski dilde Zalekus - Sahil Yolu - Ak Çay -
Manzara - Kousoufet Ovasına Varış - Horozculuk - Gerze Yolu - Alışveriş ve Ticaret -
Gerze'den Sinop'a - Çobanlar Çayı'nı Geçiş, eski adı Evarkhus - Sinop'a Varış -
Son Durumu - Antikalar - Yarımada'nın Jeolojisi

19 Bölüm..... 243

Sinop'tan Ayrılış - Boyabat'a Doğru Dağ Yolu - Mehmet Bey Oğlu Köyü - Boyabat - Kalesi ve
Jeolojisi - Costambol Çayı, eski dilde Amnias - Duran - Kızıl Irmak - Costambol Çayı ile
Birleşimi - Vezir Köprü

20 Bölüm..... 255

Vezir Köprü'den Ayrılış - Havza Kaplıcaları - Ladik - Stiphane Palus - Sonnisa - Phanaroea
Ovası - Yeşilirmak (İris) ve Kelkit (Lycus) Suyu Bağlantısı - Boğaz Hisar Kalesi - Herek -
Niksar Yolu - Niksara Varış, eski dilde Neocaesarea - Konumu ve Tanımı - Muhtemel Cabira
Mahali - Niksar'dan Tokat'a - Gümenek, eski dilde Comana Pontica - Tokat'a Varış -
Bakır - Döküm - Türkiye Reformu Üzerine Düşünceler

21 Bölüm..... 273

Tokat'tan Ayrılış - Kaas Ova, Daximonitis (Strabon'un bahsettiği) - Yeşilirmak Yatağı -
Turhal - Kalesi - Yıkık Han Köyü - Zile, eski dilde Zela - Semiramis Höyüğü -
Caesar'ın Zafer Yeri - Aşkale'de Çingenelerle Buluşma - Amasya Ovası - Şehre Varış -
Konumu

22 Bölüm..... 287

Amasya'dan Ayrılış - Uçsuz Ova - Çöterlek ırmağı, eski dilde Scylax - Hacıköy -
Ahmet Bey - Arhat Köyü - Tchaana - Tekiye - Çorum - Yıkık Kale - Yazıtlar -
Ahalinin Yobazlığı - Nehir Yatağı - Hatap Tekiyesi - Muazzam Kayası - Üyük veya Höyük
(Euyuk) - Dikkate değer Yıkıntılar - Alaca - Yozgat Yolu - Yozgat'a Varış -
Nefes Köyü Turu - Boğaz Köy Harabeleri, eski dilde Tavium

23 Bölüm..... 305

Boğazköy'den Yozgat'a Dönüş - Habaktepe - Alaca'ya Dönüş - Tarihi Mezarlar -
Değirmen Köyü - Alaca'dan Hareket - Galatya'ya Giriş - Sungurlu'ya Varış - Çayan Köyü Tuz
Madeni Ziyareti - Delhici Suyu Geçisi - Kotchuk Köyü - Kalecik - Yazılar - Akça Taş -
Kürt Kampı - Ravli - Çubuk Ovası - Hüseyin Dağ -
Angora (Engureh)'ya Varış, eski dilde Anycra

24 Bölüm..... 319

Angora - Tiftik - Nüfus - Kaymakam - Augustus Tapınağı - Yunanca Yazıtlar -
Ayrılkçı Ermeniler Manastırı - Bahçeler - Yeraltı Geçidi - Elektrik -
Katolik Ermeniler - Türkler - Siyasi Düşünceler

25, Bölüm..... 327

Angora'dan Ayrılış - Balık Kuyumcu - Asarlı Kaya Hisarı - Beyjays - Sakarya (Sangarius)
Nehri'ni Geçiş - Gidişi ve Kaynakları - Meulk - Tarihi Yazıt - Ortu - Aslanlı -
Büyük toy kuşları - Sivri Hisar - Granit Dağlar - Bala Hisar, eski dilde Pessinus -
Yazıtlar - Çandır - Sakarya'yı Geçiş - Alekiam - Hamza Hacı -
Hergan Kalesi, eski dilde Amorium

26. Bölüm 345

Hacı Hamza'dan Çıkış - Gümek (Gümeke) Köyü - Beiad - Dağ Zinciri - Kırk Hinn - Eski Karahisar - Sinadik Mermer Ocakları - Kızıl Kök Yatakları - Afyonkarahisar - Harika Acropolis - Manlius Seferi Üzerine Düşünceler

27. Bölüm 355

Afyonkarahisar'dan Ayrılış - Akar - Sultan Dağı Geçiş - Yalvaç - Antik Pisidia Harabeleri - Avşar - Eğirdir Gölü - Yüksek Tepe - Yenice Köyü - Hayran Gölü - Dağ Geçiş - Türkiye Coğrafyası - Eğridir - Yıkık Kale - Assar Ovaları - Kum Rüzgarları - Isparta'ya Varış - Yunan Misafirperverliği - Bir Türk Valisi

28. Bölüm 367

Sagalassos Harabeleri - Tiyatro - Mezarlar ve Tapınak - Isparta'dan Ayrılış - Burdur - Zamk Ağacı - Burdur Yakınlarında Görülmemiş Mağaralar - Tarihi Evler - Burdur Gölü - Keçi Borlu - Dinar, eski dilde Apamea Cibotus - Maeander - Marsyas

29. Bölüm 379

Dinar'dan Ayrılış - Çardak Gölü - Anava Gölü - Ascania - Tuz Gölü - Taşlaşmış Pınarlar - Honaz - Colossae - Lycus Yeraltı Geçidi - Pınar Başı - Denizli - Laodikya - Hierapolis - Kapalı Falezler - Kaplıcalar - Mezarlık - Tchoruk Suyu - Ak Han

30. Bölüm 395

Denizli'den Ayrılış - Saray Köy - Kaş Yenici, eski dilde Tripolis - Hamamlar - Carura - Kuyuca - Antik Menderes - Nazilli Pazarı - Mastaura - Büyük Nazilli - Aydın Güzel Hisar Yolu - Yakup Paşa - Monopoly (Tekelcilik) - Tire'de Hastalık - Lethaeus Nehri - Dağ Geçiş - Aiasaluck - Cayster - Phryites - Metropolis Ovası - Fortona - Trianda - Sedi Köyü - Smyrna'ya Varış

İKİNCİ CİLT

31. Bölüm 411

İzmir - Veba - Hüseyin Bey - Aç Gözlülüğü - İzmir'den Ayrılış - İonia Sahili Vapur Seyahati - Foça, eski Phocaea - Ritri, eski Erythrae - Harabeler - İç Kale - Sığacık'a Deniz Yolculuğu - Teos Harabeleri

32. Bölüm 425

Sığacık'tan Hareket - Scala Nuova (Yeni İskele) - Phygela - Efes - Aiasaluck - Prion Dağı - Diana Tapınağı - Coressus Dağı - Lysimachus Duvarları - Yeni İskele'ye Dönüş - Türkler Gemide - Gayri Resmi Kovulma - Samos - Karia Sahili - HHHalicarnassus, Bugünün Bodrum'u - Anıt Mezar - Harabeler - Sikkeler

33. Bölüm 437

Bodrum'dan Hareket - Bitez Koyuna Giriş - Çifut Kalesi - Crio Burnu'na Seyahat - Cnidus Harabeleri - Tarihi Kentlere Ait Duvarlar - Yazıtlar - Mezarlar - Apollo Tapınağı - Syme (Simi) - Rodos

34. Bölüm 447

Rodos Kenti - Şövalye Mimarisi - Barbary Yolcuları - Ada Gezisi - Archangelo - Malons - Lindo, tarihi Liudus - İç Kale - Camiro Harabeleri, tarihi Camirus - Helenistik Duvarlar - Malona - Apollona - Embona - Atairo Dağı, eski dilde Atabyrius - Jupiter Tapınağı - Kalamata - Palaeo Rodos - Rodos'a Dönüş - Rodos Heykeli.

35. Bölüm	461
Rodos'tan Ayrılış - Simi Adası - Panermiotis Limanı - Simi İskeleyi - Sünger Ticareti - Zafer Anıtı - Helenistik Harabeleri - Simi Körfezinden Yukarı Gezi, tarihi Doridis Sinus - Gelgit Görüntüsü - Geniş Harabeleri - Ainoulias - Kirvasil - Asserena - Thymnias, Schoenus, Bubassius Koyları - Hyda - Simi'ye Dönüş - İzmir'e Varış	
36. Bölüm	471
İstanbul'a Dönüş - Sta. Sophia - Marmara Denizi - Mudanya - Lüfer Suyu - Abullionte, eski Apollonia - Harabeleri - Kız Han - Ulubat - Muhalitsch - Kara Dere Suyu - Akça Pınar - Aydıncık - Erdek, eski Artaki - Bal Kız, tarihi Cyzicus - Harabeleri	
37. Bölüm	487
Aydıncık'tan hareket - Manyas Gölü - Kazaklı - Kara Su - Meulver Köyü - Manyas, tarihi Poemanenus - Susugherli - Taş Kapı - İldiz - Kespit - Macestus ya da Simaul Suyu Yatağı - Kespit'de Yazıtlar - Kalburca - Opium - Bogaditza - Singerli	
38. Bölüm	497
Singerli'den Ayrılış - Siamul Suyu - Ilıca veya Sıcak Sular - Mumcuk - Simaul - Synaus Mevkii - Simaul Gölü - İçkal - Ancyra Mevkii - Kiliseköy - Demirci Dağları - Aineh Çayı - Selendi - Hermuz - Kara Devlit - Kula	
39. Bölüm	Bölüm 509
Catacecaumene Jeolojisi - Volkanik Koniler - Üç Volkanik Faaliyet Dönemi - Kula Karadevrit - Sandal Karadevrit - Kaplan Alan - Trakit Taşmalar - Ghieulde - Megue - Maeonia Şarabı - Sıcak Sular - Tarihi Mevkii - Hermuz'u Geçiş - Sidas Kalesi, eski zamanlarda Saittae - İncikler - Aineh Çayı - Çayköy - Anaile - Yılan Hisar Kalesi - Kaplan Alan - Kula'ya Dönüş - Afyon - Kızıl Boya - Hava Olayı	
40. Bölüm	523
Kula'dan Hareket - Kalkerli Plato - Medere - Çal Toprak - Menderes - Demirci Köyü - Işıklı - Emir Hasan Köyü - Harabeleri, muhtemelen Euphorbium Mevkii - Sandıklı - Obrimas - Afyonkarahisar'a Varış	
41. Bölüm	539
Afyonkarahisar'dan Hareket - Sürmene Yakınındaki Harabeleri - Synnada Konumu - Çoban - Çayköy - Isaklı - Akşehir, tarihi Philomelium - Arkut Han - Ilgın - Veba - Kadın Han - Bedel Kale - Ladik, tarihi Laodicea Combusta - Konya'ya varış, tarihi Iconium.	
42. Bölüm	555
Celaenae'den iconium'a Cyrus Seferi - Tyriaeum - Thymbrium ve Midas Çeşmesi - Caystri Campus - Ceramorum Agora - Konya'nın şu anki Durumu - Harabe Kale - Türk Duvarları - Paşa Konağı - Türk Sekreteri - Boğazköy Bahçeleri - Sarayköy - Kara Burca - Yunan Zillieh Köyü	
43. Bölüm	565
Konya'dan Hareket - Serap, Görünümleri - İsmil - Damascus'tan Dönmekte Olan Türk Paşa - Kara Pınar - Nitre İşleri - Volkanik Tepeleri - Trakit Krater - Aksaray Yolu - Susuzluk - Göçebe Kabile Farkları - Aksaray'a Varış - Hasan Dağı - Kızıl Kök - Halvar Deresi - Örenşehir, eski zamanlarda Nazianzus	

44. Bölüm	579
Aksaray' dan Hareket - Tarihi Duvarlar - Acemköy - Sarayköy - Kamp - Türkmenler - Koç Hisar Gölü - Tuz gölü - Geçit Yol - Kırmızı Kumtaşı - Granit Tepeler - Boğazköy - Ak Pınar Ovası - Sarı Karaman - Tatlar - Meraklı Mağaralar - Nevşehir - Uç Hisar - Konik Tepeler - Ürgüp - Bak Taş - İnce Su - Erciyes - Kara Su - Kayseri	
45. Bölüm	599
Kayseri - Kara Su, Eski Melas - Kral Ariarathes - Eski Şehir - Yunan Manastırı - Ali Dağ - Yanar Taş - İmparatoriçe Helena - Nyssa - St. Gregorio - Çeşme - Bir Amerikan Gezginin Ölümü - Sikkeler - Kayseri Nüfusu - Ticaret	
46. Bölüm	607
Kayseri' den Hareket - Redif - Yunan Manastırı - Erciyes Yolu - Everekköy - Develi - Erciyes Dağına Tırmanış - Volkanik Kayalar - Buzullar - Gereme Harabeleri - Kara Hisar Ovası - Kara Hisar'a Varış	
47. Bölüm	621
Soğanlı Dere Harabeleri, tarihi Soandus - Geniş Mağaralar - Zengi Bar - Misli - Niğde - Andaval, tarihi Andabalıs - Bor - Kız Hisar veya Kilis Hisar, tarihi Tyana - Asmabaeus Kaynağı	
48. Bölüm	635
Kız Hisar'dan Ayrılış - Ereğli - Kekrout Kaplıcaları - Kükürt - Balık Yumurtası Taneli (Oolitic) Yapı - Ak Göl - Katabothron - Kamp - Divle - Harabe Kent - Ak Chesha - Chorla - Kara Dağ - Bin Bir Kilise - Lystra Mahali - Karaman'a Varış, tarihi Laranda	
49. Bölüm	647
Karaman - Toros Dağı Geçitleri - İlisera - Kasaba - Elmasun - Harabe Köyler - İsauria'ya Giriş - Isaura Harabelerinin Keşfi - Tasvirleri - Ulu Pınar - Tris Maden	
50. Bölüm	661
Tris Maden'den Hareket - Akçapınar - Seydişehir Gölü - Yalıyök - Eski Saray - Kara Ören - Seydişehir Gölünün Kayboluşu - Palus Trogitis - Seydişehir - Kaplıcalar - Türk Dürüstlüğü - Afşar - Beyşehir Gölü, Kereli Gölü ile aynı, eski Caralitıs - Beyşehir - Veba - Eflatun - Kereli - Tarihi Yollar - Karaağaç - Vebanın Etkileri	
51. Bölüm	673
Karaağaç'tan Hareket - Veba - Bulaşma - Ak Hisar - Eğirdir Gölü - Sangerli - Borlu - Kara Aslan Ovası - Uluborlu, tarihi Apollonia - Çapalı - Dombay Ovası - Su Başı,tarihi Sylbium - Menderes - Dinar - Işıklı	
52. Bölüm	683
Çal Toprak'a Varış - Han Çalar - Develi - Menderes'i Geçiş - Kepecik Harabeleri - Güney - Ayne Gölü - Allah Şehir - Cogamus - Hermuz Vadisi - Sarıklı - Sardis - Pactolus - Kasaba - İzmir'e Varış - Türk Karakteri	
EK 1	693
EK 2	699
EK3	
Kitabeler	707

BİRİNCİ CİLT

1 Bölüm

Fransa ve İtalya Yolculuğu - Trieste - Adelsberg - Adelsberg Mağaraları ve La Maddalena - Zirknitz Gölü - İdria ve Cıva Madeni - Wippach - Trieste'ye Dönüş

Tarih 4 Temmuz 1835'i gösterirken İngiltere'den yola çıktık; ülkenin bazı volkanik bölgelerini görmek ve daha sonra buraları Küçük Asya'nın Catacecaumene¹ yöresiyle kıyaslayabilmek amacıyla Fransa'nın içinden ilerledik. Strabon'un yazılarında yer alan açıklamalar ve bu bölgeye ilgi duyan çağdaş seyyahların bildirileri, buradaki volkanik olguların Auvergne, Dor Dağı ve Vivarais'e benzediğini göstermekte, İngiliz jeologların da uzun süredir dikkatlerini çekmektedir. Söz konusu bildiriler eski yazarlar² tarafından öyle iyi aktarılmıştır ki burada daha fazla bahsetmek gereksiz olacaktır. Bununla birlikte, bu bölgelerin resmetmeye değer manzarasına en az jeologlar kadar ilgi gösterenlerin pek de haksız olmadıklarını; ayrıca burada yaşayanların ilkel yaşam biçimlerinin ve bölgede cereyan eden pek çok tarihsel olayın da aynı ölçüde dikkate değer olduğunu söylememe müsaade vardır sanırım.

Ünlü Cenis Dağı geçidi üzerinden Savoy ile Fransa yolculuğunu ve insana o güzel Piedmont Ovalarına iniyormuş gibi hissettiren gözlemlerimizi hızlıca geçiyorum. 18'inde Ancona'ya ulaşma düşüncesiyle, İon adalarına gidecek olan posta gemisine yetişebilmek için 11 Ağustos'ta Turin'den ayrıldık. Ama Marsilya ve Nice'teki kolera salgını İtalya'nın küçük eyalet yetkililerini korkutmuştu. Başvurdukları çözüm yöntemleri oldukça ürkütücü ve düşündürücüydü; birbirlerini karantinaya almış, bir süreliğine aralarındaki ilişkilerini kesmişlerdi. Bu yüzden birkaç farklı rota teşebbüsümüzün ardından Ancona'ya ulaşmanın imkansız olduğunu gördük ve bizi Korfu adasına ulaştıracak bir tekne bulmayı ümit ederek Venedik'e doğru ilerlemek zorunda kaldık.

Batı Anadolu'da volkanik bölge. Kula olması muhtemeldir. (çev.)
Scrope's Central France. Lyell in Jeoloji Prensipleri, 4. cilt, s. 130.

Venedik'e vardığımızda İon Adaları'na seferlerin sadece Trieste'den kalktığını öğrendik. Birkaç günü, önemli anıt ve abideleri ziyaret ederek ve Adriyatik Kraliçesi'nin ele geçirilmiş zenginliklerine hayıflanarak geçirdikten sonra 24 Ağustos tarihinde bir vapurla Trieste'ye doğru hareket ettik. Denizden yaklaştıkça Trieste'nin çok güzel bir şehir olduğu görülmüyordu. Limanın kalabalığı ve rıhtımdaki yoğun görüntü, ticaretin epey canlı olduğunu haber veriyordu. Korfu yolculuğunun 1 Eylül' den önce başlamayacağını kesinleşmesiyle, aradaki zamanı yakındaki doğal Adelsberg mağaralarını ve İdria cıva madenlerini ziyaret ederek doldurmaya karar verdik.

27 Ağustos Perşembe. - Sabah erkenden iki hızlı Macar atının çektiği hafif bir arabasıyla³ Adelsberg'e doğru yola çıktık. Trieste ile çevresinin mükemmel manzarasıyla çevrelenen üç-dört millik dik ve dolambaçlı yamaç, bizi harika bir yayla zirvesine çıkardı. Adı *carso* olan bu düzlüğün büyük bölümü saf kayadan oluşuyordu. Çoğu yerde çok geniş olmayan, ama oldukça derin huni şeklinde tuhaf çöküntülere rastladık. Bazıları, şekil ve yapı açısından sönmüş yanardağlara benzeyen geniş çukurlardı. Bazen birkaçının toprağın altında birbirleriyle bağlantıları olduklarını gösterir şekilde, aralarında eşit boşluklara sahip ve bozulmamış zemin olduğu ve düz bir çizgi halinde uzandıkları göze çarpıyordu. Bunların tamamı, kayaların büyük doğal çukur ve oyuklara düşmesiyle oluşan bölgesel çöküntülerdi ve muhtemelen oluştukları zamandan beri ova sularını taşıma görevini yürütmekteydiler. Ülkenin St. Servolo'dan Adelsberg'e kadar her yerinde bulunan bu çok sayıdaki oyuğu, yeraltı ırmaklarını, bölge boyunca büyük su akıntılarının gizemli şekilde ortadan kayboluşlarını ve şiddetli patlamaları dikkate aldığımızda böyle bir varsayımın geçerliliğini itirazsız kabul etmemiz gerekir.

Trieste'den arazinin halen soğuk ve çorak olduğu 9 mil uzaklıkta, çok daha sert ve üzerinde birbirini izleyen çukurlarla kabartıların olduğu yarıkları bulunan, sık damarlı siyah kireçtaşı ile karşılaştık. Çok geçmeden Nanos Dağı'nın çıplak ve kayalık zirvesi Prewald'e intikal ettik. Sadece Almanca'nın konuşulduğu Prewald'den ayrılıp Adelsberg'e doğru yol alırken düz ve ilgi çekici bir yanı olmayan bir araziden geçtik. Kendimize hemen bir rehber edindik ve köyden yarım mil uzaktaki ana mağaraya gitmek üzere yola koyulduk. Oyuğa yaklaştığımızda, sol yanımızda üzerinden Pinha nehrinin geçtiği engin bir ova ve sağımızda bir dizi kalker dağı gördük. Mağara girişine yaklaştıkça Pinha'nın bize doğru akması, dahası, girdiğimiz noktanın hemen 50 feet aşağısındaki büyük bir oyukta olağanüstü bir şiddet ve gürültüyle aniden kaybolması oldukça şaşırtıcıydı. Bu nehrin yeraltından 8 mil daha yol kat ederek Planina yakınlarında bir başka isimle yeniden yüzeye

Britschka.

çıkışığı rivayet ediliyor. Zamanımızın bir kısmım meşalelerimizi demir bir valfla sabitleyerek girişı aydınlatmaya ve fenerlerimizi hazırlamaya ayırdık. Ardından dar bir koridor boyunca birkaç yüz yarda kadar ilerledik ve nehrin püskürme sesini duyduğumuz büyük, loş bir boşluğa çıkışık.

16 yıl öncesine dek mağara hakkında sadece bu kadarı biliniyordu, ama rehberlerden biri tesadüfen nehrin ötesinde, oldukça uzakta bulunan yüksekçe bir kayada açıklık gördü. O zamandan beri karşıya uzanan tahta köprüünün üzerinden ve ikinci giriş olarak yapılan yoldan ilerleyip, masalsı güzellikteki koridorlarla tünellerden ve harikulade labirent odalarından geçip yolculuğumuza devam ediyoruz. Devasa sarkıt kitlelerin güzelliklerini ve göz alıcılıklarım; gotik sütunlarım andıran desteklere dayanmış, enfes zarafet ve beyazlıktaki yontularla dolu muazzam koridorları layıkıyla tasvir etmek imkansızdır. Bununla birlikte, mağaranın bir bölümün diğerlerini geride bırakan güzellik ve ihtişamından özellikle bahsetmem gerekiyor. Buranın adı Calvary tepesidir ve mağaranın girişinden yaklaşık bir buçuk mil uzaklıktaki ucundadır. Burada kendimizi bir anda ne çahsımın yüksekliğini ayırt edebildiğimiz ne de sınırları görebildiğimiz açık bir boşlukta bulduk. Arazi dik ve yalçın bir tepe oluşturarak merkezde epey yükseliyor. Bu tepeye çıkışıkça tavam nispeten yükselirken yolumuz her iki yam da derin ve loş olan bir geçide çıktı. Yüksek çahsından kopan blok ve parçalardan oluşan bu tepenin neredeyse her tarafı kalın, beyaz dikitlerle kaplıydı. Bu dikitler, karanlık gezici hayaletler veya gösterişli mermer anıtlar gibi görünen, bütün olası biçimlere girmişti. Athğımız her adımda, zemindeki yükselti boyunca açık bir uyum içinde görünen yeni figürler karşımıza çıkıyordu. Sanki zengin biblo, sütun ve vazolarla süslenmiş büyüü bir bahçe içinde yürüyor gibiydik, bir yandan da karanlık o geniş salonu daha da geniş hale sokuyordu. Kısacası, daha önceden olduğı gibi hayal kırıklığına uğramıyor ve üç saatlik yeralh macerasının ardından Adelsberg'den oldukça mutlu bir şekilde ayrılıyorduk.

Ne var ki ünlü Proteus Anguinus'un bulunduğu mağara burası değildi.⁴ Bu tuhaf hayvanın meskeni Adelsberg'den 3 mil uzaklıktaki La Maddalena mağarasıydı. Bu hayvanlardan en azından birine ulaşmak veya asıl mekanını görmek için o kadar gayretliydik ki, Adelsberg'den çıkmamızın üzerinden henüz dokuz saat geçmişken handa biraz nefeslenip gece yarısı tekrar yola çıkmaya karar vermiştik. Bu nedenle yeni rehberlerimizi yanımıza alıp yağmur sularım üzerimize damlatan korular içinden ve kirli yollar boyunca yağmur alındaki gece yarısı yürüyüşümüze başlamış, ama sonunda bu zorlu yolculuğun mükafatım almışık. Maddalena mağarası her ne kadar önceki kadar geniş olmasa da bazı yönlerden çok daha can alıcıdır.

Agapito. Le Grotte di Trieste.

Adelsberg neredeyse tamamen düzlüktür, ama Maddalena yaklaşık 40 derecelik açıda devamlı iniştir ve devasa sarkıt sütunlarıyla desteklidir. Girişi daha önceden bahsettiğim gibi aşağısında bulunan huni şeklindeki çukurlardan biridir. Mağaranın dibinde, diğer mağarada gördüğümüzle aynı olduğu söylenen, yavaş ve cansız bir nehirle karşılaştık, ama sürekli yağın yağmur nehrin suyunu o kadar çamura bulamış ki balık avı umutlarımız suya düştü. Sönmek üzere olan köz yığınlarını bulduğumuz mağaradan çıktığımızda gece yarısını bir saat geçmişti. Civardaki ormanlara pirenlenmiş ve bu mağaraları saklanma yerleri olarak mesken tutan soygunculardan aldığımız bilgiye göre bu köz yığınları yakın bir zamanda yakılmış ateşten kalıntılardı.

Adelsberg'den sadece 10 mil kadar uzakta olduğu söylenen Zirknitz gölünü göremediğimiz için oldukça hayıflandık. Bu görülmeye değer göl, Ekim'den Mart'a kadar geçen altı ay süresince doludur ve içinde bol miktarda balık bulundurur, kalan altı ayında ise kuru ve ekilidir. Eylül başında, birkaç millik alana yayılan gölün tamamını dolduran suyun aniden şiddetli bir şekilde kaynarak ve köpürerek geri gelmesini sağlayan iki üç adet derin, dipsiz kuyu ile obruk veya düdenler dışında orada hiçbir şey kalmaz.⁵

28 Ağustos Cuma. - İdria'ya gitmek üzere şafak vakti yola çıkıkhk. Pinha nehrini, Planina yakınlarında da gördük. Farklı bir isimle yeşil ve verimli bir vadinin tepesindeki kayalıklardan gün yüzüne çıkıyor, dolu ve mükemmel bir nehre dönüşüyordu. Ne yazık ki, Save nehrine varmadan tekrar kaybolma kaderine mahkumdu. Loitsch'te Laybach ve Viyana'ya çıkan yolu geride bırakıp kuzeybah istikametindeki dağlardan İdria'ya ilerledik. Yağmur yağmıyor olsaydı muhteşem manzaranın gerçekten keyfini çıkarmış olacaktık. Yüksek dağlar ve geniş ormanlar, vadiler, nehirler ve ovalar; açık bir gökyüzü hariç hepsi oradaydı. Hızlı bir iniş yaphğimiz dolambaçlı bir yol bizi zirveden küçük bir dere kenarındaki vadiye konuşlanan İdria'ya sürükledi. Bu dere, kuzeye aktıktan sonra Görz yakınlarından Akdeniz'e dökülüyordu. İdria'ya ulaşğımızda geçici pasaportlarımızı gösterdik, ziyaret sebebimizi bildirdik ve ardından dikine uzun bir şapka giymiş, kılıçlı ve kendisini polis olarak tanıtan şık bir beyefendi eşliğinde bekledik. Amaçları; gerekli kıyafetlerin hazırlanabilmesi için tesisleri ne zaman gezeceğimizi ve madenleri ne zaman görmek istediğimizi öğrenmekti. Ziyaretimize tesislerden başladık ve madenleri karanlık basktan sonra terk ettik. Dövme, yıka ve tasfiye atölyelerini gezdiğimiz bu süreçten oldukça etkilendik. Doğal cıvanın büyük bölümü, cevher tasfiye atölyelerine taşınmadan önce bu çeşit-

Zirknitz Gölü'nün her yıl tekrar dolduğunda sadece balık değil, bazılarının albino olduğu öğrenilen su kuşu sürülerini de getirdiğini öğrendim. Mağara semenderi de Maddalena mağarasının yanında, özellikle bir yeraltı ırmağından gelen suların olduğu huni şeklindeki çukurlar olmak üzere diğer pek çok yeraltı oluşumunda bulunmuş.

li operasyonlardan geçerek elde edilir. Kimi % 70 cıva içerir ve ocaktan alınarak büyük bir binaya taşınıp orada şu işlemlerden geçer:

1. Yıkama: içinden su akışını sağlamak için farklı boyutlarda birkaç elek seti yerleştirilir. Cevher en büyüğüne atılır ve eleklerde kalanlar ayırıcılara havale edilir, onlar da sallama ve çevirme yöntemiyle ağırlığı ve rengiyle belirlenen en zengin numuneleri arar. Ardından hemen yüzde 60-70 oranında rekolte sağlanan eritme odasına alınır. Kalanlar kırıcı ve ezici çarklara gönderilir.

2. Doğal cıvayı çıkarma: bazı cevherler sert ve kırık köşelere yapışmış büyük oranda saf cıva içerirler. Buna yıkama işleminde ulaşılır fakat daha küçük cevherler suyoluyla taşınır ve ince çamur niteliğinde uzun tablalarda çökertilir. Bu tablalar daha sonra dibe yerleşmiş saf cıvanın kolayca ayrılması için sallanır ve tasfiye odasına götürülür.

3. Cevheri kırma: ilk işlemde iyiyi kötüden ayırmak maksadıyla yakılmadan önce kırılmaya götürülen parçalar büyük su tekerleriyle yükseltile-rek cevherin konulduğu demir bloklara dökülmesi sağlanan ağır demir mıh- lı tahta altlarına yerleştirilir. Küçük bir su akıntısı kırık cevherin tamamını bir çember içinden rendelleyerek diğer bölüme götürür ve orada tentelere depolanır ve genelde yüzde 12 ila15 arasında kazanım gerçekleşir. Bu ve ilk yıkamadan elde edilen küçük kum ya da çamur öz cıvadan arandıktan sonra üzerinden suyun yavaşça aktığı sığ tablalara yerleştirilir. Aynı anda tabla- lar metal içeren ağır taneciklerin tek seferde dibe çökmesi için kibarca silke- lenirlerken daha hafif kısmı suyla götürülür veya Herdeki dibe çökmeler son bulur- her iki durumda da işe yaramazlar fakat ağır kısımlar tasfiye odasına ayrılırlar-,

4. Tasfiye: duman durumlarında kükürdün sığırların otlandığı merala- ra verdiği zarar dolayısıyla bu işlem sadece 6 kış ayı boyunca yürütülür. Devlet, komşu tarlalardaki sığırlara verdiği hasar dolayısıyla 9000 guilder (Hollanda para birimi) ödemek zorunda kaldı. Daha önceki işlemlerde açık- landığı üzere tasfiye odasında arıtılan ince moloz ve kırılmış cevher, kazan üzerine üç tabakalı demir ızgaralara sabitlenmiş olan çapı bir ayak, derinliği 3 inç ince düz toprak tabaklara konulur. Bu süreç diğer tüm metallerin elde edildiği işlemlerden çok farklıdır, zira cıva erimiş cevherden ayrılmaz, ama dumanda arıtma yoluyla çıkarılır ve daha sonra kazanın her iki yanında bulunan 40 feet yükseklikteki farklı haznelerde toplanır. Kükürt, sıcaklıkla ayrıldığı gibi arıtma devam ederken duvarlardaki tüm baca ve aralıklar ka- patılır. Kazan, bütün tabaklar yeterince kırmızılaşana kadar sıcak tutulur ki bu genelde yaklaşık dokuz saati bulur. Açıldıktan sonra tabaklar ve duman üç gün boyunca soğumaya alınır ve duvarlar, bacalar ile zemin yapışmış cıvayı toplamak için dikkatlice kazılır veya kendileri için hazırlanmış depo- lara akıtılırlar. En hızlı soğuyan haznelerin içinde cıva akar. Fazla metal de

tekrar yanmadan önce onlardan ayrılır, toz ve is çırpılarak altüst edilir. Her yanına ortalama bin sekiz yüz veya iki bin libre ağırlığında ürün verir ve bu on beş gün içinde genellikle üç kez tekrarlanır. Küçük kanallar her bir soğutma haznesinden cıvanın büyük rezervuarlara konulduğu veya Viyana'ya gönderilmek üzere paketleniği genel alım odasına çıkar. Her bir rezervuar on dört bin libre ağırlığındadır. Cıva öncelikle Amerika'ya ve Viyana'ya gönderilir. Amerika için 50 kilo ağırlığındaki ferforje şişelerde paketlenirken, Viyana'ya gönderilenler pöstekilerde paketlenir.

Maden ocaklarında çalışan işçiler genel olarak çok sağlıksız görünüyordular, ama bize söylenene göre arıtma işlemi haricindeki hiçbir çalışmanın sağlığa zararlı olmadığı düşünülüyordu. Akşam olduğunda iş kıyafetlerini giyinip basamaklarla inilen eğimli dehlizlerden ve sadece maden cevherini aktarmak için kullanılan bacalardan geçerek ocakları ziyaret ettik. Çalışmalar üç farklı tabaka veya zeminde yapılıyor. Her biri arasında yaklaşık 20 kulaç ya da 82 metre boşluk bırakılıyor ve en aşağıdaki baca ağızından yaklaşık 255 metre aşağıda kalıyor. Sadece 2'nci kata kadar indik, ama ocak düzenlemeleri mükemmel görünüyordu ve tesisler kuru, havadardı. Madenciler veya cevheri kazıyan baş işçiler kulaç kare başına 12 ile 15 gulder⁶ ücret alıyor; daha aşağı sınıftakiler günde sekiz saatlik bir çalışma için 8 ila 20 kreuzer⁷ alıyor. Bazı durumlarda çalışmalar gece gündüz devam ediyor, ama bu sadece cevherin arıhlabilmesi için oluyor.

Bir sonraki gün, Wippach düzlüğünü İdria vadisinden ayıran bir dizi yüksek tepeyi geçerek Trieste'ye geri döndük. Wippach yakınlarında bir dağ eteğinde, bir mağaradan değil de seyrek haldeki kayalardan fışkıran ve birbirlerine doğru aktıkça gözle görülür ölçüde büyüyen 7-8 bereketli kaynaktan gelen oldukça büyük bir ırmağı hak ettiği kadar dikkatli olmasa da incelemek için durduk. 20 yardalık mesafeden ?ökülmeden önce gemi seferine elverişli bir akarsu oluşturmalarından dolayı bunların yanında daha fazlasının da olması gerektiğini düşünüyorum. Kimse tam olarak nerden geldiğini bilmiyor ve nereye gittiğini bilen olmadığım da eklemem doğru olur. Wippach halkının söylediğine göre, batıya doğru birkaç mil daha ilerledikten sonra dağların altında kendini kaybettiriyormuş, ne var ki bu rivayetin doğruluğunu araştırmak için zamanımız yoktu. Tıpkı Virgil ve Strabon'dan, 'fontes Timavi'⁸ hakkında öğrendiklerimize benzer şekilde, yakın mevkilerdeki pek çok nehir bu dikkate şayan özelliğe katılıyor gibi görünüyor.

Hollanda para birimi. Yaklaşık 24 ila 30 şilin arası.

Kreuzer (İng. kreutzer): Alınan İmparatorluğu'ndan önce Güney Alınanya'da ve ayrıca Avusturya'da kullanılan gümüş sikke. (yay. haz.)

İEn. I.243; Strab. V.S.

Bütün bu gizemli ani patlayışlar ve ortadan kayboluşlar, eski efsanelerin komşu ülkelere bağlanmasına oldukça katkıda bulunmuş olsa gerek.⁹ Yol Wippach'tan düz bir ova boyunca güneye, St. Veit'e ilerliyordu; solumuzda halen Nanos Dağı, sağımızda ise St. Veit yakınlarında tırmandığımız kumtaşı tepeleri; ama burayla Trieste arasındaki doğayı gözlemlemek için aracımız yoktu, zira biz henüz şehre varmadan gece yarısı olmuştu.

Strabon, V. 8, 9.

2. Bölüm

Trieste'den Hareket - Adriyatik Denizi - Korfu - Yunan ve Arnavut Kostümü - Sta. Maura - Kefalonia - Krani - Samos - İthaka - Patras

1 Eylül Salı. - Avusturya'ya ait iki direkli bir gemi ile önceki gece çıktığımız deniz yolculuğunu şafak vaktinden sonra Trieste körfezinde hafif bir rüzgar eşliğinde tamamladık. Yol boyunca, karla örtülü Alplerin ve Trieste'yi çevreleyen tepelerin panoramik manzarasının keyfini çıkardık. Teknemiz rahat ve hızlı, çalışanları kibardı. Gün boyunca sahil manzaraları çeşitleniyor ve ilginçleşiyordu, gün batımına doğru uzaktan Pala amphi tiyatrosunu gördük. Bu kalıntıları görünce sahilden Zara veya Ragusa kadar uzaktaki bölgeye gitmediğimize hayıflandık, zira gitseydik Diocletian'ın Spalatro yakınların- da bulunan Salon'daki villasının kalıntılarını da görebilirdik. Zara'ya at sır- tında kolaylıkla ulaşabilirdik. Öyle ki her iki yerden de tekneler Ragusa'ya ve oradan da Korfu'ya geçiyordu. Zara'dan Ragusa'ya karayolu seyahati, Dalmaçya topraklarına sıklıkla saldıran Türk yağmacılar yüzünden pek güvenli değil. 600 veya 700 kişilik bir gurubun sınırı geçerek buraya akın etmesinin üzerinden fazla zaman geçmemiştir.

2 Eylül Çarşamba. - Bu sabah kendimizi sarp ve kayalık Dalmaçya kıyı şeridini geçerken bulduk. Gece boyunca, sahilden sürekli esen şiddetli rüzgarlarıyla dikkat çeken dar bir körfez ya da kanal olan Quarnero'yu geçmiştik. Hırvatistan'daki bu ilginç bölge, başkenti Trieste kabul edilebilecek İli- ry krallığıyla daha güneydeki Dalmaçya arasında yer alır. Yönetimi alışılmı- şın epey dışındadır; nüfusun tamamı askerdir ve alaylara bölünmüştür; sivil mahkemeleri ya da yöneticileri yoktur, ama liderlerinin tam komutası altın- dadırlar; vergi ödemezler ve tek görevleri yağmacı Türklere karşı sınırları korumaktır. Silah taşıyabilecek hale geldikleri gibi alaylara katılırlar ve ha- yatları boyunca terk etmezler. İmparatorları, sadece savaş halinde ve bir yıllığına kendi ülkelerinin dışında hizmet etmelerini talep edebilir.

Akşama doğru Avusturya filosunun buluşma yeri olan Lissa'ya geldik; burası savaş döneminde bir müddet İngilizlerin elindeydi. Avusturya deniz

kuvvetleri 5 veya 6 firkateyn, 8-10 adet savaş korveti veya savaş yelkenlisi ile 12 brik ve iki direkli gemiden oluşuyor. Denizcilerin tamamı alaylara tabidir ve denizde görevli olmadıkları zaman kışlalarda yaşarlar, düzenli ücret ve istihkak alırlar. Kara kuvvetlerinde olduğu gibi askere alınırlar; Dalmaçya hariç her bir vilayet belli sayıda asker göndermek zorundadır ve bu askerler sekiz yıl hizmet ettikten sonra muaf tutulurlar.

3 Eylül Perşembe. - Şiddetli esen rüzgar sayesinde hızlıca Montenegro¹⁰ tepelerinin altından Bocche di Kattaro'dan geçebildik. Manfredonia sahili sadece bah yönünden görülebiliyordu. Montenegrolular, Dalmaçya ve Türkiye sınırlarında yaşayan gözü pek, yabani ve bağımsız insanlardı; Yunanların dinine bağlılardı ve piskopos ile bir Rus prensi tarafından idare ediliyorlardı. Türklerle daimi savaş halindeler ve komşuları eski Aetoliahlılar¹¹ gibi kayalıklardaki sığınaklarından inerlerken dahi sürekli silah taşıyorlar.

4 Eylül Cuma. - Sabahın erken saatlerinde, Arnavutluk'taki henüz bastırılmayan isyan nedeniyle, Skutari'den¹² yola çıkan Türk filosuna geçtik. Issız ve engebeli sahil şeridi, gemi başının üzerinden görülebiliyordu. Az da olsa ekim alanları seçilebiliyordu ve güçlkle görünen yeşillikler vardı. Linguetta bumunu ve La Valona limanını geçtikten sonra "infames scopulos Acrocerauniae" (rezil kayalık Acrocerauniae) denilen yüksek Khimara dağlarının aşağısından ilerledik. Denizin hemen sınırından yükselen bu muazzam dağlar, engebeli bir kıyı şeridi oluştuyordu. Akşam saat 3'te, ufkun yaklaşık 40 mil ötesinde Korfu görüldü, ama rüzgar gün batımına doğru ilerledikçe söndüğü için S¹. Catarina'ya ulaşmadan orada kaldık. Ne var ki sağ tarafımızda muhteşem Korfu silueti, sol tarafımızda ise sarp Albania sahili eşliğindeki bu gün batımını asla unutmayacağım. Tepelerin sırtlarındaki mor tonların parlaklığı ve zarafetinin veya suyun yüzeyinde gezinen akşam havasının verdiği huzura paha biçilemez. Yunan yörelerinden birinde ozanların çoğunlukla şarkılarına konu ettikleri sahnelerden biriydi bu, ama gerçeğini tecrübe edene dek ozanın imgeleminden dışarı çıkamıyoruz. Karanlık baskıktan sonra deniz fenerini ve Venedik dukasının gelin Adriyatik'i evlendirdiği teknesine¹³ de adını veren, Türklere ait Bucintoro limanına geçtik. Limanın içindeki Peschiera adı kasabada bol miktarda kefal tutuluyor ve yumurtasıyla ünlü Botargo yiyeceği yapılıyor.

5 Eylül Cumartesi. - Günün aydınlanmasıyla sağlık görevlisinin gemimizi ziyaret edip temiz raporu vermesinin ardından karantina bölgesine kabul edildik ve Korfu'ya demir atıp hemen karaya indik. Kıyıya vardıği-

¹⁰ Karadağ (yay. haz.)

¹¹ Thukydides I, 5.

¹² Günümüzde Üsküdar. (yay. haz.)

¹³ Bucintoro/Bucentaur, Venedik dukalarının resmi teknesiydi. 1798'e dek her yıl, İsa'nın göğe yükselişi kutlamalarında Venedik ile Adriyatik Denizi'nin sembolik olarak evlendirilmesi törenleri için kullanılırdı. (yay. yaz.)

mızda İtalya ve Almanya'dakinden tamamen farklı olan giyimler, davranışlar ve insanların görünüşleri beni şaşkına çevirdi. Yunan ve Arnavutların birbiriyle yarışan çeşitlilikteki giysileri renkli bir görüntü sergiliyordu. Ağzının iki yanından sarkan pala bıyıklı Yunan kayıkçısı ile süslü püslü giyimli, üzerinde tuhaf tabanca ve hançer kabartmaları olan kemerli, kasınlı bir Arnavut nihayet Doğu Akdeniz'e vardığımızı; bahdan doğuya, medeniyetin yapmacık ve suni alışkanlıklarından yan-barbarlığın kaygısız ve özgür adetlerine doğru büyük bir değişimin söz konusu olduğunu söylediler. Bir seyahat Güneş'in doğduğu istikamette arzu ettiği veya elinden geldiği kadar ilerlerse; ister Türkiye'ye, ister İran'a, isterse Hindistan'ın yakıcı kumlarına ya da Çin Seddi'ne gitsin, bu değişimin kademeli ve yavaş yavaş arthğını görecektir. Otele giden sokakları aşındırırken insanların çehresi değişiyordu ve penceresinin önünde oturan sakallı adamı gördüğümüzde ne kadar yol aldığımız belli oluyordu. İnsanların çok tuhaf bir tutumunu daha keşfetmiştik, şöyle ki, Avrupa'da tuhaf olan tek şey kadınların kıyafetleriyken burada ortalıkta neredeyse hiç kadın yoktu.

Korfu'da üç hafta geçirdik ve bu süre boyunca adanın değişik kısımlarına yaptığımız sayısız geze jeolojik yapısını inceleyip hoş manzaranın keyfini çıkardık. Arkadaşımın ateşinin yükselmesi nedeniyle Paksos adasına yaptığım kısa ziyarette bana eşlik edememesi yüzünden burada planladığımızdan daha uzun süre kaldık. Adanın jeolojisi oldukça basitti; gördüğüm kadarıyla para yapımında kullanılabenzer kireç taşı veya kırmızı kalkerden oluşuyor, ama bunların çıkarıldığı yatakların derin ve kazı yapılan bölgeleri hatırı sayılır çeşitlilik gösteriyordu, bu durum yeryüzüne çıkarılırken uygulanan bölgesel zorlamanın bir sonucuydu. Korfu adasının büyük bölümü aynı oluşuma sahip, ama bileşenlerinde daha fazla çeşitlilik arz ediyor. Korfu'nun kalkerli yapısında çok sayıda silisiyöz yatağı ortaya çıkar ki bu Kuzey Avrupa'daki kalker yataklarında da ayırt edici bir özelliktir. Diğer yataklar geniş bir alana yayılıyorlar ve Paksos adasında rastlamadığım, *Astarte carinata* adı verilen çift kabuklu küçük yumuşakçalardan çokça barındırıyorlar. Korfu yakınlarında mavi balçık ve ince kum içeren üçüncül oluşumlar da gözlemledik. Balçığın içinde Pecten, Echinus, Dentalium, Nucula, Crab gibi birkaç fosil; fukoid görünümünde küçük linyit parçaları ve iki çenekli bitkiler bulduk.

Korfu'dan yaklaşık 12 mil uzaklıkta, denizden 3-4 bin feet yükseklikteki San Salvador dağı adanın en yüksek noktasıdır ve şehirden bakınca göz kamaştırıcı bir görüntü oluşturur. Tırmanış için sabah erkenden yola koyulduk, küçük bir Yunan botuyla koyu geçerek İpsos'un doğu yakasından karaya çıkıkh ve bizi zirvedeki manashra ulaştırarak bir rehber edindik. Rehber eşliğinde, zeytin dalları arasında dik bir tırmanışa geçtik ve çorak, taşlı araziye aştık. Yerel endüstri kendini belli ediyordu, zira bütün düzlük araziler

az da olsa ekiliydi. Küçük ve kısmen virane haline gelmiş Signies köyüne varmadan önce, çobanların koyun ve keçi sürülerini derin membaların etrafında topladığı vadilerden geçtik. Bu membalardan bir tanesinde uzun elbiseleri ve başlarından omuzlarına sarkan dökümlü beyaz örtüleriyle Doğulu gibi görünen birkaç kadınla karşılaştık. San Salvador manashrı artık kimse tarafından kullanmıyordu; son rahibi de bir kış mevsiminde komşu köyle irtibata geçme isteği ile yola çıkmış, ama kar altında kalarak helak olmuştu. Zirveden bakıldığında manzara muhteşemdi. Doğuya döndüğümüzde uzaklardaki Arnavutluk içlerini görebiliyor; tepelerin üzerine serpiştirilmiş gibi görünen, bahçeler ve ağaçlarla çevrili Türk köylerini; ayrıca Bucint'ro'yla birlikte Vivari gölünü, hisar ve kale gibi çoğu binayı seçebiliyorduk. İtalya sahili sadece kuzeybah ufkunda görülebiliyordu; güneye bakıldığında ise tüm Korfu adası, ilerisinde Paksos ve Sta. Maura ayaklarımızın dibinde uzanmış duruyordu. Dağ, tepesine kadar kırmızı kalker, bazen yassı çakmaktaşı veya silisli şist ve birkaç fosil ihtiva ediyordu. Yatakların genel eğimi adanın diğer kısımlarında da olduğu gibi batıdan doğruya doğru idi.

Korfu'da zeytin ağaçları başka yerlerde (İtalya veya Yunanistan'da) rastlanmayan bir boy ve büyüklüğe ulaşır ve iyi bir orman ağacı haline gelir. Zeytin ağaçlarının, diğer bitki örtüsünün üstünde yükselen uzun ve ince servilerle oluşturduğu tezat adanın manzarası daha da güzelleştiriyor ve bazen sayıları epey artıyor. Bu ağacın görünümü oldukça zariftir ve İranlı bir şairin şiirinde sevgilisinin belini ona benzetmesini haklı çıkarır. Zeytinyağı, adanın temel ihtiyaçlarından biridir ve rivayete göre yıllık bir buçuk milyon dolar değerinde ihraç ediliyor. Şarap da bol miktarda üretiliyor, ama ihraç edilmiyor. Diğer yandan ne otlak arazi var ne de hayvancılık. Etin tamamı Arnavutluk'tan geliyor ve bunun için bir milyon doların üzerinde ödeme yapılıyor.

İlimli ve tarafsız Sir Howard Douglas yönetimi ile genel popülaritesinden bahsetmeden Korfu adasından ayrılamayacağım. Hükmettiğim kadarıyla ölçütlerini sağlam muhakeme, yüksek seviyede ahlak, adaların refahı ile mutluluğunu artırma arzusuyla samimi insancıl duygulara dayanan ilkeler üzerine oturtuyor ve olması gerektiği gibi ülkesinin çıkarları ile onurunu dikkate alıyor. Yönetiminin nasıl büyük bir övgüye layık olduğunu gösteren sadece iki ölçütünden bahsedeceğim. Birincisi, önyargı ve duygularını zedelemekten ada insanlarını silahsızlandırmaya çalışmış olmasıydı. İon adalarının sakinlerine silah taşıma ayrıcalığı kendisinden hemen önceki yönetici tarafından tedbirsizce, Yunanlı eğilimleri ile duygularını cesaretlendirme fikriyle ve silahlarından mahrum bırakılarak ayrıcalıklarından mahrum kaldıkları düşüncesiyle geri verilmişti. Neticede cinayetler tehlikeli boyutlara ulaşacak kadar çoğalmış, bu tür suçlar son iki yılda iki kattan daha fazla artmış. Sir Howard Douglas'ın planı, cinayet işlenen her bölgede bütün

nüfusu silahsızlandırmak ve işledikleri zalimliklerden dolayı ölüme mah-kum edilenleri kesinlikle affetmemekti. Ayrıca mısır, kuru üzüm ve şarap üreticilerine geçici borç verme uygulaması getirmişti. Bu seyirden beklenen, fiyatlar önemli ölçüde artana kadar mal sahiplerinin ürünlerini pazardan çekmelerini sağlamaktı. Bu sayede ihtiyatsız bir sistemi düşünmek bile çok zordu; mahsullerini ve ürünlerini emeklerinin karşılığı olarak gördükleri fiyata ulaşana kadar memnun kaldıkları sürece piyasaya uzak tutmalarına müsaade edilecekti. En mantıksız şey, böyle tekeldeki bir sistemin devlet tarafından direkt olarak teşvik edilecek olmasıdır.

Şu anki yerinden muhtemelen çok fazla uzakta olmamasına rağmen antik Kerkyra şehrinin nerede kurulu olduğu halen şüpheli bir konudur. Pek de önem arz etmeyen bazı kalıntıların, adanın kuzeyinden sahil yakınlarındaki San Salvador'un kuzey kısmına uzandığı söyleniyor. Bununla birlikte San Salvador'un iki mil güneybatısına doğru küçük bir tapınağa ait olduğu tahmin edilen kalıntılar bulundu. İlk kazıldığında muhtelif bozuk sütunlar ayakta duruyordu, yetkililerin büyük ihmalleri yüzünden şimdi sadece biri duruyor; diğerleri rastgele yerde uzanıyorlar. Orantıları küçüktür ve tepenin yamacına kurulmuş bu binanın çevresini toprak kaymasından ve üzerinin kapanmasından korumak için yatay inşa edilmiş sağlam bir duvar haricinde hiçbir bir parçası bulunmadı.

Korfu adası nüfusunun 58 binlerde olduğu tahmin ediliyor, ama tüm Sette isale cumhuriyeti 150 bini aşmaz. Devletin geliri yıllık ortalama 150 bin /, ancak harcamanın daha fazla olduğu ve fazlalığın olağandışı makbuzlarla devamı olmayacak kaynaklardan telafi edildiği söyleniyor; ne var ki bunun kaynağını öğrenemedim. Nüfusun çoğunluğu Yunan ve diğer hemşerileri gibi aşırı şekilde tembel olmakla ün yapmışlar. Doğa, onların çabası olmadan bütün istediklerini üretiyor. Bol miktarda şarap, yağ ve mısıra sahipler ve bu yüzden çalışmaya Batı Hint adalarındaki özgür zencilerden daha az gönülleri var.

26 Eylül Cumartesi. - Sonunda Korfu'ya elveda diyerek Sta. Maura için İonian vapuru ile sabahleyin yola çıktık. Hava enfesti ve Epirus sahili boyunca yaptığımız yolculuk oldukça ilginç geçti, tarihteki önemli olaylar açısından dikkate değer, tanınmış yerlerin önünden geçtik. Bir tanesi, Peloponez Savaşı'nın başlangıcında Korfu ve Korint donanmalarının çarpıştığı Capo Bianco'nun karşısındaki Sybota idi. Paxo limanından gidilen bir başka kayalık adanın da Antonius ile Kleopatra'nın Actium savaşından önce istihale ettiği yer olduğu söyleniyor. Ana karada kayalık Parga mevkiini ve Acheron nehrinin üzerine doğru sarkan sert ve tehlikeli Suliotes korunağını gördük. Güneye doğru ilerlerken Preveze Körfezi'nin kuzey kıyısındaki geniş Nicopolis harabelerini geçtik. Actium'daki zaferi anısına Augustus tarafından kurulan bu şehir, Yanyalı Ali Paşa tarafından yakın geçmişte

talan edilmiş, malzemeler Preveze kalesini inşa etmek için alınıp götürülmüştü. Yunan sınırlarını belirlerken körfezin güney kısmındaki dar berzahlı bu kalenin Türklerin eline bırakılması ve dolayısıyla Yunan sınırlarının zayıflaması, Preveze ile Arta körfezleri tarafından işaretlendirilen doğal sınırların bozulmasının akılsızca olduğunu ortaya koyuyor.

St. Maura'ya vardığımızda kalenin yanında birkaç saat karaya çıktık ve tek parça ahşaptan yapılmış *monoxylous* (tek kişilik) botlar veya küçük kano-ları gördüğümüz sığ lagünlerin üzerindeki geçitlerden geçerek şehre ilerledik. Ardından 3 mil uzaktaki yamaçların tepesinde bulunan ve tarihi Leucas mevkiiini işaret ettiği söylenen¹⁴ ilginç Kiklop surlarını ziyaret ettik. Oldukça hasar görmüş olmakla birlikte pek de büyük değillerdi, ayrıca öyle eski bir döneme de ait değiller, zira her bir taş çok köşeli olmasına rağmen köşeleri çok keskin kesilmiş ve tamamı düzenli sırlar halinde olmasa da derli toplu birleştirilmişler. Akşama vapur yolculuğuna giriştik ve aynı gece Kefalonya'ya ulaştık.

27 Eylül Pazar. - Kefalonya başkenti Argostoli'ye sabah saat 5'e doğru indiğimizde ev rahatlığındaki bir konağa elveda dediğimizi fark ettik. Yunan hizmetli Theodore bize bagajımızı yerleştirip kahvaltı edeceğimiz bir oda sağlayana kadar, zamanımızın bir kısmını kumsalda oyalanarak geçirdik. Dikkatimizi çeken ilk şey, diğer nehirlerin aksine denize doğru akmayıp denizden gelen ve sert bir kanala doğru kısa mesafe döküldükten sonra kırık kayaların arasında kaybolan mükemmel bir dere veya nehirdi. Argostoli limanının batı yakasını oluşturan kara uzantısının kuzey noktasında bulunuyor. Doğa açısından oldukça önem arz ediyor, zira yolunu bulduğu mağara hiçbir zaman dolmamış veya akıntı kesilme emareleri göstermemiş. Adada yaşayan bir mülk sahibi nehrin bu gizemli akışının izini sürmek için büyük bir çukur açmış, ancak 10 feet derine indikten sonra suyun sadece dar bir kaya duvarıyla ayrıldığı deniz yüzeyinden 10-12 feet aşağıdaki yarık ve çatlaklarda yine kaybolduğunu keşfetmiş. Sonra bulduğu harika şelaleden ve elindeki su gücünden faydalanarak su tekerleğiyle hareket ettirilen büyük bir mısır değirmeni yapmış; değirmen tüketilemeyen deniz kaynağından sağladığı büyük su miktarından dolayı sürekli işler haldeydi.

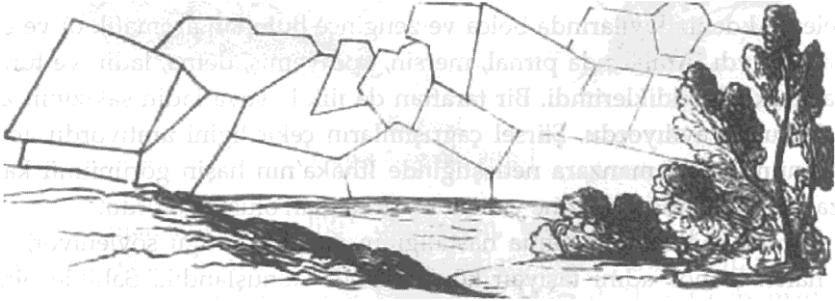
Bu bölge ile Argostoli kenti arasında aynı özelliğe sahip başka ırmaklar da mevcut ve bunlardan biri kayaların arasından gelen çağlayan sesiyle dikkatimizi çekti. Bu kesinlikle çok farklı bir fenomen ve ortaya ahlana hiçbir teori, bazıları işe yarar gibi görünse de, nehrin özelliklerini açıklamak için yeterli gibi durmuyor. Bu akınının yeraltı kanallarından çok derinlere akışını varsayarak, yerkürenin iç kısımlarında çok derin, olağanüstü geniş oyuklarda toplandığını ve oradan volkanik, merkezi veya baskı sonucu açıl-

¹⁴ Livy, lib. xxxiii., c.17.

ğa çıkan ısıya maruz kaldığını; bunun sonucunda enerjiye dönüşüp yeryüzüne buhar veya ayrıışmış ve gaz halinde çıkışığı söyleyebilirim sadece.

Lixuri'nin sırasıyla kalkır, mavi marn ve kumtaşı yataklarından oluşan üçüncül oluşumları, daha önce Bay Stickland ile şahsım tarafından Jeolojik Toplum'a¹⁵ sunulmuş olan gazete ekinde tamamıyla anlaşılmışır. Pek çoğu, farklı yataklara has fosil kabuklarından geniş bir yelpaze sunmaktadırlar.

Kefalonya adasında eski çağlarda dört antik Yunan şehri bulunuyordu; bunlardan ikisinin, tarihte hemen hemen hiç bahsedilmemiş olmasına rağmen, sahip oldukları geniş duvarlara bakılırsa büyük öneme sahip oldukları hükümüne varılabilir. Thukydides¹⁶ ve Strabon¹⁷ tarafından Tetrapolis oluşturdukları söylenmiştir ve isimleri Palaea, Cranii, Same ile Proni veya Proneses'tir. Yıkık Cranii surları ile Samos veya Same halen varlıklarını sürdürüyorlar. Palaea'nın Lixuri'de¹⁸ bulunduğu tahmin ediliyor olmasına rağmen diğerleri hakkında hiçbir şey öğrenemedik. Yunanlar tarafından halen Krani diye adlandırılan Cranii harabelerini ziyaret için Argostroli limanının uç kısmındaki alçak bir köprüden geçtik ve Samos yolu boyunca 2 mil ilerledik. Daha sonra zeytinlik ve mısır tarlaları arasından sağa döndük ve kısa süre sonra araştırma konumumuza ulaştık. Tamamen farklı iki özellik sunan bir Kiklop duvar yapısı uzantısı, birkaç iyi korunmuş savunma kulesi, eski geçitlerden birinin tam planı ve yan giriş kapısı dışında çok az şey duruyordu. Duvar, arazinin elverdiği kadarıyla tepe kenarından kuzeyden güneye yaklaşık iki mil kadar, şehir batı istikametinde kalacak şekilde, neredeyse düz bir çizgide uzanıyor. Kuzey kısmı, eşdeğerine daha önce rastlamadığım doğruluk ve keskinlikte birbirine geçirilmiş çok köşeli taşlardan inşa edilmiş. Taşların birbirlerine yerleştirilme biçiminin tam tarzını sunan aşağıdaki çizimlerde gösterildiği üzere:

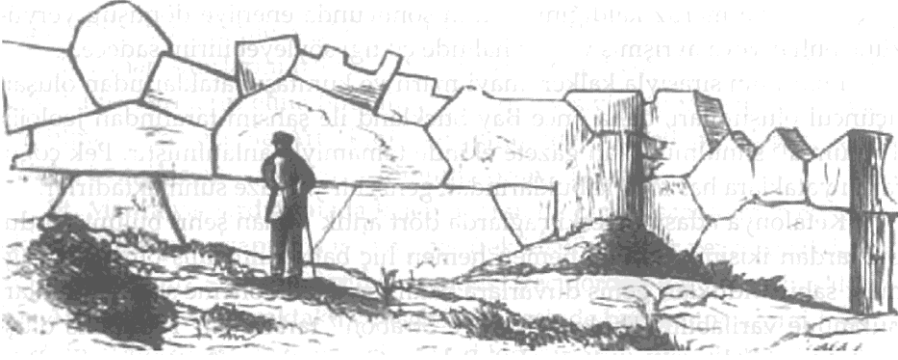
Resim 1

15 *Proceedings of the Geological Society*, II. Cilt. s.546.

16 Lib.ii.c.30

17 Lib.x.c.2.

18 Daha sonra Pruni harabelerinin adanın güney kısmındaki bir tepeden görülebildiğini öğrendim.

Resim 2
(Krani duvar örnekleri)

Dışarıda pürüzsüz ve düz çalışılmış içeride pürüzlü ve değişik kalınlıklardaki taşlar. Bazı yerlerde, içeri kısımdaki oldukça kaba ve sekiz dokuz fitlik orta boşluğu gevşek taşlarla ve çöple doldurulmuş bir nevi duble duvar fark ediyoruz. Duvarın güney ucu eşit kalınlıkta, kusursuz biçimde düz dizilerden oluşan *isodomous* stilinde inşa edilmiş.

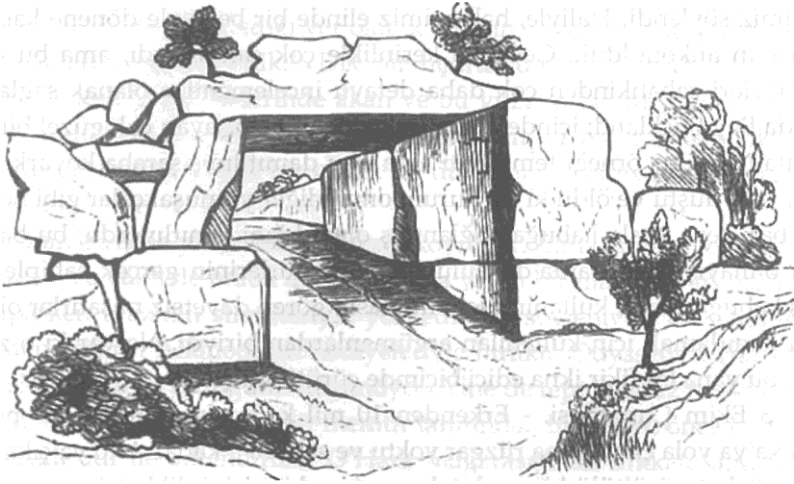
1 Ekim Perşembe. - Argostrolı'den Same'ye gitmek için ayrıldık. Kefalonya'yı geçerken adanın Korfu kadar bayındır olmadığı gözlemledik. Çok az oranda yağ üretiliyor, ama büyük miktarlarda kuşüzümü ile şarap ihraç ediliyor. Kuşüzümü ve şarap üretimi hızla ilerliyor, zira küçük bir toprak parçasının bile üzerine ekim yapılabilirdiği takdirde her köşe ve bucak değerlendiriliyor.

İki sıra dağ sırtı geçerek yaptığımız birkaç saatlik ilerleyişten sonra güzel bir ağaçlıktan vadi yanındaki Same ovasına indik. Her iki yanındaki sarp tepeler, Akdeniz kıyılarında bolca ve zengince bulunan aromatik ot ve çalılarla kaplıydı. Aralarında pırnal, mersin, kocayemiş, defne, ladin ve fundalıklar fark edebildiklerimdi. Bir taraftan da ılık havaya ladin sakızının zengin kokusu yayılıyordu. Şiirsel çağrışımların çekiciliğini aratıyordu adeta, zira önümüzdeki manzara netleştğinde İthaka'nın haşin görünümü karşımıza çıkıyor, Same körfezine yaraşır bir arka plan oluşturuyordu.

Ovada sağlıklı ve sıtma hastalığının yaygın olduğu söyleniyor, ama biz halen Samos adını taşıyan köyün içinde konuştuk. Sahilde birkaç dağınık balıkçı barınağı gördük ve gümrük dairesi, sağlık merkezi ve polis karakolu olarak kullanılan, Mebus gözetimindeki hangar be!nzeri bir binada ağırlandık.

2 Ekim Cuma. - Same duvarlarını görmek için erkenden yola çıktık. Hissara inerken yakın geçmişte bulunmuş ve açılmış, içinde değerli vazolar bulunmuş birkaç tarihi mezardan geçtik. Devlet ki bunu öğrendiğinde çok şaşırırım, bireysel olarak yapılan kazılara müsaade etmiyormuş. Köylüler

tarafından bulunan yıpranmış birkaç madeni para haricinde herhangi bir tarihi eser kalıntısına da rastlamadık. Neredeyse hiç aralıklı olmayan duvar- lar bir bütün olarak görülebiliyor, ama yapı tarzı oldukça değişiklik gösteri- yor; bazı yerlerde çokgen, diğerlerinde bloklar düzgünce kesilip kare şekli verilmiş ve Roma ile Yunan mimarisinin en zarif dönemlerinde olduğu ka- dar simetrik düz bir sıra halinde yerleştirilmiş; başka yerlerde bloklar kare şeklinde kesilmiş ama düz bir sıra halinde yerleştirilmemiş. Ve hisarın bazı kısımlarında Roma duvarlarının Helenistik tabanların üstünde yükselmiş olduğu göze çarpıyor ve zemine çanak çömlek parçaları saçılmış. En çok, tepedeki taşların aşağıdaki çizimde görüldüğü gibi sağlam kalmış olduğu en eski tarzdaki giriş kalıntılarından etkilendim. Bu kalıntılardan anlaşıldığı gibi Same bir zamanlar büyük öneme sahip bir yerd ki bu gerçek Home- ros'un ifadesiyle de tasdik ediliyor; "Penelope'nin, buradan geçen aşıkları- nın sayısı yirmi dörtten aşağı değildir."

Resim 3
(Same Acropolis girişi)

Hisar manzarası kesinlikle muhteşem, kuzeyde St. Maura'ya kadar uzanıyor, doğuda İthaka ve Acamania dağları, diğer yandan biraz güneyde Korinth körfezi görünüyor ve ötesinde mavi Mora dağları. Çevremizde bereketli defne ağaçları yükseliyordu ve ayaklarımızın dibinde, belki de Odysseus'un gemilerinin demir atmış olabilecekleri -Homeros'un katalogundan ¹⁹ öğrendiğimiz kadarıyla İthaka gibi Kefalonya da Odysseus'a aitti- tarihi bir limanın kalıntılarını veya suyun altındaki yarım daire şeklindeki dalgakıran- ları açıkça görebiliyorduk. Burası, mekanın artık var olmadığını ancak kalın-

¹⁹ Hom. II. B. 631.

tılarının İthaka istikametindeki körfezin merkezinde tespit edildiğini söyleyen Strabon²⁰ zamanından önce çürümeye terk edilmişti.

Akropolisten, bir kısmı temel üzerinde inşa edilmiş, daha sonra denize yaklaşarak kuzeye ilerlemiş St. Nicolas manastırının bulunduğu batı istikametine ilerledik. Burada bulunan, hemen hemen 6 feet uzunluğundaki ve iki uzun iki kısa olmak üzere dört bayrakla donatılmış mezarların pek çoğu aynı büyük yassı taşlarla örtülmüş iken bazıları sert kayalardan yontulmuş. Deniz seviyesine daha yakın bir zeminde, birbirine paralel basamaklar halinde ilerleyen veya kısa duvarların dik açısı oluşturacak şekilde kestiği Kiklop tarzı küçük duvar parçalarından oluşturulmuş çeşitli setlerle karşılaştık. Bölge ahalisinin hepsi Akropolis'in içine sığmadıysa, buralar konut olarak kullanılmış olabilirler veya belki de tıpkı Cnidus mezarlarında gözlemlediğimiz gibi duvarlar olmadan Nekropolis mevkiini gösteriyorlardı.

Bize ev sahipliği yapan Mebus'a dönerken ve İthaka'ya doğru yola çıkmaya hazırlanırken Argostroli mukimi izni olmadan adayı terk edemeyeceğimiz söylendi. Haliyle, habercimiz elinde bir belgeyle dönene kadar bütün gün alıkonulduk. Gecikme kesinlikle çok can sıkıydı, ama bu durum harabeleri sabahkinden çok daha detaylı incelememize olanak sağladı. Bu arada Bay Stickland; içinde bir mürekkep balığı yaşayan çok güzel bir Argonauta Nautilus örneği temin etti ama onu damıtılmış şaraba koyarken hayvan yere düştü ve öldü ki bu durum onun diğer yumuşakçalar gibi herhangi bir bağ veya kasla kabuğa bağlanmış olmadığını kanıtlıyordu; bu bağlantının olmayışı Argonauta'da bulunan Sepia türlerinin gerçek sahipler değil boş kabuğu kendi kullanımı için münasip gören davetsiz misafirler olduklarını kanıtlamak için kullanılan argümanlardan biriydi. Ne var ki o zamandan bu yana bu fikir ikna edici biçimde çürütülmüştür.²¹

3 Ekim Cumartesi. - Erkenden 10 mil kadar karşı mesafede bulunan İthaka'ya yola çıktık ama rüzgar yoktu ve saat 10'a kadar Aito'ya çıkamadık. Mürettebat gürültülü bir ayak takımıydı, çekim işini dikkatsizce yapıyorlar, yol boyunca gevezelik yapıyor ve yemek yiyorlardı; açgözlü taleplerini tatmin etmede büyük sıkıntı yaşadık. Biz Odysseus Kalesi adı verilen dik tepeye tırmanırken (müstahkem mevki) bagajımızı Aito'dan Bathy'ye yolladık. Odysseus mevki engin ve enfes bir manzaraya hakimdir ve adanın kuzey ve güney kısımlarını birbirine bağlayan dar berzahın en yüksek noktasına kuruludur. Zirvedeki yaygın harabeler en erken dönemin poligona! duvarcılığına aitti. Akropolis duvarları yanında konut apartmanlarına benzer farklı yönlerde birbirleriyle kesişen daha küçük pek çok duvar izine rastladık. Katı kesinlikle W. Gell bu Odysseus kalesi odalarını inceden inceye anlattığında

²⁰ Strab. Lib. x. C. 2.

²¹ Proceedings of the Zoological Society, (Zoolojik toplum tutanakları) Part vii. P. 35

aklından resmetmiş olmalı.²² Yine de, Odysseia yazarının, kahramanın dönüşünü, eşinin sadakatini ve düşmanlarının bozgunluğunu okurken gözünde canlandığı kalenin var olma ihtimali olası dışı değildir. İki uzun duvar da doğuya doğru tepeden aşağı takip edilebilir ki şehir burada kurulmuştur ve yine burası Akropolis ile deniz kıyısını birbirine bağlamaktadır. Duvarların dışında Same'dekilere benzer çeşitli mezarlar da bulunmuş.

İthaka bçı.şkenti Bathy'de yaklaşık 4000 kişi yaşamaktadır ki bu nerdeyse tüm adanın yarı nüfusunu oluşturuyor. Kasaba nizami ve resimlik duruyordu; her ev kolera salgını işaretleri nedeniyle devlet emriyle yakın geçmişte beyaza boyanmış. Limanın güney ucu çevresinde inşa edilmiş bir kasaba, suyun hemen bitiminden yükselen sarp kayalar dikkat çekiyor. İki geminin güçlükle geçebileceği dar girişte derinliğin 50 fatom olduğu söyleniyor ve limanın ortasından kolaylıkla Lazaretto'ya ayrılmış küçük bir kaya yükseliyor.

Baty'de kaldığımız süre içinde, bazıları tarafından Homer'in anlattığı Eumaeus'in sürülerini sakladığı yer olarak tahmin edilen Arethusa pınarı ve Korax kayalarını ziyaret ettik.²³ Dik bir uçurumun ayaklarında kayaların altından en sıcak yaz vakitlerinde akan ve bu yüzden bu kuru ve kayalıklı adanın ehemmiyetli bir yeri olmuş olması gereken bir pınar ortaya çıkıyor. Uçurumun üzerinden küçük bir ırmak da düşüyor ve vadiye doğru damla damla iniyor.

Limanın girişine yakın küçük Dexia koyu var. Limana girerken sağ tarafta kalıyor ve vaktiyle orada deniz kıyısına yakın bir mağara varmış. Yeni yolu yaparken arazinin silinmesiyle yok edildiği söyleniyor. Gell buranın Phaiak denizcilerin Alkinoos'un hediyeleriyle birlikte Odysseus'a çıktıkları Nympheler mağarası olduğunu düşünüyor. Yine de tepeyi biraz tırmanınca, çok yakın, bir başka mağarayı, bir memur tarafından birkaç yıl önce keşfedilen ve kendi adı ile adlandırılan O'Hara mağarasını da dikkate almalıyız tabi. Ada da çok az ağaçlık olduğunu görmek beni şaşırttı çünkü kalker kayaları üzerinde yeteri kadar toprak derinliği yok ancak mısır her yerde yetişiyor. Olağan üzüm asması da kurutulduğunda siyah kuru üzüm veya tica-retin *uva passa'sı* (kuru üzüm) küçük üzümü üreten kadar bolca bulunuyor. Tüm hasat, normal durumlarda göre bir kişiye yekunda 480 bin l. fiyata henüz satılmıştı. Her bir birinci kalitedeki 1000 lbs. için 42 s, daha düşük kalitedekiler için 38 s ücret verilmişti ki bu oldukça adil bir fiyat olarak kabul ediliyordu. Ada civarındaki bol miktarda, özellikle barbunya balığı var oldukça yüksek kalitede sünger de elde ediliyor. Altı peniye bir tane aldım ki bu İngiltere'de 10 şilin edecekti. Kefalonya ve Korfu gibi İthaka'da tama-

²² Gell's İthaka.

²³ Horn. Odyss. s. 5

myla beyaz ve kırmızı, bazen kalkerli toprak şeritleriyle katmanlaşmış scaglia kalkerden oluşuyor gibi görünüyordu.

6 Ekim Salı. - Bizi Patras'a götürmesi için işgal ettiğimiz büyük bir kayıkla saat 10'da Íthaka'dan ayrıldık. Hava bir nefesiz, rüzgarsız bunaltıcıydı. Çok geçmeden bir yunus balığı sürüsü tarafından takip edilmeye başladı. Suyun içinde dönüklerinde güneş ışınlarını yansıtan canlı renkleri aşırı biçimde güzeldi. Bütün hemşerileri gibi kaptanınızda bir siyasetçiydi ve Yunan devleti üzerine çok alimane konuşmalar yaptı, özellikle yetersiz nüfusu üzerinde durdu. 400 bine yakını Mora'da bulunan Yunanistan'ın sadece 700 bin nüfusu vardı. Halbuki ülke zengindi ve 10 milyon nüfusu besleyebilirdi. Daha sonra öğrendiğimden yola çıkarak ülkesinin kapasitesi hakkındaki görüşleri abartılı olsa da verdiği ana bilgilerde haklı olduğuna inanıyorum. Şurası kesinlikle doğru ki acımasız Türk idaresi ve savaş zararları çoğu yerdeki nüfusu neredeyse yok etmişti. Rüzgarın kendine gelmesiyle Oxia adası ve Echinadelerden biri ucunda oluşmuş fakat şimdi Achelous tarafından taşınmış alüvyonlarla kıyıya bağlanmış anakara arasından geçtik. Patras körfezinden geçtiğimiz için uyuma koşullarımız en iyisi değildi ve kocaman hamam böcekleriyle sarılmış ambar kısmında üzerine uzanabileceğimiz çakıl molozlarından bir yatak dışında hiçbir şey yoktu.

7 Ekim Çarşamba. - Ötesinde çift doruklu Pamassus dağı bulunan uzaktaki Morea ve Lepanto adalarıyla Yunan dağları zirveleri üzerinden parlak güneş yükselişiyle birlikte uyandık. Kısa süre ardından sıkıntı yaşamadan Patras'a indik. Íthaka'dan getirdiğimiz koruma iniş tamamlanana kadar, bagajımız, kayıkçı ve bizim etrafımızda bir boşluk oluşturdu ve ardından kaptanla birlikte botuna geri döndü. Aynı anda açgözlüler gibi bir hamal kalabalığı eşyalarımızın üzerine çullandı ve onları Locanda'ya taşıdı. Şimdi Yunanistan'da olduğumuzu hissettik, karantina çilesini çekmeden Avrupa medeniyetine dönemedik.

Patras kasabası savaş sırasında tümüyle hasar görmüştü. *Uva passa*'nm (kurutulmuş üzüm) çoğunu yetiştiren civardaki ovalar tamamen enkaz haline gelmişti fakat şehir şimdi hızla yenileniyordu. Birbirini dik açılarla kesen uzun sokaklar planlanmıştı ve çoğuna iyi donanmış bir dükkan mal satıyordu. Yine de iyi evler nadirdi ve balçıktan ya da güneşte pişirilmiş kerpiçlerden inşa edilmiş mezbeleler çoktu. Şehir, Venedikliler tarafından Türklerin birkaç yıl boyunca kuşatma altında tutulduğu bazı Roma bina harabeleri üzerinde dikilen bir kale tarafından komuta ediliyor. Yanında önce camiye çevrilmiş hemen sonrasında da Yunanlar tarafından sığınağa dönüştürülmüş küçük bir Venedik Kilisesi var. Uzun süre bu iki yerden çapraz ateşe tutulmuş kilise hala harabe halinde. Şehre, denize ve Acamania ve Arnavutluk dağlarına yukarıdan bakan İngiliz konsolosluğu terasından görülen manzara çok güzeldi. Deniz kıyısındaki St. Andreas kilisesinin denize yakın

mevkiinde taze suyuyla değerli bir Ceres tapınağı inşa edildiği söyleniyor. Pausanias tarafından anlaşıldığı zamandaki durumuyla aynı gibi görünüyor.²⁴ Sıcaklık yılın bu zamanına göre yüksek seyrediyordu. Tüm pencereler kapalı odamızda saat öğlen birde termometre 81°F derecesinde duruyordu.

Günün sonrasında, üst üste iki yay üzerine dikilmiş, sayesinde suyun 4 mil boyunca taşındığı hoş bir Roma kemeri harabesini ziyarete gittik. Diğer Roma kalıntıları şehrin daha yakın civarında gösterildi ancak böyle yıkık dökük haldeyken varış yerinin tahmin edilmesi bile imkansızdı.

Henüz altı saatimizi Yunan topraklarında geçirmiştik ki Bavyeralıların fazla sevilmediğini gösteren kayıtlara boğulduk. Atina'da bu raporlar tümüyle doğrulandı. Bugün iki mühendis memurun birkaç gün önce körfezin karşı mevkiinde zalimce öldürülmüş olduklarını öğrendik -biri Missolonghi'de diğeri Klepths bitişiğinde Lapanto yanındaki dağlarda. İkincisi yeni bir köyün planını çıkarmak için gönderilmişti ve arda yaşayanların onun Bavyeralı olduğunu öğrenmesinin üzerinden çok zaman geçmemişti ki saldırıya uğramış ve en barbar biçimde parçalara kesilmişti. Karşılıklı suçlama ve şikayetler her yanda sesli ve herkese karşıydı. İnsanları cumhuriyetçilik ve hoşnutsuzlukla, yönetim ise vergilendirme, zalimlik ve taraflılıkla suçlanıyordu.

24 Ach. Lib. vii. c. 21.

3. Bölüm

Patrastan Ayrılış - Vostitsa - Avgo - Korinth - Kalamaki - Atina - Partenon - Peireus - Syra - Smyrna'ya Varış

8 Ekim Perşembe günü erken saatlerde Korinth Körfezi güney kıyısından yolculuğumuza başladık. Sezonun geç olması ve arkadaşımın sağlığının kötülüğüne bir de Smyrna'yı bir an önce görme arzusu eklenince Mora içlerine doğru veya körfez karşısına, Delphi veya Parnassusa gezi yapmamız mümkün olmadı. Patras'tan Korinth'e yolun büyük bir bölümü, özellikle ilk iki günlük yolculuğumuz fazlasıyla güzeldi. Sürekli su teminiyle oluşmuş zengin bitki örtüsü, kuzeye doğru uzak dağlar için enfes bir ön görünüm, göz kamaştırıcı karşıtlık oluşturuyor. Güney kıyılarındaki kuzeye doğru eğimli tepeler güneşin direk ışınlarından korunuyor. Bu yüzden toprak daha yavaş kuruyor ve bitki örtüsü hem Yunanistan hem Küçük Asya'nın hemen her yerinde çorak ve kayalık ve topraktan yoksun olduğunu gördüğümüz güneye eğimli her iki yandan daha güçlü bir tutuş sergiliyor.

Bu topraklardaki tek taşıma aracı olan bagaj atlarının hepsi yüklenmeden önce saat 7'yi geçiyordu. Patras'tan ayrılıyorduk. Yarım saat içinde yabani ve ekimsiz, kısa çalılıklarla kaplı ve kibarca denize doğru eğilen bir arazi parçasına vardık. Yola benzeyen bir izi zor bulduk. Bir sonraki saat bizi mütevazı fakat güçlü Korinth Körfezi girişine hakim Mora Kalesi'yle karşı karşıya getirdi. Tarihi Naupactus, Küçük Lepanto kasabasının görünüşü bazı eski Yunan kentlerinin konumunun harikulade bir resmini takdim ediyordu. Kasabanın kendisi sarp bir tepe ayağında, deniz kıyısında duruyor ve tepenin zirvesinde birinden diğerine uzanan ve hahır sayılır seviyede yer kaplayan iki uzun duvarla ona birleşmiş hisar veya iç kale var.

Patras'tan yaklaşık üç buçuk saat mesafede küçük bir kulübede kısa bir süre durakladık. Ötesinde hafif engebeli tepelerden ve burunlardan kıvrıla kıvrıla giden bir yol sıra sıra doğal, içi bitkilerle dolmuş verimli biçimde gelişen ve en mutlu biçimde gruplaşmış çalılıklardan geçiyor. Çoğu İngiltere'de açık havada nadiren büyüyecektir. Ilgın, pırnal ve iki kocayemiş türüyle mersin, zakkum, çınar bitki ve ağaçları ve zengin renk ve yapıdaki diğer-

leri her vadiyi doldurarak ve her çıkıntıyı süsleyerek tepeleri zirveden su dibine kadar giydirmişler. Bu ağaçlık yerden geçen bu yol zaman zaman en büyüleyici ve uzak manzaralara hakim bir uçurum kenarından koşuyor ve sonra kumsala inerek atlarımızı dalgalara doğru sürmemize mecbur bırakıyor. Doğa tam da burada bir eserin her zaman amaçladığı şeye ulaşmış durumda. Resimsel görünüm, engin bakış uzamı ve suyun değişik biçimdeki ağaç ve çalılarla en mükemmel seviyedeki gruplaşması ile birleşmesi. Resim sanatındaki her şey için güzel ve mükemmel zevklere sahip eskilerin Doğa güzelliklerini neredeyse hiç hissetmemiş veya hayranlık duymamış görünüyor olmaları ne kadar tuhaf. Acaba, aklın muhakeme gücünü geliştirmeyi kalbin aspirasyohlarına ve doğal dekorun donuk ve belirsiz albenisi üstüne bir tapınak veya anıt güzelliğini oluşturan kesin tanımlanabilir kural ve parçalara tercih etmelerine yol açan, karakter ve kurumlarındaki basitlik arzusu ve matematiksel ve soyut bilimlere olan aşkları mıydı? Yoksa hiçbir sanatın, doğanın dağlarını ve vadilerini giydirdiği zengin bol bitki örtüsünün ortasında resmetmeye değer dediğimiz şeyi ekmesi istenmiyor muydu ve hepsine aşına olan hiçbirine özel hiç bir heyecan vermiyor muydu?

Pamuk ve *uva passa* (*kurutulmuş üzüm anlamına geliyor o halde üzüm bağlarından geçmiş olmalıdır*) tarlalarından geçerken Vostitza'da 4 mil boyunca hiçbir ekim izine rastlamadık. Patras gibi burası da savaş esnasında hasar görmüştü ancak yavaşta olsa etkilerinden kurtuluyordu. Temel ticareti, İngiltere'den almak için birkaç geminin de geldiği kuru üzümdür. Az bir zorluktan sonra boş bir evin boş bir odasına girmeyi başardık. Bavullarımızı masalara ve pelerinlerimizi yataklara devirdikten sonra gece için kurulduk. Kentin aşağısında deniz kıyısında o yerin harikalarından biri olan devasa bir çınarı görmeye gittik. Gövdesi yaralı ve çürümüş, ama büyük, yerden 20 feet yükseklikte içinden tam bir ağaç kadar büyümüş taze bir filiz kök salmış.

9 Ekim Cuma. - Yavaş yavaş kesilmiş Vostitza ekim alanlarından birkaç mil ötede yabani çalılarla çevrili ara ara ıslah edilmiş toprak parçaları gördük sadece. Diğer yandan engebeli tepeler dizisi sağımızdaki ovaları üç saat boyunca bağlamış ve kayalık bir geçide geldiğimizde dağlarda ne nehir ne de vadi gördük. Irmaklar tepelerden çıktığı her noktada kıyı boyunca genişlikte değişkenlik gösteren vadilerden gelen mucurla oluşmuş, uzun kayalık burunlarla birbirinden ayrılmış alüvyon kemerler oluşturmuş. 12'de, 25 bin kişilik Türk ordusunun Yunanlar tarafından ablukaya alınıp parçalandığı Acrata'da bir ovada durduk ve ardından gece için konakladığımız Avgo'ya ilerledik.

10 Ekim Cumartesi. - Şafak vaktinden önce yola çıktık. Sağımızda yün ve *uva passa* ile örtülmüş ve ardıl yayla ve setlere bölünmüş düşük tepe sıralarına kadar uzanan bir ova, yolumuz bir süre kıydan sürdü. Gün ilerledikçe sıcaklık iyice kendini gösterdi ve hava o kadar puslu hale geldi ki ileri

görüş açıları bulanıktı ve iyi görünmüyordu. Öğlen Asopus ağzı yakınında bazı evlerde mola verdik. Oradan modem Basilico köyü civarındaki tarihi Sicyon harabelerini ziyaret için ovayı geçtik. Patras'tan yola çıkarak içinden geçtiğimiz bu güzel arazi, kaderiyle Yunan özgürlükler ve medeniyet tarihinin başlangıcı kadar sonunu da getiren Sicyon'un da MÖ. 251 de katıldığı, 12 kent gurubu ile ünlü tarihi Achaia'a aitti. Kalıntılar oldukça geniş bir araziye saçılı durumda ve oluklu sütun parçaları önceki yapı mevkilerini gösteren uzun temel hatları takip edilebiliyor. Duvarları hala 20-30 feet yükseklikte ve muhtemelen bazilika veya spor salonu olarak kullanılmış briket bina kalıntıları en dikkat çekici olanlarıydı ama en ilginç olanı köy ve Asopus nehri arasında çıkıntılı bir plato bumu üstündeki eski Helenistik duvarları. Burası, duvarları kesinlikle iki özellikte, en eski pürüzlü yapı örneği, taşları dik düz yönlerde yayılmış fakat kabaca ve tırtıklı kesilmiş iç kaleydi.

Sikyon iç kalesinden inerek sivri bir kemer köprü altından Asopus'a, oradan Korinth'e bir oviden geçtim. Toprak zenginliğine rağmen kilometrelerce ihmal edilmiş. Tarlalar büyük ebatlarda dedikenlerinde başka bir şey üretmiyor. Yunanlar tarafından defne diye adlandırılan zakkum bütün ırmak kenarları boyunca bolluk içinde savrulmuş. Büyük bir zeytinliğin içinden geçtikten sonra (belki de kutsal koruluktan kalanlardı), bir zamanlar Korinth olan yere vardım. Aralarında yeni birkaç evin raflarının görüldüğü, esasında modem, karışık yıkık ve terk edilmiş bina kümelerinin bir zamanların kalabalık ve zengin Korinth'ine işaret ettiğine inanmakta gerçekten zorlandım. Son 2000 yılın fiziksel ve siyasi ortaklıklarından kurtulup ayakta kalmış Dor sütunları ve sert ve yalçın Akropolis veya Acrokorinth (iç kale) tepesinin dışında önceki zamanın hatırlarını canlandıracak herhangi bir şey yoktu. "Bimaris Korinth'i Moenia"dan hiçbir iz kalmamıştı ve şu dizeleri de boşa arıyorduk:

'tav oA.iav K6pev8ov, 'lcr8μiou
1tp68upou Ilo'!Et8Civos, ciyA.a.ixoupov ²⁵

11 Ekim Pazar. - Bugün Korinth'te kaldık ve Yunanlar tarafından çekildiklerinde Türk ordularının sığınmasına olanak sağlaması için yakılan modem kentin harabelerini gezdik. Paşa sarayının yapımında kullanılan ve sarayı kaplayan sayısız mermer parçaları zengin malzemenin kanıtı. Kuzeydoğu istikametindeki düşük tepelerin tepesinde kayada kazılarak çıkartılan amphi tiyatro çok eski mimarinin ilginç bir örneğidir. Geride kalan basamak

25 Pind. OL 13.

ve koltuklar da kayadan çıkartılmış fakat bina muhtemelen duvarın üstünde daha yüksek bir yere ardı ardına gelen fatihler tarafından alınarak taşınmıştı.

Öğlen saatlerinde Fransız komisyonu tarafından yüksekliği denizden 330 tois yukarıda hesap edilmiş iç kaleye indik. Sağlamaştırmalar genelde Venedikliler tarafından yapılmış görünüyor ve şimdi Baveryalı askerlerin küçük bir çıkarmasıyla yerleşmiş. Baverya hizmetine girmiş memurlarından biri -Yunan Klepht- surları gezmemize eşlik etti.

12 Ekim Pazartesi. - Kalamaki yolunda kıstağın en üst kısmı civarında, savaş esnasında zarar görmüş büyük bir Türk çiftliği kalıntıları içinden geçtik. Korinth'ten iki saat uzakta, kıstağın karşısında eski Venedik duvarlarıyla karşılaştık. Askeri görüş noktasındaki pozisyonu derin boğazlarla daha da güçlendirilmiş olmalı. Yol daha sonra buraya iniyor ve bu boğazlar önceki yıllarda kıstak içinden kesilmeye çalışılmış kanal kalıntıları olarak yanlış aktarılmış. Bir sonraki yarım saat bizi Saronic Körfezi kuzeybatı ucundaki Schoenus koyundaki Kalamki'ye çıkardı. Baş kısmında küçük ama güzel konumlanmış bir ova şu an fundalık ve düğümlemiş çalılıkla aşırı sarılmış ve ormanlık tepelerle çevrelenmiş durumda. İsthmia oyunlarının burada kutlandığı söyleniyor.

Küçük Kalamaki iskelesi yanında, kum yataklarından oluşmuş, sola dönük düşük tepeler kuma ankastre çakıl taşı topaklarıyla ve kırmızı kireç toprakla birleşmiş.

Bir boğazda 15 derecelik açıda güneydoğuya eğimli küçük kabuk ve mercan dizileriyle dolu 5-6 feet kalınlığında kalkerli toprak yatağı buldum.

Megara ve Eleusis kıyıları boyunca taşlı yolları geride bırakıp Atina yolculuğuna giriştik. Gemi ferah ve rahattı ve daha önce gördüklerimizden rüzgara daha yakın yüzüyordu. Kaptan akıllı fakat çok daha konuşkandı. Savaş esnasında Napoli kalelerinden birine komuta etmişti. Adımı duyar duymaz Yunanistan ve Archipelago'nun her yerinde hala itibarı anılarda olan heybetli "Gambrian" komutanından övgüyle söz etmeye başladı. Fakat ülkesinin durumundan çok da memnun değildi. Vergi türündeki her şey için söylendi. Devletin sükrnet ve huzuru için ve teknesi her Peiraeus'a git-tiğinde 7 peniye eşit 1drahmi vergilendirilerek bireysel mülk güvencesi için yürekten ödeme yaptığını düşünüyordu.

13 Ekim Salı. - Gece Aegina adası altına yakın bir rotadan geçerek seher vaktinde Salamis dışındaydık. Özgür bir milletin kayıtlara geçmiş ilk ahşap duvarları zaferi sahnesini seyrettikten sonra, 7'yi çok geçmeden Peirsaeus (Pire) limanına girdik. Limanın girişini oluşturan ve üzerinde şu an Venedik cephaneliğinin önündeki aslanın durduğu söylenen mermer rıhtımların biri harabe halinde olsa da hala suyun üstünde yükseliyor. Diğeri yüzeyin altından belirgin şekilde görülebiliyor. Peirsaeus'tan Atina'ya birkaç uzun duvar

izlerinin liman yanında görülebildiği uzun ve tozlu bir yoldan yürüdük. Ancak bunlar günün gelişme gazabın albnda herkes kendi kullanımı için istediğini alarak hızla kayboluyor.

Nihayetinde mukaddes zeytin koruluklarının içinden geçtikten sonra ani bir sağa dönüş ve tepelerde bir aralık Akropolis ve Parthenon'u gözlerimizin önüne serdi. Daha önce Peirsaeus'tan uzak bir bakışını yakalamıştık ama şimdi belirgin bir biçimde izlemek için yeterince yakındı. Theseus tapınağı neredeyse bozulmamış güzelliğiyle orada duruyordu. Bütün antik yapıların en iyi korunmuş olanı, sadece saf Dor mimari tarzında bulunabilecek sadelik ve vakar özelliklerine sahip. Bu kalıntılara çarpıcı biçimde benzemeyen çoğu renkli aşırı süslü evler ve villalar pembe duvarları ve yeşil Venedik perdeleriyle şehrin kir ve çamuru üzerine yükseliyordu. Atina'yı modem Yunan krallığının başkenti olarak kararlaştırmadaki büyük hatanın yanında bu da en affedilemez durumdu; yani, yeni binaların, yüzyılların ihmalinin tarihi Atina kaldırımı üzerinde 16-18 feet yükseklikte bir çöp yığıntısını topladığı önceki şehir enkazının ve hemen harabelerin üzerine dikilmesine izin verme durumu. Bu durum her nerede gerçekleşiyor olursa olsun büyük ilgiye sahip arkeolojik hazineleri örter bulunmuştur ve antikacının tüketilemez madenin yine de orada olması gerekir. Bu belki de sonsuz dek bir kayıpbır; aynı avantajlarla bu yeri bir başka sefere araştırma imkanı için yüzyıllar geçebilir.

Theseus tapınağının içi yönetim emriyle geçici bir müze olarak değiştirilmiş. İçinde, devlet malı olduğu deklare edilmiş ve dışarı çıkarılması yasaklanmış Atina'yla ilgili bina temelleri ve harabe içinde bulunan muhafaza edilmiş antikalar mevcut. Sarkofaj (Lahit), mermer sandalye ve heykeller gibi daha büyük nesneler dış kemer altında düzenlenmiş. Türk hakimiyeti- nin son yılında Hüsrev Paşa tarafından burada işlenmiş barbarlık hareketi Lord Elgin'e karşı Yunan heykelbraşçılığı başyapıtlarını İngiltere'ye götür- düğü için yapılan öfke dolu saldırıların tatminkar bir cevabıdır. Şu anda İngiliz müzesi duvarları arasında daha başka yağmalar için güvence halin- dedir. Paşaya cephe üçgeninin kuzeydoğu köşesinde bir bal kovanı olduğu bilgisi iletilmişti ve o da adamlarına onu kendisine getirmesi için emir ver- mişti. Fakat taşların içine gömülü olduğu ve çıkartılamadığı söylendiğinde bütün köşe veya üçgen köşesinin arzularının tatmini için yıkılmasını emret- mişti.

Theseus tapınağının doğusunda Ceres mabedi kalıntıları yakınında şehrin yeniden inşası için yapılan kazılarda çeşitli değerli heykeller ve sütun tabanları bulundu. Yerinden alınmamış sütun ayaklarından 3 adet var. İkisinin üzerinde hala heykeller duruyor ve tapınaktan çıkan yolun her iki yanına konulmuş gibi görünüyor. En yakın sütun, heykelini kaybetmiş ama üzerinde genelde bir kahraman simgesi olarak kabul edilen etrafına yılan

sarılmış bir zeytin ağacı oyması bulunuyor. Aynı kabartma, bir yılan figüründe dizlerinden aşağısı kaybolan ustaca yapılmış heykeli destekleyen en ilerdeki sütunda da var. Signor Petaki tarafından Atina'nın 4. kralı Erichthonius'u temsil etmesi için tasavvur edilmiş. Baş ve kolların büyük kısmı kopmuş kahraman mızrağını atma girişiminde gibi görünüyor ve tam karşısında ki hedefi sütundaki diğer ikinin yarı yolu mesafesinde fakat yolun karşısındaki ikinci figür kendini koruyor gibi duruyor. Signor Petaki'nin tasavvuruna göre Euboea kralı Phorbas ve Erichthonius arasındaki mücadeleyi temsil ediyor ve Dieaerchus tarafından doğuya doğru yakın olan Poecile kemeri yanında durduğu tarif edilen heybetli heykellere ait.

Poecile'inin önündeki tarihi geçit çoğu kimse tarafından agora girişi olarak biliniyor. Üzerinde şimdiye kadar gözden kaçan bir yazı, A8HNH APXAIETEI:'e (Athena Arkheites) adanmış bir tapınak kemeri olduğunu gösteriyor. Bu kemer içindeki yüksek bir mermer diliminde tarif olduğu kabul edilen uzun bir yazı, şifresi çözüldüğünde ferman olduğu ortaya çıkıyor. Bu ferman daha önce el konulmuş belirli bir Hipparchus malının idaresine yönelik kamu yarışmasını takdim ediyor. Kentin merkezindeki Hadrian Stoası'nın pek çok sütunu yakın geçmişte ışık tutması için yerine getirilmiştir. Ancak Yunanistan'daki yönetimleri çok eleştiriye açık olan modem Goth'lar bu temellerin bir ucu üzerine yeni barakalar dikmiş ve bir sütunu da yerin altına gömülü olarak bırakmışlar.

Baveryalıların genel rağbetsizliği çeşitli sebeplere dayanıyordu; fakat başlıca nedeni evdeki ailelerine gönderebilecekleri her bir drahmi için çoktan yoksullaşmış ülkeyi soymaları gibi görünüyordu. Kendi açılarından böyle bir gelişmenin doğal olduğu söylenebilir ama bu tür durumları tasvip edebilecek bir sistemde büyük yanlışlar olmalı. Küçülmüş Yunanistan gelirinin drahmileri Baverya'ya asla girememeliydi. Bu, Almanların Yunanlar için açıktan hissettiklerini söyledikleri hayranlıklarının kendi çıkarları için olduğunun kanıydı ve aynı zamanda kendilerine yöneltilen bir başka suçlama gerçeğini oluştuyordu. Örneğin Yunanistan'ı Baverya'nın bir vilayeti olarak ve ülkede bulundurdıkları silahlı orduları aracılığıyla fethedilmiş bir vilayet olarak kabul ediyorlardı. Bunun kabul edilmesi mümkün değildi fakat Baveryalı memurların Yunanlara karşı pek çok örneğini duyduğum bu keyfi davranışları yine de acımasız ve zalımaneydi. Yunanların buna sessizce teslim olmaları beni şaşırttı. Fakat Kalamaki'li kayıkçım bu hemşerilerinin daha önceden Türklerin köleleri olduklarını şimdi de Baverya köleleri olduklarını söylemiş ve daha dini duygular ve şimdikinden daha fazla saygı sergilemedikleri sürece her zaman da öyle kalacaklarını eklemişti. Uzun süredir bu zalimliğe kesinlikle o kadar alışmışlar ki bu durum şaşırtıcı da olmayabilir. Kendilerini herhangi bir durum veya koşul değişikliğine çok kolay biçimde uyduruyorlar. Toplumda daha önceki daha yüksek derece

veya mertebelerde yaşamışlıklarına büyük umursamazlıkla konuşuyorlar ve bu tür olaylar olmuş olduğu takdirde aynısını yapmış olabileceklerini ileri sürüyorlar, her zaman aşağı bir kapasite de bulunanlarına rağmen. Savaş esnasında capitano²⁶ olarak var olan Patraslı katırcılanımızdan birisi gibi Kalamaki'li kayıkçı da bunun bir örneğiydi. Beklide her şeyin ötesinde bu kibir dolu övünmeden ve de bugünkü görünümünün doğrulayacağından daha yüksek bir öneme sahip oldukları fikrini verme arzusundan başka bir şey olamaz.

Fakat Akropolis ve harabeleri Atina'nın onurudur. İhtişamı ve sunduğu tahribat arasındaki tezatlığa kilitlendim. Issız görünümüne bakmayacak olursak, Parthenon harabeleri arasında dururken eski Yunan onurları arasında yaşıyor gibiyiz. Vatanseverlik etkileri ve estetik zariflik gözlerimizin önünde şekilleniyor adeta ve Pericles'in siyaseti anıları, Aspasia etkisi ve Demosthenes'in söylevleri akıllarımıza hücum ediyor. Eskilerin Parthenon mimarisinden birkaç şeyin sütun bağlantıları yüzeyine verilmiş parlaklıktan daha çarpıcı olan en ufak detaylarda ihsan ettiği bu güzelliğe hayran olmaktan kendimi alamıyorum. Bu detayların görülmesi planlanmamış olmasına rağmen en özenli çalışılmış süs veya figür kadar yüksek seviyede tamamlanmıştı. Bu taşın bütün noktalarına aynı baskıyı uygulamak ve üzerindeki aşırı yükten dolayı yanların pul pul dökülmesine sebep olamamak için muhtemelen gerekliydi. Ki bu beton üzerine yatırılmamış taşlar sonucu eski binaların özellikle maruz kaldıkları bir kaza. Erectheion, İon tarzı mimarinin en mükemmel örneği olarak bilinir fakat son savaşlarda oldukça hasar görmüş, özellikle daha önceki seferlerde hasarsız kalmış Erectheus ve Neptun'e adanmış güzel kemer. Yarısından fazlası Hüsrev Paşa tarafından altında olduğunu anladığı cephaneliği imha etmek için yöneltilen ağır ateş sonucu şu an yıkılmış durumda.

İç kalede son zamanlarda yapılan en önemli keşifler arasında küçük kanatsız Victory (Nike Apterus tapınağı temelleri olsa gerek) tapınağı temelleri. Güney Propylaeum kanadı önündeki bir platformda ve büyük merkezi merdivenden girişe göre sağda duruyor. Tapınak dörtlü tarzda yapılmış, önde ve arkada 4'er sütun bulunuyor; tamamı bazıları hala yerinde duran taban ve süpürgelikleriyle birlikte etrafındaki harabe yığıyla bulunmuş. İngiltere'ye daha önceden götürülmüş 4 parçası haricinde saçak da aynı mevkide bulunmuş. Devlet emriyle işçiler binayı restore ve temellerin temizlenmesi için yoğun biçimde görevlendirilmişler. İç değerleri her ne olursa olsun Akropolis ve Propylaea simetrisini maddeten yaralamış olmalı. Ayrı şekilde Pausanias'a göre resim galerisi olan sol ve güney kanadı kuzeyden daha geriye atılı durumda. Bu durum beni İon tarzı olsa da Victory

26 Kaptan (yay. haz.)

tapınağının sol kanadının zaten bu noktaya hakim olan bazı kutsal fikirlerle çahşmaması için bilinçli olarak bu yere konulmuş görünen Propylaea'dan daha eski olduğu düşüncesine sevk etti.

Parthenon'un güneydoğusunda yakın geçmişte bir başka ilgi odağı keşfedildi. Kaba tabanı etrafında birikmiş maddeleri çıkarırken aşağısında bir ayak kalınlığında sayısız çanak çömlek parçalarıyla iç içe girmiş kül ve kömürleşmiş odun yığını bulunan ve yine altında pişmiş topraktan yapılmış mabet veya bina kalıntılarının keşfedildiği söylenen fakat benim göremediğim, 7 feet kalınlıkta bir mermer doğrama ve parçalardan oluşan bir yatak bulunmuş. Mermer doğramalarının Parthenon için taş kesimi ve hazırlığından geriye kaldığında şüphe yok. Kömürleşmiş tahta ve küller belki de Persler tarafından yakılan daha önceki bir yapının varlığı ve yok edilmesine tanıklık ediyor. Şu anda da şehre doğru Akropolis'i çevreleyen tarihi duvarlar içinde, o durumda Atinalıların maruz kaldıkları muamelelerin anılarını canlandırmak amacıyla olduğu söylenen sayısız sütun parçaları tanıtıldı.

Atina gezilerim 3 gün sonra şiddetli bir biçimde ateşlenmem dolayısıyla aniden durmak zorunda kaldı. Ateşli rahatsızlıklar geçirmek sonbahar boyunca aşırı biçimde yaygındı ve bir yabancıнын bundan kaçışı neredeyse mümkün değildi hatta Baveryalılar çok insanını kaybetmişti. Atina civarının eskiye oranla çok daha sağlıksız hale geldiği tahmin edilmekte ve teoriler ve spekülasyonlar bu değişimi açıklamakta zorlanıyor. Cephissus yanındaki hakir toprakların tüketilmesiyle açıklanmış, ekim isteği ve komşu tepelerden odun talebi de sebep olarak öne sürülmüş ancak bu konuda henüz tam olarak aydınlanmış değiliz. Hippokrates çalışmalarında Yunan sağlığının hava, su ve ikamet ettikleri yer cephelerinden oldukça etkilendiğini kanıtıyor. Aulus Gellius,²⁷ şu anda en sağlıksız nokta olarak kabul edilen Cphisia'daki Atina'ya komşu Herodos köşkünde otururken ateşli hastalığa yakalandığını ve doktorunun ateşin hangi zamanlarda ve ne aralıklarla gelip gittiğiyle alakalı olarak Kalvisius Taurus'a bağlanlı kurduğunu anlıyor. Ve bir başka yerde Platon'un yüksek ateşlenmeler ve 4 günde bir gelen sıtma nöbetini telmih ettiğinden bahsediyor. Bununla birlikte, çoğu doğal malarya (sıtma) hastalıkları daha aktif ekim ve sürümle, daha gelişmiş su temin sistemiyle ve memba kaynaklarına dikkat edilmesiyle ister istemez etkisiz hale getirilirdi ve hatta eski usulde giyim tarzı da iklimle daha uygun olabilirdi.

Yaklaşık 10 gün içinde tekrar ayağa kalktım. Dışarı çıktığımda çevre görünümünde büyük bir fark vardı. Yağmur sezonu devre girmişti, tepeler ve düzlükler daha yeşil bir renk tonunu üstlenmişti. Smyrna'dan bir vapur çoktan gelmişti. Yataklarımızı 28 Ekim'de İonia sahillerine doğru açılmadan önce bir veya iki gün geçirmek üzere Peiraeus taşıdık.

²⁷ Noct. Att. Lib. xviii, c.10 + Ib. Lib. xvii.c.12.

Dikkate değer pek çok harabeler hala görölmek üzere limanın yanında bulunuyor; savunma geçit ve kuleleriyle cephane duvarları ve büyük bir mendirek^{2s} kalıntıları gibi.

Güneye geçerken Munychium limanı boyunca burun çevresindeki kıyı setlerini takip ettik. Them'istokles adıyla yükselmiş mezarlık civarındaki zemine saçılı 9 büyük sütun parçalarının olduğu noktanın yanındaki kıyı üzerinde devrik sütunu ziyaret etmeyi de ihmal etmedik.

29 Ekim Perşembe. - Gemi bugün yola gitmediğinden araştırmalarımızı Phalerus limanı boyunca Peiraean bumu üzerinde sürdürdük. Yakınında daha fazla eski duvar ve bina harabeleri gördük. Aslında bütün kıyı bumu yontulmuş taş blokları ve geniş bir şehrin sınırlarını çizen temellerle kaplıydı. Özellikler biri dikkatimizi çekti; zemine uzunlamasına yerleştirilmiş kalabalık duvar ayakları ve sütunlardan oluşuyordu, dörtgen biçiminde düzenlenmiş olup açıkça bir Pazar veya halkın toplama yerini gösteriyordu. Akşama Levant gemisine geri döndük ve günbatımıyla birlikte Peiraeus'u tek ettik.

30 Ekim Cuma. - Fırtınalı ve sert bir gecenin ardından sabahın erken saatlerinde Syra'ya vardık. Avrupa- Asya yan yolunda Archipelago'nun merkezinde bulunan Syra savaşın tehlikeli zamanlarında ticaret ve alışverişin yeri haline gelmiş. Kısmetli durumların kombinasyonuna bağlı olarak bütün taraflar tarafsız yer olarak burada buluşmuşlar ve bu da şehrin varoluşunu çağıran ticaretine bu cesareti vermiş.-

Yunan ihtilali patlak vermeden önce sadece kıyıda yaklaşık 2 mil uzakta sarp ve koni biçimindeki tepede resim gibi konumlanmış eski bir şehir vardı orada. Tamamıyla Roma Katolikleri tarafından mesken edinilmiş ve bazıları Konstantinopolis'te hizmetçi ve hamal olarak geçici iş bulmuş bu nüfus yaklaşık 4000 civarında. Ada, savaş esnasında Fransız yönetimi koruması altına alınmıştı. Kaptan Paşa buraya çok fazla Yunan adası olarak bakmadığı için burayı hiçbir zaman tacize teşebbüs etmemişti. Bu yüzden kısa zaman sonra diğer adalardan bilhassa Sciotes'e sürülen Yunan mültecilerin sığınağı haline gelmişti. Çoğu şimdi orada ikamet ediyor ve aşağı şehir özellikle inşa edilmiş ve yerleşilmişti.

Adanın İngiltere ile sürdürdüğü ticaret dikkate değer. Yaklaşık 50 vapur esasında Konstantinopolis ve Smyrna'ya bağlı olsa da yıllık olarak İngiliz limanlarından Syra'ya ulaşır ve burası için miktar olarak 8001-50001 ara-

^{2s} Yeni bir depo tesisi üzerinde çalışmakla görevli bir parti işçinin üzerinde Atina donanması detayları yazılı, gemi şefleri tarafından 10İinci Olimpiyatın son yılından 114.0İimpiyatın 3. yılına kadar yani Milattan Önce 360-324 yılları arasında birbirlerine miras bıraktıkları önemli mermer dilimleriyle karşılaştıkları yer burasıydı. Bütün bu yazılar o zamandan sonra 'Political Economy of Athens (Atina Siyasi Ekonomisi'ne ek olarak bilge Berlin profesörü Boeckh tarafından yayınlandı.

sında kargo getiriyor. Aynı süre içerisinde İonia adalarından da hemen hemen 60 gemi ulaşmaktadır. Syra'ya ithal edilen ve ardından Yunanistan'ın değişik bölgelerine yeniden ihraç edilen İngiliz mallarının yıllık ortalama miktarı yaklaşık 200.000Z olarak tahmin ediliyor. Syra gümrüklerinden elde edilen hasılat tüm Yunan krallığı genel gelirinin bir madde kısmını oluşturuyor. Bu da yaklaşık aylık 200 colonnati veya İspanyol Doları (4000Z ile 5000Z arası) veya yıllık 55000Z ediyor ve bu sadece bazılarının ağırlığına göre vergisi biçilen ama bütün ithal edilen mallara uygulanan gümrük vergisi (*ad valoren* olarak adlandırılan) ile %10 artıyor. Liman ücretleri 1ton için 1veya 2 peniyi aşmayacak kadar aşırı biçimde düşük seviyede.

Cyclades'in değişik adalarındaki nüfusla ilgili olarak tam kazanca ulaşmak kolay değildi. Syra'da 22000 kişinin yaşadığı söylenirken tüm adaların toplam nüfusunun 115 bin olduğu tahmin ediliyordu fakat hiçbir yöntem tarafından herhangi bir zamanda genel nüfus sayımı yapılmamıştı. Şehrin yakınlarında bir demir madeninin keşfedildiği rivayet ediliyordu ama gördüğüm cevher numunesinden yola çıkarak ve özellikle buradaki ve komşu yerlerdeki yakıt ihtiyacını dikkate aldığımızda çalışınca kazançlı çıkacak kadar zengin bir maden olduğunu sanmıyorum. Syra'nın herhangi bir ihracı yok. Naksos ve Andros büyük miktarlarda petrol, Tinos ise çok olmasa da çinko üretimi gerçekleştiriyor.

Kesin ölçüm gerekliliği mazeretini sunsalar da, Yunan idaresinin Syra'ya karşı kısa vadeli siyasetinden, maalesef altın yumurtlayan kazı öldürmekten fazlaca pişmanlık duyulmalı. Bütün gelir makbuzları yerel masrafları ödeyecek hiçbir pay bırakmadan devlet kasasına çekiliyor. Türkler tarafından dokunulmayan belediyeye ait gelirler de günümüz sisteminin demirden kelepçesine giriyor. Kısa zaman önce yargıçlar da caddeleri döşemek için kendi aralarında taahhüt imzalamaya zorunlu bırakıldılar ve insanlar bu durumdan memnun kaldıkları görüldü ve de hiç şikayet gelmedi.²⁹

31Ekim Cumartesi. - Fırtınalı bir geceden sonra sabah saat 6 gibi Karaburun yakasından geçerek Smyrna körfezine girdik. İlerledikçe güney kıyısındaki dağ manzarasının güzelliğinden fevkalade etkilendik. Sürekli yeşillikler ve armut ağaçlarıyla örtülü dik ve ormanlık tepeler denizden keskin biçimde yükseliyor. Armut ağaçları daha sonra ilkbaharda gördüğüm gibi çiçek açtıklarında dağ tarafına iç açıcı bir görünüm veriyor. Körfezin daha yukarısından sıradağ İki Kardeş unvanını almış ve Smyrna'dan göze çarpan iki şahane tepe üzerinde yaklaşık 3000 feet yüksekliğe ulaşıyor. Açık veya bulutlu görünüşleri iyi veya kötü havanın kesin bir belirtisi olarak kabul ediliyor. Smyrna'dan 4 mil aşağıda Fransızlar tarafından St. Jaques'e ayarlanmış Sanjiac Kalesi'ne geçtik. Oradan Smyrna koyuna giriş fazlaca dar ve

²⁹ Syra jeolojisi için, 'Expedition Scientif. de la Moree, 'tom. İii parti i.p.65. Paris 1833bkz.

söz konusu kalenin, en tepe noktasına inşa edildiği güneye doğru kısa bir kara burnuyla Hermus³⁰ ile gelen balçıkla oluşmuş kuzeye doğru engin kumsallar arasında hapsolmuş. Hisarda çok büyük çaplarda *a fleur d'eau* yazılı ve 170lbs ağırlığında taş güllesi taşıyan bazı silahlar var. Smyrna'ya ulaşırken yağmur sele dönüştü. Ardından demir atk ve İngiliz konsolosluğu gönderi alında karaya çıkıkh. Derhal kirli pasajlardan dar caddelerden günlük 1,5 dolara makul fiyata konakladığımız tanınmış Madame Marracini konağına ilerledik.

³⁰ Dr Chandler 'Travels in Asia Minor' vol. i. p.88 de bu birikmiş balçığın engellenmesi ve Smyrna körfezini yaramaz hale getirmesi ile alakalı uzun bir açıklamaya (disquisition) girmiştir.

4. Bölüm

Smyrna ve Çevresi - Eski Smyrna - Spil Dağı - Eski Meles - Pagus Dağı - Karaghieul - Homeros Mağarası - Roma Sukemeri - Tiyatro - İzmir Çarşıları - Fougues, Eski Phocea (Eski Foça) - Konstantinopolis'e Varış

Smyrna'da üç gün geçmemişti ki yeniden periyodik hale gelen yüksek ateşe yakalandım. Küçük Asya içlerine yapacağım incelemelere başlayabileceğim konusunda şüphe duymaya başladım. Bu arada iç kısımlara yapacağımız yolculuk zamanı da uzadı. Hava yağışlı ve soğuk, nehirler kabarmış ve maruz kalacağımız kötü konaklama koşulları yüzünden hastalanmaya müsait bir mevsim.

Kasım ve Aralık aylarında Mr. Stickland'e sonuçlarını çoktan yayınlamış³¹ olduğu çeşitli jeolojik gezilerinde eşlik ettim. Smyrna çevresi oldukça iyi manzaralara sahip, iyi ekilmiş ve Boumoubat³², Budjah³³ veya Seidiköy³⁴ köylerine veya Hadjilar³⁵ nar ağaçlıklarına, Bounarbashi³⁶ veya İshekli'ye³⁷ giden düzlük boyunca at sırtında geziler için birçok imkana sahip.

Smyrna'nın hemen yakınındaki antika ilgisi çeken pek çok şey arasında, koyun kuzeydoğu kısmındaki tepelerde bulunan Kiklop duvarı kalıntıları en başta dikkati çekiyor. Aralık ayı başındaki bu güzel günün avantajını kullanarak küçük bir Yunan teknesiyle koyu geçtik ve dik boru biçimindeki tepeler arasından Kordelio'nun³⁸ doğusuna inen bir ırmak ağzında karaya çıktık. Mirtle ve zakkum ağaçlarıyla kaplı engebeli tepeler arasındaki tablolu manzaradan biraz mesafe tırmandık. Vadinin batı yakası yükseltilmiş

³¹ *Transactions of the Geological Society*, vol. v, p 393.

³² Bornova (yay. haz.)

³³ Buca (yay. haz.)

³⁴ Seydiköy (yay. haz.)

³⁵ Hacılar (yay. haz.)

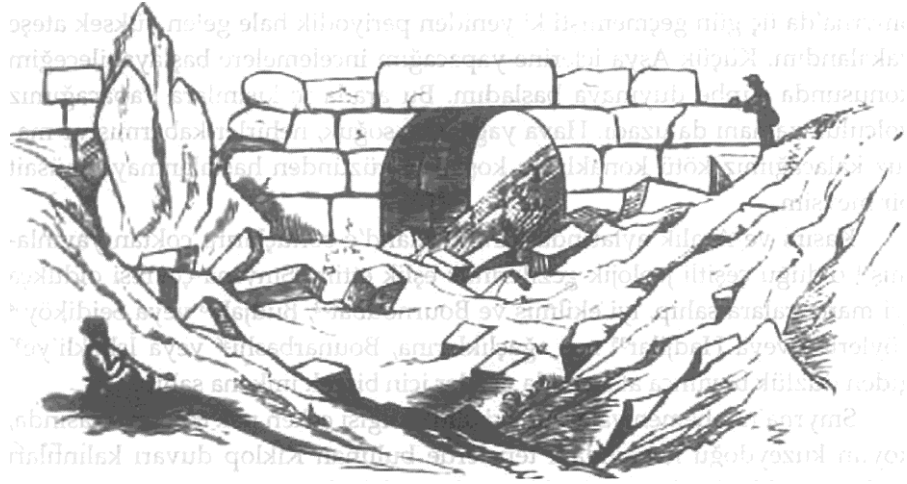
³⁶ Pınarbaşı (yay. haz.)

³⁷ İshaklı (yay. haz.)

³⁸ Karşıyaka (yay. haz.)

ve nispeten dar bir yayla ile yapılanmış, tatlı bir eğimle denize doğru uzanmış ve en aşağı ucundan geniş bir platoya yayılıyor. Bir lav coulee (*donmuş lav tabakası*) görünümüne sahip boru biçimindeki beyaz bir sünger taşından oluşuyor; yamaçları yalçın fakat keskin bir kayalıkla son bulan kuzeydoğu ucu dışında çimen ve çalılarla örtülü. Bu boğazdan yaklaşık 2 mil yukarı ilerledikten sonra doğu tepelerine tırmandık. Zirveye vardığımızda tarihin adını kaydetmediği eski bir şehir olan Akropolis mevkiini belirleyen Kiklop tarzı duvar kalıntılarıyla karşılaştık. Anlaşılan o ki bir tanesi Tantalus'a ait olarak işaret edilmiş Boumoubat yakınlarındaki mezarlarla aynı döneme ait. Bunlar Pococke ve Chandler'ın *Travels in Asia Minor*'da açıklanmış veya atıfta bulunulmuş; Arundel de *Account of the Seven Churches*'de onlardan tahmin edilen şehir ve Tantalus mezarı³⁹ olarak bahsediyor.

Aşağıdaki çizim, şu anda yıkılmış parçalarla neredeyse önü kapanmış Akropolis'in ilk girişi olarak ortaya çıkan kalıntıları gösterecek.

Resim 4
(Eski Smyrna girişi)

Girişin tepesi yukarı doğru 8 feet uzunluğunda bir blokla biçimlendirilmiş, tamamı komşu tepelerde de bulunan aynı kırmızı trakitle inşa edilmiş. Chandler bu krakite "kahverengi hergele granit"⁴⁰ adını koymuş.

Akropolis duvarı aşağısındaki tümülüs ve mezarlarında olduğu gibi dairesel değil fakat bolca çıkıntılı ve tekrar girişli açılar sunuyor: bu nedenle kayaların üzerinden sarp bir patika yoldan indik ve taşlı parçalarla düzensiz

³⁹ Arundel, 'Seven Churches', p.299.

⁴⁰ Chandler, 'Asia minor' vol. i. p. 81.

bir biçimde darmadağın olmuş bir düzlüğü geçerek yukarıda bahsedilen mezarlığa ulaştık. Üzerlerinde yazın kuru olduğu söylenen küçük bir su havuzu duruyor. Hemen yanında her yöne uzanan değişik karakter ve ori- jinlerde duvarlar görülebiliyor. Chandler tarafından bu tümülüslerin tanım- lamasında atlamış olduğu tek özellik tümseklerin merke;;inde bulunan ke- mer çatılarının yapısıdır. Her bir mezarı, kullanılan gevşek malzemeyi des- teklemek için, orijinalinde 10-20 feet yükseklik arasında değişen fakat şimdi genelde yıkık olan dairesel bir duvar çevreliyor. Bu duvarlar bazen *isodo- mous* tarzına yakın olsa da büyük oranda Kiklop tarzı. Bu mezarlardan biri Fransız amiral tarafından malzemeleri tedarik edilmiş bir tekne ekibinin yardımı ile M. Texier tarafından kısa zaman önce açılmış ve incelenmişti. Bu amiral daha sonra bir savaş gemisi ile kışı Smyrna'da geçirecekti. Mezar 10 feet uzunluğunda 4-5 feet genişliğinde; çatısı her bir dizisi altındakine binen taşlarla yapılandırılmış ve kemer yapısını oluşturmak için Akropolis girişin- de olduğu gibi eğimli. Taşlar aşağıdan bakıldığında ikinci sıradan itibaren birbirini örtmeye başlıyor. Aynı yapının Mykenai⁴¹ yakınındaki Agamem- non mezarlığında da kullanıldığına inanıyorum. Üsttekiler kadar sağlam yapılmamış diğer daha küçük Tümülüslerin yanında, muhtelif yerlerde kaya içinden kesilmiş açık merdiven izlerine de rastladık ki bu durum kesin olarak tarihi bir şehrin çizgilerini ortaya koyuyordu. Peki ya adı neydi? Ka- lıntılar üzerinde bir süre tetkik yapan M. Texier, bir Lidya kenti ve aynı za- manda Tantalus ve Pelops'un ikametgahı olan Sipylus harabelri olarak gösteriyor. Civardaki küçük duvarların evlerden kalan yıkıntılar olduğunu su havuzunun da eski yazarlara⁴² göre bir zamanların Sipylus'un kurulu olduğu zemini örten iLmvrı (limne) veya 'stagnum' olduğunu tahmin ediyor. Bu isim konusunda ona katılamayacağım zira başlangıç olarak, ima ettiği bu göl ya da havuz eski yazarların dikkatini çekmeyecek kadar önemsiz ve dahası kasabanın ve yıkık mezarların yukarısındaki düzlükte bulunuyor ve ayrıca bu gölü yağmurlu zamanda gördüğümde diyametrede 30 fitten yukarı değildi. Ayrıca duvarlar için belirttiği uzunluk aşırı fazla ve bence mezarlık yakınındakileri ve Bournoubat istikametindeki dağ yamaçları boyunca uza- nanların büyük kısmı modern. Çok alçak ve seyrek biçimde birleştirilmişler veya çobanlar tarafından sürülerini kapatmaları için ya da işçiler tarafından araziye tarım amacıyla temizlemek ve toprağı korumak için setlerle küme- lenmiş görüntüsü veriyorlar. Biçim açısından kaba ve düzensizler ve çıkıntılı kaya veya uçurum korunağı altında genelde zeminin en düşük olduğu yer- lerde meydana çıkıyorlar. Çevre tepelerin ötesinde de karşılaşılabiliyor. İkinci bir ziyaretimde, M. Texier in *M aison des Pelopides* adını tahsis etmiş

⁴¹ Miken.

⁴² Plin. Nat. Hist. V. 31. Pausan. Ach. Vü. 24.

olduğu, diğerlerine göre nispeten yüksek ve daha geniş bu tarifte bir duvar yığınının özellikle inceledim ve daha önce ortaya koyduğum fikrimi değiştirecek hiçbir şey göremedim.

M. Texier tarafından verilen isme aşağıda sunacağım nedenlerden dolayı katılmıyor olsam da, tepenin zirvesinde var olan Akropolis durumuna bakıldığında bu arazide daha önce tarihi bir kentin yer tuttuğu konusunda yine de şüphe yok. Strabon,⁴³ Sipylus'un bir depremle yıkıldığından bahsederken, Magnesia'nın da benzer bir afetle yerle bir olduğuna işaret ediyor ve ikinci kentin Sipylus Dağı altında yer tuttuğunu da ekliyor; diğer yandan Pausanias⁴⁴ kent harabelerinin Sale veya Saloe adındaki göl suları altında bir zaman görülebildiğini teyit ediyorlar. Bu yüzden şayet var oldularsa Chandler'ın hayal ettiği gibi, arazi görünümü ve özelliklerinin eski yazarlar tarafından aktarılan Sipylus ile ilgili muğlak açıklamaları ile uyduğu Sipylus Dağı⁴⁵ ayağında, Magnesia yakınındaki bataklıkta idi. Bu suretle, Pausanias'ın Sale veya Saloe adıyla bahsettiği gölle her olasılıkta aynı olan, bataklık arazide dikkate değer oranda uzanan aynı ada sahip dağ bulunuyor. Tantalus tarihiyle bu yerin bağlantısı Sipylus Dağı'nın kayalık tabanında yontulmuş önemli bir heykelin var oluşuyla daha da güçleniyor. Burası daha sonraki bir süreçte Mr. Strickland tarafından ziyaret edildi ve onun tahminine göre Pausanias'ın tarif ettiği Kibele heykelini temsil ediyor.⁴⁶

⁴³ Lib. xii. c.8, p.580

⁴⁴ Ach.lib. vii. c.24. vol.I E.

⁴⁵ Asia Minor, vol. i. p. 307.

⁴⁶ Aşağıdaki Mr. Strickland'ın günlüğünden alınıp söz konusu mevkiyi anlatacaklar: "tebeşirimsi sert gri kireç taşından oluşan Sipylus Dağı Hermus Ovası'ndan uzun yüksekliğe doğru neredeyse bir duvar gibi keskin bir şekilde yükseliyor. Tabanından çeşitli pınarlar akıyor ve Chandler'ın Sale gölü olduğunu tahmin ettiği, Pausanias'ın depremlerle yıkılmış eski Sipylus şehri mevki olduğunu dile getirdiği bataklık noktasını oluşturuyor. Pınarlardan biri oldukça bol ve bu enlem ortalamasından daha yüksek olmasa da bu erken saatte (saat sabah 7. Nisan 14, 1836) sıcak hissettiriyor. Hemen bu pınarın üstünde, uçurum tarafında yolun yaklaşık yüz feet üzerinde, sağlam kayada yontulmuş merak uyandıran bir heykel var. Hücre içinde oturan bir figürü yansııyor ve tabandan tavana yüksekliği yaklaşık 20 feet olabilir. Hatları ve kostümü tarif edilemeyecek kadar aşınmış. Bunun Pausanias'ın Tantalus oğlu Broteas'ın bir eseri olarak bahsettiği Cybele'ye ait eski bir heykel olduğuna dair çok az şüphe duyulabilir (Pausan. Lacon c. 22). Niobe figürü açıklamasıyla örtüşmeyecek kadar aşırı düzenli ve suni (Pausan. Attic. c. 31). Bunun Niobe figürü olduğunu düşünen Chishull dışında başka hiçbir modern seyyahın fark ettiği söylenemez. Chandler ve Emerson her ikisi de 100 yarda yanından görmeden geçtiler. Chandler Niobe'ü Magnesia yakınındaki bir uçurumda kabataslak gördüğünü hayal ehnişti. Fakat inanıyorum ki daha sonraki hiçbir seyyah bu sanıyı doğrulamadı. Emerson meseleye daha karışık giriyor; Chishull'un heykel tanımını ile Chandler'ın Magnesia uçurumundaki hayali ışık ve gölge tarifini birbirine bağlıyor (Letters from the Egean, vol. i. p.225). İkincisinin yaptığı Niobe tespitinin doğru olup olmaması bir tarafa, açıkça görünüyor ki yukarıda anlaşılan heykel o peri değil. İşçiliğin kabalığı uzak bir antikaya delalet ediyor ve eğer Pausanias'ın bahsettiği Cybele heykeli bu

Bu harabelerin Sipylus'a ait olma olasılığına karşı bir başka iddia Strabon'un İonia sahili ve özellikle Smyrna körfezine dair yaphğı tam açıklamalarında bu şehrin muhtelif yerlerde adıyla hitap etse de deniz kıyısında olduğu gerçeğine hiçbir şekilde imada bulunmuyor. Buna rağmen Sipylus olamayacağını kanıtlamak gerçek adını tespit etmekten daha kolay. Strabon'un naklettiği üzere⁴⁷ Lidyalılar tarafından evlerinden sürülen ve Pagus Dağı üzerinde Antigonos ve Lysimachus tarafından inşa edilmiş yeni bir şehre iade edilene kadar 400 yıl boyunca köylerde oturan Smyrnalılar tarafından inşa edilen Smyrna olması en muhtemel olasılıktır. Güçlü düşmanlar tarafından çevrelenmiş ve onların olduğu mevkide oturlurken ilk çabaları zorunlu olarak konumlarını duvarlar ve sağlamlaştırma ile güvenlik altına almaya yönelecekti ve kaleleri haliyle civardaki en yüksek ve izole edilmiş zirvelere inşa edilecekti.

Bournoubat camisinde daha eski binalardan belki de Strabon'a göre şanlı Smyrna şehrini bezeyen o güzel kemer ve tapınaklardan çıkarıldığı açıkça belli olan çeşitli mermer sütunları var. Bunların biri üzerinde seçkin bir İngiliz seyyah tarafından çoktan yayınlanmış,⁴⁸ Meles ırmağının mükemmel şifa güçlerini ilan eden önemli bir Yunan yazısı var. Şimdi Meles olduğu düşünülen ve Smyrna yakınında denize dökülen nehrin kirli ve çamurlu bir ırmak olması kayda değer bir durumdur. Tıkalı su borularına bırakıldığı tortudan yola çıkmak gerekirse fazlaca sağlıksız olmalı. Oysa büyüklüğünden aşağı kalmayan derecede parlak ve ışıltılı, Bournoubat yakınındaki taşlı yatağı üzerinden püsküren bu nehir latif ve sağlığa yararlı özellikleriyle anlaşıyor. O zaman, bunun gerçek antik Meles olması mümkün değil midir?⁴⁹

Eğer öyle idiyse, eski yazarlara göre Meles'in yakalarında veya yakınında olan Smyrna ovanın kuzey tarafında olacaktı; ve Strabon'un söylediği gibi eski şehir, şehrin önündeki körfezde ve Smyrna körfezinde yani yaklaşık yirmi stadion mesafesinde daha doğuya doğru idi ve tam da Tantalos mezarının şu an bulunduğu noktaya düşüyordu. Strabon'un kelimeleri gayet açık⁵⁰ ve bunların İlk Smyrna harabeleri olduğunu telaffuz etmede sadece ufak bir tereddüdüm var. İyi bilinen sıcak pınarlardan, Smyrna körfezinden ve şehirden bahsettikten sonra, "Eski Smyrna şu ankinden yaklaşık yirmi stadia uzaktaki bir başka koyun önündedir" diyor.

değilse, aşağısındaki ırmağa başkanlık eden bir tanrı veya belki de mezarı kaya arkasında saklanmış olabilecek bir kahraman olduğunu varsayabiliriz ."

⁴⁷ Strab. Lib. xiv. c. 1.

⁴⁸ Morier. Kitabe, No.48. Arundel, Asia Minor, vol. ii. p. 406

⁴⁹ Aynı düşüncenin M. Fauvel tarafından da dile getirildiğini görüyorum.

⁵⁰ Strab. Lib. xiv.c.1.

Son ve en doğru incelemelere göre körfez Smyrna, Windmill noktasında tekrar açılıyor ve bu suretle söz konusu harabelerden çok uzak olmayan, merkezinde Bournoubat iskelesinin bulunduğu yeni bir körfez oluşturuyor. Smyrna şehrinden dik yöndeki mesafesi 2 milin biraz üstünde ancak sahil boyu yaklaşık dört mil. Fakat bu çelişki çok da önemli değil zira Strabon tarafından aktarılan suyun gerçek mesafesi çok yakın. Dolayısıyla, özetlemek gerekirse Akropolis ve Tantalus mezarının Lidyalılar tarafından yaşayanlarının dağılmasından önce var olan eski Smyrna mevkiine işaret etmesinin olası olduğunu düşünüyorum. Aslında, Strabon'un ima ettiği bu eski şehrin, eskilerin uygulamasının aksine ovanın üzerinde kurulduğuna inanmadığımız sürece, üzerine Akropolis'in inşa edilebileceği başka bir nokta yok. Zira Pagus dağı kesinlikle modem bir şehre aitti ve bir Akropolis olarak yer tutmuş görünümü veren veya eski yıkınların keşfedildiği tartışılan tepeye ulaşana kadar körfezin etrafını dolaşan başka herhangi bir yer yoktu. Meles hususuna gelince, eğer o Boumoubat gölü değildiyse -ve belki de böyle bir bilgiyi, içinde eski Smyrna kentinin olduğu ve modern şehrin olmadığı Aeolia hududunda olduğu açıklamasıyla bağdaştırmakta biraz sıkıntı olabilir- Boumoubat ırmağının içine döküldüğü ve Kavaklıdere vadisinden Smyrna ovası içinden akan bu nehrin gerçek Meles⁵¹ olduğu olasılık dahilindedir.

Pausanias,⁵² İskender'in Küçük Asya'yı fethetmesinden sonra Pagusa Dağı'nda içine doğan bir görüntü sonucunda Smyrna'nın tekrar inşa edildiği bilgisini aktarıyor; Makedonya kralının icraata döneceği kadar yaşamamasına rağmen kendisinden sonra gelen Antigonos ve Lysimachus tarafından bu iş tamamlanmış. Şehrin orijini ve sonraki tarihi ve görünüşü hakkında tam bir açıklama Chandler, Arundel ve Cramer tarafından toplandı. Fakat hiç biri hala Pagus Dağı ve bitişindeki tepeden görülebilecek harabelerden söz etmiyor. Ortaçağlara ait harabeye dönmüş bir kale önemli uzunlukta bir yer kapsayarak zirveyi işgal ediyor; duvarları güney kısmındaki Seidi köyü ve Cennet bahçesine doğru bakan küçük bir kısmı dışında gevşek ve parça malzemelerle inşa edilmiş. Burada eski Helenistik duvarların kısım kısım sağlam muhafaza edilmiş kalıntıları mevcut; taşlar kare şeklinde ve son kısımlarında büyük miktarda kullanılan çimento olmadan birbirine yakın şekilde yerleştirilmiş, tarzı; taş dizilerinin sürekli aynı kalınlıkta olmadığı pseudisodomous. Yahudi Mezarlığı ve istikametinde kaleden bahya doğru uzanan, alt kısımları da aynı zamanda Helenistik olan sağlam ve büyük duvar kalıntıları da bulunuyor ve muhtemelen deniz kıyısında Akropolis'e uzantısıyla şehrin güneybatı duvarının konumunu belirliyor.

⁵¹ Arundel, *Asia Minor*, vol.ii., s. 363.

⁵² Ach. c. 5.

Pagusa Dağı'nın özellikle doğudan görünümü dikkate şayan özellikte; kesik bir volkanik koniye benziyor ve yüksekliği deniz seviyesinden 500-600 fite kadar ulaşıyor. Buna rağmen, maden cürufu ve küller yerine zaman zaman rengi griye çalan ve koyun diğer tarafındakinin zıddına benzeyen kırmızı somaki taşı cinsi trakitten⁵³ oluşuyor. Özellik olarak bazen atomik ve çizgili ve bağlanmış renk doğasından katmanlaşmış olduğu görülüyor, ama bu görünüm kütlenin akkor halindeki köpürme ve kaynamanın sonucudur. Traktik kayanın bu özü aşağısındaki volkanik hareketle meydana gelmiş ve halen bir arada ve sıvı durumda olmasının yanında kaçınılmaz olarak üçüncül kireçtaşı yataklarına parçalanmış gibi görünüyor, zira bazı yerlerde içine gömülü çakmak taşı yumrularının içi kendine has camsı parlaklığa sahipken dışı opak beyaz renginde koyu kahverengi kristal reçinesi veya opale dönüşen hafif eğimli kireç taşı ve kireçli toprak yatakları üzerinden kendini yaydığı görülüyor.

Smyrna topraklarının bir yabancıya sunduğu bir başka ilginç gezi alam da Boumoubat üzerindeki dağlarda bulunan Smyrna ovası ve Hermus vadisi arasında yaklaşık yarım yol kadar mesafedeki güzel biçimde konumlanmış Karagöl. Ayrıca gelenekler bu gölü Tantalus ailesinin bir parça haysiyetiyle donatmış ve genelde Tantalus gölü olarak biliniyor. Bournabat'ın arkasında, yukarıda bahsedilen parlak ve ışıldayan ırmağın geçtiği derin vadiyi geçtikten kısa bir süre sonra vadideki uzun çınar ağaçları, diken ve hakir çalılarla hafiften kaplı dağlık bir bölgeye vardık. Tepeler arasında çeşitli Türkmen kamplarından geçtik ve kayaların içinde yontulmuş muhtemelen mezarla ilgili mağaralar gördük. Bournoubat'tan takriben 6 mil ötede yol, dağ geçidinin taşlı taraflarında yükselen bir çam ormanı içinden gidiyordu. Bu sayede bizde altımızdaki vadinin zaman zaman küçük görüntülerini yakaladık. Arazi sırtın doruğuna ulaşır kuzeye doğru inişe geçene kadar yükseldikçe yabani ve yırtıcı oldu. Zirveye ulaştığımızda toprağın ıslak ve bataklık ve aralarında dağın güney yakasında yetişmeyen İspanyol Kestanesi'nin dikkat çekici olduğu bol bitki örtüsüyle örtülü olduğunu fark ettik. Gölün kendisi oldukça derin ve içi balık dolu olduğu söyleniyor. Çevresinde kalın ormanlık tepeler ve onların dışında dikkate değer yüksekliğe ulaşan kireç taşı kaya tepeleri. Kuzeybatı görüşü göz kamaştırıcı biçimde Hermus vadisine yukarıdan bakıyor. Takip ederek tırmandığımız boğaza sarkan ve Homer mağaraları adını kazanmış mağaraları görmek için bir başka yoldan geri döndük. Yaklaşık beş feet yükseklikte, sade ve önemsiz duruyorlar ve kaya içine doğru on iki-on beş feet uzanıyorlar. Muhtemelen eskide mezarla ilgili mağaralardı ama şimdi sürülerini kimi zaman bu dağlık bölgede otaran çobanların sığınak yerleri olarak kullanılıyor.

53 Magmatik ve erüptif bir kayaç türü (yay. haz.)

Smyrna çevresini anılırken Chandler, kendisine üst Megalos Paradeisos sukemerleri yanında gösterilen ve görmeye gittiğini söylediği tahmini bir Homer mağarasından bahsediliyor. Böğürtlen ve otlar arasından indiğim bu mağara, içinde birkaç yeni bitki yaprakları izlenimli ve komşu bir pınarın biriktirdiği yumuşak kalkerli tüf içinde kazılmış uzun ve dar bir geçit. Kayanın etrafından suyun taşınamayacak kadar sarp olduğu çıkıntılı bu burun içinden suyu taşımak maksadıyla, suyunun eski bir kemer kalıntılarından ibaret olduğu apaçık ortada. Hem şekil hem görünüm olarak Roma civarındaki tepelerde görülenlere benzerlik taşıyor.

Smyrna mevkiindeki bir başka dikkate şayan özellikte, derin Meles boğazını Budjah düzlüğünden ayırarak Pagus Dağı'nın güney sırt doruğu boyunca adeta doğuya ve batıya yayılan duvar. Yaklaşık iki mil uzunluğunda ve Smyrna'dan bu köye giden alt ve üst yollarının her ikisiyle de kimi yerlerde kırık ve kesik olsa da kesişiyor. Budjah tepeleri üzerinde, anlaşılır bir nedeni ya da konusu olmadan doğu ucundan başlıyor görünüyor ve dağ eteğinde kuzeyden bahya keskin bir açıyla dönüyor. Daha soma üst Budjah yolunu geçip yaylarla boğazın üzerinden taşınıyor, ardından bir meydan binası veya kulesi kalınlarının bir kısmını oluşturduğunun hala görülebildiği dağ zirvesine doğru hemen hemen en batıya kadar uzanıyor. Oradan da, tepeyi alt yolun karşısından aynı batı yönünde, nehir yatağından yaklaşık üç yüz-dört yüz feet yukarıdan ve zeminden karşı taraftakiyle aynı yükseklikte neredeyse yarım mil mesafede, Meles'in sağ yakasındaki traktik uçurum sonunda aniden kaybolan dek, iniyor.

Bu duvarın ne niyetle yapıldığı konusunda tahminde bulunmak veya bununla ilgili değişik fikirler ortaya koymak zor. Smyrna'da Roma kemeri olarak adlandırılan şeye Chandler, şehri bir mesafeden kuşatan pomœrium adını veriyor. Mimari tarzı adı ve sıradan ve özellik olarak modern tarza benziyor. Onun bir su kemeri, olduğu varsayımına engel olan çeşitli nedenler var. İlk olarak, bir sukemeri neden tepenin etrafındansa sırtın en yüksek kısmı üzerinden geçirilsin? Bunun yanında, başladığı yerde veya muazzam bir uçurumun kenarından aniden son bulduğu bah ucunda herhangi bir su veya pınar görüntüsü yok. Diğer yandan, şayet bir savunma duvarı olarak hizmet etmesi amaçlandı ise yağmurlu sezonlarda selin aşağıya doğru yolunu bulması için bir geçit bırakma amacı taşınmadığı sürece onu üst Budjah yolu yanındaki boğaz üzerinden yaylalara taşıma konusunu anlamak zor. Eğer bu şekildeyse Bizans İmparatorluğunun son dönemlerinde inşa edilmiş olması lazım.

Smyrna'ya ait, çoğu Pococke, Chandler veya Arundel tarafından tü- müyle tarif edilen diğer eski eserlerin arasında Pagusa Dağı'nın kuzeybatı yokuşu üzerine kurulmuş tiyatro harika uzamıyla gerçekten dikkati hak ediyor. Sahne önü tamamıyla kaybolmuş fakat seyircilerin oturduğu yerin

batı ucunda mermer koltuğu çıkartmaları ve büyük boyutlardaki kubbeli bir geçit ve harika inşaat güzelliği hala duruyor. Sahne önü, hala görülebilen iki kanat uçarı arasındaki çukuru doldurabilmek için böyle kocaman çapta yapılmış olmalı. Yüzyıllar boyunca kale tepesi zirvesinden akan su pınarları sonuçları çarpıcı nitelikte ve Mr. Lyell, Smyrna sakinlerinin iki binden biraz daha yıl önce bir Sophokles tragedyası veya bir Aristophanes komedyasına şahit oldukları yeri kesen su yataklarına ve boğazlarına ilgiyle bakacaktı. Tiyatronun yanındaki Türk kasabasına ait kısımdaki binalar, harabeler üzerinde işlenmiş soygunculuk suçlarına delil oluşturuyor. Yüksek duvarlar tamamıyla bu geniş ocaktan çıkarılmış taş bloklarıyla inşa edilmiş ve civardaki mezarlıklar ünlü Karavan Köprüsü çevresindekiler gibi eski sanat parçalarıyla doldurulmuş.

Modern Smyrna'da en dikkate layık şeyi çarşı pazarları. Konstantinopolis'tekilerden aşağı olmalarına rağmen bazı açılardan daha fazla dikkate değerler. Uzun bir zemine yayılan tahta kulübeler olarak düzenlenmiş farklı kısımlarında farklı türde mallar satılır. Aralarındaki dar yol ve patika örtülü ve bazen tahta döşeli. Geceleri düzenli olarak kilitleniyor ve bekçiler tarafından korunuyorlar. Kuru üzüm, incir, hurma, kayısı ve erik sepetlerinin davetkar bir istifte düzenlendiği Uzun bir kulübe sırası kuru meyve satıcıları tarafından işgal ediliyor. Diğer yandan komşu bir koridor kendini yalnızca içinde Smyrna incirlerinin Avrupa'ya gönderildiği tahta davul veya kutuları üretmeye tahsis etmiş dükkanlar tarafından işgal ediliyor. Taze meyve genelde caddelerde veya açık pazarlarda satılıyor. Bir başka kısımda eski silahlar, fitilli tüfekler, yatağan, tabanca ve benzeri antikalar ve güzel sanat ürünleri satılıyor. Bir başka taraf kavallara ayrılmış ve adı İngiliz Pazarı olan bir sergi özellikle Manchester'dan gelen baskılı patiskalar ve pamuk mallarıyla donatılmış.

Fakat belki de en ilginç meraklı ve neşeli çok çeşitli, farklı Türk sınıfları arasında bile çeşitli kostümlerdi. Daha da ilginç bu yoğun bölümde toplanan ve bir karaya gelen heterojen milletler. Vakur ve haşmetli Türk tüccarı veya dükkan sahibi bol bornozu içinde iş tezgahı önünde çömelirken, insan sırtının sürdürmesi nerdeyse mümkün görünmeyen biçimde bir yük altına eğilen güçlü, aktif ve neredeyse devasa hamal veya taşıyıcılara benzemiyor. Aldığım bilgiye göre onlar için yüz yirmi yüz kırk kiloluk bir yük kaldırmak sıra dışı bir durum değilmiş. Diğerlerinin elbiseleri ne kadar fiyakalıysa onlarınki de çıplak ayakları ve beyaz donlarıyla, kirli feslerinin veya takkele-rinin etrafına sardıkları bir tutam pamuktan kıyafetiyle o kadar sade. Yine dağlardan ve Menderes kenarlarından gelen çıplak bacakları ve butlarına sıkı sıkı saran ama arkada gülünç bir biçimde bol beyaz donlarıyla, püskül ve kaküllerle bezenmiş yüksek ve süslü sarıklı zeybek, loş kahverengiyle örtülü, ağır ayakkabı demir botlarla serserice ortalıkta dolaşan, satılık kö-

mürle yüklü eşek ve develerini süren Türkmenlerden çok farklı duruyor. Daha sonra sarkık bornozları ve kocaman kalpakları, koyu ten renkleri ve iyi hırş edilmiş çeneleriyle Ermeniler ve Doğu Akdenizliler, cimri görünümlü, sarışın, çıplak alınlı, uzun sivri bıyıklı ve daha açık boyunlu Yahudilerden başka her şey hayal edilebilecek kadar farklılık arz ediyor. Smyrna Yahudi-leri arasında sarışın kadınsı görünümlü kişilerin sayısı erkeklerden fazladır. Yine, ihtişamlı kolları, hançeri, tabancaları ve gümüş kakmalı yatağanı ile gururlu chavasse ile çirkin kullanışsız fesi ve mavi püskülü, yarı kızgın yarı da iyi dikilmemiş ve gayri Müslim elbisesinden utanmış görünen paytak yarı yoksul paralı piyade arasındaki farkı görmek ne çarpıcı! Hayalet elbise-leri etrafındaki rengarenk figürlerin çarpıcı çeşitliliğini oluşturan, sarı pa- buçlarından usulca sürünen uzun bir Türk kadını donatımıdır. Kafalarının üzerine attıkları beyaz kefen ya da pelerin ile ters düşen ve vücutlarını nere- deyse zarf gibi geniş kıvrımlarla kapamış siyah bir ipek maskeyle gizlemiş yüzlerini göremezsiniz. Cübbe kenarı ve sarı bir bot ipi dışında elbiselerinin herhangi bir bölümünü görebilmek çok nadir olur.

Fakat Smyrna'nın anlaşılması için görülmesi lazımdır. Değer biçilme- den önce yumuşak İonia ikliminin hissedilmesi gerek. Türk özelliğinde al- mış olduğu son değişiklikle Smyrna da bir mekan veya mahallesinin İtalya veya İspanya'nın herhangi bir yeri kadar korkulardan uzak olacaktı. Hatta diyebilirim ki çok daha fazla serbest olacaktı. Toprağın çiçeklerle minelendi- ği, bunun hiçbir tarifinin bir fikir taşıyamayacağı bahar başlangıcında bu iklim havasında zarif bir yumuşaklık olur. Fakat tahminde bulunmamalıyım zira hala kışın ortasındayız, en şiddetli olduğunu gösterircesine.

Aralığın sonunda Kaptan Mundy kibarlığıyla "Favorite" adında tekne- siyle seyahat önerince bir aylık veya altı haftalık deniz macerasını bütün hastalık emarelerini yok edeceğine inandığım için teklifini kabul ettim. İlk başta Atina'ya doğru yola çıkıkhk fakat ters rüzgarlar bizi Fougues yani Eski Foça limanına girmeye mecbur bıraktı. Smyrna körfezinin kuzeyine yakın kolay bir yerde bulunan bu yer Yunan denizciliğinin ilk zamanlarında, savaş servetinin yaşayanlarını Marseilles'in kurucuları olmaya götürene kadar Küçük Asya sahilinin en ünlü yerlerinden biriydi. Liman oldukça sıcak ve batı dışında tüm rüzgarlara karşı korunaklı. Yeni şehir, doğudan küçük bir koya uzanan ve onun ve Naustathmon ve Lamptera limanları ile ilgili Anti- ochus ile yapılan savaş anlahmında Livy⁵⁴ tarafından sunulan tarife uyan dile benzer dar bir kara parçasında kurulu.

İçinde alh yüzü Türk gerisi Yunan bin ev bulunuyor şu anda. Yarımada üzerine inşa edilmiş ve Cenevizli gibi gelen duvarlarla çevrili. Kimi taş ve mermer bloklarının kara tarafından duvarlara girmesine müsaade edilmiş

⁵⁴ Lib. xxxvii. c.31.

fakat genelde eskilere ait birkaç kalınh görülebiliyor. Şehir içinde sütun parçaları, girişin dışında asla bitirilememiş gibi görünen büyük bir mermer lahit gördüm. Çevre tepeler volkanik; özellikle kahlamış içinden zaman zaman fırlayan ateşli kayalarıyla trakit tüften oluşuyorlar. Şehrin kuzeydoğusunda ve eski ocak görüntüsü veren şeylerin yanında, yumuşak ve ayrılmış durumda en iyi porselen olarak üretilmeye müsait olduğunu düşündüğüm güzel beyaz bir kaolin yığını keşfettim. Civardaki bütün kayaların, içinden değirmen taşlarının kesildiği çok büyük oranda feldispat içerdiği görülüyor.

2 Ocak 1836 günü Foça'dan yola çıktık ve sonraki gece kuzeydoğudan gelen karla karışık yağmur şeklinde rüzgar fırtınası içinde Doro Boğazı'nı geçerken Maltalı pilotumuzun bilgisizliği yüzünden Kolonna yakası altında enkaz olmaktan kıl payı kurtulduk. Rüzgar daha sonra Atina körfezine doğru öncülük etti ve Kaptan Mundy artık pilotuna güvenmediğinden Servi adasına yakın Vathica koyu içinde arkasında bir sığınak bulduğumuz Mora'nın güneydoğu ucundaki S. Angela bumu yolculuğunu üstüne aldı. Fırtına gün içinde şiddetini arttırdı ve gabya yelkenleri ve yatakları altına sürüklenirken hemen suyun bittiği noktaya kadar karla kaplı, taşlı Mora kıyılarını gözlemledik. Kuzeydoğudan gelen rüzgarla bumu dönerken Mora'nın demirden sahiline yakındık. Serviye hapsedüğümüz esnada çorak kıyıların mükemmel çekimlerini yakaladık; deniz kıyısında hakir yatay bir düzlük oluşturan yumuşak kabuklu kayalarda birkaç ocak izi olmasına rağmen alçak arazi ve havuzlarda bol miktarda yabani ördek, çamurcun, çulluk, su çulluğu haricinde kimse yok. 5 günlük Atina mücadelesi ardından Smyrna'ya dönmeden önce Syra'yı ziyaret ettik.

27 Ocak'ta Smyrna'ya ulaştığımızda, yokluğumuzda havanın tecrübelerimizin de ötesinde şiddetlenmiş olduğunu gördük. Caddelere kar düşmüş ve sonuçları en ciddi biçimde Smyrna ve Boumoubat yakınlarındaki bahçelerde hissedilmiş, kırağı birkaç gün sürmüştü. Başlıca ürün olan portakallar toplanmamış ve ağaçlarda zarar görmüştü. Scio adasında⁵⁵ büyük bahçelere sahip biri anladığım kadarıyla 500 bin civarında portakal kaybetmişti. Ardından çulluklar bir daha eskisi kadar bol olmadı ve kötü havayla şehir bahçelerine kadar sürüldüler. İki tanesi yaklaşık 15 feet genişliğinde ve 40-50 feet uzunluğunda bir arazi şeridine sahip, şehrin tam kalbinde bulunan Mad. Marracini'nin bahçesinde vuruldu. Hava hala yağmurlu ve kararsızdı ve iç bölgelerdeki operasyonlarımıza başlayabilmek için endişeyle bahar ve güneş ışınlarının dönüşünü bekliyorduk. Biraz boşa beklemenin ardından, vebanın durduğu ve havanın daha az sonuçlara ulaştığı Konstantinopolis'e uğramanın iyi bir fırsat olduğuna karar verdik.

⁵⁵ Sakız adası.

Nihayetinde 20 Şubat günü "Crescent" (Hilal) adındaki bir gemiyle hızlı bir geçiş tahmin ettiğimiz Türklerin karasal cennetine doğru yola çıktık. Ancak bir sonraki gün Çanakkale Boğazı ağzına yaklaşırken boğazlardan aşağı karmakarışık yağmurla birlikte bir fırtına esiyor ve sahilde hiçbir şeyi görmemize izin vermiyordu. Boğazlara Avrupa kıyısına yakın şekilde girdiğimizde, bir büyük höyük karşıdaki Truva ovasının üzerinde tek başına göze çarpıyordu.

Birkaç Türk ve Yunan yük botu, Türklerin rüzgar ve akıntıyı hiçe sayan vapurlar dedikleri tekerlekli geminin büyüğü güçlerinden yararlanmak için Çanakkale Boğazı'nda kötü havaya bakmadan denize çıktılar. Hiçbir şey onların vapura binerkenki karmaşası ve gürültüsünü bastıramazdı. Birbirleriyle şiddetli bir biçimde çarpışıyorlardı ve o kadar kalabalık oluyorlardı ki tamamen denize gömüleceğini bekliyorduk. Bir yandan da kayıkçılar kendileri geri kıyıya çıkabilsinler diye yolculara bağırıp acele ettirerek terörü arttırıyorlardı. Porte'nin Türk ve Rayahların vapurla gitmelerine karşı yasağı çok sonra kaldırmıştı. Aslında ilk başta devlet her mümkün teşviki vermek için vaatte bulundu fakat sonradan her zamanki kararsızlık ve kıskançlığıyla kullarının onlardan faydalanmasını yasakladı.

Akşam yemeğinde birkaç Türk vekil de bize katıldı. Bazıları, özellikle binbaşı veya albay, Peygamberin yasakladığı içkiden müsaade edilenden daha fazla almaya eğilimli görünüyorlardı. Hatta bir başka dostlarıyla birlikte resmiyeti bırakıp daha da gürültücü ve taşkın oluyorlardı. Fakat neşeleri kısa zaman içinde gemi yangın alarmı ile yarıda kalacaktı. Makine kullanımı için hazır bulunan halat yığınının piposunun küllerini döken bir Türk'ün ihmalkarlığı sonucunda yangın çıktığını duyan herkes güverteye doğru hücum etti, ama yangın kısa zamanda söndürüldü. Türklerin korku ve terörü bütün inançların üstüne çıktı. Kader ve kaza inancı tamamıyla unutulurak korkunun verdiği sersemlikle güvertelere doğru koştular. Çoğu, kenarlarda duran botlara saldırdı ve tam suya indirmek üzerelerken kaçınılmaz olarak boğulma tehlikesi geçiriyorlardı. Diğerleri geminin çarpmış olabileceği sığ kayalığa doğru koşuyordu. "Karaya, karaya" diye bağırırları her tarafta yankılanıyordu. Çığlıklar atarak üzerime saldırıyorlardı. Gallipoli'ye⁵⁶ çıkabilmek için bazı reisler büyük miktarda para öneriyorlardı. Türklerin mütemadiyen kendi botlarına bağlama noktasında geldiklerinde gecenin karanlığından onlarda dehşete düşüyorlardı. Fırtına gece boyunca sürdü ve sonraki gün Marmara Denizi içinden ter rüzgarlarla çekişerek yol alırken Asya sahilleri tepeleri su seviyesine kadar karla kaplanmıştı.

Nihayet S. Stephano noktasını döndüğümüzde Sta. Sophia minarelerinin ve yakınındaki Sultan Ahmet Camii'nin donuk bir görüşünün yakaladık.

⁵⁶ Gelibolu (yay. haz.)

Ancak Boğaziçi ağzına yaklaştığımızda yeniden şiddetli bir kar fırtınasıyla ablukaya alınıyorduk. Seraglio bahçelerinin altından geçerken Golden Horn' a (Haliç) demir atana kadar her şey gizlenmişti adeta ve sonra bir sihirbazın değneği değmişçesine kış perdesi çekiliyor ve manzaranın gerçek güzelliği gün yüzüne çıkıyordu. Arkamızda Boğaziçi ve Asya kıyısıyla karadan bağlantısı kesilmiş Golden Horn gece güneşiyle aydınlanıyordu. Diğer yandan sağdan ve soldan arazi suyun dibinden dikine yükselerek bina, cami, minare ve ağaçlardan oluşan zengin bir amphi tiyatro oluşturuyordu. Solumuzda, üzerinde Sublime Porte⁵⁷ kulesinin de bulunduğu Konstantinopolis yedi tepesi duruyor. Önündeki su seviyesinden uzanırken, birçok şahane caminin zarif minareleri sıradan evlerin çok daha üzerinde yükseliyorlar. Sağda Galata, Pera ve Tophane mahalleleri ve yukarısında zirvesinden dünyadaki en iyi panoramik görüntülerden birine sahip Galata kulesi limanda bir gemi trafiği; her boyutta tekneler her yönde kayıp giden zayıf kayıklar sahneye hareket ve hayat veriyordu.

Konstantinopolis' e has zayıf kayıklardan biriyle öğlen sat 4 gibi karaya çıktık. Omurgaları olmadığından kolayca alabora olabiliyorlar. Dünyanın en nazik şeyleri onlar; zira binerken tam ortasına adımınızı koymadığınız takdirde, kayıkçı sizin o tecrübesizliğinize karşı kendisini karşı tarafa atmadığı sürece ister istemez keyfiniz kaçacaktır. Yunan veya Türk fark etmez kayıkçıların zarif ve rahat çekişlerinin gördüğünüzde tüm tehlike kokuları unutuluyor fakat kayıkların kendilerine has huysuzluğu kayıkçıların sıra dışı bir vakar ve metanette oturmaya zorluyor. Bir de, iki veya daha fazla kişi aynı botta kürek çekerken ve küreklerine doğru eğilirlerken oluşturdukları zaman ve hareket birlikteliği neredeyse bir mekanizme eseriymiş gibi görünüyor. Tophaneye çıkıp resim, yaldız ve arabesk tarzı süslerle kaplı güzel bir çeşmeye yakın geçerek, Avrupa ve Hristiyanların başlıca ikametgahı olan Pera'daki kalacak yerimize doğru dik ve kirli caddelerden zahmetle ilerledik. Fakat o da ne! Harika illüzyon kaybolmuştu. Dışarı kısmı açık ve parlak gibi görünse de caddeler dar, pis ve kesik kesik ve acıyla her gördüğü Avrupalıya havlayan yabani köpek ve eski püskü giysili çocuklarla kaynıyordu. Smyrna'daki köpekler kötüydü ama buradakiler onlarla karşılaştırılamayacak kadar daha kötü, daha yabani, daha asabiydi ve iyi bir kamçı veya tahta parçası zaruriydi.

Selvi ağaçlarıyla ve kapalı haremelerin pencereleriyle kafeslenmiş boyalı saraylarla birbirine bağlanmış kıvrımlı kıyılarıyla Boğaziçi Konstantinopolis'in şanıdır. Akıntıyı tırmandıkça, gizemli bu deniz nehri Karadeniz'in mavi kayalıklara yuvarlandığı Therapia üzerindeki Karadeniz'in ani açılışıyla çözülene kadar her anında değişik bir manzara sunar önünüze.

⁵⁷ Bab-ı Ali (yay. haz.)

Andreossy, *Essaye sur le Bosphore* adlı eserinde sahilin bu kısmıyla alakalı jeolojik açıklaması girişiminde bulunmuştur fakat fosil kalıntıları ve katmanlaşmış çöküntülerin yaşı konusunda büyük bir hata yapmıştır. Okuyucu bu konuyu "Transactions of the Geological Society Geolojik Toplum Hareketleri'nin 15. cildinde yayınlanan Mr. Strickland'in incelemesinde tamamiyle işlenmiş biçimde bulacaktır.

Therapia'nın hemen karşısında, zirvesinden Boğaziçi'nin hem aşağı hem yukarı görüş açısına hakim Giant's Mountain önemli bir seviyeye kadar yükseliyor. Dağın üst kısmı, Mr. Murchison'un⁵⁸ oldukça net biçimde tanımladığı İngiltere'deki Siluran siteminin tıpkısı değilse bile bir bölümüne benzeyen sayısız fosiller içeren killi kayalardan oluşuyor. Bu eski kayaların böyle uzak mesafede oluşumlarının tekrarını görmek dikkate değerdir.

Kuzey sahili boyunca uzanan kayalar tamamiyle volkanik; geniş, katmanlaşmış volkanik süngertaşı ve trakit çakıl kaya yatakları ile birlikte düzensiz trakit sütunlar ve yeşilimsi fonolit içeriyor. Bu birleşme genelde yeşil bir renkte. Kalıbı, göz göz kolayca dağılabilen kahverengi gömülü trakit yığınlarından daha sert. Fakat bazı durumlarda gömülü kütleler kalıptan daha sert ve önünden çıkıntılara sahip. Bu taş çoğu zaman, kalıbı kadar gömülü parçaları içinde de uzanan ve bu sayede daha yakın zamandaki oluşumunu kanıtlayan, kalseduan ve akik damarlarıyla ve bazı yerlerde tuzak setlerle çaprazlanmış. Karadeniz'de Youm Boumou⁵⁹ denen bir yerde sütuna benzer büyük bir bazalt sergileniyor. Küçük Kabakos koyunda, trakit kayalardan yıkanmış çokça güzel akik ve çakıl taşları topladık. Kavak yakını Avrupa yakasında Asya'dakiyle aynı yeşil trakit ve akik taşı mevcut. Bu yüzdendir ki hangi teşekkülün bu taşmaya sebep olduğunu söyleyemememize rağmen Boğaziçi'nin her iki yakasındaki oluşum kimliklerine bakıldığında karanın bir zamanlar bitişik olduğu ve Karadeniz'in büyük bir iç göl olduğu konusunda şüphe yok.

En büyük aktivite Konstantinopolis'te kaldığımız sürede tophanede etkili oldu. Bir Amerikalı tarafından padişah için yapılmış yeni 74 firkateynine beni alan Namık Paşa tarafından yönlendirildim. Muhtemelen dünyanın en büyük firkateyniydi. Üzerine konmuş ağır serenleri ve muazzam direkleri destekleyebilmesini sağlayabilmek için ambar derinliği çok büyüktü. Tophanede bir adet buhar makinesi, odun biçmek için ve bir tane de dereceli silindirler aracılığıyla bakır kalıplarını yassılaştırmak için yakın geçmişte eklenmişti. Yine kısa zaman önce bize söylenene göre Tahir Paşanın kalın bir bakır parçasını en dar silindirlere koymaktaki ısrarının sonucunda bu makine bozulmuştu. Demir silahlara delik açmak için kullanılan fakat arızalı olan

⁵⁸ Bu seçkin ekolog Rusya'nın kuzeyinde de benzer bir oluşum bulmuştur.

⁵⁹ Yom Bumu (yay. haz.)

bir başka makine daha vardı. Her ne kadar savaş gemilerinin çoğunda Türkler demir silahlar için pirinçlerini değiştirmiş olsalar da hala birincisini savurmaya devam ediyorlar. Büyük bir gemi rıhtıma yanaşmış Türk donanmasının kullanımına İngiltere'den getirilmiş değişik ebatlarda zincir kabloları yükünü boşaltıyordu.

Cephanenin girişinde Namık Paşa ve Kaptan Paşa'nın ikame ettiği meydan binası ferah ve esaslı. Parlak renkleri ve gösterişli ziynetleri Türklerin arasındaki bu tür bir mimari dekorasyonunun zarif bir numunesini gösteriyor. Evin tamamı, etrafında koşan altın yıldızlarla süslü derin mavili üç geniş bantla birlikte kahverengi ve beyaza boyalı. Birincisi dam ile üst pencereler arasında, ikincisi ilk pencere dizisi arasında ve üçüncüsü alt pencerelerin altında. Ancak bu evler görünüşte muhteşem olmalarıyla birlikte tamamen ahşap ve haliyle yazın çok sıcak ve kışın çok soğuk ve şehrin bir kısmını sürekli yakan alevler için kolay bir av niteliğinde.

Şehrin su ihtiyacını karşılamak için canlı ve parlak Belgrad ormanlarındaki Türklerin bent dedikleri su depoları kesinlikle ziyaret etmeye değer. Bazıları fevkalade büyük, bütün vadilere bu devasa tankları oluşturmak ve oradan suyu kemerler aracılığıyla Konstantinopolis'e taşımak için setler yapılmış. Bu kemerlerin bazıları çok eski zamanlara ait ve dikkate değer uzunlukta, kısmen tepe sırtlarından taşınıyor kısmen de araya giden vadiler üzerinden yol alıyorlar. Justinianlara ait bu kısım göz kamaştırıyor. Diğerleri temelde Türk inşaatına ait. Bu ormandaki büyük boyutlardaki çoğunlukla kestane ve meşe ağaçlarının kesilmesi toprağın ve atmosferin nemini sakladığı ve bu yolla başkentin sürekli su teminini güvence altına almaya vesile oldukları düşüncesinden ötürü yasak.

En sonunda, havada yumuşayınca Moudaniah⁶⁰ ve Brusa⁶¹ üzerinden Rhyndacus vadisini Azani yakınlarındaki kaynaklarına kadar araştırma emeliyle Küçük Asya'ya ve Smyrna'ya kara yoluyla dönmeye karar verdik. Marmara Boğazının karşısına en iyi nakil sebze ve diğer ihtiyaçları başkente getiren ada veya Mudanya botlarından biridir. İngiliz Elçiliğine bağlı yeniçeri olarak iyi tanınan Mustafa'nın yardımıyla Nikomedia⁶² Körfezi etrafında dörtnala giden Sultan'ın yeni tesis edilmiş posta vagonlarından biriyle sürünmeye tercihen beş çift kürekli büyük bir kayığı bizi karşıya götürmesi için 150 kuruşa tuttuk.

⁶⁰ Mudanya (yay. haz.)

⁶¹ Bursa (yay. haz.)

⁶² İzmit (yay. haz.)

5. Bölüm

Konstantinopolis'ten Ayrılış - Moudaniah - Brusa - Apolyont Gölü - Kirınaslı - Hamamlı Harabeleri - Kesterlek - Kesterlek'ten Adranos'a Dağ Yolu

22 Mart Salı. - Tüm hazırlıklar ve bagajımızın kayığa yüklenmesinin ardından gümrük evinde olağan teskere veya izni vermekle görevli memurun yokluğundan dolayı biraz geciktik. Kayıkçımız izinsiz yola çıkmaya cesaret edemiyordu aksi takdirde Moudaniah'ya⁶³ ulaşmak için fazlaca sıkıntı yaşanacak ve gidere maruz kalınacakh. Golden Hom'dan⁶⁴ aşağı inip boğaza girdiğimiz esnadaki Konstantinopolis, Pera ve Scutari⁶⁵ görüntüsü fevkalade harikaydı. Sta. Sophia ve Sultan Ahmet ve Süleymaniye'nin uzun minareleri temiz ayaz bir sabah havasında gözlerimizin hizmetine sunuluyordu.

Günbatımından biraz önce Ptolemaios tarafından "Posidium Promontoryum" olarak adlandırılan taşlı Bozbournou'ya döndük. Kayalar volkanik ve Nicaea⁶⁶ ve Nikomedia⁶⁷ körfezlerini birbirinden ayıran tepeler zincirinin sonunu oluşturuyor. Karadeniz'den Boğaziçi'ne giriştekilere benzeyen yeşilimsi macunla gömülmüş yuvarlak tuzak kütlelerden oluşuyorlar ve bir mesafeden kaba kiklop duvar görüntüsüne sahipler.

Nicaea körfezine girerken Moudaniah'ın Yunan denizcileri tarafından fazlaca sık uğranılan güzel taze bir su kaynağı yakınında kısa bir süreliğine karaya çıktık. Nizami teskeremiz yokmuş gibi davranan Gümrük memurlarının yaşathğı zorluklardan dolayı, geceyi geçirmeyi planladığımız karşı kıyıya geçtiğimizde saat akşam on'u çoktan geçmişti. Fakat kısa zamanda itirazlarını bastırıp bir konak kafesinde kendimizi hoşnut etme mutluluğuna ulaştık.

⁶³ Mudanya (yay. haz.)

⁶⁴ Haliç (yay. haz.)

⁶⁵ Üsküdar (yay. haz.)

⁶⁶ İznik (yay. haz.)

⁶⁷ İzmit (yay. haz.)

Bu eğlence evinin düzenlemeleri yeterince basitti. Odanın etrafına iki üç feet yüksekliği arasında ve duvardan yaklaşık sekiz feet uzaklığa kadar yayılan bir sahne kuruluydu ve tek bir parmaklıkla çeşitli dairelere bölünmüştü. Her gezgin gurubu kendi kilimlerinde olduğu gibi her bir bölümü kendilerine tahsis ediyordu. Kahveci de bir yandan yoğun biçimde duvara uygun bir yükseklikte yerleştirilmiş küçük ocakla meşgul oluyor, değişik misafirlerine minicik fincanlarda kahve hazırlıyor ya da nargilelere sürekli ve dikkatli bir şekilde kömür temin ediyordu.

Geceyi bu umumi odada geçirmekten keyif almak için yeterince doğru hayahının aleniyetine (topluma açıklılığına) henüz yeteri kadar alışık değil- dik ve bu yüzden kahveciyi bize kendi kilim ve döşeklerimiz sayesinde epeyce rahat ettiğimiz küçük fakat tamamen eşyasız bir oda vermesi konu- sunda razı ettik.

23 Mart. Moudaniah'tan Brusa'ya65 alh saat. Düzenlemelerimizi ve beygirler için bagajımızın yük paylaşımlarını yapılırken fazla zaman harcandı. Her şeyi at sırtında taşıma gerekliliği ve süreklilik arz eden sık sık yükleme boşaltmalar Türkiye'ye seyahat için ciddi bir engel teşkil ediyor. Bizim grup Mr. Stickland ve şahsımdan, hizmetçimiz Theodore ve Konstantinopolis'te tuttuğumuz adı Giuseppe olan, Trieste yerlisi, mükemmel bir Türk bilgini ve aynı zamanda Yunanca, İtalyanca, Fransızca ve Rusçayı tam bir akıcılıkla konuşabilen bir tercümandan oluşuyordu. Yük atları ve onları yönlendiren iki sürücüsü konvoyumuzu tamamladı. Türkiye'nin genelinde- ki posta atları küçük ve hasta görünümüne rağmen aktifler ve aşırı yor- gunluğa dayanabiliyorlar. Biz burada hayli iyi durumdaydık; Porte'den Türk saltanatı içerisindeki bütün paşalara, yöneticilere, muallimlere ve ağa- lara isteklerimizin karşılanmasını ve ihtiyaç duyacağımız yardımların temin edilmesini emreden güçlü bir fermanın yanında ayrıca yol boyunca at temin etmede zorluk yaşamamak için 9 atımızdan her biri için saatliğine bir kuruş- luk cazip ücretle veya yaklaşık iki buçuk peniye kendimize bir Menzil bouyourdi69 temin ettik.

Moudaniah'tan ayrılırken aşağı solumuzda ekili Bourgaz70 ovasını geride bırakarak Nicaea körfezi güney kıyısını oluşturan tepelere bağ ve bahçelerden tırmandık. Bugün ilk kez birkaç leylek gördük. Bu kuşların yaz meskenlerine geri dönüş düzenliliği çok meraklı bir olgudur zira her yılki dönüşlerine neredeyse aynı gün tanık olunur.71 Smyma'da genelde Martın dokuzunda ortaya çıkarlar ve bir sonraki yıl aynı ayda oradayken onları ilk kez on Martta gördüm. Hurafe bir inançtan bağımsız olarak üzerinde kurul-

68 Bursa (yay. haz.)

69 Posta ah dizisi (çev.)

70 Burgaz (yay. haz.)

71 Chandler, *Asia Minor*, vol.i.p.91

dukaları ev yangına karşı güvence altına alınır çünkü köylü ve çiftçiler açısından sürünün peşindeki kurtların yok edilmesi için oldukça faydalıdırlar.

Moudaniah'tan yaklaşık dokuz mil uzakta geçtiğimiz yerliler tarafından "Delhi Çayı" olarak adlandırılan Nilüfer nehri veya Lufer Suyu ile deniz arasında küçük kalkerli birleşimler içeren birkaç kum ve çakıl yataklarıyla birlikte, beyaz kireçli taşlardan oluşan üçüncül oluşumlarda tepe zincirlerini aştık. Toprak zengin, verimli ve en iyi ekimi gerçekleştirecek görünümdeydi ancak hemen burada Küçük Asya'nın diğer bölgelerinde olduğu gibi hızlı nüfus azalmasına işaret etmek, köyleri harabe içinde be terk edilmiş görmek hüznün vericidir. Ekimin daha önceki izlerinin görülebildiği büyük toprak sahaları şimdi tamamıyla ihmal edilmiş; baharda zengin devedikeni kümeleri ve yazın göçebe kabilelerinin sürüleri için kısıtlı bir otlak meydana getiriyor. Nilüfer, her iki yanı ılgın ve çınar ağaçlarıyla kaplı, killi topraktan kendisi için derin bir yatak edinmiş düz ve zengin bir alüvyon ovası içinden akıyor.

Nehri geçtikten sonra sağımızda küçük meşe, yabani badem ve yabani armut ağaçlarıyla birbirine bağlanmış az çimli tepeler dizisi, yönümüzü güneyden doğuya doğru çevirdik. Nehrin iki mil ötesinde bu sıranın zirvesinde sağımızda Balat köyünü geçtik ve ardından meşe ormanlığı ve diken-den başka bir şey üretmeyen yabani ve dalgalı bir ova üzerinde indik. Brusa şehri güneydoğu yönünden ilk buradan görünüyordu. Ve hemen arkasında karlı ihtişamlı Mysia, Olympos öbeği yükseliyordu.

Dağlardan güneybatıya Brusa ovasına akan Nilüfer'i tekrar geçince sağımızda bol su ırmaklarına ve şehrin yarım mil mesafesinde fazlaca şöret yapmış kaplıcalara tanık olduk. Bu kaynaklar tarafından o kadar bol miktarda tortu çökeltilmiş ki dağ zincirini oluşturan daha eski kayaların tabanına karşı uzanan düşük ama uzun traverten tepeler dizisi meydana getirmişler.

Asya'nın Türkiye'sinde başka hiçbir şehir resmetmeye değer konumu ve görünümü açısından Brusa'dan daha şanlı ve de bu şöhrete layık olamaz. Dut koruları ve bçihçelerle örtülü zengin ve sağlam ekili ovanın güney köşesinde kurulu bu kentin binaları hemen arkasında yükselen dik ve taşlı tepelerin biraz yukarısına kadar uzanıyor. Kalın sarkık ağaçlar şehrin üzerinde doğrudan başlıyorlar. Diğer yandan özellikle servi ağaçları olmak üzere birçok ağaç sayısız zarif minare ve pırıl pırıl kubbeleriyle serpiştirilmiş biçimde şehrin içine ya da ona doğru yükseliyor. Resmi tamamlamak üzere tepelerden biraz önce göze çarpan düz bir yayla (Masa görüntüsü veren bir arazi anlamında kullanılıyor) şehrin ortasından yükseliyor. Brusa'nın muhtemelen Türk İmparatorluğunun başkenti olduğu zamana ait bir kalenin sarmaşıklı duvarları ve kuleleriyle üstesinden gelinmiş. Her bir ağaç ve çiçeğin ilk tomurcuk ve filizlerini ortaya attığı güneşli bir günde derin ve karlı

vadilerinin her çeşit tonu yansıttığı Olympos sıradağlarıyla desteklenmiş böyle bir manzara bir gezginin Doğuyla ilk buluşmasında onu selamlayacak en nazik karşılama görüntüsüdür.

Şehrin içinde derin ve taşlı bir yataktan hızlı bir sel akıyor ve bu sel Ermeni bölümünü Türk bölümünden ayırıyor. Her biri tek bir kemerde iki taş köprü aralarındaki iletişimi muhafaza ediyor. Kalmak için rahat bir mesken bulduğumuz Ermeni bölümüne bu köprülerden biriyle geçtik. Çoğu Türk kasabasında olduğu gibi Brusa'nın da her köşesinde bir çeşme var ve su akıntıları neredeyse her caddeden geçiyor. Fakat bu durum boğucu bir iklimde kulağa hoş gelebiliyor olsa da çamur birikintileriyle huzurdan daha çok rahatsızlık üretiyor. Çarşılar fakir ve yeteri kadar malzemesi yok; çevre bölgelerin başlıca ürünü ipek ticareti, hanlar aracılığıyla sürdürülüyor ve en büyüğü İpek Han olarak adlandırılıyor.

Daha önce bahsettiğim düz yayla arazisinde, şüphesiz klasik zamanlara uzanan büyük taş bloklarından oluşmuş duvar ve eski bir geçit kalıntıları bulduk. Bu yüzden bu traverten tepenin ilk Brusa Akropolisi olduğu konusunda fazla şüphe yok. Şehrin bu kısmında daha önceden Bizans kilisesi olan Daoud Monasteri Camisi bulunuyor. Küçük ve mimari zenginliğinde fazla dikkat çekmiyor fakat içinde 1326 yılında Brusa şehrini Bizanslıların elinden söküp alan Osman'ın oğlu şanlı Orhan'a ait bir mezar bulunuyor. Mahalleden bir papaz ya da hoca kendisi için birkaç kuruş ve peygamber hürmetine ayakkabılarımızı çıkarma koşuluyla bize içeriği göstermek istiyor. Genel olarak bu son uğurlama bir ilgisizlik abidesi, çünkü camiler neredeyse her zaman kalın kilimlerle yayılıyor. Fakat bu durumda hem de bu sezonda çıplak mermer dilimleri pek de uygun değildi. Mermer duvarlar değişik kalıplarla işlemeli süslere sahipken zemin esas olarak Bizans mozaiğinden oluşuyordu. Bu kalıpların birinde Türk ellerinin tahribatından kurtulmuş bir haç işareti görünce şaşırdım. Fatih ve ailesinin mezarları ortada yükseltilmiş bir platformda duruyor.

Bu caminin batısında, her iki yanında çok yakışıklı kabartmaların olduğu biri güney biri batısında iki girişli bir yıkık kale vardı. Kale alanı bahçelere çevrilmiş ve karşılıklı yönlü briket ve taştan yapılmış ve yanında harabe halindeki birkaç kulenin de bulunduğu dış duvarın dışında hiçbir şey kalmamıştı.

24 Mart. Brusa'da kaldık. Amacımız Olympos dağına tırmanmaktı ancak henüz erimeyen kar sebebiyle bunu gerçekleştirmek bu mevsimde imkansızdı. Bahar sabahının çekiciliği şehrin arkasındaki ormanlık tepeler ve jeolojik yapıyı keşfetme arzumuz bizi erkenden sedirlerimizden çekti. Arazi her nevi çiçeklerle süslüydü-menekşe, anemon, suha çiçeği ve safran; ağaç dalları arasında zengin bir kilim oluşturunuyordu. Bu tepeleri batı istikametinde izleyerek tepelerin oluştuğu mermer kütleleri ve mika taşları üzerinden

taşlı bir patika yoluyla şehrin arkasında derin bir yatağa indik. Dere yatağının dibinde bir mesafeye kadar büyük damarların sonları olduğu belli olan ve Olympos Dağı'nın da olduğu tahmin edilen plutonik taşların varlığını teyit eden kristalimsi granit taşların içine geçtiği daha düşük kireç taşı yatakları gördük.

Dere yatağından akan ırmağı bir köprü dışında geçme şansı bırakmayan dik uçurumlara kadar şehre doğru takip ettik. Köprü, dere yatağından oldukça yukarıdaki kayaların arasına monte edilmiş sadece yedi inçlik tek bir kalın tahtadan ibaret. Manzara hiddetli ve güzel. Daha aşağı kısımda daha dayanıklı bir köprü tekrar kendi yönümüze geçmemizi sağladı.

Brusa'nın orijini oldukça karanlık çünkü her ne kadar Pliny'ye göre Hannibal⁷² tarafından kurulduğu söylene de muhtemelen Bithynia kralı Prusias sarayındaki ikametiyi eş zamanlı olduğunu ima etmeye çalışıyordu. Roma İmparatorlarının emri altında parlamaya devam etmesine rağmen⁷³ hiçbir zaman ülkenin başkenti olarak bakıldığı görünmüyor. Konstantinopolis ile deniz yoluyla iletişim kurma kolaylığı bu önceliğini bir zaman Nikomedia'ya bir başkasında da Nicaea'ya vermişti. Bizans İmparatorluğunun en iyi dönemlerindeki Brusa hakkındaki küçük söylentilere göre kendini kısa zaman sonra Doğu nüfuzunun hızla artan büyüklüğüne teslim edecekti.

Brusa'nın Küçük Asya'daki Türk hükümdarlarının meskeni ve başkent olarak önemi 13. yüzyılda Cengiz Han torunlarının egemenliği altındaki Moğolların geri çekilmesinden, İkonium⁷⁴ krallığının yıkılmasından hemen sonra başlar.

1240'ta Carisme Sultam Celaledin'in ölümüyle birlikte ordusu dağıldı. Adamlarının bazıları İkonium Sultam Aladdin'in hizmetine girdi ki aralarından bazıları Osmanlı hatmı oluşturmuşlardı. Süleyman Şah'ın oğlu Ertuğrul Aladdin'in askeri ve emiri oldu ve aynı yıl Sangarius⁷⁵ yakalarındaki Surghut'ta 400 aile veya çadırılık bir kamp kurdu. Oğlu Thaman veya Athman, daha sonraki adıyla Othman⁷⁶, adamlarının yürekliliğine inanarak artık yok olmuş Selçuklu sultanları hattındaki bütün bağılıklardan kurtuldu, Hristiyanlara karşı cihat ilan etti ve 1299'da iyi korunmayan Olympos geçitlerini hakimiyetine alarak Bithynia'ya indi.

Fakat Osman, Brusa'nın oğlu Orhan'ın ellerine teslim olduğu haberini aldığı anda yaşlıydı. Bu zaferi kısa zaman sonra Nicaea ve Nikomedia takip

n N.H., lib.v.c.32.

⁷³ Plin.Epist.x.85.Cramer, Asia Minor, i.177.Browne's Travels in Walpole's Turkey, ii.108.

⁷⁴ Konya (yay. haz.)

⁷⁵ Sangarius kenarlarındaki bu engin ovaların fazla sayıda Türkmen kabilelerinin favori meskeni olduğuna dikkat çekilebilir.

⁷⁶ Osman (yay. haz.)

etti ve Küçük Asya'nın diğer illeri diğer Türk Emirliklerinin hakimiyetini kabul ederken, tüm Bithynia eyaleti genç Andronikos hükümdarlığı zamanında Orhan'ın eline geçti.

Orhan ve varislerinin hükümdarlığında Brusa veya Türkler tarafından çağırıldığı gibi Bursa Osmanlı sultanlarının meskeni ve ülkenin başkenti oldu. Burada I. Amurath⁷⁷ ve I. Bajazet⁷⁸ art arda sarayı ellerinde bulundurdular. Fransız ve Macaristan birleşmiş güçlerini Tuna kıyılarında yendiği 1396 kanlı Nicopolis savaşının ardından bu sırada esir alınan 420 soylu ve şövalye birkaç yıllığına burada tutuldular.

Ancak Brusa saadeti fazla sürmedi. Bajazet dehasının daha büyük bir başkanlığın altında ezildiği hafızalara kazınmış Angora⁷⁹ Savaşı'nın ardından Tamerlane kendisini Kutahyah'aso yerleştirdi ve sonra en büyük ve en sevdiği oğlu Mirza Muhammed Sultanı otuz bin atıyla Brusa'yı güvence altına almaya gönderdi. Mirzanın icra ettiği yürüyüş hızına rağmen, Bajazet'in oğlu Süleyman kraliyet hazinesiyle çoktan Avrupa'ya geçmişti. Yine de şehir yağmalanmaktan ve küllere dönmekten kurtulamadı.

Yenilgisinden kısa zaman sonra Akşehir de ölen Bajazet, görevi hükümdarlıkları esnasında Türk İmparatorluğunun sivil ayaklanmalarla karışığı beş oğluna bıraktı. En büyüğü Mustafa şimdi Türk Romanya eyaletinin başkenti olmuş Adrianopolis'e tahtına çıktı. Diğer yandan Mousa, Bursa harabelerine hükmetti. Soliman bir ara bu ikisini birleştirdi fakat Osmanlı İmparatorluğu Bajazet'in en küçük oğlu I. Mahomet⁸² hükümdarlığı altında tümüyle yenilendi.

I. Mahomet 1421'de Brusa'da vefat etti ve ardından tahta 2. Murat yani büyük Sultan Murad geçti. Onun padişahlık döneminde Brusa'nın Osmanlı başkentliğini, ardından tahta çıkan oğlu 2. Mahomet'in Konstantinopolis'i fethetmesi ve her ikisinin de önemsizliğe gömülmesine kadar Adrianopolis'e taşıdığı görülüyor. Bu devirden itibaren arhk reis ve prenslerin konağı olmayan ve Avrupa'yla ilişkiler bakımından pek bir etkisi kalmayan Brusa, konumunun çekiciliği kadar önceki öneminden kaynaklanan çağrışım ve anılarla Türkler için halen değerliydi. Ayrıca uzun yıllar Mahomet'in bağnazlığı ve hurafeliğine ev sahipliği etmişti. Türk imparatorluğunda sadece birkaç şehir Frenk ve Hristiyanlara gösterilen düşmanlık açısından önem taşır.

⁷⁷ Murad (yay. haz.)

⁷⁸ Bayezid (yay. haz.)

⁷⁹ Ankara (yay. haz.)

⁸⁰ Kütahya (yay. haz.)

⁸¹ Edirne (yay. haz.)

⁸² Mehmet (yay. haz.)

Bununla birlikte yaşayanların özellikleri son yıllarında önemli bir değişimin altına girdiği ortaya çıkıyor. Browne hikayesinde şunu gözlemliyor; 1801 yılında şarabın topluma açık yerlerde satılmasına izin verilmiyordu ve insanları fanatizm ve hoşgörülerıyla dikkat çekiyordu ama şimdi, kendisine Konstantinopolis'ten tanıtma mektupları getirdiğimiz bir Ermeni tüccarın verdiği bilgiye göre sadece şarap değil yaban domuzu eti dahi caddelerde topluma aç* satılmasına izin veriliyordu. Ayrıca Brusa'nın konumu sağlığıyla ilgili genel kabul gören düşünceyi doğruluyordu ve insanların az ya da çok alışkanlık haline gelmiş taşkınlık ve tembellik kurbanı olduklarını ekliyordu.

Yunan ve ermeni tüccarlar arasında olduğu gibi Fransızlar arsında da yaygın olan kilim ve divanların veba hastalığının bulaşmasını engellemek için keçi tüyünden yapılmış kalın bir bezle örtülmesi uygulamasına İlk kez onun evinde rastladık. Bu kalın bez tahta gibi her yerde vebayı iletmeyen bir madde olarak kabul ediliyordu. Bu yüzdendir ki çoğu zaman bu hastalığa hassas olan iç kısımlardaki gezgin ve tüccarların atlar, sürücüler ve semereleri ile temasta bulunmamak maksadıyla ondan yapılmış; içine küçük eşyaların veya enfeksiyon bulaştıracığından şüphe edilen şeylerin konulduğu büyük çuvallara sahip olmaları normaldir.

Brusa'nın başlıca özelliği kaplıcalarıdır. Ana kaynağı şehrin yaklaşık bir buçuk mil batısındadır; kalkerli tuf veya sünger kayaların içinden ortaya çıkıyor. Oluşumu hala bazı yerlerde devam ediyor. Termometre içinde 184 f. dereceye kadar yükseliyor. Yaklaşık yüz yarı batıda sıcaklığı sadece 180 f. olan bir başka kaynak var. Her iki yerde de hamamlar yapılmış ve genelde Türkler tarafından kadınlar ve erkekler farklı günlerde olmak üzere kullanılıyor. Bazı kaynaklarda önemli ölçüde kükürtlü hidrojen gaz kaçağı mevcuttur.⁸³

Brusa'da biri hamamlar için bize kılavuzluk eden pek çok Yahudi bulunuyor. Ne o nede hemşerileri genelde ırklarına karşı getirilen pasaklılık ve kir sorumluluğuna istisna oluşturmuyorlardı. Brusa'daki Yahudilerin tamamı İspanyolca konuşuyor-kabul etmek lazım ki çokta sade değil. 1492 de İspanyadan sürgün edildiklerinde Doğu'ya iltica ettikleri söyleniyor.

25 Mart. Brusa'dan ayrılırken hedefimiz Apollonia gölünü ziyaret etmek, mümkün olursa Rhyndacus'un Azani yönünü izlemek ve Azanitis dağlarındaki kaynaklarının doğruluğunu öğrenmekti. Avrupalı gezginlere aşina olmayan bir yol olunca küçük mesafelerdeki kavşaklarla ilgili bile bilgi almakta fazlaca zorluk çektik. Yeni bir Mutzellimin gelmesi sebebiyle atlar

⁸³ Hamamlardan akan sıcak su akınhsı 97f. derecede sıcaklığa sahip ve Küçük Asya'nın dereciklerinde sıklıkla var olan Melanopsis bubbinoides tarafından mesken edinilmiş. Burada sadece sıcak suda bulunması ve yakındaki soğuk derecikte bulunmamasından ötürü bu yumuşakçanın sıcak suyu tercih ettiği görülüyor.

için bir süre bekletildik. Kutahyah'ın son yöneticisi olan bu adamın arkadaşları ve adamları oranın yeni idarecisi tarafından kapıya konulmuşlardı ve önceki patronlarının ellerinden gelecek iş bulma ümidiyle her gün sürü halini alıyorlardı.

Saat öğleden sonra birden hemen sonra Abullionte gölüne dökülen ve Rhyndacus olacağını umduğumuz büyük bir nehrin kenarlarına kurulu Kirmaslı için yola çıktık. Brusa'dan ayrılırken, bir mesafede ormanlık tepeler dizisi solumuzdan uzanıyordu. Üzerinde yoldan yaklaşık yarım mil uzakta şahane Tchekirgi⁸⁴ köyü ve bu köyün yanında Eski Kaploujah⁸⁵ adındaki eski hamamlar bulunuyordu. Bir buçuk mil ilerde Moudaniah yolunu sağımızda bıraktık ve çok geçmeden güneybatıdan akan Lüfer suyuna ulaştık; saat 3.18'i gösterirken Adjem Keupri veya Acem Köprüsü adındaki uzun bir köprüden karşıya geçtik. Kısa süre sonra on iki saat uzaklıkta olduğu söylenen Adranos'a solumuzdan bir yol ayrılıyordu.

Lufer suyunun sol yakasını oluşturan hakir tepelerin karşısına geçerek, hafif kuzeye meyilli, kısmen çayır ve tarıma elverişli kısmen üzüm bağları ve dut fidanlıklarıyla kaplanmış ve sayısız köylerle noktalanmış zengin ve fazlaca ekili bir ovaya indik; yol hattı genelde asma, gül ve dikenlerin uzun sarkık dallarını, dallarıyla kardeş yaptığı karaağaç, meşe ve söğüt ağaçlarıyla çiziliydi. Tartali'ye ulaştığımızda Brusa'dan dört saat mesafedeki geceyi geçirmeyi planladığımız küçük bir köyün konaklama koşullarının o kadar kötü olduğunu öğrendik ki iki saat daha yolculuğumuz sürdürmeye karar verdik. Henüz Türk köylülerinin bu hilesinden haberdar değildik. Genelde Porte yetkisi altında seyahat edenler tarafından mecbur bırakıldıkları katkı ve zorunlu konukseverlikten korkarak bu tür ziyaretçileri lütuftan çok külfet olarak gördükleri için güçleri yettiğinde onların köylerinde konaklamaktan caydırıyorlar. Ancak bir ziyaretçinin kendileriyle kalmaya kararlı olduklarını gördüklerinde doğalarında var olan içten konukseverlik öne atılıyor ve onun sınırlı olanaklarının müsaade ettiği kadar rahat olabilmesi için her türlü gayreti gösteriyorlar. Tepelerin arasında yolumuzu kaybetmeyi becerince 150 evden oluşan Brusa'dan altı saat uzaklıktaki küçük bir köy olan Hassan Ağa'ya yediye kadar ulaşamadık.

Yolda yarım saat bekledikten sonra, gece boyu sürekli itmeleriyle zayıf meskenin ani yıkımına sebep olabilecek bazı atlardan bizi ayıran saz ve balçıktan ince bir duvar vasıtasıyla bir köşesi bir oda veya pansiyona çevrilmiş berbat bir ahıra götürüldük. Fakir yaşlı bir adam olan ev sahibimize herhangi bir demir para veya *eski para* görüp görmediğini veya bulup bulmadığını sordüğümüzda ne yenisini nede eskisini gördüğünü söyledi. Buna rağmen

⁸⁴ Çekirge (yay. haz.)

⁸⁵ Kaplıca (yay. haz.)

iki arpa somunu, iki büyük soğan ve bal, sirke ve taze şarabın* karıştırılmasıyla yapılan boulamah⁸⁶ adındaki bir şekerlemeden oluşan besleyici bir yemek gönderdi. Kalın kağıt veya parşömenler yazılı, Kuran'a ait cümleler nazarlık olarak çatlak duvarların üzerine yapıştırılmış.

26 Mart. Hassan Ağa köyünü altıdan önce terk ettik ve tepelerin zirvesine ulaştığımızda üzerinde muhtelif adaları olan Apollonia gölünün hoş bir manzarasıyla karşılaştık. İnşimizde solumuzdaki dağ etekleri ve sağımızdaki engin ova boyunca kendimizi gölle yan yana bulduğumuz saat 7.20 kadar yol aldık. 8.0S'te, mısır, üzüm bağları ve dut ağaçlarının en büyük yer işgal ettiği, dağlar ve göl arasındaki geniş ve zengin tarıma sahip ova içinden yolculuğumuza devam ediyorduk. Solumuzdaki ormanlık tepeler görünüşte alçıya benzer oluşumda kireç taşından oluşuyordu. Gölün içindeki su, şu anda kıyıdan bayağı uzakta (gölün içinde) fakat yazın kuru arazide duran ağaçların üst dallarına ulaşacak kadar yüksekti. Sonuç olarak gerçek yolun, bir burundan diğerine direk karşıdan karşıya geçmesine rağmen biz birçok derin koy ve gölün küçük körfezlerinden kıvrılarak yol almak zorunda kaldık. Diğer zamanlarda kendimizi bereketli biçimde yetişen en çok da defne ve kocayemiş olan çalı ve çiçeklerin büyük çeşitliliği arasında tepe yamacında bulduk ve yolumuzu çoğu zaman değişik sürüngenlerin yakın aralıklarla örttüğü güzel kokulu defne ağaçları içinden ve engebeli ve taşlı patika yollardan sürdürmek zorunda kaldık. Burada sürekli Rhyndacus'u kolluyorduk zira güneydoğusuna yakın bir yerinden göle dökülen herhangi bir nehri geçmemiştik. Hatta haritalarda gösterildiği üzere bir millik bah ucunun içindeydik ve güney-güneydoğudan ve tepe sıralarının gölün güney sınırını oluşturan bah ucunun çevresinden aktığını fark etmeden önce yönümüzü güneybaha çevirmiştik.

Göl kıyılarından ayrılarak Rhyndacus'un suladığı ovaya inene kadar orda burada odunlarla örtülü dalgalı bir tepeler dizisinden geçtik. 3.İS'te burada Tauschanli Chai⁸⁷ olarak anılan bu nehrin kenarlarındaki Kırmahlı'ya vardık ve hızlı akıntısını uzun tahtadan bir köprü vasıtasıyla geçtik. Hana indik ve kendimizi bir ahır üstünde iki küçük odaya yerleştirdiğimizde şehri incelemeye başlama noktasındaydık ki Ağa, konağından girişlerine şahit olduğu bu Frank yolcuların kimler olabileceği konusunu araştırmaya gönderdi. Böyle sıra dışı bir olay büyük bir heyecan yaratmıştı: ve hemen tercümanımızla birlikte yanına uğradık. Karşılama konusunda şikayet etmek için bir nedenimiz yoktu. En azından, iş icabı veya meraktan toplanmış gri sakallı bir düzine muhterem Türk, oda çevresindeki divana kuruluydular.

Bu bana o zaman verilen tarifti ama daha çok kalın bir marmeladın içinde kaynatılmış mayasız üzüm suyu olabileceğini düşünüyorum.

⁸⁶ Bulama (yay. haz.)

⁸⁷ Tavşanlı Çayı (yay. haz.)

Türkiye diplomasisine uzak olmayan bir uygulamayla, idareci köşede sırtı ışığa dönük biçimde oturuyordu. Diğer hizmetkarların arasında Nizam veya yeni bölüklerin subayı kılığında genç bir adam duruyordu. Ağanın yeğeni- di fakat Türk kuralları ve protokolü o kadar katıydı ki amcası varken davet- siz şekilde oturmaya asla cüret edemezdi ve bir köle gibi diğer hizmetkarla- rın arasında duruyordu. Biz pipolarımızı dumanlar ve kahvemizi yudum- larken, Ağa eline uzattığım fermanı aldı ve yoldaşlarının da duyması için açıktan okudu. Bitirdiğine Maşallah ve İnşallah sözleri her yanda yankılan- dı. Portenin arkadaşları olarak sefalar getirdiğimiz söyleyerek civardaki araziye görmemiz için atlarını bize tahsis etti ve malzemelerimizi kendi çatısı altına almamızı diledi. Buna rağmen biz handa rahat olacağımızı düşündü- ğümüzden reddettik lakin bir sonraki gün erkenden ziyaret etmeyi teklif ettiğimiz ve onun sadece üç dört mil uzaklıkta olduğundan bahsettiği bazı harabeleri görmek için at önerisini kabul ettik.

Daha hana yeni dönmüş ve mütevazı bir yemeğe oturuyorduk ki hizmetçilerin nadiren başka bir ücret aldıkları bir ülkedeki bu tür nezaketin olağan karşılığı olarak cömert bir hediye bekleyen baş aşçının önderliğinde Ağa'nın mutfağından on iki veya on dört tabaktan oluşan muhteşem bir akşam yemeği kendisini gösterdi.

27 Mart. Kırmashlı'dan üç dört mil kuzey batıdaki Hamamlı⁸⁸ harabelerini görmek üzere erken bir saatte yola çıktık. Yol ötesinde arazinin açık ve ihmal edilmiş olduğu yaklaşık bir buçuk mil uzaklıktaki temiz çit ve hendeklerle çevrilmiş, oldukça iyi ekili bahçelerin arasından geçiyordu. Kalıntılar ovanın batısına doğru, bir dizi dik tepelerin eteklerindeydi ve kiremit ve çömlek parçalarıyla kaplı kayda değer ölçüde bir arazi alanına saçılmış ayrılmış büyük duvar parçalarından oluşuyordu. Orijinal yeriyle ilgi yeri tahminde bulunmamıza yardımcı olacak ayakta kalan bina yeterince yoktu lakin muhtemelen roma veya Bizans dönemlerine ati bir kasaba veya istasyon gösteriyordu. Bununla birlikte, daha sonradan eski çağlara ait muhtelif kalıntılara rastladığımız Kırmashlı veya bazen telaffuz edildiği gibi Girmashlı adıyla bağlantılı olarak diyebiliriz ki bu harabeler muhtemelen Ptolema- ios'un daB9 adını andığı üzere Germe veya Hiera Germe mevkiini gösteriyordu. Anna Comnena⁹⁰ Germian dağlarının Lopadium'dan çok da uzak olmadığından ve bitişiğindeki kuzeye doğru aşağı istikamette uzanan tepelerin Ulubat'ın (Lopadium) mevzilendiği ovanın güney sınırını oluşturduğundan bahseder. Kırmashlı'dan Ulubat'a sadece dört saat, on iki millik mesafe var.

⁸⁸ Bu Hamamlı Chishull'un (Cramer.Asia Minor, vol.i.p.57) bahsettiği Cyzicus-Susugerli yolu üstündeki Hamamlı ile karıştırılmamalı.

⁸⁹ Cramer, vol.i.p.59.

⁹⁰ Ann. Com.lib.xv.c.2.

Hamamlı harabelerinin neredeyse tamamı yeşilimsi trakit veya porfirik taş yapısında. Batı tepeleri de aynı malzemeden oluşuyor. Buna rağmen, ikinci seçenek daha olası görünse de, trakitin etrafını çeviren kalkerimsi kireçli toprakla mı yükselmiş olduğunu yoksa bu yatakların daha önceden var olan volkanik kayaya karşı mı çöktüğünü tam olarak kestiremedik.

Kirmasliye döndüğümüzde misafirperver Ağa'ya veda ettik. Tavırları gösteriyordu ki küçük kasabaların sıradan ağa sınıfının üzerindeydi. Adının Kirketli Jacoub Pacha olduğunu öğrendik. Rusya işgali sırasında Erzurum'da Seraskier⁹¹ olarak görev yapmış ve şehrin savunmasında alayının ihaneti sonucunda başarısız olmasından dolayı, bedbahtsızlığının cezası olarak bu yere sürülmüştü. Civardaki harabelerle ilgili çokça sorgulamada bulundu. Kayaların volkanik olduğunu söylediğimizde orada kükürt bulma ihtimalinin var olup olmadığını sordu. Orada bulunan yaşlı bir beyefendinin söylediğine göre geceleri bazen orada alevler görüldüğünü söyledi esraren-giz biçimde Şeytan'dan söz etmeye başladı. Ağa daha sonra üzerinde yazıtların bulunduğu 'eski taşlar'ın olduğunu söylediği cami içini görmemiz için talimatta bulundu. Uzun süre boşuna çabaladık fakat hasır ve kilimi kaldı-rırken birinde XAIPETE (*Khairate*) diğeriinde haç bulunan ikiye bölünmüş bir taş bulduk. Etraftaki evlerin içine geçirilmiş münferit büyük mermer blokla-rı, eski bina kalıntıları bulunuyordu ve mezarlıkta on iki feet uzunlukta si-yah veya Mısır'a ait bir granit sütunu yanında yakındaki araziye konulmuş renkli mermer sütunu da vardı.

Kirmaslı, çoğu Türk olan sekiz yüz evi içinde taşıyor. Bir kaç tanesi Yunan ve Ermenilere ait. Civar arazinin başlıca üretimi her Cuma satışı için fuar düzenlenen ipek fakat tekrar tekrar budanan, genç filizileri ve dalları sürekli kesilen dut ağaçları çirkin, yanık bir görüntü sunuyor.

Şehir Kirmaslı ovasını geçidin yukarısındaki diğer ovoidan ayıran tepelerdeki dar bir boğazın hemen aşağısında, nehrin iki yakasına kurulu. Şehir-den ayrılırken iki farklı seviyeden oluşan üst ovaya ulaşmak için bu tepeleri geçtik. Bir seviyesi, aşağısındaki ovanınkiyle aynı şekilde nehrin yanında diğeri ise hemen geçidin üzerinden batıya uzanan ve vadinin her iki yaka-sında setler oluşturan Kavaklı vadisi seviyesinde, kırk-elli feet daha yukarı-da. Bu üst seviyenin, suyun Kirmaslı ağzını aşındırmasında.n ve bu şekilde boşalmasından önce var olmuş göl yatağı olduğu apaçık ortada. Ve şuna da ikna oldum ki, en azından bu meselede, bu setleri bazı jeologların diğer meselelerde yaptığı gibi, daha sonra gerçekleşen toprak yükselmelerine yormak büyük bir hata olacaktır. Vadinin daha yukarısında hala yamaçlara ilişik diğer setleri ya da üst seviyenin kısımlarını da gördük. İnce kum ve çakıldan oluşan alüvyon veya göle ait iyi bir kesite vesile oluyordu.

⁹¹ Serasker (yay. haz.)

Kırmashlı'dan yönümüz sağlam ekili bir vadinin üzerinde hemen hemen güney-güneydoğu istikametindeydi. Bu vadinin kenarları meşe ağaçlığı ve çam ağaçları ile kaplıyken nehir yakalarında ceviz ve çınar ağaçları bulunuyor. Kırmashlı'dan dokuz on mil kadar mesafede, muhtemelen Strabon'un⁹² da adını andığı Mysia Abrettene yöresindekilerden biri olan bir nehrin güneyden Rhyndacus'a döküldüğü nokta da yönümüzü Doğuya çevirdik. Saat akşam beşte Kırmashlı'dan dört saat veya on iki mil uzakta kırk elli evden oluşan küçük bir köye, Kesterlek'e vardık. Köyün ağası en konukseverinden bir karşılamayla beygirlerimizin konağında boşaltılmasını ve bizim için evinde bir oda hazırlanması emirlerini verdi. Burada bir ağanın tam otorite örneğine şahit olduk. Gece kaçmalarını engellemek için sürücülerden kırbaç ve dizginlerin alınmasını emrediyordu zira bir sonraki gün Türkler için büyük bir festival olan Kurban Bayramı'nın birinci günüydü.

28 Mart. Saat 6'da Kesterlek'ten ayrıldık ve doğudan akan Rhyndacus'u geçtikten sonra zirvesinde Bizans'a ait olduğu belli olan küçük bir kalenin kalıntılarının bulunduğu, derin ve kıvrımlı vadiye sarkan ve hem nehre hem de dağ geçidine tepeden bakan dik ve ormanlık tepelere hrmandık. Muhtemelen, onuncu veya 11. yüzyılda Olympos dağı geçişlerini Türk akınlarına karşı savunmak için inşa edilen ve sonrasında John ve Manuel Palaeologus⁹³ hükümdarlığında ihmal edilen hisarlardan biriydi. Briket ve kaba taşlardan yapılmış bu duvarlara önceden yerinden alınmış daha büyük bloklar geçirilmiş gibi görünüyor. 1 dönümlük bir araziye kaplıyor. Sağlam bir gücün meskeni olmalı.

Hafif ormanlık tepeler üzerindeki bu sırttan inerek solumuzdan akma-ya devam eden Rhyndacus vadisine yeniden vardık ve ufak tahtalarla üstü örtülmüş ve tamamıyla ağaç kütüklerinden yapılmış kulübeleri olan Karaja Keiui⁹⁴ içinden geçtik.⁹⁵ Hemen doğuda, içinde girintili çıkıntılı uçurum yapılarının dağ kenarlarını kaplayan, çeşitli ardıl yükseltiler üzerinden kar yüksekliği hemen hemen doğu-kuzeydoğuya dayanan Olympos dağı eteğine uzanan koyu yeşil çam ormanlarıyla tezat oluşturduğu derin bir dere yatağından nehir ortaya çıktı. Köyün meyve bahçeleri ve üzüm bağlarını geçip solumuzdaki ormanlık tepelere hrmandık. Çamların arasından birkaç mil daha devam ettik. Art arda gelen dere yataklarından geçtik. Her birinden aşağı Temiz bir ırmak aceleyle kayalık yatağından nehre kavuşmak için koşuyordu. Suyun dibinden dikine yükselen ve bir depremle birbirinden

⁹² strab.lib.xii.c.8. bl wv XWQiwv xai 6 'Puvbaxoç QEi rro'rauoç, 'l:i.ı.ç c:iQxı:l.ı.ç txwv ix Ujç Al';avinboç nQoaAawv bl xai ix Ujç AQL'rnıvfiç Muaiaç iiMouç 'l:E xai Maxwww an AyxıJQaÇ 'rfjç Aaainboç.

⁹³ Bkz. Gibbon, cap.lxiv.

⁹⁴ Karaca Köyü (yay. haz.)

⁹⁵ "Nam primi cuneis acindebant fissile lignum."Virg. G.h.144

koparılmış görüntüsüne sahip mermer uçurumlar arasındaki dar bir boğazdan akan Rhyndacuslu sol manzara çok dikkat çekici.

Sekizi beş geçerken, çiçeklerle minelenmiş yumuşak ve yosunlu bir çimen arazisinin, soldaki sarp ve ağaçlı tepeler ve suyun, içinde kıvrımlı bir geçişe zorlandığı sağdaki yüksek kireçtaşlı uçurumlar tarafından kenara itilmiş kör bir nokta da daha öncede bahsedilen dağ akıntılarından birini geçtik. Kayalar hafif mikalı ve kahverengi kayalarla desteklenmiş kristale benzer kireç taşlarıydı. Bu çılgın ve çeşitli manzara bu dağlık bölge aralarına sokuldukça her adımda daha da Alp dağlarına benzer hale geldi. Küçük Asya'nın Strabon'un Mysia veya Maeonia adını verdiği bölümünü oluşturuyor gibi görünüyordu.

Dokuzdan kısa süre sonra yönümüzü güneye çevirdik ve Rhyndacus vadisini arkamızda bırakarak Olympos Dağı'nın iyi bir görünümüne kavuştuğumuz kuzeydoğuya yönelen ve ağaçlı karışık dağ zincirleri bölgesi üstünden kule gibi yükselen dağ zirvesine ulaşana kadar hızla tırmandık.

Arazi oldukça sakin görünüyordu. Dört saat boyunca ne bir köylüye nede bir yolcuya rastladık. İnsan eylemlerinin bir kanıtı olarak sadece çam ağaçlarının kömürleşmiş gövdeleri göze çarpıyordu. Gövdenin aşağı kısmının bu şekilde yakılması bu tür çamlardan bol miktarda çıkarılabilen ve Smyrna'da önemli bir ticaret maddesi olan sakızdan alabilmek üzere davalarını yazın bu dağlarda ikamet eden euruques⁹⁶ tarafından sürekli başvuru-
lan bir uygulamadır. Kirmaslı'dan ayrılırken tanıştığımız köylüler ve kırsalda yaşayanlar medeni ve zararsızdılar. Kendimizi bu vahşi dağ geçişlerinde Konstantinopolis caddelerindeki kadar güvende hissettik.

Tırmandıkça ağaçlar incelmeye başladı. Çoğu yerde köklerine uygulanan ateş yayılması sonucu oldukça zarar görmüş ve sonucunda şahane görünümleri zarar görmüş ormanlık alanlar vardı. 11'den hemen sonra zirveye ulaştığımızda altımızdaki tepelerin kuzey yüzlerinde birçok büyük kar bölmeleri gördük. Buradaki kayalar, içinde muhtemelen çözülmenin çok daha ileri seviyesinde daha topraklı bir özelliğe sahip büyük parçaların olduğu, kırmızımsı kahverengine çözülen, sert ve sık damarlı yeşil taşlardan oluşuyordu. Çam ağaçları daha az sıklıkta ve bu yükseltilmiş sırtta oldukça bereketli biçimde büyümüş ardıc ağaçlarına boyun eğiyor.

Yükseltinin zirvesi boyunca birkaç mil devam ettikten sonra saat 12 gibi inişimize başladık ve çok geçmeden çam ormanlığı içinden çıktık. Saat öğleden sonra 1'de sağımızda geniş ve iyi ekili bir vadi açıldı. Kısa süre sonra aynı yönde yaklaşık iki mil kadar uzakta Djibeli⁹⁷ köyüne görüldük. Yanında, zirvesinde Yunanların Genoese dese de tarihi Aşağı İmparatorluk'a kadar uzanır gibi görünen bir kalenin kalıntıları olan küçük bir tepe bulunuyor.

⁹⁶ Yörükler/Yürükler (yay. haz.)

⁹⁷ Cibali (yay. haz.)

1.30'da, çoğu daha önce bahsettiğimiz uygulamadan zarar görmüş bir başka geniş çam ormanlığına girdik. Arazi Rhyndacus'a kuzeye doğru eğimliydi. Diğer yandan sağımızda doğudan batıya kristalimsi kireçtaşından oluşmuş yüksek sıradağlar yayılıyordu. Dünder Köyü ve Bourmah köylerinden geçerken Kurban Bayramı ziyafetini kutlayan Türk sakinlere rastladık. En iyi ve en parlak elbiselerini giymiş adamlar köyün dışarısında büyük guruplar halinde toplanmış sigara içiyorlar ve sessiz meditasyon kuruyorlardı ya da geçenlerin selamlarını alıyor ya da iade ediyorlardı. Eşit şekilde parlak giyimli Kadınlarsa ziyaret ve dedikodunun keyfini çıkarmak için kulübeden kulübeye (köy evi) uçuşurken görülebiliyorlar.

3.30'da rotamız iyice güneye kaydı. Kayacık köyünde şimdi güneydoğudan akan geniş Rhyndacus vadisine yeniden girdik. Köy daha önce bahsedilen kristalimsi kireçtaşına karşı yatan, Rhyndacus sularının aşağıdaki derin vadilerden fırlamasından önce oluşmuş göle ait tortu kalıntıları gibi görünen, beyaz kalkerli kumtaşının taşlı noktası üzerinde kurulu. İlk kez burada yaz boyunca Küçük Asya'nın çoğu yerinde bolca bulunan birkaç büyük beyaz akbaba⁹⁸ gördük. Büyük şehirlerde korkunç şekilde evcilleştiriyorlar ve faydalı leş yeme özelliklerinden dolayı Türkler tarafından korunuyorlar.

Saat 4.20'de güneybatıdan Rhyndacus'a dökülen küçük bir nehr geçtik ve bir başka düşük seviyedeki tepeler dizisine tırmandıktan sonra Ağa Adranos'a ait temiz görünümlü ve büyük bir çiftliğe indik. Fermanımızı sununca bizi yani bildiği kadarıyla bu yeri ilk ziyaret eden Frenkleri görmenin memnuniyetini dile getirdi. Söylediğine göre Adranos, o köyün değil yönettiği yirmi köyden oluşan, eski kayıtlarda adı Omos olan bölgenin adydı. Ertesi sabah ziyaret etmeye karar verdiğimiz civardaki birkaç harabeden söz etti ve özellikle yazıtlar bulacağımızı söylediği bir yerden bahsetti. Bize anlattığı fakat görmediklerimizin arasında Kaiya Hamoum⁹⁹ adındaki sıcak banyolar ve batı istikametinde üç mil dışarıda daha önceki adıyla Tekia kalesi vardı. Ayrıca Konstantinopolis'ten almış olduğu ve üzerine gözlemlediği farklı sıcaklık ve soğukluk derecelerini işaretlediği bir termometre gösterdi. İşaretli en düşük seviye cıva sütununun geçtiğimiz kış boyunca indiği nokta olduğunu söylediği 5°F.

Çiftlik, kırsal bölgede yaşayan bir Türk beyefendisinin ikametgahı veya çiftlik evinin sade bir örneğiydi. Her iki yanında at ve davar için alçak yapılar ve ahırların ortasında küçük bir çeşmenin olduğu geniş bir avludan içeri girdik. Daha ileri ucundaki bir oturma yerinden derme çatma ahşap bir merdiven, oyma tahta ve arabesk tarzında resimlerle süslenmiş ve oradan üç veya dört odanın farklı yönlerde açıldığı bir açık galeriye öncülük ediyor zira herhangi iki odanın birbiriyle irtibatının olmaması gerekliliği Türk mi-

⁹⁸ Muhtemelen Neophron perenopterus-Sav .(H.E.S.)

⁹⁹ Hamam (yay. haz.)

marisine has bir özelliktir.¹⁰⁰ Brusa'da da olduğu gibi odalarda genellikle iki sıra pencere bulunur; alttakiler kare şeklinde ve düz ve de açılmak üzere tasarlanmış, üsttekiler ise daha küçük nal biçiminde, lekeli veya boyalı camla doldurulmuş ve her zaman kapalı. Duvarlar bahçe manzaraları ve çiçekli yapraklı süslemelere boyanmış ve tavanlar zengin süslemelerle kaplı.

Emri alındaki her şeyi gösterebilme endişesiyle Ağa, yemeğe kalmamız konusunda ısrar etti ve bizim de Bir Türk yemeğini görme merakımız, parmaklarımızla yemek ve onları yağlı bir tabağa daldırarak yarım düzine gri sakallı Türk'le birlikte yemek yeme isteksizliğimize galip geldi. Buna rağmen hayli iyi biçimde atlattık. Bazı yemekleri leziz olmasa da kesinlikle tatlıydı ve çeşitlilik isteği yoktÜ. Bir Türk akşam yemeğine asıl itiraz, et ve tatlıları, hamur işi ve türlüğü birbirine karıştırdıkları felsefi olmayan tavırla alakalıdır. Türkler müthiş oburlardı. Birbiri ardına üç dört yemeği tereddüt etmeden yutacaklardır. Goumet ve Paris'in tadı hoş nitelikleri veya kabul edilebilir yiyecek tadından gelen daha arıhılmış keyif için değil sırf yemek yeme hatırına, düşünmeden ve sistemsiz yemek yerler.

Türk oburluğu için bu kadar yeter. Sadece Ascanius'un babasına karşı mülahazası konusunda ne kadar anımsatıldığımıza dikkat çekmek istiyorum: "Heus, etiam mensas consumimus" (Anlatılacak çok şey var). Her bir misafir önüne, desteksiz parmakları arasında tutamadığından ağız dolusu kaymak veya bal veya pilav alabilmek için başparmağı ile işaret parmağı arasına ikili tuttuğu küçük parçaları sürekli kopararak aldığı, tabak gibi kullanmak üzere, peçete gibi katlanmış, az pişmiş büyük yassı yumuşak bir ekmek veya bisküvi dilimi koymak Türklerin genel bir adetidir.

¹⁰⁰ Türk odalarının nasıl yapıldığına dair nizam ve ilkelerin tasviri için Urquhart'ın 'Spirit of the East' eserine bkz., vol.ii

6. Bölüm

Hadrian Harabeleri - Beycik Yazıtları - Misafirperver Haydar Re-sepsiyonu - Harmancık - Türk adetleri - Eachen - Frigya Mezarı - Tavşanlı - Orhancık - Azani'ye Varış

29 Mart Salı. - Nehir kenarındaki yıkınları görmek için erkenden yola çıkıhk lakin doğu istikametinde yarım saatlik bir yolun ardından önemli büyüklükte bir hisarın kalınlhlarıyla taçlanmış alçak bir kayalık tepeyle hayal kırıklığına uğradık. Son zamanlara ait bu yapının eğri yanları, Ortaçağ kasabalarının Avrupa'da feodal krallara ait kalelerin çevresinde türediğı, kargaşalık dönemi esnasında koruma maksadıyla kale etrafında inşa edilmiş küçük ev, ucuz meskenlerin kalınlhlarıyla kaplıydı. Bahda ya da Rhyndacus'un sol yakasında duran çoğu harabe halindeki çeşitli yuvarlak kulelerle savunulmuş. Tepeye yakın yerde en aşağıdaki modem olan ve kaba mermer bloklarıyla yapılmış ve nehrin ortasındaki payandası halen kalmış iki kemerden oluşan diğeri ise muhtemelen kale ile aynı yaşta iki köprü yıkıntısı bulunuyordu. Kireçtaşı içinden yarılmış bir yol eski köprüden güneybatıya diğeri bir deyişle Hadrian yönünde çıkıyor ve bu sayede Prusa¹⁰¹ ile Pergamus¹⁰² arasındaki en kısa yolu oluştuyordu.

Konağa dönerken tepe yanlarında Hadrian mezarlarına ait olabilecek çeşitli kalınlhlar gördük. Birkaç Yunan köylü, yola yakın büyük düz Roma çinilerini kazıyarak çıkarıyorlardı. Konağın avlusunda uzanan üç veya dört sütun parçasının civardaki harabelerden getirildiğı söylendi.

Saat sabah dokuzda çiftlikten başlayarak güneydoğu istikametinde so-lumuzda eski Hadrian kentinin kamu binaları için mermer teminini sağ-layan ağaçlık tepe ile yaklaşık iki mil kadar yol aldıktan sonra aradığımız ha-rabelere geldik. İlk önce kentin başka herhangi bir duvar izi görülemese de tarihi giriş gibi görünen bir yere ulaşıhk. Üç kemerden oluşuyordu. Mimarisi iyi bir tarza sahip olmayan merkezdeki, diğeriğine göre biraz daha büyük.

¹⁰¹ Bursa (yay. haz.)

¹⁰² Bergama (yay. haz.)

Biraz daha ilerde özelliği başkasıyla karıştırılamayacak ve onu çevreleyen mimari heykel parçaları ve bina temelleriyle birlikte bölgenin modern ismine benzeyen Hadrian'dan başkası olamayacak antik bir şehrin mevkini belirgin şekilde işaretleyen büyük ve muazzam bir binanın kalıntılarını bulduk.

Bu yatık araziye tarım amaçlı kullanmak üzere bu parçalardan arındırmak için pek çok girişimde bulunulmuş. Güzelce konulmuş büyük korniş blokları ve kırık sütunlar bu yüzden üzeri aşırı büyümüş bitkilerle kaplanmış büyük harabe yığınları etrafa ağzına kadar doldurulmuş. Yukarıda bahsedilen büyük yapının bir spor salonu olduğu gözüküyor. Tabanları her yanında görülebiliyor ki bu 88'e 65 adım ölçüsünde bir paralelkenar olduğunu kanıtıyor. Ancak güneybatı yanındaki daha büyük kısmı haricinde duvar, yerden üç dört fitten yukarıya çıkmıyor, o da ufak ağaç ve çalılarla gizlenmiş durumda. Bununla birlikte güneybatısında yaklaşık otuz feet yüksekliğine kadar çıkıyor ve oldukça uzak bir mesafeden bir yolcu tarafından görülebilir. Bir fitten dört fite kadar değişiklik gösteren beyaz mermerle düz bir yönde güzelce inşa edilmiş. Duvarın kendi kalınlığı sadece üç feet olması çimentosuz inşa edildiği için blokların düzleştirme ve uydurma konusunda duyulmuş olacağını düşündüğüm endişenin bir kanıtı. İç duvarların temelleri de muhtelif küçük daireler gibi görülebiliyor ve ayrıca meydanın ortasında yaklaşık dört feet kare ve içine kapı milinin yuvası gibi iki delik açılmış büyük bir mermer bloğu da göze çarpıyor.

Bu binanın yanında uzanan kırık sütun ayakları dikkate alındığında ibadet yerleri olduğu anlaşılan iki tanesinin daha temelleri bulunuyor. Biri-nin tarzı Dor diğeri-ninki İon idi, ayrıca birçok yuvarlak kenarlı başlıklı ve kenger yaprağı kabartmalarıyla, bezemeli korniş örnekleri bulunuyor. Bunlardan birinde aynı doğrultuda yeri değişmemiş üç küçük sütun muhtemelen bir kemer altını işaretliyorlar. Diğer yandan çevredeki tarla duvarlarına çokça kırık sütun ayakları inşa edilmiş. Burada herhangi bir yazıt yoktu ancak komşu köy Beycik'te cami duvarında birkaç tanesine rastladık. Bazıları yakın geçmişe ait gibi görünüyor olsa da tamamı Yunan. Biri kırık direk üstünde Hadrian'ın¹⁰³ evlatlığı Aelius Verus'a adanmış bir heykele destek vermiş olmalı.

Daha önce Frenk görmemiş yöre insanının merakı bu yazıtlarla uğraşırken bizi geciktirdi. Zira bayram dolayısıyla tüm nüfus boştaydı ve etrafımızda toplandılar. Türkler her zaman bu tarihi yazıtların gizli hazinelerle bağlantılı olduklarını ve Frenklerin onları okuyarak nerede gizlendiklerini öğrendiklerini sanırlar. Küçük Asya'da gizli harikaların ve hazinelerin olganüstü masalların ve bu sebepten doğan sürekli yöre kıskançlığının bağlan-

103 Ek, 1-4bkz.

tılı olmadığı bir harabe bulmak zordur. Bununla birlikte bu tavır yazıtların samimi, çekinmesiz açıklamalarıyla genelde ortadan kaldırılır.

Hadrian kenti, gözlemlenebildiği üzere Rhyndacus kaynaklarından oldukça uzaklaştırılmış coğrafik yapısı hakkında bazı bilgiler sunan, ikinci asırda parlarmış hitabet ustası Aristides'in doğum yeri olmasıyla ilgi çeki- yor.¹⁰⁴

Öğlen Bycikten yola çıktık. Mikaya benzer yumuşak kumtaşı ve tortulu şistle tabakalar arasında tabakalaşmış mavi kristalimsi kireçtaşlı tepelerden çıkarak, kısmen karaağaç, bodur çobanpüskülü ve birkaç seyrek meşe ağaçlarıyla örtülü dalgalı bir arazi üzerinden birkaç saat daha devam ettik. İlerledikçe, yolumuz geniş meşe ve çam ağaçlıklarına çıkıyor. Solumuzda birkaç mil uzakta derin bir vadi, tebeşirimsi kireçtaşlı dikey uçurumların arasından akan, yatay tabakaları çok belirgin biçimde göze çarpan, Mr Stickland'in Smyrna'da bulunanlara benzeyen bazı üçüncül tatlı su kabukları, tabaka ve çakmaktaşı yumruları keşfettiği Rhyndacus'a ait olduğunu gösteriyordu.

3.45'te, perişan haldeki görünümü, yöre insanının orada durmamamız konusundaki önerilerine uymamıza ve iki saat daha ilerideki bir başka köye ilerlememize vesile oldu. Doğudaki nehir yatağına inerken nehre sarkan ve geçide hükmeden dik ve ayrı bir kayanın üzerine kurulmuş bir kale harabesini geçtik. Adranos Ağası birkaç mil aşağıda yolumuzu daha da kısaltacak bir başkası da olmasına rağmen bu kaleyi görebilmemiz için rehberlerimizin bizi özellikle buraya getirmesini arzu etmişti. Rhyndacus'un rotası hemen hemen güneyden kuzeye idi ve gölcül orijinde tebeşirimsi kireç taşından oluşan tepelerle kuşatılmış olduğu dar bir vadi tabanından kıvrılarak ilerliyordu. İçinden Rhyndacus'un aktığı bu tür oluşumlar üzerindeki bu ve önceki gözlemlerimizden belli oluyordu ki vadisi önceki zamanlara ait, her birinde suyun toplanmasına kadar veya bir deprem sarsıntısının geçici bariyerlerini yıktığı ana kadar var olmuş gölcül oluşumların tortulandığı göller zincirinin temsilciliğini yapmış olmalıydı. Nehir, Göksuio adıyla anılıyordu ve Kırmashlı'dakinden çok daha az gözükmüyordu. Nehri bir tahta köprüden geçtikten sonra, ahır üstünde bir kulübe ve zengin fakir tüm gezginlerin sığınağı 'yolcu oda'sında konakladığımız neredeyse tamamen ahşap yapıda küçük Haydar köyüne doğru yaklaşık iki mil boyunca beyaz kireçtaşı tepelerinden tırmandık. Köylüler tarafından en misafirperver biçimde eğlendirildik. Biri tahta diğeri kilimler bir başkası minderler getirdi. Bir süre sonra çorbalar, ağır ateşte pişirilmiş koyun eti, pilav ve karnımızı afiyetle doyur-

¹⁰⁴ Cramer, vol.i.179. Arist.Orat., tom.i.p.596 Socrat. Ecel. Hist. vii.25. Hierocl.Syneed.p.693. Sestini, Lettere Numiam.tom.viii.p.14, 16.

¹⁰⁵ Atmosferden, cennetten veya gökyüzünden geldiğini vurgulayan, nehirlerle verilen evrensel bir terim.

duktan sonra seyirci öğünü olarak verilen şerbetlerden oluşan bereketli bir akşam yemeği sunuldu. Buna rağmen misafirperverlikleri biraz usandırıcıydı zira köydeki herkes gelip bizi dikizleme, tütünümüzden içme ve odamıza doluşma gibi bir hakka sahip olduklarını düşünür gibiydi. Konuşmalar her ne kadar tercüman aracılığıyla yapılsa da kışkırtıcı bir azimle bu durum birkaç saat sürdü. Yine de, mütevazı sınıflarına rağmen ağırbaşlı tavırları, bir sarayı gözden düşürmeyecekti. Bu doğal rahatlık Türk köylüsünün en kendine has kişilik özelliklerinden biridir. Sultanın emriyle Anadolu boyunca ilerleme onayından şikayetçiydiler ve teftiş elemanlarının mallarının, arazilerinin, eşlerinin ve sürülerinin envanterini çıkarmak üzere göndermelerini anlayamıyor ve doğru bulmuyorlardı.

30 Mart. Caminin yanında kırık bir sütun üzerinde yola çıkmadan kopmasını aldığımız eksik bir Yunan yazıtı bulunuyordu. Mezara ait gibi görünüyordu ve belki de Hadrian'dan gelmişti. Yediden hemen sonra kaderin bizi oraya getirdiğini ve ekmeklerinden yememizin yaratan tarafından nasip olduğunu söyleyen misafirperver ev sahipleriyle vedalaştık. Haydar'dan, doğu yanından güneye doğru yaklaşık dört mil sonra yeniden Rhyndacus'a vardık. Tahta bir köprüden geçerek doğudan gelerek içinden geçtiği dar vadiyi hemen hemen iki mil kadar tırmandık. Kenarları özellikle meşe ve çınar ağaçlarıyla sıkı bir şekilde adeta çiviliydi. Sağ kenarındaki dik kayalarda birkaç derin oyuğa tanık olduk. Bu vadiden ayrılarak sağımızda içinden bir ırmağın Rhyndacus'a doğru aktığı, önünde şahane bir manzarası bulunan taşlı bir boğazdan güneydeki alçak tepelere çıkıktık. Sarkık ağaç ve uçurum gurubu, özellikle aniden yarılmış plato veya yaylaların birbirini izlemesinin neden olduğu tek ve çarpıcı bir etki üretiyordu.

Arazinin dikkatli bir biçimde taşlarının toplanıp kümelendiği ve bu sayede temizlenmiş olduğu küçük fakat iyi ekili bir ovoidan geçerek yaklaşık sabah on bir gibi Harmancık Ağasının¹⁰⁶ konağına ulaştık. Her zamanki nargile ve kahve merasimini uyguladıktan ve fermanımız Ağanın resepsiyon odasındaki Kadı tarafından baştan sona okunduktan sonra köyde at olmadığını öğrendik. Odun getirmek için gittikleri dağlardan dönüşlerine kadar beklemek zorundaydık.

Bu gecikme esnasında Ağanın selamlığında kalarak kamu faaliyetleri ilerleyişini seyrettim. Cesaret gerektiren bağımsız görünümümle hayli ilgi gördüm. Etrafımda herkes tarafından ağırbaşlı bir tavır kadar mükemmel bir sessizlik de sürüyordu. Beni en çok şaşırtan şey vergilerini ödemek veya

¹⁰⁶ Harmancık başta gelen bir idari birim veya kaza ve Ağa'run meskenidir. Bir kaza on ila yirmi köyden oluşmaktadır. Her bir köy muhtarın ya da Kahya'run gözetimi altındadır. İkinci terim önceleri evrensel olarak kullanılıyordu. Muhtar genelde köyün en yaşlılarından biridir. Büyük güç ve sorumluluk yüklenerek kendileri arasından seçilir ve o yerin tüm kamu meselelerinin idaresine haizdir.

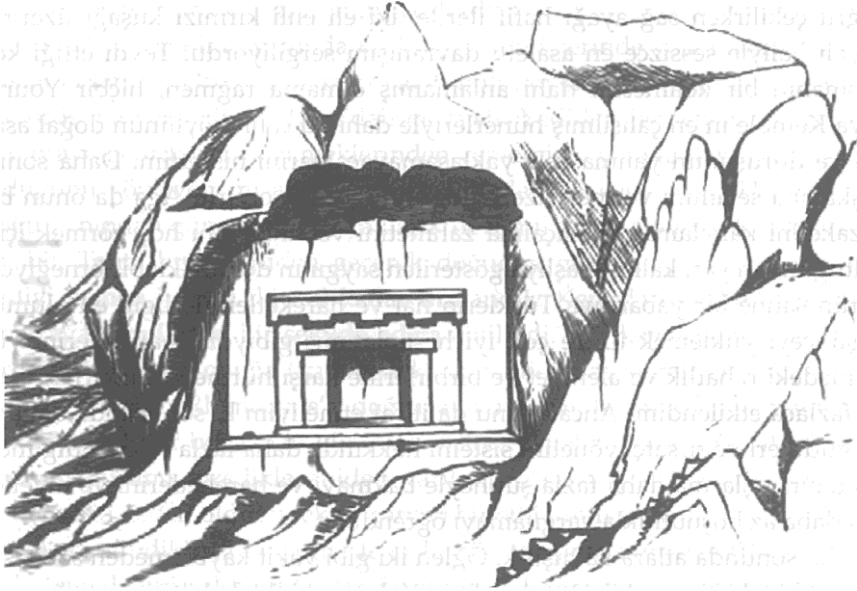
teskerelerini temin etmek, ya da aynı zamanda mal sahipleri olan Ağa'ya bazı küçük hediyeler sunmak ve bazen olduğu gibi sırf el öpmek için içeri gelen köylülerin nezaket ve ağırbaşlılıklarıydı. Bu protokol kendine has ve etkileyici bir davranış içinde uygulanıyordu. Aşağı mertebede olan, kıdemlisinin sağ elini iki elinin arasına alır, aynı anda aşağı eğilir ve ardından iki eliyle sakalını yavaşça okşarken, üst kademede olansa kabul edilmiş eliyle sadece sakalına dokunur. Özellikle biri dikkatimi çekti; oldukça atletik bir figür sunuyordu, muazzam ağırbaşlılıkla Ağanın katibine doğru ilerledi, şeker, kahve biber veya bunun gibi küçük şeylerin sarılı olduğu bir hediye eşliğinde arzuhalini sundu ve ardından odanın ortasına gelene kadar geriye doğru çekilirken sağ ayağı hafif ilerde, iki eli enli kırmızı kuşağı üzerine dayalı haliyle sessizce en asaletli davranışını sergiliyordu. Tevdi ettiği konuşmanın bir kelimesini dahi anlamamış olmama rağmen, hiçbir Young veya Kemble'ın en çalışılmış hünerleriyle dahi bu cahil köylünün doğal asaleti ve duruşunun yanına asla yaklaşamayacaklarını hissettim. Daha sonra başkanına selamını vermek üzere doğrulduğunda, onurlu Ağa da onun bu nezaketini karşılamak ve alçalma zahmetini ve sıkınsını hoş görmek için koltuğundan yarı kalktı. Yaşlıya gösterilen saygının dokunaklı bir örneği idi. Bütün sahne bir yabancıya Türklerin hal ve hareketleriyle ilgili en olumlu düşüncüyü yüklemek üzere çok iyi hesaplanmış gibiydi. Faaliyetlerini yürütmedeki rahatlık ve aleniyet ve birbirlerine karşı hürmetkar tavırlarından da fazlaca etkilendim. Ancak şunu da itiraf etmeliyim ki sonrasında onların bu güdülerini ve fırsatçı yönetim sistemi hakkında daha fazla bilgilendiğimde dış davranışlarına daha fazla şüpheyile bakmayı ve hareketlerini ve niyetlerini daha az hoşnutlukla yargılamayı öğrendim.

En sonunda atlara kavuştuk. Öğlen iki gibi vakit kaybetmeden sekiz saat uzaklıktaki Tavşanlı için yola çıktık. Yol aşırı biçimde kötüydü, çoğu yerde hendek kütleleri ve setlerin çatlayarak yol aldığı ve çam ağaçları içinden sağımızda uzun bir mesafe uzandığı görülen kırık kumtaşı tepeleri üzerinden kıvrılıyordu. Saat 4.30'da Harmancık'tan yedi veya sekiz mil uzaklıktaki Eschen Kieui¹⁰⁷ köyündeki ahşap 'yolcu odası'na ulaştık. Fakat hayvanlarımız yorgun olduğundan geceyi süt ve yumurtadan başka bir şeye erişemediğimiz bu yükseltilmiş bölgede geçirmek zorunda kaldık. Beden elbiseleriyle örtülmüş dolaşan Pers tazıları olarak adlandırılan güzel köpeklerden birini ilk kez burada gördük.

31Mart Perşembe. - Eşen Köyü'nden meşe ağaçlarıyla kaplı tepeler üzerinden bir saatin üzerinde yol boyunca, kar, yağmur ve karla karışık yağmurdan oluşan ağır bir fırtına bize eşlik etti. İnişli çıkışlı ormanlık bir arazi üzerinden yaklaşık altı mil yol alarak kara taş ve yeşil taştan oluşan bir dağ

¹⁰⁷ .Eşen Köyü (yay. haz.)

zirvesine vardık. Çok geçmeden kendimizi, renginde neredeyse beyaz ve bazen kristalimsi, birçok hornblent kristali içeren ve Küçük Asya'nın diğer kısımlarındaki volkanik süngertaşına benzer yapıda geniş bir volkanik kumtaşı oluşumu üzerinde bulduk. Vadiden alçalırken yol kenarı yakınlarında tüflü kayadan oyulmuş ilgi çekici bir mezar yapısı keşfettik. Güney sahilindeki mezarlara kabaca benzerlik taşıyordu ancak çok fazla üzerinde durulmadan tamamlanmış. Tepesinde sivri uçlu alınlıklı bir kayanın dik dış cephesinden oluşuyordu ve önünde aşağıda resmedildiği gibi kapı girişi tarzında kesilmiş bir kare girintisi bulunuyordu .

Resim5
(Tavşanlıyakınlarındaki Frigça mezarı)

Bu uydurma kapının bir paneli yarılmış ki bu sayede mezara asıl girişin yerden otuz feet yukarıdaki kaya doruğunun yanındaki şuan girilemeyen bir aralıktan olduğunu fark ettik. Yarık panel olmasaydı gözümüzden kaçabilirdi. Yontulmuş bu kayanın tüm yüksekliği yaklaşık elli feet kadar ve anıtın sadece kendi genişliği yirmi bir feet boyunda. Civardaki kayalar arasında da benzer birkaç mezar daha bulunuyor ancak hiç biri bunun kadar büyük ve mükemmel değil. Civarda nekropolis'e ait olabilecek kalınlıkların varlığıyla ilgili herhangi bir bilgiye ulaşamadık.

Volkanik kayalarla sımsıkı sarılmış dar bir vadiden aşağı dolambaçlı bir yol yaklaşık bir saat içinde bizi bir zaman sele boğulmuş, aynı zamanda Rhyncadus ile sulanmış geniş Tavşanlı ovasına götürdü. Ovanın adını içinde

bolca bulunan canlılardan (tavşan) aldığı söyleniyor. Aynı zamanda araçlar için uygun mükemmel bir yolla çaprazlanıyor. Tavşanlıya yaklaşık bir mil kala solumuzda silisli pasa benzer yeşim taşından oluşan yatay bir yatakla şapka biçimini almış beyaz kireçli topraklı yükselen bir tepede mevzilenmiş küçük Mohimoul kasabasını geçtik. İki yüksek minare şehre şahane bir görünüm vermiş. Aşağısında yol kenarına yakın yerde içlerinde çeşitli yazıtlarda bulunan eski mimaride birçok mermer parçalarından yapılmış büyük fakat özel bir ilgiye maruz kalmamış bir çeşme bulunuyor.¹⁰⁸ İçinde o yerin Türk efsanesine göre kafir bir ölümlünün pişirmeye cesaret ettiğinde her zaman kazandan dışarı fırlayan bazı büyük balıklar yüzüyor. İstanbul yakınlarındaki Balıklı Rumları da benzer bir hikaye anlatmışlardı. Ayrıca Türklerin İstanbul'u almalarından bu yana kaynakta aynı türde balık yaşadığını da eklemişlerdi. Buradan çok uzakta olmayan eski bir kasabanın varlığı Tavşanlı cadde köşelerinde ve çeşmelerinde gördüğümüz sayısız mezar anıtlarıyla kanıtlanıyor. Tamamı Frigya'ya has bir yapıda. İki panel veya bölmeden oluşan civardaki yerler, tepesinde dairesel bir kemer ya da şehresinde genelde bir yazıt yazılı sütun baştabanı üzerine yayılı bir alınlık olan bir kapı girişini temsil etmesi amaçlanmış merkezde gömülü.¹⁰⁹ Mesafenin (çok engebeli bir arazi üzerinde yaklaşık yirmi dört mil) işi oldukça zorlaştıracak olmasına rağmen, Azani'den getirilmiş olması muhtemeldir. Türklerin modern şehir ve çeşmelerini süslemek adına ya da amaçları için hazırda kesilmiş bekleyen blokları bulmaları sonucunda tarihi harabeleri bozmak konusunda gösterdikleri sürekli hevesleriyle birlikte, deniz kıyısı haricinde bu ağır malzemeleri uzak bir mesafeye götürdükleri konusunda bilgi sahibi değilim. Bu yüzden bu anıtların bu civardaki Mysia Abbaitis, Abrettene veya Frigya Epictetus gibi bazı şehirlerin varlığını ortaya çıkardığını düşünmeye yöneliyorum. Zengin ve verimli bir ova ortasında yükselen dik kenarları ile yassı tepenin kendisi bir akropol gibi görünüyordu. Lakin yakınlarda herhangi bir harabenin var olmadığı ve zamanımızın ilerlemek için daha iyi verilerimiz olmadan çevre araziye araştırmamıza müsaade etmeyeceği söylendi.¹¹⁰

1 Nisan, Cuma. - Buradaki Ermenilerden birkaç sikke aldım, fakat değerleri yoktu. Sabah sekizden hemen sonra sekiz saatlik uzaklıktaki Azaniye doğru yola çıktık. Tavşanlıdan üç mil güneyde hemen Rhyndacus'un ardından solumuzdan belli bir mesafe dolambaçlı yol alan ovaı geride bırakıp üst kısmında sayısız kuvars damarlarıyla kesilmiş sarı kayaç ve kristal kireç-

¹⁰⁸ Ek 5 ve 6. bkz.

¹⁰⁹ Kitabı, No.7 bkz.

¹¹⁰ Buradan Baluk Hisara -Tavşanlıdan Bolata küçük bir kasaba, on sekiz saat- hakkında bize bilgi verildi. Kefsut kasabasını geçin; sonra Bogaditza solunuzda kalacak şekilde, Bogaditza Çayının karşısına geçin. Bolat'dan BalıkHisara on sekiz saat.

taşı içine gömülmüş kara taş setleri bulunan yalçın bir dağa çıkmaya başladık. Yamaçlar bereketli sakız ladinleriyle kaplıyken zirveleri çok eski çam ağaçları kalınlarıyla örtülüydü. Tavşanlıdan on iki mil uzaktaki bu yolu-muz üst bölgeden ayrılarak, küçük Gozuljah vadisine doğru alçaldık. Doğuya doğru Rhyndacus'a akan küçük bir ırmağı geçince kendimizi çakmak taşı damarları ve düğümlerini içinde barından İngiltere'deki tebeşir bölgelerine benzeyen kilometrelerce uzunluktaki manzaranın bulunduğu yatay geniş beyaz tebeşirimsi kireçtaşı oluşumu üzerinde bulduk. Vadinin kenarları sınırlı karaardıç yeşilliği ve dağınık bodur servi ağaçlarıyla kaplıydı. Kuru tabanlarda birkaç tarım girişimi mevcuttu. Kristal mermer doruğunu geçerek Azani ovasının kuzey bahsında yer alan Orhancık'a indiğimiz yaklaşık yedi mil boyunca sıkıcı arazi kısırlılığının ötesinde genelde bir şey yoktu. Sarı bir göl gibi altımızda yatan, yüzeyini çeşitlendirmek veya tekdüzeliğini kıracak bir ağacı dahi bulunmayan ve tümüyle tepelerle çevrelenmiş bu ovanın tarihi Azanitis olduğu ortada ve daha önceki zamanlarda bir göl olduğuna dair güçlü bir kanıt oluşturuyor. Merkezindeki ve güney sınırı yakınındaki hafif engebeli tepeler salyangoz, helis, paludin¹¹¹ izlenimleri ve kalıpları içeren beyaz gölcül kireç taşından oluşuyor. Orhancık, Azani harabeleri arasında konuşlanmış konağımız olmasını tercih ettiğimiz küçük Çavdar köyü veya Çavdar Hisarından beş mil mesafede. Lakin sürücülerimiz ilerlemeyi reddettiler. Ağanın ekspres emirlerine rağmen konaktan önce yük atlarını boşaltmaya başladılar. Bu itaatsizlik karşısında öfkesi oldukça canlandı. Yükleri yerine koymaları için hizmetçilerini göndererek yola çıkmak üzere hazır olduğumuz ve sürücülerin de bizimle devam etmeye mecbur kaldıkları zamana kadar atları kendi avlusuna yönlendirdi.

Azaniye varmadan önce Rhyndacus'a katılmak üzere tamamı kuzeydoğuya akan çeşitli küçük ırmakların üzerinden geçtik. Bunlar, Major Keppel'in de Çavdar'dan Orhancık'a giderken geçtiği ve Rhyndacus'un farklı kısımları olarak sandığı ırmaklardı. Birinin üzerinde Azani'ye (Aizonai olsa gerek) ait üç adet uzun yontulmuş mermer dilimiyle yapılmış bir köprü vardı. Baştabanlarının her iki yanı diğerleri tarafından destekleniyordu.

Köye yaklaşınca Küçük Asya'da varlığını sürdüren en mükemmellerinden biri olan zarif İon tapınağıyla karşılaştık. Major Keppel tarafından yayınlanan bu harabelerle ilgili açıklamalar oldukça dolu ve tatmin edicidir. Öyle ki bunların üzerinde çok fazla durmayarak Rhyndacus'un sağ yakasında değil solda olduklarını gözlemlediğimi söyleyerek geçeceğim. Kalacağımız yerler perişan haldeydi. Yine de saatin geç olmasına rağmen köylüler kısa zamanda 3 somun ekmek, 3 çorba ve 3 omletten oluşan abone akşam yemeği getirdiler. Şükür ki yemeğimiz yüzünden onlara fazla bağımlı kalmadık.

¹¹¹ Bir tür yumuşakça (yay. haz.)

7. Bölüm

Azani Harabeleri - Gediz Yolu - Bazalt Kayalar - Cadi'nin Konumu - Herrnuz'u Geçiş - Uşak Yolu - Türk Halıları

2 Nisan Cumartesi. - Bu günü harabeleri ziyaret ederek, yazıtları kopyalayarak ve köylülerden sikkeler toplayarak geçirdik. Çoğunluğu Bizans'a aitti, bazı özerk olanlar olduğu gibi üzerinde ya HMOC, IEPA BOYAH, ya da IEPACYNKAHTOC AIZANEITON veya AIZANITON yazılı olan birkaç imparatorluk serisi de temin ettim. Güzel ve hafif, küçük pirinç sikkесinin üzerinde Jupiter Serapis'in başı vardı. Arkasında AIZANEITON kelimesi ve kanatları yarı açık bir kartal vardı. İmparatorluğun paraları Augustus, Faustina, Claudius, Domitian, Caius ve Galienus'a aitti. Şunu da belirtmeliyim ki, bütün bunların hepsini Çavdar Hisarı'nda değil çevredeki arazinin farklı yerlerinden elde ettim.

Kulübemize yakın bir yerde büyük blokların çimentosuz birleştirildiği belki de bir spor salonu olan geniş bir binaya ait alt yapılar bulduk. Yükselen bir arazide duruyor görünüyorlardı fakat bu görüntü belki de sadece düşen harabelerden kaynaklanıyordu. Bu harabelerin temelleri öyle gizlemiş ki fazlaca kazı yapılmadan planlarını çizmek imkansız olurdu. Nehir üzerindeki iki köprü her iki yanın tek iletişim aracını meydana getiriyor.

Şehrin hiçbir yerinde duvar izlerinin görülmemesi dikkat çekici bir durumdur. Harabelerin muhafaza usulüne bakılırsa muhtemelen hiç olmadılar da. Tiyatronun yeri tapınaktan yaklaşık yarım mil uzakta bah kenarından güneye bakan yamaçta bulunuyor. Seyirci yeri önemli ölçüde iyi muhafaza edilmiş ancak sahne ve perde önü o kadar iyi değil fakat yine de Yunan tiyatrosu hakkında iyi bir fikir vermek için yeterli. Orkestra ve seyirci yerinin iç kısmının tamamı kırık yivli sütun parçalarıyla, zengin korniş ve baştanbalarıyla ve nispeten sıradan uygulamalı kabartmalarla dolu. Ortadaki durgun su havuzu tam bir terk edilmişlik ve kimsesizlikle zoraki dile geliyor. Stadyum, daha düşük seviyedeki bağlantılı olduğu tiyatrodan düz bir çizgi uzanışında kuzeye ve güneye yayılıyor. Gerek stadyumda gerekse tiyatrodaki bazı mermer dilimleri iyi muhafaza edilmiş ve sağlam bir işçilikle ta-

üzerinde halen kar parçalarının serili olduğu yüksek bir ovaya ulaştık. Sağa dökülen birkaç küçük ırmaktan geçtik. Biraz sonra, biraz daha büyüklerinden belirgin biçimde Rhyndacus'un ana kolu olan bir tanesi bahdan kuzeybatıya akıyor. Çobanlar, 3-4 yaşına geldiklerinde 140-160 kuruşluk, döviz hesabı 30 şilin olan, sürülerini bu yüksek ovada otlatıyorlar.

Dik ve ağaçlı sıradağlar güneye bakan ovadan keskin bir şekilde yükseliyor ve nerdeyse tam olarak doğu-batı yönünde uzanıyor. Güneybatısındaki çoğu doruk noktaları halen karla kaplı; özellikle daha sonradan Morad Dağı olduğunu belirlediğimiz eski Dindymene. Bu tepelerden inen ve bu sulak ovada birleşen ırmakların çoğu Rhyndacus'un kaynakları olarak kabul edilebilir.

Azani'den üç buçuk saat sonra dağ eteklerine ulaşp kar erimesi sebebiyle şu an oldukça yükselmiş olan bir ırmağın da geçtiği derin bir vadiye girdik. Dik kenarları köknarla, yüksek kesimleri son kışın soğuşundan zarar görmüş kalın ladin çalılıkları ile örtülü. Şistoz ve başkalaşmış kayalardan oluşan bu tepeler iyi bir mesafeye kadar yükseliyor, Simaul yakınında Hermuz ve Rhyncadus arasında Morad Dağından Ak Dağa uzanan bir set oluşturuyor ve sonraki bir gezimde tespit ettiğim üzere, Sultan Dağ vasıtasıyla Toros Dağlarından İda Dağı'na, doğuda güneydoğudan batıda kuzeybaha uzandığı söylenebilecek Küçük Asya'nın büyük merkezi ekseninin bir parçası olup Archipelago ve Akdeniz'e dökülenlerle Marmara ve Karadeniz'e dökülenler arasında bir set oluşturarak Demirci sıradağlarına katılıyorlar. Sanırım, hepsi olmasa da üçüncül periyottan önce gerçekleşmiş pek çok büyük traktik patlamaların bu hatta vuku bulduğu da görülebilir. Daha yakın zamandaki bazaltik catacecaumene püskürmelerinin sonraki faaliyetler nedeniyle gerçekleşmiş olduğu gözüküyor.

Kısa bir yol bizi zirve geçidine getirdi. Arazi köknar ve meşe ağaçları ile örtülüydü. Kısa zamanda, dikkate değer bir nehrinde içinden geçtiği karlı Morad Dağı eteklerine kadar uzanan, güneye, bayağı aşağıımızda bulunan geniş bir vadiye doğru akan küçük bir ırmağa ulaştık. Alçalırken, ileriye atılmış traktit ve bazalt kayalar görüyoruz. Ve burada tekrar verimlilik ve bitki örtüsü açısından dağların güneye bakanlarla kuzeye bakan yüzeyleri arasındaki çarpıcı farklılığa işaret ediyorum. Güneye bakan kısımları kuraklık ve ırmakların yokluğu sonucunda külliye çıplak ve kayalık iken, kuzeye bakan kısımları ise genelde zengin yosunlu yeşillik ve bol bitki örtüsü ile kaplı. Bunun muhtemel nedeni karın kuzeye doğru daha kademeli erimesi ki bu araziye uzun süre nemli tutuyor ancak güney yüzeyleri hızlı bir şekilde kuruyor.

Gediz yakınındaki toprağın görüntüsünden anlaşılıyor ki daha önceden tarım arazisi olarak kullanılmış ve ağaç çitleriyle bölünmüş. Buralar tamamıyla ihmal edilmiş ve toprak terk edilmiş. Bu toprak doğal olarak verimsiz

ve volkanik olmayan gölcül kireçtaşıdan oluşuyor. Ani bir yol dönüşü bizi hemen altımızda, sarp tepelerle çevrili derin bir oyukta konuşlanmış ve önce çıkışı olmayan dar bir geçitle uzaklaşan küçük ama hızlı bir nehrin de ortasından geçtiği şahane bir kasabayla karşı karşıya getiriyor. Kasabanın doğusunda, yarı dairesel şekilde kuzeyden güneye uzanan, loş tonlu karanlık ve kirli caddelerine ekstra karanlık veren yüksek volkanik kayalarla kuşatılmış. Kasabanın kuzeydoğusuna doğru sütunsal bir bazalt ırmağı yukarıda bahsi geçen bazalttan, açıkça bir midye türü olduğu görünen içinde yumuşak, kırık yumuşakça kabuklarının bulunduğu çakıl, kum ve kireçli toprak yataklarından akarak kuzeybatı istikametinde koşuyor. Vadi dibine ulaşmış lav deresi nehir yatağından karşıya geçiyor fakat ardından suya geçiş bırakmak için zayıflamış durumda. Burası, katı bazaltik temeli nedeniyle Türkler tarafından köprü için tercih etmiş oldukları noktadır. Duvarına, Mysi Abbaites ve Keppel'in bahsettiği başsız figürlere işaret eden yazıtlar konulmuş. Kasabada antika araştırması için bir müddet gezindik fakat sadece birkaç mermer bloğa rastladık. Gezginin bahsettiği cami kesinlikle Türklere ait ve bize öyle gelmediyse taşları herhangi bir Helenistik yapıdan alınmış. Küçük Asya boyunca farklı zamanlarda ama özellikle Selçuklu Sultanları zamanlarında yapılmış birçok cami, türbe (anıt) ve kabir bulunuyor. Bunların taşçılık sanatı Gediz camisinden gerçekte üstün değilse bile eşit seviyede.

Sonrasında doğudaki sıranın güney ucunu meydana getiren yüksek bazaltik kayaya tırmandık. Kasabanın aşağısındaki vadiyi kesen alçak sırtın üzerinden akmak yerine¹¹³ yolunu dikey kenarları en az 200 feet derilikte olan, bir püskürme gözü gibi görünen bazalt kayanın içinde dar bir kanyondan zorlamış. Bu şehre hakim noktadan aşağı bakarken evlerin tamamı düz bir çatı gibi görünüyor. Her birinin çatısında, toprağın sert ve su geçirmez halde kalmasını sağlamak amacıyla genelde eski bir sütuna ait mermer bir sargı bulunuyor. Bir mesafeden çevresindeki kavruk ve kurak araziden ayırt edilemesin diye, şehri süsleyen dört beyaz ve zarif minare dışında evlerin tamamı çamurdan yapılmış.

4 Nisan. At isteğimizle ilgili olarak Menzilcinin inatlığı yüzünden bu sabah gecikince öğrendik ki dün başvurduğumuz kişi yerine bugün yeni bir idareci geçmiş. Bu yüzden, belki de nezaketsizliğinden ofisinde durmayıp fermanımızı dikkate almadı. Çoğu zaman gözlemledim ki, hürmet ve misafirperverliği için teşekkür ettiğimiz ağa ve muallim sadece "padişahın emirlerine itaat ettiğini", "padişah tarafından böyle tavsiye olunduğunu" veya benzeri şeyler söyleyerek cevap vermişler ve bu yolla bağımsız olmuş olsalardı bir kafiye bu kadar nezaket göstermeyecek olduklarını ima etmişlerdir.

¹¹³ Agasis'e göre büyük olasılıkla buzultaş.

Yeni ağaya gönderildiğimiz de sıkınlarımız giderildi ve on saatlik Uşak için saat 9da Gediz'den ayrıldık. Burada birkaç sikke getirildi ancak istenen ücret abartılı biçimde yüksekti.

Şehirden ayrılarak Gediz nehrinin sağ yakasında güney-güneydoğu istikametinde vadiden iki mil boyunca indik. Ardından tam olarak güneyden iki mil kadar daha ileriye, doğudan batıya uzanan geniş düz bir vadiye girene kadar devam ettik. İçinden çok önemli bir ırmak geçiyor. Yaklaşık bir mil kadar aşağısında Gediz nehrinin döküldüğü bu ırmaktan yürüyerek geçişimizde biraz zorlandık. Bu nehir doğu istikametinde Morad Dağı eteğinden doğuyor. Burada Morad dağı suyu olarak anılıyor. Gediz Çayından ziyade gerçek Hermuz olduğu konusunda şüphe yok. Bu gerçek, Gediz ve Simaul arasındaki Akdağın Dindymene Dağı olduğu tahmini konusundaki Pliny¹¹⁴ ve Strabon'un¹¹⁵ Hermuz kaynaklarıyla ilgili açıklamaları arasında var olmuş gibi görünen çelişkiyi uzlaştırabilir. Strabon, bu nehrin kutsal Dindymene Dağından yüzeye çıktığını belirtirken, Pliny "Dorilaeumun bitişi noktada" doğduğunu söylemiştir. Şimdi, Dorilaeum her ne kadar Morad Dağı'nın diğer yakasında olsa da, Hermuz kaynaklarını yukarı doğru otuz mil daha doğuya oturtma gerçeği onları Dorilaeum'a doğru daha yakın hale getiriyor ki bu, nehir Dindymene veya Morad Dağı eteğinden doğuyor olmasının yanında, Pliny'nin anlatmaya çalıştığıyla aynı kapıya çıkabilir.

Hermuz nehrinin Gediz'de bulunmuş olduğu tahmin edilen Cadi sikkelerinde temsil edilmiş olması dolayısıyla bu kasabadan geçen küçük nehrin Hermuz olması gerektiği konusunda ileriye sürülen iddiaya herhangi bir sonuç ilıştırmıyorum. Zira Cadi, Gediz'de olsa bile bu nehir, civardaki yine en önemli nehir olacakh; ayrıca sadece beş mil dışarıda olması Cadi'lilerin paralarına onu koymaları için yeterli bir sebeptir. Bunun yanında hem Hermuz hem de Hyllus adlarına bir sonraki yıl keşfettiğim, bu nehirlerin her ikisinden de daha uzak mesafede bulunan Saitae kasabasına ait paralarda da rastlıyoruz. Olasıdır ki, Cadi kenti Gediz'de (neredeyse hiçbir kalıntının bulunmadığı yer) değil yukarısında onu geçtiğimiz Hermuz'un daha yukarısında ve Morad Dağı eteği yakınındadır. Bu istikamette, Helenistik tapınaklara sıkça kullanılan terimiyle bir 'eski kilise'yi de içinde bulunduran sekiz on feet yükseklikte kalınların ayakta kaldığı söylenen Gökler adında bir köyün haberini aldık.

Cevaplanması gereken bir soru daha. Eğer Gediz'den akıyorsa Türkler neden deniz yanındaki Hermuz'a Gediz Çayı adını koymuşlar? Türklerin kendileri, tarihi ismiyle alakalı hiçbir şey bilmiyorlardı ve muhtemelen tüm nehre bu adı verdiler çünkü Gediz nehrin ayaklarından biri üzerinde duru-

¹¹⁴ Plin., Hist.Nat., lib. v.cap.29 .

^m Strab., lib.xii.p.626

yordu ve kaynaklarının yanında bildikleri tek yer burasıydı. Türklerin nehir isimleri konusundaki yanlışlığı herkesçe bilinir. Aynı nehir farklı kasaba ve bölgelerden aktıkça sürekli olarak isim değiştirir.

Hermuzu yürüyerek geçtikten sonra yatık küçük bir vadiyi çıkararak saat 10.45'te Gediz'den altı mil uzakta solumuzdaki Erdomous köyü yakınından geçtik. Oradan çam ve meşe ağaçlarıyla kaplı ve özellikle doğuya doğru ama her yönde harikulade görünüm ve manzara sunan tepeler dizisini geçtik. Yükseldikçe tepeler ladin ağaçlarıyla daha sıkı örtülüyor, güneş bulutsuz bir görkemle parlıyor ve hava çam ve ladinin aromatik kokusuyla doluyordu. 12.57'de, manzaranın güneybatıya açıldığı zirveye vardık. Burada, patlayışı muhtemelen Gediz ve Uşak arasında gözlemlediğimiz kumtaşı çözeltisine sebep olmuş birçok trakit ve volkanik kayalar ortaya çıkıyordu. Bu kayaların arasında, trakit lav ırmağı yakınında beyaz obsidyen ve gevrek ve camsı volkanik taşların bazı hoş çeşitleri vardı.

Guneh köyüne biraz kala, doruğun yakınlarındaki bazı obsidyen örnekleri Mr. Stickland ve beni oyalayacak kadar baştan çıkarıcıydı. Öyle ki yolumuzu kaybettik ve derdimize derman olacak birini de bulamadık. Köy içinden ana yolu takip ettik fakat o da bizi geriye, tam kuzeye doğru götürdü; bu yüzden tekrar köye döndük. Kendimizi bir çıkıntıya üzerine yerleştirerek, dost veya düşman birinin dikkatini çekme ümidiyle tabancalarımızı ateşlemeye başladık. Köyün adamları tarlalarda işleri başındaydılar, kadınlar yanımıza gelmeye cesaret edemezlerdi. Sonunda cübbeli, muhtemelen köyün bir İmamı ya da Hocası (öğretmen) göründü. Uşak'a gitmek istediğimizi anlamasını sağlayınca babacan bir tavırla köyün çıkışına kadar öncülük ederek bizi doğru yola çıkardı. Bu yol dolambaçlı bir patika ile biraz gecikmeden sonra, ne olduğu konusunda zerre kadar bilgi sahibi olmayan adamlarımızı bizi beklerken bulduğumuz güneydeki derin vadiye çıkardı.

Vadiyi aştıktan sonra yolumuz yaklaşık iki mil boyunca birbirini izleyen aynı kumtaşı oluşumundaki yükseltilerden ilerledi. Buralarda çam ve meşe ağaçları gözden kaybolmuştu. Tepeler aromatik ladin ağaçlarıyla kaplanmıştı. Sonunda, Guneh köyünden yaklaşık dört buçuk mil uzaktaki en yüksek tepenin zirvesine ulaştık. Daha aşağıda, güneye ve batıya doğru uzun birkaç düzlük, karla kaplı dağlarla ve kule gibi sivri tepelerle kuşatılmıştı. En yakındaki düzlük ve doğu tepeleri batan güneşle aydınlanıyordu. Yaklaşık yirmi mil güneybatıda yüksek, kara, volkanik görünümlü sıradağlar solumuzdaki dağlara göz kamaştırıcı karşıtlık sunuyordu. İlk bakışta Catacecaumene'nin bir parçası gibi göründü fakat sonradan belirledik ki trakit olmasına rağmen o bölgeden farklıydı ve Takmak'ın doğusundaydı.

Uşak tam güneyimizde, yedi sekiz mil önümüzdeydi, ancak atlarımız sıcak hava ve dağlık yol yüzünden o kadar yorulmuşlardı ki Uşak'a üç mil kala Sorkoun köyünde duraklamak zorunda kaldık. Burada sersefil biçimde

konakladık. Sirke ve bal karışımı içinde yüzen sert yumurta ve ekmek dışında bir şey sağlayamadık.

5 Nisan. Bir saat on beş dakikalık süren, zengin ve iyi ekilmiş bir vadi-den aşağı yaptığımız at sırtındaki yolculuk bizi halılarıyla ünlü Uşak'a çıkardı. Küçük Asya'daki pek çok merkezi şehirlerde olduğu gibi evler çamur ve güneşte kurutulmuş toprak kümeleriyle inşa edilmiş. Babil veya Mısır kerpiçlerine benzer şekilde içi samanla dolu. Konakladığımız han halı balyalarıyla doldurulmuş ve Smyrna pazarı için hazır paketlere konulmuştu. Gerekli olan yün boyaması ile birlikte bunların imalatı Uşak'ta yaşayanların başlıca işgücünü oluşturuyor. Küçük Asya boyaları renklilik ve dayanıklılı- ğıyla ünlüdür. Özellikle Kızılboya, Caesarea ve Angora'da bol miktarda yetişen ve Smyrna tüccarları tarafından sarı meyveler olarak adlandırılan tchekeri çileklerinden gelen canlılığıyla tanınır.

Halı yapma sürecine tanık olma dileklerimizi sununca ilk başta buna katılmamızın tamamen kadınlar tarafından yapıldığı için zor olacağını söylediler. Fakat bir süre sonra, kadınlar çıkarıldıktan sonra girmemize müsaade etmeye razı gelen yaşlı bir adam bulundu. Mekanizma çok kaba ve basit ve Smyrna tüccarlarına göre dizileri tam icra etmedeki zorluğun nedenini eksiksiz açıklıyor, zira tezgahı ayarlarken halının üretim aşamasında uzatılacağı tam genişliği söylemek imkansız. Bir avluya girerken, tezgah görevini yürüten açık bir hangar altına yerleştirilmiş kaba bir düzenek gördük. Yatay kolları dikey olanlara göre çok daha uzun ve onlara üsttekinin çevresine sarılı biçimde çözgü ipleri bağlanmış ve halının biten kısmı alttaki kola sarıldığında gerektiği gibi dışarıya bırakılmış. Bu uzun ipler daha sonra kaba mekanizma aracılığıyla dönüşümlü olarak ayrılıyor. Büyük yuvarlak toplar halinde uzanan renkli yün iplikleri, örneğe göre tamamıyla çalışanın hafızasına bırakılan kendine has bir yöntemle, her iki tele çift düğümle bağlanır. Bu düğümlerin her bir dizisi ardından üç adet güçlü enine örgü ipleri bu çözgüler arasında dönüşümlü olarak elle iç dış yapılır. Daha sonra tamamı ellerin parmaklarına benzeyen ağır, yatay, tahtadan bir tarakla dövülür ve preslenir.

Düğüm uçları önce büyük bir bıçakla kesilir ve daha sonra tamamı büyük bir makasla kırpılır ve düzleştirilir. Her kadın dörtten beş fite kadar aralıkta yani yirmi feet genişliğindeki bir halı üzerinde aynı anda dört veya beş kadın çalışabiliyor.

Han yakınındaki bir cami duvarına diğer mermer bloklarıyla inşa edilmiş yazıtlar Arundel tarafından not edilmiştir. Bir çeşmede su deposu olarak kullanılan geniş ve hoş bir sanduka gördük. Üzerinde bir halkaya dayanan üç aşk Tanrıçasının temsili bulunuyor. Bütün bu mermer parçalarının Sandıklı yolundan altı saat uzakta küçük bir köy olan Ahat köyünden getirilmiş oldukları ve orada hala birçok kalıntının bulunduğu bilgisi verilince bu yöne doğru hareket etmeyi kararlaştırdık.

8. Bölüm

Uşak Ovası - Çörek Köyü Yazıtları - Banas Çayı'nı Geçiş - Ahat Köyü - Tarihi Kalıntılar - Segiçler Yolu - Köylü Ahlakı - Yazıtlar - Göbek Ovasını Geçiş - Olağanüstü Manzara

Saat bir buçukta Uşak'tan ayrıldıktan kısa bir süre sonra, oldukça fazla miktarda afyon yetişen zengin bir ovada bulduk kendimizi. Bu durum Afyonkarahisar'ın tamamı için geçerliydi. Oraya giden yol Ahat köyünün biraz kuzeyinden geçiyor. Ovanın genişliği yaklaşık 3 mil olan kuzey bölümünde başlangıç noktası olduğu yüksek sıra dağlar tarafından sınırlanıyor. Güneydeki sınır ise daha alçak seviyede. Sağımızda gördüğümüz bu nehir, Morad Dağı'nın güneybahsında doğarak önemli bir nehir olan Banas Çayı'na dökülüyor. Dört saat daha ilerde karşı tarafına geçtik çünkü biraz zaman sonra güneybahya kıvrılıyor. Bu durum, Hermuz'a değil de Maender havzası veya su bölgesine ait olan bu ovanın hidrografisini epeyce değiştirecektir.

Uşaktan 4 mil uzakta, halen yönümüz tam doğuya doğru bir şekilde, harabeye dönmüş İki Serai köyünün içinden geçtik. Önünde, eski heykellere ait birkaç parçayı da içinde barındıran Türk Mezarlığı bulunuyor. Uşak'tan 7 mil uzaklıktaki Çörek köyü'nde, cami duvarındaki iki yazıt¹¹⁶ bulma bahtiyarlığına eriştik. Birinde HTPAIANOITOAEITONITOAI: yazıyor. Bu Trajanopolis şehrinin çok nadir bulunan sikkeleri dışında hiçbir izine henüz rastlanmamışır. Yazıt, şehri kuran ve adını veren İmparatorun onuruna dikilmiş bir anıta işaret etmektedir. Diğer belge, imparator Marcus Aurelius Antoninus ve şehir tarafından ismi çıkarılan Lucius Aurelius Verus onuruna dikilmiş benzer yapıdaki bir kalıpta duruyordu. İkinci yazıtın tarihi 251'di (I:NA) ancak hangi devir olduğunu belirlemek kolay değildi. Marcus Aurelius ve Lucius Verus MS. 161 yılında Antonius Pius'u takip etmişti. Dolayısıyla Actium Savaşı dönemi olamaz. Lakin Roma İmparatorları tarafından

¹¹⁶ Kitabe, Nos. 22 and 23 bkz.

çok genel kullanıma maruz kalmıştı. Bu savaş MÖ 31 yılında gerçekleşti. Bu tarihi iki imparatorun 192 yılındaki girişinin Actium savaşından sonra olduğunu gösteriyor. Fakat bu devrin kastettiği zamanı daha yakın sınırlara götürebiliriz çünkü Marcus Aurelius Antoninus lakapları arasında Armeniacus ve Parthicus, Lucius Verus'un lakapları arasında Armeniacus ve Medicus'a ait olanlar da vardı. Parth savaşı MS. 162 yılında başlamış ve 3 yıl sürmüştü. Bu yüzden yazıt MS. 165 yılından sonra yazılmıştı ve MS. 166 ve Lucius Verus'un ölüm tarihi olan MS. 170 yılları arasında bir yıla işaret ediyor olmalıydı. Bu, dönemin tarihini MÖ. 85 ile 81 yılları arasına düşürecekti. Bu- nunla birlikte bu yıllar arasında, bir çağ meydana getirecek kadar kayda değer bir olayın gerçekleşip gerçekleşmediği konusunda bilgi sahibi değiliz. Ancak 5 yıl sonra, Romalıların Doğu hakimiyeti durumunu değiştiren bir olay gerçekleşti. İşgal ve Küçük Asya'daki varlıkları için insanlara daha meşru bir talebe neden olup son bir fetihe öncülük etti. MÖ. 75 yılında, IV. Nikomedes, Bithyna krallığını ve tüm varlığını Romalılara miras bıraktı. Hiçbir devirde Küçük Asya, Roma devletleri tarafından bu kadar benim- senmemiştir zira bu topraklar üzerindeki hakimiyet süreçlerinin başlangıç tarihidir. Bu durumda 251 yılı MS. 176'ya tekabül ediyordu. Bunun Lucius Verusun ölümüne müteakip olduğu doğrudur ancak yine de bu yazıt M. Aurelius Antoninus hükümdarlığı dönemine aitti. Yazıt belki de bu iki im- paratorun hükümdarlığı zamanında başlatılmış fakat tarihin işaret ettiği sonraki yıllarda tamamlanmış bir bina veya zafer anıtına iliştilmiş olabilir. Söz konusu devrin, Nikomedes mirası öncesi Romalılar tarafından Küçük Asya'nın bu bölümünün alındığı, zafer hatırasının da bir Roma kenti tara- findan muhafaza edilmeye çalışıldığı devir olması da mümkündür.

Bu yazıtlar, Ahat köyünde bulabileceklerimizle ilgili umutlarımızı artırdı. Uşaktaki bütün tarihi eserlerin buradan getirildiği söylenmişti. Dolayısıyla ara bir yerdeki eserlerin de aynı kaynaktan alınmış olması ve bunun da Traianapolis harabelerinden başkasının olamayacağı çok daha muhtemeldi.

Birkaç mil daha ilerde geniş ve çok daha işlek bir yolu geçtik. İstanbul'dan Damascus'a giden kervan yollarının başında geldiği söylenmişti. Ancak bu mümkün değildi çünkü yönü kuzeydoğudan güneybatıydı. Harita üzerindeki bu hata ve Göbek ile Tacmac arasında ve ayrıca Kula ve Demirci köyü arasında geçtiğimiz kervan yollarının yönüne bakıldığında, Philadelphia veya diğer adıyla Allah Şehri¹¹⁷ vasıtasıyla süren Kütahya ve Smyrna arasındaki büyük yol olduğu konusunda fazla şüphe yok. Haritayı ben oluşturduğum için belki de bana öyle geliyordu ki, bu yol Acmonia ve Aludda'nın da üzerinde durduğu ve her iki şehirde muhtemelen bu yolu takip ederek keşfedileceği, Cotiaeum'dan Philadelphia'ya giden Roma yolu

117 Bu yol muhtemelen Paul Lucas ve Tavernier'in takip ettiği yoldu.

hattıydı. Rennel'in, Seetzen'in yetkisiyle ileri sürmesine rağmen Ahat köyü harabelerinin Acmonia'ya ait olduğunu sanmıyorum.

Uşaktan 11 mil uzakta birkaç çorak tepeye vardık. Az miktarda ardıç çalılılarıyla ve meşe ağaçlığıyla kaplı, birkaç çam ve ladinle çeşitlenmiş biçimde birkaç mil kadar devam ediyor. 6.43'te kuzeydoğuya, sekiz saat uzakta yükselen Banas çayıyla sulanmış dar bir ovaya indik. Yönü neredeyse güney-güneybatı ve burada bile yürüyerek geçilebilir. Uzun bir tahta köprüyle Çayı geçerek Ahat köyüne karanlıkta varmak istemediğimizden yakındaki Susuz köyünde konakladık.

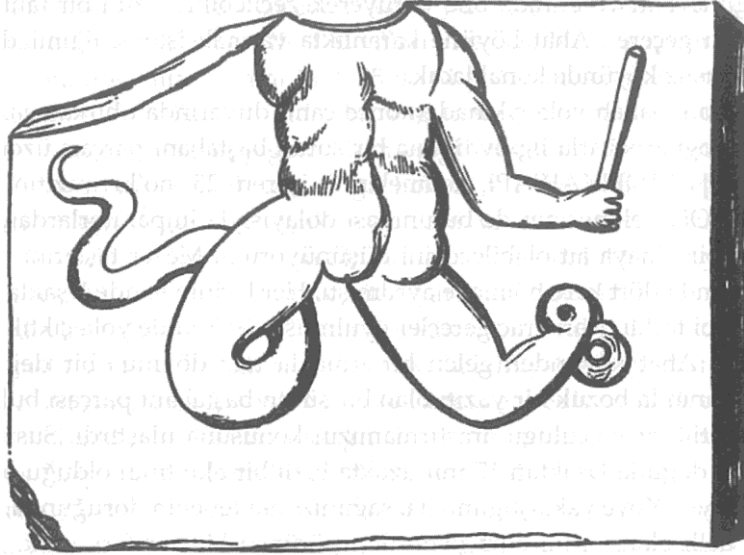
6 Nisan. Sabah yola çıkmadan önce cami duvarından birkaç yazıtı not aldık.¹¹⁸ Çoğu, mezarla ilgiliydi ama bir sütun baştabanı parçası üzerindeki [AYTOKP] ATOPIKAI:API kelimelerini içeren 25 no'lu yazıtın içinde ITPOITYAON kelimesinin de bulunması dolayısıyla imparatorlardan birine adanmış bir binaya ait olabileceğini düşünüyorum. Mezar taşlarını biri, bir alınlık altında dört kare bölmeye ayrılmıştı. Her birinin içinde Uşaktakilerde olduğu gibi farklı ticari araç gereçler oyulmuştu.¹¹⁹ Yedide yola çıktık ve çok geçmeden Ahat köyünden gelen bir ırmakla ters dönmüş bir değirmene ulaştık. Yanında bozuk bir yazıtı olan bir sütun baştabanı parçası bulduk.¹²⁰ Yarım saatlik at yolculuğu araştırmamızın konusuna ulaştırdı. Susuz köyden 3 mil doğuda Uşaktan 17 mil uzakta hızlı bir akıntının olduğu bir dere yatağındayız. Köye yaklaştığımızda, sağımızdaki tepenin doruğunda, iç kale olduğu belli olan, tarihi bina yığıntıları görünen bir yer fark ettik. Zaman kaybetmeden oraya çıktık. Köy kırık sütun ve yontulmuş mermer parçalarıyla doluydu. Tepenin dik yanında sert kaya içine kazılmış birkaç mezardan geçtik. Bazılarının içinde çokça küçük hücreler bulunuyordu. Dikkatimizi çeken binaya ulaştığımızda bir tiyatro bölümü olduğunu gördük. Tarihi bir şehir mevkii olduğu kesindi. Trajanopolis adını koymakta hiç tereddüt etmedik. Gördüğümüz duvar sahneye ve perde önüne ait ve iri bir yapıdaydı. Nizami yönlerde Helenistik bloklarla inşa edilmişti fakat dikey bağlantı noktaları dikey noktalarıyla her zaman sağ açıda değildi. Seyirci koltukları kaybolmuş ve yarı dairesel bir çukur dışında bir şey görülemiyordu. Aşağı kısmı sahneden ve perde önünden düşen parçalarla dolmuştu. Seyirci yerinin yan kanatları da sahne duvarlarının sadece 60 fitini bırakarak kaybolmuştu. Tüm uzunluğunun yarısı yaklaşık 20 feet yüksekliğinde hala ayakta idi. Kuzeybatı ucunda 12'ye 33 fitte kocaman bir dikdörtgen bölmenin iki kapısı var. Biri kürsüye veya sahne önüne açılıyor diğeri ise 18 feet genişliğindeki bir aralığın sahnenin iki ucunu oluşturan yapılar arasında var oldu-

¹¹⁸ Ek 24-27. bkz.

¹¹⁹ Mezar taşlarına ticari araç gereçleri oyma uygulaması Ermeniler ve İstanbul Yahudileri tarafından halen daha takip ediliyor.

¹²⁰ Ek 28 bkz.

ğu görünen merkezi bir yere çıkıyor. Birçok yontulmuş saçak, sütun başta-
ban ve korniş hemen her yana saçılmış. Biraz ötede yarısı toprağa gömül-
müş çok iyi uygulanmış bir kabartma. Köyden bir kazma getirerek daha
sonra temizledik. Aşağıdaki taslakta görüldüğü üzere bir Titan'ı temsil edi-
yor görünüyor.

Resim 6
(Ahat köyündeki Kabartma)

Tiyatronun yukarısındaki tepe doruğu diğer binaların yıkıntıları ile kaplıydı. Birkaç istisna dışında doğasını tahkik edemeyeceğimiz kadar ha-
rap haldeydi. Tepenin kendisi dar bir sırttan meydana geliyor. Ahat köyü
derin vadisi kuzeydoğusunda, bir başka dere yatağı güneybatısında kalacak
şekilde güneydoğudan kuzeybatıya yayılıyor. Bu iki vadi dağlık burnun
kuzeybatı ucunda birleşirken diğeri bir dizi ormanlık tepelerle bağlanıyor.
Daha küçük bir tiyatro kalıntıları bulduğumuz ve çoğunda harabelerin yer
aldığı yükselti merkezine yakın yerdeki yükselen bir arazi yoluyla konumu
daha da güçleniyor. Sahnenin sadece açık biçimde görülebilen temelleri
duruyor. Seyirci bölümünün de, alt koltuklarının beş veya altı sırasının çoğu
yerinden oynatılmamış. Bu koltukların ön tarafı Azani'de olduğu gibi aşağı-
ya doğru oyulmuş. Bazılarının sonunda aslanpençelerine rastladım. Seyirci
yerinin dış çapı kadar uzanan sahne uzunluğu otuz altı adıma eşit. Tepenin
güneybatısında geniş ve kocaman mermer bloklarıyla yapılmış şehir duvar-
larına ait önemli kalıntılar halen görülebiliyordu. Bizanslılar tarafından ya
inşa edilmiş ya da restore edilmişti çünkü yağmalanmış pek çok tiyatro otu-

rakları gibi, özellikle pervaz dişlerini, sütun baştabanlarını ve İonik kornişleri temsil eden mimari parçalardan meydana geliyordu. Bu iç kalenin en ucundan kuzeye baktığımızda aşağıdaki ovada, muhtemelen mezar olan çeşitli eski bina kalıntıları gözümüze çarptı. Yönümüzü doğu istikametine çevirince kayda değer yükseklikteki geniş ve büyük bir duvar kalıntısı ile karşılaştık. Bu devre ait çoğu bina gibi hatta daha sonra Bizans'ta da olduğu gibi, yönleri düzenli değişen tuğla ve taşların karışımıyla yapılmış. Yanında birinin üzerinde Yunan işareti bulunan birkaç büyük mermer dilimleri bulunuyordu. Trajanopolis'ten İstanbul Meclisi'nde¹²¹ bahsediliyor. Bundan yola çıkarak bir Hristiyan kilisesine sahip olduğu sonucuna ulaşabiliriz. Burası onun kalıntıları olabilir. Güneye doğru yaklaşık 200 yarda ilerde zemin planı belirgin biçimde çıkarılabilecek küçük bir tapınağın temelleri bulunuyor. Çok kaba taşlarla yapılmış. Altında, iyi biçimli tonozlarıyla birlikte iki küçük mahzen bulunuyor. Bir tanesi hemen iç oda merkezinin altında. Tepesindeki küçük bir boşluktan içeri girince çöple neredeyse dolmuş olduğunu gördüm. Büyük taşlardan oluşan bir duvarla büyüğünden ayrılmış, çok daha küçük olan diğer mahzenden pek çok insan kemikleri çıkartılmıştır.

Bu iç kalenin güneydoğu ucunda 3 adet yarı dairesel kule veya kale burcu fark ettik. Ötesinde yine taş yığınlarının ve duvar ve teras yıkıntıları bulunduğu duvarın devamı olduğu belliydi. Muhtemelen Susuz köyündeki yazıtta ima edilen bir tapınak veya tapınak kapısını gösteriyor olabilir. Kaldırım taşıyla döşeli bir yol güneydoğudan iç kaleye çıkıyor. Kesinlikle şehre eskiden buradan yaklaşıyordu .

Vadinin ötesindeki mezarlıkta birçok sütun parçası, diğer mimari elemanlar ve esasen mezarla ilgili fakat özel bir ilgiye sahip olmamış birkaç yazıt rastladık.¹²²

12'den hemen sonra Segiçler'e gitmek için yola koyulduk. Değirmen boyunca vadiyi indik ve Uşak yolundan ayrıldık. Banas Çayı ötesinde bulunanlar gibi, birçok rulo kuvars ve kayaç blokları içeren sarı çamurla örtülü güneybatı tepelerine doğru tırmandık. Daha yukarı kısmı ise kuvars damarlarıyla kesilmiş şistoz kayalardan oluşuyor ve ayrıca kalın kristalimsi kireçtaşı yataklarıyla birleşiyor. 2.30'da solumuzdaki uzun ve azametli dağ zincirinin genelde katmanlı kuvars kayaları, mika benzeri kayaçlar ve kristalimsi kireç taşından oluşan güneybatı yamaandaydık. Bu dağlara verilen ad Burgaz Dağı. Göbeğin ötesindeki volkanik görünümlü dağlara kadar serilen ve bizim de hala Catacecaumene'nin bir parçası olduğuna inandığımız altımızdaki ovanın doğu sınırını oluşturarak neredeyse İshekly'ya kadar gidiyor. 4'da dağlardan hareket edip daha seviyeli daha düz bir araziye girdik. Kom-

¹²¹ Cramer, *Asia Minor*, vol.ii.p.59; ii.p.240.

¹²² Ek 29-37 bkz.

şu tepelerden gelmiş kum, kuvars kümeleri ve şist çakıllardan oluşuyordu. İyi ekili bir arazi üzerinden üç mil daha yol alarak yerde uzanan veya köy evlerinin duvarlarında kullanılmış yontma mermer parçalarını bulacağımız Segiçler köyüne ulaştık. Köyden yaklaşık çeyrek mil kadar güneydoğuda iki tane höyük. Biri daha önce gerçekleşmiş açma teşebbüsü izleri taşıyor.

Gece için burada durakladık. Her zamanki gibi köy ahalisinin Frenklerin gecelerini nasıl geçirdiğini, yemeklerini nasıl yediklerini ve nasıl sigara içtiklerini görmeye geldikleri 'Oda'da konakladık. Bu tür eşliğin üzerimizdeki tuhaflığı artık neredeyse kaybolmuştu. Bu tür ziyaretler bazen ilginç olmasıyla birlikte, 15-20 tane pasaklı köylünün her fırsattaki nezaketsiz ilgilerine yol vererek ve hizmetçilerimizin yerel meşgalelerine engel olarak küçük odamızda her gece toplanmaları parayla satın alınacak olsaydı doğu ziyaretimiz çok daha yetersiz kalacaktı. Bu yüzden biraz kaba gibi görünse de onları kapı dışarı etmeye karar verdik. Sadece birkaç günlük seyahate çıkanlar için at sırtındaki tüm günün sonunda odalarının her akşam kalabalığa karışmasının fazla bir önemi olmayabilir ama bu yolda aylarca gerçekleştireceğimiz yolculuk dikkate alındığında akşamlarımızı bu şekilde geçirme fikri dayanılacak gibi değildi. Bununla birlikte bunu gerçekleştirmek umduğumuzdan daha zor görünüyordu zira ziyaretçiler Giuseppe'nin yalnız kalma arzumuzla alakalı üstü kapalı dokundurmalarının hepsini reddediyorlardı. En sonunda dışarı çıkmaları istendiğinde buranın topluma açık bir yer olduğunu ve burada kalma haklarının olduğunu söyleyerek kesinlikle reddediyorlardı.

Bunu en kati delil olarak düşündüklerinde şüphe yok ancak biz de elimizde İstanbul'dan aldığımız fermanla her nerede duraklarsak oradaki özel bir evde konaklama hakkına sahiptik. 'Oda'yı kabûl etmemiz bizim lütfumuzdu. Bu yüzden bir kamu odasında kalma haklarından bahsetmeye başladıklarında nasıl ilerleyeceğimizi biliyorduk. Giuseppe'yi fermanımızı açıklamaya ve derhal ayrıldıkları takdirde bu köyün de bölgesine ait olduğu Göbek ağasına davranışlarını şikayet edeceğimizi söylemeye yönlendiriyorduk. Bu imayı hemen anlıyorlardı zira bu tür bir şikayetin şantaj bahanesi olarak nasıl algılanacağını iyi biliyorlardı. Tehdit, istenilen etkiyi yaratıyor ve iki dakika içinde oda temizleniyordu. Bu önemsiz olayı sadece en düşük yetkiye sahip olduğunuzda dahi Türk köylülerini nasıl yöneteceğiniz ve kendilerinin merhametine kaldığınızı düşündüklerinde ne kadar huysuz olduklarını göstermek için anlatıyorum.

Diğer yandan gecenin başka bir macera olmadan geçmeyecek olması galiba kaderimizdi. Sabah üç gibi Theodore'nin atların kendisini çiğnediğini söyleyerek en şiddetli biçimde attığı çığlıkla ve de Strickland'in kalkmam için bağırmasıyla uyandım. Gözlerimi açtığımda dört ayaklı arkadaşlarımızdan biri bir ayak uzağımda duruyor ve kendini ateşle ısıtıyordu. Görü-

nen oydu ki sürücüler bunları sulamaya çıkarmışlardı ve bizim bölmemizden ahırlarına geri dönerken, merakları iki tanesinin yoldan çıkmasına sebep olmuştu.

7 Nisan. Segiçler'den Göbek'e sekiz saat. Yola çıkmadan önce cami duvarında her H BOYAH KAIOL1HMOI: kelimeleriyle başlayan iki yazıtlı¹²³ not aldık. Bu, bir yazıtlı her zaman ilginç bir başlangıcıdır çünkü genelde şehrin adı eklenir. Üzerinde KAIOL1HMOI: I:EBAI:T ... ETIMEHI:AN yazılı olanda olduğu gibi. Silinmiş harflerin HNON olduğu konusunda şüphe yok. Dolayısıyla yazıt Sebaste kasabasına delalet ediyor. Frigya Pacatiana'da bu isimde bir şehir olduğunu hem imparatorluğa ait olan ve üzerinde 1'1EMOI: I:EBAI:THNON yazıları olan sikkelerinden hem de Hierokles ve Konseylerden¹²⁴ biliyoruz. Mr. Arundel 1833'te buradayken Segiçler'in tarihi bir şehir mevkiinde durduğuna ikna olmuştu ancak camideki bu yazıtı görmemiş olmasından dolayı onu Eucarpia olarak adlandırmaya yönelmişti.¹²⁵ Fakat Eucarpia, Doryleum'dan Apamea Cibotus'a giden yol üzerindeydi ki bu durumda bu yerden 15-20 mil doğuya geçilmiş olması gerekiyor. Şu an Sebaste'de olduğumuz varsayımı Pınarbaşı'ndan çok uzakta doğmayan ve Arundel'in Sebasli diye bahsettiği bir ırmağın adıyla güçleniyor.¹²⁶

İmparatorlara elçi olarak gönderilen Sokrates'in oğlu Capito adındaki birinin onuruna yazılmış olan diğer yazıtı da ilgisiz bırakmadık. Maalesef ne bir tarih vardı ne de bir imparatorun bahsediliyordu.

Segiçler'den 6.45'te ayrılarak ova boyunca tam batıya ilerledik. Çok geçmeden Sesac köyünü yarım mil mesafede sağımızda ve Hacılar köyünü bir mil daha ilerde solumuzda bıraktığımız derin bir vadiye indik. Burada, Göbek ve Süleymanlı'ya kadar ovanın olduğu beyaz tebeşirimsi kireç taşından harika bir yatay oluşumla karşılaştık. Bu gölcül leğenin kenarları dağ silsilesinden doğuya yılanmış çamur, kum ve çakıl yataklarıyla tabakalaşmış.

Hacılar'ın ötesinde güney-güneybatı istikametinde akan Banas Çayı vadisine girdik. Uzun bir köprüyle karşıya geçtikten sonra yassı bir ovaya çıktık. Her bir kenardan kilometrelerce uzanıyor ve su akıntısıyla oyulmuş derin ve kıvrak vadilerle çaprazlanıyordu.

Segiçler'in 5 mil batısında Uşak-İshaklı yolunun karşısına geçtik. Biraz sonra iç karartıcı Couchas köyüne yakın geçtik. Köyden önce duraklamış kalabalık kervanın şahane görüntüsünü hayranlıkla seyrettik. Develer parlak kırmızı semerleriyle arazide otururken sürücüleri ateş etrafında gruplar halinde toplanmışlardı. Batıya doğru ova üzerinden birkaç mil daha devam

¹²³ App. Nos. 38 and 39. bkz.

¹²⁴ Hierocl. Synecd. wess., p.667

¹²⁵ Arundel, Asia Minor, vol.i.p.136

¹²⁶ Arund.ut.sup.pp.131-137.

ettik. Soğuk, keskinliğini gösteriyordu. Kireç taşının yüzeyde görüldüğü her yerde toprak çıplak ve verimsizdi. Yukarıda bahsi geçen kırmızı kil parçalarının olduğu yerlerde ise, sayısız boşluklarda olduğu gibi, iyi ekiliydi. Kırmızı toprağın ova yüzeyindeki bu dağılımı, kireçtaşının tortulaşarak durmasının ardından biraz zaman daha suyun altında devam ettiğini kanıtıyor. Ovanın merkezine ulaşırken mucur veya çakıla tanık olmadım. Bunlar kilin daha ince tanecikleri kadar su tarafından havada tutulamazdı.

11.30'da Kalinkase köyüne ulaştık. Arundel tarafından da daha önce tasvir edilmiş bir çeşme taşı üzerindeki deseni kopyaladık.¹²⁷ Ne niyetle yazıldığını söylemek zor ancak Bizans devrine ait olduğunu sanıyorum. Bu köyün yakınında iki veya üç adet çöl kekligi veya *perdrix du desert* sürüsü ya da topluluğu gördük. Eskilerin 'attagen' dedikleri benimde İspanya'daki 'ortega' dediklerine inandığım kuş. Türkler ona bagrakala veya bagralach adını vermişler. Çok yabani ve tedbirdirler. Küçük Asya'nın yükseltilmiş ova ve platoların çoğunda genelde çok miktarda bulunurlar.¹²⁸ Oldukça uzun bir süre kanatlarının üzerinde kalmak onlara has bir alışkanlıktır.

Toutlujar köyünden geçerken çeşmenin yanında büyük fakat hasarlı bir lahit bulduk. Burada yönümüz daha da güneye kaydı. İki mil ilerde sağımızda içinde kireçtaşı katmanlaşmasının iyice açığa çıktığı derin bir vadi fark ettik. En eğlencelisi çam ağaçlarıyla kaplı dere yatağının dik kenarlarını görmektir zira gözümüzün göremediği bir mesafeden bir başıboş gibi görünen bir yaprağın yanımızdan uçup gitmesi dışında kilometrelerce tek bir ağaç bile geçmemiştik. Kısa zamanda dere yatağına indik, Maeander'e doğru güney istikametinde akan dipteki bir dereyi karşıya geçerek karşı yakaya çıktık. Bu nehir, Tavernier'in Allah Şehriden Afyonkarahisar'a giderken, Banas Çayım, fakat muhtemelen daha güneyinden ve Maeander bağlantı noktasına daha yakın yerden, geçmeden sekiz saat önce Eineh ovalarında geçtiği nehir olmalıydı.

Öğleden sonra üçte yıkık ve sefil görünüm sergileyen Göbek'e ulaştık. Evlerin tamamı topraktan yapılı ve teras katlarının çoğu üzerinde yetişmiş bir çimen örtüsü evleri civardaki çorak tarlalardan ayırıyor. Uşak rehberlerimiz bizi getirdiği han o kadar kirli ve döküktü ki bir başka konak için Ağaya başvurmak zorunda kaldık. Ağanın kendisi de enkaz halindeki çamur barakalarından yapılmış sefil bir çiftlik veya çiftlik evinde kalıyordu. Caminin duvarına pek çok mermer parçası yerleştirilmiş olsa da herhangi bir yazıt rastlamadık. Daha sonra, Süleymanlı'dan getirilmiş olduğuna ikna olduğumuz bir tanesine mezarlıkta rastladık.¹²⁹ BAAYNt..EON MAKEfIONON kelimeleriyle başlıyor. Bu yazıtın oradan geldiği konusunda

¹²¹ Arundel, Asia Minor., vol.i,p.127

¹²⁸ Mr. Strickland onun Pterocles türüne ait olduğu görüşünü bildiriyor ancak örneklerine erişemediği başarısızlığı yüzünden spesifik bir isim veremiyor.

¹²⁹ Ek 40 bkz.

şüphe olmamasından ötürü, Süleymanlı'daki kalıntıların Clanud'da değil de Arundel'in tahmin ettiği gibi Blaundus'a ait olduğunu gösteriyor. Hierokles, Blaundus'tan Frigya Pacatiana şehirlerinden birisi olarak bahsediyor. Bu kalıntıların bu eyalet sınırları içerisinde bulunduğu konusunda şüphe olamaz.

Mezarlıktan çıkarak yaklaşık iki mil güneydeki nehir yakalarında bulunduğu söylenen eski bir kale yıkıntılarını görmek üzere yürüdük. Ovanın karşısına yaklaşık bir mil yürüdükten sonra aniden, içinden Kopli Suyu'nun aktığı derince oyulmuş vadi ağzına geldik. Dere yatağını ilk gördüğümüzde kendisini bize sunarcasına yabani ve müthiş bir manzarayla karşılaştık. Her iki yanındaki dik ve ıslak kayalar en vahşi ve en olağanüstü biçimlerini üstleniyordu. Irmak, en az 500 feet aşağımızda kıvrılan yatağında ilerliyordu ve dikey yanlarıyla birlikte yüksek ve neredeyse yalnızlaştırılmış bir kaya üzerine tünemiş, zirvesinde ancak 20 feet genişliğe ulaşmış 200-300 feet arası yükseklikteki dar bir kaya ile üzerinde bulunduğumuz ovaya bağlanmış, aramakta olduğumuz kale harabe halinde duruyordu. Sahnenin daha az meraklı olmayan özelliklerinden biri de nehrin harika kıvrımlarıydı. Bazen, iki millik yönünün ardından daha önce aktığı yere doğru daha önceki yatağından 300 feet yükseklikteki uzun ve dar duvarla ayrılmış bir şekilde, 50 yardalık bir dönüş yapıyordu. Dik kireçli yanları kendilerini mümkün olan her türden biçime değiştirmiş ya da büründürmüşlerdi. Burada, bir Gotik kilise gibi ayrılmış bir nokta, sivri tepesini ayağa kaldırıyor. Hemen orada yarık ve çatlaklarıyla, karanlık mağaraları ve derin gedikleri ile dikey bir duvar kütlesi devler devrine ait bir kale veya saray gibi ileriye doğru duruyor. Ancak bu göz kamaştırıcı etkiyi çok daha güçlendiren beyaz kayanın göze hoş yatay kat kat görüntülü bina yıkıntıları; orasının bina harabeleri kümesi yanılsamasını daha da artırıyor. Ancak kale, genelde olduğu gibi hayal kırıklığından ibaret. Büyük zorlukla tırmandığımız bu kale üzerinde, Bizans ve Türk savaşları zamanında bu nehir geçidini savunmuş ya da ortaçağ reislerinden bazılarının izole edilmiş noktaların birinin tepesine inşa ettiği kaba ve iri taşçılıkta çalışılmış sadece birkaç duvar gördük.

Konağa dönüşte bir çanta dolusu sikkeyle bizi bekleyen kurnaz bir derişle karşılaştık. Akşamın büyük kısmını onlara bakarak geçirdik ancak talepleri o kadar fazlaydı ki kendisiyle anlaşılmaya varamadık. Fakat eski Rum şehirlerine ait bazı iyi paraları da elinde bulunduruyordu. Bunların çoğunu daha sonra ele geçirdim. Şehirdeki bir başka kişiden aldığım sekizlik küçük paketin içinden beş tanesi Blaundus'a aitti. Bu, kalıntılarının bu civarda olduğu olasılığına katkıda bulunuyor.

9. Bölüm

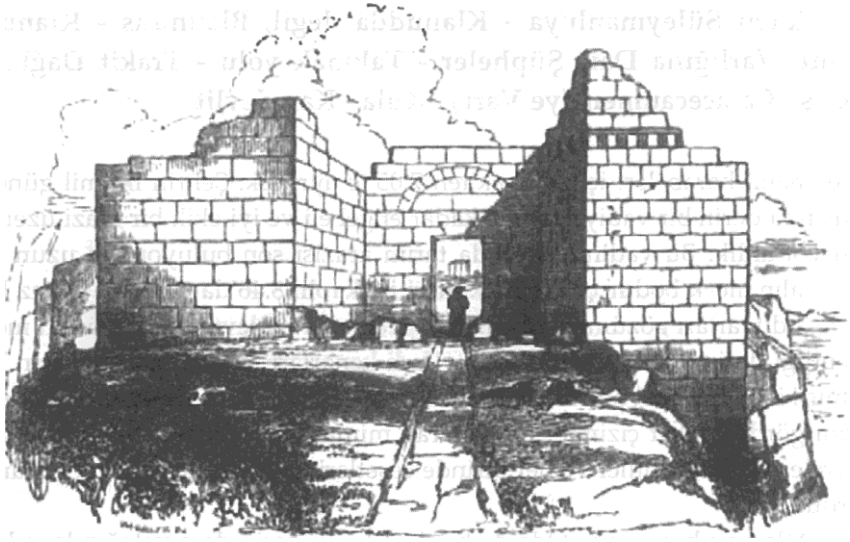
**Göbek'ten Süleymanlı'ya - Klanudda değil, Blaundus - Klanud-
da'nın Varlığına Dair Şüpheler - Takmak yolu - Trakit Dağlar -
Aktaş - Catacecaumene'ye Varış - Kula - Karadevilit**

Süleymanlı harabeleri için Göbek'ten 7.05'te ayrıldık. Şehrin iki mil güney-
bahsında derin bir vadiyi geçene kadar engebeli ve iyi ekili bir arazi üzerin-
den yol aldık. Bu vadinin ardında tarım arazisi son buluyor. Ve uzun bir
süre kalın alçak bodur çobanpüskülleri ile kaplı. 8.46'da uzaktan enkaz ha-
lindeki duvarları gözümüze ilişti. Çok geçmeden Süleymanlı köyünün mev-
zilendiği derin dere yatağına indik. Vadi kenarları sayısız mezarlar için ka-
zılmış ki bu ona özel bir nitelik kazandırıyor. Bir kaçında, fresk resim kalıntı-
larını gördük fakat çizimler esas olarak mimariydi. Her bir mezarda çeşitli
hücreler ya da girintiler ve her birinde cesetleri yahrmak için üç yer bulunu-
yordu.

Atları ve bagajımızı Oda'da bırakarak, iki derin dere yatağında yakla-
şık bir mil kadar uzanan düz, dar bir yarımada şeklindeki iç kalenin (Akro-
polis) dik kenarına tırmandık. Tepenin ayağında tiyatro kalıntıları gözümü-
ze çarptı. Sahnesi tamamen çökmüş fakat kalınlıkları değişik yontma parçala-
rıyla birlikte geniş dağınık bir yığında saçılmışlardı. Bazı oturaklar orijinal
yerlerinde. Koltukları, Azani ve Traianopolis'de olduğu gibi aslanpençesiyle
süslenmiş iki bölüm (iki merdiven arasında kalan blok) arasındaki basamak-
ları da aynı şekilde yerinde duruyor. Şehrin girişi yarımada'nın dar boynuna
kurulmuş. Karşıdan karşıya altmış adım kadar bile yok. İçinde yayla, yeni-
den önemli bir genişliğe ulaşıyor.

Bu girişin Bizans İmparatorluğuna ait olduğunu söyleyen son zamanla-
rın gezginlerinden birinin düşüncesine rağmen, bence daha önemli antika
üzerinde hak iddia edemese bile Roma'ya ait olduğu konusunda fazla şüphe
olamaz. Orijinalde kemerli olduğunu ve tepesinin o zamandan bu yana dol-
durulduğunu ve düzleştirildiğini ifade ediyor. Ancak aşağıdaki taslaktan da
anlaşılacağı gibi en başından beri kale olması gerektiği apaçık ortada, çünkü

dışarıdaki kemer izole edilmiş ve kenarlardaki taşlar üç yönüyle diğerlerinden ayrılmış durumda. Daha güçlü ve süslü durması için duvarın içinden taşınmış olanın sadece devamı niteliğinde. Her iki yanında Helenistik bloklarla inşa edilmiş kocaman birer kule. Bir taraftan duvarı birleştirirken diğer yandan tepesinde orijinalinden triglifli bir Dor saçığının bir kısmı hala duruyor. Bah yakasındaki kuleden ayrılan duvar diğer binalardan alınmış mermer bloklarıyla sonraki dönemlerde tamir edilmiş olmasına rağmen Arundel'in¹³⁰ belirttiği gibi Dorik kemer alından getirilmiş olduğunu sanmıyorum.

Resim 7
(Blaundus Girişi)

Soldaki duvarların içinden kısa bir mesafede, harabe halindeki bina yığınlarının arasında dikdörtgen şeklinde kocaman bir yapının temelleri bulunuyor. Hemen alında stadyum olabilecek bir yapıdan kalanlar. Bir parça daha ilerde, giriş ekseninin biraz daha sağında kırık sütun direkleriyle kaba-karışık biçimde kümelenmiş sütun baştabanı, saçak ve alınlık parçalarının zamanla yıkılmasından ziyade ani düşüşe maruz kaldığını kanıtladığı güzel bir tapınağın yere serilmiş yıkıntılarını görüyoruz. İçlerinde bir Roma senatörüne veya imparatoruna ait kafasız heykeli ve birkaç yazıtın parçalarını bulduk.¹³¹ Bazıları Arundel tarafından kusurlu biçimde verilmiştir. 41 no'lu yazıt sütun baştabanları parçalarından kopyaladık. Tapınağa ait oldukları

¹³⁰ Asia Minor, vol.i. p.86

¹³¹ Ek, No.41 ve 42 bkz.

konusunda fazla şüphe olamaz. Süslemeleri Atina'daki Erekhtheion'a ve Azani'deki Jupiter'e ait olanlara benziyordu.

Tapınağın güneyinde kare ayaklı kaba Dor kemeraltı kalıntıları. Ayakların 4 tanesi sütun başlarıyla birlikte ayakta kalmış. Diğerleri ise ilk durdukları noktanın yanında yerde uzanıyorlar. Daha da ilerde ilgl.ç dikdörtgen sütunlardan bir başka kemeraltı veya sütun dizisi, bir kare ayağının karşı kenarlarına iki yarım sütunun ilavesiyle oluşturulmuş. Altı tanesi hala ayakta ve diğerlerinin parçaları yerde yatıyor. Kemeraltının yönü neredeyse doğu ve batı istikametinde ve bir Bizans kilisesini gösteriyor olabilir.

Bu iç kalenin güney ucu yakınında çok eskiye ait olduğu belli olan bir bina kalıntısı. Kapı yan direkleri ve her iki yanın pencere gözleri tek başına duruyorlar. Bu büyük blokların arasındaki boşluklar, devasa bir iskelet dışında başka hiçbir şey bırakmayarak yere dökülmüş muhtemelen daha küçük taşlarla dolmuş. Binanın şekli dikdörtgen; bir tapınağın iç odası olarak kullanılmış olabilir. Şehrin tüm alanı kırılmış parçalarla kaplı. Pek çoğu daha modern binaların temelleri olarak kullanılmış. Ve ayrıca her iki yanında daha eski binaların yıkıntılarıyla inşa edilmiş ev temelleriyle çizilmiş bir caddeyi görebiliyorsunuz.

Girişin dışındaki dar berzahta, harabe yığınlarıyla ortaya çıkmış üç tapınağın daha kalıntıları bulunuyor. Mimarisi neredeyse tamamlanmış gibi görünüyor ve temelleri belirgin biçimde görülebiliyor. Sütunların tamamı yivlenmiş ama girişe en yakın olanında yiv süslemesi sadece yarıya kadar indirilmiş. Ötesindeki Mr. Arundel'in ima ettiği yıkık kemerlerin kalenin su temini için yapılmış su yolu kalıntıları olduğu apaçık ortada. Zeminde küçük bir çöküntünün olduğu yerlerde karşımıza çıkıyor ve izleri sırtın tepesi boyunca bfrmesafe görülebiliyor.

Bu harabelerin eski adına bakıldığında, Notitiae'de bahsedilmesine rağmen, Blaundus adının Hierocles tarafından sunulan Frigya Pacatania şehirleri listesinde bulunmaması dikkate değerdir. Sikke sayısı gerçek bir öneme sahip şehir olduğunu kanıtlar niteliktedir. Bununla birlikte, Hierokles, EAITTAI için EITAL, BAf AI için BARIE adlarının kullanılması gibi, bozulmaya uğramış olabilecek Lounda adında bir şehirden bahseder. Blaundus bazen Lidya'ya havale edilir ki bu Süleymanlı konumunun tam Frigya ve Lidya sınırlarında olduğunu dikkate aldığımızda olasılık dışı değildir.

Klanudda ismine ne Notitiae, ne Hierokles'te ne de herhangi eski bir yazarda rastlanır. Bana kalırsa böyle bir şehir asla var olmamıştır. Ondan söz eden tek merci Peutinger tablosudur. Bu belgede isimlerin çoğu zaman aşırı dikkatsizlikle verildiğini okuyucuya hatırlatmaya gerek yok. Klanudda ismi muhtemelen Blaundus ve Aludda isimlerinin bozulmasından gelmiştir. Kopyacıların doğruluğundaki eksiklik neticesinde Yunan alfabesindeki K ve B kolayca karıştırılır. Özellikle de net yazılmadığında. Haliyle, Aludda yaz-

diktan sonra, Dorlion'dan Philadelphia'ya kopyalarken zaten yarım yazılmış olan kelimeyi aynı şekilde sonlandırmış ve sonucunda Blaunudda BAA'YNYI'.l'.l.A, veya KAA'YNYI'.l.6.A adını üretmiş olabilirler; Y harfinin N harfine dönüşmesi de bize muallak Klanudda yapısını verir. Sırf Alud-da'dan hemen sonra gelme durumu tek başına şüphelidir.¹³²

Diğer yandan Klanudda'ya ait paraların gerçekten bulunduğu söylenmektedir ve gerçeklikleri Smyrna'daki Mr. Borell otoritesine dayanmaktadır. Mr. Arundel iki tanesinden¹³³ bahseder fakat aldığım bilgiye göre Lord Ashburnham'a ait dediği, daha önce Mr. Borell'e ait ve o zamandan sonra kaybolmuş olanın aynısıdır. Burada kayda değer bir gerçek var ki şehrin adı, birkaçına sahip olduğum, bazılarını Göbek'te edindiğim, kalınlık ve işçilikleriyle diğerlerinden farklı olan Blaundus'a ait en eski otonom paralarda, her zaman Mlaundus olarak telaffuz edilir. K'nin üst kuyruğunun silinmiş olduğunu tahmin ettiğim KA ile M'nün karıştırılması oldukça kolaydır. Aynı durumun Klanudda olduğu varsayılan para için de geçerli olduğunu düşünmekten alamıyorum kendimi.

Süleymanlı'nın Blaundus mevkiinde konuşlandığı olasılığı iki diğer gerçekle de doğrulanmaktadır: birincisi, Göbek'te bulduğumuz BAAYE'.l.EON MAKE'.l.ONON kelimeleriyle başlayan yazıt mesele üzerinde biraz şüphe bırakıyor; ikincisi, Süleymanlı hemen hemen Philadelphia ve Kütahya arasındaki ve kervanların seyahat için kullandıkları direk yol hattı üzerindedir. Şunu da eklemeliyim ki Philadelphia ile Dorlion arasındaki tüm mesafe çizelgelerle 155 M.P., coğrafi olarak da 112 mildir. Philadelphia'dan Klanudda'ya çizelgelerde 35 M.P. ya da 26 coğrafik mil mesafe vardır. Haritada ise bu mesafe daha fazladır. Bu soruna binaen, bilhassa Süleymanlı ve Philadelphia arasındaki arazi hattının çok daha dikkatli araştırılması gerektiğinin farkındayım ancak hem Mr. Stickland hem de bizimle beraber olan hasta bir hizmetçi açısından Smyrna'ya dönme endişemiz bu rota üzerindeki kimi noktaların hak ettiklerinden daha az dikkatli biçimde araştırılmalarının nedeniydi.

Süleymanlı 'Oda'sından ayrılıp kalenin girişinden geçerek eski su yolu üzerinden 3 mil kadar kuzeye yol aldık. Yönü yıkılmış kemer kalıntılarından belli aralıklardaki küçük taş yığınlarıyla çizilmişti ancak ovayı da kaplayan bodur çobanpüskülü çalılırlarıyla neredeyse gizlenmişti. Göbekten Smyrna'ya çıkan bir anayolu geçtik. Bu yol bizi direk Tacmac'a götürecekti ancak rehberimiz yolumuzu kaybedeceğimiz bir başka yolu tercih etti. Bununla birlikte birkaç gündür bakındığımız siyah trakit dağ kümelerinden geçmemizden dolayı biraz teselli bulduk. Batı sınırını oluşturdıkları uzun kireçli Göbek

¹³² Neocaesarea yolu üzerinde, Tavium ve Zela arasındaki şehirlerle alakalı olarak da benzer hataların Peutinger tablosuna sokulduğunu da ayrıca söylemeliyim.

¹³³ Asia Minor, vol.i.p.92

ovasından keskin bir şekilde yükseliyorlar. Denizdeki kayalık ada guruplarına benzer şekilde, haşın tepeler üzerinde kule gibi yükseliş görünüşleri göz kamaştırıcı ve şahane.

Süleymanlı'nın 4 mil kuzeyinde, bir çeşmenin yanında yönümüzü kuzeyden batıya çevirdik ve muhtemelen tarihi Dorlion-Philadelphia yoluyla aynı araziyi işgal etmiş Uşak'tan Allah şehrine giden uzun kervan yolunu geçtik. Dağlara yaklaştıkça arazi daha da engebeli hale geldi. Trakit taşları ve diğer volkanik kayalar yüzeye serpilmişti. İlerledikçe, özellikle Karaca Ahmet Köyü'nü geçtikten sonra, ebat ve miktarı artıyordu. Beyaz kireçtaşı toprak gittikçe seyrekleşti. Yerini hafifçe kuzeye alçalan kum ve çakıl yataklarına bıraktı.

4'te tepelere ulaştık. Derin ve dar bir su yatağından geçince, kayaları içinde barındıran kum ve çakılın traktik tüfsü topak yatakları üzerinde yayıldığı bir bölüme rastladık. Tamamı, yatay kireçli toprak tortusundan önce var olmuş olması kuvvetle muhtemel traktiğe karşı uzanıyordu.

Bu kayalık bölgeden daha yabani ve kasvetli bir şey olamaz. Kilometrelerce karşımıza tarım izi çıkmadı ve bir bitki örtüsü işareti dahi görmek neredeyse imkansızdı. Her iki yanında, kayalar her tür biçimdeki yüksek çıkıntılı tepelerin içine yükseliyor. Tabanına yakın, yanık birkaç meşe ağacı büyümüş. Aradaki bütün arazi taş ve kaya kalabalığının dışında bir şey sunmuyor. Bazı yerlerde mika kayacı ve kuvars kayası toprağın verimsizliğine katkıda bulunan traktikle yükselmeye zorlanmış. Bu kayaların volkanik faaliyetle değişime uğramış olduğu açıkça görünüyor zira bazı dere yataklarında Lidya taşı veya yeşim taşına değişmiş killi toprağa benzer koyu mavi yarı seramikleşmiş kaya ve katmanlaşmış kuvars kaya gözlemledik. İlerledikçe arazi daha da ağaçlığa büründü. Büyük miktarlarda ihraç amacıyla Smyrna'ya gönderilen genç meşe ağaçlarının mazılarla kaplı olduğu geniş bir ormanlığın içinden geçtik.

Şimdiye kadar hep bu trakit dağların, çoğu haritalarda daha da doğuya uzandığı gösterilen Catacecaumene'nin başlangıcı olduğunu düşünmüştük ancak şimdi keşfettik ki bu dağlar başka hiçbir volkanik kaya sistemiyle bağlantısız duran yalnız kalmış bir küme oluşturuyor. 6.15'te geniş açık bir vadiden ortaya çıktık ve güneye dönerek Tacmac Ağasına ait küçük bir çiftliğe ulaşana dek dağ eteklerinden yolumuza devam ettik. Çiftlikten ayrı berbat bir kulübede geceleme zorundaydık. Çiftlik, Türkmenler gibi kış boyunca Kütahya'nın ötesindeki ovalara çekilen bir Yörük çoban ailesi tarafından mesken edilmişti.

9 Nisan. Gün ağardıktan hemen sonra Tacmac'a yola çıktık. Engibeli arazi üzerinde bir mesafe trakit taşları ve çakılları saçılmış. İlerledikçe düzleşirken bir yandan da taşların miktarı azaldı. Toprak kum ve çakıl yataklarından meydana geliyor. Trakit, yerini, Tacmac'ın yakınında orijinal yerinde,

ova seviyesinin üstünde açığa çıkan kuvars çakılları ve tabakalaşmış kaya parçalarına bırakıyor. Solumuzda, Kula'nın güneyine uzanan ve Tmolus Dağı'nın başlangıcı denilebilecek sıra dağlarla bağlanlı çorak tepelere doğru yükseliyorlar.

Arazi sağa doğru meyilli ve bu yükseltilmiş oviden kaçan ırmakların Hermuz'a katıldığı belli oluyor.

8.30'da Ağanın konağına ulaştık; kocaman payandaları ve mazgallı siperleriyle açıkça savunma amaçlı inşa edildiği belli bir duvarla çevrilmiş geniş bir avlunun ortasında miskin bir meydan içinde miskin ahşap bir bina. Rahatsız edilmeyen bir malikanede yüzlerce leylek yuvalarını tahrip olmuş tavanlarında kurmuşlar. Gürültülü konuşmaları ve sürekli çırpınışları önümüzdeki manzaraya epeyce katkıda bulunuyordu.

Tacmac Ağası çok önemli olmasının yanında Kütahya Paşasına bağlıdır. Şu anki sahibi İstanbul Haznedar'ının sevdiği biridir. İçine saklandığı altın nakış ve brokar kumaşla kaplı, en pahalı kürkle sarılmış, kırmızı bezden yapılmış pançosuna bakıldığında yapmacık ve gösterişle itham edilebilme olasılığına rağmen daha göz kamaştırıcı bir kişisel görünümde veya daha çekici nezaket tarzına sahip bir başkasına çok nadiren rastladım. Israrla bir gün kendileriyle kalmamız için bastırır da arkadaşımın işi ve Theodore'nin hastalığı bunu imkansız kılıyordu. Tacmac'da tedarik edebileceğimiz at da bulunmayınca, Tacmac ve Kula yarı yolundaki küçük bir köy olan Aktaş'ta geceyi geçirmemiz koşuluyla, sürücüler bizi sekiz saat daha Herdeki Kula'ya gitmeye zorladı.

Buradan ayrıldıktan hemen sonra hemen hemen düşey eğimde alçak bir şist ve görünüşte kumtaşı değişiminde bazen katmanlaşmış kuvars kaya dizisine tırmandık. Zirveye ulaştıktan sonra, Aktaş'a kadar ardıl birçok sırt ve vadiler üzerinden ormanlık tepeler arasında uzun bir inişe geçtik. İlk 4-5 mil boyunca vahşi ve baharda yapraklarla dolu olduğunda aşırı güzel olacağını düşündüğüm şahane bir manzara arasından hızla akan bir nehir yatağını takip ettik. Solumuzda ormanlık tepeler epeyce bir yükseliyor. Kula'nın güneyine uzanan kayalık dağlar hemen arkasında. Aynı yapıdaki mika şist ve kuvars kaya bütün yol boyunca devam etti. Her yerde budanmış meşe ağaçları. Yörük'lerin koyun ve sığır sürülerini yaz boyunca dağlarda otarırken sıkça başvurdukları bir uygulama. Sürülerinin yemeleri için ince filiz ve dalları keserler. Sonucunda ancak bir kaç, o da kalırsa tabi, olgunlaşır.

Bu çapraz sıraların birinin doruğunda hava koşulları sonucu farklı biçime girmiş, insan kafasına fevkalade benzeyen ve sadece çok küçük bir dayanakla destekli tuhaf bir kaya kütesinin üstünü karaladım.

Arazi yapısı yolun yarım mil kuzeyinde dere yatağında kurulu kuytu köşede yalnızlaşmış, öğleden sonra 2'de ulaştığımız Aktaş köyüne kadar aynıydı. Öğleden sonra doğuya giden yüksek bir tepeye tırmandık. Diğerleri

gibi bu da mika şist ve kuvars kayadan oluşuyordu. Birçok parçasının üzerinde titanyum oksit izleri görülebiliyordu. Mr. Stickland dere yatağında bunlardan büyük bir kristaline ulaştı. Zirve bakışı çok daha genişti. Hermuz'un aktığı az bulunur çıplak vadilere, kuzeye doğru yukarıdan bakıyordu. Nehrin her iki yanında, sırasıyla bir göl tabanı ve ovanın düz bir yüzeyi olmuş ve şimdi de yükseltilmiş bir platonun dorukları olan uzun yaylalar. Kenar ve uçurumlarının girintili ve dalgalı oluşu; nehrin, araziye şu anki görünümüne kavuşturan etken olduğunu ve deprem ve volkanik güçlerin yol açtığı çatlak veya kırıklardan kaynaklanmadığını kanıtlıyor. Daha kuzeyde, doğu yoluyla kuzeye yönelen Akdağ'ın ve kuzeydoğuya yönelen Morad Dağı'nın karlı doruklarını fark ettik. Güney manzarası ise Tmolus Dağı'nın karlı tepeleri ile kuşatılıyor. Aktaş'da su, 207°F'ta kaynadı ki bu yaklaşık 2800 veya 3000 feet yükseklik veriyor.

10 Nisan. -Saat 7'de Kula'ya gitmek için Aktaş'tan ayrıldık ve yeniden güneydeki dağlardan Hermuz vadisine doğru uzanan çapraz mika şist tepelerin birinin zirvesindeki Türk Mezarlığı yanından giden yüksek yola düştük. Kula'nın yaklaşık 6 mil doğusunda, hava etkisiyle kolayca değişen yumuşak mika şistin Hermuzun da içinden aktığı gölcül tortu yapısına katkıda bulunduğu ovaya indik. Kademeli aşınması, aynı nehir tarafından Smyrna Körfezi'ne taşınan yumuşak alüvyon çamuru kendi dönüşümünde temin ediyor. Ovaya ulaştığımızda Catacecaumene veya "yanmış" bölgeye yaklaşmamızın ilk kesin kanıtına eriştik. Dere yatağının karşı kenarında alüvyon yataklar tam sütunsal olmayan kalın bazalt örtüsüyle kaplı. Biraz sonra sağımızda yoldan yaklaşık bir mil mesafede koni biçiminde birkaç tepegözü-müze ilişti. Birinin üzerinde belirgin biçimde bir krater gördük. Yanları kısmen parçalanmış. Az sonra, bu konilerden birinden yayılmış siyah ve cürufolu bir lav yatağından geçtik. Genelde iyi ekili bu taşlı ova sayısız meyve ağaçlarıyla beneklikti. Dokuzda, kuzeye akan küçük bir nehirden daha önce yukarıdaki bir köprüyle, ancak şimdi sadece enkazı görülebilen, yürüyecek geçtik.

Buradan itibaren arazi, 10.04'te vardığımız Kula ovasını doğu topraklarından ayıran mika şistli ve kuvars kayalı tepe zirvesine kadar kademeli yükseldi. Aniden harika bir manzara kendini bize sundu ve bir bakışta bile Catacecaumene'nin bazı temel özelliklerini gösteriyordu. Üzerinde durduğumuz tepenin kısırlığı sağımızdaki en kuzey uçtan başlıyordu. Bahsında, siyah ve kubbe şeklindeki cüruf ve kül tepesi ova üstünde yaklaşık 500 feet yükseklikte. Burası Kula yanardağı Karadevrit veya Black Inkstand idi; bize o kadar yakındı ki vahşi ve haşin karakterinden hiçbir şey kaybetmemişti ve o kadar dikti ki katılaşmış lav yüzeylerine çıkmak imkansız görünüyordu. Önümüzde, siyah ve haşin bir lav ırmağı sağdan sola yayılıyor. Binlerce şekle girmiş yüzeyi, hiddetli rüzgar arasında taş dönmüş dalga kıranlara

benziyor. İçinden aktığı görünen zengin ovayla, koni tabanından doğması nedeniyle dikkat çekici bir karşıtlık oluşturuyor. Ötesinde, kuzeybatısında başka volkanik konilerde var. Pürüzsüz ve ekili yüzeylerinden zirveye kadar ulaşan üzüm bağları dikkate alınırsa çok daha eski bir zamana ait olsa gerek. Kula şehri, soldan ileride, güney noktasına kurulu olduğu lav üzerinde yükselen uzun ve zarif minareleriyle duruyor. Resmin arka planı güneydoğudan kuzeybatıya yayılan ova etrafında yarım daire çizerek serilmiş bir dizi güzel manzaralı ve engebeli tepelerle dolu.

Aceleyle bu manzaranın taslağını çizerek ovaya indik. Sürekli su baskınlarına maruz kalmış görüntüsü veriyor. Ama şimdi derin kum içinde ve kuru. Henüz terk ettiğimiz soldaki tepelerle ve sağda siyah lav akıntısıyla sınırları çizilmiş. Onu yirmi geçe şehre ulaştık. Dar caddelerinden kıvrılarak ilerlerken karanlık ve loş görüntüsüne vurulduk. Üzerinde şehrin durduğu siyah lavdan yapılmış evler, temiz ve iyi döşeli bir avluyla genelde yoldan ayrılıyor ve loş görüntüsüne katkıda bulunan yüksek bir duvarla çevriliyor. Bununla birlikte, muntazam ve rahat ve bazen kapı girişlerinden gülümseyen Yunan yüzlerini yakalıyoruz. Bursa'dan ayrıldıktan sonra Yunan nüfusuna rastladığımız ilk yer. Türk kadınları gibi Yunan kadınlar da titiz değil ve devamlı kaçıyorlar ve kendilerini bizden saklıyorlar. Kula'nın nüfusunun 1800-1900 aile olarak telaffuz ediliyor. Bunların en az 600'ü Yunan. Caddelerden at sırtında giderken gerek umumi çeşmelerde gerekse hususi ev duvarlarında birçok mermer ve eski yontular gözlemledik.

Kendimizi Yeni Han'da boş bir odaya yerleştirip Uşaklı sürücülerle hesabı kapatarak şehirden yaklaşık bir buçuk mil kuzey-kuzeydoğuda bulunan volkanik koniyi incelemeye başladık. Yol, civardaki köylülerin kolaylığı için patikanın aşındırıldığı pürüzlü lav yüzeyinden geçiyordu. Siyah ve kırmızı cürufklar üzerinden yaptığımız zahmetli iniş bizi dar zirveye çıkardı. Kuzeydoğuya kopmuş, siyah ve kırmızı poza ve küllerin dağınık döküntü parçalarından şekillenmiş derin dairesel bir saha. Krater'in kalıntıları ayaklarımızın altında. Fakat Krater'in %10'luk kısmından fazlası görünmüyor.

Kula'ya dönüşümüzde, bir çeşme yanında üzerinde TİBEPİ KAAYYı ke" limeleriyle başlayan yıpranmış yazıtı bulunan ince beyaz bir mermer lahit ve beyaz mermer içine iyi kazınmış ve iyi korunmuş büyük bir aslan figürü gözlemledik. Han'da bulduğumuz bir Yunan, civarda Ghieurde, Megne, Davala ve Hamamlı gibi antik kalıntı ve harabelerin bulunduğu birçok yerden bahsetti. Mr. Arundel'in anlattığı Davala, eski Tabala; müteakiben ziyaret ettiğim Megne, eskilerin Maeoniası. Muhtemelen Eski şehir mahalleri olmalarına rağmen gerçek isimlerini veremiyorum.

10. Bölüm

Kula'dan Hareket - Volkanik Arazi - Adala - Bazalt Taşları - Herinuz Ovası - Alyattes Mezarı - Sart Harabeleri - Kasaba - Smyrna Yolu - Ninfi Ovası - Kavaklıdere Geçişi - Smyrna'ya Varış - Gezginlere İpuçları

11 Nisan. 'Pazar' günü olması nedeniyle piyasa hareketliydi. Sahşta sunulan başlıca eşyalar, ayakkabı derileri ve kilimlerdi. Ayakkabı derileri şehirde tabaklanıyor. Kilimler civardaki Yörük kadınları tarafından imal ediliyor. Tamamı halı türünde gözükyor ve 60 ile 500 kuruş (12 şilinden 5 gineye kadar) arasında satın alınabiliyor.

9'da, sekiz saatlik mesafedeki Adala için yola çıktık. Kasabanın bahsındaki düz ovayı yaklaşık bir mil karşıya geçtikten sonra mika şist gibi eski taş kümeleri, katmanlaşmış kuvars kaya ve mermerden meydana gelen hafif eğimli tepelere hrmandık. Bu tepeler genelde zirvelerine kadar özellikle asmalarla ekili ve zengin bitki örtüsüyle kaplı. Pek çok nokta güzel bahar çiçekleriyle minelenmiş ve özellikle parlak kırmızı olmak üzere her tonda Numan çiçekleri, ayaklarımızın altındaki toprakları süslüyor.

Kula'dan 33 mil uzakta sağ tarafımızda Karadevli'ten daha eski bir zamana ait gibi görünen ve üzüm asmalarıyla kaplı birkaç volkanik koni fark ettik. Bir tanesi siyah, cürufu ve pozalı haliyle bir mesafe daha kuzeybatıda. Yarım mil daha ilerde solumuzda kalan bir başka koninin yanından geçtik. Yol bir süre cüruf, kül ve lapilli (Yanardağlardan fırlayan çok küçük katı parça) ile örtülüydü. Toprak da siyah ve cürufu ve de kuvars kaya ve lavbloklarıyla karışmıştı.

Aynı yönde bir buçuk mil daha gittikten sonra engebeli bir vadi düzlüğüne indik. Sağımızda birkaç volkanik koni ve solumuzda bir dağ zinciriyle sınırları oluşuyor. Çok sayıda deve, bu dağlarda çobanpüsküllü çalıları ve diğer dikenli bitkilerle besleniyorlardı. Genişliği bir milden birazcık fazla olan düzlüğün sonuna varmadan önce, sağımızda Kula'daki Karadevli'te benzeyen siyah ve cürufu bir koni daha gördük. Bu koni, sonuncunun yaklaşık altı veya yedi mil kadar batısında. Bir sonraki arazi incelemesi gösterdi

ki bu en son karakterden sadece 3 adet koni vardı. Her birinden Hermuz'a doğru siyah ve pozalı önemli birer ırmak akıyor. Her biri birbirinden yaklaşık 5 mil kadar uzakta ve Strabon'un *Catacecaumene* tanımlamasındaki¹³⁴ 'rQELÇ <pvaov tamlamasına tam olarak karşılık geliyor. Belki de, gün içindeki duman veya bazı volkanik buhar bu volkanik deliklerden açığa çıkmış olabilir.¹³⁵

12.IS'te, ovanın batı sınırını oluşturan alçak tepenin zirvesine vardık. Oradan sayısız kuvars damarlarıyla çaprazlanmış dik ve çarpık kayalar arasından ve yeteri kadar toprak bulduğu yerde kalın çobanpüskülü, meşe ve ardıç çalılarıyla kaplanmış dar bir vadiden aşağı hızlı bir inişe geçtik. Zaman zaman kum tarafından emilerek tabandan bir küçük ırmak akıyor fakat aşağıdaki kayaların arasından yeniden ortaya çıkıyor. Her adımımızda artan güzelliğiyle yeni başlayan bitki örtüsü önümüze atılıyor. Çiriş otları (Bethlehem yıldızı), yaygın olanı büyük ve beyaz olan ve Arum *Dracunculus*'tan (Zehirli bir yılanıyastığı türü) oluşan iki tür yılanıyastığı bol miktarda gözümüze çarpıyor. Arazinin daha aşağı kısmı ise küçük ve güzel mavi süs bitkisi (süsen) ile çevrelenmiş.

Biraz zaman sonra bir başka çeşme ve karakolun yanından geçtik. Burada daha inatçı bir bahşiş tavrı ile karşı karşıya kaldık. Bu dağ geçişlerini gözetlemek için mevzilenmiş korumalar genelde zeybekler. Nehir ve Hermuz arasındaki arazide ve Meander kıyılarında ikamet eden bir köylü sınıfı olan bu zeybekler birkaç yıl önce gerçek veya hayali yanlışlarından dolayı Sultan'ın otoritesine karşı örgütlenmişlerdi. Bastırdıklarını açıkça ifade ettikleri soyguncular kadar soyguncuydular ki bazen hala öyleler. Her bir geçenin duraklaması için nezih bir mazerete neden olan bir kahvehaneyi ellerinde bulundurlar. Yolcuların canlandırma şovu altında, birkaç kuruşluk bahşişi karşılığında sessizce rahatlamalarını sağlarlar.

Küçük Asya'nın tüm yollarında karşılaştığımız pek çok sayıdaki çeşmelerden fazlaca etkilendik. Kavurucu ve kurumuş ovalar üzerinden giden bir yolcu için paha biçilmez diler ve genelde bir Türk köylüsünün saf hayırseverliği ve içten gelen doğal misafirperverliğinin ürünüdürler. Akan bir ırmağın oluşumu için pınar veya su kaynağı olmayan bazı yerlerde, komşu köyden hayırsever biri, güneşten korumak için taş veya ağaç dallarıyla yapılmış kaba bir kulübeye büyük bir su kabı koyar. Bu kavanoz veya kap günlük olarak ya da gerek duyuldukça dolduruluyor ve su bazen kilometrelerce uzaktan getiriliyor.

1.22'de vadiden ayrılıp tepelerin üzerinden hemen sağa döndük. Tarım izleri görünmeye başladı. Türk zirai uygulamalarının çoğundaki Triptole-

¹³⁴ Strabon, lib. xii. c.8.

¹³⁵ Catacecaumene jeolojik yapısının tam bir tanıtımını 2.Cilt'te bulabilirsiniz.

mus döneminden bu yana gerçekleşmiş makine gelişmelerinden fazla faydalanılmamış basitlikten de oldukça etkilendim. Sürgü, direğe sağ açılarda yerleştirilmiş ağır bir kütük veya odundan bir çubukla yapılıyor. Ve oraya bir çift öküz bağlanıyor. Sürücü karıklardan sürüldüğünden dolayı ağırlığını arthrmak için çapraz direğin üzerinde duruyor. Harman tahtası yaklaşık 4 feet uzunluğunda 2 feet genişliğinde bir odun parçası. İspanya'dakilere az çok benziyor. Fakat burada alt yüzey neredeyse iki inç uzunlukta, yanlamasına konulmuş ve yarım inç'i ağacın ötesinden çıkıntılı taşlarla sıkıştırılmış. Bazı yerlerde bu amaçla kullanılmış güzel akik taşları gördüm. Tahıl üzerinden sürülürken 3-4 kişi tahtanın üzerinde durur veya oturur. Sonucunda, sadece saman kırılmaz ve çöpe dönüştürülmez aynı zamanda mahsulün kendisi de çoğu zaman berelenir ve kırılır.

Buna rağmen, bu durumdaki buğday, pirinç almaya gücü olmayan fa- kir sınıf Türk köylüleri tarafından çokça tüketilir. İç kısımlardaki küçük ka- saba ve köylerin birçoğunda, kadınların tahta bir sopayla buğday dövdükle- ri mermer bir havanı göze çarpan yerlerde görebilirsiniz. Dövme amacıyla genelde hafifçe nemlendirilir. Bu bedenmiş buğday veya bulgurdan yapılan pilav, pirinçten yapılanı göre çok daha kötüdür.

Saat 2.18'de ovaya ulaştık ve solumuzdaki yüksek tepeye kadar yükse- len yumuşak, gri ve kolay çözülen bir trakit yığını üzerinden geçtik. Bura- dan sağımızdaki dağ etekleri boyunca, şimdi nerdeyse kurumuş derin ve dolambaçlı birkaç suyolundan geçerek Adala'ya kadar devam ettik. Sart ovasının doğu sınırlarını oluşturan ve mika-şist ve kuvarsa benzer kayalar- dan oluşan bu tepeler dizisi, iç kısımlardaki bazen tepe zirveleriyle neredey- se aynı seviyede olan yükseltilmiş ova ve terasları desteklemek için birer siper görevi üstleniyor.

3.42'de, sağımızdan yaklaşık 200 yarda uzakta Dombaili adında küçük bir köyü geçtik. İsimlerin varsayılan benzerliğinden dolayı bazı insanlar yeterli temellere sahip olmadan buranın eski Tabala olduğunu hayal etmiş- lerdir. Fakat hiç şüphe yok ki Tabala şimdi Davala diye anılan Kula'nın öte- sinde bir yerdedir. Dombai, bir Türkmen adı gibi geliyor. Zaten Dineir'in önündeki Dombai ovasında da bu insanlar yaşıyor. Dombaili'de, bereketli Sart ovalarında yaz aylarında sürü ve davarlarını besledikten sonra kışın oraya çekilen Türkmen barakaları dışında görülecek bir şey yok.

Bir saat daha sonra yürüyerek geçmek zorunda kaldığımız Hermuz ke- narlarına ulaştık. Genişliği oldukça büyüktü ve kimi yerlerde fazlaca derin- di. Karşı tarafına geçince kirli ve berbat durumdaki Adala kasabasına girdik. Derhal Ağa'nın konağına gittik. Girişte oturan şişman, neşeli görünümlü sahibiyile karşılaştık. Beyaz ceket, bol ve tok bir pantolondan meydana gelen yaz elbisesini giyiyordu. Bazıları yeri sulamak, tozu önlemek ve havayı fe- rahlatmak üzere görevlendirilmiş kalabalık ve renkli bir grup, etrafını çe-

virmişti. Nargilelerimizi çektikten ve küçük kahvelerimizi içtikten sonra, her zaman olduğu gibi ferman ortaya konuldu. Yataklarımızı ortak kullanılan Han'ın kir ve gürültüsü ortasından almamızı tavsiye ettiler.

Adala'nın Steph. Byz.¹³⁶ tarafından bahsedilen Attalia adındaki bir Lidya şehri mevkii üzerinde durduğu sanılıyor. Steph., oranın daha eskiden Agroira olarak anıldığını söyler. Ancak bu varsayıma delil oluşturabilecek herhangi bir kalın bulunmuyor. Akşam yemeğimiz hazırlanırken, şehrin kuzeyinde daha önce adını duyduğumuz eski bir kaleyi ziyarete gittik ancak orta çağlara ait sadece bir hisar kalıntısından ibaretti. Görünüşe göre Türklerle aitti. Catacecaumene içlerinden Hermuz vadisine akan ve Adala'nın kuzey-kuzeydoğuya akan nehri ile aynı boğazdan ovaya giren lav ırmağının en ucunda inşa edilmiş. Kula'da olduğu gibi pürüzlü, siyah ve dalgalı bir yığın. Şehre girişimizden önce dikkatimizi çekmişti. Orayı geçmek mümkün görünmüyordu ancak uçuşumun köşesinden 50-60 feet yükseklikte nehre sarkan dar bir patika yol keşfettik. Boğazın kendisine doğru yaklaşık iki mil kadar yol aldık. Yaklaşınca eninde 4 yardadan fazla olmayan dar bir duvara daralmış lav ırmağını gördük. Bu ırmak, şehrin yakınında yaklaşık bir millik bir sahaya yayılmış. Her iki yanında, zaman ve su hareketinin ürettiği etkileri sonucunda dik kayalıklar bulunuyor.

Karanlık, sarp lav üzerindeki patikayı bir parça tehlikeye çevirene kadar geri dönmedik. Havanın yumuşaklığı ve akşamın güzelliği, iç kısımlardaki yüksek arazilerde en son tecrübe ettiklerimizden o kadar farklıydı ki gün ışığının her nebzesinden faydalanmaya teşvik ediyordu bizi. Ovadaki bitki örtüsü ve hatta kayaların üzeri 3 gün önce geride bıraktığımız iç kısımlara göre en az bir ay daha ileri görünüyordu. Dalları diken gibi iğneli yabani badem meyvesi çoktan yola çıkmış. Smyrna'ya yakın ovalarda daha sonradan bol miktarda gördüğüm bodur çalılı sarısalkımın sevimli bir türü, çiçeğini yitiriyordu. Ayrıca sarı yasemin ve leylak vs. çeşitliliğine de rastladık. Uzun süre olmayışımızdan dolayı alarma geçmiş olan Ağa, sert lav üzerinden yürümek mecburiyetinde kaldıkları için homurdanan bazı adamlarını bizi aramaya göndermiş.

12 Nisan. Adala'dan Sardis'e. Sabah alı buçukta nehrin kuzey veya sağ kenarları boyunca zengin Hermuz ovalarını geçerek Adala'dan ayrıldık. Sardis'teki Kasaba'ya direk yol sadece on iki saat ama Menzilci, Halyattes mezarı etrafından dolanarak on beş saate çıkarmamız konusunda ısrarcı. Ovalardaki bitki örtüsü çok bereketli. Bir mesafe ılgın fundalıkları içinden yol aldık ve bu yıl ilk kez bülbül sesi duyduk. Neredeyse tam batıya yaptığımız üç saatlik yürüyüşten sonra Alyattes höyüğü görüş alanımızda, göze çarpan bir nesne oluyor ve çevresindeki sayısız küçük mezarlar üzerinden

136 Cram. Asia Minor, vol.i.p.435. Steph. Byz.v. AnEİELK

oldukça yükseliyor. Yukarı doğru 60 taneye kadar saydığımız, eski Lidya krallarının nekropolisi olduğu belli olan bu höyük yığını Türkler tarafından "Bintepe" olarak adlandırılıyor. Bugün, sürü ve davalarına hizmet eden ova üzerinde kamp kurmuş Türk sakinleri tarafından terk edilmiş çoğu enkaz halinde birkaç köy geçtik. Binlerce leylek civardaki duvar ve hasar görmüş ağaç üstlerine yuvalarını kuruyorlardı. Bunun dışında ova üzerinde diğer az rastlanır kuşlar, birkaç gri Numidya turnası, ve kırmızı ve kahve-renginde zarif ördekler de gördük.

Saat 10.30'da kuzeybah yönünde, höyüklerin bulunduğu kireçtaşlı tepelere doğru tırmanışa başladık. Sağımızdaki Gygaean (Marmara) gölü kuzeye doğru uzanan ovanın bu kısmını dolduruyordu. Zirveye ulaştığımızda bu sakin gölün tamamı ayaklarımızın altındaydı. Sulak kıyıları sazlık. Tepelerin hepsi birden çöktüğü görülen kuzeyi ve fazla suyun kaçmaya fırsat bulduğu Hermuz'a açıldığı güneydoğusu hariç her bir kenarı tepelerle çevrili.

Bu noktadan bir mil güneyde genel olarak Alyattes mezarı olarak tasarlanmış en önemli höyüğe ulaştık. Tabanının çevresini atlarla dolaşmamız yaklaşık 10 dakikamızı aldı. Ki bu da yaklaşık yarım mil çevre uzunluğu anlamına geliyor. Kuzeye doğru, yapının¹³⁷ bir bölümü gibi görünsün diye kesilerek çıkarılmış doğal kayadan, beyaz yatay katmanlı topraklı kireç taşından oluşuyor. Üst kısmı kum ve çakıl. Hermuz yatağından getirildiği belli. Çeşitli derin dağ geçitleri zamanla kenarlarından özellikle güney kısmından aşınmış; düz çimenden daha iyi bir yürüyüşe olanak sağladığı için zirveye bu geçitlerden birini takip ederek çıktık. Burada yaklaşık 18 feet karelik bir temel kalıntısı bulduk. Kuzeyinde, 10 feet çapında, dairesel, tabanı yassı ve kenarı ya da ucu kalkık devasa bir taş var. Höyüğün tepesine süs olarak konulduğu apaçık ortada. Herodot, bu höyüklerden bazılarının tepesine erkeklik organın dikildiğini söyler. Bu da onlardan biri olabilir. Fakat Mr. Stickland, kötü hava şartlarında yıpranmış yüzeyinde insan yüzünün kaba bir temsilinin çizilmiş olabileceğini tahmin ediyor. Bu höyük, zeminin güneye eğimli olmasının sonucunda başka bir yer değil de Sardis mevkiinden bakıldığında çok daha büyük görünüyor. 22 derecelik bir açıda yükseliyor ve her yandan göze çarpıyor.

Üç tanesi olağanüstü büyüklükleriyle diğerlerinden farklı bu devasa toprak yığınlarına onları yapan insanları güç ve girişimciliklerinden etkilanmeden ve de atalarının ve krallarının hatıralarını böylesine kaba ve uzun süreli anıtlarla korumaya çalışmış ulusun enerjilerine hayran kalmamak imkansız. Aslında, şimdiye kadar işgalcilerin yıkıcı ellerinden kurtulmuş

¹³⁷ Bu durum, Herodot'un Halyattes mezarı temelinin büyük yontma taşlardan oluşmuş olduğu gözlemine neden olmuş olabilir.

görünüyor ancak hizmetimize amade zaman ve araçlar bu kral mezarlıklarının her hangi birinin içine girme teşebbüsümüze fırsat vermedi. Bununla birlikte bir girişim muhtemelen vurguncu veya antikacı için zengin bir ödül olurdu.

Balı yoluyla güney yönünde, Sardis istikametinde höyükten ayrılarak eğimli ovalar ve inişler üzerinden 6-7 mil devam ettik. Bu ovalarda kalabalık bir deve sürüsü otliyordu. Aşağıdaki bataklıkta çok sayıda büyük sığır ve at sürüleri. Mezarlıktan yaklaşık 4 mil uzakta Hermuz'un kumlu kıyılarına geldik. Nispeten tehlikeli bir yürüyüşle zorluk çekerek karşıya geçtik. Irmak hızlı ve geniş, bazı yerlerde derindi. Sardis'e varmadan bir mil beride bir Türk mezarlığının yanından geçtik. İçinde çok sayıda kırık sütun direkleri ve eski heykelciliğe ait diğer parçalar vardı ama yazıt bulunmuyordu.

Birkaç siyah Yörük çadırı dışında Sardis'teki tek mesken, evinde konakladığımız Rum bir değirmenciye aitti. Değirmen tekerini döndürmek için iç kalenin yanından akan ırmaklardan birinden faydalanmış. Sardis harabelerinin her iki yanına, biri doğuya diğeri batıya, yüksek Tmolus dağından¹³⁸ küçük bir ırmak düşer. Daha geniş olan vadiden geçen ve İonyalı Kybele tapınağı yanından geçen ikincisi genelde altın yatağı Pactolus¹³⁹ olarak kabul edilir.

Tepenin dibindeki Hristiyanlığın ilk zamanlarında kiliseler için dikilmiş görünen 2 büyük binayı inceledikten sonra tiyatro ve stadyuma çıktık. En aşağıdaki, tuğla kemerleri destekleyen etkileyici birkaç mermer payandadan oluşuyor. Tuğla işçiliğinin büyük bölümü maalesef kaybolmuş. Sadece kemer kaynağını göstermeye yetecek kadarı kalmış. Yaklaşık 200 feet uzunluğunda. En uzun noktası doğudan batıya ve Rum kiliselerindeki mihraplara benzer şekilde ancak dıştan görünmeyen her iki yanından yarım dairesel bir bitime sahip. Diğeri, tepenin üst kısmındaki de 6 mermer payanda üzerine kaldırılmış tuğla kemerlerden oluşuyor. Tamamen önceki binalardan yağmalanmış mimari parçalardan yapılmış. Korinth ve İon usulü kalıplar, sütun direkleri, frizler, sütun baştabanları ve pervaz parçaları, hepsi bol miktarda çimento ile birbirine işlenmiş. Bu payandalardan sadece 4 tanesi ayakta.

Bazı gezginler buranın kıyamet hikayesinde bahsedilen Sardis kilisesi olduğuna alelacele karar vermişlerdir. Fakat bu ifadenin daha sonra kurulmuş Hristiyan topluluğuna işaret etmiş olabileceğinin yanında yukarıda tanımlanan yapının doğası gösteriyor ki, tarihi en az 4. yüzyıl sonlarına doğru Pagan dininin devrilmesi ve tapınakların yıkımından sonraki devre kadar gidiyor olmalı.¹⁴⁰

¹³⁸ Bozdağ.

¹³⁹ Tov μ(γav ITawı:wAov LvXQUaov. Soph. Philoc. 394

¹⁴⁰ Gibbon, *Decline and Fa/l*, ch.xxviii.

Tiyatro, Roma yapısında görünüyor. Taşla yüz yüze kalmış seyirci bölmesi, kanatları dışında tamamı gevşek molozla inşa edilmiş. Mermer oturaklar, sahne önü ve sahne, hepsi gitmiş. Hemen önde, sağ açılarda geçen stadyum kalınlıkları. Kuzey kenarı, tepe kenarı boyunca süren kemerlerle desteklenmiş bir duvarla suni biçimde şekillenmiş.

Buradan güneydoğuya inerek kısa zamanda yassı bir platforma ulaştık. Üzerindeki iyi konumlanmış küçük bir kare bina kalınlığı bulunuyordu. Frig dağlarının cesur taslağıyla sınırları çizilen ovanın harikulade manzarası önünüzde. Güneyde ise akropolis tepeleri vahşi bir karışımında kule gibi yükseliyor. Kumlu yumuşak yataklarından dolayı kar ve fırtınalı havalarla aşınarak değişik, harika biçimlere girmiş. Diğer yandan dayanabildikleri yerlerde bodur çobanpüskülü, kocayemiş ve diğer fundalıklar bolca yetişmiş.

Biraz yorgunlukla birlikte doğudan (genelde bahdan çıkılan) akropolis doruğuna dar dolambaçlı bir patikadan ulaştık. Düşünüyorum da dağ keçisi veya bir çakal dışında hiç kimse tarafından daha önce kullanılmamış. Ufalan toprak doğası bunun bir zamanlar Pers askerleri tarafından hisarın ele geçirilmesi için hrmamlan patika olduğu düşüncesine girmemizi engelledi. Burada muhtemelen Bizans'a ait olan bir hisarın giriş ve duvar kalınlıklarına rastladık. Aşağıdaki iki bina gibi özellikle eski parçalardan yapılmış. Aralarında birkaç yazıt¹⁴¹ bulduk. Bazıları daha önceden de kopya edildi. Ancak Helenistik yapıya ait hiçbir ize rastlamadık.

İç kaledeki en ilginç özellik sürekli su ve sel aşındırmalarıyla hızla dağılmasıydı. Üzerinde hala bulunan yıkık duvar parçaları sayesinde yıkımdan kendini koruyabilmiş birkaç ayrılmış kule ile çift katlı bir duvar ve dikey kayalıklarla korunmuş dar bir bayır dışında eski doruğun tamamı yok olmuş. Bunların bile alı kısmen kazınmış. Kış baskınları ve kavruk yaz güneşli önümüzdeki birkaç yüzyıl onları da aşağıdaki vadi seviyesine indirecek. Dolayısıyla tamamı zamanla çökecek ve dökülmesinin ardından Sardis'ten kalan birkaç harabeyi de örtecek.

Bu muazzam zirvenin manzarası gerçekten muhteşem: Kuzeyde zengin ovasından kıvrılan Hermuz, arkasındaki uzak tepeler ve geniş bir alana yayılmış Gygaean Gölü; yine daha batıda Lidya Krallarının höyükleri; diğer yanda Tmolus Dağı'nın tabanını örten bozuk ve engebeli kum tepelerinin devamı üzerinde durduğumuz noktanın doğu ve batısından sürüyor. Güneyde karla kaplı Tmolus dağı dorukları. Fakat aradaki derin boşluk pek çok tepelere veya ekili ya da büyüyen çalılıklarla kaplı vadilere bölünmüş. Bahadaki akropolisten aşağı inerken kumlu toprağın yıkanarak aşağı inme biçimini anlayabiliyorduk. Yüksek uçlar ve derin geçitler, tepe kenarlarını sarıyor. Parçalanmış kayalar dayanmayı kabullenmedikleri duvar ve hisar gö-

141 Ek, Nos 43-47 bkz.

rünümlelerini adeta üstleniyorlar. Kybele tapınağının devasa İon sütunlarından sadece ikisi yanlarında uzanan parçalarıyla yapının heybetli kısımlarını göstermek üzere halen yerlerinde bulunuyor. Pek çok diğer kalınlar eski şehir alanı üzerine dağınık durumda. Aralarından en kayda değer olanı şehrin batı sınırları yakınlarında bulunan, kısmen brike kısmen taştan ancak yakın geçmişte yapılmış sözde Gerusia. Bu iki duvarın batısında çok daha eski bir tarihe ait olduğu belli bir başka binanın büyük mermer parçaları.¹⁴²

13 Nisan. Sardis'ten Kasaba'ya altı saat. 6.30'da değirmencinin kulübesinden ayrıldık. Yaklaşık 10 dakika içinde Pactolus'un karşısına geçtik. Büyüyük kısmının yönü civardaki tarlaların sulamak için değiştirilmiş olmasından dolayı sarı kum yatağı neredeyse kuruydu. Yol solumuzdaki kum tepelerinin ayaklarından ilerliyor. Sağımızda Hermuz ovası. Burada Magnesia valisi Savaşçı Bashi ile tanıştık. Peşinde, bu bölgede oldukça fazla olduğu söylenen ve kendilerinden dinsiz ve hilekar olarak aşağılarcasına bahsedilen Çingenelerden haraç veya baş vergisi toplama seferindeki uzun hizmetkar konvoyu vardı.

8'i 40 geçerken meyve bahçeleri ve ağaçlarla kucaklanmış şahane Ahmetli köyünden geçtik. Bir mil ilerde yolun her iki yanında birkaç höyük fark ettik. Bu noktanın yanında küçük bir vadinin etrafında bir zamanlar burada bir yol varmışçasına geçit ve duvar kalıntıları görülebiliyordu. Arazi düz ve cansız fakat iyi ekilmiş. Saat 10'da yola yakın 3 höyük, saat 10.45'te iki tane daha geçtik. Eski insanların bu eski kayıtlar tarihiyle iliştilirilmiş belirsiz gelenekler solumuzdaki önemli ırmaklarla sulanmış, derin vadiler ve ağaçlık tepelerden oluşan zengin ve şahane manzaraya ilave merak uyandırıyor.

11.30'da solda yüksekte konumlanmış Derbent köyünün alhındaydık. Ovaya fazlaca çökelti taşımış geniş bir su yatağından karşıya geçtik. Taşlı kenarları ve yatağı kara ayit ve zakkum bitkileriyle kaplıydı. 12.18'de, birçok eski heykel parçası ve sütunların bulunduğu bir mezarlığın yanından geçtik. Burada Mr. Stickland, 3 kocaman yeşilkertenkeleyi henüz yutmuş büyük bir yılanı yolu karşıdan karşıya geçerken yakaladı. Yılan tamamını yuttuğundan dolayı nefessizlik nedeniyle ölmeleri dışında fazla zarar vermeden kurturuldu.

Kasaba'ya girişimizde arazi yüksek oranda ekiliydi. 12.55'te Menzil Han'a vardık. Atlar, bahardaki yaygın Türk alışkanlığına göre bataklıkta- ken biz de birkaç saat oyalandık. 800 adet çamurdan eviyle Kasaba, kirli bir yer ama Smyrna'da çokça rağbet gören kavunlarıyla ünlü. Bütün caddelerinden su akıyor. Kulağa serinletici gibi gelse de caddeleri pislik ve çamur kaplarına çeviriyor.

¹⁴² Ek. Not A. bkz.

Nihayet gerekli sayıda at temin edildikten ve Menzil'in demircisi ya da nalbandı tarafından nallan dikkatlice gözden geçirildikten sonra, Magne- sia'yı görme fırsatını kaçırmama endişesinde Mr. Stickland Kavaklı Dere geçi- dini de daha önceden görmüş olması nedeniyle şehrin etrafından dolanarak gitmeye karar verirken ben de bagaj ve hasta yardımcımızla birlikte direk Smyrna'ya ilerledim.

Caddeler içinden geçerken neşeli ve gürültülü bir evlilik töreniyle karşı- laştık. Uzun sakallı yaşlı ve evli adamlar at sırtında, gençler de onları takip ediyordu. Sayıları 30 civarında, yaya gidiyor ve cadde boyunca tek bir sıra halinde yol açıyorlardı. Zeybek tarzında giyimli bu insanlar uzun hançerleri, askıları ve kuşaklarına sıkıştırılmış tabancaları ve de omuzlarından sarkmış tüfekleriyle silahlanmışlardı. Arkalarından bir esmer, Çingene müzisyen bandosu geliyordu ki bu, harika görüntülerine fazlasıyla katkıda bulun- yordu.

Şehirden ayrılarak hafif kuzeye eğimli düz ve taşlı bir ovayı çaprazla- dık. Solumuzdaki yüksek tepeler zinciriyle bağlı alçak bir yükseltiyi geçerek Ninfi Çayı ile sulanan geniş ve verimli bir ovaya indik. Bu Çay Ninfi'nin batısına epeyce yükseldikten sonra sulak Hermuz ovasına girene kadar do- ğuya akıyor. Bu vadi iyi ekiliydi ve ova mükemmel ceviz ağaçları, akçaağaç ve çınar ağaçları ile kaplıydı. Nehir kenarları yakınlarında geliyor ve taşlı noktalarda sürekli sel baskınlarına maruz kalıyorlardı. Sürü ve davarlarıyla birlikte pek çok Türkmen çadırı bereketli çayıra serpilmiş.

6.30'da nehrin karşısına geçerek sağımızdaki genelde çobanpüskülü ve dikenli çalılıklarla kaplı çorak tepelere çıktık. Lakin aşağıdaki ova bol çınar ağaçlarıyla örtülü. Yol üstünde gerçekleşmiş sayısız soygun haberlerinden ötürü gece için Kasaba' dan dört saat uzaklıktaki ve 7'den kısa zaman sonra vardığımız bir lokantada durakladık. Büyük bir deve kafilesi de orada du- raklamış ve lokantanın önünü tamamen doldurmuşlardı. Geceyi geçirdiğim bu yerde tek kişilik bir odayı yoğun şekilde sigara içen ve hareketlerimizi izleyen bir düzine Türk ile paylaştık.

Nisan 14. -Gün ışıqla birlikte sekiz saatlik mesafedeki Smyrna'ya ha- reket ettik. Tepelerden inerek bir saat boyunca Ninfi çayından birkaç kez önce karşıya sonra beriye geçtik. Bu tepeler moloz ve kuvars çakıl taşların- dan oluşuyor ve Tmolus sıradağları bölümünü meydana getiren soldaki yüksek dağlara doğru uzanan 2-3 mil genişliğindeki ovanın sınırını oluşt- ruyordu.

Bir saatlik at yolculuğu nehrin üzerindeki muhtemelen Romalılara ait tarihi bir köprün harabelerine götürdü. Üst kısmı Bizans veya Türkler tara- findan onarılmıştı. Ancak doğu ucundaki bir ayağı ve iki kemeri sonradan hasar görmüş. 6 tanesi hala mükemmel duruyor. Bu köprü istikametinden görülüyordu ki, tarihi yol, nehri sadece bir kez geçiyor -yani buradan- ve

vadinin karşısına şu anki hattının epeyce güneyine uzuyordu. İlerledikçe arazi, sağ tarafta çok da uzakta olmayan Spil dağından gelmiş kireç taşı ça- kıllarıyla kaplıydı.

8.25'te sağımızdan 2 mil uzaktaki ve Tartali Dağı'nın bir kısmını meydana getiren yüksek tepelerin ayaklarındaki şahane ve sevimli Ninfi şehrini gördük. Ova biraz kabarıktı ve göze hoş gelen dalgalı bir düzlük oluştuyordu. Her taraf çimendi. Kayısı, yabani badem, yabani armut ağaçları ve bol miktardaki koyu kırmızı çiçekli göz kamaştırıcı zıtlık oluşturan ergl!-van ağaçlarıyla benekliydı. Vadi gittikçe daraldı. Ninfi Çayı'nın tekrar karşısına geçtikten ve onu sağımızda bıraktıktan sonra saat 9.30'da tepelerden Kavaklıdere geçidine çıktık. Bu sırt güneydeki Tartali ile kuzeydeki Spil'in bağlantısı durumunda ve kuvars damarlarıyla çevrilmiş killi şistten oluşuyor ve maruz kaldığı şiddetli sarsıntılarla Hacılar yakınındaki ova üzerinden atıl- mış siyah hippurite kireçtaşının altında bulunduğu görülüyor.

Dik ve taşlı bir yol bizi saat 10.15'te geçidin zirvesine ulaştırdı. Etrafındaki dağlarla birlikteki enfes ve koyu görünümü çıkıverdi karşımıza. Özellikle iki türde kocayemiş, çobanpüskülü, mersin ve benzeri, değişik çalılarla kaplı tepeler üzerinden hızlı bir iniş bizi bolca hippuris içeren sağımızdaki kara, kokulu kireç taşı sahasıyla sınırı çizilmiş bir ovaya getirdi. Sola doğru bir mil mesafede hoş görünümlü Pınarbaşı Köyü. Hemen önünde dik ve ormanlık Tartali dağı. Dere yatakları, dağın vahşi güzellikleri ve henüz bilinmeyen tablo gibi manzarasına çekici bir bakışa vesile oluyor.

Ovayı yaklaşık 3 mil geçtikten sonra şimdi harika güzellik ve canlılıkta olan nar koruluğunun içinden yol aldık. Portakal ve incir ağaçları neredeyse tamamı tahrip olmuş olsa da nar koruluklarının önceki aşırı kış soğuşundan etkilenmediği belliydi. Smyrna'ya yaklaştıkça dikkatli ekim ve bu gözde İonia ikliminin tipik özelliği olan zengin ve ileri bitki örtüsünden oldukça etkilendim.

Kervan köprüsüne çok geçmeden ulaştık. Türk gümrük yetkilileri ve açgözlü Smyrna valisi Hüseyin Bey'in adamlarıyla biraz mücadeleden sonra Madame Marracini'nin Yeri'ndeki eski yataklarımı geri aldım ve yeniden henüz kendimi bu isteğime tam alıştırmadığım ve Konstantinopolis'ten son- ra göremediğim lüks sandalye ve masanın keyfini çıkarmaya başladım. An- cak uzun kullanımı, gezilerimin daha sonraki bir zamanında divan veya minderini yerine koyma gereksiniminden pişmanlık duymama neden oldu.

Böylece Küçük Asya Merkezindeki ilk gezimizi tamamladık. Yılın ilk dönemlerine ve Türk ve Rum dillerini görmezden gelişimize rağmen genelde başarılıydı: beklentilerimizi tamamıyla karşıladı; geçirdiğimiz yorgunluğa çeşitli ilgi çekici keşifler sunarak karşılık verdi. Ayrıca, dikkatli ve tedbirli biçimde şarap ve içkilerden tamamen uzak durarak, daha önceleri kış bo- yunca çok çektiğim sıtma nöbetlerinden kurtulduğuma sevindim. Tüm doğu

gezginleri için şarap ve içkiden uzak durmakla sahip olunan avantajların dışında onlara aktarılabilir, tavsiye edilebilecek daha güçlü bir şey yok. Su her yerde mükemmel ve şarap kullanımını teşvik edecek bir cazibe bulunmuyor. Bazen içinden gelebilecek küçük bir dürtü yüksek ateş, sıtma ve ishal riskiyle karşı karşıya demektir. Diğer taraftan, kullanılmayışı seyyahın neşeli ve hafif olması olarak geri dönüyor ve birkaç saatlik uykuyla dinlenip sonraki gün erkenden yola çıkmaya hazır hissettiriyor. Dahası, içeceğini su ve kahveyle sınırlandırmak da yeterli değildir. Aynı derecede, özellikle yaz sıcaklarında yolculuk yaparken gün içinde soğuk suyun içilmemesi, gün batımının peşine gerçekleşen akşam yemeğine kadar beklenilmesi de tavsiye edilir. Bu esaret ilk başta zor gelebilir ancak gün boyu süren terlemeyi kontrol etmeyiştten gelen avantajlarla karşılığı daha fazla alınıyor. Aynı sakınca her zaman arzulanabilir sıcak kahve kullanımı için geçerli değil. Miktarı o kadar az kimideye fazla yükleme olmuyor.

Bu yolculuğumuzda, Rhyndakos'u, Apollonia'dan başlayarak kaynaklarına kadar izleme, Hadrian mevkiini görme, Frigya'nın Sebaste ve Trajanopolis'e ait olanlarını tespit etme ve Süleymanlı'daki harabelerin hiçbir zaman varlığına inanmadığım Clanudda değil Blaundus'a ait olduğu gerçeğini öğrenme amaçlarımıza ulaştık; ayrıca, Catacecaumene jeolojisi hakkında bu bölge ve Merkezi Fransa arasındaki benzerliği gösteren bazı bilgiler edindik. Mr. Stickland artık İngiltere'ye dönecek. Benim de bir sonraki yönümün ne tarafa olacağına karar vermem gerekiyor. Çok geçmeden şartlar benim için kararını verdi ve uzak Armenia dağlarına ve oradan yeni bir rotayla Smyrna'ya dönüşüme öncülük etti.

8
9

11 Bölüm

Bornova - İstanbul'a Dönüş - Şehzade'nin Sünnet Düğünü - Bulgurlu Baym - Trabzon'a Deniz Yolculuğu - Zararlı Bal - Trabzon'dan Erzurum'a Hareket - Cevizlik - Açelya Bitkisi - Karakaban'a Çıkış - On Binden İniş - Stavroz'a İntikal - Gümüşhane - Bayburt - Şalvar Bakır Madeni - Gurula - Fırat Ovasına İniş - Erzurum'a Varış

Mr. Strickland'in ayrılışından sonra bir süre harika Bomabat, veya B'yi telaffuz etmeyen modern Yunanların adlandırmasıyla Voumova'da kaldım. Mayısın başlangıcıyla gelen sıcak ve ılıman havadan zevk aldım ve birkaç gün nispeten dinlenme ve sükunetle keyif sürdüm. Sabahın erken saatleri köyün üzerindeki tepelerde yapılan jeolojik gezilerle ve akşamları Hacılar, Pınarbaşı veya İshaklı'ya doğru daha uzak mesafelerdeki ovaları incelemekle geçirildi.

Fakat bu meşgaleler Konstantinopolis'ten yakın bir akrabamın geldiği haberiyle aniden kesildi. Bunun üzerine geçici inzivayı bıraktım ve aynı gün Smyrna'ya döndüm. Bir sonraki akşam sadece yardımcım ve tercümanım Giuseppe ile birlikte İstanbul'a giden 'Crescent' vapurunda körfezden aşağı yol alıyorduk.

Smyrna'yı 6 Mayıs Cuma günü terk ettik. Ertesi sabah Tenedos ile Asya sahili arasındaydık. İki sahil arasındaki zıtlıktan oldukça etkilendim. Tenedos verimsiz, bir ağacı bile yokken şehrin yakınındaki kocaman biçimsiz yel değirmenleri tüm güzellik düşüncesini yıkıyor, hatta tepeler bile sadece orda burada yeşil tona sahip; diğer taraftan Asya kıtası yeşillik ve bol ağaçlı, bereketli ve geniş zeytin koruları alçak tepelerin her yanına yayılmış, daha yüksek ve uzak sıradağlar da çalılık ve ormanlık ağaçlarla kaplı.

Çanakkale Boğazı'nda birkaç yolcu daha alıp Sestos ve Abydos noktalarını geçerek neredeyse Lampsacus'un karşısına düşen Gallipoli'ye ulaştık. Şehrin ortasında bir Ceneviz hisarının kalıntıları bulunuyor. Türkler, bu hisarın bir kısmını oluşturan mermer blok ve parçalarından faydalanarak

Sultan adına bir çeşme inşa etmek için kalıntıları çektiriyorlardı. Boğazda gemimize aldığımız Avrupalı bir gezginden aldığım bilgiye göre orada çok sayıda kabartma ve diğer heykel parçaları bulunmuş ancak maalesef Türkler tarafından parçalara ayrılmışlardı. Tenedos adasında, bir höyüğünde yakın zamanda açıldığından ve bazı büyük paterae ile birlikte birkaç küçük mermer, bronz ve çömlekten anıtların bulunduğu da bahsetti. Marmara Denizine girdiğimiz gibi o zamana kadar elverişli olan rüzgar aniden yönünü kuzeydoğuya çevirdi ve sonucunda ertesi sabah saat 3'ü geçene kadar Seraglio noktasına ulaşamadık.

Şehzadenin oğlunun sünneti için uzun süredir Konstantinopolis'te büyük hazırlıklar yapılmaktaydı. 13 Mayıs'ta Avrupa'nın tatlı suları ile anılan bir yerde gerçekleşmesi planlanmıştı. Bu vesileyle her yaştan 10-20 bin kadar çocuğun da aynı merasimden geçeceğini ve Sultan'ın onların elbise takımlarını tedarik edeceğini de duymuştum. Dini bir tören olması nedeniyle Frenk'lerin çadırlara yaklaşmasına izin verilmeyeceği tarafımıza söylenmişti. Fakat kayıkla nehirden yukarı çıkarak olabildiğince yaklaştırmaya karar verdik. Bütün şehir koşuşturma içindeydi. Bütün kayıkçılar çalışıyordu. Eyüp Camiini geçtikten sonra, Ramiz Çiftliği yükseltilerinin altında iç açıcı ve göz alıcı bir sahne ile karşılaştık. Nehrin her iki yanındaki arazi her yönde çadırlarla kaplıydı. Özellikle sol yakasında, gerek kadın gerek erkek neşeli giyimli ve avare Türklerden oluşan guruplar ağaçların altında *kieff*¹⁴³ ya- parlarken, nehir tam anlamıyla su üstünden hızla akan, birbirini geçen, itişip kakışan ve çaprazlayan botlarla doluydu. Bir taraftan da kürekçiler çarpış- mamak için birbirlerini yönlendirmek üzere sürekli bağrışıyorlardı. Sağa sola, doğuyu batıya yönlendirmek için kullandıkları kelimeler -Anadolu ve Rumeli- iki kıtayı ayıran boğazdaki sürekli trafikten türemişti. Törenlerin gerçekleştiği ve nehre açılan padişah çadırına kadar akıntıdan zorluk çek- meden tırmandık lakin karaya çıkmamıza müsaade edilmedi. Karşı yakanın tepeleri, arabalarının içinde veya yerdeki kilimleri üzerine oturmuş kadın topluluklarıyla doluydu. İp cambazları ustalıklarını her yönde gösteriyor- lardı. Süslü giyimli ve kitle halinde akan birkaç dansçı delikanlı bir müzis- yen konvoyu tarafından takip ediliyor ve kalabalıkların arasından ilerliyor- lardı. Karşımızdaki yakaya düşen Paşa çadırları ve şen şakrak kayıklarında sürüklenerek geçen ve Sultan'ın köşkünden geldikleri aşık olan kara ha- dımların muhafızlığındaki Türk güzellikleri sahnenin ihtişamı ve gösterişine güç katıyordu.

Konstantinopolis'in her tarafındaki manzara dikkat çekici biçimde güzeldir ancak Scutari'nin¹⁴⁴ birkaç mil doğusundaki Bulgurlu, ya da daha

¹⁴³ Keyif (yay. haz.)

¹⁴⁴ Günümüzde Üsküdar (yay. haz.)

doğrusu Tchamledji, tepesindeki manzarayla hiçbir kıyaslanamaz. Başkentte geçirdiğim süre içinde iki kez çıktım o tepeye. Tepe zirvesindeki çimler üzerine yayılarak bu harika resme uygun bir kare oluşturan baba çınar ağaçlarının dalları altından dışarıyı süzerken, ağaçlık yakalarla sınırları çizilmiş mavi ve sakın göller zinciri gibi görünen dolambaçlı Boğaziçi'nin değişik kısımlarının kısa görüşlerini yakaladık. Batıya doğru, Haliç ile ikiye bölünmüş uzun ve zarif minareleri ve ışıltılı kubbeleriyle Stamboul (eski İstanbul) kümesi. Hemen önünde, güneyde, Marmara Denizi'nin içine doğru epeyce uzamış St. Stephano burnu. Güney kıyısı mavi puslu mesafeden ancak fark edilebiliyordu. Güneye bakıldığında, ötesinde girgin dik kayalık Bozburun çıkıntısıyla Nicomedia Körfezi'nin ¹⁴⁵ önünde, görünürde kuzeybatı-güneydoğu hattında uzanan Principe ve diğer açık adalar. Dolmabahçe Sarayına bağlanmış Osmanlı filosunun tamamı hayranlığımız uyandıranlar arasında en az dikkat çekici olan değildi kesinlikle. Tepenin kendisi, jeolojik dilde Giant Dağı'ndakilere benzer Silüryen şistlerle aşırı yüklenmiş katmanlı kuvarz kaya, kristalimsi kireç taşı ve mika benzeri İstanbul kumtaşından meydana geliyor.

20 Mayıs, Cuma. - Trabzon'a kadar arkadaşlarıma eşlik etmeye ve oradan Küçük Asya'nın daha orta kısımları yoluyla dönmeye karar verdikten sonra Essex vapuruna sabah yüklerimi yükledim ve 11'den kısa süre sonra hareket ettik. Therapia'da¹⁴⁶ Captain Wilbraham komutası altında Pers bölgesine doğru yola çıkmış piyade erlerini almak için kısa bir süre durakladık. Biri hariç tüm yolcu arkadaşlarımız, doğunun farklı kısımlarına bilimsel, ticari veya siyasi çeşitli sebeplerle seyahat eden İngilizlerdi. Oldukça deneyimli (çünkü bir önceki yıl Mr. Ellis'i Trabzon'a taşıyan Pluto dışında bu sahilde henüz bir vapur görülmemişti.) olan bu deniz yolculuğu bundan ötürü çok eğlenceli olacağı ümidini veriyordu. Tüm yolculuğumuz boyunca kucakladığımız kıyı fazlasıyla güzel ve hava da genelde iyiydi. Karadeniz'e girmemizin hemen ardından Kumburnu (veya Kumbaşı) adındaki bir noktanın yakınında büyük bir bazalt sütun yığını fark ettim. Sütunlar kısmen yelpaze şeklinde aşağı doğru yayılmış görünüyordu.

21 Mayıs. Bütün gün rüzgar bize karşı esti ama hava yine de güzeldi. O zamandan sonra Karadeniz'in güney kıyısındaki sürekli gözlemlerime göre iyi havalarda gün boyunca rüzgar sürekli doğudan esiyordu. Bütün sahil dikkat çekici biçimde girintili çıkıntılıydı. Geniş ormanlarla kaplı yüksek tepeler suyun dibine kadar uzuyordu. Nadiren her iki yanı dik uçurumlu geniş vadiler iç kısımlara doğru koşuşuyorlardı. Özellikle Sagra Dağı'nın girgin görünümünden etkilendim. Kuzeydoğu yönündeki dik uçurumları etrafındaki tepelerin çok yukarılarına kadar yükseliyordu.

¹⁴⁵ İzmit (yay. haz.)

¹⁴⁶ Günümüzde Tarabya.

22 Mayıs. Sabahleyin alçak, siyah volkanik görünümlü sahil, Lepte Bumu'nu 2 millik mesafede geçerken çıktığım güverteden yaklaşık 10 mil önümüzde duran harika çıkıntısıyla Sinop şehrini gördük. Çıkıntıyı ana karayla bağlayan düşük ve dar bir kara parçasında kurulmuş ve birbirlerine kısa mesafelerde taretlerle sağlamlaştırılmış bir duvar ile çevrilmiş. Şehirden güneye doğru zengin bol ağaçlık bir arazinin uzandığı görülüyor. Sinop'un yaklaşık 40 mil ötesinde denize doğru kaçmış kimi yerleri bataklık, düşük ve ormanlık bir kara çıkıntısı (burun) yanından geçtik. Kuzey ucunda Halys¹⁴⁷ ağızları. Ancak onları sınırlayan birkaç ada sebebiyle uzunlukları görüleliyordu. Ucuna ulaşmadan 6-7 mil kadar mesafede denizin rengi Halys'in getirmiş olduğu çamurla epeyce bozulmuş. Bu sebeple, bu uzun ucun tamamının bir alüvyonlu delta olduğu konusunda fazla şüphe duyulamaz.

23 Mayıs. Sabah sıcak ve dumanlıydı. Yoros kıyısına yaklaştığımız gibi yağmur düşmeye başladı. Trabzon'a ulaşana kadar çok daha şiddetli haliyle devam etti. Bu yüzden, sahilin anlık birkaç görüşünü yakalayabildik ancak. Derin birçok dere boğazıyla yarılmış, nokta nokta köy evleri ve birkaç tarım arazisi ile çeşitlenmiş yalçın tepeler denizden direkt yükseliyor. Trabzon mevkiinde kayda değer. Hafif kıyıya eğimli ve her yam ağaçlık yüksek engebeli tepeler dizisinin ayaklarında kurulmuş. Şehir dışındaki evler, en azından, bahçeler ve ağaçlar arasına serpiştirilmiş ve hemen arkalarındaki koyu yeşil tepelerle sergilenmekte.

Şehrin doğusunda küçük çıkıntıları olan bir kaya üstünde daha önce-den Trabzon Paşasının meskeni olan ama sonradan aşırı istihkam görüntü- süyle alakalı Saray'ın kıskançlığıyla yıkılmış bir kalenin kalıntıları duruyor. Bizi kıyıya almak için gelen teknelerin tabanı düzdü. Hem baş hem arka kısmından eşit biçimde yukarı doğru bükük olması dikkate şayan ve nere- deyse klasik bir görünüme sahip olmasını sağlıyordu. Dümeni yarım daire- sel ve küpeşteden epeyce yukarıda. Dümencinin tutabilmesi için dümen yekeleri neredeyse dikey biçimde asılıyor. Bu sayede bayağı güç kaybı olma- lı.

Diğer Türk şehirleri gibi Trabzon'da ne bir han ne de bir otel var. İngiliz konsolos vekili Mr. Suter uygun olduğumuz kadarıyla konukseverlikle bizleri ağırladı. Evi, sadece Türklerin oturmaya izinli olduğu duvarla çevrili şehrin doğusundaki Yunan semti içindeydi. Yunan mahallesindeki evlerin tamamı bahçelerle çevriliydi. İçinden geçtiğimiz caddeleri gördüğüm en dar caddelerdi. Trabzon balı, Ksenophon ve Strabon'un Yunanlıların geri çekilmesi ve Pompei askerleri üzerindeki etkileriyle ilgili açıklamalarında ifade ettikleri sarhoş edici özelliğini halen daha elinde bulunduruyor.¹⁴⁸ Esas ola-

¹⁴⁷ Kızılırmak (yay. haz.)

¹⁴⁸ Ksenophon Cyri Exp. iv.8. Strabon, lib. xii.cap.3, p.549. Pliny, xxi.13. Steph. Byzant. v. TQamÇoüç. Kitabe, Note B. bkz.

rak bu tür sağlığa zararlı özelliklere sahip yabani bal olmasına rağmen buradaki tüm balların çok acı bir tadı olduğunu da gördüm. Şehrin üzerindeki tepelerde bolca yetişen *Azalea Pontica*¹⁴⁹ ile beslenen arıların ürettiği söyleniyor. Plinius, bu balın tepelerde yine çokça yetişen *Rhododendron* çiçeğinden çıkarıldığını söylüyor, fakat burada hata yapmış olabilir, zira *Rhododendron*¹⁵⁰ çiçeği kokusuzken azalea bitkisi çok güçlü ve lezzetli, bu yüzden de arıları çekmesi daha olasıdır. Daha sonra tespit ettiğim üzere bütün sahil boyunca yetişiyor. Başka yerlerde balın öldürücü etkilerini de duydum. Bu, bir kavmin daha batıdaki sahilde ikamet ettiği Sanni ülkesinde de bulunduğunu söyleyen Plinius'un gözlemiyle uyusmaktadır.

24 Mayıs. Yolculuğumu Erzurum'a uzatmaya, batıya dönmeden önce de oradan Kars'a geçmeye ve Ani Harabeleri'ni görmeye karar verdiğimden, günü hazırlıklarımı yaparak ve Trapezus¹⁵¹ içindeki ve civarındaki en ilginç nesnelerden bazılarını görmekle geçirdim.¹⁵² Çarşıdaki başlıca ticari ürünler iç kısımlardaki madenlerden getirilen bakır ve şap. Birincisi kaba bir durumda geliyor ve burada ev ve mutfak amaçlı değişik eşyalara dönüştürülüyor.

Şehrin üzerinde kurulu olduğu alçak tepelerin ötesinde ve biraz güneydoğusunda dik ve neredeyse tek başına bir tepe yükseliyor. Trapezus şehrinin ismini türettiğini düşündüğüm mükemmel yatık bir plato oluşturuyor. Şimdi Boz Tepe olarak adlandırılıyor ve mavimsi renkte kısmen tüflü toprakla kaplı ve bazı yerlerde kolayca dağılan trakitten ve volkanik kum ve lapilli yataklarından oluşuyor. İçinde bol miktarda hornblent ve tourmaline kristalleri ve birkaç haç biçiminde kristal buldum.

Bu Türk şehrinin konumu gerçekten harika: doğusu ve batısında önemli derinlikte kayalık vadilerle sınırları çiziliyor, her yanında zengin ve bol miktarda ağaç ve sulak bahçeler bulunuyor. Zirveleri ise, çok sayıda taret ve burçlarıyla kayalık yakalarını neredeyse kapatan yeşilliğin üzerinden meydana çıkan Bizans duvarlarının kutsal ve eskimiş harabeleri ile saçaklanmış. Şehrin bu kısmı dış mahalleleri ile her iki yanındaki yüksek ve dar birer köprü aracılığıyla bağlantı kuruyor. Üzerinde dış duvarları çok yüksek olan eski ve resmetmeye değer bir kalenin geniş kalıntıları bulunan ve iki vadi arasındaki araziye tamamen işgal eden ciddi anlamda sağlamlaştırılmış giriş kapıları ile savunuluyor. Sarmaşık sarılı taretlerinden biri üzerinde çok perişan bir durumda iki veya üç adet pirinç kaplama top bulduk. Kale, Bizanslılara ait görünüyor ve muhtemelen Trabzon İmparatoru unvanını devraldıklarında Comneni'nin sarayıydı. İstanbul'un fethinden sonra bir süre direndi-

¹⁴⁹ Ormangülü.

¹⁵⁰ Açelya.

¹⁵¹ Trabzon (yay. haz.)

¹⁵² McDounald Kinneir's 'Journey through Asia Minor' &c., p.335 bkz.

ler fakat en sonunda 1460 yılında il. Mehrnet'e teslim oldular. Harabelerin arasında defne ağaçları ve açelya bitkileri aşırı bollukta büyüyor.

Şehre dönerken doğu mevkiindeki girişlerin birinin üzerinde Bizans Karakterinde bir Yunanca yazıt fark ettim. Kopyası için Erzurum'daki konsolos vekili Mr. Abbot'a minnettarım.¹⁵³ İçerdeki kapının batı yanındaki üst eşiği İonik friz veya korniş tarzında harika biçimde çalışılmış bir parçadan oluşuyor. Türk şehrindeki evler duvarsız olanlara göre genelde daha büyük ve daha iyi inşa edilmiş fakat hoş bir bahçe alt birimine sahip değiller. Nüfusun yaklaşık 20 bin olduğu ifade ediliyor fakat bu ülkedeki tüm rakam tahminlerinde olduğu gibi bu da farazidir.

25 Mayıs. Atları getirmedeki olağan Türk üşengeçliği, onların arasından seçme zorluğu ve seçildiklerinde yükleme sıkıntısıyla ayrılışımız planlanan saatin bayağı ilerisine gecikti. 12-14 tanesine ihtiyaç duyduk. Daha fazlası bir sonraki gün isteneceğinden dolayı Türkler menzil atlarını yedeklemek için çok daha keyfi bir işleme başvurdular ki bu durum oradaki en kötü hayvanları almamıza neden oldu. Önceki gün Paşa onları temin etme emri verdiği için Paşanın savaşçıları bulabildiklerinin tamamına ve sonradan anladığımız kadarıyla yaklaşık 200'e yakın hayvana el koymuşlardı. Elbette bu durum sahipleri için çok külfetliydi çünkü bir veya iki dolar bulabilenler Paşanın adamlarına atlarını ve kendilerini serbest bıraktırmak için rüşvet verdiler. Bundan dolayı tüm iyi hayvanlar kaçtı ve en fakir insanlara ait en kötü 20 hayvan bize kaldı.

Saat 9'da şehrin güneyi ve güney-güneydoğu istikametindeki dik tepeleri tırmanmaya başladık. Geriye baktığımızda manzara oldukça güzeldi. Dağın zirvesine çıktığımda bol miktarda çılginca büyümüş tamamı çiçekli mor *Rhododendron* ve sarı *Azalea Pontica* bitkisine rastladım. İkincisi havaya tatlı bir koku salıyordu. Toprak, çözülmüş karataş veya trakitli, ince kırmızı kil üreten yumuşak volkanik brike ve kumdan meydana geliyordu. Trabzon'un iki mil güneyinde, taşlı ve dolambaçlı bir patikadan Trabzon'un iki mil doğusunda denize düşen derin Sürmeli vadisine indikten sonra bir Türk dervişine ait türbenin yanından geçtik. Müslümanlar için Hristiyanları hıfelerle suçlamak ve Katoliklerin adak uygulamalarını alaya almak olağandır. Fakat burada derviş türbesinin etrafındaki her çalıda yanından geçen her bir Türk'ün elbisesinden koparılmış bez parçaları asılı.

Trabzon-Erzurum kervan yolu olan bu hatta trafik her zaman fazladır. Toprağın doğasından ve yıl boyunca deniz yakınları çevresine düşen ağır yağmurlardan kaynaklı olarak, yol çokça kesilir ve uzun yük hayvanları konvoyuyla bataklığa döner. Öyle ki, çoğu zaman geçit vermez hal alır. Bu belayı kısmen bertaraf etmek için pek çok yerde dar, taşlı geçitler serilmiştir

¹⁵³ App. No.49 bkz.

ancak üzerinden geçen yıllar bu geçitleri de en perişan haline çevirmiş. Dahası, o tarafta veya bu tarafta çamurun içinde bata çıka ilerlemekle bozulmuş arızalı döşemede kaymalar arasında yük atları ilerlemekte epeyce sıkın- h çekti. Trabzon'dan 5-6 mil mesafede Sürmeli yatağına ulaştık ve ağaçlık ve iyi işlenmiş vadiden birkaç mil hrmandık. Burada yönümüz güney- güneybatıya döndü. 3 mil daha ilerde, bu yol üstündeki çoğu gibi kervanla- rın rahatlığı için demirci ve fırıncılarda oluşan küçük bir köyü geçtik. Bu köyde tahta bir çahyla örtülü küçük bir köprü Sürmeli'nin karşısına geçiyor. Hemen üzerinde güney-güneydoğudaki güzel bir vadiden bir başka ırmak buraya dökülüyor.

İl 15 geçerken bir taş köprü bizi volkanik kayalar arasından akan ve civardaki insanlar tarafından Hanlepenne diye anılan derin su akıntısı Sür- meli'nin karşısına taşıdı. Birkaç yerde traktik ve eksik sütunsal bazalt kaya- ları vardı; fakat Cevizlik'e ulaşmadan önce iki mil daha ilerde bu nehir, bü- tünüyle ardıl sütunsal bazalt yatak veya yığınlarından oluşan ve sütunları aşırı biçimde ince ve oldukça simetrik ayarda 400 veya 500 feet yükseklikteki dik bir dağın eteğinde akıyor. 2.15'te, güneydoğudan gelen büyük bir ırmak- la güneybatıdan akan Sürmeli kavşağında kurulu köye vardık. Yarım saat burada dinlenirken tek meşgalesi çorapları için yün örmek ve eğirmek olan gri sakallı yaşlı birkaç adamı izledik.

Cevizlik'ten ayrılarak vadi tabanını terk ettik. Solumuzdaki ağaçlık te- pelere hrmandık. Nehrin diğer yakasında bir Türk ağasının çiftliği vardı. Bir zamanlar Derebeyi olan bu bağımsız taşralı beyefendinin evi şahane bir şekilde ağaçlı bir tepecikte kuruluydu ve vadinin geniş bir görüşüne hakim- di. Kısmen tarım arazisi kısmen ağaçlık tepelerden yukarıda sözü geçen iki vadiyi birbirinden ayıran dağın zirvesine ulaşana kadar 3 mil tırmandık. Bu dağın batısı Mačka, doğusuna Meremana¹⁵⁴ adı veriliyor. Yol hayal edilebi- lecek en güzel manzara içinden zirve boyunca ilerledi. Altında bol kokulu çiçeklerle kaplı *azalea* ve *rhododendron* bitkilerinin bol ve geçit vermez çalılık oluşturduğu, kalın kayın ve köknar ağaçları arasında yaklaşık üç mil kadar devam etti. Gözlerimiz soldaki uzun tepeleri ve ayrılmış derin vadilerde dolaşıyordu. Zirveler ağaçlarla taçlanırken yamaçları mümkün olduğu ka- darıyla tarım arazisi olarak değerlendirilmişti. Doğa burada en büyüleyici kıyafetiyle karşımıza çıkıyor. Biz ilerledikçe *azelea* miktar ve boyut olarak artıyordu. Bütün manzara bir dağın doğal vahşiliğinden çok bir bahçe ya da güzel bir çalılığı andırıyordu. 4000 veya 5000 feet rakıma ulaşğımızda *azela* ve *rhododendron* bitki örtüsü aniden kayboldu ancak kocaman kayın ağaçla- rından oluşan orman daha da yükseğe devam ediyordu. Yanık birkaç akça- ağaç dışında bitki örtüsü, perişan haldeki Karakaban ağılına ulaşmadan

154 Meryemana (yay. haz.)

sona erdi. Birkaç barakadan ve gezginlerin konaklaması için bir ambardan oluşan soğuk ve yavan bir noktaydı. Akşam 7'de ulaştığımız bu yerin mesafesi hesabımıza göre Trabzon'dan dokuz saat veya 27 mil uzaktaydı. Ancak reel uzaklık güney-güneybatı istikametinde sadece 20 mil.

Yaş çamur zeminden miskin bir barakaya götürüldük. Üst baş ve kilim-lerimizi yaydığımız bu mekanda donarak ölme veya dumanda boğulmak alternatifinden zoraki kurtulduk. Bu uzun günün yürüyüşü ardından boğazımızı tatmin edecek bir şey bulmak için geç olmuştı. Bize eşlik eden chavesse Muchtad Ağa, gece kaçmasınlar diye at sahiplerini kilitlemek ve onları izlemeleri için birkaç adam bulmak zorundaydı zira bizimle gelmek zorunda kaldıkları için hiç memnun değillerdi. Buna rağmen haklarını verelim ki şikayetçi oldukları kızgınlıklarının masum nedenleri olan bizlere karşı me- deni ve düşünceli idiler.

26 Mayıs, Perşembe. - Yola çıkmadan önce bu yükseltiden görülebilen deniz yatayının derinliğini Kater'in döngüsüyle ölçme yoluyla Karakaban rakımını tespit etmeye çalıştım. Lakin sabah pusluydu ve ufuk net görünmüyordu. Sonucunda olması gerektiği gibi tetkikim çok da doğru olmadı. Derinlik alanı açısı tahminen 1• 12' ki bu da yaklaşık 5420 feet yüksekliği veriyor. Ama tahminime göre gerçeğine göre daha düşüktü. Saat 6'ya birkaç dakika kala Karakaban'dan ayrılıp kötü ve taşlı bir yoldan tırmanmaya devam ettik. Her adımımızda arazi biraz daha çorak ve rüzgara açık hale geldi. Bitki örtüsü yeni erimiş kar etkisinden kendini henüz kurtaramamıştı. Bu geçidin açık oluşu aslında sadece bir iki gün öncesine dayanıyordu. Zirveye ulaştığımızda dahi muhtelif büyük kar sahalarına rastladığımız engebeli bir ovayı geçmemiz gerekiyordu. Atlarımız devamlı olarak kar tabakasında tökezliyorlar, batıyorlardı. Kurtarılmaları için sürücülerin önce yüklerini boşaltmaları gerekiyordu. Bütün bunlar epeyce gecikmemize sebep oldu.

Karakaban'dan 6 mil sonra saat 9 çeyrekte denizi son kez gördüğümüz noktaya vardık. Kabarık bir tepecikte, yaklaşık bir mil batıda etrafında daha küçükleriyle çevrili olduğu görünen büyük bir kaya parçası zirvede dikine duruyordu. Aceleci bir gezgin, rahatlıkla bu taşın Ksenophon askerlerinin başka herhangi bir iç dağdan görülmeyeceğini varsayarak denizi ilk gördük- leri yeri göstermek adına diktikleri bir kaya olduğunu düşünmüş olabilir. Hikayenin dikkatli bir incelemesi bu hipotezi yıkar; şöyle ki birincisi, Rum- lar kendilerine gösterildiğinde denizden 5 günlük yürüyüş kadar uzaktaydı- lar ve söz konusu nokta Trabzon'dan 25 milden daha uzak değildi. İkincisi, denizi gördükleri günün ertesi Megrel ile İskit sınırı olan önemli bir nehre ulaştılar. Bu nehir kendisini ÖL 6D Ebc.L b1.af]vm¹⁵⁵ geçmek zorunda oldukları sol kanadındaki daha büyük bir nehre boşaltıyordu. Bu halde bu tanımlama

¹⁵⁵ Xenoph. Lib.iv.cap.8.

bu sıradağlarla Trabzon arasındaki herhangi bir nehre değil aksine Bayburt veya Gümüşhane'deki bir nehre uygun düşüyor. Üçüncüsü, Yunanlar söz konusu nehri geçtikten sonraki 3. gün Kolkhis sınırlarına ulaşmışlardı. Bu- rada, belli ki Gümüşhane ile Trabzon arasındaki sıradağların bir bölümü olan fakat her ihtimalde işaretlediğim yerin daha doğusundaki yüksek bir dağa çekilmiş yöre insanları onlara direnmişti. Dördüncüsü, düşman tara- fından işgal edilen karakol taşınınca Yunanlar köydeki kırsal bölgelere kaçış- tılar. Deli balın etkilerinden sıkıntı yaşadıkları yer burasıydı. İşte şimdi bu kayda değer gerçek, o noktayı kesinleştiriyor zira *azalea* çiçeği bu sıradağla- rın güneyinde yetişmiyor. Daha sonra Yunanlar Kolkhislileri yaşadıkları yükseltilerden kovarak mühimmat edinebilecekleri ve bize söylenene göre balı buldukları köylere indiler. Bu yüzden tarımın tekrar başladığı ve balın geldiği *azalea* çiçeğinin geliştiği yerlerdeki ve vadilerdeki köylerde bakmalı- yız. Daha önce de belirttiğim gibi bu sadece denize en yakın sıradağın ya- maçlarında mevcut. Ksenophon, daha sonra onların Trabzon'a 7 fersahlık mesafeyi iki günlük yürüyüşün ardından ulaştıklarını belirtiyor. Bu ölçü Trabzon'dan *azaleamn* kesildiği noktaya kadarki 20-22 millik reel mesafeyle uyuyor.

Dolayısıyla, Yunanların denizi ilk kez daha içerde bir noktadan gördük- lerini kabul etmemiz gerekiyor. Rehberlerinin uzun zamandır özlemini çek- tikleri şeyi göstermeye söz verdiği bu noktaya getirdiğini hatırladığımızda, rehberlerinin onları izole bir dağ sırtına getirmiş olması, denizin o geçitten veya rotalarının doğal olarak üzerinden götüreceği sıradağın bir başka nok- tasından görülebilir olmasından daha muhtemeldir. Bayburt ile İspir arasın- da uzanan sıradağlarda o noktayı bulmaya hayli meyilli olacak gibi görünü- yorum.

Saat 10'da yönümüz güneyden batıya döndü. Irmağın diğer yanındaki hayli doymuş paslı kaynağı geçerek 3 millik bir alan boyunca volkanik ve granite benzer kayalardan oluşan yüksek ve dik kütleler arasından hızlı bir inişe geçtik. Nehrin yanından koyu ve bulanık su sarı bir çökelti bırakarak köpürüyor ve kendisinin meydana getirmiş olduğu sarkıta benzer bir uçu- rumdan düşüyor. Irmağı tahta bir köprüden geçip Batı yoluyla güney isti- kametteki Stavros'a varana kadar 3 mil daha devam ettik. Burada, vadi di- bindeki hafif ekili arazi sahneye yeniden can veriyordu ama yakalar çıplaktı ve sadece birkaç kavak ağacı nehir kenarları boyunca yetişmişti.

Doğudan gelen bir başka ırmak da bu ırmağa katılana kadar Stav- ros'tan, aynı yönde bir buçuk mil kadar indik. Buradan yönümüzü doğuya çevirdik ve vadisinden yukarı yarım mil devam ettik. Bu arada, birleşmiş ırmaklar güneybatıya akıyor ve aşağıdaki Gümüşhane ırmağına dökülüyordu. Daha sonra, ırmaktan ayrılarak güneydeki dağlara tırmandık. Eşit bi- çimde verimsiz ve taşlı arazi bölgesinden birkaç millik dolambaçlı yolun

ardından Gümüşhane vadisinin kuzey sınırını oluşturan bir başka tepeler zincirinin doruğuna ulaştık.

Stavros yakınlarındaki granit ve volkanik kayaların yerini, 35 derecelik bir açıda batı yoluyla güneye eğimli ve karataş setleri ve püskürme kütlelerle büyük bir mesafe bazı vadilere gömülmüş sertleşmiş tortulu şist, kireç taşı ve kumtaşının sıkı biçimlenmesi almış. Bu oluşumda zirvenin doruğuna ulaşana kadar devam ettik. Katmanlaşmış kayalar Gümüşhane'ye doğru tehlikeli inişe başladığımızda somaki trakit bir tepeyle aniden kesildi. Batı görüş açısı çok uzundu. Etkisi, çok geçmeden bütün haşmetiyle önümüzde patlayan, yaklaşmakta olan gök gürültülü bir fırtınanın sebep olduğu ışık ve gölge zıtlığıyla daha artıyordu.

İnmiş olduğumuz parçalanmış kayaların dağınık yığnında, dağın eteğinden geriye baktığımızda, insan yaratıcılığının böyle sert bir arazi üzerinden patika yol bulmuş olması imkansız görünüyordu. Savaşçımız bile buradan aşağıya inmek için temkinli davrandı. Daha kolay bir millik iniş bizi bir ırmağa getirdi. Bu ırmağı, Gümüşhane deresi bağlantısına kadar takip ettik. Hava, artık çiçek açmış yabani diken üzümünün hoş fakat bunalıcı kokusuyla iyice dolmuştu. Yolumuz sağdaki ırmak ile kükürt çiçeksimesi ile kaplı soldaki yüksek karataş kayaları arasında sürüyordu. Kısa zaman içinde Gümüşhane deresine ulaştık. Tek bir kemerden önemli bir açıklıkta ince bir taş köprüden karşıya geçip çok iyi ekili durumdaki bağ ve bahçeler arasındaydık, azametli dağlarla hapsolmuş bir vadiden kıvrılarak doğu yoluyla güneyden 2 mil daha devam ettik. Burada her şey geriye doğru gidiyordu sanki. Meyve ağaçları daha yeni, baharın ilk pembeliklerini giyyordu. Aralarında ayva, kayısı, kiraz ve ceviz en bol olanlarıydı. 6'da şehrin dışında, nehir kenarında bulunan küçük bir kahveye vardık. Şehri yaklaşık bir mil arkamızda sağda kalan dik bir boğazın üzerinde bırakıyordu.

Gümüşhane gümüş maden ocakları Türk hakimiyetlerinin en ünlüleri arasındadır ve onlara maden sanatının en iyi öğretildiği okul gözüyle bakılır. Daha da fazlası, Anadolu'nun tüm diğer bölgelerine madenci sağlayan bir bölgedir. Onları görmeyi çok istiyordum ama yoldaşımın acelesi olduğundan ziyaretimi geri dönüşüme kadar erteledim.

27 Mayıs Cuma. - Mesafesi on dört saat veya 42 mil olan Bayburt'a bugün ulaşma arzusu içinde erkenden yola çıktık. Gümüşhane'den S'te hareket ettik. Güney yoluyla doğudan vadiyi yaklaşık 6 mil tırmandık. Başlangıçta birbiri ardına gelen güzel bağ ve bahçeler arasından yol aldık. Bahçelerden ayrıldığımızda hava, nehir yakaları boyunca bereketli biçimde büyümüş tamamı çiçek açmış bir ağacın kokusuyla doluydu. Görünüşte söğüt ağacına benziyordu; yaprakları alt tarafında aynı renk ve görünüme sahipti; haç biçimindeki küçük sarıçiçeğin kokusu yasemini andırıyordu. Küçük Asya'nın diğer bölgelerinde bazen yabani bulsam da, jijiva ya da hünnap ağacı oldu-

ğunu çok sonradan keşfettim. Bununla birlikte, harika bir süs olacağım düşündüğüm İngiltere' de yetiştirmek için yeterince dayanıklı olduğunu düşünüyorum. Alçak, düz çatılı ve neredeyse yeraltı denilebilecek evlerin tuhaf bir görünümü vardı; dik yamaçlara karşı yapıldıkları için çatıyı desteklemesi için tek bir duvara ihtiyaçları var. Diğer üç kenar sırtım araziye yashıyor. Ermeni köylerin çoğunda olduğu gibi bu ağllar o kadar alçak ki üzerinden nerede olduğunu bilmeden atla geçebilirsiniz.

Nehrin bu kenarındaki kaya, dağılmaya oldukça müsait ve topladığım bazı örneklerinde kabarcıklı oluklar ihtiva eden kırmızımsı, geniş damarlı granitti. İlerledikçe, döküntüleri tüm vadileri doldurmuş ve uçurum aya- ğında topuk oluşturmuş *protogineye* dönüştüğü görünüyor. Yedi buçukta, ince katmerli kalkerli toprak veya travertenden meydana gelen ve hali ha- zırda akan ve yakın civarda bir başka koni yapma meşgalesindeki kalkerli pınarın art arda gelen birikintileriyle vücut bulmuş bir gurup koni biçiminde tümsek geçtik. Sudan gelen birikinti belli bir yüksekliğe kadar tortudan oluşmuş bir höyük inşa ettiğinde, akıntı hızının daha düşük ve çok daha az güçte olması ve eski menfezlerin yeni birikintilerle kademe kademe tıkan- ması, suyun katmerli maddesini önceki gibi biriktirebileceği ve aynı sürecin yenilenebileceği yeni bir aralık aramaya zorlanması muhtemeldir. Kaynak burada yeni birini oluşturmak üzere eski tümseklerin doğusundan çıkıyor. Tadına baktım. Çok soğuk değildi ama fazlaca demir tuzu içeriyordu. Daha uygar bir ülkede böyle devasa köstebek yuvaları kurmalarından ziyade daha iyi bir amaç için kullanılabilir. Yaklaşık bir mil kadar ilerde kalkerli tüften oluşan alçak bir tepeye kurulu bir köyden geçtik. Bu tepe de muhtemelen daha önceki yıllarda benzer maden suları ile biriktirilmişti.

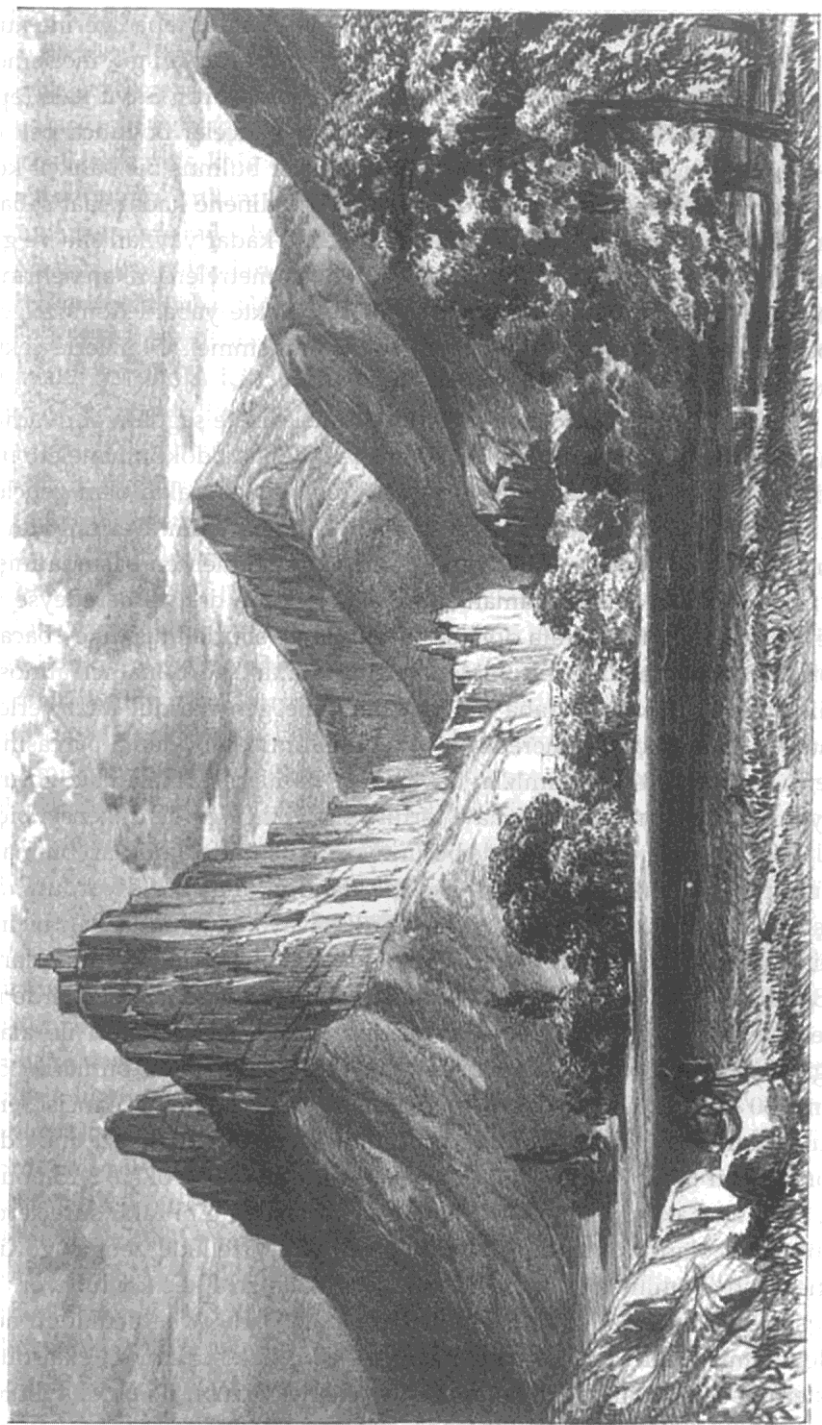
8'inci milde yük atlarının bize yetişmeleri için Ermeni bir demirci oca- ğında durakladık. Böyle vahşi ve yabani görünümlü insanlar gurubunu nadiren görmüşümdür. Bir süre kim ya da ne olduklarını kestiremedik. Ancak derece derece, dinlerini açıklamaktan korkan Hristiyanlar olduğunu öğrendik. Vadide henüz ağaç yoktu. Sadece ara ara tarımsal arazi parçaları vardı. Gittikçe daralıyordu. 8'inci milde kuzeydoğudan akan hayli büyük bir ırmaktan, 10 mil daha ilerde de güneybatıdan akan bir başkasından karşıya geçtik. Burada, her iki yandaki mağrur kireçtaşlı kayalar rasından görül-meye değer ve dar bir geçit başladı. Fosil ararken aralarında sadece büyük bir ammonit⁵⁶ parçası bulabildim. Buradan, tepelerle çevrili bir ovaya çıktık. Hacimde oldukça küçülmüş ırmak hala solumuzda. 13. ve 14. miller arasında manzarası jeolojik ayrıntılarından daha az ilgi çekici olmayan başka bir yabani vadiye girdik. Solda muazzam yüksekliğe ulaşmış taşkın uçurumların zirvesi acayip biçimde sivri kayalarla kulelere ayrılmış. Bir tanesinin

156 Bir kafadanbacaklı kabuk fosili.

üzerine bir kale kalıntıları tünemiş. Nehir sağımızda, ötesinde aynı yalçın fakat çok yüksek olmayan kireçtaşı kayalar bulunan derin bir gediğin tabanından dökülürken, ortasındaki dağınık azgın kaya kümeleriyle neredeyse tam bir amphi tiyatro meydana getiriyor. İlerlediğimizde yol, porfirik bir trakit veya karataş kütlesi üzerinden geçiyor. Ortasından kabarak kireç taşı yataklarını düzensiz bir biçimde üzerinden atmış. Irmak o zamandan bu yana parçalanmış tabakası içinden yolunu bulmaya zorlamakta ve aynı zamanda aşağıdaki porfirik kaya içinden kendisine bir geçit yapmakta. Soldaki kireçtaşı uçurumları, ırmağın en az 1500 feet üstünde. Zirvesindeki resmetmeye değer kalesiyle çevresindeki manzarada dikkat çekici bir özellik oluşturuyor.

Nehir sağ tarafımızda, vadi tırmanışına devam ettik. 17'inci milden 20'nci mile kadar devam eden yeşiltaş, karataş ve diğer volkanik taşlar arasında derin ve dar bir boğazlar dizisine girdik. 20'nci milde sıranın veya su setinin Bayburt'un altındaki Çoruh'a dökülen ırmaklarla Gümüşhane dere-sine dökülen ırmakları birbirinden ayıran zirvesine ulaştık. Bu sırttan güney yoluyla doğudan, çeşitli yerlerde çıkıntılı, volkanik kayaların ürettiği, kimi zaman önemli kıvrımlar sunan, pek çok yerinde yatay, her iki yanındaki kireçtaşı tepeleri ile sınırları çizilen geniş ve kısmi ekili bir vadiye indik. İniş esnasında tek bir ağaç bile görülmedi. Saat 3'de, Gümüşhane'den 28 mil uzakta fakir ve yoksul görünen ve kendilerinden birkaç yumurtayı bile zor edindiğimiz kısmen Ermeni kısmen Türklerin yaşadığı Balahore köyüne vardık.

Balahore, Bayburt'tan, engebeli ve çorak bir arazi üzerinden dosdoğru bir çizgide gidince 10 mil mesafede ama koyun ve sığır sürülerine iyi bir mera olanağı veriyor. Birçok küçük köprünün kendilerine özgü sivri biçimleri olağanüstü. Kemer başlığı o kadar yükseliyor ki bir at, doruğa ulaşmakta oldukça zorluk çeker; diğer yandaki iniş de aynı oranda zor ve tehlikeli ve neredeyse hiç korkuluk olmayışıyla daha dehşet verici bir görüntü veriyor. Tepeler üzerinden karanlıkta dolaşarak 8.30'da Bayburt'a ulaştık. Evvelki kullanıcılarını çıkardıktan sonra Menzil Han'ın odasına kendimizi yerleştirmek mecburiyetinde kaldık.

28 Mayıs Cumartesi. - Şehrin doğusunda yüksek bir tepe üzerine kurulu Arap kalesi heybetli bir görünüme sahipti ancak onunla ilgili incelememi Erzurum dönüşüne bırakm. Güneydoğudan akan Çoruh Suyu kale tepesi ayaklarını yıkıyor. Yakalarında, temizce sürülmüş bahçeler boyunca pek çok yüksek kavak ağaçları. Dallarında kendilerine yer bulmuş bir balıkçıl kolonisi bulunuyor. Bizi Erzurum'a götürecek atları edinene kadar saat sabah 7 oldu. 7.30'da, nehrin her iki yakasında çeyrek mil kadar yayılan sıkı ve geçit vermez çalılıklar arasında, dar bir ova içinden kilometrelerce akan nehrin sol yakasından inmeye başladık. İçinde geniş çeşitlilikte yabani domuz, geyik ve benzeri av bulunduğu söyleniyor. Yollar mükemmel. Öküzlerle çekilen birçok yük arabası geçtik.

10.30'da, Chalvar bakır madenlerini görmek üzere sağdaki dar vadiden tırmanarak ovayı terk ettik. Yaklaşık yarım saat içinde dökümhanelere ulaştık. Maden kuyusu yakındaydı ve cevheri dışarı çıkarmakta olan gençlerin kirli ve bitkin görünümlerine rağmen inmeye meyilliydim. Derinliğinin 240 fatom olduğu söyleniyor. Islak ve kirli olmasına rağmen en başında iniş ne zor ne de dikti fakat kısa zaman sonra aşırı şekilde dar ve neredeyse tam dikey bir hal aldı. Her tarafa dolanıp kıvrılıyor ve sınırlanmış dikey bacalarla bir platformdan diğerine yönleniyordu; sıcaklık ve bunaltıcı atmosferi inişin diğer zorluklarını daha da çekilmez hale getiriyordu. Bazı yerlerde çamur ve hararet içinden neredeyse tam bir karanlıkta bir tahta parçasından diğerine düşerken kollarımızla dayanarak bacaları tırmalamak zorunda kalıyorduk. Cevher, kalın bir mavi tortulu şist yatağı içinde düzensiz biçimde dağılmış yumrucuklar halinde bulunuyor. İş üstünde oldukları bu maden bölümünü yokladıktan sonra dönüşe hazırlandım. İnişi zor diyordum, ama çıkışı bin kat daha sıkıntılı. Bu yüzden açık havaya çıktığımda aşırı biçimde bitkin düştüm. Dar koridorlardan inişte oldukça rahatsızlık duymuş olan Sir H. Bethune de kısa zaman önce dönmüştü ve ben aşağıdaki gölgelerde mücadele verirken o da kontrolörden maden üretimi ve giderleri ile alakalı aşağıdaki bilgileri edinmişti:- 500 kişiye istihdam sağlıyorlar, bunların 350'si adam 150'si erkek çocuk. Gündelik olarak birincisi (adam) 4, ikincisi (erkek çocuk) 2 kuruş alıyorlar. Yıllık bakır üretimi 3 ila 4 bin maun arasında değişiyor. Her bir maun 6 okka geliyor ve 80 kuruş ediyor. Bir okka, 2,15 pounda eşit. 1 maun bakır üretmek için, kavurma ve tasfiye gibi farklı süreçlerde 8 kuruşa mal olan 20 maunluk kömür gerekiyor. Özellikle zengin görünen cevher tasfiye edilmeden önce kükürdünü ayırmak için 4 kez kavruluyor. Tor-tulu şistle birlikte maden tünellerin tabanından, darlığı ve küçüklüğü nedeniyle adamlara tercihen işe alınan genç erkek çocuk sırtlarında çıkartılıyor. Yüklerini boşalttıktan sonra nefeslerini tazelemek için bir iki dakika dinlenerek yeniden aşağı inişe başlarken ki neşe ve çevikliklerini gördüğümde şaşırıldım. Madenlerden ayrılıp doğudaki düşük tepe sıralarının karşısına geç-

tik. B bizi yarım saat içinde tekrar Çoruh vadisine getirdi. Bayburt'tan alı saat uzaklıktaki Ermeni köyü Massat'a akşam saat 3'te ulaşana kadar vadi boyunca devam ettik. Az bir mesafe ilerde 50 veya 60 adet yeraltı evi, ya da köyü oluşturan evler diyelim, engelsiz dağ yamacından sadece kapı ve pencere rolü üstlenmiş kare deliklerle ayırt edilebiliyor. Çatıları ise tamamen davarlara otlama imkanı sunan yeşilliklerle kaplı. Hem insanların hem de hayvanların mağaraya benzer meskenleri içinde tavşanların deliklerinde olduğu gibi kaybolmaları da fevkalade bir şeydi. Bu gizli ikametgahların kirliliği tarif edilemez. Hem ahır hem ev olarak kullanılan, küçük bir kısmı parmaklıklarla çevrili ve iki ayaklı hayvanlar için ayrılmışken kalan kısmı dört ayaklı hayvanlar için yataklık samanla serilmiş en iyi ve en büyük olanlardan birini gösterdiler. Bu büyük bölümün üzerinde, tahta çatı içinde genelde ustaca yapılmış bir aralık vardır. Köylüler Rusya Savaşından sonra artan erzak fiyatlarından fazlasıyla şikayet ettiler. Örnek olarak daha önceden 14 kuruş eden bir koyunun şimdi 60 kuruştan aşağı alınamadığı; bir öküz fiyatının 40 kuruştan 120 kuruşa çıktığını söylediler.

29 Mayıs. Çeşitli türlerdeki haşarların uykumuzu tamamen kaçırmamızdan dolayı insanların 2'den az bir süre sonra uyandırdık ve böyle sefil bir sahneyi terk etmeye hazırlandık. 4.30 gibi yük atları yüklendi. Tatsız olmak için yeteri kadar uzun sürmeyen çok daha canlandırıcı ve temizleyici bir yağmurda Massat'a elveda dedik. Doğu-kuzeydoğu istikametinde ilerleyerek iki mil içinde yeniden Çoruh vadisine kavuştuk. Kenarlarından yaklaşık 3 mil daha ileriye devam ettik. 6.30'da Çoruh'u terk edip sağa doğru yanal bir vadiye tırmandık. Burada, Pers'ten gelen büyük bir kabileyle karşılaştık. İçinde, görünüşleri kıymetli bir mal olduklarını gösteren pek çok güzel katır da vardı. Yaklaşık 3 mil boyunca, meraların içinden ani ve birçok kıvrımla akan ırmak solumuzdaydı. Biraz ilerde küçük bir demir tuzu içeren kükürtlü bir kaynağın yanından geçtik. Daha önce anlaşılanlara benzer şekilde koni biçiminde beyaz kalkerli tepelik oluşturma çabası içindeydi.

Saat 7'de ırmağın karşısına geçtik. Daha da doğuya dönerek mükemmel Çayırarla kaplı ve yüksek dağlarla çevrili dalgalı otlak bir yayla üzerinden yol aldık. Çayırın hahrına münferit kabileler gece boyunca burada konaklamışlardı ve şimdi sahipleri yola çıkış hazırlığında hayvanları yüklüyorlardı. Saat 8'de kuzey-kuzeybatı yönünde Çoruh'a akan hızlı bir nehri yürüyerek geçtikten sonra -bu nehir belki de Çoruh'un ana uzantısıydı- aniden güney-güneydoğuya yönelerek, altında nehrin her iki yakadan dikey biçimde 500 fitten fazla yüksekliğe çıkan dik kayalıklar arasından aktığı dar vadiyi yükseldik. Uzunluğunda yaklaşık 1,5 mil genişliğinde 300 fitten daha az bu dar boğaz çok önemli bir yapıya sahip. Kahlaşmış tortulu şist, kumtaşı ve kalkerli kireç topraktan meydana gelen kaya katmanlaşması epeyce dikey ve muhtemelen yeraltı faaliyetleriyle yapılmış bu boğaz doğu-kuzeydoğu yö-

nünden batı-güneybatıya olan yatakların pozuna göre tam olarak sağ açılarda. Birkaç kez nehrin karşısına geçmek zorunda kaldık. Sulak tarlalar üzerinde kıvrılarak ilerledikten ve çeşitli küçük ırmakları geçtikten sonra, Küçük Asya'nın batı kısımlarındaki Yörüklerle aralarında hissedilir fark bulunmayan Illyaut çadırlarının yanından geçtiğimizde, saat 9.15'te yönümüz doğuya döndü. Yolumuz, güney-güneydoğu istikametine dönerek başka bir yanal vadiye girene kadar, mükemmel otlaklarla dolu dar bir vadi boyunca yaklaşık 2 buçuk mil sürdü. Dik ve dolambaçlı bir tırmanın ardından verimsiz yüksek dağ zincirinin zirvesine ulaştık. Üzerleri hala epeyce karla kaplı. Denizden en az 9 bin veya 10 bin feet yüksekeler. Fırat Havzası ile Karadeniz'e dökülen ırmaklar arasındaki sınırı meydana getiriyorlar.

Bu dar dağ sırasından, vahşi dağ manzarası ortasında, yönümüz güneyden güneydoğuya ve doğuya değişerek, kayalık bir vadiden sefil Gurula veya Kebhur köyüne indik. 1'den önce bu noktaya ulaştık fakat şiddetli gök gürültülü fırtına yüzünden yüklerimiz birkaç saat gecikti. Etrafımızdaki yavan görüntüde ne bir ağaç ne de bir yeşillik görebildik. Köy, Massat'tan da betardi. Burada yaşayanlar Müslüman'dı. Rusya savaşıdan önceki 11 aile şimdi 5'e düşmüş. Zirveden inişimiz çok uzun sürmüştü ve güneyde uzak bir mesafede görebileceğimizi düşündüğümüz Erzurum ovasından hala bayağı bir yüksekteydik.

30 Mayıs. Bu barınılamaz mekandan sabah 4'ten hemen sonra ayrıldık. Doğu istikametinde alçalarak Fırat ovasına güneye akan hızlı bir nehirle sulanmış bir vadiye girdik. Bu sel gibi akıntıyı, yassı kesilmiş fakat korkulaksuz tek bir ağaçtan oluşan bir köprü üzerinden karşıya geçtik. Atlarımızın basiretlerine güvendik ve üzerinden güvenli bir şekilde sürdük. Vadiyi iki mil kadar indikten sonra solumuzdaki alçak tepelere tırmandık. Saat 6'da kendimizi büyük Fırat ovasını dolduran hafif dalgalı meralar üzerinde bulduk. Burada atlarımızı dörtnala bıraktık ve yaklaşık 20 mil mesafedeki Erzurum'a varana kadar durmadık. Çeşitli Ermeni köylerinden hızla geçerken insanların perişan görüntülerinden oldukça etkilendim. Özellikle kadınlar oldukça kalıpsız ve kıyafetsiz, kare vücutlu, yüksek omuzlu, biçimsiz sima ve kocaman ağızlara sahiptiler. Evleri genelde yeraltında gizliydi ve sayıları azdı. Yağmur sel gibi akıyordu ve ovanın merkezine yaklaştıkça yolu derinleştiriyor ve çamura çeviriyordu.

8çeyrek gibi Fırat veya Fraat ya da Türklerin bazen andıkları gibi Karasu'yu birkaç kemerden oluşan güzel bir taş köprüyle geçtik. Her ne kadar Morad Suyu adındaki güney kolu genelde bu şanlı nehrin ana kolu gibi kabul edilse de burada da hızlı ve büyük bir nehirdi. Buradaki genişliği 8 veya 10 mil ve uzunluğu bunun iki katına çıkan Kara Su ovası her yanında dik ve muazzam dağlarla çevrili; nehir civarındaki arazi ıslak ve bataklık, topra genelde zengin alüvyonlu kilden meydana geliyor. Fırat'ın daha aşağı-

ğidaki sıradağların içinden fırlamasından önce bu ovanın bütününün bir zamanlar göl olduğu konusunda şüphe duyulamaz. Arazinin güzelliğine en büyük engel ne ovanın üzerinde ne de çevredeki tepelerde hiçbir türde ağaç veya ormanın olmayışı. 9 çeyrekte Erzurum'a vardık. Bu şehrin alçak ve düz çatılı evler tamamen çamurdan, teraslar da aynı malzemedan yapılmış fakat yarısından fazlası enkaz halinde. Dar ve kirli caddeleri İstanbul'dakinden daha fazla yabani köpekler tarafından istila edilmiş. Bununla birlikte, bu köpekler burada paha biçilmez çöpçü (leşçi) görevi yürütüyorlar. Yaz boyunca binlerce akbabanın ziyaret ettiği Küçük Asya'nın daha alçak bölgelerine göre daha fazla gereksinim var bu köpeklere. Mr. Brant'in konsolos vekili olan Mr. Abbot ve arkadaşları tarafından içten karşılandığımız evine, yukarı doğru atlarımızı sürdük.

12 Bölüm

Erzurum Civan - Erzurum - Kars Yolculuğu - Aras Geçişi - Paralel Yollar - Hasan Kale - Köprü Köyü Hanı - Horasan - Haydut Korkusu - Bardes - Süphan Dağı - Kars - Hacı Veli Köyü - Ani'ye Varış - Harabe Tarifleri

Adımlarımı tekrar batıya çevirmeden önce Gürcistan sınırlarındaki Ani harabelerini ve Kars'ı görmek niyetinde birkaç gün Erzurum'da kaldım. Domli'deki Fırat kaynaklarını da inceleyebilmeyi arzu etmiştim fakat yollar hala çok kötü durumdaydı, araziden o kadar su taşmıştı ki planımın bu bölümden vazgeçmek mecburiyetindeydim. Bir gezgini Erzurum'da oyalayacak fazla bir şey yok. En ilginç nesneler iki Ermeni kilisesi kalıntıları ve kale yıkıntıları; çevre yavan ve çorak. Bazen çevre dışına atımı sürdürdüm ve traktik ve diğer volkanik kayalardan oluşan güneydeki tepeleri araştırdım. Çöküntüleri, Erzurum'a doğru ovaya yaklaşık iki mil kadar yayılan önemli bir talus¹⁵⁷ oluşturmuş. Şehirden yaklaşık 2 mil mesafedeki tepelerde bir oyuk tam bir amphi tiyatro görüntüsüne sahip. Katmanlaşmış kayaların dikeyliğinden ve değiştirilmiş doğasından, traktik püskürmeler döneminde bir yanardağın krateri olmuş gibi görünüyor. Bu tepelerde birçok küçük kuş sürüsü ve bagrakala veya attagen çiftleri gördüm ama o kadar vahşi idiler ki nişan almayı beceremedim.

Erzurum'daki en önemli bina ana girişinin her iki yanında inşa edilmiş şimdi enkaz halindeki iki yüksek minareden adını alan Çifte Minareydi. Minareler binanın kendisinden tamamen farklı bir tarza sahipler. Küçük renkli brike ve çinilerden yapılmış ve bana söylenene göre Pers İmparatorluğu'nda sıkça görülenlere sağlam benzerlik taşıması için derin oluklu kurulmuş. Binanın orijinalde, daha sonradan Ani'de gördüklerimle aynı karaktere sahip bir kilise olduğu görünüyor. Bu yüzden Ermeni yapımı olduğu söylenebilir; 11'inci yüzyılda Tartar zaferinden önce, Ani ve Erzurum'un her

157 Uçurum dibinde oluşan kaya parçaları (yay. haz.)

ikisi birden Alp Arslan tarafından yağmalandığında, sadece ikincisinde 300'den daha fazla kilisenin yıkıldığı zamanda inşa edilmişti.

Mimari yapısı Bizans ve Arap tarzlarında değişiklik gösteriyor. Duvar ayakları ve kornişleri Arap tarzında izler ve heykellerle kaplı. Orta göbeğin her iki yanında iki yuvarlak kemer sırası, kısa düz düşük başlı sütunlarla desteklenmiş; yan geçitler değişik küçük odalara çıkıyor ve her bir kapı girişi çevresinde Arap tarzı ve süsleyici değişik çalışmalar mevcut. Her iki kenarda bir salon, geçitler üzerinden alttakilere benzer şekilde fakat çok iyi dekore edilmemiş yeni bir odalar gurubuna açılıyor. Bir kaç yıl önce büyük bir tarihi zırh, başlık, vb. koleksiyonu burada muhafaza edilmiş ancak Ruslar tarafından yağmalanmış. Bina buna rağmen hala bir cephane gibi kullanılıyor. Askeri çöplükle -türlü biçimlerde göğüs zırhları, miğferler, kırık yay ve oklar, barutluklar vb. dolu çeşitli küçük odalara rastladık. Aşağıdaki odalar ise gülle yığınları ve birkaç arızalı top arabaları ile dolmuş.

Ana giriş kuzeyde kalıyor; karşı ucunda beyaz kaymaktaş (su mermeri) ile yapılmış, binanın geri kalanına göre çok daha özenle çalışılmış bir ayin odası var. Rehberimizin verdiği bilgiye göre bu camiyi 570 yıl önce yapıldığı söylenen İran Sultanı Chatoniyah'ın kabrini de içinde bulunduruyor. Bu, muhtemelen harabe halindeki Ermeni kilisesinin bu prens tarafından camiye dönüştürüldüğü ve yanına da iki harika minarenin dikildiği zamandı; zira orijinalde Müslüman ibadeti için inşa edildiğini sanmıyorum. Kaymaktaş ayin odası da aynı dönemde eklenmiş olabilir. Alttaki 6 adet hücreye alter-natif olarak 6 tane de yüksekte bulunuyor ve arabesk tarzda oyma süslerle zengin biçimde donatılmış; fakat hiçbir zaman tamamlanmamış gibi duruyor çünkü dekoratif çalışma sadece duvar ayaklarının ve hücre kenarlarının hafif üzerinde tamamlanmış ama hiç birinin yüksekliği birbiriyle aynı değil; kalıplar da her bir hücrede farklı ve iç kubbeli çatıları Gotik dediğimiz tarzdan farklı olmayan bir stilde zenginleştirilmiş. Nedense büyük oranda Bizans ve Arap birleşimi olan bu kendine has Ermeni tarzının onlar ve Avrupa'nın 12. yüzyıla yakın tanıştığı ve kuzeydeki ismine rağmen Doğu'dan geldiğinden şüphe duymadığım tarz arasında birleştirici bir bağlantı meydana getirdiğini düşünebiliyorum. Ayin odasının altında çok güzel yapılandırılmış bir mahzen bulunuyor; içinde 4 hücre var. Her birinden bir kemerin yayları ortada buluşarak sivri kemerlerin kesişmesini sağlıyor.

Ana girişin zengin bir şekilde Arap tarzında dekore edilmiş her iki yanında, bir hilalin içinden fırlayan tüylerle desteklenmiş, altında her iki yandan ejderha kafası ve boynu yükselen, çift başlı bir kartal oyulmuş. Bu acayip simgesel figürün bir yanında güneşten doğan bir başka tüy süsü bulunuyor. Bir Minare adı verilmiş diğer binadaki gibi buradaki işçilik de kusursuz. Genelde büyük olan taşları en mükemmel duyarlılıkta birbirine geçirilmiş. Diğerbinada sadece bir minare bulunuyor fakat tarzı aynı ve giriş cep-

hesi daha önce anlahlanlara benzer biçimde kartal, güneş, aslan oymalarıyla zenginleştirilmiş .

Şehir, bazı yerlerde çift sıra olan bir duvarla çevrilmiş ve mazgallar konulmuş. Ancak Ruslar burada olduklarında silahları kaçırmışlar. Şu anki parçalanmış hisarda ve bazen Ramazan'da top ateşi için kullanılan birkaç indirilmiş parça bırakmışlar. Neredeyse şehrin merkezinde bulunan bu hisarın kendisi harabe halinde; yanlarında kale burçları üzerinde hala birkaç silahın durduğu çift sıra bir duvarla çevrili. Kalenin bir bölümü bir hapishane olarak kullanılmış ve iç odaların birinde demirden kafesli derin bir zindan bulunuyor . İnfaz edilecek mahkumlar boğulmaları için buraya konuluyordu. Şehrin ana girişi güneydeki ovaya açılıyor ve Erzincan kapısı olarak adlandırılıyor. Üzerinde Bizans dönemine ait bazı kaba Yunan yazıtları mevcut; yapıları çok düzensiz ve çok yüksek, beyazlaşmış ve harflerin çoğu okunamaz durumda; fakat bir tanesinin HITOPTA diye başladığını okuyabiliyorum.

Penceremin görüş açısı şehrin genel durumu hakkında iyi bir fikir sunuyordu. Üzerinde yükselen kubbe ve çamurdan duvarlarıyla ötesindeki yeşil tepelerin ayağına kadar uzanmış ve ara sıra bir iki küçük beyaz çadırın görüldüğü, çimenli bir ova görüntüsü veriyordu. Bu, karşıdaki aynı seviyedeki evlerin sadece yassı çamurdan çahlarıydı. Üzerindeki zengin çim örtüsünde bazen bir hayvan poposu otlarken görülebilirdi. Beyaz çadırlar, ışığın aşağıdaki loş bölmelere girmesini sağlamak için boyutlarına oranla yüksek olan kağıt çah pencerelerinden başka bir şey değildi.

Erzurum'un temel üretimleri demir ve pirinç madeninde. Pers krallığı ile önemli bir transit ticaret uygulanmakta. Bu ticaret İstanbul ile Trabzon arasındaki deniz seferleriyle son zamanlarda daha da hız kazandı. Pers krallığında bol miktarda ipek ve kaşmir yünü ihraç ediyor karşılığında ise pamuk, yünlü mallar ve sömürge ürünleri ithal ediyor. Verilen bilgiye göre yıllık ortalama 6 bin adet İngiliz ürünü Erzurum'dan geçiyor. Her biri 50 sterlin değerinde ki bu da toplamda 300 bin / . değerinde mal demek oluyor. İhracat rakamı da aşağı yukarı aynı. Ardından Rusya'nın bütün engelleme çabalarına rağmen bu malların büyük oranı kaçakçılıkla Gürcistan'a gidiyor. Pirinç madeni ve demir işçileri kalabalık bir topluluk meydana getiriyor ve Türkiye'nin her tarafında biliniyorlar. Pirinçten çok değişik türde içecek fincanı, mumluk v.s. yaparlarken, demirdeki başlıca imalatları kılıç ve at nallarından oluşuyor; sonuncusu büyük miktarlarda Pers krallığına gönderiliyor ki aslında nerdeyse hepsi buradan temin ediliyor da denebilir. Yedi Kardeş adıyla tanınan bir demirci ailesi çok büyük bir üne sahip. İyi atlar da civardaki Türkmen kabilelerinden burada temin edilebiliyor. Bütün yaz boyunca beni mükemmel biçimde taşıyacak, yaklaşık 15 el yüksekliğinde, çok hızlı ve güçlü, sağlam canlı bir gri atı 1200 kuruş ya da 12 liraya aldım.

Erzurum'da kış, tahmini yaklaşık 6 bin feet seviyede, barometrede 23-50 ile 24-00 inç arasında değişen yükseklikte, denizden oldukça yüksek rakımından da anlaşılacağı gibi çok şiddetli. Haziran'ın başında oraya vardığımızda buğday daha yeni yeni toprağın üzerinde ortaya çıkıyordu. Diğer yandan, kısa yaz süresi esnasında güneş ısısı o kadar fazla ki ürünlerin olgunluğa erişmeden yanmasını engellemek için kapsamlı bir sulama sistemi ne başvurulması gerekli olacaktır.

7 Haziran Salı. - Öğle vaktinden kısa bir zaman sonra Colonel Macintosh ile birlikte Ani Harabelerini görmek üzere Kars'a hareket ettik. Misafirperver arkadaşlarımıza veda ederek, Rus işgalinin üzerine nakletmiş Türk tembelliğinin eseri, iki çamurdan tümsekler arasında sadece kenar direklerden oluşmuş Erzurum kapısından geçtik. İki mil boyunca yönümüz düşük tepeler arasından doğuya idi. Fırat'a doğru kuzeye akan çeşitli küçük nehirlerden geçtik. Ardından, lav, bazalt ve bazaltsı yığılımlarla kaplanmış ve peperitele kapanmış ince katmerli kalkerimsi kireçli topraktan oluşan alçak, verimsiz tepeler üzerinden yaklaşık 4 mil boyunca yol aldık. 1 buçukta, sağımızdaki yüksek sıradağlardan kuzeye uzayan ve Fırat ovası ve bölgesini Aras bölgesinden ayıran dağın zirvesine ulaştık. Oradan, kıvrımlı ve kayalık bir yolla uzaklardan görülebilen resmetmeye değer kalesiyle Hasankale ovasına indik. 2'den hemen sonra, geniş taşlı bir yatak üzerinden kuzey-kuzeydoğu yönünde akan ve belli ki batıdan doğuya ova içinden akan Aras veya Araxes'in ana kaynaklarından biri olan sığ ve küçük bir ırmaktan karşıya geçtik. Saat 2 buçukta yönümüz nerdeyse tam doğu; Borja köyüne varana dek ovayı çaprazlama geçtiğimizde solumuzdaki tepeler yavaşça geri çekiliyor. Oradan kuzey yoluyla doğuya doğru Aras kenarlarından 6 mil devam ettik. Bu esnada, ovada otlayan çok sayıda büyük davar ve damızlık kısrak sürülerinin yanından geçtik. Ayrıca Gürcü bir gezgin gurubuyla karşılaştık. Türklere kıyasla üstün davranışları ve kibarlıkları çarpıcıydı. Elbiseleri şahane ve kendilerine has olsa da Avrupa'dakilerle benzerlik gösteriyordu.

Aras'ı değişik birkaç kolundan; heybelerimize ulaşacak seviyede derinliğe sahip büyük bir ırmağı da burada geçtik. Nehrin her iki kenarındaki sulak arazide birkaç bodur söğüt ağacı ve yabani güller büyümüştü. Ancak bu istisnanın dışında Erzurum'dan ayrıldıktan sonra ne düzlüklerde ne de tepelerde bir ağaç ya da çalılık görmedik. Neredeyse her türdeki tam bir ağaç ihtiyacı Ermenistan'ın bu yüksek ovasının kendine has özelliği gibi gözüküyor. Hasan Kale yakınından kuzeyden bir sıradağ nehre yaklaşıyor. Yuvarlak yamaçlarında paralel yolların veya kıyıların belirgin çizgileri oldukça fark edilebilir durumda. Bazıları tepelerin bütün kıvrımlarını takip ederek yaklaşık iki mil kadar yayılıyor. Çizgiler çoğu yerde daha zengin bir yeşil görülür!}ündeki çimenle beliriyor ki bu durum bu ovanın çok uzak bir

zamanda geniş bir iç deniz veya göl olabileceği fikrini doğruluyor. Diğer bir millik mesafe bizi çift sıra duvarla çevrili, siperlerle himaye edilmiş görünüşte Ceneviz veya Bizans'a ait Hassan Kale'ye götürdü. Şehrin kendisi berbattı. Evlerin %'ü harabe halindeydi. Biraz pasif itiraza rağmen Ağa'mn konağına yerleştirildik. Şehrin doğusunda ayrılmış porfirik trakit yığının üstüne kurulmuş sağlam ve iyi kuvvetlendirilmiş bir kale harabelerini ziyaret ettik. Kaya yüzünün neredeyse dikey olduğu doğu ve güneyi haricinde çift sıra bir duvarla çevrilmiş.

Silahların kaçırın Ruslar tarafından parçalanmıştı. Burada yerde yanalmasına yatan büyük bir taş bulduk. Ne için kullanıldığım çözemedik. Öyle ki Türkler de bu konuda bir bilgi veremedi zira bu toprakları ele geçirmelelerinden önce de burada bulunduğunu söylüyorlardı. Taşın uzunluğu yaklaşık 4 feet ve genişliği de 2 fit. Dibinden kesilmiş büyük bir deliği var. Topuzları yarılardan ve tepeden çıkıntı yapıyor. Pagan zamanında altar olarak hizmet etmiş olabilir. Aras'ın güney yanındaki ovada ortaya çıkan şehirden yaklaşık çeyrek mil uzaklıktaki ve Türklerin hamam olarak kullandıkları kaplıcaları ziyaret etmedik.

8 Haziran, Çarşamba. - Hassan Kale'den Horasan'a sekiz saat. Konuk-sever Ağa ile saat sabah 6.30'da vedalaştık. Solumuzdaki kale kayasının altından geçerek kısa zaman sonra kendimiz yeniden geniş bir ovanın içinde bulduk. Burada da soldaki tepelerde paralel yollara ait küçük izler gözlemledim. Kuzeydoğuya doğru yayılıyorlardı. Ovayı geçerken yük hayvanları olarak kullanılan öküzleri ilk kez burada gördük. Bilhassa Georgia'dan hububat nakletmek fakat küçük yükler taşımak için kullanılıyorlar. Bu ova dağlardan Aras'a dökülen çokça ırmak tarafından sulanıyor. Doğuya 6 mil ilerledikten sonra çorak tepelere yükselmeye başladık. Üzerlerinde eski göllere ait paralel yakalardakiyle aynı görünümde daha ileri kıyı izleri vardı. 3 mil daha ilerde hafif eğimli tepeler üzerinden küçük Köprü köy'e geldik. Birkaç yüz yarda ötesinde, zengin Arap tarzında ustalıklı kaplanmış sert taştan yapılmış eski bir han ya da kervansarayına ait harabeler bulunuyor. Büyük bir kısmı götürülmüş. Her iki yan 4 adet yuvarlak kulp tarafından korunurken giriş, güneyden iç ve dış kapıdan sağlanıyor. Dış kapı üzerinde gösterişli arabesk tarzı yontmalar bulunuyor. Yukarısında, duvar Gotik hücresinin üst bölümü gibi oyulmuş. İç kapı da aynı tarzda süslenmiş fakat o kadar zengin değil. İçinde, yaklaşık 25 feet yükseklikte ve her iki yanında 5 kemer sırasıyla geniş tonozlu bir ahır var.

Aldığım bilgiye göre, bu muhteşem hanların Trabzon'dan Tebriz'e uzanan bir hattı var ya da varmış. Yurtdışına ulaşan bir düşünceye göre de bu toprakların ticaretine hakim olduklarında Cenevizliler tarafından tesis edilmiş ve iletişim hattını muhafaza etmek ve kervanlarını yağmacı aşiretlerin saldırılarına karşı savunma amacıyla aynı yol üzerinde bir hisar hattı da

var olmuş. Trabzon, Bayburt, İspir, Hassan Kale ve belki Erzurum kaleleri ve de bilgim dışındaki diğerleri de Cenevizlere atfediliyor. Ancak bu fikre katılamıyorum; zira Trabzon kaleleri ve Hassan Kale orijinaleri ile ilgili ne söylenirse söylensin, Köprü Köyü yakınındaki han gibi Bayburt ve İspir kaleleri kesinlikle Arap tarzında ve bunların Ceneviz ile Avrupalıların buraya yerleştikleri zamandan çok daha eski bir döneme ait olduklarından hiç şüphem yok.

Handan ayrıldıktan kısa süre sonra yol soldaki yüksek tepeler ile sağdaki nehir arasında dar bir geçide hapsediliyor. İlerisinde Aras veya buradaki adıyla Passan Suyu ve güneyden gelen Bingöl'den birleşmiş ırmaklarının üzerinde yedi kemerli bir köprü bulunuyor. Nehrin karşısından Diyadin ve Bayezid yoluyla Pers krallığına giden büyük yolu terk ettiğimiz köprüde yönümüzü, sertleşmiş kumtaşı tepeleri içinden yükseldiği görülen büyük çakıl taşları, yeşil taş parçaları, bazalt vb. içeren açık alüvyon bir ova üzerinden doğu-kuzeydoğu istikametine çevirdik. Saat 12'de yeniden nehre yaklaşıp gölcül kum ve çakıldan meydana gelmiş hakir tepelere çıktık. Üzerinden tam doğuya 4 mil at sürdük. Arazi, sağdaki geniş ova içinden akan nehere hafif eğimli.

1'de küçük bir dağ ırmağı geçtik. İçinde bize tamamıyla yabancı birkaç balık gördük fakat ne olduklarını tespit etmeye dair hiçbir aracımız yoktu. Bu tepeler özellikle orkide ve iris türlerinden olmak üzere pek çok güzel çiçekle kaplıydı. Sağımızdaki nehir saat 2.15'te küçük bir köy olan Horasan'a varana kadar yavaş yavaş çekildi. Oradaki 'Oda' bize temiz ve rahat bir ko-naklama imkanı sundu. Nehirden kalma ya da gölcül değişik renklerdeki çakıl ve kumdan oluşan, bazalt ve püskürtü taşları içeren alçak tepeler kö-yün kuzeyine denk geliyor.

9 Haziran Perşembe. - Horasan'dan Bardes'e on saat. Sabah altıda yola çıkarak kuzeydoğu istikametinde ovanın karşısına yaklaşık iki mil kadar devam ettik. Horasan ile aynı oluşumda sayısız küçük siyah obsidyen ve volkanik cam parçalar içeren kum ve çakıl tepelerine çıkmaya başladık. Çok geçmeden izole edilmiş bu tepelerin bir zamanlar büyük bir gölün tabanı olduğunu kanıtlayan bir yayla doruğuna ulaştık. Kanıtıyor, zira geniş aşınmaya rağmen etkileri çoğu dere yataklarında ve vadilerde görülebiliyordu ve muhtemelen dereceli olarak değil de göl bariyerlerinin kırıldığı bir dönemde vuku bulmuştu. Çeşitli platoların doruklarının genel bir seviyede kalması bir zamanlar devamlı olduklarını gösteriyor. Tam olarak yatay olan ve içinde fakat hiç biri çıkarılmış bir bütün olmak için yeterince kusursuz olmayan ufalanmış sayısız kabuk izlerine rastladığım üsttekinin dışındaki yataklar hafif batıya eğimliydiler. Bu kabuklular birkaç tek kabuklu deniz böceğiyle birlikte görünüşe göre genelde tek bir midye türüne aittiler. Biz ilerledikçe Aras doğuya doğru akarak bizden uzaklaştı. Yolumuza yeşillikle

kaplı fakat içinde çimen göremediğimiz dalgalı tepeler üzerinden yaklaşık 4 mil daha kuzeye devam ederken, bitki örtüsü tamamen birkaç kısa hafta içinde epeyce yanacak gibi görünen yabani çiçeklerden meydana geliyordu.

8'den biraz zaman önce kuzeybatıdan gelen hızlı ve derin bir nehir olan Karasu ile sulanmış dar bir vadiye düştük. Köprüye ulaşmak niyetiyle vadiyi yarım mil kadar çıktık ve kenarlarda yetişmekte olan birkaç küçük fundalığa rastladık. Köprüyü geçerek Karasu'nun kendisine dar bir yatak yaptığı yatağın batı ucu çevresinde dik ve taşlı bir dağa tırmandık. Bu tepeler zaman zaman dalgalı çizgilere değişimli gri ve kırmızımsı porfirik kara taştan meydana geliyordu. Dağın zirvesine saat sabah 9'da vardık ve bayağı aşagımızda sola akan Karasu vadisine doğru hızlı bir inişe geçtik. Burada kara taşla katmanlaşmış kayalar birleşme yerine yakın, Kula ve Bomabat yakınlarındakine benzeyen görünüşe göre değişmiş kaya olan sarı yeşim taşı görünümlü büyük kaya bloklarına rastladım. Hadeh köyünde tekrar kuzeye döndük 10.İS'te vardığımız Karasu'ya indik. Nehrin diğer yakasındaki kayalık uçurumlar zirvelerinin birine tünemiş harap haldeki kalesiyle müstesna ve şahane bir görünüme sahipti. Biraz daha kuzeydoğuya uzanan bu kayalık sırt fevkalade çeşitli tekil biçimlerde ve yüksek sivri tepelere ayrılmıştı. Fakat Kürtlerden dolayı tehlikeli kabul ediliyor olması sebebiyle ne yolu ne de sağdaki dağın büyük kısmını oluşturan benzer koni biçimindeki diğer tepeler kümesini inceleyemedim; yalnız, havanın bir tür kara taş yığılması ya da volkanik brike olan kayayı aşındırması sonucunda oluştukları görüntüsü veriyorlar.

Karasu'ya ulaştığımız gibi dar vadisinden birkaç kez karşıya geçerek Kara Oran veya Kara Osman köyüne ulaşana kadar 3 mil tırmandık. Bu köy insanlarını başlıca meşgaleleri Soğanlı Dağı'nın köknar ormanlığından getirilmiş keresteleri biçmekti. Buradan Bardes'e arazinin Kürtlerle sarılı olduğu söyleniyordu. Horasan'da bir eskort gerekliliğine dair uzun hikayeler dinlemiştik. Biraz tereddütten sonra bir eskort edinmeye karar verdik. Lakin, o sabah yola çıktığımızda at sırtındaki sekiz silahlı adamdan oluşması beklenen övgüyle bahsedilmiş eskort, Kara Oran'da gerekli korumaları edinmek üzere bölge valisi tarafından teskereli bir kişiye düşmüştü. Ancak, burada yatağan silahlı at sırtında bir köylüye rastlayabildik. Horasanlı bu adam bizi bıraktıktan sonra geri evine dönmeyi temenni etti; adam bu sebeple bahşişini istedi ancak Bardes'i görene kadar bize eşlik etmeye mecbur etmek için reddettik.

Kara Oran'ın hemen üzerinde nehir kendini biraz doğuya biraz batıya uzanan bir kara taş seti içinden zorlamış. Ötesinde, sağ kenardaki dar bir yol boyunca çıkıntılı kara taş yığılma kümeleri arasında vadiyi yaklaşık 3 mil tırmandık. Nehir daha sonra iki kola ayrılıyor. Biri kuzeydoğudan diğeri kuzeybatıdan iniyor. Kuzeybatı kolunun karşısına geçerek iki nehir arasın-

daki kayalık sırt çıktık. Birinci milde, sarp kayalığın en uzak kenarında duran, açıkça güvenlik yeri olarak planlanmış, görüşe göre kıklop tarzında inşa edilmiş, büyük taş bloklarından oluşan eski bir kare binanın yanından geçtik. Daha da ilerledikçe arazi, bataklığa dönmüş kasvetli bir yaylaya döndü. Pürüzlü zemininde birçok aşınmış kara taş ve trakit kaya parçaları dağılmıştı.

1'den kısa süre sonra doğu taraftaki vadinin karşı kenarında yaklaşık 2 mil uzakta dik bir tepe üzerinde bir Kara Oğlan Beyine ait olduğu söylenen büyük bir kale ya da hisar gördük. Aynı tepelerde ara sıra vuku bulan ağaçlık bölümler araziye İngiliz parkı ve ormanlık manzara görüntüsü veriyordu. Üzerinde bulunduğumuz tepe ise son derece kasvetli ve çoraktı. Su sınırının veya dağın zirvesine ulaşana kadar bu yaban bölge üzerinden 4-5 mil daha kuzeye doğru ilerlemeye devam ettik. Ardından dik bir patika yoluyla Bardes vadisine indik. Bu isimdeki şehir 2 mil daha kuzeyde tarıma elverişli ve sulanmış bir ovada kalıyordu. Ovanın etrafındaki tepelerde bilhassa köknar olan birkaç ağaç büyümüş. Bardes'in ötesinde kuzeye doğru sütunsal bazaltla kaplı bir başka yüksek dağ görünüyor. Bu küçük şehre 3.30 gibi ulaştık. Ortasında eski bir kare kule veya kale harabeleri ile taçlanmış alçak bir tepe bulunuyor. Bu isimdeki bir Sultan tarafından inşa edildiği için Sultan Süleyman Kalesi olarak anılıyor ve genel yöne doğu-güneydoğudan hah-kuzeybatıya akan nehir üzerindeki geçit ve köprüye hakim durumda. Burada, savaşçıların köylüler üzerinde icra ettikleri bir otorite örneğine şahit olduk. Muchtad kırbacını, daha iyi bir mekan ayarlamak numarasıyla bizi rahat bir şekilde yerleştirdiğimiz temiz 'Oda'dan kendi kirli ahırına çıkartacak olan yaşlı bir İmam üzerine sallıyordu. Şehrin, tamamı bu yüksek bölgede temel işleri Soğanlı Dağı'ndan gelen köknar ağaçlarından arı kovanları imal etmek olan Türklere ait 300 evden meydana geldiği söyleniyor.

Bu ormanlık sıradağlar ülkenin bu bölümündeki coğrafyanın önemli ve ilginç bir özelliğidir. Her alandaki ormanlıkların millerce mesafedeki çevresinde bulunabilecek olduğu tek bölge olarak, önceki yerden 70 mil kadar yukarı istikamette olmasına rağmen Erzurum ve Kars'ın köknar ağacını temin etmektedir. Aynı zamanda, Türk başkomutan Eyüp Paşa'nın, yedeklenmiş 150 bin kişilik düzensiz alayın Erzurum'da toplandığı sırada, 50 bin kişilik gelişmiş ordusuyla Rusların 1828'deki ilerlemesine direnmek için sipere girdiği yer olmasıyla da meşhurdur. Ancak zapt edilmez Eyüp Paşa kampını kurmuş olmasına rağmen Bardes yolunu kapatmamış. Bu yolla Ruslar gelişmiş süvarilerini yürütürken 500 atlısıyla keşfe çıkmış Erzurum seraskeri Caber Valisi Salik Paşa ile yüz yüze geldi. 500 atlı burada bozguna uğradı ve Rus gücünün abartılı haberleri Eyüp Paşa'nın ordusuna uçtu ve her yana korku saçtı. Herkes kendini düşündü ve hemen sonucunda yüz kızartıcı genel bir kaçış başladı. Paniğe kapılmış ordu dağıldı ve talihsiz

paşa sadece 200 adamıyla kaldı. Elbette diğerlerinin hatalarını çekmek zorunda kalacakh. Saray tarafından geri çağrıldı ve kendisini birkaç ay önce görmüş olduğum Mysia'daki küçük Kırmasslı şehrinin ağalık mevkiine getirildi. Bardes civarında Rus İşgal Ordusu'nun 22 bin piyade, 10 bin Kazak ve 15 bin düzensiz -Laz, Çerkez, Pers, Türk, Gürcü, Abhaz ve Arnavut- askerlerden oluştuğu bilgisi edindim.

Soğanlı Dağı ormanlarıyla ilgili bir başka kayda değeri gerçeki de şu durki, Ruslar Gumri kalesini dikmek için buralardan kereste temin etmişlerdi. O zaman Rusların otoritesi o kadar yüksekti ki Türk köylülerini sözde düşmanları için bedava ağaç kesmeye mecbur bırakmışlardı. Kars'ın paşası o kadar açgözlü ve tamahkar biriydi ki, onu satarak Ruslardan 70 bin duka para almıştı.

10 Haziran, Cuma. - Bardes'ten Kars'a on iki saat. Kale harabelerinden dolanarak dik bir yolla şehirden aşağı inerek güneydoğudan kuzeybahya akan hızlı nehri yüksek ve sarp kayalıklar arasından geçtik. Daha sonra düzensiz sütunsal yapı izlerinin de bulunduğu kara taş ve bazalt kayaları üzerinden kuzeydoğu istikametinde çıkıhk. Sabah 6'da yola çıkmıştık. Solumuzdaki Bardes Suyu'na eğimli, kimi yerlerde kısıtlı tarım için temizlenmiş bazalt kaya parçalarıyla kaplanmış tepe yamaçlarından kıvrılarak ilerledik. Burada, dünyanın dört bir yanındaki adaşları gibi paçavra ve çaputla giyinmiş büyük bir Çingene gurubu ile karşılaşk. Kıyafetleri içinde Türklere genel bir benzerlik taşısalar ve özellikle kadınlar büyük bol pantolon giyiyor olsalar da, simalarındaki belirgin özellikleri gibi sefil görünümleriyle de kolayca ayırt edilebiliyorlar. Yanlarında çadırlarını ve çadır direklerini taşıyan birkaç sığır mevcut.

7'de tüm sakinleri kereste kesme işinde olan Güçler Köyü'ne vardık. Buranın yayla ya da Bardeslilerin yaz meskeni olduğui söyleniyor. Şayet öyleyse bu ikametgah değışiminin nedeni bence gereksinimden ziyade alışkanlık olsa gerek zira iki yer arasındaki iklim farkı hemen hemen hiç hissedilmiyor. Vadinin diğer yanında Bardes Suyuna güneydoğudan büyük bir ırmak dökölüyor. Aradaki arazi epeyce iyi ekilmiş ve sulanmış. Uzun kış dönemleri ve kısa sıcak yaz dönemleri nedeniyle, bu rakımda bir tahıl ürünü alabilmek için her zaman sulama şart. 8'e çeyrek kala Bardes nehrinin tekrar karşısına geçip doğu-güneydoğu istikametindeki dar yanal bir vadiden tırmandık. Çok geçmeden bazı geniş çam ormanlıklarına girdik. Son zamanlarda yolculuk yaptığımız tümüyle çorak arazilerin ardından en keyifli rahatlamaydı bu. Önümüzdeki tepeler bazalt ve hücresel lavdan oluşuyordu. Diğer yandan yol üstünde ve yakınlarında sayısız siyah ve kahverengi volkanik kaya veya cam yığınları fark ettim. Bunlar hakkında daha önce Horasan yakınlarındaki kum ve çakıllarda bulunan pek çok küçük parçalardan bahsetmiştim. Yalnız burada miktarı ve blok halindeki boyutları o kadar

fazlaydı ki bazı yerlerde yol harfi harfine onunla döşenmişti. Yaklaşık bir mil kadar zorlukla ilerledikten sonra küçük bir nehri geçerek zengin yeşil çimeni çiçeklerle minelenmiş ve en iyi üslupta gruplanmış bol miktarda ağaç kümeleriyle bezenmiş güzel bir vadiyi çıktık. Sağımızda volkanik kaya yığını görüntüsü veren yüksek bir tepenin yakınından geçtik. Tabanı çevresine yayılmış bu madde parçaları oldukça fazlaydı.¹⁵⁸

9'a çeyrek kala dağ zincirlerinin her yönde kollara ayrıldığı sırtın doruğundaki ovaya vardık. Etrafımızdaki önemli büyüklükteki arazi bölümlerinde hala kar var. Güney ve güneydoğu görüş açısı oldukça uzun, Soğanlı Dağı'nın bölümlerini oluşturan tepeler köknar ağaçlarıyla kaplı. Doğuya doğru sıkı ağaçlıkla kaplı uzun ve dar bir sırt ovanın içine doğru seriliyor. Bu yükselti doruğundan kuzeye doğru dik bir dere yatağını indik. Kuzey yoluyla doğuya dönerek iki milden daha fazla dar bir vadiden aşağı devam ettik. Kuzey yakası, güney bakışından genelde olduğu gibi tamamıyla çorakken, güney yakası sıkı bir ormanlığa sahip. Saat 10'da geniş bir ovaya girdik. Kuzey sınırını oluşturan alçak tepelerin eteklerinden 24 mil boyunca doğu-kuzeydoğu yönünde karşısına geçtik. Ova, daha önce indiğimiz vadi-den çok uzaktan gelmeyen ve muhtemelen Kars nehrinin ana kaynağı olan nehirle sulanıyor. Bu ova üzerindeki yolculuğumuz tekdüze ve cansızdı. Kars'a doğru yol alan kereste vagonlarının haricinde çok az sayıda tarım veya istihdam belirtileri vardı. İçinden geçtiğimiz bir kaç köy perişan durumdaydı. Diğerleri tamamen harabeye dönmüş ve boşaltılmıştı. Yaşayanları ya helak olmuş ya da oradan çıkarılmışlardı. Bazı bölümlerde büyük sığır sürüleri otliyordu. Bazen tepelerin alt kısımlarında küçük tarım arazilerine rastladık. Biraz daha ilerleyince, Ararat Dağı yönünde güney-güneydoğuya uzanan uzak mesafedeki karlı sıradağları gördük. Solumuzdaki tepeler genelde kısa otlarla kaplıydı ki bu jeolojik formasyonları hakkında tahminde bulunmayı bile zor kılıyordu. Tepeler hafif doğuya eğimli iken, dün ve bu sabah geçtiğimiz dağ kümelerinin yüksekliğiyle ayağa kalkmış veya eğrilmiş olduğunu gösterircesine tepelerin eğimli kayalık yüzeylerinin batı yönünde olması, bir kaç yanal vadi ve dere yataklarında gözlemlediğim ilginç bir özellikti.

4'ten kısa süre sonra solumuzdaki bir çukurda mevzilenmiş küçük bir köyün yanından geçtik. Yola yakın kabarık bir tepecikte çatısı koni biçiminde dairesel bir taş bina vardı. Muhtemelen bir Türk dervişî türbesiydi. Sağımızda alçak tepeler karşımıza çıkıyordu. 5'i biraz geçtikten sonra aynı cephedeki ova içinden kıvrılan Kars nehrini gördük. Sağımızda Kars nehri ile solumuzdaki bozuk tepeler arasında saat 5.30'da dar bir geçide girdik. Öte-

158 Bu dikkat çekici dağa çıkmak için biraz zaman ayıramadığıma üzüliyorum. Çevre arazi genelinde volkanik kayaların büyük gelişimi, bu mahalde çok büyük ölçüde volkanik faaliyet gerçekleştiğini kanıtlıyor.

sinde, uzun süredir yol almakta olduğumuz ovanın güneye uzanarak doğu sınırını meydana getiren tepeler sırtları bulunuyor. Hiçbir yerde ne bir ağaç görülüyor ne de bu tarihi krallığın başkentine ya da şimdi daha da önemlisi Türkiye'nin Rusya sınır şehrine yaklaştığımızı dair en ufak bir işaret görebiliyoruz. Nihayet vadi kıvrımlarını iki mil boyunca takip ettikten sonra ani bir viraj siyah bazalt tepelerinden oluşan kayalık amphi tiyatrodan kurulu şehrin ilk gÇ)rüntüsünü verdi. Görünümü, kısmen ağaç yoksunluğundan kısmen evlerin siyah bazaltla inşa edilmiş olması durumu nedeniyle karanlık ve neşesizdi. Daha da ilerleyince karşımıza Ermeni Mahallesi dikiliverdi. Üzerindeki inşa edildikleri kayadan ayırt edilmesi zor siyah barakaları ve evlerle kaplı tepelerin karanlık amphi tiyatrosu sola doğru uzanırken, Ermeni mahallesi nehrin karşı veya doğu tarafındaki verimsiz yükselti arazisinde kuruluydu. Ortasında yüksek bir tepelik, onun da doruğunda harap halde bir Türk tabyası bulunuyor. Diğer yandan nehir kalenin arkasında bulunan ve bu yüzden neredeyse tamamen kenarda kalmış dar bir boğazdan kaçarken görülüyor. Mahallenin yarısını iyi döşenmemiş yollardan dolandıktan sonra iyi bir köprüyle nehrin karşısına geçtik. Çarşıların içinden geçerek şehrin duvarla çevrili kısmına girdik. Rus düşmanlığı sonucunda evlerin çoğu enkaz halindeydi. Bu evlerin içinden dolanarak biraz daha ilerledikten sonra Kaymakam veya Paşa vekili tarafından konağımız olarak tahsis edilmiş eve ulaştık. Evin bir Türk'e ait olması bizi hayal kırıklığına uğrattı zira her zaman, ev sahiplerinin uygunsuz ve bazen arsız meraklarına daha az maruz kaldığımız bir Yunan veya Ermeni evini tercih ederdik. Bununla birlikte, bu konuda, adamın ev hizmetlilerinden biri olmadığı konusunda fikri olmayan arkadaşımın montunun askeri düğmelerini aniden çekip dikkatle incelemeye başlayan mal sahibinin zamansız ilgisi albayın münasip bir terslemesiyle karşılaştı; neticesinde biraz kızgın biçimde oradan ayrıldı ve biz de gecenin geri kalanında onun varlığından kurtulduk.

11 Haziran Cumartesi. - Kars'ta mola. Sabahleyin tercümanımız Giuseppe'nin eşliğinde, Muchtad ve Paşa savaşçılarından birinin katılımıyla valiyi ziyaret etmeye gittik. Zeki ve medeni bir Türk olarak gördük fakat genelde olduğu gibi etrafını mümkün olan her kılıkta giyimli; kirli, eski püskü görünümlü adamlardan oluşan bir grup sarmıştı. Konuşmamız sırasında, Rus harbinin etkilerinden henüz kurtulamamış şehrin perişan durumundan bir nevi üzüntüsünü dile getirirken, dostane görünmek zorunda kalmalarına rağmen onlara karşı çok da dostane duygular beslemediğini ifade etti. Şehrin 300 evden oluştuğunu belirtti fakat bu hesap Rus yıkımından öncesi için doğru olabilse de şu an için son derece fazla. Ayrıca 20 cami ve 4 hamam bulunuyor. Konak avlusunda ilk kez uzun mızraklarıyla Kürt atlıları gördük. Demir ucun yaklaşık bir ayak aşağısında, bu mızrakların tamamı diyetrede yaklaşık 2 ayak büyük bir tutam siyah yüne sahip. Bu-

nun amacı muhtemelen çok derine girerek kullanışsız hale gelmesini önlemektir. Biraz daha aşağıda bir tane daha küçük tutam vardı.

Gümrü kapısının yanındaki eski bir duvar üzerinde, Kars hükümdarlığı döneminde gelişmiş muhtemelen bir Ermeni kilisesi kalıntıları olan Erzurum'dakilere benzer Arap mimarisinde bazı parçalar gördüm. Nehrin sol yakasında, kale arkasında kalan tepelerden güzel bir şehir manzarasına tanıklık olduk. Esas saldırıları ovanın doğusundan olmasına rağmen Ruslar küçük bir bölüğü de bu tepeler üstüne yerleştirmişlerdi. Bu yer 7 günlük kuşatma ardından teslim oldu. Bu kuşatma saatleri içinde gerçekleştirilebilirdi. Kuşatılmış bir hisarda tamamen faydasız olan 1000 kişilik düzensiz asker ve 1000 kişilik silahlı köylüden meydana gelen bu garnizon son derece zayıftı. Ayrıca 300 adet top mermisi bulunduğu da söyleniyordu; fakat onları kullanacak adam olmadıktan sonra hiçbir işe yaramamışlardı ve nitekim Ruslar tarafından götürüleceklerdi. Çarşı küçük ve az sayıda ihtiyaç karşılanabilir durumda.

Eve dönmek üzereyken iyi huylu mizacını geri kazanmış, medeni ve saygılı ev sahibimiz ziyaretimize geldi. Zengin bir aileye mensup ve civardaki başta gelen mal sahiplerinden biriydi ancak Ruslar tarafından neredeyse harabeye dönmüştü. Ani harabeleri ile alakalı soruşturmalar yapan vali çevre köylerde iyi muamele görmemizi ve ihtiyaçlarımızın karşılanması için bizimle bir savaşçısını gönderme vaadinde bulundu. Bir Yunan konsolos vekili de gönüllü olarak bize katıldı. Turumuzu, Rusların büyük çapta sağlamlaştırmaya ve bunun için Türklerden bol miktarda kereste sahn aldıklarını daha önce duyduğumuz Erivan araç yolu üzerindeki Rus sınır şehri Gümrü'nün olabildiğince yakınlarına kadar uzatmayı kararlaştırdık. Bu iki halkın hareketleri arasındaki fark ne çarpıcıdır! Zayıf ve tertipsiz, komşularına karşı çaresiz, kendi yöneticileri tarafından baskı görmüş Türkler sınır çizgilerini korumasız ve nöbetçisiz, şehirlerini tasfiye edilmiş, enkaza dönmüş, tek bir asker veya top bataryası tarafından bile korunmayan bir halde bırakırken; güçlü ve gelişen ve sürekli saldırgan olarak hareket eden Ruslar Arpa Çayı'nın sol yakasındaki sınır hatlarını sağlamlaştırıyor ve bu sayede müteakip kuşatmalarını garanti altına alıyorlar.

12 Haziran, Pazar. - Kars'tan Hacı Veliköy, beş saat. Yakınındaki surların üzerinde hayvanları temsilen Ermeni tarzda olduğu söylenebilecek kaba kabartmalar gözlemlediğimiz doğu kapısını kullanarak Kars'tan ayrıldık. Ovaya ulaşmak üzereyken Gümrü yolunda 30'dan fazla kereste vagonuyla karşılaştık. Gümrü kuzey yoluyla doğuda kalırken bizim yönümüz hemen hemen doğu istikametindeydi. Daha da ilerledikçe tepeler doğuya doğru yavaş yavaş uzaklaşırken çok geçmeden kendimizi hafif doğuya doğru yükselen yassı dalgalı bazalt ovasını çaprazlarken bulduk. Önümüzde, Kars'tan yaklaşık 7 mil beride sönmüş yanardağ oldukları belli koni biçiminde iki

tepe ova üzerinden yükseliyor ve bu haliyle volkanik arazi doğasının Ararat dağına doğru devam ettiğini gösteriyordu. Bu bazalt kayaları son derece hücrel ve kabarcık yapıydı. Bu durumdan en son orijinleri çıkarılabilir. Ne ovanın üzerinde ne de yaklaşık 18-20 mil doğu-güneydoğudaki yüksek Karadağ dağlarında bir ağaç görünmüyordu. Lakin çayır muhteşemdi ve Kars'ta epeyce tarıma elverişli toprak gördük ancak ürünler hala geri kalmıştı.

İde, arazi neredeyse hemen ardından kuzeydoğuya meyilli olurken şişkinliği düşük bir tepeler sırasına neden olmuş koni biçiminde iki tepe arasından geçtik. Hacı Veliköy'e ulaşmadan önce keresteyle yüklü ve sıkı elbiseleri ve kalpakları Türklerden kolayca ayırt edilmelerini sağlayan Gürcü ve Çerkez köylüler tarafından sürülen birkaç vagon daha geçtik.

Hacı Veliköy, Kars Kaymakamının bize bir konak sunduğu küçük miskin bir yer. Bu konak da şimdiye kadar kaldıklarımızdan daha iyi değildi; aslında bazı açılardan daha da kötüydü, şöyle ki atlarımız aynı çah altındaydı ve sadece düşük bir kenarlıkla bizden ayrılıyorlardı. Dahası bir yabancı uzaktan buranın bir köy olduğunu fark etmekte biraz zorlanırdı çünkü evlerin hepsi yeraltında, Üzerlerinde taş kümeleri ve birkaç duvarlarıyla çöplük gibi görünüyorlardı. Bazalt kayalar içindeki derin ve dar bir dere yatağının batı yakasında kuruluydu. Kenarında şu an ağıl olarak kullanılan küçük bir kalenin kalıntıları bulunuyor. Bazaltın bazı yerlerdeki yapısı hafif sütünsal; üst kısmı son derece hücrel fakat aşağı doğru kalınlaşıyor. Açık otlaklarla kaplı tepeler üzerinden doğuya doğru yürürken, önceki zamanların daha geniş tarımsal işaretleri olan yarı bozuk karıkları yanında küçük taşların pek çok yerde kümelerde biriktiklerini gözlemledik. Yürüyüş sırasında ilk önce Ararat'ın veya Ağrı Dağı'nın en yüksek doruğunu gördük. Muhteşem ve ıssız görkemiyle tüm çevredeki dağların üzerinde kule gibi yükseliyor. Kendisini onlardan tamamen ayırmış, zirvesinde birkaç mil kadar aralıksız karla kaplı bir biçimde geniş ve yatık tabanından yük sek bir noktaya ulaşıyor. Rus sınırının ötesinde güney yoluyla doğuya yönelen muazzam karlı Alaca Dağı ve doğu ve kuzeydoğu yönünde çok daha uzaktakilerin yanında güney ve güneybatıya doğru sayısız diğer volkanik görünüme sahip koni biçimindeki tepeleri de gördük. Kendisine biraz nezaket göstermemiz ve bakır kaplı tabancalarımızın özelliklerinden bahsetmemiz üzerine ev sahibimiz olağan Türk alışkanlıklarına uygun olarak akşamleyin haddini aşmaya ve laubalileşmeye başladı ki, bu yarı barbarlarla geçinmenin tek yolunun onlara sıradan nezaketle davranmak ve araya bir mesafe koymak olduğu fikrimi doğruladı.

13 Haziran, Pazartesi. - Ani Harabeleri'ni görme arzum ve muzır insanların verdikleri rahatsızlık arasında bütün gece gözlerimi kapayamadım. Saat 5'te yola çıktık. Arazi biraz inişli çıkışlı idi. Emeklerimizin karşılığım

alıp alamayacağımız konusunda endişelenirken harabeler karşımızda belirdi. Karasu ve Arpa Çayı, eski Harpasus, istikametinde akan iki üç adet küçük ırmağın karşısına geçerek 7 mil uzaklıktaki Hacı Veliköy'e saat 7'de ulaştık. Yeni köy harabelerin yarım mil kadar kuzeyinde. Kendimizi küçük bir 'Oda'ya yerleştirdikten sonra oraya doğru ilerledik.

Ani kenti,¹⁵⁹ hızlı Arpa Çayı sularına sarkan kayalık bir yarımada üzerinde üçgen şeklinde kurulmuştu. Doğuda, eteklerinden nehrin derin ve kıvrımlı bir boğaza akdığı dik uçurumlar tarafından, bahtla, sarp kenarlarında binlerce mezar ve mağaraların kazındığı önemli genişlikte kuru bir dere yatağı tarafından korunuyor. İki vadi bu güneye doğru üçgenin uç kısmında birleşiyor. Çıkıntının arazinin yassı tepesiyle bağlandığı kuzey tabanı ise berzahın tam karşısına kadar uzanan, sayısız yuvarlak kulelerle korunan sağlam ve ağır duvarlarla çevrilmiş. Duvarlar bazı noktalarda hala 40-50 fitlik yüksekliğini koruyor. Dış çevresi, yakınlardaki sarı taşlardan gelen birbirine sınıksız geçirilmiş büyük kare bloklarından oluşumuyla çok güzel inşa edilmiş. Yine yakınlardan gelen siyah taş içindeki çapraz işaretler ve diğer süslerin yanında ara sıra kullanılmış dönüşümlü çizgiler eşsiz ve dikkat çekici bir etki yaratmış.

Bu duvarda, şehre giden iki kapı gördük. En batıda epey bir yükseklikteki kulelerle sınırlanmış fakat düşen parçalarıyla öyle tıkanmış ki girmek mümkün değildi. Diğer girişi çift sıra duvarın olduğu hattın tam ortasında ve iki giriş aynı ekseninde değil. Dış duvardaki girişin hemen karşısında, yine yuvarlak kulelerle sınırlanmış iç duvarda bazı Ermeni yazıtları ve bir aslan kaba bir şekilde oyulmuş. İç kapı girişinden geçerken her iki yanımızdan uzayan duvarlarıyla şehrin tam görünümüne hakim oluyoruz. Bulmayı umut ettiğimiz gibi harabelerin fazla olmamasına rağmen Hristiyan kenti nazarında etkileyici ve adeta korkunç bir şey vardı. Modern Avrupa'nın bilmediği kendine has bir tarzda inşa edilmiş fakat şu anda, işgalcilerinin 8 asır önce bıraktığıyla neredeyse aynı durumda. Şehrin her tarafı küçük binalar ve özel meskenlerden düşen kalıntılarla kaplı. Sadece 20 büyük yapı diğerlerinden ayırt edilebiliyor. Bunlar genelde kilise ve iki adet beşgen minareli ayin odaları. Bir tanesi hala yıkılmış camiye ilişik durumda. Sarayın önemli kalıntıları da göz önünde.

Şehre girerken ilimiz çeken en önemli şey girişin güneyindeki büyük Hristiyan kilisesi. Latin haçı biçiminde inşa edilmiş ve iyi korunmuş durumda. Sivri çatısı, kemerlere dayanmış büyük taş dilimleriyle biçimlendirilmiş ve kubbesi dışında kusursuz. Girişi batı ucunda ve her iki yanındaki Ermeni özellikle yazıtlar deşifre edildiklerinde yerin tarihi hakkında ışık tutacak. Aslında, Ermeni yazıtların bulunmadığı herhangi bir Ani yapıtı

¹⁵⁹ Bkz. *Travels of Sir R.K.Porte*, I. cilt.

neredeyse yok gibi. Kilisenin iç kısmı bir merkezi iki yan geçitten meydana geliyor. Mihrap etrafını çeviren yarım dairesel kısımdan giriş uzunluğu 107 ve genişliği 66 fit. Tarzı Arap etkileri olmakla birlikte Bizans'a ait denilebilir. Duvar ayakları üzerine yükseltilmiş yuvarlak kemerler gerçek Bizans veya Sakson özelliğinden farklı bir özellik sunuyor. Bu tarzın Ani'nin genelinde hakim olduğunu fakat bazı örneklerde daha çeşitli süs ve yapıda giderek zengin Arap veya Fas tarzına yaklaştığını keşfettik. İçinde 12 mihrabın bulunduğu yarım dairesel kısmın her iki yanında üstteki iki benzer odaya çıkandan dar bir merdivenle küçük dar bir bölme ya da levazım odası. Kilise, öğlen sıcaklığından kaçarak oraya sığınmış davada dolu.

Kilisenin az bir mesafe batısında uzun bir Arap yazıtı bulunan yüksek bir minare ve 100 yarda daha güneyde minaresi hala ayakta büyük bir cami kalıntıları. Arpa Çayı'na sarkan kayalık kenarına inşa edilmiş ve Arabi yapıda olduğu kesin; çatısı yassı başlıklı sütunlarla desteklenmiş. Bina yapısı neredeyse kare biçiminde. Sadece bir köşesi minareyi kuvvetlendirmek için doldurulmuş ve dışında hem Arap hem Ermeni yazıtlar. Şehrin güney ucunda, üçgen tepesinin yakınında bir Yunan kentinde Akropolis olarak yükseltilmiş kayalık bir yer mevcut; gene de burada zirvede ve tepe kenarlarında zerresinin dahi güçlendirilmiş olmadığı 3 veya 4 küçük ibadet odasının kalıntıları bulabildik. Güneydoğu tarafında, çahsı koni biçiminde zengin tarzda ve iyi korunmuş başka bir ibadet odası. Bu biçim çatısı hala ayakta kalan tüm binalarda hakim olan biçimdi. Zirveden biraz uzakta tepenin çevresinde zayıf bir duvar uzanıyordu yalnız galiba sadece şehrin sınırlarını çizmek için tasarlanmıştı çünkü sarp arazi doğası daha öte savunmayı fuzuli kılıyordu. Bu tepe ile yukarda bahsi geçen büyük kilise arasında tamamen yıkılmış ve zeminle aynı seviyeye inmiş bir başka kilise kalıntıları keşfettik ancak harabenin arasında ince mimari kırıntıları vardı. Diğerlerine oranla toprak veya döküntülerden daha az tahrif olmuş ve parçalanmış yere düşmüş kümelerin genel görünümüne bakıldığında yakın geçmişte yıkılmış gibi görünecekti.

İç kaleden şehrin batı tarafı boyunca dönüş yolundayken zengin tarzlarıyla dikkat çeken ve eski mimari ilgiyi fazlasıyla hak eden dikkate değer başka binaları da inceleme fırsatı bulduk. Birincisi diyetrede 30 feet yükseklikte, tepesinde bir kubbesi bulunan sekizgen bir ibadethaneydi. İçinde yedi tane dairesel hücre bulunuyor ve sekizincisi girişle sağlanmış. Bu hücrelerin şekli yarım daireden daha fazla olması itibarıyla iç kısma kendine has ve girintili bir özellik katıyor. Mimarinin iç kısmı son derece düz fakat dışarı fazlasıyla süslü. Derinden kazınmış kıvrımlı boncuk işleriyle birlikte, pencere çevrelerinde ve korniş altlarında zengin yapraklı süsler, yivli süsler ve oymalar çalışılmış. Buradaki çah da koni biçiminde ve kenarları birbirini aşan büyük yassı dilimlerden meydana getirilmiş.

Son tasvirlerle ait bir diğer zengin dekorasyona sahip kilise kuzeydoğu- da kurulmuş. Civardaki çeşitli renkte taşlarla oluşturulmuş, değişik kalıp- lardaki mozaiklerle doldurulmuş birkaç odaya daha ayrılan çatısı zarif ke- merli bir ibadet odası da iliştilirilmiş. Duvarları zengin yontmalar ve çiçekli yapraklı yüzey süslemeleriyle kaplı. Çatıyı destekleyen kemerler dairesel biçimde, fakat sivri kemerler ara kesitlerle üretilmiş. Genelde Gotik olarak anılan diğer değişik süsler de ara sıra uygulanmış. Gotik ve arabesk denilen bu zengin tarz orijinlerine, içinde düzenli geçişmenin kusursuz sadelikten gösterişli taşkınlığa kadar gözlemlenebileceği başlık ve kemerler arasındaki kalabalık açılar veya girintilere ait süslemeler incelenerek yeterince erişilebi- leceği kanısına düşmekten kendimi alamıyorum nedense.

Duvarların batı ucu yakınında ama şehrin içinde dere yatağının ağzın- da kurulmuş kocaman bir bina kalıntılarını görmeye gittik. Her birinde bir- çok odanın hala ayakta kalmış olduğu birkaç kattan meydana geliyor. Bura- nın en güçlü dönemlerinde Ani Krallığı'nın sarayı olduğu açık. Ustaılığı mü- kemmel; taş blokları en hassas biçimde birbirine geçmiş. Bu durum hala ayakta duran ve kenarları ilk günkü kadar kusurs duran büyük kare blok- larla kutulanmış binaların çoğunda geçerlidir. Giriş kapısı zengin Arap tar- zında. Üzerindeki pencerenin sivri tepeli bir kemer· mevcut. Duvar değişik renkli taşlar içinde yoğun mozaik kalıplarla donatıl ışı.

Şehrin etrafında bulunana dere yatakların aki çoğu mağara mimari tarzı sergiler biçimde içeriden yontulmuş ya d iyi kazınmamış kaba figür- lerle doldurulmuş. Sarayın yanındakilerden birinin kenarları sütunların, başlıkların ve kornişlerin yerini tutacak şekilde kesilmiş. Çatısı her iki ya- nındaki sütunlardan karşıya geçirilmiş kemer ve kirişlere benzetilmiş. Şeh- rin doğu tarafındaki ana kilisenin aşağısında Arpa Çayı'nın karşısına uzatıl- larak Ermenistan eyaletine giren yüksek ve dar bir köprü harabelerini gör- dük. Şu anda geçilmesi mümkün değil zira sadece her iki yanındaki payan- daları ayakta duruyor. Haliyle Rus topraklarıyla tüm iletişim kesilmiş du- rumda.

Bu eski şehrin tarihi hakkında bilinenler çok eksik. Ermenistan ve Gür- cistan sınırı arasında bulunduğu için S'inci ve 6'ncı yüzyılda Ermeni hü- kümdarlığına ait Bagration bölümünün başkenti oldu.¹⁶⁰ MS. 637 yılında ilk olarak Arap Halifeleri tarafından istila edildi ve 887'de Bagration ailesine vergi krallığı olarak tevdi edildi. Bagration ailesi daha sonra Ermenistan'ın Müslüman yöneticisi tarafından ziyadesiyle ayrıcalıklı tutuldular. 961'de Bagration krallarının bir bölümü Kars krallığını kurdular. Kısa bir süre son- ra Orta Asya'dan çıkan Türk kavimleri Ermenistan'ı işgal edip ülkeyi hara- beye çevirdiler. 1046'da bir Ani kralı başkenti ve krallığını Yunan İmparato-

¹⁶⁰ Bkz. Martio *Historie d'Armenie*. Smith and Dwight's *Researches in Armenia*.

runa miras bıraktı ve ailesi Ermenistan saltanatlığından Bitinya'da bulunan bir kaç şehrin mal sahipliğine transfer edildiler.

Tatar veya Türkmen kabilelerin saldırıları her yıl daha yıkıcı oldu. 1049'da yeni Erzurum yakınında bir şehir olan Ardzea'yı talan ederek 800 kilisesini yerle bir ettiler. Liderliklerinden 14 yıl sonra Tuğrul Bey öldü fakat hemen ardından gelen yeğeni Alp Arslan korkunç bir katliamla 1063 yılında Ani'yi yağmalayarak ele geçirdi. Akabinde şehri umutsuz mücadelelerin ardından Gürcistan kralları tarafından mal mlk zapt edilen bir Kürt kabilesine devretti. O zamandan sonra Ani medeni sakinleri tarafından ihmal edilmiş ve boşaltılmış, yabani hayvan ve haydutların gizlenme yeri ve öncekinin gaddarlığını sonrakinin hilekarlık ve tilkiliğini birleştiren göçebe kabilelerin sığınağı olmaya terk edilmiştir.

13. Bölüm

Ani'den Hareket - Ermeni Köyleri - Gümri - Kars'a Dönüş - Ararat Dağı - Kars'tan Bardes'e - Vahşi Dağ Manzarası - Liesgaff - Dağ Geçişleri - Tortum Vadisi - Harika Manzara - Khizrah - Euduk Yaylası - İspir'e İniş

14 Haziran Salı. - Harabelerini daha detaylı incelemek ve bazı Ermeni yazıtlarını kopyalamak için Ani'de bir gün daha seve seve kalacaktık ancak geceyi burada geçirdiğimiz takdirde Karadağ haydutlarına karşı uyarılmıştık zaten şimdiye kadar tavsiyeyi önemsememekle birlikte bu sabah erkenden yola çıkmanın daha ihtiyatlı olacağım düşündük. Neticesinde sabah 6'dan hemen sonra yola çıktık. Ani'nin 3 mil kuzeyindeki Arasoğlu Köyü'ne yakın geçen nehir yatağından yaklaşık 200 feet yüksekteki bilhassa volkanik kül ve maden cürufundan meydana gelen yükseltilmiş düz bir tepe üzerinden yol aldık. Yol bizi oradan Maurek köyü istikametinde kuzeydoğu yönünde benzer bir arazi üzerinden götürdü; burada da Ani'dekilerle aynı tarzda eski bir kilisenin harabeleriyle karşılaştık fakat sadece bir ayağı duruyor ve kemerin yarısı da onun üzerinden fırlıyordu. Yaklaşık bir mil kadar batı-kuzeybatı yönünde de çatısı koni biçimde aynı döneme ait bir ibadethane vardı. Maurek yakınında, yönümüz doğu-kuzeydoğuya döndüğünde Kars-Giimri yoluna tekrar kavuştuk. Önümüzde Gürcistan dağları sağımızda farklı pozisyonlarda Ararat Dağı'nın birkaç güzel görüş açıları yakaladık.

Maurek'in biraz ilerisinde donmuş kalkerli marn yatağı üzerine uzanmış, Horasan yakınlarındakine benzeyen, sayısız kabuklularla dolmuş ince bir soluk sarı kum yatağı bulduk. Bu yatakların hepsi, komşu tepelerin de kaplı olduğu ve volkanik madde içermeyen siyah peperite altında biraz kuzeybatıya dalıyor. Bu jeolojik olguların ne durumda ortaya çıktıklarıyla ilgili tartışmaya ya da oluşumları ile ilgili teoriyi açıklama teşebbüsüne burada girmeyeceğim ancak Ararat Dağı'nın çok yakın komşusu olan bu Ermeni bölge jeolojisinin Kutsal Tarihçinin açıklamalarına denk düşer gibi

geldiğini fark etmemek mümkün değil. Jeolojik araştırma gönüllülerine en tatmin edici gelen cazibe ve ilgisi bundan kaynaklanıyor.¹⁶¹

Maurek'ten 3 mil uzakta, saat 9.30'da kuzeybatıdan akan Kars nehrinin kenarlarına ulaştık. Burayı geçmekte zorlandık. İki yük atının ayakları yerden kesildi ve akınhyla biraz sürüklendiler. Daha sonra Kars nehri ile Arpa Çayı arasındaki düz tepeye tırmandık. Kars nehri sığ geçidin bir veya iki mil aşağısına dökülürken çok geçmeden Arpa Çayı'nın da sağımızdaki geniş vadi içinden aktığını görüyoruz. Ötesinde, platonun devamı uzun bir mesa- fe daha yüksek tepelere doğru yaslanırken görülebiliyor. Arpa Çayı ovasına inip Türk sınırı boyunca Ghuraigel köyüne varana dek iki mil ilerledik. Bu sınır boyundaki çoğu köyde olduğu gibi burada da harap halde ve özel bir yapıda dikdörtgen biçimde büyük bir taş binaya denk geldik. Kiliseyle kale arasında bir şeye benziyordu ve belki de her ikisi içinde hizmet etmişti. Rus tarafındaki bir iki köyde de bazıları oldukça izole edilmiş benzer binalar fark ettik.

12'den hemen sonra gözlüklerimizin yardımıyla Rusların Giimri tepelerine diktikleri yapıtları belirgin biçimde gördüğümüz Rus karantinası altındaki Giimri geçişinin karşısındaki yükseltilere ulaştık. Ne amaçla yapıldıklarını söylemek zor zira Türkiye kısmında bir istiladan çekinmezlerdi. Arpa Çayı burada zengin ve geniş çayırardan akıyor. Her iki tarafta, nehirden bir milden daha az mesafede tepeler keskin bir şekilde yükselerek daha önce bahsedilen düz tepeyi oluşturuyor. Siyah volkanik perperite ile kaplı ve her iki yaka da sağlam bir savunma hattı teşkil ediyor. Ruslar şehri o an için sağlamlaştırmıyorlardı. Aksine, kuzeybah yükseltilerinde bomba işlemez binalar, barakalar ve alan çalışmalarıyla birlikte uzun bir mesafeye kadar tabyalar diyorlar: ne var ki, çalışmalarını yürüttükleri noktaya iki milden daha fazla yaklaşamadığımızdan dolayı gözlemlerimiz kusursuz değil.

Jeolojik olarak düşünüldüğünde zaman zaman nehirler ve vadilerle kesildiği yerler dışında bu düz tepe Ani'den buraya uzanıyor; dahası kuzeydoğu yönünde çeşitli köy ve kasabalar görebildiğimiz yaklaşık 10 mil mesafede Rus tarafına ait dağ eteklerine dayanıyor. Bugün gördüğümüz köylülerin dış görünüşleri kalpak ve dar elbiseleriyle Gürcü ve Çerkezleri andırıyor; kadınlar dahi biz yaklaşmamızdan dolayı kendilerini gizlemediler; fakat Türkler arasında olağan olandan daha hırpani giyimli ahaliye sahip köylerin son derece yoksul ve perişan havası vardı.

Bu yükseltilerden ayrırlıp aynı dalgalı araziden geceyi geçireceğimiz Uzun Kilise köyüne varana dek 7-8 millik Kars dönüşüne başladık. Uzun Kilise de yukarıda bahsedilen sağlamlaştırılmış kiliselerden Ermeni olduğu söylenen birini içinde bulunduruyor. Dikdörtgen biçiminde ve penceresiz. 3

¹⁶¹ Bkz. Ek, Not C.

feet yüksekliğinde büyük taş bloklarıyla inşa edilmiş kapı girişi bulunuyor. Ama çalısı uzun zaman önce göçmüş. Köyde Erivan'dan gelen Persliler ikamet ediyor. Binlercesi buraya Ruslar bu şehri aldıklarında gelmişler. Daha sonra, Türkiye ile Rusya arasında yürütülen anlaşmalara göre hala bu civarda yaşayan birkaç yüzü hariç geri gönderilmişler.

15 Haziran Çarşamba. - Uzun Kilise'den Kars'a sekiz saat. 7'den hemen sonra yola çıktık. Güneydoğuya akan küçük bir ırmağın karşısına geçince daha önce bahsedilen kabuklu formasyona rastladık ve Giimri'ye odun taşıyan birçok vagon daha geçtik. Her gün 40 ila 50 araba yükün buradan geçtiği söyleniyor. Her bir yük 50 kuruşa veya 10 şiline sahlan bir ağaçtan oluşuyor. Köylülerin belirttiğine göre tamamın yaklaşık 7 yılda tamamlanması bekleniyordu. Sabah 9'da nehri dün geçtiğimiz yerin üç saat yukarısında bulunan Yamuschli diye anılan bir yerin yakınında oldukça geniş ve derin Kars nehrini geçtik. Geçidin yarım mil aşağısında, solumuzdaki tepelerin içinde dar bir boğaz görünüyor. İçinden nehir en az 200 feet yükseklikteki dikey uçurumlar arasından akıyor. Sonraki 6 mil içinde, bazaltla kaplı ve Kars ile Hacı Veliköy arasındakilerin uzanhsı olan alçak bir tepe dizisine ulaşana kadar açık sürülmemiş ovayı çaprazlama geçtik. Burada, Giimri yoluyla Erivan'dan gelen pamuk yüklü birkaç vagonun yanından geçtik. Kars yaklaşğımızda birkaç ekim örneklerini gördük. Toprak hafif ve zengin. Üretim sağlamak için fazlaca şey yapılabilir zira bu topraklardaki tüm yenilikler için su kıtlığı sürekli bir engel teşkil etmiyordu. Saat dörde gelmeden şehre ulaşık. Girişler yakın bir yerde Türk yetkililerinin tekrar sınıra götürmekte oldukları bir Rus firari gurubu ile karşılaştık. Rusların komşuları üzerinde uyguladıkları güç ve etkinin pratikteki göstergesi.

16 Haziran Perşembe. - Kars'ta mola. Bu arazinin rakımı çok yüksek. Bu durum ürünlerin geç kalmasını ve kışın sert geçmesini yeterince açıklıyor. Yanımda bir barometre yoktu fakat termometre suyun kaynama noktasının 200°F olduğunu gösteriyor. Bu da bize denizden 6 bin ile 7 bin arasında bir yükseklik veriyor. Kars'ın etrafı azametli dağlarla çevrili ve fazlaca gök gürültülü fırtınalara maruz kalıyor. Bu bölgeye girdiğimiz andan itibaren her öğlen duyduk gök gürültüsünü. Çoğu gün, saat öğleden sonra 3 gibi ağır fırtınalara yakalandık.

17 Haziran Cuma. - Kars'tan hareket ederken yoldaşımdan ayrıldım ve Trabzon'a yalnız döndüm. İki rota seçeneğim vardı. Ya Rus sınırına yakın manzaralı ama zor bir yoldan Batum'a oradan da Karadeniz boyunca Trabzon'a ilerleyecektim ya da İspir dağlarının karşısından Bardes'e dönüp oradan da Rize üzerinden Karadeniz'e inecektim. Yeni bir hat olması nedeniyle ikincisi üzerinde karar kılıp Bardes'e sabah erkenden yola çıkıkm. Kars duvarlarını geride bıraktıktan biraz sonra arazide gezinerek ve tepeleri dolaşarak evlilik ziyafetini kutlayan bir gurup kadınla karşılaşım. Hepsi herkesçe

giyilen feriji kıyafeti içindeydiler fakat zengin ve fakirler arasında büyük fark vardı. Alt sınıfın kadınları ve köleleri tarafından giyilenler daima mavi ekose desenindeydi ancak daha üst sınıfın giydikleri ise tirizleri enli ve kır- mızı, beyaz pamuklu ya da Bursa fabrikalarından gelen ipek ve pamuk karı- şımı idiler. Feriji altlarındaki kırmızı ve altın renkte brokardan elbiselerin bazıları çok güzeldi.

Dağ zincirinin Bardes vadisine inişin başladığı zirvesine ulaştığımızda kuzeybah yönündeki muhteşem dağ manzarası görüşüne vuruldum adeta. Değişik renk ve şekilde art arda gelen birçok muazzam alandan meydana geliyor ve İspir yolu üstünde karşılaşmayı ümit ettiğim harika manzara ve zor yolların tadını önceden sunuyordu. Bu vadi uzun bir jeolojik incelemenin karşılığını hakkıyla ödeyecekti. Bardes'in 2 mil kuzeyinde yolun sağındaki bir dağ zirvesi ihtişamlı bazalt sütun dizisiyle kaplı. Aşağısında, değişik renkte neredeyse dikey marn yatakları üzerine yayılmış yolun kenarına yakın bir lav ya da bazalt akınhsı görülüyor. Şehre inişimizde solumuzdaki tepe düzensiz sütunsal bazalttan meydana geliyor. Daha önce de gözlemlediğim farklı setler üsttekilerin alttakilerden daha fazla aşınmış olduğu farklı kolon dizisi veya yataklarında soğumuş lav akınlarından kaynaklanıyor. Yataklarımı eski konağıma koyduktan sonra İspir'in sandığımdan çok daha uzak mesafede olduğunu öğrenince burada planladığım gibi çevre tepelerde jeolojik araştırmalar yapmaya durmaktan vazgeçtim.

18 Haziran Cumartesi. - Bardes'ten İd'e on saat. 6'dan hemen sonra yoğun Arap tarzında sivri bir kemer görüntüsü sunan bir kapı girişinin küçük kopuntusu yanından geçerek yola çıktım. Şehirden inerken yol şimdiden önemli bir ırmak halini almış Bardes Suyu kenarlarından devam etti. Vadi yüksek ve sarp kayalıklarla kapalıydı ancak her zamankinden daha fazla ağaç ve fundalıklara denk geldik. Nehrin her iki yakası da yeterli alan olduğu yerlerde ekiliydi. Sağa doğru katmanlaşmış kayalar batıdan 70 derece açıyla kuzeye dalar biçimde hemen hemen dikeydi. Bardes'in iki buçuk mil aşağısında nehir kuzeybatıya ani bir dönüş yaptı. Bir mil kadar ötesinde, sağda, aralarında yarıkları üzerinde epeyce temizlenmiş ve yeşil renkte de-ğişime uğramış kayaların geniş açılımı bulunan kalkerli marn ve volkanik kayalar arasındaki bağlantıyı fark ettim. Dere yatağının biraz aşağısındaki volkanik kayalar gibi o kayalar da çok kolay bir şekilde dağılarak bağlantı noktasını örten kaolin yatakları meydana getiriyor. Bu nedenle aşındırma etkileri, kayaların farklı renklerde birçok sivri tepe ve koni biçiminde tüm- seklere aşındıkları yanal vadilerde çok belli oluyor.

Bu vadide yabani sarıçalı, güzel bir bahçe görünümü kazandırdığı iki türde söğüt ve pek çok çiçeklerin yanında bereketli biçimde büyümüş. Pek çok yerdeki yol kayalık ve nehir arasındaki eğimli yakalar boyunca son derece tehlikeli fakat manzaranın ihtişamı yolcuyu bu ucuz şeylere karşı dik-

katsiz davranmaya itiyor. 8.30'da, hızlı akınh üzerinde uzunlamasına konulmuş 2-3 kalastan oluşun, bir korkuluk teşebbüsüne dahi girilmemiş ve atlarımızın ite kaka geçmek zorunda kaldıkları bir köprü vasıtasıyla yeniden nehrin karşısına geçtik. Biraz daha aşağı kısmında sık sık sel baskınına uğrayan arazi parçaları ve sulanmış tahıl arazilerinden geçtik. Buradaki ürünler Kars yakınındakilere nazaran daha gelişmiş durumda. Nehir daha sonra, üzerinde büyük zorluklarla bir at yolu bile yapılmış, her iki yanda dik kayalar arasında dar ve kayalık bir geçitten kıvrılıyor.

Dokuzdan hemen sonra vadi tekrar genişledi. Yönümüz doğu yoluyla kuzeye. Ardından nehirden ayrılarak doğuya yanal küçük bir vadiyi çıktık. İçindeki su çamurlu, yeşilimsi beyaz bir renkte. Kolay dağılan volkanik kaya üzerinden akmaları nedeniyle her yerde önemli bir çökelti bırakıyor. Yolumuz, bir yanda sarkık kaya yığınları etrafında dolanarak ve diğer yanda hemen altımızda bir ırmak ve derin bir sarp kayalıkla, bu vadiden yaklaşık 3 mil boyunca dar ve tehlikeli bir çıkınh yüzeyinden ilerledi.

Sağımızdaki tepelerden inen, üzerinde ana ırmağın kusursuz biçimde temiz olduğu yeşilimsi beyaz ırmağı saat 10'da geçtik. Buradaki kayalar tümüyle volkanik. Bir tanesi, yeşil renkte kristale benzer ilginç bir kaya, büyük gömülü aktinolit veya hornblent kristalleri ihtiva ediyor. Hemen şimdi vadi kuzeybah ve güneybahya açılır şekilde iki kola ayrılıyor. Güneybatıya açıldan tırmandık. İki vadiyi birbirinden ayıran granit dağının tepesi civarında kurulu Tebrenek köyünün içinden geçerek ağaç ve kaya karışımı ardıl vahşi ve güzel manzaranın ortasındaki dar bir geçide yaklaşık 3 mil kadar tırmandık. Bu vadinin tümü hayatım boyunca tanık olduğum dağ manzarasının devamlı değişen nitelikteki en nadide örneklerinden bir kaçını sunuyor. Şu anda coşkun nehre asılı yolun zoraki oyulduğu dar boğazlardan geçiyor, ardından yeşil vadiler içinden açık çayırlara genişleyerek sıkı ve gelişen köknar ağaçlığı arasından yolunu buluyor. Zaman zaman kayalık merdivenler sarkık bir noktaya çıkıyor. Ani bir dönüş alhımızdaki dikine kıvrımlı patikayı gösteriyor. Yüklü katırlarımızdan daha ziyade dağ keçilerine daha uygun bir patika.

Öğlen saatlerinde, güneşin meridyen (öğlen vaktine ait) gözlemini elde edebilmek için durakladım ancak koyulaşan bulutlar bunu imkansız kıldı. Kısa bir süreliğine pek çok güzel çiçeklerle bezenmiş, bereketli ağaçlıklarla kaplanmış, her iki yanında dik tepelerle kuşatılmış çeyrek mil genişliğinde harika yeşil bir vadinin içinde durakladık.

Vadiden ayrılarak köknar ve ardıç ağaçlarıyla serpiştirilmiş asil bir parka benzer manzara içinden tepelere, bahya hrmandık ve biraz sonra dağların tepelerini örten kalın ve geniş bir köknar ormanlığına girdik. Buradaki çilek, ahududu ve diğer üzüm örneklerinin yaygınlığı yanında, canlı ve bilinmeyen çiçeklerin canlılığı ve miktarından oldukça etkilendim 1'e çeyrek

kala geçidin ya da sırtın doruğuna ulaştık. Bazen ağaçlı bazen neredeyse çıplak, inişli çıkışlı ve süzölmüş dağlardan meydana gelen geniş alana bakan uzun görüş açısını yakaladım. Kuzeybatı yönünde epeyce uzakta karla örtö- lü dağ silsilesi görünüyor. Diğer yönde ise şiddetli gök güröltölü fırtına ürettiğı farklı gölgelerle renklere güzellik ve değışkenlik katıyor. Güzel bir günde böylesine bir görünüş köknar ve çam ağaçlarının aromatik kokusuyla emilniş yumuşak ve hafif esinti ile birlikte geride arzulanılacak hiçbir şey bırakmıyor.

Bu doruktan yaklaşık iki mil boyunca kuzey yoluyla batı yönünde vol- kanik kayalar üzerindeki dik bir yoldan, trapen kayalardan batı ve güneyba- tıya eğimli mavi, kırmızı ve mor marn ve kum tepeleri arasından güneybatı- ya akan bir ırmakla sulanmış küçük bir vadiye indik. 2'yi çok geçmeden vadinin karşısına geçen bir kaya duvarı veya doğal bent içinde dar bir boş- luktan geçtik. Muhtemelen volkanik boşalına esnasında ileriye dökölerek daha önce var olmuş kayalar içindeki bir çatlağı doldurmuş porfirik kong- lomeraya yığılı meydana getirmiş bol miktarda yuvarlaklaşmış çakıl taşı, kara taş kaya parçaları, porfir v.s içeren kaba konglomeradan oluşuyor. Bu dar boğazlardan geçerek yeniden açık bir ovadın gün ışığına çıktık. Bu ovada, en son bahsedilen oluşuma uygun olarak yaslanmış fazlaca kalınlığa binlerce farklı renge sahip, sahneye olağandışı bir görünüm veren zaman, hava ve suyla koni biçimindeki tepeler aşınmış marn yatakları gördüm. Bazıları ovadan kocaman karınca tepeleri gibi birer birer yükseliyor; bazıları çok uzun hatlarda dizilmiş ve diğerleri hala genel çevre tepelerine bağlan- tılı.

Alçak bir kum tepeler dizisini geçtikten sonra bir buçuk mil güneybatı- ya uzandığı görölen Narman ovasına girdik. Sabahleyin geçtiğimiz vahşi manzaralı heybetli dağlarla kapatılmış, tekdüzeliğini bozacak bir ağacı bile olmayan tahıl ürünleri ile örtölmüş bu yeşil ve durgun ovanın parlaklığı göz kamaştırıcı. Yaklaşık yarım mil sağımızda kalan hızlı bir nehir kuzey- kuzeybatıya doğru dar bir boğaz içinden kaçana dek sarp dağların etekle- rinde akıyor. Narman'ın içinden akması dolayısıyla Narman Suyu adı veri- len bu nehrin Arpa Çayı'na dököldüğü söylendi ancak bana çok daha muh- temel geliyor ki bu nehir Tchoruk¹⁶² nehri ile birleşiyor. Ovanın uzundaki birkaç ağaç, nehir ve yolun tepelerdeki dar bir boğazdan geçtiğı köy yerini işaretliyor. Kir içinde fakat resmetmeye değeri görünüşe sahip ahşap kulübe- lerden oluşan köyün büyük kısmı daha önce sol yakadaki harap olmuş eski bir kale tarafından korunan geçidin içinde yerleşmiş.

Geçidin hemen üstünde batı istikametindeki yol büyük Oltu şehrine çı- kıyor. İki saat uzaklıkta olduğu söyleniyor ancak bizim takip ettiğimiz yol

162 Günümüzde Çoruh (yay. haz.)

nehir yakaları boyunca güney-güneybatı yönünde, tepeler yavaşça geriye çekilerek ve ilerledikçe yüksekliği azalarak devam etti: Narman'ın 1 buçuk mil yukarısında nehir yine dar bir geçitten akıyordu. Burada suyun içinden geçmek zorunda kaldık. Geçerli nedenleri belli köylüler yeni bir köprü kuruyorlardı. Yeniden ovaya çıktığımızda neredeyse dikey türde kayaları inceleme fırsatım oldu. Büyük kara taş parçaları, porfir (somaki) ve diğer ateşli kayalar ihtiva eden volkanik kum, çamur ve küllerden meydana geldiğini keşfettim. Bazı yatakların içine vurgu ve eğimlere paralel ya alçıtaşı ya da kireç karbonattan beyaz damarlar işlemiş. Nehir tarafından önemli bir derinliğe aşındırılmış bademcik taşı, porfir ve kara taş parçalarını da içinde barındıran, kalın kum ve çakıl taşı yataklarından oluşan geniş bir gölcül çökelti bu oluşumların uçlarına karşı duruyor.

Narman'ın yukarısında 6-7 mil güney güneybatıdaki ova bir zamanlar büyük kalınlıkta yatay bir gölcül oluşumla dolmuş 3 adet ardıl göl şekillendirmiş olduğuna dair açık izler taşıyor. Şöyle ki, yukarıda bahsedilen dar geçitlerdeki kayalara bakıldığında bir zamanlar kapalı oldukları açık ve daha sonra suyun ağırlık ve hareketiyle kırılmışlar. Üst havzaların durumunda, bu fikir şu anki nehir yatağının çok daha üst seviyesinde dağ yamaçlarından ovaya uzanan uzun, yatık platolarla ve suyun bir zamanlar durduğu yüksekliği belirgin biçimde gösterir nitelikte pek çok yerde ve kilometrelerce yatay paralel yollarla birlikte var oluşuyla tamamıyla doğrulanıyor.

Beş buçukta ovadadan ayrıldık. İki mil boyunca güneybatı istikametinde ilerleyip yanal bir vadiye girdik. Bu vadi boyunca yönümüz gene batıydı. Yolun yılankavi doğasından dolayı kimi zaman epeyce şüpheli görünen İspir'e ulaşmak konusunda ümit beslemeye başladım. 6.İS'te uzun ve tarıma elverişli bir ovadadan güneye bakan kirli İd köyüne ulaştık. Burada sulama tarım arazilerinin geneline yayılmıştı zira bahar o kadar geç kalmıştı ki sıcak yaz havası aksi durumda yeterince olgunlaşmaya vakit bulamamış bitkileri kurutmuş olacaktı.

19 Haziran Pazar. - İd'den Liesgaff'a beş saat. Köyün arkasındaki kayalar temelde neredeyse tam bir dikey katmanlaşmada, soluk grimsi sarıya çözülen ince bükük beyaz alçı taşı tabakasından oluşuyordu. Belki de dün geçtiğimiz, içinde alçı taşı damarlarının üstün olduğu volkanik tüfün bir devamıydı. İd'in içinde 100 ev ve muntazam bir cami mevcut. 200 adamdan oluşan bir Rus gücü Erzurum'u almaya müteakip Karaklı Dağı karşılarından yürüyerek son seferinde bu yerin hakimiyetini kazandı; buradan Bardes'e ilerlediler fakat yol ağır silahlar için pek de elverişli görünmüyor.

İd'den ayrılıp neredeyse tam batı istikametinde 3 mil ilerledim; bu esnada genel eğimi kuzeydoğudan güneybatıya olan görünüşe göre volkanik kül ve çamurdan meydana gelen geniş çeşitlilikte hemen hemen düşey yataklar

gösteren doğu yönündeki vadiyi geçtim. Hemen ardından neredeyse dikey siyenit yataklarını delip geçen dar kayalık bir boğaza girdik. Yol, yol denirse tabi, gerek ırmak yatağı boyunca gerekse eğimli kenarları üzerindeki izsiz patika kıvrımlarında kötü ve zordu. Saat 11 gibi bu geçitten su yüzüne çıkınca sağımızda belli bir süre Rusların kamp kurduğu ve yine onların yıkıldığı bir köy mevkii vardı. Biraz sonra güney-güneybatı ovasının dibinden Erzurum yolunu terk edip sağımızdaki tepelere çıklık. Güneş yüksekliğinin meridyen gözlemini gerçekleştirmek amacıyla burada durakladım. 40°18' enlemine ulaşılm.

Yönümüz tam bat yolculuğumuza tekrar başladığımızda arazi hızlı biçimde solumuzdaki vadiye doğru eğiliyor. Dağlara çaprazlama çıktık. Kuzeydoğudan güneybatıya uzanan birkaç düşey yatakların karşısına geçtik. 1'den hemen sonra bu bölgedekilerin çoğu gibi kuzeydoğudan güneybatıya uzanmış dağ sırlının doruğuna ulaştık. Oradan, üzerinde Liesgaff'a açılan Oltu-Erzurum yolunun uzandığı sağımızdaki derin vadiye hızlı bir iniş yaptık. Bu adla (Yukarı Liesgaff) anılan üst köye ulaştık. Vadiyi güneybatı yönünde iki mil kadar alçaldıktan sonra bir alt köye (Aşağı Liesgaff) vardık. Araç yolundan kısa bir mesafe uzağa, sarp sarı kayalarla çevrili bir vadide kurulmuştu. Öğlen güneşi ışınları bir noktaya odaklı gibi yoğunlaşmış adeta zulmediyor. Burada, berbat bir ahırda geceyi geçirmeye kanaat etmek mecburiyetinde kaldık.

20 Haziran Pazartesi. - Liesgaff, Erzurum'un meyve sebze ihtiyacını karşılayan Tortum bölgesine ait kasvetli ve iç kararlıcı bir nokta. Yaklaşık 40 ev bulunuyor. Sabah 5'te oradan ayrılıp Oltu-Erzurum yolu boyunca uzanan açık ve kısmen sürülmüş bir vadiden aşağıya tam balı yönünde 3 mil devam ettik. 6 gibi, yüksek bir kaya tepesinden Liesgaff'a kaşları çalık bakan tabyaya benzer tarihi bir harabe ile taçlanmış solumuzdaki kayalık sivri tepeye geçtik. Hemen sonra yönümüz kuzeye çevrildi. Erzurum yolundan ayrılarak Tortum'a çıkan yolu takip ettik. Birkaç yerde bükümlü kireç taşı ve kumtaşı tabakaları içinden kara taş kümeleri ve setleri fırlıyor; süratle alçalırken sebze üretimindeki büyük gelişime dikkat ettim. Nehrin yakaları aralarında ılgın, yaban gülü ve diğerlerinin bulunduğu sürüngen bitki ve çiçeklerle kaplıydı. Sanki daha yumuşak bir iklime yaklaşlığımızı ilan ediyordu.

Bugün için dağ geçitlerinden vahşi ve zor bir geçiş beklentisine girdim ancak bu kuzey yönünde ilerleyeceğim iki milin ardında beni bekleyen güzel ama dehşet verici manzara için hazırlıklı değildim. Biri iki yardımcı ırmağı kabul ettikten sonra vadi aniden daraldı ve yüksekliği bin fite yakın dikey uçurumlar arasında kenarı basık bu kızgın akınlı çoğu yerde üzerinde yol açılabilecek küçücük bir boşluk dahi bırakmadan derin ve kasvetli küçük vadiden hızla yol buluyordu. Bazen yüksek uçurumlardan dökülmüş moloz topukları üzerinden kaygan ve tehlikeli bir patika açılmış; ancak topuğun

kendisi kadar patika da pek çok yerde sel gibi akan bu ırmakla yıkanmış; bir buçuk mil boyunca ırmak yatağına inmek ve yolu tıkamış kocaman kayalar arasından elimizden geldiği kadar kendimize yol bulmak mecburiyetinde kaldık. Her iki taraftaki kayalar, bu büyük yarıktan hemen hemen sağ açılarda çaprazlanmış ince yataklı kireçtaşı, kumtaşı ve kalkerli kayanın bü- kümlü ve düşey tabakalardan meydana geliyor: yatakların yönü doğu- kuzeydoğu istikametinden batı-güneybatı istikametine. Oluşum özellikleri, Bayburt ile Erzurum arasındaki benzer bir dağ boğazını geçerken gördükle- rimizle tam olarak aynı. Haritayı incelediğimizde, yön çizgisinde biri diğeri- nin direk uzantısı biçiminde, aynı ekseninde oldukları görülüyor.

Bu harikulade geçitten çıkarak, ana nehrin saf ve duru sularıyla karışmasını istemediği doğudan gelen çamurlu bir ırmağın karşısına geçtik. Nehir yatağından ayrılırken siyah volkanik kaya kümeleriyle yüz yüze geldik. Yaklaşık 2 mil daha ilerde ardıl dar geçitler meydana getirmişlerdi. Nehir bu geçitlerin içinden, bitkin ve korkmuş atlarımıza öncülük ettiğimiz yolun bayağı aşağısından derin ve dolambaçlı bir geçişe zorlamıştı. Sıcaklık gittik- çe bunaltıyordu. Tortum'dan Erzurum'a kiraz yüklü eşek ve katır dizisini taşıyan köylü takımı gördüğümüzde memnuniyetle selam verdik ancak değerinin on katını önermemize rağmen duraklayıp meyvelerini ayırmaya razı olmadılar.

Aynı enfes görüntü bir mesafe daha devam etti. Her iki yanındaki kara taş kayalar çok fazla yüksekliğe çıkıyor ve nehir aşağıdaki derin ve dar boğazlardan akıyor. Nihayet suyun kenarına vardık. Bir yanda üzerimizde dikey biçimde ortaya çıkan sarkık kayalar etrafındaki dar patikadan devam ettik, diğer yanda ise hemen altımızda nehir galeyana gelmiş köpürüyordu. 8.30'da vadi daha da genişledi. Tortum'un nadide meyve bağlarına yaklaştıkça ekim alanları süratle artmaya başladı. Şu an önümüze serilenden daha keyifli bir sahne ya da yakın zamanda içinden seyahat ettiğimiz vahşi ve yırtıcı vadilerden daha mükemmel bir dönüşüm hayal etmek imkansız gibi. Geniş ve mükemmel bir yol nehir yakalarından öncülük ediyor. Nehir şimdi verimli vadi içinden daha sakin ve huzurlu akarken, yolu tamamen gölgeleyen uzun ağaçlar bizi güneşten koruyor. Altın değerindeki ürünleriyle dolu meyve ağaçlarıyla kaplı zengin bahçeler vadinin her iki yakasını kuşatan kireçtaşı uçurumları eteklerine yükselen arazi boyunca yayılıyor. Dik ve sarp uçurumların aşağısında sayısız çağlayan bol ve verimli biçimde dağılarak nehre katılmak için aceleleri varmış gibi dans ediyor ve düşüyorlar.

Bu keyifli bölgeye -çöl ortasındaki kusursuz ve bir şairin mısralarına layıkıyla konu olabilecek vaha- ana ovadan ayrılmadan önce zoraki girmiş ve batıya yanal bir vadiye yükselmiştik. Değişim uğursuz geldi. O an arazi yapısından zorlu bir dağ geçidini geçmek zorunda kalacağımızı tahmin ettim. Yine de biraz mesafe aynı göze hoş gelen ve bereketli manzara sürdü.

Yabani kiraz, diken üzümü ve gül çalılarıyla ve temiz ve berrak suları aşağı yönde kayadan kayaya koşan bir dağ akıntısı kenarıyla muhafaza yoluyla tam gölgeli bağ ve bahçelerden yol bularak ilerledik. Meyve ağaçları, kayısı, kiraz, dut ve ceviz ağaçları en dikkat çekenler. Vadi derece derece daraldı ancak diplerde halen daha büyüme gayretinde ceviz ağaçlarıyla korunan bağ ve bahçeler yer tutuyor. Bu bereketli bitki örtüsü esasen nehrin hızlı akışıyla kolaylaşan geniş sulama sisteminden kaynaklanıyor. Yanımda barometrenin olmayışından ötürü bu vadinin denizden yüksekliğini ölçecek herhangi bir aracım yoktu. Bu suyun Karadeniz mi yoksa Hazar'a döküldü- günü de öğrenemedim ama sanırım Karadeniz. Yol kenarına yakın kireç taşı kayalardan çıkan kalkerli su kaynaklarıyla şekillenmiş kubbe biçiminde müstesna iki tepe geçtik.

Saat 10'u fazla geçmeden vadi dibinden ayrılarak nehrin bereketli ağaçlıklar arasından akmaya devam ettiği sağımızdaki tepelere çıktık: meyve ağaçları görünürde gittikçe kayboldu ve Kızrah Köyü'ne varmaya yakın tamamen son buldu. Burada Ağa tarafından gayet medeni biçimde karşılandım. Nargilesini çektikten sonra iki saat daha İspir yolu üzerinde rahatça konaklayabileceğim ve çok sayıda at bulabileceğim bir dağ yaylasına ilerlememi tavsiye etti. O zamana kadar Türk karakterini ve onların ağırlama görevlerinden sürekli kaçma çabalarım bilmiyormuşum gibi salaklık edip ona güvendim ve enfes Tortum vadisinden üzülerək ayrıldım.

On bir buçukta Khizrah'tan ayrılarak bir mil kadar yine batı yönünde devam ettik ve ardından kuzeybatı yönünde kireç taşı kayaları içinden dar bir boğaza girdik. Zikzaklı bir yoldan birkaç mil tırmanarak ve terk edilmiş bir köyü geçerek 1buçuğa kadar çoğu yerde düzensiz sütunsal bazalt tabakasıyla kaplı kasvetli ve iç karartıcı yayla artığına vardık. Bir saat sonra da epeyce zahmet, emek ve soğuşun ardından pis, ıslak ve çamurlu bulduğumuz berbat Euduk¹⁶³ yaylasına ulaştık. Bir konaklama yeri edinmekte gerçekten zorlandık. İlk önce bir hangar daha sonra da kirli bir inek evi önerildi. Köylüleri uygarlık tarzında bir noktaya getiremeden, Muchtad kırbacına başvurmak zorunda kaldı. Bulutlara ve kara karşı bu kadar yakınlıkta iklim de berbat şekilde soğuktu. Akşam vakti elde edebildiğimiz bütün yakmaların yardımıyla bile termometre 49°F üstüne çıkmadı. Düzenbaz Khizrah Ağası kendi köyünün misafirperverliğini çok görmüş, beni ağırlama yükünü en cesur olanlara atmıştı. Civardaki kayaların hepsi trakit idi ve birkaç mil güneybatıdaki tepeler kümesinden gelmiş görünüyordu.

21 Haziran Salı. - Euduk'tan saat 6.30'da ayrılarak zirveye doğru tırmandık ardından önce bataklıklardan daha sonra dik ve kayalık bir patikadan ırmağı doğuya, Tortum Nehri'ne akan bir başka vadiye doğru süratle

¹⁶³ Ödük (yay. haz.)

ınışı geçtik. Bilhassa kuzey-kuzeybah yönünde devam ettiğimiz, huş ve köknar ve de diğer çalı ve bitki ormanlığından inişimiz çok şahaneydi. Orman içinde ardıç, sarıçalı ve erguvan ağaçları da bulunuyor. Bazıları nehir kenarlarında 30-40 feet yükseklikte ince kerestelik ağaçlar oluşturuyorlar. Kaynayan nehri çürük bir köprüden geçerek küçük Yeniköy Köyü'ne doğru tırmandık. İlk kez burada çiçekli leylakla karşılaştım. Güneybatı istikametine geriye bakınca dağ yamacından püsküren ve köprü'nün biraz yukarısında nehre dökülen hoş bir şelale gördüm.

Yeniköy'den, doğu ve batı yönünde uzanan ve batı ucunda paralel kenar yığınları ve küçük taşlara ayrılan kırmızımsı ve gri felspatik trakitten meydana gelmiş toplu kaya yığınıyla birleşmiş bir başka dar ve dik dağ sırasının zirvesine hrmandık. Arazinin vahşi ve taşlı doğasına ve kayaların kendi kendine çatlayıp yarılabilen özelliğine bakmadan yeniden yola çıktık. Bir patika çıkarılması için tek bir girişimde dahi bulunulmamıştı. Yer, doğanın gözetimine bırakılmıştı. Kayrak bir taş ocağı üzerinden yürüyor gibiydik. Yönümüz şimdi iki mil boyunca kuzeybatı. Kuzeydoğuya eğimli dağ yamaçlarından kıvrılarak ilerliyoruz. Üzerlerinde geniş sığır ve damızlık kısarak sürüleri otluyor. Kuzeydoğu görüş açısı çok geniş; Çoruh yönünde yukarıdan bakıyor. Epeyce dağlık araziler araya giriyor. Arkasında karla kaplı muazzam dağ sıraları göze çarpıyor. Yolun kenarında kayalık bir arazi parçası üzerinde yoğun miktarda akbaba ve kartal bir araya toplanmış ancak resimlerini alabilmek için yeterince yaklaşamadım.

12'den biraz önce, yüksek bir açıda hemen hemen kuzeybahya dalan kireçtaşı kayalarıyla yeniden karşılaştık. Daha da ilerde tortulu şist ve kumtaşı yatakları bulduk. Dün geçtiğimiz oluşumlarla aynı görüntüyü veriyorlardı. Volkanik kayaların çıkıntısıyla yukaçsal bir konuma zorlanmış. Algılayabildiğim tek fark buradaki kireçtaşının daha kristalimsi olması ve denizlalesi izleri taşmasıydı. İki mil daha güneybah istikametinde küçük Campor köyüne vardık. İdaresi güç Türk inatlığına tanık olduk. Denilenlere bakıldığında İspir sadece iki saat daha ilerde olmasında rağmen kılavuzlarımız atları değiştirmeden devam etmeyi kabul etmediler. Konuyu, kendi atlarımızı zorlayarak ve yük atlarını sürmek üzere yeni bir kılavuz edinerek hallettik.

İspir'e doğru dar bir dere yatağından akan Campor nehri vadisinden ayrılarak tepeler üzerindeki kıvrımlı yol vasıtasıyla iki mil kadar ilerledik. Güney-güneydoğu yönünden kayalık boğazlarla iniş yapan iki coşkun ırmak geçtik. Daha sonra vadiyi terk ettik ve küçük bir nehirle sulanan vadiye doğru kuzeye eğimli arazi üzerinden genelde kullandığımız güney yoluyla batı yönünde devam ettik. Campor'dan ayrılışımızdan beri geçtiğimiz bütün ırmaklar bu nehre katılıyor. Nehir hemen İspir'in aşağısından Çoruh'a dökülüyor. Daha da ilerledikçe tarım ve bitki örtüsü hızla arttı. Tepeler, arala-

rında her renkte lupinin göze çarptığı yaban çiçeklerle kaplıydı. Hava, hün- nap ağacı çiçeğinin tatlı kokusuyla kokulanıyordu.

4.İS'te, burada çok daha daralmış olan vadinin ortasında kurulu res- metmeye değer İspir kalesi görüldü. Kale, Tchoruk nehrinin dağlara giriş için kullandığı dar geçide hakim. Eteğinde, bir cami ile süslenmiş, Wiavoda konutu ile onurlandırılmış, anlaşılmaz kasaba adıyla değer verilmiş düz çatılı birkaç yeraltı evi bulunuyor. Eksiklerimizin tamamlanacağı ve çeşitli erzak temin edebileceğimiz bir yer olmasını ümit etmiştim lakin ne bir dük- kan ne de istediğimiz şeyleri tedarik edebileceğimiz bir yer bulunmuyordu .

Hemen Ağaya, Waivoda'ya gittim. Şiddetli humma nöbeti geçiriyordu. Komşu bir evde ya da tercih ettiğim takdirde kendi konağını önerdi. Daha bağımsız olması nedeniyle ilkini kabul ettim. Dut ağaçlarının gölgesinde ve kale harabelerinin harika manzarası karşısında, tercümanımızın kabul ettiği ölçüde sınırlı yardımıyla mümkün olduğu kadar konuşurken nargilelerimizi ve kahvemizi çektiğimiz çatı üstündeki bahçeye geçişimizden kısa zaman sonra ziyaretime geldi. Buradan Lazistan dağlarını geçerek Rize ve Trab- zon'a gitmek benim planımdı ancak başkan arazinin vahşi ve kanlı insanlar tarafından mesken tutulduğunu, devlet tarafından henüz bastırılmadığını ve Üzerlerinde otorite kurulamadığını belirterek ciddi anlamda beni caydır- dı. Yaklaşık 40 saat süren yol üstünde hiçbir kasaba veya köyün olmadığını yalnız orda burada tek tük evlerin bulunduğunu, haliyle ne bir erzak ne de konaklayacak bir yer bulamayacağımı belirtti ve de güvenliğimden mesul olmayacağını da ekledi. Dahası, yolların Bardes-İspir yolundan daha kötü, arazinin daha inişli çıkışlı ve dağlı olduğunu da ifade etti. Planımdan vaz- geçmek zorunda kaldım. En kısa zamanda Küçük Asya'ya geçmek olan asıl amacımdan dolayı Bayburt'a kadar Çoruh'u çıkmaya, daha sonra Trabzon'a dönmeye karar verdim. Bu yolla en azından Bayburt kalesi ve Gümüşcha- ne164 gümüş madenlerini inceleme fırsatı bulacaktım.

Konuşmamız esnasında Waiwoda, toplumun ve kaynakların olmadığı bu تنها topraklara sürgün yemiş olduğu sefil durumundan hayıflandı. En kısa zamanda kurtulması dileklerimizi sunduk. Bu duygunun birkaç eyalet valisinde etkili olduğunu gördüm. Ve ben bu her zaman para kazanamadık- larının ya da çoktan yeterince kazanmış olduklarının bir kanıtı olarak dü- şündüm. Bir hekimin olmayışından da oldukça şikayetçi konuştu ve kendi- sine iyi gelen tek şeyin rom olduğunu söyledi. Bunun üzerine konyak şi- şemden kalanı ateşi köpürürken iyi geleceğini sanmadığımı ifade ederek kendisine verdim.

164 Gümüşhane (yay. haz.)

14. Bölüm

İspir Kalesi - Waiwoda ile bir gün - Bayburt'a Seyahat - Karaağaç - Çoruh Nehri Geçidi - Haystack Efsanesi - Bayburt'a Varış - Kale Ziyareti - Rusya Savaşı - Balahor - Gümüşhane Yolculuğu - Gümüş Madenleri - Üretimi - Trabzon'a Dönüş - Ticaret ve İklim - Ayasofya Camii

22 Haziran, Çarşamba. - Hal hatır sorduğumda Waiwoda'nın hastalığının daha da kötüleşmediğini, humma nöbetini atlattığını öğrenince mutlu oldum. Ancak, daha fazla acemi asker toplaması konusunda devletin kendisine yaptığı çağrıdan dolayı son derece kızgın bir haldeydi zira son iki ayda bir tane bile bulamamıştı. Beni Bayburt'a götürecek at bulmam konusunda biraz sıkıntı yaşayınca bütün gün burada oyalandım. İspir'i 40° 24' 30" kuzey enlemine koyan güneşin meridyen yüksekliğini ölçmeyi başardım. Daha sonra ziyaret ettiğim kale nehrin sağ kenarında, içinden nehrin aktığı boğazı şekillendiren volkanik kayalar kümesinden kopup ayrılmış gibi görünen porfirik trakit yığını üzerine kurulmuştu. Düzensiz biçimde yerleştirilmiş kaba taşlarla inşa edilmiş ve traverten bloklarla kutulanmış kalenin dış duvarları enkaz halinde. Kayanın tepesinde harabe halindeki duvar ve kulelerin karışık bir yığını arasında daha fazla dikkati hak eden iki bina bulunuyor. Kare yontulmuş büyük traverten bloklarla yapılmış. Ek yerleri Helenistik işçiliği gibi birbirine yakın geçirilmiş. İşçilik he ne kadar aynı olsa da mimari tarzında büyük farklılıklar var. Harabelerin ortasına yakın bina, doğu ucunda yarım dairesel bir beması ve her iki yanında bir derece benzer görünüme sahip nişli bir Rum kilisesi olduğu görüntüsü veriyor. Uzunluğu yaklaşık 60 fit, genişliği 40 fit. Her iki tarafta kendine has fazla süslü mimarisi bulunmayan alçak yuvarlak bir girişi var. Diğer bina daha küçük ve kare biçiminde. Halen bitişiğinde duran minaresinden bir cami olduğu anlaşılıyor. Kemerli girişi içinde de yaygın olan Arap tarzında arabesk süslerle zenginleştirilmiş; çatısı son derece zarif haliyle büyük ölçüde Ani'nin en zengin dekorasyonlu binaların tarzını andırıyor. Oda köşelerini dolduran ayaklardan üç yönde fırlayan kemerler yerden yaklaşık 12 veya 14 feet yüksekte. Bu

yüzden kemer taçları üzerinde, oldukça zenginleştirilmiş kornişlerle daha küçük bir kare şekillenmiş. Daha sonra, dayanağı olmayan alt kısımları kendine has gönye biçiminde Gotik süs ve damlalarla tamamlanmış olan açılar doldurularak bir sekizgene dönüştürülmüş ki bu Ani ve Erzurum'da da sıkça görülmektedir. Tamamı, sekizgen koni biçiminde çatıyla son buluyor. Korkarım bu tasvirim çok iyi olmadı ancak şu anda uygar olmayan bu topraklarda gördüğüm en keyifli yapılardan biri hakkında okuyucularıma bir fikir verme ümidiyle böyle bir şeye giriştim.

Hisara giden girişlerin bazıları bütün olarak hala ayakta kalmış; bu girişler aynı yumuşak kaya ile kaplı. İki tanesinin üzerinde, Waiwoda'nın beni Türkçe olmadıklarına dair inandırdığı, Pers veya kufi karakterinde yazıtlar mevcut. Bu girişlerden bir tanesi, içindeki kemer biçiminin dışarıdakinden farklı olmasıyla ilgi çekiyor. İçerdeki yuvarlak görüntüye sahipken dışarıda-kinde kesinlikle Arabi yapıda hafif küt bir eğri vardı. Kalenin kurucusu hakkında bir şey öğrenemedim fakat kökünün Arap halifelerinin Pers hane-danlığını yıktıktan sonra Ermenistan'a sahip olduklarında, yani 9'uncu yüz-yıla dayandığım ve en başta gelen amaçlarının Çoruh suyunun zengin ova-larını yağmacı ve çapulcu karakterlerini muhafaza eden Lazistan dağ aşiret-lerinin düşmanca saldırılarına karşı savunmak olduğunu düşünebiliyorum. Bu Lazlar tüm zamanlarda zorbalık ve yağmacı alışkanlıklarıyla namlı eski Kolkhislileri temsil ediyor.¹⁶⁵

Kalenin modern tarihine bakıldığında yaklaşık 30 yıl önce burası bütün memleketi saraya karşı isyana teşvik eden bir Derebeyi ve asi reis olan Mehmet Oğluna ait olduğunu öğ endim. Daha Sonra Trabzon valisi olan Tahya Paşa uzun bir mücadeleyle bu isyanı bastırdıktan sonra tamamıyla yok et!_i_ Yine de kale buna bir müddet direndi ve Lazistan'ın bütün kavgacı ruhlarının sığındıkları yer oldu. Devletin onlara karşı gönderebilecekleri her türde güce karşı dayanabilmek için bir araya geldiler. Yeniçerilerin imhasından sonra bir valinin burada ikamet edebilmesi birkaç yıl sürmüştü.

Tahya Paşa'mn hikayesi, Türk valilerinin çoğunda var. Bu başarıdan kısa bir süre sonra saray'ın gözünden düştü ve kellesini almak üzere Hüsrev Paşa görevlendirildi. Toplayabildiği kadar adamını topladı, tam bir dayanıklılık örneği sundu fakat mağlup oldu. Bir süre kalacağı Rusya'ya kaçtı. Rus etkisiyle daha sonra affedildi ve İstanbul'a geri dönmesine müsaade edildi. Biraz da orada kaldıktan sonra Saray tarafından uzak bir şehre Kaymakam olarak atandı. Kötü kaderi buna rağmen arkasını bırakmadı. Alınması def edilemedi, sadece geciktirildi. Sonunda hayali bir suçtan ya da uzun zamandan beri affedilmeyi bekleyen kabahatinden dolayı hayatından oldu.

¹⁶⁵ Gibbon, *Decline and Fall*, c.xlii. LAmberti Relation de la Mingrelie.

Öğlen vakti Waiwoda'yı ziyaret ettim. Kendisiyle iki üç gün daha kalmam konusunda ısrar etti; burada bir Türk'ün öğlen vaktini nasıl geçirdiğini görme fırsatım oldu. Kendisini serin ve fokurdayan bir kaynağın üzerinde, yol kenarında inşa edilmiş bir mihrapta hizmetçilerle çevrili otururken buldum. Bir nargile çektikten sonra nehri görmek için yürüme teklifinde bulundu. Kayalık kenarlarından yürüme ümidiyle, memnuniyetle kabul ettim. Ama daha 200 yarda gidememiştik ki bu sınırın sonunda bulunan köprüye vardık. Gölge bir yer bularak su kenarında çimlerin üzerine oturduk. Bir tabak kirazı atıştırırken fırsattan istifade elbisemin farklı objelerini ima ederek İngiltere ve ürünlerini övdü ve alışkanlıkları Frenklerle karşılaştırılmaya razı olmayan Türklerin birer aylak ve cahil olduğunu düşündüğünü ifade etti. Ayrıca İngilizlerin çok zengin ve Türklerin fakir olduğunu da ekledi. Bir sebebinin, İngiltere'de biri endüstrisi veya emekleri ile zengin olduğunda yasanın mülkünü muhafaza etmeye ve ölümünden sonra ailesine bırakmasına müsaade ettiğini ve de devletin bir kısmına veya tamamına keyfi olarak müdahale edip kaçırmadığım söyleyerek yanıt verdim. O an kafasını anlamlı biçimde salladı, vakur bir bakış ath. Bir nargile daha içip hareket ettik, konağının karşısındaki çimenliğe geri döndük. Kilim ve yastıklar dışarı çıkarılmış, ağaçların altına serilmişti. Kahve eşliğinde yeni nargileler hazırlanmıştı. Burada değişik bir türde ziyafetle karşılandım. Yüksek bağırsı ve çığlıklarla uyanıp etrafıma bakındığımda topukları havada, iki adamın tuttuğu bir tahta parçasına bağlanmış diğerlerinin de çıplak ayak tabanlarına var güçleriyle falaka uyguladıkları talihsiz bir zavallıyı gördüm. Bu olan bitenin ne anlama geldiğini sorduğumda, adamın kavgacı ve huysuz davranışlarından dolayı kesinlikle daha fazlasını hak etmesine rağmen benim burada oluşumdan dolayı hafif bir cezayla serbest bırakacağını söylemekten memnundu ve ardından özgür kalması emrini verdi. Bırakıldığında zoraki hareket edebiliyordu. Kabaca eve giriş yolunun dışına itildi. Meğer yaşlı bir kadınla tartışıp onu tartaklıyormuş ancak suçunu daha da kötüleştiren şey kadına karşı münasebetsiz bir dil kullanmasıymış .

Waivoda'nın otoritesinin uzadığı bölgede her birinde 50-55 arasında ev içeren 50'ye yakın köy bulunuyor. Vali, yeni toplamalar için acemi asker olarak 30 gencin bulunması çağrısında bulunmuş fakat boşa çıkan çabaları 2 aydır sürüyormuş. Şimdi, 3 gün içinde gelmedikleri takdirde bölgeyi adam başı 5 bin kuruş (501.) ödetmekle tehdit ediyor. Ancak bu yer hakkında edindiğim bilgiye göre para ya da adam toplamakta bayağı zorlanacak. Gri sakallı yaşlı adam ve yardıma muhtaç çocuklar dışında neredeyse hiç kimseyi göremedim. Esasında bölgenin çoğu kısmı, veba ve diğer salgınların haricinde alınan yeni önlemler sonucunda gittikçe nüfus kaybına uğruyor- du.

23 Haziran, Perşembe. - Waiwoda'nın baskıcı ilgisini bir kenara bırakıp saat 7.30'da on sekiz saatlik mesafedeki Bayburt'a doğru perişan atlarımızla Çoruh Nehri'nin kuzeyinden ya da sağ kenarından yola çıkm. Arasına birçok tarım arazisinin ve nehir kenarındaki ağaçların serpiştiği vadi kuzeye doğru kasvetli ve engebeli yüksek tepelerle sınırlanmış. İspir'den 2 mil güneybatıda nehir, yalçın tepeler arasında süratli bir şekilde akıyordu. Yönümüz, ötesinde kuzey-kuzeybatıdan gelip Tchoruk¹⁶⁶ nehrine dökülen bir diğer ırmağın bulunduğu kuzey tepelere kurulu bakır maden ocaklarına öncülük eden Tchoruk üzerindeki bir köprüyü geçerek bahya döndük. Bu tepeleri örten pek çoğu yaban çalıları ve çiçekleri arasında en çok hanımeli türünden etkilendim. Çiçek küçük ve kokusuz fakat son derece süslüydü. Birkaç meşe ağacı da vardı ancak hiç biri iri değildi.

İspir'den 5 ila 6 mil mesafede, dere yatakları arasından çok daha uzak karlı sıradağları anlık gördüğüm kireç taşı tepeleri arasında, Sip Ovanes adındaki Ermeni manashrına ve 3 mil kadar güneyde mevzilenmiş Hüseyin Dede diye anılan bir Türk dervişi türbesine çıkan bir yolu geçtik. Genelde takip ettiğimiz bah-güneybatı yönünde tepeler üzerinde kıvrılarak ve günün yolculuğu esnasında kuzey dağlardan gelen çeşitli büyük ırmakların kendilerini boşalttıkları Çoruh Nehri vadisi ve yatağından uzaklaşarak yolumuza devam ettik. Bu dağlarda, az bir mesafede gümüş madenlerinin bulunduğu rapor edildi. Daha önce, Sarayın emirlerine bu topraklarda sınırlı itaatkarlık gösteren Derebeylerinin zamanında Gümüşhane madencilerinin kontrolü altında burada çalışılmıştı. Bir ara civardaki başka bir idareci tarafından bu madenler saldırıya uğradı ve talan edildi. İşçiler kaçmayı başarsalar da ocaklar bir daha açılmadı. İlerledikçe, üzerinde seyahat ettiğimiz kasvetli ve iç karartıcı tepelerde sadece birkaç ardıç ve fundalık görebiliyorduk. Oluştukları kaya cinsi kireç taşıydı ve besbelli döküntü kaya parçaları olan diamentrede 20-25 feet görünen kocaman devasa yığınlar yüzeye dağılmıştı.

Öğlen 2'de, solumuzdaki geniş sıradağların çıkıntılı tepesine kıvrılarak ilerledikten sonra, batıya doğru Tchoruk nehrinin kendisi görünmüyor olsa da seyrini gösteren derin ve dolambaçlı boğazların muhteşem manzarasına şahit olduk. Yatağı, iki büyük nehrin, batıdan ve kuzeybatıdan gelen Tchoruk'un, birleştiği iki üç mil kuzeyde görülebiliyor. Derin vadiye inişte kaya, porfirik trakit kopuntuları içeren koyu kül grisi renkte yoğun ve traktik konglomeradan oluşuyor ve kalabalık setlerle gömülmüş durumda. İrmağı yürüyerek geçtikten sonra vadinin diğer tarafına çıkıkhk. Saat 4 gibi ulaştığımız küçük fakat temiz görünüme sahip Kara Ağaç köyüne kadar yaklaşık 4 mil boyunca ardıl tepeler ve vadilerden yol aldık. Sadece 15 ailenin bulunduğu söylenmiş olmasına rağmen çoğu at ve sığır için kullanılan

¹⁶⁶ Çoruh (yay. haz.)

ve dış görünümleri insanların yaşadıkları yerlerden hiç de farklı olmayan SO'ye yakın ev saydım.

Günün yolcuğundan çok fazla yorulmadığımda genelde yaptığım gibi köyde gezinirken, koni biçimindeki yüksek tepeden köyün kuzey-kuzeybatısına tutuşmuş bir durumda üzerinden aktığı görünen kara taş kayasıyla buluşarak üst kısmı değişime uğramış, yatay kumluk üzerinde yatan ilginç ışıtunlar halinde badem şeklindeki kara taş bölümünde denk geldim. Kara taşla yakın temasta bulunan kumluğun bu kısmı hemen hemen ona benzeyen bir hal almış, fakat daha yumuşak ve tüm yataylığını yitirmiş durumda. Aşağı yöndeki kısımda homojenliğı azalıyor, alttaki değişime uğramamış muhtemelen volkanik orijinde, diğeri bir deyişle lav püskürmesi öncesi aynı kraterden fıskıran çamur ve kül biçiminde olan, kumtaşına daha yakın benzerliğe giriyor.

Burada yeni atlar edinemedim zira köyde sipahiye ait olanların dışında hiç yok. Devlet adına harç, öşür ve vergi toplamak amacıyla değışik bölgele-re yerleştirilmiş eski Türk süvarisinden kalanlar bunlar. Yeni Tactico ve Nizam gücünü kurarken ayrıcalıklarını kaybetmek istemeyen genç yaşlı tüm sipahiler düzenli süvariye girmek zorundaydılar. Fakat barış döneminde ayrı köylerde ikamet etmelerine izin verildiler. Buradaki (ki genelde her köyde bir tane bulunur) devlet adına vergi toplamaya devam ediyor. Sonuç olarak İspir'den aldığımız perişan haldeki hayvanlarla on saat daha Herdeki Bayburt'a devam etme mecburiyetindeydim.

24 Haziran Cuma. - Dün geceki sağanak yağmur havayı oldukça tazelemiştir. 6'dan hemen sonra yola çıktık. Batı-güneybatı yönünde engebeli tepeler üzerinden hafifçe Tchoruk'tan uzaklaşarak içinden bir ırmağın kuzeye aktığı derin bir vadiye inene dek yol aldık. Meşe ormanlığı, ardıç ve daha küçük kokulu bitkilerle epeyce örtölmüş sarp ve ormanlık bir tepeyi çıktık-tan sonra birkaç mil kadar farklı ırmaklar geçerek tepeler üzerinden devam ettik ve Kara Ağaç'a 8 ila 9 mil mesafede bulunan sefil bir köye vardık. Gün boyunca Thcoruk nehrini görmemiştik. Daha önce geçtiğimiz bütün ırmak-ları kendi bünyesine alan sağımızdaki derin vadi Çoruh Vadisi'nden arala-rında birkaç mil kadar doğu ve batıya uzanan yüksek tepeler zinciriyle ayrı-lıyor. Çok geçmeden bu köyden ayrılarak vadiyi güneye doğru sıradağlara bağlayan sırtı geçtik. İlerledikçe manzara mükemmelleşti. Genel yönümüz hala batı istikametinde ara ara kerestelik ağaçlarla kaplı tepeler üzerinden devam etti. Saat sabah 11 civarı park gibi güzel bir manzara içinden yol alı-yorduk. Engebemiz ve hafif eğimli tepeler bol kısa otlarla kaplıyken çalılık ve tek başına duran ağaçlar her yönde beneklenmiş durumda.

12'ye çeyrek kala düz ve bataklık bir tabandan akan zengin Tchoruk ovasına indik. Burası da Bayburt yakınları gibi sıkı ve dolaşık bitki örtüsü ile kaplı. Yabani domuz ve hava kuşları ve kır hayvanları gibi diğeri türde avla-

rın mekanı. 12'de soldaki kayalık dağ vadisinden gelen küçük bir nehrin yakalarına kurulu harap bir köy mahallinden geçtik. Tahya Paşa'nın İspir'de mağlup ettiği Dere Bey'in oğlu Mehmet Oğlu'nun şimdi nispeten yoksulluk ve önemsizlik içinde yaşadığı Milchi adındaki köy tam karşımızda Çoruh'un kuzey tarafında. Tekrar İspir'e dönmüş olmaktan dolayı üzüntülüydü, ancak devlet, aile etkisi ve çalkantılı tabiatından endişe duyduğu için talebini karşılamamıştı. Ülkenin bu kısmındaki çoğu köy gibi Milchi de Gümüşhane'nin adli yetkisi altındaydı. Yine diğerleri gibi maden ocakları için belirli sayıda adam temin etmek zorundaydılar ama karşılığında vergi ve yükümlülüklerden ve de bu yıla kadar orduya asker göndermek muaf tutulmuşlardı. Bu konuda bana söylenene göre, Diyarbakir'den altı günlük mesafede Kürdistan içindeki Caban Valesi'nde geniş bakır madenleri bulunuyor ve Gümüşhane madenleri müdürünün ağaç kesmeleri için oraya yıllık 500 adam gönderme zorunluluğu vardı. Sanırım kesme sezonu bittikten sonra her yıl evlerine dönüyorlar zira bu madencilik bölgesi böylesine sürekli bir boşalmayı kaldıramazdı. Burada da bir Türk'ten gerçek bilgiye ulaşma zorluğunu yaşadım. Akıcı şekilde bilgi verseler de ifadelerinde müphem ve çelişkili oluyorlar.

12.30'da, ovayı geçtikten sonra, güneybatı istikametindeki kumtaşı tepelerini çıktık. Yarım saat içinde büyük ama dağınık Malassa köyüne vardık. Bahçelerinin uzunluğu ve caddelerinin intizamı bir zamanlar önemli bir yer olduğunu gösteriyordu ancak son harpte Ruslar tarafından tahrip edilmişti. Burada yaşayanlar genelde Ermeni. Rehberimiz burayı Gavur Köy olarak tanımladı. Buradan ayrılıp kara taş kayaların fışkırdığı kumlu tepelerden 3 mil batı-güneybatı yönünde ilerledik. Ardından Tchoruk yakalarına indik. Burada güney-güneybatı yönünden kuzey-kuzeydoğu yönüne, bir mil kadar genişlikteki iyi ekilmiş bir ova içinden kıvrılarak akıyor.

Nehrin sağ kenarındaki dar bir vadiyi çıkarken saat 2.30 gibi en az 40 feet yüksekliğinde, yolla nehir arasında yatan çok büyük bir kaya kütleleriyle karşılaştık. Bununla ilgili olarak sürücü şu geleneği anlattı: Bu noktanın yanında bir zamanlar bir köy vardı. Mevzu bahis kaya yaşlı bir kadına ait tınazdı (ot yığını); bir gün at sırtında bir yolcu geldi ve binek atı için yiyecek istedi, fakat kadın bu talebi karşılamadı, bu yüzden tamahkarlığı ve konuk-severlik yoksunluğunun cezası olarak tınazı taşa dönüştü. Masalı dinlerken bu tekil oluşun gerçek nedenine bakmayı neredeyse unutmuştum ki, bu bloğun bir zamanlar parçası olduğu solumdaki tepenin kalın kireçtaşı yatağıyla kaplı olduğunu fark ettim. 15° güney yoluyla batıya dalan bu kireç taşı, kireçli toprağa benzer kumtaşlarına uygun biçimde yaslanıyor. Bu kumtaşları Çoruh ve diğer nehir sularının aşındırıcı hareketleriyle taşınarak aşırı yüklenmiş kireç taşını desteksiz bırakacak ve sonucunda vadiye düşecekti; vadiden daha yukarıda her iki yandaki tepeler de aynı kayadan meydana

geliyorlar. Bazen dikkate değer yükseklikte uçurumlar şekillendirmiş ve bol mağaralara sahipler.

Yığının üzerinde vadi iyice daraldı. 40 derecelik eğime sahip tepeler burada hızla akan nehrin kenarına indi. Verimsiz kayalar sahneye kasvetli ve iç kararhıcı bir görünüm veriyor ve sadece uçurumlar üzerinde otlayan sürüler ve nehrin hızlı hareketiyle canlanıyorlar. 4'e 20 kala vadi tekrar genişledi. Bir süredir görülebilen Bayburt kalesi nehrin diğer yakasındaki yanlı bir kayanın üzerinde belirdi. Nehir, engebeli tabanını yıkamış. Diğer yandan solumuzdaki tepeler yazlık evlerle kaplıydı ve neşeli bir duruş sergiliyorlardı. Kalenin alında tahta bir köprüyle Çoruh Nehri'ni geçtik. Kuzeye uzayan çorak tepeleri çıktık. Doruğa ulaştığımızda kendimiz yıkık bir şehrin girişinde bulduk. Yer tamamen harap olmuştu. Rus harbinin pervasızlığını hüznünlü bir örnekle sunuyordu. Harap haldeki ve terk edilmiş caddeleri arasından zikzak çizerek ilerledikten sonra kale tepesinin güney ucuna geldik. Nehir, şehir bölümü içinden aktıktan sonra burada kayalık bir boğaza giriyor. Ve yine tahta bir köprüyle karşıya geçerek çok geçmeden kendimi rahatça bir eve yerleştirdiğim Ermeni semtine geçtik. Bol miktarda balık bulunduğu söylenen ırmağın daha yukarısında eşit şekilde tahtadan iki köprü daha mevcut.

25 Haziran Cumartesi. - Gümüşhane yoluna çıkmadan harabelerin büyük ölçüde araziye kapladığı, içinden Çoruh Nehri'nin geçtiği dar geçide hakim Bayburt kalesini ziyaret ettim. Ana giriş kapısı güneybahya bakıyor. Tepe yamacından aşağı doğru inen iç ve dış duvar arasında büyük bir boşluk bırakılmış. Kapı giriş üzerinde birkaç Türk ve Arap yazıtları ve kemerin altında her iki yanda kabaca oyulmuş büyük bir aslan var. Güney ucu yakınında kemerli hafif sivriltilmiş kubbeli bir oda kalıntıları. Kare şeklinde Arap tarzı bloklarla kutulanmış iç ya da ana duvarın iççiliğindeki göze hoş gelen nizam ve intizamdan çok etkilendim. Batı duvar boyunca fazla sayıda kuleler, ya kare, dairesel ya da üçgen biçiminde ama eşit oranda iyi inşa edilmiş. Tepe doruğuna yakın, Ermeni rehberimin Yunanlara ait olduğunu teyit ettiği bir kilise kalıntıları bulunuyor. Çok kaba bir yapıda ve binanın diğer kısımlarından farklı görünüyor. Ayrıca tahta çatısı nispeten yakın geçmişe ait görünen batı ucunda yarım dairesel bir beması var. Dış duvarın dış kısmında bol miktarda Arap ve Türk yazıtları oyulmuş. Bazı taşların üzerinde baklava biçiminde bir oyuk kazılmış. Diğerleri ise üçgen oluşturan üç daireye sahip. Hisarın kuzeybatı köşesi en özenli biçimde çalışılmış ve bitirilmiş. Tepeye yakın duvar açıları içeriye doğru eğimli. Duvar nizami bir kornişle tamamlanmış. Hemen altında büyük Arap harflerinde bir yazıt. Diğer yanda, yaklaşık 14 feet yerden yüksekte nizami bir nakış, bütününe tamamlanmış ve fevkalade bir görünüm veren dalgalı bir çizgide sürüyor.

Kaleden inerek atıma bindim ve şehrin yüksek başka bir tepe zirvesindeki Türk türbelerini ziyaret ettim. Uzaktan daha heybetli görünümüne sahiptiler. Ne yazık ki yapı ve tarzlarında dikkate değer bir şey bulamadım. Buna rağmen Türkler tarafından büyük saygı görüyorlardı. Bayburt'u 40° 13' 30" kuzey enlemine koyan meridyen yüksekliğini almak için zamanında konağa döndüm. Burada atımın nallarını çakması için Bir Türk demirci veya nalbant, çağırma fırsatı buldum. Böylesine kapasiteyle görev almış adamın acayip görüntüsü etkileyiciydi. Toynağı kısaltmaya yarayan kocaman ve hantal aleti de ondan aşağı değildi. Her kullanışında kolunu keseceğini sandım.

Saat öğlen birde Bayburt'tan Gümüşhane'ye gitmek üzere yola çıktım. Çok geçmeden, kuzeyden güneye uzanan kısa tepeler dizisinin doruğuna ulaştık. Oradan, doğu yönde Çoruh'a akan Balahor nehri ile sulanmış kuze- ye, büyük yassı bir alana açılan ovaya indik. Bu ovaya birkaç köy dağılmıştı. Aralarından biri Çar olarak gösterildi; son savaşta, Erzurum'u aldıktan son- ra buraya sessizce giren yüz kişilik bir Rus gurubu Türkler tarafından saldırıya uğramış ve katledilmişlerdi. Bu saldırının intikamını almak için General Paskewitch derhal Erzurum'dan gelmiş, buradaki yaşayanları def etmiş ve civar toprakları talan etmişti. Ruslar Erzurum'a hakimken Bayburt'u üç kez ziyaret ettiler. Birincisinde hisarı ve içindeki evleri yıktılar. Birkaç bin adamıyla Paşanın kendisini içeri kapattığı şehrin kendisini harap etmeleri ancak üçüncü gelişlerinde gerçekleşecekti. Balahor' a saat 5.30'da vardım. Ertesi sabah erkenden Gümüşhane'ye yola çıktım. Balahor'dan 3 mil ilerde, Kara- dağ'daki merkeze gitmekte olan Trabzon'dan Tebriz'e ilerleyen bir grup Frenk gezginlerine, Alman misyonerlere denk geldim. Gümüşhane'den 5-6 mil uzakta ner daha önce geçtiğim yere göre o kadar alçaktı ki sürücü, bizi çeşitli zamanlarda karşısına berisine geçerek, bir süre nehrin yatağından ilerletti. Alçaldıkça sıcaklık bunaltınaya, vadi daralmaya ve ağır granit kayaların arasına sıkışmaya başladı. Bu yüzden, yolun hemen altındaki nehir kenarlarını çizen bahçelerin taş gölgelendirmeleri boşa umutlandırıcıydı.

Gümüşhane'nin aşağı kısmına ulaştığımda, amacım gümüş madenleri görmek olduğundan derhal 1.25 mil kadar daha ilerde dağ yamacının yarı mesafesinde vahşi ve resmedilmeye değer bir dere yatağına konumlanmış üst bölgeye gitmeye karar verdim. Yol, alt kısmı ormanlık ve ekili olan dar bir vadiden sürdü fakat çok sürmedi zira tırmanış aniden bir mesafeye kadar dikleşti ve hızlandı. Ardından, şehrin şahane konumunda fazlasıyla etkilendiğim geniş kayalık bir amphi tiyatroya girdik. Her yanda yalçın kayalar ortaya çıkıyor. Bir biri üstüne dizilmiş, tüm alam kaplayan evler ise bir duvara kurulmuş kırlangıç yuvaları gibi kayalık kenarlara sıkışmış görünüyor. Çamurdan inşa edilmiş biçimiyle fırtınalı yağmurla yıkanacak görüntü-

sü veriyor. Dik ve bozuk kaldırımlardan biraz gezindikten sonra nihayet üçü geçerken maden müdürünün mükemmel konağına vardım.

27 Haziran, Pazartesi. Gümüşhane maden ocakları Türk hakimiyetindeki türünün en önemli ve en zengin madenleri olarak nam salmış. Aynı zamanda şehir Türkiye'nin her yanında madencilerin eğitim okul olarak kabul ediliyor. Küçük Asya'nın en uzak kısımlarında civardaki madenlerle ilgili araştırma yapılırken ya madencilerin Gümüşhane'den geldiği ya da Gümüşhane'den madenci temin etmek zorunda oldukları, ya da bir şekilde Gümüşhane ile bağlantısı olduğu sürekli olarak dile getiriliyor. Bunun yanında buradaki madenlerin müdürü Anadolu'daki bütün maden bölgelerinin başmüdür ya da başkam olarak kabul ediliyor. Bu yüzdendir ki, gerek madenlerin kendisini ziyaret etmek gerekse elde edilen cevherin nitelik ve niceliği, madenleri işleme yöntemleri ve kuruluşların yönetimi ile ilgili merakımı gidermek konusunda oldukça kaygılıydım. Bütün sıkıntılara rağmen şimdi yapacağım açıklamaların epeyce kıt ve yetersiz olmasından dolayı üzüntü duyuyorum; ancak daha önce de gözlemlediğim gibi doğrulardan ne zaman tam bilgiye ulaşma ya da yakından sorgulama girişiminde bulunsanız, kendileri ile çelişiyorlar ve ifadeleri dağınık ve dikkatsiz bir tavırda sunuluyor dolayısıyla onların değişik ifadelerine itimat etmek zor.

Şu anda çalışılan tek maden, şehri çevreleyen tepelerin ötesinde Gümüşhane'nin yaklaşık bir buçuk mil güneydoğusunda bulunuyor . Oraya ulaşmak için kayalık amphi tiyatronun doğu yamacı ya da kanadım aşmak zorundaydık. Dikey uçurumlarla yükselen bu tepeler kireçtaşı, tortulu şist ve katılmış kumtaşından meydana geliyor. Çözülmüş durumdaki granit kayalar ise kimi yerlerde yüzeye çıkıyor. Chalvar bakır madenlerindeki maceralarıma rağmen, bizzat bunu da inceleme isteğime karşı geledim. Diğer kadar derin ve zor olmasa da çok daha tehlikeliydi. Fazla kuyu açılmamıştı. Galeriler (tüneller), doğal kayadan destek alıyordu. Ana kuyunun yönü 20° güneye fakat diğer tüneller her yönde kollara ayrılıyor, bazen geniş bacalara açılıyor bazen alçak ve dar koridorlardan geçiyorlar ya da dikey yarıklardan iniyor ya da yatay biçimde devam ediyorlar. Bu bacalardan birinde ıslak arazi, büyük derinliğe sahip geniş bir göle ya da havuza eğim yapıyor. Ötesinde ışıklarında ayırt edebildiğim bazı işçiler içinde bulundurduğu cevher için kayalık duvarı çıkarıyorlar. Genel olarak çalışma usullerinde ne bir düzen, yöntem ne de sağduyu görünüyor. En iyi cevher, yumuşak kara kilden oluşan ve aynı zamanda biraz da metal içeren damarın ortasındaki şiş ya da yumrulara keşfediliyor. Bu madenin yanındaki tepe yüzünün tamamı daha önce içinden cevherin boşaltılmış olduğu eski çalışma ve dehlizlerle kaplı.

Şehre dönerken ocaklara uğradım. Günlük olarak yaklaşık 120 okka cevher çıkarılmasına rağmen bir hareket yoktu. Granit kaya şehrin içindeki

dere yatağının yüzeyinde beliriyor. Bir tercüman aracılığıyla çapraz sorgu- lama yoluyla bana eşlik eden müdürden, madenli damarların ilk başta gra- nit kayanın üzerinde keşfedilmesine rağmen çoğu zaman aşağısına doğru kapsamını geliştirdiğini ve en zengin cevherlerin bir kısmının orada bulun- duğunu öğrendim. Aynı kayayı Balahor yolu üzerinde birkaç mil boyunca gördüğümü belirttiğimde ev sahibi o dağların Gümüş Dağ olduğunu, daha önce burada gümüş gibi fazlaca kurşun elde edildiğini fakat maden içlerine su basması dolayısıyla daha sonradan terk edildiğini ve içine girmiş oldu- ğum kuyunun dışında hiçbirinde çalışılmadığını söyledi.

Madenlerin üretimi ve değeriyle alakalı olarak son sekiz yıldır ailesiyle birlikte buranın yönetimini elinde bulunduran müdür şu açıklamayı sundu; Türkiye'deki bütün madenler devlete aittir ancak Türk sistemine göre kamu yararına çalışmak yerine yönetim (devlet erkânı) lehine belli koşullarda ki- raya veriliyor. Bu madenler alhn, gümüş ve kurşun üretiyor; ilk ikisi cüzi bedelle, gerçek değerinin çok altında, devlet tarafından alınıyor; yani, İstan- bul'da 50 kuruş eden bir dirhem altın için 4 kuruş ödüyorlar, 105 para (1 para, kurşun kırkta biri değerindedir) değerindeki bir dirhem gümüş içinse sadece 25 para ödüyorlar; diğer yandan kurşunu müdür kendi hesabına saklıyor, masrafların tümünü de buradan karşılıyor. Yıllık olarak 250 ile 300 dirhem arasında değişen altın, 30 okkaya¹⁶⁷ yakın gümüş ve her bir okka gümüş için 120 okka kurşun üretiliyor. 3600 okkalık kurşun okka başına 80 ile 100 para¹⁶⁸ arasında satılıyor. Müdürün hoşuna giden bir diğer avantajı, tasfiye için ne kadar kömür gerekli ise genel piyasa değerinin dörtte biri kadar, yük başına 2 kuruştan, düşük fiyatta satın alabilme hakkı. Komşu köyler müdürün ne kadar ihtiyacı varsa o kadarını bu fiyattan tedarik etmek zorundalar. Karşılığında onlar da vergi ve harçlardan muaf tutuluyorlar.

Çalışan ad6mların sayısı 50 ile 60 arasında değişiyor. Yarıısı madenlerde yarıısı ise fırınlarda çalışır; günlük sadece 70 para alıyorlar (4 eski İngiliz kuruşundan üstünde önemsiz bir miktar) ancak şehir gerekli sayıyı bulmak zorunda. Kömür kıtlığından dolayı Mart, Nisan ve Mayıs aylarında tasfiye fırınlarında iş yapılmaz. Yakma ve eritme (tasfiye) işlemi yaklaşık 6 gün sürer; ilk 5 gün içinde süzülür, ardından 6'ncı gün üç saate gümüş de süzü- lür, az miktarda altın gümüşle birlikte kaçır, daha sonra kimyasal olarak ayrıştırılır.

Bu açıklamaları koşulların karsız olmasından ve bu yüzden işi yürüt- mesinin neredeyse imkansız olmasından sitem eden müdürün bizzat kendi- sinden aldım. Yukarıdaki açıklamalar tam olarak doğruysa bu girişim batırı- cı demektir. Her iki bakış açısı da doğru, demek oluyor ki açıklamalar arttı-

¹⁶⁷ 400 dirhem ediyor.

¹⁶⁸ 40 para = 1kuruş = 2 pence yarım peni eder İngiltere'de.

rılsa bile işletme zararda demektir. Müdürün anlathğına göre yıllık gider 30,346 kuruş gibi görünüyor, gelir ise sadece 17,700 kuruş.

1günü 70 paradan 50 adam=3500 para, 365 gün için=1.277.500 para
40'a bölündüğünde 31,938 kuruş eder, bunun da 1/8'i çıkarılmalıdır,
çünkü 3 ay boyunca tasfiye işlemi yapılmıyor, kalır 27,946.
Kömür 3600/3 okka=1200, 2 kuruştan eder=2400 kuruş,
27.946+2400=30,346 **kuruş** (Toplam Gider)

Gelirler: 300 dirhem altın 4 kuruştan =1200 kuruş
30 okka gümüş=12,000 dirhem, o da 25 paradan=300.000/40=7500 kuruş
3600 okka kurşun 100 paradan=360.000 para/40=9000 kuruş
Toplam=1200+7500+9000=17,700 **kuruş**

Gelirlerin giderin yarısından da az olduğu görülüyor. Her durumda bu işe girenler için çok da karlı bir iş değil; muhtemelen çok daha fazla miktar-
da kurşun elde ediliyor. Devletin elde ettiği avantaj ise önemli görünüyor.

300 dirhem altın 50 kuruş değerinden=15.000 kuruş
12.000 dirhem gümüş 105 paradan=1.260.000/40=3 1.500 kuruş
Toplam=46.500 kuruş
Bu gelirden yukarıdaki madenlere verilen para düşüldüğünde;
Altın için= 1200 kuruş
Gümüş için=7500 kuruş
Toplam 8700 kuruş
Kalan net kazanç=37.800 kuruş

Ayrıca bundan da istihdam ve yakıt sağlayan bölgelerin ödemediği
vergî miktarının da düşülmesi gerekiyor.

Madenlerle ilgili kusursuz olmayan teftişimi tamamlayarak bir sonraki
gün Trabzon'a ulaşmak ümidiyle saat 1'den hemen sonra Gümüşhane'den
ayrıldım. Fakat Stavros yakınlarında küçük bir kulübede duraklamak zo-
runda kaldım. Karakaban'a ulaşmak düşüncesiyle dağ geçidine tırmanmak
için çok geç olmuştu. Stavros köyü ıssızdı. Köy sakinleri sürülerini otarmak
üzere yayla yolunu tutmuşlardı.

28 Haziran, Salı. - Sabah 5 olmadan yola koyuldum. Geçidin üst kısım-
larındaki dik ve dar yolun son yağmurlarla epeyce bozulmuş olduğunu
gördüm. 7'ye kadar sırtın tepesini şekillendiren yükseltilmiş engebeli arazi-
ye vardık. Hava soğuk ve rüzgarlı. Kuzeyde kalın yün gibi bulutlar ve pus,
görüş alanı kısıtlayarak sahilden vadilere doğru yükseliyorlar ancak sırtın
tepesine ulaşma çabasıdayken dağların güney yokuşunda ılık havanın

etkisine girdiği gibi dağılacaklardı. İlerledikçe içlerinde kaybolduk. Dumanın sıvı hale dönüştüğü biçimde yoğun sis yağmuru altında çok geçmeden ıslandık. Burada, Diyarbekir'den gelen büyük bir kervanı solladık. Liderleri, Reşit Paşa ve Türk kabilelerinin hareketleri konusunda bazı bilgiler verdi.

9 gibi daha yeşil ve tarıma elverişli bir araziye ulaştık. Altımızda yoğun köknar ve kayın ormanlığı zaman zaman, bulut perdeleri birkaç saniyeliğine geri çekildiğinde, göze çarpıyor. Yağmurun kesileceğini boşuna ümit ederek Karakaban'da bir saat durdum. Bu rota çizgisi üzerinde denizin ilk görüldüğü noktanın aslını tam olarak öğrenemediğimden dolayı büyük hayal kırıklığı yaşadım. Karakaban'dan kısa süre sonra, bitki örtüsünün en bol haliyle bulunduğu daha önce ifade edilen muhteşem ve bereketli ormanlığa girdik. Ormangülü ve açelyalar şu an çiçeksiz fakat güçlü ve de gelişmekte. Bu doğal bahçenin içinde geçit vermez orman altı meydana getirmiş. Sürekli yağmur ve berbat yolları düşünülmediğinde en güzel görünüşünü koruyor. Daha önce, açelya ve ormangülünün çiçek açmış olduğu zamanda en iç açıcı giyimdeki bolluğunu görmüştüm; şimdi ise doğa onu hayat verici yağmurlarıyla yenilerken daha aşağı keyif vermiyor.

Bu domuz sırtından, dik ve çamurlu bir yol aracılığıyla inerken en az 200 eşekten oluşan, Trabzon'dan Erzurum'a demir taşıyan büyük bir kervanla karşılaştık. Bu kullanışlı ve genelde sabırlı hayvanlar bu topraklarda çamura karşı inatçı bir soğukluk duyuyorlar. Kuru ve kumlu yollarda takdire şayan biçimde başarılılar ancak çamurlu bir araziden ilerlerken tamamıyla mağlup durumdalar. Bütün kervan tümüyle bitkin düştü. Bir milden fazla yol, dağılmış hayvanlarla tam anlamıyla delik deşik olmuştu. Çoğu kendisini çamura bırakıp uzanmış, katırcıların kendilerini yüklerinden kurtarmalarını bekliyordu. Yol boyunca yerde yatan demir kalıpları tepeye ulaşmak konusunda şanssız görünüyor.

2.30'da Ceviztik'e ulaştım. Atlarımın da bitkin durumda olması nedeniyle geceyi burada geçirmeye karar verdim. Bu dağlık bölgede yaşayanlar dikkate değer bir topluluk. Çoğu açıdan benzedikleri söylenen Lazlar gibi köyde değil, dağ yamaçlarındaki müstakil evlerde yaşıyorlar. Eski Megrellerin temsilcileri. Ksenophon¹⁶⁹ ve Strabon'a¹⁷⁰ göre Trabzon üzerindeki topraklarda ikamet etmiş, Herodot'a¹⁷¹ göre Lazların ataları oldukları düşünülebilecek Kolkhislilerle aynı köke sahipler. Diğer önemli husus; hem Trabzon hem de komşu dağlarda, gerçekte Hristiyan olan ve gizlice Yunan localarına riayet eden birçok Yunan Türk ya da Türk Yunanlar bulunuyor. Ancak ihtiyatlı gerekçelerle devlet dini İslamiyet'i ikrar ediyor, sünnet olmaya boyun eğiyor, camilere gidiyor ve Müslümanlıkla ilgili bütün törenlere katılı-

¹⁶⁹ Xenoph. Anab. iv.c.8, 17

¹⁷⁰ Strabon, lib.xii.c.3, p.548

¹⁷¹ Herod.lib.ii.c.104 & lb.

yarlar. Megrellerin torunları olduklarını destekler nitelikte Herodot'a göre de sünnet olduklarından söz edilmesine dikkat çekilebilir. Dolayısıyla, kendileri bunun farkında olmasalar da düşündükleri gibi Müslümanlıktan gelen bir alışkanlık olmasından ziyade bu topraklardaki eski bir adet olması muhtemeldir. Ayrıca, daha sonra uzun bir mesafe izlediğim gibi, yerlilerin sima ve yüz ifadeleri çok dikkatimi çekti. Önemli ölçüde yuvarlak özellikte büyük ağızlar, yukarı çevrik dudaklar, ağır bir çene en başta gelen özellikleri.

29 Haziran Çarşamba. - Cevizlik'ten aşağı Sürmeli nehri Değirmendere nehri ve ya değirmenler vadisi ırmağı olarak da anılıyor. Buradaki vadi tarıma oldukça elverişli. Mısır kendini çoktan gösteriyor. Bol miktarda kendir (kenevir) de yetiştiriliyor. Ağaçlık tepelerdeki zengin bitki örtüsü Karadeniz'den öteye sürülen sis ve yağmura rağmen ılıman iklimin lehine konuşuyor adeta. Cevizlik'ten Trabzon'a beş buçuk saatlik sürüşün ardından kendimi bir kez daha konuksever İngiliz Konsoloslğu kapılarında gördüğüme sevindim. Kibar bir şekilde karşılandım. Kısa zamanda son 3 haftanın yorgunluğunu üzerimden attım.

Bu esnada, Türk ve Pers hükümetleri arasındaki çalkantı buradaki kısa konaklamam boyunca fazlaca ilgi çeken uluslararası hukuka ait karmaşık bir sorundu. 1835 başlangıcına yakın, bir Kürt kabilesi kendi rızalarıyla Pers'ten Türkiye'ye göç edip sınıra yerleştiler. Şah'ın bir amcası olan Choi Prensi kendi devletlerini terk ettikleri için onlardan hoşnut kalmadı. Pers yönetiminin onayı olmadan sınır boyunca sefere çıkıp Kürt Kampını talan etti. Sürülerini ve kadınlarının bazılarını teslim aldı. Bu duruma öfkelen intikam almaya kararlı Kürtler bir süre bekledikten sonra aynı yılın Nisan ayında karşılaştıkları bir Pers kervanını yağmaladılar. Bir dereceye kadar Kürtlerin yönetiminden sorumlu olan Türk yetkililerine derhal şikayet edildiler. Erzurum'da bir komisyon toplandı. Türkler adına hazır bulunan Esad Paşa (bu arada Kürtler, yağmanın ve Türklere maliyetinin telafisini kabul etmiş, rehineler olarak da başkanlarının oğullarını teslim etmişti) Türk yönetiminin kayıpları telafi etmesini kabul etti. Esad Paşa, bir süre sonra rehineleri bırakmaya razı edildi. Kürtler de Pers'e geri dönmeye ve kendilerini Türk hakiyetinden geri çekmeye teşvik edildi. Türkler, bunu ve Kürtlere artık ödetme yapamayacaklarını anlayınca, Kürtlerle bir işleri olmadığı ve Kürtlerle değil Türklerle düzenleme yaptıkları yanıtını veren ve Türklerden tazminat bekleyen Perslere ödemeye yapmayı reddetti. Sorun henüz nihai karama ulaşmadı. Bütün işlemler hile, entrika ve sahtekarlık üzerine kuruldu ve müdahil olan tüm taraflar en ahlaksız biçimde hareket etti.

Trabzon iklimi geri kalmış ve sürekli değişimlere maruz kalıyor; özellikle Karadeniz'den gelen yağmur ve sisle beraber soğuk rüzgarlardan kaynaklanıyor. İncir ve üzüm Ekim veya Kasım'dan önce olgunlaşmaz ve genel itibarıyla bahçeler az meyve verir. Asmalar, dalları meyvelerin güneş ışığın-

dan faydalanmasına mani olan büyük ağaçlara yetişmiş. Civarda birkaç dut ve nar ağacı yetişiyor. Kendir ve keten tohumları da ekilmiş. Paşa buğday, arpa ve bakır gibi bunlardan da yıllık olarak belli bir miktar Saray'a sağlamakla yükümlü ancak bu erzak ve malları elde etme ve vatandaşı vergilendirme yöntemi kendi hallerine ve yeteneklerine bırakılmış. Diğer yandan Trabzon ticaretinin önemi gün geçtikçe arhyor. Pers'in yanında, yakın zamanda Diyarbakır ve Arabekir ile de yeni bir kol açılmış. Oralarda, ipekle çalışılan dokuma tezgahlarında kullanılan İngiliz pamuk bükmelerine büyük talep var. Çarşıdaki dükkanlarda bol miktarda İngiliz pamukları ve basma eşyalar bulabiliyorsunuz ama buraya gelen bu türdeki çoğu eşya Erzurum yoluyla Pers'e geçiyor.

Dönüşümden birkaç gün sonra Yunan St. Sophia kilisesi harabelerini görmeye gittim. Şehirden, dere yatağı üzerindeki daha önce anlattığım iki şahane köprüden geçerek bah kapısı yoluyla ayrıldık. Yüksek duvar ve bahçeler arasından giden dar bir yol bizi sağ tarafta denize açılan tarla ve bahçelerle çevrili ve solda dağlara doğru yükselen Kapı Meydanı adındaki yeşil bir düzlüğe götürdü. Ön tarafta, eski adı Hieron Oros olan Yoros Bunu'nda son bulan yükseltiler dizisinden oluşan uzun bir görüş alanı var. Deniz kıyısına yakın bulunan St. Sophia kilisesi Türkler tarafından bir camiye dönüştürülmüş ve maalesef çürüme durumunda. Güney tarafta Bizans tarzında açık bir revak iki yüksek ince sütunla destekli; sütunların üzerinde 3 adet yuvarlak kemer var. Her birinin ortasındaki daha büyük. Melek, aziz ve diğer figürleri simgeleyen, Türkler tarafından epeyce bozulmuş bir friz küçük kemerler üzerinde sürekli bir çizgide uzanıyor. Büyük kemer merkezinin üstünde çift başlı bir kartal figürü oyulmuş; iki yanında olduğu gibi, benzer bir figür dairesel olan kilisenin doğu ucundaki dış duvara da işlenmiş. Orta kısım sekizgen biçimde ve binanın diğer kısımlarına göre çok üstün bir tarzda inşa edilmiş. Yashk kalıbında muntazam bir kenarlık, orta kısmın etrafını hemen çahnın altında, bir başkası da daha süslü biçimde daha aşağıda dolanıyor. İçteki duvarlar sıvalanmış ve nakışlı boyanmış fakat Türkler neredeyse bütün resimlere zarar vermiş. Bir zamanlar güzel olan mozaik zemin de maalesef zarar görmüş. Bununla birlikte, bölmelerin birinde yabancı tavşanı yakalayan bir kartal temsili gördüm. Çah, dört adet zarif mermer sütunlarıyla destekleniyor. Hemen bitişiğinde ya çan kulesi ya da vaftizhane var. İçlerinde bazı nakış sanah resimler ve kimleri temsil ettiğini, kimler tarafından ne zaman uygulandığını anlatan Yunan yazıtları. Ama epeyce zarar görmüşler, öyle ki ne ressamın adını ne de herhangi birinin tarihini çıkaramadım.

IS. Bölüm

Trabzon'dan Ayrılış - Karadeniz Kıyı Manzaraları - Plakana - Akçakale, Eski Cordyle'de Yaşayanlar - İnci Limanı - Yoros Bumu, Eski Hieron Oros - İskefeh Deresi - Gellita Kalesi - Giresun Deresi - Fol Köyü - Büyük Liman - Görele Yakası - Eleheu, Eski Philocales - Kulak Kilisesi - Tirebolu'ya Seyahat - Tirebolu'ya Varış, eski dilde Tripolis - Bir Türk Mekanı - Nehir Kenan Gümüş Madenleri

Her ne kadar yerli cehaleti ve yolların kullanışsız durumlarından doğacak pek çok zorlukla karşılaşacağım söylense de, Trabzon'dan ayrılarak kara yoluyla Sinop'a kadar sahil boyunca ilerlemeye karar verdim. Daha önceki yolculuklarımda bir Tatar ya da savaşçı ile yolculuk yapmanın işleri daha kolay hale getirdiğini, hem yetkililer hem de o yerde yaşayan insanların daha fazla ihtimam gösterdiğini tecrübe etmiştim. Bu yüzden yine bir Tatar edinerek ilk nedenleri mümkün mertebe bertaraf etmeye çalıştım. Konsolosluğa başvurmam üzerine vali Konstantinopolisli bir Tatar, ya da Trabzonlu Menzilci Hüseyin Ağayı, emrime verdi.

Diğer emirler gibi o da nargile ve rahapığı yürekten seviyordu. Hareketlilikten yoksun olmasına rağmen sürekli olarak sorunsuz atlar temin etti ve durmak istediğim her yerde rahat bir konak güvencesi verdi. Tatarların davranışlarında büyük bir değişim olmadığı sürece daha önceki gezginlerin şikayet ettikleri bu şahsiyetlerle geçinmenin zorluğunu anlamıyorum. Diğer tüm vatandaşlar gibi kendilerini ve ülkenin konumunu çok önemli gördükleri ve kendilerine özel değere sahip sınıf olarak baktıkları doğru. Haddinden fazla paraya düşkün oldukları ve denetimi çekemedikleri de doğru; ama sözlerine sadık ve dürüstler. Emirlerinize kayıtsız boyun eğmelerinin menfaatlerine olduğunu göstererek yanlışlarını küçük bir çabayla halledebilirsiniz.

Uzun pelerinleri, yürürken olduğu kadar at sürerken de elverişsiz olmasına rağmen, sınıflarına özel, oldukça canlı bir elbise giyerler. Bununla birlikte, daha önceden taktıkları kocaman kalpakların yerini kırmızı feslerin

alması önemli bir gelişmedir. Önümde giden Hüseyin Ağa'nın şimdi yapacağı betimlemesi genel görünümüleri hakkında bir fikir verebilir. Kafasında mavi püskülü kirli bir ipek mendille aşağı kuşahlanmış bir fes; her yanı örülü önden açık soluk yeşil pelerin topuklarına kadar iniyor, onun üstünde aynı tarzda örülü daha kısa bir tanesini daha giymiş. Diğer yandan çizgili Damascus ipeğinden yapılmış yeleğinin uzun kolları, ceket kolu ağzından birkaç inç daha aşağı sarkıyor; Mavi bezden bol pantolonları bacaklarını örterken ayakları kırmızı botların içinde tamamen kapanıyor. İçine çekilmiş uzun işlemeli keçe çoraplar. Botlarından geri kıvrılmış çorap uçları avcı botlarımızın anormal beyaz başları orijini anımsatıyor gibi görünüyor: buna bir de kırmızı ipek kuşak ve Tatarların sürekli kullandıkları yüksek yashk semerini eklediğimizde okuyucu sanırım at sırtındaki Hüseyin Ağa hakkında bir fikre sahip olabilir.

6 Temmuz saat 11.30'a yaklaşırken misafirperver konsolosluk binasından nihayet ayrılabilirdim. Aşağı şehrin içinden dolandıktan sonra Yoros Bumu ve kuzeybatı yönünde diğer burunların hoş bir görüntüsüne hakim deniz kenarındaki bir geçitten çıktım. Şehir duvarının altından geçerek harap Santa Sophia kilisesine yakın bir mesafeden deniz kıyısına inişle bahçelerin arasından aniden batıya döndük. Trabzon'un bahsına doğru birkaç mil kadar mesafede arazi, denizden hafif yüksekte, iyi ekilmiş durumda ve keten, kavun, salatalık ve fasulyenin yanında bol miktarda mısır ve tütün ürettiyor.

Şehirden 3 mil uzakta ormanlık bir vadiden çıkan küçük bir ırmağı geçip denize sarkan bir yolla kısa tepeleri çıkmaya başladık. Suyun dibinden keskin bir şekilde yükselen buradaki kayalar, dağılan kara taş konglomerasından oluşuyor ve kısa ağaçlık ve çok çeşitli çiçeklerle kaplanıyor. Özellikle şu anda havaya koku yayanlar sarıağaç, sakız ağacı, mersin, mayıs çiçeği, defne, süpürge otu, yaban asma ve diğer sarmaşıklar. ormangülü ve açelya bitkileri artık çiçeksiz halde. Biraz sonra ağzında, dağlardan taşınmış çökelti-lerle önemli bir delta oluşturmuş Gera ırmağına vardık. Aynı isimdeki köyün yanında yüksek bir köprüden geçtik. Nehrin içinden akışığı ova geniş ölçüde ekilmiş. Çevre tepelerdeki bitki örtüsü en bereketli halinde. Aynı karakterdeki arazi yapısı ve görüntüsü, iki kemereli bir köprü sayesinde karşıya geçtiğimiz Calanoma deresine kadar sürdü. Bu toprakların tamamında olduğu gibi o köprü de oransız biçimde yüksek. Nehir kenarları çınar ağaçları ile çiziliyor. Bitki örtüsü oldukça geride kalmış ve arpa daha yeni kesilmeye başlanıyor. 2.30'da zeytinin bol olduğu Platana¹⁷² bahçelerine indik.- Deniz kıyısına yakın alçak tepeler yakın geçmişe ait veya üçüncül kabuk şekilleri ve parçalarını içeren yumuşak kabuklu kireç taşından oluşu-

m Akçaabat (yay. haz.)

yor. Yarım mil kadar kıyıdan ilerleyip Platana kasabasına geldik. Büyük kısmı meyve, zeytin ağaçlarıyla zengin, canlı ve geniş ölçüde ekili bir vadi üzerine mevzilenmiş .

140 adet Yunan ve 200 kadar Türk evi içinde bulundurduğu söylenen bu şehir açık bir koyun merkezine yakın kurulmuş. Trabzon'un kış demirleme limanı görevindeki bu koy kuzeybah rüzgarlarına dış limandan daha az maruz kalıyor. Kıyıdaki lokantada konaklayacağımız yeri sağlama aldık- tan sonra St. Michael'e adanmış ve papazın belirttiğine göre 800 yıldan fazla zaman önce inşa edilmiş eski Yunan kilisesini ziyarete gittim. Tarzı, kesinlik- le erken Bizans dönemlerine ait. İçerde, altın önündeki perde de meraklı birkaç resim ve arkasında aynı malzemeden yapılmış kısa bir duvarın üzeri- ne dayanan ve kaba bir eşiği destekleyen 4 adet küçük mermer sütun mev- cut. Dışarıda, zarif bir pervaz veya kenarlıktan birkaç sırayla dekore edilmiş bir kaçış sahte, pencere ve nişler yoğun Bizans havası veriyor. Ben vardığım- da papaz cemaatini kiliseye topluyordu. Yunanlara zil çalma izni verilmedi- ğinden bunun eksikliğini ağaçtan asılmış bir tahta parçası ile kapatıyorlar. Papaz, bu tahtaya davul gibi vururken bir çeşit ahenk üretme çabası içinde. Asma, zeytin ve incir burada bol miktarda yetişiyor. Asmalar karaağaçlara yetişmiş ve her bir küçük çevirmenin etrafındaki bahçelerde dut ağaçları dikili. Çok miktarda tütün de yetiştiriliyor.

Bu sahilde nadiren görülen kabuklu kireçtaşının bulunduğu noktaya yakın yerdeki fırınlarda yakılan kireci yükleyen Trabzonlu birkaç tekne var- /&. Platana'nın Hermonassa mevkiine yakın durduğu sanılmaktadır. Strabon bu şehri Cerasus ile Trabzon arasına koymuş, Arrian¹⁷⁴ ise Hieron Oros'tan 85 stadya (1 stadya=185 m) uzaklıkta olduğunu belirtiyor ki bu Platana'dan coğrafik dokuz mil demek oluyor. Pliny'nin Livio polis'ini de temsil etme olasılığı var.¹⁷⁵

7 Temmuz Perşembe. - 6'dan biraz sonra Platana'dan hareket ettim. Kıyı boyunca devam ederken tek başına duran birkaç ev geçtim. Her birinin önünde bir iki tane tekne çekilmiş. Bu tekneler bilhassa sahildeki diğer şehirlere odun taşımak için kullanılıyor. Arazi sola doğru hafif yükselirken genelde yol ve denizin arasına mersin kümeleri giriyor. Yakındaki tepeler geniş ölçüde tarıma kazandırılmış. Daha uzak dağlar ise zirvelerine kadar sıkı ormanlığa sahip. Deniz kıyısındaki dar geçit çoğu yerde civardaki arazilere sahip köylüler tarafından sabanla sürülmüş ve bu yüzden kumsalı kullan- mak zorunda kaldığımız zamanlar oldu. 7'de Zeytin Bumu adında bir çıkın- hyı geçtik. Yakınındaki ırmağın üzerinde harap haldeki köprü payandaları basit ve ilkel bir yapıda. Birkaç direği karaya çıkarılmış, etrafına sazdan

¹⁷³ Lib.xii.c.3, s. 548

¹⁷⁴ Perripl.s.17

¹⁷⁵ Nat. Hist.vi.4.

çerçeve örölmüş. Bu haliyle büyük taşlarla doldurulmuş sandık şeklini veriyor. İlerledikçe manzaranın güzelliğı biraz daha arhyor, atılgan ve kayalık çıkınhlar Yoros Bumu ile aramızda denize doğru kaçışıyorlar. Ağaçlık boğazlarla kesilmiş, zengin bitki örtüsü ve büyük çeşitlilikte çalılıklarla kaplı tepeler alhmızdaki denize dalıyorlar adeta. Bu bereketli bitki örtüsünün nedenleri arasında, sık yağmurlarla gelen yüksek nem ve sıcaklığın birbirini takip etmesinin yanında özellikle volkanik ve trafen kayaların dağılma ve ufalanmasından kaynaklı toprağın mükemmelliğini gözlemledim. Kusursuz olmayan sütunsal bazalt noktasından geçip saat 8.25'te Akça Kale'ye geldik. Birkaç yıl önce Rusların büyük kayıp verdikleri söylenen yerin tekrar kazanılması çabasında harabeye dönmüş bir hisar. Kayalık çıkıntısı üzerine inşa edilmiş ahşap birkaç ev var.

Akça Kale'nin yeri Cordyle¹⁷⁶ mevkiinde, Platana ile Yoros Bumu'nun yan yolunda. Periplus'a göre Cordyle, Hieron Horos'a 40 stadya mesafede bulunan bir deniz istasyonu; çıkınhının doğusunda Türklerin *Liman* dedikleri açık bir demirleme yerine sahip. Sahilin bu kısmındaki köylülerin tamamı silahlı; her biri omzunda bir karabina (tüfek) taşıyor; çok yüksek doğruluk karakterinden zevk almıyor olmalarına rağmen ne bir kabalıkla karşılaştım ne de konukseverlikten yoksun olduklarını gördüm. Yönetim, kanun, din ve hatta insanların kendileriyle alakalı değişimlere rağmen تنها bölgelerde geleneklerin hakim olacağı zamanın uzunluğuna burada bir kez daha tanık olduk. Ksenophon,¹⁷⁷ bu dağı bölgeyi mesken tutmuş Sanni ve Megrellerin savaşı ve saldırgan ırk olduklarını söyler; bu, Arrian¹⁷⁸ tarafından da süratlerine güvenerek Romalıların iradesine girmeyi kabul etmedikleri ifade edilerek doğrulanır. Şu anda, Lazistan ve Phasis boyunca sahil insanları yabani ve yırtıcı tabiatlarıyla dikkat çekiyor.

Akçakale'den kıyıya indik. Sahil burada ardıl kayalık burunlardan ve kıyidan bir mil kadar mesafe yüzeye çıkan döküntü kayalıklarla korunan düzlüklerin araya girmesiyle oluşuyor. Kumsalda önüne tekne bağlanmış tek bir evi olan Mersin'i geçtikten sonra birkaç küçük ırmağın karşısına geçerek badem şeklindeki kara taş yığını Yoros Bumu'na yaklaştık. Yol, toprağa özgü incir, kiraz, dut, asma, kestane ve armut vs. gibi sıkı meyve ağaçlığı içinden geçerken manzaranın yabaniliğı ve ihtişamı her adımda biraz daha arttı. Diğer yandan ormangölü, açelya, mayıs çiçeğı ve defne ağaçları aralarında en bol haliyle eğrelti otunun yetişmiş olduğı geçit vermez bir orman altı meydana getirmiş.

10.30'da İnci Limanı'na vardık; Yoros Bumu'nun doğusunda küçük bir koy. Biraz daha ileride, üzerinde bir kale harabesi kalıntılarının olduğı Kü-

¹⁷⁶ Akçakale (yay.haz.)

^m Anab.lib.iv.c.8-17.

¹⁷⁸ Periplus.p.11.

çük Mersin denilen bir nokta. İl'de Yoros Burnu'nu geçtik ama Trabzon koyunun bah ucunu meydana getiren yer üzerinde herhangi bir türde harabe izi göremedim. Bunun yanında, tepe yelpaze biçiminde sütunsal bazalın iyi bir örneğini sergiliyor. Sütunları, genel bir merkezden küçük bir eğriyle ışık saçıyor. Yoros Burnu'ndan ayrılarak yönümüzü kuzeybahdan güneybatıya çevirdik. İki mil ilerde 41° 4' Kuzey enlemini verecek meridyen gözlemi içindurduk.

Bu noktadan da ayrılarak az sonra derin bir vadiden dökülen, her bir kenarında sivri ormanlık tepelerin yükseldiği İskele Dere Suyu'nu geçtik. Dağlardan denize doğru geniş bir düzlük yayılıyor. Tüm bölge nüfusu burada tarımsal faaliyetlerle meşgul oluyor; sahil önü, delik deşik görünüm kazandıran her yönde kalkerli spar damarlarıyla kesişen sarp trapen kayalardan oluşuyor. Öğlen l'de, ormangülü ve açelyalarla kaplı bir dere yatağının kıyısına kurulmuş Gellita adındaki harabe olmuş bir kaleyi geçtik. Az sonra, farklı vadilerden gelen iki ırmağın birleşmesiyle oluşmuş büyük bir nehirle sulanan ve arazinin sulamaya elverişli olduğu her yerde mısırla kaplı başka bir düzlüğe indik. Bu nehir denize girmeden önce doğuya doğru büyük bir kıvrım yapıyor ve o yönde taşlı bir kumsaldan akıyor. Karadeniz kıyıları boyunca bu özellikte pek çok örnek gördüm. Her örnekte kıvrım doğuya doğru gerçekleşiyor. Bunun açık nedeni kuzeybah rüzgarlarının yaygın olması. Bu rüzgar, kumsal boyunca kumu yukarı doğru atarak bir set ya da kumluk oluşturur ve ırmağı doğuya çevirir. Irmak da en son noktadan denize kaçır. Karadeniz'de gel git olayının olmayışı bu süreci hayli kolaylaştırır.

Ovadan ayrılarak, ormangülü, açelya, meşe, defne, kocayemiş, süpürge otu, mersin ve sakız ağaçlarıyla kaplı bereketli bitki örtüsünün bataklık arazi doğasıyla daha da güçlendiği tepeler dizisini geçtik. Sıtma ve humma hastalıklarının yaygın olduğu söyleniyor. Bir mil daha ilerde Kerasoun Deresi adındaki coğrafyacıların gözünden kaçmış başka bir nehre vardık. Ksenophon'un Cerasus¹⁷⁹ mevkiini işaretliyor olmasına rağmen, isimsiz bir coğrafyacı tarafından Hieron Oros ve Coralla'so arasındaki aynı ada sahip, ilkinden 90 ikincisinden 60 stadya mesafedeki nehrin üzerinde gösteriliyor. Yoros Burnu'ndan bu nehre mesafe yaklaşık 8 mil. Dr. Cramer'in doğru biçimde gözlemlediğine göre, genelde Pharnacia olarak tanınan Giresun, Arrian ve diğerleri tarafından Ksenophon Cerasus'u ile aynı olarak kabul edilmesine rağmen bir ordunun engebeli ve dağlık arazi üzerinden 3 günde ulaşmış olabilmesi için aşırı uzak mesafede. Büyük kısmında ordunun tek sıra halinde yürümeleri gerektiği bu arazinin zorlu doğası ve mesafesi dikkate alındı-

¹¹⁹ Giresun (yay. haz.)

¹²⁰ Kereli (yay. haz.)

ğında Ksenophon ve 10 bin adamının oraya 10 günde ulaşması zor görünüyor. Cramer'in, Ksenophon Cerasus'unun yeni çizelgelerdeki Skefie'den¹⁸¹ çok uzak olmadığı varsayımı da yerindedir; Kerasoun Deresi Skefie nehrinin 5 mil kadar batısında ve hemen hemen Yoros Burnu ile Kereli Burnu yarı yolunda. Diğer yandan nehrin yakınlarında herhangi bir harabe izine rastlamadım. Ancak araştırmamı inceden inceye yapmadığım için vadinin daha yukarı kısmında olma ihtimali de var. Dağlarla deniz arasındaki kısa yassı araziler mısırla birlikte pirinç de yetişmesine müsaade ediyor. Pek çok tarla tamamen su içinde.

Saat 2.15'i gösterirken Fol köyüne yakın Mehmet Ağa konağım geçtik. Bağımsız bir mal sahibi ve civardaki yerlerin efendisi. Bu tür kabile reisliği sahil boyunca halen devam ediyor ve bölgenin paşaları tarafından genelde kendilerine belli bir dereceye kadar yetki bağışlanır. Ancak bu yetki derecesi Derebeyi olarak yetkilerine el atılmadığı zamanki sahip oldukları kadar değil. Bir mil daha ilerde çoğu boş yeni binalarla karşılaştık. Her türde imalatı sürdürmeye yarayan bir ev ya da fabrikaya delalet eden Kertch Ham diye anılıyor. Saat 3'te kocaman avare bir ev ve bitişiğindeki bir çarşıdan meydana gelen Büyük Liman'a ulaştık. Çevredeki tepelerden gelen ırmakların taşımış olduğu malzemeden meydana gelmiş kademeli çökeltilerden ve çeşitli deltaların birleşmesinden oluşmuş kumsala yakın bir yerde mevzilenmiş. Burayı da sıtma ve humma hastalıkları çoktan etkilemiş durumda. Burada yaşayanların çoğu yaz için yaylalarına çekilmiş.

8 Temmuz, Cuma. - Aynı gün on saat uzaklıktaki Tirebolu'ya ulaşmak ümidiyle 6'dan önce hareket ettim. Biraz sonra, denizden biraz mesafede yükselen alçak setleri tırmanışa geçtik. İsviçre'dekilerle aynı üslupta örtül- müş ahşap bir köprüyle Aksa Dere suyunun karşısına geçtikten sonra deniz kıyısını terk ettik. İnişli çıkışlı ve ormanlık arazilerden ilerlerken, solda kıızı- lağaç ve asmalarla kaplı tepeler, Uzun Oğlu adında başka bir reisin sağda kalan konağım geçtik. Yarım mil ilerde yaşım belirleyemediğim sözde hara- be bir kaleden kalma Kalecik Burnu'nu geçtik. Yol, burada sağlam bir çitle çevrili ve yolu çaprazlayan kapılarla korunan en sıra dışı oluşumda geniş bir çevirmenin içinden geçiyor.

Yabani ve tablo gibi manzara aynı şekilde kilometrelerce sürüyor; sayısız dere yatakları ile kesişmiş ağaçlık tepeler en yoğun bitki örtüsü ile örtülü. Birbirleriyle yarışan uzun ağaçlar ve bol çalılar tatlı bir zıtlık oluştururken aşağıdaki durgun ve mavi deniz, dalların arasından arada bir göze çarpıyor. Bu keyifli manzaranın ortasında yol, birkaç yüz feet aşağıdaki denize dikine eğimli tepe yamacındaki geçidin üstünde aniden dar bir patıkaya düştü. Genişliği 1ayak bile yok. Üzerinde büyümüş bitki örtüsü ile de aynı zaman-

¹⁸¹ İskefiye (yay. haz.)

da kısmen gizlenmiş böylesine bir duvardan at sırtında devam etmek imkansızdı. Benim attan inişimi gurubun geri kalanı da takip etti.

Saat 7'yi geçerken Kereli Kale adındaki eski bir kale kalınbları ve harabe halindeki birkaç diğer binayla Kereli Burnu hemen altımızda. Türklere ait olduğu açık. Yine de eski Coralla izlerini aramak için gerçekleştirmem gereken bu tepenin neredeyse tamamen imkansız inişine üzüldüm. Yeni ismi bir zamanlar bu noktada durduğunu yeterince kanıtıyor. Epeyce işlenmiş bir düzlük içinden akan Eynesil deresini geçtikten sonra aynı ormanlık manzaranın bir tekrarına girdik. O zamana kadar gördüklerimin en üstünüydü. Özellikle bir boğaz en fazla göze çarpanıydı; yeşillik dar bir kayrandan meydana geliyor, denize açılıyor ve eğrelti otu ve açelyalarla kaplıydı. Kayranın üzerinde dalları neredeyse karşıya ulaşmış ağaçlarla aşırı kaplanmış kayalık kenarlar bulunuyordu. Vadinin üst kısmında ise kademeli olarak karşılaşılan dik kenarlar bu ayrıcalıklı sahilde yetişebilmiş her türde çalılarla dolmuş karanlık bir vadi oluşturuyor.

Saat 9 olmadan dar bir patika ya da kayalarda kesilmiş merdivenle yenden deniz kıyısına indik. Çavuşlu Dere suyunun karşısına geçtikten sonra, suyun kenarına yakın servi ve zeytin ağaçlı birçok bahçe ve kulübeler geçerek kıydan devam ettik. Eleheu'ya yaklaştığımızda çok sayıda köylü guruplarla karşılaştık. Aralarındaki adamların hepsi silahlı, ya alışverişe ya da camiye doğru gidiyorlardı zira Cuma günü Müslümanların haftanın tatil günü ya da dinlenme günüydü. Sahil kenarındaki küçük uçurumlar, dağılması ince verimli bir toprak oluşturmuş büyük kara taş parçaları içeren siyah volkanik breşlerden oluşuyor. Denize burada dökülen küçük ırmaklar çakıllı kıydan yol bulamadığından akıntısız su gibi duruyor, aynı zamanda ırmağı geçmek için köprü vazifesi gören taşların arasından sızmaya çalışıyor.

Eleheu'ya 10.30'da vardık. Ağaçların altında toplanmış sigara içen, dinlenen ya da pazarlık yapan köylülerle canlanan yoğun bir sahneyle karşılaştık. Genç Ağanın birkaç dut ağacının altında çevrili bir durumda oturduğu bir yerde durakladım. Atları beklerken onunla birlikte bir nargile çektim. Leziz Giresun kirazıyla bayram ettik. Bu sahile özgü bir meyve. Lucullus¹⁸² tarafından İtalya'ya tanıtımı buradan başlıyor. Genellikle görgüsüz ve bilgisiz Ağa bana karşı son derece nazikti. Büyük boyutlarda beyaz basma elbise giyiyor ve komik ebatta bir kavuk takıyordu. Kavuk, yüzünün ve boynunun her iki yanını kaplıyor. Davranışlarında eski moda Türklerin ağırbaşlı duruşlarından çok farklı olarak kabalık ve anilik sergiliyordu. Ayrıca insanlara karşı zalimce ve emredici davranıyordu. Bunun önemli bir örneğini elini öpmeye gelen ve atının benim hizmetime zorlanmamasını rica eden fakir bir

ıs2 Ammian. Marc. xxii.13

adamda tanık oldum; vücudunu saldırgan bir gururla hemen geri çekti, ellerini koltuğunun altına emniyete aldı ve hastalık bulaşmasından korkarmış gibi küfür yaylımıyla söverek adamı kovdu. Bu genç adam, daha önce Dere Bey ve civarın büyük tımar sahibi olarak Tirebolu yöneticiliğinde bulunmuş Trabzon Kaya Bey'in yeğeni oluyordu. Her ne kadar şimdi tüm feodal haklarım yitirmiş olsa da ülkenin bu kısmıyla alakalı olan her konuda kendisine danışan ve önemli bir toprağı kendi emrine veren Trabzon Paşası tarafından kollanmış.

Ağa öğlen ibadetleri için camiye çekildiğinde, etrafımda duran fakat en ufak müdahalede bulunmayan Türklerin eğlencesi hizmetinde meridyen gözlemimi gerçekleştirdim. Tercümanım onlara öğle vaktinin tam anım belirlemek için güneşe baktığımı açıkladı ki bu onlara mantıklı bir işlem gibi geldi. Eleheu köyü iki mil uzunluğunda yarım mil genişliğinde, denizle ağaçlık tepelerin arasında bereketli bir ova üzerinde kurulu. Pliny¹⁸³ tarafından Argyria'nın ¹⁸⁴ doğusuna 90 stadya mesafede olarak bahsedilen Philocalea mevkiinin üzerinde durduğu varsayılıyor. Lakin ben şahsen daha çok Philocalea'nın büyük bir nehrin denize döküldüğü Kara Burun çıkıntısına yakın olduğu eğilimindeyim.

12'den hemen sonra yola çıktık. Ova içinden akan Eleheu deresini ve iki mil ilerde ormanlık vadiden çıkan büyük bir nehri, Kara Burun Çayı'nı geçtik. Bütün bu nehirlerin kaynaklarından denize gidişi arazinin coğrafik yapısından kaynaklı olarak mecburen son derece kısa olmak zorundaydı. Bu yüzden çoğunun içerdiği geniş su hacmine şaşırdım. Tepeler doğal dut ve kiraz ağaçlarıyla kaplı. Aynı güzellikteki manzara birkaç ardıl sırt ve aralığına giren düzlükler boyu devam etmesine rağmen, birkaç dar geçitten yük atlarımızı geçirmedeki zorluktan epeyce zahmet çektik ve gecikme yaşadık. Tatar, özellikle biri hakkında beni uyarmış ve bu kısmın yolculuğunu denizden gerçekleştirmemiz için bir neden olarak ileri sürmüştü.

2'den hemen sonra yaklaşık bir mil mesafede atılan Kara Bumu'nu gördük. Ağaçların ve etrafım su kenarına kadar saran yeşillik içinden yüksek kayalar kabarıyor. Fazla sürmeden kıyı yakınındaki tek başına kalmış birkaç kayadan geçiyoruz. Bir tanesi Kulak Kilise ya da Kulak Kale adındaki harabeler. Daha sonra art arda Baba Deresi ve Pazar Çayı denen iki büyük ırmak geçtik. Bunların arasında birkaç küçük pirinç tarlası var. Su taşkınına maruz kalmış bu tarlalar içinde ot ve çimenin aşırı büyümüş olduğu durgun bir gölet ya da bataklığa benziyordu. Pazar Çayı'nın ötesinde başka bir ova ya girdik. Batı tarafından akan Tirebolu Suyu'nun taşıdığı molozla oluşmuş. Gümüşhane'den yukarı Ermeni dağlarından doğan ve o muazzam dağlar-

¹⁸³ Nat. Hist. lib.vi.4.

¹⁸⁴ Halkova (yay. haz.)

dan gelen, ayaklarını da içine alan bu nehir o kadar derin ve hızlı akıyordu ki ancak feribotla karşısına ulaşabildik. Bu bizi biraz geciktirdi tabi çünkü feribotçuyu beklemek zorunda kalmıştık ve bütün atların taşınması için 4 tur atması gerekmişti.

Vadiye bakıldığında oldukça vahşi ve resmetmeye değer bir manzara sunuyordu; pek çok sivri kayalık tepeler ormanlık kenarlarından yükseliyor ve uzak iç kısımlara doğru birbiri ardına sıradağlar zinciri gözüküyordu. Vapuru geride bıraktıktan sonra kuzeybatı yönünde tepelere tırmandık ve saat 4.30'da sırtın doruğuna ulaştık. Renkli marn ve kum yatakları katmanlarından oluşuyordu. Harika güzellikte bir manzara içinden bir dizi sırt daha geçtik. Aralarında denize sarkık ormanlık tepelerle kucaklanmış Tirebolu şehri çarpıcıydı. Fındık koruları içinden ve iyi birkaç kalseduan numunesi topladığım yeşil kara taş kayalar üzerinden yol aldıktan sonra nihayet, kıvrımlı ve kayalık bir yoldan şehrin doğu yakasında bulunan küçük bir koyun kumsalına indik.

Tepenin doruğuna ulaştığımızda, valinin konuksever davetini kabul etmek ve yataklarımı konağına yerleştirmek zorunda buldum kendimi. Giresun yolunun son derece kötü ve yük atları için tamamen aşılamaz olduğunu ve deniz yoluyla gitmenin çok daha uygun olacağını söyledi. Elverişli bir rüzgarla 12 yerine sadece üç-dört saatlik bir mesele olacaktı. Haliyle tavsiyesine uymaya karar verdim. Zaten, Zephyrium ya da Zefre Burnu dışında sahil boyunca görülecek kayda değer bir yer yoktu ve yanından yol geçmiyordu. Türk evlerinde çok sık olduğu gibi akşam, merakları gidermek ve ev sahibinin sorularına yanıt vermekle geçti. Hizmetçilerin çokluğu ve başkalarının sürekli hazır bulunuşu yalnız kalma veya dinlenme teşebbüslerimize engel oluyordu. Bana tahsis edilmiş odada verilen akşam yemeği esnasında en mükemmel düzen ve sükunetle bekleyen 20-30 adamıyla birlikte vali geldi. Her birinin kendisine verilmiş görevi vardı. Ortada ne bir telaş ne de bir karmaşa yoktu. Makam ve mal sahibi bir Türk gün boyunca nadiren koltuğunu bırakır. Aksine her şey divanın köşesine dayanarak oturduğu yere gelir. Nitekim hizmetçileri kendi kısımlarında mükemmel davrandılar. Abdest almak isterse dahi yıkama takımları getirilir; bir adamı leğeni diğeri ibriği bir üçüncüsü nakışlı peşkirini taşır, vs.; yemek istediğinde aynı yerinde otururken masa önüne getirilir: dolayısıyla hiçbir emek harcamadan günü geçirir; sefahate düşkün tembelliğin kusursuz bir örneğiydi bu.

Valinin evi iyi donatılmış; lojistik büyük bir kıtadan oluşuyor, önünde ahşap bir salon. Her bir ucunda geniş ve iyi halılarla döşenmiş birer oda. Bir tanesi kendi özel odası, diğeri misafir kabul odası Divan Hane, ya da Selamlık, orta alan ve salon ise hizmetçi ve ofislere ayrılmış. Şimdi sunacağım oda tasviri daha üst sınıftaki Türk evlerinde bunların nasıl yerleştirildiğini gösterecek: - batıdan daireye odanın kendisinden 6 inç daha kısa bir geçitten giri-

yorsunuz, ahşap direklerle destekli boyalı pervazla ve yine ahşap bir hrabzanla odadan ayrılıyor. Bu dış geçitte levazım, şişe, cam ve nargileler için girinti ve dolaplar bulunuyor. Burada da hizmetkarlar, üst odaya girmeye cesaret etmeden önce terlik ve ayakkabılarını bırakıyorlar. Üst oda, şömine- nin bulunduğu doğu ucu haricinde duvara karşı konulmuş yumuşak minderli alçak divanlarla çevrili ve değerli halılarla örtülü. Odanın her iki kenarında iki sıra pencere var. Alttakinde hiç cam yok ama sadece ahşap kepenklerle kapahlmış. Üst pencereler ise açılmak niyetinde olmadan boyalı camdan yapılmış. Minderlerden yaklaşık 5 feet yukarıdaki duvar alması ş siyah ve beyaz kare *parquetlerden* (parke) oluşuyor. Onun da üstü beyaz arabesk tarzı kalıplarla boyanmış; tavan da beyaz zeminde arabesk çizimlerle zarif kakma *parquetten* meydana geliyor.

9 Temmuz, Cumartesi. - Güçlü bir karayelle Rus bozkırlarından Karadeniz'in karşısına sürüklenmiş şiddetli yağmur ve sisle uyandım. Tekne için bir süre bekledikten sonra Ağanın sarrafı veya bankacısı eşliğinde konağın da üzerinde bulunduğu kayanın en ucundaki eski bir kaleyi ziyarete gittim. Bu kaya, 3 farklı kayalık burundan birini oluşturuyor. Üzerinde, araya giren ve muhtemelen de eski ismini buradan alan 3 tane koy veya limanla Tripolis, ya da Tirebolu, şehri bulunuyor. Bu koylardaki su çok derin, fakat fazla- ca çökmüş kayalar içerdiği için demir atma çok güvenli değil. Kalenin kendisi tam anlamıyla enkaz halinde. Giriş kapısı üzerinde kabaca oyulmuş birkaç taş mevcut. Şehrin korunması için yakın geçmişte buraya 4 toptan oluşan bir batarya dikilmiş. Mazgallar öyle yerleştirilmiş ki, toptaların ikisi sadece şehrin kendisine dayandırılabilir. Kayanın tepesinde küçük bir Bizans kilisesinin kalıntıları var. Başka bir kalenin kalıntıları ve hayli eski duvarlar diğer burunlardan birinde yer alıyor ancak Helenistik zamana ait kalıntılar hiçbir yerde görülüyor. Tripolis nüfusunun 400 Türk ve 100 Yunan haneden oluştuğu söyleniyor. Şehirde bir hamam, dört cami ve bir de Yunan kilisesi var. Toumefort¹⁸⁵ burayı Giresun adıyla tasvir etmekte, tam olarak Tripolis'e ait olan ve kendi söylemiyle Giresun betimlemesinin tam olarak uygun düştüğü bir görünüme bu adı vermekte yanılmış.

Saat öğlen 1.30'da tekne henüz hazır değildi. Birkaç sorgulamamdan sonra fark ettim ki tekneci rüzgar ve yağmura karşı denize açılmaktan korkuyordu. Mecburen bütün gün burada bekledik. Bu sebeple ben de, su baskını nedeniyle boşaltılmış, Tirebolu Suyunun ağzına yakın var olduğu söylenen eski bir maden girişini ziyarete başladım. Nehrin diğer yanında, madenlerin karşısındaki kısa tepenin üstünde de harabeler olduğu söylenmişti ancak zirvesinde birkaç taş yığını dışında bir şey bulamadım. Bu yığınlar da yanık görüntüsünden anlaşıldığı kadarıyla muhtemelen madenlerle ilgili

iss Lettres, &c., vol.iii,p.65

kalınlardı. Bununla birlikte mevkii oldukça hakim bir noktaydı ve nehrin üzerindeki görüş alanı dikkat çekiciydi. 10 mil kadar ötede azametli bir tepenin doruğunda olağanüstü görünümüne sahip bir kaya fark ettim. Rehberim orayı tuhaf bir dil karışımında Petra Kale, ya da kaya-kale, olarak adlandırdı. Odaları ve bölmelerin tamamının katı kayadan kesilerek yapıldığı söylendi. Üzerinde durduğum tepe oluşumunun kimlik yapısından bir zamanlar karşı taraftakilerle devamlı olduğu görüntüsü verdi. Nehir bir başka kanaldan daha doğuya akmış olmalı. Bu varsayım arazinin genel yapısıyla ve akabinde bana aktarılan yerel hadiselerle tümenden doğrulanıyor.

Feribota döndüğüm gibi başlayan şiddetli yağmur nedeniyle teknececinin hırtlık filizler ve tahta çubuklarla yapılmış kulübesine sığınmak zorunda kaldım. Yalnız burada nehri geçme kaygısında olan bazı köylüler ve mal sahibi arasındaki sahneyle oyalandım. Kulübe o kadar küçüktü ki dışarıda kalmak zorundaydılar; yağmur hızını arttırdıkça ilerlemek için daha da sabırsız oluyorlardı ancak yağmur dinmeden kıpırdamayı reddeden yaşlı feribotçunun daha inatçı, daha kımıldamaz hali belirginleşiyordu. Feribottan başlayarak araştırma içinde olduğum madenlere nehrin sol ya da batı yakası boyunca ilerledim. Girişleri kayalarla neredeyse tıkanmış ya da bir dizi bitki örtüsü ile kapanmış. Tahmin ettiğim gibi bakır değil de gümüş madenleri ve de verimli olduklarını öğrendiğimde şaşırdım. O an aklıma geldi ki burası Arrian¹⁶ ve Periplus tarafından Tripolis'in doğusuna 20 stadya uzaklığa - Tirebolu'dan 2 buçuk mil mesafede- konulan eskilerin Argyria'sı olmalıydı. Cramer'in haritasında Tripolis'i yanlışlıkla nehrin ağzına koymasının sonucu olarak Argyria doğudan çok fazla uzağa konulmuş. Bu topraklarda gümüş bulunduğu bilinen buradan başka tek yer Gümüşhane'nin gümüş madenleridir; o yüzden Homeros "Τῖν'Αδ'Εὐρ'Ι; ΑΑ'ῖ'ριç, δ'Εὐρ ΑQYVQOV μι. γLvl8Aρi" derken muhtemelen burayı kastediyordu ve Strabon ile Scylax AAu riç'in sadece XaAuriç'ten bozulma olduğunu varsaymalarında aynı derecede haklıydılar. Cevher, bozulma durumundaki beyaz feldspat kaya içinde ve bilhassa marn ve volkanik kayaların bağlanışına yakın ortaya çıkıyor. Renk renk marn ve kilin en sonunda beyaz ve kırmızı yeşim taşı dönüşene kadar daha aşağı yataklarda sertleştiğini daha önce gözlemlemiştim. Madenler yıllarca ihmal edilmiş gibi görünüyor; rehberim de 30 yıldır açılmamış olduklarını söyleyerek beni teyit etti. Nehrin daha önce yukarıda bahsedilen tepenin doğusuna akışını fakat şu anki yönünde akmaya başlaması sonucunda madenleri su basmasından bu yana bu madenlerde çalışılmadığını da sözlerine ekledi. Ağa daha sonra bu madenlerin gümüş açısından zengin olduğunu teyit ederken daha aşağı inildikçe gümüşün yerini bakıra bıraktığını da ifade etti. Bu civarda şu an çalışılan tek madenin Ele-

156 Perip.p.17.

heu'nun güneyine altı saat uzaklıkta olduğu, daha fazla bakır madeni çıkarıldığı ve 600-700 işçi çalıştırıldığı söylendi; cevherin yoğun olduğunu ve yüzeye yakın olmasından dolayı kolay çıkarıldığını da ekledi. Tirebolu'nun batısına 20 saat uzakta demir madenlerinin bulunduğunu fakat yerini tam olarak kestiremediğini de söyledi.

16. Bölüm

Tirebolu Giresun Deniz Yolculuğu - Zephyrium Yakası - Philyreis Adası - Giresun Adası, eski dilde Aretias Adacığı - Giresun'a Varış - Helenistik Duvarlar - Eski Phamacia - Ordu Yolu - Pazar Suyu, eski dilde Pharmatenus - Melet Çayı, eski dilde Melanthius - Ordu, eski dilde Cotyora - Ordu Fatsa Seyahati - Vona Bumu, eski dilde Boona - Cilicum (Kum) Adacığı - Yoson Bumu, eski dilde Jasonium Promontorium - Fatsa, eski dilde Phadisana - Polemonium - Hayar Kalesi - Ünye, eski dilde Enöe - Ünye Kalesi - Demir Madeni ve Ocakları - Tarihi Halibler

Ağanın gösterişli konukseverliği karşılıksız değilmiş tabi. 200 kuruşluk bahşiş de bekleniyordu. Hatta yoksul adamları tarafından istendi de. Neyse ki yarısıyla kurtardım. Valiyle vedalaştıktan sonra 7'den hemen sonra düzta- banlı Argo görünümlü tekne- meze bindim. Klasik ataları gibi tekneciler kıyı- ya yakın ilerlediler. Derinlik korkusu nedeniyle kayalar ve dalga kıranlar arasında karanın bütün dönemeçlerini takip ettiler. Dalgalar azalınca cesa- retlendiler ve Zefreh Burnu'nu görmek için koyun karşısında durdular. Kıyı, Trabzon ve Tirebolu arasında tarif edilen manzaranın aynısı gibi ormanlık görünüyor. Zefreh Burnu'nu dönmeden önce Kayık Limanı adındaki bir noktanın doğusuna doğru küçük bir Liman geçtik. Sanırım, Scylax'in¹⁸⁷ da bahsettiği, haritaların da Tripolis'teniss 90 stadya uzaklıkta gösterdiği Zeph- rium limanı.+ Zefreh Burnu'ndan Bah.1/2 Güney yönünde Giresun'a doğru başka bir koyun karşısına uzadık.

İki mil kadar ilerde muhtemelen eskilerin Philyreis Adacığı olarak adlandırdığı kayalık bir adacığın etrafından geçtik. Argonautlar' da burayı Aretias's⁹ adasından ayrılma- larının ardından geçmişlerdi. Philyreis Apollo-

¹⁸⁷ Scy., p.33 Apoll. Rh. Arg., ii.1235

¹⁸⁸ Cram.As.Min., vol.i.p.282 Ib.394

¹⁸⁹ Apoll.Rh.Arg., ii.1235 lb. 394

nius Rhodidus tarafından Mosynoeci'nin doğusuna konuluyor. Konumu Philyreis ile uyuşan başka herhangi bir ada görmedik. Captain Gautier haritasında iki adayı Tirebolu'nun yakınlarına koymakta kesinlikle hatalı zira bu civarda çok küçük kaya parçalarından başka bir şey görülüyor. 3'ü biraz geçtikten sonra Zefreh adasından 9-10 mil mesafede ve Türklerin Giresun Adası dedikleri bir adaya ayak bastık. Buranın, Apollonius Rhodidus'un iki Amazon kraliçesi Otrere ve Antioper⁹⁰ tarafından dikilmiş olduğu söylenen Mars (Merih) tapınağıyla ile ünlü olarak bahsettiği Aretias Adacığı olduğu belli. Giresun'dan 3-4 mil uzaklıkta. Arrian'dan¹⁹¹ 30 stadya mesafeyle örtüşüyor.

Kaya, kara taş parçalarıyla gömülü siyah volkanik bir brike. Argonaut'ları $\mu E:y$ avmboç 0Lwvouç çıkardığında ima ettiği martı ve deniz kuşlarıyla getirilmiş kırık istiridye kabuklarıyla kaplı. Böğürtlen çalıları ve yabancı otlar çevreleyen duvar kalıntılarını neredeyse kapatacak kadar çok büyümüş. Mazgal ve pencereli büyük bir kule güney ucunda duruyor ancak Helenistik kökenine dair bir iz taşıyor.

Eski tarihin Pharnacia'sını temsil eden ve saat 4 gibi ulaştığımız Giresun şehri, ana karaya keyifli ve resimsel görünümüne sahip kısa ağaçlık bir kıstakla bağlanmış kayalık bir çıkıntının ucuna kurulu. En yüksek noktası bir Bizans kalesinin kalıntılarıyla taçlanmış. Helenistik temelde her iki yanından denize doğru uzayan sağlam bir duvar. Kahvehanenin üstünde kendime boş birkaç oda ayarladıktan sonra gözüme ilişen bu kalıntıları araştırmak üzere gezintiye çıktım. Ancak hem geç olması hem de rehbersiz olmamdan dolayı incelemeyi ertesi güne bıraktım.

Bu yerin ilk isimlerine dair daha önceki zamanlarda da büyük belirsizlik hakimdi. Şöyle ki; yazarların hepsi burası için Pharnacia adını kullansa da, Arrian, Ksenophon ve 10 bin adamının Trabzon'dan yürüyüşü esnasında konakladıkları yere yakın şehirle karıştırarak asıl adının Cerasus olduğunu belirtiyor. Ksenophon'un Cerasus'unu, gerçekte nerede olduğunu zaten gösterdim ama aynı hatanın şimdiki zamanlarda da ortaya çıkması, tarihi Pharnacia adının tamamen çıkarılarak Arrian tarafından yanlışlıkla verilen isme günümüzde de gerçekten başvurulması tuhaftır. Şehirleri büyük benzerlik taşıyan Sinoplular tarafından kurulduğu söyleniyor. Başka anlatılara göre ise ilk kez Mithridates Eupator'un büyük babası Pharnaces tarafından kurulmuştur. Onun emri altındayken en trajik olayın sahnesi olarak dile düşmüştü. Kral haremağası Bacchides'ı aralarında Roxana, Statira, Monime ve Bernice'in bulunduğu karıları ve Kız kardeşlerini Lucullus'un¹⁹² eline geçmesine mani olmak için öldürtmeye buraya göndermişti.

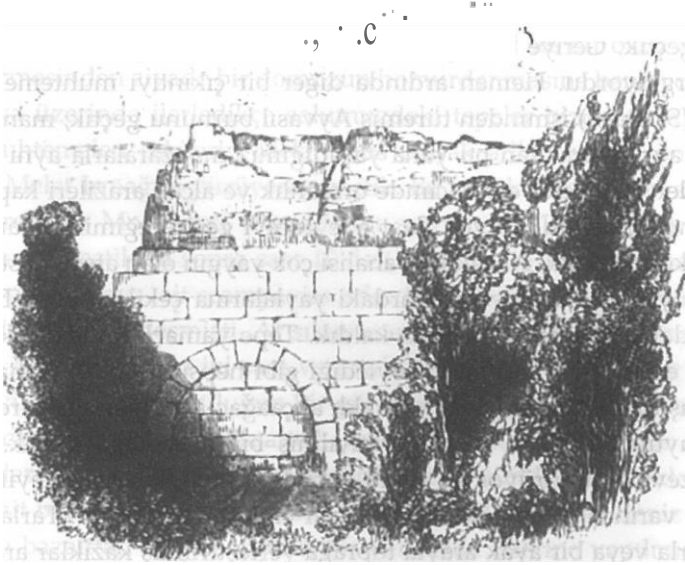
¹⁹⁰ Apoll.Rh.Arg., ii.384

¹⁹¹ Peripl. P. 17

¹⁹² Plut. In Vit. Lucull.

11 Temmuz Pazartesi. - Bir savaşçı rehberliğinde isodomous tarzın en iyi örneklerinden sayılabilecek Helenistik duvarları inceledim. Bahdaki kumsaldan başlayarak, doğu istikametinde tepe üzerinden o günün şehir sınırını oluşturarak ilerliyorum. Giriş kısmı yanında 20 feet yüksekliğindeler ve Ağa konağının temellerini meydana getiriyorlar. Kare bir kulenin harabeleri üzerine küçük bir de cami yükseltilmiş. Koyu yeşil volkanik brike olan taş blokları devasa boyutlarda. Duvarın bir mesafe kuzey-kuzeydoğu yönünde sürdüğü tepe ibiğine yakın yerde Uc Kalesi adında Ceneviz ve Bizanslılara atfedilmiş daha yeni bir kalenin harabeleri bulunuyor.

Ve duvarların bir köşesinde tüfek ahşısı için gözetleme delikleri bulunan küçük ahşap hisarın buranın hakimi olmuş güçlü bir Dere Beyi tarafından dikildiği söyleniyor. Ayrıca kaleden denize neredeyse bütün yol boyunca doğu yönünde eski duvarlar görülebiliyor. Aynı tarzda işçilikle kapahlmış kemerli bir Helenistik giriş kapısını da burada gördüm; aşağıdaki çizimde gösterildiği gibi. Ötesinde sarmaşığın aşırı büyümüş olduğu yüksek bir kule bulunuyor.

Resim 8
(Pharnacia Duvarları)

Kıyıya ulaştıktan sonra, duvarların tamamı Bizanslılara ait ve küçük bir Bizans kilisesinin döküntüleri bulunan kumsaldan döndüm. Kilise, düzgün yontulmuş taşlarla inşa edilmiş, kireçli harçla betonlaştırılmış ve iç kısımda önemli resim kalıntıları bulunuyor. Bu duvarlar bah kısmında çok mükemmeldi. Yan kapıdan duvarları geçerek sahil yakınındaki başka bir kilise harabelerine indim. Burada duvarlar çift sıraydı; kısmen yakındaki limanı ko-

rumak için kısmen de suyun derinliği sebebiyle düşman gemisinin kıyıya güvenli bir şekilde yaklaşabileceği tek yer olması nedeniyle bu kısmın savunması güçlendirilmişti. Bu duvarlar arasından geniş ve karanlık bir bölmeye girdik; ardından bir fener edinerek gizli basamaklardan kıyıya indik. Burada kaya kesilerek çıkarılmış, dikey çizgide bir yüz görüntüsü veriyordu. Hemen üzerindeki bir kat merdiven Ağa'nın konağına geri çıkıyor. Şehrin etrafını dolaşırken deniz kıyısı üzerindeki sert kaya üzerinde kesilmiş çok sayıda büyük kare oluklar fark ettim. Eski duvarlarda kullanılan taşların çıkarılmış oldukları yerler olduğu görülüyor. İşçiler kayaların suyu iyice emdiklerinde kuru kayaya göre daha kolay çalışıldığını keşfetmiş olmalılar. Şimdi ise sadece kadınlar tarafından yıkama çukurları olarak kullanılıyorlar.

Civardaki yükseltilerde bol miktarda yaban kirazı yetişiyor. Pazarda ondan başkasını bulamazsınız; meyve küçük ve birazda acı fakat tadı güzel ve asitsiz. Meridyen gözlemimi gerçekleştirdikten sonra saat öğlen ikide on iki saatlik mesafedeki Ordu'ya hareket ettim. Yol boyunca nadiren kıyıdan uzaklaştık. Yarım saat içinde geniş ve ormanlık bir vadiden dökülen Batla- ma Suyunu geçtik. Bir mil daha ilerde Giresun Ağası Suleim Mehmet kona- ğından geçtik. Geriye baktığımda şehrin çıkıntısı atılğan ve şahane bir gö- rüntü sergiliyordu. Hemen ardında diğer bir çıkıntıyı muhtemelen Aigios Basilios (St. Basil) isminden türemiş Ayvasıl bumunu geçtik; manzara Trab- zon'dan ayrılmamızdan bu yana yaşadığımız manzaralarla aynı özellikler- de. Vadiler ve tepeler eşit biçimde ormanlık ve alçak arazileri kaplayan bir- çok pırnç tarlası bulunuyor. Saat S'te geceyi geçireceğimiz Bulancak adın- daki bir köye vardık. Ancak köy ahalisi çok yaygın olan ateşli hastalıklardan dolayı köyü boşaltmış ve dağlardaki yaylalarına çekilmişlerdi. Bu yüzden iki saat daha ilerlemek zorunda kaldık. Tepe yamaçlarındaki tek tük evler bile terk edilmişti. Hüseyin'in söylediği gibi hepsi 'bosh'tu! Daha da ilerde budanmış firavuninciri (çınar yapraklı akça ağaç) ve diğer ağaçlardan oluşan Pazar suyuyla sulanan düzlüğe yayılmış bir ormanlığa girdik. Gölgeleleri altında zevkle at sürüyor ve tüylü sakinlerinin şarkılarıyla keyifleniyoruz. Düzlüğe varınca 10'da dokuzunda mısır ekildiği görülüyor. Tarlaların çoğu ya çalılarla veya bir ayak arayla toprağa yerleştirilmiş kazıklar arasında bü- külmüş küçük ağaç dallarıyla şekillenen nizami ve sağlam çitlerle kapatıl- mış. Önemli büyüklüğe sahip, Arrian'ın Pharmatenus'u veya isimsiz bir coğrafyacının Phamacia'dan 120 stadya uzaklıktaki Pharmantus'u olduğu anlaşılan Bazaar Suyunu yürüyerek geçtik. Haritadaki uzaklığı yaklaşık 13 mil. Çok sık su baskınlarına maruz kalması, kum ve çakılla kaplı olmasın- dan dolayı nehir kenarlarındaki arazi tarıma çok elverişli değil. Çınar ağaç- ları ve firavun inciri bol miktarda ve hem orada hem de üstündeki tepelerde bereketli biçimde büyüyor.

Ovadan ayrılarak yeniden kalın ve türlü ağaçlı ormanlığa girdik. Meşe ve gürgen ağaçları dallarını açelya ve ormangülü bitkileriyle birbirine katıyor, bütünü batan güneşin ışınlarıyla harika biçimde parlıyor. Hemen gün batımından sonra Aprta kahvehanesine vardık. Kumsalda birkaç zarif akik taşı örneği topladım. Bunlar Trabzon ile İstanbul arasındaki sahil kısımlarında asıl oluşumları olan kara taş kayalarından aşınmış olarak bol miktarda bulunuyor.

12 Temmuz Salı. -Hemen 6'dan sonra Aptar'dan ayrıldık. Küçük bir ırmağı geçtik. Karadut ağaçlarıyla beneklenmiş birkaç pirinç tarlasından geçerek sahil boyunca at sırtında birkaç mil yol aldık. Dut ağaçları Avrupa'da lakinin aynısı değildi; meyvenin içi kısımdaki rengi soluk ve beyaz türü kadar sönüktü. İlerledikçe arazi daha az engebeli ve daha fazla işlenmiş hale geldi. 8.30'da, alüvyon ve oldukça verimli bir ovadan akan Durma Suyunu yürüyerek geçtik. Dokuzda başka bir düz arazi parçasını geçiyorduk. Üzerinde sığır sürüleri otlarken su birikintileri çamurda yuvarlanarak sırtlarını serinleten mandalarla doluydu. Bu hödük hayvanları seyrederken çoğu zaman bir doğa bilimcinin onları Bos ile Pachydermata arasında bir cins olarak gördüklerini düşünmüşümdür. Çıkardıkları tiz ses bir öküzün boğuk sesle böğürmesinden ziyade bir domuzun homurdamasına benziyor.

Biz ova üzerinde ilerledikçe solumuzdaki tepeler bizden uzaklaştı ve 9.30'da, muhtemelen eskilerin Melanthius olarak adlandırdığı, önemli bir nehir olan Melet Irmağını yürüyerek geçtik. Bu ırmak Ksenophon zamanlarında Tibareni ve Mosynoeci topraklarını ayırıyordu. Bir başka küçük ve kıvrımlı ırmağı geçtikten sonra saat 10'da Ordu'nun ip yürüyüşüne vardık. Teşkilata, ya da Ağaya, ait scampavias adında birkaç iyi tekne kıyıda uzanıyordu. 12-14 adam yerleşmişti. At sıkıntımızdan dolayı o gün Fatsa'ya ilerleyemedim zira mesafe on iki saat ve arada konaklayacak herhangi bir yer yoktu. Bu yüzden tüm yolculuğun bir günde gerçekleştirilmesi gerekiyordu ve bu sonuca sadece çok erken saatte hareket edilerek ulaşılabilirdi.

10 binlerin Heraclea'ya hareketinden önce 48 gün konakladıkları tarihi Cotyro'ya ait bazı izler bulmak ümidiyle birkaç mil kuzeyde, deniz kıyısında, sütunsu bazalttan oluşan kayalık bir yarımada üzerine yapılmış Buzuk Kale diye anılan harabe bir kaleyi ziyaret ettim. Türk veya Bizans eseri olduğundan şüphe yok. Yona Bumu'ndan 9 mil kadar güney-güneydoğuya yöneliyor. Belki de Cotyora, sert kayadan kesilmiş eski bir limandan bazı kalıntıların halen görülebildiği Ordu mevkiinde bulunuyordu. Şehrin çöküşü çok eski bir dönemde başladı çünkü Arrian zamanında¹⁹³ köyden çok az büyük olduğunu biliyoruz ve Strabon¹⁹⁴ buradaki ahalinin Pharnacia'ya

¹⁹³ Arr. Peripl., p. 17.

¹⁹⁴ Lib. XII. P. 548.

nakledildiğini ifade eder. Dönüşüm esnasında Phamacia, Cabira, Neocaesarea, Amisus ve Amastris'e ait çeşitli özerk sikkeler buldum. Şehir 120 adet Yunan ve 100 adet Ermeni evini içinde bulunduruyor; Türkler, sahilin sadece o toprağın yağmacıları değil de yöneticileri oldukları pek çok yerinde olduğu gibi, yalnız evlerde veya tepelerdeki küçük evlerde yaşıyorlar. Aslında bu Türklerin hal ve hareketleri, onları memleket genelinde müstakil ve yalnız başına duran kulübelerde yaşıyor şeklinde tanımlayan Ksenophon zamanındaki atalarının davranışlarına yakın benzerlik taşımakta. Xeonophon ayrıca onları barbar ve kavgacı olarak adlandırıyor. Civar bölgelerdeki kan davaları ve kavgalar devletin kuvvetli müdahalesiyle sadece birkaç yıldır bastırılmış.

13 Haziran Çarşamba. -Üzerinde harabelerin var olduğu söylenen Yonson, ya da Jasonium, Bumu'nu görme endişesinde dağ yolunu bıraktım ve Ünye'ye gitmekte olan Osman Paşa'ya ait bir tekneden yararlanarak deniz yoluyla Fatsa'ya ilerledim. Bagajım ve adamlarımla birlikte 100 kuruş karşılığında Reis, ya da kaptanla, anlaştık; kara yoluyla mesafe on iki saat ve teknelerin normal kirası kıyıda takım için lazım olacak her bir at için saatliğine bir kuruş oranında. Tibareni ile Halibler topraklarını ayıran bu dağları geçmekte Macdonald Kinneir başarılı olmuştur. En yüksek alan Jasonium Bumu'nda son bulur ve muhtemelen Ksenophon'un konuşmasında¹⁹⁵ ötesinde Thermodon ve iris ovalarının bulunduğu Paphlagonia hududu olarak belirtilen, Hecatomnus'un da imada bulunduğu bariyeri şekillendiriyor.

Ksenophon'un söylemine göre, Yunanlar bu zorlu dağ geçidini geçme- de başarılı olmuş olmalarına rağmen ilerde hala geçmek zorunda oldukları Thermodon, iris ve Halys bulunuyordu. Buradan emin olduğum kadarıyla Paphlagonia sınırları bu nehirlerin doğusuna düşüyordu. Ksenophon hemen öncesinde, yiyecek arayan Yunanların bazı erzaklarını Paphlagonia'dan kalanı da Cotyoran topraklarından temin ettiklerini de söylemişti.

6.30'da hareket ettim. Yarım saat içinde Buzuk Kalesi'ni geçtim. Hemen önünde sahil batıya doğru uzaklaşırken içinde birçok Türk evinin ağaçlıklar arasında ve kıyıda serpilmiş olduğu Perşembe koyunu meydana getiriyor. Bazı yazarlar Cotyora'nın Ordu'ya göre kesinlikle daha korunaklı olduğu bu koyda kurulu olduğunu düşünürler. Ve ayrıca Melanthius nehrinden uzaklığı da Ordu mevkiinden ziyade Arrian'ın ve isimsiz Periplus'un 60 stadya mesafesiyle daha fazla uyuyor. Daha kuzeybatı yönünde Türklerin verdiği isimle Yona Limanı bulunuyor; İstanbul'un bu tarafındaki en iyi kış limanı olarak kabul ediliyor ve hatta daha derin suyundan dolayı Sinop Limanı da tercih ediliyor. Saat 9'dan hemen sonra su molası bahanesiyle buraya girdik. Reisin dediğine göre sahildeki en iyi suymuş. Fakat asıl niyeti biraz

19s Anab. v. c. 5.

dinlenmekti. Karaya çıktığım kıyı, denize eğimli bazaltik sütunlardan oluşan geçit ya da kaldırımdan meydana geliyordu. Oradan deniz yoluyla devam ederken kambur bir bazalt kaya üzerine yapılmış küçük bir kaleyi geçtik. Türkler buradan Rus gemilerini ateşe tuttukları ve direklerini devirdikleri yer olarak övgüyle bahsederler. 10 gibi Çam Burnu olarak da anılan Yona Burnu'nu döndük. Doğudan gelen hoş bir esintiyle hafifçe sürülerek yönümüzü kuzeybatıya çevirdik.

Yona Burnu'nun ötesinde sahil sarp ve sıkı ormanlığa sahip. Tam manasıyla ıssız bir yer. Yakında, Hoyrat Kalesi adında harabe bir hisarı olan küçük bir ada fark ettim. Deniz üzerinden yapılan araştırmalarla Yoson Burnu'nun 15 stadya uzağına konulmuş ve şimdiye kadar coğrafyacıların gözünden kaçmış Cilicum adacığı olmalı. Tam da burada, tembelliği ve yaramazlığı nedeniyle çoktandır sert muamele görmüş bir adamını bu ıssız sahile terk etmek üzere olan kaptanın zalimce hareketine engel olmak için var gücümle araya girmek zorunda kaldım. Adamın ciddi anlamda cezayı hak ettiğine şüphe yok ancak burada yardım alana kadar yokluktan telef olacaktı. Ferahlatıcı esinti çok geçmeden bizi Yoson Burnu'na getirdi.

Ama reis yelkeni azaltmadan önce az kalsın, hemen yüzey altındaki kayalar üzerine oturuyorduk. Meridyen gözlemimi almak için bir süre burada karaya çıktım. Gözlemim 41° 7' 30" enlemini verdi. Hiçbir harabeye rastlamadım. Gemicilerin manastır dedikleri büyük bir yapı gösterildi ancak bir zamanlar yan yana birkaç küçük binanın iştirilmiş olduğu bir Yunan Kilisesi olduğu açıldı.

Burun'dan ayrıldığımız noktada kıyı işlenmiş ve vadiler bol ağaçlı görünüyordu. Saat 2.30'da Ağanın konağı yanındaki küçük bir hisar yakınında Fatsa kıyılarına çıktık. Köyün kendisi 40 evden ibaret. Hisarın yanında Osman Paşa tarafından Sultan için büyük bir savaş gemisi inşa ediliyor. Şu an yapım aşamasında. İş gücü zorunlulukla sağlanıyor. 300'e yakın işçi hem Yunan hem Türklerden meydana geliyor. Günlük sadece 6 para alıyorlar. Bizim parada karşılığı yaklaşık 3.45 peni. Öte yandan kırsal bölge insanları ormanlardan karşılıksız olarak kereste temin etmek zorundalar.

İki farklı vadiden gelen iki nehrin birleştiği Balaman Çayı ağzı, Fatsa'nın yaklaşık bir buçuk mil doğusunda kalıyor. Daha önceleri adı Side-nus'du. Ve ağzın yakınında Polemonium şehri duruyordu. Küçük Balaman köyü doğu istikametinde nehrin diğer tarafında olmasına rağmen St. Constantine'e adanmış sekizgen yapıdaki bir kilise harabeleri ve onun güneyinde kalan kocaman duvar kalıntıları bu şehrin ilk bulunduğu yeri gösteren muhtemelen tek işaretler. Strabon'un daha önceki isminden ve sonraki herhangi bir yazarın da yerinden bahsetmediği dikkate alındığında, Mannert'ın¹⁹⁶

¹⁹⁶ Geogr., tom. vi. p. 439.

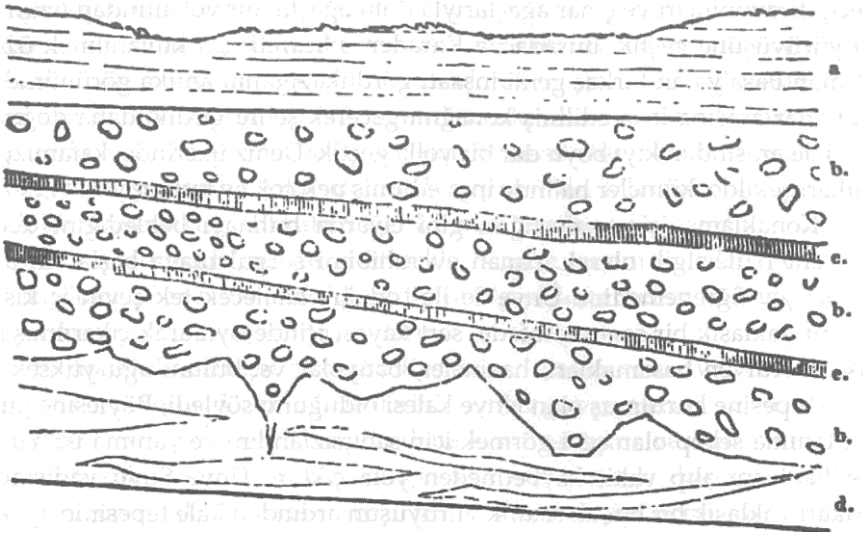
tahinin ettiği gibi Polemonium'un yer konumunu ve ismini zorla ele geçirmiş olması olası dışı değildir. Arrian ve isimsiz Periplus'un Phadisana dedikleri Fatsa'dan mesafesi iki yer arasındaki mesafe için verilen 10 stadya ile örtüşüyor. Fatsa şimdi, dağlar üzerinde kalın ve bereketli ormanlık içinden On sekiz saatlik zor bir yolla gidilebilen Niksar'ın (Neocaesarea) deniz limanını olmuştur.

14 Temmuz, Perşembe. - Sahil boyu bir saatlik sürüş Fatsa'nın 6-7 mil doğusunda Ali Bey'e ait konağın bulunduğu ve bazı ilginç harabeleri bulmayı ümit ettiğim Hayar Kale'sine getirdi. Denize sarkan bir kayanın üzerine inşa edilmiş, doğusunda rahat bir liman ve hemen arkasında ormanlık tepelerin yükseldiği bir Ceneviz kalesiymiş sadece. Daha sonra Sinop'ta aldığımı bilgiye göre civardaki bir vadide bazı harabeler varmış. Fatsa'ya dönerken eski bir mezar gördüm. Süleymanlı ya da Blaundus'dakilere benziyor. Tepe yamacına kazılmış, içinde pek çok hücre var. Jasonium Burnu'nu döndükten sonra Halibler topraklarına girmiştin ve bu topraklarda nam salmış demir madenlerini keşfetmek için dikkat kesildim. Onlara dair bir bilgiye ulaşamamış olsam da arazinin jeolojik yapısındaki kayda değer değişiklikten etkilendim.

Trabzon'dan bu yana neredeyse tüm yol boyunca kendini göstermiş volkanik ve trapen kayalar tamamen ortadan kaybolmuştu. Hayar Kale tepeleri yumuşak kalkerli kumtaşı yataklarıyla içten tabakalaşmış beyaz tebeşirli kireçtaşıdan oluşuyor ve 20 derecelik bir açıyla batıya doğru dalıyordu.

Altı saatlik mesafedeki Ünye için saat sabah 10'da hareket ettim. Hisarı geçtikten sonra Elekçi Suyunu yürüyerek geçtim. Soldaki ormanlık tepeler muşmula, armut, elma ve erik ağaçlarıyla kaplı. Hepsi çılginca büyümüş ve defne, açelya ve ormangülü bitkileriyle birbirine girmişler adeta. Alçak ve ağaçlık bir ova içindeki bir başka nehirden yürüyerek geçtikten sonra tekrar kıyıya vardık. Burada birkaç güzel yeşim taşı ve akik taşı topladım. Solumuzda, daha ileride alçak uçurumlar, Hayar Kalesine ait yatakların üzerine uzanan dalgalı kırmızı ve beyaz kireçtaşı yataklarından oluşuyordu. Hemen üstünde sayısız aşınmış kara parçaları içeren başka bir alüvyon yatak bulunuyordu. Bu uçurumları Cherivi Dere Suyu ile sulanmış bir ova kesiyor. Muhtemelen deniz araştırmalarıyla Oenöe'nin 40 stadya uzağına konulmuş ve harita üzerinde Ünye kasabasından 6-7 mil uzakta bulunan eski Phigamus.

Bir mil kadar ileride beyaz kireç taşı çıkarılmış ve yakılmış. Ötesinde, hakir bir uçurum aşağıdaki şemada gösterildiği gibi bu oluşumun mükemmel bir örneğine müsaade ediyor.

- a. Diluvyum ve katmanlaşmış moloz
- b. Konglomera ve çakıl taşları
- c. Damarlı jasper şeritleri
- d. Alacalı kırmızı ve beyaz tebeşirli marn
- e. Kalın yataklı beyaz tebeşirimsi kireç taşı

Kırmızı ve beyaz tebeşirin üzeri açılmal jasper parçaları içeren marn konglomerası ile kaplanmış ve çizgili ve dalgalı jasperden meydana gelen birkaç sürekli şeritle ayrılmış. Bu jasperin birçok büyük blokları da kıyıda uzanıyor. Eski yazarlar Mithridates'in varlık ve bolluğundan bahsederken oniks fincanları ve jasper vazolarını¹⁹⁷ vs. anladılar: yeteri boyutlarda pek çok parça burada bulunabilir ve bu olağanüstü şahsiyet zevk ve kibirliliğini tatmin etmek için en güzel parlaklığı alma kapasitesine sahiptir.

Öğlen vakti saat 2'den hemen sonra yürüyerek geçmek zorunda kaldığımız ve daha sonra izini takip ettiğimiz Ceviz Dere Suyu ile sulanan geniş ve bereketli bir ovaya girdik. Bu nehir Ünye'den 3 mil uzakta. Cherivi Dere Suyundan ziyade eskilerin Phigamus'u olarak kabul edilmesi konusunda daha iddialı olabilir.

Şehre yaklaşırken ihracat için hazır biçimde kıyıda yatan kırmızı ve beyaz kireçtaşı dilimlerinden birçok öbek görebiliyoruz. Bazıları Giresun'a taşınıp kaldırım taşları ve diğer ev içi amaçlar için kullanılır. 3'e çeyrek kala ağırlığımızdan eğilen tahta bir köprü vasıtasıyla Ünye Suyunun karşısına

¹⁹⁷ App. Mithr., c.115. Strabon, lib.xii.p.556. Plut. Pomp., c.36, 37

geçip firavuninciri ve çınar ağaçlarıyla dolu ağaçlık bir yol altından uzun bir ip yürüyüşüne geçtik. Burada da Karadeniz ticareti için kullanılmak üzere Osman Paşa'ya ait birkaç gemi inşaah gördük. Ağanın antika görünümdeki duvarlar arasına inşa edilmiş konağını geçerek şehre girdik, daha doğrusu denizle arasından kıyı boyu dar bir yolla geçtik. Deniz üzerinde, kafamızdan yukarı şekilde, kümeler halinde inşa edilmiş pek çok ev bulunuyor.

Konaklama için yerleştiğim gibi civarda bulmayı beklediğim demir madenleri ile ilgili olarak Yunan ev sahibimi sorgulamaya başladım ama hiçbir şey öğrenemedim. Ünye'de ilgi odağı olabilecek tek şeyin iç kısma doğru yaklaşık bir saat mesafede, sert kayası içinde oyularak çıkarılmış harika merdiven basamakları, hazineler, banyolar vs. bulunduğu yüksek bir kaya tepesine kurulmuş olan Ünye kalesi olduğunu söyledi. Böylesine güzel bir tanıma sebep olan şeyi görmek için sabırsızlandım ve yanıma iki Yunan delikanlısını alıp vakit kaybetmeden yola çıkıkm. Ünye Suyu vadisinden yukarı yaklaşık bir buçuk saatlik yürüyüşün ardından kale tepesinin ayaklarına ulaşım. Yol başlangıçta mısır ve keten üreten verimli bir araziden geçti. Bilhassa tohumu hahrına yetiştirilen keten şu sıra olgunlaşmış durumda. Osman Paşa, her yıl belli bir miktar keteni İstanbul'a göndermek zorunda. Daha sonra yol yabancı fakat zarif biçimde ağaçlık arazi içinden devam etti. Kale, muazzam ve neredeyse dikey bir kayanın doruğuna mevzilenmiş. Derin vadi ve ormanlık tepelerle çevrili. Orda burada çimenlik kayranlar üzerinden hemen hemen 50 fite kadar yükseliyor. Güneye doğru, Kaleköy adındaki küçük bir köyün bulunduğu bir boğazla tepelere bağlanıyor. Ancak burada dahi kaya dikey biçimde 200 fite kadar yükselerek, yarı mesafesindeki sarp uçurumun pürüzsüz yüzünde, içinde kesilmiş dört direkli bir tapınağı görüşe sunuyor. İçeri doğru bir açıklık, rivayete göre daha önce bir münzevinin oturduğu küçük bir mağaraya çıkıyor. Şu anda girilecek durumda değil. Bir merdiven dahi ulaşamaz. Kaya yüzünden boşalılarak çıkarılmış dar bir patika nerdeyse yok olmuş. Tapınağın her iki yanında bulunan çeşitli çizimlerin ev sahibimin verdiği adla, (wyQa<)|r']µam (zonraphemata) Yunan azizlere ait olduğu görülüyor Tepenin üst kısmı her bir yanında o kadar dikti ki rehberlerimin zirveye bir yol bulmak için gösterdikleri çaba boşa çıktı. Ancak zirveye yakın sert kayanın içine oyulmuş ve görünüşte aşağı doğru giden bir geçit keşfettim. Şu anda nerdeyse ağzına kadar taş ve suyla dolu ama sanırım ya kalenin girişi ya da su temini için düşman tarafından görülmeyen veya rahatsız edilmeyen gizli bir düzenek olmalı. Köyde bir rehber bulma girişimim de faydasızdı. Öyle ki ortada ne bir adam vardı ne de Yunan delikanlıların duymuş olduğu ikinci bir yeralh geçidi bulabildik.

Başarısızlık sonucu tam bir hayal kırıklığı içinde vadiye inerek Ünye'ye dönüş hazırlıklarına başladım. Ancak ormanlığa girerken 3-4 siyah kulübe

denk geldim. Bunların demir ocakları (Kaminosidero) olduğu söylendiğinde, bir de civardaki tepelerin benzeri demir ocaklarıyla dolu olduğu eklenildiğinde şaşırdım. Şairin mısralarıyla tam olarak uyuşan maden ve ocaklarıyla ansızın Haliblere ışık tutacak olması mutluluk vericiydi. Ancak içinde çalışan yoktu ve haliyle cevherin nereden ve nasıl elde edildiği konusunda bir bilgiye ulaşamadım. Şehre doğru dönüşümüzde, kılavuzlar içinden çok soğuk bir suyun aktığı dikkate değer bir yeraltı bölmesi gösterdiler. Kimse-nin bunu araştırmadığını kabul etmekle birlikte suyun kaleden geldiğini ileri sürdüler. Görünüşe bakıldığında yapay olduğu belliydi. Zamanında eski bir maden olabileceğini düşündüm.

Eve dönene kadar geç olmuştu. Keşiflerim sonucunda, civarda olduklarına kanaat ettiğim demir madenlerinin çalışma biçimlerini ve alanlarını tespit etmek üzere Ünye'de bir gün daha kalmaya karar verdim. Yunan ev sahibim doğuluların saf tutarsızlığı içinde iç kısımlardaki dağların demirle dolu olduğunu anlattı. İfadesi t'lvn ÖAOL a(bTJQO (çevre demir dolu). Kale tepesine ulaşmak için yeni bir girişimde bulunmayı da arzuluyordum. Zira oranın Pontus'da benzer birkaç yere sahip olmuş Mithridates'in istihkamlarından biri olabileceği fikri beynimde dolanıyordu. Aslında buranın ünlü Coenon Chorion kalesi olması mümkündü. Coenon Chorion kalesi Strabon tarafından Cabira'dan sadece 200 stadya uzağa konulmasına rağmen, Cramer'e göre Niksar'ın kuzey dağlarında aranmalıydı. Şimdilerde adı Ünye kalesiydi ve bazen Coena olarak yazılıyor ve anılıyordu.^{19s}

15 Temmuz Cuma. - At ve bir rehber edindikten sonra demir madenlerini görmek için güney-güneydoğu yönünde yaklaşık 5 mil ötedeki dağlara doğru hareket ettim. Kireçtaşı kayaları içinde dar kıvrımlı bir vadiden yükselerek tepelerin doruğuna vardık. Türkmen ve Kürtlere ait çok sayıda kara çadır gördüm. Sürücü bu civarda çok olduklarını söyledi. Aynı yönde ilerlerken, tanıştığı kadının peşine takılan rehber yön konusunda hataya düştü. Kadın bizi kıvrımlı bir yolla, dolaşık baltalıklar ve doğal sık ormanlıklar arasından sote bir noktaya çıkardı. Kendimizi aniden çalılar arasında gizlenmiş iki adamla karşı karşıya bulduk. Pek anlam veremediğim ciddi bir müzakerenin ardından ayağa kalktılar ve yolu gösterdiler.

Kendimi maceranın içinde gibi hissettim. İsteselerdi beni avları yapmakta hiç zorluk çekmezlerdi. Buna rağmen onları takip ettim ve çok geçmeden ağaç ve dallarından yapılmış kaba bir demirhane ve kulübeye geldik. Yere bir halı serdiler ve oturup mütevazı yemeklerine katılmaya davet ettiler. Yanımda bir tercüman yoktu bu yüzden içinden demir madeninin çıkarıldığı maden ocaklarını görmek istediğimi anlatmakta biraz zaman harcadım. Buralarda maden bulunmadığı ancak tepelerin etrafında yüzeye yakın

^{19s} Cram. Asia Minor, vol.i.p.272

her yerde cevherin bulunduğu yanıtını verdiler. Kulübelerinin yanındaki toprağı kazmayla eşeleyerek ve yumrulu parçalar alarak bunu kanıtladılar. Anladığım kadarıyla bu bölgede bu biçimde oluşumlar çokça bulunabiliyordu. Toprak, kireçtaşı kayasının üzerine uzanmış 2-3 feet kalınlığından ve derinlerde muhtemelen daha kalın, koyu sarı kilden oluşuyor. Maden zayıf. Eskilerin Halibleri gibi madenciler zor ve zahmetli bir hayat sürüyor olmalılar. Aynı zamanda kendileri için de kömür yakıyorlar. Madeni bitirir bitirmez ve hemen yanlarındaki ağaçlıkları tükettikleri gibi kulübe ve ocaklarını daha verimli bir noktaya götürüyorlar. Bu ilkel madencilerle tanıştığım için kendimi hayli şanslı hissettim. Sürdürdükleri hayat tarzı ve çalışma koşulları Apollonius Rhodius'un Halibler hakkında bize bıraktığı renkli anlatımla çok yakın biçimde uyushmaktadır. Argonautların seferinde onları şöyle anlatır:

""Huan b aMc,u

Nuxd 'l tmnAoμ(ov XaAuf3aç naQa ya'la' i'.xovrn
To.Lat μl.v Öu'rç f3u'.::JV iXQornç με,lm òun nç aMri
<l>u'raAn) xaQ7tOto μεAlq.iQO'rOÇ òvbe μεv Ölye
l lo(μvaç EQoTiev n voμc}ı f.ve nOLμa(voum
AMa mbriQO<fJOQOV awq.ieATıv X86va yarnıfovnc
Ovov aμdf3ov'rm Bw'ri]mov ovbe 7t0'[L acj>LV
'Hwç av'rlME xaμa'rWV anQ, aMa xeAmvij
ALyvu·L xal. xanvc}ı xaμarnv BaQVÇ Q'[,levovat"

Metin, Fawkes tarafından şöyle tercüme edilmiştir:

Günü gelince konsey toplandı
Khalybian topraklarına küreklerle yaklaştılar
Öküzü sabana koşacak çocukları yoktu
Ne iyileştiren bitkileri ne de lezzetli meyveleri biliyorlardı
Besleyecekleri insanlar yorgun ve bezgindi
Ama dağın yüzeyini kazdılar demir için
Ve bu maden doğanın bağışıydı onlara

Virgil de Halib topraklarında madenin varlığından bahseder; hem de, Yunan imalatıyla yan yana; yine de Haliblerin tam yeri modem coğrafyacılar arasında her zaman muallak bir konu olmuştur.¹⁹⁹ Öte yandan, dinin var olmadığı tarihte bahsedilen ve hatta en eski rivayetlerde ima edilen en eski madencilerin meskeni olduğu bu noktada bulunan madenin kaba ve cahil

¹⁹⁹ Halibler mudi ferruman. Virg. G .i.58

insanların ilgisini çekmesi, bu tür durumlarda ve bu usulde en hazır biçimde vuku bulması o kadar da dikkati hak etmeyen nitelikte olmayabilir.

Demiri çıkarma usulü çok ağır ve meşakkatli. Maden sıradan bir demirci ocağında tasfiye edilir; 180 okeluk kaba malzeme ile 3 batman ya da pik metal üretilir; her biri 6 oke veya 13,5 pound ağırlığındadır. Sonuç olarak maden %10 oranında metal verir ve bu küçük miktarı elde etmek için 300 okeluk kömür lazımdır. Fırın eritmeleri yirmi dört saat sürdürülür. Bu esnada oradaki yığın sürekli karıştırılmalı, köpük ve cüruf ayrıştırılmalıdır. Ardından erimiş maden tabanda bulunur. Bir numuneden bakhgım kadarıyla çok iyi kalitededir. Yanımda tercüman olmadığından bu ayrınhları bile tetkik etmede zorlandım. Demirin tamamı İstanbul'a gönderiliyor, orada devlet tarafından sahn alınıyor ve ayrıca büyük talep görüyor. Ünye'ye dönüştürülen madenin tamamen çıkarılmış olduğu ve küllerin araziye dağılmış olduğu yerlerde çeşitli demirhane kalınlarına rastladık.²⁰⁰

Kıyıya tekrar ulaştığımızda, Ünye Suyunu geçtikten sonra daha deneyimli bir kılavuz himayesinde bir kez daha kalenin tepesine ulaşmayı denemeye karar verdim. Gün ortasıydı. Sıcaklık aşırı ve etkisi de gerçekten görülmemiş nitelikteydi. Ses seda yok. Yaprakların arasında bir kuş sesi dahi duyulmuyordu. Çekirgeler cıvıldamayı kesmiş hayvanlar ormanın gölgelerine çekilmişti. Ve bufalo kavrulmuş, nasır tutmuş yanlarım nehir oluşturduğu birikintilerinde yıkamakla meşguldü. Sadece bilgi peşinde ya da para aşkında olan insanoğlu meridyen güneşine aldırıyor görüntüsü veriyordu.

Her şeye rağmen kaleye emniyetle vardım ancak zirveye ulaşma teşebbüsünde yine hayal kırıklığına uğradım. Anlaşılan ip olmadan bu iş olmayacak. Dik uçurumun geçilebilir görüldüğü her yer dikkatli biçimde sağlam işçilikle kapatılmış. Zirvenin 50 feet mesafesi içinde 45 derecelik açıyla epeyce derinlere inen başka bir yeraltı merdiveni fark ettim. Çok dikkatli biçimde tamamlanmış. Lakin ne bir fenerim ne de bir ipim vardı; inmek veya derinlik ölçümü yapmak da mümkün değildi. İçine birkaç büyük taş attım. Birer birer olmak üzere 20-30 basamak zıpladı. Ve ben bunu ses fark edilmeyecek ölçüde güçsüzleşinceye kadar 24-25 saniye boyunca belirgin biçimde duydum. Orijinalde dikkatli biçimde kesilmiş basamaklar oldukça eğik bir düzlem sunarcasına aşınmış ve parçalanmış. Üzerinde ayak sürme- niz bile neredeyse imkansız hale gelmiş. Bu yüzden hem zirveye ulaşma- dan hem de bu yeraltı koridorunun oyuklarına girmeden Ünye'ye geri dönmek zorunda kaldım.

²⁰⁰ Biçimlenebilir demirin Pers, Tebriz yakınındaki Karadağ madenlerindeki cevherden basit bir süreçle nasıl elde edildiğini gösteren ilginç bir yöntem açıklaması Major Robertson tara- findan 'Transactions of the Royal Society of Edinburgh, vol. Xiv.p.699.'da verilmektedir.

•1

• j

f1 13

11.

3 -

111

)r

•1

17. Bölüm

Ünye'den Ayrılış - Gheureh Irmağı, eski dilde Thoaris - Meyve Ağaçlığı - Melitsch Çayı, eski dilde Beris - Terme Ovalan - Terme - Themiscyra - Çarşamba - Yeşil Irmak - Osman Paşa - Derbent Burnu - Samsuna Varış, eski dilde Amisus - Samsun Limanı ve İç Kale-si

16 Temmuz, Cumartesi. - Ünye'de görülecek antik kalıntı kalmadığından, on saat uzaklıktaki Çarşamba'ya erkenden hareket ettik. Caddelerden dolaşarak şehrin kurulu olduğu çıkıntıyı geçip tekrar kıyıya indik. Batıya doğru denizdeki küçük bir kaya üstünde, bir Yunan kilisesi harabesi görülüyor. Yol bir süre kıyıdan devam etti. Alçak uçurumlar, kalın yataklı tebeşir ve kumtaşını örten oluşumların güzel örneklerini meydana getiriyor. Bu üst yataklar hafifçe kuzey batıya dalan bilhassa rengarenk, mavi ve sarı marnlardan oluşuyor. Bu marnlar, yataklar neredeyse tümüyle kumlaşana kadar, ilerledikçe kalınlığı kademeli olarak artan kum izleri ile dalgalanıyor. Kumlaşmanın muhtemel nedeni çökeltilerin geldiği büyük nehirlerle daha da yaklaşmasıdır. Kum yatağında gördüğüm tek fosil örneği büyükçe istiridyelere aitti. Bu yatağın üzeri de demir madeninin bulunduğu yerdekiyle görünüşte aynı şekilde sarı, kil ve çakıl içeren kalın diluvium toprak yatağıyla kaplıydı. Ünye'den 3 mil ilerde bu katılaşmış yataklar volkanik faaliyetler nedeniyle çok daha çarpık durumdaydı çünkü üst bölümü çokça köşeli porfirik kara taş ve diğer volkanik kaya blokları içeriyordu.

Ünye'den 4 mil uzakta Gheureh ya da Thureh Irmağı adında büyük bir nehri geçtik. İyi ekilmiş bir ova içinden akıyor ve ağzına yakın yerde önemli bir delta oluştuyordu. Bu ırmak, Macdonald Kinneir'in²⁰¹ varsaydığı gibi daha Herdeki Ak Çay değil, eski Thoaris olmalı. Yenisi de zaten bu isme benzerlik taşıyor ve Arrian burayı Oenöe'den²⁰² 30 stadya uzaklığa koyuyor.

²⁰¹ Travels in Asia Minor. p.315

²⁰² Arrian, Perip., p.16

Nehrin ötesinde tepeler gittikçe uzaklaşırken denizle aralarında bir kısmı değişik türde meyve ağaçlarından oluşan doğal ormanlıkla kaplı geniş bir ova bırakıyorlar. İşte şimdi, Thermodon, Iris ve diğer nehirlerle sulanan o verimli ovalara hafiften girmiş bulunuyoruz. Yol zaman zaman ıslak ve bataklık olan kumlu bir ovadan devam ediyor. Strabon'un zamanında olduğu gibi kendine has tüm vahşiliğiyle parlayan meyve ağaçlıkları ile kaplı.²⁰³

Elma, armut, erik, asma, muşmula, fındık bol miktarda ve aralarında birkaç firavun inciri, dişbudak ağacı ile diken görülüyor.

Yönümüz hala bahya ve tekrar deniz kıyısına indiğimizde Chalti Bumu çıkınhsı, kuzey yoluyla kuzeye uzanır biçimde kuzeybahya yönelirken, görülebiliyor. Bu burun, Thermodon ve İris'in birleşmiş güçleri ile oluşmuş büyük deltanın kuzey doğu ucunda yer alıyor. Oldukça alçak olmasına rağmen bol ağaçla kaplı. Eski coğrafyacıların bahsettiği Heracleum Promontorium olduğu görülüyor. Bu yassı araziye geçerken, kıyıya doğru kendisine yol bulamamış ve sonucunda suları ova üzerinde durgunlaşmış ırmakların oluşturmuş olduğu bataklıklardan kaçmak için çoğu zaman sapmak zorunda kaldık. Saat 9'da, geniş ve taşlı bir yataktan akan Ak Çay'ı geçtik. Kıyıda komşu kentlerin ihtiyacını karşılayacak yakacak odun yükleyen birkaç tekne gördük. Yarım mil kuzeyde denize dökülen Melitsch Çayı adında derin ve ağırkanlı bir nehrin ağzına yanaşırken epeyce kuzeye meyilli kıyıyı terk ettik. Melitsch mecrası burada dikkate değer. Harita, mesafeyi tam olarak 6 mil göstermesine rağmen, Arrian tarafından Thoaris'den 60 stadya uzağa konulmuş Eski Beris olduğu açık.²⁰⁴

Deniz kıyısından ayrılarak ağaç ve çalılarla çevrili düz ve çimenli ve tek tük ağaçlarla beneklenmiş bir kayran boyunca verimli düz bir araziye geçtik. Öte yandan her iki yanda başka kayran ve ovalar da eşit yeşillikte açılıyor. Kilometrelerce kesintiye uğramadan yatay bir arazi üzerinden harika koridor ve sürüslere tanık oluyoruz. Yolumuzun yanındaki ağaçlar genelde yüksek değil ancak en savurgan biçimde en yüksek dallarından düşen yaban asma, klematis ve diğer sarmaşık kollarıyla süslenmiş. Güneye doğru daha değişik bir karaktere giriyorlar. Büyük ebatlarda orman ağaçları oluyorlar ama toprağın daha verimli olmasından mı, yoksa daha uzun süredir dikili oldukları için mi karar veremedim. Ayaklarımızın altında yeşil halı da aslında tam olarak çimen sayılmaz çünkü büyük çeşitlilikteki yaban çiçekleri bu görünümü sağlıyor olsa da ota benzer bir bitki yaprağı neredeyse hiç yok.

10.30'da küçük bir kahveye geldik. Yakınında korkuluksuz ahşap bir köprü bizi batıdan doğuya doğru hareketsiz görünecek kadar durgun akan

²⁰³ Strab., lib.xii.p.518

²⁰⁴ Haritadaki düzenleme ve mesafelerin sadece kendi gözlemlerimin sonucu, eski gezginlerin verilerinden oldukça bağımsız olduklarının daha önce farkına vardım.

Melitsch Çayı'nın karşısına taşındı. Açık düzlüklere ulaşana dek, zengin otlak ve bereketli ormanlıklar içinde sol yakasından bir süre ilerledik. Kurak sezon boyunca burada otlayan sığırların su ihtiyacını karşılayan bir sürü membadan geçtik. Memleket genelinde ortak kullanımda olanlar gibi bir mil üzerinde dengelenmiş uzun bir direğe sahip. Kısa ucunda ağır bir taş. Diğer ucunda burulmuş asma çubuklarından bir iple asılmış tahtadan bir kova. Terme'ye doğru ovanın karşısına ilerlerken bölgenin büyük sahibi Osman Paşa'nın malı, bir sürü büyük sığır, bufalo ve at sürülerine rastladık. Soldaki ormanlık dağlar 6-8 mil uzakta. Sağdaki ormanlıklar çok daha yakın. Binlerce yabani hayvan ve bufalo barındıkları söyleniyor. Üzerindeki köprü yakın zamanda seller nedeniyle hasar görmüş Thermodon'a yaklaşırken hafif ekili alanlar ortaya çıkıyor. Sürücü, ırmağın görülen genişliği ve çamurluğuna bakmaksızın cesurca atını ileri sürdü ve bizde onu takip ederek iyice ıslanmamızın dışında başka bir aksilik yaşamadan emniyetle geçtik.

Thermodon'a yakınlığından dolayı bu ismi aldığı belli olan küçük Terme kasabası nehrin sol yakasında ve birkaç ahşap ev, ahşap bir cami ve küçük bir çarşıdan meydana geliyor. Sahil boyunca taşıyacakları tahıl ve pirinç için kasabaya gelebildiği kadar gemi geliyor. Çoğunlukla, 8-10 tanesini bu ticarete görevlendiren Paşaya aitler. Terme'deki sığırlar daha zarif ve normalden daha büyükler. Ünye' den Samsun'a uzanan, deniz kıyısından güneydeki dağlara dünyanın en zengin ovalarından birini kuşatan bu iki yer-den engin bir yarım daireyle kaçan Canik vilayetinde her şey en mükemmel haliyle üretiliyor. Bu bölge, Küçük Asya'nın en başta gelen Dere Beylerinden biri olan ve daha önce Yozgat Dere Beyi Çapan Oğlunu ele geçirmekle görevlendirilmiş; babası Süleyman Paşa'nın mirasyedisi, Trabzon'un Osman Paşa'sına ait. Osman Paşa Küçük Asya'daki en zengin mülk sahiplerinden biridir ve 300'den fazla çiftliğe sahiptir. Kiraları yıllık ortalama 25 bin ile 30 bin kuruş arasında değişiyor.

Terme'den Çarşamba'ya kadar aynı karakterde arazi hakimdi ancak tarım artmış ve bahçeler daha da sıklaşmış. Bol miktarda keten ve mısır yetiştiriyor ve daha büyük ebatlarda meşe ve karaağaç bulunuyor. Çevirme ve çit tarzları da dikkatimi çekti. Her şey, varlıklı mülk sahibi konutuna yaklaştığımızı işaret ediyor. Saat 4'e yaklaşırken Çarşamba muhitine ulaştık. Paşa'nın hizmetinde bir hekim olan Dr. Giovanni ve Tatar tarafından karşılandık. Trabzon'dan mektuplar getirdiğim bu doktor benim için hazırlanan konağın bulunduğu Ermeni piskoposun evine doğru eşlik etti. Şehir kısmından geçerek Tokatlı Suyu, ya da Yeşil Irmak, eski İris, kıyılarına vardık. Uzun ve ince bir köprüyle karşıya geçtik. Amasya altında İris ve Lycus'un birleşmesi sayesinde nehrin buradaki genişliği büyük ve görünüşe göre çok derin. Varışımızdan kısa bir süre önce epeyce yükselmiş ve büyük ölçüde araziye su taşmıştı. Hem burada hem de daha sonra gördüğüm yerde, Phanaroea ve

Amasya'da görünümü çamurlu ve sarı. Bu yüzden Apollonius ve Dionysius Periegetes'in neden bu ırmağa "beyaz" ve "berrak"²⁰⁵ sıfatlarını vermek zorunda kaldığını anlayamıyorum; ya da Apollonius'un *ilevKm blvm* (beyaz girdap) dediği şey çok opal beyaz renkte olmalı. İris ve Melitsch Çayı ağızları arasında uzanan geniş ormanlarda daha önce bahsettiğim yabancı sığır, bufalo ve atların yanında sülün, geyik, erkek karaca ve yaban domuzunun da bol olduğu söyleniyor.

Bu engin ovalara karşı duyulan fazladan ilgi, efsanevi Amazonların yaşadıkları bölge olarak kabul edildikleri gerçeğinden geliyor. Amazonların en önemli şehirleri Themiscyra'nın yeni Terme üzerinde bulunduğu tahmin ediliyor. Her ne kadar Amazonların şehri Themiscyra muhtemelen sadece şairlerin icadı olsa da bu isimde bir şehrin gerçekten var olduğunda şüphe yok. Appian ve Plutarch'a göre ise Lucullus tarafından idare edilmişti.²⁰⁶ Öte yandan bence Terme, denize çok yakın ve eski şehrin dağ yakınlarında aranması lazım. Ancak bu ovalar ve ormanlar öylesine girintili çıkıntılı ve ahali o kadar bilgisiz ki tümüyle incelenmeleri aylarca zamanı alabilir. Bunun yanında münferit bir gerçek var ki, etraftaki sıra dağlar Mason Dağı adını taşımaya devam ediyor. Apollonius, Thermodon'u oluşturan ırmakların indiği dağların *Αμα,ὄvux* (Amazonia) olarak adlandırıldığını söylüyor ve ayrıca eski zamanlarda Doeantius Campus adıyla bilinen engin ovaları çaprazlayan sulara da tanıklık ediyor.²⁰⁷

Yeşil Irmağın balıkla dolu olduğu ve ağzına yakın yerde mersin balığının yakalandığı söyleniyor. Fakat iç balıkçılık Türklerin değil, Rusya'dan 50 yıl önce kaçıp Küçük Asya'nın farklı bölgelerine ve Danube yakalarına yerleşmiş Rus ve Kazak göçmenlerin torunlarının elinde. Bunlar hızla yok oluyorlar. Ancak duyduğuma göre birkaç Rus balıkçı kolonisi halen göl kıyılarında varlar. Deniz kıyısı boyunca ise her zaman olduğu gibi tek balıkçılar olarak Yunanlar göze çarpıyor.

17 Temmuz, Pazar. -Osman Paşayı görmek ve Küçük Asya boyunca bana eşlik edecek bir Tatar sağlamak için bugün Çarşamba'da kaldım. Kaldığım ev Ermeni kilisesine yakın. Kiliseden gelen en berbat haldeki gürültü şafak vaktinden çok daha erken vakitte beni uyandırdı. St. John onuruna bir festivalmiş meğer. Şarkı söyleme diye adlandırılan çılgık, bağırış ve haykırışlar duyduğum her şeyi bastırıyordu ve bu 9'a kadar devam etti.

Öğlen vakti, şimdiye kadar gördüğüm bütün Türklerden daha iyi durumda yaşayan Paşayı ziyaret ettim. Küçük, endamlı yaşlı bir adam. Akıllı fakat çok müstesna bir görünüşe sahip. Beni kabul etmekten onur duyuyor fakat aynı zamanda karşılamak için ayağa kalkmıyor ki bir Türk bunu bir

²⁰⁵ Apoll. Rhod. Arg., ü.366. Dion. Peri., 783

²⁰⁶ Plut. in. Vit. Lucull.

²⁰⁷ Apoll. Arg., ü. 972

Avrupalı için asla yapmaz. İsmim bildirildiğinde odasında dolaşıyor numarasına giriyor. İtibarını gösteren bol cübbesi içinde kaybolmuş sanki. Padişahın düşüncesiyle uyuşmak arzusu içinde, adamları gibi o da giyinene kılıksız ve komik görüntüsü veren yarı-Avrupalı elbise ve fesini giymiş. Bu yüzden Paşanın elbisesi hakkında tiksintiyle konuşması beni şaşırtmadı. Oturduğumuzda kahve ve muhteşem nargilelerimiz geldi. Ardından türü- nün en iyisi)den ve gülyağıyla kokulanmış şerbet, ellerde dolaştırıldı.

Civardaki arazilerin eski zaman kalıntıları, konuşmamızın başlıca konusuydu ancak Themiskyra ile ilgili olarak bir şey öğrenemedim. Sonni- sa'da, Lykus ve iris bağlantı noktasına yakın yerde ve Çarşamba'ya yaklaşık on sekiz saat mesafede önemli harabelerin görülebileceğini söylediler. Dr. Giovanni'de, Jasonium Bumu yakınlarında ki, Kilikyalılar adası ile arasında ki bazı geniş Helenistik harabelerden bahseder.

Vilayetin üretimiyle alakalı olarak burada çok ince ipek yetiştirildiğini ve 1oke için alınan 20 kuruşluk devlet harcı hariç, 1oke'nin 80 kuruşa veya 1 libre'nin 7 şilin'e satıldığını öğrendim. Türklerin idari kabiliyetlerine hayranlık duyanların gelir elde etmedeki bu üslubu hakkında ne diyeceklerini bilemem ama bu toprağın büyük miktarlarda ihraç edilen hammaddesi üzerine böyle bir vergi dayatmanın refah seviyesini yükseltmek için en iyi yöntem olarak görünmediğini biliyorum. Gerçek şu ki Türkler, bazı hayranlarının yapar gibi gördükleri mali ve idari konularda bu kadar usta olmak yerine, sistematik olarak tekelleşmeyi teşvik ediyor ve keyfi harçlarla haki- miyetlerinde dair ses çıkmasını önlemek ve sağlıklı ticarete devam edebil- mek için her şeyi yapıyorlar.

Osman Paşa, babasına ait mülkte yakın zamanda kendisine keyif dağı- tan yeni bir ev inşa ettirmiş. Haremin çok büyük olduğu, karıları ve kadın kölelerle dolu olduğu söyleniyor. İlk ve meşru kadım her zaman burada bulunur, hiçbir zaman Trabzon seyahatlerinde paşaya eşlik etmez. O yerin muallimi olarak görevlendirdiği ve resmi vazifelerini yerine getirmek için yanına bir muhafız ve tahakkuk memuru verdiği en büyük oğlunun ahmak olduğundan bahsediliyor. Çarşamba'da 200 Ermeni ve 150 Yunan evi bulu- nuyor. Birkaç istisna dışında Türkler genelde şehrin dışındaki müstakil ev- lerde veya köy evlerinde yaşıyorlar.

Burada öğrendiğime göre Türk teşkilatı yakın zamanda bir düzenleme yapmış. Şöyle ki, daha önce evlenip yerleşmiş hiçbir Yunan, Türk veya Er- meni'nin ikametgahını değiştirmesine ve ailesini taşımasına izin verilmeye- cek; iş takibi veya iş aramak için dolaşabilir fakat ailesi onunla birlikte gide- meyecek. Bu durum evli olmayanları etkilemeyecek. Böylesine sert bir tedbi- rin nüfus sayımını kolaylaştıracağı söyleniyor. Bu şekilde her bir bireyin mal ve mülk sayımını birleştirmeye çalışıyorlar.

18 Temmuz, Pazartesi. - Bir Binbaşının Kürdistan'daki Reshid Mehmet Paşa raporlarıyla birlikte gelmesi dolayısıyla, at sıkıntımızı gidermek için birkaç saat oyalandık. Yeni eşlikçim Tatar Hafız Ağayla yola çıktığımda saat 11'i geçiyordu. Küçük Asya boyunca yaptığım tüm diğer yolculuklarımda bu adam bana eşlik edecekti. Çoğu durumda son derece faydalı olduğunu gördüm. Doldurulmuş olduğu önyargılara bakmadan bütün plan ve isteklerime ayak uydurdu. Hizmetimde olduğu esnada, fevkalade büyük olan para tutkusu bile herhangi bir sahtekarlık yapmasına sebep olamadı.

Çarşamba'dan ayrılırken, Arazinin İngiliz tarzındaki görüntüsü çevrelerde büyümüş ince kereste ağaçlarıyla daha da artıyordu. Üçüncü milde bir ırmak geçtik. Aldığım bilgiye göre solda kalan Türkmen Bahar Göl diye anılan küçük bir göl bu ırmağın kaynağını oluşturuyordu. Daha da ilerde, kocaman karaağaç koruluğu içinden geçtik. Yabani asma dalları, tepelerinden aşır nerdeyse yere yetiştirmesine asılıydı. Soldaki tepelere doğru ilerle- dikçe Samsun ve bizim aramızda denize doğru yarı dairesel bir yönde yayıldıklarını görüyorum. Ekili araziler yavaşça son buldu. Ağaçlar gittikçe iç içe girip yabanileşirken arazi daha ıslak bir bataklığa dönmeye başladı. Hemen ikiden sonra küçük bir kahvenin önünden geçerken bir miktar köylü sıraya geçmiş, İmam'ın talimatlarıyla açık havada ibadetlerini yerine getiriyorlardı. Hareketleri askeri hassaslıkla eşzamanlı gerçekleşiyordu. Aslında Türkler ibadetlerini açık havada yapacak olduklarında tek başına ibadet etmeleri daha yaygındır.

Kum ve çakıldan oluşan, 30 feet kadar genişliğe ve bir zamanlar taşla döşenmiş olduğunu kanıtlayan izlere sahip, dar bir geçit yolundan ilerleyerek oradan ayrıldık. Ancak bataklıklar arasındaki bu yolla suni bir set mi yapılmış yoksa doğal kıyı kalıntıları mı taşınmak istenmişti tam tespit edemedim. Her iki yandaki bataklık arazi kalın ve zoraki geçilebilir ağaçlıklarla kaplıydı. İç tarafta büyük sığır sürüleri sınırsız özgürlük içinde otluyorlardı. Geçit yol bir mil kadar takip edilebiliyor ve muhtemelen Amisus'dan gelen eski yolu çiziyor. Kuzeye akan küçük bir ırmak ve içinde çokça ince ağaçların bulunduğu orman hududuna ulaşmak üzereyken birkaç kulübe geçtik. Bu çok sık uğranılmayan yerlerde bol miktarda ayı, kurt ve porsuk yaşadığı söyleniyor. "castorea Ponti" 20s bir kunduz ürünü idiyse Thermodon ve Iris yakalarındaki bataklık ovalar ve ormanlar muhtemelen bu ürünün elde edildiği mekanları donatıyorlardı.

Çok geçmeden meskun bir araziye geldik. Küçük bir köy yakınında yakın zamanda temizlenmiş bir arazi parçası gördük. Saat 4 gibi soldaki tepelere bir mil mesafe içinde denize dökülen çeşitli ırmaklar geçtik. Bir tanesi

105 Virg., G.i.58. Virgil aynı zamanda Pontus ilaçlarından da bahseder; "Ponto lecta venena, "E.8, 95, kunduz yağı da olabilir Trabzon'un zehirli balı da.

Mardan tarafından Lykastus ile Iris arasına, öncekinden 150 stadya sonrakinden 100 stadya uzaklığa konulan .Khadisius olmalı: tepeler tarıma elverişli görüntüye sahip ve çokça tütün üretildiği söyleniyor; çoğu yerde şimşir ağaçlarıyla kaplı düz ovoidan aniden yükseliyorlar. 4.30'da, burada Derbent Bumu adındaki çıkıntıyı meydana getiren dağların eteğinde deniz kıyısına vardık. Çıkıntıya yakın bir noktada başka bir ırmak geçtik. Kıyıda birkaç ev ve bir de kahvehane bulunuyor. Ayrıca, genelde odun ve taş olan yüklerini yükleyen ve boşaltan birkaç tekne gördük.

Geniş ve şahane kıvrımlı bir yoldan çıkarak kuzey ve kuzeydoğuya eğim yapan, yoğun peperit yataklarıyla kaplanmış kalın, gevşek, volkanik brikenen oluşan bu küçük çıkıntıyı aştık. Karadeniz'in çoğu limanında olduğu gibi buradaki liman da çıkıntının doğu tarafında bulunuyor. Her ne kadar Samsun'la arasındaki mesafe eski coğrafyacıların açıklamalarıyla uyumuyor olsa da bence Derbent'in Apollonius²⁰⁹ ve diğerleri tarafından bahsedilen Ancon Limanı ve Bumu'nu temsil ediyor olması ihtimal dışı değildir. Amisus'un doğusunda kalan ilk burun ve Iris'e varmadan liman olabilecek tek yerdir. Buradan .Khalti Bumu'na kadar düz, parçalanmamış ve kumlu tek kıyı Herakleum Promontoryum'dur.

Sahilin bu kısmındaki mesafelere dair eski yazarların ifadelerinde büyük çelişki var. Bilgisini Menippus'dan²¹⁰ edindiği görülen Mardan şu açıklamayı sunuyor:

Amisus'dan Lykastus'a	. 20 stadya.
Lykastus'dan .Khadisius'a	. 150
.Khadisius'dan Iris'e	. 100 "

270;

Öte yandan Arrian, Amisus'dan Iris'e tüm mesafenin 160 stadya olduğunu ve daha sonra Iris'ten Herakleum Promontoryum'a 360 stadya olduğunu belirtiyor ki bu kesinlikle çok fazla. Defne ağaçlarıyla kaplı Derbent Bumu uç kısmında küçük bir ırmak Lykastus'a sadece 20 stadya olmasına rağmen muhtemelen eskilerin .Khadisius'u iki sarp çıkıntı arasından denize dökülüyor. Tümüne bakıldığında Arrian'ın hesabı en doğrusu; zira Amisus'dan Iris'e 160 stadyalık mesafe gerçeğe çok yakın. Tek gerekli düzeltme Ankon bumu ve limanının Iris'in değil .Khadisius ağzında olduğu varsayımıdır.

²⁰⁹ Arg., ii.369

²¹⁰ Steph. Byz. ad. v. *Xabiaia*

Kıyıya ulaşmamızdan biraz sonra toprakların, daha ziyade küçük bir Türk hisarının mazgalları altından geçtik. Oradan Mers Irmağı yakalarına kadar arazi düz ve sulak. Zengin ve bereketli ovalardan akan bu nehir, eskilerin bahsettiği Lykastus, 20 stadya mesafede ki Amisus iç kalesinden yaklaşık 2-3 mil uzaklıkta bulunuyor. Mısır ve zeytin ağaçları ile kaplı ova Samsun'a yaklaştıkça daralıyor ve aynı ürünü veren alçak tepe dizileri ile sıkıştırılıyor.

Kuzeydoğu dalgaları ile yıkanan Samsun Türk kalesi iki farklı zamanda inşa edilmiş görünüyor. Alt kısmı büyük kare bloklardan meydana gelirken üst kısmı küçük taşlarla tamir edilmiş. Yine de alt kısmın Amisus harabelerinden alınmış malzemelerle yapılmış olmasına rağmen Helenistik değil Bizanslılara ait olduğuna inanıyorum. Üst kısmı bariz biçimde Türk tadilatı ya da ilavesi.

Waiwoda'nın meskenine yakın küçük bir evdeki konağıma yerleştim yerleştim derken, biri Osman Paşanın kardeşi Abdullah Bey'in Alman doktoru olmak üzere iki Avrupalı ziyaretime geldi. Küçük Asya'nın çoğu yerini muhtemelen dört gözle dolaşmıştı. İlk önce, Kastamonu'nun (Castamuni, Castamboli) on iki saat batısındaki, tüm modem haritalarımızda bilinmeyen müstesna özellikte büyük ve ilginç Safranbolu kasabasının varlığından söz etti.²¹¹ Oranın eski Theodoropolis mevkii olduğunu ve misafirperverlikleriyle ünlü, yakışıklı insan ırkıyla dikkat çekici olduğunu söyledi.

Türkiye'de 5 yıl yaşamış ve Türkçeyi iyi konuşan bu Alman doktor Türklerin ahlaki karakterleriyle ve son zamanlardaki değişim ve reformların ürettiği etkileriyle ilgili fikrimi doğruladı. Eski milli karakterlerinin tamamını, disiplinsizken bile onları korkusuz ve yürekli askerler yapmış, atılgan ve cüretkar onur bağlılıklarını yitirmişler. Bazılarının davranmaya çalıştıkları gibi çoktan dejenere olmak yerine, benim inanışına göre Müslüman kaldıkları sürece böyle bir yenilenme imkansızdır. Aralarından en iyisi onur ve cesaret duygusuna sahip değil; gaddarlıklarını kaybetmiş biçimde, ahlaki duygularını sadece dinsel kibir ve bağnazlıkları meydana getiriyor ve sıra-sıyla zalim ve köle oluyorlar; alttakilere acımasız, üsttekilere karşı çirkin biçimde gurursuzlar. Mahremiyete zalimlik eden Yüzbaşı, ya da kaptan, albayının nargilesini doldurmaya müsaade edilmesinden veya onun adına süflü işleri icra etmekten onur duyacaktır. Bizzat kendim birçok kez kendi Tatar örneklerimde aynı zorba tavra ve rezil yaltakçılığa tanık olma fırsatı yakaladım.

19 Temmuz, Salı. - Samsun'dan bir buçuk mil kuzey-kuzeybatıda bir çıkıntı üzerinde bulunan, Türkler tarafından anılan adıyla Samsun, yani eski Amisus harabelerini ziyaret için Yunan rehberimle birlikte erkenden yola çıktım. Kailou Bumu adındaki bu çıkıntının doğu tarafında, üzerinde mo-

²¹¹ Mr. Ainsworth ziyaret etti ve inceledi. - 'Journal of R.G.S., vol. ix.p.238'e bkz.

dem bir hisar bulunan hakir, kumlu bir bataklık var. Bu bir zamanlar Amisus limanının bir kısmıydı. Fakat büyük kısmı şimdi bahçelere dönüştürülmüş. Eski limanı korumuş mendirek, kuzeydoğu ucundan güneydoğu istikametine 300 yarda kadar belirgin biçimde izlenebiliyor fakat geneli su altında. Bazılarının ölçüsü 6-8 ile 19 fite yükselen ve kalınlığı 2 fiti bulan büyük volkanik konglomera bloklarından oluşuyor. Öte yandan biraz daha kuzeyde doğu-kuzeydoğu yönünde doğal kayalıklara doğru başka bir duvar uzanıyor. Çıkıntının kuzey yüzünü çıkararak küçük bir mağaraya girdim. Ağzı bir zamanlar sağlam bir duvarla korunmuş gibi görünüyor. İçinde mükemmel bir su kaynağı var. Girişin yanındaki çatıda şimdi güçlükle okunan kabaca birkaç Yunan yazı kazanmış. Yunanlar burayı tj *lnıyr'J* (koşan su) olarak anıyorlar. Uçurumdan aşağı bakınca kayaların arasında *xtcpai\m* (kefal) adında çok sayıda büyük balık sürüleri gördüm. Rehberim onları yakalayamadıklarından şikayet etti. Bir zamanlar iç kalenin bulunduğu tepe doruğunda moloz ve dibekten oluşan çok sayıda duvar kalıntısı var. Roma'ya ait kiremit ve çömlek parçaları her yana dağılmış. Kuzey ucu yanında içi sıvanmış büyük bir mahzen var. Güneydoğu köşesinde görünüşü nede niyle Bizans yapısı olabilecek, Roma kiremitleriyle karışmış yuvarlak kuleli kare bir bina kalıntısı daha var. Eski mendireğin uzamı ve yönü bu yükseklikten çok rahat görülebiliyor. Tepe yamacının limana yukarıdan bakan güney ucu yakınında nihayet gerçek Helenistik duvar izleri keşfettim. Çok büyük değiller ama kendilerine has yapısı konusunda yanılgıya düşmek imkansız. Tepe ayağında daha önceleri St. Theodore'e adanmış fakat sonradan camiye dönüştürülmüş küçük bir kilise harabesi var. Temeli Amisus harabelerinden getirilmiş büyük taş bloklarından meydana geliyor. Samsun'a döndüğümde kaleyi tekrar ziyaret ettim ve denize doğru duvar içinde iki küçük kabartma buldum. Duvarın içine açılmış çelenk ve halkalara dayanan Aşk tanrıçalarını temsil ediyordu. Kuleler kare değiller sadece çıkıntılı açılar ya da daha çok üçgen biçimindeler.

18. Bölüm

Osman Paşanın Varlığı - Samsundan Hareket - Esene - Kumcağız, eski dilde Konopeium - Bafra Yolu - Tütün - Bafra Kasabası - Alaçam, eski dilde Zalekus - Sahil Yolu - Ak Çay - Manzara - Kousoufet Ovasına Varış - Horozculuk - Gerze Yolu - Alışveriş ve Ticaret - Gerze'den Sinop'a - Çobanlar Çayı'nı Geçiş, eski adı Evarkhus - Sinop'a Varış - Son Durumu - Antikalar - Yarımada'nın Jeolojisi

Osman Paşa'nın yoğun mal varlığına dair edinmiş olduğum beyanatlara Alman doktor tarafından teyit edildi. Canik vilayetindeki sayısız çiftliklerine ilaveten vilayetinde kestiği vergilerin miktarının İstanbul'a gönderdiği yıllık miktarın en az 4 katı olduğunu söyledi. Bafra civarında ve bu vilayette önemli miktarlarda üretilen tütünü de tekelinde bulunduruyormuş. Bu ona bir yıl için yaklaşık 3 buçuk milyon kuruş kazanç sağlıyor; sadece yarım milyonunu İstanbul'a gönderirken gerisini kendine ayırıyor. Doğrusu gelirinin çok fazla olduğu, büyük harcamalarına bakılmaksızın yıllık 3 milyon kuruşun, yaklaşık 30 bin liranın üstüne yatmaya olanak sağlandığı söylenmişti.

Bu hazine yığma işi Türklere has bir özelliktir; sıkça rastladığım bir diğer özellik ise ticari vurgunculuklarının hiç olmayışındır. Gelecekteki avantajları bekleme veya sermayesinin bir kısmını gelirlerini ikiye katlama ihtimaliyle harcama ve sermayeyi birkaç yıl içinde karşılama mevzularını anlamazlar. Devlet bile, küçük bir sermayenin harcanmasını gerektirecek olan daha büyük harcama yapmadan küçük bir hasılatı tercih ediyor. Bu ilkeyle, kamu madenlerine asla en ufak yatırım dahi yapmazlar. Her ne kadar dezavantajlı olursa olsun onları müteahhide kiralamayı tercih ederler. Bu sermaye eksikliği sonucunda bütün madenler eksik çalışılır ve ülkenin büyük maden zenginliği çöpe atılır.

20 Temmuz Çarşamba. -Samsun'dan Bafra'ya on iki saat. Saat 5'ten hemen sonra yola çıktım. Şehirden ayrılırken Türklerin Ambar dediği ve yönetim tarafından mısır deposu olarak kullanılan büyük bir eşya deposu geçtim.

Yol, deniz kıyısı paralelinden ve Amisus iç kalesine yakın Kailou Burnu çıkıntısı üzerinden ilerliyordu. Oradan kıyıya indik. Arazi düz ve hafif işlenmişti. Deniz ve dağlar arasında dar bir arazi şeridiydi. Altı buçukta sahilde delta oluşturmuş bir ırmaktan ve 3 mil kadar ilerde ağzının düşük bir noktasından bir başkasını daha geçtik. Üzerinde, Ruslara karşı alelacele atılmış küçük batarya harabeleri vardı.

Henüz bir izine rastlanmamış olmasına rağmen, çizelgeyle Amisus'dan 8, Naustathmus'dan 20 mil mesafeye konulmuş Eusene buralarda bir yerlerde var olmuş olmalı. Amisus'dan Kumcağız'a yol sürekli kıyıdan ilerledi. Kumcağız, Naustathmus ile Amisus arasında ama birincisine daha yakın bataklık olan eski Konopeium ile uygun düşüyor. Mesafesi Amisus'dan 16 mil, Naustathmus'dan 5 mil kadar daha kuzeyde. Konopeium ile Eusene arasındaki mesafeyi 120, Eusene'den Amisus'a olan mesafeyi ise 60 stadya olarak belirleyen Arrian Naustathmus'dan Konopeium'a da 50 stadya mesafeye koyuyor. Bütün bu mesafelerden yola çıkarak, harita üzerindeki Amisus ile Naustathmus arasındaki 21 millik mesafe çizelgelerdeki 28 millik mesafeye eşit kabul edilemediği takdirde, Eusene'in Plotemy tarafından da konulduğu daha iç kısımlarda aranması gerektiğinin ihtimal dahilinde olduğunu düşünüyorum.

Kıyı boyunca ilerlerken, nehir suları ile gelmiş bol miktarda kıyıda yatan odun parçası gördük. Bazıları Kızıl Irmak, Lykus veya Thermodon'un şiddetli sel suları ile taşınmış bütün ağaçlardan meydana geliyordu. Sol yanımızda ova ormanlık tepelere doğru iki üç mil kadar yayılıyor fakat Kumcağız'a varmadan önce yavaş yavaş geri çekiliyordu. Şimdi, Herodotus²¹² tarafından, Kyrus ve Kroesus arasında büyük savaşın gerçekleştiği arazi olarak ünlenmiş, bazı coğrafyacılar göre Pteria bölgesi olarak kabul edilen bölgeye giriyoruz. Sinop topraklarının karşısında olduğu söylenmesine rağmen Kappodakia'nın bir bölümü olarak kabul edildiğinden bu bölge daha güneyde aranmalıdır. Bunun yanında, bu en uç noktadaki kuzey bölgenin Kroesus'un Pers seferinde geçmiş olacağı arazi hattında olabilmesi zor görünüyor.

Kumcağız küçük bir liman ve Bafra'nın ölçeği görevini yürütüyor. Bu bölgede yetişen tütün İstanbul'a gitmek üzere burada gemiye yükleniyor. Kış boyunca güvenli olduğu söylenen liman ağzında yükleri için birkaç gemi bekliyor. Burada denize dökülen bir ırmakla oluşmuş ve bir kum sırtı ile ayrılmış, geriye çekilmiş durgun su hiçbir yerinde karşıdan karşıya 100 yarıd geçmeyecek biçimde bir liman şekillendiriyor. Yanında bir kahve, birkaç ahşap dükkan ve ahır bulunuyor. Bunlar pazar zamanı kullanılıyor ve kü-

²¹² Herod. Lib.i.76

çük bir dörtgen oluşturunyorlar. Silahlar için tasarlanmış mazgallar için 2-3 delikli fakat eşit biçimde kullanışsız kısa çürük bir setle korunuyorlar .

Samsun Bumu, ya da Kailou Bumu, Kumcağız'dan güney-53 Doğu'ya yöneliyor. Atlarımız yemlenirken 41° 28' 30" Kuzey enlemini veren meridyen yüksekliğini aldım. Gün ortasında Bafra'ya hareket ettik. Deniz kıyısından ayrılarak denizkulağının batı tarafından dolanarak ilerledik. Çok geçmeden, özellikle zegin ve bereketli ağaçlıkla kaplı kumlu ve fakat çimenli bir ovaya girdik. İçeri doğru ilerledikçe ormanlık koyulaştı, ağaçlar büyüdü. Çimli kayranlara karşılık olarak parka benzer bahçe ile orman karışımının göz kamaştırıcı manzarasını sunuyordu. Tarıma elverişli hale getirilememiş bu bölge üzerinde otlayan hayvanlar bu tatlı manzaraya güç katıyordu. Kumcağız'dan 2 mil kadar uzakta, kuzeye doğru denizle iletişimi bulunan ve kılburunla denizden ayrılan, kuzey-kuzeydoğudan güney-güneybatıya kilometrelerce uzanan bir tuz gölünü görmek için yoldan saptım. Naustathmus'un bir parçası gibi görünüyor; çevresindeki arazi hakir ve bataklık, su ise sığ. Bu haliyle Arrian'ın özlü tasvirine uyuyor: "Halys nehrinden bataklık olan Naustathmus'a mesafe 90 stadya; oradan bir başka bataklığa Kono-poeium'a 50 stadya daha." Gölün güney ucu yakınında, gölün 'Hamamlı Göl' ismini aldığı Türk hamamları harabelerinin bulunduğu yerde tekrar yola girdim. Ova sağa doğru bir süre çıplak. Ancak yolumuz ormanlık ve çimenlik kayranlar arasından ilerliyordu. O arada, kadın ve erkekten oluşan at sırtında bir Kürt kafilesine denk geldik. Kadınlar örtülü değildi. Hatta bazılarına güzel de denilebilirdi.

Kumcağız'dan kuzeybatı yönünde 6-7 mil ilerledikten sonra saat 3.30'da ağaçtan yoksun ve az ekilmiş alçak kumlu tepeler sırtına tırmandık. Bu tepeler güneye doğru yüksek sıradağların eteklerine kadar uzanırken, kuzeye doğru 2 mil uzaktaki ova yönünde savuşuyordu. 4'ten kısa süre sonra Bafra ovasına indik. Şehre yaklaşırken, ova içinde ilerledikçe çoğalır nitelikte muhtelif çiftlik ve yazlık evlerden geçtik. Şehrin yakınında arazilerin sulak bir yapısı var. Şehre uzun ve dar bir geçit yoldan girdik. Bahçe ve ağaçlarla süslenmiş temiz ve sessiz bir görüntüye tanık oluyordum. Sadece uzun minaresi şehre yaklaştığımızı ilan etmeye yetiyordu. Konutu benim için hazırlamış bulduğum Yunan papazın anlattığına göre şehirde 1000'i Türk, 100-110 tanesi Yunan ve 50 tanesi Ermeni olmak üzere toplamda 1160 ev bulunuyor. Bu bölgede²¹³ ya da burası ile Samsun arasında herhangi bir yerde ince yün üretilip üretilmediği konusunda bir şey öğrenemedim ki bu, buranın Pteria veya Gadilonitis olmadığı tahminine dair sebepleri güçlendirdi. Civarda yetiştirilen az miktarda ipek satılmak yerine ev içi tüketim için kullanılıyor. Ev sahibim papaz sınıfından tanıştıklarımın en iyilerinden

biriydi. Hemşerilerinin eğitimi ile ilgili olarak çeşitli ayrıntılara girdi. İmparatorluğun bu bölümündeki Yunan çocuklarının şu ana kadar uygulamaya konulmuş olduğu gibi Türkçe yerine kendi dilleri ile eğitilmelerine yakın geçmişte izin verildiğini söyledi. Yunan Caesarea piskoposunun ülke genelinde okul organizasyonları yapmak konusunda, yeni yeni aktif hale geldiğini de ekledi.

21 Temmuz, Perşembe. - Altı saatlik mesafedeki Alaçam için hareket edene kadar saat sabah 9 olmuştu. Kalabalık caddeler Pazar ya da alışveriş günü olduğunu haber ediyordu. Şehri terk ettiğim yol köylülerle kalabalıklaşmış. Çoğu, bölge üretimi tütün yüklü el arabalarını sürmekle meşguldü. Her bir el arabası ya da onların deyimiyle arrabah dört bağ taşıyordu. Her bir bağın ağırlığı 12 ile 15 oke, ya da 28 ile 35 lbs. arasında değişiyordu. Tüm Anadolu tütünü İstanbul'a benzer paketlerle nakledilirken, Rumeli tütünü daha küçük parsellere ayrılır ve pamukla kapatılır. Pütürlü durumdaki kuru yaprakların 1 batmanı (1batman=6 okka) 18-20 kuruşa satılıyor ve her bir batman 6 oke içeriyor; bir lb. için yaklaşık 3 peni.

Tütün mahsulünü toplamakla alakalı olarak, anladığım kadarıyla bitki tek seferde çıkarılmıyor ama yaprakları uygun boyut ve olgunluğa eriştikçe tek tek koparılıyorlar. Daha sonra 4-5 yaprak bağ yapılıyor ve güneşte kuruması için ipe diziliyorlar; lakin en zor olan kısım ne kadar kuruması gerektiğini bilmektir ki bu da uzun deneyimler sonrasında ancak öğrenilebiliyor. Şöyle ki, aşırı kuru olduklarında paketlerken kırılıyor, yeteri kadar kurutulmadığında da kolay küfleniyorlar.

Bafra'dan yaklaşık bir mil sonra Kızıl Irmak kıyılarına ulaştık. Birbirinden 300 yarda kadar ayrı iki dar yatak içinden, güneybatı istikametinden kuzeydoğuya doğru akıyor. Birinci kolunu uzun tahta bir köprüden, ikincisini yürüyerek geçtik. Ancak yağmurlu mevsimlerde suyun hacmi çok büyüyor olmalı çünkü nehrin taşlı yatağı çeyrek mil genişliğin üzerinde seyreliyor. Suyun rengi tam anlamıyla Tiber'inki ile aynı. Kırmızıdan ziyade daha sarı ki bu Kızıl kelimesinin gerçek anlamını veriyor. Nebbian Dağı adındaki yüksek bir tepe nehrin batı tarafından doğu yoluyla güneye dayanıyor; kendine has biçimi Krimea'dan gelen gemiler için bir işaret noktası görevi yapıyor. Alçak ormanlık tepe dizileri eteklerine 10 gibi ulaştık. Yakında, tek bir asma dalından oluşan 25-30 feet uzunluğunda bir urganın su çekmek için kullanıldığı bir kuyu var. Orman içlerinde yüksek ağaçlara asılan filizler görmüştüm ama bu kadar uzununu değil; esnek olması nedeniyle bir ip görevini epeyce yerine getiriyor. Bu tepelerdeki ağaçlar genelde meşe fakat yanlarından ilerledikçe yabani elma, armut, muşmula ağaçları fazlalaştı. Yollar mükemmel ve memleketin hafif arabaları için çok uygun. Toprak bilhassa Bafra'nın doğusundakiler gibi çakıl, kum ve kil yataklarından oluşuyor. Ayrıca, Halys ile iç kısımlardan güneye doğru dağ geçitlerinden yı-

kanarak taşınan ve denizin tabanına bir delta gibi yayılan moloz kalınbları olduğu görülüyor. Ve bu sayede ardından deniz seviyesinin üstüne çıktığında veya yükseltildikten sonra nehir yeni ve daha derin bir yatak yapmıştır kendisine.

Doruklarından kuzeybab yönünde geniş bir görüş açısına sahip olduğumuz bu tepelerden inerek saat 11'de her tarafta otlayan atlar için mü-kemmel otlaklar sunan ovaya vardık. Kuzey-kuzeybatı yönünde 3 mil iler-de, balıkla dolu olduğu söylenen ve bir ırmağın oradan çıkıp denize aktığı büyük bir tatlı su gölü gösterildi. Bir süre boyunca yol elma ve diğer türde meyve ağaçlarından ve değişik sarmaşıklardan meydana gelen doğal bağlar içinden devam etti. Fazla olgunlaşmamış olmalarına rağmen elmalar kusur-suz biçimde tatlıydı. Halys'i geçtiğimiz gibi Roma döneminde dahi elmalar-ıyla meşhur olan Paphlagonia bölgesine girdik. Yol solumuzdaki ormanlık tepelere yakın seyrediyor. Diğer yandan sürülebilir tarlalar ve çayırlar sağa, denize doğru uzanıyor. 12'den biraz sonra küçük bir kahveye geldik. Birkaç ince çınar ağacı gölgesinde yarım saat mola verdik. Çok sayıda yaşlı köylü başıboş dolaşıyordu. Bufalo derisinden yapılmış, çarıkları hariç, tamamen beyaz pamuktan yapılmış, kendi başlarına kalın beyaz pamuk dolgusu ya-pan kaba çoraplarla korunan bacakların yarısına kadar bağlanmış (süslen-miş) nizami ve sade elbiselerinden etkilendim. Kışın, üzerine kalın kumaş-tan şalvar pantolonları giydikleri bol beyaz donları ve beyaz gömlekleri, başlarına sarılı beyaz kavuk ve kuşak amacıyla kullandıkları beyaz ya da renkli şalları kıyafetlerini tamamlıyor.

Kahvehaneden ayrıldıktan sonra birkaç mil boyunca çit oluşturan ağaç ve çalılarla dolu zengin ve etrafı iyi çevrilmiş bir arazi içinden geçtik. Öte yandan tepelerden gelen çok sayıda ırmak manzarayı tozlu gözlerimizde çeşitlendiriyor ve büyük miktarda mahsul taahhüdünde bulunuyordu. Solumuzdaki tepelerin tamamı ağaçlık. Saat 2 buçukta dar ve bol su akan güneye doğru bir vadiye girdik. Yaklaşık yarım mil sonra Alaçam köyüne geldik. Vadi girişinde olduğu gibi küçük ırmak yakalarında da başka hiçbir yerde görmediğim zariflikte birkaç çınar ağacı bulunuyordu fakat dorukları çoğunlukla kaybolmuştu -zaman ve hava koşullarından ya kırılmış ya da hasar görmüştü. Diametrenin asgari olduğu, yerden 3 feet kadar yüksekte bir kaçının çevresini ölçtüm. Birinin 35 feet diğerlerinin çevresini de 30 fitin üstünde tespit ettim.

Konaklamam için bana ayrılan evin çok pasaklı ve rahatsız edici bir görünümü vardı ve nehrin yanında, önündeki kuru yeşil çimenlik o kadar çekiciydi ki, ilk kez çadırımı kurdurmaya karar verdim. Çadırın çok daha serin ve keyifli olacağını sezdim: hizmetçiler çadırı hazırlarken ben de sivri ve ağaçlık bir tepe doruğunda, köyden bir mil kadar uzakta, eski bir kale ya da hisar harabelerine doğru vadiyi dolaşm. Fundalık ve dikenlik arasından

hrmanarak zor da olsa zirveye ulaştım ama zahmete değer bir şey bulamadım. Yine de kuzey manzarası muhteşemdi. Başka bir yolla köye inerken beklenmedik bir anda alçak bir tepe üstünde çok daha önemli bina harabelerine denk geldim fakat ağaçların içine o kadar gömülmüş ve etrafındaki çalılar o kadar büyümüş ki planı ve alanı hakkında fikir sahibi olmak mümkün değildi. İstanbul'daki gibi taş ve tuğlalarla karışık inşa edilmiş dolgun duvarlar Bizans dönemine ait görüntü veriyor ancak ne pencere ne de kapı görebildim. Vadi konumu ve harabeler 'Periplus of Marcian'da Halys'den 150 stadya mesafeye ve Sinop'dan 390 stadya uzaklığa konulan ve aynı zamanda Ptolemy tarafından Zaliskus diye anılan Zelakus şehri ve nehir konumuyla denk düşmektedir. Termometre akşam saat 5'te gölgede 82 fahr. derece, saat 9'da 77 dereceyi gösterdi.

22 Temmuz, Cuma. -Sabah 5'te termometre 66 derecede.- Burada Menzil teşkilatına ait bir şey yoktu ve Kahya, köylülerden zorla at toplamak mecburiyetinde kaldı. Sahiplerin birbirlerine karşı gösterdikleri itimatsızlık beni şaşırttı. Tatar'ın tüm parayı bir kişiye vermelerine müsaade etmeyeceklerdi. Aksine, herkes kendi hissesi konusunda, ne kadar küçük olursa olsun ayrı ayrı dağıtılmasında ısrarcı davrandı. Yola çıkana kadar neredeyse 7 oldu. Burdan Gherseh'e önümüzde daha on iki saatlik zor ve dağlık bir yol var. Yatay ve iyi ekilmiş bir arazi üzerinden kuzeybah yönünde yaptığımız iki millik yolculuk bizi kıyıdaki kum tepelerine götürdü. Oradan birkaç mil daha ilerledik. Solumuzdaki arpa ve mısır yetiştiren ova gittikçe daralırken ağaçlık tepeler iyice deniz kıyısına yaklaştı. Alaçam'dan yaklaşık 4 mil uzakta birkaç küçük ırmak geçtik. Saat 8.30'da Osman Paşa idaresinin sınırları olan bir Türk mezarlığına geldik. Biraz sonra, büyük ve bol ağaçlık bir vadi-den gelen Kubeasi Çayı adındaki bir nehrin karşısına geçtik. Bu noktadan gördüğüm, hemen hemen kuzey-kuzeybatıya dayanan, bir ada görüntüsü veren bir arazi noktası daha sonra Sinop olarak karşımıza çıktı.

Kara Onca Suyu adındaki nehre doğru ilerlerken, çakıllı kıyı boyunca bah-kuzeybatı yönünde 2 buçuk mil kadar at sürdük. Bu esnada, ağaçlık tepeler bize yakın. Açık birkaç bölümden hükmettiğim kadarıyla, kalkerli direk damarlarıyla çaprazlanan birkaç kumtaşı yatağıyla birlikte, üst kısmında yatay doğrultuda tabakalaşmış beyaz marnlı kireçtaşıdan meydana geliyorlar. Kıyı yanındaki uçurumlarda, yataklar çok daha çarpık ama güneye doğru neredeyse tam dikey eğimde, hem marnlı hem yarı kristalimsi kireç taşı, kumtaşı ve tortulu şistten oluşuyor. Kireçtaşı, mika benzeri şistten yol döşemeleriyle ayrılıyor. Fucoidlere genel bir benzerlik taşıyan ve Trieste yakınlarındaki şist oluşumunda çokça bulunan kusurlu görünümde dışarda organik kalıntı izlerine rastlamadım. Hiç bir yerde maden kömürü görünümünde veya ona işaret eden bir şeye denk gelmedim. Ancak daha ilerde siyahımsı renkte kalın birkaç çakmaktaşı yumrucukları buldum.

10'a çeyrek varken, kayalık bir noktayı geçtikten sonra Kara Onca Suyu kenarlarında, ağaçların altında yarım saat durakladık. Su, buradaki derin ve kayalık boğazdan çıkıyor. Atlar çakıllı yolun yorgunluğunu bir nebze attıktan sonra kuzey batı istikametinde 1buçuk mil yol kat ettik. Yolun bu kısmı felaket kötü; mavi dalgalarla dikine uçurumlar arasında, yukarıdan çökmüş büyük kütleler üzerinden sadece dar bir patika var, kayalardan kurtulmak için dönüşümlü olarak suya girmek sonra derin sudan kaçmak, atlarımıza ıshrap vermemek ve yükün zarar görmemesi için kayalar üzerinden güçlüklerle ilerlemek zorunda kalıyoruz. 11 çeyrekte kıyidan ayrıldık. Kısa tepeler zincirini aşınca aniden Ak Çay ile yüz yüze geldik. Su ağzı tam altımızda, üzerinde durduğumuz sırt ile batıya doğru kayalık bir tepe arasından denize giriyor.

Tepeden inerken yolumuz bir mesafe kalın ormanlık vadiden yukarı devam etti.

Oradan akan nehir nedeniyle birkaç kez bulunduğumuz tarafın karşısına geçtik. Aşağıda bereketli biçimde büyümüş çınar ağaçları Alaçam'daki gibi kalın ve gelişen türde fakat çoğu budanmış. Nehri batıya doğru biraz daha takip ettikten sonra kuzeye dönüp meşe ve köknar ağaçları içinden doğudan bahya koşan ve vadiyi denizden ayıran sarp tepeyi tırmanışa geçtik. Neredeyse tam dikey kenarları bir zamanlar orayı çok güvenli bir yer olarak göstermiş olmalı. Daha önceki zamanlarda dikkat çekmiş olması muhtemel. Arrian'ın Carusa'dan 150 stadya -Camsa- Sinop arasındaki aynı mesafe- uzağa koyduğu Zagora mevki olduğu konusunda fazla şüphe yok. Haritada sahil hattını hesapladığımda Carusa'dan Kara Onca Suyu ağzına tam olarak coğrafik 15 mil hesaplıyorum. 10 stadyanın bir coğrafik mile bu oranını, her zaman doğru olmasa da ve aslında değilse de, karşılaştırmalı coğrafyanın uygulanmasında genelde diğerlerine göre daha kullanışlı olduğunu gördüm. Ve yine, aynı harita üzerindeki Carusa'dan Sinop'a hesaplanmış mesafe yarım mil içerisinde aynı, yani coğrafik 15 buçuk mil.²⁴ Dahası, Marcian, Carusa-Zagorum arasını Sinop-Carusa mesafesinden daha az olarak belirliyor; birincisini sadece 120, diğerini ise 150 stadya. Ek olarak, Zagorum'u da Carusa gibi Latinceye Castellum olarak çevrilmiş xwqlov (khorion) şeklinde adlandırıyor.

Bazı yazarların tahminlerine göre, bu Zagora, isimsiz Periplus'un daha sonra Calippi olarak anılmış Gazorum'u ile aynıdır. Benim anladığıma göre ise Gazorum daha doğuda aranmalıdır çünkü isimsiz Periplus orayı, Camsa'dan 60 stadya uzakta olan Garzubanthon'dan 150 stadya uzağa koyuyor. Ayrıca, Gazorum'dan Zalecus nehrine uzaklığı sadece 90 stadya olarak

²¹⁴ Haritanın bu eski isimleri edinmek için yapılan teşebbüslerden önce masaya yatırıldığını ve konumların tespit edildiğini tekrar etmek gereksiz gibi.

belirliyor. Dolayısıyla pozisyonları birbirini izleyen iki ya da üç farklı yer hattımız var; fakat her birindeki tüm stadya rakamları aşağı yukarı aynı.

	Arrian	Marcian	Anonim
Sinop - Carusa	150	150	150
Carusa - Garzubanthon			60
Carusa - Zagora	150	120	
Garzubanthon - Gazorum			150
Zagora - Zalecus		120	
Gazorum - Zalecus			90
Zagora - Halys	300		
Zalecus - halys		150	110
	600	540	560

Sonuç olarak Halys'e kadar bütün mesafeyi ortaya koyduğumuzda görüyoruz ki, Marcian ve isimsiz Periplus neredeyse rastlaşıyor. Tek önemli farkları Zalecus nehri pozisyonu ile ilgili: bu yüzden mümkündür ki, bu otoritelerde sıkça vuku bulan yanlışlıklar tek başına bu tutarsızlıkların açıklaması olabilecekse de, bazen Zaliscus olarak da anılan söz konusu nehir her iki rivayette de aynı olmayabilir.

Sırtın doruğuna varınca yol bir süre, denize doğru aniden eğim yapan kuzey tarafından inişe geçene kadar düz devam etti. Burada yol, bereketli kocayemiş, mersin, defne, meşe ve Kızılcık ağaçları içinden geçerken son derece güzelleşti. Kocayemiş ait iki farklı tür vardı. Biri genelde bulunan cinste; Smyrna tepeleri üzerinde de ara sıra gördüğüm. Diğer türü ise temiz, pürüzsüz ve kırmızı kabuklu gövdesi, sandal ağacı gibi daha yuvarlak ve atılğan biçimde büyüyen dalları ile göze çarpıyor. Atlar için yol çok zahmetliydi. Onları dinlendirmek amacıyla 1.30'da bir çeşme başında durakladık. Köylünün biri dağ yamacından biraz arpa kesti ve hayvanlarımıza getirdi.

Buradan görülen Sinop çıkıntısı epeyce bir ada görüntüsüne sahip. Ana karaya bağlantısını sağlayan kıstak görülemeyecek kadar alçak. Solda ormanlık tepeler epey bir yüksekliğe kadar çıkarken, en güzel bitki örtüsü ile kaplı tepeler üzerinden birkaç mil yol aldıktan sonra saat 5'e yaklaşmışken 7-8 evden meydana gelen küçük Kousoufet Ova köyüne ulaştık. Bu gece Gerseh'e ulaşmanın mümkün olmadığını öğrenince, çadırımı köy yeşilliğine kurdurdum, atlar da etrafta kazıklara bağlandı. Komşu Gerseh kasabası gibi burası da dikkate değer biçimde mükemmel kümes hayvancılığıyla meşhur. O kadar ki, hediye olarak İstanbul'a padişaha da gönderiliyor. İncelemem için bir horoz getirildi. Bacakları üzerine epeyce yükselen kesinlikle, son derece güzel bir hayvandı. Çadırındaki termometre akşam saat 5'te 84, (28 °C) yedide 78 (25 °C) ve onda 73 (22 °C) derecesini gösterdi. Bu geç saatte çadı-

rımdan dışarı bakarken etrafımdaki şahane manzaradan oldukça etkilendim. Ayın parlaklığı belirgin biçimde görülebilmesini sağlıyordu. Atlar yakında kazıklanmış, Tatar ve hizmetçilerim ağaçların altında ateşin sönmek üzere olan közlerinin yanında pelerinleri içinde uyumak üzere kendilerini toplamışlardı. Akşam yemeğimiz bu ateşte tertiplenmişti. Öte yandan, biraz daha ilerde bir köylü takımı Sürücülerle birlikte alev alev yanan ateşin etrafında oturuyor ve yabancıların gelişi onuruna bir keçi yavrusunun kavrulması hazırlığını seyrediyorlardı. Elbette bunun için yabancıların bir ödeme yapması gerekecekti.

23 Temmuz Cumartesi. -Kampımızı erkenden topladık. 5'i çok geçmeden dizginleri elimize almıştık. İki mil boyunca, denizden yavaş yavaş uzaklaşan ağaçlık bir arazi içinden kuzey-kuzeybatı yönünde yol aldık. Bu esnada Kousefet yakınındaki sahil kuzeye doğru kaçarak bir koy meydana getiriyor. İsimsiz Periplus tarafından Carusa'dan 60 stadya uzakta olarak bahsedilen Garzubanthon muhtemelen bu koyda konumlanmıştı. İlerledikçe yönümüz kuzeye döndü, arazi daha da ormanlaştı ve yolumuz daha karmaşık hal aldı; bazı yerlerde yük atlarımızı sıkı ormanlardan ve kötü yollardan geçirmekte zorlandık. Ama manzara güzeldi.

Orman aralıklarından görülen Sinop ve Gherseh çıkıntıları ve denizi sıra sıra görmekten zevk aldık. Ağaçlar bilhassa defne, mersin, kocayemiş ve

köknardan oluşuyordu. Ancak, kırmızı gövdeli kocayemiş dediğim şeyin, bu sahilde yetişen bir defne veya andrachne türü olmadığı konusunda emin değildim, zira kocayemişin çentik uçlu yaprağına sahip olmasına ve ona benzeyen çilek taşımaya rağmen yaprağın kendisi, kusursuz biçimde pürüzsüz, kocayemişe göre daha yumurtamsı ve son derece acılı. 7.30'da Hisar Çay adındaki bir nehrin karşısına geçtik. Ötesinde yukarıda bahsedilen ağaçlara ilave ten meşe, kayın, gürgen ve diğerlerini de gözlemledim. Kalın doğal kocayemiş ve defne ağaçlığından geçtikten sonra çok geçmeden Gherseh bağ ve bahçelerine vardık ve bir süre kötü bir geçit yolunda ilerledikten sonra yönümüzü doğu-kuzeydoğu yönüne çevirerek 9 gibi şehre girdik.

Gherseh, eski Carusa, 25 kadar Yunan dışında tamamı Türk olan; 240 kadar ev barındırıyor. Sıcaklık nedeniyle öğlene kadar burada mola vermeyi kararlaştırdım. Haliyle eşyalarımı, her biri 100-120 ton ağırlığında iki ticari brik (iki direkli gemi) inşa etmekte oldukları tersane tarzında bir yere yakın bir kahveye yerleştirdim. Bir Yunan'ın verdiği bilgiye göre böyle bir geminin gövdesi donanım ve teçhizatı haliyle 40 bin kuruşa, ya da yaklaşık 400 liraya mal olacaktı. Bununla birlikte, İstanbul'a buğday, meyve, kereste ve kalas gönderiyor olmalarına rağmen az miktarda ticaret var gibiydi. Daha önce bahsettiğimiz türden bir horoz ve tavuk burada 20 kuruş ediyor. Olağan kümes hayvanı ücreti çifti için 6 ile 8 kuruş arasında değişir. Bir süre arda burada gezindim ve limanı şekillendiren dar bir mevki ziyaret ettim. Limanın içinde perişan halde ahşap bir hisar bulunuyor, onun da içinde altı adet pirinçten imal edilmiş top mevcut. Şehrin içinden geçerken, bir zamanlar bir heykelin kaidesi olmuş taban gördüm. Fakat herhangi bir yazıt yoktu. Diğer yandan, eski bir Bizans kilisesi ve aynı şekilde yakındaki bir Yunan kilisesi duvarında bir paça buldum.²¹⁵ Avlusunda iki adet Korinth sütun başlığı ve muhtelif sayıda küçük kırk sütunlar bulunuyordu. Bütün bunlar antik zamanlara ait keşfedebildiğim kanıtlardı ve muhtemelen Sinop'tan getirilmişlerdi ancak yerin adı daha önceki yerden 150 stadya uzaklığa konulmuş eski Carusa mevki üzerinde olduğunu yeterince kanıtlıyordu. Liman tasviri isimsiz Periplus'un verdiği haliyle normal metin çevirine göre olmasa da epeyce uygun durumda. Α(μενα 1:oi:ç *acp'tanEQa'*Ç iivtımç kelimeler "portum patentem ventis ab occidente flautibus" olarak çevriliyor fakat Yunanca olanın gerçek anlamı "rüzgar bahdan estiğinde iyi bir liman" olmalı ki durum da bunu gösteriyor zaten.²¹⁶ Arrian sadece gemiler için kötü bir liman olduğunu söylüyor.

İsimsiz Periplus'a göre Carusa'dan Sinop'a mesafe 150 stadya veya 18 mildi. Şu anki yolla alh saat sürüyor ya da mesafesi coğrafik 18 mil. Ka-

²¹⁵ Kitabe, No.50 bkz.

²¹⁶ Aynı hata Marcian'ın Periplus'undaki metin çevirisinde de yapılıyor.

ranlık basmadan oraya varmak niyetinde olduğumdan günün en sıcak bölümünde saat 12.45'te Gherseh'den ayrıldım. Bir süre yol mükemmeldi. Koy çevirmeleri ve mersin, yolun her iki yanındaki bağ ve bahçeleri koruma görevi yapıyordu. Bahçelerin ardından birkaç ağacın dağınık durduğu yabani, açık bir arazide ortaya çıktık. Daha sonra kuzeydoğuya akan küçük bir ırmaktan geçerek tekrar iyi işlenmiş bir bölgeye girdik. Buradaki tarlalar da çalı çitlerle kuşatılmış ve neredeyse olgunlaşmış mahsulle kaynıyordu. Küçük Asya'nın hiçbir yerinde, görüntüsünde tam İngiliz gibi ya da kendi ülkemizdeki zengin tarıma elverişli kontluklarımızdan birine benzer bir yer görmemiştim. Sinop'ta derin mavi denizin üzerinde epeyce avantajlı duruyordu. 2'den hemen sonra kireçtaşı kayalarından oluşan bir yatak üzerinden akan temiz bir ırmağı, Yaikeul Çayı'nı geçtik. Çoğu zaman kötü ve bataklık olan yollardan ve tek tük ağaçlarla bozulan aynı tipte arazi içinden iki üç mil kadar yol aldık.

3.30'da, denize yakın yatay bir ovaya indik. İçinden akan Çobanlar Çayı'nın saydam suyu kireç taşı kayaları üzerinden alelacele koşuyordu. Yakaları fevkalade bereketli biçimde yetişen çınar ağaçlarıyla kaplı. Arrian ve diğer coğrafyacılar²¹⁷ tarafından Sinop'tan 80 stadya, Camsa'dan 70 stadya uzaklıkta andıkları bu nehir Evarkhus idi. Evarkhus, sınırları Karadeniz'e kadar uzandığı zamanda Bithyna ve Paphlagonia arasındaki sınırdı. Nehri geçtikten kısa süre sonra yeniden deniz kıyısına geldik. Kıyı boyunca ilerlerken nehrin yarım mil ötesinde Çobanlar diye anılan birkaç kulübe yanından geçtik. Birkaç tekne inşa edilmekte olan kıyı muhtemelen Ptolemy'nin Kypthasia dediği, çizelgelerin ise Kloptasa olarak gösterdiği Sinop'tan 7 mil uzaklıktaki bir bölgeyi gösteriyordu; önemsiz bir yerdi ve şu an ona ait herhangi bir belirti görülemiyordu. Kıyı boyunca yaklaşık 2 mil kadar ilerledikten sonra batı ve kuzeybatı yönünde iç kısımların epeyce içlerine kadar tırmanan geniş bir ovanın karşısına geçtik. Üzerinde çok sayıda bufalo sürüleri otlamakla meşguldü. O noktada sahilden ayrılarak alçak ormanlık tepeler çıktık. Üzerinden kademeli olarak doğu yoluyla kuzey yönünde kıvrılan yol 2 veya 3 mil kadar sürdü: Sinop duvarlarına kadar arazi yapısı, su kenarına kadar ulaşan ve ağaçlıklarla kaplı alçak tepeler dizisinden meydana geliyor. Altı buçukta, Sinop'tan bu yana iki mil içinde, bir lahit kapağının yalak olarak kullanılmış olduğu bir çeşmeden geçtik. Biraz sonra kendimizi bahçe ve köy evlerinin arasında bulduk. Şehre varmadan bir iki mil kadar yol bazen bir geçit yolu veya döşemeli yol üzerinden bazen de yanından devam etti. Yer yer hasar görmüş ama Küçük Asya'da gördüğüm diğerlerinden çoğuna göre daha geniş.

²¹⁷ Valerius Flaccus.

7'yi birkaç dakika geçerken, duvarların önündeki kum tepelerinden inip içinde çok sayıda sütun parçalarının yayılmış olduğu Türk mezarlığın- dan geçerken kare kutular gibi görünen ve kenarları üzerine konulmuş düz taşlarla şekillenen mezarların tekil yapısı dikkatimi çekti. Dar kıstak, süreklilik arz eden kuzeybatı rüzgarlarıyla toplanmış ince kumla örtülü. Sinop, kuzeybatıdan güneydoğuya geçen görünüşe göre Bizans yapımı sağlam bir duvarla korunuyor. Bazıları dikine yönelmiş birkaç kuleyle sağlamlaştırılmış. Şehrin dış kapısına, duvar içinden dar kıvrımlı bir geçitten girdik. Ardından sağımızdaki hisar solumuzdaki deniz duvarı arasından doğuya doğru iç kapıya geçtik. Atlarımızla caddelerden süratle geçtik. Yeniden doğu tarafına çıktık. Kısa zamanda kendimizi Yunan mahallesinde bulduk. Vali burada bana bir konak tahsis etmişti. Duvarların iç kısmında 500 Türk evi, tamamı dışarıda ve bilhassa doğuya doğru 300 Yunan evi bulunduğu söyleniyor.

Kendimi nihayet bir zamanlar Mithridates Eupator²¹⁸ krallığının başkenti olmuş bu ünlü şehrin duvarlar arasında görmek gerçekten mutluluk verici bir durumdu. Şehrin büyük kısmı Mithridates tarafından süslenmiş ve dar kıstağın her iki kenarına bir liman yapılmıştı. Düşmanca saldırılara karşı savunmasından ve son düşüşünden daha az şanlı olmayan köklere sahip, sinik felsefeci Diogenes'in doğum yeri olarak ünlü şehir. Şimdiki adı Sinab; ama bir zamanki şanlı binalarından, muhteşem koridorlarından ve müteakip prens ve hükümdarların kenti süslediği harika tapınaklarından hiçbir şey kalmamış. Orada kaldığım 3 gün boyunca daha sonra civarda ve şehirde yaptığım öylesine gezintilerimde keşfettiğim önceki ihtişamına ait birkaç iz sonraki sayfalarda anlatılacak.

24 Temmuz, Pazar. - Sabah yemeğinde akıllı ve medeni valiyi ziyaret ettim. Konuşmamız genel olarak son zamanlarda İstanbul ile Trabzon arasında kurulmuş buharlı ulaşım (vapur) üzerine gerçekleşti. Gerçek bir emir eri gibi bu durumdan memnundu. Bu memnuniyeti; Sinop en başta gelen kömür depolarından biri olmasına rağmen, bu durumu kendisi için gördüğü bir kazanç ya da ondan gelecek bir fayda gördüğünden değil, padişah ve sarayın teşvik ettiği bir durum olmasından kaynaklanıyordu. Türk vecizesine en güçlü şekilde adapte edilmiş; "nil admirari" (hiçbir şeye şaşırmamak) anlayışına tam olarak uyumluydu, bundan dolayı vapurun avantajlarına ve mekanik kazançlara tamamen ilgisizdi. Konuşmamız esnasında dangalak bir budalanın odaya girmesi beni şaşırttı. Ne olup bittiği ile ilgilenmeden kendisine yakın insanların yanlarına gitti. Daha sonradan öğrendim ki, Bey'in kardeşiymiş. Oldukça zararsız olduğu için etrafta dolaşması ve istediğini

us Strab. xii. p.545 Polyb.xxiv. 10.2. Justin, xxxviii. 5. Plut. Lucull.c.18 Appian, Bell. Mithr. c. 83 Cic. Pro leg. Manil. 8. Steph. Byz. v. (favwrcrJ)

yapması konusunda sınırsız özgürlük verilmiş. Türklerin, Tanrının özel koruması altında olduklarına inandıkları için delilere ve ahmaklara çok ki-bar ve dikkatle davrandıkları iyi bilinir.

Bey'in dairesinden ayrılarak yazıt ve antik zamanlara ait bir şeyler bulmak amacıyla şehri ve harabe duvarları incelemeye çıktım. Her ikisi de son birkaç günün sıcak havasından dolayı kötü durumda olduklarından Giuseppe ve Tatar'ı evde bırakarak; valinin savaşçısı ile birlikte gittim. Doğu kapısı yakınında kıstağı karşıdan karşıya geçen duvarın bu tarafı sütunlar, baştabanlar vs. gibi eski mimari parçalarla inşa edilmiş. Kendi kendime zengin bir yazıt mahsulü elde edeceğime kanaat getirdim. Şehrin merkezine yakın cami avlusunda da aynı bollukta eski parçalar bulunuyordu. Büyük bir çeşmeye giden farklı patika ve bulvarların her iki yanına yerleştirilmişlerdi. Ana caddelerin çoğunda, ev temellerinde, sütun ve sütun baştabanları görülüyor. Batı yönündeki dış duvar da benzer kalıntılarla şekillenmiş. Aralarında iki farklı yazıtlı korniş dilimleri bulunuyor;²¹⁹ 54 no'lu yazıt bir korniş tabanında, boğa başları ve çelenklerle zenginleştirilmiş. 53 ve 55 no'lu yazıtlar düz bir korniş üzerinde. Tamamının, İmparator Germanicus onuru-na ya da onun tarafından dikilmiş anıta ait olduğu açık. Aynı duvara, güne-ye doğru büyük bir mermer aslan çalışılmış. İç batı duvar kapısı içinden geçerken kapı giriş üzerinde uzun bir yazıt var; biraz zorlukla ona ulaşmak için bir merdiven buldum. Modern Yunan yazıtıydı ve 1781 tarihine dayanı-yordu.

Daha sonra hisarı, Türklerin verdiği adıyla Uç Kaleyi, ziyaret etmek üzere devam ettim. Kıstağın karşısına geçerek şehrin batısına uzanıyor. Bu duvarlar daha önceki binaların tümüyle yıkılmış olduğunu kanıtlarcasına eski parçalardan oluşuyor. Kapının dışında, heykelin oyulmuş ve buğday ezme ve öğütme havanına dönüştürülmüş dairesel sütun tabanında Antoninus Pius oğlu Antonine adına bir yazıt vardı, Sinop'un imparatorluğa ait sikkeleriyle aynı olan, Colonia Julia Filex anlamına gelen C.I.F harfleriyle biten bir yazıt.²²⁰ Hisarın batı tarafındaki duvarın iç kısmı kemerler üzerine yükseltilmiş ve çok güzel yapıda payandalarla destekleniyor. Roma'ya özgü bir yapı görüntüsünde. Muhtemelen sukemeri kalıntıları. Genç Pliny,²²¹ 16 mil dışarıda bir yerden su getirerek Sinopluların ihtiyaçlarını karşılamayı arzuluyordu; toprak böyle ağır bir binayı kaldıracabilecek olsaydı tabi. Bu duvar belki de bir parçasıydı ama Sinop civarında su kemerine ait belirgin bir işaret görmedim. Su, şu anda şehre yarımadaanın kendisinden temin ediyor. Bu kenardaki iç duvar da su kemeriyle aynı tarzda inşa edilmiş. Dış açıları kesik iki adet kale kuleyle sağlamlaştırılmış. Taş bloklarının tamamı

²¹⁹ Kitabe, No. 53-55 bkz.

²²⁰ App., No.52 bkz.

²²¹ Plin. Epist. x.91

aynı boyutta; kulelerin dikdörtgen şeklinde pencere ve mazgalları ve kusursuz bir yapısı var; Roma duvarının bir kısmı olduğuna şüphem yok. Kıstağı karşidan karşıya geçen ikinci ya da dış kapı, eski malzemelerden yapılmış ve muhtemelen Bizans ya da Ceneviz ustalığına ait. Kum üzerinde yükseltilmiş olduğundan bazı kuleler dikey açıda düşmüşler ve acayip bir görüntü sunuyorlar. Üzerine en yakın zamandan tahkimatlar inşa edilmiş. Güneybatı açısındaki kuleden eski bir mendirek görebiliyorum. Daha önce iskele bu noktadan savunulmuş. Şehir, uzunluğu boyunca su altından düzensiz bir çizgide uzanıyor ve küçük gemiler için şu anda bile tek liman girişi olan dar bir aralık bırakıyor.

Hisarda Türk aileler ikamet ediyor ve yaklaşık 50 ev bulunuyor. Şehrin kuzeyine giderken bir ani taarruz kapısından geçtim. Ardından dağılır nite-likte keskin kabuklu kireçtaşı üzerine duvar inşa edilmiş kıyıya indim. Açıkça Strabon'un Khoenikides²²² adı altında tanımladığı şeylere benzeyen küçük dairesel deliklerle dolu olması şaşırtıcıydı; yalnız benim gördüklerim 1-2 feet derinliğin ve diametrede 9 inçin üzerinde değillerdi. Öte yandan bir gerçek var ki, biraz daha büyük olsalardı insan vücudunun kıyı üzerinde yürümesini neredeyse imkansız kılardı. Bu oyuklara, şiddetli dalga hareket-leriyle çarpılmış çakıllar neden olmuş gibi görünüyor. Neredeyse tamamen kabuklardan oluşmuş kaya eskiler tarafından kamu binaların yapımında fazlasıyla kullanılmış. Bu girişin yanındaki bir tabakhane (debbağ hane) avlusunda yalak olarak kullanılmış birkaç lahit bulunuyor. Birinin üzerinde kısa bir yazıt kopyaladım.²²³

Akşamleyin, tapınak harabeleri denilen yeri görmek üzere hafif tepeden yukarı şehrin doğusuna doğru ilerledim. İçinde neredeyse tamamen yerin altında yeni bir Yunan kilisesi vardı, yanında uzanan birkaç kırık sütunla birlikte değişik tabakalarda brike ve taştan yapılmış eski bir Bizans Kilisesine aittiler. Türk mezarlığında nafile yazıt arayışı içinde dolaştım ancak gerçekten iyi korunmuş ve bir heykeli desteklemiş görünen, şehrin doğu duvarına yakın kolay yontulan sarı bir taş dilimi üzerinde, aşağıdaki mısraları buldum:²²⁴

"OxQa'tLQOÇ IToi\Lovxoç *avaTJY LQa'ro'raIJ*"[rı
Nevµan' rC,U a<fiL'tLQC,U xai\7tü"[IJ7t0IJ *aaIaµmç*
L.'rfj]ÎT] *avIavOLO' rOV avavoriaa'roOLaµoç*
ITn8oµLvov CTXTJ7'trQOLÇ *aw axrıQaaLOLÇ*
fiCTQXCTO µOL <f>Li\oç *abE VOT*]µova 'tLXWVa *xai laov*
'H<fımaWv ao<f>LTJÇ *awµa µLµT]aaµLvov*"

²²² Strabon, lib. xii.c.3, şehrin inşa yapı tarzı hakkında uzun bir tanımlama bulunur.

²²³ Kitabe, No.56 bkz.

²²⁴ Kitabe, No.58 bkz.

25 Temmuz, Pazartesi. - Doğudan batıya 5 mil kadar uzanan yarımada-
nın büyük kısmını dolaştım. Polybus tarafından verilen tasvire ciddi anlam-
da uyuyor.²²⁵ Sinop'tan yaklaşık 3 mil doğu-güneydoğu yönünde birkaç
mısır tarlasının yanında bulunan Nesiköy adında küçük bir köy var. Köyden
güne.ye doğru bir ırmak akıyor. Çeşmenin birinde, üzerindeki yazıtı kopya-
ladığım,²²⁶ yalak olarak kullanılan çok büyük bir lahit bulunuyor. Antik
çağlara ait bazı ünlü hekimler tarafından dikilmiş görüntüsü var. Toprak
zengin ve volkanik olmasına rağmen yarımada da çok az sayıda ağaç yetişi-
yor. Dönüşümde yazıt araştırmalarımı yeniledim ve birkaç küçük parça
buldum.²²⁷ Bir lahit üzerindeki 62 no'lu yazıt, Roma fethinden sonra oldu-
ğunu kanıtlayan *xo/wvc:ia* (koloni) kelimesinin kullanımından dolayı ilgi
çekici ve ayrıca bazı harflerin kendine has bir biçimde olması belli harf şekil-
lerinin hangi dönemde kullanımda olduğunu gösteriyor. Caminin avlusun-
dan aldığım 63 no'lu Latin yazıt bir sütunun üzerinde ve muhtemelen eksik-
siz ama üzerinde kazı yapmama müsaade edilmedi. Ancak çekiçle toprağını
sıyırdıktan sonra verilmiş birkaç kelimenin şifreleri çözülebilirdi.

Şehrin doğusu yönünde tepenin bayırında Roma tuğlalarıyla inşa edil-
miş altyapı ve tonozlar bulunuyor. Çanak, çömlek ve kiremit parçaları etrafa
saçılmış. Özellikle bir bina dikkatimi çekti. 3 büyük tonozlu odadan oluşu-
yor. Duvardaki kabuk bağlamalarından anlaşıldığı kadarıyla muhtemelen bir
sarnıç veya mahzen oluşturmuş. 200 yarda kadar mesafede tepe üzerinde kaya
içine oyulmuş bir pınar ve çeşme bulunuyordu. Nizami yontulmuş
taşlardan dar bir giriş meydana getirilmiş. Şu anda kullanılan suyun tamamı
yarımada dan temin ediliyor; su topraktan yapılmış borularla taşınıyor, tepe-
lerdeki bütün pınarlar bir araya toplanıp borular içinde doğu kapısına akta-
rılıyor. Orada birleştiriliyor ve ardından bir köprüyle karşıya geçirilerek
şehrin tüm kısımlarına dağıtılıyor.

Sinop'un nüfus ve refahı İstanbul ile Trabzon arasında böylesine gü-
venli bir limanı olan bir yerde beklendiği kadar değil. Aksine yarımada bo-
yunca yoksulluk ve sıkıntıyı anlatan genel bir görünüm algıladım. Çok sayı-
da Roma ve Bizans sikkesi, Sinop'a ve Amisus'a ait birkaç gümüş ve bir tane
de Kromna'ya ait güzel bir gümüş sikke getirildi. Ancak vapurun ara ara
gelişi ve bu sayede başkentle iletişimin artması gibi nedenlerle sahipleri
büyük fiyatlar istemeyi öğrenmişti.

26 Temmuz, Salı. -Yarımadanın genel jeoloji özellikleri sade. Doğ u
ucu traktik kayalardan meydana geliyor. Batıya doğru bunları takip eden ve
de kısmen örten koyu volkanik brike ve peperite köşeli kara taş ve traktik
parçaları içeriyor. Yarımadanın batı yakası beni scaglia ve tebeşirimsi olu-

225 Polyb.lib.iv.c.56

226 Kitabe, No.59 bkz.

227 Kitabe, No.57, 60, ve 61

şumuna yöneltmeye iten kalkerli yataklardan oluşuyor. Hepsi yatay ve alt kısmı Yunan ve İon adalarında olduğu gibi sert aralıksız scaglia. Buradakin- de fosil yok ve aralarında Corbula ve Modiola da bulunan çok çeşitli kabuk- lar ihtiva eden 30-40 feet kalınlıkta yataklarla kaplanıyor. Yataklar sertlik konusunda çeşitlilik arz ediyor ve bazıları nispeten silisli. Tepe zirvesine yakın, içinde yontulmuş ve götürülmeye hazır büyük blokların yattığı eski taş ocakları mevcut. Taşlar şehrin inşa edildiği taşlarla aynı ama bir kırıkla fırlamış farklı bir yatak mı yoksa aynısı mı tespit edemedim. Onlara bağlı dönemlerle ilgili tahminde bulunmak için kireç taşı ile trakit bağlantı hattını da bulamadım.

19. Bölüm

Sinop'tan Ayrılış - Boyabat'a Doğru Dağ Yolu - Mehmet Bey Oğlu Köyü - Boyabat - Kalesi ve Jeolojisi - Costambol Çayı, eski dilde Amnias - Duran - Kızıl Irmak - Costambol Çayı ile Birleşimi - Vezir Köprü

Sonunda Karadeniz kıyılarını terk etme zamanı gelmişti. 26 Temmuz öğlen saatlerini gösterirken Sinop'tan sekiz saat mesafedeki Boyabat'a hareket ettim. Tüm yolculuğum için atlarımı edinin, Çobanlar'dan itibaren bir kilometre daha deniz boyu yol alarak, karanlık basmadan Sinop'tan batı yoluyla dört saat güneydeki Deliler köyüne ulaştık. Deliler köyünde çadırım bağ bahçeyle dolu ekili bir arazi ortasında oda önünde küçük bir yeşilliğin üzerine kuruldu.

27 Temmuz Çarşamba. -Deliler'den 5.30'da ayrıldım ve yarım mil kadar kıyıya doğru indim. Ardından yol güneye döndü ve biz de kalın ormanlık bir araziden iç kısımlara girdik. Acayip biçimde çentikli koyu yeşil yapraklı bir meşe türünün yanında küçük gürgen ağacı boldu. Çobanlar Çayı'na döken çeşitli küçük ırmaklardan geçip yönümüzü güneybatıya çevirdik. Burada Caboular denilen Çobanlar'ın karşısına geçtiğimiz ağaçlı bir vadiye indik. Bu nehir yarım mil yukarıdaki iki önemli ırmağın birleşmesinden meydana geliyor. Kırkgeçit Çayı diye anılanı güney-güneybatıdan, diğeri yani Caboular ise batı-güneybatıdan geliyor. Daha sonra, her iki yanında hızla derin vadilere eğilen ve sürekli değişimde atılğan ve şahane manzara-lar sunan ormanlık bir sırtı indik. Tepeler, beyaz kalkerli yumrular içeren marn veya sarı kil yatağıyla örtülü, 40 derecelik bir açıyla kuzey ve kuzey-doğuya dalan marn, kumtaşı ve yarı kristalimsi kireçtaşından oluşuyor.

Bir süre sonra iniş pürüzlü ve taşlı bir yoldan daha da hızlandı. 9'dan hemen sonra Kırkgeçit Çayı'na ya da diğer adıyla kırk geçitli nehir yakaları-na vardık. Nehir bu şekilde anılıyor çünkü bana söylendiğine göre bu nehri en az kırk kez geçmek durumunda kalacaktınız. Karşı tarafa ulaştıktan sonra birkaç devasa çınar ağacının gölgesi altında mola verdik. Oradan gü-

ney yoluyla güneybatı yönünde nehir kıyıları boyunca sürekli biçimde bir karşıya bir beriye geçerek ve bazen nehir yatağından ilerleyerek birkaç mil devam ettik. Her iki yandaki dik tepeler ormanlık alanlardı ve ihracat amacıyla Gherseh'e gönderilen tahtaların hazırlanması için çoğu yerde bıçkievi (kereste atölyesi) kurulmuştu. Kalanları ayrı ve çatı padavrası olarak kullanılıyordu. Yakalarda, 40 derecelik açıda doğu yoluyla kuzeye eğimli mavi şist ve kireçtaşıdan meydana gelen birkaç farklı katman kesitleri sunuyordu. Yanında, bazıları sıkı Lidyan taş veya jasper biçimde midyemsi kırığıyla katılmış birkaç kumtaşı yatağı var. Durakladığımız yerden vadiyi 3 mil kadar indikten sonra aniden, bozulma durumunda ve değişime uğramış dikey kumtaşı yataklarıyla yakın birleşimde kara taş kaya yığınıyla karşılaştık. Bir mil yukarıda nehir yatağında, en masse (toplu halde), sol yakadaki ahşap caminin yanında da tekrar ortaya çıktı. Yolumuz halen daha vadiden, bazen her iki yanından tepeyi tırmanarak ya da yataklarına dokunmayan, etrafını çeviren kısa ağaçlık araziler içinden kıvrılarak devam ediyor. Bir mil daha ilerde kara taş kayasını kaplayan değişmiş kumtaşlarından iyi bir kesit bulunuyor; bu kumtaşı yatay biçimde katmanlaşmış ve tanecikli kumtaşı görünümünü devam ettirir nitelikte neredeyse jaspere dönmüş. Üst yataklar aşağıya göre daha az değişime uğramış. Soğumada, dikey çatlakların tüm yataklara işlediği sütunsal yapıyı varsaymış görünüyor. Alttaki kara taş kayası tamamen yukarıda anlatılana benziyor; fakat dağılmada pul pul dökmüş, üstteki ise baklava biçiminde parçalara ayrılmış. Vadiden daha da yukarı aynı kireçtaşı, kumtaşı ve şist yatakları dizisi keşfettim. Önce neredeyse dikey, daha sonra 50-60 derecelik açı, daha da ilerde sadece 35-40 derece açıda güneye doğru eğim yapıyorlar -haliyle, yukarıda anlatılan kara taş kaya çıkıntısı kaynaklı bir yukaçsal hattın varlığını net bir şekilde kanıtlıyor.

Şu anda yol dar ve derin bir vadiye girmiş durumda. Karşı tarafları birbirinden neredeyse 40 feet uzak. Birkaç yüz feet kadar hemen hemen dikey biçimde yükseliyor. Çoğu yerde dar ve kayalık su yolu dışında herhangi bir geçit yok, yük atları buraları çıkarken çok zorlanıyor. Yağmurlu mevsimlerde geçilmesi mümkün görünmüyor. Dahası, vadi kenarını sağa doğru çıktığımızda daha da kötüleşti. Yük atlarımızın zaman zaman hareketsiz kaldıkları ve bazılarının kayalıklardan düşmekten son anda kurtuldukları zahmetli bir çıkışın ardından, saat 2'ye gelmek üzereyken nihayet vahşi dağ manzaraları arasında kurulu Mehmet Bey Oğlu Köyü'ne ulaştık. Akşam, köyü dolaşırken aşağısında ormanlık bir vadide en nefisinden doğal hamamın keyfini çıkardım.

Akşam 4'te termometre 85 fahr.'ı gösteriyordu. Saat 6 gibi 69'a kadar düştü. Bu esnada, vadiden yukarı yanından geçtiğimiz olağanüstü bir duman bulutu yükseliyordu. Görüntüsü göz kamaştırıcıydı; kocaman ve yo-

ğün buhar kümeleri bize doğru batıya dönmek yerine güneydeki ana vadiye sürükleniyordu. Akşam vaktini çok geçmeden bizim bulunduğumuz yere geldi ve çevre tepelere yayıldılar. Yöre insanları bu olayın sıcak bir günden sonra çoğu zaman meydana geldiğini, ancak birkaç saat içinde uçup gideceğini ve sabahleyin tekrar ortaya çıkacağını söylediler. Nitekim saat 9 olduğunda hepsi gitmişti. Görünüşe göre gün boyunca denizden güneşin hazırladığı buhar, deniz rüzgarları sayesinde çok daha soğuk bölgede yoğunlaştıkları dağların kuzey cephelerine sürükleniyordu.

28 Temmuz, Perşembe. - 6'da sis ve duman arasında Mehmet Bey Oğlu köyünden hareket ettik. Arazi bir mil kadar açık ve engebesiz ve kimi yerlerde ekiliydi. Tüm çevre tepeler büyük ağaç kümeleriyle doluydu. Köyden bir buçuk mil uzakta hemen hemen doğu ve batıya uzanan derin bir vadiyi indik. Bitki örtüsü açısından iki kenar arasındaki karışıklık çok dikkat çekiciydi. Şöyle ki, kuzeye bakan güney kısmı köknar, yaban armudu, kayın ve gürgen ağaçlarıyla örtülü ve hepsi ince, uzun, asılı halde, ağarmış yosun elbisesi giyinmişler adeta; kuzey kısmı ise tamamıyla çıplak. Biraz daha ilerde birleştığımız güneybatıdan gelen bir başka vadiyi indik. Birleşen ırmaclar birlikte kuzey-kuzeybatı yönünde akıyorlar ve görünen o ki Çobanlar Çayı'na dökülüyorlar. Şimdi girdiğimiz vadi sıkı ormanlık bir alan. Köknar ve kayın ağaçları daha da büyümüş. Hele bazı kayın ağaçları kesinlikle muhteşem. Fakat orman soğuk ve nemli. Hatta kayınlar normaldeki pürüzsüz ve parlak kabukları yerine, beyazlamış likenle (yosun) kaplanmış. İlerledikçe manzara yabanileşiyor. Dağlara olabildiğince doğu ve batı yönünde yayılıyor. Zirvelerine kadar ağaçlarla kaplı. Karadeniz kıyıları ilk çağlarda Peucia Silva adı altında nam yaptığı engin ormanları hala üzerinde taşıyor. Biz de, temizlenmemiş ve balta girmemiş bu labirentler içinde yabani ve nadiren ayak basılmış izleri takip ediyoruz. Sinop iç kısımlarıyla övünebilir fakat çok az bağlantı kurabilir. Ticaret ve ulaşımı denizden sağlananla benzerdir. Bu zorlu dağ geçitleri ki yılın çoğu ayında kesinlikle geçit vermez, görünüşte de olduğu gibi bir ada özelliği ya da nitelikleri sunmaktadır.

8'e çeyrek kala bu tepe zincirlerinin bitim noktasına vardık. Kısmen ağaçlık dalgalı bir ova oluşturuyor ve direk Karadeniz'e dökülen suları Kara Su veya Gök Irmağı, eski Amnias, besleyen sulardan ayırıyor. Yüksek noktalardan görüş açısı çok geniş; güneybatıya bakınca önümüzden güneye doğru serilmiş Kara Su vadisinin yanında Elek Dağı sıradağları en görkemlisi. Ötesinde, birbiri ardına yükselen ve hepsi doğudan batıya uzanan beş farklı tepe dizisi. Saat 8 gibi ormanlık alandan çıkarak küçük bir yayla ya da yaz köyüne geldik. Ahşap kulübeleri Ksenophon'un,²²⁸ Euxine kıyıları boyunca benzer meskenler gördüğüm Mosynoeci kırsalında bahsettiklerinden muh-

228 Xen. Anab.

temelen çok farklı değil. Kulübeler tepenin eğik yamacında duruyor ve iki kat ya da iki odadan oluşuyor: alt zeminden girilen en küçüğü ve önünde ahşap direklerle destekli, ahır görevi yapan bir tür hangarı bulunuyor; diğerrine ise daha yüksekte giriliyor, hangar veya giriş üstünde uzanıyor ve ev olarak kullanılıyor.

Buradan çıkarak derin bir vadinin tabanına indik. Güneydoğu istikametine büyük bir ırmak akıyor. Yaban armudu, meşe ve hünnaba benzer fakat daha asitli ve Türklerin çok sevdiği Kızılcık fundalıklarından oluşan ağaçlar burada ince ve sınırlı sayıda. Bu tepelerin üst oluşumu, kuzeye eğimli ince yataklı mika benzeri kumtaşı; alt tarafı ise yine aynı kuzey yönünde fakat daha büyük açıda eğimli çok miktarda kalın yataklı kireçtaşı meydana geliyor. Yayladan 3 mil uzakta, saat 9'da, ağaç ve ormanlık hızla azalmaya başladı ve bir mil daha güneyde ırmak kenarları ve köyün yakın çevresi hariç tamamen kayboldular. Bu haliyle arazi, Karadeniz kıyılarında bıraktığım bereketli bitki örtüsüne fevkalade zıtlık oluşturunca yanık sarı bir tona büründü. Dokuzdan birkaç dakika sonra solumuzdaki kayalık vadiden ayrılarak güney-güneydoğuya doğru birbiri ardına düz istikamette uzayan, koni biçimindeki tepeler sırtını geçtik. Balıyla ünlü küçük bir köy yakınında atlarımızı yemledikten sonra olgunlaşmış mahsulle kaynayan tarıma elverişli geniş bir araziye girdik. Nüfus ve hasatla ilgilenecek ellerin azlığı şaşırtıcıydı zira ürünün çoğu aşırı olgunlaşmıştı. Ağaçtan yoksunluğu da görüntü için büyük bir engeldi. Bu durum sadece hala yeşil olan birkaç akdarı tarlasıyla telafi ediliyordu. Çayır ve de otlak olmadığından atlar gibi sığırlar da samanla besleniyordu. Bu ovadan, kumtaşı kayaları üzerinde aşınmış dar bir boğaza, ya da suyoluna, indik. Bu durum ovanın drenajını da etkiliyor. Yarım milden fazla bu müstesna vadinin kıvrımlarını takip ettik. Dikey kenarları çoğu yerde birbirinden 100-200 feet üzerinde uzak, 40-50 fitten yüksek değildi. Kumtaşı, tortulu şist, sarı kalkerli marn ve bazen güney-güneybatıya eğimli beyaz kuvarz ve şistoz kayalardan çakıl taşları konglomerasıyla şekilleniyordu. Sonunda batıdan güneye döndük; kenarlardan bizi bastıran tepeler yavaşça kaybolurken kuzeyden güneye 1,15 mil kadar uzayan, batısı hariç her yanı alçak kum tepeleriyle çevrili küçük bir ovayı geçtik.

Burada, Karadeniz havuzuna has Bulimus'un bir türü olan çok sayıda uzun ince kabukluları neredeyse her bir çalı dalından sarkarken gözlemledim. Bir bitkinin meyvesine benzer şekilde bol miktardaki bu vakur kabuklunun görüntüsü çok çarpıcı. Doğanın, hayvanlar aleminin değişik ihtiyaçlarına kendini adapte etme üslubunun önemli bir örneğini sergiliyor. Hayvanın yapışkan salgısı sıcak havayla kuruyarak hava geçirmez bir madde oluşturuyor ve bu sayede hem sıcaklığın etkilerinden korunuyor hem de dalda asılı kalabiliyor. Rutubetin geri dönüşüyle birlikte bu yapışkan madde çözülüyor

ve hayvanı yiyecek araması için özgür bırakıyor. Diğer hayvanlar genelde kışı bu durumda geçirirken bu yaratıklar yaz boyunca cansız vaziyette duruyorlar. Toumefort²²⁹ bu kabukluya Buccinum adını veriyor.

11.20 civarında bir başka tepeler silsilesini geçtik. Ardından, yarım saat sürmeden, Kara Suyla, ya da buradaki adıyla Costambol Çayı ile sulanan ovaya indik. Bazen Gavur Irmak adıyla anılsa da, bu nehrin burada Kara Su adıyla bilindiğine dair bilgi edinemedim. Nehrin iki kolunu fazla zorlanmadan geçip yarım mil kadar meyve ağacı dizileriyle birbirinden ayrılmış pirinç, tahıl ve akdarı tarlaları arasından güney, ya da sağ yakası boyunca devam ettik. Nehirden ayrılana kadar, ovayı kaya ve kale manzarası süsledi, 2 mil kadar uzaklıkta güney yoluyla güneybatıda beliren Boyabat'a doğru geçtik. Gavur Irmağıyla, ya da eski Amnias ile sulanan bu geniş ovalar Mithridates'in, Bithyna kralı Nikomodes'e karşı zaferi ve Marius emrindeki Romalılarla MÖ 88 yılında başlayan l'inci Mithridates Savaşı²³⁰ ile ünlüdür.

Aşırı sıcaklığa aldırmadan 41° 27' 30" Kuzey enlemini veren meridyen yüksekliğini almak için gün ortasında durakladım.²³¹ Boyabat Suyu yatağından çıkarken dar boğazın güzel bir görünümüne tanık oluyorduk. Sel gibi akıntı iki kaya arasından kendine yol açıyordu. Doğu ucun zirvesini taçlandıran harabe kale nehrinden tahminen 300-400 feet kadar yukarıda olmalı. Çok geçmeden Boyabat kasabasına girdik. Bir Türk evinin dışındaki büyük bir verandaya eşyalarımı yerleştirdim. Akşam saat 4'te, termometre 92 fahr., beşte 90'ı ve altıda 86'yı gösteriyordu. Saat 10 olduğunda 83 derece idi.

Çoğu Türk yaklaşık 300 ev bulunuyor. Birkaç tanesi Yunanlar tarafından mesken tutulmuş. Özellikle, Gavur Irmağı kenarlarında uzanan çok sayıda köy başşehir olarak Boyabat'a bağlı durumdadır. Bölgede büyük miktarda pirinç yetiştiriliyor. Normal fiyatı 6 okeluk, veya 14-15 lbs., bir batman için 8-9 kuruş; fakat şu anda çok daha pahalı.

Akşamleyin Cenevizlilerin inşa ettiği söylenen fakat muhtemelen Bizanslılara ait kaleyi görmeye gittim. Büyük değil ancak tek giriş yeri olan kuzeydoğu tarafında kare ve yuvarlak kulelerle korunuyor. Bu giriş bir zamanlar üzerinde açılır kapanır köprü bulunan hendekle sağlanabiliyor. Tepe noktadan baktığımda uzaklarda yeşil bir ova görebiliyorum. Boyabat Suyu yukarıda anlatılan dar boğaza kadar bu ova içinden güneybatı yönünde akıyor. Ova, Kaz Dere olarak anılıyor ve bol pirinç yetiştiriyor. Kale tepesi görünümüyle ilgili çok çarpıcı bir şey var; bir kısmını da oluşturduğu tepeler zinciri üzerindeki epey yüksekliği, üzerinde durduğu koyu yeşil tonda yılankavi veya kara taş kaya yığını şişkinliğinden kaynaklanıyor; üzerine

²²⁹ Engl. Transı., vol.ii.p.330

²³⁰ Appian, Mithr., c.18. Strabon, lib.xii.p.562

²³¹ Daha sonra orada bulunan Mr. Ainsworth daha sağlam gözlem araçlarıyla Boyabat enlemini 41° 26' 42" olarak belirler.

dayandığı tabakalar kuzeye eğimli beyaz scaglia kireçtaşıyla kaplı ince yataklı mika benzeri ve talklı şistlerden oluşuyor.

29 Temmuz, Cuma. - Bir gurup Türkün acıklı inleme ve haykırıışları arasında bütün geceyi ayakta geçirdim. Kendilerini civardaki bir kayanın üzerine yerleştirmiş; saati ve orada yaşayanların uykusunu dikkate almadan kesintisiz şiddetli ıgırışlara saatlerce devam ettiler. Fark edebildiğim kadarıyla, gösterileri önemli bir süre boyunca bir kişi tarafından alçak sesle yerine getiriliyor ve diğerkleri ara ara nakaratlarda kahlıyorlardı. Solo kısmı, hava türü bir şeyle söylenen mısralardan meydana geliyordu. Ancak 3 veya 4 sonuç notası sürekli eksik görünüyordu ki bu da yetersiz ve tamamlanmamış bir etki bırakıyordu. Gösterinin bir bölümünde nakarat tek bir notadan oluşuyor, çok sesli başlıyor, yavaşça kayboluyor ve bir süre titremeden ve aralıksız sürüyordu. Aynı nota, belirgin biçimde oldukça düzenli aralıklarla sürekli yenileniyordu. Bütün olarak, köpeklerin aya karşı ulumalarının farklı olmayan biçimde çok nahoş bir etkiye neden oluyordu.

Kale tepesini ikinci ziyaretimde scaglia kireçtaşı bozulmadan kabarmışken, tabaka halinde ayrılabilen yataklar fazlasıyla buruştu. Bu, şistli ve kireçtaşı yataklarının eşit biçimde yükseltildiğı yerlerde olağan bir olgudur. Her biri ayrı tanecikleri arasındaki çok az yapışkan ve katılaşma nedeniyle şistler kolayca eğilebiliyorken kireç taşının birbiriyle daha yakın bağlanhlı bileşenleri, özellikle tabakalar kalın olduğunda, bozucu etkiye direnç gösterir. Şehre döndüğümde atların henüz ulaşmadığım ve benim Tatarı, Ağanın aralarında öfkeli sözler sarf ederken buldum. Ağa, Hafız'a önerilen bazı atları seyahate uygun olmadıkları gerekçesiyle geri çevirdiğı için şarlatan diye sesleniyordu. Hafız da, fermana itaat ederek atları derhal temin etmediğini ve hükümdarın emirlerine karşı gelmekle asi olduğunu söyleyerek karşılık veriyordu. Devlet emirlerine karşı bu itaat ya da en üstü kapalı biçimdeki faal olmayan itaat mekandaki her Türk'ün sürekli ağzındaydı ve karakterlerinin meraklı bir özeliğiydi; hatta bazen bunu yabancılara karşı misafirperverliklerinin ve medeni davranışlarının bir nedeni olarak elverdiğı kadar nezaketsiz biçimde öne sürüyorlardı. Daha önce bahsedilen Sinop Bey'inin tavrı kibarlığın bir örneğiydi.

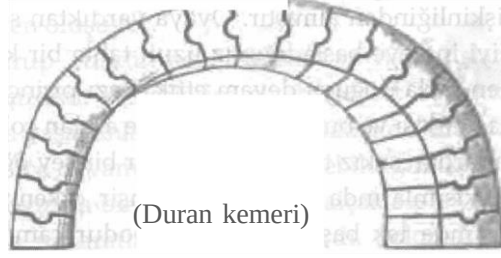
Sonunda gerekli at temini gerçekleşti ve 9.30'da on sekiz saatlik Vezir Köprü'ye hareket ettik. Yolumuz iki mil boyunca tam doğuya, aralarında Türk mezarlığı bulunan alçak kum tepeleri arasından, Costambol ayı ovasına girene kadar kıvrılarak ilerledi. Bu tepeler birkaç büyük kaya parçası haricinde özellikle gevşek çakıllı konglomeradan oluşuyor; çakıllar bilhassa kuvarz, jasper ve şist; genel eğim kuzey-kuzeydoğru yönünde, nehrin kuzey tarafında kalan tepelerin ki de kuzeydoğru yönünde; bu sayede mümkün kılıyor ki, sıradağların kuzey eğimi, Küçük Asya merkezinin bütün iç sahasını yükselten güçlü nedenlerle izafe edilebilir ancak diğerk yandan bu yerel

oluşumlar doğu eğimini, Boyabat kalesinin temelini oluşturan kara taş kaya şişkinliğinden almışır. Ovaya vardıktan sonra, nehri, nehir kenarından vadiyi inmeye başladığımız uzun tahta bir köprüyle geçene kadar yarım mil-den fazla doğuya devam ettik. Bazı pirinç ekimlerinin yanında bir kaç haş-haş tarlası ve burada Sakeul diye anılan çok sayıda sakız ağacı gördüm fakat onlardan sakız toplandığına dair bir şey öğrenemedim. Sola doğru tepelerin alt kısımlarında az miktarda şimşir, diken ve diğer türde çalılar, daha yukarı kısımda tek başına duran ve bodur çam ağaçları vardı. Zira kumlu kuru toprak bol bitki örtüsüne çok uygun değildi.

11.30'da kuzeye açılan, şu anda neredeyse taşınmış fazlaca tahıl üreten geniş bir vadiyi geçtik. Vadiyi sulayan dere yatağı neredeyse kurumuştur ama yağmurlu dönemlerde buradan çok şiddetli su akınları geçer. Bir önceki gün dağlardan inerken geçtiğimiz yatak da aynıydı. 12'den hemen sonra vadi epeyce daraldı, tepeler nehir yatağını daraltarak daha hızlı su akışını sağlayarak su kenarına kadar ulaştı. Köylüler yarısına kadar su setleri koyarak bu hızlı akıştan sulama amaçlı faydalanmışlar. Saat 1'de yeniden ovaya indik. Genel yönümüz doğu-güneydoğu istikametinde bir buçuk mil kadar yol aldık. Ötesinde nehre doğru, aşağıya uzayan alçak çakıllı tepeleri birbiri ardına geçtik. Bu tepeler arasından birkaç küçük ova kuzeye doğru uzanıyordu. Görünüşte iyi sürülmüş olmasına rağmen toprağın zayıf olduğu düşünülüyor ve ürünlerin genelde az olduğu söyleniyor.

2.30'da Costambol Çayı'nın kuzey yakasında ve verimli bir ovanın ortasında kurulmuş Duran'a vardık; buna rağmen köyde bolluk emaresi yoktu ve tek edinebildiğim konak bir cami avlusu ve caminin kemer altıydı; çadırım avluya kuruldu, akşam yemeği açık havada pişirildi, hizmetçiler de kemer alına yerleştiler. Çadırımda dinlenirken nezaketen büyük bir kavrulmuş mısır başağı getirdiler. Buğday ve arpa sadece 4-5 büküm verirken bu tahılın 15 ila 20 arasında üretim yaphğını söylediler. Ürün dolaşım sistemi burada fazla bilinmiyor fakat köylüler toprağın zarar görmeden iki yıl peş peşe ürün vermeyeceğini yaşayarak öğrenmişler ve bu yüzden her bir sonraki yıl nadasa bırakmışlar; sonuç olarak tarıma elverişli toprakların yarısı sürekli olarak ekilmiyor. Nehrin karşı tarafındaki tepeler su dibine kadar bol ağaçlığa sahip. Caminin yanında düzgün kesilmiş bloklarla yapılmış kemerli girişi bulunan, han diye anılan brike ve taştan büyük bir bina kalıntıları görülüyor. Giriş kapısı üzerinde Arapça bir yazıt bulunuyor. Kemer taşları, bazen eski Gotik ve Bizans yapılarında da rastlanan ve Smyrna'daki eski tiyatro harabelerinde de dikkat çektiğim nitelikte çok özel biçimde birbirine geçirilmiş. Her bir taşın alt kısmında, aşağı taştaki oluğa uygun düşen bir çıkıntı bırakılmış; böylece yandaki şekilde de gösterildiği gibi anahtar taşın her iki yanında bu çıkıntı var. Bu tarzın amacı tahminimize göre daha fazla dayanıklılık sağlamak.

30 Temmuz, Cumartesi. - Yaklaşık 6 mil ileriye, kuzeye doğru yüksek ve sivri tepelerin geniş görüş açısıyla birlikte 5.30'da Duran'dan hareket ettim. Yarım mil kadar yönümüz kuzeydoğu, ardından yaklaşık 4 mil kadar pek çok yerinde pirinç tarlası gördüğüm bir ova içinden güney yoluyla, doğruya

doğru yol aldık. 6.20'de, uzun ve dar bir tepeler zincirinin sınırını oluşturan nehrin bir mil kadar güney yakasında, dağlardan güneye kuzey-kuzeydoğu yönünde eğim yapan ve solumuzdaki kayalara benzeyen dikkat çekici bir kayayla paraleldik. Kayaya verilen isim, Kapı Kaya ya da Kaya-kapısı. Birleştikleri noktanın hemen üzerinde Gök Irmağı ya da Costambol Çayı'nı, Kızıl Irmak ya da Halys'den ayırıyor. İlk bakışta birkaç mağara görülebiliyor. Solumuzdaki kireç taşı kayası Boyabat'dakilerine benzer ince yataklı şistli kayalar üzerine dayanıyor. 7'ye çeyrek kala güneydoğudan akan Kızıl Irmağın sarı ve kıt suları ve Costambol Çayı bağlantısına ulaştık. Birkaç dakika sonra 8-10 mil ileride, tam güneye dayanan Eğri Kale adındaki yüksek sivri bir kaya görüldü. Doruğunda eski bir kale harabesi olduğu söyleniyor.

Nehir, Costambol Çayı ile Kızıl Irmak bağlantısının hemen altında güneye kıvrılıyor. Toprağı, sol yakasında kısmen kalmış setlerde görüldüğü gibi dilüviyum blokları, çakıl ve kumundan oluşan gölcül bir çökelti olduğu görülen dar bir ova içinden 3 mil kadar ilerliyor. Daha sonra kenarları birbirine dokunacak kadar yakın, yüksek ve neredeyse düşey kireç taşı kayaları arasından uzun ve dar bir geçide girdik. Yol sadece dere yatağından izlenebiliyordu. Kireç taşı koyu renkli, çok katı ve yarı kristalimsi. Onu her yönde çaprazlaya n sayısız beyaz damarlar. Vurulduğunda hafif foetid bir koku yayıyor. Her bir yanında kocaman kaya parçaları saçılmış; fakat herhangi bir katmanlaşma görüntüsü fark edememekle birlikte tepelerdeki çimen hatlarından eğimin kuzeye olduğu ortaya çıkıyor. Altında uzanan tortulu şist yatakları belirgin biçimde kuzey-kuzeydoğu istikametinde eğim yapıyor.

Vadiyi inerken attığımız her adımda manzara ağaç, su ve kaya çeşitliliğiyle görkem ve vahşiliğini arttırıyor. Nehrin karşı ya da güney yakasında dağlar epeyce yükseliyor. Çeşitli sarp tepeleri arkasına almış olan derin ve ormanlık vadilerle zaman zaman ikiye bölünüyorlar. Aralarında en dikkat çekici olan Eğri Kalesi. Öte yandan, yakaları çalılık ve fundalıkla sıkı biçimde kaplanmış su kenarından kayalık sivri tepeler yükseliyor. Yolunun bu kısmında nehrin bir zamanlar bir göl dizisi oluşturmuş olduğu belli oluyor. Şimdi ise nehrin hızını arttırarak kendisine yol bulduğu kayalık geçitlerle

birbirinden ayrılan ova dizisi karşımıza çıkıyor. Yukarıda bahsi geçen boğazı geçtikten sonra yol, ya ağaçlık tabandan ya su kenarına kadar uzayan kayalık sırtlar üzerinden ya da akıntıya doğru asılı duran, yanlış bir adımın ah veya adamı aşağıdaki uğuldayan sulara göndereceği sarp uçurumların kenarından 4 mil kadar devam etti.

9'dan hemen sonra, diken, kara ayit ve küçük sakız bitkileriyle kaplı engebeli bayırlardan oluşan daha açık bir araziye çıktık; yol nehir yakalarından devam ederken nihayet akdarı ve hububatla kaplı büyük bir ovaya girdik. Saat 10'da, yüksekliği neredeyse 25 fiti bulan ve diyetrede de aynı olan, nehir tarafındaki yola yakın yerde duran ve muhtemelen selin akıntı gücüyle yukarıdaki bir geçitten taşınmış olmasına rağmen kopmuş olabileceği dağlardan uzakta bulunan bir kireç taşı kaya kütesini incelemek üzere durakladım. Kuzey yüzünde içine doğru küçük bir mağara kazınmıştı. İçinde dönmeye zoraki müsaade eden bir odaya giden dar girişi vardı. Neredeyse tepesine kadar tırmandım ama daha fazlasını keşfedemedim ve pütürlü kenarlarında ne bir figür ne de bir yazıta rastlamadım.

11.30'da, sağımızdan yarım mil kadar ilerde Kızıl Irmak üzerinde bir köprü kalıntısı görülüyordu. Taş payandaların parçaları her iki yanda da hala duruyordu. Yeşil renkte mika benzeri başka bir tepeler dizisini de geçtikten sonra yol solumuzdaki tepeler ile sağımızda, altımızda bulunan nehir arasında, yaklaşık 50 feet genişliğinde düz ve çimli bir set boyunca devam etti; bu set açıkça bir zamanlar bütün vadiyi doldurmuş ama şimdi içinden nehrin kıvrılarak ilerlediği geniş alüvyon bir ovanın kalıntıları olmuş durumda. 1'e çeyrek kala, nehir doluyken kullanılan bir kayığın yanından geçtik; üçgensel bir biçimde, çok kaba bir yapıda, düztabanlıydı ve düz dikey kenarları birbirine hafifçe çivilenmiş seyrek tahtalardan oluşuyordu. Kenarda asılı kürekler de ilginç bir şekle sahipti; orantısız biçimde büyük saplı kocaman oyma bıçağı görüntüsü veriyordu. Bu yüzdendir ki, nehri yürüterek geçmeyi böylesine kırılğan bir taşıta güvenmekten daha az sakıncalı buldum; bir süre geçiş için yer aradık. Nihayet Hafız'ın göstermesi için bize bırakmış olduğu rehberle görüştük. Düz ve kumlu yatağı şimdi kısmen kuruydu, buna rağmen nehir oldukça geniş ve akıntı güçlüydü. Nerdeyse çapraz istikamette geçmeyi başardık. 6 dakika suyun içinde kaldık. Su hiçbir yerinde 3 fitten derin değildi, genelde rehberimizin dizine kadar bile ulaşmadı; ancak daha derin yerlerden kaçmak için zikzaklı bir çizgide ilerlemek zorunda kaldık. Geçidin hemen altında Kızıl Irmak yönünü güneydoğudan kuzeydoğuya değiştiriyor ve yüksek ve sarp ormanlık dağlar arasında dar bir vadiden akıyor. Yolumuz kısa süre sonra nehirden ayrıldı. Buğday, akdarı, mısır, yün vs. yetiştirilen yanal bir vadiyi tırmandıktan sonra, geçitten iki mil doğu-güneydoğu yönünde ve Duran'dan 9, Boyabat'dan on beş saat sürdüğü söylenen küçük Çeltik Köyüne vardık. Olağan öğlen rüzgarı o ka-

dar güçlü esiyordu ki taşlı zemine çadırı kurmakta bir hayli zorlandık. Köyde sadece çocuk ve kadınlara rastladık, erkekler hasat kaldırmak için tarlalara gitmişlerdi. Köyün doğusunda orta ölçüde ağaçlık tepeler kuzey doğuya eğimli killi kayalarından meydana geliyor fakat arazi her tarafta diluvium (sel sonucu gelen) kaya parçalarıyla kaplıydı ve moloz, kireç taşı çakılları, jasper, iri taneli kum, çakmaktaşı vs. içeriyordu. Köyün yanındaki tepelerden, içinden Kızıl Irmağın kuzeydoğuya aklığı şahane boğazın ve bah. 32 kuzeye dayanan Eğri Kalesinin hoş bir görüntüsünü yakaladım.

31 Temmuz Pazar. – Üç saat uzaktaki Vezir Köprü için sabah 5.30'da yola çıktık. Dar bir vadiyi 2 mil kadar güney ve güney-güneydoğu istikametine çıktık. Köy civarında hububat yetişiyordu ama kireç taşı kayalarına ve kayalarından yaklaştıkça yerini diken, ardıç, kurtbağrı, meşe ve sakız ağaçlarından oluşan bodur ormanlık ve fundalığa bıraktı. Doğu-güneydoğu yönünde bir mil daha bizi vadinin kafasına getirdiğinde kendimizi genelde tarıma elverişli ve hafifçe doğuya eğimli geniş ve dalgalı bir ovada bulduk. Bir taraftan da yüzeyin yukarisından birkaç adet tek başına tepe ve kireçtaşı sırtları yükseliyordu. Bu engebeli arazi üzerinde yönümüzü doğu-güneydoğudan güneydoğu istikametine çevirdik. Bir tepe yamacına ulaşana kadar Vezir Köprü kasabası yarım mil aşağıda ortaya çıkı. Görüntüsü keyifli ve resmetmeye değerdi. Evler genelde ağaç ve bahçeler sayesinde gizlenmiş ve etraftaki yanık araziyle iyi bir karşıtlık oluşturuyordu. Diğer yandan cami minareleriyle yarışan birkaç yüksek selvi ve kavak ağacı sahnenin sunmak üzere olduğu aynılığı bozuyordu.

Şehrin dış mahallelerinde batıdaki dağlardan dökülen bir dere yatağından karşıya geçtik; şehirden dağlara dere yatağından birkaç mil kadar uzanan ve yaşayanlarına bol miktarda meyve sebze temin eden bahçeleri sulama maksadıyla suyun büyük bir bölümü çekilmişti. Şehre girişte caddelerin düzenliliği ve genişliğine şaşırdım fakat evler her zamanki gibi zayıf ve virane durumdaydı. Eski çağlara ait bir şeyler bulmaya çalışırken, sıra dışı görüntüde bir Frenk'in yanında bir tatarla eski taşları aramadaki amacını tahmin edemeyen merakları katlanan kalabalık bir avare insan sürüsü de beni takip ediyordu. Her sınıftan ve yaştan birkaç yüz kişi beni izliyordu ama en ufak saygısızlık ya da rahatsızlık vermiyorlardı; aksine, bir kaç Bezestan duvarlarındakilerle birlikte ev ve dükkan içlerindeki yazıtları²³² da göstermek için sabırsızlanıyordu. Her bir girişin üzerinde mezarlara ait iki tane bulunuyor. 64 no'lu yazıt çok eksik ve bozuk durumda; fakat simgeler ve kelimelerden, ayna ve taraktan anlaşıldığı üzere 14 yaşlarında bir kıza aitmiş gibi görünüyor. 65 no'lu yazıt da Bezestan'ın üzerinde ve iyi korun-

²³² Kitabe, No 64-67 bkz.

muş idi.²³³ No.67, neredeyse eksiksiz ama yurduyla alakalı sevgi ve üzüntüsünü çok duygusal biçimde aktardığı kişilerin isimlerini de saklamış olsaydı çok daha ilgi çekici olacakh. Bu yazıtı küçük bir dükkanın duvarına yapılmış başka birinin yanında buldum fakat diğeri o kadar zarar görmüştü ki sadece son mısramı M/HMHI:XAP çıkarabildim. Eski bir Türk hamamı, Eski Hamam, harabe olarak anlatılmıştı fakat yapı tarzı kesinlikle Türklere ait. Yine de duvarlarda eski binalardan getirilmiş büyük mermer blokları kullanılmış. Bu durum civardaki bir cami inşasında da geçerli. İşçiliğine birkaç kırık sütun direği eklenmiş; benzer biçimdeki mermer blokları ve sütun direkleri gerek Pazaryerinde, Bezestan'da, gerekse şehrin diğer kısımlarındaki şahsa ait evlerin duvarlarında da kullanılmış.

Vezir Köprü'nin, Strabon'un Amisus şehrini de içeren Saramene bölgesi ile Halys ağzı arasına koyduğu Gadelonitis ya da Gazelotus bölgesinin başkenti eski Gazelon mevkisi üzerinde durduğu tahmin edilmektedir. Ancak benim kanaatime göre, konumu Strabon tarafından çok iyi tasvir edilen Phazemonitis bölge hudutları içine düşmektedir.²³⁴ "Bu "memleket (yani Comana ve ona bağlı olanlar) ile Amiseni ve Sinopluların memleketleri "arasında bulunan ve Bithyna, Galata ve Paphlagonia'ya uzanan Pontus'un o kısımlarım "anlatmak bize kalıyor. Amiseni topraklarının ötesinde Halys'e kadar, Pompey'in Neapolis " dediği Phazemon köyü yakınıın iskan eden Megalopolis adırı verdiği Phazemonitis" bulunuyor. Şimdi, Gazelotus ve Amisus bölgesi bu toprakların kuzeyini, Halys bahsıru, "Phanaroea doğu sınırım oluşturuyor ve şimdiye kadarki en büyük ve en zengin "memleketim olan Amasya da kalan bölgenin hududunu meydana getiriyor. Phanaroea'ya doğru Phazemonitis'in "bu kısmı zengin ve verimli çayırarla çevrili ve balıklı dolu çok büyük bir göl olan Stiphane "ile sınırlanıyor.

Bu açıklamanın her bir ayrıntısı çevre topraklarda fark edilebiliyor ancak Vezir Köprü eski zaman kalıntıları Phazemon ya da Neapolisi temsil eden mevkiini mi gösteriyor yoksa komşu Havza kaplıcalarından mı türemiş, kesin değil.

İlk kez burada, pazaryerinde, Yozgat civarından getirilmiş el arabalarına yüklü büyük kaya tuzu parçaları gördüm ama çıkarılan yerin konumu veya adım öğrenemedim. Kireç taşı ve kolay ayrılabilen tabakalar halindeki kayaların üzerini örten ova toprağı kum ve gevşek konglomera ile iç içe geçmiş kil ve mavi ve sarı marndan oluşuyor. Killi toprak büyük kütleler halinde selenit ya da kristalleşmiş alçıtaşı ihtiva ediyor; aynısı daha sonra Mr Ainsworth tarafından daha batıda bol miktarda gözlemlendi.

²³³ Vezir Köprü'yü 2 yıl sonra 1838 yılında ziyaret eden Mr. Ainsworth 'Geographical Journal, vol.ix.p.259' da sunulan bu yazıtı kopyaladı; ancak metnin uyumunu bütünüyle bozan 6.sahırı çıkarmışır.

²³⁴ Lib. xii.c.iii.

Vezir Köprü'de bin kadar ev bulunuyor. İnsanları özellikle kendi arazileri ve civardaki bahçelerin ürünleri ve baskı için Tokat'a gönderilen kalın muslin kumaşı imalatı ile geçiniyorlar. Farklı evlerde dokuma tezgahlarına rastladım ama sayısını belirleyemedim. Bölge de biraz da pamuk yetiştiriliyor. Evinde konakladığım Türkler yörede büyük saygı gören ve mülk sahibi insanlardı; diğer hemşerilerine göre daha gerçekçi medeni davranışları vardı, daha sonra davetsiz bir şekilde münasebetsizce sokulmak yerine biraz zaman sonra rahatça yerleşip yerleşemediğimi görmeye geldiler. İçeri gelip benimle nargile içmesi için ricada bulunana kadar tatar ve tercümanla birlikte bir başka odada durdular. Buna rağmen bu yerin daha yeni yöneticisi olmuş. Gösterdiği muamele ait olduğu devlet ve toprakların bir özelliğiymiş ama aşırıydı. Vezir Köprü, bir yıllık memuriyeti için valinin önceden 60 kese ya da 300 1. ödediği Amasya Muallim'ine bağlıdır. Daha sonra fiyat yine ödemiş olduğu 100 keseyle çıkarıldı. Fakat geçen yıl 200 kese, yada 100 1., istenince yörenin yerlisi olması ve hemşerilerinin cebinden baskı yoluyla çıkarmak zorunda kalacağı böylesine büyük bir meblağı ödemeye razı olmaması nedeniyle bu konumda daha fazla bulunmayı istemedi ve özel hayatına çekildi. Bu makam satma sistemi, küçük büyük fark etmez, imparatorluk refahının en büyük engelidir; öyle ki, her ne kadar hızlı şekilde hazine geliri toplama şekli olabilse de bu 60 ya da 100 kesenin küçük bir kısmının İstanbul'a doğru yol bulabildiği, gerisinin ise Saray'dan baş yönetimi ilk önce satın almış Sivas Paşası ve Amasya Mualliminin ihtiyaçları doğrultusunda emildiği açıktır. Bunun yanında, belirli bölgelere hususi olarak ilave vergiler konulmaktadır. İhtiyaç temininin pahalıya mal olduğu konusunda çokça şikayet ediliyordu; buğdayın kilosu 170 yulafın kilosu 110 kuruş: buradaki kilo, 26 batman veya 6 oke ediyor.²³⁵ Genel duruma istisna olarak sadece et göze çarpıyor çünkü sığır etin fiyatı 32 para²³⁶ ve koyun eti oke başına 60 para. Bir başka şikayet nedeni de yedek askerlerin son zamanlarda askerliğe dahil edilmesi ya da görevlendirilmesiydi.

²³⁵ Oke 2 *lfi* lbs, batman 13 *lfi* lbs. eşit ve kilo 351 lbs. Kuruş 11. , ya da yaklaşık 14.s eşit olduğundan 170kuruş o zamanki kur üzerinden 24/10 ya da 2 *lfi* eşitti; dolayısıyla buğday fiyatı bir lb. için 5 çeyrek peni, yada bir çeyrek için 46s. ediyordu.

²³⁶ 40 para 1kuruş ya da 2 *lfi* eşit; 2 % lbs. lik dana eti için 32 para 2d.ye eşit.

20. Bölüm

Vezir Köprü'den Ayrılış - Havza Kaplıcaları - Ladik - Stiphane Paulus - Sonnisa - Phanaroea Ovası - Yeşilırmak (İris) ve Kelkit (Lycus) Suyu Bağlantısı - Boğaz Hisar Kalesi - Herek - Niksar Yolu - Niksara Varış, eski dilde Neocaesarea - Konumu ve Tanımı - Muhtemel Cabira Mahali - Niksar'dan Tokat'a - Gümenek, eski dilde Comana Pontica - Tokat'a Varış - Bakır - Döküm - Türkiye Reformu Üzerine Düşünceler

1 Ağustos Pazartesi. - Vezir Köprü'den Ladik'e sekiz saat. Yola çıkmadan önce saat 7'ye geliyordu. Vezir Köprü'den yaklaşık 1buçuk mil kadar ilerde alçak ve dalgalı tepeler arasında dar bir vadiyi yavaşça ırmanınaya başladık ve çok geçmeden kuzeye doğru akan küçük bir ırmak geçtik. Saat 7.30'da sağ tarafta bir çeşme ve onun yanında çok sayıda sütun parçası ve yontulmuş bloklar vardı. Bazıları muhtemelen Vezir Köprüden getirilerek yol kenarındaki köy evleri duvarlarına konulmuş. İlerlediğimizde tepeler kurtbağrı ile kaplıydı fakat bitki örtüsünün altında fark ettiğimiz saban izleri ve sırtlar daha önce ekim olduğunun kanıtlarıydı. Güney-güneydoğu yönünde 8 çeyreğe kadar ırmanınaya devam ettik. Porfirik ve traktik kayaların yüzeyden fırladığı sırhn tepesine ulaştık. Oradan, ormanlık dar bir geçidi iki mil boyunca kıvrımlı bir yolla inerek ağaçlık bir vadiye girdik. Güneybah yönündeki yüksek sıradağlardan kayalık yatağı üzerinden hızla akan Staular veya İstaular Çayı buradan akıyordu. Buradaki yönü birkaç mil boyunca tam doğu istikametinde; fakat daha sonra kuzeydoğuya ve sonrasında da kuzeye dönerek, aldığım bilgiye göre Bafra yakınlarında Kızıl Irmağa dökülüyor. Sağımızda, doğudan bahya uzanan ormanlık dağlar yaklaşık 4 mil mesafedeydi. Vezir Köprü'den güney-40-bah açığı dayandığını gözlemlediğim yüksek sivri tepe, sıranın en yüksek noktalarından biri ve Yan, ya da İyan Kalesi, olarak anılıyor. Zirvesinde bazı harabeler olduğunu yeni duyuyorum. Strabon'un bu civardaki bir hisara verdiği isimle, Sagylium kalınlırları olabilir.²³⁷

²³⁷ Lib. xii. 560

Nehrin kuzey ya da sol yakasını şekillendiren kayalar volkanik peperit ve renk ve sertlikte çeşitlilik arz eden başka trakitlerin sayısız açılal parçalarını içeren dağılıabilen trakitten oluşuyor. Katmanlaşma izine rastlamadın ama renk değişimleri biraz kuzeydoğuya eğim gösteriyordu. Solumuzdaki Staular Çayı vadisinden ayrıldıktan sonra bilhassa kum ve molozdan oluşan bir başka tepeler dizisini geçip zengin bir vadiye girdik. Havza'ya doğru bir ırmağ buradan akıyordu. Sousemji köyünden geçip ırmağın karşısına geçtik ve Vezir Köprü ile Ladik yarı yolundaki Havza köyü ve hamamlarına ulaşana dek ırmağın rotasını takip ettik. Strabon'un^{23s} anlattığı ve tedavi özelliği isnat ettiği 8Eqna *Vbma* ı:ww <t>a(ıııııııı:ıııı (Psazemoniton sıcak su kaynağı) burası olmalı. Şu anda Bizans karakterinde harabe birkaç binadan, birkaç dükkan ve ahşap sundurmadan oluşuyor; diğeryandan civardaki hasta nüfus, tepe yamacındaki ağaç ve dallardan yapılmış kulübelerde yaşıyorlar. Etrafındaki dal ve çalılarda ıslak banyo kıyafetleri kurumaya asılı.

238 Ib.

	Saat		Saat
Havza'dan Amasya'ya	8	Ladik'den Amasya'ya	6
Havza'dan Ladik'e	4	Ladik'den Sonnisla	12
Havza'dan Marsuvan' a	4	Vezir Köprü'den Samsun'a	18
Havza'dan Kavak'a	8	Vezir Köprü'den Boyabat'a	18
Kavak'dan Samsun'a	8	Vezir Köprü'den Orhancık	12

geçerek Havza ırmağına birleşen ve sonra Amasya altından iris'e dökülen Sousacham Çayı adında çok daha büyük bir ırmak buradan akıyordu. Havza'dan bir buçuk mil kadar ilerde Kavak ve Samsun yolunu solumuzda bırakarak tepeleri çıkışa geçtik. Bu arada Karadağ adındaki uzak sıradağlar kuzey yoluyla doğuya yaslanıyor. Doğu yoluyla güneydoğu yönünde yanal bir vadiyi iki mil çıkılıktan sonra Gavurköy'e vardık. Sürücümüz yolunu kaybetmiş olduğu için oradan paralel bir vadiye doğru bir tepe sırlı geçmek zorunda kaldık. Daha sonra o vadiyi birkaç mil kadar çıkılık. Bu tepelerin zirvesinde taze meşe ağaçlarından meydana gelen geniş ormanlar uzak bir mesafeye kadar yayılıyordu. Aralarında hala ayakta kalmış birkaç yaşlı köknar ağacı bulunuyordu ve çok daha fazlasının perişan haldeki kök ve gövdeleri şu anda gelişmekte olan meşelerin ataları olduklarını gösteriyordu. İlk büyüyen ağaçlar kesildiğinde onları farklı türde ağaç ve bitkilerin takip ettiği; kendiliğinden olduğu belli monoton hayat döngüsüne Kuzey Amerika ormanlarında da sıkça rastlanmaktadır.

Bu ağaçlıklardan gün yüzüne çıkarak ki burada ikinci kez yolumuzu kaybettik, hafif doğuya eğimli açık hububat arazisinin karşısına geçtik. Ötesinde kendimizi yine ormanlık bir bölgenin içinde bulduk. Yönümüz genelde doğu-güneydoğu şeklinde, büyümekte olan köknar ve meşe ormanlığı içinden mükemmel bir yol boyunca ilerledik. İris ve Amasya altındaki ayaklarının balı sınırını oluşturan dağlık bölgenin merkezine yaklaştıkça yaban armudu ve kiraz ağaçları serpiliyordu aralarına. Bu dağ silsileleri köknar ormanlarıyla kaplıydı ancak çoğunu balta ve reçine yakıcısı büyük oranda tahrip etmişti. 9.30'da küçük bir ovaya girdik. Bir zamanlar ormanlık tepelerle çevrili geniş bir göl görüntüsüne sahipti. Tepeler sağ tarafta muazzam dağlara doğru yükseliyordu ve biz de oradan taşlı bir yolla doğudan batıya 10 mil uzanan ve genişliği 2-3 mil arasında değişen Ladik ovasına indik. Batı ucu, zengin otlaklar arasında çok sayıda doğal ince ağaç öbekleri içeriyor ve bu hali, çevresindeki ormanlık tepelerle resimsel ve parka benzer çok çeşitli manzaralar sunuyordu. Ova boyunca güneydoğu istikametinde iki millik sürüş bizi küçük ve sıkıcı bir yer olan fakat iki minareli büyük camisi sayesinde şehir olarak anılan Ladik ya da İladik'e getirdi. Ovanın güney sınırını oluşturan ve arkasında Ak Dağ adında başka ve daha yüksek sıradağların Amasya'ya doğru yükseldiği alçak tepelerin eteğinde kurulmuş. Şehrin hemen arkasındaki tepeler kuzey yoluyla doğudan güney yoluyla batıya doğru uzanıyor ve baklava biçiminde kütlelere ayrılan, kalın yataklı koyu kahverengi kumtaşı üzerine yaslanmış neredeyse dikey yarı kristalimsi siyah beyaz mermer yataklarından oluşuyor. Sayısız derin geçitlerle çaprazlanıyor fakat organik kalıntılar arayışım başarısız.

Şehirde yaklaşık 300 ev; biri iki uzun ve zarif minaresiyle dikkat çekici olan 2 adet cami bulunuyor. Tekiye (tekke) diye anılan bir kısmı çok eski

gorunuyor ve Türklerden aldığım tam olmayan bilgi çerçevesinde İstanbul'un ünlü Davut Paşası tarafından Fetik Sultan Mahmut il. onuruna yaptırıldığını ve şu anda da Sultan Mahmut il. Camisi olarak anıldığını öğrendim. Şehrin kıyılarında küçük başka bir Tekiye (tekke), veya ibadet yeri, sekizgen bir bina. Girişte iki mermer sütunu ve ayrıca girişi büyük bir taşla kapatılmış bir yeraltı mahzeni var.

Hava birkaç gündür serindi ve Boyabat'dan bu yana o kadar kapalıydı ki bir an için bile güneşi görememiştim. Bugün termometre saat öğlen birde sadece 67 fahr.; akşam 6.30'da 59'u gösteriyordu. Bu yüzden akşam ateşi reddedilemezdi; Küçük Asya'da, 2 Ağustos'ta olağan dışı bir durum. Akşam saatlerinde çiseli yağmura tanık olduk. Ağanın sözlerinden ovada, doğu istikametinde iki saat ilerde, Boğazköy Göl adında içi balık dolu küçük bir göl olduğunu anladım. Bana öyle geldi ki Strabon'un bahsettiği Stiphane Palus olabilirdi²⁴⁰ ve önemli kalıntılar bulacağımı umduğum Sonnisa yolu üzerinde kalıyordu. Ağa bana ayrıca, direk Sonnisa'dan Amasya'ya dönmek yerine Niksar ve Tokat üzerinden geçen rotayı gösteren bir yol rehberi verdi.²⁴¹ Ovadaki nehrin doğu istikamette Boğazköy gölüne aktığı da söylendi; arazi yapısı bunu biraz şüpheye düşürdü ama yönü belirleme şansım yoktu.

3 Ağustos Çarşamba. -Sabah 5. Termometre 57 dereceyi gösteriyor. 6.30'da Ladik'ten hareket ettik. Sürücüyü birlikte doğrudan Amasya yoluna girdik. Yol hemen hemen tam doğuya, kısmen ekili kısmen Çayır olan ovanın güney kenarından kıvrılarak ilerliyor. Etrafında Ladik valisine bağlı 24 köy olduğu söyleniyor. Tepelerdeki çalılar arasında çoğu yerde bol miktarda azalea pontica bitkisi fark ettim. Ladik'den 4 mil kadar sonra, Boğazköy gölü etrafında uzayan bataklıklara yaklaştık. Gölün adı ovanın kuzey tarafında küçük bir köyden geliyor. 8.30'da bu köy sadece çeyrek mil solumuzda bulunuyordu ve çevresi 5-6 milden fazla görünmüyordu; ancak etrafındaki arazi çok sulaktı. Saat 9'da ortalıkta su görünmüyordu. Bütün ova aşırı büyümüş yabancı ot, sazlık ve bataklık otu ile kaplıydı; ancak yoldan çimenli ovaya doğru sadece bir kaç yarda ilerleyince gördüm ki bütün arazi sular altındaydı ve derinliği kademeli olarak artıyordu. Önceki zamanlarda göl çok daha genişmiş gibi görünüyor fakat ova yatağının, özellikle göl tabanının, bitki örtüsünün büyümesi ve hızlı çürümesi ve çevre tepelerden buraya taşınmış moloz ve toprak birikimiyle daha önceki seviyesinden yukarıya yükselmiş olması muhtemeldir. Görüntüsü Strabon'un Stiphane Palus'u

²⁴⁰ Strabon, xii.p.560

²⁴¹ Bana verdiği rota şöyleydi.

	Saat		Saat
Ladik'den Sonnisa	12	Niksar'dan Tokat'a	9
Sonnisa'dan Herek	6	Tokat'tan Turhal'a	8
Herek'den Niksar	6	Turhal'dan Amasya'ya	12

olduğu konusunda beni ikna etti; fakat kral konutu olarak aktardığı Kızari, adındaki müstahkem mevki harabelerini nerede arayacağımı şaşırdım. Yakınlarda, Amasya bölgesini Ladik bölgesinden ayıran ve üzerine çıkmadığım bir kayalık sırt dışında harabe halinde bir kale filan ya da ona hakim olan bir tepe yoktu. Belki de Ladik kentinin arkasında yükselen yüksek kireç taşı kayası üzerinde konumlanmış olabilirdi ve eski bir hisar için iyi de bir konum teşkil etmiş olurdu; isimlerin benzerliği onu Ladik'in 3 mil kadar doğusunda bulunan yeni Kızıoğlu köyü yanına veya üzerine koymamıza sebep olmadığı sürece tabi.

Gölün kıyılarından ayrılırken, sağımızdaki tepelerde bulunan kereste fabrikalarından inen, odun yüklü birkaç arabaya denk geldik: ağaçlar bir feet genişliğinde 12 feet uzunluğunda kalaslara ayrılıyor. Kalası 5 para ediyor -Ladik'de fiyatı 10 para. 9.30'da güneydoğudan kendi ismindeki bir köyden gelen Kirpecik Suyu adında bir ırmağın karşısına geçtik. Ovanın uç kısmına ulaşınca kuzeydoğu yönünde oviden akan herhangi bir nehir olup olmadığını tepsisi etmek için doğu kıyısının etrafını dolaştım ve çok geçmeden gördüm ki içine dökülen birkaç ırmak dışında bu kısımda dışarı çıkan bir su yoktu. Sonuç olarak, şayet Ladik'teki Türklerin verdiği, nehrin ova içinde batıdan doğuya aktığı bilgisi doğru ise gölün sürekli içine dökülen suyun dışarı çıkması için açık bir çıkış noktası olamaz ki bu durumda yeraltı kanalları yoluyla kaçıyor olmalı. Fakat her şey bu varsayıma karşı; göl kıyıları, çevredeki tepeler ve vadinin meydanaındaki eğimi batıya doğru, ek olarak, dün sabah geçtiğimiz nehirlerin gözle görülebilir biçimde yönleri göl sularının batı ucundan dışarı dökülmesi gerektiğini kanıtlıyor ve bu yüzden ova nehrinin doğudan batıya akması gerekiyor.

Nihayet, bu ilginç ama kapalı oviden ayrılarak karaağaç, gürgen ve kayın ağaçlarıyla kaplı güneydoğu yönündeki tepeleri çıktık; sol tarafta da çok sayıda ince köknar ağacı vardı; bunların kereste haline getirilmesi yanından geçtiğimiz atölyelerin esas işiydi. Bu sırtın zirvesinden güneydoğu yönünde, muhteşem ormanlarla eteklenmiş şahane ve çimli kayranlar arasından indik. İnişin sonunda, günün geri kalan yolculuğumuzda resmetmeye değer ve kayalık vadisini izledikçe dereceli olarak hacim ve büyüklükte artan ve ileride Sonnisa üzerinden İris'e dökülen Sepetli Suyu adında bir ırmağa ulaştık. Irmak boyunca yaklaşık 3 mil daha indikten sonra Sepetli Boğaz adı verilen dar bir boğaza geldik. Epeyce kristalimsi fakat çok kolay dağılabilir durumda ve uzatılmış felspar kristalleri içeren yeşilimsi kahverengi kara taş kütlesiyle şekilleniyordu. İkinci tabaka içindeki dışa çıkıntısı, civardaki yatakların eğimlerinin, yükseltilerin, burulmaların ve yer değiştirmelerin önde gelen sebeplerinden biri olmuş. Vadinin aşağısına doğru tabakanın eğimi Ladik yakınlarında olduğu gibi güneybatı yerine güneydoğu yönünde; bu antiklinal, belki de quaquaversal eğimin sebebi de yukarıda bahsettiğim

volkanik kayaların dışı uzaması olmuş olabilir. Sayısız kuvarz çakılları ihtiva eden sert konglomera blokları bazı üst oluşumlardan koparak vadide bulunurken, buradaki yataklar kolay ayrılabilen kayalarla birleşmiş yoğun gri kireçtaşından meydana geliyor. Bir mil ilerde vadiyi terk edip geceyi geçireceğimiz köye varmak üzere soldaki tepelere girdik. Saat 12'de kasvetli Distekköy'den geçtik. Ardından kavruk meşe ağaçlarıyla beneklenmiş engebeli bir arazi üzerinden Sepetliköy'e 1 gibi ulaştık. Sağda altımızda zengin bir ova, diğer yanda verimsiz bir kireçtaşı kaya sırtı, bu verimli derenin kuzey sınırını oluşturuyor. Köye vardığımızda sadece kadınlara rastladık. Erkeklerin tamamı hasat kaldırmakla meşguldü. Hatta guruba öncülük eden tatar, erkek birilerini bulmaya gitmişti ve bu arada biz de yakıcı güneşe maruz kaldık. Saat öğlen 2'de termometre 83 fahr. Bir saat içinde kuzeydoğudan kuvvetli bir rüzgar esti ve termometreyi 75 dereceye kadar düşürdü.

Edinebildiğimiz tek konak köyden 100 yarda kadar mesafede yıkık dökük ahşap bir bina görüntüsündeki cami girişi ve iç kısmıydı. Gün boyunca kemer altı gölgesinde durdum fakat gece içeri girmek zorunda kaldım. Ancak içerde de rüzgar, açık pencere yanlarından binlerce delikten içeri ahliyordu. Zemin, tohum için kurumaya bırakılmış bezelye, burçak ve benzeri ürünlerle kaplıydı. Akşama doğru adam ve sığırların işlerinden ve meralardan dönüşü eğlenceli bir görüntüye sahne oluyordu. Hayvanlar caminin önündeki çimenlikte toplanırken evlerinin dışında neredeyse hiç görünmeyen genç Kızlar bol pantolonları üzerinde kırmızı jüponlarıyla ve kafaları üzerinde beyaz mendillerle koşuyorlar, hayvanları toplayıp ayrı ayrı ahırlara sürüyorlardı. Bu köy, arsa ve topraklarıyla birlikte babasının Derebeyliği zamanında kazanılmış, Osman Paşaya ait bir çiftlik. Köy sakinleri bu araziler için belli bir kira bedeli ödüyorlar ancak komşu köylerdeki araziler yaşayanların kendilerine ait ve onlar için sadece genel harç ve vergilerini ödüyorlar.

4 Ağustos, Perşembe. - Altıyı birkaç dakika geçerken Sepetli'ye hareket ettik. 6 mil boyunca sürekli ırmak kenarında kalarak doğu yoluyla güneydoğu istikametinde vadiyi indik; vadi gittikçe genişledi, tepeler alçaldı ve ekim arth, ceviz ve çınar ağaçları ovayı sardı. Dikkatli sulama yöntemleri sayesinde sağlam bir mısır mahsulü arazide olgunlaşıyordu. 8 çeyrekte doğu yoluyla güney istikamette tepelerdeki dar bir aralıktan iris vadisine akan ırmağı terk edip güney batıya eğimli açık bir hububat arazisinin karşısına geçtik. Daha sonra, Sonnisa'nın iki saat doğusunda İris ve Lycus birleşmesinin gerçekleştiği ovanın kuzeybatı sınırını oluşturan tepelerde mevzilenmiş Sonnisa köyüne hafifçe indik. Bu bakımdan bu ovanın Strabon'un bahsettiği eski Phanaroëa olduğunda şüphe yok; şu anda 4 bölge ya da kantona ayrılıyor, yani Herek, Taşova, Sonnisa ve Caraioka, fakat adı genelde Taşova ile

anılıyor. Iris'in yönü buradan görüldüğü kadarıyla güneybahdan kuzeydoğu istikametinde.

Sonnisa'da harabe bulma beklentilerim yine karşılanmamıştı. Kullanımına devam edilen eski bir Türk hamamı, neredeyse enkaz halinde ilk çağlara ait bir cami ve tanımlayamadığım fakat Türk yapımı olduğu aşıkâr taş bina ve etrafa dağılmış sütun parçaları, buranın övünç dolu eski kalıntılarını meydana getiriyor. Birleşmiş Lycus ve iris ırmaklarının oviden dışarı çıktığı aşağıdaki vadide Boğaz Hisan Kalesi denilen bazı harabelerin olduğu söylendi. Ancak, Eupatoria ya da Magnopolis olmamasından endişe ediyordum. Ayrıca pozitif olarak inandırılmışım ki ova içinde kendi başına var olan harabe yoktu çünkü onu gizleyecek çok az ağaçlık vardı. Ovanın tamamı, önceki Derebeylerinden biri, Herek'de oturan Hacı Oğlu'na aitti. Amasya'ya dönmek yerine Ladik Ağası'nın bana verdiği rotayı takip etme ve Herek ve Niksar'a giderken Boğaz Kaleyî görme kararı aldım.

Atların eksikliğinden dolayı biraz zaman oyalandığım Sonnisa'da yapışım sorgulamalara yanıt olarak ovadaki en iyi sürülmüş arazinin 7-8 kat ürün verdiğini öğrendim. Buğdayın kilosu, burada 16 batmana eşit, 20 kuruştu. Phanaroea'yı anlarken Strabon ı':i\môq:ım:ov rı:r:bu:ıv (zeytinyağı ovası) adımı veriyor;²⁴² Orada günümüzde ekili olsa da olmasa da zeytin yetişmiyor; artı, yüksekliğinden ve konumundan dolayı bu ovada daha önce yetişmiş olduklarından da şüphe duyuyorum. Strabon'un aynı sıfatı kullandığı ve günümüzde yine aynı şekilde uygun olmayan başka bir bölgeyi de burada anmak istiyorum. Sonuç olarak kanaatimce, coğrafyacı sadece buranın bol miktarda en faydalı meyvelerin yetiştiği verimli bir ova olduğunu söylemeye çalışmış.²⁴³

Öğlene kadar Sonnisa'da kalmamıza rağmen gökyüzünün sürekli bulutlu olması güneşin meridyen yüksekliğini almama engel oldu. Gün ortasında ovaya indik. Solumuzda dağılma halindeki trakitten oluşan kayalık bir dağ duvarı, sağımızda Sepetli vadisinin güney sınırını meydana getiren dar tepe uzantıları. Ovaya geldikten sonra 3 mil boyunca solumuzdaki tepe eteklerinden tam doğu yönünde ilerledik. Diğer yandan sağa doğru verimsiz bataklık arazi üzerinde yaban asmaları söğüt ağaçlarının düğümlü dalla-

²⁴² Strabon, xii.p.556

²⁴³ Aşağıdaki mesafeler burada konakladığım ev sahibi tarafından verildi:

	Saat		Saat
Sonnisa'dan Amasya'ya	12	Sonnisa'dan Samsun'a	24
Sonnisa'dan Niksar'a	12	Sonnisa'dan Çarşamba'ya	18
Sonnisa'dan Herek'e	4	Sonnisa'dan Taşova'ya	4
Sonnisa'dan Tokat'a	14		

rı çevresinde bereketli biçimde büyümüş; söğüt ağaçlarının yanında ılgın ve kara ayitler ve tepelere doğru daha kuru ağaçlarla birkaç yaban armudu var.

Saat 1gibi Iris yakalarına geldik. Zamanımızın bir kısmını ırmağı geçebilecek bir yer aramakla geçirdik. Sonunda Sürücü, Lycus ile birleştiği noktanın biraz yukarısında suya daldı. Biraz zorlanarak da olsa karşı kıyıya ulaştık. Sonrasında Boğaz Hisar Kalesi vadisine inmek için güneydoğudan akan Lycus'u da geçmek zorundaydık. Bunu dönüşümüzü beklemesi için yükümüzü bırakarak gerçekleştirdik. Birkaç payanda kalıntısı iki nehir kavşağının altında ve geçidin başlangıcında eski bir köprüyü işaretliyordu. Strabon'a göre burada, nehirlerin birleştiği yerde ve Phanaroea ovasının merkezinde inşa edilmiş Eupatoria ve Megalopolis harabelerine ait izler bulmayı bekleyebiliriz.²⁴⁴ Zengin Phanaroea ve arazinin bu kısmı ile ilgili Strabon'un anlatımından daha doğrusu olamaz; fakat tarihi bir şehir kalıntıları için boşuna bakınıyordum ve nehre sarkan ve çoğu yerde sert olan kayaların yontulmuş olduğu yol boyunca kuzey istikamette vadiden aşağıda devam ettik. Vadinin ortasında sağlam ve tek başına duran bir tepe üzerine yapılmış, dik ve yılankavi bir yolla çıktığımız kaleye vardığımızda, çok eski bir tarihe ait olmadığını çok geçmeden tespit ettim; bu yüzden biraz gecikmeden sonra adımlarımızı geri takip ederek ve Lycus'u geri geçerek Herek Kasabasına, güney-güneydoğu yönünde 8-9 mil kadar ovanın karşısına geçtik. Burada da eski zamanlara ait bir iz bulamamakla hayal kırıklığına uğradım. Yol bazen, bataklıklardan fırlayan tuhaf biçimde kaba görünümlü pelikanları rahatsız ettiğimiz Lycus yakalarına yakın yerden ilerliyordu. Ovadaki, kademeli olarak güneye doğru yükselen çok çeşitli bentler nedeniyle, Iris ve Lycus'un daha önceki bir zamanda şu an işgal ettikleri yerden farklı kanallardan aktıkları ve de o zamanki kavşaklarının şu anki buluştukları yerden daha güneyde buluşuyor olması ihtimal dahilindedir. Bu varsayıma dayanarak, ovanın kuzey bölümünün son yüzyıllardaki aşırı büyük erozyonu, Eupatoria kentinin bütün eserlerinin yok olmasının izahatı olacaktır. Öte yandan, yatay tabakalar içindeki bol kum ve moloz yatakları ovanın kuzey ve kuzeydoğu sınırları boyunca uzuyor. Döküntü malzemesi çevre tepelerden yıkanarak gelmiş ve birbirinden ayrı dağlar ve tepeler oluşturarak daha büyük vadilerin ağızları karşısında birikmiş.

Muazzam dağlarla çevrili bu zengin ve yatay ovaya, bir zamanlar arasındaki dağ bariyerini ve Çarşamba ovalarını parçalamış bazı sarsıntılara suyu boşaltılmış eski çağlara ait bir göl olduğu fikrini benimsemeden bakmak mümkün değildir. Ne ilginçtir ki, Türklerin bu ovanın bir zamanlar göl ya da deniz olduğu ve gemilerin yüzdüğüne dair ananeleri olduğunu öğrendim. Köprünün altındaki boğazda daha önce büyük bir zincir asılı oldu-

244 Strabon, lib. xii. c.111

ğu iddiasında bulunuyorlardı ve rehberlerimiz o zincirin kayaların hangi kısımlarına bağlı olduğunu gösterdiler. Deri parçalarının bağlandığı ve bu şekilde suyun göl oluşturması için muhafaza edildiği daha küçükleri de bu zincire asılıymış. Bu olayın ne zaman gerçekleşmiş olduğunu düşünüldüğü konusunda bir şey öğrenemedim; hikayenin efsanevi bölümlerinden yoksun olduğu düşünülerek, yaratıcı kabiliyeti olmayan Türklerin böyle bir düşünceyi tasavvur etmiş olmaları dikkate değer. Herek'e yaklaşırken kasabanın yanındaki bahçe ve tarlalara gösterilmiş özen ve tarımdan ve çit sırası şeklinde büyütülmüş ince meşe ağaçlarından etkilendim.

5 Ağustos, Cuma. - Bugün Pazar ya da alışveriş günüydü. Niksar istikametinde şehrin içinden atlarımızı sürerken satış için sergilenen ve adam gibi imal edilmiş 4 bacaklı çok sayıda sandalye gördük. Bunların evde kullanıldığını hiç görmemiştim. Köylülerin bunları ne amaçla yaptıklarını tespit etmem uzun sürdü. Doğunun başka bölümlerinde olduğu gibi küçük Asya'da da harman, keskin taşlarla yapılmış kalın bir tahtanın saman üzerinde çekilmesi ile dövülüyor. Hatta baskıyı arttırmak için genelde bir iki çift adam ya da delikanlı tahtanın üzerine çıkıyor; lakin dengelerini sağlamaktaki zorluğun yanında bu işlem yorucudur da bu yüzden buldukları gibi bir sandalyeye otururlar.

Saat 7'de Herek'ten ayrılarak tekrar Lycus yakalarına ulaşana kadar 4 mil boyunca oviden ilerledik. Tüketilenin büyük kısmı Canik vilayetinden gelmesine rağmen bu civarda epeyce tütün üretiliyor. Kasabadan iki mil kadar ilerde Herek'e gitmek üzere komşu topraklardan toplanmış iyi görünümlü bir gurup genç adamla karşılaştık. Aralarından belli miktarda acemi asker seçilecekti. Sekiz buçukta Phanaroea'nın batı ucuna geldik ve burayı Niksar ovasından ayıran ve içinden Lycus'un az büyümüş kocayemiş, sandal, kızılıçık ve benzeri güzel çalılar ve çam ve meşe ağaçları ile kaplı dik ve ormanlık yakaları arasından yılankavi bir vadi boyunca akarak yol aldığı kayalık bir dağ sırtını çıktık. Yol nehrin sol yakasından, sarkık kayalardan açılmış dar bir patika üzerinden güney yoluyla doğu yönünde birkaç mil boyunca devam etti. Tepeler genelde kireçtaşı fakat kimi yerlerde kara taş ve diğer volkanik kayalar ortaya çıkıyor. Kuzeydoğu Paryadres dağ silsilesini Lithrus ve Ophlimus ile bağlıyor görünen sırtın yükselme ve yarıma sebepleri bunlar olsa gerek.

Buruşuk tabakalanması çok belirgin kireçtaşı tepelerine çıkmak için, sarp ve kayalık bir dere yatağı içinden akan nehir yatağını saat 9.30'da terk ettik ve bir dizi tepe ve kısmen ağaçlık derin vadiler geçtik. Solda kalan Küçük Kouera köyüne 10.30'da vardık; bu esnada sağımızda çok daha büyük köy kalıntıları ile kaplı ayaklanmış bir tepe duruyor. Burada Strabon tarafından Eupatoria ya da Lycus ve iris bağlantı noktasından Paryadres dağlarına doğru 150 stadya uzağa konulan Cabria mevkiini gösteren işaretlerin

peşindeydim. Civarda bilinen bir harabe yoktu ama bu mesafeye yaklaştıkça Koeera, ya da Kobera, ile Cabira arasındaki benzerliklerden yola çıkarak varsayımlarda bulunmaktan kendimi alamıyordum.

11.20'de Niksar ovasına indik ve derhal korkuluksuz yüksek bir taş köprüyle Lycus'un karşısına geçtik. Köprünün kendisi ya Türk ya da Bizans orijindeydi fakat daha eski zamanlara ait bina parçalarıyla inşa edilmiş. Temelde çalışılmış büyük bir mermer bloğu üzerinde 68 no'lu yazıtı buldum. Bazı harflerin ve sözcüklerin şekli Roma işgaline müteakip yazıldıklarını gösteriyor. Köprüyü geride bıraktıktan sonra, nehir sağımızdan yola yakın ya da ova merkezine doğru uzaklaşarak akarken Paryadres Dağı eteğinde tam karşımızda duran Niksara doğru güney yoluyla doğu yönünde ovayı geçtik. Solumuzdaki tepeler bir iki mil arasında değişen uzaklıklarda. Yan kenarlarındaki ekim sınırı, gölcül çökelti ve dağ selleriyle taşınmış moloz sahasını belirgin biçimde gösteriyor. Vadilerin bütün kıvrımları doldurularak çizilebilir. I.I.S'te, Niksar vadisinden ovaya taşınmış birikinti üzerine kurulmuş kasabaya doğru hafif bir çıkışa başladık. Phanaroea gibi bu ovada bir zamanlar büyük bir içdeniz veya göl olduğunu gösteren kusursuz kanıtlar taşıyor; güçlü bir nehrin sürekli hareketiyle aşınmış yüksek bir dağ sırtı ile Phanaroea'dan ayrılan bir nevi Üstün göl. Kara taş döküntüleri ve diğer volkanik kayalar ovayı çevreleyen bereketli talusun başlıca malzemesini oluşturuyor. Bitişik tarlaların hudutlarını belirlemesi için buradan taşlar götürülüyor. Lycus'a doğru ovada sulamanın mümkün olduğu her yerde mısır yetiştiriliyor.

Kasabaya girerken özenle işlenmiş Pers ve Arap mimari tarzında birkaç cami ve büyük bina harabelerine rastladım. Bir çeşme yanında kırık bir lahit deşifre edemediğim bir yazıt izleri taşıyordu. Şehrin kuzey tarafındaki yoldan aşağı doğru vadi ağzına mevzilenmiş düz çatılı evler ve bahçelere baktık; büyük bir alanı işgal eden kale kuzeyde, tepe yamacında duruyor. Uzun ve dağınık bir kütle. Farklı zamanlarda inşa edilmiş fakat şimdiki hali bilhassa Türk usulü. İç ve dış duvar girişlerinde daha eski binalara ait olduğu görünen birçok büyük taş bloğu bulunuyor. İki tanesinin üzerinde önemsiz yazıt parçaları buldum AAMITPIA ve YNTIA. Kale doruğunun yakınındaki duvarlar arasında görünüşte Roma yapımı sağlam işçiliğe sahip 3 adet kemer içeren ve harabeleri üzerinde yeni hisarın dikilmiş olduğu eski zamanlardan büyük bir yapıya ait güzel bir ön cephe kalıntısı bulunuyor. Civarda- ki bir çeşmede, hayvan mücadelesini, daha ziyade bir keçiyi yutan iki aslanı temsil eden bir kabartma; yanında duvara işlenmiş çok kaba yontularda 4 adet taş, ikisi hayvanları, ikisi insanları simgeliyor ve bunlardan birinin demirci olduğu görünüyor. Kaleye su temini bir su kemeri ile yapılıyor. Bir kısmı hala kullanımda, yıkılmış kısımları ahşap borularla tamir edilmiş.

Niksar'ın, eski Neocaesarea'nın modern temsilcisi olduğu şüphe götürmez. Ancak konumu Erzurum-Tokat anayolu üzerinde olmasına rağmen haritalara eksik yatırılmış. Aşırı biçimde güneye ve Lycus ve Iris bağlantısının çok uzağına konulmuş. Cramer'in haritasında bu mesafe 60 milken Arrowsmith'inkinde 47 mil; haliyle birincisi doğal olarak Strabon'un bu şehirle Neocaesarea arasında Eupatoria'dan sadece 150 stadya mesafede olduğunu söylediği Caqira'nın yerini belirliyor. Yine de bu mümkün değil çünkü Niksar Eupatoria'nın tahmin edilen mevki Herek'den 21 milden daha uzak değil; dolayısıyla Niksar'ın Neocaesarea'ya ek olarak Cabira'yı da temsil ettiğini tahmin ederken tereddüt etmiyorum; Cramer kabul etmese de, Mannert^{24s} da böyle bir fikre kapılmıştı. Strabon,²⁴⁶ Cabira'nın Lycus yakalasında Paryadres eteklerinde kurulmuş olduğunu, bir değirmen çarkı ve maden ocağının yanı sıra Mithridates'in bir sarayı olarak devam etmiş olduğunu ve sonradan Sebaste ya da Sebastopolis olarak anıldığını belirtir. Ve şimdi, Niksar, Herek'den 21 mil ve Lycus ve Iris bağlantısından yaklaşık 27 mil uzakta olmasına rağmen, burası ile iki nehrin kavuştuğu yer arasında tarihi bir şehrin var olduğuna dair herhangi bir iz bulunmadığı bir nokta yok. Bu varsayım, bu iki yerin, Cabira ve Neocaesarea'nın, aynı yazar tarafından hiçbir yerde bahsedilmediği gerçeğiyle daha olası hale geliyor. Cabira'ya Pompey tarafından Diopolis adı veriliyor ve ardından Kraliçe Pythodoris tarafından Sebaste olarak anılıyor. Bu isim değişikliği, kendi dolaşımında Neocaesarea adıyla tanışmamış Strabon tarafından yazılmadan önce gerçekleşti. Bu isim sadece daha sonraki zamanlarda yazarlar tarafından anılıyor. Pliny, Lycus nehrinin oradan aktığını söyler; Hristiyan yazarlar da orayı metropolit piskoposluk olarak tanımlarlar; bu yüzden en son adı bu olmuş ve gelecek nesillere tek başına aktarılmıştır ki şu anda da öyle biliniyor.

Dahası, Niksar'ın durumu ve kalıntıları, Mithridates meskeni ve sarayı hakkında okuduklarımıza dikkat çekici benzerlikler taşır ve konumu Mithridates Savaşı sırasında Roma eyaletlerinin bu kısmında vuku bulmuş tüm askeri operasyonlar için önemli bir yer olmasını sağladı. Bol su sağlanan zengin ve bereketli bir ovayla dar ve üretken bir vadiye hakim olan bir saray veya kale Mithridates'in krala yakışır konutmekanını belirlemek için gerekli bütün koşulları tamamlayacaktır.

Strabon tarafından Cabira civarında olduğundan bahsedilen diğer bir önemli yer, oradan 200 stadya uzakta, dikine bir kaya, tepesinde bir çeşme, dibi derin bir nehirle yıkanan bir hisar ve Mithridates'in en konuk sevmez bölgede kurulu müstahkem mevkielelerinden biri olarak tanımladığı Kae-nonkhorion'dur. Bu yeri dikkate aldığım da ev sahibimden öğrendim ki,

24s Mannert, *geogr.*, tom.vi.p.11, p.473

246 Lib.xii.cap.3, p.556

Niksar-Sivas yolu üzerindeki Niksar'dan yaklaşık on dört saat uzaklıkta, her yanında neredeyse girilemez, dikkate değer biçimde yüksek ve dikey bir kaya bulunuyor. Çok yüksek oluşundan dolayı Yıldız Taş adı verilmiş. Zirvesinden bir su akıntısı var ve tabanında Yıldız Çay adında bir ırmak akıyor. Bu tasvir, Strabon'un açıklamasıyla tam olarak uyuyor ve hatta Niksar ya da Cabira'dan mesafe bile çok yanlış değil, çünkü yol dağlık ve kötü olarak anlatıldığı için iki milden fazla saat tahmini yapılamıyor.

6 Ağustos, Cumartesi. - Niksar'dan Tokat'a dokuz saat. Şehirden ayrıldığımız gibi hızlı bir akıntı yatağı boyunca ve bol su alan bahçeler arasından ovaya indik. Güneybatı yönündeydik ve çok geçmeden ova merkezine iki koldan akan Lycus'un karşısına geçtik ve ardından aynı yönde karşısına 3-4 mil kadar devam ettik. Çoğu kısmı hala ıslak ve bataklık gibiydi. Birkaç yerde pirinç yetiştiriliyordu; havanın sağlıklı olduğu söyleniyordu ve Niksar, henüz sıtma hastalığından kurtulmuş değildi.

8'den kısa zaman sonra bazı alçak tepelere ulaştık ve aralarından geçerek muhtemelen eskilerin Kolopene bölgesi olan Niksar ovasının batı hududunu teşkil eden tepeler içinden derin ve ormanlık bir vadiye girdik. 8.30'da geçtiğimiz Denekse köyü sağımızda kalıyordu. Daha sonra yönümüzü batıya çevirdik. Tırmandıkça manzara her bir saniyesinde daha şahane bir hal aldı, her ikiyandaki kayalık uçurumlar kule gibi epeyce yükseliyor, tepeler daha ince ağaçlarla kaplanıyordu. Yukarıda bahsi geçen köyün yanında sulama amaçlı çok sayıda kanal içine yöneltilmiş küçük bir ırmağın bir o tarafına bir bu tarafına geçtik. Kayalar büyük açıda güneye dalan kireçtaşı ve killi şistlerden meydana geliyor.

9.30'da, her iki yanında, belli bir mesafede iki yüksek sıradağın (muhtemelen eski zamanların Lithrus ve Ophlimus'u) bulunduğu yükseltilmiş bir ovaya geldik; sağ tarafta Herek'in güneyine doğru uzanan Kemer Dağı ve sol tarafta, sağımızda kalan küçük bir köyden ismini alan Oktap Dağı. Bu ova, iris ile Lycus arasında bir su seti oluşturuyor. Zirvesinde yüksekliğine rağmen mısır ve pamuk fark ediyorum. Saat 11'de ormanlık tepeler arasından mükemmel bir yolla iris vadisine doğru iniyorduk. Bu yol İstanbul ile Persia'nın kuzey kısımları ve Armenia arasındaki başlıca kara ulaşımını teşkil ediyor, başka yol yoksa tabi. Küçük Asya boyunca görmüş olduğum yolların çoğuna göre hem görünüm hem de genişlik olarak çok üstündü.

11.30'da burada Tokat suyu denilen doğu-güneydoğudan akan Iris'i ilk kez gördük. Meridyen gözlemi için durakladıktan sonra, içinden akarken nehrin genel yönünün güneybatı olduğu tarıma elverişsiz ve verimsiz bir ovaya indik. Yolumuz, bu ovayı Gümenek ovasından ayıran kayaların içinden nehrin kendine bir geçit yaptığı bir nokta etrafından dolandı. Solumuzdaki nehir şiddetli akıyor ve Tokat'ın kullanımı için büyük miktarlarda yakacak odun sürüklüyordu; odunları yüzer halde tutmak ve nehrin hangi sığ

noktalarında takıldıklarını izlemek için birkaç adam görevliydi. Bu, Türkler arasında gördüğüm doğanın güçlerinden faydalanmak ve kendi avantajlarına çevirmek konusundaki hazır oluşun belki de tek örneği idi.

6 mil aşağıda, Helenistik görünümlü muhtelif taş blokları içeren bir Türk mezarlığı ve nehir yakınında incelemek için saphığım harabelerle kaplı alçak bir tepe dikkatimi çekti. Duvarlara gömülmüş çeşitli friz ve mermer sütun baştabanı parçaları buldum. Diğerlerinden daha iyi korunmuş bir bina, kare şekli ve üzerine kemerli 8-9 odası ve yuvarlak brike taşlarla inşa edilmiş olmasıyla dikkat çekici. Her ne kadar şu an var olan yapılar daha yakın bir zamana ait olsa da tarihi bir şehri işaret ettiklerine fazla şüphe yok. Tepe eteğinde Roma yapımı gibi görünen bir köprü kalınsı mevcut; en uçtaki iki kemer kusursuz, ortası yıkılmış ve daha sonra tahtalarla tamir edilmiş. Adı Gümenek Köprü ve o yer de Cramer'in yazdığı gibi Komanak değil Gümenek.²⁴⁷ Kalıntılar kusursuz olmasalar da, Strabon tarafından, Daximonitis üzerinde, bahdan doğruya doğru akan Irisle sulanan zengin ve verimli bir ova içinde; Phanaroea'nın üzerinde tasvir edilen Comana Pontica mevkiini göstermesi için yeterli.²⁴⁸ Ayrıca Nyssalı Gregorius'un 'Life of Gregorius Thaumaturgus' eserindeki yazıların birinde Comana'nın Neocaesarea'dan çok uzak olmadığını öğreniyoruz; aslında ona *noilLv aa'Cuyn'Cova* adını veriyor; Neocaesarea o zamanlar *XOQU<fl""] naariç Tfiç*, bütün çevrenin merkeziydi.²⁴⁹

Gümenek'in yaklaşık bir mil bahsında yol kenarında büyük bir mermer kütlesi var. Yukarıdaki yüksek tepelerden kopmuş izlenimi veriyor. 50 fitlik bir küp iki tarihi mezar oluşturmak için oyulmuş. Birinin girişi üzerine, bir tapınağın ön cephesini temsil eden kaba bir yontma gerçekleştirilmiş. Persia yolculuklarının birinde burayı geçen Tavernier da onu anlatmış ama daha hayal meyal biçimde; civardaki Hristiyanların isteğiyle, St. Chrysostom'un sürgünü sırasında buraya sığındığını söyler. Sağdaki tepeler zinciri; killi tortulu şist yataklarıyla desteklenen yarı kristalimsi kireçtaşından meydana geliyor. Mezarla ilgili bu iri kaya parçasını geçtikten sonra sayısız kalseduan damarlarıyla geçişmiş bir çıkıntı ya da kara taş veya yeşil taş sırtının karşısına geçtim. Batı-güneybah istikametinde ilerlerken Gümenek harabelerinin 3 mil aşağısından Iris'i yürüyerek geçtik. Niksar yakınlarındaki Lycus'dan çok daha düşük seviyedeki su hacmini düşündüğümüzde şaşırtıcıdır ki ismini iki nehrin birleşmesinden sonra korumuş olması gerekmektedir. Nehrin yakalarından ayrılarak ve kayalık tepe omzu etrafında dolanarak, Tokat'ın bulunduğu yanal bir vadiye, güneye doğru çıktık ve çok geçmeden batı tarafta kireçtaşı kayalardan oluşan dik bir sırtın üzerine şahane bir şekilde

²⁴⁷ Asia Minor, vol.i. p.309

²⁴⁸ Strabon, lib.xii.cap.iii. pp.547-560.

²⁴⁹ Gregor. Nys. inVit. Thaurmat., p. 561. Wesseling ad Hieroc. Synecd., p.703.

kurulmuş harabe kaleyi fark ettik. Hemen arkasında göze çarpan şehrin tamamı: görüntüsü muhteşem, düz çatılı evleri kendilerini kuşatan evlerin üzerinden ortaya çıkıyor ve değişik yönlere ayrılan 3-4 vadiden yukarı uzanıyorlar.

Tokat'ın adı, misyoner anılarında, kesintiye uğramamış emekleri neticesinde bünyesi tükenmiş Henry Martyn'ın son nefesini verdiği yer olarak sevdirmektedir. Zamanında bu durumdan haberdar değildim. Ticari girişimleri ve imparatorluğun bu bölgesindeki Türk sanayisinin ana koltuğu olarak ünlü Tokat'a büyük merak duygularıyla girdim. Şehrin içi yoksul ve kirli, evler genelde güneşte kurutulmuş ve kısa zamanda parçalara ayrılan çamur briketlerden yapılmış; caddeler dar ve kirli ve sert taştan yapılmış büyük bir yapı olan Bezestan dışında diğer çarşılar zayıf ve yetersiz. Nüfus hakkında farklı bilgiler geliyor, biri 8 bin ev olduğunu, bir başkası, vali sa- vaşçısı 8 bin Türk ve Yunan ile Ermenilerden oluşan 10 bin racadan meydana geldiğini söylüyor. Ermeniler kalabalık ve 1200 ile 1500 arasında evleri var fakat nüfusun 20 bini aşacağını sanmıyorum.

7 Ağustos, Pazar. -Ermenilerin yakın zamanda şehrin merkezine inşa ettikleri kiliseyi ziyarete gittim. Çeşitli resimler de içeren büyük ve hoş bir bina. Saygıdeğer müvekkile de uğradım. Kendisini rahip kardeşleriyle müzakere ederken buldum. Bir hekim ya da doktor değil de "Milordo" adını verdikleri sadece bir gezgin olduğumu öğrendiklerinde tamamı epeyce hayal kırıklığına uğramıştı. Tokat'ta yanmış briket ve taştan yapılmış dayanıklı binalar, birkaç tane güzel eski han bulunuyor fakat evlerin çoğu gibi son zamanlara ait olan binalar çamurdan inşa edilmiş. 15 camisi bulunuyor. Birinin adı Eski Cami; Arap tarzında yapılış düzgün fakat çok eski bir bina. Cami dairesel. İki kanadı ve çeşitli renklerde mermerden yapılmış bü- yük bir girişi bulunuyor.

Batı tarafında yüksek kireçtaşı tepeler dizisiyle sınırlandırılıyor ve iki adet haşın ve nerdeyse düşey sivri tepe tarafından komuta ediliyor. Bu iki tepe, Türklerin mezar taşı olarak kullandıkları, büyük dilimlere ayrılan, bazıları son derece sert ama çatlayıp yarılabilen, killi şistler üzerinde yatan kristalimsi mermerden meydana geliyor. En güneyden bakış açısı bütün şehre yukardan bakacak kadar geniştir. Hanları, camileri, minareleri, bağ ve bahçeleri birkaç vadinin birleşmesiyle meydana gelmiş boşluğu dolduruyor ve kısmen de yukarı doğru yayılıyordu. Ama beni en çok şaşırtan şey, en iyi mermerden oluşan dağların tam ortasına kurulmuş böylesine büyük şehrin tümüyle toprak, güneşte kurumuş briket ve tahtalardan inşa edilmiş olmasıydı.

Ermeni mahallesi ve çarşıları geçerek kuzeyde bulunan, Bizans İmparatorluğu'na ait kale harabeleri ile taçlanmış kayaya vardım. Üzerinde bulunan burç duvarı ve kule kalıntı parçaları ile dik ve kayalık sivri doruklar

şahane bir görüntü üretiyordu . Uçurumun güneyinde birkaç doğal ve suni mağara bulunuyordu . Bazıları mezarlara ait olabilir. Kayanın yarı yolunda Ünye Kalesindekilere benzer biçimde dağ merkezine sokulan o önemli merdivenlerden birini buldum fakat o kadar bozulmuştu ki ip ve ışık olmadan inmek mümkün değildi. Rehberim bunun su temin etmek amacına hizmet ettiğini söyledi fakat daha ziyade hem daha iyi savunma hem de kayanın dikliği sebebiyle eski bir giriş gibi duruyordu. Manzara diğer yöne bakıldığında da mükemmeldi. Ayrıca, bağ ve bahçeleriyle iris vadisine yukarıdan bakıyordu . En dikkate değer ürünleri, ünü İstanbul'a kadar uzanan Angora armutlarından dahi daha leziz ve daha yumuşak Tokat armutlarıydı. Şehrin güneydoğusuna doğru Sivas yolunun tepelere doğru kıvrılışı görülebiliyor. Buraya Sivas'tan gelmiş olan Fontanier Tokat'a ulaşmadan bir mil önce tahta bir köprüyle Iris'i geçtiğini söyler fakat Iris bir buçuk mil kuzeydeki ova içindedir. Dolayısıyla bu nehri şehrin kanallarından akan ve bahçeleri sulamaya yarayan ırmakla karıştırmış gibi görünüyor.

8 Ağustos, Pazartesi. - Bakır madenlerini ziyaret ettim. Sivas'ın ilerisinde Tokat'tan 12-14 günlük yolculukla varılabilen Kaban maden ocaklarından kaba durumda buraya getiriliyor. İstanbul'a gönderilmeden önce burada yeniden düzenleniyor. Tam olarak aslında burada iki kez eritiliyor; önce, maden bölgesinden gelen cüruftan temizlemek için, kare kalıplara dökülüyor ve bu haldeyken başkente naklediliyor. Bu işletmenin yönetimiyle alakalı Türklerin tavrı finans kuralları konusundaki cehaletlerini bir kez daha kanıtıyor. Bu sebeple devlet kabul ettiriliyor ve insanlar baskı altında tutuluyor. Bakır yöre insanları tarafından köyden köye ücretsiz taşınıyor. Dökümhanede kullanılan odun kömürü aynı şekilde ücretsiz ya da önem arz etmeyecek kadar küçük bedelle komşu köylerden temin ediliyor. İş gücü tamamen zorunlu. Devlete bir kuruşa bile mal olmazken satış fiyatı bir oke için 13 kuruş ediyor. Bu odun kömürü ve iş gücü gereksinimlerini bedava karşılayan köyler genelde kamu vergilerinden muaf tutuluyorlar fakat bu onları olağan dışı harçlardan veya paşanın yanardöner haraçlarından kurtarmıyor.

Tokat'ta edindiğim başka bir kötü idare örneği Türk yeniden doğuşu avukatlarının inkar ettikleri bereketli şikayet kaynağının varlığına kanıt oldu. Ülke genelinde alenen tasdik edilen tekelciliği kastediyorum. 8 gün önce buraya bir Ermeni gelmiş. Saray'a 30 bin kuruş, ya da 300 1. ödeme karşılığında bu şehirde ve ona bağlı komşu kasabalarda kahve satın alma, kavurma ve satma işini tek başına satın almıştı. Tüm toptan ve Perakende tüccarları, mahvolmuş, küçük büyük fark etmez tüm stoklarını bu tekelciye satmak zorunda kalmış durumda. Ürünün yöre insanlarına daha ucuz fiyatla satılacağı iddia edilerek yapılan işin tasdik edilmesi çabalarına da gidil-

miş. Ancak, Tokat'ta yıllık olarak 200 bin oke kahve tüketiliyor, bu durumda tekeldi bir oke'den 2 kuruş kar edebilecek.

Türkiye'deki genel uygulamaya göre, Tokat Muallimi'nin, konumun- dan dolayı Sivas Paşasına yıllık 250 bin kuruş ya da 2500 l. ödediği söyleni-yor. Bu yer satma ve satın alıcının pazarlıktan en iyi şekilde faydalanmasına izin verme sistemi tamamen düzeltilene kadar hiçbir yönetsel reform önemiyle Türkiye'ye yarar sağlanamaz. Türk devleti ne zaman ki yerel yö- neticilere ve onun emrindekilere sabit ve uygun maaş uygulamasına geçer işte o zaman ülke gelirlerinde biraz iyileşme aranmaya başlanabilir. Şu anda İstanbul Sarayı hariç hiçbir yerde amillerine ücret ödemiyor. Bunun yerine onlara konumları için ödedikleri miktarın üzerine ne kazanabiliyorlarsa kazanmalarına müsaade ediyor. Aynı sisteme alt makamlarda da riayet edi- liyor.

Burada, Menzilhan'ın tabi tutulduğu perişan koşullarla ilgili de şikayet-ler tekrarlanıyor. Tokat şehri, Menzil'i destek için Menzilciye yıllık olarak 130 kese veya 650 l. ücret ödüyor. Bu yardıma rağmen Menzilci perişan du- rumda. Kürdistan'ın Reşit Paşası ile İstanbul arasındaki sürekli ulaşım bu kaybın yakın geçmişteki bir nedeni olmuş; tatarların atları aşırı hızla sürme-lerinden dolayı çoğu ölmüş.

Yukarıdaki kötü yönetim örnekleri ilk bakışta önemsiz gibi dursa da ki sadece bu örneklerle kalsa gerçekten öyle olurdu, Türk ulusunun toplumsal varlığı ile o kadar bütünleşmiş ki çok önemli bir mesele teşkil ediyor ve de Türk reform meselesi düşünülecek olduğunda her zaman dikkate alınmalıdır. Şu anda, yazarlar tarafından bu mevzuda sahip olunan beklentilerin boşa çıkacağı açıktır. Zira yazarların bu memleketteki uzun kalışları esna- sında Türk karakterini daha iyi öğrenmiş olmaları gerekir. Herkes şunu bilmelidir ki, Türkler, herhangi bir ahlaki veya siyasi değişimi tamamlamak için esas olan bu yüksek ahlaki enerji ve görev çizgisindeki sebat konusunda henüz yeterli değiller. Şu da söylenebilir belki; Katoliklik veya papalık sis- teminin 15. yüzyılda olduğu kadar Müslümanlık da şu anda reformlara açık. Fakat unutulmamalıdır ki, o zaman, imansızlık ve dinsizlik kafalarına gir- memiş ve kendinden menkul aydınlanmalardan oluşan felsefi doğmalarla içli dışlı olmamıştı. İnsanoğlu o zaman din olmadan yaşamayı ve vahiy ger- çeklerini alaya almayı öğrenmemişti; dini motiflerin gerekliliği kabul edili- yor ve bunlarda insan hayatının hemen hemen her hareketinde etkisini gös- teriyordu. Bu yüzden, Papalık sisteminin saçmalıkları ve tutarsızlıkları açık- ça ortaya konduğunda, çöküşü dine karşı zorunlu bir ilgisizlik gerektirmi- yordu ve insan gerçeğin gizlenmiş olduğu işe yaramaz kabuğu kaldırırken sadece arzulu değil aynı zamanda duru ve sağlıklı bir inanın yaşayan özü- nü daha sağlam biçimde muhafaza etme endişesindeydiler.

Ama zamanlar değiştirildi; insan muhakemesinin artan güçleriyle gururlu çağın özgür ruhu şüphecilik ve küfrü kapladı. Cahil bir devrin korkutucu batıl inanışlarını yıktıktan sonra insan beynini, kendi arzu ve kaynaklarına güvenmeye hazır hale getiren boş gururla doldurdu. Böylece, gurur ve kibir, batıl itikadın yanlış öğretileri yıkılır yıkılmaz içeri daldı ve sabit bir fikirle işgal edilmemiş zihni dinin saçma olduğu ve tüm dini öğretilerin yararsız olduğuna inandırdı. Türkler şu anda bu durumdadırlar ve geçirmeleri olası tek dini değişim Müslümanlıktan ateistliğe olacaktır. Türkiye'nin değişik yerlerinde sıkça dikkat çekilmiştir ki, Sultan Mahmut'un reform kanunlarını en arzulu şekilde destekleyenler kusurlu Müslümanlar ve dinlerinin zahiri adetlerine karşı dahi ilgisiz olan takipçileridir; ama bu durumda, Hristiyanlık hakikatlerine karşı adım atmamaktadırlar ve şüpheciliğin bulanık belirsizlikleri için sadece Müslümanlığın kati kaidelerini değiştirmektedirler.

21 Bölüm

Tokat'tan Ayrılış - Kaas Ova, Daximonitis (Strabon'un bahsettiği) - Yeşilırrnak Yatağı - Turhal - Kalesi - Yıkık Han Köyü - Zile, eski dilde Zela - Semiramis Höyüğü - Caesar'ın Zafer Yeri - Aşkale'de Çingenelerle Buluşma - Amasya Ovası - Şehre Varış - Konumu

9 Ağustos, Salı. -Tokat'tan Turhal'a sekiz saat. Şehirden ayrılırken Eski Cami'ye benzeyen Arap tarzında inşa edilmiş Müslümanların eski bir ibadethanesi, dayanıklı bir bina olan Waiwoda Hanı yakınından geçtik. Daha sonra bahya dönerek kale tepesinin kenarından geçip gittik. Sağımızda, vadinin karşı tarafında zengin bahçeler yayılıyordu. Tepe eteklerinin soluna doğru bir Türk Mezarlığı vardı; ama Smyrna veya İstanbul'un uzun servi ağaçları olmasa ne dikkat çekici ne de güzel bir görüntüsü vardı. Şehirden bir mil ilerde iris yakalarına geldik ve sağ ya da güney, yakasından 2-3 mil at sürdük. Değişik yerlerde, öküzlerin tahıl üzerinde gezerek çiğnediklerini ve köylülerin de Kutsal kitaptan gelen ağızlarını bağlamama öğüdüne sıkı sıkıya uyduklarını gördük. İlerledikçe vadi büyük bir ovaya genişledi, önündeki batı hududunu oluşturan alçak tepeler uzaklıkta ve Doğu yazının sıcak ve sarı atmosferinde kayboluyordu. Bu hafif renk tonu kalabalık buğday tarlaları, ovanın yanık çayırı ve çıplak tepe renklerinin yansımasıyla oluşmuş görünüyordu.

Saat 9'da İris'i yürüyerek geçtik ve buradaki adıyla Kaas Ovası veya Kaz Ovası'na aşağı istikamette doğru devam ettik. Burası Strabon'un Daximonitis olarak bahsettiği yer. İris'in Comana ve Gazioura arasında doğudan batıya doğru bu ova içinden aktığını anları; kenarlarında çok sayıda köy bulunuyor ve genelde bu köyler vadi veya dere yatağı ağzında mevzilenmişler. Alüvyon toprak genişliğini gösteren ve vadilerin yılan kaviliğini takip eden ova kenarlarındaki tarım hattını izlemek tuhaftı. Birkaç yerde kara taş ve trakit çakılları ve kaya parçaları diluvium kaynaklı birbirine karışmıştı ki bu, bu kayaların yukarıdaki tepede var olduklarını gösteriyor-

du. Sürekli olarak gözlemledim ki, diluviyum çökeltilerin bu tür maddelerin dağılabilen parçalarından oluştuğu yerlerde, kireç taşı veya kalkerli kayaların toz haline gelmiş kısımlardan oluştuğu yerlere göre tarım arazileri daha verimliydi ve vadiden daha fazla yukarı uzuyordu.

10'dan hemen sonra, Tokat'tan yaklaşık 7 mil uzakta birkaç pelikan seyrederken bir anda İris üzerinde duran eski zamanlara ait bir köprü harabesiyle karşı karşıya geldim. Bir ayağı sırf büyük mermer bloklarından oluşan Roma işçiliği alt kısımlarda görülüyordu. Köprünün geri kalanı ve nehrin güney yakasındaki bazı duvarlar çok daha sonraki bir döneme aitti. Ova, güzel bir capparıs²⁵⁰ türü ile kaplıydı. Yere yatay olarak uzanıyordu. Kökleri çok sayıda uzun dikenle silahlanmış ve güzel çiçeklerle örtülmüştü; Yunanlar bu ve bazı diğer türlerin turşusunu kurar ve tohum zarflarını yerler. Aynı renkteki meyve özünde kırmızı olan tohumları, başarıyla toplamak için yeteri kadar olgunlaşmış değildi; İngiltere'ye getirdiklerim de ürün vermedi.

İl'i biraz geçerken sağ yanımızda bir höyük gözümüze ilişti ve çok geçmeden kırık birkaç sütun direğinden meydana gelen bir mezarlığa ulaştık. Birinde ters dönmüş ve çok iğrenç biçimde yazılmış sadece birkaç harfini çıkarabildiğim 69 no'lu yazıt bulunuyordu. Bir mil daha ilerde sağımızdaki tepelerden inen molozdan meydana gelen bir sırtın sonunda yol kenarına yakın bir yerde ve solumuzdaki Pazarköyün hemen hemen karşısında başka bir höyük daha geçtik. 6 mil daha ilerde, ön tarafında birkaç mağaranın bulunduğu, sağımızda kalan yüksek kireçtaşı kayası etrafından dolanarak kuzeybatıya döndük ve Turhal vadisine girdik. Burada İris, yönünü batıdan kuzeye çeviriyor. Bu durum, Daximonitis ovasını terk ettiği Gazioura yakınındaki nehrin Strabon tarafından yapılan tanımına uygun düşüyor.

Saat 1.30'da, solumuzdaki yatık araziye kaplayan terk edilmiş köy harabelerinin ötesinde, yüksek ve dik tepelerle çevrili resimsel bir ovaya girdik. İris bu ovoidan akıyordu. En dikkat çekici kısım tamamen izole olmuş kale tepesiydi ve ilişikteki krokide sunulduğu gibi 600-700 fite kadar yükseliyordu.

Saat 3'de çamurdan kurulmuş Turhal kasabasına geldik. Kale tepesiyle nehir arasında mevzilenmiş bu kasabanın 800 ev içerdiği söylendi. Bu arada çadırımı bir mısır tarlasında nehir kenarına kurdurmak yerine, güneşten kurtulup boş bir eve sığınmaktan dolayı mutluydum. Ova sulaması, akım gücüyle döndürülen ve küçük bir miktar suyun diyametre seviyesine yükseldiği büyük su çarkları ile gerçekleştiriliyor. Daha sonra kaleyi ziyaret ettim. Görünüşe göre yakın geçmişe ait ancak girişleri antik zamanlara ait havası veren büyük taş bloklarından meydana geliyor ve lentolar, kenarlıklar ve eşiklerin her biri tek bir bloktan imal edilmişti. Kalenin üzerinde oldu-

250 C. spinosa veya C. pulcherrima.

Turhal Kalesi

olduğu kaya, yarı kristalimsi kireç taşı. Ovanın birkaç yerinde bu yapıda izole edilmiş başka kütleler de yükseliyor. Yine burada, dağın merkezine doğru giden bir yeraltı geçidi veya merdiveni bulunuyor. Zirveye yakın basamakları oldukça kusursuz. İnemeye çalıştım fakat kademeli olarak o kadar bozuldu ki 45 derecelik eğimdeki yüzeyde adım atmak mümkün değildi. Şeytan'dan bahseden rehberimin tavsiyesinin tersine attığım 50 adımdan sonra zorda olsa geri dönüşümü gerçekleştirdim.

Turhal kalesinin eski zamanların Gazioura mevkiini işgal ettiği konusunda fazla şüphe yok. Strabon, Gazioura'yı, İris'in Daximonitis ovasından aktıktan sonra kuzeye doğru döndüğü yere yakın bir yer olarak aktarmış- tı.²⁵¹ Gazioura eski zamanlara ait bir krallık meskeni olarak tasvir edilir ve bazıları tarafından Mithridates'in Pontus'daki istihkamlarından biri olan Talaura ile aynı olduğu tahmin edilir. Başka açıklamalara göre Tokat'ın, Comana Pontica yakınlarında olduğu söylenen ve Appian tarafından Mithridates'in en kıymetli mücevherlerini ve diğer mallarını sakladığı ve bunların Pompey tarafından bulunduğu hisar olarak tanımlanan Talauri, veya Talaura, mevkiinin üstünde durduğu varsayılır.²⁵² Civarında, Cramer'in bahsettiği Azurnis adında bir yer duymadım.²⁵³

10 Ağustos, Çarşamba. - İris'in kıvrımının yakınında, ova içinde Türklerin Hanköy adını verdiği bir yerde, birinin adı Eski Han olan bazı harabelerin olduğunu öğrenince, onları görmek için güney-güneydoğu yönünde 7 mil kadar geriye at sürdüm. Ana bina bir Türk Camisi ya da bir hamamdı. Etrafında çok sayıda büyük taş parçası vardı. Taş yığınlarıyla kesişmiş belli bir mesafeye kadar uzayan ev temelleri, şimdiki Hanköy adını Han denilen harabelerden aldığı köyü, ya da kasaba, mevkiini gösteriyor. Eski mevcudiyetlerine dair insanların gelenekleri ya da anıları yok. Kare bir binanın dört bir yanı ya da ayakları halen duruyor. Kırmızı renkte çok sayıda Roma görünümüne sahip tuğlaların kullanıldığı bir yapıda tonozlu bir çatı ya da kubbe hemen üzerinden fırlamış görünüyor.

Erkenden Turhal'a dönmeme rağmen, dört saatlik Zile'ye gitmem için gereken atları edinene kadar saat öğlen biri buldu. Han Köyünden ayrılışımı gören Türkler, akşam olmadan Turhal'ı terk edeceğimi düşünmemiştii ve bu yüzden ki atlar hazır değildi. Etkilemeden de olsa, günün sıcaklığından kaçmak için gece yolculuk yapmanın daha münasip olacağını da ima ettiler. Bu Giuseppe'nin düşüncesine uydu. Şehrin içinden kıvrılarak ilerledikten sonra bir taş köprüyle İris'i geçtik. Ovayı güneybatı yönünde 3 mil kadar çaprazladık. Dar bir vadiye girdiğimizde aynı yönde ilerledik. Bir dizi tepenin doruğunu geçtikten sonra güneybatıya eğimli bir ovayla karşılaştık.

²⁵¹ İma't:QL<jm LQOÇ 't:CxÇ QX't:OUÇ Strabon, lib.xiii.p.547

²⁵² Appian, Bell. Mithr., c.c xv.

²⁵³ Cram. As. Min., vol.i.p.306.

Saat 3.30'da Gürlaç adında bir köyü solumuzda bırakarak sağımızdaki tepelerden başlayıp solumuzdaki ovaya doğru uzayan geniş bir platodan ilerliyorduk. Ovaya tepeden gelen arazi adeta yarım mil kadar mesafeden aniden düşüyordu. Öte yandan tepelere doğru yüksek tarım arazisi olarak kullanılmış çok sayıda üzüm bağları vardı. Nihayet eski zamanların Zela'sı, Zile'nin kara tepesi, ova tabanı üzerinden önümüzde yükseliverdi. Tepesi Bir Türk ya da Bizans hisarı ile taçlanmış. Daha aşağıda kurulu şehrin geri kalanı ise bir mil daha ilerden fark edilebiliyordu. Tek başına ve izole edilmiş görüntüsü o an Strabon'un anlahmını hahrlattı.²⁵⁴ Semiramis tepeciği üzerine inşa edildiğini söylüyordu. 4.30'da hafif bir eğimden alçaldıktan sonra şehre vardık. Vali Seid Bey (bu toprakların eski bir Dere Bey'i) özel bir eve gideceğime kulak asmıyor aksine misafiri olmam konusunda ısrar ediyordu. Ailesi ve de kendisi geçmişte geniş bir varlığa ve güce sahipti. Varlığı Zile, Amasya, Sivas, Tokat bölgelerini aşıyordu. Şu anda feodal güçlerden mahrum kalmış olsa da son derece zengin durumda ve maiyetinde hizmetçiler, atlar ve uşaklar barındırıyor. Konağı, gördüğüm en görkemli ve donanımlılarından biriydi.

Zile kasabasında birkaçı Ermeni olmak üzere tümünde Türklerin ikamet ettiği 2 bin ev bulunuyor. Tercümanım ve iki savaşçı ile birlikte antikalık ve yazıt arayışı içinde kaleye ilerledik. Eski bir Bizans hisarı temelleri üzerine yükseltilmiş yeni kale, şehrin merkezine yakın oviden aniden yükselen dikkate değer bir tepe üzerinde bulunuyor ve şehre çok hakim bir konumu işgal ediyor. Büyük mermer blokları ve kırık sütun baştabanı parçaları girişin hemen yanında duvara işlenmiş. Diğer kısımlarında da benzer şekilde 3 büyük sütun başı konulmuş. Tabyada, 70 ve 71 no'lu önemsiz iki yazıt buldum. Duvara işlenmiş ve ancak karşısına yapılmış cami çahsının içine sürünerek görülebilecek birinci yazıhın deşifre edilmesi zordu. Diğer, muhafızın benden önce girerek kadınları göndermesinden sonra kabul edildiğim Ağa Haremi avlusu içindeydi. Görmesem de burada da, kale tepesinden şehrin ortasında bir çeşmeye giden katı kaya içine oyulmuş bir yerallı geçidi olduğu söyleniyor. Çeşme, eski zaman yapısına ait büyük bloklardan yapılmış kare bir kaynak. Tabanında, kaynağı konusunda Türklerin bilgi sahibi olmadığı hızlı, tatlı soğuk su akıyor. Şehrin içinden geçerek güneyde büyük bir havuza oradan da ovaya kaçıyor. Bunun dışında gördüğüm antik zamanlara ait eser olarak Ağa konağı girişinin önünde birkaç sütun parçası vardı. Bir tanesi yivli ve kocamandı. Ama eski zamanlarda, Strabon'un açıklamalarında görüldüğü kadarıyla, Zela büyük öneme sahip bir yerdi. Onun zamanında Zelitus, Kraliçe Pythodoris'e aitti.²⁵⁵

²⁵⁴ Strabon, lib.xii.c.iii.p.561

²⁵⁵ Strabon, xii.c.iv.p.562

11 Nisan, Perşembe. - Zile'den Amasya'ya sekiz saat. Seid Ağa'nın konağından saat 7.30'da ayrıldık. Şehri terk ettiğimiz gibi şu anda kuru bir dere yatağına, 2 mil kadar kuzeybahya çıktık. Az miktarda akıntının geldiği boğaza varana dek her iki yanda üzüm bağları ve bahçeleri yayılıyordu. Dik ve kayalık uçurumlarla kapatılmış tabanından kıvrımlı bir yol ilerliyordu. Daha önce bahsettiğim çeşme ihtiyacını muhtemelen bu derecikten karşılıyor. Sulama amaçlı çekilmesinin yanında bir kısmı da kumlu toprak tarafından emiliyor. Ve belki de yeraltı kanallarından sızarak çeşmeye ulaşıyor ve onu besliyor. Saat 8.30'da hala dar bir boğaz çıkmakla meşguldük. Burası da az ilgi görmüş değil çünkü Caesar'ın izahatlarında açıklandığına göre Pontus kralı Phamaces ile arasındaki büyük savaşı burada gerçekleştirmişti. Sonucu da şu üç kelimeyle ilan edilecekti; "Veni, vidi, vici" (geldim gördüm yendim). Pansa, Alexandrine savaşı²⁵⁶ anlatımında, Caesar'ın galibiyetinden önce, karşı tarafları çatışan ordularla zapt edilen, şehrin 3 mil kadar güneyinde dar bir boğazdan bahseder. Bu anlatımı bu geçidin doğal özellikleri ve karakteristik yapısıyla hayli uyumludur.

Vadiden ayrılıp başka bir ovanın karşısına geçtikten sonra kuzey istikamette bir dizi tepeyi tırmandık. Tokat ve Zile'deki araziye benzer oluşumda kireçtaşından meydana gelen kasvetli ve çorak bir araziden birkaç mil devam ettik. Bitki örtüsü zayıf ve yetersizdi. Yerden bir ya da iki feet yüksekliğe bile ulaşmayan yanık bir kaç meşe ağacı ve tek tük ardıc ve çam ağacı dışında ağaçlık gözükmüyordu. Nihayet kireçtaşı yokuşu ağzına varınca aşağıdaki iris vadisine doğru ormanlık ve şahane araziye seyrettik. Burası, Zile'den yaklaşık 12 mil uzaktı. Dağlık yerlerden ayrılarak kuzeydoğuya eğimli dağı, taşlı bir yolla, sık meşe ve köknar ormanlığı ve de zengin bitki örtüsü içinden indik.

Birazdan önümüzdeki kayalık tepelerde bir açıklıktan, batı yoluyla kuzey yönde 8-10 mil ilerdeki Amasya ovası ve bahçelerinin uzak mesafe görüş açısını yakaladık; bir mil ileride, sağımızdaki İris vadisinin muhteşem yukarı manzarasına tanık olduk. Muazzam uçurumlar arasından doğudan bahya akıyordu. En kuzey kısmı şiddetli şekilde yarılmış ve bundan ötürü önü kapahlanmış suyun yukarıdaki araziden kaçmasına müsaade ediyor ve verimli Daximonitis ve Turhal ovalarının suyunu boşaltıyordu.

12'den hemen sonra yeniden, verimli bir vadiden akan ve her iki kenardaki devasa su çarkları vasıtasıyla sayısız bahçe ve dut fidanlıklarını sulayan iris yakalarına geldik. Burada bir kaza bizi iki-üç saat alıkoydu: sürücü, bir çember oluşturmak için attan inince bütün yük atları yere yatmaya kalkıştı, yükü kesinlikle onun için aşırı ağır olan bir tanesi sürücünün kamçıları nedeniyle o kadar zorlu gayretler içine girdi ki en son ayağa kalk-

²⁵⁶ A. Hirt. Pansa. De Bello Alexander.

hğında ön ayaklarından birinin kırık olduğunu gördük. Zavallı hayvanın vurulmasını önerdim fakat sürücü ve Hafız duymazlıktan geldiler ve yükü sürücünün ahna atarak onu tarlada bırakhk. İris'i yürüyerek geçtikten sonra civardaki komşu Aksaler köyüne ilerledik. Burada başka bir ah beklerken yol kenarından küçük bir köy evi ya da Oda'ya girdiğimde yarım düzine Türk'le oturan iki kadını gördüğüme şaşırdım. Yüzlerini gizlemek için hiçbir önlem almay;;ı eğilmediler. Önce, Kürt olabilecekleri sonucuna vardım ancak birkaç adam gibi onlar da Çingene idiler. Avrupa'daki gibi burada da gezi-ciydiler ve en başta gelen işleri kalbur imalahydı. Kahvemizi içtikten ve tabakamı boşaltmalarına izin verdikten sonra, az da olsa güzel görünüm ve hoş gözlere sahip gibi görünen kadınlardan biri bize şarkı söylemeye ve gerçek Zingani tarzında dans etmeye razı edildi. Şarkı, sesli, gürültülü ve genizden geliyor ve en ahenksiz tefin kaba eşliğiyle bile düzelmüyordu. Bu Çingene danslarını çoğu kez duymuştum ama hiç görmemiştim. İspanyol gitanaların dansına benzerlik gösteriyor ve temelde ağır bir vals hareketinden oluşuyor. Tuhaf ve zor vücut eğmelerde büyük mazeret var gibi görünüyor. Dansçının giydiği kocaman elbise yığını da, elbise olmasa göstereceği zarafeti alıp götürüyordu; yine de, uzun, siyah, sarkık saç lüleleri, esmer teni ve Türk elbisesiyle gösteri şahaneydi ve yeni bir şey oluşundan dolayı nahos durmadı.

Taze bir at bulduktan sonra Aşkale Çingeneleri ile vedalaşhk. Çok geçmeden solumuzdaki İris'ten ayrıldık. Tepe hatlarının sonunu geçip oradan zengin Amasya ovasına indik. Doğu sınırını oluşturan sıradağlar sağımızda. Nehir, bir mil kadar uzakta bahçeler ve dut tarlaları arasından kıvrılarak huzur ve bereketin hoş bir görüntüsünü sunuyordu. Çalı çevirmeleri ve meyve ağaçları gölgesinde yolumuz bir süre buradan devam etti. Ova birkaç mil bahya yayılıyor ama sulama hududunun ötesinde tarıma kazandırılmış değil. Güney kısmında, Strabon'un Scylax dediği Çöterlek Suyu'nun Sivas'tan geldiği ve İris'e döküldüğü söyleniyor; Çöterlek Suyu yükselişini belki de Sivas civarındaki yüksek dağlardan alıyordu ancak o şehrin içinden akan nehrin adı Halys'dir.

4.30'da yeniden İris'e kavuştuk. Burada da çok sayıda su çarkı gördüm. Su tutmak ve suyun tüm gücünü bir noktaya yığmak amacıyla hemen Üzerlerinde veya aynı hizada nehrin karşısına doğru genelde su bendi ya da baraj yapılmış. Biraz büyük olmalarına rağmen, gördüklerimden bazılarının yarıçapı 16-18 fiti geçen çarklar genelde çok hafif bir yapımda imal edilmiş. Amasya'ya yaklaşırken çitlerin çoğu ipekböcekleriyle yaprakları soyulduktan sonraki haliyle dut dalları katlarından meydana geliyordu ve birkaç büyük taşla yerlerinde sabitleştirilmişlerdi. Her iki yandaki tepeler derece derece o kadar yakınlaş ki Amasya'nın 2 mil yukarısındaki nehir dik uçurumlar arasına sıkışmış dar bir dere yatağı içinden akıyordu. Yol nehrin sağ

yakasında dağ yamacına yapılmış. Yaklaşık 20 feet üstte sert kaya içinde zorlu işgücü ile meydana getirilmiş ve suni kanallarla uçurumun ön yüzün- den devam ettirilmiş bir su yolu kalıntıları mevcut. Görünüşe göre eski çağ- lara ait ve uzun süredir yararlanılmamış.

Vadi kısa süre sonra bir ovaya genişledi. O esnada nehrin karşı kıyısında yüksek bir kaya tepesine mevzilenmiş Amasya kalesi ve akropolünü fark ettik. Nehrin kıyıları suyun sulama maksadıyla yükseltilebildiği yerlerde bahçelerle çevrelenmişti. Hemen kalenin altında, nehrin karşısında, kayalar içinde, Strabon'un bahsettiği kral mezarlıkları²⁵⁷ olduğunda şüphe bulun- mayan dikkate değer mağaraları seyrederken dar caddelerde kıvrılarak 5.30'da şehre girdik. İçinden geçtiğimiz ana cadde hattını ya harabe halinde ya da cami olarak kullanılan çeşitli Arap tarzında binalar çiziyor. Evlerin çoğu resimsel görünümü ile birleşerek Türkiye'nin diğer şehirlerine göre üstünlük havası verecek biçimde taştan yapılmış. Nüfusun 3 bin 4 bin ara- sında Türk, 750 Ermeni ve 100-150 Yunan evinden meydana geldiği söyleni- yor.

Amasya'da 3 gün kaldım fakat civardaki ilginç mahalleri araştırmak, Marsuvan yakınlarındaki gümüş, bakır ve tuz madenlerini görmek ve şehrin ve kalenin antikalarını incelemek için daha uzun zaman ayrılması fena ol- mazdı. Amasya'nın içinde en çok dikkate değer şeyler Akropol, eski çağlara ait duvarlar ve kral mezarlıkları; lakin belki de şehir en büyük ilgiyi Stra- bon'un doğum yeri olmasından alıyordur. Anlatımı o kadar net ve tatmin edici ki şehrin şu anki halini betimlemeden önce onunkini aktarma riskine girmek istiyorum.

"Doğduğum memleket²⁵⁸ içinden İris'in aktığı derin ve büyük bir vadi- ye kurulmuştur." "Hem şehrin hem de hisarın amacına hizmet etmesi için şehre şaşırtıcı biçimde sanat ve doğa temin edilmiştir." Nehre uzanan yük- sek ve dikey kaya bulunduğu için, bir yanında, "şehrin kurulduğu yakaya yakın bir duvar dikilmiş, diğer yanında ise her iki koldan tepenin doruğuna kadar yükseliyor." Bu ikisi birbirleriyle bağlanıyor ve kulelerle epeyce "sağ- lamlaştırılıyor. Kralın konutu ve kral mezarlıkları bu çevirmenin içinde bu- lunuyor. Fakat "zirvenin her iki yanında, nehirden ve kenar mahalleden çıkarken yaklaşık 5-6 stadya "yüksekliğinde çok dar bir boyun var. Bu sırt- tan zirvelere, zorlanması imkansız olan yaklaşık "bir stadyum (185 m) uzun- luğunda keskin bir çıkış duruyor. Ve orada yeraltından su yolu "geçiyor, iki tünel kazılmış, biri nehre diğeri sırta doğru.²⁵⁹ Nehrin üzerine iki köprü, biri

²⁵⁷ Lib. xii.c.iii.p.560

²⁵⁸ Ib. Cram. Asia Minor, vol.i.p.302.

²⁵⁹ Bu parçayı Cramer'in eserinde verilenden farklı şekilde ama yöresel özelliklere daha harfi harfine ve daha yakın biçimde çevirdim..

"şehirden dış mahallelere, diğeri oradan dışta kalan topraklara uzaklanmış çünkü kayadan "asılan dağ bu köprünün yapıldığı noktada son buluyor."

Kaleyi ziyaretim, oldukça grafiksel tanımlanmış tüm detayları ve özelliklerini tanıyabildiğime göre çok tatmin ediciydi. Dikey uçuşumu şehirden direk çıkmanın herhangi bir yolu bulunmadığından doğuya doğru büyük bir daire çizmeniz ve kuzeye ve güneye doğru uzayan ve Akropolü kuzeydeki dağlara bağlayan dar bir sırta giden arkadaki yılankavi yoldan çıkmanız gerekiyor. Bu dairesel rota, kale yüksekliğinin 5-6 stadya olduğunu belirleyen pasajı açıklamaktadır ki bu, zirveye ulaşmanın tek seçeneği olan yolun uzunluğu anlamına gelmektedir. Çıkışın başladığı yere yakın sert kayaya oyulmuş iki yazıt buldum. Ancak sadece her gün güneşin en uygun şekilde ışınlarını gönderdiği saatlerde buraya geri gelerek deşifre edebildim.²⁶⁰

Akropolisin üzerinde eski zamanların mimarisine ait çok az sayıda kalın bulduğuma şaşırdım. Duvar ve kulelerin bir kısmı ve bir yeraltı geçidi dışında hiçbir şey şimdi yok. Şu anda ayakta duran duvarların büyük kısmı Bizans veya Türk yapımı. Ancak, Strabon'un xoqucpm adını verdiği şeyin tarifine uyan en yüksek noktasında, m:rwqywuevm r1:ayKaAwç kelimeleriyle zikrettiği güzel yapıya sahip iki Helenistik kulenin önemli kalınlıkları bulunuyor. xoqucpm, ilk anda hayal ettiğim gibi ara bir sırtla bağlanmış iki farklı nokta değilmiş. Aksine iki dar sırtın biri kuzeye ve nehre yakın aniden sona eren diğeri ise doğuya uzanmaya başladığı yerd. Duvar açıkları ve Helenistik işçiliğindeki kuleler fevkalade güzel uygulanmış; her taş dış yüzeyinde hafif dışa kavisli, ortası, eklem düzleminin önünde 3-4 inç çıkıntı yapıyor; işçiliği de çok düzenli, her bir sıra 16 inç kalınlığında.

Aslında en büyük ilgiyi çeken şey, yukarıda bahsi geçen yeraltı geçidi, Strabon'un CTUQlyyEç dediği yer olduğu belli. Ünye, Tokat, Turhal ve Zile gibi kayalık mevkilerde benzer biçimde kurulmuş başka kalelerde de gördüğüm yeraltı merdivenlerine yakın benzerlik taşıyor. Sadece su temini için planlanmış ya da kaleye gizli çıkış kapısı vazifesi üstlenmiş olsun fark etmez, antik çağa ait ve Helenistik orijine sahip olduğu konusunda şüphe götürmez. Amasya'da bu kapalı geçit veya koridorlardan iki tane var gibi görünüyor. Biri sırta doğru doğu istikametinde zirveden ya da xoqucpm'den, diğeri sırttan kuzey istikamette kayalık tepe içine doğru gidiyor. Birincisi ikincisi gibi kaya içine kazılmış değil, ama yer üstü işçiliğinde inşa edilmesine rağmen eşit oranda gizlenmiş. Bu tür yerlerden çok sayıda görmüş biri olarak, tabanda mükemmel bir su kaynağı olduğu da söylenince, bir rehber ve ışık edinerek bu geçidi inmeye ve girintileri incelemeye karar verdim. Antik zamanlara ait oluşuyla ilgili düşüncem başlangıçta sarıldı zira giriş, kenarlar ve çatı tuğlalarla örülmüştü. Fakat 20 feet kadar

260 Kitabe, No.73 ve 74'e bkz.

aşağı inince Helenistik işçiliğinde yapılmış eski girişe geldim. Basamakları ya aşınmış ya da moloz ve çamurla dolmuş son derece dik olan iniş uğursuz başladı. Tek seferde 15-20 basamak birden kaydım.

Birkaç yerde kenarlar girişle aynı tarzda Helenistik bloklarla inşa edilmişti. Nihayet yaklaşık 300 feet derinliğindeki tabana ulaştığımda küçük ve temiz bir soğuk su havuzu buldum. Etrafındaki duvar da Helenistik yapıdaydı. Orijinalde çok daha derin olduğu fakat taşlarla dolmuş olduğu görünüyor. Dolayısıyla, Pompey'in emriyle yıkılmış membalardan biri olabilir veya Strabon²⁶¹ tarafından Pompey'in Arsaces'e karşı savaşında tahrip olduklarını söyledikleri de aynı tammdaydı, öyle ki her iki durumda da aynı *vbqı::ta* kelimesini kullanıyor.²⁶² İçinde bu geçidin kazındığı kaya, sert kireçtaşından meydana geliyor. Fakat bazen gerektiği yerlerde duvarla desteklenmiş yumuşak kolay dağılabilir şist yatakları içinden geçiyor. Şunu da ekleyebilirim ki, Ünye ve Tokat'ta daha önce anlattığım yeraltı geçitleri Amasya'dakine o kadar yakın benzerlik taşıyor ki antik oluşları ile ilgili şüphe duyulamaz ve bu, o yerlerin Mithridates'in istihkamlarından bazıları olma ihtimalini güçlendiriyor.

Kalenin hemen alhnda, güneyde, Strabon'un *Baqı.M wv μvtjuaı:a* olarak andığı üçü bah ikisi doğuya doğru olmak üzere 5 tane ünlü kral mezarı var. Kayanın dik yüzü, konumlarına has özellikleri daha gösterişli olması için yapay olarak düzleştirilmiş. Şehir merkezine yakın eski köprülerden birinden tepenin biraz yukarısına doğru dik bir yol çıkıyor fakat batı tarafındaki mezarlara küçük bir yeraltı odası içinden dar bir yolla ve uçurumun dikey yüzünden boşalmış ve geride kalan kayadan bir korkulukla korunmuş açık bir geçitten ancak yaklaşılabiliyor. Benzer bir merdivenli geçit birinden diğerine geçişi sağlıyor. En uzakta olanın ortasında oyulmuş küçük bir bölmesi var. Onu çevreleyen kayadan etrafındaki bir geçitle tamamen ayrılıyor. Eninde 2 ile 3 feet arasında değişkenlik gösteriyor. Tepesinde de ayrı. Bu yüzden büyük bir yeraltı odasının ortasında durduğu ortaya çıkıyor. Burada yol aniden kesiliyor ve mezar sanki hiç bitmemiş gibi görünüyor. Diğerleri de, tam olarak aynı plan üzerine yapılmış. 'Travels from Persia' eserinde Sir

K. Porter'in anlattığı şehrin dışındaki Aynalı Mağara'ya benziyor, fakat yazıtları yok. Daha küçük olan doğu yöndeki mezarların alhnda, dikkate değer ölçüde eski Yunan duvarları kalıntıları ve en iyi Helenistik stilde inşa edilmiş kare bir kule bulunuyor. Bu duvarlar da batıya, tepeden yukarı doğru izlenebilir. Strabon'un, içinde krala ait mezarlar bulunan peribolos'u oluşturduklarını anlattığı duvarlar olduğu aşikar. Daha basit üslup ve karakter-

²⁶¹ Lib. xü. p.560.

²⁶² Lib. xii. p.561.

de şehrin yakınlarında daha küçük birkaç mağara kazınmış ve dağ eteği yakınında taş ocağı izleri görülebiliyor.

Iris üzerinde, şehir sınırları içinde 4 köprü var. Kuzeye doğru en yukarıdaki yani birincisi yeni ve taştan; ikincisi, hemen mezarların altında o da taştan ama eski, görünüşe göre Roma dönemine ait ve ilk yapımından bu yana önemli ölçüde göçmüş; üçüncüsü, nehrin yönünü değiştirdiği ve kuzeye doğru akışı Muallim konağının karşısında ve tahtadan; dördüncüsü, yarım mil daha aşağıda şehrin son ucunda ve taştan yapılmış.

Bu noktanın altında ova tekrar genişliyor ve iyi sulanmış olduğundan üretken bahçe, dut fidanlıklarıyla kaplı durumda. Amasya'nın temel ürünü ipek. Yıllık 50 bin oke üzerinde üretim yapıyor, fiyatı bir oke için yaklaşık 120 kuruş veya bir lb. için 10 s. 6 d. Şehrin bu kısmında nehrin yanında, keçeye benzer ve Nizam askerlerini giydirmek için kullanılan kalın yünlü kumaş üretmek amacıyla yeni kurulmuş bir imalathane ziyaret ettim. Makineler çok kaba ama imalat sanayisinin başlangıcı olarak teşviki hak ediyor; ipliği eğirme, kumaşı dokuma ve büyük tahta tokmaklarla dövme sürecinin tamamı, kaba ipliği eğirecek makineyi döndürmek için ek olarak diya-metresinin tepesine az miktarda su yükseltme işlemiyle yeteri kadar su düşmesini sağlayan nehir içine yerleştirilmiş su çarkı aracılığıyla arazide gerçekleştiriliyor. Daha öncesinde şehrin girişinde birkaç Türk yapı harabesinden geçtik. Bizans Yunanlarından toprakları almış olan ilk sultanların mezarları oldukları söyleniyor. Arap tarzında yapılmış ve benim gösterebildiğim değerden daha fazlasını hak ediyor. Aynı cadde içinde eski bir medrese harabesi bulunuyor. Ön duvarları ilkçağlara ait korniş, friz ve sütun baştabanları vs. ile yapılandırılmış. Derinden kazınmış ve büyük harflerle yazılmış Yunan yazıt parçaları içeren 3 adet büyük taş giriş kenarlarını ve sütun baştabanını şekillendiriyor.²⁶³

Amasya'nın kuruluşu veya eski tarihi ile ilgili bilgi sahibi değiliz ancak Pontus kralları hanedanlığı sıralarında önemli bir yer olduğu kesin. Çok sayıda sikkelerden de öğreniyoruz ki Küçük Asya'nın Romalılar tarafından fethedilmesinin ardından ve imparatorlukları süresince Pontus başşehri unvanını taşımış. Verimli bir arazi üzerine ve Ermeni sınırlarına yakın kurulu olduğundan dolayı çok geçmeden Pers ve Arap fatihlerinin yıkımlarına ve hatta Tatar ve Türk göçbelerinin daha yıkıcı akımlarına maruz kalacaktı ama son Bizans imparatorları tarihlerinde sadece üstün körü bahsediliyor.²⁶⁴

Türk yöneticilerinin azalmış bağınazlıklarına bir örnek olarak, yetkililerin müsaadeleriyle Bafra<lakinin dışında Küçük Asya'nın bu kısmında tek olan bir Yunan okulunun yakın zamanda açılmış olduğunu öğrendim. Genel

²⁶³ Kitabe, No, 72

²⁶⁴ Plin.vi.3. Ptol.p.125. Steph. Byz. v. *Amasia*. Hierocl.p.701. Procop. Hist. Arc. c.18. Procop.Aed.iii.7. Nicet. Ann.p.331. Leo Discon.vi.3.p.59.

olarak, hatta Yunan nüfusu arasında bile, dilleri bilinmiyor ve konuşulmuyor. Yükselen enerjilerini aşağı seviyede tutmak için kullanılması Türklerce yasaklanmış. Yunan kilisesinin başpapazı bir gün beni davet etti ve sorgulamalarım binaen ne bir kitap ne de bir metin var olduğunu fakat birçok metin bulunma ihtimali olan Caesarea kolejinde büyük ve mükemmel bir kütüphane olduğunu belirtti.²⁶⁵

Amasya pazarları küçük ve fazla donanımlı değil. Ermeni kuyumcular-dan birkaç ilginç sikke edindim. Bir Bithynia limanı olan Dia'ya ait olanı ve birde çok nadir bulunan Pimolisa'ya ait olanı çok güzel muhafaza edilmiş ve Perseus çengelli kılıcının temsil edildiği harika üslubu ile dikkat çekici. Pontus'un değişik şehirlerine ait paralarda karşılaşabileceğimiz olağan bir türdür. Şöyle ki, Medusa kafalı Perseus figürü ve ayaklarında bir vücut, sahil-deki Sinop, Amisus, ve Amastria gibi çeşitli şehirlere ait paralarda rastlanır. Ne var ki, İmparatorluğa ait seriler koleksiyoncuların dolaplarında sıra dışı olmamasına rağmen Amasya'nın kendisine ait tek bir sikkeye ulaşamadım. Daha sonra Caesarea'da birkaç tane edindim.

Bu şehirde sık olan en uygunsuz ama yine de çarpıcı gözlemlerden biri, iğrenç mekanlarında çalışan çöpçü veya leş hayvanları beyaz akbabaların sayısı ve tatsız evcilleştirilmesi olarak duruyor. Gece, şehri çevreleyen dağ-dan kaleler ve yarıklarda tüneklerler. Günü ise çöp bulma amacıyla alçak ev çatılarında tünekleyerek ya da büyük ve hoş dönüşlerle havada hızla hareket ederek geçirirler. Genişlemiş kanatları üzerinde yemlerinin üzerine atılmaya hazır biçimde saatlerce süzülürler. Türkler onları asla rahatsız etmezler, aksine faydalı özelliklerini takdir eder ve zaman zaman yeni öldürülmüş kuş kafaları ve artık et parçaları atarak meskenlerine yaklaştırmaya alıştırırlar.

Amasya'ya girerken yol kenarı boyunca bulunan ve Fontainer'ın Strabon tarafından bahsedilen su yoluyla karıştırdığı su kemerini daha önce zikretmiştim. Amasya Türkleri bunun aslıyla ilgili olarak yetenekleri ve yaratıcılıklarının hiç de kötü örneği olmayan bir geleneğe sahipler. Hikaye şöyle; bir zamanlar bu civarda yaşamış Fer-hat adında zengin ve güçlü bir genç varmış. Amasya'nın güzel bir küçük hanımına aşık olmuş. Ona evlilik teklif etmiş ve o da kabul etmiş ama karşılığında doğduğu memlekete uzak bir vadiden su temin edecekmiş ve bütün işi tek başına yapması gerekiyormuş. İşin büyüklüğünden korkmadan hemen işe koyulmuş. Sonucuna bakıldı-ğında bir yıldan fazla çok sıkı çalışmış olsa gerek. Nihayet bir gün, kendisine tam bir Türk meraklılığıyla ne yaptığını soran yaşlı bir kadınla tanışmış; Fer-hat ona aşkının hikayesini anlatmış ve yakında bu görevi tamamlamayı umduğunu söylemiş; bunun üzerine kadın o aralar 17 yaşını geçmiş olması

²⁶⁵ Bir sonraki yıl Caesarea'dayken orada hiçbir metnin bulunmadığı söylendi. Aslında Küçük Asya'da gördüğüm veya duyduğum eskiye ait tek metin Tatlar mağarasında olmalı.

gereken genç Kızın ölmesi nedeniyle bu işe yaramaz çalışmayı bırakabileceğini söyleyerek yanıt vermiş. Bunu duyunca işi bırakmış ve kısa süre sonra üzüntüden ölmüş ve aşık olduğu kızla civardaki bir dağın zirvesine defnedilmiş.

22. Bölüm

Amasya'dan Ayrılış - Uçsuz Ova - Çöterlek Irmağı, eski dilde Scylax - Hacıköy - Ahmet Bey - Arhat Köyü - Tchaana - Tekiye - Çorum - Yıkık Kale - Yazıtlar - Ahalinin Yobazlığı - Nehir Yatağı - Hatap Tekiyesi - Muazzam Kayası - Üyük veya Höyük (Euyuk) - Dikkate değer Yıkıntılar - Alaca - Yozgat Yolu - Yozgat'a Varış - Nefez Köyü Turu - Boğaz Köy Harabeleri, eski dilde Tavium

15 Ağustos, Pazartesi.. - Amasya'dan on sekiz saat mesafedeki Çorum'a 8.30'da hareket ettik. İlk üç mil için Zile yoluna doğru adımlarımızı geri takip ettik. Ardından batıya dönerek taş köprüden İris'in karşısına geçip dikey şist yatakları içinden kendisine yol açmış trafen kayaların bulunduğu bayırı çıktık. Bu tepelerden Amasya ovasına inerek, bilhassa ara ara katmanlaşmış volkanik kum veya peperitten meydana gelen ve trafen kaya parçaları içeren alçak tepelerin eteğinde kuzey hudutları boyunca yaklaşık 8 mil yol aldık. Yukarıda bahsettiğim tepelerden güneye doğru, dar bir vadiden gelen ve İris'e doğru akan Çöterlek Irmağını net bir şekilde gördüm. Bağlıca köyü sağdaki tepeler üzerinde yarım mil uzakta ve Zara köyü de birkaç mil daha kuzeybatıda duruyordu.

Birçoğu gibi bu ova da eski zamanlarda göl olduğuna dair açık kanıtlar taşıyor; sınırı boyunca tepenin tüm kıvrımları çevresinde aynı seviyede uzanan ilkçağlara ait kıyı izlerini görebiliyorum; hatta bazı yerlerde birbirine tam paralel ikisi, yolun kendisinden daha belirgin biçimde görülebiliyordu. Bu ovanın birçok kısmı kışın hala Çöterlek Irmağının suları altında kalıyor. O zamanda, o kadar kabarıyor ki ortasındaki köprüden geçilemiyor ve nehri sadece tepelerden doğduğu daha yukarı noktalarda geçilebiliyor.

Saat 1'den biraz sonra, İris'in üzerindeki köprüden 13 mil uzakta ovayı terk edip dar bir boğazdan gelen küçük bir ırmakla sulanan bir vadiyi çıktık. Vadinin karşı yüzeyinden kocaman kaya kütleleri yükseliyor. Bir mesafeden tarihi bir kalenin gri harabeleri gibi görünüyor; ötede, daha önceki göllerin varlığını gösteren birbirine az çok paralel daha fazla sayıda kıyı izleri göz-

lemledim. Bu vadideki özellikle daha da genişlediği yerlerde genelde tarıma elverişli arazinin çoğu nadasa bırakılmış. Ayrıca birkaç üzüm bağı bulunuyor. Dağ yamacındaki su yolu kalıntıları nadir değil; sulama amacıyla kazılmış olmalarına rağmen uzun zamandan beri ihmal edilmiş, ürünler de zayıf ve yetersizdi.

Vadide gerçekleşmiş olan aşınmanın uzunluğu sağımızdaki bir zamanlar dolu olduğu kireçtaşı çökelti kalıntılarında yükseltilmiş birkaç düz tepe ile ortaya çıkıyor. 4'ten biraz sonra yarım mil solumuzda kalan Bayındır köyünü geçtik ve saat 5'te Amasya'dan on iki saatlik mesafede ve 300 adet harap kulübeyi içinde barındıran Hacıköy'e vardık. Zile'nin Seid Ağası idaresi altında 25 köyden oluşan bu bölge; arkadaşı Ahmet Ağa tarafından yönetici yeri ve makamı için yıllık 100 kese, ya da 500 1. ödenerek yönetiliyor. Ahmet Ağa Avrupa doğumluydu ama Müslümanlığı benimseyip benimsemediğini öğrenemedim. Yine de, Seid Ağanın evindeyken o zamana kadar orada oturan Ahmet Ağanın beni görmeye pek istekli olmayışından inancı benimsediğini düşünüyorum. Aynı zamanda bir hekim ve bu sıfatla ünlü Çapan Oğlu'na hizmet etmiş. Hacıköy'den Çorum'a mesafe altı saat; Hacıköyü'nün bir saat kuzeyindeki Afhat ya da Arhat köyü yanı sıra, ikisinin arasında yarı yolda bulunan Tekiye köyünün de bazı ilginç antikalar ihtiva ettiği söylendi. Bu yüzden bagajımı daha doğrudan ve düz Çorum yolunda bırakarak bir sonraki gün bu yerleri ziyaret etmeye karar verdim. Soğuk çok sertti ve termometre akşam altıda 60 fahr.'a kadar düştü.

16 Ağustos, Salı. - Hafız Ağa'yla birlikte Ar-hat'ı görmek üzere yol açtık. Birkaç sütun, ev duvarlarına işlenmiş ya da etrafında yatıyor; köy, ağaçlarla kaplı ve bol su sağlanıyor. Ovaya inişten sonra bir saatlik sürüş bizi kuzeydeki alçak tepelere getirdi. Çalı ve dikenler arasında rengarenk mermer blokları ve sütun parçaları serili. Onların yanındaki tonozlu yapı ve sağlam duvar kalıntılarının her ne kadar yaşını, büyüklüğünü ve bina yapısını belirleyemesem de ilkçağlara ait bir kilise harabesi oldukları söyleniyor. Ar-hat Camisi duvarlarında ve civardaki bir çeşmede aynı taştan başka büyük bloklar da vardı.

Saat 8 gibi köyden ayrılarak, kireçtaşı sırtının kuzey yamacı boyunca Tchaana adında başka bir köye varana dek ilerledik. Burada biraz araştırmanın ardından çok küçük bir caminin duvarına işlenmiş büyük bir taş üzerinde nerdeyse mahvolmuş ve üzerine haç işareti konulmuş 77 no'lu yazıtı buldum. Tchaana'dan ayrıldıktan sonra alçak bir tepeler zincirinden karşıya geçtik ve kuzeye doğru eğimli açık bir araziye indik. Oradan tam batıya 3 millik bir sürüş bizi Tekiye köyüne getirdi. Burada dikkatimi ilk çeken şey cami oldu. Güzel ama boşuna yazıt aradığım bir binaydı. Civardaki bir Han önünde akanthos yapraklı kare biçiminde bir sütun başı ve daha ilerde mezarla ilgili bir anıt vardı. Üzerindeki yazıt, son iki harfi Ol dışında silinmiş.

Daha sonra, kuzey yoluyla iki mil doğuda kalan şimdi tarıma kazandırılmış bir çeşmenin üzerinde kalan kısmına konulmuş 78 no'lu yazıt bulduğum harabe bir köye yönlendirildim. Dönüşümde, kahve yakınlarında bir evin duvarına işlenmiş 79 no'lu başka bir yazıt buldum. Her ikisi de iyi muhafaza edilmiş fakat biri 3. yüzyıla diğeri de muhtemelen yaklaşık olarak aynı döneme ait görünen mezarlarla ilgili.

Saat 11.30'da Tekiye'den ayrıldık ve arkasından güney yoluyla kuzeye koşan tepeler zinciri içinde dar bir boğaza girdik. Bu tepeler, çok sayıda kalkerli spar damarlarıyla çaprazlanmış koyu-mavi killi şistten meydana geliyor. Buradaki şist Türkler tarafından evlerinin çatıları için kullanılıyor. 266 12'de sırtın doruğuna ulaştık ve kıvrımlı bir yolla kavruk meşe, ardıç ve köknar ormanlıkları içinden batı-güneybatı yönünde akan küçük bir ırmakla sulanan enli bir vadiye indik. Tepelerde büyük hayvan sürüleri otluyor ve yanık çayırdaki sınırlı sayıda yiyecek arıyorlardı. Manzaraya tek çeşitliliği aradaki birkaç yanık çalılık veriyordu. Neredeyse batıya ve görünüşe bakılırsa Halys'e akan ırmak mecrasına baktığımda henüz inmiş olduğum sırtı iris ve Halys arasındaki su bölümü çizgisi ve dolayısıyla Pontus ve Galata topraklarının doğal sınırı olarak düşündüm; dünyanın en erken çağlarında, bireysel mülkiyetler farklı toprakların sınırlarını işaretleyecek kadar tanımlı olduğundan bir nehir veya tepeler zincirini bu amaca hizmet etmiş olarak kabul etmemiz gerekiyor.

Saat 1. Hacıköy'den Çorum'a giden direk yola döndük. Güneybatı yönünde bir boğazın içinden yine kendi adındaki ovaya dökülen ırmağı solu-muza bırakarak verimsiz tepeleri aştık ve asmalarla kaplı dik bir geçitten geniş ve yanık ovaya indik. Çevre tepelerde tek bir ağaç bile görülüyor. Sarı ekin neredeyse dikey düşen güneş ışığı altında parlarken, aynı monoton renkteki Çorum minareleri ve kalesi yaklaşık 2 mil batı-kuzeybatı yönünde belirliyordu. Bir süre yol, batıya doğru eğimli kum ve kilin meydana getirdiği ince yataklardan oluşan ve neredeyse aynı boylamda olan Vezir Köprü civarında görülmele aynı oluşumda selenit kristaller ve parçalar içeren sağımızdaki tepelerin tabanı yakınından geçti. Haliyle, bu mahallerin, Halys'in de şüphesiz ismini aldığı Küçük Asya'nın bu kısmının büyük tuzlu çökelti-lerinin doğu sınırı olmaları olasılık dışı değildir. Bu büyük oluşumun ne derece ikincil ya da üçüncül olarak görülmesi gerektiği, Mr. Ainsworth'un bölge jeolojik özelliklerini tespit etmeye yönelik yaptığı son girişimlere rağmen hala şüphe konusudur. 267

2'den kısa süre sonra harabe kaleyi geçtik ve 2 bin üzerinde Türk evi barındıran, sayısız bahçelerin kesiştiği kirli dağınık bir yer olan Çorum kasabasına girdik. Çarşılar dolu ve çevre tepelerin ürünü sarı çilekler oldu.

²⁶⁶ Aynı amaçla Syra Yunanları tarafından da benzer bir madde kullanılır.

²⁶⁷ 'Journal of the Royal Geographical Society', vol.ix.pp.264 ve 267 bkz.

Burası Avrupalı bir gezgin tarafından henüz görülmemiştir. Haliyle, bağnaz yöre insanının tüm sert ve yırtıcı bakışları bana doğru yönelmişti. Türbanlarının büyüklüğü ve gülünç şekillerinden anlaşıldığı kadarıyla Sultan Mahmut'un reformlarını pek de tasvip etmiş görünmüyorlardı; buna rağmen diyebilirim ki, böylesine renk ve şekil çeşitliliğine daha önce rastlamamıştım.

Ağa'nın avlusundaki bir çeşmede, Tekiye yakınlarındaki harabe bir köyden getirilmiş 80 no'lu yazıtı kopyaladım ve ardından birkaç asır önce Sultan Süleyman tarafından inşa edildiği söylenen kaleyi ziyaret ettim. Dört köşeli kaba bir bina, etrafı yuvarlak ve kare kulelerle korunuyor ve şehrin güneydoğusuna doğru bir rampada duruyor. Duvara işlenmiş çoğu kasten silinmiş ve okunamaz hale getirilmiş yazılı taşların çokluğuna şaşırdım. Aynı amaçla çok çeşitli sütunlar da kullanılmış. İç kısımda burç duvarlarına giden bir merdiven, tamamen bu sütunların enlemesine konularak yapılmış. Yazıtların hepsi mezarlarla ilgili. Bazılarının üzerinde haç işareti var ve bu haçların tamamı görünüşe göre Hristiyanlığın kabulüne müteakip oluşturulmuş.^{26s}

Klasik özelliklerde olmasa da, bu yazıtlar civarda eski bir dönemde Hristiyanlığa geçmiş büyük bir kentin var olduğunu kanıtlıyor. Bu, Çorum'un da muhtemelen sınırları içinde ya da en azından hudutları üzerinde yer aldığı Galatya'nın Hristiyanlık dinini kucaklayan Küçük Asya'nın ilk vilayetlerinden biri olduğunu aklımıza getirdiğimizde daha ilginçtir. Çorum Türkleri kale inşaatında kullanılmış sütun ve taşların yanında yazıtların da Yozgat yolu üzerinde Kara Hisar adında harabe bir yerden geldiğini söylediler. Ayrıca eski kayıtlarında ne Yozgat ne de Çorum isimlerine rastlanmadığını ama kasaba gibi arazinin de Kara Hisar olarak anıldığını eklediler.

Bu yeri, Tavium olabileceği ümidiyle bir sonraki gün ziyaret etmeye karar verdim; zira Albay Leake'in ileri sürdüğü gibi ne derece o şehrin mevkiini işgal ettiğini tespit etmek Çorum'u ziyaret etmemin amaçlarından biriydi;²⁶⁹ 'Journal of the Royal Geographical Society'²⁷⁰ eserine eklenmiş kısa bir bildiride Çorum ve Tavium'un aynı yer olmadığı konusunda beni ikna eden sebepleri ayrıntılarıyla verdim. Çorum camisi büyük ve güzel bir bina, önce Sultan Murat tarafından dikilmiş, daha sonra Çapan Oğlu tarafından yenilenmiş. Orayı ziyaret ettiğimde akşam namazı vaktiydi. Akşam ibadetleri için abdest alan bu kadar sofu görümlü Türk görmemiştim. Anlaşılan ilgimi fazla beğenmemişlerdi; özellikle tatarımın eşliğinde kapıdan girip içeri baktığımızda: içi çok güzel biçimde dekore edilmişti. Renkli lambalar-

²⁶⁸ Kitabe 81-88 bkz.

²⁶⁹ Tour in Asia Minor, p.311

²⁷⁰ Vol.vii. p.75

dan 50 feet çapında büyük bir halka, kubbe biçimli çatıdan yerden 6-7 feet y kseklilē asılı duruyor, ıřıklandıēında etkisi göz kamaştırıcı olmalı.

Akşamleyin odamın dışındaki verandada sigara içen birkaç Türk'e Sultan Murat'ın ne kadar zaman önce yařadıēını sordum. Son derece şaşkınlık ifadesiyle tepki verdiler, ama bu tepki bilgisizlikleriyle alakalı deēil de böylesine cevap verilemeyecek bir soruyu sormamdaki c rete idi. Hepsinin verdiēi tek yanıt kendi kelimeleriyle "kim bilir" ve peşinden çok çok uzun zaman önce anlamına gelen anlamlı "De-----e-----eh" sesiydi!

17 Aēustos, arşamba. - Termometre bu sabah saat 6'da 50 fahr.'a kadar düştü. Konakladıēım ev reisinin tanıdıēı yaşlı bir adam içeri geldi ve doēal haliyle bir fincan kahve istedi ve aldı, ardından da muhafaza edildiēi odama geliş sebebi olan nargile isteyerek bir tanesini seti ve doldurmaya başladı. O anda Hafız Aēa odamda olduēunu fark etti, hemen saldırdı, onu kapıda yakaladı, nargileyi öyle bir kaptı ki az daha omuzları üstünde kırılıyordu ve en son, onun gibi aylak birinin bu kadar erken saatte nargile içmesinin anlamını sorarken bir taraftan da Türk k f rlerinin yaylım ateşiyle kapı dışına attı. Ne kötü muamele gören adam ne de ev sahibi gelişmeye aldırış etmiyordu zira idari tatarların etki ve yetkisi yüksekti.

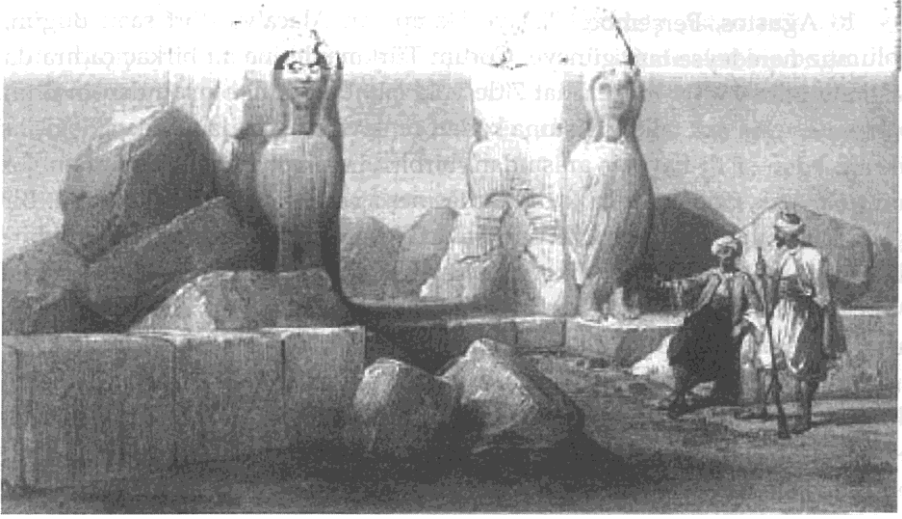
7'den hemen sonra orum'u terk ettik. Güneybatı istikametinde eēri bir yönde ovanın karşısına geçtik. Ova, kuzeyden güneye yaklaşık 12 mil, doēudan batıya 3-4 mil kadar yayılıyor ve önce güneye ve şimdi  ērendiēim kadarıyla doēuya dönüp, yine  terlek Irmaēına dökülen Alaca Suyuna katılan küçük bir ırmakla sulanıyor. Dolayısıyla iris ile Halys arasındaki su hattını henüz geçmiş deēilim. 8'i çeyrek geçerken ovanın batısına doēru, selenit içeren kum ve kalkerli mamdan meydana gelerek alüvyon yatakların yatay olarak  keltildiēi havzayı şekillendiren alçak tepelere yaklaştık. Bu engebeli verimsiz tepeler üzerinde çok sayıda bagrakala (baēırtlak olarak bilinen yaban  rdeēi olsa gerek) sürü ve ikili halde uçuşuyordu. Yolun kenarına yakın bir noktada yere çakılmış büyük bir sütün parçasını geçtikten sonra büyük bir kısmı, ortasına yakın yerde mesken tutmuş ve Kürtler gibi yazın düzlüklerde yaşayan fakat kışın köylerine dönen Türkmenlerin sürüleri için bir otlak görevi yapan, batıya açılan bir başka ovaya girdik. Köyler genellikle bu arazi de olduēu gibi yaz meskenlerine yakın yerlere mevzi-lenmiştir. İpler  zerine gerilmiş keçi tüyünden yapılmış kalın siyah kumaşla şekillenen çadırları da K rtlerinkine benzemektedir. Hemen yakınlarında, kalabalık koyun ve keçi sürüleri besleniyor. Yakın mesafedeki tepelerde de kabilenin develeri dikenli bitkilerde otlanıyorlar. Sıēır ya da atları yok. Keçileri çok güzel; daē keçilerinde olduēu gibi uzun boynuzları sırtlarına doēru sarkıyor.

Bu ovayı güneybatı yönünde geçtikten sonra, kısmen kavruk meşe aēalarıyla kaplı, Tekiye Hatap köyüne kadar tırmanacaēımız tabaka halin-

de kayalar arasında kalan dar bir vadi ağzına vardık. Kara Hisar buradan yaklaşık üç saat güneybahda kalıyor. Hafız Ağa orada görülecek bir şey olmadığını ve yük atları için yolun elverişsiz olduğunu söyleyerek beni oraya gitmekten vazgeçirmeye çalıştı. Fakat yükleri bırakarak gitmeye kararlı olduğumu ve onu da geride bırakmayacağımı anlayınca atına bindi ve sürücü ile birlikte doludizgin koşturmaya başladı. Dere tepe demeden kaya ve taşlı yollar üzerinden, harikulade sivri doruğuyla Kara Hisar'ın karanlık tepesi, önündeki tepelerin üstünde kule gibi karşımızda görüldüğü vadi kellesine ulaşana dek 8 mil boyunca koşturduk. Bu izole edilmiş trakit kaya kütlelerinin konumu göz kamaştırıcı. Küçük bir ovanın ortasından birkaç yüz fite kadar yükseliyor. Ovayı çevreleyen tepelerin içinden çeşitli vadiler, değişik yönlerde dışa doğru açılıyor. Daha önce büyük güce ve öneme sahip bir yer olduğu açık. Doruğu, iki uçtan meydana geliyor. Birbirinden 50-100 feet kadar uzak. Bir tanesine girmek epeyce zor. Diğeri ise 100 feet uzunluğunda 20 feet genişliğinde. Duvar ve kemer kalıntıları bir zamanlar müstahkem bir mevkii olduğuna dair kanıt oluşturuyor.

Bu dağ eteğinde önemli bir şehrin kalıntıları mevcut. 4-5 büyük binanın kocaman pürüzlü taş yıkıntılarından meydana geliyor. Neredeyse tamamının dış kaplaması kaldırılmış ya da harap edilmiş. Türklere ait gibi görünüyor. Biri hamam diğeri han görüntüsü veriyor ve oldukça büyük olan üçüncüsü de cami olarak anılıyor. İnşaatında, görünüşe göre Roma veya Bizans tarzında tuğlalar kullanılmış. Tavium olmadığı kesin. Helenistik harabe izleri bulamadığım için hayal kırıklığına uğradım. Doğuya doğru alçak tepeler üstünde Türklerin Sancak Tepe dedikleri yüksek bir höyük bulunuyor. Rivayete göre, Sultan Murad ya da Murat Bağdat'a ilerlerken her bir askerin bir avuç dolusu toprak atarak öbek oluşturmalarını emretmiş ve ordu, etrafında kamp kurarken bu höyük üzerine sancağını dikmiş.

Hayal kırıklığım ve etrafımdaki harabelerin muhtemel orijini hakkında düşünürken, Hafız Ağa bazı köylülerden iki mil kadar güney-güneybatı yönünde Öyük adında komşu bir köyde bazı eski taşların bulunduğunu öğrendiğini aktarınca aradığım bu şeyler için hemen yola koyuldum. Vardıgımda bir Türkmen köyü ile karşılaştım. Güney sınırlarında en eski zamanlara ait çok tuhaf bir anıt gördüm. Bir nevi cadde oluşturan, kaba ve görünüşte şekilsiz çok sayıda taşı ilk gördüğümde rahip sınıfına ait kalınlırları hatırlattı ve Gallo-Graeci'ye ait olabileceklerini düşündüm fakat daha ileri incelemede farklı bir karakter oldukları ortaya çıktı. Harabe, her iki yanında büyük bir duvar bölmesi ile güneye bakan büyük bir geçit ya da girişten meydana geliyordu. Direkleri şekillendiren iki ana taş 10-15 feet yükseklikleriyle devasa boyutta. Her birinin dışında, tam bir Mısırlı tarzında insan kafalı, gövdesi bir kuşun kaba imitasyonunda ve ayakları aslanpençeleriyle son bulan korkunç bir suret yontulmuş .

Her iki yanından 14 feet kadar ilerleyen ve daha sonra giriş önünde döşeli, etrafı çevrili bir boşluk oluşturarak sağa sola kopan duvar, Kyklopyen karakterde kocaman bloklardan meydana gelmiş ama şimdi çoğu enkaz halinde. 3 feet yükseklikte olan alt taş sırası üstünde yine neredeyse aynı yükseklikte birkaç figür çok yassı bir kabartmada kabaca yontulmuş. Bahya doğru birinci taş aletlerle oyun oynayan çocukları resmediyor ama ayırt edilemeyecek kadar sönük; ikincisi uzun cübbeli 3 papazı temsil ediyor; üçüncüsü kurbana götürülen koçlar ve sonuncusu çok kaba biçimde yontulmuş boğayı temsil ediyor. Geçidin içinde büyük taşlardan oluşan bir cadde, köyün içine doğru belli bir mesafe ilerliyor. Bu anıtın ilginç bir özelliği yüksek kapı direklerinin iç kısmı üzerinde çift başlı bir kartal yontulmuş ama bu çok daha yakın zamanda eklenmiş de olabilir. Köydeki kulübeler önünde çok acayip karakterlerde aşağıdaki yazıtı bulduğum büyük kare bir taş vardı. Phoenician, Frigyan, Yunan, yoksa Celtic mi?

4 7 1 0 7 0 5 (0 1 7 7 3 3

Bu kalınlılar, Texier'in köyden sadece beş saat uzaklıkta Boğazköy yakınındaki kayalarda keşfettiği bazı ilginç yontularla daha fazla ilgi kazanıyor. Hızlı bir kroki çizdikten sonra akşam vakti yaklaştığından karanlık basmadan Hatap'a dönmek zorunda kaldım. İlk önce buraya gelmediğime pişman oldum. Yollar ve konaklama koşulları beklentilerimin çok üstün- deydi. Tekiye Hatap' da konağımın önündeki küçük bir mezar taşından 89 no'lu yazıtı kopyaladım.

18 Ağustos, Perşembe. -Tekiye Hatap'dan Alaca'ya dört saat. Bugün, yolumuz neredeyse tam güneye, Çorum Türkmenlerine ait birkaç çadıra da rastladığımız vadiyi indik. Saat 7'de yola çıkıkhk ve killi oluşumdan ince tabakalı ve yumuşak talklı oluşuma kadar, renk ve oluşumda oldukça değişiklik arz eden şistli kayalar arasından, birbiri ardına kıvrımlı vadilerden 4-5 mil yol aldık. Tepeler küçük miktarda meşe ve ardıç ağaçlarıyla kaplı. Bir süre toprak yapısını çıkarmak için bekledikten sonra tatar ve uşaklarla birlikte dans eden Çingene bir gencin seyir zevkini yaşadık. Görünüşte yaşı 9'un üstünde değildi ama hareket ve adımlarında daha ileri bir yaşı'n güven, nizam ve kararlılığı vardı. Başka hünerler olarak, olağanüstü biçimde kafasını topuklarına değdirecek biçimde vücudunu arkaya kıvrıarak düşme ve duruş pozisyonları ekliyordu. Monoton bir mani söyleyen iki adam ona eşlik ediyordu. Biri gitardan farklı olmayan, tellerine mızrapla dokunduğu yaylı bir çalgı çalıyordu.

Saat 9'da vadinin tepesine ulaştığımızda kendimizi bol miktarda tahıl ve biraz da keten üretilen yükseltilmiş bir ovada bulduk. Ovadan, hem güneye hem kuzeye küçük bir nehir akıyordu. Kısmen ekili alçak tepeler ise doğudan ve batıdan yükseliyorlardı. 20 dakika içinde, Alaca Irmağına dökülen bir ırmağın yönünü takip ederek Alaca ovasına doğru yavaş yavaş inişe geçtik. Arazinin yeteri kadar yatay olduğu yerde tahıl ekilmiş ama civardaki arazinin umumi sarılık ya da kurumuş görüntüsünü yok edecek ne çimen ne de bir ağaç görülebiliyordu. Saat 10'da, çok sayıda koyun ve keçi sürüsünden oluşan bir Türkmen kampını geçtim. Çadırlarının çatısı sıraklarla gerilmiş keçi tüyü bezlerinden yapılmış. Yanları, birbirine bağlanmış ince kamış veya kazıklar ve bazen yakın örülmüş olmasına rağmen havanın rahatça girmesine izin veren ağaç dallarından meydana geliyor. Ülkenin bu kısmında Smyrna'daki Yörükler ve iç kısımlardaki bazı Türkmen kabileleri tarafından kullanılan kubbe şeklindeki alçak yuvarlak barakalardan hiç görmedim. Fakat zaman zaman, kadınlarının kaçmak ve yüzlerini saklamak yerine ilgisizce geçmeme müsaade ettiklerini gördüğüm zamanlarda kendimi neredeyse daha medeni bir ülkede hayal edebiliyordum.

Aşağı inerken ırmak yakınında bataklıktan birkaç yağmurkuşuna denk geldim. Çok uysaldılar. Yanlarına 20-30 yard yaklaşına kadar hiç biri havalandı. Kademeli biçimde vadi genişledi. Köyü birkaç mil daha Herdeki çamurdan kabinlerle şekillenmiş ve kuru görünümüne ters düşen iki üçü ağaçlı Alaca ovasına girdik. 11.'den kısa süre sonra oraya vardık ve kısmen at yoksunluğundan biraz da yardımcımın hastalığından dolayı tüm gün orada kalmak zorunda kaldık.

19 Ağustos, Cuma. - Ova suları doğuya akıyor ve Çöterlek Irmağına dökülüyor. Saat 7'de sekiz saatlik Yozgat'a hareket ettik. İki mil boyunca bir tepe sırtından ilerledik. Saat 8'de Seid Ouseu köyü yakınında dar bir vadiye

indik. Irmağı bir karşıya bir beriye geçtik. Bitişindeki şistler gibi aynı şekilde aşınmaya boyun eğmemiş kireç taşı kayalar içinde dar bir boğazdan geçtik. 9'dan biraz sonra vadi genişledi. Önemli bir mesafeye kadar uzanan bir kaç kavruk meşe ağacıyla kaplı hafif engebeli bir araziye çaprazlayarak doğu yöndeki tepelere hrmandık.

Bu yükseltilmiş arazi parçasını geçtikten sonra güneybatı yönünde derin bir dere yatağına yukarıdan bakan uçurumun kenarına ulaştık. Dağılmış kayalar üzerinden kıvrımlı bir yolla indik. Aralarındaki kara taş ve diğer volkanik oluşumda kütle öbekleri bir zamanlar araziye alt üst eden kasıllara kanıt teşkil ediyor. Tortulu şist ve tabaka halindeki kayalar, kıvrımlı yeşil kayayla temas ederek epeyce çarpıklaşmış. Tabana vardığımda ırmağın halen kuzey-kuzeydoğu yönünde aktığını ve en son Çöterlek Irmağına döktüğünü görünce şaşırdım. Vadiyi yaklaşık 3 mil daha güneye tırmandık. Bazı kısımlarında tahıl ve darı yetiştiriliyor ve önemli bir genişliğe ulaşıyordu. 12.30'da, birkaç kola ayrıldığı kellesine yaklaştık ve parçalanmış kayalar üzerinden kıvrımlı bir yolla tırmanışa geçtik. Burada, yükün nakledilmesi bize epeyce sıkınh yarattı zira Alaca'da edinebildiğimiz tek hayvan bu işe alışık olmayan kısıraklardı. Bunun sebebi orada düzenli menzil bulunmayıştı ve sonucunda herkes postanın kullanımı için bir at saklamaya mecbur bırakılmış ve onlar da daha karlı olduğu için kısırak saklamayı tercih etmişlerdi. Yavruları, Yozgat'a kadar tüm yol boyunca iki tanesine eşlik etti.

Tek bir çim parçası olmayan şistli bir tepe sırtını geçtikten sonra saat öğlen ikide, kıyıları kavak ve söğütle çizilmiş küçük bir ırmakla sulanan derin bir vadide kurulu bir köye geldik. Oradan, mavi kristalimsi kireçtaşı, ikincil kireçtaşı, jasper, kumtaşı ve şistli kaya çakılları içeren gevşek bir konglomeranın altına giren kalın kumtaşından oluşan başka bir sırtı geçtik. Sağımızda Habak Tepe adındaki muazzam tepe bölgenin, çeşitli dağ sırtlarının her yönde saçıldığı ana zirvesi.

Buradan, beyaz kayağan kayalar üzerinden hızlı bir şekilde Yozgat ovasına indik. Şehrin girişlerine yakın tekrar Amasya'dan gelen yola kavuştuk. Bu vadide mükemmel çömlek elde ediliyor. Muhtemelen volkanik kayaların dağılmasından ileri geliyor ve uygun biçimde Çömlükçi Tarlası diyebileceğimiz girişin dışında bir yerde çok sayıda çini yapımcıları ikamet ediyor. Yozgat, çoğu yerde bakımsız ve çamurdan alçak bir duvarla çevreleniyor. Dar caddelerden ahını sürerken tek bir antika eseri göremedim. Gerek ev gerekse duvarların modern bir görünümü vardı. Şehirde güneş ve kumdaki günler süren zorlu sürüş etkilerini hızla söküp alan, rahatlığından inanılmaz keyif aldığım mükemmel hamamlar bulunuyor.

Bir sonraki gün, yani Cumartesi günü, Yozgat'ta konakladım. 80-90 yıl önce Süleyman Bey tarafından inşa ettirilmiş güzel bir camiye ziyaret ettim ve çarşıları inceledim. Gerek Türk gerekse Ermenilerin anlattıkları buranın

asla Tavium olamayacağı fikrimi doğruladı. Her yanında Muazzam tepelerin hakimiyetindeki derin vadi konumunun yanında şehirle ilgili olarak nadir görülen yeni olma havası vardı. Aslında, şehrin 90 yıl önce ünlü Çapanoğlu Süleyman Bey'in babası Ahmet Paşa tarafından kurulduğu söylenirdi. Ahmet Paşa ele geçirip, sonra da buraya yerleşip etrafında bir grup adam toplayana kadar bu yer sadece bir dağ yaylası ya da yaz köyü idi. Şiddetli de olsa yönetimi adildi. İnsanları tarafından itibar görür ve saygı duyulurdu. Yozgat onun yönetimi altında gelişti. Yine onun diktiği muhteşem bir konak ya da saray yaklaşık 14 yıl önce yangından zarar görmüş.

21 Ağustos, Pazar. - sıtmaya yakalanan ve ateşlenen Giuseppe'i bir İtalyan doktorun kontrolü altına bırakarak, Hafız Ağayla birlikte tercüman olmadan birkaç gün geçirebileceğimizi düşünerek Nefezköy ve Boğazköy harabelerini ziyaret etmeye çıktık. Nefez köyü Yozgat'ın 15 mil bahsında kurulmuş. Yürüyüşümüz, Çapanoğlu duvarını yıkmakla hatta tabanları taşımakla meşgul bazı Türklerle karşılaştığımız kuzeybatı yönündeki tepelere tırmanışla başladı. Yozgat'tan 3 mil ötede batı, güneybatı ve güneye geniş bir manzara açılıyor. Batıdan güneybatıya önemli bir mesafe devam eden Çiçek Dağı adındaki sıradağlar çok dikkat çekiciydi. Güneybatı yönünde, yaklaşık 20-25 mil ötede Keçi Kalesi adında eski bir kale yüksek ve sivri bir kayaya tünellemişti. 4. ve 5. mil arasında, kuzeydoğudan gelen bir ırmakla sulanan dar bir vadiye yerleşmiş Kaijtköy'e ulaşım. Irmak kıyılarında çok sayıda yağmurkuşuna rastladık. Köyün aşağısında değişik trakit kayalar ortaya çıkıyor. Kuzeydoğudan güneybatıya uzanan, Habak Tepedenmiş gibi yayılan büyük bir kara taş bendini geçtik. Irmağı 2 mil kadar takip ettikten sonra karşısına geçip içinde yoğun bazaltın ara sıra var olduğu trakit konglomera tepelerine çıktık.

Bu tepelerden, kesintisiz aralıklarla batıya doğru uzayan kayalık sırt ve sarı ovalardan oluşan geniş ve büyük bir alana bakıyoruz. Dokuzuncu milde geçtiğimiz, birkaç küçük arazi parçasını sulamaya imkan veren küçük bir ırmak, gözün dinlenebileceği birkaç yeşil nokta sunuyor. Bu arada, Musa Bey köyü bir mil solumuzda.

Art arda gelen konglomera ve kumtaşı sırtlarından geçerek büyük bir mezarlığa ve Hasancı köyüne geldik. Tatar'ın açlığı yöre insanının ısrarcı misafirperverliğine dayanamayınca bir cami girişi altında yarım saat dinlenerek güneş ışınlarından kaçmış olduk. Tatar'ın beni taun ve pirelere rağmen bol miktarda halı ve yashk almaya razı etmeye çalıştığı yerdin burası. Hasancı'dan iki mil sonra neredeyse yeraltı gibi duran Keneköye vardık. Sadece kapı ve bacaları görülebiliyordu. Mezarlıkta, muhtemelen Nefezköy'den gelmiş birkaç adet kırmızı damarlı kırık mermer sütunu vardı. Alçak tepelerin bir bölümü, bazılarının kalıntıları geniş gölcül ve diluvium çökelti olan, yatay biçimde katmanlaşmış bir dizi kum ve moloz yatakları

sergiliyor. Nefezköyü vadisine inerken gri sakallı muhterem bir yaşlının görünüşünden etkilendim. Yaşından ötürü sırtı ikiye katlanmış adam, eşeğinin arkasından zahmetle yürüyordu. 80'in üstünde, yaz mevsimiyle neredeyse zenci siyahına yanmış esmer cildi, Türk köylülerinin daimi kullandıkları kar beyazı elbiseleriyle harikulade bir zıtlık oluşturunuyordu.

Saat 2.30'da Türkmenlerin yaşadığı Nefezköy'e geldik ama yemek ve konaklama tmin etmekte zorlandık çünkü hepsi tepelerdeki çadırlarındaydı. Köyün bir mil batısındaki harabelere doğru ilerlerken mezarlıkta çok sayıda sütun parçası ve diğer mimari kalıntıları fakat sadece 90 no'lu tek bir yazıtı buldum. İlkçağlara ait bir yeri gösteren bu harabelere ulaştığımızda dikkat çekilecek ilk şey yakın geçmişte 25 feet uzunluğa kadar kazınmış bir binanın temelleriydi. Duvarın bir tarafında kazılmış hendek kare şeklinde yontulmuş büyük kumtaşı blokları ile dolmuş. Bir zamanlar duvarın dış kaplaması rolünü üstlenmiş ve demir millerle birbirine bağlanmış görünüyolar. Bina da bunlar için yıkılmış olabilir. Bir parça üzerinde C P harfleri oyulmuş. Kuzeye ve biraz mesafe de güneydoğu yönünde uzun tepeler yükseliyor. Güneybatıda ise gururla Büyük ve Küçük Kale isimleri verilmiş koni biçiminde iki küçük tepe bulunuyor. Fakat hiç birinin üzerinde en ufak bir duvar ya da bina izi yok ama görünüşte Roma'ya ait çömlek parçaları her yana saçılmış durumda. Kısa bir mesafe kuzeyde bulunan kireçtaşından birçok büyük blok gerek tek başına gerekse kümeler halinde bir tapınak veya önemli bir bina mevkiini gösteriyor. Aralarında sütun baştabanı ve zengin korniş parçaları da bulunuyor. Keçi Kalesi en batıdaki kale tepesinden neredeyse tam güneye dayanıyor.

Köye dönüş esnasında cami ve müstakil evlerin duvarlarında yazıtlar aradım ve en son cami kapısının yan direklerinden birini meydana getiren bir mermer diliminde bulduğum parça, tapınağa ithaf olunmuş bir parça görünümünü veriyordu. En ilginç olanı 93 no'lu yazıttı. Boş bir evin şöminesi yanında olduğu söyleniyordu. Köylünün biri bacanın içinde daha doğrusu biraz yukarısında olduğunu işaret edene kadar zemini ve duvarları boşuna aradım. Neredeyse bir inç kurum ve sertleşmiş dumanla kaplıydı. Deşifre etmeden önce keskiyle kazıyarak silmek yarım saat sürdü. Bunu yaparken kafam neredeyse bacanın dışında kalacak şekilde sürekli baca yerinde durdum.

Genele bakıldığında bu harabeler hayallerimi yıkmıştı. Daha önceki gezginlerin anlattıklarından daha kusursuz, daha etkileyici ve daha iyi korunmuş bir şeyler beklemiştim. Bir gezginin Küçük Asya'da maruz kalmaya mahkum olduğu fazlaca hayal kırıklığına gönderme yapmaktan kendimi alamıyorum. Bir yandan, belki de çok önemli şeylerin halen keşfedilmeyi beklediği yerlerde görülecek bir şeyin bulunmadığı söyleniyorken diğer yandan, incelendiğinde yakın tarihe ait olduğu ortaya çıkan binalardan çok

şey beklemeye yönlendiriliyorsunuz. Türkler size şüpheyle bakıyor ve anti-ka araştırmanızın gizli bir hazine bilgisiyle bağlantılı olduğuna ikna olmuş düşüncesiyle asla tam gerçeği söylemeye yanaşmıyorlar. Ülkeye dağılmış Frenk doktorlar da zayıf yönünüzü bildiklerinden var olmayan harabe bilgileriyle övünerek ve de modern duvar parçalarını veya doğal mağaraları yazıtlarla dolu ve ayakta duran sütunlarla destekli görkemli bina, tiyatro veya tapınak olarak tarif ederek sizi mütemadiyen aldatıyorlar. Bu ifademde, zira gerçeğini sıkça tecrübe etmiş biri olarak, hiçbir abartı yoktur. Mimari kalıntıları epeyce Bizans karakteri taşısa da Nefez mevkiinde olduğu gibi burada da bir zamanlar tarihi bir şehrin yer tuttuğu konusunda şüphe duyulmaz. Mezarlıktaki sütunlar ne Roma'ya ait ne de Yunanlılara. Bazı sütun başları ve diğer parçaların Bizans karakterinde oldukları belli. Harabeler arasından toplanıp bana getirilen sikkeler de Angora'ya ait olan birinin dışında aynı özellikleri taşıyorlardı.

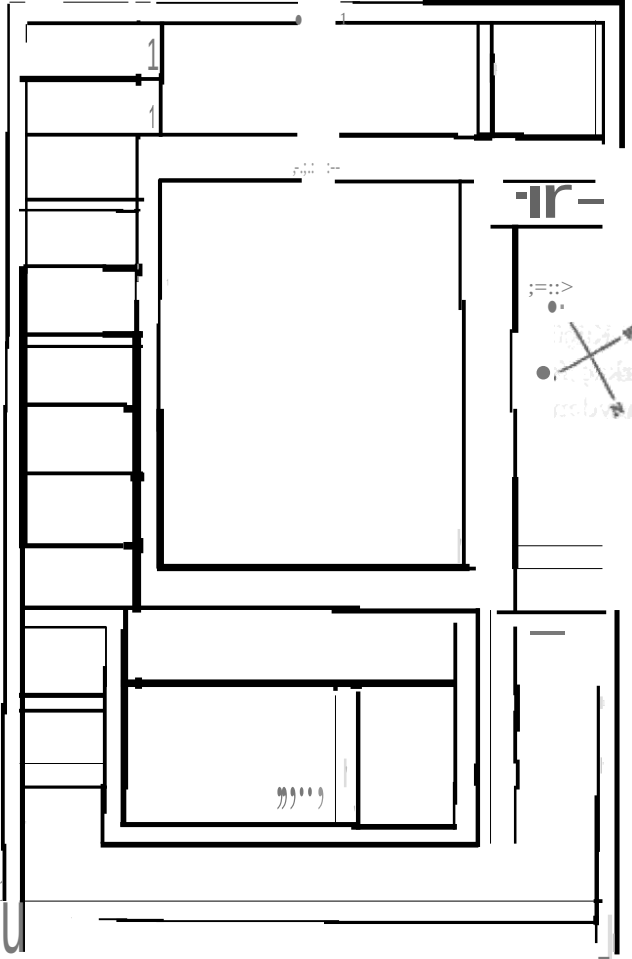
22 Ağustos, Pazartesi. – Altı buçukta Nefezköy'den ayrılarak kuzeye doğru dağları çıkıp önce doğu yoluyla kuzey yönünde 4 mil ve daha sonra kuzey-kuzeydoğu yönünde 8 mil daha yol aldık. Ta ki saat 11.15'te Boğazköy'e ulaşana dek. Bu dağ yolculuğu esnasında iki kez yolumuzu kaybettik. Nefezköy'den kısa bir mesafede kadınların ekmek²⁷¹ pişirdiği siyah yayla çadırlarından geçtik. Saat 8.30'da traktik ve porfirik kayalar ve traktik konglomeradan oluşan sıradağların çorak doruğuna vardık. Bu yüksek noktadan inerek yer yer bol ağaçlı, derin ve resmetmeye değer bir vadiye girdik. Boğazköy ovasına çıkana dek kuzey-kuzeydoğu istikametinde ilerledik. Civar-daki köylülerin kereste ve yakacak odun için sürekli kesmekte olmaları nedeniyle genelde köknar olan ağaçlar fazla büyümemiş. İndikçe vadinin şahane güzelliği artıyor; yol önce ırmak yatağı boyunca sonra kırık uçurumlar üstünden ilerliyorken volkanik kayaların dağılan kütlelerinden, her iki taraftan, verimsiz ve sivri kayalar fırlıyor. Dere yatağının ağzına yaklaştığımızda beyaz scaglia kireçtaşıyla karşılaştık ki Boğazköy tepeleri tamamen bununla kaplı.

Burada Ağa'nın konağına yönlendirildim. Kendisi İstanbul'da idi ama kahyası tarafından iyi karşılandım. Güneşin meridyen gözlemini almayı başardıktan sonra burada 8 gün kalmış, civardaki harabelerin doğru plan, inceleme ve çizimlerini yapmış M. Texier'in ilginç keşiflerini görmeye çıktım. Köyün birkaç yüz yarda doğusunda önemli bir alanı kapsayan yüksek ve görünüşte yapay bir tümsek bulunuyor. Kuzeydoğusu kocaman taşlardan meydana gelen büyük kiklop duvarlarla şekilleniyor. Yarım mil güney-

²⁷¹ Mayalanmamış bir hamur topağı -iki ons ağırlığında olabilir- iki feet çapı geçene kadar ve bir kağıt kadar ince olana dek açılıyor. Alında ateş yanan büyük bir kazanın alt kısmına seriliyor. Sadece birkaç dakika bekletiliyor, aslında yumuşak kalması ve misafire sunulduğunda nemli peçete gibi katlanması için yalnızca kurutuluyor.

doğuda, doğusunda derin uçurumlarla diğer yanlarında 40 derecelik açılarda buzullarla korunan ve üzerinde seyrek taşlardan bir duvar duran, yüksek bir kaya üzerinde başka bir hisar mevkii bulunuyor. Zirve üstünde sert kayanın içine birkaç su deposu kazılmış ve etrafa çanak çömlek parçaları saçılmış. Daha sonra öğrendim ki M. Texier gezileri esnasında aynı devasa boyutta geniş bir şehrin duvarları yanında güneye doğru tepelerde iki tane daha kıklopyn hisar keşfetmiş.

Bahsettiği iki hisar arasında, iyi kesilmiş ve iyi işlenmiş kocaman bloklardan inşa edilmiş ve olağanüstü ve görkemli orantılarda büyük tapınak kalıntıları var. Aşağıdaki taslakta sunulduğu gibi bütün temel planı kusursuz biçimde. Birçok taş içinde, metal iğneler yerleştirilmiş gibi görünen yuvalar mevcut.

Resim 11
(Tapınağın zemin planı)

Binanın tahrip görmüş olması büyük ihtimalle böyle değerli şeylerin çıkarılması arzusundan kaynaklanmış olabilir. Zaman ve diğer yıkıcıların harap etmesine tek direnç gösterememiş olan kısım, daha fazla eğik oluşun- dan çökmüş olan ön bölümün kuzey kenarı. Tapınak hemen hemen kuzey- doğuya bakıyor; dış ebadı 219 feet uzunluk ve 140 feet genişliğindeyken mahzenin içi 87'e 65 ölçüm değerleri veriyor. İç inşaatının tüm zemin planı açık şekilde görülebilir, yani cella (naos), pronaos, adytonla birlikte çok sa- yıda geçit ve küçük odalar. Kuzeybatı tarafında ihtişamlı bir merdiven çıkı- yor ve belki kuzeydoğusunda da merdiven çıkıyordu; güneybatı tarafında tapınağın başından sonuna kadar bir dizi küçük oda ya da hücre uzanırken hem kuzeybatı hem güneybatıdan girişleri var: Siyah trakit ya da bazalt olan pronaos kısmı dışında tamamı mermerden inşa edilmiş; her ikisi de kolayca izlenebilen iki uzun duvarla çevriliyor -biri 30 feet mesafede ve diğeri 65 veya 70 feet daha ileride, artı dış duvarın güney kenarında sağlam bir kule kalıntıları var. Temeldeki bazı taşlar 17-18 feet uzunluk ve 6 feet yüksekliğe sahip. 5 feet olan duvar kalınlığı da tek blok halinde.

Tapınağın iki mil kuzeydoğusunda, kireçtaşı kayalığı yanında M. Texier tarafından da bulunan önemli kabartmalar mevcut. İçlerinde taş ocağındakilere benzer küçük delikler var ama muhtemelen civardaki kayalıklardan koparılmış devasa kütlelerden yapılmış; her iki yanında 30-50 feet yüksekliğe ulaşan kayalarla güneybatıya açılıyor. Ana kabartmanın kendisi şimdiye kadar Küçük Asya'da bulunmuş en önemli ve ilginç anıtlardan biri ve yerden birkaç feet yukarıda kaya yüzeyi üstüne oyulmuş çeşitli grup figürlerden meydana geliyor. Ne yazık ki figürlerin çoğu epeyce aşınmış ve neredeyse silinmiş. Özellikle ortadan uzaklaştırılmış en ileridekiler. Daha aşağı tabakadaki insanlara ait olduğu için orijinalinde de belki daha az de- rinlikte oyulmuştur. Kompozisyon, iki kralın buluşmasını simgeliyor gibi görünüyor. Her ikisinin de elinde krallığa ait amblem bulunuyor. Arkala- rında kendi elbiselerini giymiş ve boş alanın her iki yanında uzayan uzun bir asker ya da hizmetçi kuyruğu bulunuyor. 2 ana figür 5 feet yüksekliğin- de, daha az sayıdaki hizmetçiler 3 feet 6 inç ve diğerleri 2 feet 6 inç. Sol el tarafında kalan batıdan geliyormuş gibi görünen ana figür belirsiz bir hay- van üzerinde duruyor, sakallı ve yüksek koni biçiminde şapka ve dar bir elbise giymiş; diğer ana figür ise sakalsız ve kara taretli kafa elbisesi ve bol uzun kaftan giyimli. Hizmetçilerinin bazıları bir aslan ya da kaplan diğerleri de çift başlı kartal üzerinde duruyor . M. Texier bu oyma işçiliğini Amazon- larla Paphlagonialıların buluşması olarak tahmin ediyor ama bana iki sınır- daş kralın buluşmasını temsil ediyor ve aralarında yapılan bir barış antlaş- masını anmak için yontulmuş gibi geliyor. Kilometrelerce uzakta olan Halys, uzun süre Lidya ve Pers krallıklarının sınırydı. Şu durumda, kaftanlı figürü Pers kralı ve diğerini başlıkları ünlü Frigyan bonesine benzemesi nedeniyle

Lidyan ve Frigyan adamları ile birlikte Lidya kralı olarak kabul edebiliriz. Komşu kentin ana sınır şehri olmasından ötürü bu nokta barışı anlaşması için seçilmiş olabilir. Bu fikir, doğu taraftaki ana figürün muhtemelen aslanı sembolize eden ve aslında Persepolis anıtlarında yontulmuş hayvanlara benzeyen yabani bir hayvan üzerinde duruyor gibi, adamlarının da daha yakın döneme ait Pers harabelerinde bile sıkça karşılaşılan bir sembol olan çift başlı bir kartalın kanatları üzerinde duruyor gibi simgelenmesi durumuyla teyit ediliyor. Peki ya Amazonların aslan ya da çift başlı kartalla ne işleri vardı? Üstelik burası eskilerin şimdiye kadar bu müstesna insanların meskeni olarak isnat ettikleri yer değil.

Aynı oyukta 7 feet yüksekliğinde kaya üzerine yontulmuş fakat yukarıdaki diziden ayrılmış başka bir figür daha var. Onunda elinde tuhaf amblemeler var ve kayaların yan oyuklarında aynı karakterde başka figürler de görülebiliyor. Bazıları mezarla ilgili anıtlar olabilir.

M. Texier, önemli olduğu belli, bu harabelerin mevkisini işaretlediği bu şehre Pterium adını verdi. Strabon ve sonraki coğrafyacılar tarafından da bahsi geçmeyen bu şehirden Herodotus,²⁷² Halys'i geçip Sinopian bölgesinin karşısında olan Bithyna'nın bu kısmına sefere çıkan Kroesus'un ele geçirdiği Pteria adı altında söz etmektedir. Burada Kyrus ile karşılaşmış ve Pteria'da sonucu kesin olmayan büyük bir savaş gerçekleşmişti. O halde, Kroesus ile Kyrus arasındaki savaşın bahsi daha yeni anlattığım kabartmalarla ilişkili önemli bir gerçek olsa da, Sinop'la bağlantılı olarak bahsedildiğine göre Pteria, muhtemelen Karadeniz kıyılarına yakındı ve bu kadar içerde değildi.

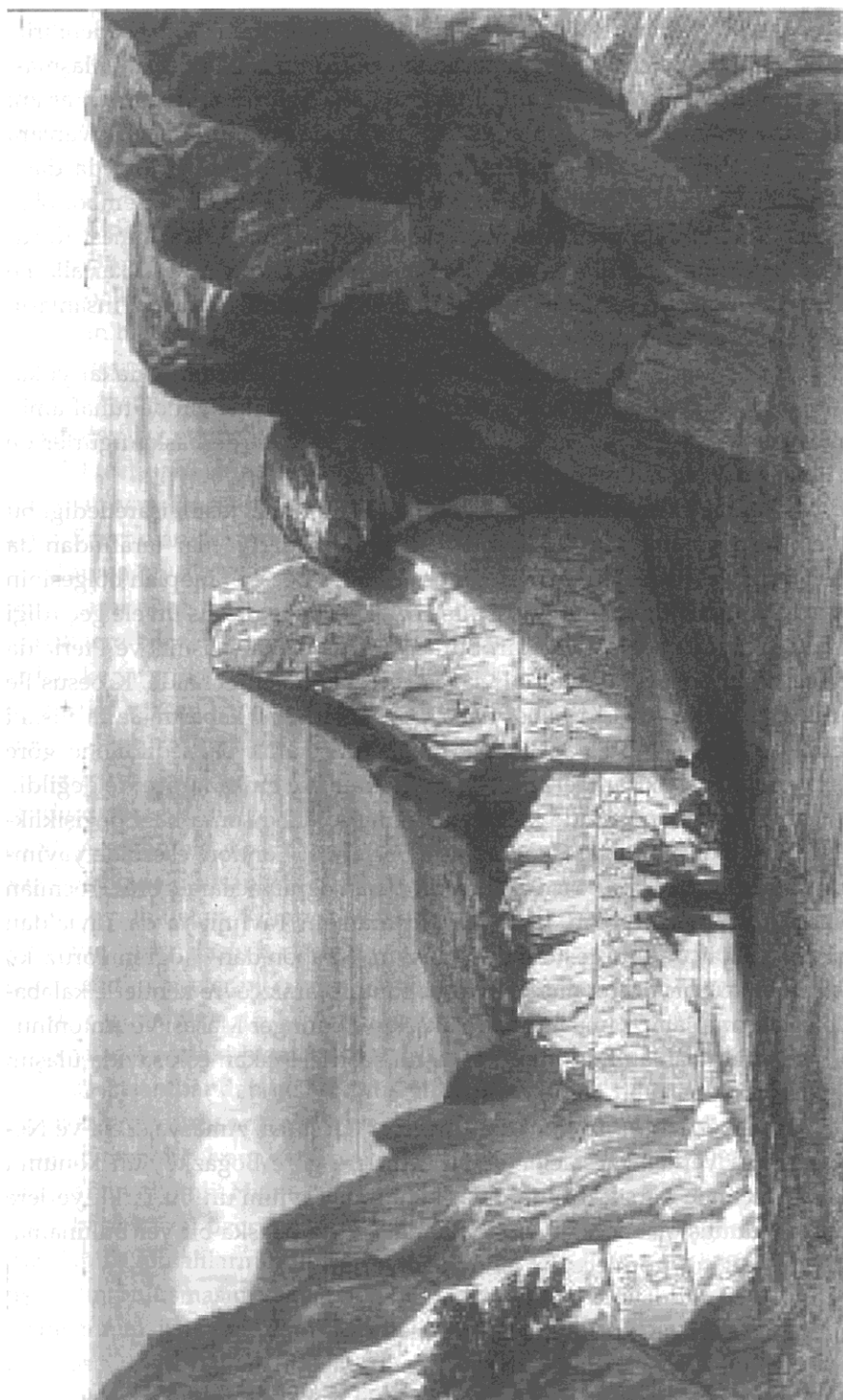
Smyrna'ya dönüşümde kaleme aldığım ve daha sonra bazı değişikliklerle 'Journal of the Royal Geographical Society of Landon' eserinde yayımlanan kısa bir yazıda,²⁷³ bu harabelerin bazı coğrafyacılar göre Trocmian Galatalıların başkenti olan, uzun süredir aranan Tavium ya da Tavia'dan başkası olamayacağını göstermeye çalıştım. Strabon'dan²⁷⁴ öğreniyoruz ki, Tavium büyük bir ticaret merkeziydi ve sonuç olarak çevre kentlerle kalabalık bir iletişime sahip olma ihtimali yüksekti -Peutinger Masası ve Antoninus Yol Rehberinde anlatılmış, buradan çeşitli şehirlere çıkan çok sayıda ulaşım yolu ile doğrulanan bir gerçek.

Yol rehberlerinde Tavium'dan Angora, Caesarea, Amasya, Zela ve Neocaesarea'ya verilen mesafeler ve bu şehirlere göre Boğazköy'ün konumu dikkatli biçimde karşılaştırıldığında, konumu, Tavium'un bu farklı yerlere göre yer tutmuş olabileceği yerle bu kadar uyuşan başka bir yer bulunamayacağı gerçeğinin görüleceğini tahmin ediyorum.

²⁷² lib.i.c.76

²⁷³ Vol.vii.p.74

²⁷⁴ Strabon, xii.p.567

Eski yol rehberleri bir ucunda ya da diğesinde Tavium'un olduğı yediden daha az rota sunmamaktadır; ancak birbirleriyle uyuşmadıklarından bazı önemli düzeltmeler olmadan tam olarak onlara güvenemeyiz. Antonine rehberi bize iki rota vermektedir: 1. Angora'dan Tavium'a. 2. Tavium'dan Caesares'e. Peutinger Masası 5 rota verme iddiasına giriyor: 1. Angora'dan Tavium'a. 2. Tavium'dan Amasya yoluyla Neocaesarea'ya. 3. Tavium'dan Zela yoluyla Neocaesarea'ya. 4. Tavium'dan Comana Pontica'ya 5. Tavium'dan Mazaca'ya ya da Caesarea'ya.

Bu rotaları ve değişik yerlerin konumlarını yeni yollarla karşılaştırmaya geçmeden önce, işaret ettikleri karşılaştırmalı ülke coğrafyası incelemesi için zaruri biçimde gerekli olan eski zamanların yol rehberlerindeki birkaç düzeltmeye atıfta bulunmak istiyorum.

İlk olarak, Comana Pontica'ya giden yoldan farklı bir yol olarak verilmesine rağmen Tavium'dan Zela üzerinden Neocaesarea yolu, Zela'ya kadar aynı olarak düşünölmeli ve düzeltilmelidir. Bu şehir şimdiye kadar tüm haritalarımızda aşırı güneye konulmuştur; Tokat'ın üzerinde Iris'in yukarı vadisinde, Boğazköy ile Gümenek arasında neredeyse tam bir doğru çizgide bulunuyor; aslında bu hattın daha da kuzeyinde kalıyor ve modern Yozgat-Tokat yolu, içinden geçiyor. Bu durum, bazı merkezlerin Tavium-Comana Pontica yolundan çıkarılmasını açıklıyor. Yapılması gereken bir başka düzeltme, Aegonne'yi bir yolda, Eugoni'yi diğey yolda aynı yer olarak görmek; zira tek bir yol olması nedeniyle bu kadar benzer isme sahip iki yeri bu kadar yakın yerde arayamayız. Tavium'dan birinin 72 mil diğeyinin sadece 38 mil uzakta olduğı söylenebilir ama bu çelişki de yine yapılması gereken başka bir düzeltmeyle ortadan kaldırılır, şöyle ki, ilk ismi Zela yolundan çıkarıyoruz; Rogmor adındaki yerin, Tavium'un Trocmian Galatayası başkenti olduğuna işaret eden Trocmorum'un kısaltması ya da eklemesi olduğı açıktır; bu durumda ilk merkez her iki yola göre de Tavium'dan 36-37 mil mesafedeki Aegonne ya da Eugoni olacaktır.

Şimdi de kalan 4 yolu dikkate alalım.

1. Tavium-Angora. -Antonine rehberi burayı 116 millik mesafe olarak verir; son merkez Peutinger Masası tarafından verilen rotada çıkarılıyor ki bu yüzden sadece farklı şekilde bölünmüş olmasına rağmen birine göre 68 M.P diğeyine göre 69 M.P olan Angora'dan Ecobroge veya Eccobriga mesafesini doğruladığı kadarı hariç şu anki amacımız için faydasızdır. Bu durumda, bana ait olan haritadaki Boğazköy'den Angora'ya mesafe ki ikinci yerle boylamı Messrs. Ainsworth ve Russel tarafından tespit edilmişti, 85 G.M'dir.; 84 M.P'den Major Rennel'in önerdiği gibi daha doğru olduğunu düşündüğüm 80 M.P dereceyi aldığıında 114 M.P sonucunu verir ki bu Antonine Rehberinde Tavium-Angora arası olarak verilen 116 M.P mesafesine oldukça yakın bir tahmin olarak kabul edilebilir.

2. Tavium-Caesarea. -Antonine Rehberine göre 109 M.P. Peutinger Masası ise bu orana o kadar uzak biçimde 191 M.P ölçümünü verir ki bu duYunanda yolun biraz fazla sapma yaptığını varsaymadığımız sürece tamamen işe yaramaz duruma düşer ve birinde verilen Aquae Aruenae'nin büyük ihtimalle diğer rotadaki Therma ile aynı yer olduğu anlamına gelir. Bu durumda bu rotadan 113 M.P sonucunu alırız. Yine burada harita, daha önce söylediğim gibi 114 M.P'ye eşit olan 85 G.M ölçümünü veriyor.

3. Tavium-Zela. -Tavium'dan Neocaesarea'ya gidiş rotalarından birinin bir bölümüdür; her ikisi de çok eksiktir; Zela üzerinden ya da Amasya üzerinden gerçek mesafe hemen hemen aynı olmalıdır ama bununla birlikte birincisi 185 M.P, ikincisi 136 M.P olarak belirtilir. Ancak, Zela üzerinden geçen bir bölümü ilk merkez Rogmor veya Tromor çıkarıldıktan sonra o şehre kadar doğru olduğu ortaya çıkıyor; zira Peutinger Masası'na göre Tavium'dan Zela'ya elimizde 90 M.P mesafesi bulunuyor, diğer taraftan harita ise Boğazköy ile Zile arasında 93 M.P'ye eşit 70 G.M ölçüsünü veriyor. Zela'dan Neocaesarea'ya giden rotanın diğer kısmı Amasya üzerinden tüm yol da olduğu gibi Tavium'un konumu konusunda yardımcı olmaya fayda etmeyecek kadar son derece yetersiz. Denemek bile gereksiz; bu dört rotadan üçünün neredeyse tek bir yerde çakıştığını görmemiz nedeniyle ki dördüncüsünün trigonometrik olarak da diğerleriyle uyması mümkün değildir, dördüncü rotanın yatırıldığı usulde epeyce bir hata bulunduğu sonucuna ulaşabiliriz.

Daha önceki gözlemlerimden Tavium konumunun Boğazköy'de Kurulu olduğu konusunda kendimi haklı çıkmış görebilirim; mevkiini ister konumları daha önce sağlam bir şekilde tespit edilmiş diğer şehirlere, ister diğer yerlerle ilgili iddiaların yetersizliğine bakarak düşünelim, ya da sadece Boğazköy'e ait iddialara ve içindeki antikaların önemine bakalım fark etmez durum aynı olacaktır.

23. Bölüm

Boğazköy'den Yozgat'a Dönüş - Habaktepe - Alaca'ya Dönüş - Tarihi Mezarlar - Değirmen Köyü - Alaca'dan Hareket - Galatya'ya Giriş - Sungurlu'ya Varış - Çayan Köyü Tuz Madeni Ziyareti - Delhici Suyu Geçişi - Kotchuk Köyü - Kalecik - Yazılar - Akça Taş - Kürt Kampı - Ravli - Çubuk Ovası - Hüseyin Dağ - Angora (Engureh)'ya Varış, eski dilde Anycra

23 Ağustos, Salı. - Daha önce Mr. Texier de yapmış olduğundan dolayı bu ilginç mevkii incelemek için çok fazla zaman harcamayı düşünmüyorum. Bu yüzden, alh saatlik mesafedeki Yozgat'a bu sabah erkenden dönmeye hazırlandım. Konağı saat 8'de terk ederek köyden bir mil ilerde sağımızda kalan Jupiter tapınağını geçtikten sonra dar bir boğaza girdik. Soldaki tepeler alt kısmı oldukça parçalanmış olan kireçtaşının altında yatan traktik ve volkanik kayalardan iyi bir kesit sunuyordu. Bu volkanik kayalar kireçtaşının dağılmasına müteakip dışarıya çıkmış; öyle ki ikincisinin parçaları yetişilmiş ve onların içine zarflanmış. İki mil boyunca kireçtaşı kayaları ve katılmış tortulu şist yatakları arasından şahane bir dere yatağını çıkıktan sonra doğuya doğru büyük bir açıda değişime uğramış tortulu şist ve yeşim taşlarından ahlân porfirik traktiklerle karşılaşk. Çok geçmeden, epeyce buğday üretilen geniş bir vadiye girdik. Öte yandan her iki yandaki alçak tepeler meşe korularıylâ kaplı. Saat 10'da vadinin kellesine geldik. Kumtaşı tepelerinden oluşân bir sırtı geçerek bir başka vadiye indik. Aşağısından, yaklaşık iki mil kadar sonra hemen hemen güney yönde küçük bir ırmağı takip ettik. Daha sonra güneybatıya akan bu ırmaktan ayrılarak yanâl bir vadiden, güney yoluyla doğuya doğru yapıştık. İki kola ayrılana dek bu yönde 3 mil ilerledik. Ardından, aradaki dağ sırtlarından çıkıp yukarı doğru güney-güneydoğu istikametinde 4 mil kadar engebeli parçalanmış kayalar üzerinden kıvrılarak ilerledik. Kayalar, Alaca'dan gelirken gördüğüm beyaz kayadan oluşân Habak Tepe'ye varana dek değişik yatakların büyük bozulma ve çıkıkları sergiliyordu. Tepeden bakış açısı çok geniş ve ılık rüzgar, sakız

ağacının kokusuyla güçleniyor. Habak Tepe'den yaklaşık yarım mil mesafede Yozgat-Nefezköy yoluna tekrar kavuşana dek, doğu yoluyla güney istikametinde dik ve kıvrımlı bir yolla şehirden indik.

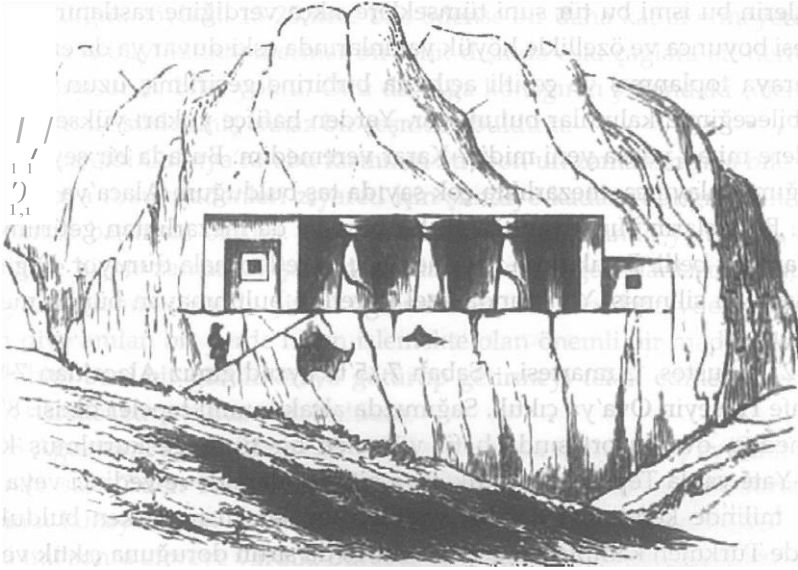
Yozgat'ta birkaç sikke buldum ama hiçbirinin fazla değeri yoktu. Boğazköy Ağasının oğlu daha önce çok sayıda paranın bulunduğunu söyledi ve bir yerlerde büyük bir hazinenin saklı olduğu konusunda beni inandırmaya çalıştı. Aslında nerede bulunabileceğini benim bildiğimi ya da bilmem gerektiğini söyleyerek ısrarla yerini söylememi istiyordu.

24 Ağustos, Çarşamba. - Giuseppe'nin gücünü geri kazanması için Yozgat'ta konakladık. Vali ve diğer insanlara hizmet için gönderilmiş İtalyan bir doktorun aktarımlarına bakılırsa, Alaca civarında ilgi çekici harabe ve antikaların olduğuna inanmam için bir neden vardı. Oradayken bunları duymamışım. Nihayetinde, direk yoldan gitmek yerine, oraya dönmeye, oradan da Angora yolumun üstündeki Sungurlu'ya geçmeye karar verdim. İtalyan doktor, akıllı bir adam ve yine orada bulunan Yunan meslektaşına göre çok üstün gibi görünüyordu. Çapan Oğluna birkaç yıl çalışmış. Nefezköy'de bulunmuş çok sayıda ilginç antikalarından önemle bahsetti. Diğerlerinin yam sıra, Çapan Oğlunun Vatikan'da duran meşhur vazo kadar büyük ve şerbetlik olarak ayırdığı porfir bir vazo bulunduğunu söyledi. Nefezköy'den getirilmiş olarak sunulan tek antika malzemesi, köşelerinde 4 küçük direklerle desteklenmiş ve Ali Efendi Cami avlusunda çeşme olarak kullanılan büyük mermer lahit. Yozgat'ta konakladığım süre boyunca hava yumuşak ve sıcaktı; termometre gölgede 78-79 fahr. derecenin üstüne çıkmadı ve sabahları genelde 62-64 dereceyi gösterdi.

25 Ağustos, Perşembe. -Yozgat'a gittiğimiz yoldan Alaca'ya geri döndük ve küçük Seid Ouseu köyüne vardığımızda vadinin bahsına, tepelere çıkmak için durakladık. Büyük harabeler beklentisine girmiştim ama zirveye ulaşgımızda sadece küçük bir Türk hisarı kalıntıları olduğu belli olan bir bölüm blokaj duvarı buldum. Bu hayal kırıklığında Küçük Asya'daki tüm İtalyan sağlıkçıların Türkler kadar bilgisiz ve ayrımcılık arzusunda oldukları sonucuna ulaşmaya hazırdım; zira tepe zirvesindeki en ufak duvar izi derhal tarihi bir kent harabesiymiş gibi abartılıyordu.

26 Ağustos, Cuma. - Saat 7.30'da bir Türk rehberliğinde, yaklaşık 4 mil kuzeyde kayalara oyulmuş bazı mezarları görmeye çıktım. İki mil kadar doğu yoluyla kuzey yönünde ovayı çaprazladıktan sonra, dağlara ulaşana kadar kuzeye akan Alaca Çayı kıyılarına geldik. Bir mesafe sağ yakasından devam edip, içinden nehrin aktığı dar bir boğaz girişine ulaştığımızda mezarla karşı karşıya geldik. Bir mesafeden, kireçtaşı kayasından yüksekte bulunan dört dar gemi kamarasına benziyordu ama biraz daha yaklaşıncı, aşağıdaki taslakta gösterildiği gibi tepesine doğru epeyce incelen kalın oranlarda 3 Dor stilinde sütunla desteklenmiş 10'a 30 feet boyutunda ve yaklaşık

16 feet yüksekliğinde uzun bir koridordan oluşan haliyle dikkat çekiciydi. Yerden bir feet yüksekteki dairesi 17-18 fit. Koridor, her iki yanında yerden 3 feet yüksek ve kayanın dış duvarında oyulmuş aralıklarla ışıklandırılan bir kapı girişiyle 10-12 feet karelik bir odaya açılıyor. Koridorun ortasında kayanın içine birkaç feet kadar giren bir hücre, ya da oda, bulunuyor. Solda kalan odada da, kapının karşısına gelecek şekilde bir tane kesilmiş. Muhtemelen bir insan bedenini uzatmak için tasarlanmış zira seçkin insanlara ait bir mezar olduğu konusunda şüphe yok. Zeminin altında başka bir oda daha oyulmuş. Oraya indim; son derece küçük, dışında bir veya iki göz açılıyor ve içinden bir başka geçit görüntüsü veriyor; ancak bu son kısım çöp ve kuş gübresiyle tıkanmış durumda.

Resim 12
(Alaca yakınında bir mezar)

Arkadaki tepeleri incelerken mezarın, dağ sırasından ayrılmış sivri kayalık ve kule şeklinde bir tepeye kazınmış olduğunu gördüm, ayrıca soldaki kayaların ön cephesinde başka bir mezar başlangıcını fark ettim.

Meridyen gözlemi alabilmek için zamanında Alaca'ya döndüm ve ardından Değirmenköy'ün yukarısında, 5 mil güney-güneybatı yönünde, tepelerde olduğu rivayet edilen başka antikalar arayışı içine girdim. Alaca'dan 2 mil sonra Tekiye adında küçük bir kilise ya da cami harabesinden geçtik. Burası muhtemelen Toumefort'un Amasya'dan Angora'ya giderken konakladığı yerd. Bina kare biçiminde; taş, tuğla ve moloz karışımında.

Doğu tarafında Arabesk-Gotik tarzda büyük bir mermer girişi bulunuyor. İçerisi ise Haç planı şeklinde inşa edilmiş. 4 girintiden biri doğuya bakıyor. Kuzey ucunda ağaçların altında, derin bir mermer deposunda temiz soğuk su kaynağı. İçinde görünüşte sazan türünde bol balık. Alaca Türkleri binanın Kara Hisar'a ait eski bir Yunan manastırı olduğunu söyledi. Kara Hisar, Alaca'dan çok uzakta değil. Dış duvarlarda, alt tarafında, neredeyse silinmiş haç işareti olan eksik bir yazıt buldum.²⁷⁵

Değirmen'e ulaştığımızda yazıt, kabartma ve harabeler bulma ümidiyle köyün bulunduğu dar dere yatağına girdik; zor bir patikadan vadiyi tırmandıktan sonra kayaya oyulmuş fazla ilgi çekmeyen bir mezar ya da bir ayin odası gösterildi. Oradan batıya doğru dik tepeleri çıkarak Türklerin Sancak Tepe olarak adlandırdığı, eski zamanlara ait bir höyüğe vardık. Türklerin bu ismi bu tür suni tümseklere sıkça verdiğine rastlanır. Tepenin zirvesi boyunca ve özellikle höyük yakınlarında eski duvar ya da en azından bir araya toplanmış ve çeşitli açılarda birbirine geçirilmiş uzun taş dizisi diyebileceğimiz kalıntılar bulunuyor. Yerden hafifçe yukarı yükseltilmişler. Eskilere mi ait yoksa yeni midir? Karar veremedim. Burada bir şey bulama- yacağımı anlayınca, mezarlıkta çok sayıda taş bulduğum Alaca'ya geri döndüm. Bu taşların Hristiyanlığa ait bir bina ya da mezarlıktan getirilmiş oldukları çok belli. Bazılarının üzerinde haç işaretleri hala duruyor. Diğerlerinin yazıları silinmiş. Yanlarında özel işaretleri bulunmayan büyük mermer bloklar.

27 Ağustos, Cumartesi. - Sabah 7.15'te ayrıldığımız Alaca'dan 7-8 mil mesafe Hüseyin Ova'ya çıktık. Sağımızda alçak kumlu tepeler dizisi. 8'i çok geçmeden, ovanın ortasında hafif yükselen bir tümseğe kurulmuş küçük Eski-Yate ya da Tepeköy'ü geçtik. Ova gittikçe daraldı ve yedinci veya sekizinci milinde kendimizi dar bir vadiden tepelere tırmanırken bulduk. Bu vadide Türkmen kamplarını geçtik; saat 10'da sırtın doruğuna çıktık ve benzer bir vadiden, Halys'e dökülen bir ırmak kıyısından indik. Bu haliyle sırt, Pontus ve Galatya ayrımı olarak kabul edilebilir. Büyük Salman köyü altımızda yaklaşık 6 mil batı-güneybatı istikametindeki ovada dikkat çekici bir yerleşimdi. Gidişimiz köyün kuzey sınırlarını meydana getiren tepelerden sürdü. 11.30'a kadar, 2-3 mil kuzeye akmakta olan bir ırmakla sulanan ovaya geldik. Burada da bataklık zemine kurulmuş Türkmen çadırları var. Çevre tepelerde toplanmış ayrı ayrı sürülerinin resimsel görüntüsü. Büyük deve sürüleri de farklı bir yönde otlamakla meşguller.

12'ye çeyrek kala nehri yürüyerek geçtikten sonra soldaki tepeleri tırmanışa geçtik. Tepe yamacı üzerinden kuzeybatı yönünde 2 mil ilerledikten sonra tekrar vadiye indik. Nehrin kuzeyine ya da sağ yakasına geçip Sun-

²⁷⁵ Kitabe No,91 bkz.

gurlu'ya ulaşana dek 5 mil yol aldık. Zengin ve sulu bahçeler ve gölgelik bağlar şehrin üzerinde bir buçuk milden fazla etek oluşturunuyordu. Saat 2'ye gelmek üzereyken şehre vardık. Yerin büyük bölümü harabe içinde ve çok sayıda ıssız ev, toz haline gelmiş. Türkiye'nin diğer bölümlerinde olduğu gibi yıkıcı unsurlar burada da görev yapmış olduğunu kanıtlıyor. Zorunlu askerlik ve vergiler her yerde en baskıcı önlem olarak tanımlanıyor. Sonucunda bütün bölgelerde nüfus azalması yaşanıyor ve gençler başkente kaçıyor.

Bir Türk evinde kaldım. Ev sahibim şehrin ileri gelenlerinden biri olmasına rağmen sıkıcı bir yerdi. Geçtiğimiz yıl Menzilci ya da postacı başıymış. Çok yıprahçı bir meslek olduğundan şikayetçiydi. Kendisine yıllık sadece bin kuruş ya da 2 kese verildiğini ama bunun yanında 15 at saklamak zorunda kaldığını söyledi. 15-20 kese bile ödense bir daha kabul etmeyeceğini belirtti. Hafif büyüklükte mermer bir lahit dışında eski çağlara ait herhangi bir şey konusunda bilgi yoktu. Onu da, Ağa konağının yanındaki çelenk ve koç kafaları ile süslenmiş enkaz bir çeşmede buldum.

Pontus gibi Galatya'nın bu kısmının Strabon'un zamanlarında bile ünlü olduğu kaya tuzu madenleri ziyareti için şimdiye kadar yaphğım tüm girişimlerimde başarısız oldum. Nerede oldukları konusunda yeterince kesin bir bilgiye hiçbir zaman ulaşamadığımdan dolayı diğer planlarıma katacak bir ziyaret planım olmadı. Şimdi öğrendim ki, alh saat kuzeyde Sarek Hamisch diye anılan bir yerde halen işlemekte olan önemli bir maden varmış; ev sahibim beni bir günde oraya götürüp getirmeyi teklif edince önerisine uygun hareket etmeyi mantıklı buldum.

28 Ağustos, Pazar. - Uzun bir Kürt mızrağıyla silahlanmış ev sahibimin eşliğinde saat 7'den önce yola çıktık. Atlarımıza atlayıp zengin Sungurlu vadisinin kuzey sınırını meydana getiren engebeli tepelere tırmandık. Yaklaşık 6 mil soma zirveye vardık. Burada, önümdeki geniş manzarayı hayranlıkla seyrederken kendimi kırmızı kumtaşı bölgesinde bulduğuma şaşırdım; görebildiğim kadarıyla bah ve kuzeybah yönünde tepeler zinciri olan arazinin tamamı kırmızı marn, kum ve kumtaşı konglomeralarından oluşuyor, marn ve çakıllarda gri ve mavimsi renkte değişimler bulunuyor; İngiltere'nin tuz içeren bölgeleriyle çok benzer yapıda. Saat 9'da, geniş bir ovaya açılan vadiden aşağı, her iki yanında kırmızı ve mavi kumtaşları kesitleri olan bir kayalıktan inişe başladık. Ovanın kuzey tarafında Sarek Hamisch köyü bulunuyor. Köyün arkasında kuzeybatıya doğru, kırmızı kumtaşı konglomerasından hasıl olan ve içinde tuz madenleri bulunan engebeli ve tırtıklı bir dağ sırtı yükseliyor; ancak ana madenin kuzey kanadında olmasından ötürü, tepeleri daha aşağıdan geçmek amacıyla solumuzdaki tepelerden ayrılarak hafif yükselen bir vadiden yukarıya, doğu istikametinde devam etmek zorunda kaldık. Bu şekilde 11.30'da Çayanköy'e ulaştık. Kır-

mızı kumtaşı yatakları, başlangıçta güneydoğuya doğru hafif bir eğim sergiliyordu ama kuzeybatıya ilerledikçe eğim arttı. Maden ocaklarının bulunduğu merkez tepelere ulaşana kadar yataklar tamamen dikeyleşti. Jeolojik açıdan bakıldığında konglomeranın, jasper ve kara taş kayalarıyla birlikte bizim tebeşir dediğimiz şeye eşit olduğu varsayılan ikincil ya da tebeşirimsi kireçtaşı çakılları içerdiği için İngiltere'deki yeni kırmızı kumtaşından daha yakın zamana ait bir oluşumda olduğu kanaatindeyim.

Çayanköy'e vardığımızda, öğlen yemeğine oturmak üzere birkaç arkadaşını bulan rehberim bir merhaba bile demeden sessizce aralarına oturdu ve bana da örnek oldu; "hoş geldin" sözü yemek bitene kadar çıkmadı, hatta Türk meraklılığı bile kim olduğumu, ne istediğimi ya da nereden geldiğimi bile sorma girişiminde bulunmadı. Sonunda karnımızı doyurup ev sahiple- rimizin de meraklarını giderdikten sonra köyden ayrılıp güneydoğu yönün- de bir buçuk mil ilerleyerek dar bir vadiyi indik. Önemli bir yüksekliğe ka- dar sivri kule tepe içinde yükselen, eski bir kalenin eskimiş siperleri gibi dikey kırmızı kumtaşı yataklarıyla çevrili bir çukurda bulunan dar ve kıvrımlı bir vadinin kellesine kurulmuş açık maden ocağına vardık. Bu dikey kırmızı kumtaşı yataklarında, daha ufaklarının yanı sıra farklı yönlerde bir- birlerine geçmiş bazı kalın selenit damarları gözlemlemiştim. Tuz, yüzeyin yaklaşık 6-8 feet altında tam yatay olarak varlık gösteriyor. Kalın mavi kil tabakasıyla ve yine kum, moloz ve killi toprakla kaplı durumda. Tuzun yeşilimsi şeffaf bir renk tonuna sahip üst kısmı, tuzun ince katmerli tabakaları gibi hafif dalgalanıyor.

Kırmızı kumtaşı oluşumu ile kaya tuzu yatakları arasındaki bu uyum eksikliği çok dikkat çekici; şöyle ki, her ne kadar Küçük Asya'ya ait bu kısmın bazı bölgelerindeki kırmızı kumtaşıyla aynı zamanlı ve uyumlu kaya tuzu yatakları olmayabileceğini söylemesem de, buradaki tuz döküntüsü- nün sadece kırmızı kumtaşı oluşumuna değil aynı zamanda şu anki dikey konumuna kabarıp kırıldığı döneme müteakip gerçekleştiği aşikar durum- da. Bence içinde tuzun dereceli olarak çökeldiği, dikey kırmızı kumtaşı ya- taklarıyla çevrili dağların kucağında küçük bir göl var olmuş olabileceğini tahmin edebiliriz.

Dağların üzerinden güney-güneydoğu yönünde geri dönüş esnasında, aynı dağların güney yamacında şu an çalışılmayan daha küçük bir maden ocağına daha rastladım. Ardından dik bir dere yatağından inip, iki paralel vadi arasındaki dikey kırmızı kumtaşı yataklarından dar bir seti geçerek yeniden hayvan sürülerinin bulunduğu Sarek Hamisch ovasına kavuştuk. Sular, ovanın uzun bir mesafe uzadığı batı yönünde akıyor. Ortasına yakın bir noktada, Sarek Hamisch'e ait Türk yapımı olduğu açık fakat böyle küçük bir yer için çok büyük ve sağlam eski bir Tekiye ya da Cami'yi geçtik.

Sungurlu vadisi, toprağının verimliliği ve bereketliliği ile ünlüdür; bahçeleri üretkendir ve civardaki meyve ihtiyacını karşılamaktadır. Eski Menzilci, bu seneki hasadın çok bereketli olduğu bilgisini verdi: her bir tohum 12-13 kat ürün veriyor. Arpanın kilosu şu an 20 kuruş ama bazen 40 kuruşa kadar çıkıyor. Bir kilo burada 100 batman veya 60 oke ya da 135 lbs.'ye eşit.

29 Ağustos, Pazartesi. - Sungurlu'dan tarihi Gangra, Changeri'ye gitmeyi planlamışım ancak salgın hastalık süregeldiğinden dolayı doğrudan Kalecik'e devam ettim. Hangi zeminde olduğunu bilmesem de M. Texier, Kalecik'i, ilkçağlara ait Galaton Teichos adında bir mevki ile özdeşleştirmiştir. Sungurlu'dan Kalecik'e mesafe on sekiz saat ya da diğer bir deyişle 54 mil. Saat 7'de hareket ettik ve vadiyi inerken belli bir mesafe, her iki yanında sulamanın mümkün olduğu yerlere kadar uzanan bağ bahçelerden geçtik. Bazı bahçelerde, Türkler tarafından da aynı adla anılan ekili durumda ayçiçeği gördüm. Çekirdekleri yeniyor ve ayrıca ondan yağ çıkarıyorlar. Yönümüz neredeyse tam batı ve vadiyi inerken çok geçmeden kırmızı kumtaşı oluşumuyla karşılaştık. Sağ ve solda kalan tepelerde de kendini gösteriyor bu oluşum. Önde ise kırmızı kumtaşı kayasından dikkate değer bir sırt, ovanın batı hududunu meydana getiriyor. Sungurlu'nun 5 mil altında vadi, geniş ve verimli bir ovaya açıldı. Ortasında küçük Beşpınar Köyü. 1mil son- ra, yarım mil kadar solda kalan Ahapınar Köyü ve ova içindeki harabe bir bina yanından geçtik. Bina, iki kısa kemerden oluşuyor, çok eski ama Türk- lere ait görünüyor; hemen sonra yönümüzü güneybatı-güney istikametine çevirdik.

10'a birkaç dakika kala kırmızı kumtaşı sırtını çıkışa geçtik. Buradaki eğimi 50 derece doğu. Zirveye vardığımızda verimsiz engebeli bir araziye geçtik. Her iki yanında uzun tepelere yükseliyor. Tepe içlerinde daha sert olan kırmızı veya gri kumtaşı yataklarının katmanlaşması, yüzeyden fırlayan dar kaya sırtlarıyla farklı şekilde ortaya çıkarılıyor. Bu tabakaların doğu eğimi kademli olarak arttı ve neredeyse dikey hale geldi.

10.30'da, inmekte olduğumuz vadi, dairesel bir havuza açıldı. Tahmin ettiğim kadarıyla yüzeyin altında, Sarek Hemisch yakınlarında gördüğüme benzer şekilde kaya tuzu oluşumu var olması muhtemeldi; bu tahminim, tuz kabuklarıyla kaplı suyun dinlenebildiği her yerdeki ova yüzeyi gibi hemen hemen kurumuş su, dere yatağını görmemle güçlenerek teyit edildi. 11'de, ovayı batı-güneybatı yönünde çaprazladıktan sonra kıyılarına ulaştığımız Delhici Suyuna girdiği noktaya yakın bir yerde bu ırmağın karşısına geçtik. Çok az suyu vardı ve kaynakları henüz bilinmiyor; fakat saat 11 gibi vardığımız geçitteki su, tuz yatakları içinden geçmesi sebebiyle çok tuzluydu.

Epeyce selenit içeren marn oluşumda alçak tepeler zincirini geçtikten sonra birkaç pamuk ekimine rastladığımız kuru bir vadiye indik. Yol, daha sonra kum ve alüvyon moloz yataklarından oluşan düz ve taşlı bir ovanın

karşısına doğru sürdü. Çoğu yerinde kuvars kaya, kara taş, jasper, mermer, kireçtaşı, kumtaşı ve değişik kaya çakılları ve döküntüleriyle kaplı ve kalabalık meşe ağaçlarıyla benekliydі. Ağaçların yanlarından geçerken hemen hemen hepsinden kumru sürüleri fırlıyordu.

1.30'da, kuzeye akan coşkun bir dere yatağını geçerek iki vadi arasındaki dar bir sırta doğru dik bir çıkışa başladık. İkiyi çok geçmeden yüzeyde kuvars kaya parçalarıyla beyaz ve sarı marn ve kumdan meydana gelen tepenin doğruna ulaşk. Bodur meşe ağaçlarıyla kaplı tepeler üzerinden saat 2.30'da Kotchuk Köyü'ne indik. Sungurlu'dan dokuz saat olduğu tahmin ediliyor. Geceyi, tek yatabileceğimiz yeri açık koridoru olan sıkıcı bir konakta geçirmek zorunda kaldık. Bu yerin yüksekliğı hayli fazla olmalı. Öyle ki, gün bahmindan sonra termometre 64 dereceye kadar düştü ve su 204,2 derecede kaynadı.

30 Ağustos, Salı. - Kışlamız, öylesine açık bir doğaya sahipti ki toparlanırken bir piliç ve pirinçten yapılmış şamdanı kaybettik. Köylüler, yarı aç sahipsiz köpeklerden birinin alıp kaçırmış olabileceğini belirttiler. Bu tür köpekler bir Türk köyünde ölene dek sinsi sinsi dolaşırlar. Bu, tavuk için doğru olabilirdi ama şamdan hem bizim hem de köpek için yutulamayacak kadar sert bir lokmaydı. Bir köpek dişi izleriyle yakındaki bir çöp yığnında bulunana kadar kesin bir şekilde ev sahiplerimizden şüphelenmiştik. Evet, doğru, bir tanesini dün gece yakınlarımda dolanırken birkaç kez görmüş-tüm, hatta karanlıkta elime gelen ilk şeyi ona doğru attığımda ahşap evi az daha yakmışım zira elime gelen şey bir ucu alev alev yanan odun parçasıydı.

7.30'da Kotchukköy'den ayrıldık. 3 mil boyunca inişli çıkışlı tepelerden geçtikten sonra köşeli kara taş parçaları ve dökölme parçalarıyla kaplı araziye denk geldik; biraz daha ilerde Büyük adında bir köye yaklaşırken tepeler, tamamen kara taş ve yeşil taştan meydana geliyordu. Köy de aynı kaya cinsinden koni biçimde bir tümsek üzerinde kuruluydu. Daha sonra keşfettiğim üzere epeyce batıya uzanan bu kara taş patlaması, kırmızı kumtaşı oluşum bozukluğunun tek değildiyse de başlıca nedeniydi. Şu anki dikey pozisyonuna bu şekilde yatmış. Bir mil sonra Selamiköy'ün yanından geçtik. 10'a çeyrek kala yüksek bir sırtın tepesine ulaştık. Buradan, nehrin kendisi görünmese de suyla aşınmış ve saban izleri olan tepeler içinde derin çöküntüyle Halys'i 8-9 mil uzağı kadar fark edebiliyorduk. Kuzey batıya doğru kırmızı kumtaşı, bu oluşumun ortasından fırlayan kara taş kayaları ötesinde yeniden ortaya çıktı.

Bu tepelerden sonra, kuvars kayadan meydana gelen dar bir sırtla alçaldık ve ardından saat sabah 11'de büyük bir ovaya girene kadar birkaç mil boyunca kıvrımlı bir vadiyi indik. Ovayı yatık biçimde batı-kuzeybatı yönünde geçtik. Burada da kırmızı kumtaşı oluşumu beklediğim gibi 45 dere-

celik açıda kuzey yoluyla bahya eğimliydi. Fakat daha da ilerledikçe eğim açısı epeyce azaldı. 11.20'de daha büyük bir vadiye girdik. Kırmızı kumtaşı ve konglomeradan oluşan ve kuzeydoğudan güneybatıya doğru uzanan yüksek sıradağların zirvesine saat 12.15'te ulaşana kadar 3 mil boyunca güney yoluyla batı istikametinde bu vadiyi indik. Oradan yabani ve romantik Barsek Dere'sinin dere yatağından süratle indik. Dik kenarları birkaç mil kadar ağaçlarla örtülüydü. Birkaç yıl önce bu yol, vadinin sayısız kıvrımları nedeniyle çok tehlikeli hal alan haydut guruplar tarafından istila edilmiş; genel yönümüz kuzeybah. İlerledikçe katmanlaşma dikeyleşti ve görünüşte kırmızı kumtaşının altında yatan kireçtaşı yataklarını geçtikten sonra bir anda etrafımın vahşi düzensizlikte yükselen ve kara ve kasvetli renkleriyle bu önemli dere yatağının vahşi görünümüne güç katan trakit konglomeralarla birlikte, çok çeşitli volkanik kayalarla - dornite, kara taş, trakit, porfir vs. - çevrili olduğunu fark ettim.

Volkanik kayalar, geçidi çıktığımızda da kesilmedi. Halys'e yaklaşırken çeşitli kara taş bentleri yolun karşısında kuzeydoğu-kuzey yönünden batı-güneybatı yönüne uzarken görülüyordu. Bunlardan biri yerden 4 feet yukarıda duruyordu. Her iki yanına, değişime uğramış kalınlığında 2 fitin üstünde marnlar ilişmiş. Volkanik faaliyetten ziyade insan eli değmişe benziyordu. Halys'e geldikten sonra, sağ yakasını batı-güneybatı istikametinde çıkarken değişik yönlerde tepeleri ve araziye çaprazlayan daha fazla kara taş setler ortaya çıkıyordu. Fakat özellikle sol tarafta dikine yükselen volkanik kayaların içine nüfuz ediyor ve derin ve çamurlu nehir solumuzda süratle akıyordu. Nehrin her iki yanında birkaç adet üzüm bağı ekiliydi ve üzümler neredeyse olgunlaşmıştı. Vadiden yukarı iki mil daha ilerledikten sonra saat 3'e gelmeden, çoğunda büyük çukurlar açılmış olan, karşıya uzatılmış kalaslardan meydana gelen tahta bir köprüyle nehri geçtik. Çukurlar gevşek taşlarla doldurulmuş fakat bir korkuluk bulunmuyordu. Köprüyü geçtikten biraz sonra kuzeydoğudan güneybatıya uzanan tepeler dizisini geçtik. Daha sonra batı yönünde yaşlı bir ova üzerinden iki mil yol aldık. Ortasından geçen geniş ama şimdi kuru sel gibi akan bir derenin enli yatağı, kuvvetle muhtemel kış ayında büyük zararlar veriyordur. Çarpıcı ve şahane Kalecik duvarları yakınlarından bu yatağın karşısına geçtik; çamurdan yapılmış ev ve azalmış bir nüfusun terk edilmiş mülkleri arasında kalan kalenin yıkık burçlarıyla taçlanmış epeyce yüksek ve yalnızlaşmış kırmızı trakit tepe, ovanın ve arkasındaki çorak tepelerden oluşan yarı dairesel amfi tiyatro üzerinden epeyce yükseklerle çıkıyor. Kalecik'e 3.50'de girdik. Temiz bir Ermeni evinde kendimize rahat bir yer bulduk. Kuzeybatı pencereleri aşağıdaki meskenlerin düz çatılarına ve iyi sulanması sebebiyle tepelerden yukarıya kadar epeyce bahçe ve meyve ağaçlarıyla dolu yeşil vadiye yukarıdan bakıyordu. Günün tozu ve sıcaklığı ardından böylesine yeşil ve meyveli

bahçelere bakmak en rahatlahıcı şeydi. Bu topraklarda genel bir durum olmasıyla birlikte önemli bir gerçek var ki, bu vadi ne kadar iyi sulanırsa suların karşısına geçtiğimiz ovaya bir damlası bile girmiyor çünkü suyun tamamı bahçeleri sulamak için kullanılıyor. Güneydeki tepeler üzerinde, birkaç bahçe arazi parçası da kıt bir pınar ya da ırmağın canlandırıcı etkisini bıraktığı yeri gösteriyordu; Anadolu'nun diğer kısımlarında olduğu gibi burada da bahçe, arazilerinin genişliği sulama amacıyla kullanılabilmeye uygun su miktarıyla sınırlanıyor. Tüm yıla dayanacak kadar yeterli suya erişilebilen her yerde bahçeler ve kavun-karpuz tarlaları ekilmiş; fakat sadece ilkbaharda elde edilebiliyorsa buğday üretiliyor ki bu ürün bu mevsimde bu yükseltilmiş bölgelerde sulama gerektiriyor. Öte yandan, baharda bile sulanması mümkün olmayan tepeler ve engebeli inişler sürekli çoraklığa mahkumlar ya da sadece komşu köylerin davarlarına kısıtlı bir otlak imkanı sunarlar. Bazen su miktarı bahçelerin ekildiği yerlerde gücünü kaybeder ki yanık ve ihmal edilmiş görünüşleriyle hemen fark edilirler.

31 Ağustos, Çarşamba. -Bu sabah ziyaret ettiğim harabe kale kesinlikle Türklere ait fakat değişik dönemlerin ürünü gibi görünüyor. Aşağı veya dış duvar girişinde tarihi mezarlarla ilgili birkaç adet anıt ve neredeyse okunamayan yazıt parçaları bulunuyordu.²⁷⁶ Akropolis doruğuna yakın küçük bir yan girişi vardı. Eski top ve taşlarla tıkalı olmasına rağmen menteşeleri kaldırmayı başardık ve dış duvarda Helenistik görünümlü birkaç büyük blok bulduk. Ermeni mezarlığındaki eski binalardan getirilmiş olduğu açık çok sayıda büyük taş bulunuyordu. Bazılarının şekli dikkat çekiciydi; sekizgen yapıda ve bitmemiş sütunların piramitleri gibi diğer taşların yerleştirilebilmesi için tepesi oyuklu biçimde yukarı doğru hafifçe inceliyordu. Eski Hıristiyan dönemlerinde kullanılmış mezarla ilgili cippi'ler, (Roma'da alçak sütun ve bazen yuvarlak, genellikle dikdörtgen formda olan mezar anıtı. Fes-ton, meyve ve çiçek kabartmalarıyla süslenirdi. Ayrıca sfenksler ve Pan kafa-larıyla süslenmiş olanları da vardır. Ortasında kimin için atlandığına dair kitabe bulunur.) olabiliirdi. Bazılarının kenarları hafifçe süslenmişti. Birinin üzerinde birkaç kelime varken diğerlerinde uzun yazıtlar mevcuttu.²⁷⁷ 98 no'lu yazıt alt kısmı kaybolmuş büyük bir mermer bloğu üstünde ve Latin harfli 99 no'lu yazıt Romalıların kilometre taşı gibi görünen büyük bir mermer sütunu üstündeydi.

Neredeyse harabeler tümseğine dönmüş Kalecik'te halen daha çoğu Türk ve gerisi Ermeni olmak üzere 500-600 ev bulunuyor. Şehirde adamlarıyla birlikte 17 gün kalan Kadi Keran adında ünlü bir haydudun burayı yağmalamasının üzerinden fazla yıl geçmemişti. Etkileri henüz geçmemiş.

²⁷⁶ Kitabe No 95-97 bkz.

²⁷⁷ Kitabe No 100-101 bkz.

Türkler ve Ermeniler sahip oldukları her şey için aynı şekilde yağmalanmışlardı.

Üç saat kuzeybatı yönünde Akça Taş adında küçük bir köyde, bazı yazıt ve harabelerin görülebileceğini öğrenince, direk yol olmamasına rağmen Angora'ya giderken orayı ziyaret etmeye karar verdim. 11'den hemen sonra Kalecik'ten ayrılmaya müteakip, kısmen dar ve yabancı bir dere yatağı içinden olmak üzere kuzeybatı yönünde yüksek tepeler zincirini geçtik. İki saat içinde geçidin doruğuna ulaştık. Ardından, kısa fakat hızlı bir iniş, şu an kuru olan fakat normalde kuzeydoğuya akan bir ırmakla sulanan verimli bir ova içine getirdi. Ovanın diğer yanında, kuzeybatı yönünde 3-4 millik bir mesafede Akça Taş köyü görülebiliyordu; 2.30'da, arkasında yükselmekte olan neredeyse tamamen yalnızlaşmış kireç taşı tepesinin güney yamacına kurulmuş çamurdan evlerine geldik. Tarihi bir şehrin iç kalesi görevi üst- lenmiş bir yer olabilir burası. Köyün bazı evlerinin duvarlarında, çok miktarda antik kalıntılar bulunuyor. 100 no'lu yazıt, üzerinde Romalı bir senatörün temsil eden kabartmasıyla büyük bir taş parçasının üzerindeydi. 101 no'lu yazıt, üzerinde iki figür ve onların altında çelenkle kuşatılmış harmani giyimli yarım uzunlukta bir figür de aynı evin duvarı içindeki bir taşın üstündeydi. Kaba figürlü başka bir mermer bloğu, üzerinde imparatorluğa ait bir kartalın durduğu bir sembol taşıyor ve bu haliyle büyük bir binanın bir bölümünü oluşturması için tasarlanmış görüntüsü veriyordu. Üzerindeki keski izleri halen yerindeydi. Köyün arkasındaki tepede daha fazla taş bloğu vardı ve aralarında bir tanesi belirgin biçimde mezarla ilgiliydi. Bir tarafında 4 bölmeye ayrılmış, ikisinin içine çelenk oyulmuş, bir diğerine ters çevrilmiş gamaya benzer büyük bir figür, fakat dördüncüsü ayırt edilemeyecek kadar fazla hasar görmüş durumda. Bütün bu taşların malzemesi tepe malzemesiyle aynı, yarı kristalimsi sıkı kireç taşı.

İç kale zirvesinde birbirini üstüne düzensiz biçimde yığılmış büyük küçük taşlardan bir ev ve eski duvar kalıntıları mevcut. Mezarlıkta birkaç sütun parçası ve büyük taş bloğu var. Tarihi görünümlü uzun duvar hatları güneye doğru seriliyor. Şu anki köy ile mezarlık arasında kuzey-kuzeybatı yönünde iç kalesiyle, güneye doğru bereketli ve geniş bir ovaya hakim biçimde kurulmuş tarihi bir şehir mevkii olduğu açık. Adıyla ilgili az da olsa birkaç verimiz var. 101 no'lu yazıt Pliny tarafından Galat ulusu olarak tarif edilen Comenses başkenti olan Come mevkiiini işaret ettiğini düşünmemi sebep oldu. Böyle olduğu takdirde, hayatı boyunca tüm şan ve unvanlarını mezar taşına oydurmuş birinin kibirliliği yüzyıllardır kayıp duran bir şehrin adım ve mevkisini keşfetmeye araç olacaktır.

1Eylül, Perşembe. -Saat 7'ye gelmeden Akça Taş'tan ayrıldık. Yolumuz ovanın kuzey ve kuzeybatı sınırlarını şekillendiren tepelerin eteğinden ilerlerken Eleijik köyü içinden geçtik. Kireçtaşıyla tabaka halinde kaya, ardışık

biçimeler. İnişli çıkışlı ve kısmen ekili arazi, kibarca solumuzdaki vadiye eğik. 9'da sürücü yolunu şaşırdı ve küçük bir köyden daha geçtikten sonra tabaka halinde kayalardan oluşan dik bir sırt üzerinden bizi kuzeybaha yöneltti. Oradan yeşil bir vadiye indiğimizde kendimizi bir anda Kürt kampının ortasında bulduk. Yakın zamanda Kürt aşiretlerinin Kürdistan devleti için yapmış oldukları isyanları bashrınakta başarılı olmuş Reşit Paşa sayesinde yağmalanmaktan kurtulduk. Tatar'ın görüşü saygı görmemizi sağ- ladi ama hırsız çobanların kim olduğumuz, zengin olup olmadığımızla ala- kalı sorular sormasını engelleyemedi. Yine de, medeni biçimde doğru yolu gösterdiler. Vadiyi güney-güneybatıya doğru indik. Çadırlar içinde göçebe hayat yaşayan insanların cüretkar ve bağımsız davranışlarını, elbiselerinin keyif verici renklerini beğendim. Çadırları daha geniş ve daha uzundu. Aynı biçimde koyun, keçi tüyü bezinden yapılmış olmasına rağmen şimdiye ka- dar gördüklerime göre daha ziyade düzenli evler gibi duruyordu. Her biri ikiye bölünmüş. Dış kısmı erkekler için ayrılmış, bir tarafı bütün gün açık ancak diğer tarafın tüm çevresi kapalı. Çadırların etrafında çok sayıda tazi bulunuyor. Hepsi, etrafı kazıklarla çevrili atlarınki gibi kalın sert keçeden yapılmış çamaşırlarla giyimli. Ayrıca, burun deliklerinde küçük bir halka bulunan genç kızlar gördüm. Aldığım bilgiye göre bekar olduklarını simge- liyor.

Bu üçra noktayı terk ederek güneye doğru tepeler sırtını çıktık. 15 daki- ka içinde başka bir derin vadiye indik. Nihayet kaybettiğimiz yola kavuştuk. Bu vadiden muhtelif pınarlar doğuyor ve küçük bir ırmak oluşturuyorlar. Kıyılarından aşağı doğru tam batı istikametinde yaklaşık 5 mil kadar yol aldık. İlerledikçe vadinin genişliği ve tarıma elverişliliği arttı. İlk kez burada, Angora'da her türde güzel kumaşların üretildiği ince yün veren ünlü keçi- lerden birkaç tane gördüm. Normal keçiler gibi onlarda otluyorlardı. Daha nazik oldukları için şiddetli son kış, çoğu için ölümcül olmuştu. Oke başına burada genellikle 20 kuruşa sahlan yünleri şimdi çok daha kıymetliydi. 12'den hemen sonra vadiden enli ve geniş Çubuk Ovası'na çıktık. Bu bölge- de her birinde 5 ile 50 arasında ev bulunan 84 küçük köy var. Aralarında 12 çeyrekte durakladığımız Ravli, en başta geleni. Bu ovadan, MS. 1402 yılında il. Beyazıt ile Timur arasında vuku bulan büyük muhabere yeri olarak bah- sediliyor. O zaman bunun farkında değildim. Daha büyük ilgiyle incelemem gerekiyordu. Akça Taş'tan altı saat uzaklıktaki Ravli'nin diğer bölgelerinde ve mezarlıkta çok sayıda yontulmuş büyük taş parçalarına denk geldim. Bazı büyük binalar için, sütun başı, korniş, sütun ve mezarla ilgili cippi planlanmış oldukları belli. Hepsi keski izleri taşıyor ve bitirilmemiş gibi görünüyor. Henüz ayrıldığımız kireç taşı tepeleri, muhtemelen Angora'ya mermer teminini sağlayan yatakları içinde barındırıyordu. Ve belki de, daha ileri gelişme ve önceki varlığı yıkma arayışı içindeki yıkım dalgası Roma

imparatorluğunun üzerinde dolanırken bu bloklar oraya doğru yol alıyordu. Çoğunun pürüzlü görünümü bu varsayımı doğrular nitelikte; aksi ise, böylesine tamamlanmamış durumda, süslü olmayan ve yazıtı bulunmayan çok sayıda sütun tabanı ve cippiye rastlamamızın nedeni nedir?

2 Eylül, Cuma. - Ravli'den Angora'ya altı saat. 7.30'da hareket ettik. Sabahın havası taze ve biraz da serindi. İki mil boyunca Çubuk Ovası'nın güneydoğu kenarından ilerledik. Bu arada sağımızda uyuşuk bir ırmak akıyor. Bu ırmaktan çok sayıda yağmurkuşu fırlarken solumuzdaki alçak tepelerden de birkaç bağırtlak sürüsü ayaklanıyordu. Ovadadan ayrılırken yönümüzü batı yoluyla güney istikametine çevirerek tepe yamaçları üzerinden ve aradaki vadilerden ilerledik. Bu arada yatay kırmızı kumtaşı konglomerası yatakları altında yatan birbirine uymayan tabaka halinde kayalara karşı duruyordu. 10'a çeyrek kala dik bir vadiyi çıktıktan sonra kendimi, karşısına doğru kırmızı kumtaşının bir havuz misali çökeldiği görülen trafen ve granit kayalardan meydana gelen yükseltilmiş bir platoda buldum. Bu düzlüğü geçerken, Angora'nın 5 mil doğusunda yer alan Hüseyin Dağı'nın kayda değer engebeli ve sivri iki tepesinin dikkat çekici bir yapı oluşturduğunu fark ettim. Güney yoluyla güneybatıya yaslanıyor ve koni biçimdeki görünümünden volkanik orijine sahip olduğu belli oluyor.

Bu düz tepeden, içinde volkanik kayanın granit karakterini kaybetmiş ve kimi yerde kolay dağılan kiminde ise son derece sert porfirik kara taşla dönmüş ve bazen de kükürt olgunlaşması ile kaplı vahşi bir dere yatağıyla indik. Daha önce inmiş olduğumuz derin vadiden ayrıldıktan sonra Hüseyin Dağı'nı, sırtından güneybatı yönünde geniş bir görüş açısı yakaladığımız kuzeybatı yamacı üzerinden devam ettik. Engüreh ya da Angora kalesi uzun duvarları ve çok sayıda kulesiyle sırtın zirvesinde dikkat çekici bir şekilde dururken, derin bir vadinin dikey kenarları ile bizden ayrılıyordu. Şehir, halen daha görüş açımızdan saklı idi. Bu volkanik dağın yatık yamaçlarından birkaç mil indik. Kayalarının rengi, 12.30'da güneydoğudan akan bir ırmağa varana kadar pembeden yeşile kadar değişiklik gösterdi. Irmak yatağını Angora bahçeleri arasından takip ederek, sol yanımızda, üstünde harabe duvar ve Angora hisarının bulunduğu girintili çıkıntılı porfir kayaları arasında şahane ve kıvrımlı geçide girdik. Saat 1'de ırıl?-ağı geçtik ve vadi-den ayrılıp İç kaledeki, havadar balkonlarından batıya doğru açık arazinin geniş manzarasının keyfini çıkardığım büyük bir Ermeni evindeki konağı-mıza doğru dar caddelerden tırmandık.

24. Bölüm

Angora - Tiftik - Nüfus - Kaymakam - Augustus Tapınağı - Yunanca Yazıtlar - Ayrılıkçı Ermeniler Manastırı - Bahçeler - Yeraltı Geçidi - Elektrik - Katolik Ermeniler - Türkler - Siyasi Düşünceler

Angora'nın antika değerleri ve anıtları, özellikle Pococke ve Macdonald Kinneir tarafından olmak üzere önceki gezginler tarafından o kadar sık anlatılmıştır ki çok fazla detaya girmeyi düşünmüyorum. Pococke zamanında, bilhassa İngiliz tüccarlarından oluşan ve Avrupalı bir fabrikayı destekleyen Angora ticareti son zamanlarda tamamen tahrip olmuş. Başlıca satış ürünü ipeğimsi yünü ya da Angora keçisinin tüyü idi. Ham ya da işlenmiş bir şekilde fark etmez, büyük miktarlarda ihraç ediliyordu. Bunun yanında devlet açısından kıskançlık duyguları ve yanlış algılamalar yüzünden, uzun süredir bu yünün üretimini dikkatli biçimde yapmakta olan Ermeni nüfusunun artık keçiyi saklaması yasaklanmıştı. Amaç, ticari kazancı Müslüman ileri gelenlerin tekeline verebilmektir. Böyle bir önlemin doğal sonucu olarak üretimde önemli bir düşüş yaşandı ve ürünün nihai ihracatı Türkler tarafından "tıftik" olarak anılmaya başlandı. Şu an görevde olan Paşa, bu kanunu biraz gevşetti ama keçiyi sayısı, beslenebilmelerine olanak tanıyan geniş tepelerde ve yamaçlarda otlatılabilecek miktarla kıyaslandığında çok sınırlı. Şu an sadece 20 bin oke yün ihracatı yapılıyor. Küçük bir miktarı da Angora'da işleniyor ve bilhassa İstanbul'a gönderilen ince ve iyi boyanmış "schalis" üretiliyor. Diğer ihracat ürünleri hoş yeşil boya üreten "tchekri" adında sarı çilek ve mum.

Angora'nın nüfusu kalabalık ve bazen Tokat'ın nüfusundan bile fazla olduğu söyleniyor. Hesaplarım oldukça değişik. Bir hesabım; 6 bin Türk evi, 4 bin Katolik Ermeni evi (birkaç yıl önce İstanbul'dan sürüldüklerinde sıvıştıkları Angora, en çok bulundukları Küçük Asya merkezi.), 300 Ayrılıkçı Ermeni, 300 Yunan ve yaklaşık 150 Yahudi evinden oluşuyor tamamı 11 bine yakın ki bu da yaklaşık 50-60 bin kişilik nüfusa işaret ediyor. Katolik Ermenilerin raporlarına göre ise, toplam miktarla hemen hemen aynı olsa da,

detayda epeyce değişim gösteriyor ve muhtemelen daha doğru; 9 bin Türk evi, 1500 Katolik Ermeni, 300 Ayrılıkçı Ermeni ve 300 Yunan evi.

Türkiye'de iş yapma ve iletişim tarzına bir örnek olarak bir şeyden bahsedebilirim. Amasya'dan mektup yazarak İstanbul'da bir arkadaşımın para istemiştim. Angora'ya vardığımda bir çanta parayı teslim aldım. Bir gün önce buraya gelen bir Devlet Tatarı tarafından getirilmiş. Trabzon'dayken elimde olan paranın Smyrna'ya ulaşmam için yeterli olmayacağı korkusuyla ve de Ermeni veya diğer bankacılar tarafından aşırı faiz uygulamadan para alamayacağımı görünce İstanbul'dan beni burada karşılamak üzere 10 bin kuruş, ya da 100 L., istemiştim ki buna uygun biçimde altın olarak gön-dermişler.

Varışımın bir sonraki gün Kaymakamı, ya da Paşa vekilini, ziyarete gittim. Araştırmaları için yardım ve şehri dolaşırken eşlik etmek üzere bir savaşçı sözü aldım. Kaymakam savaşa girme endişesi taşıdığı Ruslara karşı aşırı düşmanlık hislerini açıkça itiraf ediyordu. Yarım gününü 200 piyade ve 80 süvariden oluşan bir kıtaya talim yaptırmakla geçirdi. İstanbul'dan gönderilmiş Polonyalı (ya da Leh) olduğu söylenen bir subay da ona yardım ediyordu. Kaymakam, kendi hesabına göre 700 Delhinin başında 10 bin askerden meydana gelen Rus kıtasına saldırmış ve dağıtmıştı.

İlk ziyaretimi Augustus Tapınağına gerçekleştirdim. Üzerindeki yazıt, ünlü Monumentum Ancyranum*, imparatorluk hareketleri ve döneminden kalan en ilginç hahraydı. Smyrna'da edindiğim bu binanın malzemelerinden hamam yapmak için bir Türk tarafından yıkıldığı bilgisinin tamamen yanlış olduğunu gördüğüme sevindim. 10 feet kadar genişlikteki, cella bölümünün bir yanındaki duvarın küçük bir kısmı alınmıştı ama fazla önemli değildi. Ante içinde bulunan Latin yazıtı hiç dokunulmamış fakat kasıtlı bir fiilden değil de taşın çürümesi veya dökülmesinden zarar görmüştü. Toumefort ve Chishull, yazıtlara zarar veren deliklere, metal iğneleri almak amacıyla yerlilerin sebep olduğunu tahmin ediyorlardı. Durum bu şekilde değil aslında; öncelikle bu tür iğne kullanılmamış; ikincisi delikler iğne için gerekli olan derinlikte değiller. Diğer yandan, çürümenin sebebi olarak bina yapısında çimento kullanılmamış olmasını gösterebiliriz. Bu uygulama, ilk çağlara ait göze çok hoş gelen büyük yapıların çoğunda vardır. Eskiler, iki sıra arasındaki eklem yerlerini, tırtıklı kaldıkları takdirde, kusursuz biçimde yakın ve pürüzsüz hatta tam olarak düz olmasını sağlamak için ki bu yüzeyler en düşük seviyede dışa dönük oldukları takdirde yapılamazdı, hafifçe içbükey yapmış gibi görünüyorlar. Sonucunda, dış kenarlar ve özellikle köşeler tek temas noktası haline gelmiş. Böylece, üzerine dayanan yığının tüm ağırlığı, tüm yüzeye eşit oranda yönelmek yerine sadece taşın birkaç noktası ya da sırasına yükleniyordu. Ağırlığın kenara ya da yüzeyin herhangi bir kısmının tek bir noktasına yüklenmesi -ki çimentoyla yerleştiril-

medikleri sürece her zaman böylesi zorunludur- uygulamasının beklenen etkisi eşit biçimde blokları kırmak ya da ayırmak olmalıdır. Bu, mermer bloklarının iç yüzeylerinin ilk bakışta gereksiz gibi görünen olağanüstü düz- leştirilme ve inceltilme derecesine rağmen Parthenon'da da uygulanmıştır.+ Bu tür bina tarzının kötü etkileri vardır ama Augustus tapınağında gereğinden fazla belirgindir. Neredeyse her taşın köşeleri ezilmiş ve her yönde da- ğılan çatlaklar mermerin dış yüzeyinin pul pul dökülmesine sebep olmuş; bu durum yazıtın maruz kaldığı hasarın tek ya da en azından en önemli nedeni gibi görünüyor. Cella'nın kuzey ucundaki duvar da zarar görmüş ve orta çağlarda yarı dairesel bir bema'yla (konuşma kürsüsü) yer değiştirmiş. Bu durumdan yola çıkarak Yunan kilisesi olarak kullanılmış olduğu sonu- cuna varabiliriz. Tapınak civarında birkaç tane oluklu büyük sütun, değişik evlerin duvarlarına işlenmiş. Muhtemelen tapınağın sütunlarından alınmış. Daha önceki gezginlerin kopyalamış olmasına rağmen, Latin yazıtı kopya- lamak için iki gün geçirdim. Texier, buradayken, Pococke²⁷⁸'s tarafından daha önce bahsedilmiş cella'nın dış duvarındaki Yunanca yazıtı keşfetmiş. Sadece son sütunu görebilmiş çünkü geri kalanı tapınağa karşı inşa edilen evler tarafından örtülmüştü.²⁷⁹ Selefiyle beraber doğru olarak Latin tercümesi olduğu sonucuna ulaşmış fakat herhangi bir bölümünü kopyalamış görün- müyor ve bana Latince'den bile çok daha kusursuz biçimde korunmuş gibi geldiği için şansımıza o an kullanılmayan evin sahibiyle tapınağa karşı inşa edilmiş duvarı yıkma konusunda kendisinden izin almak için müzakereye girdim. Hafız Ağayı onu bulması ve bir anlaşma yürütmesi için gönderdim. 2 gün içinde teklifimi kabul ettiğini öğrendiğimde durumdan memnuniyet duydum. Bir Müslüman'ın bir gavura böyle bir amaç için evinin duvarını yıkmasına izin vereceğini hiç de ümit etmemiştim.

Düşünmekten kendimi alamadığım bu mükafatı incelerken neredeyse kusursuz ve son kısmı epeyce eksik olan Latince'deki boşlukları dolduran Yunanca yazıtı bulunan altı sütun daha ortaya çıktı.²⁸⁰ Ne yazık ki bu altı sütun, tamamına oranla üçte birinden daha fazlasını ihtiva etmiyordu. Kalanını ise, içinde insanların yaşadığı iki başka evin arkasında kalıyordu. Biraz gecikme sonrası kadın kısmı evden uzaklaştırılıp içeri alındığımda önceki durumda olduğu gibi yazıtın çamur duvarla korunmadığını, aksine çıplak tapınak duvarının evin iç kısımda açıkta bırakıldığını ve dolayısıyla yazıtın çok yerde tamamen silinmiş olduğunu gördüm.

Yunanca çevirisinin bu keşfiyle ortaya çıkan ilginç gerçekler arasında Augustus tarafından dikilen yeni binaların, Latince versiyonunda son derece yanlış olan neredeyse kusursuz bir katalogu var. Bu yeni binalar; "Mars,

278 Pococke, Inc. Chishull, Antiquitat. Asiat, p.165 Tournefort, Lettre XXI.

279 Daha önce s.39'a bkz.

280 Kitabe No. 102. bkz.

Jupiter Tonans ve Galipleri, Apollo, Julius Quirinus, Minerva, Juno, Jupiter Eleutherius, ülke kahramanları, Juventus, Tanrıların Anası tapınaklarıydı; Chalcidicum, Forum Augustum, Marcellus tiyatrosu, Basilica Julia, Caesars koruluğu, Palatine girişi, Flaminius Hippodrome girişi." O, deprem ve yangınlarla yıkılmış koloniye ait ve İtalyan kentlerine bağışlarda bulunmasının yanında ayrıca Capitol, 82 tapınak, Via Flaminia, su kemerleri ve diğer kamu binalarını da yenilemişti.

Ante'den birinin önünde başka bir tane daha Yunanca yazılmış ilgi çekici bir yazıt var. Bu yazıttan tapınağın Augustus ve Roma'ya ithaf edilmiş olduğu anlaşılıyor.²⁸¹ Bu suretle adanmış olma durumu, Josephus'un aktardığı Augustus'un iradesinde bahsedilen tapınak olma ihtimalini mümkün kılıyor.²⁸² Öte yandan, Chishull ayKlıQı;ı yerine aqyuqı;ı demeyi tercih ediyor ve bahsedilen tapınağın Angora'da değil Pergamon'da olduğunu varsayıyor.²⁸³ Yazıt aynı zamanda, tapınak töreni veya İmparator onuruna oyunlar kurmuş veya fedakarlıkta bulunmuş Galat kralları ve valilikleri ve de diğer komşu krallıkların kalabalık bir listesini de içinde barındırıyor. Bazı isimler, kendilerine has Gallik ve hatta Gotik şekillerinden dolayı tuhaf ve ilginç durumdalar.

Angora'da kaldığım süre içinde oluşturulan yazıt koleksiyonu epeyce fazlaydı. Çoğu, daha önce hiç yayınlanmadı. Geçitlerde, müstakil evlerin avlularında, fakat özellikle hisar duvarlarında, kısaca şehrin her tarafında rastlanıyordu bu yazıtlara.²⁸⁴ Bu hisar üçlü istihkamlarla korunuyor ve geceleri tüm kapıları kilitli oluyor. Dış duvar, çoğu Ermeni olan 4 bin-5 bin üzerinde kişinin yaşadığı çok büyük bir alanı çevreliyor. Yazıtlarla dolu. En çok yazıt içereni Uç Kale adında ikinci ya da ortadaki duvar hattı. Ara perdeler gibi bazı yerler de baştan aşağı beyaz mermer parçalarıyla inşa edilmiş çok sayıda kare kuleyle güçlendiriliyor, bir zamanların yazıtları, çelenkli hazin cippi, kabartma parçaları, caput bovis, karyatit ve ithaf olunmuş yazıtlarıyla sütun baştabanı parçaları ve kolonları ile zengin bir müzeye benziyor adeta. Kaya tepesindeki üst kalenin adı Ak Kale; hemen hemen tümüyle tepeyi de meydana getiren koyu porfirik kara taşla inşa edilmiş ve sadece birkaç mermer bloğu bulunuyor. Ancak bu taşın bazı kocaman parçaları ilkçağ binalarına aitmiş görüntüsüne sahip. Ayrıca, Kalecik'teki gibi yatar durum- da olan iki devasa aslan heykeli gördüm.

Angora'da kaldığım süre içinde ne Ermeni ne de Türkler için misafirperverlikleri konusunda şikayetçi olmam için bir nedenim yok. Ermeniler, yazıtları kopyalamam için rahatça evlerine girmeme müsaade ettiler ve bir

281 Kitabe No. 103. bkz.

282 Joseph. Antiq., lib. xvi. 6.

283 Chis. Ant. Asiat., p.166.

284 Kitabe, No104-128 ve 134-138 bkz.

seferinde karşı kaledeki duvarda bulunan uzun yazıtı pencerelerini kullanarak teleskop aracılığıyla okuyabilmek için bir Ermeni evinden ricada bulunmak zorunda kaldım. Paşanın hizmetinde bulunan, yıllar önce Angora'ya yerleşmiş ve bir Ermeni ile evlenmiş Riva adında ki Alman doktor genelde bana eşlik etti. Paşa'dan aldığı ücret aylık sadece 500 kuruştı. Aşağı derecede olana ödeme yapmak Türk toplumunun ve yurt içi yaşamının alışkanlık ve uygulamalarına tersti. Sadece ıaşesi temin ediliyor ve nadiren hediye alıyordu. Paşa, Ağa ya da Vali'nin adamlarını ödüllendirme yöntemi olarak emir taşımak, vergi toplamak, ya da bir kargaşayı yatıştırmak üzere komşu bir şehre ya da bölgeye gönderirler. Bu tür durumlarda, köy ya da bölge, mesafeye ve işin ehemmiyetine göre genelde yazılı emirle verilen belli miktarda meblağ ödemekle yükümlü oluyordu. Bu durum, Türk yöneticilerinin bu kadar çok ve büyük mülklere nasıl sahip olduklarını açıklıyor.

Bir günlüğüne bir doktor ve bir beyefendi, Angora'nın birkaç mil kuzeyinde mevzilenmiş Ayrılıkçı Ermeni Rahibe Manastırını oradan da tamamı dere yatağının alt kısmını doyurması için emilmiş küçük bir ırmakla sulanan resmetmeye layık bir vadi içindeki Bahçeler adında bir yeri ziyaret etmem için eşlik ettiler. Manastırda, rahat ve sakin bir hayat sürdürür görünen 5-6 keşişe rastladık; fakat tavırları kaba ve sert, hiçbir konuda bilgileri yeterli değildi. Başpapaz yoktu. Manastır otoritesinin Tokat'a kadar Küçük Asya'nın büyük bölümüne yayıldığı söyleniyor. Ancak, 1829 ile 1830 yılları arasında Katolik hemşerilerinin İstanbul'dan sürülmesini sağlamak için en aşağılık hilelere başvuran adamlara saygı göstermek mümkün değil. Kiliseleri düzenli ve yaldız, boyama resim ve Kütahya'da yapıldığını öğrendiğim renklendirilmiş çinilerle oldukça güzel biçimde dekore edilmiş. Angora'da ölen tüm Avrupalı tüccarlar, manastıra bitişik mezarlığa defnediliyor ve bazı İngiliz isimleri, sağlam bir fabrikanın daha önceki varlığına delil oluşturuyorlar. Ayrıca burada çok sayıda Yunanca ve Latince yazıt kopyaladım.²⁸⁵ Ayin odasının içinde, sarı şeffaf bir su mermeri olduğu belirlenen tuhaf bir pencere gösterildi. Pierre speculaire adını taşıdığına inanıyorum.

Bahçeler'e giderken Ermeni bir tüccarın üzüm bağında durakladık. Burada atlar, hayatı üzüntü ve ilginç maceralarla dolu fakir bir Polonyalı (Leh) tarafından tutuluyordu. 1812 seferberliğinde Bonapart'e hizmet ederken, Berezina savaşında Ruslar tarafından esir alınmış. Bir süre Sibiry'a da kaldıktan sonra bir Rus idaresine yerleştirilmiş ve Çerkezlere karşı savaşması için Kafkasya'ya gönderilmiş. Orada birkaç yıl boyunca bir Türk'ün eline geçene dek defalarca köle olarak satılmış. O Türk, bunu Angora'ya getirmiş. Bir süre bahçıvan olarak çalışmış. İki yıl önce de Türk patronu onu özgür bırakmış.

2ss Kitabe, No 129-133 bkz.

Güneşten kurtulup serin bir dinlenme fırsatı bulduğumuz ve Türk usulü küçük bir dere kenarında halılara uzanma lüksünün keyfini çıkardığımız Bahçeler'de, kendi başına yaşayan farklı bir karaktere sahip bir Ermeni münzevi ile karşılaştık. Tarlayı kendi elleriyle sürüyordu. Angora Paşasının ona büyük ilgi gösterdiği ve inzivasında sürekli ziyaret ettiği söyleniyor. Daha önce İstanbul'daki en zengin Ermeni bankerlerinden biri ve de Darphane müdürüymüş. Mal varlığına rağmen israf ve cömertliği tüm sermayesini kaybetmesine neden olmuş; o zamandan sonra, şehre sadece bahçesinin ürünlerini satmak için indiği münzevi hayatını sürdürdüğü bu yere çekilmiş.

Yöre insanlarının gözünde Angora'nın en tuhaf şeyleri, değişik yönlerde uzun ve geniş alana yayılan çok sayıdaki yeraltı geçitleriydi. Birinin küçük kiliseden nehre çıktığı söyleniyor; fakat ziyaret etmek için Paşanın iznini almış olmama rağmen demir kapının anahtarları hiçbir yerde bulunamadı ve ilkçağlara ait bu ilginç yadigarı inceleme ve kaleden engin manzaranın keyfini çıkarma şansını kaybettim. Yine de, şehirdeki geçitlerden birine girdim ve tuğla kemerli olduğunu gördüm fakat gevşek taşlarla tıkanmış olmasından ötürü ne kadar uzaklığa sahip olduğunu tespit edemedim. Bazılarının şehrin dışına birkaç mil kadar devam ettiğini belirten Dr. Riga'nın saflığını paylaşamadım. Katolik piskopos evinde tanıştığım Ermeni papazlardan biri 8 fersah uzunluğunda olduklarını, bir başkası da bu gizemli konunun heyecanında o an coşarak bir tanesinin iki günlük yolculuk kadar uzağa çıktığını söyledi. Doktor, daha önce ziyaret ettiğim geçidin yolunu kaybetmiş bir boğadan dolayı tıkalı olduğu konusuna beni inandırmaya çalıştı. Şöyle ki, yolunu kaybeden boğa geçidin birkaç mil ötedeki diğer ucundan girmiş ve aniden mahzende ortaya çıkınca mülk sahibi ve ailesine korku ve panik salmış; bu kocaman boynuzlu hayvanı mahzende gören adam şeytan kılığında bir varlık olduğunu düşünüp girişi derhal bloke etmiş. Kısaca, bu geçitlerle alakalı anlattıkları hikayeler, masallar kadar olağan dışı, Ermeni ve Türkler, bunların saklı hazinelerle alakalı olduklarına inanıyorlar. Bu sonucusu, yabancıların saflığına dair genelde duyduklarımızın çok ötesindedir ve bence ancak şu varsayımla açıklanabilir; uyanık düşünceleri sürekli olarak konuyla meşgul oldukları için hayalleri de aynı sıklıkta aynı düşüncelerle renklenirler ve ikisini birleştirerek hayallerinin ulaştığı sonuçları günlük hayatın gerçekleri ile karıştırırlar.

Ufak bir rahatsızlıktan dolayı Angora'da planladığımdan daha uzun kaldım. Konaklamam sırasında bir akşamımı başka bir Avrupalı hekim Dr. Leonardi'nin evinde geçirdim. Yıllardır bu ülkede yaşıyor, Ermeni bir kadınla evli ve Doğu'ya özgü elbiseler giyiyor. Büyük bir ailesi ve genç ve güzel birkaç kızı var; elbiselerinin zenginliği ve şıklığı karşısında epeyce etkilen-dim; zira bir İngiliz beyzadesinin ziyareti onuruna tüm varlık ve süslü gi-

yünleriyle kuşanmışlardı. Elbise uzun ve dar yaldız brokar jüponundan meydana geliyordu. Onun üzerinde, açık uzun kollu, altın renginde işlemeyle kaplı, oldukça uyumlu kadife ceket bulunuyordu. Kafalarının çevresinde, altın sikkelerle inci ve diğer değerli taşlardan oluşan saç bandı takıyorlardı. Aynı tasvirde kolçak ve bilezikler ve boyunlarında uzun pul zincirleri. En yaşlısında da uzun ve sarkan saçlarının uçlarına iştirilmiş alhn renginde sikkeler vardı. Bunlar, genelde başkaları tarafından veriliyor ve zamanla birikerek kendi malları olarak görülüyor ve evlendiklerinde çeyizlerine konuluyordu. Dr. Leonardi, fıkra konusunda dolu ve istekliydı. Hacıköy'ün ağası, Hristiyan adının Achille Guerra olduğunu yeni öğrendiğim Ahmet Ağa'yla seyahat ederken Syria'da başına gelen macera dolu birkaç ilginç hikayesini aktardı.

Angora ile ilgili gözlemlediğim en dikkate değer fenomenlerden biri her şeye işlenmiş yüksek elektrik seviyesiydi. Özellikle bunu ipek mendil, keten ve yünlü eşyalarda gördüm. Karanlıkta uyumaya gittiğimde battaniyelerden çıkan kıvılcımlar bir nevi yanan çarşaf görüntüsü veriyordu. İpek mendili elime aldığımda duyduğum kıtırtı sesi avuç dolusu kuru yaprak ya da çim kırılmasını andırıyordu. Bir iki durumda, elektrik akımından dolayı ellerim ve parmaklarımın karıncalandığını net biçimde hissettim. Bunu sadece, havanın aşırı kuruluğuna ve anlık sürtünmeye dayandırabilirim. Rüzgardan kaynaklandığını gözlemlemedim. Bu olgu, gece veya gündüz, rüzgar veya sakin hava fark etmez hep aynıydı. Buradaki konaklamam esnasında tek bir bulut dahi göremedim.

Angora'nın, Türk imparatorluğundaki Katolik Ermenilerin ana meskeni olduğunu daha önce belirtmiştim. Piskoposlarını ziyaret ettim. Yaşlı, sakin ve anlayışlı bir adam. Yanında başka papazlarda var. Tamamı biraz İtalyanca biliyor. Çoğu İtalya'da eğitim görmüş. Yumuşak ve Avrupalı tavırları ve üstün anlayışları, ayrılıkçı kardeşlerinin katı Türk resmiyetiyle zıtlık oluşturuyordu. Tüm papazları, papazlık rütbesini almadan önce, şimdi, asıl okullarının bulunduğu Roma'ya gitmek zorundaydı. Daha önceleri bu müessese Lübnan Dağında bulunuyordu ama şimdi orada sadece küçük bir manashr bulunduruyorlar. Şimdiki sistemin en azından bu avantajı var. Şöyle ki, medeni bir dünya ve medeni düşüncelerle doğrudan temas halindeler. Ayrılıkçı Ermenileri Katoliklerden ayıran an önemli noktalar şu şekilde:

1. Papaların hiçbirini tanımıyorlar.
2. Kutsal ruhun Baba ve Oğuldan ileri geldiğini reddedip sadece Baba'dan olduğunu düşünüyorlar.
3. Araf'ı kabul etmiyorlar.
4. Kurtarıcının sadece beşeri olarak değil ilahi olarak da öldüğünü öne sürüyorlar.

Katolik Ermenilere arazi tutmaları yasakken, Ayrılıkçıların manastırlarını destekleyecek az bir arazi izinleri olması müstesna bir durum. Bununla birlikte, yoksulluklarına rağmen Katolikler, hayırseverlikte iyi üne sahipler ve kesinlikle iki toplumun en zengin olanlarıdır. Burada bulunduğum esnada, Türklerin, Ermeni çocukları ele geçip zorlama ve gözdağıyla dinlerini inkar etmeye zorladıkları keyfi davranışlarından dolayı Ermeni nüfusu arasında büyük korku ve telaş etkili oldu. Din değiştirmeye yönelik bu öfke içinde büyük faaliyet gösteren bir imamdan özellikle şikayetçi olunuyordu. Birkaç gün, erkek çocukların başına ne geldiği belirsizdi; fakat şehirden ayrılmadan önce Türklerin, iki tanesini sünnet ettirmeyi başardığını öğrendim. İmamın, onlar için bir kodes hazırlandığını öğrenince ve devlet müdahale etmek zorunda kalırsa avını kaybedeceği korkusuyla eve gittiği ve bir çırpıda kendi başına ameliyatı gerçekleştirdiği söyleniyordu.

Her geçen gün yaşadığım deneyim, insanlık, medeniyet ve ticaret adına bu topraklara Türkler yerine Rusların sahip olmasının çok daha tercih edilir olduğu fikrinde beni doğruluyordu. Ancak bu elbette söz konusu değil; diğer Avrupa ülkeleri Rusya açısından böyle bir büyümeye asla rıza gös- termezler; 19. yüzyılda Avrupa'daki varlıkları bütün Hristiyan uluslar için rezalet olan Türklerden kurtulmak için başka araçlar geliştirilemez mi? Doğal sınırlarına geri sürülebilirler. Müslüman topraklar Syria, Arabia, Egypt, Persia ve Tartary ile sınırlandırılmalı; Rumeli ve İstanbul, kendilerini şu an ayakta tutamayacak kadar zayıf olmalarına rağmen Yunanlılara iade edilme- li ki bu halde onlar da şu an devlet merkezi olan sağlıklı nokta yerine adına münasip başkente sahip olacaklardı. Adalara ve belki de Küçük Asya'nın batı kıyılarına da sahip olabilirler ve Müslümanlık ve Avrupalılar arasında bir Ermeni krallığı oluşturulabilirdi; Hristiyan dinleri ve Asyalı tavırları, Ermenileri böyle bir konum için fevkalade uyumlu gösteriyor. Bu krallık Armenia, Cappodocia, Pontus, Paphlagonia, Galatya ve Frigya'yı kapsaya- caktı; ticari enerji ve gayreti içinde Küçük Asya'nın büyük öz kaynakları kısa zamanda geliştirilecek ve insanlığın hizmetine elverişli duruma getirilecek- tir. Diğer yandan, Tartary'deki vahşi doğalarına küçültülen Türkler, şu an batmış oldukları ahlaki yozlaşmadan kurtulabilecekler, belki de daha sağlı- lı bir duygu haliyle, zaman bolluğu içinde Hristiyanlık mıntıkasına kabulle- ri için bir yol hazırlanabilecektir.

25. Bölüm

Angora'dan Ayrılış - Balık Kuyumcu - Asarlı Kaya Hisarı - Bey-jayes - Sakarya (Sangarius) Nehri'ni Geçiş - Gidişi ve Kaynaklan - Meulk - Tarihi Yazıt - Ortu - Aslanlı - Büyük toy kuşları - Sivri Hisar - Granit Dağlar - Bala Hisar, eski dilde Pessinus - Yazıtlar - Çandır - Sakarya'yı Geçiş - Alekiam - Hamza Hacı - Hergan Kalesi, eski dilde Amorium

13 Eylül, Salı. - Angora'da on bir günlük konaklama sonrası, yirmi dört saat uzaklıkta Sivri Hisar'a doğru hareket ettim. Vadi boyunca üzerinden daha fazla geçilmiş yol yerine, en güneydeki ve en az tercih edilen yolu kullandım böylece Haymana bölgesinin bir kısmını görme fırsatını kazanmış olacağımı ümit ettim. İçinden geçtiğimiz harabe halindeki dış duvar, özellikle giriş kapısı yanında, neredeyse tamamen sütun parçaları, mermer sütun başları ve eski çağlara ait başka bina kalıntıları ile bileştirilmişti. Yönümüz, tüm gün boyunca ardıl sırtlar ve aralarındaki kuzey ve kuzey-kuzeybah yönünde Angora ve Çubuk ovasına dökülen ırmaklar üzerinden batı-güneybatı istikametinde. Şehrin dik tepe yamaçlarından yayılan güzel manzarasını seyrettiğimiz moloz ve dilüviyum dalgaları arasında yükselmeye başladığımızda şehirden ayrılalı yarım mil olmamış.

Bu inişli çıkışlı arazi tamamen kültürsüzdü. Zemini çimen yerine örten birkaç diken bitkisinin kurumuş kökleri dışında herhangi bir bitki örtüsü izi görülüyordu. Bir koyun ve keçi sürüsüyle karşılaştık. Aralarında iyi Angora cinsinden de birkaç tane vardı. Birkaç mil daha ilerde, yüzey üzerindeki yalnız kalmış tepeliklerde, kuzeybahya 30 derecelik eğimde sert, sıkı kireçtaşı yükseliyordu. Bazı yerlerinde kırık ve gevrekli. Bazı deniz kabukları içeriyordu. Kimi yerde de buruştu. Angora'dan 12 mil uzakta aynı karakterde toprak yapısı, hakimiyetini sürdürüyordu, yani bilhassa kireçtaşı ve çakmaktaşı olan moloz ve dilüviyum çakılla kaplı hafif engebeli tepeler halen daha rüzgara açık ve çorak; zira görülecek ağaç yoktu ve sürülme emaresi yok denecek kadar azdı. Sadece vadi tabanında tarıma elverişli küçük

bir arazi, zaman zaman da suyun erişilebildiği yerlerde kavun ve salatalık bahçeleri vardı. 14. milde küçük bir ırmağın kuzey yoluyla bahya aktığı dar bir vadiye indik ve karşısına geçtik; karşı tarafındaki alçak tepeleri hrmandıktan sonra, üzerinde çok sayıda çömlek parçaları bulduğum, dikdörtgen biçimde ve tavanı düz bir tepenin doğu ucundan fırlayan hafif sütunsu tra- kit yığımına vardık. Trakitten değişik şekillerde batan, eğilen ve kubbe şek- linde kabarmış yüksek eğimli kireçtaşı yatakları içinden yükselen köşeli trakit kütleleri çevresindeki araziye saçılmıştı; bu eğim, Angora' dan 18 mil mesafedeki küçük Balık Kuyumcu köyünde ulaştığımız tepenin batı ucunda iyi biçimde sergileniyor. Bu köyün güneyinde, traktik kaya içinde, derin ve dar bir boğaz var. Asari'den gelen ırmak buradan geçiyor ve ovayı kuzeyba- tıya doğru suluyor.

Trakitin, ince yataklı, sıkı scaglia, kısmen silisli olan ve nodüler ve tablo halinde çakmaktaşı içeren kireçtaşı tortulaşmasına müteakip kabarmış oldu- ğu belli oluyor. Aslında bazı yerlerde çakmaktaşı, kireçtaşıyla değişimli düzenli bir tabaka olarak beliriyor. Günün yolculuğunun ilk kısmında görü- lenden daha az kristalimsi olan bu kayanın mineralojik karakterine bakılırsa, daha yakın bir orijinde olması olası; ama tam kesitleri olmadan gerçeği tespit edemedim.

14 Eylül, Çarşamba. -3 mil güneydeki Asarlı Kaya adında koni biçimde yüksek tepenin zirvesindeki bazı harabeleri görmek için erkenden yola çık- hm. Yolumuz üstünde birkaç bağırtlak sürüsüyle karşılaştık. Çorak ve kaya- lık arazi üzerinden ilerleyerek bir saat içinde zirveye vardık. İlk çağlara ait olduğu belli, bir tür tepe kalesi olan olağanüstü bir hisarın ilginç kalıntılarını buldum. Tepe doruğu kırmızı, porfirik trakitten meydana geliyor ve tümü- yle bu kaba kalıntılarla kaplı. Bu kalıntıları, değişik ebatlarda kaba taş blokla- rından oluşan 10 feet kadar yükseklikte neredeyse dairesel bir duvar çevre- liyor. Güneydoğu tarafında başka bir dış duvarın kalıntıları da mevcut. İç kısım çok sayıda küçük bölmelere ayrılıyor. Tam bir labirent oluşturuyor ve birinden diğerine geçecek geçit bulunmuyor. Türk işi olmadığı kesin. Şu ana kadar görmüş olduğum herhangi bir Bizans yapısına da benzemiyor. Yakla- şık bir mil doğuda Asarlıköy diye anılan büyük bir köyden dolayı Asarlı Kaya olarak anılıyor. Epeyce bir yüksekte bulunması ve tüm çevre araziden dikkat çekici bir nokta oluşturması nedeniyle bu bölgedeki trakit taşmanın ana odak noktası olduğu ortaya çıkıyor. Ancyra'ya²⁶ varmadan önce, Manlius'un Gauls seferiyle alakalı olarak Livy'nin yaptığı açıklamalara ba- kıldığında, Tolistoboi'nin iltica ettiği ve kendilerini korudukları yer olan Olympus Dağı tasviriyle tam olarak uyduğu görülür. Olympus Dağı'nın

²⁶ Liv. lib. xxxviii., c, 20

tek başına bir tepe olduğu ve genelde konulduğu Ancyra'nın kuzeyindeki arazi gibi dağlık bölgede olmadığı açık.

Balık Kuyumcu'ya dönüşümüze müteakip, saat 10'dan hemen sonra altı saatlik mesafedeki Beyjaves'e doğru hareket ettim. İlk altı mil boyunca yönümüz tam batı. Sonraki altı mil güney yoluyla batı ve ardından 5 mil daha batı-güneybatı. Yola çıkışımızdan kısa süre sonra trakit, bir mil daha ilerde kireçtaşı kesen ve sağımızda 200-300 feet yüksekliğe kadar neredeyse dikey yükselen koyu katı hafif sütunsu trakit yığını veya sırtı yanından geçtik. İki farklı uçta son buluyor. Bir tanesi o kadar inişli çıkışlı ki bir mesafeden harabe bir kale görüntüsüne sahip. Ardından, sağımızdaki nehirden ayrılıp geniş ovaya girene dek marnlı kireçtaşı tepe yamaçları boyunca vadiyi indik. Ova, her yanından, farklı katmanlarını gösteren ve aralarında kırmızı ve beyaz marnların ağırlıklı olduğu belirgin renk çizgileriyle dikkat çeken tepelerle kuşatılıyor. Arazi çorak ve verimsiz ve çok sayıda Kürt ve Türkmen göçebe kabilelerinin istilasıyla ün salmış Haymana bölgesinin bir kısmını oluşturuyor. 12.30'da yönümüzü batıdan güney yoluyla batıya çevirerek scaglia kireçtaşı tepeleri arasından uzun ve dar bir ovaya indik. Kendisini kuşatan alçak tepeler gibi bu ova da yanından geçerken hırpaladığımızda havayı mis kokusuyla saran pelin bitkisiyle kaplı.

Doğu ve güneydoğu istikametinde yatay kireçtaşından meydana gelen birbirinden ayrı yassı birkaç düz tepe fark ettim. Ötesinde Asarlı Kaya tepesi veya traktik sırt, dikkat çekici biçimde yükseliyor. Ovanın güneydoğu yanından birkaç mil boyunca devam ettik. 2.30'da, ova merkezine yakın terk edilmiş bir Han görüntüsü veren büyük bir taş bina yakınından geçtik. Dörde birkaç dakika kala, köylülerin köyün dışında samanla oluşturulmuş çukurlara gömerek buğdayı saklamakla meşgul oldukları Beyjaves'e vardık. Hububat, oldukça gevşek boşaltılıyor ve bir saman tabakasıyla örtülüyor. Daha sonra toprak eskisi gibi yerine konuyor. Ancak köyde kimse yoktu ve bir buçuk mil daha kuzeybatıdaki yaylaya devam etmek zorunda kaldık. Yükseltilmiş tepeler sırtının zirvesindeki kasvetli birkaç taş barakadan meydana geliyordu. Tek farklı özelliği, her evin önündeki halı niyetinde ağır ahşap yapıları. Ahali, araziye istila eden kurtlardan şikayetçiydi. Bazen gurup halinde köylere saldırdıklarını ve hayvanlarını kaçırdıklarını veya telef ettiklerini de ekliyorlardı.

15 Eylül, Perşembe. -Beyjaves'den Meulk'e yedi saat. Yediyi kırk geçerken yola çıktık ve sırtın tepesinden batı yönünde bir mil ilerledik. Oradan, sütunsu bazaltla taçlanmış beyaz topraklı kireçtaşına çıkana kadar volkanik kayalar üzerinden dik bir geçit yoluyla alçaldık.

Kalın diluvium moloz yataklarıyla örtülü ovaya ulaştığımızda derin sel yatağında yukarıdaki kayalardan yıkanmış birçok fosil parçasına denk geldim. Genelde istiridye ve kuma gömülü bazalt, kireçtaşı ve tebeşir çakıl-

larıyla karışmış Turritella'nın bir türü koni şeklinde büyük kabuklardı fakat onları yerinde (in situ) bulamadım. Altı mil kadar güney yoluyla batı yönünde bu engebeli ve ıssız ovoidan geçerek saat 10'dan sonra Sakarya kıyısına geldik. Burası dar ama derin bir ırmak. Bataklık bir ovanın doğu kenarından uyuşuk biçimde kıvrılıyor. Sazlıklarla kaplı ve kuzeye doğru epeyce uzuyor. Bu ova içindeki genel yönü güney-güneybatıdan kuzey-kuzeydoğu yönünde; ancak kaynakları ve yatağının büyük kısmı hakkındaki bilgimiz henüz çok eksik. Bu mahalde ve daha sonra Sivri Hisar'ın güneyindeyken gördüğüm kadarıyla, şimdiye kadar yayımlanan haritalardan tam bir fikrin şekillendirilemeyeceği açık.

Nehrin kıyılarındaki geniş otlaklar daha önceleri, Iconium Sultanlarının devrilmesinden sonra, fetihlerini Olympus önüne kadar ilerlettikleri ve Bursa'nın hakimiyetini ellerine geçirdikleri zamana kadar, batıya doğru göç eden Türkmen kabilelerinin Osman'ın emri altında kendilerini yerleştirdikleri bölgenin bir parçasıydı.

Ovayı yaklaşık iki mil kadar güneybatı yönünde, eğri biçimde çaprazlama geçtikten sonra bir muhafız kulübesinde bir fincan kahve için durakladık. Ardından nehri geçip ovanın batı sınırını teşkil eden tebeşirimsi tepeleri çıktık. Tepelerin sakarin alçı taşı veya selenit içeren katmanlaşmaları tam olarak yatay pozisyonda. Muhafızlar, Haymana'nın karşısıyla direk ulaşımın olmadığını, orada köy bulunmadığını ve arazinin sadece Kürtler tarafından mesken tutulduğunu söylediler. Angora ve Konya arasındaki tüm trafiğin Sivri Hisar ve Bolawadun'dan işlediğini de eklediler. Sakarya kaynaklarının, bereketli pınarlardan tek seferde büyük bir ırmak olarak aktığı yerde yani Sivri Hisar'dan on iki saat uzaklıkta olduğu belirtildi.

Saat 1.30'da manzaranın müstesna biçimde çarpıcı olduğu kusursuz yassı düz tepenin en yüksek kısmına ulaştık. Önünde, sudan aşınmış dik uçurumlarıyla çeşitli yassı plato veya düz tepe hatları. Vadi kenarları, kuzeybatıya doğru büyük bir ovaya açılıyor; ötesinde batı ve güneybatı yönünde, on veya on iki millik mesafede, denizde bir adaymış gibi, parçalanmış ve resmetmeye değer bir taslakta inişli çıkışlı dağ silsilesi. Güney ve güneybatıya doğru manzara, gözün görebildiği yere kadar kesilmemiş, arazi okyanus kadar yassı ve ufukta bir tepe görülüyor. Bu yatay yatakların arasında aniden, hızla batıya dalan tebeşir oluşumu içinden fırlamış badem şeklinde sıkı bir kara taş ya da bazalt kütlesiyle karşılaştık. 3'e birkaç dakika kala, güneyden kuzeye uzayan 2-3 mil genişliğinde yayvan bir vadiyi geçtikten sonra, resmetmeye değer ve iyi ekilmiş yatay bir vadiden yükselerek güney tarafında mevzilenmiş Meulk köyüne vardık.

Köyün yaklaşık yarım mil doğu-kuzeydoğu yönünde tuhaf ve geniş bir mağara var. Düz tepenin doruğuna yakın üst kısımdaki topraklı kireçtaşı yataklarının birinde oyulmuş. Kesilen tabaka, yaklaşık 4 feet 6 inç kalınlı-

ğında ki bu dolayısıyla mağaranın da yüksekliği oluyor. Üzerindeki yatak çok daha sertken, aşağıdakiler yumuşak ve topraklı. Ana veya dış aralıktan üç ayrı geçit yayılıyor. Üçü de, düzen ve nizamı zerre kadar önemsemeden kesilmiş olduğu aşikar olan dairesel birkaç odaya çıkıyor. Üzerinden henüz geçtiğim volkanik ve trapez patlamasının uzaklığını, mağaranın üzerindeki tepe doruğundan net bir şekilde fark edebiliyorum. Güneybah yönünde yüksek tepe sırası ve güney-güneybatıya doğru tamamı Güneş Dağı olarak anılan, görünürde eskilerin Dindymus Dağı olan daha uzak biri daha bulunuyor. Batı-güneybatı yönünde, tırtıllı yüksek tepeler sıhrun doruğunda Sivri Hisar kalesi. Güney ve güneydoğu yönünde ise tek bir dağ ya da tepe görülüyor.

Köy sakinleri her tarafta harabelerin olduğundan bahsettiler ama daha ileri araştırmamda sadece göçebe Türkmenlerin yıktığı Türk köylerinden ibaret olduğu ortaya çıktı. Macdonald Kinneir bunların çoğundan bahseder.²⁸⁷ İlgiyi hak edebilecek gibi görünen tek yer üç saat mesafedeki Aslanlı ve bir sonraki gün için yolumdan çok uzak değil. Akşam vakti şiddetli bir fırtına vardı. Tirebolu'dan sonra gördüğüm ilk yağmur diyebilirim.

16 Eylül, Cuma. - Yük atları yüklenirken, pürüzlü bir mermer sütundan Latince bir yazıt aldım.²⁸⁸ Küçük Asya vilayetlerini geçen yolları yenilemiş kişilerden bahsetmesine bakılırsa, muhtemelen Ancyra'dan Dorylaeum veya Germa'ya giden tarihi yollardan birinin kilometre taşıydı. Ayrıca, mezarlıkta yontulmuş ve dekoratif birçok mermer bloğu da gördüm.

Sekize çeyrek kala yola çıktık. Bah-güneybatı yönünde, kenarları yabani armut ağaçlarıyla süslenmiş verimli bir vadiden yukarı dört millik sürüşten sonra dokuz gibi Ortu köyüne vardık; bah yönündeki tepenin üstünde eski bir Türk kalesinin harabeleri ve her tarafında saçılmış çok sayıda yontu parçaları. Beni yaklaşık 4 mil doğu yoluyla güneydeki Aslanlı'ya götürmesi için burada bir rehber edindim. Vadiden yukarı yassı tepe zirvesine giden yolun içindeki değişik yatay tabakalar, her iki yanında set ve merdivenler oluşturmuş. Yer yer hafif engebeli yavan ovaya varana kadar sayı ve yükseklik açısından gittikçe azalıyorlar.

Ortu'dan 3 mil ilerde, yolun kenarında yatan, her iki yanında bir tespih ya da çelenk ve ortasında bir gül bulunan, güzel bir kornişle çevrili beyaz mermerden büyük bir mezar cippus'u buldum. Üzerinde herhangi bir yazıt yoktu ve tamamlanmış gibi görünmüyordu. Yarım mil daha güneyde enka-za dönmüş bir şehir kalıntısıyla karşılaştık. Civardaki çevirmeler gibi, neredeyse tamamen taşlardan inşa edilmiş çok sayıda evlerin duvarlarında, kare biçiminde yontulmuş çok sayıda mermer blokları, yeni anlatılanlara benze-

²⁸⁷ Asia Minor, p.50

²⁸⁸ Kitabe No 139 bkz.

yen mezarla ilgili anıtlar ve aralarında birkaçı yazılı taş da bulunan başka parçalar buldum.²⁹⁹ İki tanesi gösterişli ve iyi kazınmış anıt üzerinde fakat uzun süre açıkta kalmaktan oldukça zarar görmüş. Bu kasaba ya da köy daha eski bir şehrin harabelerinden inşa edilmiş görünüyor. Ancak adı ko- nusunda herhangi bir kanıt yok. Parçalar, sonradan Dindymus Dağı'nın diğer yamacında en az 12 mil uzakta Bala Hisar'da keşfettiğim Pessinus gibi uzak herhangi bir şehirden nakledilemeyecek kadar aşırı kalabalık görünüyor. Germa'da bunların temin edilemeyeceği kadar uzakta.

Bu terk edilmiş köyden ayrılırken, iri cinsten toy kuşu sürülerini misafir ettik. Renkleri kahverengi, boyunları uzun, göğüsleri ve kanat altları da beyaz. Bu büyük ovalarda çok da sıra dışı olmadıklarını öğrendim fakat benim ilk görüşümdü. Bu harabe, yerin doğusuna doğru soğuk su çeşmeli bir havuz bulunuyordu ve etrafında, batı tarafında 50 ile 60 yarda arasında yarı dairesel bir duvar inşa edilmiş. Ge:!.ide kalanı çok kısaydı ve bir tiyatro kesintisi için fazla geniş ve ince olduğundan dolayı kendimi amacı konusunda ikna edemedim.

Ortu'ya döndükten sonra saat l'de Sivri Hisar'a hareket ettik. Çorak bir ovayı geçerek, hemen hemen dikey dalışta kristalimsi kireçtaşı yatakları arasında tabakalaşmış kuvars kütle ve damarları olan kalklı ve sarı mikalı şistten meydana gelen tepe sırtından bahya doğru yükseldik. Bu sırtın batı tarafında tepeler daha az yalındı ve birkaç meşe ağaçlığı parçası tekdüzeliği hafifletiyordu. Vadiye vardıktan sonra yol, engebeli ve tırtıklı, Sivri Hisar sırtı arkasında, bir ırmak kenarından 3-4 mil mesafe sürdü. Irmak, yağmurlu mevsimlerde geniş bir sel yatağını dolduruyor ve Ortu üzerinde Meulk vadisine dökülüyor gibi gözüküyor. Saat 3'de yönümüzü batıya çevirdik. Amacımız çok ince damarlı siyah ve beyaz granitten oluşan Sivri Hisar sırtının güney omzunu dolanmak. Tepelerin etrafındaki çok çeşitli üzüm bağları arasından kayalık ve pürüzlü yolla ilerledik. Ardından bir buçuk mil tam kuzeyde Sivri Hisar'a ulaştık. Pürüzlü kayaları neredeyse şehrin üstüne sarkan ve kuzeydoğusunda etrafında hilal şekli alan tek başına ve müstesna sırtın batı ayaklarında kurulmuş harikulade Sivri Hisar; böylece, tüm serinletici esintilerden korunurken güneşin yansıma ve direk ışınlarına maruz kalıyor; sıcak aşırı ve ırmaklarla tazelenmeyen kurumuş bitki örtüsü yerin kavruk görünüşüne katkıda bulunuyor. Şehir büyük bir arazi boşluğunu işgal ediyor. 2 bin Türk evi ve 300 Ayrılıkçı Ermeni evi bulunuyor. Evlerin hepsi düz çatılı ve sert toprakla kaplı olduğu için çevre araziden zoraki ayırt edilebiliyor.

17 Eylül, Cumartesi. - Turist rehberliği ile sikke işportacılığını aynı anda yapan yaşlı bir Ermeni eşliğinde Bala Hisar'a ilerledim. Sivri Hisar'ın güney-

²⁹⁹ Kitabe No 140-142 bkz.

güneydoğu yönünde 9-10 millik mesafede bulunan harabeleri M. Texier tarafından Pessinus'a ait olarak teşhis edilmişti. Granit dizisinin son payandasını Sivri Hisar'ın güneyinde bırakarak, doğuya doğru dağlardan alınmış kristalimsi kireçtaşı çakılları ile kaplı, güneybahya eğimli engebeli bir ovaya girdik. Çok geçmeden kayanın kendisiyle karşı karşıya geldik. Beşinci milde bütün bu metamorfik kaya izlerini geride bıraktığımızda, görüşe bakılırsa gölcül olan, derin vadilerle kesilen ve sayısız Limnoea ve Planorbis atıkları ihtiva eden, beyaz tebeşirimsi kireçtaşından geniş bir platonun doruğundan ilerliyorduk. Ötesinde ise muazzam Emir Dağ silsilesi batı yoluyla güneye dayanıyor ve Akşehir yakınındaki Sultan Dağ güney-güneydoğu istikametine görülebiliyor. Yedinci milde, platodan alçalmaya başladık. Yüksek dağları üç dört mil solumuzda bıraktık. Bu alan, önemli bir yükseltiye sahip, atılgan ve çarpıcı sivri bir kule gibi yükselen ve eskilerin bahsettiği şekliyle, eteğinde Pessinus'un kurulu olduğu Dindymus Dağı olduğu konusunda şüphe duymadığım bir dağla sona eriyor. Dokuzuncu milde, yolumuz her iki tarafında derin bir dere yatağına düşen yassı ve dar bir sırttan ilerliyor. Yol kenarında uzanan birkaç adet büyük lahit kapak parçası ve diğer mermer bloklar, harabelere yaklaştığımızı ilan ediyordu.

2 buçuk saatlik sürüşün ardından, kuzey hariç her tarafından arazinin hızla dikleştiği dar platonun güney ucuna kurulu Akropolis'e vardık. Kaleyi çevreleyen sağlam inşa edilmiş mermer duvarının birçok kısmı ayakta ama bazı bölümleri başka binaların yıkıntıları ve mezar anıtlarına ait parçalarla yenilenmiş. Buradan doğu-güneydoğu istikametine köye doğru inerken yolumuz geniş bir mezarlıktan, bazıları yassı bazıları derin oluklu değişik özellik ve boyutlarda kırık direk ve sütunlardan meydana gelen bir depodan geçtik. Attığımız her adım, bir zamanlar burada konumlanmış şehri süslemiş olabilecek kamu binalarının önemi ve ihtişamı hakkında delil oluşturuyor ve Küçük Asya'nın önceki tarihinde büyük bir nama sahip olduğuna inandırıyor. Köye doğru ilerlerken, eğimli tepe yamaçlarının mermer blok ve kırık sütun kümeleri, yontulmuş sütun baştabanları ve frizleri ile kaplı olduğu görülüyor. Her biri, yere serilmiş bir tapınak, zafer takı veya büyük bir kamu binasını işaret ediyor. Köyün yanında geniş bir revak ya da sundurma kalıntısı da bulunuyor. Çok sayıdaki sütunları hala yerinde duruyor ve bir tapınak önü, güneybatıya bakan 6-7 oluklu sütunlarla birlikte kaba bir zeminde duruyor.

Yeni köy, tebeşirimsi kireçtaşı içinden geçen 3 dere yatağı kavşağı yanındaki vadi dibinde mevzilenmiş. Bir tanesi batı yoluyla kuzeyden geliyor; Dindymus Dağından akarken en büyük görüneni ve bazı mevsimlerde küçük bir ırmak tarafından sulanan bir diğeri, kuzey-kuzeydoğudan, üçüncüsü de doğudan geliyor. Köyün aşağısında vadi epeyce genişleyip Sakarya'ya katıldığım öğrendiğim yere doğru güney-güneydoğu yönünde 5-6 mil kadar

yayılıyor. Köyün hemen doğusunda, mermer bloklardan oluşan birçok çıkma ve duvar, daha sonra aşağıdaki tepede bulduğum şeye benzer şekilde ev mahallerini ve cadde hatlarını gösteriyor ve vadinin 250 yarda kadar yukarısında ve aynı şekilde doğusunda, kuzeydoğuya bakan bir tiyatro kalınsı. Cavea bölümüne ait mermer koltuklarının neredeyse hepsi yerinde, özellikle tepe yamacındaki çukura yayılmışlar; ancak scene bölümü tamamen gitmiş, yeri sadece alçak bir toprak ve çöp kümesiyle işaretleniyor. Harap durumundan çıkardığım kadarıyla yarım daireden daha büyüktü. Cavea kenarları, Asya tarzı tiyatrolarda da olağan olan kavisi, her iki uçta da oluşturarak üretilmiş yarım dairenin ötesine taşmak yerine veya Avrupalı Yunan tiyatrolar gibi kenarlarını birbirine paralel sürdürmek yerine, dışa doğru açılır ve birbirinden uzaklaşır görünümdeler.²⁹⁰ Köye yakın sayvanda kendilerine has şekilde çeşitli köşeli sütunlar vardı.

Köyün aşağısından vadiyi batı yoluyla güney istikametinde ilerleyerek, doğu yoluyla güneye kıvrım yaptığı noktaya kadar yaklaşık bir mil takip ettim. Tepeler, her iki yanında karışık yığınlar halinde özellikle doğuya doğru yatmakta olan parçalanmış sütunlar ve mermer bloklarla kaplı. Ulaştığım en ileri noktasında katı ve iyi oyulmuş birkaç mezar ve lahit kalınsı bulunuyor. Yakın zamanda oyulmuş lahitlerden biri oldukça iri ve kusursuzdu. Yanında, yine yakın zamanda keşfedilmiş ve üzerinde yazıt bulunan, güzel görünümlü ve iyi yontulmuş bir mezar sütun baştabanı vardı.²⁹¹ Bu yazıtta, karısı Euphrosyne tarafından mezarın atfedildiği kocası olan Sagarius kelimesinin kullanılması dikkat çekici. Yere gömülmüş durumdaki mermer parçaları iyi korunmuş fakat açıkta kalanlar ciddi biçimde hasar görmüş ve kolay dağılır nitelikte. Tespih ve güllerle bezenmiş bazı mezarlar, bu harabelerden getirilmiş olma ihtimali bulunan Aslanlı'da görmüş olduklarımla aynı tarz ve özelliklere sahip; diğerleri, bir tarafında bir kapının panel ve bölmelerini temsil edencesine oyulmuş. Vadinin karşı veya batı tarafında bina temelleri ve çoğu derin oluklu yere düşmüş sütunlar bulunuyor. İlk başta yassı olduğunu sandığım bazılarının da üstünü temizlediğimde oluklu oldukları ortaya çıkıyor. 144 no'lu yazıt, 5-6 inç uzunluğunda harfleri bulunan parçalanmış bir sütun baştabanından alınan bir ithaf parçasıdır. Yere gömülü durumda olanlar dikkat çekici biçimde iyi korunmuş. Köyden ayrılmadan önce zamanımın birazında 145 ve 146 no'lu yazıtları kopyalamak ve başkalarını da bulabileceğimi umarak ayakların etrafını kazımakla geçirdim ancak bunun boşa giden bir çalışma olduğunu söyleyebilirim.

Uzunluklarına bakılırsa bu harabeler şüphesiz büyük öneme sahip olmuş ama o kadar tahrip olmuşlar ki antikacıdan çok coğrafyacının daha

²⁹⁰ Leake's Tour in Asia Minor, p.322 bkz.

²⁹¹ Kitabı, No. 143

fazla ilgisini çekecektir. Diğer yandan, Tolistoboi diye anılan, Gauls kabilesinin başşehri Pessinus mevkiini gösterdiği konusunda şüphem yok; Gaul'lar, Rhea ve Kybele tanrıçalarına tapınmalarıyla ünlüydüler. Bu tanrıçaların heykeli, Sibylline kahinlerinin ülke güvenliğinin sağlanması için heykelin Roma'ya götürülmesi gerektiğini belirtmeleri üzerine, Romalılar tarafından MÖ. 202 yılında taşınmıştı. Manlius'un Gauls seferiyle ilgili Livy'in yaphğı açıklamalardan öğreniyoruz ki, Kybele tapırushına, diğer bir deyişle Magna Mater, Gaul'ların işgalinden sonra da devam ediliyordu.²⁹²

Pessinus'un tahminime göre bir zamanlar durduğunu düşündüğüm arazilere ve Küçük Asya'nın bu kısmının karşılaşrmalı coğrafyasına nazaran bu konunun sonuçlarına geçmeden önce, iki önemli coğrafik olgudan bahsetmeliyim: - 1. Bala Hisarlılardan aldığım bilgiye göre doğu veya güney yoluyla doğu istikametinde üç-dört saatlik (9-10 mil) mesafede Yerma adında bir yerde önemli harabeler bulunuyor. Bu yer net bir şekilde, Macdonald Kinner'in Sivri Hisar'dan Angora'ya giderken içinden geçtiği ve Germa mevki olarak tanıdığı şehirdir. 2. Gerek Bala Hisar'da gerekse Sivri Hisar'da söylenene göre, Sakarya, Sivri Hisar'ın sekiz saat güney batısında bir gölden doğuyor ve Pessinus'un 4-5 mil kadar güneyinde bahdan doğuya akıyor ve Sivri Hisar'dan Afyon Kara Hisar'a giderken onu geçmem gerekiyor. Şimdi burada günlüğüme belirtebilirim ki, Sivri Hisar'dan ayrıldıktan sonra, yaklaşık 15 mil güney-güneybatsında, Çandır adında bir yerde, derin, temiz, güzel ve balık dolu bir nehri geçtim. , Pessinus'un batısından güneyine doğru akan Sakarya nehrinin bu güney kolunun varlığı tüm haritalarımızdan çıkarılmış ve Alekiam veya Orcistus yakınlarında bu nehri geçmiş olması kuvvetle muhtemel olan Pococke'ın ondan bahsetmemesinin zorunlu olması dikkat çekicidir. Bu durum, Pessinus mevki ile alakalı açık çelişkilerin çoğunu açıklaması açısından büyük öneme sahiptir çünkü şehir, nehrin kuzeyinde olmasına rağmen, şimdiye kadar arandığı yer olan nehrin bu kısmının epeyce güneyinde ve sağ değil sol yakasında olduğunu göstermektedir ve bu suretle Manlius seferi hususunda Polybus ve Livy'nin çelişkili kanıtlarının ortasını bulmaktadır.²⁹³

Albay Leake tarafından kabul edilmese de, Antonine Çizelgesinin Germa'yı Pessinus'dan Ancyra'ya giden yol üstünde 16 M.P mesafeye ye koymakta doğru olduğunu da görüyoruz.²⁹⁴ Haritaya göre, Pessinus-Ancyra

²⁹² Livius, xxix. 10-12; xxxvii.18. Strabon, xii. p.567. Steph. Byz. v. AÇavÇa; v. ITaatvoüç. Herodian, i. 11. Ammian. Marcell. xxii. 22. Polybius, Frag. xx.4. Pausanias, attic. c. 4. Hierocles, p.697.

²⁹³ Leake's Asia Minor, p.84. Cramer, Asia Minor, vol.ii.p.87. bkz.

²⁹⁴ Iter a Pessinunte Ancyram .

99M.P.

Sic. Germa

16

Vindia

24

Papira

32

direk yolunun Dindymus Dağı'nın güney eteğinin etrafından ve dolayısıyla Kinneir'in Germa'yı koyduğu ve muhbirimin, varlığını Sakarya nehrinin güneybatısında değil kuzeyinde olduğunu söyleyerek teyit ettiği yerin içinde geçmiş olabileceği görülecektir.

Livy, Roma ordusunun seferini anlatırken, Manlius'un Sakarya'ya ulaştığında nehir geçilmez olduğundan bir köprü inşa edilmesini emrettiğini; karşıya geçip kıyılarından ilerlerken Pessinus'tan kendisini karşılamaya gelen Kybele rahip kafilesiyle karşılaştığını ve karşılaştıkları noktada günübirlik konaklayarak bir sonraki gün Gordion'a yürüdüğünü belirtir. Önümüzdeki haritayla bu tasvirden daha açık bir şey olamaz. Roma generalini karşılamalarından önce rahiplerin de nehrin karşısına geçmiş olduklarını tahmin etmeye ki bu kesinlikle zor olurdu, gereksinim olmadığını göstermektedir.

Ayrıca dikkat çekilebilir ki, Pessinus'un bu konumu, Albay Leake veya Dr. Cramer tarafından daha kuzeye tahsis edilene göre Ammianus tarafından Julian the Apostate'ın Nicaea'dan ilerleyişi hakkında yaptığı açıklamalarla daha fazla örtüşmektedir. Gallograecia sınırlarına kadar büyük yolu takip eden Julian, Pessinus'u ziyaret etmek için sağa dönmüş. Pessinus tüm önceki haritalarda o kadar yakın konulmuş ki, yolunu yarım mil değiştirmiş olmasından bahsetmek tarihçinin gözünden kaçmış olabilir. Ancak, 15-20 mil güneyde, yolundan bir günlük yolculuk kadar uzakta olduğunu öğrendiğimizde daha fazla dikkate değer bir husus haline geliyor.

Strabon'a göre,²⁹⁵ Sakarya kaynaklarının Pessinus'dan 150 stadya uzaklıkta, bu şehrin şimdiye kadarki tahmini konumuna tesir eder kabul edilen Sangia adında küçük bir yerde olduğu söylenir. Fakat eğer Pessinus, Bala Hisar'da idiyse, en azından bu önemli nehrin bir kolu dikkate alındığında Strabon'un tanımlamasının doğruluğu kabul edilebilir. Sakarya'yı, Pessinus'un batısında 15 mil kadar uzak olan Çandır'da geçtiğimizi söyledim. Nehrin kaynakları ile ilgili Türkmen köylülerden bilgi aldım. Dediklerine göre, yaklaşık dört saat batı yönünde bir göldeymiş. Bunun yanında, güneyden Emir Dağı yönünde akan ve kaynakları yakınlarda olabilecek başka bir kol var.

Sonuç olarak, Pessinus'un yeri kanaatimce yeteri kadar kanıta dayandırıldı. Ayrıca böyle olduğu, Sivri Hisar'daki bir yazıtın daha sonraki keşfi ile doğrulandığından,²⁹⁶ Küçük Asya'nın bu bölümünün coğrafyasını doğrulamak için önemli bir anahtar olarak görev yapacaktır. Gordium ve Amo-

²⁹⁵ Strabon, lib.xii.3, p.543

²⁹⁶ Kitabe, No. 147bkz.

rium²⁹⁷ ve de daha az önemli çok sayıda şehir mevkiini tespit etmenin yanı sıra, yakında Manlius'un emri altındaki Roma ordusunun tüm yürüyüş izlerinin bulunabileceğini umut edebiliriz.

18 Eylül, Pazar. -Bu gün Sivri Hisar'da konakladım. Öğlen vaktinde, zamanımın birazını şehirdeki yazıtları kopyalamakla geçirdim. Aralarında, Ermeni rehberimin Bala Hisar'dan şehirdeki tüm diğer antikalarla birlikte getirilmiş oldı;lgunu söylediği 147 no'lu yazıt, tam da aramakta olduğum ve Pessinus ile alakalı tahminimi doğrulayan **TOAII:TOBO 11E1:1:INOYNTION** ismini içeriyordu.* Valiye küçük bir ziyarette bulunduktan sonra hemen şehrin arkasında yükselen sırtın en yüksek doruğuna çıkmaya hazırlandım. Zirvenin biraz aşağısında kayalık bir tümseğe pineklemiş eski bir Türk kalesinin geniş kalıntıları bulunuyor. Bu hisar daha önce, 19 yıl despotluk yapan ve Sivri Hisar'ın Dere Beyi olan Yasiji Oğlu Bey'e aitti. Çapan Oğlu onu, devletin ona engel olmak ve zalimliği ve doymak bilmez davranışı için onu cezalandırmak amacıyla boşa gerçekleştirdiği birçok girişimden sonra, yaklaşık 20 yıl önce, en son yakaladı, kellesini uçurdu ve kalesini yıkh. Sivri Hisar şimdi Bursa'ya bağlı. Manzaranın oldukça görkemli ve göz kamaştırıcı olduğu harabelerin üzerinde kule gibi duran yalnız kalmış granit tepcecini ölçeklendirmenin zor ve tehlikeli de olsa bir yolunu buldum. Dindymus Dağı güneydoğuya ve Emir Dağın en yüksek noktası güney-güneybatıya dayanıyor; fakat ibre, yerel çekimlerden etkilendiği için bu yüksek granit veya trapez tepelerden alınan konum açılarının her zaman güvenilir olmadıklarını düşünebiliyorum.

19 Eylül, Pazartesi. - Bala Hisar'a sürüşümden bu yana Ermeni arkadaşım ile bir paket sikke için anlaşma halindeydik. Aralarında Pessinus, Amorium ve Juliopolis'e ait birer tane büyük imparatorluk parası bulunuyordu, hepsi çok güzel korunmuş haldeydi. Yola çıkmadan önce bu sabah bir anlaşmaya vardık fakat parasını aldıktan sonra sikkeleri vermesine müteakip incelerken fark ettim ki, yukarıda bahsettiğim 3 parçayı araklamamanın ve yerine hiçbir şekilde değeri olmayan 3 tane Bizans sikkesi koymamanın bir yolunu bulmuştu . Dürüst olmadığı konusunda sitem de bulunduğumda, değişiklik yaptığını sert bir dille inkar etti ama en son, kağıdın içinden düşmüş olabileceğini ileri sürerek cebinden ve cüzdanından birer birer çıkardı.

Sivri Hisar'dan dokuza çeyrek kala ayrıldım. Şehirden indikten sonra birkaç mil boyunca dar, iyi sürülmüş bir vadiden ilerledim. Her iki yanında tepeler hafifçe yükseliyor ve güneye doğru kademeli genişliyorlar. Beşinci milde, vadiyi solda bırakarak, yola hala aynı güneybatı yönünde, beyaz tebeşirimsi kireç taşından inişli çıkışlı alçak tepelerden devam ettik. Arala-

²⁹⁷ Colonel Leake, Tour in Asia Minor, pp.78-86

Macdonald'ın çalışmasındaki yazıtlara bakhğında yazılı kopyalarken şeluin ismini içeren sahrı yazmadığını görüyorum.

rında, çeşitli selenit yatakları bulunuyordu. Büyük parçaları, en göz kamaştırıcı halinde güneş ışınlarıyla pırıldayan her bir yanına saçılıyordu. Bir anda, bir keresinde ay ışığıyla bu yolu geçmiş bir arkadaşımın araziye örttüğünü söylediği elmasları fark ettim. Rotamızı yukarı doğru aynı istikamette 8 mil daha bazı yatakları fazlaca beyaz çakmaktaşı içeren bu kireçtaşı tepeleri üzerinden sürdürürken, on beşinci milde dar bir vadiden inişe geçtik. Bu iniş, bizi yassı ve kurak görünümlü Sakarya, ya da eski adıyla Sangarius, ovasına çıkardı. I.IS'te, Sivri Hisar'dan 16 mil uzaklıktaki Çandır çiftliğine vardık. Derin ve kıvrımlı nehrin kuzey kıyısında bulunan bu kasvetli görünümlü yer yine de kervanlar için önemli bir çarşı ve konaklama yeri.

Daha önce geçtiğim yerindeki kadar bol su ihtiva ettiği görünen nehir bana öyle geliyor ki Sakarya'nın ana kolu. Kusursuz biçimde temizdi ve kıvrımlı olmasına rağmen özellikle köprü altından yüksek hızda akıyordu. Ova içindeki genel yönü, batı-kuzeybatıdan doğu-güneydoğuya. Yapımında komşu harabelerden getirilmiş çok sayıda eski anıt ve başka bina parçaları kullanılmış eski bir taş köprüyle karşı kıyısına geçtik. İki tanesinde yazıtlar vardı ama deşifre edilemeyecek kadar zarar görmüştü; bir başkasında şık bir kabartma, bir sandalyede oturan bir bayanı simgeliyordu. Sivri Hisar'a giderken komşu Alekiam köyünde bulunan Pococke'un bu nehir hakkında hiçbir şey söylememesi ilginçtir.

Çandır'dan ayrılıp Sakarya'nın karşısına geçtikten kısa bir süre sonra yönümüzü güney yoluyla batıya çevirdik. Kısa tebeşir tepeleri eteklerindeki ovanın güney kenarını takip ederek Türkmen köyü Alekiam çadırlarına vardık. Ortalarına benimkini de kurduk. Çadırlarının tamamı iyi şekle sahipti. Sağlam ince dallarla şekillenmiş, kilim ve keçeyle örtülmüş ve genelde kirlili grimsi beyaz renkteler. Çadırlar onar yirmişer halde bir kaç bölmeye ayrılmışlar. Türkmenler, tüm yazı burada geçiriyor. Köyleri ya da kış meskenleri ise yaklaşık 3 mil kuzeybatıda. Alekiam mezarlığı bize yakındı. Parçalanmış sütun ve tarihi kalıntılarla doluydu. Bazılarının üzerinde yazıtlar vardı.²⁹⁸ Bir sütun tabanında tek başına **OPKil:THNOI** kelimesini buldum; bir başkasında, adı yine Yunan olan Orcisteni tarafından dikilmiş İmparator Hadrian onuruna uzun bir yazıt bulunuyordu. Nereden geldikleri konusundaki sorularıma yanıt olarak, yarım milden az, doğu yoluyla güneyde bulunan küçük bir Türk Tekkesi'ne yönlendirildim. Beklenmedik biçimde kendimi tarihi bir kent harabelerinin ortasında buldum. Modern Alekiam köyünün 3-4 mil güneydoğusundaki Orcistus olmalıydı.

Arazinin her bir parçası harabelerle kaplıydı: her yöne saçılmış mermer blokları, sütun tabanları, mezar taşları ve sütun parçaları. Muhtemelen tapınak ya da kilise olan kireçtaşı ve mermer bloklarından birleştirilmiş 3 büyük

²⁹⁸ Kitabe No. 150-154 bkz.

binanın, daha fazla da olabilir, temellerini ve duvar kısımlarını belirgin biçimde görebiliyordum. Bloklar, sanki malzemedен tasarruf etmek içinmiş gibi genellikle pürüzlü kısmı içe gelecek şekilde yanlamasına konulmuş. Şehrin bazı kısımları temizlenmiş ve tarıma elverişli hale getirilmiş. Harabelerin yaklaşık bir mil kadar batısında bir değirmen var. Yeni barajı içinde büyük bir sütun tabanı, köşe taşı olarak kullanılmış. Üç kenarında da uzun Latince bir yazıt bulunuyor. Dökülen suyun altına konulmuş ve ters yüz edilmiş olmasından ötürü kopyalamaya çalışmamın bile zor olduğunu düşündüm. Bir sonraki gün, bir kez daha denedim fakat sadece Pococke'ın daha önce kopyalamış olduğu kısımla aynı olduğunu fark edebilecek kadar başarılı oldum.²⁹⁹

Gün batımında çadırıma döndüğümde, olagelen ilkel ev hayatı sahneleri yam sıra, kampı alakalı ne varsa her şeyin ataerkil ve resmetmeye değer karakterinden oldukça etkilendim. İnek ve bufalo sürüleri, koyun ve keçi sürüleri çevre tepelerdeki otlaklarından ya da nehir kenarındaki bataklıklardan ama her taraftan dönüşlerini gerçekleştiriyorlardı; atlar, hazır eyerli ve başlıklı halde çadır yakınlıklarına kazıklanmışlar. Akşam yemeğinin hazırlanması için her meskenin önünde ateşler yakılıyor; yakıt, daha önceki dönemlerde olduğu gibi bu ağaçsız arazide az bulunur şey ve Pliny dönemlerinde olduğu gibi genellikle kurumuş hayvan gübresi, bazen toprakla karıştırılıp kalıplaştırılarak odun yerine kullanılıyor. Öte yandan, istekleri coşturma ya da ilan etme amacındaymış gibi, hepsinin çevresinde topyekun köpek havlamasıyla birlikte at kişnemesi, çocuk feryatları, farklı biçimde canlandırma performansları sergileniyor ve her tondaki kadın çığlıkları sürdürülüyordu.

20 Eylül, Salı. -Çadırım dün gece son derece soğuktu. Battaniyemi etrafıma iyice dolamak zorunda kaldım. Lakin aşağıdaki gözlemlerimin göstereceği gibi, süregelen olağanüstü sıcaklık değişimlerine karşı hiç de hazır değildim. Dün akşam saat 4'te çadır içindeki sıcaklık 82 fahr. derece; 8.30'da 58, ve saat 10'da 48 derece idi. Bu sabah saat 6'da ise 35 dereceye kadar inmişti. Buna rağmen güneş yükselirken ne bir bulut ne de en ufak bir esinti vardı. Sıcaklık hızla yükseldi ve saat 2 gibi çadırımdaki sıcaklık yeniden 80 derecenin üstüne çıktı.

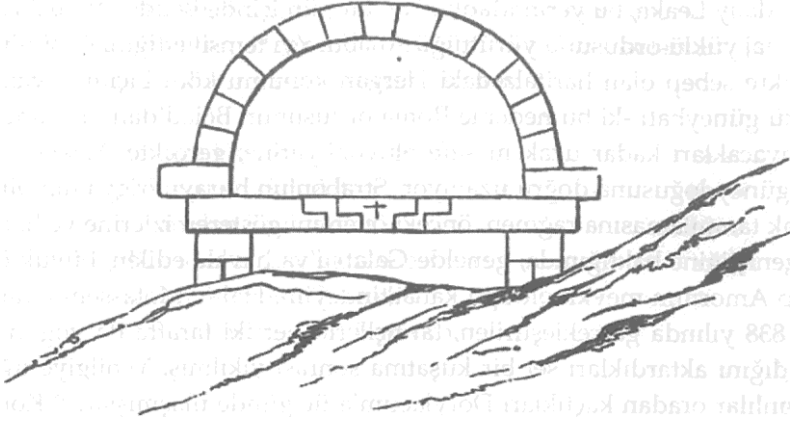
Latince yazıtı başarısız kopyalama girişimimizden sonra Aleikam'ı 9'da terk ettim. Doğrudan Beiad'a gitmek yerine Hamza Hacı yoluyla dolanmaya karar vermiştim. Amacım Sivri Hisar'da hakkında biraz bilgi aldığım ve daha önceki gezginler tarafından ziyaret edilmemiş gibi görünen Hergan Kalesi harabelerini görmektir. Köyden ayrılarak, ovanın karşısına doğru tam güney istikametinde ilerledik. Çok geçmeden tebeşir tepelere geldik. Çorak ve inişli çıkışlı yüzeyinden yaklaşık 12 mil doğu yoluyla güney yönünde yol

²⁹⁹ Kitabе, No. 154. Pococke, Inscr., p.9, No.5

aldık. Saat 11'de doğuya doğru tek bir tepe ile dahi kesilmeyen engin bir manzara yakaladık; Emir Dağ tam güneye yaslanıyor, güneydoğuya doğru geriliyor. Batı-güneybatı yönünde ise batıdaki Frigya dağları ile kısa bir sırt yoluyla bağlantı kuran ovanın ortasında bir tepe silsilesi yükseliyor. Görebildiğim kadarıyla neredeyse tamamen yalnız kalmış bu tepeler, moloz ve çökeltiden meydana geliyor ve oluşumlarını muhtemelen Frigya dağlarından o zaman var olan bazı nehirler tarafından bu büyük gölcül havuza taşınmış ve ağzına yakın yerde biriktirilmiş malzemeye borçlular. 11.30'da büyük bir taş lahitin yanından geçtim. Toprakta yakın zamanda çıkarılmış gibi görünüyor. Şu an kuru olan çeşmede yalak olarak kullanılıyordu. Yolumuz üstünde bir su damlasına bile rastlamadık. Biraz sonra solda kalan geniş bir mezarlıktan geçtik. Çok sayıda büyük mermer blokları ve hem yatık hem dikine sütunlar bulunuyordu. Hamza Hacı vadisine yaklaşırken tebeşir, güneydeki komşu dağlardan gelmiş kum ve moloz çökeltileriyle kaplanıyordu. 12.30'da vadiye indik. Güneydoğuya dönerek çok geçmeden ova merkezine yakın kurulmuş çadırlara vardık. Pumek adındaki başka bir köyün çadırları da yakına kurulmuş ve birkaç yüz kadar sayısı göz kamaştırıcı bir sahne oluşturunuyordu.

Bey ya da kabile reisi ile birlikte bir kahve ve nargile çektikten sonra atlarıyla birlikte ve onun rehberliğinde yaklaşık 3 mil güney-güneydoğuda kalan, Türkmenlerin verdiği adıyla Hergan Kalesini, Türklerin verdiği isimle Asarköyü görmek üzere yola çıktım. Yanından geçtiğimiz Türkmen kızlarının kafalarına giydikleri şeye hayran olmaktan kendimi alamadım; Kafasının etrafına sarılı türban veya mendil altından yüzünün her iki yanından sarkan şey gümüş sikkelerden bir kask ya da başlık gibi bir şeydi. Bir başlık boyutunda ama daha ince haliyle sikkelerin tümü Türklere ait görünüyor. Birinci milin sonunda, kabilenin kışmekanları olan Hamza Hacı köye vardık. Ardından, köylülerin harman dövdükleri tepeler üzerinden ilerleyerek bir zamanlar yoğun nüfuslu olan ıssız ve tatsız şehir mevkiine geldik. Daha yalnız ve daha perişan haliyle göz kamaştırıcı başka bir yere nadiren rastlamışımdır. Harabelerin arasında birkaç sığır otluyordu. Dökük binaların ortasında savurgan biçimde sayısız yabani çiçek ve gür yeşillik büyümüş. Harabelerin bulunduğu vadi merkezi yakınında ve iki küçük vadi kavşağında yaklaşık yarım mil çapında tek başına duran bir tepe bulunuyor. Üzerinde hala bir bölüm Akropolis duvar izleri fark edilebiliyor. Dalgalı taşlardan inşa edilmiş ve bazıları hala yerinde duran büyük mermer bloklarıyla kutulanmış görüntüsü veriyor. Duvarı sağlamlaştırmak için yapılan kule izleri de yerinde duruyor. Hepsi harap ve karmaşık durumda ama cadde ve ev hatları halen daha görülebiliyor. Akropolis'in kuzey yamacında tek başına bir kemer duruyor. Muhtemelen bir kiliseye ait ve taştan yapılmış. Payandaları, dik tepe yamacından gelen döküntülere derin şekilde gömülmüş. Kemerin

alt kısmında, daha sağlam olması adına uygulanmış gibi görünen düz bir sütun baştabanı var. Girişin üst kısmını oluşturuyor. İçindeki kilit taşının işlenmesinden ve tuhaf şeklinden etkilendim. Üzerinde, aşağıdaki taslakta görüldüğü gibi küçük bir haç işareti yontulmuş:

Resim 13
(Hergan Kalesi Kemer)

Şehrin ana kısmı, Akropolis'in güney ve güneybatı yönünde. Oradaki genelde mermer olan dış sırası, sütun, sütun baştabanı ve korniş kırıklarından meydana gelen büyük bir yığın, harap olmuş bir tapınağı işaret ediyor. Güney-güneydoğu yönünde daha ilerde dikdörtgen şeklinde büyük bir binanın yıkılmış duvarları var, belki de bir gymnasion kalıntısı. Akropolis'den çeyrek mil güney-güneybatıda, muhtemelen kilise olan iki binanın yıkıntısı daha -birinin kemerleri hala ayakta diğerininse sadece payandaları. Her ikisinin de duvarları taş bloklarıyla birlikte molozla kaplanmış gibi görünüyor. Akropolis'in daha batısında kısmen taş ocağı açılmış dik kayalık kenarları olan küçük bir vadi bulunuyor. Batı kenarında sert kaya içinde oyulmuş birkaç mağara veya mezar odaları bulunuyor; içine girdiğim bir tanesinin şekli dikdörtgen ve şimdiye kadar gördüklerimden farklı, yaklaşık 3 feet genişliğinde ve sekiz feet kadar kaya içine giren ve böylece sadece bir kişinin girebileceği kadar boşluk sağlayan dar ve tek bir nişten ibaret.

Türkmen mezarlığında, harabelerin yanında, uzun süre yazıt aradım fakat sadece Latince bir yazıt bulabildim 300 ama epeyce yıpranmış vaziyette. Genel olarak, ne kadar geniş olursa olsun harabelerini Helenistik yapıya ait gösterecek herhangi bir şeyinin olmadığı görülecektir. Küçük Asya'nın bu kısmında, Iconium Selçuklu hükümdarları ve Arapların istilalarıyla yıkılmış

büyük ve önemli şehirlerden birini göstermesi sebebiyle de dördüncü veya beşinci yüzyılların erken Bizans veya Hristiyan dönemine uzandığı görülmektedir. Ancak, şu an tespit edilmiş Pessinus konumu, Hergan'ı Batı Galatya şehirlerinden birileriyle özdeşleştirmeye müsaade etmediği sürece adını bulamayacak kadar az kalıntı bulunuyor.

Albay Leake, bu yerin Manlius'un bir gün içinde Beudos Vetus'dan mal ve bagaj yüklü ordusunu yürüttüğü Anabura'yı temsil ettiğini düşünüyor.³⁰¹ Bu fikre sebep olan haritalardaki Hergan konumu kötü biçimde yatırılmış çünkü güneybatı -ki bu nedenle Roma ordusunun Beiad'dan bir günde ulaşamayacakları kadar uzak mesafe oluyor- yerine, gerçekte Alekiam'ın güney-güneydoğusuna doğru uzanıyor. Strabon'un burayı Frigya'nın bir kenti olarak tanımlamasına rağmen, önceki önemini gösteren izlerine ve harabelerin genişliğine baktığımda, genelde Galatya'ya havale edilen, büyük öneme sahip Amorium mevkii olduğu kanaatindeyim. Halife Motassem tarafından MS. 838 yılında gerçekleştirilen, tarihçilerin her iki tarafta da yoğun kayıp yaşadığım aktardıkları set bir kuşatma sonrası yıkılmış. Yenilgiye uğrayan Yunanlılar oradan kaçtıkları Dorylaeum'a üç günde ulaşmışlar.³⁰² Konumunu, Pessinus'dan Laodikya Catacecaumene'ye ve Amorium'dan Petra'ya giden Roma yolları hakkındaki Peutinger Masası'nın yaptığı tariflerle birlikte Pessinus'a göre karşılaştırdığımda ve Anna Commena tarafından babası Alexius'un Dorylaeum ile Iconium arasındaki seferi göz önüne aldığımda bu fikirde doğrulanmaya devam ediyorum.³⁰³

Peutinger Tablosunda Pessinus'dan Laodikya'ya verilen rota:

Pessinus' dan Abrostola'ya	24 M.P
Abrostola' dan Amorium' a	23
Amorium' dan Laodikya'ya	20
	67

Güney Galata'mn axylous arazisi içine doğru Abrostola'dan başka bir yol daha ayrılıyor ve büyük tuz gölünün güneyinden geçerek Ancyra-Tyana yoluna düşüyor. Bala Hisardan Hergan kalesine benim haritama göre uzaklık, düz çizgide 23 G.M, fakat yukarıdaki rotayla haritayı karşılaştırdığımda Tabloda büyük bir çıkarmanın, unutma ya da atlama olabileceğini görüyorum, zira Pessinus'dan Laodikya'ya direk yolun mesafesi 77 M.P değil 100 G.M'den daha fazla. Yalnız, önemli bir mesele daha var ki, tabloda verilen

³⁰¹ Livius, lib. xxxviii., c.15

³⁰² Gibbon, 'Decline and Fail,' c.ahp.52

³⁰³ Journal of the Raya! GEogr. Society, vol. vii. p. 57' yayınlanan kısa incelememde, Hergan Kalesinin Abrostola mevkii üzerinde durduğu fikrimi beyan ettim ancak o zaman harita yapısının ne şekilde açığa çıkacağı konusunda bilinçli değildim ve de yetkililere danışmamıştım.

rotada Amorium'dan Petra ya da Tyana'ya giderken yol Abrostala'ya dönüyor. Bu durumda, Abrostola, Amorium'un doğusunda olmalı. O zaman, Abrostola'yı Pessinus'un 23 M.P ya da 18 G.M'den daha az güneyine koyarsak Hergan Kalesinin tam doğusuna, dolayısıyla da bu yerden Sultan Han ve Aksaray'a giden yol üzerine düşecek. Petra, Mr. Ainsworth tarafından Sultan Han ile özdeşleştirilmiştir.³⁰⁴ Bu yüzden buyurun Amorium'dan Petra'ya giden Roma yolunu, Hamza Hacı Beyi'nin verdiği oradan Sultan Hana ve Aksaraya giden yolun rotasıyla karşılaştıralım:

Hamza Hacı'den Dourghout'a -	14 saat
Dourghout'dan Altan'a -	8
Atlan'dan Souwarech'e -	12
(Burada bir kale harabeleri var)	
Souwarech'den Orbukli'ye	6
Orbukli'den Sultan Hana'ya	6
	46
Peutinger Tablosu şu mesafeleri veriyor: -	
Amurio-Abrostola	23
	M.P.30s
Tolosocorio	24
Bagrum	7
Vetisso -	20
Egdaua -	20
Pegella	20
Congusso	20
Petra	15
	149

Türkün verdiği saatler doğruysa ve şayet 2 12 G.M olarak tahmin edilirse, 149 M.P'ye karşı 115 G.M sonucunu elde ederiz ki bu, 1 Roma mili (passuum) ile coğrafik mil arasındaki neredeyse tam doğru oranhdadır. Öte yandan bir gerçek var ki, Türkiye'de sıkça söylenen saat rakamları daha fazla at ücreti amacıyla her zaman yükseltilir ve bu durumda 1 saat=2 G.M hesaplamasının doğru olacağından biraz şüphe duyuyorum.

Dolayısıyla, Tablolara kalırsa, Hergan Kalesi harabeleri hem Pessinus hem de Petra'ya nazaran Amorium mevkii ile uyuşacaktır; Kızı Anna'mn

³⁰⁴ Journ. of Royal Geogr. Soc. Vol.x.p.297.

³⁰⁵ Tabloda, Amorium ve Abrostola arasında iki mesafe veriliyor, yani 11 ve 23 mil; ancak ilki 23 ve bu yüzden onu muhafaza ettim.

tanımladığı gibi MS. 1110 yılındaki Alexius'un seferinden kısa bir kesit sunmak ilgi çekici olabilir.³⁰⁶ Nicaea dönüşünde, Armeno-Castrum ve Leucae'den geçtikten sonra, ordusunu gözden geçirdiği Doryleum ovasına girdi. Oradan Santabaris'e ilerledi; burada askerlerini ikiye böldü, bir bölümünü Camytzes emri altında Polybotum ve Cedrea'ya, diğerini de Stypeotes komutasında, Arapların ellerine geçen Amerion (Amorium) garnizonuna saldırmaya gönderdi.

Cedrea'nın Polybotum yolu üzerinde olduğu gözüküyor, Stypeotes, Poemanenus'daki barbarlara karşı Amorium'a giderken zafer kazandı. İmparator o akşam Cedrea'ya vardı. Iconium'a direk ilerlemek ya da Philomelium'dan yaklaşmakta olan Türklere saldırmak konusunda tereddüde düştü: sonunda ikincisi üzerinde karar kıldı.

O esnada, Padişah Monolycus'a katılmak maksadıyla Zompi köprüsünü geçme telaşında olan Türkler, İmparator generallerinden Bardas tarafından karşılandı ve Omorion (Amorium) ovasında mağlup edildiler. Bu Zompi köprüsü Sangarius (Sakarya) üzerinde olmalı, zira tüm hareket İmparator ordusunun soluna gerçekleşmişti. Bardas'a destek gönderdikten sonra Alexius, Philomelium'a doğru ilerledi, Mesonacte'deki Forty Martyrs gölü yakınında konakladı ve daha sonra taarruzla Philomelium'u³⁰⁷ ele geçirdi.

Askerlerini, Iconium civarındaki toprakları yağmalamaya gönderen İmparator, aynı yoldan geri döndü. Söz konusu göl ile Polybotum arasındaki ovaya gelene kadar, Türkler herhangi bir saldırıya niyetlenmedi. Savaşın sonra, dağ eteklerinden ayrılmadan Amprus'a yürüdü. Sonunda, Augusto-polis ve Aoronium arasındaki ovada anlaşma imzalandı. Ülkenin bu kısmı ile ilgili coğrafyasından yeniden bahsetmek için tekrar fırsat bulacağımı düşünüyorum; fakat şimdilik, Pessinus ve Amorium mevkiilerini, ilki Bala Hisar'da ikincisi Hergan Kalesi'nde olarak kesinleştirdiğimize göre dinlen- meye geçebiliriz.

³⁰⁶ Anna Cornrena; French Translation, liv. xiv.

³⁰⁷ Bundan böyle Philornelium'u Akşehir'de göstereceğim.

26. Bölüm

Hacı Hamza'dan Çıkış - Gümek (Gümeke) Köyü - Beiad - Dağ Zinciri - Kırk Hinn - Eski Karahisar - Sinadik Mermer Ocakları - Kızıl Kök Yatakları - Afyonkarahisar - Harika Acropolis - Manlius Seferi Üzerine Düşünceler

21 Eylül, Çarşamba. -Tatarı bir gavur ve casusla seyahat etme hareketinden dolayı azarlamayı tercih eden köy imamı ile Hafız Ağa arasında dün gece şiddetli bir münakaşa yaşandı. Tatar, sert karşılık verip onu Afyon Kara Hisar Muallimine şikayet etmekle tehdit etti.

8.30'da hareket ettik. Batıya doğru geniş yeşil bir ovayı tırmanarak kısa süre sonra Purnek köyü kışlasının yanından geçtik. Yanındaki bir mezarlıkta çok sayıda mermer sütunlar ve tarihi yapılardan getirilmiş parçalar bulunuyordu. 10.30'da El Han köyü içinden geçtik. Hemen önündeki yol, güney-güneybatı yönünden, Albay Leake tarafından daha önce tarihi Polybotum olarak görülmüş Bolawadun'a çıkıyordu. Bu verimli vadi boyunca tarihi anıt parçaları ve terk edilmiş köy ve kasaba mevkilerine sıkça rastlanıyordu. İlerledikçe genişliyor ve her iki yanından engebeli tepelerle kuşatılıyordu. El Han'da söz konusu yalnız kalmış tepeler silsilesi yaklaşık 5 mil uzağa, batı yoluyla kuzeye yaslanıyordu. 11.30'da bol sulu bir Türk çeşmesine geldik. 156 no'lu yazıtı buradan kopyaladım. Ardından, vadiden doğuya doğru akan kuru nehir yatağını geçerken yolumuzun 1.15 mil kuzeyinde ve Hamza Hacı'nın 11 mil batısında kalan Gümekköy adında küçük bir köye ait mezarlığı görmeye gittim. Çok sayıda Sinadik mermerinden sütunlar ve başka tarihi anıtlar vardı. Maalesef herhangi bir yazıt bulamadım. Mezarlığın hemen üstündeki tepede küçük harabe bir bina vardı. İçindeki zemini şekillendiren tonozlu bir kemerin yanı sıra, taş alınlığı da, Türkmenler için mezar taşı yapmak amacıyla götürülmüştü.

Gümekeköy'de yönümüzü batı-güneybatı yönüne çevirdik. Ovayı 2 buçuk mil çaprazladıktan sonra güzel ve ormanlık bir vadi aralığına vardık. Yakınında, yolun sağ tarafında, bir bina harabesi bulunuyordu. Bizans ka-

rakterinde bir kilise ya da kale. Harabe, duvar ve temellerle çevrili ve bir araya toplanmış taş kümeleri oluşundan dolayı şu an sadece üzeri tuğlalarla kemerlenmiş büyük bir bölmeden ibaret; epeyce yüksek ve yine tuğla kemerlerle meydana getirilmiş olan ana odanın zemini altında bir tür tonozlu yapı veya zindan vardı. Bütün olarak tuğla ve taşın dönüşümlü katlarından yapılı. İçine çok sayıda yontulu mermer parçaları işlenmiş ve tonozlu yapı içindeki temelde, üzerinde yazıtları da olan iyi korunmuş birçok Yunan mezar anıtları var.³⁰⁸ Şayet Beiad, Beudos Vetus'u temsil ediyorsa, bu hara- beler, Beiad'dan 7 mil uzak olması nedeniyle Anabura mevkiini işaretliyor. Öyle ki, Livy'nin Manlius seferine dair anlatımında bir önceki gün sadece 5 mil ilerlediğini söyler; ancak arazi topografyasının bu hipotezi fazla destekleyeceğini düşünüyorum.

Harabelerden ayrılarak vadiye girdik. Kenarları meşe baltalıkları ve servi ağacının yaygın kısa bir türüyle kaplı. Angorayı terk edişimizden bu yana içinden geçtiğimiz ağaçsız arazi ve Haymana kasvetliliğinin ardından gözlerimizi ferahlatan tek şeydi. Vadide kıvrılırken, ırmağı birkaç kez geçerek devam ettik. Tepeler yarı kristalimsi kireçtaşından meydana geliyordu. Beiad'a ulaşmadan bir buçuk mil önce ırmağı solumuzda bırakarak, kalın çakmaktaşı yataklarıyla katman katman olmuş volkanik kum görünümlü yumuşak tüfsü kayalardan oluşan tepeler silsilesini geçtik ki bu çoğunlukla kuvars yataklarının görünüşünü üstleniyordu. Aşınmaya dayanıklı ve daha sağlam özelliğinden ötürü sarkık çıkıntı şeklinde diğer yatakların üzerinden asılıyordu.³⁰⁹ 3.30'da, özellikle batı ve güney yönünde yüksek tepelerle çevrilmiş küçük bir ovadaki Beiad'a vardık. Tarihi bir yer olduğuna işaret edecek herhangi bir kalıntı bulunmuyor. Dorylaeum-Iconium anayolu üzerinde ve kervanlar için hala önemli bir geçit konumunda. Şehrin batısına doğru, Sultan Selim tarafından 300 yıl önce inşa edilmiş büyük ve harabe durumda iki han bulunuyor; ancak, İstanbul ile Damascus arasında uzun zaman hac yolu rotasında olduğundan son zamanlarda çürümenin acısını çeker durumda. Emir Dağın en yüksek tepeleri, şehirden güneydoğuya yaslanıyor. Yabani koyunlara bu dağda değil ama Konya'nın kuzeyindeki büyük ovada rastlanıyor. Ayrıca çevre dağlarda ayının bol olduğu söyleniyor.

22 Eylül, Perşembe. -Sabah altıda termometre 51 fahr. Buradan diğer yerlere mesafeler -Bolawadun'a yedi saat, Kozru Paşa Han'a 5, Hamza Hacı'ya 6 ve Eski Kara Hisar'a beş saat. Yediyi çok geçmeden Beiad'a hareket ettik. Suları kuzey-kuzeydoğu yönünde önce Frigya ve Galatya'ya arasında kalan büyük ovaya ardından da Sakarya'ya dökülen engebeli dar bir vadiyi tırmandık; bu ırmağın tarihi Alander olması muhtemel. Vadiden ayrılırken

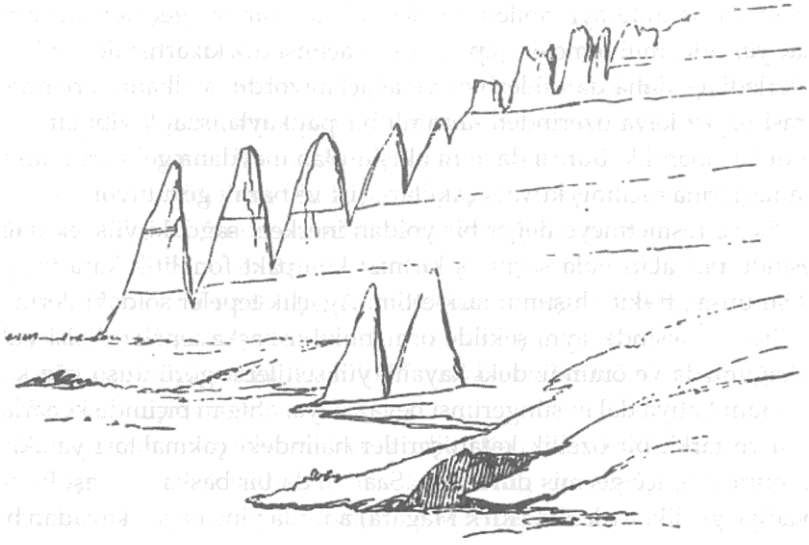
³⁰⁸ Kitabı, No158-160 bkz.

³⁰⁹ Mr. Fellowes bu oluşumu bu yerden epeyce kuzeybaha uzanır biçimde tarif etmiştir.

yol, tabaka halinde ayrılabilen kayalar içinde dar bir geçitten devam etti. Birkaç yerinde, muhtemelen şap olan sarı acımsı tuz kızartısı ile kaplı. Tepeler, ilerledikçe daha da dikleşiyor ve ağaçlanıyordu. Volkanik orijinde süngerimsi beyaz kaya üzerinden kıvrımlı bir patikayla, saat 9 gibi zirveye varana dek tırmandık. Burası da aynı oluşumdan meydana geliyordu fakat yol ve yamaçlarına saçılmış kuvars çakılları, şist ve bazalt görülüyor.

Dik ve resmetmeye değer bir yoldan inerken, sağdaki yüksek dağların tepesinde parçaları yola saçılmış kırmızı kompakt fonolitik kara taş ya da hafif sütunsal, trakit oluşumu fark ettim. Ağaçlık tepeler soldaki derin vadiye eğiliyor. Ötesinde, aynı şekilde ormanlık bir başka tepeler dizisi yükseliyor. Sağımızda ve önümüzdeki kayalık yükseltilerin görüntüsü göz kamaştırıcı. Hafif batıya dalan süngerimsi beyaz kaya, atılğan biçimde kenarlardan sarkan ve farklı bir özellik katan şeritler halindeki çakmaktaşı yataklarıyla orda burada iç içe geçmiş durumda. Saat 10'da bir başka sırtı aştık. Paralel bir vadiye girdik. Kırk Hin (Kırk Mağara) adında yine beyaz kayadan büyük bir kütleyle karşılaştık. Kenarları kusursuz biçimde dikey ve kazınarak çıkarılmış çok sayıda oda ihtiva ediyor. Odaların bazıları tek başına dururken bazıları birbiriyle bağlantılı, bütün olarak çok müstesna bir görünüş sergiliyorlar. Üst oyukların bazıları ki kayanın dış yüzeyi buradan düşmüş gibi görünüyor, oldukça geçit vermez durumda ve odaların iç kısımları açık. Hatta onlara ulaşabilmek için, muhtemelen aşağıdakilere inmemi sağlayanlara benzeyen merdivenler çökmüş. İçine girdiğim mağaraların çoğu birbirleriyle bağlantılı değişik bölmelerden oluşuyordu ancak cesetleri koyacak herhangi bir göz bulamadım. İlk bakışta civardaki bir şehrin nekropolis'i olduğunu ve Albay Leake tarafından Doğanlı'ya yakın aynı dağların kuzeyine doğru keşfedilmiş ve bana söylenene göre aynı kayaya kazınmış olan ilginç anıtlarla bazı bağlantıları olduğunu düşünmüştüm; ancak, sonradan Bithyna'da gördüğüm ve mezar olamayacak kadar sayısı çok fazla olan birçok benzer objeden anladığım kadarıyla, Küçük Asya istilasının ilk çağlarında bazı mağara ırkının yaşadığı yerler olma ihtimalinin yüksek olduğu kanaatine vardım. Bu durumda, tarihi bir şehir mevkiini gösteriyor olabilirler. Ayrıca, bitişikteki vadileri kuşatan kayalarda da benzer oyuklar kazınmış.

Kırk Hin'in yaklaşık bir mil ötesinde, bu kırılğan süngerimsi kayanın uzun süren element ve aşınma hareketiyle dönüştüğü dikkat çekici şekillerden oldukça etkilendim. Bir gurup yüksek koni ve sivri tepe, dağların tabanından hem önümüze hem de yolun soluna doğru uzuyor. Ovaya yakın olanlardan bazıları 50 feet yüksekliğinde; uçurumun tepesine yakın olanlardan bazıları ise daha oluşumlarının en başındalar. Üst tabaka aynı derece ve biçimde değil de derin kare çatlaklara aşınmış görünüyor. Aşağıdaki taslak bazı tepelerin nasıl sonlandığına dair biraz fikir verecektir.

Resim 14
(Kırk Hinn yakınında Koni biçimindeki tepeler.)

Yaklaşık bir mil güneyde, Seydiler köyü yakınında, başka mağaralar da görünüyor. Bu koni biçimindeki tepeleri, soldaki vadiyi kısa sürede geride bırakarak, kahverengi ve grimsi trakit içeren çorak ve geniş düz bir tepeye çıktık. Yalın kayanın açık olduğu ve diğerlerini gizleyen toprak ve çakıldan temizlenmiş olduğu yolda, kayanın soğuma esnasında şekillendiği aşikar iç içe yapısı son derece iyi gelişmişti. Ortak merkezli kütleler çoğunlukla 10-12 feet çapında, her bir ayrı tabaka yaklaşık bir inç kalınlığında. Merkezi çevreleyen daireler birbirleriyle karşılaşana kadar genelde geniş. Yol kenarında yatan, benzer ortak merkezli halka sisteminin çekirdeği olmuş çok sayıda küre biçiminde yığınlar bulunuyor. Kaya karakteri kimi yerde cürüflü ve kabarcık şeklinde.

Bu tepeden bozuk bir merdivene benzeyen dik ve kayalık bir yolla indik. 12.30'da küçük bir ovanın kuzey ucunda mevzilenmiş ve şehrin içinde tarihi yapıda olduğu belli mermer bir köprüyle geçtiğimiz bir nehirle sulaan Eski Kara Hisar'a vardık. Ünlü Sinadik veya Docimitic mermer ocaklarının yanında bulunan bu yer, bazıları pürüzlü diğerleri güzel çalışılmış sayısız mermer blokları ve sütunları içeriyor. Cami yanında açık bir alanda en zarif biçimde tamamlanmış mermer hamam var. Belki de, Roma köşkü süslemesinde planlanmış. Şehitlik ve cami duvarında zengin biçimde oyulmuş, şimdiye kadar gözlemlediklerime göre İonik ve Korinthian tarzının en ayrıntılı biçiminde tamamlanmış olduğu birkaç korniş ve friz bulunuyordu.

Bu noktadaki herhangi bir binadan tahsis edilmiş olamazlar ancak halen Carrara'da olduğu gibi ulaşımın çok kolay olmasından dolayı taş ocaklarının yanında işlenmiş olabilirler. Üzerlerinde kaba işaret ve harfler, imparator veya konsolos isimleri, bazen de rakamları olan çok sayıda pürüzlü bloklar da oradaydı. Ayrıca, köyün farklı yerlerinde birkaç yazıt da kopyaladım. Çoğu iyi korunmuş halde.³¹⁰

Öğlen bir rehber edindikten sonra, güneye uzayan ovanın doğu tarafında, yaklaşık iki buçuk mil güneydoğu yönündeki taş ocaklarını görmeye gittim. Oraya varmadan önce, çıkarılmış bloklardan kalan aynı zamanda ana taş ocağını çevreleyen mıcır öbekleriyle ocakların varlığı belli oluyordu. Kenarları epeyce bir yüksekliğe kadar dikey biçimde kesilmiş bu taş ocağı, dünya hükümdarlarının gururlarını tatmin etmek üzere kullanılacak ihtisamlı sütunlar için tepe içine yatay biçimde açılmış. Mermer, oldukça kristalimsi ve şu renklerde çeşitlilik gösteriyor- beyaz; mavimsi beyaz; sarı damarlı beyaz; mavi damarlı beyaz ve neredeyse tuğlalaşmış görünümde mavi noktalı beyaz.³¹¹ Tüm katmanlaşma izleri silinmiş ama birkaç oyukta bazı ortak merkezli kristalimsi kalkerli spar örnekleri de mevcut. İlerdeki tepeleri incelerken doğu ve güneydoğu yönünde birkaç taş ocağı daha fark ettim fakat rehberimin beni götürdüğü dağ yamacından değil de tepeden aşağı yönde açılmışlar. Tespit edebildiğim kadarıyla bu mermer yığını tamamen, kristalimsi ve değişmiş karakterini almış olduğu trakit tepelerle çevreleniyor. Görünüşe bakılacak olursa, fırlamış volkanik kayalarla kutulanmış ve volkanik hareketlerle kristalleşmiş daha eski ikincil kireçtaşının bir kısmını oluşturuyor.

23 Eylül, Cuma. -Eski Kara Hisar'dan Afyonkarahisar'a dört saat. Saat 7'den hemen sonra yola çıkıkhk. Ovanın batısına doğru alçak tepeler üzerinden geçerken civarda fazlaca ekilmiş ve şehrin bu sayede ismini kazandığı çeşitli haşhaş tarlaları gördük. Genel yönümüz batı yoluyla güneybah. Dünkü trakit tepelere ilaveten, 3-4 mil kadar Eski Kara Hisar'dan batı ve batı-kuzeybah yönüne yaslanan volkanik görünümlü koniler gözlemledik. Birkaç mil daha ilerde tüflü beyaz oluşum civardaki tepelerden gelen trakitle kaplı. Beşinci ve altıncı mil arasında, tepeler üzerinden doğru çizgide uzanan, Eski Kara Hisar'dan Afyon'a çıkıyor gibi görünen yol izleri mevcut. Uzun bir mesafe fark edilebiliyor. Muhtemelen tarihi Roma yolunu gösteriyor. Afyon Kara Hisar'ın yüksek kayası iki farklı ovanın su sınırı alçak bir sırttan inerek dar bir vadiye girdiğimizde, tam önümüzde dikkat çekiyor. Altıncı ve yedinci milde, metamorfik karakterde iki muazzam kayanın arasındaki dar bir aralıktan geçip büyük ve yassı Afyon Kara Hisar ovasına girdik.

³¹⁰ Kitabe No. 161-164 bkz.

³¹¹ Bu renkleri Cramer'in sunduğu mermer tasvirleriyle karşılaştırınız, Asia Minor, vol. ii. p.27

Güney-güneybatı yönünde yaklaşık beş millik sürüşle günün yolculuğunu tamamladık. Ovanın ihmal edilmiş görünümünden başlangıçta etkilendim. Çok az oranda tarımsal faaliyet olduğundan dikkatimi çeken tek şey, şehrin merkezinde yükselen ve ulaşılması zor zirvesinde ya Bizans ya da Türk hisar harabeleri bulunan kalın kaya idi. İlerledikçe ekili arazi miktarı arttı. Birkaç haşhaş tarlasının yanında ara ara buğday da görülüyordu. Karşıya doğru yarı yoldan fazlasına ulaşırken kızılboya (kökboyası) için hazırlanmış ve ekilmiş birçok tarlayla karşılaşk. Geniş sırtlar içindeki arazi, taze bitkileri koruyan kuşkonmaz yatakları gibi yükseltilmiş. Kısa çevirmeler nizam ve dikkatli ekim görüntüsüne sahip. Çok miktarda kızılboya Smyma'ya gönderiliyor. Oradan da Avrupa pazarına ihraç ediliyor. Afyon Kara Hisar'a varmadan bir buçuk mil önce, modem bir taş köprüyle aynı zamanda ovayı sulayan ve balık dolu olduğu söylenen kıvrımlı bir nehrin karşısına geçtik. Kale tepesi ya da Akropolis ile birlikte, nispeten küçük, kırmızı trakitten meydana gelen bağımsız tepeler kuzeye doğru yükseliyor ve açıkça görülen yarı dairesel çizgide kaleyi dolanıyor.

11'den kısa süre sonra, olagelen koşuşturma sayesinde neşeli ve yoğun görünüme sahip şehre ulaştık. Nizam askerlerinden çok sayıda guruplar caddelere dolmuş. Her şey İstanbul ve Smyma'dan Syria'ya giden anayola nihayet ulaşğımızı anlatıyordu. Askerlerin 2 bin kişiden, nüfusun 8 bin Türk ve 400 Ermeni ailesinden meydana geldiği söyleniyordu. Çarşı ve kalabalık caddeler içinden uzun bir sürüş bizi temiz bir Ermeni evindeki konakımıza çıkardı.

24 Eylül, Cumartesi. - Bu gün burada konakladım. Neredeyse dikey kenarlarının dar yarığından yukarı çıkan dik ve zorlu Kale kayasının tepesine tırmandım. Sayısız kule ve duvarlarla sağlam koruma altındaydı. Kaya, iri camsı feldspat kristalleri ihtiva eden kırmızı trakitten meydana geliyor. Neredeyse tam sivri doruğunda, mazgal ve siperleriyle kale harabeleri var ancak tarihi bir akropolis olduğuna delalet edecek herhangi bir şey bulunmuyordu. Öte yandan, alt girişin yanında, yerde uzanan, hafif yukarısında bozulmuş aslan figürü olan, epeyce kıvrımlı, dışı olduğu belli başsız kocaman bir heykel bulunuyordu. Tepe görünümü en geniş halindeydi; şehrin kuzeyine doğru üç büyük ve daha küçük iki trakit tepe, düzensiz bir çizgide güneybatıdan kuzeydoğuya koşuyor ve aynı yönde uzanan ve yine trakit olan batı yönündeki tepelerin bir devamı gibi görünüyordu.

Daha sonra, bazı yazıtlar bulma amacıyla değişik mezarlıklarda zaman geçirdim ama civarda, mimari oyma parçaları yanı sıra bazı korniş, sütun vs. ve Ermeni Mezarlığında bir heykel dışında, tarihi bir şehrin adını verecek en ufak bilgiye sahip herhangi bir şey bulamadım. Yazıtlar genelde mezarlarla

ilgiliydi.³¹² Mezar taşları, Pessinus ve bu bölgenin başka yerlerinde gördüklerimle epeyce aynı tarzda.

Şu an şehirde kışlasını kurmuş askerler, Küçük Asya genelinde yakın geçmişte oluşturulmuş bir tür ulusal koruma olan Redif'e aitti. 200 bine yakın olduğu söyleniyordu: sadece kendi şehirlerinde ve yılın sınırlı bir süresince hizmet verirler; tüm rakamın dörtte biri genelde her üç ayda bir çağrılır. Şu anda şehrin dışında onlar için bazı barakalar kuruluyor. Kale kayasının tepesindeyken pusulamın yerel bazı güçlü çekimler nedeniyle saf dışı kaldığını söylemeyi unutmşum. Kayanın üzerine koyduğumda birkaç yönü, elime aldığım duruma göre daha batıyı gösteriyordu.³¹³ Aynı durumu Sivri Hisar'da da gözlemlemiştim. Volkanik kaya içinde bulunan büyük miktarda demirden sebep olmuş olabileceğini sanıyorum.

Bu yerin bu şekilde tanımını yaptıktan sonra, yoluma devam etmeden önce tarihi isminin ne olabileceği ve Livy'nin aktardığı şekliyle Manlius seferinde Galatya ve arasında karşımıza çıkan yerler konusunda birkaç işaretle bulunmak istiyorum.³¹⁴ Roma ordusu yürüyüşünün bir taslağı: Sargalassenes'den ayrılarak Obrimas kaynaklarına yürüdüler ve Acaridos Come adında bir köyde kamp kurdular. Ertesi gün Apamea'dan Seleukus geldi; ardından konsül, hastaları ve yükleri Apamea'ya göndererek, Seleukus'un bazı adamlarını rehber olarak yanına alıp aynı gün Campus Metropolitanus'a, bir sonraki gün Frigya'nın Diiae'sine yürüdü. Oradan Synnada'ya geldi (kaç güne geldiği belirtilmiyor). O kadar ganimet yüklüdüler ki, Synnada'dan Beudos Vetus'a tüm gün içinde sadece 5 mil ilerleyebildiler; sonraki günün yürüyüşü onları Anabura'ya, bir sonraki gün Alander kaynaklarına getirdi ve üçüncü gün (Synnada'dan dördüncü gün) Abbassus'da kamp kurdular. Burada Tolistoboi sınırlarına ulaştılar.

Şimdi bu tasviri ülkenin gerçek coğrafyasına uyarlamaya çalışalım. Konsül, Sagalassus'dan, Burdur gölünün kuzey ucu yoluyla ilerledi; oradan, biri Afyonkarahisar'ın doğusuna diğeri batısına iki yolla büyük Frigya Paroreius ovasına doğru dağlardan geçmiş olabilir; ancak, Maeander'ı (Menderes) besleyenlerden biri olan Obrimas kaynağını geçtiğine göre³¹⁵ batı yolunu kullandığı aşikar; bu yüzden yüksek ihtimalle Apamea Cibotus dağlarının arkasında bulunan Dombai Ovasından geçmiş olmalı ve Seleucus ve konsülün buluşması muhtemelen Dombai ovası ya da vadisinde gerçekleşti. Şu an Apeama'dan yaklaşık 8-10 mil uzakta, burada, dikkate değer bazı pınarlar

³¹² Kitabe, No.165-169

³¹³ Günlüğümde points (nokta, uç) yazılı olduğunu gördüm. Aslında degrees (derece) olarak düşünmem gerekiyordu ancak o zamanda yazılan şeyi olduğu gibi aktarmam gerektiğini düşündüm.

³¹⁴ Lib. xxxviii.c.15

³¹⁵ Eskilerin gerçek Obriması henüz tam olarak tespit edilmiş değil.

doğuyor ve ovayı geçtikten sonra kendini Apamea arkasındaki dağların eteğindeki bataklıkta kaybettiren büyük bir nehir oluşturuyor. Manlius daha sonra Sandıklı ovasından, yazın neredeyse kuruyan ve İshekli veya Eumenia altından Maeander'e dökülen küçük bir nehrin kaynaklarının bulunduğu kuzeydeki başka bir ovaya geçmiş olmalı. Bu ırmaklardan bir, Obrimas olmalı -muhtemelen ikincisi; her iki durumda da Campus Metropolitanus, Afyonkarahisar'ın batısına doğru Sitshanlı ovası olacaktır.

Livy, Metropolis'den Synnada'ya olan mesafeden bahsetmiyor fakat diğer kaynaklardan³¹⁶ biliyoruz ki her iki şehir de Bithyna ve Lycaonia kıtasının batı kısımlarından giden anayol üstündeydi. Synnada da Conventus Juridicus başkenti olduğundan büyük öneme sahipti. Ticareti nedeniyle büyük Afyonkarahisar ovasında bir yere konulmuş olması yüksek ihtimal. Göze çarpan konumundan dolayı bu şehrin bir ara en muhtemel Synnada mevkii olduğu sonucuna vardım; ancak, Livy tarafından konsülün oradan Galatya'ya yürüyüşünü anlatırken verdiği detaylara bakınca daha fazla do-ğuda olması gerektiğini düşündüm. Beiad'dan Eski Kara Hisar'a dağları geçmek için kullandığım geçit, direk Polybotum'a giden yolun dışında, Galatya ovalarından Emir Dağın kuzeyine Frigya içlerine giden tek yoldu. Halileyle Romalıların buradan geçmiş olduğu sonucuna varabiliriz ve dağlık bir arazi içinden kendilerine yol bulmaya çalışırken, günlük sadece 5-6 millik kısa ilerlemeler gerçekleştirmelerine daha az şaşırabiliriz. Synnada'dan Ab-bassus'a giden rotayı incelerken arazinin coğrafik özelliklerinden kesin olarak tespit edebildiğim tek nokta Galatya ovası içinden akan 'Fontes Alandri' nehri; bu yerin 4-5 mil kadar yukarısında bulunan Beiad vadisinden akan ırmak olmalı. Oradan geriye incelediğimizde, dağ zincirlerini geçerken yük dolu ordunun ortalama 5-6 mil yürüdüğünü dikkate alırsak Anabura'yı Kırk Hin'e, Beudos Vetus'u Eski Kara Hisar'a koymamız gerekiyor. Ayrıca, Latin ve Türk isimlerinde iki karşılıklı "Eski" ve "Vetus" adlarını bulmamız bu fikrimizin önemsiz doğrulaması olarak görülemez. Eski Kara Hisar, içlerin- de önemli tarihi anıt kalıntıları ve yazıtları olan büyük Frigya Paroreius ovasının 5-6 mil kadar tam kuzeyinde bulunuyor. Gerçekte de, Eski Kara Hisar nehrinin ovaya girdiği yerin yakınındaki mezarlıklarda ve köylerde önemli kalıntılar bulunabilir.³¹⁷

Buraların Synnada'yı gösterdiği konusunda fazla şüphe duymuyorum ki ilerde bunu göstermeye çalışacağım. Sırf taş ocakları orada diye Synnada harabelerini dağlarda aramamız gerektiğinin bir gerekçesi yok, zira Strabon açıkça ifade ediyor ki, mermer, Romalılar tarafından başşehir nedeniyle Sinadik olarak, yerliler tarafından da mermerin bulunduğu yerin ismi olan

³¹⁶ Cicero, Epist. ad. Att., v.20. Pliny, N.H., lib.v.c.29 Strabon, xiv. P.663

³¹⁷ Vol.ii. post. bkz.

Docimia kaynaklı Docimitic olarak anılıyordu. Büyük Frigya ovasının buradaki genişliği 7-8 mil civarında ki bu da Strabon'un EE,ııxov'ııx a'rabıLOL tanımlı örtüşüyor.³¹⁸

O zaman, "Alandri Fontes"den Abbassus'a Manlius'un seferini takip edersek, kendisini vadiyi yüksek hızda inerken buluruz. Diğer yandan, hikayenin aşağıdaki bölümünden anlaşılacağı gibi Alander vadisinden aşağı devam etmed, aksine, yüksek ihtimalle ovaya vardığında kendisini Galatyalıların arazisinde bulacağı Gümekeköy'den gelirken benim de hrmandığım vadiyi takip ederek o vadiyi solda bıraktı. "Perventum erat ad Tolistoboirum fines". Daha sonra, Abbasus'un bu vadi ağzına gelmiş olma ihtimali yüksek. Bu nedenle, bu yeri Beiad'ın 6 mil altındaki harabelere koyabiliriz. Manlius'un Abbassus'dan Pessinus'a yürüyüşü Livy tarafından şu şekilde anlatılıyor: * -Abbasus'dan ilerlemeye başladığı birinci gün Alander nehrine, bir sonraki gün Tyscon köyüne ulaştı. Oradan, Plitendus'a ve daha sonra Alyatti'ye geçti. Ardından, ağaçsız topraklara girdi ki bu arazi ile ilgili Livy'nin yaptığı tasvirler Sangarius ile Emir Dağ arasındaki Frigyan dağlarının doğusunda kalan kurak, çorak ve ormansız araziyle son derece örtüşüyor. "Fimo bubulo pro lignis utuntur" -ağaç yerine tezek kullanıyorlar- ve bu durumla bu topraklarda o kadar çok karşılaştım ki! Cuballum'da düşman süvarisinin saldırısına uğradılar; ardından, düşman topraklarına girmiş olduğunu gören konsül çok dikkatli biçimde yürüyüşüne devam etti -"explorato et cum cura coacto agmine" - Livy'nin açıklamasına göre Adore Dağından gelip Frigya içinden akan Sangarius'a ulaşana dek.

Bu durumdan anlaşılıyor ki Manlius, Abbassus'dan ayrılarak Alander'e ulaştı. Alander artık solunda kalıyordu; dolayısıyla Frigyan Dağ etekleri boyunca kuzeye doğru ilerlemiş olmaları yüksek ihtimal ki bu yönde eteklerden ayrılmadan birkaç gün ilerlediler. Bu yolculuk esnasında, henüz ağaçsız bölgeye girmeden önce, Tyscon, Plitendus ve Alyatti'de konakladılar: bu, büyük Galatya ovalarına girmemiş olduğunu net biçimde gösteriyor zira bu arazinin tasvirini yanlış algılamak imkansız.³¹⁹ Ağaçsız ovaya girişinden sonra düşmanla ilk karşılaştığı ve sonucunda yönünü doğuya çevirdiği Cuballum hisarı, Çandır'ın güney-güneybatısına doğru yalnızlaşmış tepelerde veya yakınlarında bir yerlerde var olmuş olabilir ki yine, dikkatli biçimde oradan yürüyüşüne devam etti ve bu yürüyüşü karşısına köprü uzattırdığı Sakarya nehrinin Pessinus'a en yakın kısmına kadar 3-4 gün sürecekti. Bu muhtemelen, Tolistoboi başkentinden neredeyse tam güneyinde olduğu gözükten Pessinus-Abrostola yolu üzerinde gerçekleşecekti.

³¹⁸ Lib. xii.c.8

³¹⁹ Duci inde exercitus per Axylon, quam vocant, terram coeptus. Ab re nomen habet: nonligni modo quicquam, sed ne spinas quidem, aut ulum aliud alimentum fert ignis. Fimo bubulo pro lignis utuntur. -Liv.lib. xxxviii.c.18

Daha önce Afyonkarahisar mevkiini işgal eden tarihi şehrin adı, şimdilik ertelenmelidir. Şu anda tek gözlemlediğim şey, şu anki bilgim nispetinde, her ne kadar ilk ismi tercih etme kanaatinde olsam da, göreceli iddialardan Diniae, Metropolis ve Synnada arasında karar vermek zordur.

27. Bölüm

Afyonkarahisar'dan Ayrılış - Akar - Sultan Dağı Geçiş - Yalvaç - Antik Pisidia Harabeleri - Avşar - Eğirdir Gölü - Yüksek Tepe - Yenice Köyü - Hoyran Gölü - Dağ Geçişi - Türkiye Coğrafyası - Eğridir - Yıkık Kale - Assar Ovaları - Kum Rüzgarları - Isparta'ya Varış - Yunan Misafirperverliği - Bir Türk Valisi

25 Eylül, Pazar. - Afyon Kara Hisar'dan, Frigya Paroreius güney sınırını meydana getiren Sultan Dağ sıradağlarını geçmeyi ve harabelerini Mr. Arundel'in Yalvaç kasabasının yakınında olarak tespit ettiği Antik Pisidia mevkiini ziyaret etmeyi planlıyordum. 8.15'te hareket ettik. Ovanın güneyine doğru yükselen dağ eteklerini takip ederken yük arabaları ve eşekleri ile komşu köylerden sebze ve sair erzak getiren birçok köylüyle karşılaştık. Yolumuzun genel yönü doğu-güneydoğu; üçüncü milde Keunen Eureh köyü adında harabe bir köy ya da kasaba mevkiini geçtik. Yakınlarında çok sayıda büyük taş ve mermer blok kümeleri ve sütunlarla kaplı bir mezarlık bulunuyordu. Bir mil daha ilerde, dağların eteğine resim gibi yerleşmiş ve suyu bol bahçeler, gölgelik bağlar ve ceviz ağacı koruluklarıyla çevrilmiş Seurlenköy'ü görmek için anayoldan ayrıldım. Beklediğim gibi burada bazı yazıtlar buldum.³²⁰ Hiçbiri herhangi bir tarihi şehrin adım vermese de bazıları ilginçti. Köyün dışındaki ovanın içinde yalnız bir tepe vardı. Tabanı çevresinde, tarihi bir binadan kaldığı açık sayısız mermer blokları görülebiliyordu. Kavun arazileri, ovanın biraz içine kadar uzanıyor ve dağlardan gelen suyun her damlasını kullanıyordu. Dağ eteklerinden bir başka yalnız tümseğin üzerinde kurulmuş Kara Aslan köyüne ulaşana dek 4 mil daha ilerledik. Ötesinde, bu sıradağların en kuzey çizgilerini teşkil eden ve üzerinden yolumuzun 6 mil daha devam ettiği alçak kireçtaşı tepelerine girdik.

2.30'da, Afyon Kara Hisar'ın yaklaşık 16 mil uzağından ovayı terk ettik. Güneye dönerek, taş tümsekleri ve duvar temelleriyle göze çarpan harabe

³²⁰ Kitabe No. 170-175 bkz.

bir köy mevkii içinden geçerken eğri yönde karşısına geçtiğimiz geniş bir vadiyi hrmandık. Vadi, yukarı ucuna yakın bir gölden gelen küçük bir ırmakla sulanıyor. Her iki yanındaki yeşilliği tümüyle yanmış kuru engebeli tepelerin üstünde küçük birkaç köy bulunuyordu. Geceyi, Afyon Kara Hisar'dan dokuz saat uzağında ya da Yalvaç'ın yarı yolunda olduğu söylenen Akkar adındaki köyde geçirdik.

26 Eylül, Pazartesi. - Güneybatı yönünde vadinin 4-5 mil yukarısında bulunan bataklık göl, yakalarım çizen kalabalık sazlık arasında çoğalmış sivrisineklerle dolup taşan atmosferiyle en tatsızından bir komşuydu. Uykusuz bir gecenin ardından, yüz ve ellerimin her tarafındaki ısırıkların kaşındırması, güneşin etkisiyle de artınca o kadar sinir bozucu oluyordu ki tüm ısırılmış noktaları neşterle kesip her birinden bir damla kan akmasını sağlayarak ancak rahatlayabildim. Akkar'dan 7.30'da ayrılırken, sabah soğuk ve çiğ vardı, çevre tepelerden ise kara bulutlar sarkıyordu. Ovada ve mükemmel otlak imkanı sunan aşağı dağ yamaçlarında büyük sığır ve deve sürüleri otluyordu. Killi şist ve kalın katınlı yarı kristalimsi mavi kireçtaşıdan meydana gelen dağlara tırmanana dek, vadinin batı tarafındaki dağ eteklerinden 4 mil boyunca güney-güneydoğu yönünde ilerledik; yol dik ve kayalık. 10'da, Sultan Dağı'nın bir kolu olan, ana silsileye doğru sağ açılarda güney-güneybatı yönünde uzanan sırtın tepesine vardığımızda yoğun bir sisle kaplandık ancak çok geçmeden zengin ve engebeli Yalvaç bölgesine doğru resmetineye değer hızlı bir inişe başladık. Yönümüz bilhassa güneydoğu istikametinde, bir dizi sırt ve aralarındaki güney ve güney-güneybatıdan Hayran gölüne akan küçük ırmakların suladığı vadilerden geçtik. Bu sırtlar bilhassa kireçtaşı konglomerası ve sarı toprak yataklarından oluşuyor. İlk Sultan Dağından gelmiş ve kalkerli macunla yapışmış çakıl taşlarından meydana gelirken, ikincisi çözülebilen tortulu şistle şekilleniyor. Saat 12'de güney yoluyla güneybatı tepelerindeki bir boşluktan Hayran gölünü görebiliyorduk. Deve ve sığırlar ovalarda otluyordu. Yalvaç'a varmadan yaklaşık 5 mil önce, bahçelerle kucaklaşmış ve bağlar ile müstakil evlerle çevrilmiş gelişen Segurler köyünü geçtik. Burada yönümüzü doğu yoluyla güneye çevirdik. Epeyce genişleyen vadiyi inerken Yalvaç pazarından dönmekte olan çok sayıda köylüyle karşılaştık. Arazi iyi biçimde ekilmiş ve köylülerin hali vakti yerinde görünüyordu. Bununla birlikte daha sonradan onlarla ilgili olarak çeşitli şikayetler duydum. Nihayet, dağların eteğinde sola doğru alçak tepeler üstünde, bir buçuk mil mesafede Antik harabeler görüldü. Yıkık haldeki kemer, manzaranın dikkat çekici bir nesnesini meydana getiriyordu. Kısa zamanda dağınık Yalvaç kasabasına vardık. 500-600 evden oluşan küçük bir kasaba. Isparta yönetimine bağlı. Doğudan caddeler içinden akan ve damla damla Eğirdir gölüne dökülen küçük bir ırmak kasaba içinden geçiyor. Yalvaç-Akşehir yolu dağlar üzerinden altı

saat çekiyor. Akşehir tam karşıda kalıyor. Bu, Strabon'un Antik Pisidia ve Philomelium'un göreceli konumları hakkındaki anlayışıyla uygun düşüyor ve ikinci şehrin Akşehir'e doğru olarak konulduğu konusunda fazla şüphe bırakmıyor.

27 Eylül, Salı.- Yalvaç'tan bir buçuk mil kadar uzak olan harabeleri görmek için sabah erkenden yola çıktım. Smyrna'dan başlayan gezilerinden birinde bu yere ulaşan Mr. Arundel³²¹ tarafından o kadar enine boyuna tarif edilmiştir ki benim bakış açımdan birkaç kelimeyle özetleyeceğim. Şehir mevkii devasa mermer bloklarıyla kaplı ve gördüğüm ilk harabe güneydoğudan kuzeybatıya uzanan bir iç bir dış duvardan meydana gelen dikdört-gen bir binaya aitti. Dış duvar, 4 feet kalınlığında pürüzlü mavi kristalimsi kireç taşı bloklarından inşa edilmiş ve yanlamasına konulmuş iki sıra büyük taşlardan meydana geliyor. Yine paralel kenar olan iç duvar, beyaz scaglia kireçtaşından inşa edilmiş. İç duvarın kalınlığı dahil uzunluğu 73 adım ya da yaklaşık 180 fit, genişliği 24 adım ya da 60 fit. Ya bir tapınak ya da bir kilise görevi yapmış veya artarda her iki görevi de. Yaklaşık 200 yarda kuzeydoğuda, kuzeybatıya bakan tepe altında başka bir büyük bina kalıntısı mevcut. Aşağıda iki kemerli mahzen, biri değişik yeraltı odalarına çıkıyor; onların üstünde, ötesinden iri duvar temelleriyle birlikte düz bir set. En göze çarpan özellik yıkık su kemeri. Kayda değer kalıntıları halen ayakta. Sultan Dağ'dan şehrin kuzeyine tepe sırtı boyunca su taşımış. Şimdi şehirden daha önce üzerinden taşınmış bir dere yatağıyla ayrılıyor. Burada, vadi kenarlarından uzayan izleri, şehir tarafındaki muhtemelen şehre suyu taşıyan baraja ait yüksek bir kule kalıntıları ile birlikte görülebiliyor. Kuzeyde, derece derece yükselen tepe virajları ve dolambaçları takip ediyor. Amacı, kemer payandalarının yüksekliğini azaltmak. Yarım mil mesafeye kadar epeyce kayboluyor ve yüksek ihtimalle su, yeraltı kanallarından taşınmış. Yapımında büyük düzensizlikler var. Bir kısmı daha sonraki bir dönemde tamir edilmiş gibi pürüzlü bir yapıya sahip; payandaların kalınlığı 6 ile 9 feet ve kemerlerin genişliği 12 ile 15 feet arasında değişim gösteriyor.³²²

Su kemerinden onunla bağlantılı görünen duvarın köşesine gelirken, güney yoluyla güneydoğudan şehrin içine doğru uzanan alçak dar bir kaldırım gözlemledim. Arazi oradan güneydoğuya çeyrek mil uzaklıkta muhtemelen iç kale olan dağın tepesine yükseliyor ve oradan doğudaki derin bir vadiye iniyor. Kuzeybah yönündeki tepenin kayalık kısmında, zirveye yakın, ilginç yarı dairesel bir oyuk kazanmış. Merkezinde 20 feet karelik büyük katı bir kaya yığını ve onun içine yine kare biçimde oyulmuş bir kanal geride bırakılmış. 2 feet 8 inç çapında parçalanmış birkaç oluklu sütunla birlikte

³²¹ Discoveries in Asia Minor, vol.i.p.269

³²² Bu su kemerinin iyi bir görüntüsü Laborde'nin Syria ve Asia Minor üzerine çalışmasında sunuluyor.

mükemmel gorunen mermer korniş kümeleri çukurun etrafına saçılmış. Kayanın dikey yüzeyinin her yanına, güneş ışınlarının girmesi için yapılmış gibi yerden yaklaşık 10 feet yüksekte küçük kare deliklerden bir sıra oyulmuş. Muhtemelen tapınağın en iç odası, zira ön tarafta revak kalınlıkları ve yanında kırık sütunlar, kornişler ve diğer parçalar mevcut. Antik kent, ilk dönemlerindeki Men Arcaeus tapınması ile ünlüydü. Bu binanın belki de Lidyalıların Menes'i ile bağlantılı olması ihtimal dışında değildir.

Akropolisin arka tarafında bir dere yatağı var. Yalvaç'ın içinden geçen muhtemelen eskilerin Anteus'u olan bir ırmakla sulanıyor. Sikkelere bakılırsa Antik kent, bu ırmağın kıyılarına kurulmuş. Buraya geldiğimde hiç olmadığı söylenmiş olmasına rağmen günün geri kalanı yeni şehirdeki ve dış mahallelerdeki yazıtları kopyalamakla geçti.³²³ Bir lahit üzerindeki 177 no'lu yazıt hariç tamamı Latinceydi. Birinin üzerinde ANTIOCHEAE CAESARE kelimelerini bulmakla yeterince şanslıydım. Kalanı tamamen bozulmuş. Yazıtın birini kopyalamak için büyük bir sütunu çevirdiğimizde, en mide bulandırıcı iğrençlikte bazı kırmızı ve siyak benekli kara kurbağalarını ra- hatsız etmiş olduğumuzu fark ettik.³²⁴ Şehri dolaşırken, valinin, redif (re- dif=1400 adamdan oluşan askeri bir kıta) albayı olan oğluyla karşılaşm. Çamurlu ırmağın kenarında bir çınar ağacı gölgesinde istirahat ediyordu. Altın nakışlı zengin bir manto giyiyordu. Kehribar ağızlı nargilesinin keyfini çıkarırken bir süre muhabbet ettik. Akıllı ve medeni görünüyordu. Yalvaç'ın meridyen yüksekliği 38° 1730" .

Ev sahibiyile yaptığım akşamki konuşmam esnasında Türkiye'de yaygın olan vergilendirme usulüyle ilgili olarak çok şey öğrendim. Her ne kadar görüşte adalet ve özgürlük üzerine kurulmuş ve Türk devleti hayranlarının ifade ettiği gibi teorikte ustaca ve faydalı gibi görünseler de aslında adaletten yoksunlar ve zararlı sonuçlar doğurmaktalar: Ancak, anlık sonuçları dışında başka bir şeyi nadiren sorgulayan ve dikkate alan Türklere bu ışıktaki bakmaları çok zor öğretiliecektir. Bir vergi yüklenecek olduğunda, her bir eyaletin Paşası ya da valisi (toplam miktar daha üst yetkililer tarafından önceden belirlenmiştir), belirlenen miktarı emri alındakiiler arasında dağıtır ve her bölgenin ne kadar ödeyeceği konusunda talimat verirken bölge Ağası da her bir köy ya da kasabanın ne kadar ödeyeceğini tespit eder. Bu tespitler yapılnca, miktarın taksimatının kendileri ve hemşerileri arasında eşit şekilde paylaşma işi o yerin ileri gelenlerine ve yaşlılarına bırakılır. Paranın der- hal ödenmesi gerektiği, ödeyebilecek durumda olmamalarının yanı sıra bu şekilde tamamen meteliksiz duruma düşecekleri için fakirlerden talepte bulunmak gereksiz görülüyor. Sonuç şu ki, komşuları tarafından iyi bilinen

³²³ Kitabe No.176-188 bkz.

³²⁴ Q. Bufo calarnita!

varlıklarına orantılı olarak sadece zenginler vergilendiriliyor. Bu yöntem harçların ödenmesini sağlıyor ve ilk bakışta adil ve mantıklı geliyor. Zenginlerin fakirlerden daha fazla ödemeleri gerekmesi adil ve düzgün ama aynı sonuç, Avrupalı bilgilerimize göre doğrudan vergilendirmeye daha etkili biçimde sağlanabilir. Her birey kendi tüketimine oranla vergisini öder, oysa Türk sistemi doğrudan tembelliğe prim veriyor.

Antik Pisidia'nın erken tarihi ile ilgili olarak az şeyin bilinmesi nedeniyle Cramer'in Asia Minor eserine yönlendirmeliyim.³²⁵ En yüksek ilgiyi, 'Acts of the Apostles', 13. bölümde değinilen St. Paul ve Apostles'in ziyaretinden ve Paul'un Yahudi Sinagogunda etkileyici vaizindeki detaylardan alıyor. Apostles'in nankör ve dine küfür eden Yahudilere "size ilk söylenmesi gereken şey Tanrı kelimesi olmalıydı: ancak bundan yoksun olduğunuzu gördüğümüzden ve kendinizi sonsuz hayatı hak etmeyenler olarak gördüğünüz için, bakın, putperestlere dönüyoruz." dediği yer burasıydı. Hristiyanlığın putperestlere ilk vaizliğini Antik Pisidia'ya kadar dayandırabiliriz ve terk edilmiş bölgesine ve parçalanmış harabelerine ancak saygı ve hürmetle bakabiliriz.

Lakin Hristiyan Antik'in tarihi, bu erken dönemle sınırlı değildir. Haçlı orduları, Boemund ve Tancred komutası altında MS. 1097 yılında, Küçük Asya ovalarından Syria'ya geçtiğinde, Dorylaeum³²⁶ galibiyetinin ardından ve susuzluktan dolayı katlanmak zorunda kaldıkları sıkıntının, Soliman'ın sayısız süvarisi ve savaşçılarının ellerinde hissettiklerinden daha ağır olduğu Frigya ve Galatya kurak ovalarında bitkin düşmüş askerleri Antik surları tarafından kabul edilmişlerdi.

28 Eylül, Çarşamba. -8.30'da Yalvaç'tan ayrıldık. Şehre ait bahçelerin kuzeyinden güneybatı yönündeki verimli vadiye doğru, kuzeyden gelen küçük ırmaklarla büyümüş nehrin yakalarından ilerledik. Yalvaç'tan yaklaşık altı mil sonra, sola doğru derin ve kayalık bir vadiye döküldüğü için nehri terk ederek bir dizi kireçtaşı tepelerinden yükseltilmiş bir ovaya çıktık. Çok yoğun bir manzarayla, yani kamp kurmaları için ayrılmış araziye konaklamak üzere daha yeni ulaşmış Yörük kabilesiyle karşılaştık. Deve ve kısırak, koyun ve keçi sürüleri ile her bir aile farklı bir noktaya yerleşiyorlardı; kadınlar, çadır bezlerini açmak ve tahta çivileri taşımakla meşgul oluyorlardı. Develer ise yan yana çökmüş sabırla yüklerinden arınıp dikenli çalılık ve kuru otlarda otlamak için civardaki tepelere gezinmeyi bekliyorlardı. At sırtındaki adamlar etrafta dörtnala koştururken naralar atıyor ve güçlü bir edayla her yönde emir veriyordu. Her bir 5-6 develik diziye neredeyse sürekli olarak bir eşek öncülük ediyordu.

³²⁵ Cramer, Asia Minor, vol.ii,p.301

³²⁶ Gibbon, Decline and Fall, c.58

Solda, yatay katmanlaşmış ve genelde yumuşak ve topraklı olan, görünüşte üçüncül bazı fosiller ihtiva eden, kompakt scagliya benzer biraz daha sert yatakları olan kireçtaşı kayaları önemli bir dereceye kadar yükseliyordu. Önlerinde, Yalvaç ırmağıyla derin bir dere yatağı ve bununda ilerisinde muazzam derecede dikine yükselen bir başka dağ sırası. 12.30'da alçak bir sırtın tepesine vardığımızda güzel ve resmetmeye değer Eğirdir gölünü karşımızda bulduk. Ötesinde, girgin ve yalçın dağ sırası hemen suyun kenarından çok yüksek bir seviyeye kadar yükseliyordu. 3 millik bir sürüş daha saat 1.30'da bizi Yalvaç'tan beş saat uzaklıktaki Avşar'a çıkardı. Köyde 50-60 arası ev bulunuyor ve gölün yaklaşık iki mil doğusuna, kuzey ucu olduğu görülen yere yakın bir yere kuruluydu.

Avşar'ın yaklaşık yarım mil kuzeyine, bir kaç mil kadar kuzeydoğuya uzanan zengin bir vadinin güneydoğu yakasında koni biçiminde iki küçük höyük var ve köyden kuzey yoluyla batı istikametinde yaklaşık iki buçuk mil mesafede yoğun ve kalın yataklı çorak ve bozuk beyaz scaglia kireçtaşımdan meydana gelen bağımsız yüksek bir dağ. Çok sayıdaki çatlaklarında birkaç adet yanık pelit ağacı fundalığı ve bodur çobanpüskülü yetişiyordu. Zirveye ulaştığımda, büyük pürüzlü taşlardan muhtemelen savunma amaçlı gevşek bir duvarla çevrili, 100 feet uzamlığında 40 veya 50 feet genişliğinde oval küçük bir platform buldum. Gölün üzerindeki manzara muhteşemdi. Ayaklarımızın altındaymış gibi serili geniş su alanı, uzun zamandır yol almakta olduğumuz çorak ova ve dağlardan sonra en keyif verici görüntüydü. Gölün şekli, beklediğimden çok daha farklıydı. Bir milden daha fazla çok az bir enlikte daraldıktan sonra, tepenin üç mil batısında bir noktada yeniden ve aniden genişliyor ve daha az su paftasına rağmen daha büyük bir gölü meydana getiriyor. Bu, kesinlikle Eğirdir gölünün bir bölümü olsa da burada Hayran Göl olarak anılıyor. Başka bir yolla inerken yaklaşık 20-100 feet kadar zirvenin altında kaba yapıda bir kiklop duvarı keşfettim. Tepenin göz alıcı görüntüsünden anlaşılacağı üzere memleketin bu bölgesinde bulunan bir kaçı gibi buranın da bir zamanlar savunma yeri ya da hisar olmuş olma ihtimali yüksek; Lysinoe ya da Oroanda olabilir. Biraz daha aşağıda, kayada dar bir yarık veya gedik vardı. Dibini göremeyeceğim kadar büyük bir derinliğe sahipti. Avşar'da yaşayanlar suyla dolu olduğunu ve gölün buradan beslendiğini söylüyordu. Buna benzer bir şey göremedim ama ağız kısmından sarkarken kaya güvercinleri fırladı. Gölün aynı zamanda balık dolu olduğunu söylediler fakat balıkçı olmadığını da eklediler. Ama daha sonra, balıkların dışarıya çıktığı tek zaman olan yılın 15 gününde balık tuttuklarını itiraf ettiler. Ancak bu durum kesinlikle kendi tembellikleri için bir mazeretti. Küçük Yenici köyü dağ eteğinde duruyor. Çıkışta buradan geçmemiştim ancak bu topraklardaki köylülerin itibarı için söylenecek bir şey var ki, tarladaki günlük işçilerinden dönmekte ya da ev yakınlarında ev işlerine ko-

şuşturmakta olan bütün ahali dışarıda olmasına rağmen, tatar ya da köyden bir kılavuz olmadan ve Frenk elbisesiyle tek başıma yaptığım bu dönüş esnasında ne yaşayanların merakı ne de münasebetsizliğini gösterecek en ufak bir taciz veya rahatsızlıkla karşılaşmadım. Gün kesinlikle iyi geçmişti. Hava temizdi. Ovadan karşıya dönerken güneydoğu yönündeki dağlardan yansıyan, daha enfes, daha mükemmel ya da daha derin renk tonlarında bir gün batımına tanıl< olduğumu hatırlamıyorum. Batı tarafındaki gökyüzü erimiş altın gibi ışıldarken, mor tepeler gibi duruyorlardı.

29 Eylül, Perşembe. - Hafız Ağa, Eğirdir'e suyuyla gitmeye ikna etmeye çalıştı ancak böylesine tatlı su gemicilerine ve çılgınca düz tabanlı gemilere güvenmek yerine yolun kötü olmasıyla alakalı verdiği bilgiye al-dırmadan atımın ayaklarına güvenmeyi tercih ettim. 7.30'da Avşar'dan dokuz saatlik Eğirdir'e hareket ettik. İlk sekiz mil boyunca yolumuz, dağlar ve göl arasında çorak bir ova boyunca batı yoluyla güneyden ilerledi. Avşar'dan bir mil ilerde, ağzında Gelendous köyünün bulunduğu derin bir vadiden doğan Yalvaç ırmağının karşısına geçtik. Bu ovada uğraşları görünüşüyle çok zıt olan kara ve esmer bir Yörük ile karşılaştım. Ağzına kadar tabanca, kama ve yatağanla silahlanmış, bir devenin önünden yürüyor ve elinde tuttuğu bir avuç dolusu keçi tüyünden kalın siyah bir ip döndürüyordu. Siyah çadırları bu kalın malzemeden yapılıyor ve uzun bez parçalarından oluşuyor, iki kutupla destekleniyor ve 6 iple geriliyor ve üst kısmı genelde birbirine bağlanmış kamışlardan yapılıyor ve sonucunda yere düşmeleri engelleniyor. Ayrıca, Küçük Asya'da şimdiye kadar gördüklerime nazaran çok daha üstün bazı sağlam ve iyi yapılmış yük arabalarını da geçtik. 10'dan hemen sonra göl yakınında han diye anılan büyük bir harabe binaya vardık. İlerledikçe dağlar daha da ormanlaşıyor ve suyun kenarına kadar yaklaşıyordu. Hanın kuzey ucu savunma kuleleri ve izdüşümlü açılarda büyük kare taşlarla inşa edilmiş. Bir kapının üzerinde Arapça bir yazıt vardı. İlk çağlarda, Küçük Asya'nın birçok bölümündeki bu hanlar ortalıkta dolaşan göçebe kabilelerden korunma ve sığınma yerleri olarak görev üstlenmişlerdi.

Burada yol, göl kıyısına yakın seyrediyor. Kıyıya yakın kaba botlarından birini görme fırsatı buldum. Çok sık ve düz tabanlı. Epeyce uzun kürekleri ve suyla dolmaya karşı önlem olarak devasa bir hasır küpeştesi var. Su üstünde neredeyse hiç kıpırtı yok ama fırtınadaymış gibi yuvarlanıyordu. 11'den kısa süre sonra kahveye ve göle asılı duran dik bir patikanın yukarısındaki aşılması zor geçidin ayağında bulunan Debrent muhafız evine vardık. Kaya, hemen altında dikey biçimde sertleşiyor. Geçit, Eğirdir valisi tarafından oraya yerleştirilmiş ve şüpheli görünümü tezkeresiz gezginleri yakalamakla görevli beş adam tarafından korunuyor. Yörükler asla böyle bir

geçiş iznine tenezzül etmezler ama her zaman aileleriyle ya da civarda tınıdıktan sonra tek başına seyahat etmelerine izin verilir.

Burada kısa süre mola verdikten sonra atlarımıza yol göstererek geçide tırmadık ve kötü zeminli yola rağmen dönüş noktasına güvenli bir şekilde eriştik. 12'den hemen sonra belli bir mesafe boyunca kayalık tepelerle çevrili ve her çeşit meyve ağaçlarıyla dolu bağ ve bahçelerle kaplı güzel bir ovaya varana dek dağın dik kenarından kıvrıldık. Bu sevimli noktanın önündeki dar ova, belli bir mesafe göl sınırlarından uzanıyor ve güney ucuna yaklaştıkça manzarası daha İtalyan bir hal alıyordu. Burada çok sayıda bereketli üzüm bağları ve karşı kıyıda Eğirdir'e odun ve meyve yükleyen tekneler gördük. Kayalar bilhassa, kalın kompakt kireçtaşı oluşumunun altında yatan ve 45 derecelik bir açıda doğu-kuzeydoğuya dalan kireçtaşı ve kalkerli kum tanesi guruplarıyla iç içe katmanlaşmış kırmızı ve yeşil killi şistten meydana geliyordu. Neticesinde bu kayalar, hemen suyun dibinden yükselen ve aralarına nüfuz etmiş yeşim taşı veya kara taştan büyük bir yığınla rahatsız ediliyordu.

Saat 3'te gölün sonuna vardikten sonra dağlardan iki mil kadar geniş ve her iki tarafında dik ve ağaçlık tepelerle çevrili ovaya indik. Gölde sadece birkaç feet yüksekliğiyle burası, uzun zaman önce gölün devamı olmuş gibi görünüyor ve güneye doğru epeyce uzuyor. Kıyı yakınında çaprazlayarak gölün sonunu dolandık, batı tarafında güneye doğru gölden çıkan derin, temiz ve hızlı bir nehri geçtik. Suyun rengi koyu mavi ve balık dolu olduğu söyleniyor. Oradan Eğirdir'e, suyun kenarında kalarak iki milin biraz üstünde bir mesafe batı yoluyla kuzey yönünde devam ettik. Nehirden çeyrek mil uzakta, görünüşte Türkler tarafından inşa edilmiş, eski bir kale harabesinden geçtik. Arkasında dik ve yüksek tepeler silsilesi yükseliyor. Şehre doğru suya o kadar yaklaşıyor ki evlerin arasına girmeden çıkıntının etrafını dolaşmayı neredeyse imkansız kılıyor.

Belli bir mesafeden Eğirdir'in resimsel güzelliğine rağmen, o güzel illüzyon çok kirli dar caddelerine girerken kayboluyordu. Tamamı Türk 500-600 evden oluşuyor. Ne yazık ki, vali yerinde yoktu ya da öyle davranıyordu. Az bir yetkiyle donanmış Kadı bana bir konak vermeyi reddetti ve bir gavur için Menzil Odasının yeteri kadar iyi olduğunu da ekledi. Belki de öyleydi ama fermana uymaması için bu gerekçe olamazdı. Daha sonra kendisi hakkında Isparta Muallimi'ne şikayette bulundum. Bu itaatsizliğinin bedelini ödediğine ve sonraki gezginler için ona iyi bir ders verdiğinden şüphem yok. Yukarıda bahsedilen çıkıntının en ucunda, kayalık bir nokta göle yöneliyor. Üzerinde, İconium Sultanı Alaaddin tarafından inşa ettirilen, Arap tarzında dayanıklı ve dikkate değer bir kale harabesi bulunuyordu. Yolumu, yalçın tepelerle çevrili geniş mavi gölün gün batımının dolgun tonlarını deruhte edercesine önümde uzayıp gittiği bu yerin sonuna doğru

kirli caddeler içinden ip misali sürdürürken, ön plan, ağaçlarla kaplı keyifli iki küçük adayla bölünüyordu. Uzun ve zarif kavak ağaçları arasından görülen kırmızı çatılı bazı evler manzaraya ilave katkıda bulunuyordu. Bu adalarda yaklaşık 150 ev bulunuyor. Yarısında Ermeni ya da Yunanlı yaşıyor. Gölde çıkan ırmağın dört saatlik bir gidişten sonra, Eğirdir gibi 6 tür balık içeren 12 fersah çapında başka bir göl oluşturduğu söyleniyor. Burada kendisini kaybettiriyor ve kendisine yeraltı kanalı oluşturarak denize girdiği Adalia'ya kadar bir daha ortaya çıkmıyor. Elbette bunun gerçek bir tetkikle doğrulanması gerekmektedir, zira Türk topografyası detaylarına pek önem vermiyorum. Söylendiğine göre en büyük balık 7 oke ağırlığına yaklaşık 16 pound eden sazan balığı. Eğirdir gölüyle alakalı olarak bir efsane dolaşıyor. 8 asır önce tamamı kuru arazi parçasıymış, gidişi Eflat adında bir büyücü tarafından durdurulana kadar içinden bir ırmak geçiyormuş.³²⁷ Dahası, 18 yıl önce göl o kadar sakinmiş ki nehirden su akıyormuş. Muhtemelen başka bir yeraltı kanalı göle bir çıkış noktası sağlıyormuş.

30 Eylül, Cuma. -Eğirdir'den Isparta'ya altı saat. Saat 7.30'da Menzilden hareket ettik. Şehirden ayrılarak batı yönünde göl kıyısından yaklaşık bir buçuk mil kadar at sürdük. Daha sonra, verimsiz kireçtaşı kayaları üzerin-den, sayısız bodur çobanpüskülü, palamut ve diken çalılıkları arasından sırtın tepesine doğru yalçın bir yolu tırmandık. Ardından, dar ve iyi ekili bir ovaya indik. Büyük bir kısmında sağlam döşenmiş bir geçit yolu yapılmış. Oradan, dar bir vadi yoluyla, kuzey ve kuzeydoğuya epeyce yükselen dağ-larla çevrili geniş bir ovaya çıktık; dağların eteğinde Assar adında küçük bir kasaba bulunuyor. Koruluk ve bağların arasına gömülü bu köy zoraki fark ediliyor. Saat 10'da, duvarına güzel bir korniş veya friz parçasının eklenmiş olduğu bir çeşmenin yanında, tuğladan yapılmış tek başına bir minarenin yanından geçtik. Ova merkezinde, incelemek üzere yoldan saptığım bina yığınları dikkatimi çekti. Büyük bölümü, Helenistik beyaz büyük kireçtaşı blokları temeli üzerine sıkı çimentoyla inşa edilmiş dağınık molozdan iki payanda ya da duvardan meydana geliyor. Görüntüye göre çok daha eski temeller üzerine kurulmuş Türk yapılarını işaret ediyor: belki de bir su ke-meri harabesi: bağlantı noktaları birbirine sıkışık yerleştirilmiş ve çimento-suz; ama civarda başka harabe bulunmuyor. Ova tekrar yola çıktıktan sonra önemli ölçüde daraldı fakat yönümüzü batıdan güneybatıya çevirdiğimizde yol kenarına yakın eski bir çeşmeyi geçtikten sonra, yeniden güneye doğru açıldı.

Bu kumsal ovayı çaprazlarken sıcak ve kumla kavruluyor, nadiren sıcak hava arasındaki birkaç hafif solumayla rahatlıyoruz. Rüzgarın çeviri

³²⁷ Sarurım bu masalın aslı ve daha sonra Seydişehirle alakalı duyduklarım da görülebilir (vol.ii. bkz.), ve de Beyşehir gölü yakınındaki bir çeşmede Eflat yada Eflatun adı ilginç şekilde tekrar karşımıza çıkıyor.

etkisiyle oluşan ve belli bir mesafe kuzeyden güneye ovayı çaprazlayan ince ve neredeyse saydam kum hortumlarını izleyerek eğlendim. Biri dağılırken diğeri ortaya çıkıyor ve bazen aynı anda  dört tanesini görebiliyorsunuz. Hemen güneye yükselen sarp ve muazzam dağ zincirlerinin eteğinde kurulmuş ve yarısı bağ bahçeyle gizlenmiş Isparta'ya birkaç mil kadar yaklaşınca kısmen üzüm bağları ve meyve bahçeleriyle kaplı haliyle görüntü şa-haneydi. Konum noktası açısından kesinlikle daha aşağı seviyede olmasına rağmen bana Bursa'yı hatırlattı. 1.20'de şehre vardık. Bağ bahçe aralarından dolanarak Yunan mahallesindeki çok güzel bir konağa huzurla yerleştik. Seyahat etmekte olan beyzadeler burada çok nadirdi ve Yunanlılar bana bir prens muamelesi gösterdi. Giyinme, yıkanma ve tıraş olma sonrası -ki bun-lar için fazla zamanım olmamıştı şimdiye kadar- misafir odalarında otur-mamı, kahve sigara içmeme, şerbet ve parfmden koklanmamı ve misafir olarak ağırlanmamı bekliyorlardı. Ancak, ev ahalisi beni rahat ettirmek için o kadar yapmacıksız kaygı içindeydiler ki, somurtkan durmak içimden gel-medi. Bu yüzden, kendi odama kitaplarımla kapanmayarak bir nevi iltifatta bulundum.

Muallim'in dışında Hacı Mehmet Ağa, Nuri Efendiyle İngiltere'de bu-lunan memurlarından birini, hoş geldiniz demek, orada gördüklerinden duyduğu mutluluğu aktarmak ve bir akşam kendisini ziyaret etmem dilek-lerini iletmek üzere göndermiş. Uygun biçimde randevu saatinde konağında ziyaretine gittim. Gerçekten beklemedik şekilde onurlandırıldım. Kapıdan girerken Redif askerleri silahlarını çevirerek selam verdi. Ben de selamı alın-ca her biri tüfeğini elinden düşürme pahasına derhal elini kafasına götürdü. Redif, ya da diğer bir deyişle yeni oluşturulmuş ulusal muhafız gurubu, davul ve askeri flüt eşliğinde avluda volta atıyordu. Bir araya getirildikleri zamanın ne kadar kısa olduğu dikkate alınırsa gerçekten kendilerini çok iyi organize etmişler. Talimatlarıyla ilgili olarak İstanbul'dan çok sert emir al-mışlar. şu an itibariyle Küçük Asya ve Rumeli genelinde, düzenli Nizam ordusundan bağımsız olarak 300 bin asker kayıt yapılmış. Orduyu meydana getiren ve sırf erkeklerden oluşan acemi askerlere göre daha kuvvetli ve yaşlı olmaları nedeniyle çok daha baskın bir görünüme sahipler. Hacı Meh-met Ağa 3 ayda bir dönüşümlü olarak çağırdığı 4 adet tabur oluşturmuş. Mantıklı konuşmaları ve latif tavırlarından çok etkilendim. Aktif ve zeki görünüyordu. Tüm hususlarda hemşerilerinin genel durumuna göre çok üstündü. Gerek Türk gerekse Reaya'lar kendisinden büyük saygıyla söz ediyor ve yönetiminin ılımlı ve tarafsız olduğunu söylüyorlardı. Veda etme-den önce, hakkıyla övünç duyduğu atları ve başka birkaç güzel hayvanı daha, önünde, gösteri yürüyüşü sergiliyorlardı. Söz ettiği bir vakada, İstanbul'da kısa bir zaman önce bir İngiliz vatandaşa at satmış ve İngiliz adam pazarlığı ilk seferde söylenen fiyatı ödeyerek sonlandırmış ve bu şekilde

gerçek deęerinden 30-40 pound fazla ya da almayı dūřūndūęū fiyatdan fazla olmasına raęmen atı satın almıř. Onun bu davranıřına oldukęa řařırmıř. Ondan ayrılırken iki savařçı eve kadar bana eřlik etti. Hafız Aęanın doęal olarak mūbalaęalı bięimde aktaracak olduęu Eęirdir'de gōrdūęūm kōtū muamelenin telafisi amacında deęilse eęer, gōstermiř olduęu kibarlıęın ne kadar kuvvetli olduęunu anlatmaya kelimeler yetmez.

28. Bölüm

Sagalassos Harabeleri - Tiyatro - Mezarlar ve Tapınak - Isparta'dan Ayrılış - Burdur - Zamk Ağacı - Burdur Yakınlarında Görülmemiş Mağaralar - Tarihi Evler - Burdur Gölü - Keçi Borlu - Dinar, eski dilde Apamea Cibotus - Maeander - Marsyas

1 Ekim, Cumartesi. - Isparta'nın hemen güneyinden muazzam sıradağlar yükselir. Güney yanında modem Allahsun (Ağlasun) köyü bulunur. Tarihi Sagalassos harabelerine yakın kurulmuştur. Erkenden Isparta'ya yola çıkıp şehrin arkasında dar bir dere yatağını, temiz ve hızlı akan bir nehrin kıyılardan tırmandık. Isparta'nın bahçeleri ve şehri tüm sezonlarda bol miktarda su teminini bu ırmakla sağlıyor. Ova içinden birkaç mil kadar doğu yönünde akan bu ırmak aniden güneye döner, Pisidia dağlarından kendine bir yol bulduktan sonra başka ırmakların da katılımıyla Adalia ile Aspendos arasında denize döküldüğü söylenir. Dere yatağının çoğu kesiminde scaglia kireçtaşı içinden kara taş kayalar fırlar; şehirden birkaç mil ötede kayda değer kubbe şeklinde trakit yığını var. Soğuma sırasında çok özel bir duruma girmiş. Büyük ortak merkezli kütlelerden oluşuyor. Her biri birkaç feet kalınlığındaki ortak merkezli tabakalar, sağ açılarda küçük sütun yataklarıyla şekillenmiş. Vadinin üst kısmında kalın süngerimsi tuf yataklarının gri veya krem renkte kireçtaşına karşı uzandığı görülüyor. Trakit kayaların patlamasından meydana gelmiş kireçtaşı çatlağı ya da yükselti vadisinin daha sonra volkanik çamur ve küllerle dolmuş olduğu da görülüyor. Vadinin yukarı yarısında tarihi bir köprü kalıntısından, iki yerde ise muhtemelen kilometre taşı olan silinmiş yazıtlı sütun parçalarından geçtik.

Bir buçuk saat dere yatağından tırmandıktan sonra tepeler, sıradağların su sınırını oluşturan sırtın eteğinde geniş kayalık bir amfi tiyatroya açıldı. Burayı zikzaklı ve kayalık bir yoldan süngerimsi tuf üzerinden tırmandık ve zirveye vardığımızda yine çapraz kireçtaşı ya da iki yüksek tepe arasındaki dorukta dışarı fırlayan kara taş kayalarla karşılaştık. Zirvede, epeyce güneye uzayan ormanlık bir dağ silsilesi üzerinden yabani ama hoş bir manzaraya

tanık olduk. Arazinin tüm özelliği artık değişmiş. Onları birbirinden ayıran yabani ve çorak dağlarla çevrili geniş ovalar yerine ki artık arkamızda kaldılar, birbiri ardına dizilmiş, ağaçlarla depolanmış, alçak ve genelde ormanlık tepelerle çevrilmiş dar vadileri seyrediyoruz. Allahsun'dan dolanmak yerine kısa bir yol bizi zirveden dar ve dik bir patika yoluyla doğrudan Sagalassos mevkiine çıkardı. Atlarımız Allahsun'a ilerlerken ben de günümü bu ilginç yerin harabelerini incelemekle geçirdim. Mr. Arundel de bir kısmını ama genelde tam doğru biçimde burayı anlatmıştır.

Küçük Asya çevresinde, eski dünyanın şehirlerini süsleyen çeşme, mezar, gymnasium, tiyatro, kemer, saray ve tapınakların muhteşem kombinasyonunun böylesine bir fikrini sunan ya da böylesine göz kamaştırıcı veya ilgi çekici olan başka bir harabe şehrin olduğuna inanmıyorum. Şehrin ana bölümü ile onun kuzeyine yükselen sarp uçurum arasında, kısmen doğal kısmen suni düzensiz teras tepelerin hatlarını takip ederek ve hafif merkeze doğru yükselerek yarım mil kadar yayılıyor. Genel yönü batı-kuzeybatı yönünden doğu-güneydoğu istikametinde; üzerinde, tapınak veya mezarlar gibi görünen birkaç bina harabesi bulunuyor; ancak batı ucunda güneydoğudan kuzeybatıya uzanan bir tanesi kilise görüntüsü veriyor. Kuzeybatı ucunda oluklu sütunlardan bir kemer altı, diğer ucunda da üstü friz ve kor nişli ve köşeli göze sahip yüksek bir duvar kalıntısı. İçinde, çeşitli yivli mermer sütunlarının direkleri, bazıları çok büyük ve düz granit ve de yerde yatan çok sayıda tuğla bulunuyordu. Binanın uzunluğu 45 adım. Yakınında, muhtemelen çeşme olan daha küçük yarı dairesel bir bina kalıntısı var. Terasın dış kenarı boyunca bir zamanlar kocaman bir duvar uzanmış, şimdi ise kimi yerlerde görülüyor ve üzerine başka binalar kurulmuş. Merkeze yakın küçük ama hoş bir tapınak kalıntısı kuzeyden güneye uzanıyor ve önünde yivli sütunlar, heykel kaideleri ve dış duvarın yıkık harabeleri bulunuyor. Daha alt seviyede, güneydoğu yönünde çok sayıda duvar ve temeller ve sütun, mermer blok ve ayak öbekleri. Diğer bina harabeleri, zemini güneye doğru kaplıyor ve doğuya doğru muhteşem bir tiyatronun kalıntıları görülebiliyor. Sarp uçurum cephesinde, kuzeye doğru, kaya içine çok sayıda göz ve küçük mezar oyukları kazınmış. Diğer taraftan, güneye doğru yüksek ve yalnızlaşmış koni biçiminde bir tepe. Doruğu çevresinde duvar kalıntıları. Bu hali, Arrian'ın Alexander seferini anlattığı, *ἰλonoϕ 71QO 'rf]ç n6i\ı:wç* tasvirde sunduklarıyla örtüşüyor.^{32s}

Lakin bu harabeler arasındaki en ilgi çekici bina tiyatrodur. Şimdiye kadar gördüklerimden hem daha büyük hem daha sağlam kalmış durumda. Tüm skene'nin neredeyse kusursuz olma halinden Yunan tiyatrosu görüntüsü ve dağıtımı fikrini taşıyor. Sahne önünün bir kısmı içe çökmüş ancak

32s Arrian, lib.i.cap.28

cavea koltukları birkaç istisna haricinde ilk koyuldukları gün gibi kusursuz ve düz; her ne kadar bu etki, aralarında büyüyen iki üç adet ceviz ağacıyla hafif bozuluyor olsa da. Diazomadan açılan vomitaria'nın çoğu ve yine oraya çıkan geçitlerin yanı sıra diazoma ve arkasındaki iç galeri kusursuz. Aşağıdaki koltuklarla diazoma üstündeki koltuklar arasında bağlantı yok. İkincisindeki koltuklar belki de farklı bir sınıf için tasarlanmış ve sadece yukarıdaki tepeden girilebilmiş. Farklı cunei arasında sadece yedi skalae sayabildim; çok sadeydiler ve Azani, Trajanopolis ve Blaundus tiyatrolarında olduğu gibi süsü ya da aslanpençesi olmayan her oturağa oyulmuş iki düz basamaktan meydana geliyorlardı. Batıya bakan eğimli tepe yamacına inşa edilmiş ama kendisi güneybatıya bakıyor. Bu şekilde, sol kanadı tepe yamacına kazınmış sağ ya da batı tarafı suni olarak inşa edilmiş. Muhtemelen malzeme ve iş gücünden tasarruf etmek için mimar, devamlı dairesel bir duvar yerine, tiyatronun üst kısmını merkezden ışıyan ve yarısına kadar kemerlenen duvarlar üstüne desteklemiş. Bu nedenle diazoma'nın arkasındaki koridora girmeyi sağlayan geçit görevini üstlenmişler. Bu koridor tiyatronun tüm etrafına yayılıyor; tepenin arkasına oyulmuş kısımda bile. Ve sadece her iki ucunda yıkık parçalarla tıkanmış. Ölçebildiğim kadarıyla 80 veya 85 ft. çapında olan orkestra, sahne önü yıkıntılarıyla büyük ölçüde tıkanmış. Diazoma'nın üstünde, an alttaki 3 ft. 4 in. genişliğinde olmak üzere, 2 ft. 1 in. genişliğinde 1ft. 4 in. yüksekliğinde 17 koltuk saydım. Diazoma'nın genişliği 9 ft. 10 in. Onun altında 2 ft. 2 in. genişliğinde 25 koltuk var. Dolayısıyla, üst koltuk sırasının iç çevresinde alınan çap ölçümü 300 ft. altında bir yerlerde. Cavea'nın sağ kanadının duvarı 112 ft. Ama tam bir yarıçap olduğunu sanmıyorum.

Skene bölümü sıra dışı biçimde sağlam kalmış; içinde 5 kapı bulunuyor, şöyle ki merkezdeki 8 ft. 7 in. genişliğinde, diğerleri sadece 5 ft. 6 in. Kapı önünden eşiğe üç basamak çıkıyor; skene önünde, kapı girişleri arasındaki ayaklarla alçak bir duvar uzuyor. Ön duvarın yaklaşık 5 ft. arkasına atılmış ve 20 ft. genişlikte uzun bir bölmeye açılan bu ayaklar, skene'nin uzunluğu kadar uzanıyor. Sahne önü, pulpitum duvarında da olduğu gibi yıkılmış ama orkestranın 10-12 ft. üzerinde gibi görünüyor. Cavea'nın sağ kanat duvarı neredeyse kusursuz ve skene'yle 35 derece gibi önemli bir açı oluşturuyor.

Tiyatrodan doğu yoluyla 100 yarda güneyde bir tepe noktası, çok güzel yivli bir sütunla taçlanmış. 3 ft. 9 in. çapındaki parçaları her tarafa saçılmış. 6 ft kare ölçüsü aldığım tabanı, altüst edilmiş ve yeri değişmiş haliyle yakında yatıyor. Konum çok hakim bir nokta. Nekropolis'e yakınlığından ötürü muhtemelen bir mezar anıtı olduğu düşünülebilir. Daha doğuda kayalık bir tepe üzerinde zemin lahitlerle kaplı. Hepsi ya kırılarak açılmış ya da yerlerinden kaldırılmış. Sert kayaya oyulmuş bu mezarların bazıları daha sonra

bir taş dilimiyle örtülmüş; bazıları çelenk ve kordonla, bazıları boğa başı ve diğerleri aslan kafasıyla zengince süslenmiş.

Güneybah yönünde şehre ilerlerken, harabe binaları işaretleyen kalabalık taş blokları öbeklerinden geçtim; güneyi hariç her yanı duvar ve setlerle destekli, üzerinde bir zamanlar tapınak ve kamu binaları durmuş tepelik veya alçak tepelerle çevrili bir noktaya vardım. Bir meydan ya da pazaryeri olduğu açık; çoğu yerde heykel amaçlı yivli sütun direkleri ve ayak parçalarıyla saçılmış olduğu tarihi kaldırımlar hala görülebiliyor; herhangi bir yazıt bulamadım ama yivli sıra sütunlarla çevrilmiş olduğu belli oluyor. Güneyde mermer bir merdiven, geniş bir caddeye açılıyor. Her iki tarafı sütun tabanlarıyla belirleniyor. İçinden, bir tür Via Sacra yolu kayanın sarkan noktasında kurulu güzel bir tapınak harabesine götürüyor. Bu sütun tabanlarından birinin üzerinde 189 no'lu yazıt korunmuş. Bu yazıtla şehrin kesin adını tespit edebiliyoruz. Söz konusu tapınak yere serilmiş ama her bölümü oradaymış görüntüsü veriyor ve ama bu haliyle bile güzelliğini koruyor; derin yivli sütunlar, zengin sütun baştabanları, pervazlar ve kornişler ve zarif Korinth sütun başlıkları, hepsi, daha önceki sevecenliğine tanıklık ediyor adeta. Kısmen sert kaya üzerine kısmen de taştan duvarla desteklenmiş bir platform üzerine inşa edilmiş. Şehrin eski kiklopyen duvarları, Via Sacra'nın batısına, tepeden aşağı doğru virajlarını takip ederken ve şimdi harabe halinde birkaç kuleyle güçlenmiş olduğu görülebiliyor. Daha da batıdaki dağ yamacı, başka duvar ve giriş yeri kalınlıklarıyla kaplı; kuzeybah yönünde ise mermer bloklardan ve yıkık sütunlardan uzunca bir sıra doğudan bahya uzanan geniş bir sayvan ya da kemer altı konumunu gösteriyor; ama hepsi tek bir harabe ve düzensizlik manzarasında. Mermer, üzerinde ve arasında yattığı çorak tepelerin gri ve çürümüş görünümünü deruhte ediyor ve bir mesafeden, ilerideki dağlardan çökmüş diğer kaya parçaları yığınlarından neredeyse ayırt edilemiyor.

Harabelerin arasına sayısız kırmızı ayaklı keklik sürüleri mesken tutmuş. Allahsun'a doğru ilerlerken, yukarıda bahsedilen, üzerinde çok sayıda mezar ve lahit bulunan Aocp6ç ya da akropolis ile şehri birbirine bağlayan dar sırta doğru daha fazla harabe ve kiklopyen duvarların içinden geçtim. Manzaralı iki millik sürüş bizi Allahsun'a çıkardı. Ağanın yokluğunda, konağında en misafirperver biçimde eğlendik. Ayrıca, harem sahibesinden bütün gece burada kalmamın hoş karşılanacağı mesajını aldım. Mezarlıkta, harabelerden kalan çok sayıda sütun tabanları ve mermer blokları bulunuyordu ancak herhangi bir yazıtı denk gelmedim. Akşama Isparta'ya geri döndüm.

2 Ekim, Pazar. -Bu sabah Burdur'a yola çıkmadan önce Hacı Mehmet Ağanın hediye olarak çok güzel bir at vermesine fazlasıyla mahcup oldum. Ne amaçla ya da ne koşulda olduğunu tahmin edemedim ancak itiraf etme-

liyim ki biraz rahatsız edici bir durumdu. Geri göndermiş olmak içtensizlik-ten öte bir davranış olurdu, uygun bir karşılıkla yanıt vermeden kabul etmek de Türklerin gözünde beni küçük düşürdü. Ama zorunlu ihtiyaçları dışında hiçbir şey taşımayan bir gezgin karşılık olarak ne önerebilirdi ki? Yine de, atı getiren uşak ve askeri parayla ödüllendirdim ve bir Türk için bayağı küçük olmasına rağmen oldukça iyi ve çarpma kilitleri olan tek tabancamı Ml!-allime gönderdim. Yanına İngiliz barutuyla dolu bir kutu ve bakır başlık ekledim. Edindiğim epeyce sağlam izlenime göre bu zamanda Küçük Asya'da yalnız dolaşmanın bireysel bir tehlikesi yoktu.

Isparta'dan Burdur'a mesafe altı saat. Şehirden 1'de ayrılarak ovanın güney sınırından biraz ilerleyip dar bir vadiden yüksek bir bölgeye tırmandık. Oradan da başka bir vadiyle Burdur gölünü çevreleyen ovaya indik. Aşağı araziye vardığımızda yönümüzü batıdan güneybatıya çevirdik ve solumuzdaki kum tepeleri eteğinden 6 mil kadar at sürdük. Sağımızdaki göl, kuzeydoğudan güneybatıya doğru yayılıyordu. Birkaç ırmağın hemen yanı başındakiler hariç arazi, kuru ve tarımsal faaliyet yapılmamış haldeydi. Irmak kıyıları üzüm bağları ve bahçelerle beneklenmişti. 5.30'da, yarı dairesel biçimde bir amfi tiyatro gibi yükselen ve önünde evlerle örtülmüş daha alçak bir kaç tepe bulunan eğimli dağ yamaçlarına kurulu Burdur yakınlarındaydık. Şehir dış mahallelerle birlikte büyük bir sahayı kapsıyor zira evlerin çoğu bitişiklerindeki bahçelerle duruyor. Bütün olarak göz kamaştırıcı ve resmetmeye değer bir görüntü sunuyor.

3 Ekim, Pazartesi. -Burdur'un, büyük bir oranı Yunan olan 5 bin evden meydana geldiği söyleniyor. Komşu köylerden gelen her türde gurupların resim gibi toplanmış olduğu kalabalık çarşıları ziyaret ettim. Farklı bir ürün olarak gözlemlediğim tek şey köylülerce getirilmiş ve bol miktarda satışa sunulmuş beyaz yapraksı Türklerin "ketere" dediği kitle sakızıydı. Bu isimde çok miktarda Smyrna'ya gönderiliyor. Civardaki tepelerde karaçalıya benzer türde iğneli bodur bir bitkiden toplanıyor. Sakız, köke yakın gövdesinde bir yarık açarak ve dokusu kesilerek elde ediliyor. Özsuyu bir iki günde oradan sızıyor ve aralıkta katılaşıyor. Daha sonrada köylülerce toplanıyor. Fiyatı oke başına 36 kuruş ya da lb.'si yaklaşık 3s. 2d.

Dün Burdur ovasına girdiğim noktanın yakınındaki 'Kadekli'de bazı görülmemiş mağaraların olduğunu duyunca bu öğlen Keçiözü'ne gitmek yerine orayı görmeyi kararlaştırdım ve bu yüzden ev sahibimin kardeşi bir Yunan eşliğinde yola çıktım. Isparta yolu üzerinden yaklaşık 5 mil ilerledik ancak Güschler köyüne varmadan sağa saptık. Derin ve dar bir dere yatağı ağzında ve ovanın güneydoğu sınırını oluşturan tepelerin eteğinde mevzi- lenmiş İskeri köyüne doğru alçak tepeleri çıktık. Ancak, köye varmadan önce küçük bir ırmağı çıkararak vadiye girdik. Bu ırmak, birkaç çark yaptıktan sonra, önceki gün İskeri ile Güschler arasında geçtiğimiz bağ bahçeleri sulu-

yor. Biz yükseldikçe dere yatağı da kapandı; her iki yanındaki uçurumlar, sonunda içinden nehrin hızla aktığı ve tüm boşluğu kaplayan sadece 4-5 fitlik bir geçit bırakacak kadar yakınlaşana değin daha düşey hal aldı. Üzerine gölge yapan büyük ağaçlarla manzarasına manzara katan bu vahşi boğazı geçtikten sonra uçurumlar biraz geriye çekildi ve kendimi her yanında ilginç mağara ve oyuklarla delikli yüksek ve düşey uçurumlarla çevrili derin, oval bir amphi tiyatro içinde buldum.

Bu oyukların bazılarının önü açık, bazıları ise onlara giden dar ve uzun kıvrımlarla varlığı teyit ediliyor; aşağıdakilere tepenin eğimli yamacından girilebiliyor ancak üst mağaralara dışarıdan yaklaşılabileceğini gösteren herhangi bir yol görünmüyor ve sadece istisna bir buluşla ulaşılabilir gibi görünüyor. Alt kanallardan birinin arkasında, yaklaşık 3 feet kare boyutunda karanlık ve dar bir bacaya çıkan küçük bir aralık bulunuyor. Bu bacanın her iki yanında birbirine karşı küçük delikler açılmış, biri diğerinin üstünde bir birinden bağımsız 12-14 inç boyutundalar. Ayaklarımızı bu oyuklardan ikisine ve ellerimizi üzerindeki iki tanesine koyup kendimizi yukarı çektiğimizde, dere yatağına bakan pencereleri bulunan aynı türdeki yüksek bir bölmeye, 20-30 feet kadar tırmanabildik. Aynı dar bacanın devamı daha da yüksek bir sıraya çıkıyor. Oradan, sert kaya içine oyulmuş karanlık ve engelli 20 yüksek basamaklı merdiven bizi büyük ve tonozlu bir bölmeye çıkarıyor. O da yine aynı yöntemle oyulmuş yaklaşık 30 feet uzunluğa 12 feet genişliğe sahip ve her iki yanında başka küçük bölme ya da hücrelerle bağlantılı bazı geçitler bulunuyor. Hiçbirinde en ufak bir yazıt ya da süs izine, ya da uzaktan yakından oluşumları ya da meşguliyetlerini gösteren bir şeye rastlamadım. Sadece en büyük bölmede birkaç göz gördüm fakat diğerlerinin hiç birinde gerçek mezar odalarında karşılaşılan türde bir şey yoktu. Bundan ötürü bu oyuklara bu toprakların ilkçağ sakinlerinin yaşadıkları yerler olarak bakmaya yöneliyorum; belki ilkçağların Pisidialıları ya da

Solymî, ya da Strabon'un³²⁹ mağaralarda yaşadıklarını ve kayalık kalelerle meşgul olduklarını söylediği Homonadenses gibileri. Lycia ve Pisidia sınırlarındaki Burdur'un konumu, Solymî insanının genelde mesken tutmuş oldukları kabul edilen konumla uygun düşüyor ve ayı isimdeki göl de muhtemelen şair Choerilus'un dizelerinde geçiyor, n:Aa'rEr:] naQa fūmvr;ı330

Bu mağaraların çıkarıldığı kaya, Kırk Hin'dekinden daha az yoğunlukta, tamamı mağaraları içinde barındıran süngerimsi yataktan çok daha yumuşak olan, sert ve yumuşak değişimde marn, kalkerli marn ve kum oluşumu üzerinde yatan hafifçe kuzeydoğuya eğimli ve yumuşak süngerimsi tüf.

³²⁹ Strabon, lib. xii.p.569

³³⁰ Cramer, Asia Minor, vol.ii.p.267

4 Ekim, Salı. -Dün akşam Kadekli'den dönerken rehberim, gölün karşı tarafında harabelerin olduğunu uzun uzun anlatarak beni eğlendirdi ve bugün ziyaret etmemi önerdi. Ne yazık ki, sabah olduğunda oraya gitmemi engellemek için elinden gelen bütün mazeret ve sıkıntıları dile getirdi. Göl-den sadece bir saat olmasına rağmen karadan mesafenin çok daha uzun olduğunu söyledi. Ev sahibim de teknelerin güvenli olmadığını söyleyince ne o ne de kardeşi gitmeye cesaret edemedi. İkinci mazeret fazla teknenin olmayıştı. Yine mesafe çok uzundu ve en sonunda dünkü rehberim, kardeşinin desturu olmadan gidemeyeceğini söyledi sonra da kendisini bu harabeleri hiç görmemiş olduğunu aksine sadece başkalarından varlığını duyduğunu belirtti. Ve sonunda ben de pes etmek ve Keçiborlu için at istemek zorunda kaldım. Hatta orada hem görülebilecek harabe filan olmadığından hem de bir günlük gecikmemden dolayı sabırsız olan Hafız Ağa'nın bu ent-rikanın içinde olmasından kuşkulandım.

Saat 9'da alh saatlik Keçiborlu'ya hareket ettik. Bazıları yivli birkaç sütun parçası görmüş olduğum Burdur'dan kısa bir yazıt³³¹ kopyalayarak ayrılmamızdan kısa süre sonra Isparta yolunu terk ettik. Daha kuzey yönünde ovayı çaprazlayarak birkaç mil içinde göl sınırlarına ulaştık. Arazi düz, taşlı ve ekilmemiş. Yağmurlu mevsimde çevre tepelerden koşarken kumlu toprak içine derin yataklar aşındırmış hızlı sel sularıyla epeyce yarılmış. Çok az yerde tarımsal faaliyet girişiminde bulunulmuş; özellikle, Kadekli vadisinden dökülen dereyle sulanan önemli bağ bahçeler içinden geçtiğimiz İskeri-nin aşağısında.

Göl sınırlarına vardığımızda kıyılar o kadar yumuşak ve çamurluydu ki suyun tadına bakmak için yaklaşmakta epeyce zorlandım. Kurumasının ardından kıyılarından yöre insanının toplayabilmesi için tuza iyice doymuş olması yerine sadece hafif acı, kükürtlü hidrojen gazının sert kokusu ve tadı vardı. Çok sığdı; şimdiye kadar kuş ve diğer hayvanların yaşamasının imkansız olması nedeniyle yüzeyde yoğun yaban kuş sürüleri geziniyordu. Bilhassa su tavuğu, birkaç yaban ördeği ve uzun siyah ayak ve gagalı zoraki yüzen büyük beyaz bir kuş. Bu haliyle, Arrian'ın³³² Alexander'ın Sagalas-sos'dan Frigya'ya yürüyüş hattı olarak bahsettiği ve hakkında suyun doğal kristalleştiğini ve yaşayanların hiçbir şekilde kullanmadığını söylediği Palus Ascania olması imkansız. Modern gezgin ve coğrafyacılar³³³ tarafından çok uzakta olmayan, Arrian'ın tasvirine uyan başka bir yerle karıştırmış olduk-ları kesin. Öte yandan, yüzeydeki suyun taze, dipteki suyun ise azotlu oldu-ğuna dikkat çeken Pliny'nin³³⁴ aynı Ascania ismiyle ima ettiği göl olabilir.

³³¹ Kitabe No.190

³³² Arrian, lib.c.29

³³³ Col. Leake, Tour in Asia Minor, p.145

³³⁴ Plin. Hist. Nat., lib.xxxi.c.10. Cramer, Asia Minor, vol.ii.p.297

Gölün kuzeydoğu ucu ya da baş tarafının çevresinden geçerken kuzeydoğu istikametinde geniş bir ova fark ettim; solumuzda kıyıdan belli bir mesafe ilerde suyun içinden gölün baş kısmın karşısına gerilen uzun fakat yıkık bir ahşap uzantı görülüyor. Oradan bataklıkları çaprazlayarak kuzey-kuzeydoğu yönünde, solumuzdaki tepelerin eteğinden 100 kadar evden oluşan ve doğudaki ovaya uzayan bağ bahçelerle çevirili dağınık bir köy olan Keçiborlu'ya doğru saat 2'de ulaşana dek ilerledik. Kireçtaşının yalın yığım, koni biçiminde yalnız kalmış bir tepe köyün hemen doğusuna, zirvesinde Türk tekke ya da mabedi harabelerinin bulunduğu yere yükseliyor.

Artık Maeander'in besleyicilerinin başladığı yüksek araziye yaklaşıyoruz. Edindiğim bilgiye göre, Sandıklı yolu üzerinde üç saat kuzeyde, Dombai ovasındaki bir Türkmen köyünün ortasında aniden büyük bir nehir yükseliyor, bir süre ovanın karşısına doğru aktıktan sonra kireçtaşı tepelerinin eteğinde kayboluyor ve Dinar'a yakın bir yerde yeniden ortaya çıkıyor ve orada bir değirmeni döndürerek Maeander'e dökülüyordu. Keçiborlu köyündeki birkaç evin duvarında tarihi mezarlara ait birçok parça ve parçalanmış sütun direkleri fark ettim. Arundel, buranın Apollonia mevkii olamayacağım daha önce göstermiştir.

5 Ekim, Çarşamba. - Keçiborlu'dan Dinar'a dört saat. Hareketimizden kısa bir süre sonra, İstanbul yolunun da boyunca sürdüğü Dombai'ye çıkan vadiden ayrılarak batı yönündeki kireçtaşı tepelerine tırmandık. Hızlı bir tırmanış scaglia kireçtaşından meydana gelen zirveye ulaştırdı. Çok sayıda nümülit ve birkaç terebratule türü bulduğum bu yerden geniş ve zengin vadiye inerken yaban armudu ağaçlarıyla beneklenmiş ve her iki yanında yüksek ve ormanlık tepelerle destekleniyordu. Çimen kavrulmuştu fakat tepelerin tabanı bodur çobanpüskülü ile kaplı hafif meyille son bulurken bütün olarak göze hoş doğal bir park oluşturuyordu. Yolumuzu birkaç mil kadar kuzeybatı yönünde henüz geçtiğimiz ve Dinar ovasıyla Dombai ovasını birbirinden ayıran tepelerin eteklerinden sürüyordu.

Keçiborlu'dan sekiz mil ilerde küçük İkici köyüne vardık. Mezarlıkta, birkaç sütun parçası ve diğer mimari kalıntılar, mezarla ilgili Yunanca bir yazıt ve İmparapor Maximian onuruna yazılmış Latince bir yazıt vardı.³³⁵ Burada da batı yönünde Maeander'e akan suyun ilk çıkış noktalarını gördüm ve bir buçuk mil daha ilerde sağda kalan küçük bir dere yatağından hızla akan temiz ve güzel bir ırmağa geldik. Bunun Maeander olabileceğini düşündüm. Bu yüzden yükü bırakarak, nereden doğduğunu tespit etmek için, sazlık içinden aktığı ırmak yatağı üzerindeki dağ yamacına tırmandım. Birkaç dakika içinde, neredeyse her yanında sarp ve muazzam dağlarla çevrili ve sazlık, su zambakları ve yaban ördekleriyle dolu yaklaşık iki mil ça-

335 Kitabe No.192

pındaki bir gölden gelen aynı suyla sulanan küçük bir ovaya çıkm. Kıyıları inceledikten sonra netleşti ki buraya hiçbir zaman su akmamış ve su temini tamamen su altı kaynaklarıyla sağlanmıştı. Sazların boyu epeyce uzundu fakat dibi boylarına ulaşamayacağım kadar çamurluydu. Buranın ünlü Maeander'ın kaynağı olduğu sonucuna varmaktan dolayı epeyce mutluydum. O esnada, gölün Aulocrenis gölü olduğunu da düşünmüştüm ancak bu konu<;ia yanıldım -Aulocrenis gölü Dombai ovasındaydı; ancak bu göl, büyük Aulocrenis vadisini tasvir ettikten sonra "Amnis Maeander ortus e lacu in monte Aulocrene" diyen Pliny'nin ima ettiği göldür.³³⁶ Şu durumda, bir gölümüz bir vadimiz ve bir dağımız var ve hepsi ayrı ayrı Aulocrenis ismine dayanıyor. Apollo ve Marsyas arasındaki mücadelenin gerçekleştiği vadinin bir sonraki yıl inceleyeceğim bu tepelerin doğusunda, Dombai ovasının bir parçası olma ihtimali yüksek.

Bu güzelim gölden ayrılp batıya doğru kısa bir tepeler sırtını tırmandık. Oradan, Dinar ovası ve şehrini yukarıdan seyrettik ve tepelerin eteğinden çok uzak olmayacak biçimde soldaki ova içinden akan Maeander'i belirgin biçimde fark ettik. Tepeleri inip bu dağınık yerin bahçeleri ve üzüm bağları arkasından geçerek kirli caddelerinde kıvrıldıktan sonra saat 1'de konakta yeniden arkadaşlarıma kavuştum. Dinar antikaları ve yazıtları bu raya yaptığı iki ziyaretinde Mr. Arundel tarafından tümüyle aktarılmıştır. Zamanımın birazını yazıt kopyalayarak,³³⁷ tiyatro ve diğer bina kalıntılarını inceleyerek geçirdim.

6 Ekim, Perşembe. -Arkasında, kuzeydoğu yönünde dar bir boğazdan gelen temiz ve hızlı bir nehir, Dinar'ın içinden akıyor. Ovaya geldiğinde şehre kısa bir mesafede Maeander'le birleşiyor. Bu sabah, ovadaki birleşmelerini gördükten sonra bu ikinci nehrin bir milden biraz daha fazla mesafede olduğu söylenen kaynağına gitmek için bir rehber edindim. Kayalık bir uçurumun tabanında yüksek hızda önemli bir su akıntısı fişkırıyor ve büyük bir güçle dar kanala dökülüyor. Şiddetli rüzgara rağmen gürültüsünü yukarıdaki tepelerden duymuştum. Buranın, Herodotus tarafından Agora Celaenae'de yükseldiği ve Strabon tarafından da büyük bir gürültü ve hızla püskürdüğü anlatılan Marsyas ya da Catarrhactes olduğunu anlamamak mümkün değil.³³⁸ Daha önceleri büyük bir mağaranın merkezinde doğmuş ve çevresindeki kayalar üzerindeki uçurumdan düşmüş gibi görünüyordu. Konumu, son derece güçlü olmasından dolayı saldırmaya isteksiz olan Alexander'ın basiretli önlemlerini tam olarak doğrulamıyor olsa da Celaenae Akropolis'i olabilir; en azından, böyle bir dikkati gerektirecek zorlukta ya da yükseklikte dikkate değer bir nokta tespit edemedim. Tüm tepe dizileri dik,

³³⁶ Plin. H. N. Lib.v.c.29-31; lib.xvi.c.89

³³⁷ Kitab. No 193-206 bkz.

³³⁸ Herod. Lib. vii.c.26. Strabon, lib.xii.p.578.

engebeli ve çok sayıda döküntü kayalıklarla dolu ancak daha önce Arrian tarafından fırtınaya tutuluşu tasvir edilmiş olan Sagalassos'un konumu ile güç açısından karşılaştırılabilir.³³⁹ Bu yüzden mümkündür ki, Marsyas'ın bu kaynağı ve üzerindeki uçurum bu şehirde olmasına rağmen, Acropolis, Mr. Arundel'in geniş bir Necropolis varlığından bahsettiği daha kuzeydoğuda bir yerde olabilir.

Dinar civarındaki bütün araziye, çeşitli ırmak yataklarını ve konumları tespit edilmiş yerlerden uzaklıklarını incelememin ardından, Celaeanae sakinlerinin Antikus Soter tarafından getirilmiş oldukları Apamea Cibotus mevkii üzerinde durduğu konusunda şüphem yok. Antikus Soter'in bu yeni şehrin ismini annesi Apama'ya ithaf etmiş olduğu söylenmektedir. Ksenophon ve Herodotus'dan tutun Maximus Tyrius'a kadar, bu yerden bahseden tüm eski otoriteler 'Colonel Leake's Tour in Asia Minor'da bulunacaktır.³⁴⁰ Onların içinde açıklanıp da arazinin şu anki durumuyla uyuturulamayan bir özellik ya da kayda geçmiş bir vaka yok gibidir. Gerçeği kanıtlamak için yazarların her birine gitmeye gerek yoktur. Şunu belirtmeliyim ki, iki nehrin bulunduğu geniş ova Marsyas'ın bir mağarada doğduğunu da ekleyen Ksenophon tarafından Kyrus parkı tasviriyle denk düşmektedir. Bu da, Apollo'nun, Aulocrenis vadisindeki mücadele sonrasında rakibinin derisini astığı mağaradır. Nicolaus Damascus'a göre Apamea çevresinin sıkça hasar görmesine sebep olan bazı depremler sırasında çökmüş olabilir. Tacitus da Claudius hükümdarlığı sırasında Apamea'nın aynı sebeple o derece zarar gördüğünü ve sonucunda 5 yıl vergiden muaf tutulduğunu aktarır. Buna rağmen eskilerin açıklamalarıyla arazinin şu anki görünümü arasında ciddi uyumsuzluk üretecek kadar büyük sonuçlar doğurmamıştır.³⁴¹

Albay Leake tarafından ortaya konulan tarihi Celaenae adının civardaki kayaların yanık ve kara görüntüsünden kaynaklandığı iddiasını doğrulayan bir şey bulmak için boşa uğraştım; istisnasız tamamı grimsi beyaz ya da krem renginde kireçtaşı. Marsyas kaynaklarına sarkan kayada çift kabuklu yumuşakça kabukları yam sıra çok sayıda fosil buldum. Belki daha uzun bir araştırma, daha fazla sonuç sağlayabilirdi de. Kayalar, aslında bu tepelerin de kolu olarak kabul edilebilecek Toros dağlarının ana malzemesi olan büyük scaglia oluşumuna ait.

Celaenae topoğrafyası hakkındaki bu anlatımı bir yanı sıra dikkat çekmeden sonlandıramayacağım. Gibbon, bu hataya tasvir ettiği yerler hakkında yetkililer tarafında: daha iyi bilgilendirmediği için düşmüştür. MS. 399 yılındaki Tribigild isyanıyla alakalı olarak "Marsyas ile kıvrımlı Maeander arasındaki üzüm bağları ve meyve tarlaları yangından yok olmuş" derken

³³⁹ Arrian, lib.i.c.29

³⁴⁰ Leake, Tour in Asia Minor, p.158

³⁴¹ Cramer, Asia Minor, vol.ii.p.50 Arundel, Seven Churches. Arundel, Asia Minor

Marsyas ile Maeander arasında muazzam genişlikte bir arazi varmış gibi yazar.³⁴²

Yukarıda bahsedilen iki nehrin yanı sıra, batı yönünde tepelerin eteğinde küçük bir ırmak daha doğuyor ve kısa bir süre ova içinde ilerledikten sonra hemen şehrin altında Maeander'e dökülüyor .

³⁴² Decline and Fall, cb.32

29. Bölüm

Dinar'dan Ayrılış - Çardak Gölü - Anava Gölü - Ascania - Tuz Gölü - Taşlaşmış Pınarlar - Honaz - Colossae - Lycus Yeraltı Geçidi - Pınar Başı - Denizli - Laodikya - Hierapolis - Kapalı Falezler - Kaplıcalar - Mezarlık - Tchoruk Suyu - Ak Han

Saat 12.30'da Dinar'dan yola çıkıkhk. Maeander'in karşısına geçip, belki de Kyrus parkı mevki olan şehrin güneybatısı yönünde ova üzerinden 3 mil kadar ilerledik. Ardından, Küçük Asya iç kısmının büyük bir alanını işgal eden uzayıp giden yatay gölcül oluşumun bir kısmı ve de en güney kısmı gibi duran beyaz tebeşirimsi tepelerinden alçak bir sırtta çıkıkhk. Saat 2'de sırtın doruğuna ulaştık ve hemen engebeli fakat çorak ve yanık bir arazi üzerinden hafif bir inişe başladık. Bazen Hacı Tuz Gölü olarak da anılan Çardak gölü 10 mil kadar güneybatıda göründü. Lakin en yakın noktası bizden güneye doğru beş milden daha uzak değildi. Kışın, doğudan batıya yaklaşık on altı mil, kuzeyden güneye ise sadece üç veya dört mil uzayarak büyük bir alanı kaplıyor, fakat şimdi neredeyse kurumuş durumda. Bu durum, sadece küçük bir bölümünde su olduğunu geri kalanının kalın tuzlu kabukla kaplı yumuşak çamur olduğunu görecektik kadar yakınlaşmadan belli olmuyordu. Gölle aramızdaki düzlükte develeri her tarafta otlamakla meşgul birçok Türkmen ve Yörük çadırı vardı. Kısmen ağaçlık ve dik bir tepe silsilesi gölün diğer tarafında epeyce bir yüksekliğe ulaşıyor, Frigya eyaletinin güney sınırını oluşturuyor ve Toros'dan Cadmus Dağı'na uzanıyor. Gün batımından hemen sonra Dinar'dan altı saat uzaklıkta küçük bir köy olan Balat'a vardık. Son birkaç mil boyunca sağımızda kuzey ve kuzey-kuzeybatı yönünde 20 derecelik bir açıda eğimli ve beyaz tebeşirimsi oluşumun altında yatan konglomera ve kumun dönüşümlü yataklarından oluşan alçak bir tepeler silsilesi bulunuyordu. Konglomera molozu kuvars, kuvarslı şist, kireçtaşı ve cherty (bir çeşit kuvarslı kayaya benzer) çakmaktaşıdan meydana geliyordu.

7 Ekim, Cuma. -Saat 8.30'da sekiz saatlik mesafedeki Keklik'e hareket ettik. Balat'tan ayrılırken göl kıyılarına indik ve gölle sağımızdaki konglomera kayaları arasında birkaç mil yol aldık. Bir otlaktan diğerine geçmekte olan büyük bir Yörük kabilesiyle karşılaştık: erkelerin hepsi at sırtında, kadınlar çadır ve malzemelerle yüklü eşek ve kısrakların önünde yaya ilerliyorlardı. Bebekler ve küçük çocuklar yük atları sırtına dikkatlice kundaklanmış, büyükleri ise arkada önlerindeki davar ve koyun sürülerini sürmekle meşgul oluyorlardı. Her bir ailenin yüklerinin birinin üstüne ayağından bağlanmış bir horozu var görünüyor. Öte yandan köylüler sürekli göç etmelerinden ve sürülerinin dağılarak ürün ve hasatlarına zarar vermesinden çokça şikayetçiler. Cüzi miktarda yöneticilere bağış yapıyorlar ve orduya asker gönderme zorunluluğundan muaf durumdalar. Asıllarını hahırlama ve göçebe hayahın cazibesini tercih etme, Türk Yönetiminin bu göçebe kavimlere sempati ve müsamaha ile bakmasını neredeyse bertaraf etmiş gibi görünüyordu. Her ne kadar siyasi motiflerine bakıldığında, daha sabit alışkanlıklar edinmelerini sağlamaya çalışıyor olsalar da.

Gölün batı ucuna ulaştığımızda sağımızdaki tepeler epeyce bir yüksekliğe ulaşarak sarp ve yüksek uçurumlar oluşturuyor. Hemen hemen İshek-li'ye kadar kuzeye doğru uzanan tepeler dizisinin güney mevkiini şekillendiren Beş Parmak adındaki en yüksek noktası yalnızlaşmış haliyle uzun bir mesafeden görülüyor olmalı. Bu tepeyi geçtikten sonra, gölün sonuna yakın yerde komşu Çardak köyü insanların yoğun şekilde meşgul oldukları tuz toplama sürecini izlemek üzere mola verdik. Göl neredeyse kurumuş. Merkezdeki su öylesine doymuş ki süreklilik arz eden yüksek buharlaşma sayesinde kristalleşiyor ve büyük tahta mahmuzlarla kazınarak alınıyor. Tuz toplayıcılarının gittiği yerdeki çamur üzerinden atımı sürmeye çalıştım ancak bir kaç yüz yarda ilerledikten sonra toprak o kadar yumuşadı ki kıyıya doğru seri bir dönüş yapmak zorunda kaldım. Çamur, merkeze doğru kademeli kalınlaşan ince bir tuz tabakasıyla örtülüyor; bu yüzden kenardaki ince çökeltiden dolayı mümkündür ki, su, gölün dolu olduğu kış ayında köylülerin bu şekilde tuz toplayabilmesine müsaade edecek kadar doygun olmuyor. Alındığı gibi kıyıya çıkarılıyor ve kıyıda kümeleniyor. Kümeler halindeyken temiz ve kristaller halinde olduğu görülüyor. Büyük miktarlarda tuz elde ediliyor ve oke başına 10 paraya satılıyor; komşu topraklara temin edildikten sonra kalanı Smyrna'ya gönderiliyor. Göl, Denizli şehrine ait ve yıllık 300 kuruş kira ödeniyor ancak müteahhidin herhangi bir sıkıntısı yok; tuzu kendisi toplamıyor ancak almaya gelenlerden ne kadar çıkarılırsa çıkarsınlar, ister 1 ister 10 eşek, at ya da deve yüklesinler fark etmez, her birinden 10 kuruş alıyor. Göl yakalarında bir salicornia türü yetişiyor.

Bu kesinlikle (zira Arundel'in de bu konuda aktarımda bulunduğu inanıyorum) Herodotus'un sadece tuzlu olduğunu belirtmesinin dışında,

Colossae ile Celaenae arasına, Kserkses ordusunun yürüyüş hattına koydu-ğu eskilerin Anava gölüdür.³⁴³ Arrian tarafından³⁴⁴ bahsedilen Alexander'ın Sagalassos'dan Apamea'ya giderken geçmiş olabileceği Ascania da olabileceği düşüncesini taşıyorum. Bu konuda Albay Leake,³⁴⁵ Sagalassos ile Apamea arasındaki mesafeyle alakalı olarak Arrian ve Strabon'un açıklamalarında büyük bir fark olduğuna dikkat çekmiştir. Strabon'a göre Sagalassos'dan Apamea'ya mesafe bir gündür, ancak Arrian, Alexander'ın Sagalassos'dan Celaenae'ya Ascania gölünü geçtiği 5 günlük yolculuktan bahseder. O zaman, Sagalassos'dan Celaenae'ye gerçek mesafe Burdur gölünün kuzey ucundan geçildiğinde 34-35 mil mesafedir ki bu Strabon'un bir gün olarak aktarımıyla uyumludur. Bu direk yoldur; Arrian'ın Alexander'ın geçtiği yerlerden bahsettiği ayrıntılar bizi onun çok daha dolambaçlı olan başka bir yolu tercih ettiği, yolundan saptığı ve Ascania gölünü geçtiği sonucuna ulaştırılabilir. Burdur gölünün güneyinde ve Çardak gölünün batı ucu etrafında kalan Sagalassos-Celaenae yolu yaklaşık 85 mil mesafededir ki bu da Alexander'ın kat ettiği beş günün her biri için 17 millik bir yürüyüş sonucunu verir. Herodotus döneminde Anava ismiyle bilinmiş olma ihtimaline karşın, tuzun Çardak gölünde elde edildiği gerçeğiyle bağlantılı olarak, Arrian'ın bahsettiği gerçek Ascania olduğuna ikna edici gibi geliyor. Batıya doğru çıkan bir ırmak bulunmadığını da ekleyebilirim.

12'de gölden ayrılıp hafif doğuya eğimli bir ovaya çıktık. 3 mil sonra, Çardak gölünün 200 yarda batısında, Arap mimari tarzında, harabe halinde büyük bir han geçtik. Bina iç ve dış olmak üzere iki bölümden meydana geliyor. İç bölme, 4 sütun ya da plaster sırasıyla desteklenmiş. Kapı girişi çok sağlam. Üzerinde Arap ya da Kufi yazıt ve her iki yanında kaba bir aslan simgesi bulunuyor. Duvarlar da ayrıca birkaç korniş parçası ve yarılmış mermer blokları ihtiva ediyordu. Oradan, yaklaşık iki mil daha tırmanışa devam ettik. Ardından hafif bir inişe geçip kuru bir sel yatağına girdik. Sağımızda engebeli ormanlık tepelerin ince bir silsilesiyle birlikte, bu yatağı birkaç mil kadar takip ettik. Bir kaç mil aşağıda vadi, yeniden küçük bir ovaya genişledi. Kendisine 15-18 feet derinliğinde ve 4-5 fitten az genişlikte boğaz açmış sel sularının dolambaçlı yatağıyla bölünmüş bir ova. Dikey kenarları, birbirine geçen kum çakıl dönüşümünden oluşan ova alüvyonundan iyi bir kesit sergileniyor.

İçinde uzun ve kaba saç örtülü iki kamburu ile Crimea develerinden biri de olan, Smyrna'dan bir kervanla karşılaştık. Bu, Camelus Bactrianus adındaki cinsiydi. Bazılarının iki kamburu olduğu söylenen Mısır hecin devesinin de diğer hecin develeri gibi bir kamburu vardır. Bu ayrıcalıklı karak-

³⁴³ Herodotus, lib.vii.c.30.

³⁴⁴ Arrian, lib.i.c.29

³⁴⁵ Tour in Asia Minor, p.151.

terini, hızlı seyahate karşı kendine has kabiliyetine borçludur. Saat 4'te vadeden ayrıldık. Soldaki alçak tepeler sırtını geçtikten kısa süre sonra bilhassa Zeybek ve Türkmenlerin yaşadığı Keklik köyüne ulaştık. Zeybeklerden bazı- larını ilk kez bugün gördük.

8 Ekim, Cumartesi. - Keklik'ten Honaz'a dört saat. Keklik'ten ayrıldıktan bir buçuk mil kadar sonra soldaki sarp tepelerin farklı görünüşleri dik- katimi çekti. Sert ve beyazlaşmış meyil üzerinden kalabalık dereler halinde büyük bir su akıntısı dökülüyordu. Daha yakın incelemede, olağan üstü biçimde şaşırtıcı özelliklere sahip olmasına ve her neye dokunduyorsa kalın kalkerli tortu örtüsüyle kabuklaşmasına sebep olan yüksek oranda kireçle dolu olduğunu gördüm. Eğimli meyil, uçurum eteklerinden doğan ırmağın kendi çökeltisiyle oluşmuş traverten yığını üzerinden akmasıyla şekilleniyordu. Bu dökülmeden faydalanılarak birkaç değirmenin dönmesi sağlanmaya çalışılıyordu fakat pek de başarılı değildi. Değirmenden biri boru- ları ve su kanallarıyla birlikte, tümüyle çökeltiyle kaplanmış ve sarkıta ben- zeyen kabuklarıyla acayip ve nispeten kasvetli bir görünüm sunuyorlar. Bu meyilli yüzeyin tabanında akıntının büyük bir kısmı, suyun buharlaşmasıyla desteklenerek kalkerli taneciklerin arda arda çökeltileriyle kademeli olarak birkaç fite kadar yükselmiş, kendi oluşturduğu kanaldan akıyor; geriye ka- lanı ise tepelerin eteğinde bir havuzda kayboluyor. Biraz daha batıya doğru engebeli başka bir uçurum, su aniden donakalmış ve kayadan kayaya uzanır pozisyonda taşlaşmış gibi donuk bir şelaleyi üzerinde taşıyordu. Onun üze- rinde, şelaleyi oluşturan kaynağın doğduğu derin mavi sulu, güzel bir ha- vuz bulunuyor. Üzerinde durduğum yassı kayanın aşağısı çukur ve derin suyun, havuzun dört bir yanındaki emniyetsiz tabakanın ta aşağısına kadar uzandığı görülüyor. Açıklık yaklaşık 50 feet uzunluğunda 10 feet genişli- ğinde ve oldukça derin. Etkisi suyun süt mavisi renginden dolayı daha da güçleniyor. Yakınında, daha batıda, kalkerli kabukla kaplı breşli scagliadan meydana gelen yukarıdaki kayalardan doğan aynı karakterde bir başka ır- mak daha akıyor. Kaynağına kadar takip edince mağara gibi görünen şeye takıldım ama gerçekte kaya içinde engebeli ve pürüzlü kenarlarıyla karanlık ve derin bir yarıktı. Dar bir yataktan hızla akan ya da aşağıdaki derin karan- lıklarda sarp kayalıklara düşen bir yeraltı nehrinin gürültüsü net biçimde duyuluyordu.

Kanyonu tepeden biraz daha yukarıya kadar izledim ancak ırmağın gü- rültüsü yavaş yavaş kayboldu; suyu bulana kadar yarığın içine giren cesur bir değirmenci, değirmen ihtiyacını karşılamak için, karşıya uzatılmış direk- lerle desteklenmiş tahta borularla suyun bir kısmını taşımış. Bu tuhaf pınar- lardan ayrılırken, bir zamanlar bu noktada kabarmış, şu an var olmayan kalkerli bir pınarın ürünü olduğu belli, dikkate değer dairesel süngertaşı

yığınyı yanı sıra, kendi kendine oluşmuş su kanalları ovaya doğru yayılırken görülüyordu.

Bu pınarların, güzel çökeltisi ve beyaz kabuklaşmaları daha önce de epeyce grafiksel olarak Chandler tarafından aktarılmış olan Hierapolis pınarlarına yakınlığı dikkate alınınca ve Colossae'nin şimdi açıklayacağım müstesna özelliklerini akılda tuttuğumuzda tüm bu olgular arasında bazı ilişkilerin olması gerektiğini hayal etmemek ya da aynı orijine bağlamaktan kaçınmak imkansızdır. İçinden bu suların aktığı kalkerli kayaların üzerinde faaliyette bulunmuş ve onları çok büyük kalkerli taneciklere maruz bırakmış güçlü çözücünün ne olmuş olabileceğini de araştırmamız gerekecek. Bu çözücüyü komşu tepelerdeki tuzlu madde de bulamaz mıydık acaba?

Keklik'ten Honaz'a yönümüz neredeyse güneybatı. Altıncı milde solumuzdaki ağaçlık bir vadiden batı-kuzeybatı yönünde akan temiz ve hızlı bir ırmağın karşısına geçtik. Kaynaklarını güneydoğu yönünde görülebilen yüksek dağ silsilesinden aldığı açık. Sağımızda, aşağısında muhtemelen eski Lycus nehrinin Maeander'e doğru aktığı batıya doğru uzanan bir ova. Saat 11'de Honaz'a vardık. 20-30 tanesi Yunan olan 200 evden oluşan büyük ve dağınık bir köy. Daha önceleri bu sayının 3 katı ailenin burada yaşadığı ancak son yıllarda azaldığı söyleniyor. Honaz, hafif kuzeye eğimli gitgide yükselen bir yaka üzerine kurulu. Bol miktarda tütün üretiliyor. Yıllık 12 bin oke, Türkmen aşiretlere ve komşu köylülere satılıyor. Birçok ince ceviz ağacı köy etrafındaki arazilerde görülüyor.

Bu yere duyulan ilgi, hemen yakınında kurulmuş olan Colossae'nin yıkılmasıyla önem kazanmış ve Küçük Asya'nın en ilgi çekici ve gelişen kentlerinden bir olan Chonae mevkii üzerinde olmasından kaynaklanıyor. Chonae özellikle Bizans tarihçisi Nicetas'ın doğum yeri olmasıyla tanınır. Buradaki baş melek Michael adına vakfedilmiş Choniates adındaki muhteşem kilise Türkler tarafından yakılmıştır. Mr. Arundel³⁴⁶ burayı ziyaret etmiş ve betimlerken kalabalık sütunlar ve tüm duvar ve evlerdeki antika parçaların varlığından bahseder. Tek bina kalıntıları olarak köyün yukarısındaki kayalık bir platformda ve dar ve derin bir boğaz içinden kalenin batısına indikten sonra ovaya dökülen ve köyün su ihtiyacını karşılayan küçük bir ırmağın doğduğu dik ve atılgan bir dağ sırasının eteğinde bir kale harabesi bulunuyor. Bu harabelerin Colossae harabeleri ile karıştırılmış olduğu anlaşılıyor; Herodotus³⁴⁷ tarafından şehrin içinde olarak bahsedilen Lycus'un kayboluşu ile ilgili açıklamasının yanı sıra Mr. Arundel'in çevre nehirlerle ilgili aktardıklarında da büyük bir çelişki vardır. Benim amacım, mümkün olursa tabi, bu kuşku-ları temizlemek ve bu şekilde Colossae'nin gerçek yerini tespit

³⁴⁶ Arundel, Seven Churches, p.92

³⁴⁷ Lib. vii.c. 30

etmektir. Pek çok girişimde bulunup yaklaşık üç mil uzakta ovanın içinde kuzeye doğru harabe ve büyük taşların bulunduğunu tespit etmem nedeniyle atlarımı hazırlattım ve onları araştırmaya başladım.

Bir mil içinde düz bir araziye vardım. Batıdan doğuya doğru akan büyük bir çayın suladığı ve büyük meyve ağaçlarıyla gölgelenen kavun tarlaları, üzüm bağları, bağ bahçeli bir alana girdim. Ovadaki nehir doğudan batıya akarken, çayın bu yönde akması beni şaşırttı. Bir mil daha ilerleyince yere saçılmış, parçalanmış çanak çömlek ve sütun parçaları olan bina temelleri ve büyük taş bloklarının olduğu bir sahaya geldik. Diğerleri her tarafa dağılmış durumdaydı. Yol, aralarında sütun, sütun baştabanı ve korniş parçalarının da aralarında olduğu eski binalardan kalan mermer bloklarıyla çiziliyordu. Biraz daha ilerde, yol kenarında alçak bir tepe yamacına inşa edilmiş ve bazı koltukları hala yerinde duran çökmüş bir tiyatro cavea'sı görüldü; sağ kanat duvarının bazı izleri de hala görülebiliyor. Otlı çimenlik neredeyse tüm alanı örtmüştü.

Tiyatronun biraz ötesinde doğudan batıya hızla akan bir çayın üzerinden küçük bir köprüyle karşıya geçtik. Bu çay, sularını köprüünün hemen yukarısında birleştiren 3 nehrin bir araya gelmesi sonucu oluşuyor. Ana ırmağın adı Tchörük; bu da doğudan bahya doğru ova içinden akıyor ve dağlardan gelen birkaç kolda kendisine katılıyor; muhtemelen eski Lycus.

İkinci kol bu ırmağa güneyden katılıyor. Honaz'dan geldiğim yol üzerinde geçmiş olduğumun aynısı olan bu ırmak bahçeleri sulamak için kullanılıyor; Honaz-Denizli yolu üzerinde yaklaşık bir buçuk mil ilerde sarp ve yüksek dağların eteğinde Pınarbaşı adında bereketli bir pınardan doğuyor. Üçüncü ırmağın adı Türklerin verdiği adıyla Ak Su. Kuzeybatıdan geliyor, şaşırtıcı özelliklere malik ve birkaç kanaldan akıyor, köprüünün hem yukarısından hem aşağısından ana ırmağa dökülüyor. Yumuşak beyaz travertenlerden oluşan arazinin, kendisini farklı yönlerde kesen çeşitli su yolları gibi nehirle şekillendiği belirgin. Köprüünün aşağısında ırmak derin bir çukura dökülüyor. İçinde birkaç değirmen bulunuyor ve kısa bir mesafe daha aşağıda birleşmiş ırmak, kayalar içinde derin ve dar bir yarıktan akıyor.

Köprüünün ötesinde, dikdörtgen biçiminde büyük taş bloklarıyla çevrelenmiş büyük bir bina harabesi var. Onun yanında gevşek molozdan 4 adet iri duvar ayakları. Yerliler kilise olduklarını söylüyorlar. Daha kuzeybatıda bir tane daha harabe yığını büyük bir sahayı kapsıyor. Kalıntıları ilk başta kaldırım izlenimi veriyor; gerek burada gerekse aynı yönde yüz yada kadar ilerdeki benzer bir harabe yığımında, anlamı ve amacı kafamı epeyce kurcalayan uzatılmış ve ucu kesilmiş piramitlere benzeyen çok sayıda kaba ve tuhaf biçimli sütun tabanları bulunuyordu. Nihayet ilk başta kaldırım diye yanlış algıladığım şeylerin kayalık sahada oyulmuş lahit ve mezar kapakları olduğu ortaya çıktı. Birbirlerine o kadar yakındılar ki kapaklar yatırıldıkla-

rında devasa bloklardan oluşan bir yol döşemesine benziyordu. Kaba sütun tabanları Üzerlerine cippi olarak konulmuştu; bir tanesi halen daha orijinal yerinde duruyordu.

Bu durumda, Colossae nekropolis'inin içindeydim ancak şehrin kendisi tiyatro ve harabelerle birlikte nehrin karşısında bulunuyordu. Öte yandan, Herodotus'un ifadeleri ve nehrin kaybolmasıyla ilgili olarak diğer söylenenler ve de şehirle bağlantılı dikkate değer diğer olgular konusunda kendimi tatmin etmem gerekiyordu. Gerek Herodotus gerekse Ksenophon'a göre Colossae, Laodikya ile Celaenae arasındaydı; fakat Herodotus'un ifadesine göre Lycus, Colossae kentinde kayboluyor ve kanyon içinden 5 stadya mesafe akıyor ve ardından Maeander'e dökülüyordu. Mr. Arundel, doğal ve bereketli bir kaynağın bir yeraltı gidişi sonrası nehrin tekrar ortaya çıkışını göstereceği bir yer için dağlarda boşuna zaman kaybetmiştir ve öyle görünüyor ki ova içindeki bu noktayı görmemiştir. Köprü'nün aşağısında, birleşmiş nehrin aktığı dar boğazı incelerken, Ak Suyun Lycus'a daha önceleri şu anda döküldüğü yerden daha aşağıdan, aslında tam olarak kanyonun en dar olduğu noktadan, döküldüğünü keşfettim. Nehrin güney tarafında uç-Yunan üzerinden büyük başka bir ırmak daha akıyor. Aynı şekilde güçlü donma veya kabuklaşma, bu traverten uçurumların oluşumunu önemli ölçüde örneklendirme ve önüne gelen tüm bitki ya da diğer maddeleri gömme ya da doldurma özelliklerine sahip. Bu ilginç ırmak, daha önce uçurumun daha aşağısından akmış olduğu gözükmesine rağmen, kademeli olarak kendi çökeltisinin birikimiyle daha önceki yatağından başka yöne çevrilmiş olması nedeniyle şimdi koyu ağaçlık bir bayırdan akıyor. Dar boğaza yakın olan bu ağaçlık uçurumun batı ucu tümüyle kabuk bağlamış ve yıkıcı taş kuşatmasıyla sarılmış zengin bitki örtüsü tüm güzelliğini kaybetmiş durumda. Bu kasvetli örtü doğuya doğru yavaş yavaş kesiliyor; uçurum, kabuklaşmanın tüm evre ve derecelerden geçtikten sonra, doğu ucunda yenden zengin bitki örtüsüne bürünmüş haliyle ortaya çıkıyor. Lakin burada dahi ırmak, büyümekte olan çalı ve bitkilerin üzerine aldatıcı damlalarını akıtıyor ve onları taşlı yapısı içine almaya başlıyor ve kabuklaşma her noktada tamamlandığında su akıntısı denetleniyor ve yeni bir yoldan akmaya zorlanıyor.

Her iki yandaki uçurum da bu işlemle şekilleniyor ve şu kesindir ki, su sürekli aynı kanaldan akacak olsa bu uçurumlar birbirine yaklaşacak ve karşılıklı kenarların birbirine yakınlaştırarak doğal bir köprü oluşturan kadar nehre sarmaya devam edecek, akıntının hızı kalkerli maddenin çökmesine izin vermeyeceği için aşağıdaki nehir geçidi ya da kemeri ise temiz kalacaktı. Aslında gerçekte şu ki, iki uçurum burada birbirine kavuşmuş ve böylece Herodotus'un aktardığı gibi suyun, yumuşak kabuğun her ihtimalde müteakiben bir deprem sonucu kırılmış olduğu, yeraltı kanalından yarım

mil kadar içinden aktığı *xaαµα* yflç'i (derin çatlak) oluşturmuştu. Köprü'nün aşığı kısmındaki çukurda Ak Suyun korkutucu akıntısıyla dönen birkaç değirmen olduğunu daha önce söylemiştim. Kalkerli maddenin hızla birikmesi sonucunda sürekli olarak konumlarını değiştirmeleri gerekiyordu. Aksi takdirde kısa zamanda tıkanacak değirmen suyunun püskürmesi ve aşırı seviyede akmasıyla etrafında çökelmiş kalkerli çamur tabakasına gömülecekti.

Buranın, Herodotus'un Lycus'un kaybolduğunu anlattığı Colossae şehri içindeki nokta olduğu konusunda şüphe yok ancak bu iki nehirden hangisinin gerçek Lycus olduğu, şu an ovanın içinden giden mi yoksa modem Türk ismiyle Ak Suyun suyunun rengini izah ettiği ırmak mı olduğu sorusu halen cevaplanmamış olabilir. Colossae'nin bu konumunu doğrular nitelikte, bu noktayı ziyaret etmediği ve gerçek *xaαµα* yflç'i bulamamış olduğu için Mr. Arundel'in tam anlayamadığı ama söylediklerini aktardığı Bizans tarihçisi Curopalates'in çalışmasındaki ifadeden bahsedebilirim. Bir aktarımında *ΕΥ wnc:q OL naqqfov'rc:ç nμαµοL LXdac: Xwveuoµc:voL* diyerek en kararlı biçimde hemen dar boğazın üzerinde akıntıları birleştiren birkaç nehrin varlığına işaret etmesinden dolayı buranın Lycus'un Colossae'deki yer altı yatağı olduğunu söyleyebiliriz.³⁴⁸

Pliny'de de³⁴⁹ bu konuya ilginç şekilde eğilen bir metin var; şöyle der, "Colossae'de tuğlayı taşa dönüştüren bir ırmak var". Şehrin merkezinde Tchörük'a katılan Ak Su kısa zaman sonra tuğlayı kalın kabukla örtecek ve hatta içerdeki gözenekleri de sızma yoluyla aynı maddeyle dolduracaktır; taşlaşma kelimesinin popüler anlam kabulü her ne olursa olsun Pliny'nin sözleri açıklanmaya çalışılmakta olan olgudan başka bir şeyi ifade ediyormaz.

9 Ekim, Pazar. -Honaz'dan Denizli'ye dört saat. Yönümüz hemen hemen tam batı. Denizli, güneşin meridyen gözlemiyle Honaz'dan bir mil kuzeyde. Honaz'dan bir buçuk mil ilerde yolun solundaki yüksek kayaların altında daha önce Colossae harabelerine giderken geçtiğimle aynı olan bereketli bir akıntının kaynağından geçtik. Bir kısmı kanallarla doğu yönündeki dağ eteği boyunca mümkün olduğunca yükseğe taşınıyor ve bu sayede bahçelerin zengin bitki örtüsü sınırını meydana getiriyor. Şu anda Pınarbaşı olarak anılıyor ve Arundel tarafından eskilerin Lycus'u olarak kabul edilmiştir; o, tepelerin diğer tarafında kaybolmuş nehrin yeniden ortaya çıkışı olarak tahmin eder ancak arazi yapısı buna engeldir. Kalkerli kabuklaşmalarla kaplı alçak tepelere tırmandık ve hemen sonra çökeltisi Ak Su ile bağlandığı yere yakın, Lycus yakalarına kadar uzanan, epeyce kalkerli maddeye maruz kalmış başka bir ırmağı daha geçtik.

³⁴⁸ Arundel, *Asia Minor*, vol.ii.p.179

Curopalates, *Hist.*, p.652

³⁴⁹ *Hist. Nat.*, lib. xxx.c.20

İki mil daha ilerde kumtaşı tepelerinden bir sırh inerken Lycus'a doğru güneyden akan bir ırmağı geçtik; dört mil daha ilerde bodur çobanpüskülü ile kaplı ve sayısız vadilerle kesişmiş araya giren başka bir tepe sırh sonrası, soldaki derin bir vadiden hızla dökülen ikinci büyük bir nehri çaprazladık. Bu nehir Gök Pınar olarak anılıyor ve muhtemelen eski coğrafyacıların Cadmus'u. Kısa süre sonra, meyve ağaçları, karaağaç ve meşelerden oluşan çitlerle küçük çevirmelere bölünmüş, onlara bağlanmış zengin meyve salkımlarıyla dolu üzüm asmalı ve en keyif verici haliyle gölgelendirme yapan bağ ve bahçeler arasından kıvrılarak geniş ölçüde ekili olan Denizli ovasına girdik. Tarlalarda bilhassa mısır yetiştiriliyor; arazinin bütün olarak görünümü bereketli ve zaman zaman ağaçlar arasındaki ani bir boşluk veya viraj, Baba Dağın saban izli yamaçları ve uzaktaki zirvesinin resimsel görüntüsünü sunuyor; bol ağaçlı yamaçlarından çok sayıda ırmağın suyunu Denizli bahçelerini sulamak için gönderdiği eskilerin saygıdeğer Cadmus Dağı.

Başka yerlere göre daha az çarşı ve pazaryerleriyle ve karanlık ve loş duvarları içinde uyuyan biriyle zoraki karşılaşacağımız çok küçük bir kasaba; insanlar tepelere doğru epeyce mesafe uzayan bahçe ve yazlık evlerde yaşıyorlar. Yönlendirildiğimiz konak, şehirden yaklaşık 3 mil uzakta. Önceleri, yöre insanının yaz meskenleri ya da yayla olarak kullanılmış. Yaklaşık bir asır önce bir deprem, şehrin büyük bir kısmını yıkmış ve bunun üzerine hayatta kalanlar kendilerini daha güvende hissettikleri yaylalara taşınmış, o zamandan sonra da oturmaya devam ederek arada kalan arazileri bahçe ve evlerle donatmışlar. Nüfus şu anda 1200 Türk, 120 Yunan ve 35 Ermeni eviyle sınırlı; çoğu küçük Türk kasabalarında olduğu gibi deri tabaklama ve boyama, bu yerin temel meşguliyeti; kullanılan renkler bilhassa kırmızı ile sarı, insanlar koyun ve keçi derisinden bir maroken türü yapıyorlar. Keçi derisinden yapılanlar daha fazla rağbet görüyor.

10 Ekim, Pazartesi. -Laodikya ve Hierapolis'i ziyaret için tatar ve sürücümle birlikte bu sabah erkenden yola çıktık. Laodikya'nın şimdiki ismi Denizli'nin yaklaşık 5-6 mil kadar kuzeyinde kalan Eski Hisar; Hierapolis harabeleri doğu yoluyla yaklaşık 6 mil daha kuzeyde, Lycus vadisinin kuzey tarafında, Pamuk Kale'de, kalıyor. Bu yerlerin her ikisi de önceki gezginler tarafından ziyaret edilmiştir. Kalınlıkları az veya çok Smith, Pococke, Chandler, Cockerell, Arundel ve Leake tarafından tümüyle anlatılmıştır; önemsiz çok az ayrıntı gözlerinden kaçmıştır. Laodikya mevkiinin kasvetli ve kimse-siz görüntüsünü geçebilecek hiçbir şey yoktur; üzerinde durduğu arazi doğasının hiçbir dikkate şayan özelliği engebeli ve çorak tepelerinin donuk tekdüzeliğine ferahlık katmıyor ve birkaç istisna dışında gri ve geniş ölçüde saçılmış harabeleri, gezginin ilgisini çekebilecek herhangi bir mimari yapıya sahip değil. Buna rağmen, bir zamanların Laodikya'sını ve Hristiyanlığın ilk dönemleriyle nasıl bağlantılı olduğunu düşündüğümüzde -göze çarpan

loş perdeden akli çeken ve onu geçmişle gelecek üzerine düşünmeye yönelten derinlemesine düşünme- ilgisiz kalmak mümkün değil. Stadyumu, gymnasium'u ve yalnızca çakıl üzerine serilmiş olmasına rağmen birinin koltukları halen kusursuz biçimde gerçekten iyi korunmuş tiyatrolar dikkate değer. Tepenin doruğunda ilgi çeken başka binalar da mevcut. Doğuda, kapı girişi kalıntılarıyla eski duvar hattı fark ediliyor; ayrıca, şehrin içinde ve dışında çok sayıda sütun tabanı ve kaide harabeleriyle kuşanmış birer cadde bulunuyor. Duvarların yaklaşık 200 yarda dışında tepe yamacındaki yıkık harabelerin karmaşık kümelerine çıkıyor. Lycus'a doğru şehrin kuzeyinde birçok lahit bulunuyor. Kapakları, hepsinin yağmalanmasından bu yana uzun zaman geçmiş olmasından dolayı kısmen araziye gömülü biçimde lahitlerin yanında yatıyor.

İlgi çeken başka şeylerin arasında, güneye doğru alçak bir tepe zirvesi yakınından başlayıp küçük kare taşlardan kemerlerle tepe kenarına taşınan su kemeri kalıntıları vardı. Burada da suyun kalkerli madde ile birleşmiş olması yüksek ihtimal, zira kemerlerin bir kaç kalın bir kabuklaşmaya sahne olmuş. Bu tepeden çıkan su kemeri, şehre ulaşmadan önce bir vadinin karşısına geçmiş, ancak Romalıların geneldeki uygulaması gibi yüksek kemerlerle üzerinden taşınmak yerine, taş künklerle tepeden aşağıya aktarılmış; bunlardan bazıları da oldukça kabuklaşmış ve bazıları tamamen tıkanmış. Ovayı da aynı türde künklerle çaprazlamış; şehirdeki önceki seviyesine kadar tüm yolunu takip etme imkanı buldum. Bu halde, yakın künk ya da yeterince güçlü bir kanala hapsedildiğinde suyun seviyesini bulmasıyla alakalı hidrostatik ilkedin haberdar olduklarına dair kanıtımız bulunuyor. Kalan kemerlerin çok fazla kırılmadan bir tarafta bütünüyle durması nedeniyle, tepedeki su kemerinin bir depremle yıkılmış olduğu görüntüsü veriliyor. Şehre ulaştığı noktada, bazıları tamamen dolmuş kırmızı topraktan su boruları ve resmedilmeye değer biçimde kabuklaşmalarla kaplı koni biçiminde yüksek bir duvar bulunuyor; başka bir su kulesi olduğu gözükken şeyin kalıntıları çok uzakta değildi.

Sağlam korunmuş durumdaki stadyum şehrin güney ucuna yakın kalıyor. Neredeyse eksiksiz koltukları dar bir vadinin iki yanına düzenlenmiş. Bu vadiden bu amaçla faydalanılmış ve her iki ucunun kapatılmış olduğu görülüyor. Batıya doğru bir yeraltı geçidinin önemli kalıntıları var. Atlar ve iki tekerlekli savaş arabaları arenaya bu geçitten alınıyorlardı. Girişte uzun bir yazıt.³⁵⁰ Doğu ucuna yakın yerde kocaman bir bina kümesi yıkıntılarının planı belirgin biçimde görülebiliyor. Duvarlar halen daha epeyce yüksekliğini koruyor.

³⁵⁰ Kitabe, No. 207

Tarihi şehrin bütün alam, harabe binalarla kaplı ve bazı tapınak yerlerini ayırt edebiliyorum. Sütun tabanları hala yerinde duruyor. Strabon, daha öncesinde önemsiz bir yer olmasına rağmen hemen kendisinden önce önem kazanmış olduğunu söylüyor; bu yüzden, harabeler, Yunanların muazzam sağlamlığı ve sertliğinden ziyade Roma aşırı cilası ve lüksü damgasını taşıyor. Yerin ünlü olmasını toprağın verimliliğine ve bazı sakinlerin varlıklı oluşuna bağlıyor: bu varlıkların arasında, şehri çok sayıda güzel binayla süslemiş Hiero, ölümünde 2 binden fazla hünerini miras bırakmıştır. Apa- mea, Colossae ve Hierapolis ile birlikte Laodikya, Hierocles tarafından Frigya Pacatiana şehirleri arasında gösterilmiştir. Ama özellikle, St. John Keşfi içinde olan gizemli kehanetlerin, başlarına ya da piskoposlarına ithaf edilmiş Küçük Asya Yedi kilisesinden biri olarak dikkat çekmektedir. Zaman zaman Bizanslı yazarlar tarafından da konusu geçmiştir; Nicetas Chonae, İmparator Manuel Comnenus'un Colossae ve Apamea'ya giderken buradan geçtiğini belirtir.

Bu harabelerden ayrılarak Lycus vadisine indik. Eski bir köprü harabeleri altında güneyden gelen bir ırmağı geçtikten sonra Laodikya ile Hierapolis arasına giren alüvyon ovayı geçmek için kuzeye döndük. Ovanın ortasından akıp giden Lycus ya da Thcoruk Suyuna varmadan kısa süre önce, yol kenarına yakın yarısı kötü durumda şimdiye kadar gördüğüm en devasa çınar ağaçlarından birini geçtik. Ancak, nispeten yarık olduğu için çap ölçümünün boyutu hakkında doğru fikir vermeyeceği belliydi. Aynı ağaç olduğunu iddia etmeyi düşünmemekle birlikte müstesna bir durumdan bahsedilebilir; Herodotus, Cyrus'un da Colossae'den Sardis'e yürüyüşünde ki bu yönde olma ihtimali oldukça yüksek, muhteşem bir çınar ağacıyla karşılaştığım ve bakımını ölümsüz muhafızlarından birine emanet ettiğini anlatır.³⁵¹

Çamurlu Tchoruk Suyu geçtikten sonra Hierapolis mevki daha dikkat çekici ve kapalı falezlerinin kar beyazlığı daha fark edilir hale geldi. Bu çökelti, her biri farklı bir kabuklaşma çizgisi bırakmış altı değişik çağlayanı belirgin biçimde görebildiğim uçurumun dikey yüzü üzerinden dökülen, şehrin içindeki kaplıcalardan gelen akıntılarla şekillenmiş. Nehir ile Hierapolis arasında kalan alçak arazilerde çok sayıda pamuk tarlası bulunuyor: beyaz tohum zarfları henüz açmaya başlıyordu; uzun ince gövdeleri ve zarif yapraklarının hoş giden zengin bir görüntüsü vardı.

Taşlaşan ırmağın çökeltisiyle oluşmuş doğal bir taş yol, uçurumun eteğinde duran sefil bir köye çıktı; tümüyle katı bir kabuktan meydana gelen bu uçurum üzerinde tarihi şehrin kurulmuş olduğu bir taraçayı destekliyordu; ne daha saf ne de daha hakim bir konum hayal edilemezdi.

Js1 Lib.vii.c.31

Beyaz toprak parçaları, ırmağın, sarkan çökelti yığınlarının devasa payandalar gibi uçuruma karşı uzandığı yakın zamana ait yataklarını işaretliyordu; ova içine çok sayıda doğal oluklar uzanıyor, bunlar birbirleriyle kesişiyor, tabanı genişliğinde sert taş duvarlar oluşturuyor ve çukur yerleri kuşahyor; bunlar kademeli olarak içlerinde toplanan su tortusuyla doluyor. Doğuya doğru kayalık patikadan uçuruma çıkarken kalkerli akınhyla oluşmuş ve sürekli ilerleyen çökeltisiyle altındaki dar vadinin üzerinden uzanan tuhaf bir köprü geçtik. Tabanında akan su ise yatağını temiz tutmuş ve çökeltiyi bir kemer şekline indirgemiş; benzer bir köprü, Auvergne'de, Clermont civarında kalkerli maddeyle yüklenmiş bir suyla şekillenmiş.

Aşağıdan bakıldığında bu kapalı falez görüntüsü ne kadar tuhaf idiyse yoldan aşağıya bakhgımızda da kesinlikle o kadar ilginçti ve yapı ayrınhları çok daha belirgin hale geldi. Yüzeyinde bulunan dalgalı ve engebeli sert madde hatları, büyük bir nehir aniden yatağında yakalanmış ve taşla dönüşmüş gibi görünüyordu. Ne var ki, bu hatlar herhangi ikisi tam olarak aynı seviyede olmayan yaklaşık iki feet çapında dairesel basamaklar ya da sayısız küçük havzalarla oluşuyor. Her bir basamağın kenarı etrafında küçük bir çıkıntı ya da çevirme vardır ve su havuzunu içinde barındırır. Bu dikkat çekici görüntüsünün yanında, sarkıta benzer hoş çökelti, ana çağlayanla oluşmuş her bir havuzun dudağından sarkıyor ve sertleşmiş maddeyle üstlenilen çok sayıda tuhaf ve harikulade şekillerle etkisine katkıda bulunuyor.

Ana çağlayanın uçurumdan döküldüğü teras noktasındaki Palaestra veya gymnasion harabelerinin azametinden oldukça etkilendim. Tüm şehir alanı, Laodikya'dakilerden daha tesirli karakterde ve şekilde harabelerle kaplı -aslında, saray ve tapınaklardan harabe bir şehir olarak anılabilir. Konumunun müstesna güzelliğiyle de verdiği izlenim büyük ölçüde arıyor. Üzerinde durduğu, güneydoğudan kuzeybatıya uzanan geniş teras, kuzeydoğusunda yüksek sıradağlarla sınırlanırken bah ve güneye doğru bereketli engin ovalar ve zengin otlaklar üzerinden güney-güneybahdaki Cadmus alanına kadar kesintisiz göz gezdirebiliyorsunuz.

Bu harabeler özellikle Smith, Pococke, Chandler ve Cockerell olmak üzere daha önceki gezginler tarafından ziyaret edilmiş ve kısmen tanımlanmışır. Cockerell, şimdi kalkerli çökeltiyle kısmen dolu olan gymnasion'un temel planını sunmuştu. Dindar bir nüfusun bakımıyla arhk uygun sahalar- da ve kanallarda muhafaza edilmeyen pınarlar asırlardır serbest bir şekilde akmış, sularını taraça ve harabeler üzerine yaymış ve bu şekilde onları tam bir seviyeye indirgemiş. Kaplıca, gymnasion üzerinde derin bir havzadan doğuyor. Dibinde, ilk döküldükleri zamanki kadar kusursuz biçimde hoş görünümlü yivli sütunlardan bir sayvan izlerini görebiliyorum. Muhtemelen bir zamanlar kutsal çeşmenin etrafını çevreliyorlardı ve şimdi su perisi ha-

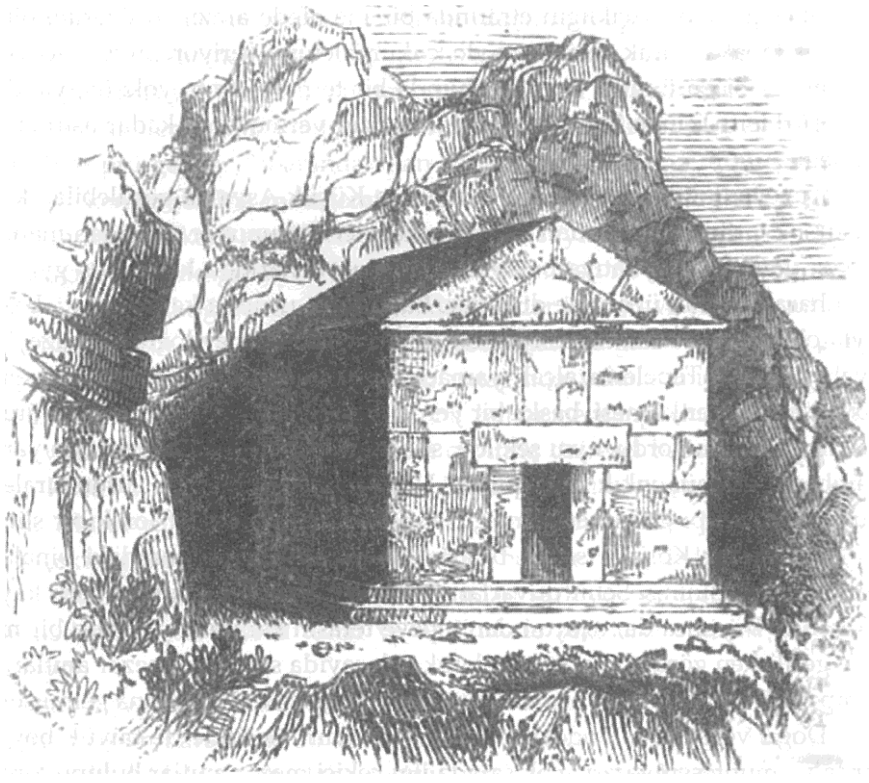
rabeleri gibi görünüyorlar. Bazıları hafifçe kabuk bağlamış sütun baştabanları ve frizlerin büyük parçaları da orada yatıyor. Diğer yerlerde ise havuzun ortasından kireçli kalıp mantarları yükseliyor ve şüphesiz başka değerli kalıntıları gizliyor. Açıklığın etrafında bir mesafede arazi, su üzerine oluşmuş tek tabaka olarak görünmesiyle, çukur izlenimi veriyor. Suyun sıcaklığı 100 fahr. gibi görünüyor ancak yanımda bir termometrem yok: öte yandan bazı Türklerin içinde banyo yapmalarına izin vermeyecek kadar aşırı sıcak da değil.

Kuzeye doğru tepelerin bir oyuğunda Küçük Asya'da görülebilecek en kusursuz tarihi tiyatrolardan birinin harabeleri bulunuyor. Buradan manzara çok geniş. Güneybatıya bakıyor ve terasın kenarında kurulmuş gymnasium harabelerinin üzerinde duruyor. Bu, her iki ucunda kalkerli su tabakasıyla oluşmuş çıkıntılı kütesiyle, bir mil yukarıda güneydoğudan kuzeybatıya yayılıyor. Tepelerin alçak yamaçları gibi harabelerle kaplı. Bir yerde büyük bir kemer kümesi, başka bir yerde sütunları hala ayakta duran sütunlar dizisi bulunuyordu; aynı şekilde, sütunları ve kocaman kapılarıyla yarısı harabeye dönmüş yıkık bir tapınak. Hangi yöne bakarsanız sütun sıraları, duvarlar ve kapı girişi kenarları göze çarpıyor; ancak, hafif İonik bir sütun ya da zarif bir Korinth sütun başlığıyla ferahlatılmış durumdaki binalara ağır bir koku sinmiş. Şehir duvarları, Helenistik yapıda oldukları sarp kayalık kenarı boyunca da, uçurumdan tepeye terasın karşısına da uzun bir mesafe gerilirken görülebilir; genel olarak çok sayıda sütun ve mezar anıtlarına sahip daha önceki büyük yapılardan kalan parçalardan meydana gelmişler.

Doğu ve güney yöndeki şehir duvarlarının ötesinde de büyük boyutlarda ve muhteşem tarzda çok sayıda ilgi çekici mezar anıtlar bulunuyordu. Aşağıdaki taslak, kayalar arasına inşa edilmiş ve iri taş bloklarıyla şekillendirilmiş mezarlardan birini gösteriyor.

Şehre döndükten sonra birkaç saatimi de Hierapolis'in diğer yadigarlarını incelemekle geçirip, kemer yapısı tam olarak emsal teşkil eden ve Süleymanlı'daki Blaundus girişine yakın benzerlikteki güneydoğu kapısını kullanarak şehirden ayrıldım. Burada da çok sayıda lahit ve mezar bulunuyordu. Harika güzellikteki bir tanesi, sütunlar arasındaki kayaya oyulmuş taştan kafesle dört direkli bir tapınağın cephesine dayanan kayaya karşı yerleştirilmiş. Ovaya ulaşmamızla birlikte, solumuzdaki kum ve çakıl tepeleri eteği boyunca Honaz'a doğru güneydoğu istikametinde birkaç mil yol aldık. Hedefim, elimden gelirse şayet, Colossae'nin aşağısında Lycus'un yeraltına kaybolduğu bir yer olup olmadığını tespit etmekte. Hala ovanın 7-8 mil diğer tarafında olduğumuzdan, Honaz'a yaklaştığımızda, Cadmus Dağından gelen iki değişik nehir sayesinde karşı tepelerdeki farklı arazi görünümü oldukça dikkatimizi çekti -biri Pınarbaşı'nın kaynağı, Honaz bağ ve bahçeleri içinden akarak dokunduğu her şeyi döllendiriyor ve en bereketli

bitki örtüsünü üretiyor, diğeri ise yaklaştığı her şeyi taşlı örtüsü içine alıyor ve verimsiz kayalıktan başka bir şey üretmiyor.

Resim 15
(Hiearopolis'de mezar)

Alınlık dışındaki yükseklik yaklaşık on feet ve çatı, her iki yanda iki uzun blokla şekillenmiş. Aslında, taşın küçük bina ya da mozole gibi aynı tarzda fakat içinde muhtemelen ölülerin küllerini içine koymak için kap ya da vazo amaçlı taş rafları gibi ayrıntılarda değişken duruyorlar. Çok azında yazıtlar var fakat kopyalanamayacak kadar bozulmuş.

Teras boyunca ilerlerken hala yerinde duran sütun temelleri ile 200 adım uzunluğunda muhteşem Dorik sayvanı, zafer takı aracılığıyla her iki yanında yuvarlak kuleli iki geçiş yolundan oluşan kuzeybatı girişini birbiri-ne bağlıyor. Onun ötesinde yine kuzeybatı yönünde 80 adım uzunluğunda Roma'daki Constantine Basilica'sında olduğu gibi iri duvarlı ve açık kemerli büyük bir bina daha var. Duvarların bazıları hafif dikeylikten uzak ancak bu geniş büyük yapının etkisi çok çarpıcıydı. Manzaraya hakim tarafta çatıyı destekleyen üç payanda haricinde bina açık bırakılmış. Bunun da ötesinde

şehrin ana nekropolis'i vardı. İçindekiler yağmalanmış olmasına rağmen sayısız sağlam mezar ve mozoleler hala kusursuz görünüyor: ve geçmişe ait bu anıtların çoğunda sergilenen yapı çeşitliliği, basitliği ve kokusuna hayran kalmaktan kendimi alamıyorum.

Güneydoğu istikametinde yaklaşık sekiz mil boyunca tepelerin eteğinden ilerleyerek, yavan alçak tepeler arasından, doğudan gelen Lycus'a ulaştık; kalkerli çökelti halindeki kayalık kanyondan ortaya çıktığı yerin hemen aşağısında tahta bir köprüyle nehri geçtikten sonra Ak Su değirmenlerinden bir millik mesafesi içinde sol yakasından bir süre yukarı doğru ilerledik. Bu yerin üstündeki bazı Yörükler, nehir yatağının hiçbir yerde yeraltına düşmediği konusunda beni ikna etmeye çalıştı ve karanlık basmak üzere olduğundan araştırmamı bırakmak ve acele ile 9-10 mil uzaktaki Denizli'ye dönmek zorunda kaldım. Yine de buranın Lycus olduğu ve içinden aktığı kanyonun eski bir dönemde taşlaşan akıntıların çöktilleriyle gizlenmiş olduğu konusunda kuşku duyulamaz. Bu fikir, Colossae değirmenlerinin altındaki Tchoruk nehrinin bir zamanlar üstü kapalı olduğu rivayetini aktaran Denizlili bir Ermeni tarafından teyit edildi.

Denizli'ye dönerken, Gök Pınar Suyunun Lycus ile bağlandığı yerde dar bir köprüyle geçtik ve Akhan adında harabe bir hanı görmek için mola verdik. Karanlık basmıştı ancak, duvarları altında kamplarını kurmuş bazı deve sürücülerinin çam meşaleleri ve ateşleri ile aydınlanan özenli ve süslü Arap mimarisi faydalı görünüyordu. Nehri tekrar geçtikten sonra Denizli ana yolunu ararken, tatarın atıyla birlikte geri geri giderken bir süre sırt üstü yattığı derin bir hendeğe düşmesi sonucu geciktik. At neredeyse boğuluyordu. Benim binek atım da arkadaşına yardım etmeye çalışırken karanlıkta kaybolunca, arkadaşımın peşinden bir nehri yürüyerek geçmek zorunda kaldım. Daha sonra, Sultan Emir Çayı olarak da anılan Gök Pınar Suyu vadisini bir süre tırmandık, taş köprüyle sol yakasına geçerek nehir ve tepeler arasından yanal bir vadiye varana dek dar bir patikadan ilerledik ve Denizli'ye kadar küçük bir ırmağın kıyılarını takip ettik.

Ertesi gün, 11 Ekim'de, tatarın dün geceki macerasından epeyce hasar görmüş semer ve yüklüklerini ayarlaması için orada kalmak mecburiyetinde kaldık. Günün büyük bölümünü günlüğümü yazarak ve sikke arayarak geçirdim; özellikle bu şehre ait çok sayıda sikke, Laodikya harabeleri arasında bulunur; ele geçirdiklerimin çoğu bağımsız ve küçük boyutlardaydı.

30. Bölüm

Denizli'den Ayrılış - Saray Köy - Kaş Yenici, eski dilde Tripolis - Hamamlar - Carura - Kuyuca - Antik Menderes - Nazilli Pazarı - Mastaura - Büyük Nazilli - Aydın Güzel Hisar Yolu - Yakup Paşa - Monopoly (Tekelcilik) - Tire'de Hastalık - Lethaeus Nehri - Dağ Geçişi - Aiasaluck - Cayster - Phryrites - Metropolis Ovası - Fortona - Trianda - Sedi Köyü - Smyrna'ya Varış.

12 Ekim, Çarşamba. - Denizli'den Sarayköy'e dört saat. Laodikya mevkiini tekrar ziyaret etmek istememiz nedeniyle yüklerimizi tatar eşliğinde Sarayköy'e giden direk yoldan gönderdim gymnasium ve diğer binaların ölçümlelerini gerçekleştirmede yardımcı olması için Giuseppe'yi de yanıma aldım. Şehrin batı yakası derin bir vadiyle sınırlandırılıyor. İçinden, eskilerin Caprus veya Asopus'u olan bir ırmak akıyor. Harabelerin arasında çok sayıda Lacertus Crocodilus örneklerine rastladım. Bazıları 18-20 inç uzunluğunda. Kahverengi ölçekleri son derece pürüzlü ve sert şişlik sırası arkadaki sırt boyunca uzanıyor; ölçekleri o kadar sert ve çıkıntılı ki bir kere deliğe girdiler mi onları geri çekmek imkansız.

Laodikya'dan 5 mil kadar kuzeybatıda alçak bir tepenin sırtları üzerinden ilerledikten sonra geniş Lycus ve Maeander ovalarına indik ve Laodikya'dan üç saat içinde Sarayköy'e vardık. Evlerinin önünde oturan Türklerin tohumları ve kabuklarını ayırmakla meşgul oldukları pamuğun kalitesi ve niceliği ile ünlenmiş bir obanın merkezinde uzanıyor.³⁵² Köy, Maeander'ın bir buçuk mil güneyinde kalıyor. 300'e yakın ev bulunuyor ve çoğu Türk. Tatarın yalvarması sonucunda akşamleyin birkaç dansçı çocuk yollattım. Genelde Aydın Güzel Hisar'dan geliyorlar ve tam yetişmiş erkek görünümünde omuzlarıyla hiç de uymayan bir terimle, 'Küçük' olarak anılıyorlar. Dansları iyi değildi ama yaşlı Türkler performanstan memnundu. Özellikle vücudun sert kıvrılmalarından meydana gelen bir danstı. En azından zorluk

³⁵² Kabuklu ham pamuğun fiyatı oke başına 2 ile 3 kuruş, ya da lb. başına 2.1/2 d. arasında değişiyor; kabuktan arındırıldığında fiyat 5 ile 8 arasında, kalitesine göre değişiklik gösteriyor. Hasat alındıktan sonra bitkiler sökülüyor ve hayvanlara yem olarak veriliyor.

derecesi yüksekti. Uzun elbiseleri ve tunik, büyük ölçüde kadınımsı hava veriyordu.

13 Ekim, Perşembe. -Meridyen gözlemle konumlarını tespit etmek amacıyla Tripolis harabelerini görmek üzere erkenden yola çıktım. Maeander'ın derin vadiden çıkıp içinden kesintisiz biçimde denize aktığı geniş ovalara girdiği yere yakın bir noktada, Sarayköy'ün altı yedi mil kuzey-kuzeydoğusunda, Kaş Yenice köyünün yakınında bulunuyordu. Sarayköy'ün yarım saat kuzeyinde, ovanın alüvyon toprağı içinden derin bir kanala yavaşça dökülen çamurlu ve kıvrımlı bir nehrin karşısına geçtik. Balıkla dolu olduğu söylendi. Köprü dar ve tehlikeliydi. İnce kalaslar oldukça seyrek uzatılmıştı ve aralarındaki boşluklar nedeniyle yürüyerek geçmemiz tavsiye edilmişti. Batıdan ovaya doğru uzanan uzun bir tepe silsilesinden geçmemek için yönümüzü burada doğuya çevirdik; ardından hemen hemen tam kuzey istikametinde, 38° 1'K. Enleminde bulunan Tripolis'e varana kadar 3-4 mil yol aldık. Harabeler önemsiz duruyor. Kaş Yenice'nin yaklaşık bir mil kuzeyinde ovanın kuzey sınırlarına yakın yatay bir tepenin eteğini işgal ediyor. En önemli kalıntıları, şehir duvarı kısımları, bir tiyatro, görünüşte gymnasion gibi duran güneybatı köşesindeki büyük bir bina ve tiyatronun yanında üç küçük penceresi olan başka bir bina duvarları. Batı-güneybatı yönüne bakan tiyatro binası çok büyük görünüyor; şimdi scena ve proscenium ile birlikte tam bir harabe; ancak temel kısımları yerinde duruyor. Sağ kanadındaki skalanın 8-10 basamağı gibi küçük koltuk bölmeleri de ayırt edilebiliyor. Sol kanadında vomitoria ve kemerli geçit kalıntıları da mevcut. Bir tanesi tepe doruğundan diazomaya çıkıyor. Şehrin doğusundaki bir vadiye etrafında parçalanmış kapaklarıyla birkaç lahit ve beyaz kaya içine oyulmuş çok sayıda mezar odası bulunuyor.

Maeander vadisini çıkarken bir ılıca ve hamamı ziyaret ettim. İçinde bulunduğu bina, görünüşe bakılırsa Türk yapımı. Suyu son derece sıcak ve çökeltisiyle ortasında bir tür mantar fonu şeklini almış baloncuklar çıkıyor. Su, oradan Maeander'e kaçıyor. Ancak aradaki arazide tarımsal faaliyetlerde bulunan köylüler, kalitesini pek de onaylıyor görünmüyorlar. Öyle ki, tarlalarının üzerinden temiz bir şekilde Maeander'e akması için tahtadan bir kanal yapmışlar. Araştırmamı tamamlayarak, Maeander vadisini girdiğimden beri süregelen bunalıcı sıcaklığın da etkisiyle Sarayköy'e döndüm. Gölge-lik bir verandada bile sıcaklık saat akşam dörtte 81 fhr. dereceyi gösteriyordu.

14 Ekim, Cuma. -Sarayköy'den Kuyuca'ya Maeander vadisinden sekiz saat. Atlarıyla tatmin olmayan tatar, yeminli ve değerlerine karşı olan Menzilcinin bize eşlik etmesi konusunda ısrarcı davrandı. Yaklaşık iki mil kuzeybatı yönünde Maeander kıyılarına vardık ve karşıya geçtikten sonra sağımızdaki çorak tepelerin eteğinden bir süre ilerledik. Tatar'ın tahminleri

burada haklı çıktı. Yük atları, yüklerin altında iki büküm olmuşlardı. Bu duruma çok öfkelenen Hafız; cılız, zayıf mahluk, zavallı Menzilcinin üzerine yürüyerek kamçısının bütün ağırlığını omuzlarına yükledi. Bu saldırısı esnasında tabancalarından biri yere düştü. Hemen yerden aldı, tetiğe bastı ve bahtsız adamın kafasına dayadı. Öfkesi o kadar büyüdü ki adamlarından biri engel olmasaydı muhtemelen öldürmüş olacaktı.

Sarayköy'ün 10 mil aşağısında vadi çok daha dar; Maeander, çiçek açmış kara ayit ile kaplı ve tarım uygulanmamış verimsiz kum tepeleri arasından akıyor. Bu dar geçit büyük bir mesken yeri; Zeybek ve deve sürücülerıyla dolu lokantada bir süre mola verdik. Orayı geçtikten sonra vadi birden genişledi, arazi değişik bir yapıya büründü, tepe etekleri boyunca bol miktarda üzüm ve incir bağları ortaya çıktı. Ancak, geçen kışın don olaylarından dolayı epeyce zarar görmüştü. Ağaçların çoğu ölmüş ve bu yıl çok az ya da hiç ürün beklenmemişti. Geçit, muhtemelen Frigya ve Karia sınırını oluşturuyordu. Karia sınırlarını gösterir nitelikte ve belki de *xaqww ovqoç* (Karia sınırları) kelimelerinden türemiş Maeander kıyılarındaki Carura mevkiî yakınlarında olmalıydı. Burada, Zeybeklerin kendi bölgelerine girmiş bulunduk. Ta Aydın'a kadar muhafız evleri ve kahvehanelere yerleşmişlerdi. Her bir postanın başına da gezginlerin korunması amacıyla 5-6 silahlı adam konuşlandırılmıştı. Hırsız yakalayanlar olarak da, duruma göre hırsızlık yapanlar olarak da rol alabileceklerine inanıyorum. En azından civardaki Yunanlılar, geçmişteki büyük kötülüklerini hatırladıklarından isimleri anarken bile titriyorlar. Yakın geçmişte kontrol altına alınmışlar ama şimdiye kadar gördüğüm en gözü-pek, en yırtıcı ve en küstah insan gurubu görüntüsüne sahipler. Gösterişli olduğu kadar eşsiz de olan kıyafetleri sadece gençler tarafından giyiliyorken, yaşlılar kendilerini sade Türk köylüsü elbisesiyle tatmin ediyorlar. Kafalarının üzerinde püsküllü, saçaklı ve katlamalarıyla kule gibi ve yüzlerinden sarkan yüksek sarıkları çok kasıtlı bir görünüme sahip; kalabalık tabanca, hançer ve yatağanları, nakışlı yelek ve kuşaklarını süsleyip belirginleştirirken, arka tarafta bol katlamalı dar beyaz pantolonları Türk adap kurallarının kabul edilen tüm biçimlerine zıt olarak aktif ve adaleli bir bacak görüntüsü veriyordu.

Yol bir müddet çok taşlıydı. Dilüvyum molozla kaplı ova, diken ve kara ayitten başka bir şey üretmiyordu. Maeander'in güney tarafından dik ve neredeyse çorak tepeler hemen suyun dibinden yükseliyordu. Bu durumda, eski Ephesus-Colossae yolu, Antioch'dan sonra nehrin sağ ya da kuzey kenarından geçiyor olmalıydı. Öte yandan, dağlar kademeli olarak geri çekiliyor ve nehir zengin alüvyon bir ovoiden akıyordu. Lokantanın 6 mil aşağısında, birkaç yıl önce bu araziye yığılan ova soyguncuları tarafından kazıklanmış bazı Zeybek mezarları yanından geçtik.

Kuyuca'ya yaklaşırken tarımsal alan hızla arttı. İncir bağları boldu. Ovanın daha aşağı kısımlarındaki arazi parçaları bol miktarda pamuk ve mısırla kaplıydı. Akşam 4'te, bin evi içinde barındıran Kuyuca köyüne vardı; Sardis ovasında Tmolus Dağı'nın_ kuzey eteğinden uzananlara benzer şekilde muazzam Messogis dağlarının tabanını örten engebeli kum tepeleri eteğinde kuruluydu. Her iki örnek de aynı şekilde yağmur ve hava etkileri sonucunda çok sayıda ilginç sivri tepe ve minare ve ufalanmış harabeler şekline aşınmışlardı. Doğu yönünde derin ve dar bir boğazdan çıkan küçük bir ırmak köyün aşağı kısmını aprazlıyor. Köy, 3-4 yıl öncesine kadar sadece, 2-3 mil uzaklıktaki Maeander suyundan ihtiyaını karşılıyordu. Kara Osmanoğlu'nun reisi, Aydın'ın Yakup Paşası boru ve su yolu inşası için bin kese ya da 5 bin 1. vermiş. şimdi Kuyuca'ya dağlardan mükemmel su geliyor. Ağa beni kendi konağına yerleştirdi. Haremi de boş olduğundan gece için bana ayırdı. Bir Türk evinin bu kısmını meşgul etmem de ilginçti. şimdiye kadar gördüklerimizden daha تنها ve özeldi. Daha büyüğüne açılan ayrı bir avlusu vardı; açık bir galeri ya da veranda yerine iki ana bölmeyle bağlanlılı büyük sofalı büyük bir bekleme odası fark ettim; benim bulundğum odaya açılan özel bir de banyo vardı. Odayı çevreleyen ve onlar olmadan görmeyi de görülmeyi imkansız kılan sıkı örülü pencereleer de, yeterli biçimde, duvarları içine kapatılmış mahkum sınıfına işaret ediyordu.

15 Ekim, Cumartesi. -Ghera yoluyla birlikte eski Aphrodisias'ın hakim olduğu zengin Kara Su vadisi ağzı yanında, Kuyuca'nın güneydoğusunda beşinci altıncı milleri arasında, ovanın güney tarafında bulunan harabelerini görmek için erkenden yola ıktım. Mısır ve pamuk tarlaları arasında kıvrıldıktan sonra, burada yaklaşık 100 feet genişliğinde olan Maeander'in çamurlu kıyılarına ulaştık. Zaman kaybetmeden üçgen şeklinde eski bir tekneyle karşıya geirildik. Geçiş hakları, st otoritenin temsilcisi olarak Aydın Paşasına ait ancak yıllık 3.1/2 kese karşılığında ki bu da 1750 kuruş veya 17 1. 10 s. ediyor ve bir köylüye bırakılıyor. Nehri geçtikten sonra yol, zaman zaman ağaçlık ve ormanla kesilmiş bataklık otlaklardan sürüyor. Sığır ve at sürüleri burada otluyor, henüz yeni gelmiş Yrkler çadırlarını kuruyor ve kendilerine yer ediniyorlardı. Tepelere ulaşmadan önce, aynı vadiden inerek saz, ılgın ve taze ınar ağaçlarından bir orman altı içinden akan, görünüşe göre Kara Suyun bir kolu olan Yenice Suyun karşısına geçtik. Maeandrum Antik kenti kalıntıları çok da ziyarette değecek nitelikte değil ama konumu tatmin edici ve verimli Maeander ovası üzerinden sahip olunan manzaralar ve ormanlık Kara su vadisi son derece dikkat çekici. Tarzı barbarca ve kaba olan, büyük bir kısmı çimentolu gevşek molozdan oluşan ve gerçek anlamda Helenistik özelliği olmayan bir i kalenin ve akropolis'in iri duvarlarından meydana geliyor; lakin aynı tarzda inşa edilmiş olması, bir stadyumun var olması, ilk çağlara ait olduğunun bir göstergesi. Akropolis'in doğu tarafında

çeşitli bina temelleri, mahzen ve kemerlerin çok sayıda kalıntıları bulunuyor. Diğer yandan, batı-kuzeybatı yönünden doğu-güneydoğu yönüne uzanan stadyum, tepe eteğinin bir mil daha ilerisine gidiyor. Güney tarafı doğal bir tepe yamacıya şekilleniyor. Koltuklar sade bir şekilde yerleştirilmiş. Kuzey kısmı ise, içe eğimli tonozlu kemerlerle desteklenmiş ve hala kusursuz duran duvar temelleri üzerine yükseltilmiş. Biraz araştırma yapmamın neticesinde kuzeye bakan yamaçta bir çukur buldum. Her ne kadar duvar kalıntıları bulunmasa da küçük ebatlarda tarihi bir tiyatroyu temsil ettiği açıktı. Skene ve proskenium bölümü yüksek çim tümseği ile iyi şekilde tanımlanıyordu. Zamanında meridyen gözlemimi alabilmem için, hızlı bir dönüşle Kuyuca'ya geldim. Yük atlarım hazırlanırken hem medeni hem de zeki, misafirperver ev sahibi Ağaya ziyaret gerçekleştirdim.

Öğlen, sadece iki saatlik mesafedeki Nazeli'ye geçtim. Sıcaklık en bunaltıcı halde seyrediyordu. Vadiden denize indikçe her günümüz daha da katlanılmaz hale geliyordu. Genelde taşlı olan yol, sağdaki engebeli tepele- rin eteklerinden ilerliyorken soldaki ova bir hayli ekili duruyordu. Attığımız her adımda incir ve zeytin ağacı çoğalıyordu. İncirin parlak yeşil tonu, zeytin ve meşenin daha loş tonuna oldukça tezat oluşturuyordu. Yolun değişik noktalarında, ırmakları tamamen bitirmiş uzun bir kuraklık döneminden sonra hayvanların su ihtiyacını karşılayacak tek vasıta olan derin membalar geçtik. Üzüm bağları da oldukça yoğundu. Aşağı ya da Büyük Nazeli olarak anılan Ağanın konutu ve ana şehrin yaklaşık bir mil kuzeyindeki Yukarı Nazeli ya da Nazeli Pazarı'na yaklaştıkça tüm arazi, zengin bir elbise giymiş görüntüsü veriyordu. Aşağı Nazeli tamamen Türklerden meydana gelirken, düzenli ve bağımsız 50 kadar Yunan evinden oluşan yukarı Nazeli tüm pa- muk yetiştiricilerinin ve bölge tüccarlarının ana buluşma noktası büyük çarşıyı içinde barındırıyordu. Çevrenin sabit ürünlerinden biri de Avrupa pazarının ihtiyacını karşılamak üzere Smyrna'ya gönderilen incirdi. Burası, vadinin üst kısmı kadar geçen kışın don olaylarından etkilenmemişti. Sonu- cunda, normal fiyatı 50 ile 60 kuruş arasında değişen ama şu an kantarı (cwt) 200 ile 250 kuruşa satılan az miktarda ürün elde edilmişti. Ev sahibim, Ay- dın Paşasının Yunanlı bankacısı ya da Sarrafi idi. Kendisi ve İtalyancayı akıcı konuşan ve İon güzelliğinin tam bir örneği olan kızıyla çok keyifli bir akşam geçirdim.

Çok fazla ünü olmayan ama günümüze kadar gelen sikkeleri ve ola- ğandışı bir mağaraya yakınlığıyla ilgi çeken Mastaura, eski coğrafyacılardan tarafından³⁵³ Tralles ve Tripolis arasına konulmuş Karia şehirlerinden biriy- di. Araştırmalarım sonucunda aldığım bilgiye göre, kuzeydoğu istikametinde 5 millik bir mesafede, yakınında bazı kalıntıların var olduğu rivayet edi-

353 Strabon, lib. xii.

Pliny, H.N. lib.v.29 Hierocles, p.659.

len Mastaura adında bir köy vardı.³⁵⁴ Biraz tereddüdün ardından, sonbahar yağmurları başlamadan Smyrna'ya varmak için aceleci olmama rağmen ertesi sabah ziyaret etmeye karar verdim.

16 Ekim, Pazar. -Nazeli'den ayrılarak iki mil tam doğuya, bir lokantaya doğru, menzile komuta eden Zeybekten bir rehber edinmek üzere geldiğimiz yolu takip ettik; Zeybek aktifliği ve dinamizmini yansıtan iyi bir adamı alarak kuru bir sel yatağından yukarı doğru kuzey yönünde yol aldık ve çok geçmeden 15-20 evi bulunan, Messogis Dağı tabanını etekleyen kum tepeleri arasında dar bir dere yatağına ve bir zamanlar bölgenin ünlü reisi olan Halil Bey konağı harabelerinin yanına kurulmuş modern Mastaura köyüne vardık. Köyün bir mil yukarısında, en yeşil haldeki meşe ve zeytin ağaçlarının en bereketli yeşilliği arasına gömülmüş bazı eski duvar ve tonozlu temellere ulaştık. Burada attan indim ve kemer altından geçince kendimi ağaçların aşırı büyümüş olduğu ve büyüklüğü 100 feet çapından daha fazla olmayan dairesel bir çevirmede buldum. Muhtemelen bir tiyatro ya da amfi tiyatroydu. Yakında başka kemer ve temellerde bulunuyordu ve dere yatağının doğusuna doğru kemerli ve Helenistik bloklarla sağlam inşa edilmiş bir mahzen, çökmüş toprağın altında neredeyse gömülmüş, çalılık ve böğürtlen dikenleriyle gizlenmişti. Görülebilen tek aralıktan içeri sürünerek girdim. Sarkık yüksek sırtın zirvesinde, tek girişi çobanpüskülü çalılıkları ve diğer orman altı çalılıkları arasındaki zahmetli tırmanışla mümkün olan aşağıdakilerle aynı karakter ve tarzda yapılmış ve görünüşe göre Akropolis mevkiini gösteren birkaç duvar kalıntısı daha vardı. Bu harabelerin inşaat tarzı Maeandrum antik kentindekilerle aynıydı. Stadyum kalıntıları olmasaydı Bizans dönemine ait olduklarını düşünürdüm.

Dere yatağı kuruydu fakat harabelerin yukarısındaki bir tepe yarığında az olmasına rağmen güzel soğuk bir su kaynağı bulduk. Bu akıntının Steph Byzant.'a göre Mastaura'nın suyunu temin eden Chrysorrhoas'ın kaynağı olma ihtimali yüksek. Buradan, ağaçlı kum tepeleri arasından daha kısa bir yolla Nazeli'ye döndük. Aydın'a bugün geçmek için çok geç olduğunu düşünerek akşam vakitlerini çarşı ve aşağı şehri gezerek geçirdim. Her iki yerde birer yazıt buldum.³⁵⁵ Şehir yaklaşık bin Türk evinden oluşuyor ve temiz ve keyifli bir yer ve bir cami avlusunda yivli sütunlardan bazı iyi parçalar gördüm. Yunan ev sahibimle caddeleri dolaşırken, çevre maliklerinden birinin oğlu, 6 yaşındaki Müslüman bir çocuğa eşlik eden silahlı Zeybek ve müzisyenlerden uzun bir konvoyun öncülük ettiği bir Türk kafilisiyle karşılaştık. Çocuk, iki adamın sürdüğü atın süslü eyeri üstünde, sünnet olduğu camiden dönüyordu. Camilerden birinin avlusuna girdiğimde, önünde ki-

³⁵⁴ Pococke's Travels, vol.ii. parti i.p.67

³⁵⁵ Kitabe, No.208 ve 209

taplar ve yazı malzemeleri ile gölge altında uzanan yaşlı bir İmama rastladım. Birkaç kelimelik karşılama sonra anlaşılabilir biçimde birinin yukarıda birinin aşağıda olduğunu söylediği iki tanrının varlığıyla alakalı ilahi bir tartışmaya başladı. Ancak kastettiği şeyin şeytan olup olmadığını kestiremedim zira maalesef Giuseppe yanımda değildi ve Yunan arkadaşım bir tercüman için iyi bir vekil değildi. Adem'in ilk insan olduğuna inanıp inanmadığımı da sordu. Türkçe konuşma konusunda daha fazla şey öğrenmediğime pişman oldum.

Bugün sıcaklık kuzeye doğu açık pencereye konulan termometrenin de gösterdiği gibi dayanılmaz derecede güçlüydü. -Öğlen ortası 83 fhr., saat 2'de 86, 4'te 87, 6'da 83, 7'de 78. Akşamüstü pencereyi alındaki gölgelik yürüyüş yapan köyün genç kadınlarının hoş buluşmasına aitti. Hepsisi iyi görünmüyordu ancak 22-23 yaşlarında birisi Lidyalı veya İoniali güzelliğin kusursuz bir örneğiydi. Yüzünü Venus ya da Diana modeli için bir heykeltıraş seçmiş olmalıydı. Yunan ev sahibim ve kızı çok çeşitli konularda sahip oldukları bilgi genişliği ve de dahası için gösterdikleri merakları beni hayli şaşırttı. Bu durum, Yunanlıların, zihinsel yetenekleri genişlemeye müsaade edildiğinde ve enerjileri doğru yönlendirildiğinde bilgi ve edinimler konusunda büyük yeteneklere sahip oldukları konusunda beni ikna etmeye yetmişti; ancak eğitim ve aydın bir yönetim eksikliği nedeniyle şu anki manevi karakterleri çok düşük bir seviyedeydi.

17 Ekim, Pazartesi. -Nazeli Pazar'dan Aydın Güzel Hisar'a sekiz saat.³⁵⁶ Üzüm bağları, zeytin tarlaları, incir fidanlıkları arasından ilerlediğimiz yol ta Aydın'a kadar mükemmel ve nakliye amaçlı dahi olsa çok az sorun yaşanabilir nitelikteydi. Her iki tarafında uygun bir gölge teşkil eden yüksek sazlarla dolu yüksek çitlerle sınırlanıyordu. Nazeli'den iki mil ötede Maeander'in güney kıyısında, Harpa Suyu (eskilerin Arpasus'u) vadisinin karşısındaydık. Gün boyunca düzenli aralıklarla çok sayıda koYunana evleri, kahvehaneler ve kulübeler geçtik. Kulübelere, gezginlerin kullanımı için suyla dolu toprak işi kavanozlar temin edilmişti. Beşinci milde yol kenarına yakın bir mezarlıkta çok sayıda yivli Dorik sütun gövdesi yahyordu: yol boyunca başka yerlerde de benzer kalınlar vardı. Alhncı milde bir sel yatağının, zamanında tamamen kurumuş taşlı yatağına yakın Akça Pazarı geçtik. Köyde, muhtemelen çok uzakta olmayan büyük bir yapıdan alındıkları belli çok sayıda mermer blok vardı. Dokuzuncu milde soldaki tepelerden dökülen küçük bir ırmağın karşısına geçtik. Sultan Hisar kasabası bu tepelerin üstünde gösteriliyordu. Chandler tarafından Tralles'e ait olarak tahmin edilmesine rağmen her olasılıkla Nysa mevkiini gösteren önemli antik izler de

³⁵⁶ Şehrin doğru adı Güzel Hisar fakat Aydın sancağı altında bulunmasından dolayı ve aynı isimdeki diğerlerinden ayırt edilebilmesi için, Güzel Kale'yi temsilen Aydın Güzel Hisar olarak adlandırılıyor. Çoğu zaman basitçe Aydın olarak da anılıyor.

burada bulunuyordu. Civardaki mezarlarda bulunan kalıntılar da bu mevkiden getirilmiş olabilir. 3 mil daha ilerde tümüyle konaklama amacıyla kulübe ve kahvehanelerden oluşan Çifte Kafe adında küçük bir köye vardık. Yakında, bir Bey'in konağı ve bahçeleri vardı. Bahçeler oldukça ekiliydi ve yüksek bir duvarla çevrilmişti.

Maeander soldaki düz alüvyon ova üzerinden akarken, yolumuz genelde ona eğimli engebeli arazi boyunca sürdü. Yöre genelinde neredeyse her yerde görülen bitki örtüsü, dağılımını aşağıdaki şekilde 4-5 farklı bölgeye ayırmama sevk etti: -1. Bataklık olmayan yerde pamuk, darı ve mısır yetiştirilen nehir yakınındaki düz alüvyon toprak. 2. Pürüzlü kum tepeleri ile ova arasında kalan aşağı ve yukarı diye iki yan bölmeye ayrılabilcek hafif bayır; birincisinde, üzüm, incir, tahıl, bazen ama çok nadir portakal, ikincisinde ise zeytin, sakız ve meşe ağaçları. 3. Messogis Dağı eteğini kaplayan ve nadiren tarım görmüş binlerce şekilde oluklu kum tepeleri alanı; pelit ağacı ve çobanpüskülü dışında çok fazla şey üretmiyor. Ve son olarak 4. Köknar ve çam ağaçlarına bürünmüş Messogis Dağ zincirinin kendisi.

Yolumuza devam ederken, ağızları genelde tarihi sütun tabanlarıyla şekillenmiş, ortası oyulmuş çok sayıda derin membalar geçtik. Bu uygulama Aydın'a ilerledikçe daha da sıklaştı. On altıncı milde, lokantanın yanındaki bir çeşme üzerinde eksik bir yazıt buldum.³⁵⁷ Apollon'a adanmış bir tapınaktan alınmış gibi görünüyor. Üç mil daha ilerde, bugün geçtiğimiz birçok kuru su yatağının tersine küçük bir ırmaktan geçtik. Sağdaki tepelere doğru yoldan kısa bir mesafe ilerde ırmak üzerinde bir köprü kalıntısı bulunuyor; yanında harabe duvar izleriyle birlikte; bunlar muhtemelen, eski coğrafyacılar tarafından Nysa ve Tralles arasına konulan, Pluto tapınağı ve meyve bahçesi ile Pluto ve Proserpine etkisi altında tedavilerin uygulandığı Charonium adında bir mağarayla ünlü Acharaca mevkisini gösteriyor. Acharaca üzerindeki Messogis Dağı yokuşu aynı zamanda bu civarın en iyi şarabı ile ün yapmıştı.

Ağaçlık ve oldukça resmetmeye değer bir arazi içinden geçen yol, bizi yavaş yavaş dağlara yakınlaştırdı. Bu arada, Messogis tepeleri arasında hırlayan uzak gök gürültüsü en keyifli biçimde yağmur beklentisi duygularını sunuyordu; lakin yağmur filan yağmadı ve hatta gece boyunca yıldızlar şimdiye kadarki en parlak halleriyle duruyorlardı. Kuru durumda dağdan gelmiş sel yatağının karşısından geçtikten sonra nihayet, tarihi Tralles'in durduğu düz tepe eteğine kurulu Aydın'ın karışık dış mahallesine vardık. Bu plato, Messogis Dağ zincirinin epeyce güneyine doğru yayılıyor ve daha önce bahsettiğim inişli çıkışlı kum tepelerinden oluşan uzun kemerin sonu gibi görünüyordu. Smyrna'ya yakınlığına rağmen Chandler'ın zamanında o

³⁵⁷ Kitabe, No 210. bkz.

kadar az bilinen bir yerdi ki, bu harabeleri Magnesia ad Maeandrum harabeleri olarak ortaya koymuştu. Bu hata, gerçek ve şüphe götürmeyen Magnesia harabeleri Bay W.R. Hamilton tarafından 1803 yılında Aydın'dan yaklaşık 15 mil uzakta, Maeander'e çok daha yakın; genelde İnek Pazarı olarak anılan Eyineh Pazarı'nda bulunana dek düzeltilmemişti. Şehrin dışında, bir savaşçı tarafından karşılandım. Paşa tarafından beni zengin bir Reaya olan Naze- li'deki ev sahibime kardeş bankacısının evinde hazırlanmış konağa götür- mesi için gönderilmişti. Ev, masa, sandalye, perde ve hatta karyolasıyla Av- ropai tarzda düzenlenmişti. Yine de zemine serilen kendi yatağımın üzerin- de yatmayı tercih ettim.

Ev sahibim, herkes tarafından iyi bir adam ve kibar bir yönetici olarak kabul edilen Kara Osman ailesinin reisi Yakup Paşaya kuşkusuz minnettar- dı. Yine de bu cum grano olarak anlaşılmalıydı, zira onun hakkında sağlam bilgilere sahip kişilerden karakteriyle ilgili özellikleri duydum; bir Türk'ten başka herkesi sonsuz itibarsızlığa teslim ederdi. Ne de Türk idaresinin lane- tine yüz çevirmemişti -tekel karşılığında. Mal sahibim en çok sevdiği hiz- metçisi (18 yıldır bu ülkede bulunan Praglı bir Alman) için ham ve kavrul-muş kahve satımı işinin tekeli- ni satın almış ve bunun için 25 bin kuruş yani yaklaşık 250 1. ödemişti. Hizmetçi, önemsiz bir sağlayıcı olmasına rağmen sarrafın kendisi aslında tekelciydi. Aydın'ın kahve tüketimi bir yıl için 12 bin ile 14 bin oke arasında değişiyor. Ham ürünü oke başına 9 kuruştan, kavrul-duğunda 12 kuruştan sahlıyor. Bu miktar çok az görünüyor ve bu yerde 5-6 bin Türk ve 800 Yunan evi bulunduğu hahırlandığında değerinin alında olduğunu düşünüyorum.

Yunanlar incir ürünlerinin zayıf kalmasından dolayı çokça şikayet edi- yorlardı; bu, türünün en iyi meyvesini üreten bir şehirde ciddi şekilde hisse- dilir. Bu yıl, her biri 55 oke gelen sadece 5 bin kantar Smyma'ya gönderildi. Normalde yıllık ortalama miktarı 100 bin idi. Paşanın kendisi, köylülerden bütün incirleri sahn alıp Smyma tüccarlarına büyük kar oranlarıyla satma alışkanlığında olmasından ötürü bu durumdan çok mağdur olmamış. Re- dif organizasyonu, ya da ulusal muhafız, aktif biçimde sürüyordu. Bu yeni teşkilahn organizasyonu için Yakup Paşa ve başka büyük yedi Paşa yakın geçmişte müşir ya da general unvanı ve rütbesine yükseltilmiş ve sonucun- da bazı eyaletlerin yeniden dağılımı gerçekleşmişti. En başta gelen Paşalar Aydın, Kütahya, Ankara, Konya, Antalya, Sivas, Trabzon ve Erzurum paşa- larıydı.

18 Ekim, Salı. -Bütün günü evin içinde sofada uzanarak geçirdim. Tral- les harabelerini de Paşayı da ziyaret edemeyecek kadar rahatsızdım ancak özürlerimi bildirmek ve ilgisi için teşekkür etmek üzere tatarı yolladım, çünkü Frenklere karşı kibarlığımı göstermek ve iyi düşünceler kurmak için bütün mizacım sürekli olarak ortaya koyuyordu. Niyetim, buradan

Smyma'ya Messogis Dağını Tire ve Bayındır yoluyla geçerek ilerlemekte ama Tire'de bu yoldan gittiğim takdirde beni Smyma'da tehlikeye sokabilecek veba hastalığı patlak vermiş ve Paşa, Tire'den Aydın'a gelen herkes için sıkı bir karantina uygulamasına geçmişti. Bu yüzden Aiasaluck'ın etrafından gitmeye karar verdim; ne var ki burada da başka bir sorun ortaya çıktı, Menzilci düzenli posta yolu olmaması nedeniyle at vermeyi reddetti ve sonunda Paşaya başvurarak atları alınca her biri için 24 yerine 40 kuruş ödeme yapmak zorunda kaldım.

19 Ekim, Çarşamba. -Aydın kasabasının Türklerin ikamet ettiği bölümü kocaman bir duvarla çevrili. İçinde, özellikle bu sabah geçtiğimiz girişe yakın yerde çok sayıda parçalanmış sütun ve tarihi parçalar fark ettim. Şehrin biraz dışında, Paşa tatarlarından biri Tire dönüşü açık bir tarlada karantina uygulaması yapıyordu. Arazi iyi ekilmiş ve bol miktarda üzüm, incir ve zeytin üretiyordu. Beşinci milde yol Messogis Dağı'nın mika şist ve kuvarstan oluşan sarp sırtın eteği boyunca ilerliyordu. Ova, kuvarslı konglomera kaya parçalarıyla kaplıydı. Bir mil daha ilerde yukarısına doğru Tire yolunun gittiği dağlardaki bir boğazdan gelen küçük bir ırmağın karşısına geçti; güneye doğru eğimli inişli çıkışlı tepelerden tam batıya doğru yol almaya devam edip Maeander'e katılan birkaç tane küçük dağ akıntısını geçtik. Onuncu milde, solumuzda, nehirle aramızda kısmen yalnızlaşmış kum ve molozdan verimsiz bir tepeler dizisi yükseliyordu. Üzerinde, güneybatıya doğru, 8-10 millik bir mesafede Messogis Dağı'nın güney kollarından biri olan şistli yüksek dağ sıraları bulunuyordu. Çok geçmeden yol, kısmen ekili ağaçlık tepeler bölgesine girdi. Zaman zaman mermer blokları ve diğer mimari kalıntılara rastlanıyordu. Bu, on beşinci milde Lethaeus vadisine inene kadar sürdü; öndeki, resmedilecek nitelikteki derin ve ağaçlık dağ boğazından doğan bu ırmak burada aniden güneye dönüyor ve bataklık bir bölgeyi geçtikten sonra beş veya altı mil arasında kurulmuş Magnesia ad Macandrum duvarları altından akıyor.

Güzel bir çeşmenin yanına kurulmuş on altıncı mildeki lokantadan ayrıldıktan kısa süre sonra ağaçlık tepeler her iki yanından yakınlığa ve dar Lethaeus vadisine girdik. Nehir yatağı, üzerine gölge yapan bereketli çınar ağaçları ile neredeyse gizlenmişti. Üstündeki tepelerse çam ağaçları ve dağ çalılıkları ile kaplıydı. Vadiye girdikten sonra birkaç kez nehrin karşısına geçtik. Manzara her adımda büyüyor ve güzelleşiyordu. Nehir yatağını terk ettikten sonra sol yakasından tepelere tırmandık. Çevredeki arazinin harikulade görünüşüne tanık olduk. Solumuzdaki Lethaeus hemen altımızdan ağaçlık bir boğaz içinden akarken tepeler, orman altı mersin ve kocayemişli muhteşem orman ağaçları ile kuşanmıştı. Hava gum-cistus ağacı ve dağın Yörüklerin ya kömür için ya da sürülerine otlak açmak için ağaçları yaktıkları karşı tarafındaki hoş kokulu bitkilerin kokusuyla ferahlanıyordu. Dağ

yamacındaki uzun duman çizgileri yıkımın nerede gerçekleştiğini gözler önüne seriyordu.

Saat 3.30'da küçük bir kahvehaneye girdik ancak ne kendimiz ne de atlarımız için yiyecek bulamayınca 10 mil ötedeki Aiasaluck'a devam etmek zorunda kaldık. Üzüm bağlarıyla örtülü ve Lethaeus'un yanı sıra birkaç ırmağın daha çeşitli yönlerde uzaklaştığı yükseltilmiş Akçe Ovaya varana dek iki mil daha tırmanışı sürdürdük. Burada Scala Nuova yolundan ayrıldık. Batıya doğru neredeyse dikey eğimli, buruşuk ince katmanlı killi şist yatakları üzerinden başka bir dik tırmanışın ardından sırtın doruğuna vardık. Daha sonra, bozuk bir yol üzerinden dik ama güzel manzara içinden ve büyük çeşitliliğe sahip hoş kokulu bitkilerle kaplı bir inişe başladık. İndikçe vadi daraldı. Su, dere yatağında toplandı ve bitki örtüsü daha güçlü hale geldi. Önde gelen bitkiler arasında mersin, çobanpüskülü, iki tür kocayemiş, sandal, birkaç çeşitlilikte gum-cistus, çınar ağaçları, süpürge otu, erguvan ağacı, zakkum ve daha nicesi vardı. Dere yatağı ağzına yakın su kemeri üç büyük kemerden oluşuyor ve onların üzerinde altı adet daha küçükleri bulunuyor. Hepsi kesinlikle aynı döneme aitler. Cahndler'in ileri sürdüğü gibi daha yeni bir ekleme değiller. Amacı da suyu Aiasaluck'a değil Ephesus'a taşımaktı.

Müteakiben Yunanca bir yazıt kopyaladığını bu noktadan ayrıldıktan kısa süre sonra3ss vadiden çıkıp bir kısmı ekili bir kısmı kara ayit ile kaplı açık bir ovaya girdik. Hemen şimdi resimsel ve tek başına duran, harabe bir kaleyle taçlanmış ve Ephesus yıkıldığında var olmuş bir Türk şehri kalıntılarıyla kaplı Aiasaluck tepesi beliriverdi. Köye ulaşmadan karanlık basmıştı. Zorda olsa, ağılın üzerinde bir teras ve bir odadan oluşan boş bir eve yerleştik. Yakında Smyrna'dan ziyaret etmeyi planladığım Ephesus harabelerini görmek için duraklamadığımdan onlarla ilgili tüm gözlemlerimi sonraki bir sayfaya saklıyorum. Akşam ılık ve yumuşaktı. Termometre saat 7'de 76 fhr. gösteriyordu. Ay tüm parlaklığıyla ışıldıyorken etrafımızdaki kısa çalılıklardan görülebilen hamam ve camilere hafif bir ışık saçıyordu. Şu anki Aiasaluck köyü, katırcı ve deve sürücülerimekanı olan ve birkaç katı yumurta ve yine katı ekmek dışında erzak bulamadığınız yarım düzine sıkıcı kulübe ve kahvehanelerden meydana geliyordu.

20 Ekim, Perşembe. - Atlar yüklenirken, ben de Akropolis üzerindeki ünlü geçide hızlı bir ziyaret gerçekleştirdim. Hemen kemer üzerine yerleştirilmiş kabartmaların eski bir lahit'e ait olduğu saptanmış. Oyuldukları zamanın çok sonrasındaki bir dönemde buraya konulmuş olma ihtimalleri yüksek ve Roma sanatının çöküş dönemine ait olması itibarıyla geçidin daha sonraki bir döneme ait olduğu kesin ve dolayısıyla Bizans dönemine ait

olması muhtemel. Türk kalesinden daha alt seviyede tepeyi çevreleyen duvarda da eski mimariye ait çok sayıda başka parça kullanılmış. Bu da, tüm ünlü antik anıtların yıkımından Türkleri sorumlu tutmanın hatalı olunacağına kanıttır. Hiç kuşkusuz sık sık ilaveler yapılmış ve yıkım çalışmasına yardımcı olmaya devam ediliyor fakat ilk darbe Bizans Hristiyanlarının cehaleti ve bağnazlığıyla gerçekleştirilmiş ve bunun için tek mazeret umumi baskı zamanında yapılmış olması ve cehalet ve bağnazlığın dünyanın en medeni kısmını bile istila etmiş olduğu zaman olmasıydı.

Aiasaluck'dan ayrılıp tepenin doğusuna geçtikten sonra yol, bir zamanlar buranın suyunu sağlamış uzun su kemerine yakınlaştırdı. Brike kemer kalıntılarını destekleyen yüksek ince mermer payandalarından oluşuyordu. Mermer ayaklarda çok sayıda Yunanca ve Latince yazıtlar görülüyordu, öyle ki mermer blokları inşaatçı tarafından özellikle seçilmiş gibi görünüyordular. Bir buçuk mil daha ilerde eski bir köprüyle Cayster'i geçip meşhur ovasına girdik; balıkla dolu olduğu söylenen nehir şimdi alçaktı. Bu Caystrian ovası tam olarak düzdü ve diyagonal olarak kuzeybatıya geçerken gerek Maeander gerekse Sardis yanındaki Hermuz ovasından önemli ölçüde farklılık arz ettiği görünüyordu. Hem güney hem kuzeye, zengin alüvyon toprak, son bahsedilen iki nehir vadisinde olduğu gibi araya giren ağaçlık tepelerle eteklenmek yerine, kendisin kuşatan sarp kireçtaşı dağlarına dayanıyordu.

Eteğindeki sert kayaya oyulmuş şimdi ovayla aynı seviyede olan eski yol kalıntıları gibi, dağ yamacında çok sayıda taş ocağı izleri görülebiliyor. Görünüşü harikulade, tekerlerle aşınmış izler çok açık. Bu yıl ilk yapıldığında ova muhtemelen daha düşük bir seviyede ve yol, ovanın maruz kaldığı su baskınlarından kaçmak için dikine sarp kayalık kenarındaki kaya cephesinden sağlanıyordu. Aiasaluck'dan beşinci ile altıncı mil arasında yönümüzü kuzeydoğudan kuzey-kuzeybatıya çevirerek Gallesus Dağı eteği etrafından dolandık. Yüksek ve ulaşılması neredeyse imkansız zirvesine tünemiş tek başına duran Keçi Kalesi bulunuyor. Herhangi bir gezginin ziyaret edip etmediğini bilmiyorum lakin tüm çevre araziden böylesine dikkat çekici bir noktanın Helenistik mi, Bizans mı yoksa daha sonraki bir döneme mi ait olduğunu saptamak ilginç olurdu.³⁵⁹

Yolumuz kademeli olarak kuzeybatıya çevrildi. Cayster vadisinden ayrılıp, Torbalı ovasının suyunu boşalttıktan sonra Cayster'e dökülen Phyrtes ile sulanan dar bir ovaya çıktık. Yüksek tepeler dizisi solumuzdan sürerken sağdakiler ya derece derece kayboluyor ya da doğuya doğru uzaklaşıyorlardı. Onuncu milde, bir kahvehaneyi ve çınar ağacını geçtikten sonra büyük Torbalı ovasına girdik. Sürücü, yaban domuzlularının bol olduğu söylenen, diken ve çalılardan kalın bir balta girmemiş orman içinden yol almaya te-

³⁵⁹ Mr. Arundel eski bir Pers izleme kulesi olabileceğini düşünüyor.

şebbüs etti; ancak yolunu kaybetti ve haliyle adımlarımızı geriye doğru takip ederek dönmek ve ormanlık dağların eteğindeki ovanın kenarından batıya doğru geçmek zorunda kaldık. Haritalarda gösterildiği gibi, bu sıra dağlar içinden suyun herhangi bir çıkış noktası yok; kanaatimce Arundel tarafından daha önce düzeltilmiş bir hata. Ovanın ortasına yakın bir noktada bulunan Torbalı köyünün neredeyse tam karşısına geldiğimizde, özellikle bir hisar ya da kale görüntüsüne sahip birisiyle birlikte önemli yapı kalıntılarının da üzerinde bulunduğu dağ zinciri önünde sivrilen küçük bir yuvarlak tepe sağımızda kalıyordu. Kalıntıları şahsen incelemedim ancak önceki ziyaretinde buraya uğrayan Mr. Stickland, Helenistik duvarlarının çizelgelerinde Ephesus ile Smyrna yarı yoluna konulan Metropolis mevkesini açıkça gösteren kesin izlerine rastladı. Torbalı köyü ve ovasının adı şu şekilde Metropolis isminden türemiştir: Metropolis, Tropolis, Troboli, Torboli, Torbalı.

Bu harabelerin iki mil ötesinde Phyrtes'in karşısına geçtikten kısa süre sonra, Tahtalı Dağı'nın eteğinde kuzeydoğuya doğru tepelerden ovanın karşısına doğru uzayan su kemeri kalıntılarına vardık. Buradan sonra, birkaç arazi parçası ekili ve bodur çobanpüskülüyle kaplı düz bir ova üzerinden neredeyse kuzey istikametinde dört millik bir sürüşle küçük ama manzaralı Fortona köyüne geldik. Taşel Oğlu adındaki ağa yokken yeğeni tarafından misafirperver bir şekilde karşılanıp konağına yerleştirildik.

21 Ekim, Cuma. -Smyrna'ya ulaşmak için o kadar sabırsızdım ki, seher vaktinden epey önce uyanıp gün ağarırken yola çıktım; çobanpüskülü, mer-sin, palamutla kaplı bir tepeler dizisi eteğinden geçtikten sonra birkaç dükkan ve kulübe içeren ve güzel bir ırmakla sulanan Trianda'ya vardık. Irmak güneybatıdan ana kaynağı gibi görüldüğü Phyrtes'e akıyor. Trianda'nın ötesinde, birkaç ahşap köprü ve aralarındaki Sığacık ile Cayster arasında denize dökülmekte olan ırmaklar üzerinden geçtik. Tahtalı Dağı scagliasına karşı yaslanan kumlu ve kalkerli konglomeralardan meydana gelen bu tepelerden, Meles ırmağının yükseldiği Sediköy ovasına indik, bir süre ırmağı takip ettikten sonra Sediköy'ün aşağısından karşıya geçtik. Şimdi neredeyse kurumuş durumda ve biz gölcül Buca havzasına inerken, derin izler açılmış yakaları boyunca birkaç zakkum ve kara ayit bitkisi büyüyordu.

Megalos Paradeisos çarklarına varmadan önce aralarında boşuna yazıt aradığım parçalanmış sütun ve büyük mermer bloklarıyla kaplı büyük bir mezarlık geçtik. Çok geçmeden gümrük evine ulaştık. Biraz gecikmeyle geçmemize müsaade edildi ve 12'den önce kendimi bir kez daha Madame Marraccini'nin yerindeki eski odalarımı rahatça yerleştirmenin keyfini yaşadım; son beş ayın birikmiş hazinesi, İngiltere'den arkadaşlarımla göndermiş olduğu mektuplardan oluşan büyük bir paketin ilave memnuniyetiyle birlikte. İstanbul'daki veba hastalığı durumu haberleri alarm seviyesindeydi. Ölü sayısı haftalık birkaç bini buluyordu. Son derece ürkütücü bir durum.

Küçük Asya'ya yapacağım seyahatlerle ilgili gelecekteki süreçle alakalı olarak beni şüpheyle doldurdu zira bu ölümcül hastalığa Türklerin kadercilik anlayışla bakhğı aynı ilgisizlikte bakmayı henüz öğrenememiştim.

Bir açıdan Smyrna'ya gelişim doğru zamanlıydı. Zira aynı gün hava bozulmuş ve şehrin içine girene kadar yağmur düşmeye başlamışh. Böylesi-ne güzel bir havanın uzun süre devam ederek günlüğümü zaman, mesafe ve yön açısından düzenli bir şekilde sürdürmemi sağlaması açısından son derece şanslıydım. Yağmurlu bir mevsimde bu planı takip edemezdım ve onsuz şu anki hissimle birlikte rotamın doğruluğı konusunda bu kadar güvenilir haritasını çıkaramazdım. Öyle ki, bu ciltte bulunan dakikası dakikasına topografik ayrınhlar için bir mazeret olarak görüleceğine inanıyorum.

Okuyucu, İstanbul'dan Kars'a, oradan Sinop ve Angora üzerinden Smyrna'ya, sadece 22 hafta içinde, 20 Mayıs'tan 20 Ekim'e kadar, 763 fersah ya da 2289 mil mesafe kat ettiğim yolculuğumu mütalaa edecektir. Yolculuğı sürekli olarak 7-8 ve bazen 9 atla sürdürdüm, yolculuğumun maliyeti tatar ve hizmetçilerin ücretleri de dahil olmak üzere ve hesaplayabildiğim kadarıyla yaklaşık 23,400 kuruş ya da 230 1.

İKİNCİ CİLT

31. Bölüm

İzmir - Veba - Hüseyin Bey - Aç Gözlülüğü - İzmir'den Ayrılış - İonia Sahili Vapur Seyahati - Foça, eski Phoea - Ritri, eski Erythrae - Harabeler - İç Kale - Sığacık'a Deniz Yolculuğu - Teos Harabeleri

1 Kasım, 1836. - İzmir'e dönüşümde, ahaliyi İstanbul'daki veba yüzünden büyük telaş içinde buldum: bu durum Kasım ve Aralık ayları boyunca devam etti. Yaklaşık 6 hafta boyunca süren ölüm oram kadın, çocuk ve köleler dışında, haftalık olarak yaklaşık 6000, 7000, hatta 8000 olarak tahmin ediliyordu: bu Sonbahar mevsimi boyunca, İstanbul ve civarındaki tahmini ölüm sayısı yaklaşık 100 binin üzerinde. Türklerin kaderci inanışıyla herhangi bir karantina önlemi alınmadığından dolayı, İzmir'de bulunan Avrupalılar bu hastalığın kendilerine de ulaşmasından haliyle korkuyorlardı ve aslında korkuları yerindeydi ama gereğinden fazlaydı. Öte yandan tatmin edici açıklaması olmasa da kayda değer bir gerçek vardı ki, Mısır'dan geldiğinde hızlı yayılmaya meyilliyken, İstanbul'dan doğrudan gelen hastalık İzmir'de hiçbir zaman fazla yıkıcı değildi ve en ağır şekilde vuku buluyordu. İstanbul vebasının bulaşıcı olmayan bir örneğine vapurlardan biriyle İzmir'e gelen iki Rum'da rastladık. Karaya ayak basmaları ve birinin ölümü sonrasında kadar hastalık görülmemiştir; arkadaşlarıyla sürekli iletişim halinde olmalarına rağmen hiç kimseye bulaşmadı.

Marracini'nin Yer'inde eski kışlamı aldıktan sonra birkaç günümü notlarım ve günlüğüm üzerinde çalışarak ve burada yaşayanların misafirperver eğlencelerine katılarak geçirdim. Tüccarlar, hasadın da bu yıl son derece az olmasının katkısıyla, Aydınlı Yakup Paşa'nın yürütmüş olduğu tekelcilikten aşırı biçimde şikayetçi idiler. Bu uygulama Mısırlı Mehmet Ali'ninki ile yakinen benzerlik gösteriyordu. Köylülerin, ürünleri kendi keyfiyle belirlemiş olduğu fiyat -100 kilosu 90 kuruş- üzerinden satmaya mecbur bırakarak hem kontrolü elinde tutmayı hem de İzmir pazarındaki en yüksek fiyatlara ulaş-

mayı başarıyordu; bu fiyat da 100 kilosu için 250 ile 300 kuruş arasında değişiyordu.

Bu arada İzmir caddelerinde, Yunanların kindar karakterlerini gösteren gaddarca bir cinayet işlenmişti: Tam olarak bir yıl önce, sarhoş kavgasında adamın birini bıçaklayan Spiro adında bir Yunan, muhbirimim de o esnada ikame ettiği Avrupalı bir tüccarın evine dalıp sığınma talebinde bulundu. Zavallı adama acıyan tüccar kalmasına izin verdi ve Türk muhafazasını reddetti. Avrupalılar kendi kışlarında konsolos dışında bir yargılamayı kabul etmiyorlardı. Mülkün bir İngiliz'e ait olduğuna inanan yetkililer, suç tevkifini tasdik eden İngiliz konsolosluğuna başvurdular; ancak, evin bir Hollandalıya ait olması ve de Hollanda konsolosunun onay vermemesi nedeniyle katil, adalardan birine kaçtı. Olay zamanla unutuldu; öldürülen adamın akrabaları suçluyu affetti; altı ay sonra adam İzmir'e geri döndü. Ne var ki, akrabalarından biri o kadar da tatmin olmamış ve kuzeninin ölümünden sonraki bir yıl içinde katilin kanını dökeceğine ant içmişti; 12 ay sonra, cinayetin işlendiği aynı gece, aynı saatte yine bıçakla talihsiz Spiro'yu öldürdü.

İmparatorlukta kötü yönde en çok dile düşmüş ve en paragöz karaktere sahip idareci Hüseyin Bey ile alakalı pek çok hikaye anlatılıyordu. Türk hareket tarzının örnekleri olarak bazı yöntemlerini anlatmaya değer. Bornabat yakınında, mükemmel meyve yetiştiren ve iki yıl önce bol kiraz ürünü elde ettiği büyük bir bahçe ve eve sahip. Avantajlı bir şekilde satma kaygısıyla ürünlerini, değerlerini belirlemeleri için baş meyvecilere göndermiş. Meyvelerini beğenerek valinin gönlünü hoş etme arzusu içinde olan bu meyveciler, niteliği ve niceliğini hesaplama konusunda birbirleriyle yarışmışlar ve en son, malı ve başarısı için Hüseyin Bey'i tebrik etmişler; ancak, kime pazarlayacaklarını bilmiyorlarmış. Hüseyin Bey, kirazlarının biraz daha yüksek değerde olduklarını söylediği gibi onları pazarlığa mahkum etmiş ve belirledikleri fiyatı verip ürünü satın almadan buradan çıkmalılarının doğru olmayacağını söylemiş. İtiraz faydasız tabi ve nihayetinde yağcılıklarının cezasını ödemeye mecbur kalmışlar.

Bir başkasında, adına "denizi satmak" dediği yöntemle para kazanmaya karar vermiş. Marina ve iskeleler boyunca 50 fitlik deniz kıyısını müzayedeye çıkarmış. Sahile bitişik ev sahipleri de o noktaya başkalarının bina dikmesine engel olmak için satın olmak zorunda kalmışlar. Fakat sözleşmeye, satın alıcıyı çok kısa zaman içinde kendi kısmını kapatmaya ve doldurmaya bağlayan bir koşul eklenmiş; gerçekleştirilmediği takdirde deniz yeniden satışa çıkarılacakmış ve öyle de olunca talihsiz alıcılar yeniden satın almaya mecbur bırakılmış. Satın alanlar bir keresinde kendi hisselerini çevirmeye ve kısmen doldurmaya ilerlemişler. Deniz duvarları inşa edilmiş,

çamur bataklıklar oluşturulmuş ve bu da, Dr. Clarke'nin fikrine göre, birkaç yıl önce şehirde köpüren uğursuz humma hastalığına sebep olmuş.

Bu ayın havası değişkendi; şiddetli gök gürültülü sağanak yağışla değişimli, İngiltere yazı gibi, yumuşak, hafif bir havayla birkaç gün geçirdik. Son on iki aydır beklediğim dağ barometrelerimin henüz ulaşmaması gerçekten üzüntü kaynağıydı; ilkbahardan önce de ulaşmadı.

Kış nasıl geçirmem gerektiği konusunda tereddüt (şöyle ki, mevsim şartları Küçük Asya içlerine seyahat etmeme müsaade etmeyecek olmasına rağmen bu planı tamamen bir kenara bırakmak da istemiyordum) ve Suriye mi yoksa Mısır'ı mı görsem diye kararsızlık yaşarken, "Royalist" adındaki fevkalade güzel uskunası ile İzmir'e ulaşmış ve yine aynı gemiyle Çin Denizlerini, Bomeo ve Sumatra sahillerini gezmiş Mr. J. Brooke ile tanışma zevkini yaşadım. Önümüzdeki iki ayı geçireceği İonia ve Karia deniz yolculuğunda kendisine eşlik etmemi teklif etti; seve seve kabul edip derhal seyahat hazırlıklarına başladım.

30 Kasım, Çarşamba. - Uygun rüzgar için birkaç günlük bekleyişin ardından hafif bir rüzgarla sabah saat 9 gibi yola çıktık; ancak, kaleye kadar sallandıktan sonra rüzgar sakinleşti ve İzmir'e geri sürüklenmemek için demir atmak zorunda kaldık. Bir İngiliz yatının ayrıcalıklarından bihaber valinin, teskeremizi ya da pasaportumuzu sorgulamak amacıyla postacıyla sandal gönderdiği yer burasıydı. Gece ılık ve güzeldi. Sakin durduğumuzdan dolayı da konumumuz sıkıcı değildi. Kendimizi, hoş sahil manzarası ve ağaçlık ve sivri tepelerin seyrine ve bazen de dağlarda uluyan çakal seslerinin dinletisine bıraktık.

1 Aralık, Perşembe. - Ters rüzgarlar ve durgunluk nedeniyle Uzun Ada'ya inemedik.

2 Aralık, Cuma. - Kara Burun çıkıntısını taze bir esintiyle geçtikten kısa süre sonra Scio körfeziyle yüz yüze geldik ancak güneybatıdan o kadar sert esiyordu ki Foça'ya kadar ilerledik. Livy'nin 360 tarif ettiği limanlarından biri olan bu nadide şehir manzarasına demir attık. Silahlarımızla sahile çıkarken, tamamen volkanik ve traktik olduklarını daha önce anlattığım civar tepelerde, birkaç parlak çizgi ve kırmızı ayaklı kekliklere denk geldik. Tanıştığımız Türkler medeniydi; yanımızda bir tatar olmamasına rağmen merak ve müdahaleleriyle bizi rahatsız etmediler. Bunun nedeni belki de silahlı oluşumuzdu.

3 Aralık, Cumartesi. - Sert rüzgarın hala etkisinde olmamız ve gecikmemizin sürmesi nedeniyle, atış yapmak için yeniden sahile çıktık. Bize eşlik eden yaşlı Türk avcı uzun ördek tüfeğiyle en iyi atış noktalarını belirleyebileceği numarasına yatıyordu. Yaşadığımız tek macera, kendisini uyar-

mamıza rağmen büyük İngiliz barutunu doldurması sonucu tüfeğinin parçalara ayrılmasıydı. Kolunda ve yüzünde ciddi kesikler oluştu ancak ertesi gün biraz daha barut istemek için yanımıza geldi.

4 Aralık, Pazar. - Foça nüfusu 600 Türk, 400 Yunan evinden meydana geliyor. Öğlen vakti tekrar sahili gezintiye çıkhk. Şehrin biraz mesafe dışındaki bir mezarlığı ve Yunan tapınağını ziyarete gittik: çoğu mezarın üzerinde, eski zamanların bahl inançlarından kalan kırık toprak kavanozlar bulunuyor. Şehrin üstündeki tepelerde çokça eski ve modern taş ocakları izleri görülebiliyor.

5 Aralık, Pazartesi. - Erken saatte Foça'dan hareket ettik. İzmir körfezi karşısında durakladık fakat Spalmadores ve ana kara arasındaki geçidi geceye kalmadan geçemedik.

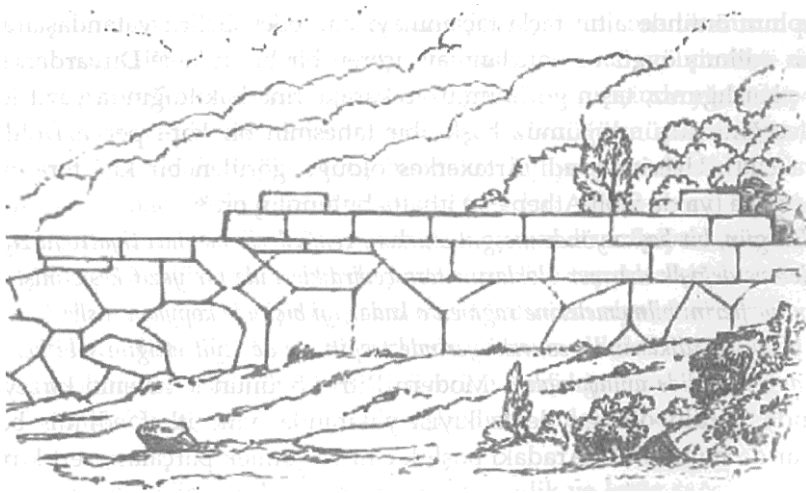
6 Aralık, Salı. - Sabahleyin, Spalmadores ve eski dilde Phoenicus olan Eğri Limanı arasında rüzgar üstünde hafif sallanırken bulduk kendimizi. Kara parçası kayalık ve çorak fakat adalar bol ağaçlık. Scio, güneyde göze çarpıyor ve çıplak ve sarı dağları mavi gökyüzüne karşı göz kamaştırıcı bir zıtlık oluşturuyor. "Beacon"a liderlik eden ve daha sonra İonia ve Karia sahillerini araştıran Kaptan Graves'e borçlu olduğumuz mükemmel haritası sayesinde içlerinde yolumuzu bulabildiğimiz adalar ve çıkıntılarla kilitlenmiş geniş Ritri limanına nihayet demir attık. Sessiz ve ıssız bir noktaydı; hafif rüzgar, etrafımızdaki vahşi dağ manzarası, ekim izi bulunmayan zengin çayır ve tepelerde atlayarak insan varlığını kanıtlayan birkaç sığır, bu yere sıkıcı gelmeyen duygulara sebep oluyordu. Dar kanala demir attıktan sonra bazı adalar çıkhk. Kaya çatlak ve yarıkları arasına soğan biçiminde çok çeşitli bitkiler gözlemledik.³⁶¹ Geri dönüşümüzden hemen sonra, girdiğimiz gibi rengimizi belli etmeyi unutmamızdan dolayı birkaç Yunan, kim ve ne olduğumuzu görmek telaşı içindeydi. Söylediklerine göre kısa zaman önce bir gemi gelmiş, civar köyleri yağmalamış ve mal ve sığırlarını ellerinden almış ve bizim de aynı şekilde davranma ihtimalinden endişe duyuyorlardı.

Tüm haftayı burada, Yunan ve Türkler tarafından halen daha Ritri olarak anılan eski Erythrae harabelerini ve civarını incelemekle geçirdik. Bazı kaynakları şehrin içinde olan Aleus nehri ağzında alüvyon küçük bir ovaya mevzilenmiş. Şehir bahya bakıyor ve Helenistik duvarların şehrin güney ucundaki liman yakınından başlayıp yüksek bir trakit kayayla son buldukları kuzey ucuna kadar tüm uzamı belirgin şekilde fark edilebiliyor. Şehrin üzerinde bulunduğu ova, doğudaki kireçtaşı dağlarından iki burunla etekleniyor. Bu tepelerde düzensizce sürdürülmüş duvar, kıyıda yaklaşık bir

³⁶¹ Karia sahilinde ziyaret ettiğimiz yerlerin yanı sıra, sahilin bu kısımına ve Rodos Adasına ait jeolojik yapı "Transactions of the Geological Society" eserinde yayınlanmış Küçük Asya Jeolojisi'nde bir Anı'da anılmıştır.

mil kadar ovanın karşısına gerilen daha sağlam bir kısmıyla bağlanıyor ve kalanına göre daha fazla sayıda kuleyle korunuyor. Öte yandan, ovayı çaprazlayan duvarın küçük bir kısmı hariç kesen tüm duvarlar isodomous tarzda inşa edilmiş ve ya mavi mermer ya da kırmızı trakitten oluşuyorlar. Mavisini yukarı doğru 20 feet yüksekliğe sahip bir noktada müstesna bir etki yaratan iki trakit sırasıyla çeşitlendirilmiş. Bazıları sıra dışı yapıma sahip birkaç giriş kalınlıkları halen daha görülebiliyor ve kuzeyde ve doğuda bulunanların dış kısmında çeşitli tarz ve şekillerde çok sayıda tarihi mezar kalınlığına rastlıyoruz.

Sadece kuru havalarda, ana görevi Aleus'u beslemek olan pınarlar doğu girişi yakınında duvar içlerinden doğuyor. Özel saygı görmüş gibi duruyorlar, zira yanlarında çok sayıda su kemeri, duvar, bent, tapınak ve bina temeli kalınlıkları bulunuyor. Aralarında, yazıt³⁶² parçaları, parçalanmış mermer sütun ve kaideleri ve su yatağında duran ve kesinlikle eski bir binaya ait olduğu belli olan, kırmızı trakitten 3 adet büyük İonik sütun başı bulduk. Bu kalıntılar arasında en dikkate değer olanlarından biri, bir terası destekleyen duvardı. 38 feet uzunluğa sahipti ve alt kısmı, kiklop mimarının güzel bir örneğini oluşturuyordu. Farklı blokların köşeleri çok sivri kesilmiş ve üzerine, isodomous tarzda, sağlam düzende inşa edilmiş bir üst kat çırkılmıştı. Mevki ilave çizimde resmediliyor: Pausanias'ın³⁶³ bahsettiği Herkül tapınağına, ırmak yatağındaki İonik sütun başları da o tapınağına ait olabilir.

Resim 16
(Enthrae Duvarları)

³⁶² Kitabı, No. 212

³⁶³ Ach. 5.

Ovayı, bir başka tepe dizisini ve ikinci bir vadiyi geçtikten sonra, şehir duvarı şehrin kuzey sınırını meydana getiren sırta doğru hrmanışa geçer. Burada sert kaya üzerine yapıldır. Temelin alt sırasını güvenle temin edebilmek için devasa basamaklar kesilmiştir; tepe doruğuna yakın başka bir giriş önündeki derin vadiye çıkmaktadır. Tamamı zamanla açılıp soyulmuş çok sayıda mezar ve lahit kuzey kapısı dışında, çevre arazinin muhteşem görünüşüne hakim teras ve platformların üzerinde durmaktadır.

Bu harabeler içindeki önemli bir özellik, kırmızı trakit kümesi iç kaledir. Ovanın merkezinde, deniz kıyısından 200 yarda mesafede yükselir. Kusursuz biçimde ayrılmış olmasına rağmen, kuzey duvar ucunun sonlandığı yerdeki formasyonun bir kısmıdır. Kuzey tarafında, sert kayaya kazınmış geniş tiyatro kalınlıkları görülmeye devam ederken, zirvesi, görünüşte Bizans yapımı olan, ana malzemeleri bitişikteki bir tiyatrodan alınmış bir kale kalıntıları ile taçlanıyor. Diazoma sırasındaki neredeyse kusursuz olan yedi tanesinin dışında, cavea kısmındaki koltukların çoğu yok ve üst sıralara çıkan cunei bölümleri arasındaki derin merdivenler görünüyor. Scena bölümünün dış duvarı hala ayakta ve iç kalenin iç sağlamlaşması olarak rol almış duvarın ya bir kısmını oluşturuyor ya da ona bağlanıyor. Hem doğruya hem baha doğru görülebiliyor. Tepe zirvesinde ve kale duvarı içinde, kaleyi diken barbarlar tarafından nedensizce tahrip ve gasp edilmiş çok sayıda yazıt parçası bulunuyor. Bir kısmı, kamu belgeleri görüntüsü veriyor. Çoğunun yazılmış olduğu karakterler son derece küçük.³⁶⁴ Her bir harf sırasının alh çizilmiş olan bir tanesi dikkat çekiyor; savaşı başarıyla tamamlamış ve toplum önünde altın taçla taçlanmayı hak eden belirli vatandaşlara armağan edilmiş övgü ve onurlanmayı içeren bir buyruk.³⁶⁵ Duvardan şans eseri çıkardığımız, taşın görünümü ve karakterine bakıldığında yazıt içerir olabileceğini düşündüğümüz başka bir tanesinin bir kapı pervazı olduğu ortaya çıktı. Üzerinde, adı Artaxerxes olduğu görülen bir kişi tarafından Minerva'ya (ya da Sibil Athena'sı) ithafta bulunuluyor.³⁶⁶

Bir gün, bir başka yönde meşgul olurken, gemicilerin bazıları tiyatroyu ziyaret etmişler ve değişik mermer bloklarını ters çevirdiklerinde bir yazıt keşfetmişler,³⁶⁷ Yunan harflerini bilmemelerine rağmen o kadar iyi biçimde kopya etmişler ki akşam vakti bana getirdiklerinde, sonraki yerinde tespitimle de teyit ettiğim gibi her kelimeli doğru şekilde anlayabildim. Modern Ritri köyünün iç kalenin kuzeybatı eteğinde kurulu olduğu deniz kıyısı yakınında, yine ithaf edilmiş başka yazıtlar da bulundu.³⁶⁸ Aradaki boşluk çini ve çömlek parçaları, sert kırmızı

³⁶⁴ Kitabe, No.217-230

³⁶⁵ Kitabe, No.226

³⁶⁶ Kitabe, No. 231

³⁶⁷ Kitabe, No. 232

³⁶⁸ Kitabe, No. 233 ve 234

taş bloklarıyla kaplıydı. Köyde, genelde Erythrae, birkaç tane Clazomenae ve bir adet de İonia Miletopolis'e ait olan sikke ve pişmiş toprak yapımı birkaç lamba buldum. Arkadaşlarımdan biri, üzerinde Yunanca yazıt bulunan pişmiş toprak yapımı bir kalıp ele geçirmiş. ³⁶⁹ Ahalinin tamamı Yunan ve harabelerin yanındaki çiftliklerinin birinde mükemmel şarap edindik.

Setlerin alhnda, şehrin kuzeyinde, küçük başka bir ırmak daha denize dökülüyor. Yakalarında bulduğumuz mermer sütun tabanı üzerindeki 233 no'lu yazıt tüm İonia halkı tarafından, Actia ya da İstmia oyunlarında zafer kazanmış birinin onuruna ithaf edilmiş. Eski limanın bazı kalıntılarının hala durduğu Aleus ağzı yakınında güneydoğudan gelen ve yer yer kalkerli tortuyla kaplanmış bir su kemerinin setleri bulunuyor. Gevşek molozla inşa edilmiş ve mermer bloklarla muhafaza edilmiş görüntüsü veriyor.

Demirlediğimiz yerin yarım mil kadar batısında kireç taşı kayasından oluşan ve üzerinde çok sayıda keklik bulunan ağaçlık küçük bir ada vardı. Daha batıda kalan bitişikteki adada yaban domuzları dışında çok daha fazla keklik görebileceğimiz söylendi: bu adanın uzunluğu yaklaşık 3 mil ve bire-birde genişliği yarım mildi. Karaya çıkmadan önce tüfek, tabanca ve savaş baltalarıyla kuşanmış mürettebatın büyük kısmı ile kayalık doğasının elverdiği kadarıyla adanın bir yanından öte yanına doğru hat oluşturduk ve bir ucundan diğer ucuna kadar dövmeye başladık. Neredeyse en ileri ucuna ulaşmış ve birkaç keklikten başka bir şey görememiştik ki, derin vadilerle kesişmiş kayalık araziyle karşılaşk. Bir çift tüfek sesiyle birkaç gürültülü atış oyunun devam ettiğini ilan ediyordu. Bütün gurup telaş içinde, kısa bir mesafe sonra etrafi çevrili derin boğaza doğru daldı; bazılarımız uçuşum kenarına mevzilenerek homurdanan düşmanın üzerine yaylım ateşi dökerken diğer gurup kaçışlarına engel olmak için boğaz girişinde yer tutuyordu. Birkaç dakika içinde ateş kesildi. Ardı ardına kaçmaya çalışan domuzlar mermilerimizle delik deşik olmuş bir halde kıyıya yuvarlandılar. İki tam yetişmiş, bir anaç ve iki genç domuzdan meydana gelen avımızı toplamak için acele ettik. Zaferimiz, avlarımızın şüphe uyandıran beyaz ve sarı kıllarıyla epeyce küçülüyordu. Yine de, onları gemiye taşıdık. Ancak, akşamleyin, karşı kıyıdan bizi takip etmiş sahipleri tarafından ziyaret edildik. Kayıplarının telafi edilmesini talep ediyorlardı. Domuz olduklarını ancak yaban domuzu olmadıklarını göstermeleri üzerine karşılığını vermeye hazırдық. Gerçek şu ki, birkaç yıl önce kovulmuşlardı ve onlarda adaya yavrulanmışlardı.

13 Aralık. - Nihayet Erythrae'ye elveda dedik ve İonia sahilinden aşağı deniz yolculuğumuza devam ettik. Elverişli havada geçirdiğimiz gün temiz, yumuşak ve ılıktı. Güneş, sahil ve civardaki adalar üzerinde parlıyordu. Pek

³⁶⁹ Kitabe, No. 213

çok parlak renk tonlarıyla aydınlanan kayalık Scio hatları en dikkat çekici oldu. Gün batımına yakın Scio ve ana kara arasındaki geçidi aşarken suyun camsı pürüzsüzlüğünü tek bir nefes hava dahi rahatsız etmiyordu. Teos limanlarından biri olan Sığacık'a ulaştığımız ertesi gün, sahili iyi biliyormuş havasında olan rehberimizin bilgisizliğinden ötürü, asıl limanın yaklaşık 5 mil güneyinde, denizin farklı biçimde kırıldığı sığ kayalıklara doğru seyrederken karaya oturmaktan kıl payı kurtulduk. Şansımıza, haritalarımızla tehlikeyi fark ettik de rahat ve sıcak Sığacık limanına demir attık. Burasının İzmir ile ulaşım ağı olarak daha sık kullanılmıyor olmasına şaşırımdım çünkü sadece 24 mil mesafede, her zaman, her tür rüzgarla ulaşılabilir bir yerdi. Oysa İzmir körfezini aşmaya çalışmak sürekli zorluk ve gecikmeye sahne oluyordu.

Sığacık kasabası, kayalık çıkıntıyı ana karaya bağlayan yaklaşık 3 mil genişliğindeki kara boyunun kuzeyine doğru, liman kellesinde alçak bir arazide kurulu. Şu an neredeyse dolmuş başka bir küçük limanıyla birlikte Teos harabeleri ise bu ekili kıstağın güney tarafında kalıyor. Sığacık, Cenevizlere ait olduğu söylenen, deniz kenarında bazı altıgen kulelerle güçlendirilmiş ve neredeyse tümüyle eski harabelerden taşınmış mermer bloklardan oluşmuş duvarlarla çevriliyor. Deniz duvarı mazgallarının birinde daha önce Chandler ve Chishull tarafından da kısmen not alınmış bazı uzun ya-zıtlar keşfettim ve şehrin dışındaki bir çeşmede de benzer bir tane buldum.

³⁷⁰ Çoğu Chishull tarafından 1728'de Latinceye çevrilmiş ve yayınlanmış olan bu yazıtlar büyük ilgiye sahipler zira Teos halkı ve Romalılar, Aetolyalılar gibi diğer ülkeler ve birkaç Girit şehri arasında yapılan, tamamının Teian toprakları, Bacchus inancı ve barışın bozulmayacağını kabul ettiği anlaşmalara işaret ediyorlar.

Sığacık aslında fakir bir yer. Dükkanları hatta pazarı bile yok. Yaşayanları genelde tarımla uğraşıyor ve bu esnada tarlalarında çalışmakla meşgul oluyorlardı. Taze erzak için 5-6 mil uzaktaki Sevrî Hisar'dan sipariş vermek zorunda kaldık. İnsanlar her anında medeni ve iyi davranış biçimi sergiliyorlar. Sürekli olarak, isteğimize göre silahlı silahsız, büyük küçük gruplar halinde karaya çıkıyor, harabeleri kazıyor, yazıt aramak için duvarları yıkıyor ve bütün bunlar için izin almıyorduk. Devamlı olarak izlenmemize ve etrafımızda birilerinin olmasına rağmen en ufak rahatsızlığa maruz kalmıyorduk. Burada, Yılbaşı haftasında oldukça şiddetli olan ve bu yüzden birkaç gün boyunca karaya çıkmaya teşebbüs etmemize bile engel olan fırtınalar nedeniyle planladığımızdan fazla, 3 Ocak'a kadar oyalandık. Kıyıda ki zamanımızın bir kısmını tarihi gibi görünen harabeler yakınındaki ayrı duran küçük bir kare binayı açmaya çalışmakla geçirdik; ancak yoğun işçiliği,

³⁷⁰ Kitabı, No. 235-237. Chishull, Antiquit. Asiat., p.l 02, et seq.

barutu dahi kullandığımız tüm gayretlerimizi boşa çıkardı. İçinin epeyce sert olduğu ve kullanılan harcın taş kadar sert olduğu anlaşılıyordu.

Teos harabeleri Chishull ve Chandler tarafından kısmen aktarılmıştır; lakin bu noktada epeyce vakit geçirmiş ve bazı eski binalar keşfetmiş olmamız nedeniyle ben de bazı açıklamalarda bulunacağım. Tarihi kentin ana bölümü, yukarıda bahsedilen tepeler dizisinin doğu ve güneydoğu yamacında kurulu ve doğuda, güneydeki limana dökülen küçük bir ırmakla sulan bataklık bir ovayla sınırlandığı gözüküyor. Şehir öte yandan, kuzey ve batıya doğru tepeler üzerinden yayılıyor. Civarda bulunan yoğun yarı kristalimsi mavi kireçtaşıyla inşa edilmiş kocaman şehir duvarlarının tamamı görülebiliyor. Genelde isodomous tarzda ve kimi yerde birkaç feet yükseklikte ve on dört-on beş feet kalınlıkta durmaya devam ediyor. Limanın batısına doğru dikkat çekici biçimde sağlam kalmış güney duvarı yanında, sırasının yanında bulunmuş, yıkılmış ve karşılığında bir miktar para ödenmiş binalardan bahseden ilginç bir yazıt bulduk.³⁷¹ Duvarın, limandan kuzey yönde uzayan ve şehri yukarıda adı geçen bataklık düzlükten korumuş bu kısmı, kale kulelerin yanı sıra girintili çıkıntılı köşelerle güçlendirilmiş; limanın kuzeyine doğru forum gibi görünen yerin yakınında, dışına doğru kemerli ama içerde büyük kare taşlarla örtülmüş dar bir giriş kalıntısı mevcut. Şimdilerde, bataklıklardan gelecek su baskınlarını akıtmak üzere eski duvar hattı üzerine şekillendirilmiş bent içindeki arazi ve tarlalardan gelecek suyu boşaltmak için bir kanalizasyon görevi üstlenmiş durumda. Misk farelerinin kokusuna boğulmuş geçit neredeyse dolmuş durumdaydı ama yine de sürünerek geçmeyi başardık.

Sığacık'a gelen bir yabancının dikkatini ilk çeken bina, limanın güney tarafındaki mendirekten batı yoluyla kuzeye dayanan ve güneye bakan tepe yamacındaki tiyatrodur. Tarihi kent mevkiine, bataklığa, limana, koya bakan, Macri adası ve çıplak Myonnesus çıkıntısına kadar sahil boyunca süren ve sadece güneyde Samos'un belirgin çizgisiyle sınırlanan muhteşem bir manzaraya hakim. Agamemnon, ya da Medea, oyunları esnasında seyircinin böyle bir manzaraya dalışındaki keyif ne kadar yoğunlu acaba. Mermer koltukların hiç biri yerinde yok. Bol çamurla yapıştırılmış küçük ve pürüzlü taşlarla şekillendirilmiş molozdan altyapı açığa çıkmış: diazoma çevresindeki galerinin büyük kısmı kusursuz duruyor. Cavea kanatlarını meydana getiren duvarların paralelliğine bakılırsa, tiyatro muhtemelen Roma yapısıdır: kanatlar, mermer bloklarla kaplanmış, koltukların yanı sıra bu blokların da çoğu çevre tarlaların duvarlarında görülebiliyor.

³⁷¹ Kitabe, No. 238

Tiyatronun yarım mil güneybahsında, Vitruvius tarafından tarif edilen Bacchus Tapınağı olduğu sanılan harabeler bulunuyor.³⁷² Düzen İonik ve oranlılar çok büyük: yıkınların sonraki işgalciler tarafından toprağı temizlemek amacıyla bir araya toplanmış olduklarını varsaymazsak, tapınağın sadece küçük bir alanı işgal etmiş olduğu görünüyor. İlk ziyaretimizde bu harabe yığının doğu ucuna yakın birkaç yazıt parçası bulduk ancak yıkık sütun baştabanları, sütunlar, vs. arasına öylesine gömülüydü ki üzerindeki engelleri kaldırmak için gemiden getirdiğimiz sağlam donanım ve sekiz on adamla birlikte tüm gün çalışmamıza neden oldu. Buna rağmen, nihayetinde, heykeli ve atlarıyla Titus Claudius, Asiarchus ya da Asya Valisi, onuruna dikilmiş yazıtlı bir tabanının³⁷³ iki parçasını bulma mutluluğuna eriştik. Tapınak, temelleri hala görülebilen dikdörtgen biçimde İonik sütunlar dizisiyle çevrelenmiş gibi görünüyor; küçük sütunlar ise bir diğer yazıtı bulduğumuz komşu duvarların inşasında kullanılmış.³⁷⁴

Eski kentin tamamı şimdi zeytin ağaçlarıyla kaplı ve sayısız çevirmelerle tahıl tarlalarına bölünmüş. Bu tarlalar duvar ve çalı çitleriyle belirleniyor. Duvarlar tarihi parçalardan meydana gelirken çalı çitleri bereketli defne ağaçlarından oluşuyor: ezik dalların kokusu geçmişe ait kayıtları arama keyfimizi arthıyor. Bu ağacın eski duvar yakınlarında veya arazinin uzun süre parçalanmamış olduğu yerlerde nasıl büyüdüğünü görmek kayda değer: bu durum özellikle Bacchus Tapınağının doğusunda, bataklıklara doğru geçerliydi ki orada da iri ve muhteşem ebatlardaki harabe yığınlarıyla işaretlenen başka tapınak ve bina mevkileri keşfettik; hatta bir yerde mimari tarz ve zenginliği, Bacchus tapınağına tamamıyla eşitti ve belki de fazlası vardı. Başka bir yığında bazı devasa sütun baştabanı parçaları vardı. Triglif ve pervaz dışlerine bakılırsa büyük ihtimalle Dorik bir binaya aitti. Bu tapınaklardan biri forum ya da agora olabilecek açık bir boşluğun ortasında duruyor. Dökük kalınlıklarla hkanmış olmasına rağmen cella bölümü halen daha belirgin şekilde izlenebiliyor: çok büyük boyutta değil ancak süsleme tarzı, harabeler arasında daha önce gördüğümüz aynı türden olanların en iyisiydi. Burada da değişik yazıtlar bulduk.³⁷⁵ Daha küçük iki tapınak temeli de liman kellesindeki düz araziye yakın görülebiliyor. Bir tanesi, cella kısmının altında bulunan kemer yaylardan karşıya 14 feet olan tonozlu Korinth sütun başlıklarıyla ve yüksek oranda tamamlanmış mimari yontularıyla dikkat çekiyor. Ancak yıkılmış çatısıyla epeyce tıkanmış durumda.

Bu noktadan hemen hemen tam güneye doğru bataklık ve şehir duvarı arasından ilerleyerek doğuya doğru gerilen Teos güney limanını oluşturan

³⁷² Leake, Asia Minor, p. 350

³⁷³ Kitabe, No. 239

³⁷⁴ Kitabe, No. 240

³⁷⁵ Kitabe, No. 241-250

mendireğin sonuna vardık. Burası, her iki yanında doğal kum yakası yapılmış ve içi, gemileri rıhıma demirleyecek halatların iştirilebileceği halkayla son bulan bazı çıkık taşlarla donatılmış. Burası kesinlikle Livy tarafından, "ante urbem." olarak tarif edilen liman.³⁷⁶ Roma hakimi, Geraesticum, "qui a tergo urbis est", adında başka bir limandan hareket etmiş ve Teoslulardan malzeme almak için donanmasını buraya getirmişti. Girişi, Livy'nin bahsettiği kadar dar olmamasına rağmen Sığacık Limanından başka bir liman olması mümkün değil. Limanın büyük kısmı kuzey-kuzeydoğudan gelen ırmaqla taşınmış çamurla dolmuş.

Liman ziyaretlerimin birinde, denizle kıyasla karanın herhangi bir yükseliş ya da çöküntüsü olup olmadığını tespit etmeye çalışm ancak tarihi süreç içerisinde bu tür bir değişikliğin gerçekleştiğine dair herhangi bir ipucuna rastlamadım. Yukarıda konusu geçen halkalar genelde hareketsiz suyun hemen yüzeyi üzerindeydi. Ancak deniz güneyden sahile doğru yuvarlandığında kısmen suya gömülüyorlardı. Su, sadece taş temeline ulaşmak yerine, yine de kullanılmış olabilecek halkaların alt kısmına dokunuyordu. Anladığım kadarıyla bu, güvenlik maksadıyla mümkün olan en düşük seviyede ancak yine de tüm hava koşullarında erişilebilecek yükseklikte yerleştirmiş olmaları normal görünen Teosluların orijinalde koymuş oldukları yükseklik olmalıydı.

Bataklıkların doğu kenarında ve mendirekten kuzeydoğu yönünde, bir milden biraz daha fazla mesafede, eski Teos varlığına ait ve daha önceki gezginlerin notlarında rastlamadığım ilginç bir eser buldum. Küçük ama zengin süslemeye sahip, kare ve basamaklı bir temel üzerine çıkılmış, muhtemelen tapınak olan bazı merdivenleri hala görülebilen bir binanın kalıntılarıyla kaplı alçak bir tümsekten meydana geliyor: yapının geri kalanında olduğu gibi büyük sarımsı mermer bloklarından meydana gelen korniş işçiliğinin daha iyisi görülemez. Platformun hemen altında diğerlerine göre daha az gizlenmiş bir basamağın ölçüsü doğudan bahya 45, kuzeyden güneye 38 feet değerinde. Binanın en dikkat çekici özelliklerinden biri, üç yanından da fark edilebilen güzel ve geniş çevirme ya da sütunlar dizisi. Her iki karşı yanına iştirilmiş yarım sütunları bulunan, düzenli aralıklı devasa gri mermer ayaklardan meydana geliyor. En kusursuz kısmı olan kuzey kenarı 141 adım, bah kenarı 160 adım ölçüsünde: buradaki mermer ayaklar sadece 12-14 fitlik aralığıyla birbirlerine çok daha yakınlar, fakat hiç biri yüksekliklerini tam ölçebilecek kadar eksiksiz değil. Bu büyük yapı muhtemelen Bacchus'a adanmış bir tapınaktı ve kutsal alan içine kurulmuştu.

Yakın çevrede araştırmalarımızı sürdürürken bitişikteki bataklıkta iki mermer blok keşfettik. Çok az kısımları yerin üstünde görülebiliyordu; ken-

³⁷⁶ Lib. xxxvii, c. 28

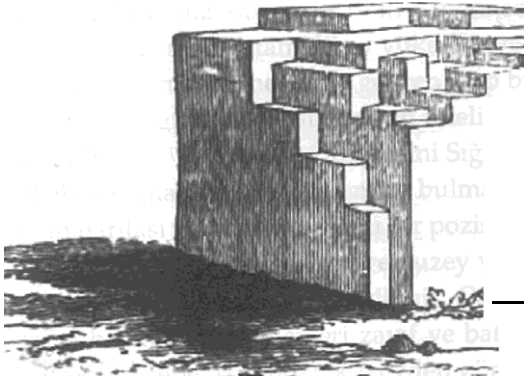
dilerine has biçimleri ilgimizi çekti ve dışarı çıkarmak için çalışmaya başladık. Toprağın son derece sulak olmasından dolayı bu uğraşımız epeyce zor oldu zira toprağı atar atmaz içinden su boşalıyordu. Neyse ki, payandaları aslan pençeli kuş ayaklarını temsil eden, kolları ve kafaları dağılmış, koltuklara oturtulmuş iki iri figür görünce sıkıntılarımıza değdiğini hissettik. İkisinin de kolları orijinal biçimde, gövdesine oyukları hala görülebilen çivilerle perçinlenmiş ayrı bloklardan şekilleniyor: büyük ve geniş döşeme katlamaları ve bütün olarak işçiliği başarılı biçimde tatbik edilmiş. Ne yazık ki bu güzel sanat kalıntılarını çıkaracak araç gerecimiz yoktu. Ayağa bile kaldıramadık. Uzandıkları pozisyonundan dolayı taslaklarını çizmek ya da ölçümlemelerini gerçekleştirmek de zordu. Ancak, yaklaşık bir ayak yükseklikte temelden ayrı olan en büyüğünün ölçüsü topuktan omuza, altı feet bir inç: bu da demektir ki, ayağa kaldırıldığında tüm figürün boyu en az yedi feet altı inç olacaktı. Üzerlerinde, amaç ya da isim belirten herhangi bir yazıt ya da simge bulunmuyordu: muhtemelen, hemşerileri tarafından yurtsever hizmetlerinin kabulü anlamında onurlandırılmış hakimlerdi. Elbiseleri, duruş ve genel görünümle rinnyıydı; hatta oturtuldukları koltuklar dahi görebildiğimiz kadarıyla tam olarak benzerdi.

Sığacık'ta kaldığımız günlerin birinde, Pococke³⁷⁷ ve Chandler³⁷⁸ tarafından da görülmüş ve kısmen aktarılmış olan, şehrin doğusundaki gölü ve mermer ocaklarını görmek için erkenden karaya çıktık. Göl, bazı büyük mermer bloklarına yakındaki vadi de rastladığımız, iyi kalitede brikeleşmiş sert kireçtaşından oluşan kalabalık mermer taş parçaları ile kaplı iki tepe sırtı arasında tecrit edilmiş ve ağaçlık bir çukurda bulunuyor. Mermer blokları, basamak, niş, taban gibi şeyleri temsilen, yükseklik ve ebatlardaki çok sayıda kırıklarıyla öylesine olağanüstü şekillere kesilmişlerdi ki, hacimlerine bakmaksızın rahatça söyleyebilirim ki bu kadar dikkat çeken başka bir şey görmemiştim. Ne niyetle yapılmış ya da ne tür bir binaya uygulanmış olduklarına dair tahmin yürütmek neredeyse imkansız. Yine de genel bir fikir oluşturması açısından, bir ya da iki kenarının çok sayıda köşeli ilavelerle, dış yükseltisi içinde gömme ayaklı bina havası vermesi için genelde dikey biçimde yontulmuş: İki iç kenarı ise kısmi olarak, farklı boyut, yükselti, konum ve yönlerde basamak ve desteklerden oluşan karışık bir yığın çıkarılmış ve bu haliyle vazo ve benzeri antikalara koymak için bir tür oyuk taban olanağı sunuyor. Nitelik açısından tamamı birbirine benzer olmasına rağmen, ne iki blok aynı şekil ya da tarzda kesilmiş ne de kenar şekilleri ya da basamak pozisyonları herhangi ikisinde aynı.

³⁷⁷ Vol. ii. part ii.p. 44.

³⁷⁸ Vol. i. p. 113.

Bazılarının üstüne Roma harfleri oyulmuş ancak tam olarak yazıt olduklarını söylemek zor. Roma rakamı ekiyle LOCO sözcüğünün sık tekrarına bakılırsa, konulacakları bina bölümlerini göstermesi için planlanmış gibi görünüyor. Harflerin çoğu taşın aşınması sonucu yıpranmış. Deşifre etmekte epeyce zorlandım. 379 254 ve 255 no'lu yazıtlar aynı bloğun farklı yerlerindeydi. 254 no'lu yazıtın ilk mısraını AERARIO TPAIANI olarak çıkardım, diğeri de onun kanatlardan birindeki konumunu gösteriyordu. Ama Trajan'ın nasıl bir hazine evi için planlanmış olabilirdi? İlk kelime muhtemelen LAPIDARIO olarak amaçlanmıştı. Buna rağmen, şayet ilk okuduğum doğru ise eskiler tarafından bu amaçla kullanılmış binalara ışık tutabilir; o zaman, en düz ve dikey haldeki iki kenarın dış duvarı gösterdiğini ya da, belki de, birbirine geçirilmek için tasarlandığını varsayarak kullanım nedenini açıklayabiliriz; öte yandan, diğer kenarlardaki ilginç çeşitlilikte basamaklar, sütun tabanları ve ayaklar iç kısmı temsil ediyordu ve tek bakışta hazine evinin zenginliğini gösterecek şekilde uyarlanma nedeni olabilecek, oda duvarları etrafına harikulade düzenlenmiş altın heykeller, fincanlar, vazolar ve farklı şekil ve boyutlarda figürler gibi kamu hazinelerini saklama rolü üstleniyordu. Lakin her ne amaçla olursa olsun, son derece garipti: ölçtüklerimden en büyüğü 11 feet uzunluğunda 6 feet 4 inç yüksekliğinde ve 4 feet 9 inç genişliğe sahipti. Diğerleri biraz daha az ama 8 feet yüksekliğe sahip olan aşağıdaki taslakta verildiği gibi yine iri boyutlarda ve daha kübik yapıdaydı.

Resim 17
(Sığacık'ta Mermer Bloğu)

Gölün kısa bir mesafe güneydoğusunda önemli bir yüksekliğe sahip yalnız başına duran bir kaya bulunuyor ve Sığacık demirleme yerinden göze çarpan bir nesne oluşturuyor: eski Teos'ta kullanılanla aynı olan mavi mer-

mer yapıda; kuzey cephesinde bariz taş ocağı izleri taşıyor. Teoslular, şehirlerini süslemiş mermerleri buradan sağlamış olabilir. Erythrae ve Ephesus civarında karşılaşılanlarla aynı doğaya sahip.

İki haftayı bu ilginç yerde en güzel şekilde geçirdikten sonra, kışlamızı değiştirmeye hazırlanmak durumunda olduğumuza üzülmedik değil. Dahası, bu harabelerde, araştırma konusunda yapılması gereken daha çok şeyi geride bıraktığımızı ve çok daha fazla sayıda yazıt keşfetmenin daha ileri kazı yorgunluğunun karşılığını vereceğini biliyorduk; ancak zamanımız sınırlıydı ve önümüzde uzun bir sahil hattı bizi bekliyor ve ön plandaki Efes Harabeleri ve uzaktaki Rodos Adası gezimizin başlıca amaçlarını oluştuyordu.

32. Bölüm

Sığacık'tan Hareket - Scala Nuova (Yeni İskele) - Phygela - Efes - Aisaluck - Prion Dağı - Diana Tapınağı - Coressus Dağı - Lysimachus Duvarları - Yeni İskele'ye Dönüş - Türkler Gemide - Gayri Resmi Kovulma - Samos - Karla Sahili - Halicamassus, Bugünün Bodrum'u - Anıt Mezar - Harabeler - Sikkeler

3 Ocak, 1837. - Nihayet havanın da yumuşamasıyla, birkaç başarısız girişimin ardından denize açılmaya ve Scala Nuova'ya ulaşmaya çalışmaya karar verdik. Termometre, ani büyük ısı düşüşü kaydetti. Güneydoğudan gelen rüzgarları kuzey rüzgarları takip etti ve çevre dağların tepeleri bu kış ilk kez karla kaplandı. Sığacık'tan ayrılarak, MS. 190 yılında, Aemilius komutasındaki Roma donanması ile Polyxenidas komutasındaki Antiochus donanması arasındaki deniz savaşıyla ünlü Myonnesus Bumu'nu dolaşk. ³⁸⁰ Güney kenarında denizden tam dikey yükselen ve epeyce bir yükseklikte neredeyse tam dikey uçurum meydana getiren sarp bir tepeden oluşuyor: Livy tarafından verilen grafiksel tarife uygun nitelikte dar bir geçitle karaya bağlandığı görünüyor. ³⁸¹ Mr. Brooke, rehberini Sığacık'ta bırakmıştı ve bu yüzden Yeni İskele ve limanını kendi başımıza bulmamız gerekiyordu; fakat Kaptan Gra-ve'in haritası yardımıyla doğru bir pozisyon almada fazla zorluk yaşamadık.

Kent, denize asılı duran ve kuzey ve kuzeybatı yönüne bakan yuvarlak ve dik bir tepe etrafına inşa edilmiş. Görünüşü hayli muhteşem ancak daha yakın bir incelemeyle evleri zayıf ve batık durumda. Şehir kısmı, yukarıda bahsedilen tepe üzerinden kuzeyden güneye uzanan güçlü ve iri bir duvarla kuşatılmış. Kuş Adası adında küçük bir ada, denize yakın bir noktada yalıyor ve kuzey ve batıya açık olan liman ağzını koruma görevi üstleniyor.

Ertesi gün karaya çıktık ve at edindikten sonra, 3-4 gün kalmayı planladığımız Efes yoluna koyulduk. Bu esnada havanın da iyi devam edeceği inancıyla yahmız Yeni İskele açıklarında güvende olacaktı. Şehirden ayrılır-

Jso Livius, lib. xxxvii.c.29.

Jsı Lib.xxxvii.c.27.

ken duvarlara inşa edilmiş bozulmuş bir aslan figürü yanından geçtik. Ardından deniz kıyısından ayrılarak, çok geçmeden, sert mavi mermer kayalara varana dek kısmen ekili alçak tepeler dizisine tırmandık. Geniş ve ekili bir vadiden tekrar iniş yaparken sağımızda kalan tepe üzerinde, bozuk arazinin tüm kıvrımlarını takip eden uzun bir suyoluna ait izler gördük: biraz daha aşağı kısımda görünüşte Bizans ya da Türk orijinde olan, yolun karşısına taşınmış benzer yapıda bir duvar geçtik. Bu da suyolu olarak anılıyordu ancak tepe kenarı boyunca uzananla ne kadar bağlantılı olduğunu tespit edemedik. Bir ya da iki mil daha ilerde, solumuzdaki kayalık arazide ve yolun kumsala indiği yere yakın noktada tarihi Phygela kent harabelerine ulaştık. Roma tuğla ve çömlek parçalarıyla kaplı ve yolun yanında tapınak gibi görünen büyük mermer bir binanın temeli bulunuyor. Kıyıdan tekrar uzaklaşarak, bataklık gölü solumuzda bırakarak küçük bir ovayı geçtik. Hemen sonunda bir kahvehane Yeni İskele ile Aiasaluck yarı yolunu işaretliyor. Burada yol ikiye ayrılıyor. Sağdaki yol Aiasaluck'a giderken diğeri de deniz kıyısından Colophon, Lebedus ve Teos'a çıkıyor. Suyolu hala sağımızda. Taşlı ve kötü bir yol kısa süre sonra bizi sırtın doruğuna çıkardı. Kuzey deniz kıyısının, Cayster ağzının ve ötesinde deniz ve dağlar arasındaki dar bataklık arazi çizgisiyle Selinusian gölünün güzel manzarasına tanık olduk. Bu civarda Kaptan Graves tarafından keşfedilen bazı harabeler Ortygia'ya yorumlanmıştır ancak Pliny'e³⁸² göre bu sadece Efes için kullanı- lan diğer isimdi. Dar bir vadiyle inişe geçtik. Bu vadinin iç kısmında, sağımızdaki ağaçlık tepelerin yamacında kurulmuş resmetmeye layık Arvaja köyü uzanıyor. Coressus Dağı'na yakın ilerleyerek Efes ovasına girdik. Yö- nü, tarihi kentle liman arasındaki ulaşımı gösteren temiz bir su akıntısı yolumuzdan geçti. Çok geçmeden Cayster yataklarından birine geldik. Kendimizi kahvehanesine yerleştirdiğimiz ve hemen akabinde Sultan Selim Camisi ve St. John kilisesi kalıntılarını ziyaret etmeye çıktığımız Aiasaluck'a doğru ilerlerken, liman yanındaki tahmini Efes Diana Harabeleri, Prion Dağı'nın kayalık kenarlarını boğan yıkık büyük bina kümeleri ve Coressus yükseltile- rindeki Helenistik Duvar hattı en ilginç nesnelerin bir toplantısı gibi duruyordu.

Efes antik harabeleri üzerinde daha önce o kadar anlatımlar gerçekleştirilmiştir ki kalıntılarıyla ilgili oyalanmamıza gerek duymuyorum. Tarihi kentin yıkımı üzerine dikkati çeken Aiasaluck, Prion Dağı'nın yaklaşık bir mil kuzey doğusunda kalıyor. Tek başına duran bir tepe doruğundaki harabe bir kalesi, aşağısında Bizans Kilisesi ya da Bazilika'ya aitmiş gibi görünen katı tuğla işinden kocaman ters dönmüş yığınları, tepe eteğinde bilhassa tarihi parça ve yazıtlarla düzenlenmiş hoş su kemeri ve bir bölme şehir du-

³⁸² Hist. Nat., 5. 31.

varları ve Hristiyan kilisesi olduğunu düşünmenin yanlış olacağı mermer bir camiyle dikkat çekiyor. Büyük bina, Arap mimarisi ve doğunun vahşi ve hayal ürünü süslemeleriyle zenginleştirilmiş durumda. Tepenin batı tarafında kurulmuş ve büyük bir kare oluşturuyor. Güney yarısı bütünüyle mermerden inşa edilmiş ve Diana tapınağından getirildiği tahmin edilen dört granit direk ile desteklenmiş yıkık bir cami içeriyor. Açık bırakılmış kuzey yarısı ise şimdi ağaç ve çalılarla tıkanmış durumda.

Birkaç günümüzü, Aiasaluck çevresini Prion mermer ocakları üzerinde dolaşarak, tiyatro, iyi korunmuş stadyum ve diğer Efes kamu binaları kalıntılarını ziyaret ederek incelemekle geçirdik: bu harabeler içinde en çok dikkati çeken şey şehrin batı ucunda, eski limanın bulunduğu bataklık ya da sazlığa yukarıdan bakan devasa yapılarıdır. Bu büyük binanın genel özelliği, geniş altyapıları, odaları, karanlık daireleri ve kuzeyden güneye yönelen sert duvarları ve ana yapının her bir ucundan batıya doğru kaçan neredeyse birbirinden ayrılmış iki kanadı ile merkezi *corps de logis'i* (üç tarafı kapalı avlu) oluşturan devasa duvar yığını olmasıydı. Sanırım, ünlü Efes Diana Tapınağı burada, limanın hemen önünde, 30-40 feet yükseklikte bir temel üzerine yükseltilmiş ve yığının ortasında yıkıntıları hala görülebilen kocaman merdivenleriyle bulunmuş olmalı. Pürüzlü mermer bloklarından meydana gelen bu duvarların pek çok bölümüne, daha önceleri daha ince mermer tablalarıyla hatta metal levhalarla kaplanmış gibi sayısız küçük delikler açılmış. Duvarların farklı kısımlarına brike kemerler ve diğer işçiliklerde çıkarılmış: bu muhtemelen, tapınağın yıkımı ve sütunların Constantine tarafından götürülmesi sonrası harabelerin üzerine bir kilise inşa edildiği zaman Hristiyanlar tarafından yapılmıştı; şunu da biliyoruz ki Efes, uzun yıllar önemli bir Hristiyan piskoposluk yeri olmuştur. İki kanat papazların ikame yeri olarak rol üstlenmiş ya da diğer yollarla Diana Tapınağıyla bağlanmış olabilir.

İncelemem gerektiğini düşündüğüm Efes topografyası ile bağlantılı olarak bazı hususlar var. Bunların başta geleni Diana Tapınağının genelde liman girişine yakın yerde kurulmuş olduğu tahmin edilen konumudur; bu konuda Arundel'in tüm izlerin Cayster ırmağının getirdiği alüvyon altında gömülmüş olduğu fikrine katılmıyorum. Pek çoğu dışarıda dururken ve yakındaki toprak denizden çok az seviye yukarıda bulunurken, bildiğimiz kadarıyla yüksek temeller üzerine yükseltilmiş bu tapınak niye gömülü olsun ki? Yukarıda bahsedilen harabelerin bu tapınağa ait olduğu fikrimi doğrulayacak pek çok neden var. Limana yakın konumu, Prion Dağı'nın kuzeydoğu kısmında kalan ocaklardan yaklaşık bir millik, ya da 8 stadya, mesafesi bu düşüncemi doğrulamaktadır.³⁸³ Ayrıca, limanın yanında, Hypelaeus³⁸⁴,

³⁸³ Chandler, *Travels in Asia Minor*, vol.ii.p.157.

veya Callipia³⁸⁵, ya da Halitaea³⁸⁶ adında ünlü bir çeşme vardı ve bazı yazarlar tarafından tapınağın yanında olduğu da söylenirdi. Bataklığın ya da limanın kuzeyinde kalan ve parçalanmış çini ve çömlek işleriyle kaplı alçak kuru arazi üzerinde, bitişikteki bataklığa akan hoş bir pınar keşfettik. Tapınaktan yaklaşık 200 yarda uzaklıkta bulunan bu pınarın baş tarafında epeyce inşaat yapılmış. Androclus'un kurduğu ve daha sonra Lysimachus dönemine kadar büyüyen ilk şehir burası olabilir: Bu kral şehri belki de zaten duvarlarla çevrili olan Prion Dağına doğru genişletti: aşağı yamaçları harabelerle kaplı Coressus Dağı da aynı zamanda buna dahil olmuştu.

Pusanias'ın, Androclus mezarını tarif eden bir metni, açıklaması nedeniyle Magnesia Kapısının³⁸⁷ Diana Tapınağı'nda olmadığını tasavvur etmiş tarihçi ve coğrafyacılara sıkınh yaratmıştır. Ama şimdi düşünüyorum ki söz konusu metin harabelerin şu anki görünüşü ve yukarıda verilen tapınağın konumu ile kusursuz bir şekilde uzlaştırılabilir. Pusanias şöyle der, "Androclus'un mezarı Diana tapınağından Olympia Jupiter tapınağına ve Magnetidae diye anılan kapılarına çıkan yolda görülecektir".³⁸⁸ Bu yolun, Lysimachus tarafından dikilen duvar hathyla çaprazlanan ve Magnesia'ya doğru uzanan Prion ve Coressus arasındaki vadi boyunca ilerlemiş olma ihtimali yüksek. Bu durumda Magnesia Kapıları da bu vadinin içinde yer almış olacak ve Aiasaluck yönünde bulunanlar ile karıştırılmamalıydı. Yine aynı hatta olan Olympia Jupiter Tapınağı da, Diana Tapınağı ile Agora mahallin-deki tiyatro arasına giren arazide, kusursuz kemer ve korniş parçaları ve sütun enkazlarıyla işaretlenmiş Korinth düzeninde büyük bir tapınak kalıntıları bulduğumuz yerde durmuş olabilir. Sütunlar, diyetrede 4 feet 6 inç boyutunda tekli bloklardı ve ölçtüğüm bir tanesi başlıksız haliyle 40 feet uzunluğundaydı. Diğer sütun sırası ve kemer altı kalınlıkları da tarihi Agora yakınında şehrin bu kısmında görülebiliyor.

Bu harabelerde göze çarpan ve hak ettiği ilgiyi görmemiş bir başka ilginç özellik Coressus yükseltileri boyunca sıralanan, Lysimachus'un Helenistik duvarıdır. Duvar gymnasion'un hemen güneyindeki yükseltilerden aslında çeşitli yerlerde var olan diğerleriyle yakın benzerlikler taşıması nedeniyle eski duvarın kulelerinden biri olan ama St. Paul Zindanı adıyla anılan kuleye doğru, güneydoğu ve kuzeybah istikametinde yaklaşık 1.75 mil kadar uzanıyor. Prion Dağı ile Coressus Dağı'nı birleştiren ve içinde Magnesia kapısı bulunan kısmı gymnasion'un hemen doğusunda durmuş gibi görünüyor. Coressus'u bu yönde dik ve iyi aşınmış su kanalı yoluyla tır-

³⁸⁴ Strabon, xiv.c.l.

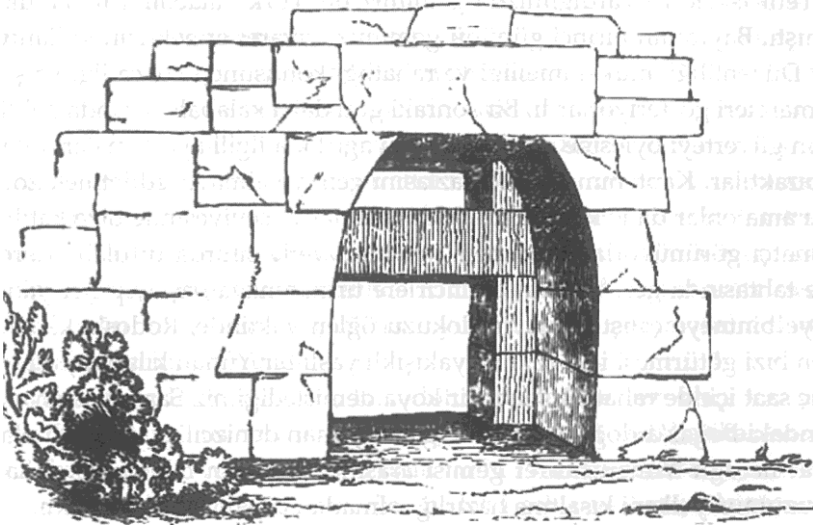
³⁸⁵ Pliny, Hist. Nat., 5.31

³⁸⁶ Pausan., lib.vii.5.

³⁸⁷ Chandler, ut supr.p.160.

³⁸⁸ Pausan., vii.2.

mandık. Aşağısında, bu tepelerden ovaya akan tek ırmak yavaşça ilerliyordu. Sert kaya içinde kesilmiş tarihi bir yolun izleri ve tepe yüzündeki dolambaçlar ara ara fark edilebiliyordu. Kayalar üzerinden ve arapsaçı çalılıkların arasından zahmetli bir çıkışın ardından yüksek sırtın üzerinde yüksek duran duvar ucuna ulaştık; arazi doğası elverdiği kadarıyla neredeyse tüm uzanımı izledik; aynı karakterde ama farklı mesafelerde çok sayıda kare kulelerle savunuluyor ve güçleniyor. Mükemmel ve kusursuz ve de sağlam görünen tarzı bazen gerçek olsa da genelde isodomous taklidinde ve Prion Dağı'ndakine göre çok daha üstün. Çok sayıdaki kapı giriş yeri ve arka kapılarda olduğu gibi, kulelerin çoğuna kare girişler de hala eksiksiz durumda. Hathn ortasına yakın ve kulelerden birinin çevresinde, aşağıdaki taslağa görüldüğü gibi kendine has yapıda kemerli, küçük ama çok mükemmel bir giriş vardı. Dış kısmı, iç kısmından çok daha küçüktü fakat yukarı doğru küçülen tavrı Mycenae'deki Agamemnon ve İzmir'deki Tantalus mezarlarına benzerlik taşıyordu.

Resim 18
(Tarihi Efes Duvarları Giriş Yeri)

Aynı duvarın başka bir giriş yerinde özel biçimlerde harflerle yazılmış Yunanca bir yazıt buldum. Harfler tamamen nokta ve işaretlerden meydana geliyordu. Muhtemelen bu suretle ölümsüzleşme girişiminde bulunan aylak bir askerin adına kuşların kaba bir temsili gibi görünüyor.

Öte yandan, izleri hala var olan ya da Efes'in koruması için bir zamanlar gerekli görülmüş tek duvar bunlar değil. Burada kaldığımız birkaç gün içindeki sınırlı gözlemlerim, beni farklı dönemlerde 3 farklı hattın inşa edil-

diği görüntüsünün hakim olduğu kanısına yöneltti. Birincisi, tiyatrodan başlayıp Prion Dağı zirvesi üzerinden ve oradan stadyumun doğu ucuna uzayan duvar en eskisi gibi görünüyor. İkincisi, Coressus alnı boyunca uza- nan duvar muhtemelen Lysimachus tarafından çizilen hat. Ve üçüncüsü, şehrin önceki boyutlarına küçüldüğünde Bizanslar tarafından inşa edilen hattın önemli kalıntıları Coressus Dağı eteğinde tiyatro yakınından batıya doğru Diana Tapınağı ve limana doğru uzanırken halen izlenebiliyor. Bu duvar bilhassa tuğladan meydana geliyordu ve tiyatro ve tapınak arasında Agora ve diğer binaları kuşatıyordu.

Aynı sekizinde birkaç yazıtı³⁸⁹ kopyaladıktan sonra Efes'e veda ettik. Yeni İskele'ye dönerken, en batı ucunda St. Paul Zindanı bulunan Coressus Dağı ile liman arasında başka bir yolu kullandık: bu kulenin altındaki tepe yamacı, çoğu ya mezar ya da bir set desteği olarak amaçlanmış görüntüsü veren tonozlu alt yapılar ve kemerlerle kaplı. Stadyum gibi vaktiyle mermerle örtülmüş genelde pürüzlü taş işçiliğinde bazıları da tuğladan yapılmışlardı.

Yeni İskele'ye vardığımızda gemimiz bir Türk kalabalığı ile ablukaya alınmıştı. Bayramın birinci gününü gemimizi ziyaret etmek için kullanıyorlardı. Düzenliliği, mükemmelliği ve rahatlığı konusunda çokça ilgi ve şaşırma emareleri gösteriyorlardı. Bir sonraki gün daha kalabalık oranda geldiler. En son güverteyi öylesine doldurdular ki ağırlıkla ilgili ayarlamaları bile saf dışı bıraktılar. Kaptanımızı daha fazlasını gemiye almayı reddetmek zorundaydı ama onlar da iç kesimlerde karşılaştıklarım seviyesinde bize katılmak için inatçı görünüyorlardı ve ancak ana kuvvetle sınırdan tutulabilirlerdi; -iskele tahtasında geri çevrilince zincirlere tırmanmaya başlayıp her yandan gemiye binmeye çalıştılar. Aynı dokuzu öğlen vaktinde, Rodos'a kadar sahilden bizi götürmesi için zeki ve yakışıklı yaşlı bir Yunan kılavuz edinerek, birkaç saat içinde rahat ve sıkıcı bir koya demirlediğimiz Samos ve ana kara arasındaki Boğaz'a doğru yol aldık; genel Yunan denizciliği kaynaklı olarak bir yat ile ağır Yunan ticaret gemisi arasındaki farkın bilincinde olmayan kılavuzumuz yelkeni kısaltma hazırlığı olmadan çapayı serbest bıraktı.

10 Ocak. -Seher vakti yola çıktık. Rüzgar kuzey-kuzeydoğu yönünde esiyor. Dümendeki adamın kılavuzun dilini anlamaması nedeniyle kayalara çıkmaktan son anda kurtulduk. Düz çizgideki manzara resmedilmeye değerdii ancak güneş doğmadan geçtik; bu esnada Mycale Dağı'nın her noktası aydınlanıyor ve Titanus Dağı'nın engebeli noktaları ve sivri tepeleri ortaya çıkıyordu. Sahilden açıldığımızda Branchidae'deki Didim Apollo Tapınağı sahneye çıktı. Dürbünle bakıldığında sütun baştabanlarıyla çaprazlanan iki sütunun net biçimde ayırt edebiliyorduk. Adalardan oluşan bir amfi içinden

389 Kitabe, No.254-274.

ve dağlık sahilden ilerlerken Patmos Dağı'nın yüksek ve ilgi çekici dorukları hemen yatay üzerinde görülebiliyordu. Kayalık Myndus sahili ile Calymna adası arasındaki Caryanda Bumu ve Bargylia Körfezi'ni geçtikten sonra, suyun hemen kenarından yükselen neredeyse tam dikey ve çıplak kalabalık kayalar ve etrafındaki derin sulardan ötürü yolculuğumuz daha karmaşık bir yapıya büründü. Kayaların tümüyle kırmızı trakitten meydana geldiği ve Myndus ve Halikamas arasındaki çıkıntının büyük kısmıyla aynı oluşuma ait gibi görünüyordu. Bu tehlikeli mevkilerden sağlam bir şekilde ayrılarak yeniden doğuya dümen tuttuk ve Kos adası ile Kaptan Beaufort tarafından Zephyrium, Astypalaea ve Tecmerium olarak gösterilmiş olan anakaradaki 3 burun arasından geçtik. Son bumun yakınında yükseltelerde rüzgar değirmenlerinden uzun bir sıra bulunuyordu. Ötesinde, şimdiki adı Bodrum Körfezi olan Kos Körfezi'ne, ya da Sinus Ceramicus'e (Keramus Körfezi) girdik. Burada, yaklaşık bin fite kadar suyun kenarından nizami biçimde eğim gösteren koni biçiminde yüksek bir tepe altından geçtik. Adı Çifut Kale, ya da Yahudi Kalesi olarak anılıyor ve bir zamanlar Karia kralları tarafından zindan olarak kullanılmış tarihi Tecmera'yı temsil ediyor olabilir. Buradan Bodrum Kalesi'ne doğru karadan esen serin kuzey rüzgarlarıyla yol aldık. Etrafı derin sularla kaplı iki kayalık ada tam yolumuzun üstündeydi. Yanında çok daha tehlikeli olan ve suyun yüzeyinde sadece ucu görünen başka bir ada daha. Bu rüzgarla mendireğe girmek mümkün değildi fakat kale açığında pürüzsüz denizde demir attık. Etraftaki görüntülerin denizden muhteşem görünümü göz kamaştırıcı. Arazi oldukça iyi ekilmiş ve tam bir tropikal iklimin varlığını gösterircesine palmyelerin bereketli biçimde büyümekte olduğu sayısız bahçelere dağıtılmış. Kıyı boyunca dar bir bantta yer alan kalenin doğu ve bahsına doğru uzanıyor ve tarihi tiyatro kalıntıları Vali Konağının üzerinde görülebiliyor.

Modem Bodrum kasabası, Herodotus'un doğum yeri olan, karısı tarafından Kral Mausolus onuruna dikilmiş ve dünyanın yedi harikasından biri olarak kabul edilen mezar anıtıyla ünlü tarihi Halikamassus'u temsil ediyor.³⁹⁰ Orta çağlarda inşa edilmiş ve halen daha şehri ve limanı koruyan kale duvarlarında görülebilen güzel kabartmaların Herodotus ve diğer eski zaman yazarlarına göre bir zamanlar bu anıt süslemiş olanlara ait kısımlar oldukları tahmin edilmiştir.

11 Ocak. - Kalenin iç kısmını görme arzusu ve kaygı dolu umutlarla bu sabah erkenden karaya çıktık. Saray imzasının ve krallıktaki tüm kaleleri görmek için verdiği iznin Ağa üzerinde tümünden etkili olacağı düşüncesiyle fermanı da yanıma aldım. Limanın dar girişini meydana getiren harabe payandalar arasından geçerek kaleyi şehirle bağlayan kumsal kıstağa ayak

³⁹⁰ Plin., H.N., lib. xxxvi.5. Vitruv., lib.ii.c.8.

bastık. Yontulmuş dairesel bazı sütun tabanları ya da dikili taşlar gördük. Üzüm kordonları ve üzüm yaprakları, koç kelleleri ve bereket boynuzlarıyla donatılmış. İki tanesi kale yakınındaki caminin çeşmelerini besleyen modem su kemerinin alt payandalarını destekliyor; diğerleri de pazardaki ahşap ayakları yüksekte tutmak için aynı biçimde hizmet ediyor. Kalenin doğusuna uzanan Yunan semti çok küçükken batıya doğru uzanan Türk semti büyük bir alanı kaplıyor, her bir evi meyve ve diğer türde ağaçlarla dolu bahçeyle çevreleniyordu. Ağaçlar arasında en dikkat çekici olanlar altın rengine bürünmüş ve olgunlaşmış portakal ve uzun palmiye ağaçlarıydı. Güzellikleri sıcak güneş ve parlak mavi gökyüzü ve şehrin arkasında yükselen tepelerden amfiyle daha da artıyordu. Konağına vardığımızda askerlerini Paşa'ya göndermekle meşgul olan Ağa bizimle görüşemedi ancak harabelere eşlik etmesi için bir savaşçı gönderdi.

Kalenin yarım mil kuzeydoğusunda ve Yunan mahallesinin arkasında buğday tarlasında yatan silinmiş yazıtlı büyük bir lahit, bu arazinin yanında da güzel bir Dorik tapınağı ya da stoa harabeleri bulduk. 140 feet uzunluğundaki bir kolonu hala yerinde duruyordu. Baştabanları, triglif ve kornişleri oldukça kusursuz altı sütun hala ayakta idi ama sütun başından 6 feet kadar yere gömülmüştü. Keskin köşeleri arası oyulmamış ama onun yerine düz bırakılmış olması nedeniyle çok kati biçimde olmasa da yivli oldukları söylenebilir. Hemen Sütun başının altında, sütun çevresi 6 feet 6 inç ve sütunlar arası mesafe ise 5 feet 6 inç. Trigliflerle her bir sütun üzerindeki direk üstü tabanda ve her bir sütun aralığı üzerinde iki tanesiyle daha karşılaşırız: her bir sütun üstüne trigliflerin üstünde kaba biçimde bir aslan kafası yontulmuş. Bu harabelerin biraz daha doğusuna doğru modem duvara işlenmiş aynı tarz ve biçimde fakat özel karakterde Yunanca yazıtlarla kaplı olan başka sütun parçalarına da rastladık. Kelimeler sütunun düz kanallarından aşağı doğru yazılmış, harfler değişik boyutlarda birbirinin altında bulunuyorlardı. Bazıları dört beş inç yükseklikte ve derinden kazınmış, diğerleri bir inç bile değil ve ancak çizilmiş demekten biraz daha fazlası durumda. Bazı durumlarda büyük harflerin diğerlerinin üzerine yontulmuş olduğu ve küçük harfleri neredeyse silmiş *palimpsest* özelliğine sahiplerdi. Bazen büyük ve küçük harfleri birlikte ele almak gerekiyordu çünkü aynı sırada büyük harfler teker teker küçükleri ise ikişer üçer yazılmış olan bir kelimeyi oluşturuyorlardı. Harf tarzı da kendine has biçimdeydi ve darbe uçları sıra dışı bir yöntemle süslenmişti.³⁹¹

Yukarıda bahsedilen Dorik sütunların hemen arkasında liman ve civar adaların görüntüsüne hakim önemli bir set ya da platform bulunuyor. Üç kenarını belirgin şekilde görebildiğimiz Helenistik işçiliğinde sert duvarlarla

391 Kitabe, No. 275-278.

destekleniyor. Bu kenarlardan biri yaklaşık 100 feet uzunluğunda görünüyor. Platformun merkezinde hafif yükseltilmiş arazi küçük beyaz mermer blokları ve parçalarıyla kaplı; ilk bakışta kulelerden biri ya da şehir duvarlarını bir kısmı olduğunu düşündük ancak hattı içinde kuvvetle muhtemel Mozolenin altyapısıydı. Pliny, bu anıhın tüm çevresinin 411feet olduğunu ve tam kare olmadığını belirtir.

Bu noktadan ayrılarak, yalın süngertaşı üzerine serilmiş koltukları halen yerinde duran oturma basamakları iyi durumda bulunan fakat sahne yeri ve prosceniumu *in situ* durumdaki tiyatroyu incelemek maksadıyla, Ağa konağı arkasındaki kuzeybatı yönündeki tepeye çıktık. Albay Leake'in tanımına göre³⁹², oturma basamakları kanatları merkezden sapmak yerine proscenium ile paralel olmasından ötürü Roma döneminde inşa edilmiş olma ihtimali yüksekti ve yarım daire görüntüsü veriyordu. Diazoma duvarı oldukça kusursuz ve 2 feet yüksekliğinde: altında 20 üstünde 15 koltuk sırası bulunuyor ancak sadece üst kısım, merdivenlerle 18 ya da 19 cuneiyne bölünüyor. Tiyatro üzerindeki tepede yumuşak kaya içine çok sayıda mezar kazınmış. Bazıları, uzunlamasına tepe içine doğru uzanan dar odalar. Aile kabri olarak planlanmış olma ihtimali olan diğerleri ise, içlerine yerleştirildikleri olukların görülebildiği mermer levhalarla eski zamanda kapahlmış olan 2-3 feet genişliğinde 14-15 niş içeren büyük daireler. Üzerinde eski Helenistik duvarı izleyebildiğimiz tepe doruğunda aynı tarzda, 30 feet kare alanında, Sinus Ceramicus üzerinden ve Kos Adası'na doğru geniş bir manzaraya hakim büyük bir kule kalınsı bulunuyor.

Ağa konağının yakınında birkaç tam olmayan yazıt kopyaladık.³⁹³ Evlerin duvarlarına işlenmiş kırık sütun ve çok sayıda mermer bloğu gördük. Ne yazık ki yanımızda ne bir tercüman ne de tatar vardı ve Ağa fermanı okumasına rağmen pek de anlar görünmedi. Kaleyi görmemize müsaade etmedi ancak başka nereye istersek gidebileceğimizi ekledi. Kaleyle alakalı olarak aslında kendisinin ilgili bir durumun olmadığını ve izin için orada bulunan komutana başvurmanız gerektiğini ifade etti. Lakin bu komutanı bulmak da mümkün olmadı. Ağa dışında onun da bireyselliğinden epeyce kuşkulandık. En nihayetinde alabildiğimiz izin tacize uğramadan botumuzla kale etrafında dolanmaktı. Gemimize dönerken burçların alında bir süre duraklayıp at sırtında ve yaya savaşçıları simgeleyen ve Parthenon frizinin tüm güzelliği ve emeğiyle kazınmış dış duvardaki kabartmaları kopyaladık. Yaklaşık 4 feet kare ölçüsünde 3 parça ve kanalın içinde de dördüncüsünü bulduk burada; diğerleri önceki gezginler tarafından görülmüş ve 11 tanesi Dalton tarafından 1752'de yayınlanmıştı ancak orijinallerine sanat eseri ola-

³⁹² Tour in Asia Minor, p. 323.

³⁹³ Kitabı, No. 280-283.

rak bakrnamış.394 Değişik boyutlarda pek çok sütun yam sıra, bu kabartmalar haricinde daha sonraki bir tarihe ait zırlı kalkanlar da duvara inşa edilmişti. Kanalln içinde beyaz mermerden başsız büyük bir heykele rastladık. Bir oyukta duruyor ve imparator kıyafeti içinde gibi görünüyordu.

12 Ocak. - Yeniden karaya çıktık bugün. Mozole bodrum kahını ve Dorik kolonları yeniden gördükten sonra İç kaleden yukarı tarihi duvar hattım incelemek üzere ilerledik. Tahmin edilen Mozole'nin hemen kuzeyinden başlarken en eski tarzda kiklop yapının iyi bir örneğıyle karşılaşk. Duvar, dün görülen Helenistik duvar yapımında olduğı gibi kırmızı trakit değıl yerine mavi mermerden birbirine geçirilmek yerine kümelenmiş kocaman bloklarla yapılmış. Bir mil kadar tepeye doğru derin bir vadi kenarından, ya da bah veya dış kenarındaki doğal kanaldan takip ettik ve bu esnada birkaç kaba kule ve bir giriş yerinden geçtik. Yükseldikçe, duvarın kalınlığı sekiz fitten yaklaşık dört fite kadar azaldı. Taşlar daha şistli ve bayraklara yarılmış olduğundan büyük oranda yatay görünüm elde etmişti. Vadi kenarım takip ederek tepe doruğına ulaştığımızda duvar aniden doğuya dönüyor ve hemen sonra güneydoğı ya da güney-güneydoğı yönünde tekrar inişe geçiyor, zirvede sadece iki duvar arasında kapatılmış dar bir alan bırakıyor. Bu alanda, kalın çalı ve orman alh arasında çok sayıda ev ve diğeri bina kalınlıkları mevcut. Bu yükselti nokta muhtemelen, şehrin İskender tarafından ateşe verilmesiyle birlikte geri kalam şimdiki adıyla Orak Ada olan Arconnesus adasına geri çekilirken, Memnon komutasındaki bir garnizon bölümünün ve yaşayanların çekildiğı Salmakis iç kalesiydi.395 Bu noktadan itibaren tepe alını ve çeşitli kayalık tümsekler üzerinden duvar hattım takip ettik: kayalık tümsekler yerin doğal konumunun güçlenmesine katkıda bulunuyordu ki İskender'e neredeyse zapt edilemez gibi gelmişti.396 Zirve yakınında ayrıca birkaç kare kule de bulunuyordu; muhtemelen Arrian'ın "CT'jv axQaV 'CT'Jv 7TQOÇ Mvılaaaa μai\tna 'rE'rQaμμevrıv" olarak bahsettiğı duvar bölümüy- dü.

Doğı tarafındaki duvardan inerken, taş sıralarının biraz daha yataylaştığı Yunan mahallesi arkasında bahçe ve evler arasında kaybedene kadar, tepeden aşağı gidişini takip ettik. Hemen kasabanın üstünde duvarın yanında ağaç ve fundalıklarla gölgelenen, fazla suyunun küçük bir ırmağı kahl- dığı küçük bir havuz ya da çeşme bulunuyordu. Bu belki de, Strabon³⁹⁷ ve Vitruvius'un³⁹⁸ bahsettiğı ve daha da özellikle Ovid'in Metamorpho-

³⁹⁴ Collection of Drawings, &c., by R. Dalton, 1752

³⁹⁵ Arrian, lib.c.23.

³⁹⁶ Ibid., c.20.

³⁹⁷ Strabon., xiv.c.2, p.656.

³⁹⁸ Vitruv., lib.ii.c.8.

ses'ında³⁹⁹ ima edilen Salmacis çeşmesiydi. Bu isim şehrin diğer tarafındaki başka bir küçük ırmağa verilmediyse tabi. Vitruvius, o çeşmenin Venus ve Merkür Tapınağının yanında, şehrin sağ kanadında olduğunu söyler.

Gemiye binmeden önce çoğu Bizans olan birkaç paket sikke buldum. Öte yandan, Halicamassus'a ait, AAIKAP sözcüklü, bir tarafında ortada üç dişli mızrak ya da üçayaklı sehpa, diğer tarafında sakallı Jupiter kafası olan özerk küçük birkaç sikke de vardı. İmparatorluk denilenler arasında bir tanesi, HPOOTOC AAIKAPNACCEON yazısıyla Herodotus kafası taşı- yordu. - Antoninus Pius'un şeref payesi verilmiş kafası.400 Yakınlardaki Myndus ve Mylata şehirlerinin de birkaç sikkesine eriştim.

Bazı yazarlar denize yakın kalenin (önemli sağlamlığa sahip, yapısında fazlasıyla hüner sergileyen, Cenevizler ya da Rodos şövalyeleri tarafından inşa edilmiş kale) Mozole mevkiinde durduğu tahmin edilmektedir. Ancak Artemisia'nın, onu o kadar kolay yıkılabileceği bir yere dikmiş olma ihtimali oldukça uzak görünüyor ve sanırım bu konudaki bilgimizle daha uygun biçimde başka bir nokta gösterdim.

Halicamassus'un eski tarihi ile alakalı olarak sahip olduğumuz çok az sayıda birkaç detay Dr. Cramer tarafından bir araya getirilmiştir.⁴⁰¹ Bu şehir aslında, Agasicles adında bir vatandaşının Triopia Apollo oyunlarında kazandığı gladyatör mızrağını tanrıya adamak yerine kendi evine götürmüş olduğu davranışı sonucunda diğer 5 şehir tarafından çıkarılana kadar Dor Hexapolis'ine ya da Altı Şehir Birliği'ne, aitti.⁴⁰² Federal desteğinden yoksun kalan Halicamassus, kısa zaman sonra despotların avı oldu ve Lygdamis, çevre toprakların kralı oldu. Birkaç nesil sonra, Karia çıkarmasındaki krallara bağlandı. İlki, kız kardeşi Artemisia ile evlenen Mausolus'un babası olan Hecatomnus idi; kardeşi Hidrieus da bir diğer kız kardeşi Ada ile evlendi. İskender fetih kariyeri içinde şehri kuşattı ve hakimiyeti ele geçirdikten sonra yerle bir etti. Livy⁴⁰³ ve Cicero⁴⁰⁴ tarafından olduğu gibi zaman zaman Romalılar altında da bahsediliyor ve şehrin sikkelerinde Gordian hükümdarlığı kadar geç döneme rastlanıyor: konsey tarihinde ve dini bildirilerde adısıkça geçiyor.⁴⁰⁵

³⁹⁹ Ovid, Met., iv.11.

⁴⁰⁰ Benzer bir sikke Visconti tarafından yayınlanmıştır ve o da kükürt damgasından anlaşıldığı kadarıyla Antoninus kafası taşımaktadır. Iconogr. Grecque, vol. iii.i.27. a Milan Ed. 1823

⁴⁰¹ Cramer, Asia Minor, vol.ii.p.177.

⁴⁰² Herod., lib.i.c.144.

⁴⁰³ Livius, 33-20. Ib. xxxvii.10, 16.

⁴⁰⁴ Cicero, Ep. ad Q. Frat., i.8. Ib., i. 19 Tacitus, Ann., iv. 55.

⁴⁰⁵ Geogr. Sacr., p.246

33. Bölüm

Bodrum'dan Hareket - Bitez Koyuna Giriş - Çifut Kalesi - Crio Burnu'na Seyahat - Cnidus Harabeleri - Tarihi Kentlere Ait Duvarlar - Yazıtlar - Mezarlar - Apollo Tapınağı - Syme (Simi) - Rodos

13 Ocak, Cuma. -Bu sabah erkenden yola çıkıkhk. Cnidus ve Crio Burnu'nu görmek için körfezin karşısında durduk. Maalesef sert rüzgar fırtınası nedeniyle Bodrum'un beş mil güneybatısında kalan Bite Koyuna girmek zorunda kaldık. Burada güneybatı rüzgarlarından korunduk. Öğlen vakti Mr. D. Dundas'ı, Rodos'dan Syra'ya gitmekte olan Yunan gemisinde (uskuna) buldum. Bu gemi de bir önceki gece hava muhalefeti nedeniyle bu koya sığınmıştı. Hapsolmuş gibi perişan bir kabinde hemşerileri ile buluşmadan aldığı keyif rahat yatımızdaki sınırlı konaklama imkanları ile kıyaslanamazdı. Erzak konusunda ondan daha iyi durumda değildik zira stoklarımız hızlı tükeniyordu ve sahilde bulabileceklerimize umut bağlamak zorunda kalıyorduk. Burada yağsız bir sığır eti tedarik ettik ancak Rodos'a varmadan şarap ve içkilerimiz tükendi.

14 Ocak, Cumartesi. -Koyun karşısına, üç ya da dört mil güneybatıya çekildik. Sarkık bir çıkıntıya çıkarak Çifut Kalesi tepesinin eteklerine doğru sahil boyunca yürüdük. Kıyıda bazıları dokuz inç çapında çok sayıda yuvarlak yığınlar ya da sünger taşı çakılları vardı. Sahilin büyük kısmı traktit ve peperitli traktit konglomeradan meydana geliyordu fakat sünger taşının hangi oluşumdan türediğini anlayamadım.⁴⁰⁶ Tepeler üstündeki yürüyüşümüzde az önce kocaman bir kırpiyi öldürmüş birkaç çobanla karşılaştık: tüyleri çok büyük ve sağlam, çoğunu topladık: Bu hayvanların sahilin bazı kısımlarında bol olduğu söyleniyor.

Çifut Kalesi tepesi son derece dik. Denizden direk olarak 30 ya da 40 derecelik açıda yükseliyor ve kırmızımsı feldspatik traktitten meydana geliyor.

⁴⁰⁶ Güneybah rüzgarlarıyla sürüklenmiş, Etua ürünü olabileceği söylendi; ancak sahilin başka bir noktasında da göremediğimden dolayı daha yerel bir orijine sahip olduğunu düşünüyorum.

Dar zirvesi, Türkler ya da Rodos Şövalyeleri tarafından inşa edilmiş on beşe yirmi beş adım ölçüsü veren küçük bir kale harabesiyle taçlanıyor. Benzer yapıdaki iki duvar, kayalık arazi doğasının yaklaşılmasını imkansız kılındığı yerlerde tepeyi aşağı doğru çembere alıyor. Kayanın dik cephesinden, ağaç kökleri ve dallarına tutunarak çıkması mümkün olmayan bir yoldan batıdaki vadiye indik. Vadide bir köy ya da kasabayı gösteren çok sayıda harabeyle karşılaştık ancak adını söyleyecek tek bir insanoğluna denk gelmedik. Güneye akan küçük bir ırmağın ağaçlık kıyılarında bol miktarda çulluk keşfettik: bu bizi, tekneimizden ayrılmamızla birlikte dağ ve bataklık-ları aşarak ve deniz kıyısı boyunca, tehlikeli bir iki macera yaşadığımız ya-bani ve bilinmeyen bir arazi içinden sürdürdüğümüz 6 millik yürüyüşü tamamladığımız karanlık vakti yaklaşıp kadar geciktirdi. Şiddetli son yağmurlar tüm ırmakları şişirmişti ve geçmemiz gereken büyük bir ova vardı ve içinden büyük ve hızlı bir nehir akıyordu. Kıyısına ulaştığımızda gördük ki geçilemeyecek kadar derindi ve silahlarımızla karşıya yüzmek imkansızdı. Birçok planı gözden geçirdikten, hatta köprüye denk geliriz ümidiyle dağlara doğru yakalarını takip etmeyi de düşündükten sonra deniz istikametinde yürüyerek bu akıntısız sahilde üzerinde yürüyebileceğimiz bir set bulma ümidiyle ağızdan geçmeyi denemeye karar verdik. Kaptan, üzerinde sadece 3 feet su bulunan bir set üzerinde öncülük ederken düzenli aralıklarla birbirimizi takip ederek bu girişimde başarılı olduk. Vahşi bir manzara vardı -gece karanlık ve loş, deniz tarafından horlayan bir rüzgar, kıyıya yuvarlanarak gelen dövücü dalgalar ve sadece boşluklardan parlayan ay. Atılğan ve engebeli sahil boyunca kalarak ve sandal için işaretler vererek nihayet gemimize ulaştık.

Bitez Koyu'nda birkaç gün oyalandık. Biraz kötü hava nedeniyle biraz da Cnidus'da bir şey bulamayacağımızın söylenmesi üzerine erzak edinmek için. 17 Ocak Salı günü Keramus Körfezi karşısında durduk. Crio Bumu'na yaklaşırken Karia Sahilinin cesur ve resmedilmeye değer özelliklerini hayranlıkla seyrettik. Ana Cnidus Limanı güneyde kalıyor. Bumun etrafını dolaandıktan sonra neredeyse rüzgarsızlıktan yelkeni hareket ettiremememiz ve iki tarihi Cnidus dalgakıranyla korunur olması nedeniyle limana girmekte zorlandık. Doğu iskelesinin sonundaki bazı batmış kayalardan uzak durma endişesindeyken diğer taraftakinden kopmuş bir taş dokunduk ancak herhangi bir hasar görmedik. Limana girmenin doğru yolu doğu iskeleden ziyade biraz daha batıya yakın durmaktan geçiyor zira batı ucundan 100 yarda mesafede suyun derinliği çok fazla.

Gemiye güvenli bir şekilde bağlayınca arazinin özellikle limanın kuzey-doğu kısmında olmak üzere her yönde harabelerle kaplı olduğu Cnidus mevkiinde karaya çıktık. Güneybatı yönünde, kimi yerde, suyun dibinden keskin bir şekilde yükselen dik kireç taşı kayalardan kesilmiş kiklop duvar-

larla desteklenen tarihi bir rıhtım kalıntısı bulunuyor. Strabon'un⁴⁰⁷, vijaoc b:ı:amabLOç dediği şeyle kara sahasını birbirine bağlayan dar bir kum seti ile ayrılan iki limanını ve bu yerin görünümünü en doğru biçimde aktarmıştır. Kentin bir kısmı anakarada bir kısmı bu yarımada olmasından ötürü ikili bir şehre benzemiştir.

Kaptan Beaufort'un⁴⁰⁸ araştırmaları ve Dilettanti Society⁴⁰⁹ yayımları, bu harabelerin yanında ve içinde hala görülebilen tarihi mimar hazinelerinin çoğuyla dünyayı çoktan bilgilendirmiştir.⁴¹⁰ Bu civarı, şehir mevkiini ve doğu girişinden bir mil uzakta beklenmedik biçimde karşılaştığımız, bazıları ilişikteki manzarada gösterilen çok sayıda mezarı incelemek için birkaç günümüzü burada geçirdik. Mümkün olduğu kadarıyla şehir duvarının tüm sınırlarını izlemeyi de ihmal etmedim. Bu duvarlar benim için her zaman güç, sağlamlık, ihtişam ve onları yükselten toplumların mal varlığını en doğru biçimde gösteren nesneler olmuştur. Yaşamın günlük ihtiyaçlarından bahseder, insan doğasının aceleciliğini ve evrensel düzen gereği güçlülerin zayıflar üzerinde galip geldiğini akla getirir ki bu da kentin barış taraftarı sakinlerini duvar ve kulelerin yardımına başvurmaya mecbur bırakmıştır. Şüphesiz ki harabeler içinde dahi olsa bir tapınak görünüşü hayal dünyasının daha fazla ilgisini çeker; ancak efsanevi ve hayali tanrılık inanışları ile bağlantılı olduklarında dayandıkları yanlış temele bir derece iştirak ederler ve bu yüzden akıllarını hayatın gerçeklerinden ve tarihi ilişkilerden geri çeker gibi görünürler.

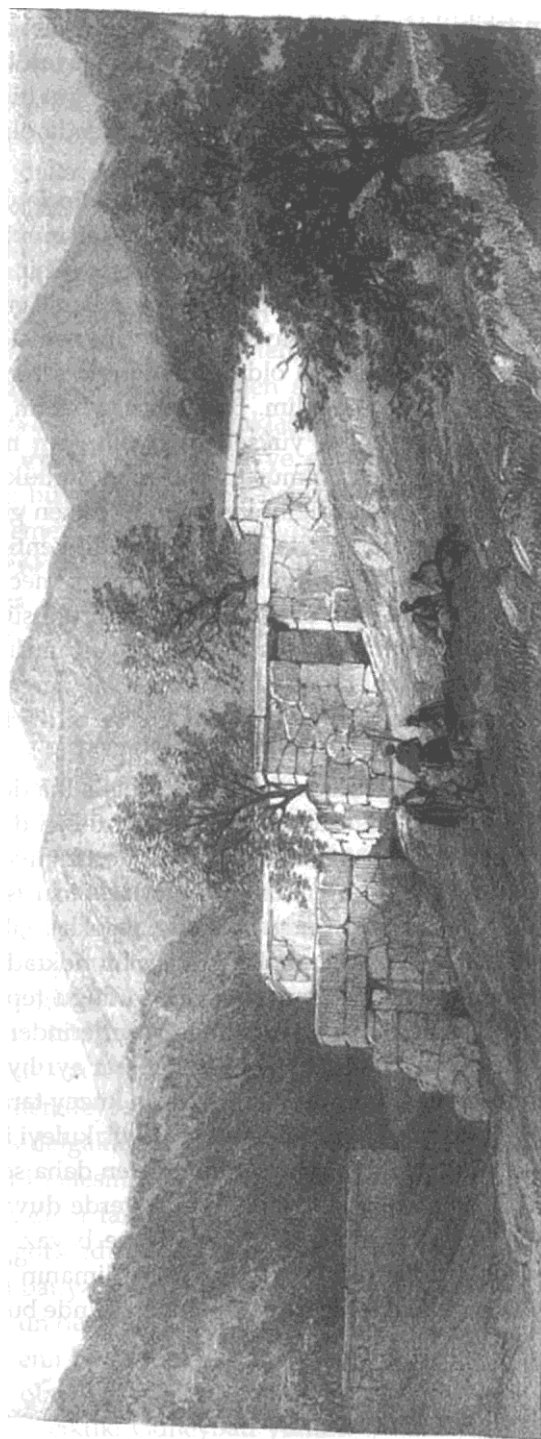
Cnidus duvarları tam kusursuz ve limanın doğusuna doğru tüm uzamı boyunca izlenebiliyor. Şehir iki duvarla çevreleniyor. Biri doğu-batı yönünde diğeri hemen hemen kuzey-güney istikametinde uzanıyor ve şehrin kuzeydoğusu yönündeki tepe doruğunda birleşiyorlar. Birincisi kısmen kiklop yapıda kısmen isodomous taklidinde fakat tarzı yukarı çıktıkça gelişiyor. İkisinin harap haldeki çapraz duvarla bağlandığı bu noktadan itibaren bazı kule ve diğer savunma kalıntılarının zirveyi koruduğu tepenin en yüksek noktasına kadar fazla uzun olmayan mesafede birbirlerinden nerdeyse paralel çizgide geriliyorlar. Burada doğuya eğilerek tekrar ayrılıyor ve bu sayede tepenin önemli üst yamacını kuşatıyorlar. Duvarın kuzey taraftaki kısmı tam kusursuz ve çok iyi korunmuş durumda iki ya da üç kuleyi içinde barındırıyor: bu da en iyi biçimde yapıya sahip, muhtemelen daha sonraki bir döneme ait ve bütünüyle isodomous tarzında. Birkaç yerde duvar yarıkları aynı isodomous yapıda ancak daha büyük bloklarla ve beyaz mermerle tamir edilmiş. Yarımada'daki duvarlar da iyi korunmuş, limanın kuzeyine yakın, uç kısmında harika güzelliğe sahip yuvarlak kuleyi içinde bulunduruyor.

⁴⁰⁷ Strabon, lib. xiv.c.2.

⁴⁰⁸ Caramania, p.81.

⁴⁰⁹ İonian Antiq., vol.iii.p.l.

⁴¹⁰ Leake's Asia Minor, p. 226.

Duvar içindeki kalıntılar her ne kadar bir hayli ilginç olsa da daha önceki ihtişamını gösterecek kamu binası ya da tapınak izleri bulamadık. Her ikisi de harap durumda olan iki tiyatro, uzun bir Dorik stoa, belki tapınak olan büyük bir bina bodrum katı, görünüşe göre daha yakın bir tarihe ait başka bir büyük binanın geniş tonozlu temeli dışında, kalıntılar genel olarak cadde hatları, özel konutlar, tepe yamacında bir terastan diğerine çıkan basamaklar, içerde çimento örtüsüyle kaplı dairesel veya armut şeklinde sarnıçlardan meydana geliyor. Bunlar muhtemelen su depolarıydı: biri neredeyse her eve iştirilmiş gibi görünüyor ve gerçekte de suyun erişilebileceği tek araç olarak görülüyorlar zira yakınlarda ne bir çeşme ne de bir ırmak bulunuyor.

Kent harabeleri ve komşu mezarlar içinde çok sayıda yazıt bulduk;⁴¹¹ özellikle mezar anıtlarında olanlar olmak üzere çoğu Dor lehçesinde yazılmış. LiHMOI. yerine LiAMOI. sürekli bir durum, aynı şekilde THI. MHTPOI. yerine TAL. MATPOI. kullanılmış. No. 287 Apollo Cameus'a adanmış olmasından ötürü ilgi çekici. Pausanias⁴¹² ve diğer yazarlardan⁴¹³ öğreniyoruz ki, bu, ilk olarak Lacedemonianlar, daha sonra aralarında Herakles vasıtasıyla Dor olmuş ve Apollo Cameus'a ithaf olunmuş bir tapınağa sahip olmuş Sicyonlular'ın andığı Dorlar tarafından Apollo'ya tapılan isimlerden biriydi.⁴¹⁴ Pausanias ayrıca belirtir ki, Dorların Apollo Cameus'a duydukları saygı, kehanet sanatını Apollo'dan almış Acamanialı Car-nus'dan doğmuştur: Hippotus, kehanet yeteneğini köle Camus'a devrettiğinde Apollo Dor kampını öfkesinden nasıplendirdi. Cnidus, Lacedemonian kolonisi olarak kurulmuş. Apollo Cameus ibadetini de muhtemelen onlar getirdiler. Bu yazıt ayrıca, son harflerin çok net olmamasından anlaşılamaması nedeniyle Theopompus'un oğlu Artemidorus ya da Artemidorus'un oğlu Theopompus'u zikretmesiyle de ilginçtir. Öte yandan, Roma'da okulu bulunan ve babası gibi Julius Caesar'ın arkadaşı olan tarihçi Theopompus'un da Cniduslu Artemidorus isminde bir oğlu vardı: düşünülen suikastı o yazmış ve Senatoya giderken diktatöre sunmuş.⁴¹⁵ Theopompus ya da oğlunun adını Caius Julius olma ihtimali dikkate değerdir; anıtın, Rodos ve Roma'da hitabet okulu açmış ve ikinci yerde Julius Cesar ve Cicero'yu talebeleri olarak saymış olan Marcus Apollonius, muhtemelen, bir Karia şehri olan Alabandalı Apollonius, tarafından dikilmiş olması da aynı şekilde ilgi çekicidir. Dolayısıyla, Julius Caesar'ın bu kısa yazıtta bir araya getirilmiş

m Kitabe, Nno. 284-296.

412 Lac., lib.iii.c.13.

413 Potter, Antiq. of Greece, vol.i.p.468.

414 Paus., Cor., lib.ii.c.10.

415 Plut. in Caes. Strabon, lib. xiv.c.2.

arkadaşlarını bazı isimlerine sahibiz. MAAPKOI: yerine MARKOI: kelimesinin kullanılması biraz müstesnadır ve muhtemelen bir Dorlaştırmadır .

Cnidus'daki en ilginç kalıntılar, doğu girişinden bir mil kadar ya da biraz daha fazla mesafede bulunan, neredeyse tamamı kiklop olan çok sayıda mezarlardır . Bunların bazıları önemli uzunluğa sahip binalardır . Genelde eğimli tepe yamacına karşı inşa edilirler ve bu yüzden önünde ve iki kenarında yükseltilmiş bir terası destekleyen sadece üç duvardan oluşurlar. Koursuz oldukları yerde mezarlar sürekli olarak ağır saçak taşları ile tamamlanmışlar. Bazen, kocaman duvarlar içinde kapı girişiyle girilebilen kare bir alanı kaplarcasına, içinde bulundukları araziden epeyce yükseğe kaldırılmışlar. İki tanesini birbirine yakın olduğu yerlerde aralarında dar bir geçit bırakılmış . İlk başta özel konutlar olduğunu düşünerek yanıldım. Ancak daha sonra onlara ait mezar yazıtları buldum. Her boyutta mevcut; en büyüklerinden bir tanesi 120 feet karelik bir alan ve duvarları güzel görünümlü çok köşeli yapıda ve düz dilimlerden düzenli bir duvar tepeliğine sahip: bu alanın içinde görünüşte mezar olan, bir zamanlar birbirlerine perçinlenmiş ya da bağlanmış ama daha sonra yıkılmış çeşitli bloklardan oluşan büyük üçgen sütunları desteklemiş iki üç adet küçük bina bulunuyor. Bazı yerlerde bir teras boyunca taşınmış eski yol izlerini gördük. Tepe yamacının gerekli kıldığı yerlerde kiklop işçiliğinde bir duvarla desteklenmiş.

Birkaç günümüzü, ya önündeki bir taşı alarak ya da üstteki terastan çatı içinden aşağı doğru kazıma yoluyla bu tuhaf yapıların bazılarını açmaya çalışarak geçirdik; girdiğimiz tek yer önceden yağmalanmıştı. Çok az durumlarda ön duvar yatay çizgide inşa edilmiş ancak çok köşeli bloklar en sık görülenleridir; iç düzenlemelerinde de büyük çeşitlilik var. Ya kemerli tonozlardan ya da düz taşlarla kaplı dar geçitlerden oluşuyor. Bu son söylenenler muhtemelen en eski olanlar. Tonozlar ya iri kiklop bloklardan ya da sıkı bir şekilde birbirlerine harçla tutturulmuş küçük taşlarla şekilleniyor. Yazıtlı bir cippus ya da dikili taş terasın üzerine konulmuş gibi görünüyor ve belki de girişi, bazı durumlarda çatıyı kullanarak içine girilmiş olma ihtimali yüksek alt mahzenlere gizlemek için görev yapmış. Bu cippilerden yerde yatan birkaç tane bulduk: genelde dairesel yapıya sahipler ve ya feston ve caput bovisle ya da etraflarına iki kez dolanmış yılanla süsleniyor. Yazıt ya taşın yuvarlak kısmı etrafına ya da üzerinde durduğu düztaban üstüne konulmuş zira ikisinin de örneğine denk geldik.

Bu şekilde düzenli kemerlerle bağlantılı olan kiklop işçiliği varlığı, çokgen stilinin genelde düşünüldüğünden çok daha sonraki bir dönemde kullanılmış olma ihtimalini kanıtlar görünüyor. Dolayısıyla sadece bunu görme durumu, binanın çok eski oluşunun her zaman bir kanıtı olarak kabul edilemez. Kiklop mezarlar arasında bulunan yazıtlardan biri TAL: MATPOI:

I:EKOYNAI: kelimeleri ile Dar lehçesi ve Roma işgaline müteakip dikilmiş olan mezarlara kanıt teşkil ediyor.

Kemerli mahzenler ya da geçitler, tüm alanın bedenleri saklamak için aralarında kare çatılı küçük alçak geçitli iki odaya bölünmüş olması nedeniyle ön duvarla bazen paralel bazen sağ açılarda duruyorlar. Öte yandan nasıl girildiği belirsiz zira girişi saklamak için çok zahmet çekilmiş gibi görünüyor. Bazı yerlerde muhtemelen tonozlu çatının içinden küçük bir aralıkla, diğerlerinde sanırım sadece seçili birkaç kişinin bildiği bir taşı kaldırarak sağlanıyordu. Belki de bu amaçla, epeyce düzensiz oluşuna bağlı olarak çok köşeli yapı uyarlanmıştı. Bir yerde uzun ve dar bir geçide aralık bırakan yerinden kaldırılmış bir taş bulduk. Belki de Rhamsinites için hazine binası inşa etmekte olan mimarın⁴¹⁶ hikayesinin temeli olan bir taş öylesine zoraki konulmuştu ki fark edilmeden bile yerinden alınabilir ve başkasıyla değiştirilebilirdi. Duvarlardan birine üsttekilerini rahatsız etmeden kaldırılabilir kadar doğru yerleştirilmiş birini bulmaya çalıştım. Benzer bir örnekten bulduğumuzda biraz zorlukla taşı kaldırdık ve küçük bir geçide çıkan bir boşluk keşfettik. Fakat mezara giriş için çoktan açılmış çatıdan bir aralık vardı. Biraz içeri girdikten sonra geçidin sonu hareket ettiremeyeceğimiz kadar büyük bir taşla tıkanmıştı. Bu sebeple, başka bir odaya ışık tutacak ümidiyle taşın arkasından üzerindeki teras yoluyla aşağı doğru kazmaya karar verdik. Ne yazık ki hayal kırıklığına uğradık. Beş altı feet aşağı indikten sonra katı mucurdan başka bir şey göremedik. Bazı yerlerde mahzen içleri sıvanmış ya da alçılanmış, bazılarında taşlar açık bırakılmış. Bazılarının tonozu veya kemeri yok ancak yukarıda tarif edilen mahzende olduğu gibi bir insanın ancak sürünerek girebileceği kadar büyüklükte düz çatılı tek bir dar geçitten oluşuyor.

Cnidus'da Apollo'ya duyulan saygı yanı sıra, hem Triopian⁴¹⁷ hem Carneus⁴¹⁸ olarak bu şehir daha özel olarak Venus tapınmasıyla ve Pliny'ye göre görünüşü Roma'dan buraya yapılacak yolculuğunu tüm yorgunluğunu alacak olduğu, Praxiteles tarafından yapılan tanrıça heykeli ile ünlüydü.⁴¹⁹ Praxiteles, bu tanrıçanın biri örtülü diğeri çıplak iki heykelini yapmıştı. Her ikisi de aynı değere sahip iki seçeneği olan Koslular örtülü olanı seçtiler. Çıplak olan Cniduslular tarafından satın alındı. Yaklaşık 300 yıl kendilerine ait olmasının ardından Bitinya Kralı Nicomedes, Cnidusluların tüm kamu borçlarını üzerine alma karşılığında bu heykeli satın almayı teklif etti. Pliny'nin dediği gibi şehirlerinin büyük onurunu kaybetmektense her türlü

⁴¹⁶ Herod., lib. ii.c. 121.

⁴¹⁷ Herodotus, lib.c. 144.

⁴¹⁸ Kitabe, No.287.

⁴¹⁹ Plin., N.H., 34.4.

sıkınhya katlanmayı kabul ederek bu teklifi reddettiler. Philostratus⁴²⁰ sayesinde Apollonius hayahndan öğrendiğimize göre onun zamanında da aynı ünü devam ettiriyordu. Ancak, MS. 475 tarihinde, İstanbul'daki Lausus sa- rayı ve toprağa gömüldüğünde yangın sonucunda yıkılan tarihi sanatla ilgili bu şaheserin ve tanrıça tapınağının daha ileri anlahımı için, en eski tarih ve Cnidus temelleri ile ilgili olarak tüm bilinen ayrınhların bir araya getirildiği Society of Dilettanti⁴²¹ çalışmalarına bakmanızı öneririm.

24 Ocak, Salı. -Harabeler içinde geçirdiğimiz bir haftanın ardından limandan çıkmak için elverişli rüzgardan yararlanarak yola çıktık. Planımız, Simi körfezini ve adayı ziyaret etmek ve Tropician çıkıntısının Karia anakarasıyla birbirine bağlayan ve topraklarını Harpagus emri altındaki Perslerin işgaline karşı korumak amacıyla sağlamlaştırmak için tanrıya yalvardıkla- rında Pythia rahibesi tarafından Cniduslulara verilen kehanette anılan dar kıstağı tespit etmeye çalışmaktı 1a8μov Ôf. μi] nvQyouı:ç, μf]ô ÜQuaaf.ı:f.

ZEuç yaQ X' E811Xf. vfjaov, EL X' louAEı:o ve kendilerine Pers generale teslim ettiler. ⁴²² Rüzgar yönünde seyrederken, Simi adasının doğusunda kıyı şeridi çok dikkat çekici biçimde derin bir koya girdiğini fark ettik. Kara parçası çıkıntıya ada görüntüsü verecek kadar alçak seviyedeydi. Bu düşük saha Crio Burnu'ndan 16-18 millik bir mesafedeydi ve dar kayalık kıstağı sadece beş stadya karşıda bulacağımızdan emin hissediyorduk. Devamında görülecek ki o noktaya ulaşamayacakhk. Gündüz vakti yenilenen, ters esmeye devam eden rüzgar Simi'ye karanlık basmadan varmamıza engel oldu. Kılavuz geceleyin limana girmeyi reddedince Rodos'a devam etmeye ve Simi'yi geri dönerken ziyaret etmeye karar verdik.

25 Ocak. Gün ağardığında biz hala Simi'nin güney ucu açıklarındaydık. Rodos adası sancak yayı üzerinden uzaklarda görülüyordu. Kıyı yakınında üzerinde harabeler olduğu söylenen yassı bir düz tepe dikkat çekiyordu. Daha sonra öğrendik ki bu harabeler yerliler tarafından kullanılan adıyla Palaeo Rodos ya da tarihi Rodos idi. Simi'den ayrılırken Cynos Sema Burnu'nu geçtik. Daha doğuda, deniz kenarında tarihi Loryma harabelerini işaretleyen bazı kiklop duvarlar fark ettik. Sahile yakın ilerlemeyi sürdürürken küçük Aplotheke limanını ve önündeki Elaeus adasını geçtik. kılavuzumuzun verdiği bilgiye göre Porto Cavaliere limanı daha doğuda kalıyordu. Tüm sahil boyu son derece engebeli ve dağların görünüşü değişken ve harika görünüyordu ancak arazi çorak ve kasvetli bir görünüme sahipti. Doğudaki karla kaplı yüksek dağlar Macri üstünden yükselirken görülebiliyordu. Diğer taraftan, adanın yaklaşmakta olduğumuz bu bölümlerinden Rodos manzarası çok zengin; tepeler ormanlık ve aralarına serpilmiş çok sayıda sırt

⁴²⁰ Philos., Apol. Vit., lib.vi.40.

⁴²¹ Antiquit. of Ionia, part. İii.p.14

⁴²² Herod., lib.i.c. 174. Cramer, Asia Minor, ii.185

ve düzlük görünüyordu. Sahil boyunca denize doğru uzayan bazı köy ve ovalar gözlemledik.

Adanın çok sayıda rüzgar değirmeninin bulunduğu en kuzey ucunu döndükten sonra, şehre ve kuzey-kuzeydoğu istikametine bakan limana yaklaşırken iki barınaktan hangisine gireceğimize karar vermekte zorlandık. Sebebi, hangisinin daha iyi olduğunu değil, hangisinin daha az kötü olduğunu bilmek stememizdi. Birincisi ve en batı taraftaki çok küçük ve harabe bir iskeleyle ikiye bölünmüş gibiydi ki bu da içerdekini rahat ve sıcak ve de her türlü rüzgara karşı korunaklı kılıyorken dışarıdakinde küçük bir gemi dahi zoraki dönebilirdi. Birinden diğerine geçit son derece dar ve iki kayalık iskele kafası arasında bulunuyor. Onlardan dökülen parçalar, geçidi daha fazla engelli hale getiriyordu ve içinde tekmemizin geçebileceği bir boşluk olduğundan emin değildik. Haliyle dura kalka ilerledik. Sandalı geçidi kontrol için gönderdik. Verdiği rapora göre su derindi ve sonucunda dış limana girdik. İç havzaya eğilmek niyetiyle demir attık. Lakin ileri incelememizde keşfettik ki, iskeleden dökülmüş parçalanmış blokların arasındaki eğri büğ-rü dar bir kanal haricinde, geçitte yeterince su olmasına rağmen girişin önünde dökülen bloklar sonucu sadece dokuz on fitlik su bulunuyordu. Bu yüzden, biz konsolosu ziyaret edip şehri dolaşırken "Royalist", yeniden denize açılmak ve limanın doğu tarafım denemek zorunda kaldı: ama orası da küçük, kalabalık ve sığ geldi ve kuzey-kuzeydoğuya çıkıh. Bu sıkınhdan kurtulmak için Mr. Brooke teknesini Marmaris'e gönderdi. Biz de bir haftamızı bu kıyıda geçirdik.

34. Bölüm

Rodos Kenti - Şövalye Mimarisi - Barbary Yolcuları - Ada Gezisi - Archangelo - Malons - Lindo, tarihi Liudus - İç Kale - Camiro Harabeleri, tarihi Camirus - Helenistik Duvarlar - Malona - Apollona - Embona - Atairo Dağı, eski dilde Atabyrius - Jupiter Tapınağı - Kalamata - Palaeo Rodos - Rodos'a Dönüş - Rodos Heykeli.

Tarih sayfalarında Rodos kadar yer işgal etmiş ve şu anki durumu böylesine ilgi uyandıran az sayıda ada bulunur. İlk kökleri efsanelerde gizlidir fakat kısa zamanda denizcilik alanında gelişimi ve belagat ve felsefe üzerine okul- larıyla değer kazanmıştı; daha sonraki bir dönemde ise Avrupa medeniyeti ile Türklerin artan çoğunluğu arasında uzun süre bir engel olarak kalmıştır. Toprağın verimliliği, tropikal bölgenin ılımlı havasının daha kuzey bölgedeki hoş sıcaklığıyla birleştiren iklimin sağlığa yararlılığından daha az övgü konusu değildir. Bu koşullar altında, uzun sürmüş bir söz ya da uzun süre bastırılmış bir beklentinin gerçekleştirilmesi nedeniyle bir gezginin bu kutsal adaya vardığında saygıyla selamlaması gerektiği şaşırtıcı değildir. Rodos kıyılarına varışında hissettiğim duygular böylesine güçlüydü. Beklentilerim yüksek olmasına rağmen umutlarımız boşa çıkmadı.

Limanın batısından karaya çıkarak, duvarların dışından dar bir patika boyunca ve yüksek Arap kulesi yanındaki dış istihkamların içinden doğu iskelesine kadar ilerledik. Feodal duvarların aşağı kısmında daha az ağırbaşlı Yunan tavernaları ve Türk kahvehaneleri ile çizilen ferah bir rıhtım vardı. Güney taraftaki bu uçta iri kocaman kapılardan ve iki heybetli kule arasından sadece Türk ve Yahudilerin oturmasına müsşade edildiği kasabaya girdik. Yunan ve Frenklere gün içerisinde ilgi ya da iş için girme izni veriliyor; ama başlarına taş yağsın talihsiz Hıristiyanlar duvarları gece geçtikleri için fark edilebilirlerdi. Kendimizi bir anda Rodos şövalyelerinin eski meskenleri arasında gezerken bulduk. Farklı bir yer değil de, aniden eski bir

zamana dönüş yapmış gibiydik. Evlerin çoğu harap halde; bazılarında Türkler yaşıyor; ama hepsi üç-dört yüz yıl önce sahip oldukları görünüşün aynısını sunuyorlar. Feodal zamanın kendine has mimarisi, neşeli ve kasvetli özelliklerin zıt birleşmeleri ile inşa edilmiş, kocaman ama zarafetten yoksun olmayan ve tamamıyla taştan yapılmış haliyle zamanın çürütme ya da aşındırma ve Türklerin şiddet ve cahilliklerinin zarar verici etkilerine eşit oranda dayanıklılık göstermiş: keza, aynı evde farklı zamanlarda yer alan farklı şövalyelerin silah kabartmaları ve armaları duvarlarda sağlam bir şekilde yerleştirilmiş duruyor.

Ana cadde hafif bahya doğru yükseliyor. Levanten kasabalarında genelde yaygın olanlara göre daha geniş. Her iki kenarından yayaalar için bir yol olanağı sunuyordu. Solumuzda kocaman bir binadan geçtik, şu an yeni askerler için barakalara çevrilmiş durumda. Daha önce bir okulmuş, fakir şövalyelerin ikametgahı olarak kullanılmış ve kamu işleri için ayrılmış odalar bulunuyor. Sağımızda tarihi evler ya Türkler tarafından mesken edinilmiş ya da çürümeye bırakılmışlar. Gösterişli gotik tarzda süslü zıhlarla ve pencere etrafında ve duvar boylarında çiçek pervazlarıyla inşa edilmiş. Binaları süsleyen kalabalık arma levhaları arasında Fransız zambak çiçekleriyle bölünmüş üç aslan geçişli İngiltere kraliyet armaları vardı. Caddenin en tepesinde harabe haldeki Grand Master sarayına vardık. Hemen yanında St. John'a adanmış uzun ve gotik büyük bina olarak şimdi camiye çevrilmiş başkilise bulunuyordu. Buradaki istihkamlar epeyce sağlamdı ve bütün savunmanın anahtarıymış havası veriyordu. Duvar oldukça yüksekti ve hisarın etrafından uzayan derin hendekle, diğer yandan duvarla bağlantılı yüksek kapalı yol, hendek üzerindeki açılır kapanır köprüyle korunuyordu.

Caddelerin temizliği ve genişliği oldukça etkileyiciydi. Adanın bu ucu konglomera içinde bolca bulunan küçük yuvarlak çakıllarla döşenmişti. Her evin kendi bahçesi vardı. Bahçelerde bereketli biçimde portakal ve limon yetiştiriliyor ve uzun ve zarif palmyelerde manzaranın doğulu karakterine katkıda bulunuyordu. St. John ve Apostles şövalyelerine ait iki kilise Türkler tarafından camiye çevrilmiş. İkincisinin girişi etrafında hepsi mükemmel biçimde kazınmış arma, zırh, davul, sancak, göğüs zırhı, zırh eldiveni, baldır zırhı, okluk, ok ve kaskı temsilen beyaz mermer içine yontulmuş bazı güzel arabesk aletler bulunuyor. Bu mahallede, sadece eşya ve gerekli olan şeylerin orta karar ölçüde temin edildiği pazarları da ziyaret ettik. Yunan semti, her evin bahçeyle çevrelendiği ve Avrupa konsoloslarının diplomatik çevrelerin edindiği, istihkamların kuzeybatı yönündeki duvarlarından yoksun.

Kısa bir süre Rodos'un şimdiki kasabasında çok az sayıda anıtlarının görülebildiği klasik ilgilerini unuttuğunuzda, şövalyeye yakışır evleri ve uygun süslemeleri, onurlu armaları ve şövalyelere ait diğer kişisel eşyaların bulunduğu şövalye dönemine ait bu kalıntılara, son 300 yıldır zarar görme-

miş olmalarından ötürü, doğu barbarlığı sınırları içinde şu ana kadar var olmuş Avrupa medeniyetinin bu kalınlarını önce kurmuş, daha sonra yıkmış olay ve koşullara karşı güçlü bir ilgi duymadan bakmak mümkün değil. Bu olaylara Roma İmparatorluğu'nun düşmesinden bu yana Avrupa süknetini çalkalamış en önemli ve en büyük olaylar olarak hakkıyla bakılabilir. Ayrıca, muhtemelen 300 yıl önce Avrupa'da yaygın olan bu mimari tarzın, yeniliğin süpüren eli ve yerel mimarinin gelişmesi ve değişiminden önce Avrupa'nın her yerinde kaybolmuşken, olağandışı bir şansla bir Türk adasında Türk ilgisizliği etkisi altında hayatta kalmış olmasını görmek ilginçtir.⁴²³

26 Ocak, Perşembe. - Yeni vali Hüsrev (Chosrew) Paşa'yı taşıyan bir Türk korveti bu sabah ulaştı. Tüm yelkenlerimiz ayarlı yatmakta olduğu- muz limana girdi. Büyük hassasiyetle selamını ateşledi ve aynı şekilde kale- den yanıt geldi. Bugün ulaşan bir diğer şey çok farklı bir görünümde, Tu- nus'tan İskenderiye'ye gitmekte olan Arap Hacılarla dolu bir brik gemisi. Gün ortasında karaya çıktılar ve limanın yanında küçük bir arazi parçasına kondular. Zamanlarını, erzaklarını pişirmek, yolculuk esnasında etraflarını sarmış haşarattan kendilerini ve elbiselerini arıtmakla geçirdiler. Daha pa- saklı daha iğrenç bir yabani takımı görmemiştım. Kıt elbiseleri aşırı yoksul- luğa kanıt teşkil ediyor ve vahşi yobazlıkları, simalarından anlaşılıyordu. Teknemizi bir haftalığına Marmaris' e göndermemiz nedeniyle, akşamleyin eşyalarımızı boşalttık ve gece konaklamak için Fransisken manastıra yerleş- tik. Karantinalı bir araziye inmemiz nedeniyle karanlıkta kıyıya ulaşmak biraz zor oldu. Kilitlendiğimizi anladığımızda hatamızı anladık ve fark edilmeden oradan uzaklaştık.

27 Ocak, Cuma. -Ada içine ve tarihi Lindus mevkiine kısa bir gezi için gerekli düzenlemeleri yaptıktan sonra sabah 10'da hareket ettik. Yüklerimi- zin edinebileceğimiz tek hayvan türü kahlardı. Yunan semtini geçtikten sonra, yakın zamandaki deniz kabuklularının sayısız parçalarını içeren ve çakıl yataklarıyla birleşmiş kabuklu bir konglomeradan oluşan, alçak tepeler sırnı hrmandık. Rodos binaları ve yakınları bilhassa, kesmek için yumuşak olsa da son derece dayanıklı olan bu kabuklu kayadan yapılmış. Manashr- dan yaklaşık iki mil uzakta, şehrin eski duvarlarının bir kısmı olabilecek tarihi bir duvarı şekillendiren büyük Helenistik blok kalıntılarını gördüğü- müz bozuk düzlük tepeye varana kadar yönümüz genelde güney-güneybatı idi.⁴²⁴

⁴²³ Son çalışmalarının birinde (Süd östlicher Bildersaal, vol. 1. Der Vergnügling) Prens Puckler Muskau, Rodos'un alınmasından sonra kamu binaları üzerinde şövalyelere ait arma, simge ve yazıtlarla alakalı olarak Türk cömertliği ile Malta şövalyelerinin Albergi'lere ait silah ka- bartmalarını tahrif etme konusunda Fransızların gösterdiği barbarlıkla karşılaşmaktadır.

⁴²⁴ Gördüğüm ada kısımlarının jeolojisi için 'Geological Transactions', vol. vi.p.l. bkz.

Şehir yakınlarında arazi iyi ekili durumda. Tepe doruğuna yakın portakal, hurma ve çam ağaçları büyümüş. Ancak, ilerledikçe ve açık ovaya indikçe arazi çoraklaş ve kayalık hale büründü, bitki örtüsü eksildi ve yer, konglemara yataklarından suyla taşınmış gevşek mıcır kaplandı. 11.30'da büyük Koskinar köyünün yanından geçtik. Ötesindeki yol, sert kayanın içinden çıkarılmış, özellikle pecten ve cardium olan büyük kabuklar içeren dar bir geçitten sağlanıyordu; ova boyunca ilerlerken dahi büyük intizam içinde yine kaya içine çıkarılmış ve bir tarafında yükseltilmiş patika bırakılmış. Saat 12'de taş köprüyle küçük bir ırmağı geçtik ve dere yatağının yanında palmiye ağaçlarından hoş bir gurup gördük. Buradan, kum ve çakıldan meydana gelmiş engebeli tepeler sırtım çıktık. Oradan saat biri çeyrek geçerken, biraz daha güney istikamette, dik bir yolla deniz kıyısındaki dar bir ovaya indik. Sol tarafta deniz sağ tarafta mavi kireçtaşından meydana gelen dik ve resmetmeye değer dağlarla sınırlanmış bu ova sadece kısmen ekiliydi. Aynı kayadan oluşmuş küçük tepecikler ise denizle aramızda yükseliyordu. Bunlar, ovanın oluştuğu üçüncül biçimlenmenin okyanusla kaplandığı zamandaki çok sayıda kayalık adacıklar olmalı.

Ova boyunca birkaç mil kadar güneybah yönünde ilerledik. Ardından geniş ve kısmen ekili bir vadiden tırmandık. Bir dağ deresinin kuru yatağım karşıya geçtikten sonra deniz ve uçurumlar arasına sıkışmış kayalık ve vahşi bir araziye kavuştuk. Yabani zeytin ve ardıç ağaçları dışında az da olsa bitki örtüsü vardı burada. Sağımızda kalan uçurumlara yapışmış yatay üçüncül oluşum kalınlıkları, sürekli olarak aynı yüksekliği korur biçimde doğal kesintisiz bir set oluşturmuş. Tüm kıvrımları ve vadi hatlarını takip ederek alüvyon ovoiden yaklaşık 100 feet yükseklikte dağın dik yokuşu boyunca önemli bir mesafeye kadar izlenebiliyor. Bazen taşla döşenmiş bazen kaya oyularak yapılmış yabani ve ekili olmayan tepeler üzerinden giden dik ve zorlu bir yol saat 4 gibi bizi sırtın doruğuna ulaştırdı. Oradan da Archangelo ovasına indik. Saat 4.30'da, yaklaşık 100 Yunan evinden meydana gelen, bir zamanlar, harabeleri çevre tepeden köye kaşları çatık bakmaya devam eden güçlü bir kale ile korunmuş ya da komuta edilmiş aynı isimdeki köye vardık.

Yunan köy evindeki konak yerimize girdiğimizde şahit olduğumuz şaşırtıcı ve beklenmedik temizlik ve daire içindeki düzenden bir hayli etkilenedik. En titiz göz dahi, dikkatli bir şekilde beyaza boyanmış oda içinde yine beyaza boyanmış sert pürüzsüz zemini dahil etseniz bile kirli ya da siyah bir nokta bulamazdı; sadece, şömine girişindeki, etrafında ev içi gereken hareketler için dokunulmamış küçük bir alan olan dar geçidin dışında. Mobilya doğru yerde, bol, sağlam ve temiz biçimde birkaç büyük sandık, sadece merdiven kullanarak ulaşılacak bir platforma yükseltilmiş karyola ve birkaç küçük masadan meydana geliyordu. Odadaki en dikkat çekici şey, kullanımdan ziyade gösteriş amaçlı gibi duran, yaklaşık 150 adet, duvara

asılı duran çeşitli boyut, kalıp ve renklerde tabak koleksiyonuydu . Şömine- nin yanındaki temiz zeminin yüksek bir kısmına kilimlerimizi yerleştirmek- te hiç zorluk yaşamadık. Ev sahibemizin misafirperverliği karşılığında ya- nımızda getirdiğimiz söğüt kalıbı örneğini sunarak çok değerli tabak kolek- siyonuna katkıda bulunabilecek kadar şansımız vardı.

Köyden bir kılavuz edinerek tepedeki eski kaleyi ziyaret ettik. Görünü- şe göre şövalyeler döneminde dikilmiş: en azından, duvardaki armalar gös- teriyordu ki bir dönem buranın hakimi olmuş olmalıydılar. Yapısı çok tekil- di ancak şu anki köhne durumda, ayrıntıları zoraki çıkarılabiliyordu. Üze- rinde durduğu koni biçimindeki ve mavi kireçtaşı tepesinin tabanı yüksekli- ğinin neredeyse yarısına kadar, aralarında ostrea (deniz kabuğu) türünün çoğunlukta olduğu kabuk parçaları ile dolu yumuşak üçüncül oluşumla çevrilmiş. Bu göze çarpan tepeler ve mavi mermer kayalıkları üçüncül ya- takların dışındaymış gibi yükseliyorlar ve açıkça, kayalık noktalarının, deniz yüzeyi ve tufan öncesine ait kaya ve kayalıkların üzerinde durduğu ve ada- nın, yüzeyinin büyük kısmının sulara battığında şu anki şeklini aldığı za- mandan daha önceki bir döneme işaret ediyorlar. Tepe eteğinin yakınında, adanın değişik bölümlerinde de rastladığımız türden bir tapınak kalıntısı bulunuyor. Evlerin hepsi düz çatılı ve içleri, Alman benzeri temizlik ve ni- zam özelliklerini sergileyerek bizimkilerine yakın benzerlik taşıyorlar.

28 Ocak. - Archangelo'dan onu kuşatan kum ve çakıl tepelerindeki de- rin ve ormanlık boğaza ulaşana dek, ova üzerinden güney-güneybatı istika- metinde iki mil ilerledik: derin vadiyi indikten sonra solda deniz açılan baş- ka bir geniş ovaya çıktık ve bir saat 15 dakika içinde kirli Malona köyüne ulaştık. Aynı yönde buradan da bazı yerlerde ekili ve hafif engebeli taşlı bir ova üzerinden beş mil kadar devam ettik. Aynı tepeler sırtı sağ taraftan iki üç mil daha sürdü. Solumuzda ise tek başına duran birkaç tepecik deniz kıyısından yükseliyor. Bir tanesi tepesi kesilmiş gibi bir görüntüye sahipti. Ovanın karşısına bir yol yoktu ve herhangi bir yolcuyla karşılaşmadık: sürü ya da davar görülüyordu; çok büyük bir nüfusu barındırabilecek kapasite- dedeki bu güzel ada çölden biraz daha iyi gibi görünüyordu.

Ovanın güney ucunda, denize yaklaşmış dik tepeler bizi kumsaldan geçmeye mecbur bıraktı. Oradan kayalık bir yolla üçüncül oluşumdaki bir sırtın zirvesine tırmandık. Zirveye saat 12'ye gelmek üzereyken vardık. Sahil boyunun geniş manzarasının keyfini çıkardık. Aynı zamanda, Lindo akropolisi de ayaklarımızın altında duruyordu. Dik bir iniş bizi hızlıca, de- nize asılı duran ve tepesindeki tek yaşayan canlı gibi görünen yüksek bir palmye ağacının sahneye doğu karakteri yüklediği akropolis kayası ile dağ- ların arasındaki alçak bir kara boynuna kurulmuş şehre getirdi. Archangelo'dan dört Rodos'tan on saat uzaklıkta olduğu söylenen Lindo'ya saat 12.30'da vardık. Zaman kaybetmeden, Rodos'tan mektup getirdiğimiz

bir Yunan sakini Bay Philipaki'nin evine geçtik. Vardığımızda ailesi ve eşiyle birlikte akşam yemeklerini yiyorlardı. Konuksever biçimde bizi kabul etti, evinin üst katında sadece yarım kapılı ve yedi penceresinde cam bulunmayan bir oda verdi fakat itirazlarımı tahmin etmiş olmalı ki piskoposun da kendisinin misafiri olduğunu ve en iyi odaları onun aldığını belirtti.

Çatlak beyinli bir papaz rehberliğinde, Minerva tapınağı adının verildiği ve Albay Leake⁴²⁵ tarafından dodekastil Dorik girişli bir mağara olarak ifade edilen dik bir tepeye tırmandık. Dorik ön cepheye sahip biçimde kaya içine oyulmuş bir mezardı. Minerva tapınağı olarak anılmasının aslı, muhtemelen Strabon'un⁴²⁶ bu yer yakınlarında Minerva Lindia tapınağının bulunduğuna işaret etmesine dayanıyordu. Korniş üzerinde orijinalde dört adet mezar cippisi varmış ama şu an sadece biri yerinde. Diğer üçü yere düşmüş. Bir tanesinin üzerinden tam olmayan bir yazıt kopyaladım.⁴²⁷ Ön cephenin büyük kısmı da düşmüş ve kayadan tümüyle ayrılmamış sadece üç veya dört sütunun ki aslında yarım sütunların, izleri şu an görülebiliyor. İçerde cesetleri koymak için çok sayıda niş kalıntısı. Öndeki platformdan manzara çok uzun. Kılavuzumuz, kuzeye doğru Camiro akropolisi dediği bir yeri, güneye doğru da Lambro adında uzak bir noktayı gösterdi. Ancak, 1:O cıQOVQLO akropolis önde doğu yönünde yükseliyordu. Lindo yakınlarındaki toprakların Krana olarak anıldığını da ekledi.

Şehre dönerken Rodos şövalyelerinin meskenleri tarzında inşa edilmiş çok sayıda ev gördük fakat en kayda değer olanı 1643'e ait olandan daha önceki bir tarihe ait değildi. Şehrin güney ucuna yakın isodomoous taklidi tarzında önemli bir Helenistik duvar uzantısı vardı ama şehre mi aitti yoksa bir tapınağın tanrısının bulunduğu iç odaya mı aitti belirleyemedim. Yeni mezarlığı çevrelemek amacıyla üzerine, aralarından bazı yazıtlar kopyaladı- ğımız bazı büyük taşlar kümelenmiş.⁴²⁸ Daha önce tarif ettiğim doğal mağara- radan ziyade buranın Minerva Tapınağı mevkiî olma ihtimali daha yüksek. Duvarın üzerinde, kısmen akropolis eteğindeki sert kayaya oyulmuş kaba yapıda tiyatro kalıntıları bulduk. Üst koltukların yaklaşık yirmi tanesi halen görülebiliyor ancak çok büyük bir çemberin sadece küçük bir kısmını oluş- turuyorlar. Geri kalan kısım ise muhtemelen taşçılık ve duvarcılık işiyle inşa edilmiş. Tiyatrodan, tümüyle dik kayalarla çevrilmiş, akropolisin güneyinde kalan bir havzaya ya da limana indik. Su oldukça derin. Denizle kuzeydoğu yönünde dar bir girişle iletişim kuruluyordu. Akropolis kayası, muhtemelen eski Lindo'luların bir limanı olan bu ayrılmış havzadan dikey biçimde yük- seliyor. Ayrıca 6 feet yüksekliğinde açılmış fevkalade bir yol kuzey ucu etra-

⁴²⁵ Tour in Asia Minor, p.225, note.

⁴²⁶ Lib. xiv. c.2.

⁴²⁷ Kitabe, No.297.

⁴²⁸ Kitabe, No. 298 ve 299.

findan uzanıyor ve hemen su seviyesinin üstünde dar bir çıkıntı meydana getiriyor. Giriş noktasına kadar buradan ilerledik. Giriş o kadar dar ve kayalık kenarlar da o kadar dik ki tam dalgasız su olmadığı durumda bir geminin buradan girmesi mümkün görünmüyor. Hemen girişin içinde kaya içinde bir yarık ya da doğal bir mağara bulunuyor. Kısmen yukarıdan kopmuş kocaman kümelerle dolmuş ve kırmızı kalkerli macunla yapışmış durumda.

29 Ocak. - Bu sabah tabyayı ziyaret etmeye hazırlandık. Bazı yazıtlar bulmayı ümit ediyorduk. Ancak bir süre çıktıktan sonra girişlerin kilitli olduğunu gördük ve anahtarları elinde bulunduran memurun Rodos'ta olduğunu öğrendik. Kapı girişi yakınında, dış duvarın üstüne bir yazıt vardı ancak deşifre edilemeyecek kadar yüksekteydi. Ev sahibimize döndüğümüzde, iç kısımlarda Malona'dan üç saat uzaklıkta Apollona adında bir köyde harabeler olduğunu ve Embona köyünün üç saat daha batıda, zirvesinde manastır harabesinin var olduğu eskilerin Atabiyus şimdiki Atairo Dağı'nın yakınında bulunduğu bilgisini verdi. Burada Jupiter'e ithaf olunmuş bir tapınak varmış. Bazı kalıntıları bulmak ümidiyle adanın bu en yüksek noktasına çıkmaya karar verdik. Ev sahibimiz evinin bahçesinde, vazo ve lambaların bulunduğu fakat hepsinin kırılmış ve mahvolmuş olduğu bazı mezarlar keşfettiğinden de bahsetti. Ayrıca, deniz kenarına yakın kuzeye doğru görmüş olduğumuz düz tepenin, yukarıdaki tepelerde mevzielenmiş Camirili manastırından kaynaklı Camiro olarak adlandırıldığını da ekledi.

Lindo'dan Malona'ya dönüşte bu düz tepeyi ziyaret etmek için saptık. Malona'nın doğu-güneydoğu yönüne düşüyordu. Tarihi bir yer olduğunu gösteren kanıtlar bulmayı arzuluyorduk. Yerliler bu yerin içinde bulunduğu bölgeye Zografi adını veriyor. Tepe ayaklarına ulaşmadan, ya Yunan, Bizans, şövalyelere ait ya da Türk olan eski bir şehir kalıntıları içinden geçtik. Harabeler arasında, daha yeni duvarlara işlenmiş mermer, Korinth sütun başlıkları, sütunlar ve yazıtlar⁴²⁹ gibi klasik orijinde pek çok kalıntı bulunuyordu. Tepeye vardığımızda birçok Helenistik hatta kiklop duvar izlerine rastladık. Bunlardan biri, çıkıntının kıvrımlarını takip etmesiyle, açıkça şehrin savunmasına yönelikti ve düz tepenin yamacına kadar yükselmeye devam ediyordu. Buna rağmen, akropolis üzerinde Helenistik nitelikte bir ize rastlanmayacaktı zira tüm kalıntılar kesinlikle şövalyelerin dönemine aitti. Bazılarını armalı kalkanları deniz kenarına yakın burçlara geçirilmiş. Tarihi duvarlar muhtemelen daha yeni binalar için malzeme edinmek amacıyla yıkılmıştı. Aşağıdaki duvarlar buranın tarihi bir kent olduğunda şüphe bırakmıyor. Her ne kadar bu ismin kökü için hayali bir neden sunuyor olsalar da, burayı gerek Camiros gerekse Acamiro olarak adlandıran civardaki Yu-

429 Kitabe, No.300.

nanlar tarafından verilen ismi dikkate aldığımızda ortadadır ki, Camirus kayalıklarına beyaz ve tebeşirimsi terimini kullanan Homer'e⁴³⁰ göre Rodos adasına ait tarihi Lindus, Camirus ve Ialysus şehirlerinden birisi olan Camirus mevkii ve harabelerinin bulunduğu yer burasıdır. Onun tasviri yerin gerçek görünümü ile örtüşmektedir zira çıkıntının kiklop duvarları bulduğumuz bu kısmı o zamana kadar görmüş olduğum en saf ve en beyaz scaglia kireçtaşından oluşuyordu. Dr. Cramer'in Camirus'u adanın güneybah ucuna koyma dayanağı muhtemelen, Lindus'un Rodos şehrinden denizle gelirken ada sağ tarafta kalacak şekilde ilk karşılaşılan yer olduğunu söyleyen Strabon'un⁴³¹ ifadesidir. Bu kesinlikle bir hatadır: şöyle ki bu harabeler Camirus'u temsil etsin etmesin fark etmez Lindus'dan önce bulunurlar.

Akropolisten tarihi bir dolambaçlı yolla rehberlerimize yeniden kavuştuğumuz üst ovaya varana dek uçurumun ön cephesinden indik. Bu üst ova kuzeybah yönde uzayan ve iç kalenin kuzeyi deniz kıyısında iyi bir kesiti görülen üçüncül•tülüşümde sert kumlu kireçtaşından meydana gelen geniş ve yassı doruklti<tepeler sırtından oluşuyor. Şehre yakın sırtın bu yüzeyi, sert kayaya lahit biçiminde oyulmuş ve Frigya'daki⁴³² Colossae'ye ait olanlarla benzeyen fakat boyutlarında değişiklik gösteren ve birbirine yakın olmasına rağmen fevkalade intizam içinde yayılmış sayısız tarihi mezarlarla kaplı. Deniz kıyısı yanındaki kayalıklarda kaya ön cephesine oyulmuş farklı karakterde başka mezarlarda bulunuyordu.

Tüm Malona nüfusunun bir evlilik onuruna eğlence için toplanmış olduklarını gördük. Neredeyse tamamı dans ediyor ve içiyorlardı. Dans konusunda gurup, acıklı çalan tulum eşliğinde daha saygı değer misafirlerin etrafında bir halka oluşturuyordu. Yabancılar olarak biz de bu seçkinliğe kahlıdık ve zehirli içkilerinden yudumlamaktan kendimizi geri çekemedik. Gelin ve genç kızlar belli ki güzelliğe karşı istekliydiler ancak tamamı aynı özelliklere sahipti; ağız iki uca doğru eğik, yaylı kaşlar dış köşelere doğru düşüyor.

30 Ocak. - Tek ve en önemli işi geyik avlamak olan bir avcı rehberliğinde erkenden Apollona'ya hareket ettik. Bu hayvanların iç kısımlardaki ağaçlık bölgelerde bol olduğu söyleniyor. İlk iki mil için yönümüz derin ve taşlı bir dere yatağı boyunca kuzeybatı istikametindeydi. Tırmandıkça kopmuş kaya parçaları artıyordu. Burada, ilk dört mil sonrası yönümüzü daha batıya çevirerek, birkaç mil boyunca kesintisiz devam eden kalın ve neredeyse girilmez köknar ağaçlığı arasına girdik. Bazı yerlerde ancak hayvanların kendilerine çalılıkların arasından zorlayabildikleri kadar geçişlere sahip yollar zoraki geçilebiliyordu. Daha açık ve yassı araziye vardığımızda kırmızı ayaklı birkaç keklik sürüsü ile karşılaşınca ister istemez oyalandık.

⁴³⁰ Il., B.656.

⁴³¹ Strabon, lib.xiv.c.2.

⁴³² Ante, vol.i.p.150. bkz.

Saat 11'de, fakir görünümlü Apollona köyüne vardık. Güneybatısındaki kale harabelerini ziyaret ettik. Çok eski zamanlarda yapılmış değildi aksine görünüşe bakılırsa şövalyeler zamanına aitti. Yan binalarla ve bir köşede yüksek bir kuleyle çevrili geniş bir iç avludan oluşuyordu. Saat 12'de, neredeyse tam batıda üç saatlik mesafedeki Embona'ya hareket ettik. Kısa süre sonra, bir dizi dere yatağı ve ağaçlık tepeleri geçerek sağımızdaki yüksek dağlardan gelen çok sayıda pınarla sulanan vahşi ve açık bir araziye girdik. Ada merkezine yaklaştıkça manzara daha da güzelleşti. Genelde köknar ve meşe ağaçlarından doğal ormanlarla kaplı, güneye doğru uzaklara kadar gerilen sırt ve boğazlara bölünmüş geniş bir arazi parçasını yukarıdan seyretme şansını bulduk. Bunların ötesinde daha yüksek sıradağların görüntüsü uzak görüşü sınırlıyordu. Öte yandan toprak genelde güneye akan çok sayıda bereketli ırmakla sulanıyordu. Bunlar belki de adanın güney ucuna yakın denize dökülen nehrin kollarıydı. Müstesna bir gerçek vardı ki bazıları epeyce uzun olan sayısız dere yatakları geçmemize rağmen kuzey yarısında denize dökülen tek bir akıntı bile görmemiştik. Toprağın nemi çok hızlı emen gevşek ve kumlu doğası bu olgunun temel nedeni olabilirdi.

Atairo Dağı eteklerine yaklaştığımızda arazi doğası önemli ölçüde değişti. Tepeler, üzeri kopuk yeşil taş ve granit parçalarla kaplı kahverengi şistli tabakalardan oluşan daha engebeli ve çorak bir yapıya büründü. Ara ara ya çam ya da bodur servi ağaçlarından oluşan kısımlarda vardı. Ama hepsi aynı şekilde ıssızdı. İç kısımların zengin toprağı ve cezbedici bitki örtüsü engebeli tepelerden daha fazla ilgi görmüş gibi görünmüyordu. Herhangi bir ekim girişiminde bulunulmamıştı. Ormanlık tepeler ve sulak vadiler en verimsiz kayalık gibi insanoğlu tarafından tamamen ihmal edilmişti. Bu durumun Yunanların doğaya karşı doğal ilgisizliklerinden mi yoksa Türk devletinin sağladığı belirsiz korumadan mı kaynaklandığını söylemenin bir anlamı yok. Bence ilk söylediğim daha doğru gibi geliyor. İklim koşulları, toprak ve doğal üretimleri açısından Avrupa medeniyeti içine kalma arzusu içinde olan bir göçmene Rodos'tan daha fazla çekici gelebilecek bir arazi hayal edemiyorum. Saat 3'ten hemen sonra Embona'ya vardık ancak aynı gün dağa tırmanamayacak kadar geç kaldık. Bir rehber de bulamadık zaten. Günü geri kalanını keklik avıyla geçirdik. Bu kuşlar köyün aşağısındaki ormanlık tepelerde bol miktarda var. Ambona, Atairo Dağı'nın kuzey-batı eteğinde kurulmuş sefil bir yer. Papazın evindeki konağımız kısmen de olsa, eşek, domuz ve koyunların bizimle neredeyse aynı bölüme hep birlikte toplanmış olduğu yakın civardaki bir ahırdan kaynaklanan pirelerle dolmuş ve en berbat görüntüye sahipti. Bununla birlikte, dolgun, sert, biraz şekerli ve karşılaştığımız kesinlikle en iyi Yunan şarabı olan içkisinin mükünlüğü ile Embona tüm adaya üstünlük sağlıyor.

31 Ocak. -Rehber edinmede yaşadığımız biraz zorluktan sonra hemen yediden sonra açık ve berrak gökyüzü eşliğinde Atairo Dağı'na hrmanışa geçtik. Köy istikametindeki yokuş o kadar dikeydi ki kuzeydoğudan güney-bahya uzanan dar bir sırt meydana getiren dağ yamacı yoluyla tırmanabil- mek için kuzeydoğu yönünde tam bir tur yapmak zorunda kaldık. Parça- lanmış kaya yığınları üzerinden dik ve tırmanarak yaptığımız yaklaşık iki saatlik çıkış bizi zirveye taşıdı. Bah ve kuzeybatı yönünde manzaralar göz kamaştırıcı nitelikteydi. Zirveye yaklaşığımız esnada güneydoğudan gelen kalın sis vadiye toplanıyordu. Bu toplanma kademeli biçimde çevre araziye gizliyor ve adımlarımızı takip ederek takımı birlikte tutmayı son derece zorlaştırıyordu. Dağ, üst kısmında çakmaktaşı yumruları ve tabakaları içe- ren neredeyse kesintisiz beyaz scaglia kireçtaşı yatakları dizisinden oluşu- yordu. Alt kısmında çakmaktaşı yoktu ancak tamamı güneydoğuya dalan kırmızı marnlı kireçtaşı ile içten kahnanlıydı. Oysa yatakların yatay yönü kuzeybah istikametinde dik bir yokuş sunar nitelikte kuzeydoğudan güney- batı idi.

Deniz seviyesinden yaklaşık 4 bin feet olduğunu hesapladığımız zirve- ye ulaştığımızda anılan şekliyle bir manashr harabeleri olan şeyin gerçekte, tepenin en doruğunda Helenistik kare bloklarla şekillenmiş eski zamanlara ait bir binanın kalıntıları olduğunu gördüğümüze şaşırdık. Yaklaşık 40 adım kare olan temeli, aralarında merdiven kalıntılarının da bulunduğu kuzey taraftaki diğer duvarlarda olduğu gibi dört bir yanda izlenebiliyor. Ana bina, Helenistik duvarlarla destekli kare bir platformla çevrilmiş küçük bir iç odadan meydana geliyor. İç çevirmenin iç kısmında bir ayak derinliğinde oyulmuş, bir köşesinde deliği bulunan dört beş feet karelik, muhtemelen kurban taşı ya da altar olarak tasarlanmış büyük bir taş vardı. İç oda duvar- ları haricinde dış duvarlar, platform üstünde görülebiliyor. İç oda içinde üstü açık, doğu köşesinde dairesel bir beması olan, dar bir daireden oluşan ve bu haliyle muhtemelen manastır olma hikayesine sebep olan bir nevi tapınak yeri inşa ehniş modem Yunanlar tarafından iç oda merkezinde di- kilmiş olanı hariç duvarların tamamı eski zamanlara ait gibi görünüyordu. Helenistik blokların inşa edildiği taş blokları biraz pürüzlü, oldukça aşınmış ve genelde 2 feet kalınlığındaydı. Gerek adından gerekse konumundan do- layı Atairo Dağı'nın, bu dağın adanın en yüksek noktası olduğunu da ekle- yen Strabon'a433 göre Atabyrius adını aldığı Jupiter tapınağı ile ünlü eskile- rin Atabyris Dağı olduğu konusunda şüphe olmamasıyla birlikte bu Hele- nistik kalınlar da kuvvetle muhtemel o eski tapınağı gösteriyor. Ancak yakınında, Mr. John Hawkins'in Euboea'daki Ocha Dağı zirvesinde keşfetti- ği tapınağa benzeyen açılarda ne sütun ne de diğer tür mimari eleman ve

433 Strabo. Lib. xiv. c.2.

heykel keşfedemedik.⁴³⁴ Dış duvarda hala ortada olan giriş, tepe yamacının diğer ana bina temelleriyle kaplı olduğu kuzeydoğu tarafındaydı ve tapınağın 100 feet altında kuytu bir yerde belki su deposu olarak kullanılmış tozlu bir yer altı binası kalıntıları vardı.

Embona'ya geri geldikten sonra misafirperver ev sahibimiz papazla ve dalaşıp saat hemen on ikiden sonra on saat mesafedeki Rodos'a dönüşümüze başladık. Apollona yolu boyunca iki milin üzerinde ilerledikten sonra sola saptık ve tepeyi oluşturan konglomeradan suyla yıkanmış yeşil taş kopuklarıyla kaplı domuz sırtı diyebileceğimiz kayda değer bir sırtın karşısına geçerek kuzeydoğu yönünde devam ettik. Buradan, sağımızdaki yüksek tepeler nodüler çakmaktaşı beyaz ve gri scagliadan oluşurken, solumuzda denize eğimli pek çok vadiyi içinde barındıran ormanlık bir arazi içinden yolumuza devam ettik. Saat 2'de, yakınında bazı harabe binaların ve ince servi ağaç koruluğunun bulunduğu büyük bir membadan geçtik. Arazinin daha aşağısı daha da ağaçlık hale geldi ve tepeler en bereketli biçimde yetişmiş kocayemiş ve çam ağaçları ile kaplıydı. Kocayemişin bazı türleri harika güzellikte görünüyordu. Saat 3'ü biraz geçerken kısmen ekili geniş bir vadiye vardık. Salago köyü yakınında adanın bu kesiminde gördüğümüz tek ırmağın karşısına geçtik. Ova çevresindeki ağaçlık kum tepeleri manzaranın güzelliğine güzellik katıyordu. Nihayet, Küçük Asya uzak kıyıları ve Simi Adası ile birlikte denizi gördük. Saat 4'ten sonra Kalamata köyüne geldik. Akşam yemeğimiz için hazırlıklar yapılırken biz de yakın tepeler üzerinde kırmızı ayaklı keklik aramaya çıktık.

1 Şubat. -Kalamata'dan Rodos'a mesafenin altı saat olduğu söyleniyor. Yol tamamıyla, incir, portakal, limon, zeytin ve üzümün bol miktarda bulunduğu bereketli bahçeleri ve zengin köylerle süslenmiş kıyıya yakın ova boyunca ilerledi. İlk üç mil içerisinde, Phanes ve yakınında çok sayıda incir bağları bulunan Soroni köyü yanından ve şimdi kuru olan geniş bazı sel yataklarından karşıya geçtik. Dokuzuncu milde, başka dere yataklarını da geçtikten sonra, adını Filano, Milano ya da Villanova, tam olarak anlayamadığımız ama muhtemelen sonuncusu olan büyük ve gelişen bir köye ulaştık. Yakınındaki yükselen arazide şövalyeler dönemine ait harabe bir kale bulunuyor. İki mil daha ileride, yine bağ ve bahçelerle çevrilmiş büyük Kremasto köyü içinden geçtik. Saat 11'de, üzerinde Palaeo Rodos denilen harabelerin bulunduğu söylenen dikkate değer düz tepeyi görmek için sağa saptık. Burası bazı sebeplerden dolayı, Rodos'un üçüncü şehri olan İalysus⁴³⁵ mevkii olarak tahmin edilir. Kocayemiş, katırtırnağı ve tam çiçek açmış karaçalı ile dolu dar vadiler içinden can sıkıcı ve dolambaçlı bir çıkışın ardından Atairo

•3• Walpole's Memoirs, p.285.

⁴³⁵ Hom. Il., B 656 Pliny, N.H., lib.v.c.35

Dağından hemen hemen kuzeydoğu yönüne yönelen platoya ulaşık. Strabon bu şehri⁴³⁶ sağlamlaşırma veya güç anlamına gelen okhyroma adında bir akropolis ile komuta edilen bir yer olarak tarif eder. Dört bir yanında neredeyse dikey kayalıklarla savunuluyor olması nedeniyle bu önemli platoya yerleştirilmesi oldukça uygun.

Her şeye rağmen biz yine antik çağlara ait beklentilerimiz konusunda hayal kırıklığına uğradık. Tüm alanı çevreleyen duvarlara inşa edilmiş veya yerlerde yatan birkaç mermer sütun parçalı Gotik kale harabeleri ve kırık çanak çömlekten başka bir şey göremedik. Sütun parçalarının bazıları korniş ve sütun baştabanlara ait görüntüsü veriyordu. Plato zirvesinden muhteşem panoramik manzaranın keyfini çıkardıktan sonra saat birde yeniden katırlarımıza binip Rodos'a doğru zengin ve killi bir ovanın karşısına geçtik. Bu esnada Trianda köyünün içinden geçtik. Yeniden yola kavuşarak bahçe ve üzüm bağları arasından şimdi boş ama mülk sahiplerinin yazı geçirdikleri kare kuleli birkaç ev geçtik. Şimdi yönümüz daha doğru istikametinde. Moloz ve konglomeradan oluşan yüksek tepelerden kaçınmak için kıyı boyunca ilerlemek zorunda kaldığımız saat ikiye kadar sağımızdaki yüksek tepeler denize yaklaştı, ova gittikçe daraldı. Burada, lahite benzemesi için yanlamasına konulmuş kara taş dilimleri ile şekillenmiş bazı eski Yunan mezarları bulunuyordu. Konglomera oluşumunun dökük yığınları üzerinden dar kıvrımlı bir yolla Rodos'un yaklaşık bir mil batısındaki kayalık noktanın etrafını dolandık. Buraya saat iki buçukta vardık ve Frankisken manashrındaki kışlamıza geri döndük.

2 Şubat. -Teknemiz "Royalist" Marmaris'ten henüz dönmediği için günü Türk kasabasında ve tophane üzerinde dolaşmakla geçirdik. Barbary Sahilinden Suriye ve İskenderiye'ye gitmekte olan Arap ve Faslı hacılar hala limanda oyalanıyorlardı. Gevşek gri bornozla örtülmüş görüşlerinden daha pis bir şey olamaz ve gemiye hapis olmuşluktan kurtulmanın keyfini çıkararak ya yerde oturarak birbirlerini tıraş ediyorlar ya da hayırsever Türklerin ziyafetleriyle karınlarını doyuruyorlardı. Gün içinde Avrupalı bir tüccarı ziyaret ettim. Kendisinden bazı sikkeler sahn aldım. Mantıklı ve bilgili biri gibi görünüyordu ve Türkiye'ye yerleşmiş tüm Avrupalılar gibi o da Türk yetkilileri tarafından toplanan hem gümrük hem istihlak vergilerindeki belirsizlik, taraflılık ve adaletsizlikten şikayetçiydi. Tüccarlar sadece ithalat ve ihracat üzerine yüklenen vergilerin normal %3'lük orandan daha fazla olduğunu söylemekle kalmıyor ayrıca İzmir Beyliği ve vekilleri tarafından yapılan toplamalarda gösterilen adam kayırma ve tarafgirliği de ekliyorlar. Buna ilave olarak, ürünün büyük fiyatlarla tüm iç hatlarda ihracatçı tüccarın eline geçmesi amacıyla, satışlar ve alışverişler üzerine ihracat vergisi %20-

⁴³⁶ Lib. xiv.c.2.

25'lere çıkacak kadar külfetli gelecek ihtiyari bir vergi daha koyuyorlar. Hazine ya da gümrük memurları da makbuzlarında, bu verginin ödendiğini belirtiyor ve alınan tam miktarı yazmayı reddediyorlar. Son anlaşmada bulunan maddelerin bu suiistimalleri ne kadar düzeltebileceğini söylemek konusunda hazırlıklı değilim. Ancak, bireylerin maaş almadıkları çalışma için vergi yükleme hakkını satın alabildikleri şu anki sistem devam ettiği sürece hiçbir diplomatik taahhüdün bu rüşvet alma ve insanları normalinden fazlasıyla vergilendirme uygulamaları sonlandıracağına inanmıyorum.

Rodos'la ilgili antika araştırmalarımız arasında, 105 feet yüksekliğe sahip olduğu dolayısıyla limanın girişinde bulunması nedeniyle teknelerin ancak ayakları arasından tam yelkenle geçebileceği belirtilen  nl  Rodos Heykeli mevkii, en çok tartışılan konu olmuştur. Lysippus'un  ğrencisi Khares'in bu çalışması bir depremle yıkılana kadar 64 yıl ayakta kalmıştı. Ayrılmaş ayaklarıyla kaplayabileceği arazi genişliği ile bir figürün yüksekliği ile arasındaki genel orana göre bir payandadan diğerine olan mesafe yaklaşık 35 fite denk gelirdi. Bu durumun olabileceği tek bir yer var; doğu taraftaki liman aslında payandalar olmayan küçük açık bir koydan biraz daha büyük; bah tarafının payandaları var ancak girişi 200 fitten daha fazla genişliğe sahip; bununla birlikte, deniz kabarmalarından iyi korunan ve iki harabe payanda arasından dar bir geçitle girilen bir i  liman daha var. Doğrusu, ilk girişin genişliğini   mek imkansız ancak dökülmüş taşların durumundan ve şu anki geçidin onlarla tıkanmaş olma şeklinden anlaşıldığı kadarıyla aralığın tam olduğu zamanda 40 fiti geçmiş olabileceğini sanmıyorum ve Rodos Heykeli burada bulunmuş olabilir. Rodos'un diğer antik özelliklerinin özel bir ilgiyi hak ettiğini pek düşünmüyorum. Birkaç mezar cippisi mevcut ancak üzerlerinde herhangi bir yazıt yok. Yunan semtinin önündeki bahçe ve tarlalarda ve şehrin bahsındaki tepelerde eski şehrin bazı kalıntıları da görülebiliyor. Yine de, tarihi şehir şu anki şehir mevkiini kapsıyor ve şu an kullanılan limanların en eski d nemlerdekiyle aynı olduğunda şüphe yok.

35. Bölüm

Rodos'tan Ayrılış - Simi Adası - Panermiotis Limanı - Simi İskelesi - Sünger Ticareti - Zafer Anıtı - Helenistik Harebeler - Simi Körfezinden Yukarı Gezi, tarihi Doridis Sinus - Gelgit Görüntüsü - Geniş Harabeler - Ainoulas - Kirvasil - Asserena - Thymnias, Schoenus, Bubassius Koyları - Hyda - Simi'ye Dönüş - İzmir'e Varış

Öğlen sıralarında "Royalist" Marmaris'ten geldi: derhal eşyalarımızı toplayıp yola çıkmaya hazırlandık ve aynı akşam Simi'ye doğru yola çıktık. Gece esnasında tüm yelkenleri açık, rüzgar önünde hızla ilerleyen ve etrafına bakmayan bir Yunan ıskunası ile neredeyse çarpışmak üzereydik, o esnada biz de rüzgar üstünde çarpışarak yön değiştiriyorduk. Şans eseri tam zamanında fark etti ve 20 yarda yanıımızdan geçti.

3 Şubat. -Günüşığında, Simi adasının güneybatı noktasına yakın rahat ve sıcak Panermiotis limanına girdik. Batıya açık dış koya girmemizin ardından, dik kayalar arasından çok dar doğal bir girişli, karayla kuşatılmış küçük bir havuz keşfettik. Kibarca içine süzıldük ve tertemiz kristalimsi suyun 3 buçuk kulaçlık derinliğe demir attık. Dibiindeki her türlü yosun, taş ve kabukları ayırt edebiliyorduk. Limanın doğu tarafındaki su kenarına yakın, St. Michael'e adanmış, manastır diye anılan küçük bir bina duruyor. Öğlen karaya çıktık ve binayı ziyaret ettiğimizde, kümes ve bahçelerinden erzak temin eden yarım düzine pasaklı Yunan keşişine rastladık. Civardaki tepeler çoraktı ve ekili değildi. Birkaç silisli kireçtaşı yumrucuğu ve kümesi ile birlikte neredeyse tamamen grimsi beyaz scagliadan oluşuyordu. Bulduğumuz tek çiçek, bol miktarda ve epeyce büyük ebatta yetişen sıklamen (tavşankulağı) çiçeğiydi.

4 Şubat, Cumartesi. -Simi İskelesine doğru adanın karşısına yürümek amacıyla erken karaya çıktık. Bir buçuk saatlik bir yolculuk olacağı söylenmişti ama en az üç saatimizi aldı. Ada, çok az doğal bitki örtüsüyle hepsi aynı biçimde olan tek bir scaglia kireçtaşı yığınınından meydana geliyor. Sekiz

limanı⁴³⁷ olduğunu söyleyen ve adayı Rodos'tan Cnidus'a doğru tam rotaya koyan Pliny'nin tarifıyla uygun düştüğü gibi, özellikle doğu kısmında olmak üzere dik kayalık kenarlı derin ve dar koylarla girintili. Ancak doğal haliyle kayalık ve çorak olmasına rağmen çalışkan insanları tarafından olabildiğince tarıma kazandırılmış. Eğimli tepe yamaçlarının bazen taş duvarlarla bazen suni setlerle her biri küçük noktalar halinde, hatta bazen 3-4 feet kareden daha fazla olmayan biçimde, toprağın bir arada tutulmasına müsaade ettiği her yerde buğday ekilmiş. İskeleyle yaklaşığımızda birkaç bağ ve meyve bahçesi gördük. Sert kayadan ardıl sırtlar üzerinden, neredeyse düşey tepeler ve kayalık uçurumlardan hrmanarak ve inerek gerçekleştirdiğimiz yürüyüş esnasında tek başına duran çeşitli tapınaklar geçtik. Eski manas harabeleri de sivri tepelere tünemiş. Dik bir inişle İskeleyle ve 1200 ev ve 7500 nüfusa sahip Simi Adası'na geldik. Yukarıdan manzara çok güzeldi; özellikle Simi Adası'na yukarıdan bakan kuzeybatıya doğru. Kuzeye doğru, ötesinde Kos Körfezi bulunan dar Triopian çıkıntısını belirgin şekilde görebildiğimizi sanıyorduk⁴³⁸; doğruya doğru ise haritalarda ve çizelgelerde olmayan geniş bir koy daha Cynos Sema çıkıntısı ile Simi Körfezi arasında ortaya çıkıyordu.

Şehre ulaştığımızda bir Yunan tavernası ya da kafesine yönlendirildiğimize ve Avrupa görünümüne pek çok insan gördüğümüze şaşırdık. Bunlar, adanın başlıca trafik nedeni olan ve burada yaşayan insanların temel meşguliyetleri olarak topladıkları ürün olan sünger satın almak için gelen acentalardı.⁴³⁹ Limanda değişik boyutlarda tekneler vardı. En büyüğü, Avrupa pazarı için tasnif edildiği İzmir'e götüreceği kargoları bekliyordu. Burada oke başına 200 kuruşa ya da diğer bir deyişle pound başına 17 şiline sahlan en kalitelisi neredeyse tümüyle İngiliz pazarına ayrılıyor. Daha küçük olan tekneler adaya ait. İçlerindeki dalgıçlar, bu faydalı ticari maddeyi bulma amacıyla Candia hatta Barbary sahillerini geziyorlar. Bu madde adanın etrafındaki kayalık bölgelerde de bulunuyor çok iyi kalitede değil. Fincana benzer şekilde yetiştiği kayadan ilk çıkarıldığında sünger tam olarak pürüzsüz ve siyahtır, bazen aynı renk tonunda bir örtü ya da deri ile kaplıdır ve ayak altında ezilerek çıkarılan çirkin bir sıvıyla doludur. İzmir'e götürülmek üzere varillere paketlenirken süngerler ince beyaz kumla doldurulurlar ve kuruduklarında çok küçük bir alana sıkıştırılırlar. Kumun süngeri korumak için kullanıldığı söyleniyor: ayrıca ağırlığa da büyük etki yapıyor ve ağırlıklarına göre sahdıklarından dolayı ilk bakışta biraz hilekar bir uygu-

⁴³⁷ Plin., N.H., lib.v.36

⁴³⁸ Kaptan Graves'in araştırmaları zira bu dar kıstağın bizim tahinin ettiğimizden daha doğuda olduğunu göstermiştir.

⁴³⁹ Tüm Simi nüfusu uzman dalgıç özelliklerine sahiptirler ve 20 kulaçlık derinlikten sünger çıkarabilecek kadar yeterince deneyimli olmadan evlenmelerine izin verilmemektedir.

lama olduğu görölüyor; fakat muhtemeldir ki kumsuz olduğuunda ince süngerler o kadar az kiloya geleceklerdi ki iri olanlardan daha ucuz olacaklardı, oysa gözeneklerini doldurmak için daha fazla kum gerektiğinden ağırlığında orantılı biçimde artış gözlenecekti: bundan ötürü, kumu karıştırmak ve ağırlık usulü satmak aslında tam olarak adil ve dürüstçe olabilir. Şunu da kabul etmeliyim ki böyle bir nedenin konuşulduğunu duymadım.⁴⁴⁰

Girişimcilik ruhu ile cesaretlenen ve Türk haraçlarından neredeyse tam bağımsız olan Simi Adası ticareti hızla artıyor gibi görünüyor. Şehrin bir çeyrek mil kadar aşağısında bulunan iskelede veya limandaki tüm evler son yirmi otuz yıldır yeniden inşa edilmişler ve etraflarında çok sayıda yeni ev hızla yükselmeye devam ediyordu. Birkaç tekne de yapılıyordu. Daha büyük gemi omurgaları uzatılmıştı. Bir hafta sonraki ziyaretimizde, uzun zamandır tanışmadığımız kargo patates yüklü Trieste'den bir gemi gördük. Ada, toplaması için bir toplayıcı gönderen Rodos Paşasına yıllık olarak 27,000 kuruşluk (270 l.) vergi veriyordu. Adada yaşayan Türk yok.

Simi kasabasının kuzeyinde ve kasaba ile İskele arasında kireçtaşından meydana gelen koni biçiminde dik bir tepe bulunuyor. Üzerine, kiklop taş işçiliğine ait temeller üzerinde yatan, 15-20 feet yüksekliğe kadar yükselen ve tarihi Simi akropolisini gösteren, orta çağlara ait hisar harabeleri tünek- lemiş. Şehrin doğusundaki tepeler sırtında yine Helenistik işçiliğinde, yerli- ler tarafından "Trofeo" olarak anılan dairesel başka bir bina daha bulunuyor. "Trofeo" adı, Thucydides'e⁴⁴¹ göre Lakedemonyalıların Pelopennesos Savaşı esnasında Atina donanmasının bir bölümüne karşı kazandıkları ve Rodos Adasının da Pelopennesia Konfederasyonuna karşı isyan etmesine yol açan galibiyetin anısına buraya diktikleri zafer anıtından geliyordu. Ziyaret ettiğimizde, diamentrede yaklaşık 50 feet olan iki sıra büyük Helenistik bloklardan oluşan alçak dairesel bir anıtle karşılaştık: merkezde arazi dış duvarın üzerinde yükseliyor; bir giriş bulamadık; karşılaştırabileceğim tek şey eski İzmir yakınlarındaki Tantalus mezarıydı. Tepeler doğuya doğru yükselemeye devam ettiğinden dolayı deruzden görülemiyor. Bu durum da onun söz konusu anıt olup olmadığını şüpheli hale getiriyor. Eski bir mezarın bodrum kah olması daha muhtemeldi. Şehrin içinde birkaç adet bozulmuş mezar taşı gördük.

Daha batıda, daha az dik ve engebeli olduğu söylenen ancak daha sonra çıkışın aynı biçimde sert olduğunu gördüğümüz başka bir yoldan Panermiotis'e geri döndük. Dağın batı yamacını karşıya geçtiğimiz gibi sırtın te-

⁴⁴⁰ Mr. W.R.Hamilton'u, 1802 yılında Cerigo Limanının açıklarında kaybolan, Atina'da 14-15 mermer kutusu gemiye yüklenen ve içindekileri şimdi İngiliz Müzesinde Elgin koleksiyonu bölümünü oluşturan, "Mentor" adlı kazazade gemiden kurtulması bu adadan çağrılan dal- gıçların gayretli çalışmaları ile mümkün olmuştur.

⁴⁴¹ Lib. viii.c.42.

pesine ulaşmak üzereyken St. Catharine'e, 9:ya Ka'rcXQLVa adanmış, özel yapımda Helenistik bir bina harabelerinin üzerine kurulmuş küçük bir kili-seyle karşılaştık. Kilise gövdesinin alt kısmı 4-5 feet yüksekliğe kadar normalden daha ince olan isodomous Helenistik taş işçiliğiyle yapılmış düzenli sıralardan oluşuyor. Üst kısmı ise daha pürüzlü ve nispeten modern tarzda yenilenmiş. Ancak, en önemli gerçek şu ki, bu küçük bina, sarp kireçtaşının çıkıntılı uçurumuna inşa edilmiş çok köşeli bloklardan oluşan daha eski zamanların yapımına sahip duvarlarla desteklenen bir teras üzerinde duruyor. Kanaatimce, Cnidus'dakilere benzerliği ve Simi ile özellikle Doridis Sinus mahallinde olmak üzere, bu çok köşeli mimari yapının çokça kullanıldığı görülen Karia sahili boyunca yerleşmiş Dor göçmenleri arasındaki bağlantıdan yola çıkarsak burasının da bir mezar olma ihtimali yüksek.

7 Şubat, Salı. -Kaptanımızın tekneye derin ve bilinmeyen kayalık bir koya girmenin akıllıca olmayacağını düşünmesi ve bu yüzden Simi Körfezi gezisi ve inceleme planımızı bir sandalla gerçekleştirmek konusunda kötü hava nedeniyle bu güne kadar geciktik. Havanın da durulmasıyla birlikte bu sabah seçkin bir mürettebat ve 4 günlük erzakla, gezimize başladık. Paner-miotis keşiflerinin oldukça iyi ekilmiş olduğu söylenen bir çiftliğe sahip oldukları ağaçlık Kiskillies adacığı ile Simi arasından geçtikten sonra çok geçmeden hafif bir esinti ve küreklerimizin de yardımıyla Simi ile anakara adasındaki boğazın karşısına geçtik. Volpo Bumu ya da Cynos Sema ile gerçek Simi Körfezi'nin⁴⁴² güney noktası arasındaki sahil, doğu istikametinde içeri doğru birkaç mil kadar uzayan ve çok sayıda köşede kalmış girinti ve adalara sahip gibi görünen geniş bir körfez ya da havuz ile kesiliyor. Buranın, Pliny⁴⁴³ ve Pomponius Mela⁴⁴⁴ tarafından hemen Loryma'nın arkasına konulan Thymnias koyu olduğuna dair fazla şüphe duyulamaz. 3-4 mil genişliğindeki girişin karşısına doğru kürek çektik ve körfez kuzey noktasının yaklaşık bir mil güneybatı yönünde ve Simi adasının kuzey ucundan hemen hemen tam doğuya düşen noktada su seviyesindeki bir kayaya çarpmamıza ramak kaldı. Pliny ve P. Mela tarafından Aphrodisias olarak anılan ve yine onlar tarafından Schoenus Körfezi ile Thymnias arasına konulan çıkıntı olduğu görünen yeri döndükten sonra, dik, kayalık, genelde ağaçla kaplı, sayısız küçük koy ve limanlarla kesilen ve esas istikameti doğu-kuzeydoğu olan güney kıyısına yakın ilerleyerek gerçek Simi Körfezi'ne girdik. Sayısı 5 tane olan bir grup ada yaklaşık bir mil mesafede birkaç mil boyunca kıyıya neredeyse paralel biçimde duruyorlar. Bunların içinden geçtik. 3 tanesi tam

⁴⁴² Kaptan Graves tarafından incelenmiş sahilin bu kısmına ait taslağı için Kaptan Beaufort'un kibarca davranışına minnettarım; doğru çizimi, bu çalışmaya eşlik eden haritayla ilk kez kamuya aktarılıyor.

⁴⁴³ Plin., N.H., v.29.

⁴⁴⁴ P. Mela, lib.i.c.16.

olarak çıplak ve çoraktı fakat körfezden biraz daha yukarı ve çok daha büyük olan diğer ikisi iyi ekilmiş görünüyordu. Akşam yaklaşınca demirmek için yer baktık. Derin ve korunaklı bir koya girerek sandalımızı açık havada geceleyeceğimiz kumsala çıkardık. Erzaklarımızı boşalttık ve mayistra ile bir çadır yaptık. Sandalın yastıkları üzerinde yattık. Kumsalda bulduğumuz yükleme için çokça bekleyen hazır odunlardan bir ateş yaktık. Birkaç bağ ve koyun uç kısmına doğru birkaç sığır dışında bu sahilde yer işgal eden insan kanıtına rastlamadık.

8 Şubat, Çarşamba. -Her altı saatte bir feet kadar yükselen ve düşen düzenli gelgit belirtilerini görmek oldukça şaşırtıcıydı. Karaya çıktığımızdan bu yana en fazla yükseklik gece yarısı oldu ve yükselen akıntıdan dolayı sürüklenmiş ve yeniden su üstünde yüzen sandalımız suyun en düşük seviyede olduğu saat sabah altıda başı dik ve kuruydu. Öyle görünüyor ki bu yükselme alçalma hareketi aydan ziyade güneş kaynaklıydı. Gece boyunca rüzgarın sürekli olarak kıyıdan uzak olması nedeniyle, düşük su zamanı olması gerekirken tersi olan, deniz ve kara esintilerinin güzel havasındaki değişimle oluşmaz.

Resmetmeye değer nitelikte manzara ve tadına doyulmaz havanın keyfini çıkararak koyun güney kıyısı boyunca aynı doğu-kuzeydoğu yönünde kürek çekmeye devam ettik bugün. Suyun hemen kenarından birkaç yüz fite kadar dik kireçtaşı kayaları yükseliyordu. Aradaki tüm yarık ve boğazlar sıkı ormanlıktı. Kıyıya yakın bölümde dahi su derindi fakat o kadar temizdi ki kayalara yapışmış süngerleri görebiliyorduk. Kıyıda, genelde kullanılan farklı olan, diğerlerinden ayrı büyümüş, kaba dikdörtgen biçimde ve oldukça kara ve katı olan, fakat üzerinde siğil benzeri yumrular bulunan ve hafif sıkıldığında bazı küçük gözlerinden beyaz sıvı sızan bir türüne denk geldim. Beşinci adanın hemen karşısında, uçurumlar çok daha yükseğe çıkıyor fakat tabanlarında dökülen kayalardan büyük bir yokuş oluşmuş. Bu yokuşun üzerindeki tümüyle iyi yerleştirilmiş çok köşeli taşlardan şekillenen kiklop bir duvar, kıyı boyunca bir m"ilden fazla ilerliyor. Bazı yerlerde fazlasıyla enkaz halinde ancak bir zamanlar sürekli olduğunu ve muhtemelen bir yol ya da rıhtımı desteklediğini gösterecek kadar kalıntılar mevcut. Bir kısmında karaya çıktık ve tepenin yabani acı baklanın güzel türleriyle kaplı olduğunu keşfettik. Son adanın doğu ucu açığında geçidin ortasında küçük bir kaya yatıyor. İlerlemeye devam ederek ağaçlık bir manzarayla çevrilmiş ve çeşitli adalarla beneklenmiş, güney ve güneydoğu yönünde uzanan harikulade bir koya açıldık. Doğuya doğru tepeler üzerinde geniş duvarlar gözlemledik. Onların aşağısından kıyıya çıktığımızda deniz kum-salına yakın kayaların altından fişkıran bazı hoş taze su kaynakları bulduk.

Bir takımı sandal da bırakıp dik ve engebeli bir patikadan güneydoğu yönünden kuzeybatı yönüne uzanan ve Dor Körfezi'nin yan koylarından iki

tanmesini birbirinden ayıran sırtın tepesine çıktık. En yüksek noktanın zirvesine taçlanmış bir duvarın tepesine tırmandığımızda kendimizi bir hisarın ortasında bulduk. Daha yakın incelememizde, bu yükseltilmiş noktanın açıkça bir akropolis görevi yapmış olmasından kaynaklı olarak tarihi bir şehre ait kiklop duvar harabeleri üzerine inşa edilmiş olduğu ortaya çıktı. Batıya doğru inerken akropolisi çevreleyen 4 değilse bile 3 taneden az olmayan sayıda uzak duvar hatları gördük: aşağıdan bakıldığında bunlar akropolise çok güçlü bir görünüm kazandırıyor. Buradan batıya doğru iki iri duvar daha uzuyor. Aralarında, bazıları kiklop duvarlarla diğerleri de Helenistik işçiliğinde alt yapılarla desteklenmiş çok sayıda bina ve teraslar bulunuyor. Şehir mevkii burası olmalı, ya da alı feet uzunluğundaki büyük mermer dilimlerinin bir şekilde mezarlara ait ise şehrin mezarlığı da olabilir. Akropolisten görünüm en ihtişamlı halinde. Doğuya doğru, kule gibi kayalıklara, vadi, boğaz ve uçurumlara bölünmüş dik ağaçlık tepeler zengin çeşitlilikte birbiri ardına yükseliyor. Ağaçların hepsi en yeşil hallerine bürünmüş olmasıyla sahneye zengin ve bereketli bir özellik kazandırıyor. Simi Körfezi sonuna yukarıdan bakan Kuzeye doğru, ötesinde uzakta görülen yüksek mavi tepeleriyle Kos Körfezi. Bah yönünde adaların içine doğru iyi sergilenmiş dikkate değer geçidiyle Simi Körfezi ayaklarımızın altına seriliyor adeta. Güneybah yönünde ise, sağ tarafımızda az önce geçtiğimiz ve kıyıları epeyce ekili gibi görünen resmetmeye değer koy ve limana hakim oluyoruz.

Vadiden aşağıya inerken her yanımızda ve farklı yönlerde gezinen silahlı birkaç köylü gurubu gördük: görüşlerini beğenmediğimiz bazıları ile yaptığımız kısa görüşmelerin ardından en kolay yolun içinde bulunduğu vadiyi takip etmek olduğunu varsayarak sandala geri dönmeye hazırlandık. Ne yazık ki kısa süre sonra vadi dik, ormanlık ve neredeyse geçilmez dar bir vadiye dönüştü. Bu esnada sandaldaki grup bıraktığımız yerden kıyı boyunca uzaklaşmış ve manzaralı yeşil bir vadi ağzına geldiklerinde sürülerini otlatmakla meşgul kadın ve çocukların korkmalarına ve çığlıklar eşliğine dağ yamacına doğru koşmak suretiyle korkuyu her yöne yayarak aniden kaçmalarına neden olmuşlar. Sanki sihir yapılmış gibi şu anda her tepenin başında silahlı bir Türk beliriverdi ve bize vadiyi inmeye çalışırken bazıları adımlarını bize doğru yönlendirdi. Her taraftan bize doğru bağırmaya ve çığlık atmaya, taş fırlatmaya ve civardaki uçurum tepelerinden misketlerini sallamaya başladılar. Böyle bir karşılamaya hazır olmamamız nedeniyle inişimizi hızlandırdık. Ta ki, dipten yaklaşık 50 feet mesafede, doğal bir amfi oluşturan dikey bir uçurumun köşesinde aniden hapsoldük. Her iki yandaki kalın ağaçlıklar geçit vermez durumdaydı ve haliyle daha ileriye gitmek mümkün görünmüyordu. En sonunda kendimizi köklerden ağaç dallarından ve çalılarından sarkıtarak kumsala ulaşk ama sandalımız ortalıklarda yoktu. Lakin birkaç atışım çok geçmeden geri gelmesini sağladı. Aksilik bu

ya arkadaşlarımızın yanlarına silah almamışlardı yoksa silahlı köylülere daha iyi yanımızı gösterebilirdik ya da en azından daha onurlu bir çekilme gerçekleştirebilirdik. Neyse ki güvenli bir şekilde sandala bindik ancak sahil boyu kürek çekerken tüm arazinin silahlı olduğuna tanık olduk. Bu sebeple, sahile yakın seyretmekten vazgeçtik ve kısa zaman içinde aksiyon sahnesinden uzaklaştık. Çok hızlı bir şekilde yayılan tehlike işaretinden anlaşılıyor ki, sandalın karaya çıkarılmasını sürülerini kaçırma girişimi olarak algılamışlardı. Bu, anakaradaki korunmasız noktalarda yaşayan Türklerin, Yunan adalılar tarafından bile sıkça maruz kaldıkları bir durumdu. Dolayısıyla insanların ani silahlanması ve ateş etmeleri ve bağırıışları aslında daha uzakta- ki dostlarına yönelikti.

Kısa süre önce karaya çıktığımız sırtın kuzeybatı ucunu oluşturan kayalık bir çıkıntı etrafını geçiyoruz şu anda. Burada da, kıyıya yakın noktada kiklop duvar kalıntıları fark ettik. Daha sonra, kıyıda yaklaşık bir mil içeride Bedellos köyü bulunan, güneydoğu istikametinden küçük bir ırmağın döküldüğü başka bir koy ağzının karşısına geçerek bir sonraki durağımızı doğu-kuzeydoğu yönüne bıraktık. İlerisinde kayalık bir ada bulunan Türk ya da Bizans yapımı harabe bir kalesi olan bir başka derin koya daha denk geldik. Geceyi burada geçirmeye karar verdik. Kumsalda bazı adamlar görünce koyun kuzeydoğu kıyısında onların yanına çıktık. İskenderiye ve Simi için odun satın alan Simili Yunanlılar ve birkaç Türk oduncu olduklarını öğrendik. Karaya çıkınca arazinin, tepenin tüm cephelerine uzanan setleri destekleyen kalın kiklop duvarlı kısmen Bizans kısmen Helenistik olan harabelerle kaplı olduğunu gördük. Çadırımız kurulurken oya girerken gördüğümüz bazı harabeleri görmeye çıktık: St. George manastırı adında bir Yunan kilisesine ait oldukları ortaya çıktı. Yapımında çok sayıda tarihi bloklar kullanılmıştı. Bir tanesinin üstünde Dor lehçesinde yazılmış ve altın taçlarla ödüllendirilmiş ve eşleriyle birlikte ismini çıkaramadığımız bazı şehir ya da toplumlar tarafından onurlandırılmış Cephallenia ve Kos'ta yaşayan iki kişiden bahseden bir yazıt bulduk.⁴⁴⁵ Burada öğrendik ki son ziyaret ettiğimiz harabe kale ve şehrin adı Ainoulia imiş.

9 Şubat, Perşembe. -Dün geceki konaklamamız soğuk, nemli ve korunmasızdı. Çakal sürüleri çadırımızın etrafında tam bir nakarat halinde uluyorlardı. Tiz sesleri ve acı feryatları kademeli olarak bize yaklaştı ve en son tüm sürü yanımızdan süzülüp karanlıkta kayboldular. Çadırımızı kurduğumuz bu noktanın bir mil kadar güneydoğu yönünde, küçük bir ırmakla sulanan ve yüksek ve ormanlık dağlarla çevrilen geniş ve iyi ekili bir vadi vardı. Yaşlı odunculardan birinin rehberliğinde güneydeki tepelerin üzerinde bulunduğu söylenen eski bina adı kullanılan bazı harabeler ya da tarihi

⁴⁴⁵ Kitabe, No.301.

duvarları görmek üzere yola çıktık. Konağımızın yanındaki kayalık noktanın etrafını dolandığımızda kayaların altından dökülen çok bereketli birkaç su kaynağının yanından geçtik. Sıcaklıkları sabahın ayazından çok daha sıcaktı. Öyle ki, içine döküldüğü ve üzerinde yüzdüğü görülen bu koy kısmında olduğu gibi üzerinden kalın bir buhar yükseliyordu. Bu durum çok geçmeden güneş çıktığında kayboldu. Hafif tuzlu ve acımsı tadıyla biraz sertti.

Yönlendirildiğimiz harabelerin fazlaca uzun olmayan kiklop duvar kalıntıları olduğunu gördük. Az önce bahsettiğim vadiden yaklaşık bir mil yukarı Kirvasil köyü gösterildi ve harabelerin de bu köyün yanında, vadinin ortasından kayalık bir tepenin yükseldiği yerde olduğu söylendi. Göze çarpan konumuna bakılırsa eski zamanlara ait bir akropolis olma ihtimali var. Yaklaşık iki saat daha güney-güneydoğu istikametinde bulunan Pairi adında bir yerde başka harabelerin olduğu konuşuluyordu. Yarımadanın karşıdan karşıya, Rodos'un karşıındaki sahile olan mesafe çok fazla değil. Bu yüzden bu yer için kullanılan isim, Rodosluların bu bölge için koydukları ad olan Peraea'dan gelmiş olabilir.

Araştırmamızı bitirmeye zamanımız kalmadan bu ilginç yeri terk ederek St. George kilisesine kadar, yukarıda bahsedilen pınarlara benzeyen kumsala yakın çok daha tuzlu olanlara rastladığımız kıyı boyunca yürüdük. Daha sonra sandalımıza binerek koyun kuzeydoğu ucuna doğru ilerledik. Suyun kenarında oavadan çıkarak yükselen koni biçiminde bir tepe var. Doğusunda belirgin biçimde duvar ve harabe kalıntıları fark ettik ancak hava değişimi ve zaman sıkıntısı nedeniyle görmeye çıkamadık. Bu harabeler Albay Leake'ın haritasında çizilmiş olan Asserena mevkiini gösteriyor olabilir.

Cynus Sema Bumu'nun kuzeyine doğru keşfettiğimiz büyük açıklık ya da koyun Thymnias Körfezi olduğunu düşündüğümü daha önce belirtmiştim. Pliny'ye⁴⁴⁶ göre Doridis Sinus sadece iki alt koy Schoenus ve Thymnias ile devam etmiş ancak P. Mela⁴⁴⁷ üç tane, Thymnias, Schoenus ve Bubassius, olduğunu belirtir. Mela'nın tanımını kabul etmeye ve Bubassius Körfezini, Pliny'nin Bubassus bölgesi ile sınırlanmış Sinus Doridis'in yukarı ucu ya da sonu olarak düşünmeye meyilliyim. Herodotus⁴⁴⁸ da, Cnidusluların dar kıstağı delme ve Triopian çıkıntısını bir adaya çevirme girişiminden bahsederken, Triopianların, Bubassian Chersonesus'tan başladıklarını ifade eder. Kaptan Graves'in sahil ölçümünde tespit edilmiştir ki Cnidusluların kazmaya çalıştıkları kıstak şimdiye kadar tahmin edilenden daha doğudadır ve sonuç olarak Simi Körfezi kellesine yakındır. O halde, burası Bubassian top-

⁴⁴⁶ N.H., v.29.

⁴⁴⁷ Lib. i.c.16.

⁴⁴⁸ Lib.i.c.174.

raklarıydı ve haliyle Mela'nın bahsettiği Sinus Bubassius idi: geriye sadece, güzel olduğu şüphe götürmez, bir önceki gün yerliler tarafından fark edildiğimiz neredeyse karayla kilitlenmiş koy olan Sinus Schoenus'u düzeltmek kalıyor. Gerek Pliny gerekse Mela; Hyda kasabasının Schoenus Körfezi'nde olduğundan bahseder: bu yüzden, onu, karaya çıktığımızda ziyaret ettiğimiz ve çok geniş bir manzaraya tanık olduğumuz şimdilerde Ainoulias olarak anılan geniş harabelerle özdeşleştirmek çok zor değildir.

Körfez burnundan ayrılarak, ardından kıyının daha batıya doğru uzaklaştığı ilk beş mil boyunca az da olsa koy ve girintileri olan ve kuzeydoğu ve güneybatı yönünde uzanan kuzey kıyıları boyunca geriye doğru kürek çektik. Körfezin güney kesiminden görünüş anlamında önemli ölçüde değişiklik gösteriyor. Tepeler daha dalgalı ve ani eğimler ya da uçurumlarla sonuçlanmak yerine hafifçe denize eğimli. Toprak da, görünüşe göre sıkı scaglia değil de kumtaşı konglomerası olan kırmızı ve kahverengi rengiyle farklılık gösteriyor. Kuzey-batıdan gelen bir rüzgar nedeniyle sahil yolculuğumuza daha fazla devam edemedik ve karanlık basana kadar ulaşamadığımız Simi İskeleyi için körfezin karşısında durduk. Sandalımızı iskelenin yanına çektikten sonra hemen iznimizi aldık ve tahtadan banklarında gece boyunca istirahat etmeye çalıştık. Bu mekan tüm kaptanların ve tüccarlarının buluşma noktasıydı. Görünüşlerini meydana getiren kaba görüntülerinin çoğundan azıcık bile keyif almadık. Bir grup taşkın Yunan, kağıt oynayarak, içerek, şarkı söyleyerek, gece yarısı geçene dek uzun süre uyutmadı. Akşam ziyaretçilerinden biri yalnız bir Türk idi. Ağır başlı ciddiyeti ve durgun fakat yüksek ses tonu gürültülü çığlıklar ve Yunan kaptanların taşkın tavırlarıyla ilginç biçimde tezat oluştuyordu.

10 Şubat, Cuma. -İskele ve şehir civarını dolaştıktan sonra, saat 11'i geçerken Panermiotis yoluna koyulduk. Tüm Simi nüfusu dışarı iskeleye, İngiliz sandalının ayrılışını görmeye çıkmış görünüyordu ve elbette sandalı ve de içindekileri, kendilerine ya da komşularıninkine ait olan kirli tekneleriyle göz alıcı bir zıtlık oluştuyordu. Adanın doğu kenarını dolanırken, muhtemelen Pliny'nin bahsettiği sekiz liman ya da sığınılacak yerlerden bazıları olan değişik derin ve dar girintiler geçtik. Saat 3'ten ka süre sonra, Triopian kıstağı çıkarmakta başarısız olsak da gezimizden hayli memnun bir şekilde gemiye ulaştık.

11 Şubat, Cumartesi. -Erkenden demirimizi çekerek Panernmiotis ve misafirperver keşişlerinden ayrıldık. Birkaç gün süren kararsız rüzgar ve ışıklarla çekişmemizin ardından ki o esnada şansımıza hava güzeldi, 14'üncü günün akşamı İzmir Körfezine girdik ve ertesi gün İzmir yollarına demir attık. Bir Fransız gemisiyle birlikte körfezi döverken, Long Island'dan kaleye kanalın farklı bölümlerinde hakim olan değişken ve kısmi rüzgarları seyrettik. Bir ara, rüzgar arkamızdaydı, 5 dakika sonra önümüze geçti, daha sonra

bir bordanın üzerine geldi ve aniden diğetine atladı. Tekrar yarım saat sükunete girdik. Bu esnada bir milden daha az mesafedeki diğr gemiler suyun da provalarını dövmesiyle epeyce yatmalarına sebep olan sert bir rüzgarla boğuşuyorlardı. Esinti önümüzdeyken bir anda geride duran Fransız gemisinin kık kısmına vurdu; hemen sonra biz birkaç saat sakinlik yaşarken kıyıya sürüklenen Fransızlar dağlar sayesinde soluk aldılar ve bize yarım saat sonra ulaşan esintiyle yarım mil yakınımızdan geçtiler.

36. Bölüm

İstanbul'a Dönüş - Sta. Sophia - Marmara Denizi - Mudanya - Lüfer Suyu - Abullionte, eski Apollonia - Harabeler - Kız Han - Ulubat - Muhalitsch - Kara Dere Suyu - Akça Pınar - Aydınçık - Erdek, eski Artaki - Bal Kız, tarihi Cyzicus - Harabeler

Zamanımın birazını İzmir civarını gezmekle geçirdikten sonra ki bu gezile-
rimin ayrıntılarını daha önce verdim, Mart'ın sonuna doğru bir grup arka- daşla
beraber Yeni İskele ve Efes harabelerine bir ziyaret daha gerçekleştirdim.
Efes ziyaretim, yazıt hazineme bazı önemli eklemeler daha yapmamı sağladı.⁴⁴⁹
Oradan ilginç Magnesia ad Meandrum mevkiini inceledik. Kapa- dokya ve
Küçük Asya'nın daha uzak kısımlarına gerçekleştireceğim hazır- lıklara
başlamak için İzmir'e döndüm.

Hüseyin Bey'in emrinde çalışan bir tatarı da yanıma alarak 16 Nisan'da
yeniden İzmir'den ayrıldım. Benim ihtiyacım olan şeyleri yerine getirmek
konusunda tam anlamıyla yetersiz olduğunu görmeden önce neredeyse
Kasaba'ya gelmiştik. Posta ah emrinin ya da buyruğun zamanı geçmiş oldu-
ğunu söyleyip normal şartlarda at vermeyi reddeden Menzilcinin dayatma-
larına gönül rızasıyla teslim oldu. Bu yüzden İzmir'e dönmeye, Hasan'dan
kurtulmaya, İstanbul'a gitmeye ve yeni bir feran almaya hatta mümkünse
daha faydalı ve girişimci bir tatar edinmeye karar verdim.

Pera'da kaldığım gün fazla olmamıştı ki eski arkadaşım Hafız Ağa ile
karşılaştım. Önceki yıl kendisinden öyle memnun kalmıştım ki hiç zaman
kaybetmeden bana eşlik etmesi için ikna etmeye çalıştım. Tekrar benim hiz-
metime girmesinden önce dönmek zorunda olduğu Trabzon'un Osman Pa-
şa'sından raporlarla İstanbul'a henüz gelmişti. Bu durum, Boğaziçi kıyıla-
rında planladığımdan daha fazla zaman geçirmek zorunda bıraktı. Bu arada
Sta. Sophia camisinin içini görme fırsatı buldum.

⁴⁴⁹ Kitabı, No. 270-273

Fransız büyükelçi büyük camileri ziyaret etmek için bir ferman almıştı ve bazı yabancılarla birlikte beni de gruba katılmaya davet etti. Sabah saat 9'da İstanbul Bekçi Kapı'da toplandık ve hep birlikte Sta. Sophia'ya gittik. Müslümanlık hükümlerine uygun olarak bütün grup bot ve ayakkabılarını çıkarıp yerine sandal ve pabuç giydiler. Eğimli ve kıvrımlı bir yüzey üzerinden caminin büyük bir kısmının etrafı boyunca süren, üzerine oyulmuş büyük haç işaretleri hala duran taş perdelerle bölmelere ayrılmış 40-50 feet genişliğinde geniş bir koridora çıktık. Kilise gövdesinin içine baktığımda, Türklerin bina eksenini değiştirme girişiminden tam doğu yerine Mekke'ye doğru işaret eden eğri görünüşünden oldukça etkilendim. Zemin üstüne serilmiş kilimler gibi mihrap önündeki basamaklar da eğik bir şekilde yerleştirilmiş, hatta istenen etkiyi oluşturmaları için payanda ve ayak köşeleri de kesilmiş. Binanın genel görünümü epeyce zarar görmüş olmasına rağmen çatının büyük destekleri bu işleminden etkilenmemiş.

Mihrabın yan geçitlerdeki her bir kenarında, Efes'ten getirilmiş oldukları söylenen ve gerçekte de Aiasaluck camisi ve Diana Tapınağı yakınında yerde yatanlara benzerlik taşıyan iki büyük granit sütun bulunuyor. Tavan da asılı duran pek çok lamba, yakıldığında güzel bit etki üretiyor. Birkaç eski Türk, ibadetlerinin böyle bir gavur sürüsü tarafından fazlasıyla incindiğini söylüyor. Aşağıdaki incelememizi tamamlayarak dışarı çıktık. eğimli ve raflı çatılardan bir labirent üzerinden ve binanın kurşunlu kubbeleri etrafından tırmanarak büyük merkez kubbenin etrafını dolayan üst koridora ulaştık. Zemini içe doğru eğimli olması nedeniyle oldukça dar ve tek koruması çok küçük görünümde demir bir parmaklık.

Cami duvarı ve çatısı bir zamanlar genelde yaldızlı biçimde Venedik'teki St. Mark'ın tarzında mozaikle kaplıymış ancak elin yettiği yerlerde hepsi sökülmüş ve kalanın çoğuna da badana çekilmiş. Kanatlı sekiz köşe içinden iki tanesi çatının bu kısmında kubbe ve mihrabın her iki kenarındaki duvar ayakları arasında hala görülebiliyor.

Aynı fermanın koruması altında Sultan Ahmet Camisi'ni de ziyaret ettik. Tam bir Müslüman tapınağı. Bu yüzden içindeki her şey uygun ve küçük büyük tüm kısımları Sta. Sophia'dakilerden çok daha göz kamaştırıcı nitelikte. Büyük bir kare şekline sahip. Çatısı, ince sütun bağları olarak oluşmuş 4 kocaman duvar ayağıyla destekleniyor. Öğlen namazı vaktinin yaklaşmasından ötürü fazla uzun kalamazdık burada.

24 Mayıs'ta İstanbul'dan ayrıldım. Çıkmak üzere olduğum turdaki baş- lıca hedeflerim Catacecaumene jeolojisi hakkında daha dolu bir inceleme, Küçük Asya Merkezindeki büyük tuz gölü ziyareti ve Erciyes Dağı'na çıkış ve bunlarla birlikte içinden geçeceğim yerlerin mümkün olduğunca tam doğru incelemesini çıkarmak idi. Önceki yıl olduğu gibi Mudanya'ya gitmek için Tophanedeki büyük ada sandallardan biriyle yola çıktım. Bunaltıcı bir

gün öncesi sabah vakti sisliydi. Propontis'in pürüzsüz yüzeyinde nefes alıracak neredeyse hiç dalga yoktu. Bu sandallara binmiş biri küpeşteden birkaç feet yüksekliğe ulaşan yüksek pruva ve kış kısmını fark etmiş olmalıdır. Bu sefer, en azından bir amacını görme fırsatı yakaladım. Saat 8'den kısa süre sonra, baştan kış kısmına kadar çekilmiş gölgesi destekleme görevini yerine getiriyorlardı ki bu da konforumuza maddeten katkıda bulunuyordu.

Boz Burnu'nun dolandıktan sonra bir su noktasında karaya çıktık ve ardından hemen hemen güney-güneydoğu istikametinde Mudanya karşısına doğru yayıldık. Saat 7'de Mudanya'ya vardık. Biraz batısında Yunanların yaşadığı Siyi ya da Cii adında küçük bir köy bulunuyor. Bu isim, haritalarda genelde körfezin daha yukarısına konulmuş Cius isminden geliyor olabilir. Şehrin güneyine doğru dik tepeler oldukça ormanlık ve ekili durumda. Üzüm bağları ve zeytin korulukları ile kaplı aşağı kısmı İstanbul'a yakın verimsiz arazi ile çarpıcı zıtlık oluşturuyor. Kıyı boyunca ilerlerken, şarkı söyleyip tatillerinin keyfini çıkaran kadın, erkek, çocuk Yunanlarla dolu sandalların yanından geçtik. Rum semtinde karaya çıkıp rahat bir eve yerleştim. Lakin kahvehanenin tam karşısındaydı. Bir grup gürültülü Yunan, kesintisiz çığlıklarla saatlerce haykırmayı sürdürdüler ki onların bunun adına şarkı söylemek olarak adlandırıyorlardı ve en sonunda bu gürültüyü öyle bir seviyeye yükselttiler ki tatar müdahale etmek zorunda kaldı ve Ağa'ya şikayet etmekle tehdit ettiğinde ancak sessizliği sağlayabildi.

25 Mayıs, Perşembe. -Daha öncede buradan Bursa'ya seyahat etmiş olmamdan dolayı bu sefer Cyzicus'a kadar, kıyıya yakın durarak batı istikametinde gitmeye, daha sonra Macestus yakalarına ulaşmak için güneye pozisyon almaya karar verdim. Mudanya'dan normal rota doğrudan Muhallitsch'e gidiyor fakat Apollonia ad Rhyndacum mevkiini işgal ettiği tahmin edilen ve şehir duvarlarında bazı Yunanca yazıtlar bulmayı umduğum Abullionte'yi görme endişesinde olduğumdan önce bu rotayı kullanmaya niyetlendim. Lakin Menzilcinin faydalandığı p.üzni posta yolu değildi ve haliyle gerçek mesafesi olan 8-9 saat yerine on iki saatlik bir yolculuk geçirmeme neden oldu.

Sabahleyin bazı sikkeler getirildi: genelde Bizanslılara fakat bir tanesi Prusias'a ait bronz bir sikkeydi. Saat 7'den hemen sonra yola çıktık. Kıyıdan uzaklaşarak yeşil porfirik kara taştan oluşan dik kayalıklara tırmandık. Şehrin üst kısmı bu kayalığın üzerine kurulmuş. Yönümüz, batı yoluyla hemen hemen güneybatı. Manzara son derece muhteşem, bitki örtüsü bereketli ve arazi yaban çiçekleriyle dolu. Görüntüsüyle ve kokusuyla en dikkat çeken sarı çiçekli katırtırnağı. Bir saatten az bir sürede barometre ölçümüyle deniz seviyesinden 600 feet yükseklikte sırtın tepesine vardık. Tepesi çok sayıda kara taş parçaları içeren ve hafifçe kuzeydoğu yönünde eğim gösteren kum taşı ve çakılla kaplı. Karşı taraftan inerken ara tepelerin ötesinde yassı ve

kıvrımlı bir ova fark ettim. Olympus Dağı'ndan gelen Lüfer Suyu ile besleniyordu. Ayrıca zeytin ağaçları gölgesinde yetişen asmalar gördüm. Sıcaklık bunalımcı seviyede.

Saat 8.43'ü gösterirken, yaklaşık yarım mil güney-güneybah yönünde, iyi ekili bir vadinin yukarı ucunda, Keçmak adında küçük bir köyden geçtik. Vadinin bittiği yerdeki alçak tepelerin ötesinde, çok daha dar fakat daha çok ekili başka bir vadiye giren dik ve bozuk bir patikayla saat 9.41'de Mudanya'dan üç saat uzaklıktaki Dereköy'e ulaştık. Son mil içinde yolumuz bereketli ardıl dut korulukları içinden kıvrılarak ilerledik. Burada ve Rhyndacus'a yakın diğer vadilerde Bursa Pazarı için çok iyi kalitede ipek üretimi yapılıyor. Dorukları genelde bol ağaçlık olan tepe yamaçlarında da birkaç üzüm bağı görülüyor.

Yarım saat kadar bu köyde bazı muhteşem çınar ağaçlarının altında mola verdik. Burada kırık bir sunak kalıntısı ve şimdi buğday berelemek için kullanılan güzelce yontulmuş mermerden büyük bir vazo buldum. Ağaçların yakınında bir çeşmede gotik veya Bizans karakterinde ilginç bir yazıt vardı fakat birkaç harften fazlasını okuyamadım.

Dereköy'den ayrılarak vadiden aşağıya devam ettik. Küçük bir ırmağın karşısına ve sonra tekrar berisine geçtik. Lüfer Suyu'na ulaşana dek iki mil kadar devam ettik. Buradan, Türkler tarafından Keşiş Dağı adı verilen pusulaya göre güneydoğuya dayanan Olympus Dağı'nın karlı zirvelerinin güzel bir görüntüsünü yakaladım. Saat 11.19'da, üzerinden geçtiği üzüm dallarından sarılmış bir ipe iliştilmiş küçük üçgen biçiminde bir saldan oluşan bir feribotla nehrin karşısına geçtik. Bu uzun dallar yassı ve bataklık arazilerdeki ağaçlıklarda epeyce bir yüksekliğe kadar büyüyen, en yüksek ağaçların tepesine kadar ulaşmış yeniden yere kadar inen yaban asmasından elde ediliyor.

Nehirden ayrıldığımız gibi küçük Balıklı köyüne yakın ovanın güney sınırını meydana getiren alçak tepelere çıktık. Nehirden yaklaşık yarım mil sonra engebeli iyi ekili ve arasına doğal ağaçlıkların karıştığı güzel bir arazi içinden geçtik. Yarım mil daha ilerde en güzel özellikte küçük vanolya meşesi ağaçlığına girdik. Yaprakları pürüzsüz ve parlak, çok hafif tırtıklı ve yumurtamsı haliyle biraz daha İspanyol kestanesi yaprağının şekline benzeyen ve normal meşeden daha sivri olan bir Meşe türüdür.

Saat 12'de, Lüfer Suyu vadisini Abullionte (Ulubat) gölünden bir başka sırtın doruğuna ulaştık. Batı-kuzeybah eğiminde grimsi beyaz bir renkten katmanlaşmış ve ince tabakalı kalkerli marndan oluşuyor: güneybah yönündeki göle doğru daha aşağıda, yüzey üstünden bir mesafe kırmızı trakit ' fırlıyor ve tepenin tabanını oluşturuyor. Yarım saat içinde, doğudan batıya uzanan Abullionte gölüyle karşılaştık. Kuzeydoğu kısmında pek çok adayla benetlenmiş. Bir tanesinin üzerinde bu isimde bir şehri gördük. 1'den he-

men sonra, çalı ve dikenle kaplı trakit tepelerden indik ve göle yaklaştık ancak bu taraftaki manzara güneye göre çok daha az güzelliğe sahipti. Ova-ya vardıktan sonra, yağmur kuşu ve çok çeşitli su kuşları ile kaynaşırcasına, koylardan ve gölün bataklık girintilerinden kıvrılarak devam ettik. Sürekli çırpınış ve akortsuz tiz çığlıkları Virgil'in bir mısrasını hatırlatıyor.⁴⁵⁰ Çamurlu kıyıda bazı iri Tabak Salyangozu (Planorbis) ve Sivri Tatlı Su Salyangozu (Limnaea) kabukları topladım.

İkiye çeyrek varken, güneybatı ucu açıklarında Abullionte adında kasabası olan bir adanın bulunduğu dar bir çıkıntıyı meydana getiren ve göle doğru uzayan başka bir tepeler sırtına vardık. Bu tepeler çoğunlukla dağılabilen volkanik topraktan oluşuyor ve dut korulukları ve üzüm asmaları ile kaplı durumda. Ancak, üzerinde Apollonia kalıntıları bulunan kıstağın güney ucu scaglia ya da yüksek dağlara ait kireçtaşıdan oluşuyor. Kalabalık dikenlerin kendilerini hayvanlardan koruyan kökleri ve gövdeleri arasında çok bazı güzel yılanıyastığı örneklerine rastladım. Neredeyse 18 inç uzunluğunda olan koyu kırmızı dişilik organı bitkinin kaplan noktalı gövdeleri ve yeşil yapraklarla güçlü bir zıtlık gösteriyor. Çiçeğin kokusu o kadar güçlü ki çoğu zaman uzak mesafelerden keşfettim.

Çıkıntıya doğru alçalırken gerek üzüm bağlarında gerek yol kenarlarında eski duvar temellerine ait pek çok kalıntı geçtik. Bazıları yolu kesiyor ve şekil ve konum itibarıyla Apollonia mezarları görüntüsü veriyor. Temeller genelde iri ve bazıları, üzerine sütunlar konulmuş gibi dairesel işaretler taşıyor. Bir Türk tarafından üzüm bağının duvar kısmını oluşturmak üzere alınmış büyük bir blok üzerinde bir Yunanca yazıtı kalıntıları mevcut.⁴⁵¹ Bir noktada çıkıntı epeyce daralmış ve eski zamanlarda dar kıstağı boydan boya kaplayan kocaman bir duvarla burada savunulmuş. Sağlam olmasına rağmen çok kaba biçimde inşa edilmiş ve tarihi şehir harabelerinden alınmış mermer bloklarla kapatılmış gibi görünüyor. Çoğu, mevkii kıstağın sonuna yakın sert kayada oyulmuş tiyatro koltukları. Çıkıntının batı kenarından, gölle mezarlık arasından, her iki yanında çok sayıda eski bina temellerinin bulunduğu yolla ilerledik.

Abullionte kentinin bulunduğu ada, suyun kenarına yakın büyüyen çimen ağaçlarının geniş yayılan dallarından etkilenmemesi amacıyla kıvrımlı bir yönde uzatılmış basit ve önemsiz yapıda ağaçtan bir köprüyle anakaraya bağlanıyor. Bazı dar caddelerden geçtikten sonra Yunan kilisesine ait düzensiz bir bina olan Metropol adında bir evde hazırlanan konağa vardık. Çok geçmeden kirli görümlü bir çift papaz tarafından ziyaret edildim. Şehir su

⁴⁵⁰ "Variae circumque supraque

Assuetae ripis volucres, et fluminis alveo

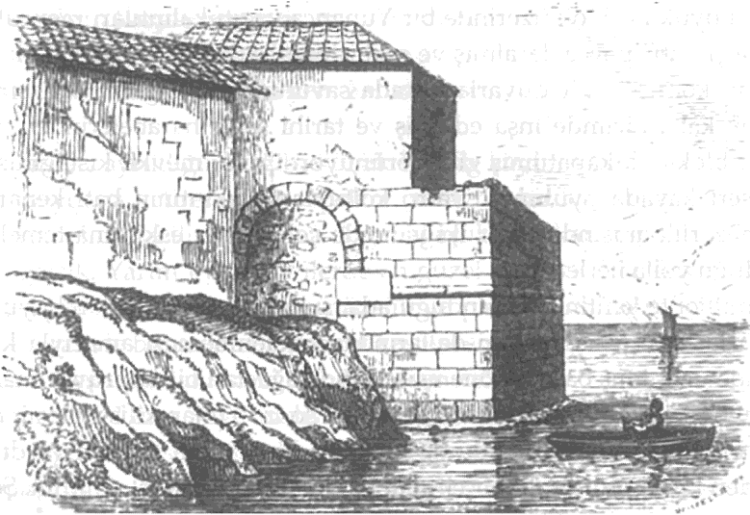
Aethera mulcebant cantu, lucoque volabant."

Aen., lib. VII. V. 32.

⁴⁵¹ Kitabe, No.303

kenarından adanın tüm çevresini sarıyor ve köprüünün yanında, bilhassa daha eski binalardan alınmış iri mermer bloklarından yapılmış Bizans görünümünde harabe bir kale ve duvarla korunuyor. 200 Yunan, 100 Türk evinden oluştuğu söyleniyor.

Yaşlı bir savaşçının eşliğinde antika ve yazıt araştırmaya çıktım; ancak sadece, tarihi bir binanın pervaz olma ihtimali yüksek olan bazı ardışık mermer blokları üzerinde bir tane yazıt bulabildim.⁴⁵² Köprü yakınındaki daha yeni istihkamların kulelerinden birinin duvarına düzenli biçimde geçirilmişlerdi. Daha sonra, şehrin etrafım dolaşmak amacıyla bir sandal edindim. Çok müstesna bir yapısı vardı, oldukça geniş, tabanı düz, hem iç hem dış kısmında öylesine bir zift kaplamalıydı ki sıcak bir güneş altında bir noktadan diğerine hareket etmek nerdeyse mümkün değildi. Tüm turu 25 dakikada attık. Köprüünün kısa bir mesafe batısında harabe bir tapınağın iç odası ya da teras temellerine benzeyen, hala yerinde duran bina temelleri ve eski zamanlara ait duvar kalıntıları vardı. Şehrin güneybatı ucunda, şehir duvarlarından kalan tek kısmı olan aşağıdaki kalıpta gösterildiği gibi tarihi bir kule bulunuyor. Kesinlikle çok eski olan alt kısmı şimdi tıkanmış olan bir kemerle delinmiş: muhtemelen şehrin bir girişi olmalı. Köprü yanında kaleye ait yüksek bir kule taş dilimleri ile kaplanmıştı ve bu dilimlerin düşmesiyle, kırmızı küçük keramiklerin ya da tuğlaların yanlamasına sıvaya geçirilmesiyle şekillenmiş yazıt kısımları açığa çıkmış.

Resim 19
(Apollonia Tarihi Duvarı)

⁴⁵² Kitabe, No.304.

Göl, balığıyla ünlü. Bol miktarda iri sazan balığı Bursa ve yakınlarına hatta İstanbul'a kadar bile gönderiliyor. Hizmetçim, 12 librenin (pound) üstünde ağırlığa sahip bir tane satın aldı. Ayrıca, birkaç sikke bulduk: genelde Bizans'a aitti ama aralarında iki tanesinin Apollonia ve birinin de Miletopolis'e ait olduğunu çıkardım. Kilisenin bahçesinde başka bir yazıt daha kopyaladım.⁴⁵³

26 Mayıs, Cuma. - Saat 6'dan hemen sonra küçük bir sandalla, şehirden bir mil kadar batı yoluyla kuzey yönünde çamurlu bir nokta olan Kız Ada üzerindeki bazı harabeleri görmeye çıktım. Bu harabeler, suyun yaklaşık 4-5 feet yukarısında duran, sarkık iri bir saçak taşı ile kapanmış ve büyük mermer bloklarıyla inşa edilmiş çok eski zamanlara ati taş işçiliğinde bir duvar kalıntısından meydana geliyor. Adanın tüm çevresi boyunca uzanıyor fakat en mükemmel hali doğu tarafında zira kıyıya bakması nedeniyle bu taraf rüzgar ve dalgalara daha az maruz kalıyor. Bazı yerlerde, sandal ve kadirgaları bağlamak için kullanılmış taş halkaları yerinde duruyor. Kuzeydoğu köşesi dairesel ve çevirmenin içinde birkaç yivli iri sütun parçaları mevcut. Duvarın inşa edildiği büyük bloklar tam olarak yatay biçimde yatırılmış fakat dikey bağlantılar her zaman dik değil ve bazıları ustaca sivriltilmiş ve birbirine geçirilmiş ki bu özelliği Roma orijininden ziyade Helenistik olarak görmeme neden oldu. Üzerinde, adanın kendisi gibi belki de Apollo ismine ithaf olunmuş tapınağın bulunduğu bir teras da olabilir. Kışın sular altında kalan ada şu an kara ayitle kaplı ve büyük boyutlarda yılanlar dolu. Gerek harabelerinden gerekse şu anda kullanılan Yunan adıyla Apolloniata ya da Apollonia isminden anlaşıyor ki Abullionte'nin Apollonia ad Rhyndacum antik kenti üzerinde durduğu konusunda şüphe yok. Bu durum, Apollonia ad Rhyndacum'u temsil eden olarak civardaki diğer Apollonia'dan ayırt etmek için kullandığı adıyla Muhalitsch'i görmeye eğilim gösteren Pococke tarafından yeterince ilgi görmemiştir; ancak Rhyndacus'un gölün içine akıyor olması bu farklı unvanın verilmesi için yeterlidir.

Burası muhtemelen Anna Commena'nın⁴⁵⁴ Alexius emri altında Alexander Euphorbenes tarafından kuşatılmış olarak aktardığı Apollonia'dır. Bizans prensesinin verdiği bilgiye göre Alexander, Exepolis -şehri olmayan anlamında- adındaki şehrin bu kısmının başına -geçtikten sonra Elcane kurtulmuş ve Yunan general ordularına yüklenmiş: ancak Elcane, İmparatoriçe Helena tarafından inşa edilmiş bir kilisenin yanındaki köprü ve nehir ağzını ele geçirmiş. O yüzden görünen o ki, Yunan general kuşatmayı kaldırmak zorunda kaldığında, Rhyndacus'dan Propontis'e gitme planıyla askerlerini su yoluyla geri çekmeye karar vermiş fakat gerçekleştirme-

⁴⁵³ Kitabı, No.305.

⁴⁵⁴ Hist. d'Alexius, lib.vi.c.12.

leri, nehir yakalarına ve Lopadium yakınındaki köprüye sahip olan Türkler tarafından engellenmiş.

Adadan, yarımada üzerindeki sağlamlaştırılmış kıstakta karaya çıktım. Çok geçmeden atlarıma ve bagajıma kavuştum. Gölün kuzey kıyısı boyunca, Rhyndacus'un çıkışındaki Ulubat'a doğru ilerledik. İlk dört mil için yönümüz neredeyse kuzey ve sağımızda porfirik trakitten tepeler, sol tarafta içinden dört yaban kuğusunun fırladığı epeyce geniş bataklıklar. Daha sonra, birkaç fundalık ve çalılık parçasıyla birlikte açık ve ekili arazi üzerinden ilerleyerek batıya döndük. Gölün sola doğru mesafesi bir mil ile yüz yarda arasında değişiklik gösteriyor: kıyıları sığ ve bataklık ve çok sayıda yaban kuşunun yaşam yeri olan sazlıkla kaplı. İki mil daha ilerde yolun solunda kayalık bir tepeye çıktım. Oradan geriye doğru gölü, kalabalık adalarım ve yaklaşık dört mil açıktaki güney 35° doğu istikametine yaslanan Abullionte'yi gözlemledim. Bir buçuk mil güney-güneybatı yönünde alçak bir çıkıntının ucunda Ullio köyü bulunuyordu. Arazi bu açık karakterine tahıl ve bataklık çayırılarıyla ve yaklaşık iki mil kuzeyde tepeler dizisiyle devam ediyor. Sonunda saat 11.30'da, kırmızı ve beyaz renginde değişimli taş ve tuğladan inşa edilmiş Kız Han adındaki eski Türk binasına ulaştık. Girişi bu tanımdaki binalara göre normalinden daha yassı: Erken Arap ya da Bizans dönemi gibi görünüyor ve az önce bahsettiğimiz Arma Comena'nın bahsettiği İmparatoriçe Helena kilisesi görevi yapmış da olabilir. Merkez geçidin ortasında, görünüşe bakılırsa çahyı destekleyen kare şeklinde iki adet duvar ayağı var: ancak, dört adet kısa sütuna dayanan oyuklar olduğuna göre muhtemelen açık şömineler için baca niyetinde yapılmışlardı. Bu hanlar şimdilerde çobanlar tarafından nadiren ziyaret edilirler. Bugünün Türk'ü genelde ya bir ağaç gölgesinde ya da bir çeşme kenarında dinlenmeyi tercih ediyor.

On ikinci çeyrek geçerken, Apollonia gölünden çıktığı yerin 200 yardan daha aşağı olmayan bir noktada, derin ve bulanık ama çok hızlı akan Rhyndacus ırmağı üzerinde uzun ahşap bir köprüye vardık. Köprü dar ve bozuktur. Su yüzeyinden yüksekliği 144 adım ya da 280 fit. Nehrin güney tarafında, doğudan batıya uzanan bir dikdörtgen olan, Ulubat Hisarı harabeleri içinde inşa edilmiş bir kahvehanede durakladık. Güney taraftaki duvarda 10 adet kule bulunuyor. Bazıları yuvarlak bazıları köşeli: bu taraf da, güneybatı istikametinden gelip kale duvarları altından akan ve gölden çıktığı yere yakın Rhyndacus'a dökülen derin bir ırmakla korunuyor. Bu ırmak, İmparator Alexius'un, Lopadion (Ulubat) köprüsünü geçtikten sonra yakalarında kamp kurduğu Coryceus nehri olabilir.

Kahvedeki Türkler duvarlarda bazı yazıtlar olduğunu söylediler ancak tümü üzerinde yaptığım faydasız araştırmalarım sonucunda sadece duvara işlenmiş birkaç adet mermer bloğu ve kırık sütun buldum. Kahvenin önündeki basamak İonik bir korniş parçasıydı ve tamamı muhtemelen Apollonia

harabelerin getirilmiştir. Hisar içindeki arazi, duvarlara yuvalarını kurmuş yüzlerce leylekle mekanın sahipliğini paylaşan, 20 adet enkaz kulübede yaşayan insanların bahçelerini oluşturuyor. Özellikle Arma Comnena tarafından babasının İznik Türklerine karşı gerçekleştirdiği seferlerle ilgili tarihinde olmak üzere Bizans yazarları Lopadion hisarından sıkça bahseder.

Buradan Rhyndacus üzerindeki Kirmaslı'ya mesafenin üç dört saat olduğu söyleniyor. Saat biri geçerken yola çıktık. Hisardan ayrılarak nehrin sol yakasından ilerledik. Duvarların dışında, daha büyük bir şehrin varlığını gösteren harabe birkaç bina geçtik. Arazi yassı ve bataklığıyla devam ediyordu. Kışın sular altında kalan ova, yaygın beyaz süsen bitkisiyle kaplı. Bu açık arazi güneye doğru bir tepeler silsilesine kadar birkaç mil yayılıyor. Rhyndacus, muhtemelen Arma Comnena'nın "Montes Germianes'i" olan Mysia Abrettene bölgesinden bu tepeler yoluyla çıkıyor.⁴⁵⁵ Suterası'nın bir hattı ya da Türk hidrostatik sistemi tarafından suyun belli bir seviyeye yükseltilmesi için gerekli kuleler "Montes Germianes"den Muhalitsch'e, ovanın karşısına uzanıyor. Eğimli yamaçları üzüm bağları ile ekilmiş, Macestus ile Rhyndacus arasındaki tepelerin zirvesine ulaştığımızda Muhalitsch görüldü. Sağda uzun bir çizgide uzuyor ve kırmızı evleri, minareleri ve servi ağaçları ile başka bir sırtın yamacını örtüyor.

Saat 2.30'da Yunan evindeki konağımıza vardık. Hafız Ağa Müslüman kardeşleri için sürekli olarak iltizam göstermiş olsa da, ben kendimi, her zamanki gibi Türklerin arasında olduğumdan daha rahat hissettim. Türk misafirperverliği için ne söylenirse söylensin ve Avrupalı bir gezginin bir Türk'e misafir olması ne kadar şiddetle önerilirse önerilsin, Türklere oranla Yunan ya da Ermeni evlerinde her zaman daha istekli ve ilgili muamele görecektir ve davetli misafir merakına daha az maruz kalacaktır.

Muhalitsch'in 700 tanesi Yunanlara ait olan 1500 evi içinde barındırdığı söyleniyor. Bunların arasında beni ağırlayan ev sahibi en varlıklı olanıydı. Yakışıklı birkaç çocuğu vardı. İşleri ipek böceği beslemektir ve bu amaçla tavandan asılan iki masalı büyük bir ada ayarlanmış. Her bir masanın üzerinde böceklerle kaplı dut dallarından 6 kare küme vardı. Günde üç kez besleniyor, yani yaprakları üzerinde olan taze kesilmiş dalların hiçbir zaman yerinden kaldırılmayan aksine böcekler tam olgunlaşana kadar bir nevi yatak gibi duran eskileri üzerine konularak yiyecekleri üç kez yenileniyor. Doğuluların gerçekteki belirsizlikleri nedeniyle ellerindeki böcek miktarının ne kadar ipek üretebileceği konusunda tahminde bulunmaya cesaret bile edemezlerdi. "Allah bilir", "belki 5 oke belki 20" cevabı alabildiğim tek cevaptı.

455 Hist. d'Alexius, lib. xv.c.2.

Abullionte gibi burada da son zamanlarda birkaç verem vakası olmuştu. Az çok tüm ülkeyi kasıp kavurduğunu şimdi öğrendim.

27 Mayıs, Cumartesi. -Muhallitschden Aydıncığa sekiz saat. Yediye çeyrek varken yola çıkıkhk. Rhyndacus'a dökülene kadar şehrin yarım mil kadar kuzeyinde doğu yönünde akan Macestus, veya Susugherli Çayı, yakalarına indik. Nehri geçtikten sonra yönümüz genelde batı-kuzeybah. İlk iki üç mil içinde dut korulukları ile kaplı zengin bir ova üzerindeyiz. Daha sonra, dört saat uzakta olduğu söylenen tarihi Miletopolis gölü olan Manyas gölünden de doğuya akan derin ama hızlı olmayan Kara Dere Suyu adında bir nehir-den karşıya geçtik. Geçidin ötesinde, sağ tarafta kalan Karaköy adında küçük bir köyden geçtik. Ovanın bu kısmındaki manzara zengin ve resmedilecek nitelikte; bereketli bitki örtüsü yere asılı yaban asmasının çiçekleriyle kordonlarıyla kaplı uzun ağaçlar ve çiçeklerinin şekerli kokusuyla kokulanan hava, olduğu gibi bana Karadeniz'deki Canik vilayetini hatırlattı.⁴⁵⁶

Yol aynı istikamette devam ederken bir tepe silsilesini çıkıkhk ve sağdaki uzak ormanlık tepelerden dökülen çeşitli küçük ırmakları geçtik. Burada, uzun ve gür çimen arasında kırılmış bir mermer sütun tabanı fark ettim. Dokuz otuzda sağa doğru epeyce uzanan dar bir vadinin karşısına ve soldaki ova içinde iki mil uzakta bulunan Duyan (Douan) Hisarın yanından geçtik. Köyün ortasında bir tümsek yükseliyor ve onun da zirvesinde harabe bir kule bulunuyor. Aynı yönde ilerlemeye devam ederek, çok geçmeden görüşümüzü giren Manyas gölünün doğu sınırını belirleyen ve güneye doğru gerilen bir başka tepe silsilesine ulaşıkhk. Sağ tarafta bir Türk mezarlığının içinde çeşitli kırık sütun direkleri vardı: hemen sonra, her iki yanında uzanan ve görünüşe göre tarihi bir yolu gösteren geçidi bulunan, taştan yapılmış alçak yassı bir kemer geçtik. Akça Pınar'a doğru sonraki üç yıl boyunca tepeler genellikle verimsiz; aralarında iri bir Hypericum (Kılıç Otu) cinsinin dikkat çektiği çok çeşitli çiçeklerle birbirine karışmış çalılık arazi parçalarıyla dalgalı inişlerden oluşuyor. Kuzeydeki tepeler ise ormanlık ve 4-5 mil uzaklıkta.

Akça Pınar'a varmak üzereyken dört mil sağda kalan Manyas gölü tekrar görüş alanımıza girdi. Köyün içinde yaklaşık 20 ev bulunuyor. Çeşme yerinde sağlam kornişlerden bazı mermer blok ve parçası var. Hava, hünnap ağacı çiçeğiyle kokulanıyor. Kuzey yoluyla iki mil daha bahda, bir başka sırtın ötesinde Debleköy'e vardık ve köyün yanında, kuzeydeki dalgalı inişler arasından akan ve dar kayalık bir boğaz ile Manyas gölüne kaçan bir ırmağı geçtik. Bu ırmak, Cyzicus yarımadasının doğu ucuna bakan Marmara Denizi'ne yakın tepelerden doğuyor olmalı.

⁴⁵⁶ Ante, vol.i.p.286

Debleköy' den ayrıldıktan sonra yönümüz biraz daha kuzeye çevrildi: güney ve güneydoğu eğimli çimli yokuşlar üzerinden yavaş yavaş tırmanarak yolumuza devam ettik. Kuzey ve kuzey-kuzeybatı yönünde yüksek tepeler fırlıyor. Üzerinden, kayalık Cyzicus dağları görülüyordu. Saat birde bazı kırık sütunların bulunduğu bir mezarlıktan geçtik ve çıkışımıza devam ederek bir saat sonra, yarım mil uzakta sağdaki tepelerden aşağı uzayan ardl kristalimsi kireçtaşı sırtlarına vardık. Burada, güney yoluyla güneydoğu yönünde 70 derecelik açıyla eğim gösteren, kırmızı, siyah ve mor değişimli tortulu şist yatakları geçtik. Kireçtaşında herhangi bir tabakalaşma izi göremesem de tortulu şist için muhtemelen uygundur.

Saat 2.30'da Aydıncık'ın üzüm bağları ve dut koruluklarına girdik ve denize doğru hafifçe kuzey-kuzeybatı istikametine meyilli zengin biçimde ekili bir vadiye girdik. Aydıncık, doğudaki tepeler üzerine mevzilenmiş ve bilhassa Türk olan 400 ile 500 arasında evden meydana geliyor fakat sefil bir yer görüntüsüne sahip. Odun nerdeyse yok gibi ve uzak mesafelerden getiriliyor. Yakındaki Cyzicus harabelerine ait pek çok mermer parçası etrafa saçılmış durumda. Birkaç yazıt⁴⁵⁷ kopyaladım fakat herhangi bir özel anlam taşımıyor. Konakladığım evin yanında, bir memba ağzı olarak kullanılan beyaz mermerden güzel bir küvet vardı.

Medeni bir şekilde beni karşılayan ve bazı Bizans sikkeleri ve yaygın defin kabartmaları altında yazıtları⁴⁵⁸ olan mezar tabletleri almamı temenni eden Ağay'ı ziyaret ettikten sonra şehri incelemeye çıktım. Araştırmam esnasında, tüm sağlık dünyasının Doğu'da karşılaştığım kesinlikle en bilgisizi olan Avrupalı bir doktor tarafından eşlik edildim. Kendisini bir Fransız erkeği olarak adlandırıyordu ve Yunanca yazıtlardan *des choses de l'Englise* olarak bahsediyordu ki bu haliyle Yunan tapınağı ile Hristiyan kilisesi arasındaki fark konusunda en ufak bir fikri yok gibi görünüyordu. Cyzicus ya da Türklerin kullandığı ifadeyle Bal Kız harabelerini duymuştu ve Türkler bu şekilde söylediği için çok eski olduklarına ve Cenevizler tarafından inşa edildiğine inanıyordu. Burada, çok sayıda sütun, korniş parçaları ve mermer blokları her yönde yerde yatıyordu ve Bal Kız'dan getirildikleri söyleniyordu. Aydıncık'ta sekiz tane olan camilerden birinin önünde, ütunlu girişin ahşap ayaklarının temelleri olarak kullanılan, Korinth düzeninde, görünüşü güzel iki adet sütun başı vardı. Mezarlık duvarındaki iri bir dilimde küçük karakterlerde uzun bir yazıt buldum ancak çevirme içine girecek olanlara bir basamak görevi yerine getirdiği için neredeyse tüm harfler tahrip olmuştu. Tek bir kelimeyi bile çıkaramadım be bunca'çok üzgündüm zira karakterini görebildiğime göre iyi bir döneme aitti.

⁴⁵⁷ Kitabe, No.306, 307.

⁴⁵⁸ Ibid. No.308-312.

Barometre ölçümlerine göre deniz seviyesinden 870 feet yüksekliğe kadar yükselen, şehrin kuzeydoğusundaki yüksek tepelerden kıstak ve Cyzicus yarımadasının muhteşem manzarasının keyfini çıkardık.⁴⁵⁹ Bu tepelerin kuzey yarıları ormanlık ve bağ bahçeyle kaplıyken, güneyinde ise bitki örtüsü belirtisi neredeyse yok gibi. Yunanistan ve Küçük Asya boyunca aynı duruma sık sık rastladım. Zirvesi, 70 ile 80 derece arasında değişen açılarda güney-güneydoğu yönünde eğimli, değişik renklerde sertleşmiş tortulu şist yataklarıyla yer yer örtülmüş kristalimsi sert kireçtaştan meydana geliyor.

28 Mayıs, Pazar. -Yola çıkmadan önce, Ağa konağının kapısı önündeki mermer bir sütun tabanından bir yazıt kopyaladım.⁴⁶⁰ Bu taş yüzüstü yatıyordu ancak yapısını merak ettiğim için ağadan taşı çevirmek için izin istedim. Kendi ricası ile karşılık olarak da kendi odasında bulunan 5 adet mezar yazıtından birini verdim.

Eski Artace yani Erdek ve Bal Kız için 7.30'da hareket ettik. Ardından, aralarında en çok kocayemiş, hanımeline benzer bir bitki, mersin, defne, çoban püskülü ve hanımelinin göze çarptığı yaban çalı ve çiçekleri ve de meyve ağaçları ile dolmuş ormanlık bir boğaz ya da vadiden deniz kıyısına indik.

Deniz kıyısında, Aydıncık Ağasına ait depoda, yakın zamanda Cyzicus'da çıkarılmış bir yazıtı görmek için birkaç dakika durakladık ki Ağa da bu amaçla savaşçısıyla anahtarı gönderdi. Dairesel bir biçimdeydi ve bir cenazeye ait görüntü veriyordu: yazıtın altında kaba biçimde bir savaşçı figürü oyulmuştu. Kıyıdan kısa bir mesafe ilerledikten sonra Cyzicus ile anakarayı birbirine bağlayan kumlu kıstağın karşısına geçtik. Güney ucunda, civardaki üzüm bağını temizlemek için kazılarak çıkarılmış çok sayıda iri taş blokları bir yığın haline getirilmişti. Kıstağın ötesinde yol eski şehir harabelerinin karşısına geçiyordu fakat onları sağda bırakarak doğrudan Erdek'e devam ettik.

Bu yer ile Cyzicus arasındaki topraklar epeyce ekili durumda ve mükemmel şarap ürettiği söylenen, Yunanlar tarafından bir hayli değer verilen ve büyük miktarlarda İstanbul'a ihraç edilen bereketli üzüm bağları ile kaplı. Tadına baktım. Kötü ve ekşi idi. Üzerinde Cyzicus harabelerinin bulunduğu kuzey yönündeki granit kayaların dağılmasıyla oluşmuş toprak bereketli. Hızlı ufalanması ve dağıldığındaki verimliliği büyük orandaki feld-

⁴⁵⁹ Bu durumda, Newman'in gelişmiş dağ barometrelerinden birini yanında taşıyordum. Bir süre için kusursuz iş gördü ancak maruz kaldığı yüksek sıcaklık, silindir, ahşap kafanın daralmasına ve cıvanın hafif dışarı akmasına neden oldu. Birkaç güvenli biçimde taşımayı bırardım ancak Erciyes Dağını geride bıraktıktan birkaç gün sonra kırdım. Kendi barometremi bıraktığım Bay Browning tarafından İzmir'de kapsamlı gözlemler gerçekleştirildi.

⁴⁶⁰ Kitabe, No.313.

spattan kaynaklanıyor. Erdek yarı yolunda bu granitten kuzeyden gerilen bir çıkınhyı geçtik.

Çoğu küçük boyutlarda tarihi sütunlarla dolu geniş bir Türk mezarlığından geçtikten sonra saat 10.30'da Erdek'e ulaştık. 1200 evden meydana gelen kasvetli bir şehir. Bu kadar kirli caddelerden geçmemiş biri olarak hem Yunan hem Türkler arasında vebanın yaygın olmasına şaşırmadım. Bugün 6 yeni vakaya, daha rastlandı. Birçok Yunan sıkı karantina uyguluyordu. Benimle şehre gelen ve evine götüren adam çocuklarının üç aydır odalarından dışarı çıkmadıklarını söyledi. Sağlıklı ve neşeli simalarına bakılırsa kapatılmaktan çok da zarar görmemişlerdi. Erdek ile İstanbul arasındaki ticaret genelde şaraptı; güney-güneybah yönüne bakan ve harabe bir mendirekle kuzeybah yönünde korunan küçük ve korunaklı bir limana sahip. Koy, üzerinden duvar kalıntılarının sürdüğü Seyit Gazi Kalesi adında harabe bir kalenin bulunduğu güney istikametteki bir çıkınhyla şekilleniyor.

Mermer sütun baştabanları ve Korinth sütun başları gibi tarihi mezar parçaları şehrin etrafına saçılmış. Yanında durakladığım kilise girişinde muhtemelen kırık bir lahit olan yassı bir taşın üstünde Yunanca ve Latince yazılmış bir yazıt vardı.⁴⁶¹ Bu yere gelmekle yaşadığım hayal kırıklığından ötürü zaman kaybetmeden Cyzicus'a dönmeye ve harabeleri arasında gece için kamp kurmaya karar verdim.

Bagajı en yakın yolla gönderirken bir mil kadar sahil boyunca, en dar yerinde az önce bahsedilen ve kendisini güneydoğu yönünden kuzeybah yönüne çaprazlayan duvarla korunan Melanos çıkıntısı doruğuna kadar bana eşlik etmesi için bir kılavuz edindim. Düzensiz aralıklarda kulelerle savunuluyor ve bir zamanlar çoğu şimdiye kadar dökülmüş olan mermer bloklarla örtülmüş. Dik bir çıkışla, kahlaşmış tortulu şist yatakları üzerinde yatan kristalimsi kireçtaşından oluşan zirveye vardık. Çoraklığı Dindymus Dağı yamacındaki zengin bitki örtüsüyle göz alıcı bir zıtlık meydana getiriyor. Burada, harabe bir tapınak kalıntıları ve birkaç iri mermer bloğu bulunuyordu. Zirveden kuzey-kuzeydoğu yönünde' inerken tarihi duvar giriş yeri içinden geçtik; Roma yapımı görünüyor ve siyah beyaz değişimli taş, mermer ve granit sıralardan oluşuyor.

Harabelere varmadan bagajlarımızı devralarak muhteşem bir çınar ağacının altında mola verdik. Eski zamanlara ait bir kanaldan akan bir su kaynağı yanına çadırım kuruldu. Bu kaynak belki de eski zamanlarda aşk acılarını, unutarak tedavi etmesiyle ünlü çeşmeydi.⁴⁶² Bu yer, iki büyük kule yanında, duvarlar ile bir zamanlar bah limanına şekil veren bataklık bir arazi parçası arasında bulunuyor. Kısa zaman içinde ağaçların alhnda bir ateş

⁴⁶¹ Kitabe, No.315.

⁴⁶² Plin. H.N., xxx. 16.

Isid.Orig., xiii.

Cramer, Asia Minor, vol.i.p.39.

yakıldı, atlar kazıklandı ve hizmetçiler akşam yemeğini hazırlarken kiraz ve üzüm bağları arasındaki Cyzicus harabelerini incelemek üzere Erdek Ağası tarafından sağlanan bir savaşçı rehberliğinde hareket ettim.

İlk ziyaretimiz, çadırın yaklaşık 200 yarda kuzeybatısında çalıklarla kaplı önemli bir saha üzerinde yayılan bir harabe yığınıydı. Bu fundalıklara girdiğimizde çok sayıda yeraltı geçidi keşfettik. Bazıları çökmüştü fakat ışıklar sayesinde düz çizgide neredeyse 100 feet kadar uzanımı inceleme fırsatım yakaladık. Birbirleriyle bağlantıları var ve kocaman binaların temelleri ya da belki de tahıl ambarı ya da eşya depoları gibi görünüyordu. Cyzicus Roma işgali öncesi de sonrası da bu tür şeyler için önemliydi. İşçilik bilhassa Helenistik yapıda fakat bazı yerlerde duvarlar taş blokları ile kaplanmışlar. Hepsi orijinal yapıya ait olmakla birlikte mahzenlerden birinin çatısında düzenli biçimde anahtar taşla şekillenmiş ve kare şeklinde küçük bir aralık var; bir başkasında duvar içinden giden dar bir geçit bulunuyor: bunlar muhtemelen mahzenlerin giriş yollarıydı. Binanın yeraltında kalan kısımlarının geri kalam kadar beğenilmeye layık olduğunu özellikle belirten Aristides'in⁴⁶³ överek anlattığı tapınak mevkiini gösteriyor da olabilir.

Bu altyapılardan yaklaşık bir mil kadar kuzey yoluyla kuzeydoğu yönünde şehrin ana kalıntılarının bulunduğu, ovanın kuzeyine kalan ormanlık bir vadiye inşa edilmiş bir amphi kalıntıları mevcut. Duvar sütunları ve ayakların çoğu, zaman faktörüne boyun eğmiş fakat vadinin batı tarafında yedi sekiz tanesi ayakta duruyor ki bu sayede binanın dairesel yapısı belirgin biçimde görülebiliyor. Arenanın ortasından küçük bir nehir akıyor ve binanın üst ucundaki işçilik niteliği gibi bu durumdan da anlaşılacağı gibi, naumachia olarak da kullanılmış olabilir. Bu temeller haricinde işçilik pürüzlü ve moloza benzer yapıda fakat yine de mermer bloklarla kaplanmış olduklarına dair bazı izler duruyor. Çok sayıda yılan harabeler arasındaki çalılarda besleniyor gibi görünüyor.

Doğudaki ağaçlık tepeye tırmanarak, harabeler üzerinde ve şehir duvarlarını zirvesine yakın yerde kurulmuş Hamamlı köyüne vardık. Burada birkaç sikke bulabileceğim söylenmişti ancak sadece köy evlerine işlenmiş mermer blokları ve sütun parçaları gördüm. Bir Türk kadının işveli davranışıyla oldukça eğlendim. Bana eski bir sikke göstermek istiyordu fakat onu görmemem gerekiyordu; bu amaçla duvarın köşesinden döndü fakat önyargılarına saygı gösterdiğimi ve onu görmek için bir girişimde bulunmadığımı anlayınca gizlenmekten yorulmuş olsa ki açığa çıktı.

Çıktığımız yolun doğusundaki ovaya indiğimde şehir duvarlarına ait daha fazla eser gördüm fakat tamamını inceleme şansım olmadı. Sonunda vahşi ve zor bir yolla, çalı ve bereketli bitki örtüsü ile neredeyse örtülmüş

⁴⁶³ Arist. ürat. Cysic.

Cramer, ut supra, vol.i.p.42.

tiyatro mevkiine vardık. Varlığından daha önce bahsedilip bahsedilmediğine dair herhangi bir bilgim yok: büyük bir boyutu var ve görünüşe göre Yunan yapıya sahip, ancak sahne önü ve seyir yeri çukuru ve alt yapıların bazı kaba kalınlıkları halen görülmeye devam ediyor olsa da, böylesine harabe bir durumda ne bir mermer bloğu ne de yerinde duran bir koltuk görülebilir. Güneybah yönüne bakıyor ve kamp yerimizden doğu-kuzeydoğu yönüne yaslanıyor. Çadıra geri döndüğümüzde başka harabe yığınları, uzun duvarlar belirsiz altyapılar ziyaret ettik fakat o kadar bitkiye karışmış ki tam olarak anlamak imkansızdı. Sadece bir yazıtla⁶⁴ karşılaştım.

29 Mayıs, Pazartesi. -Aydıncık'a geri dönmeden önce şehrin güneydoğu kısmını ve kıstağı inceledim: kıstağın doğu tarafı şu an sazlarla kaplı geniş bir bataklık ve muhtemelen Cyzicus'un dalga ve rüzgarın birleşmiş gücüyle oluşturulmuş alçak bir kumlu tepeler sırtı ile deniz kıyısından ayrılan ana limanını gösteriyor. Kuzey ucuna yakın yerde, doğudan bahya doğru kuzey yakası boyunca kulelerle güçlendirilmiş epeyce sağlam bir duvarla birlikte su dolu bir hendek uzanıyor. Denize doğru açıklığı sürüklenen kumla h- kanmış fakat Cyzicus kadirgalarının geniş limana kabul edildikleri giriş gibi görünüyor. Kamp yerimize yakın bataklıkla bir bağlantısı görünmüyor. Bu limanın hemen kuzeyinde muhtemelen kamu binalarına ait kalıntılar olan pek çok harabeler yığını ve tümsekleri bulunuyor.

Şehir ile kıstağın güney ucundaki alçak tepeler arasında bir su yolunun bazı izleri hala görülebiliyor. Naumachia yakınındaki ağaçlık boğazdan aşağı akan küçük bir ırmak nüfus yokluğundan farklı duruyordu; granit tepeler su açısından bol olmazdı ve yöre sakinleri de yeri miktarda su temini için kireçtaşı kayalardan oluşan tepeleri mesken tutmaya mecbur kalmış olmalıydılar ki zengin bitki örtüsü şu an bile sayısız pınarla muhafaza ediliyordu.

Yukarılarda bahsettiğimiz yeralh harabeleri ve naumachia arasında ilk bakışta geniş dikdörtgen bir bina gibi görünen Pococke tarafından Agora diye aktarılan kalıntıları da görmeye gittim. Lakin duvarlar sadece iki tarafta varlık gösteriyorlar, batıya ve güneye doğru. Batıya doğru giden çok daha uzun. Şehrin güneybah kısmında uzanıyor ve kuzeydoğuya doğru hafif ten devam ettiğini gösteren izleri ile bana tarihi bir duvar bölümü gibi geliyor. Helenistik tarzda değil fakat Roma döneminde dikilmiş gibi rastgele biçim- de birlikte çalışılmış büyük ve küçük taşlardan oluşuyor. Genel olarak şunu söylemem gerekiyor ki Cyzicus binalarının gevşek ve moloz karakteri mi- marlarının ünlü olmasıyla çok az uyum gösteriyor; bazıları mermerle kaplanmış gibi görünse de hiç biri Yunan tarzının gerçek azametini vermiyordu.

⁶⁴ Kitabe, No.316.

Tüm kamu binalarının yıkılmış olması ve yerin tümünden viraneliği harabeleri üzerine önemli bir modern şehrin kurulmamış olduğu bu örnekte daha dikkate değer nitelikteydi: büyük ölçüde nedeni bu binaların yapımında kullanılan malzeme doğasından kaynaklanıyor olabilir. Aydıncık yakınlarındaki taş ocakları ve komşu tepelerden güzel mermerlerle kaplanmış olmasına rağmen genelde granitten inşa edilmiş ve Cyzicus graniti havaya maruz kaldığında çok hızlı biçimde dağılıyor. Dağılmasıyla alüminyum üreten feldspat içeriyor görünüyorlar; bu da öylesine zengin bir bitki örtüsünü teşvik etmiş ki ya doğrudan binaların üzerinde geziniyorlar ya da bol yeşillikle onları gizliyorlar. Kıştağın her iki yanında denizden sürüklenmiş kumun da bu işte parmağı var görünüyor. Dolayısıyla mümkündür ki, önem arz eden çok az harabenin görülüyor olmasına rağmen doğru biçimde yürütülecek kazı çalışmaları tatmin edici sonuçlar verebilir.

Çadırıma dönerek Cyzicus'u 40° 22' 30" K enlemine koyan güneşin meridyen gözlemini gerçekleştirdim. Ardından, Aydıncık'a doğru hareket ettik. Kıyı boyunca ilerlerken, dalgalarla sürüklenmiş taşların hepsinin kendisine yapışmış istiridye kabuğu parçalarıyla kaplı olduklarını gözlemledim. Pliny'den⁴⁶⁵ öğrendiğimize göre en fazla üne sahip olanlar Cyzicus istiridye-leri idi ve alıntı yaptığı Mucianus'un söylediklerine göre ise, Lucrine türünden daha iri, İngiliz'den daha hoş, Medulian'dan daha tatlı, Leptian'dan daha keskin, Lucensian'dan daha dolu, Coryphantian'dan daha beyaz, İstrian'dan daha yatkın ve Circeian'dan daha beyaz olmaları nedeniyle bilinen dünyadaki tüm farklı istiridye türlerinin ayrı özelliklerini bir araya getiri-yorlardı; hiç biri bunlar kadar tatlı ve yumuşak değildi.

Aydıncık'ta, Türkler tarafından bu harabelere verilen modern Bal Kız isminin orijinini araştırdım. Edebi anlamları arının yaptığı Bal ve erkek olmayan dişi anlamında Kız: rivayete göre, bir zamanlar, dönemin en sevimlisi ve bal kadar tatlı güzel bir kızı olan bir kral varmış; ölünce harabelerin arasına gömülmüş. Albay Leake'in⁴⁶⁶ açıklamasıyla ileri sürülen daha iyi bir etimolojiye göre, Türkler tarafından Yunanca *1HxΛ.ai.it* kelimesi yerine Bala ya da Bali adı çoğu zaman kullanılır ve tarihi adların Türk değişimlerinin önüne eklenir. Kız ismi, Yunancada Ku(LXÇ olarak telafuz edilen Cyzicus'un belli ki ilk hecesidir ki bu durumda Bal Kız'ın anlamı tarihi Cyzicus'dur.

⁴⁶⁵ Hist. Nat., xxxii.21; conf. ix. 47, and xxx. 16.

⁴⁶⁶ Tour in Asia Minor, p.271.

37. Bölüm

Aydıncık'tan hareket - Manyas Gölü - Kazaklı - Kara Su - Meulver Köyü - Manyas, tarihi Poemanenus - Susugherli - Taş Kapı - İldiz - Kespit - Macestus ya da Simaul Suyu Yatağı - Kespit'de Yazıtlar - Kalburca - Opium - Bogaditza - Singerli

30 Mayıs, Salı. -Şu anki gezimin asıl amaçlardan biri, geçtiğimiz yıl Bay Strickland ile beraber izlediğimiz Rhyndacus gibi Macestus gidişini de takip etmektir. Bu yüzden, Susugherli, Bogaditza ve Singerli üzerinden, yukarı kısmında Simaul Suyu aşağı kısmında Susugherli Suyu olarak anılan nehrin yatağını bulmayı ümit ettiğim Simaul'a gitmeyi kararlaştırdım. Sekiz saatlik mesafedeki Meulver köyü için 6.30'da Aydıncık'tan hareket ettik. Birkaç mil boyunca yolumuz, birkaç ekili alan ile bir ağaç bile görmenin zor olduğu engebeli arazi üzerinden seyretti. Aydıncık'ın dokuz mil güneyinde eski zamanların adı Miletopolis olan Manyas gölüne vardık. Kıyıları düz ve bataklık ve kışın sık su baskınlarına açık; su, uzun bir mesafeye kadar sığ görünüyor.

İki mil daha ileride, gölün batı ucunda bulunan Kazaklı adında büyük bir köye vardık. İçine girdiğimizde mabet gibi görünen küçük bir bina üzerinde ahşap bir çarmıh ve dahası temiz ve açık g(rünümlü ve Teutonic simalı kadın ve çocukları, nizami elbiselerini ve Türk ciddiyeti ve Yunan kaygısızlığından çok farklı olan aktif faaliyetlerini görmek şaşırtıcıydı. Rusların İsmail'i yakaladıktan sonra atalarının Rus despotluğuna Türkleri tercih etmesiyle Saray tarafından sağlanan Kazak yerleşimi olduğunu öğrendik. İnsanları dillerini ve elbiselerini hala koruyorlar ve çok azı Türkçe konuşuyor: adam ve erkek çocuk elbiseleri, aşağısı ve boyun kısmı farklı renklerde işlemeli ve kuzu yününden siyah Pers şapkasıyla üstünden geçilen uzun beyaz bir cüppe. Türkler tarafından epeyce kibarca karşılanıyorlar, kendi reisleri var, kendi kendilerini yönetmelerine müsaade ediyorlar ve devlete vergi ödemiyorlar. Göldeki balık ve hayvan sürülerinin mahsulleri başlıca geçim kaynaklarını oluşturuyor.

Kazaklıdan ayrılışımıza müteakip yönümüzü güneydoğu istikametine çevirdik. Sazdan yapılmış baraka kampı içinden geçtik. Her birinin içinden perişan halde bir veba hastası yatıyordu. Veba hastalığı bu fakir insanların arasında çok şiddetli biçimde yakın zamanda patlak vermişti. Çevirmenin içinden mümkün olduğunca hızlı geçtik. Birkaç mil kadar zengin çimen ovalarından at sürerken göl önce solumuzdan biraz uzaklaştı sonra tekrar Hamamlı yakınındaki yola yaklaştı. İstanbul için yüklendikleri yer olan Sal-se Dere'ye giden öküzlerle çekilen gemi kerestesi yükleriyle karşılaştık. Manyas'ın güneyindeki Saler Dağları'nda kesiliyor ve çoğunlukla meşe dirseklerinden oluşuyordu.

Kazaklı'nın beş mil güneydoğusunda, sadece yedi sekiz evden oluşan Hamamlı'ya ulaştık. Hemen güneyinde tepeler yükseliyor ancak Dr. Cramer'in Poemanenus'ın bu civardaki varlığıyla ilgili fikrini doğrulayacak herhangi bir harabe bilgisi almadık. Birkaç mil daha ilerde, su kuleleri ya da sukemerı hattı bulunuyor. Ovanın karşısına doğru, gölün yakınında sol tarafta bulunan Beuljas köyüne uzanıyordu. Türk yapımı oldukları anlaşılıyor. Görünüşe göre önemli bir köy olmalıydı. Mezarlık iri mermer ve taş blokları ile doluydu. Miletopolis buralarda bir yerde olabilir.

Beuljas'ın bir buçuk mil ötesinde, güneydeki ağaçlık bir vadiden çıkıp Manyas gölüne dökülen Kara Suyun karşısına geçtik. Tahminlere göre ve büyük ihtimalle eski zamanların Tarsius'u idi. Daha sonra, Hububat ve ceviz ağacı öbekleriyle kaplı zengin ve verimli bir ova üzerinden bir buçuk mil boyunca Bolak Ağasının konağına kadar ilerledik. Oradan da, dalgalı bir arazi üzerinden üç mil güney-güneydoğu yönünde Meulver ya da Meurvetler Köyü'ne devam ettik. Güneydeki ağaçlık tepelerden doğup Manyas gölüne dökülen bir ırmağın kıyılarına kurulmuş. Çadırım, köy ve nehir arasında ceviz ağaçlarının altına kuruldu. Kıyılarında yürüyüş yaparken iri balık sürüleri gördüm. İrmaktaki çakıl taşları genelde dağ oluşumlarını gösteren katmanlaşmış kuvars ya da şist, trakit, kuvars, mermerden oluşuyordu ancak scaglia kireçtaşı köyün hemen üzerinde yerinde duruyordu. Civardaki tarihi kalıntılarıyla ilgili olarak sadece gölün yanında enkaz halinde bir köy ya da kasabanın olduğunu fakat şimdi görülecek bir şeyin bulunmadığını öğrendim. Adamın biri çocukken gördüğünü iddia ediyordu. Ayrıca Susugherli yolu üzerinde, Manyas'ta harabelerin olduğu söylendi.

31 Mayıs, Çarşamba. -Yüklerimizi direkt yoldan gönderdikten sonra Tatarımla birlikte Manyas harabelerini görmek için hareket ettik. Nehrin karşısına geçtikten sonra doğuya doğru ağaçlık tepelerin alçak bir sırtını bir mil kadar tırmandık. Ardından güney-güneydoğu istikametine dönerek başka bir vadiye indik. İki mil içinde, solumuzda kalan tek başına bir tepe üzerindeki akropolise çıktığımız dere yatağına kurulmuş olan Manyas'a ulaştık. Köye girdiğimiz gibi, bir çeşme duvarına inşa edilmiş, Romalı bir

idarecinin mezar amh tam olmayan Latince bir yazıtta⁴⁶⁷ tarihi bir yere ait delil buldum. Akropolis, tepelerle güney ucunda birleşiyor. Bu kısma gelecek yaklaşımlar bir zamanlar sağlam ve kocaman bir duvarla savunulmuş. Eğimlerin engebeli doğası, başka herhangi bir yerde bu önlemin alınmasını gerek kılmamış.

Tarihi bir yer olduğu konusunda her ne kadar şüphe duyulamasa da var olan duvarlar Bizans dönemlerine ait olmalı. Ancak, daha önceki binaların harabeleriyle yapılmışlar; bazıları hala yazıt parçalarını muhafaza eden, ayaklı sütun baştabam, friz ve korniş parçaları bu amaçla kullanılmış. Bazı yerlerde sıralar tümüyle duvarın bir yanından diğer yanına kadar enine yatırılmış sütunlardan oluşuyor. Diğer bölümler sütun tabanları ve sunaklardan oluşuyor ki bazıları açıkta kalanlardan yola çıkılırsa tarihi bir şehrin ismini ortaya çıkaracak yazıtları içinde bulundurmış olabilir.

Aşağıdaki nedenler burasının Poemanenus mevkii olduğu fikrine sevk ediyor beni. İlk olarak, Manyas ismi, eski isimden türeyen Phemenio adında geliyor gibi görünüyor: ilk heceyi çıkardığınızda Menio ile Manyas arasında büyük bir fark yok. İkincisi, Adriani'den (Adranos) Cyzicus'a doğrudan giden yol üzerine kurulmuş, dolayısıyla hatip Aristides⁴⁶⁸ doğal olarak memleketinden Aesepus kaplıcalarına giderken buradan geçecekti ve Adriani'den Poemanenus'a mesafenin sadece 20 mil olduğunu belirtmesine rağmen bunun hatalı olma ihtimali yüksek. Zira Poemanenus şehri, Tablo güzergahında Phemenio adı altında Pergamus'dan Cyzicus'a giden yol üzerinde gösterilmiş ki bu da bu konumla oldukça örtüşüyor. Adriani'den Cyzicus'a giden tarihi yolun çok sık su baskınlarına maruz kalan bataklık ovalar nedeniyle Miletopolis gölünün kuzeyinden geçmiş olma ihtimali pek mümkün görünmüyor. Üçüncüsü, Aristides'ten biliyoruz ki Poemanenus, bir Aesculapius tapınağıyla ünlüydü: bu harabelerin arasında bulunan bir yazıt insanlar tarafından onurlandırılmış Aesculapius Hippias adını içeriyor⁴⁶⁹ ve doğal bir iniş için genel kullanımlı bir şekilde olmasına rağmen aynı terimle bu Tanrının bir papazı ya da havari; i ima edilmiş olabilir. Ve dördüncüsü, akropolisinin doğal görünümü ve güçlü konumu Anna Comnena tarafından kendisine takılan $\rho\iota\omicron\text{M}\chi\upsilon\text{tov}\ \iota\text{'}\text{:}\text{Q}\mu\nu\upsilon\text{'l}\text{:m}\text{:ov}$ ya da oppidum munitissimum kelimeleriyle uygun düşüyor.⁴⁷⁰

Akropolis ile tepeleri birbirine bağlayan kıstak üzerinde küçük bir cami ve biraz doğuya doğru harabe bir Tekiyeh bulunuyor. Her ikisi de Bizans duvar harabeleri kullanılarak inşa edilmiş ki onlar daha da eski zamana ait bir şehrin yıkıntılarından yapılmıştı. İbadet yapılan yerin duvarlarına birkaç

⁴⁶⁷ Kitabe, No.317.

⁴⁶⁸ Arist. Sacr. ürat., iv.p.569.

⁴⁶⁹ Kitabe, No.318.

⁴⁷⁰ Ann.Comn., p.440, A.

yazıt parçası⁴⁷¹ da çalışılmış. Arazi bir mesafeden ağaçlık görünüyordu ancak daha yakın bakışta sadece bodur çobanpüskülü ve dikenlerden ibaretti.

Harabelerden ayrılarak benzer karakterde bir arazi üzerinden takımın kalanına yetişene kadar yaklaşık iki mil boyunca doğu istikamette yola devam ettik. Ardından, her yönde gördüğümüz kalabalık at ve davar sürülerinin Yörük sahiplerine ait çadırlarla dolu derin ve ağaçlık bir boğaza indik. Arapsaçı çalılıkları içinden kendimize yol açmakta biraz zorlandıktan sonra güneydoğuya doğru alçak tepeler sırtını indik. Burada arı orkidesi bol miktarda yetişiyordu. Manyas'tan yaklaşık 4 mil uzaktaki zirvesinden Macestus, ya da Susugherli Suyu, geniş vadisi, görüş alanımıza giriyordu. Buradan, geniş ormanlar içinden dik bir yolla epeyce ekili yatay bir vadiye inene kadar, nehre eğimli hafif ağaçlık bir arazi üzerinden üç dört mil güneye devam ettik. Susugherli'ye varana dek, çınar ağaçları ile gölgelenen, vadinin aşağısındaki ırmak yakalarından devam ettik. İki vadi kavşağına yakın küçük ırmakta henüz yakaladıkları balıkla yüklü bazı köylülere denk geldik.

12.30'da, İstanbul-İzmir kervan yollarının birinin üstünde fakir bir köy olan Susugherli'ye ulaştık. Girişinde, Arap tarzında zengin kapıları olan taştan yapılmış iki büyük han var; fazlasıyla ihmal edilmiş ancak yerin daha önceki önemine dair izler taşıyor. Yarım saat dinlendikten sonra, Kespit yolu üzerinde Macestus'tan üç saat daha yukarıda ve Susugherli'nin yedi mil tam güneyinde bulunan İldiz'e hareket ettik. İkinci bahsettiğimiz yerden bir mil sonra yol, derin olmayan fakat en güzel bitki örtüsü ile kaplı kıyılarla çevrilmiş ve ağaçlık adalarla beneklenmiş geniş su paftalarına yayılan nehir boyunca muhteşem manzara içinden sürdü. İlerledikçe manzara güzelleşmeye devam etti. Yol bazen, tepeleri yaban asma kordonlarıyla donanmış yüksek ağaçlarla kuşahlan çimli araziler boyunca ilerliyor sonra yine son derece mükemmel gölgelik sağlayan kalın orman yaprakları altından geçiyordu. Daha da ileride, ayakları duran fakat kemerleri sol yakasında enkaz halinde duran bir köprü harabelerini geçtik. Bizans yapımı görünüyordu. Kısmen nehre asılı bir kaya, köprüden çok uzakta değildi ve ahn geçmesine dahi müsaade etmeyecek kadar dar bir geçidiyle savunma görevini üstleniyordu. Buraya hakim olan bazı harabe kalıntıları yukarıdaki tepede görülebiliyor. Bu noktaya Taş Kapı adı verilmiş. Her ne kadar Wheeler rotasını anlamak zor olsa da nehir ve yer isimleri konusundaki dikkatsizliğini düşünürsek bu Taş Kapı muhtemelen onun Susugherli ile Mandraghora arasına koyarak bahsettiği Demir Kapı'dır.

Geçidin etrafını dolandıktan sonra nehir kıyılarından ayrıldık ve kendimizi tekrar Macestus yakınında bulana dek bir dizi engebeli tepelerle araya giren sola eğimli çayırıları geçtik. Tepelerin üstünde Küçük Asya genelini-

⁴⁷¹ Kitabe, No.319-321.

de görülenlerden daha iri, hoş bir türde ve açık kül-grisi rengine kalabalık sığır sürüleri vardı. Tepe yamaçlarında paralel yol ya da teraslar görölüyordu. Vadinin kıvrımlarını takip ediyor ve bariyerlerini patlamasıyla boşalmış eski zaman göllerinin sınırlarını işaretliyorlardı. Macestus kıyılarına ulaştığımızda şiddetli gök gürültülü fırtına nedeniyle kabarmış ve bulanmıştı. Sürücünün geçit yeri araması boşunaydı. Gözü pek biçimde sele atıldığında boyunu geçen derinlikte neredeyse suya kapılıyordu. Güneydoğu yönünde bir mil daha ilerleyince sadece fakirane bir Oda bulabildiğimiz İldiz köyüne vardık. Yağmur, çadır kurulmasına imkansızlaştırmıştı. İçerdeki haşarat tarafından yenmek yerine geceyi açık bir verandada geçirmeyi tercih ettim.

1 Haziran, Perşembe. -İldiz'den Kespit'e dört saat. Dünkü yağmur keyifli bir sabah armağan etmişti adeta. Köyden güneybatı yönünde inişe geçerek nehrin tekrar karşı yanına geçtik. Suları epeyce azalmıştı. Bir yol ya da ekim izi olmayan yabani ve çok tepelik bir arazi üzerinden tırmandık. Tekdüzeligi sadece birkaç baltalık korularla bozuluyordu. Biz ilerledikçe nehir dağlık bir arazi içinden kıvrılarak doğuya doğru uzaklaştı. Diğer yandan yolumuz bize tabakalı ve mika benzeri kumlu tepeler sırtı üzerinden öncülük ediyordu. Zirvesine, denizden 1200 veya 1300 feet yükseklikte İldiz'den yaklaşık dört mil sonra, ulaştık. Daha alçak bir sırt daha geçtikten sonra hızla Kespit ya da bazen anıldığı gibi Kefseut ovasına doğru inişe geçtik. Burada kuzeydoğuya kıvrılan nehirle yeniden karşılaştık. Ova çıplak ve kısır bir görüntüye sahip. Bir ağaç bile görmek zor ancak tarımsal faaliyetler için yeri uygun görünüyor. Şehre yaklaşıırken birkaç üzüm bağından geçtik.

Bağ ve bahçelerin üzerinde ortaya çıkan iki ve üç yüksek minare nihayet şehrin konumunu gösteriyordu. Sağ tarafta ise, sadece nehrin geçilemediği kış aylarında kullanılan uzun ahşap bir köprü vardı. Yukarısında iki nehir birbirine bağlanıyordu: Balık Hisar ve Mandraghora'dan gelen Simaul Suyu ve on iki saat güneydoğuda olduğu söylenen Balat'tan akan Kinle Çayı. Birincisi Macestus idi ve önceki gezginlerin Balık Hisar'ı neden Kespit'ten sadece dört saat uzağa, Caicus üzerine koyduklarını anlayamıyorum.

Meridyen gözlemle Kespit'in yerini 39° 39' K. enlemi olarak tespit ettikten sonra Tatarla birlikte şehri incelemeye geçtim. Geleneklere göre burada bir zamanlar büyük bir şehir varmış ki bulduğum yazıtlara⁴⁷² bakılırsa ihtimal dışı değil. Ancak yazıtların hemen hemen hepsi mezarlara aitti ve daha önceki ismiyle alakalı bir bilgi vermiyordu. Çoğu mermer bloğu üzerindeydi fakat Hristiyan dönemlerine ait gibi görünen iki ya da üç tanesi çevre tepelerden getirilmiş kırmızı trakit blokları üzerine kabaca oyulmuştu. 324 no'lu yazıt AL:KAHITIAD.HC KAIAPTEMIC kelimeleri ile başlıyor: yine de mezarla ilgiliydi ve mezara zarar verecek birinin hazineye verilmek üzere olağan

472 Kitabe, No.322-328.

bir ceza tehdidiyle son buluyordu. Kılavuzum, Yunan kilisesi olduğu söylenen bir cami gösterdi; şüpheli bir durum zira duvarlara Hristiyan mezar abideleri işlenmişti. Nehre doğru yakınındaki bazı kaba kalıntılar daha iyi kanıt oluşturunuyordu. Caminin yanında, biri sütunlu girişi destekleyen iki adet sütun bulunuyordu. Yunan işçileri tamir etmek ve çatı yapmakla meşgul olurken Türkler son derce umursamaz ya da avara bir davranış biçimine girmişlerdi. Caddelerde, çevredeki kırmızı trakitten oluşmuş birkaç cendere bulunuyordu.

Konağın odaları o kadar karanlık, kirli ve kapalıydı ki çadırımı yakınlardaki tek yassı nokta olan ahırın düz çatısına kurdurdum. Gece gayet serin ve rahattı. Gün boyunca ahşap verandanın altına kilimler yayılmıştı ki bu, her Türk evinin önünde bulunan önemli bir özellikti. Buradan Mandraghora'ya olan uzaklığın iki buçuk saat, Balık Hisar'ın ise iki saat daha ilerde olduğu söyleniyordu.

2 Haziran, Cuma. -Kespit'ten Bogaditza'ya altı saat. Saat 7'ye yaklaşırken yola çıktık; Kinle Çayını uzun ahşap bir tahtayla geçtikten sonra, sağdaki Balık Hisar ovasından tebeşir tepeleri sırtıyla ayrılan geniş bir vadiden yukarıya tam güney istikamete döndük. Arazi doğası elverdiği sürece yatağına yakın yol almayı amaçlıyordum. Ne yazık ki arazinin elverişsizliği, yol olmayışı ve yarı medeni topraklar, jeolojik ve coğrafik incelemelerin takibatı için çoğu zaman ciddi engeller ortaya koyar. Şehirden ayrıldıktan kısa bir süre sonra, bol miktarda toplandıkları ve ihracat için İzmir'e gönderildikleri Balat'tan palamut taşıyan bir deve kervanı ile karşılaştık. Bu civarda afyon da üretiliyor ve şimdilerde devlet tekelinde bulunuyor. Sultan Mahmut tarafından İstanbul'daki afyon dükkanları kapatıldığında ve bu zehirli uyuşturucunun kullanımı tüm Türk idarelerinde yasaklandığında, daha sonra bu topraklarda yetişen tüm hasılatı sabit bir fiyatla alması ve her eyalete bu amaçla toplayıcılar ataması için devletin kabul ettiği önlemlerin bir bölümü şekillendi. Bölgede bu yılki fiyat, afyon için kullanılan 180 Türk dramı⁴⁷³ içeren bir ölçü olan bir zeki için 50 kuruşa sabitlenmişti ve bu, üretim maliyeti, miktarı veya rekabete bakılmaksızın yetiştiriciye veriliyordu. Daha sonra, sadece ihracat amaçlı olarak, zeki başına 100 ile 150 kuruş arasında Avrupalı tüccarlara satılıyor.

Kespit'in iki mil güneyinde, doğudan batıya doğru gerilen ve ovanın sonunu meydana getiren alçak tebeşir tepelerinden bir sırtı çıkmaya başladık: bir mil sonra Kespit Ağasına ait sağlam bir çiftliğe vardık. evin etrafındaki at ve tazılar sahibinin arazi sporlarını sevdiğini gösteriyordu. Arazi, hemen yakınındaki az bir ekim dışında çorak ve engebeliydi. Yaklaşık iki mil ilerlediğimiz sırtın tepesine vardığımızda batı yönünde Balık Hisar ovası

⁴⁷³ 400 Türk dramı=1 oke veya 2.1/4 lbs.

ve Macestus'a doğru geniş bir manzaraya tanık olduk. Güney-güneybah yönünde ise Macestus'un diğer yanındaki yüksek tepeler sırnın sonu görünüyordu. Ötesinde güney veya güneybatıdan gelen başka bir nehir Balık Hisar'ın üstünde Macestus'a katılıyor ve alhmızdaki tepe eteklerinde bahya doğru çok sayıda köy görünüyordu. Tebeşirimsi kireçtaşı yatakları yatay biçimde ve bazen çakmaktaşı içeriyor; meşe koruluğu birkaç dikenden başka çalılık görünmüyordu.

Saat 10'dan kısa süre sonra, kireçtaşı içinden fırlamış gibi görünen kırmızı trakit oluşumda bir kaya yığınının ucunda, yine kırmızı trakit bloklarından inşa edilmiş Kalburca Köyü'ne vardık. Köyde, sekiz on feet uzunluğunda parçalanmış bir trakit sütunu vardı. Chishull'un⁴⁷⁴ Mandraghora hanında tarif ettiği ve porfir olarak adlandırdığı sütunların yapıldığı kaya cinsiyle muhtemelen aynıydı. Trakit tepeler doğuya doğru köyün hemen üstünde yükseliyor. Yol, derin vadilerle kesişen ve belirgin biçimde aynı türde volkanik kayaların patlaması olan yabancı ve taşlı bir alanın yaklaşık iki mil kadar karşısına geçiyor, ta ki artık yatay olmayan fakat güney ve güneydoğu yönüne eğilen ve kıvrılan ve bazı yerlerde ya trakite yakın olması ya da volkanik kayanın patlaması sonucu epeyce değişime uğramış tebeşirimsi kireçtaşı üzerine inene kadar. Simaul suyu yaklaşık iki mil sağ tarafta birkaç yüz feet altımızdaki kayalık vadinin tabanından kıvrılırken ve kuzey-kuzeybah yönünde akarken görülüyordu. Ovaya çıkışta noktaya yakın yerde tek başına duran alçak bir tepe var. Üzerinde, Assar Kalesi adındaki eski zamanlara ait bir kale kalıntılarının bulunduğu söyleniyor. Orta çağlarda nehir geçişlerini savunmak için inşa edilmiş bir hisar olabilir.

Kalburca'nın üç buçuk mil güneyinde Yeniceköy'e ulaştık. Köyün yeni olduğunu belirten bu ve Yeni köy isimleri Türk rehberler tarafından o kadar sık kullanılıyor ki çoğu zaman verdikleri bilginin doğruluğundan şüphe duyuyorum. Karşılığında kullanılan Eski köyü hiç duymadım; gerçek şu ki, bu topraklardaki isimler çok muallak ve belirsiz ve sık sık değişmeye meyillidir. Burada yarım saat durakladık ve köyün reisinden kahve ikramı aldık.

12'den hemen sonra tekrar yola çıktık. Hareketli kireçtaşı tabakası üzerinden inerek yavaş yavaş Simaul Suyu'na yaklaştık. Yenice köyünün iki mil güneyinde beyaz süsen bitkisiyle neredeyse kapanmış bataklık küçük bir düzlüğe vardık. Güney-güneydoğu yönünde ovayı çaprazlama geçtikten sonra sol tarafta kalan dik bir kayalık yokuşun altından geçtik. İçinden pek çok pınar fışkırıyordu. Ve hemen sonra güneybatı istikametine akan önemli bir ırmak oluşturalardı. Bir mil daha ilerde, doğudan gelen bir ırmağı bulunan vadinin karşısına geçtik. Hemen sonra, yine oldukça eğimli bir başka tebeşir tepeleri sırtını tırmadık. Yol, bir mesafe batı yamacından sü-

⁴⁷⁴ Travels, p.47.

rüyor ve tabanında Macestus, geniş ve taşlık bir yatak üzerinden akıyordu. Sonunda doğuya dönüp, tabanında gölcül kireçtaşı hareketliliği sebebi olduğu belli olan gri, dağılan ve granit görünümlü trakit yığınının bulunduğu dar bir dere yatağı içinden geçtik. Bu engebeli tepelerden kısa zamanda, nehirle sınırlandığı batı tarafı haricinde tüm diğer yanlarda tepelerle çevrili, verimli Bogaditza ovasına indik. Bizans kalesi bulunan kasaba; güneydoğu ucuna yakın yerde, önümüzde ortaya çıktı. Ovanın ortasında, muhtemelen volkanik olan, yek başına tepeler yükseliyor fakat istesem de incelemeye zamanım yoktu.

Bu civarda fazlaca afyon üretiliyor. Afyon; kök-damarın orta çemberinin neredeyse tüm çevresinde, ama köklere kadar değil, dairesel bir kesik yaparak elde ediliyor. Bu, akşam saatlerinde yapılıyor; kesikten birkaç damla beyaz süt suyu sızıyor, gece boyunca sertleşiyor ve yağ sertliğine ve hafif kahverengimsi renge ulaştığı ertesi sabah özel biçimli bir bıçakla sıyrılarak alınıyor. Daha sonra kademeli olarak katılaşıyor ve birkaç hafta içinde hemen hemen siyahlaşıyor. Yaklaşık dört beş inçlik çapta kümeleniyorlar ve birbirlerine yapışmalarını önlemek için etrafına yapraklar seriliyor. Bu şekilde devlet temsilcilerine teslim ediliyorlar. Bu işlemle çekirdeğe zarar verilmiyor. Sonradan toplanıyor ve bir sonraki yıl için kurutuluyor. Afyon çoğunlukla beyaz gelincik bitkisinden elde ediliyor: tarla da sadece biri görünüyor olmasına rağmen kırmızı ve mor renkli olanlarını da görmüşüm. Bir arazi parçasında renk karışımım pek hatırlamıyorum. Burada ekili olan türü genelde 3 fite kadar büyüyor.

Saat 3'e birkaç dakika varken Bogaditza'ya vardık. Konağım gibi çoğu harap halde bulunan yaklaşık bin evden meydana gelen kirli bir kasaba. Bir Türk hamamının ferahlatıcı keyfinden sonra kasabanın doğusundaki bir tepe üstünde bulunan harabe kaleyi görmeye gittim. Tepenin doruğunda yaklaşık iki dönümlük bir alan kapatan sadece dairesel bir duvardan oluşan haliyle zahmete değmeyecek nitelikteydi. Savunmaları fazla antikalığı olmayan birkaç kare ve yuvarlak şekillerde kulelerle güçlendirilmiş. Oradan kuzeye indim. Yol kenarına yakın yerde bir çeşmedeki yazıtı görmek için ova kenarı boyunca ilerledim. Kırmızı trakitten kırık bir sütun buldum. Üzerinde KAI.I API TPAIANO⁴⁷⁵ ile başlayan birkaç kelimeyi deşifre edebildim. Halikamas'taki Dar sütunlar gibi düz yüzlerle yivlendirilmiş. Sonundaki rakamdan yola çıkacak olursak muhtemelen bir kilometre taşıydı. Nerden getirildiği konusunda hiç kimse bir bilgi veremezdi. Civarda görülebilecek antika değerinde başka iz yoktu.

3 Haziran, Cumartesi. - Bogaditza'dan Singerli'ye dört saat. Saat 8'de yola çıktık. Şehrin alt kısmından, tabaklamamn insanların başlıca meşguliye-

⁴⁷⁵ Kitabe, No.329.

ti gibi görüldüğü bir ırmak yanından geçtik. Dış mahallelerden ayrıldığı-mızda yol geniş bir mezarlıktan geçti. Birkaç sütun baştabanı ve tabanını inceledim fakat herhangi bir yazıt bulamadım. Güneye doğru ilerlediğimiz bir milin sonunda güneydoğuya dönerek ovanın doğu sınırını oluşturan tepelere tırmandık. Gölcül marnı yükseltmiş ve eğmiş ve Boğaziçi kıyıların-dakine benzeyen trakit konglomera ve kırmızı ve yeşil trakitten oluşuyorlar. Derin bir vaçliye inerken batı yönünde akan bir ırmağın karşısına geçtik. Genel yönümüz güneydoğu şeklinde devam ederken, doğudan batıya uza-nan başka bir trakit sırta çıktık. Gelişmekte olan üzüm bağları tepenin top-rağı dağılmış trakitten oluşan dik kenarlarını kaplıyordu. Bu sırtın doru-ğundan, batıda Simaul Suyu'na açılan kayalık başka bir vadiye inip birkaç mil boyunca renk açısından büyük oranda değişim gösteren bozuk trakit ve trakit konglomera sahası ve engebeli tepeler üzerinden devam ettik. Koni görünümüne sahip, doğu yoluyla güneye yaslanan yalçın bir dağ yükseliyor önümüzde. Ötesinde, gözün ulaşabildiği yere kadar güney yoluyla doğu istikametinden kuzey yoluyla batı istikametine doğru muazzam Demirci sıradağları uzanıyor. Macestus'un diğer tarafında kalıyor ve o nehirle Caicus arasındaki su bölümü çizgisi veya ayrılma hattını oluşturuyorlar.

Bazı yerlerde hafif ormanlık olan bu trakit tepeleri çaprazladıktan sonra burada Simaul suyu olarak anılan Macestus'a indik. Kısa zamanda ulaştık ve yürüyerek geçtik. Taşlı bir araziden ve fazla yüksek olmayan tepeler ara-sından akıyor. Kespit yakınlarında en son geçtiğimiz yere göre çok daha küçüktü ama akıntısı daha hızlıydı. Alçak tepeleri güneybatı yönünde tır-mandıktan sonra zengin bir ovaya düştük. Macestus'un iki buçuk mil güne-yinde bulunan Singerli köyüne kadar bu ovanın doğu kısmını çaprazlama geçtik.

39° 12' K. enlemini veren meridyen gözlemimi aldığımda köyün için-den geçmiştik ve Ağanın çiftliğine doğru yol alıyorduk. Bu durumla ilgile-nirken öğrendik ki Ağa askerler ve toplamalarla meşgulmüş. Bu yüzden Hafız, köydeki yeni Yunan hanında konaklamamı tavsiye etti. Haliyle oraya döndük. Temiz görüntüsü ve pencerelerindeki neşelendirici manzara mem-nun ediciydi. Daha refah bir yerle nadiren karşılaşmışımdır . Kardeşlerinin Ağa olarak yaşadığı çiftliğe ve çevre topraklara sahip olan Balık Hisar Mual-liminin gelişmeci tavrıyla önem ve zenginlikte hızla artan bir yer. Yunanlar, son 10 yıl içinde burada oturmaya teşvik edilmişler ve bir kilise inşa etmeye müsaade edilmişler; ayrıca yeni bir pazar yeri kuruyorlar. Köy 40-50 Yunan ve 50-60 Türk ailesinden oluşuyor ve her iki tarafta dostane biçimde birlikte yaşıyor.

Yine de, temiz ve rahat konak beklentilerim acı biçimde hüsrana uğra-dı; kilimlerim daha yeni serilmiş ve yazı malzemelerim ve kitaplarım etrafı-ma düzenlenmiş idi ki ahşap duvarın her bir çatlağı ve köşesinden böcek

sürüleri yayıldı. Tüm kitap, kağıt vs. hepsinin üzerini kapladılar ve gece saatlerinde uyku olasılığını tamamen yok ettiler. Öğlen vaktinde Ağa, Balık Hisardaki kardeşini ziyarete giderken köyün içinden geçti: ona eşlik eden kalabalık ve düzgün giyimli ve genelde atlı bir heyet vardı. Birkaç yedek at ve gerek yaya gerek at sırtında, mızraklı süvarilerinkine benzeyen üzengi dayanağı üzerinde uzun tabancalar taşıyan muhafızlar da onları takip ediyordu. Diğerleri gibi at sırtında olan, en sefil biçimde huzursuz görünen sadece sekiz yaşında bir delikanlı olan oğlu da babasına kahlmıştı.

38. Bölüm

Singerli'den Ayrılış - Siarnul Suyu - Ilıca veya Sıcak Sular - Murnucuk - Sirnaul - Synaus Mevkii - Sirnaul Gölü - İçkal - Ancyra Mevkii - Kiliseköy - Demirci Dağları - Aineh Çayı - Selendi - Herrnuz - Kara Devlit - Kula

4 Haziran, Pazar. - Cyzicus'tan buraya kadar hemen hemen tam güney istikametinde ilerlemiştik. Ancak burada nehrin ani dönüşü ve güneyindeki Demirci sıradağları nedeniyle yönümüzü değiştirmek mecburiyetinde kaldık ve yaklaşık elli mil kadar doğuya devam ettik. Singerli'den Simaul'a mesafe on sekiz saat ve bu süreyi yarı yolumuzdaki Mumcuk'ta mola vermek suretiyle aynı atlarla iki gün içinde almak durumundaydık. Bu yüzden erkenden çıkmayı planlıyordum lakin atların ve de Ağanın yerinde olmayışı nedeniyle saat 8'den önce hareket edemedik. Ova üzerinde güzel döşenmiş bir yoldan bir mil kadar ilerledik. Ardından, dün gördüğümüz koni biçimindeki yüksek tepeden kuzey-kuzeybatı yönünde aşağı doğru gerilen kırmızı trakit tepelerini tırmanmaya başladık. Buradan sonra iki mil kadar yönümüzü kuzeydoğuya çevirdik. Muhtemelen dağılmış volkanik kayalardan getirilmiş değişik renklerdeki marn üzerine kurulmuş Melen köyü yanından geçerek Macestus vadisine indik. Daha sonra nehre doğru tam doğu yönde ilerledik. Diğer yerlerde olduğu gibi burada yaşayan köylüler de yaz sulaması için kanal ve su yollar hazırlamakla meşgul oluyorlardı. İlerledikçe vadi daraldı, her iki yanında yüksek kayalık dağların arasına çekildi. Nehrin her iki yanındaki taşlık düzlükleri ve rutubetli yakaları boyunca bereketli biçimde yetişmiş çok sayıda iri çınar ağaçları ile süsleniyordu. Vadinin tabanından tırmanırken dere yatağını birkaç kez geçtik. Kişisel zorluklar ve atlarımıza karşı bazı tehlikeler olmadan gerçekleşmemiştir tabi.

Daha önce duyduğum ılıcaları görmek için Singerli'den yaklaşık yedi mil doğuda bir değirmen yanında mola verdim. Yol kenarına yakın yerde küçük ve biçimsiz bir bina, onun içinde de 95 fahr. derece sıcaklığında doğal sıcak bir hamam vardı. Türkler tarafından, sıcak pınarlar içine kullanılan

soysal bir isim olarak ılıca diye anılıyor. Daha ileri incelemede suyun burada doğmadığı aksine tepe yamacından kesilen bir kanalla bir mesafe ileriden getirildiğini öğrendik. Irmak yatağını takip ederek kuzeydoğu yönünde bir mil kadar vadiyi tırmandım. Aynı sıcak akıntıyla çalışan iki değirmenden daha geçtim ve sonunda tepenin doğu tarafında bazı yerlerde suyun fışkırdığı noktadaki kaynaklarına ulaştım. Çıkardıkları yoğun hacimde buhar ve kaynakların etrafında şekillenmiş sarkıt kitleleriyle uzun bir mesafeden dahi dikkat çekiyordu.

Suyun sıcaklığı neredeyse kaynama noktasına eşit olmalı fakat ne yazık ki yanımdaki termometre sadece 140 fahr. dereceye kadar gösterebiliyordu, zira bunun dışındakilerin hepsi kırılmıştı. Sanırım 184 fahr. gösteren Bursa'daki suyun sıcaklığından daha fazlaydı. Kaynayan su kazanları olan İzlanda Gayzerleri ve belki Humboldt'un 194 fahr. derece olarak bahsettiği Amerika'daki Valencia'da bulunan bir kaynak haricinde bunlar muhtemelen dünyanın bilinen en sıcak kaynaklarıydı. Bu istisnaların dışında De La Beche tarafından aktarılan en sıcak kaynaklar sadece 160 fahr. derecedeydi.⁴⁷⁶ Burada anlatılan kaynaklardan birinde, ağız etrafında oluşmuş katı bir öbek yüzeyinin en az bir buçuk feet yukarısında püskürürcesine ortaya çıkıyor. Bunun etrafını yukarıdaki kaynaklardan birinden çıkan başka bir kaynar su çevreliyor ve kalkerli çökelti sayesinde akıntı üzerinde doğal bir köprü oluşmuş ki onu kullanarak zirveye ulaşabildim. Bir tarafında bu çökelti, akan suyun çok sayıda sarkıt ve sekiz on feet yüksekliğinde bir nevi sarkık kaya oluşturduğu dik bir uçurum meydana getirmiş. Suyun fışkırmasına eşlik eden güçlü kü-kürt kokusu hissediliyor fakat kaynağına yakın tadına bakılamayacak kadar sıcak. Aşağı tarafta kendine farklı bir tat ya da koku alamadım. Kaynağın çıktığı, yeşil granit trakit olan ve bazı yerlerde fazlasıyla dağılmış durumdaki kaya termal kaynaklar ile volkanik orijindeki kayalar arasında varsayılan bağlantının bir başka örneğini gözler önüne seriyor.

Değirmenlerin yanındaki ana yola yeniden kavuşarak, sağdaki tepelerin çok daha sıkı ağaçlık olmasıyla birlikte vadinin daha kayalık ve dar olduğu Simaul Suyu sağ yakasından tırmandık. İki mil boyunca doğu-güneydoğu yönünde manzara çok vahşi ve resmetmeye değer görünümdeydi. Harikulade çınar ağaçları ile gölgelenmiş nehir de, en yüksek zirvelerine kadar ağaçla kaplı dik ve yüksek tepeler arasında, epeyce aşağımızda kıvrılarak ilerliyordu. Bu geçitte, derin ve iyi korunmuş köklerine ulaşabildiğim heyelan kenarında büyümekte olan yılanıyastığı bitkisinin bazı yumrulu köklerini tedarik ettim.⁴⁷⁷ İlerledikçe yol dikleşti, daraldı ve sarkık du-

⁴⁷⁶ De La Beche, Geolog. Manual, p.17.

⁴⁷⁷ İngiltereye dönüşümden bu yana bu köklerin bazıları Chelsea'deki bir bahçede çok iyi açmış durumda. Bir tanesi 1838 yılı Haziran ayında Regent caddesindeki Horticultural Society odasında sergilendi ve epeyce beğenildi.

ran kayalar yük atlarının geçmesini zorlaştırdı. Lakin çok sayıda ağaçlık vadi ve derin dere yatakları sağdan soldan dağ girintilerine sokulurken manzara çok güzeldi. Sıcak kaynaklardan dört mil sonra yönümüz daha da doğu istikametinde, yayılan dallarının neredeyse ırmağı tamamen örttüğü çınar ağaçlarından bir bulvarla çizilmiş nehir yakaları boyunca taşlı bir düzlükten devam ediyordu. Bu, birkaç mil boyunca böyle devam etti. Sonunda, hala sağımız;da duran nehirden ayrılarak taşlı düzlüğün karşısına geçtik. Görünüşteki çorak toprağın içinden o zamana kadar karşılaştığım en güzel ve en iri çınar ağaçları büyümüştü. Singerli'den 18 mil ileride nehrin iyi ekili bir vadiden aşağı kuzey yönden gelerek kıvrılan büyük bir kolunu geçtik. Yarım mil daha ötede uzun ahşap bir köprü ile asıl Macestus'u geçtik. O kadar hafif ve ince yapılmıştı ki tek bir atla geçerken bile sallanıyordu. Yaklaşık bir mil daha ileride nehir kenarına bitişik bir değirmene vardık. Burada duraklama niyetlendik ama erzak için en az iki mil daha ilerlemeden ne adamlar ne de hayvanlar için yiyecek bulunmaması nedeniyle Komşu Mumcuk köyü yaylasına devam ettik. Çıkış epeyce dik yol iki mil boyunca kötüydü. Nehrin resmetmeye değer çevresini geride bıraktığıma üzüliyordum. Öte yandan, saat 4.30'da yaylaya ulaştık. Köylüler, barometrenin 27.90 inç'te durduğu, saat 7'de ilişik termometrenin 69.5; ayrılmış olanının 71'i göstermesinden de yola çıkarak denizden en az 2 bin feet yüksekliğe sahip ve nehirden bir kaç yüz feet yukarıda bulunan sırt tepesine yakınındaki düz bir alana yerleştirilmiş küçük barakalarda kamp kurmuşlardı.

5 Haziran, Pazartesi. -Alh otuzda Mumcuk'tan ayrılıp Simaul Suyu yakalarına indik. Vadi burada kademeli biçimde genişliyor. Yüksek tepeler her iki yandan uzaklaşıyor. Güneydeki arazi ise, daha yüksek Demirci sıradağ-ları önünde doğu ve batıya uzanan alçak ağaçlık tepeler dizisine doğru ki- barca yükseliyor. Bu kaya parçalarından oluşan kayalık diyebileceğimiz yokuş derin birçok dere yatağı ile kesişiyor. Tepelerden suyla gelmiş gnays, mikalı granit ve kuvars kaya parçaları ve çakıl taşları araziye saçılmış.

Bu engebeli arazi üzerinden hemen hemen doğu istikametinde, Mumcuk'tan itibaren on dört milden daha fazla bir mesafe devam ettik. Çevre dağlardan gelen molozla oluşmuş toprağa ya buğday ya da afyon ekilmiş veya meşe fundalıkları ile örtülmüş. Gelincik burada yeni yeni çiçek açıyordu oysa Bogaditza'da köylüler toplamaya bile başlamıştı. Bu farklılığın nedeni aradaki yükseklik farkı olabilir zira barometre Bogaditza'da 29.352 iken şu an yaklaşmakta olduğumuzda Simaul'da 27.201'e düşüyordu.

9.30'da, bir tür polis muhafızı tarafından himaye edilen bir kulübede mola verip bir fincan kahve içtik. Ağaların gerek gördüğü yerlerde koydukları bu polis noktalarında olağan bir uygulama ve sağlamaları beklenen koruma için bir karşılık ödeme aracıdır bu. Bize söylendiğine göre Demirci, buradan tepeler içinden üç saat uzaklıkta idi. 11.30'da, yarım mil sağ tarafta

ve Mumcuk'tan on bir mil mesafede kalan Aksar köyü ve nehrin ötesinde sol yanımızdaki Yaselar köyü yakınından geçtik. Macestus kaynaklarına yaklaşıyor olmamızdan ötürü artık, gerek Ancyra gerekse Synaus'a ait bazı anıtlar bulma arayışı içinde etrafa bakınıyordum. Yaşlı bir adam, dört beş mil doğu-kuzeydoğu istikametinde bulunan Kilise köyünde harabeler olduğunu söyledi. Bu ismin kesinlikle kilise olduğu tahmin edilen bir harabe ya da bazı binaların varlığından türemiş olması nedeniyle bu harabeleri Simaul'dan ziyaret etmeyi tasarladım.

Saat 2'ye varmadan, vadinin karşısına enine uzayan bir tepeler sırtına yaklaştık ve her iki yanında alçak baltalık ağaçlarla dolu dik ve dar bir geçide girdik. Yükselmiş Simaul ovasının batı ucu ortaya çıkana dek yaklaşık bir mil boyunca tırmandık. Simaul ovası kuzey ve doğu yönünde epeyce uzaklara kadar uzanırken, yol, hoş çeşitlilikte vahşi ve güzel manzara seçenekleri sunan ve derin dere yatakları ile kesişen sağımızdaki yüksek ağaçlık tepelerin eteğinden sürdü. Yolun kendisi bereketli ceviz ağaçları ile gölgeleniyor ve tepeler ve ova üzerinde saçılmış pek çok köy bulunuyordu. Dağlardan gelip Simaul gölüne dökülen birkaç ırmağın karşısına geçtik. Lakin şu ana kadar az miktarda su akıyordu; ya toprak emisyonuna maruz kalmış, ya sıcaktan buharlaşmış ya da sulama amacındaki birçok kanalla yönleri değiştirilmişti. Owayı altı mil kadar çaprazlama geçtikten sonra dördü çeyrek geçerken Simaul'a vardık.

Kasabayı incelerken iki ilginç yazıt keşfettim.⁴⁷⁸ 330 no'lu yazıt cami duvarının yukarı kısmında mermer bir dilimin üzerindeydi. Onu kopyalamak için yeterince uzun olacak bir merdiven bulmakta gerçekten sıkıntı çektim. CYMOY olarak kopyaladığını ikinci satırdaki ikinci kelimenin CYNAOY olarak okunması gerektiği ve eski zamanların Synaus'una işaret ettiği konusunda hiç şüphem yok. Zamanında da bu ismin Synnaus olarak iki N ile ifade edildiğini düşünüyordum ancak bu, sikkeleriyle çürütüldü. Taştaki bir yarık da M harfinden geçiyor gibi görünüyordu ki bu da onu diğerlerinden farklı kılıyordu. Bu eski yazıtlarda iki harfin birleştiğini görmek sıra dışı bir olay değildi, öyle ki bu örnekteki durumda bu yüzden M olmuş olabilir. Synaus'un Simaul mevkiinde ya da yakınında bir yerde bulunmuş olduğuna şüphe yok. Bazı Doğulu bilginler der ki ismi sondaki 1 harfi olmadan Simau olarak yazılmalıdır: n yerine önemsizce konulacak m ile bu isim eski isminin genitif haliyle aynı duruma gelir.

Şehrin dış mahalleri yakınındaki, üzerinde kale harabeleri bulunan alçak bir tepeden, yedi sekiz mil batı-kuzeybatı yönündeki Simaul gölü ve ovanın geniş bir manzarası bulunuyor. Bu göl Macestus'un kaynağı oluyordu. Frigya'nın Epictetus olarak anılan bu kısmında her ne kadar Macestus

⁴⁷⁸ Kitabe, No.330 ve 331.

kaynaklarına kurulmuş Ancyra'nın bulunduğu söyleniyor olsa da, Strabon'a göre Macestus MYI:ON ABBAITON yazılı sikkelerin açıkça gösterdiği üzere Mysia'lılara ait bir bölge olan Abbaitis'ten dökülüyordu. Şimdilerde Simaul olarak anılan zengin ve geniş ovanın, buranın bir kısmı olduğunda, tam da Abbaitis adındaki bölge değilse tabi, çok az kuşku duyulabilir. Dolayısıyla, snradan Frigya Epictetus kısmına dahil olmasına rağmen bir zamanlar Mysia eyaletinin bir bölümü olarak görülüyordu. Haliyle, yukarıdaki CYNAOY okuması tatmin edici değilse eğer, yazılı oyan oymacının M ve C harflerini değiştirerek, aynı isimdeki diğerlerini ondan ayırt etmek için My- sia piskoposu Stephanus anlamına gelen MYCOY yerine CYMOY yazmış olduğunu düşünebiliriz (sıra dışı bir olgu değil). Yine de doğru okumanın CYNAOY olduğu kanaatindeyim.

Bir evin duvarına inşa edilmiş diğer yazıt, kendini şerefle yüceltmış, Artemidorus'un oğlu Licinnius adındaki bir hakim onuruna ithaf olunuyordu. HBOYAHKAIOfIHMOI: ile başlıyor fakat şehrin adını atlıyor. Buna rağmen Ancyra'ya isnat etmekte tereddüt yaşamıyorum çünkü bu şehre ait sikkeler içinden, EITIAIKINIOY APXANKYPANON yazısıyla Antoninus Pius'a ait birini görüyoruz. Yazıt karakteri aynı döneme gayet uygun düşecektir ve bu yüzden mümkündür ki sikke ve yazıt aynı kişiye işaret etmektedir. Sanırım ne Ancyra ne de Synaus'un şimdiki Simaul mevkiinden fazla uzaklaştırılmadığı ortaya çıkacaktır.⁴⁷⁹

Bu ovada gelincik çok geniş alana ekilmiş. 400 dramlık oke başına 85 kuruşa devlet temsilcilerine sahlıyor. Bol miktarda tütün ve keten de yetiştiriyor. Türklerin keten dediği şey Karadeniz kıyılarında olduğu gibi tohum için değil kumaş yapmak için üretiliyor. Ovanın doğu tarafı, Gediz yarı yolu üzerinde bulunan aynı isimdeki bir köyden ismini alan Şaphane Dağı adında sivri ve yüksek bir dağla sınırlanıyor. Adını, orada bol miktarda yetiştiği söylenen şaptan alıyor. Bu dağ haritalardaki Murat Dağ ama Gediz'de Ak Dağ olarak anılması gerektiği tarafıma söylenen dağdı. Kanaatimce bu dağ eski zamanların Temnus Dağı idi.

6 Haziran, Salı. -Tatarım ve bir sürücü ile birlikte Simaul Suyu'nun çık- hğı göle yakın ve üç saat kuzeybah yönünde olan Kilise Köyü'ndeki kale ve harabeleri görmek üzere erkenden yola çıktık. Dünkü geldiğimiz yolu iki mil takip ettikten sonra gölün güneybatı ucundaki kale ya da tepe yönünde kuzeybatıya, ovanın karşısına doğru sağa saptık. Yaklaşırken, gölle bağlantılı olan sağımızdaki bataklıklar çevresinden kıvrılmak zorunda kaldık. Bu esnada tepe eteklerinde bir çeşme yanından geçtik. Burada sert kırmızı tra-

⁴⁷⁹ Aşağıda gösterilen en yakın şehirlere olan mesafe tablosu bana verilen en doğru değerlerdi:

Simaul'dan Demirci'ye	. 8 saat	Kula'ya	. 20 saat
Gediz'e	. 8 saat	Selendi'ye	. 12 saat
Uşak'a	. 16 saat	Balat'a	. 18 veya 20 saat

kitten iki büyük blok fark ettim. Tuhaf şekil ve biçimleriyle tiyatro koltukları görüntüsü veriyordu.

Saat 10'da tarihi bir kentin akropolisi olan kayda değer görünüme sahip tepeye vardık. Burayı Frigya'nın Ancyra'sı olarak anmakta tereddüdüm yok. Göle yakın bir yerde bulunuyor ve neredeyse tek başına duruyor, öyle ki ovanın batı sınırını oluşturan alanla sadece dar bir noktayla bağlanıyor. Kaba taşlardan yapılmış kocaman bir duvar, bahya doğru, tepe zirvesi etra- findan yayılıyor ve civarda diğer duvar ve parçalanmış çömlekler görülüyor. Konumu, Strabon'un⁴⁸⁰, Macestus'un kaynaklarına yakın Abbaitis Ancyra'dan döküldüğünü söylediği açıklamasıyla örtüşüyor. Uygun biçim- de gölün de derin ve hızlı bir ırmak olarak çıktığı nehir kaynağı olarak da anılabilir. Göle dökülen herhangi bir nehir dökülmüyor, dolayısıyla büyük ölçüde yeraltı kaynaklarından besleniyor olmalı zira Simaul'a varmadan geçtiğimiz küçük su derelerinin neredeyse tamamı sıcaklıkla emiliyor ya da göle ulaşmadan önce sulama amacıyla yönü değiştiriliyordu .

Bahdaki Kilise Köyü'ne doğru Akropolisten aşağıya inerken yolun şimdi geçtiği fakat tam bir tiyatro görünümüne sahip olan, tepelerdeki önemli bir çukurun yanından geçtik. Yanında, sahaya dağılmış ya da kaba çevirmeler oluşturan çok sayıda Helenistik bloklar fark ettim. Köyde tam olmayan iki yazıt vardı.⁴⁸¹ Bir kelimesi E>EOAOfOC veya E>EOOPOC gibi görünen yazıt, muhtemelen Hristiyan dönemlere ait olan ve tuhaf karakterler içeriyordu. Diğer arazide yatan kırmızı trakit taban üzerinde ve çok daha eksik haliyle neredeyse okunamıyordu. Ayrıca bir tanesi Dorik gibi görünen bazı kırık sütun direkleri ve muhtemelen bir zamanlar üzerinde yazılı bulunan başka bir sütun tabanı gördüm. Üzerinde kanatlı aşk Tanrısı ve bir boğa kafası kabaca oyulmuş küçük bir mermer parçası haricinde tüm parçalar trakitten meydana geliyordu.

Akropolisin yarım mil kuzeyinde dar bir boğazı görmeye gittik. İçinden son derece bol miktarda göl suyu kaçıyor ve hızlı bir düşüşle kayalık bir boğazdan aşağı dökülüyordu. Bu nokta Macestus'un gerçek kaynağı olabildi. Su yoğunluğu çok fazlaydı. Genel yönü neredeyse tam batı yönündeydi ve göl gibi balıkla dolu olduğu söyleniyordu. Ancyra akropolisinin doğusunda Adaköy adında küçük bir köy var. Göle uzayan dar bir kara boynu üzerine inşa edilmiş; kışın bir ada oluyor. Sakinlerinin neredeyse tamamının balıkçı oldukları söyleniyor.

Simaul'a dönüşte hem ovada hem Demirci dağı eteklerinde yazıt ve diğer türde antika eserleri arayışı içinde bazı köyleri dolaşm. Herhangi bir yazıt bulamadım ama özellikle Adaköy'den bir mil doğu-kuzeydoğu isti-

⁴⁸⁰ Lib. xii. p.576.

⁴⁸¹ Kitabe, No.332 ve 333.

kametteki Yeniceköy'de ve kahvenin yanındaki çınar ağacının dalları arasında ahşap bir platforma tünemiş bir grup Türk yokuyla karşılaşmıştık, ana yolun yanındaki Çayköy'de olmak üzere her tarafta iri mermer blokları ve parçalanmış sütunlar görülüyordu. Platforma çürük bir merdivenle in- mandık ve teklif beklemeden aralarına oturduk. Çok geçmeden Hafız, ya- bancıların her birinin doğum yerini bilir gibi görünen ve olağan inatçılığıyla kanun koyan arkadaşıyla birlikte eve geldi. Ziyaret ettiğim başlıca köyler Euleuler, Demirciköy, Değirmenköy ve Beycik köyleri idi.

Akşamleyin ziyaretime Ermeni bir hekim geldi. Türk valisi tarafından Kütahya'dan gönderilmişti. Daha ziyade sikke uzamanı ve toplayıcısı gibi davranıyordu. Tıp kabiliyeti, zehre karşı yanılmaz panzehir olduğunu ispatladığı yılan boynuzu dediği şeyi bularak kanıtlanmıştı. "Bir alhn parçasıyla küçük bir miktar kazındığı ve zehirlenen veya ısırlan biri tarafından suyla birlikte içildiği takdire hemen iyileşecektir" diyordu. Domuz dişine benziyor gibiydi ve belki de sade bir geyik boynuzuydu. Esas faydası elbette hasta tarafından temin edilmiş alhn parçasındaydı. Bir sonraki gösterisi madeni paralarla ilgiliydi. 5 adet gümüş Yunan parası ve en kötü uygulama ve zamanlara ait bazı Bizans bakır sikkeleri çıkardı.

7 Haziran Çarşamba. -Simaul'dan Selendi'ye on iki saat. Yedide hareket ettik. Sabah sakın ve elverişli, atlar mükemmel. Şehirden ayrılarak kısa bir süre Simaul Ovası boyunca doğuya doğru devam ettik. Göle doğru akan çeşitli ırmaklardan geçtik. Simaul'dan yaklaşık bir buçuk mil kadar ileride yol güneye dönüyor. Dar ve iyi ekili bir ovaya girdik. Aynı yönde burayı inmandık ve çok geçmeden Demirci Dağları öncesindeki alçak tepelere ulaştık. Doğuda Şaphane Dağları ile batıdaki dağları birbirine bağlayan tepelere doğru ilerledikçe daralan ağaçlık bir vadiye girdik. Tepeler, bazen büyük taşlara ayrılmış olan ince tabakalı mika benzeri kumtaşından meydana geliyor.

Simaul'dan beş mil sonra sırtın en düşük noktasındaki doruğun vardık. Burada barometre 26.229'da durdu ki bu da denizden 3780 feet yükseklik veriyordu. Simaul'daki gözlemlerin verdiği ortalama yükseklik 2686 fit. Oradan inerek derin bir vadiye indik. Selendi yakınındaki Aineh Çayının suları ile karışana dek tüm gün sularını takip ettiğimiz küçük bir ırmakla sulanıyordu. Yönümüz biraz daha batıya çevrildi. Zirveden yaklaşık altı mil sonra vadiden ayrılarak sağımızdaki tepelere tırmandık. Patlamış volkanik kayalardan oluşan büyük bir yığının karşısına geçtikten sonra, hafif güneye eğim gösteren ve sert ve yumuşak değişimde volkanik kum ve peperit yataklarından oluşan geniş bir düz tepe üzerinde bulduk kendimizi. Daha da güneyde bu yatakları, yüzeyi kimi yerlerde trakit ve bazalt kayaları ile kaplı beyaz tebeşirimsi kireçtaşı ile örtülüyordu.

Öğlen vakti bir lav püskürtüsü arasında meridyen gözlemi için durakladım. Ardından, Karaköy'e yakın noktadan geçtik ve hemen peşine, kireçtaşın bırakhgımız derin ve resimsel dere yatağına indik. Uçurum ve engebeli kayaların kalın ormanlık yakalar üzerinde yükseldiği yerde, altta yatan trakit konglomera ve volkanik kumla tekrar karşılaştık. Saat birde yeniden, dikey kayaların eteğinde akan büyük bir akıntısıyla derin bir vadiye girdik. Yatakları fazlasıyla eğikti. İndikçe manzaranın ihtişamı artmaya devam ediyordu. Her iki yanında kayalar daha bir yükseliyordu. Yataklarının yatay katmanlaşması içinde vadi ortasında tek başına duran bir tepe tarihi bir şehrin duvarları ve akropolis görünüşünü sergiliyordu. Az bir mesafe vadi- nin sağ yakasından ilerledik. Irmak, epeyce altımızda soldaki iç karartıcı bir gedikten dökülüyordu.

Saat 2'de yaptığımız ani bir dönüş vadi sınırları ötesinde güney-güneybatı yönünde, Hermuz ve Aineh Çayı arasında geniş yassı bir plato dizisine hakim fevkalade güzel bir manzaraya açıldı. Yol gittikçe dikleşti ve kayalaş. Atlar, arazinin eğimli yapısından ve zorlaşmasına neden olan gevşek taşlardan ötürü yürümekte zorlanıyordu. Her kenarda kırmızı ve siyah volkanik ve trakit kayalar yükseliyordu ki bu şekilde manzaranın resmedilecek nitelikteki güzelliğine karşı fazlasıyla jeolojik ilgi katıyordu. Saat 2.30'da nehir yatağına inmiş ve kenarındaki çınar ağaçlarının gölgesinde bir süre mola vermiştik. Konukseverlikleriyle bize ekmek ve yoğurt temin eden bir katırcı kervanı da orada duruyordu. Ovalarda oldukça nadir olmasına rağmen dağlık bölgeler ve geçitlerde yük atları olarak sürekli kullanılıyorlardı, zira develer böylesine zor ve engebeli yollar için gereğinden fazla ağır ve hantallardı.

Demirci sırtından bu noktaya (ki en düşük noktasından geçmiştik) inişimiz çok hızlı gerçekleşmişti. Barometre 28.177 inç'e yükseldi ki bu da yaklaşık 2000 feet iniş anlamına geliyordu. Saat 3'ten hemen sonra yeniden yola çıkıp Selendi'ye kadar, kolay bir yolla nehir gidişini takip ettik. yönümüz kademli biçimde bahya değişerek üç saat içinde Selendi'ye vardık. Bu üç saat içerisinde sadece 200 feet iniş yapabildik, çünkü Selendi'de barometremiz 28.396'yı gösteriyordu. Der yatağının dibinde mika benzeri kumtaşı, çok daha güneye eğimiyle volkanik ve tüflü yatakların alında yatarken, yeniden kendisini gösterdi. Demirci dağlarını geçtikten sonra çok az bitki örtüsü ile karşılaştık; derin boğazlarda genellikle biraz baltalık ve orman altı kısımlar vardı fakat dağ kenarları devamlı çorak ve baştan ayağa kuzey kanatları kaplayan zengin ormanlıklardan çok farklı bir görüntü sunuyorlardı.

Modern yazarlar tarafından Selendi, çoğu zaman Hermuz kıyılarında düşünülmüştür;⁴⁸² üzerinde duran Aineh Çayı özellikle yılın bu sezonunda

⁴⁸² Cramer, Asia Minor, vol.i.p.435.

önemsiz bir ırmaktır ve Hermuz'a 20 mil daha aşağıdan dökülüyor. Chalcedon Meclisi tarihinde Lidya'nın piskoposlarca idare edilen bir yer olarak bahsedilen ve sikkelerinden de bilinen bir şehir olan tarihi Silandus'u temsil ettiği tahmin ediliyor. Bu yüzden antik eser bulamamış olmaktan dolayı hayal kırıklığına uğradım. Kısa bir mesafeden dahi çevredeki kavruk ve yavan topraktan ayırt edilemeyen düz teras çatılı; çamurdan yapılmış yüzden fazla evi olmayan çok küçük bir yer.

8 Haziran, Perşembe. -Selendi'den Kula'ya sekiz saat. Erkenden yola çıkıp, sığ ırmağı birkaç kez karşısına geçtiğimiz batı-güneybatı yönünde yedi mil kadar Aineh Çayı yakalarından indik. Köylüler yeni yeni hasatlarını topluyorlardı. Bu yıl gördüğüm ilk hasattı. Haşhaş çoktan toplanmıştı. Kuzeye açık olan güneydeki tepeler genelde iyi ormanlığa sahipti. Ağaçtan yalın olan karşı taraftakiler ise mükemmel buğday ürünü veriyordu. Selendi'den altı mil aşağıda Tefenköy'ün içinden geçtik. bir öncekine bağlı olan ve on-on iki evden oluşan küçük bir köydü. Bir mil daha ileride güneye döndük. Hemen nehrin karşısına geçerek nehri Hermuz'dan ayıran dik tepelerden yukarı kıvrımlı bir tırmanışa başladık. Alt tabakalar yatak kum ve mika benzeri kumtaşından oluşuyor ki bu Selendi'nin yukarısında gözlemlenen ile aynıdır. Eşit biçimde yatay olan üst yataklar doğrudan kumtaşı üzerinde yatan beyaz tebeşirimsi kireçtaşı. Araya giren volkanik tüf yatakları görünüşte seyrekleşmiş durumda.⁴⁸³

İki mil kadar dolambaçlı yükselişin ardından sırtın tepesine vardık. Güney ve doğuya doğru müstesna bir manzara kendini gösteriyordu. Bir zamanlar tarihi bir deniz ya da gölün tabanı olan ve içinden Hermuzun kendisine derin ve kıvrımlı bir yatak çıkardığı geniş bir platonun değişik ayrılmış yığınları deniz ufku üzerindeki adalar gibi önümüzde, paralel çizgilerde seriliyorlardı. Ötesinde, güney ve güneydoğu yönünde çok sayıda sivri tepe ve sıradağlar bulunuyordu. Güneyin hafif batısında, daha önce de gördüğüm⁴⁸⁴ Kula'nın siyah hokkası yüksek sivri Kara Devlit tepesinin ilk görüşünü yakaladım. Daha da batıda Catacecaumene'nin diğer volkanik konileri, hemen ötesinde bitişik Tmolus Dağı zirveleri vardı. Güneydoğu yönünde ise Tacmac Dağları ancak görülebiliyordu. Tüm arazi çorak ve ekilmemişti. Bir ağaç bile görmek zordu ve bir zamanlar burada var olmuş çok az yeşillik de yanmıştı.

Bu yüksek platodan inerken, bu gölcül havzanın tabanını şekillendiren metamorfik Kula kayaları ile aynı oluşuma ait, kısmen kuvarsa benzer kısmen kalkerli olan kristalimsi kayalardan alçak bir yığın üzerinden geçtik. Biraz daha ileride çok sayıda sütun tabanı içeren bir Türk mezarlığı vardı.

⁴⁸³ Bölge jeolojisi için 'Transactions of the Geological Society' vol.vi.p.11.

⁴⁸⁴ Ante, vol.i.p.136.

Birinin üzerinde zaman ve hava aşındırmasıyla okunamaz hale gelmiş bir yazıt kalıntısı. Ötesinde, biraz tuhaf bir düzen üzerine yapılandırılmış bir su çeşmesi ya da deposu bulunuyor. Toprağa, sert kaya üzerinde kazılmış ve tümüyle kapatılmış uzun bir merdivenle inilebilen derin bir çukur kazınmış; merdiven dibinde sürekli olarak toprak kavanozlarda taze ve serin su bulunabiliyor.

Kula Kara Devlit'i hala önümüzdeydi. Cürufllu konisinden Hermuz'a doğru vadinin tüm kıvrımlarını izleyerek akan ve etrafından dolandığı birkaç yalnız yeşil tepeleri geride bırakan kara bir lav akıntısını belirgin bir şekilde görebiliyordum. Sonradan tespit ettiğime göre bunlar daha zengin bitki örtüsü taşımış daha eski zamanlardan bir döneme ait püskürtü parçalarıydı. Plato ve teraslardan, Hermuz'a dökülen küçük bir ırmakla sulanan dar bir vadiye inerken birleşik bazalt sütun kümelerinin yerde yatan bazı kaya döküntüleri yanından geçtik. Güneydoğu yönündeki platonun bazalt tepelelerinden düşmüştü. Şimdi dere yatağıyla onlardan ayrılıyordu. Saat 10'da Hermuz'a vardık. Akıntısı temiz ve hızlıydı. Sardis ovalarındaki çamurlu rengini ve içinden aktığı toprak yapısını hatırladığımda bu duruma şaşırdım. Bu aşıkâr çelişki yine de açıklanabilir; daha aşağıdan Hermuz'a katılan Selendi Çayı kumlu bir toprak içinden geçiyorken, Hermuz, en azından buraya kadar, buradaki yatağın dolduran çakıl taşlarıyla volkanik ve metamorfik kayalarla dolu bölgeleri geçen kireçtaşı arazisinden geliyor. Güneydeki hafif sütunsu bazalttan dik uçurumlarla ve bazıları Kara Devlit'in bazaltik lavlarıyla temasları sonucu kuvars görüntüsünü almış kuzeydeki değişmiş tebeşirimsi kayalarla oluşturulmuş kayalık kanallar içinden dolambaçlı bir istikamette akıyor. Kurumuş yaprak ve dallarla şekillendirilmiş bir bina olan nehir kenarındaki muhafız evinde birkaç dakika durakladık ve daha sonra Hermuz'u korkuluksuz dar bir taş köprüden geçene kadar, sağ yakadan güney istikamette bir mil kadar yukarıya devam ettik.

Batıya dönerek püskürmenin iki döneme ait olduğunun aşıkâr olduğu pürüzlü akış yüzeyini geçene kadar, sağda bazaltik lav ile soldaki kireçtaşı uçurumları arasında nehirden dar bir dere yatağını çıktık. Yukarıdaki ve haliyle en son zamana ait, görünümde çok ama çok pürüzlü ve kısır görüntüye sahip ve sertleşme süreci içinde kabuğu şiddetli bir bozulmayla fırlamış olan akıntı, çukurları kısmen dolmuş ve şişkinliği su faaliyetleri ile yumuşamış daha önce var olan lav kütlesi üzerinden akmış. Dolayısıyla bu daha eski kayaları bitki örtüsü etkilerine açık kalmıştır. Kısıtlı topraklarından kısa otlar büyüyor. Pürüzsüzleşmiş yüzeyinde yabani armut ağaçları ile dikenler beneklenmiş. Kraterden daha dün akmış kadar pürüzlü ve tatsız olan yakın zamana ait ve maden cürufllarıyla kaplı püskürme, çürüme veya bitki örtüsüne dair herhangi bir iz taşıyor. O zaman, iki patlama arasındaki bir dönemde daha eski olan püskürmenin su altında olmuş olma ihtimalinin

yüksek olduğu sonucuna varamaz mıyız; bu orijinalde de olabilir diluvium suların istilasası sonucu da.

Tüm akış bir milden biraz daha fazla geniş. Karşısına geçtikten sonra yaklaşık üç mil kadar güney-güneybah yönünde devam ettik. Lav akınlı solumuza yakın yerde. Öte yandan, kristalimsi mermer ve mikalı şistten oluşan düşük bir tepe silsilesi sağımızda kalıyor. Bunların ötesinde, önceki patlamaların kaynağı bazı yuvarlak koniler var ancak daha önce belirttiğim gibi Kara Devlit'in kendisinden çok farklı bir karakter ve görünümüne sahip. Doğuda lavla bahda metamorfik kayalarla sınırlı küçük bir ovaya ulaşana kadar nehirden hızla yükseldik. Tam güney istikamette bir mil kadar ilerledik. Daha sonra doğuya dönerek, pürüzlü ve tortulu patika ile bu sert kaya kümelerinin arasından epeyce zorlu biçimde tekrar engebeli bir lav bölümünün karşısına geçtik. Bir mil daha ileride, saat ikiye çeyrek kala karanlık ve sönük görümlü Kula kasabasına vardık.

Birkaç gün boyunca burada kalmak niyetinde olmam nedeniyle Yunan bankacının evinde bir konak hazırlandığına mutlu oldum. Ailesi beni birkaç günlük konaklamam esnasında onlardan gelecek davranışa hazırlamayan nitelikte; misafirperverce ve memnuniyetle kabul etti. Barometremi kullandığımda Hermuz kıyılarından epeyce yükseklerle çıktığımızı fark ettim. Barometrenin durduğu nokta 28.998 inç, termometre 88; Kula'da 27.778 inç'e, termometre 72'ye düştü ki bu da 1100 fitlik bir farkı işaret ediyordu.

Olağan seremoni ve uzun ve kirli bir yolculuğun ardından gerekli kılınan banyoların ardından, hemşerilerinden benim bu tür şeyleri aradığımı duymuş olan birçok Yunan sikke satıcılarını kabul etmeye hazırdım. Burada kaldığımı süre içinde, Bagae, Tabala, Saittai Maeonia, Sardis, Philadelphia vs. gibi Frigya ve Lidya'nın bu civardaki tarihi şehirlerine ait çok sayıda özerk sikke edindim. Hatta şu anda, her yeni şehri listeme eklemem ve daha önce örneğine sahip olmadığım bazı yerlerin sikkesine ulaşmam nedeniyle geriye doğru bakınca keyifleniyorum. Ancak, tabii ki önemli bir pazarlık ve fiyat indirme görüşmeleri yapmak gerekli oluyor. Yunan ve Türklerin bu konudaki bilgisizlikleri dikkate değerdir. Bazı yerlerde hazine değerinde sahip oldukları şeyleri birkaç kuruşa elden çıkarırlarken, sikkelerin değerli olduklarını duyan diğerleri ise aralarında ayırım yapmaya isteksiz biçimde, en yaygın bulunan Amisus ve Laodicea sikkeleri için en nadir olanıymış gibi fiyat biçiyorlar. Hatta bazen kolay bulunabilir olduklarını bilmelerine rağmen gerçek değerlerinin yüzlerce katı fiyat istiyor ve madeni paralarla ilgilenen bir acemiyle karşılaşma ümidiyle düşük bir bedelle ellerindekileri elden çıkarmayı reddediyorlar.

39.Bölüm

**Catacecaumene Jeolojisi - Volkanik Koniler - Üç Volkanik Faaliyet Dönemi - Kula Karadevrit - Sandal Karadevrit - Kaplan Alan - Tra-
kit Taşmalar - Ghieulde - Megue - Maeonia Şarabı - Sıcak Sular -
Tarihi Mevkii - Hermuz'u Geçiş - Sidas Kalesi, eski zamanlarda
Saittae - İncikler - Aineh Çayı - Çayköy - Anaile - Yılan Hisar Kale-
si - Kaplan Alan - Kula'ya Dönüş - Afyon - Kızıl Boya - Hava Olayı**

Kula'da kaldığım süre içinde civardaki ya antik kalıntıları ile veya önceki yıl Bay Strickland ile içinden geçerken sadece gelişigüzel biçimde gördüğüm Catacecaumene'nin volkanik karakterini açıklamak gibi, göz önüne serdikleri jeolojik özellikleri ile en ilginç yerlerin bazılarını ziyaret ettim. Bu bölgenin tam ve detaylı bir açıklamasını 'Transactions of the Geological Society' eserinde bulabileceksiniz.⁴⁸⁵ Yine de, en önde gelen özellikleri ile ilgili verebileceğim birkaç gözlem kabul edilebilir sanırım.

Kendisine İzmir'den mektuplar getirdiğim kıymetli bankacının evinde iki gün geçirmemiştim ki misafirperverliğini daha fazla sürme konusunda kesin bir isteksizlik sergilemeye başladı. Veba salgınının hakim olduğu bazı köyleri ziyaret etmiş olmamdan ve İzmir'den Kula'ya gelmekte olan kardeşine bulaşma korkusundan kaynaklandığını keşfetmemden önce, ayrılma-
mız konusunda hizmetçime bazı imalarda bulunulmuştu. Sonuç; rahatlığımı ve özgürlüğümü garanti altına alacak başka bir ev bakmak zorunda kaldım. Bir sonraki gün, daha önce kendisinden birkaç sikke de satın aldığım bir Yunan'a ait sessiz bir meskene yerleştim.

Amasya coğrafyacısı çok zaman önce Lidya'nın bu önemli volkanik do-
ğa bölümüne dünya dikkatini çekmişti⁴⁸⁶ ve diğerlerinin arasında özellikle,
TQELÇ cpuam olarak adlandırdığı, söz konusu toprak yapısını karakterize
eden, söylediğine göre birbirinden yaklaşık 40 stadya ya da 5 mil kadar uzak

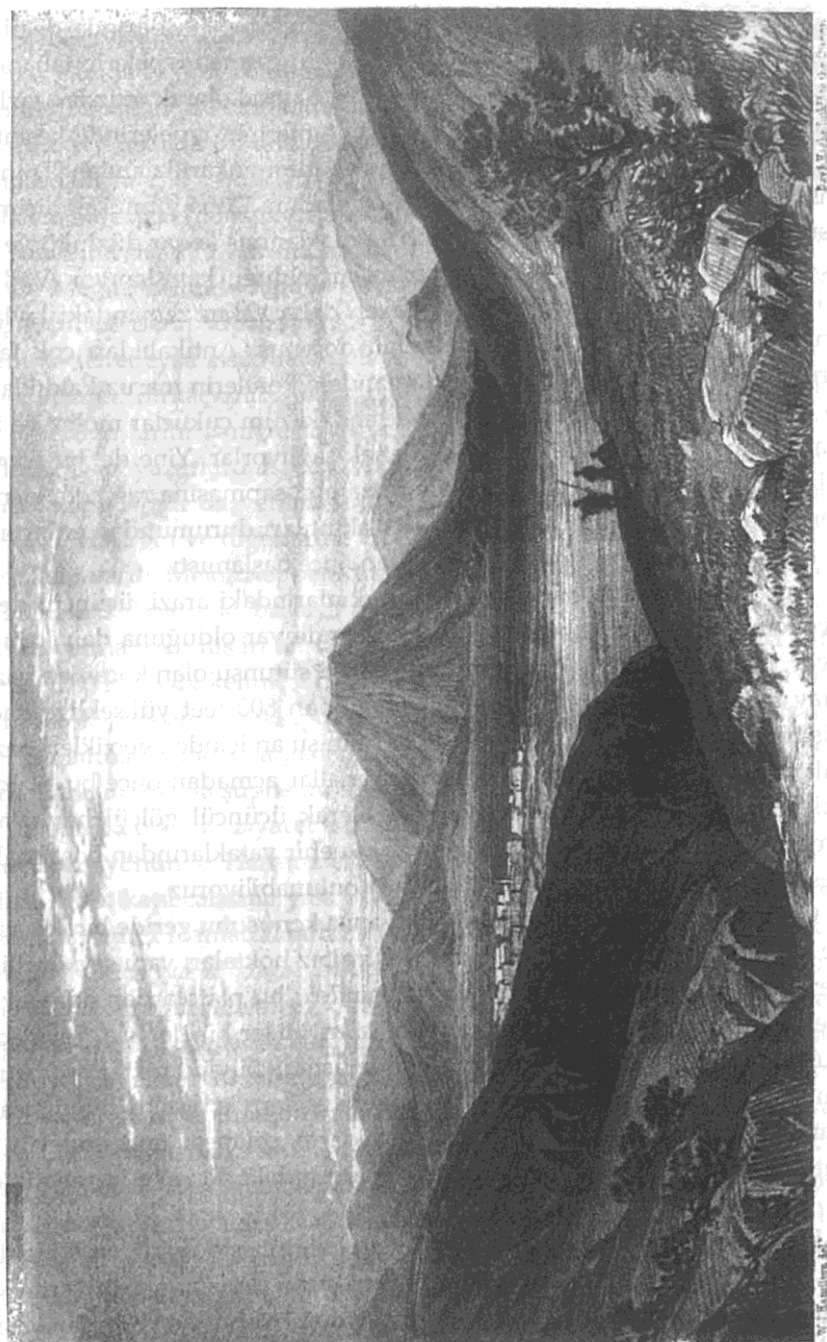
⁴⁸⁵ New Series, vol.vi.p.18.

⁴⁸⁶ Strabon, lib. xiii.c.iv.p.628.

olan 3 huniden özellikle bahsetmişti. Bunlar, tamamı derin kraterli ve iyi belirtilmiş olan 3 adet dikkat çekici koni biçiminde siyah cüruf ve kül tepeleri olarak belirlenmiştirler. Her birinden dışarıya siyah sarp veziküler lav denizi fışkırmış. Önce koni eteklerinden patlamış ve tabanını daire içine aldıktan sonra, volkanik tepelerin kuzeyinde doğudan batıya doğru akan Hermuz yatağına ulaşana dek, daha önce var olmuş çukur ve vadiler içinden arazinin eğimli yüzeyinden aşağı doğru yol almış.

Lav akıntılarıyla birlikte bu üç koni nispeten yakın geçmişe ait görünüyör. Şimdiye kadar dağılmamış, en az 300 yıl boyunca atmosferik etkilerden veya su hareketlerinden aşınmamış yüzeyleri, son Vesuvius ürünleri ya da Merkez Fransa'nın erken zamanda gerçekleşen akış yerleri kadar kısır. Karanlık ve cürufu yüzeyleri etrafını çevreleyen bitki örtüsü ile tezat oluşturuyor. Bu konilerin ilk ve en doğuda olanı Kula yakınındaki Kara Devlit; barometre ölçümünde deniz seviyesinden 2500 fit, lav akıntısının en güney noktasına kurulmuş Kula kasabasından 500 feet yüksekliğe kadar çıkıyor. Krateri tam kusursuz değil. Kuzeyinde önemli bir derinliğe kadar bozulmuş. Ötesinde, lav Hermuz vadisine, dört beş mil uzanıyor. İkincisi kuzey yoluyla batıdan yaklaşık yedi mil kadar uzakta ve Sandal ve Megne köylerinin arasındaki geniş bir ovanın merkezine mevzilenmiş. Bu krater kusursuz biçimde ve yakınında daha eski bir döneme ait çok sayıda başka koniler de yükseliyor. İçinden bir lav akıntısı çıkıp Hermuz'un beş mil kuzeyine akmış. Ghieulde köyü yakınında, Kula Kara Devliti ile aralarına giren değişime uğramış ve metamorfik kayalardan oluşan bir sırtının içinde, geniş hacimde büyük bir kristalimsi kireçtaşı ya da sakarin mermer ocağı açılmış.

İkinci Kara Devlit'in batısında buluna Megne köyünün ötesinde güneyden kuzeye uzanan başka bir metamorfik kaya sırtı bulunuyor. Kula ve Sandal arasında bulunan sırtın dışında olduğu gibi bunun dışında daha eski bir döneme ait çok sayıda volkanik koniler yükseliyor. Yakın zamana ait olan Kaplan Alan adındaki üçüncü krater ise Sandal'dakinden yaklaşık yedi millik bir mesafede, daha da batıda bulunuyor. Kaplan Alan tümüyle engeli lavla çevreleniyor. Öyle ki koni eteğine ulaştıracak bir patika bulmakta gerçekten zorlandım. Diğerleri gibi bu da genelde cüruf, maden cürufu ve küllerden oluşuyor ve deniz seviyesinden 2400 fite kadar yükseliyor. En iyi korunmuş olanı bu krater. Zirvesindeki çapı yaklaşık olarak yarım mil ve on-on iki feet genişliğinde dar bir sırttan meydana geliyor. Çok dik kenarlarıyla birlikte üç-dört yüz feet derinliğe sahip. Zirvesinde olduğu gibi krater üzerinde de birkaç bodur çınar ağacı büyümüş. Başta gelen lav akıntısı batıdaki koni eteğinden doğmuş. Diğerlerinin de katılımıyla batı yönünde ovanın karşısına akmış ve ardından tepeler arasındaki dar bir aralıktan geçerek Hermuz vadisine kaçıyor ve Adala yakınında, Bay Strickland ile birlikte önceki yıl bahar ayında gördüğümüz büyük Sardis ovasında ortaya çıkana kadar dar yatağından akıyor.

Daha önceki döneme ait, sadece araya giren tepelerinde değil büyük konilerin güneyinde doğudan batıya doğru uzanan tepelerin tabanında da rastlanan konilerin varlığından bahsettim. Sayısal olarak otuzdan fazlalar ve araya giren ovalarda olmak yerine şist ve mermer tepelerinde kesintisiz boy gösteriyorlar. Bu olgunun muhtemel nedenini yukarıda anılan 'Transactions of the Geological Society' eserinde açıkladım. Daha yumuşak biçimleri ve su hareketinden ve hava etkisinden kaynaklanmış kenar düzlüğü ve büyük yeşilliğiyle çok daha eski zamanlara ait olduğu kanıtlanıyor. Vadinin kavis ve kıvrımlarını takip eden ve bazen daha yakın zamandaki lavların altında bulunan lav akıntıları bunlardan doğmuş. Antikalıkları çok fazla. Maruz kaldıkları su hareketi, yakın zamandaki konilerin maruz kaldıklarından o kadar daha güçlü imiş ki, yüzeylerindeki tüm çukurlar moloz ve balçıkla dolmuş ve hafif bitki örtüsüne olanak sağlıyorlar. Yine de, bu iki volkanik faaliyet arasına girmiş olan büyük zaman sapmasına rağmen, kısmen şu anki vadilerin yönünü takip eden lav akıntıları durumundan anlaşılıyor ki arazi şu anki şeklini almaya o zamandan önce başlamıştı.

Ancak, bu ikisinin haricinde Kula yakınlarındaki arazi, üçüncül devre ait volkanik enerjinin daha önceki bir dönemde var olduğuna dair kanıtlar taşıyor. Hermuz vadisinde, hoş biçimde bazen sütunsu olan kocaman bazaltik lav tabakalarıyla örtülmüş nehir yatağından 800 feet yüksekliğe kadar geniş bir plato yükseliyor. Nehir ve kollarının şu an içinden geçtikleri bazalt ve altındaki kireçli kayalar içinde derin kanallar açmadan önce bu platolar aralıksızdı. Böylece patlamalarıyla ilgili olarak üçüncül gölcül havuzların çökmesine müteakip ancak yine de şu anki nehir yataklarından boşalmaları öncesinde gerçekleştiklerine dair tahminde bulunabiliyoruz.

Catacecaumene havzasının jeolojik yapısı konusunu geride bırakmadan önce şunu da söyleyebilirim ki, bazı diğer yalnız noktaları yanı sıra özellikle kuzey ve doğu sınırlarında Hermuz vadisindeki bu platolardan daha evvel gerçekleşmiş daha ileri volkanik hareket izleri, diğer bir deyişle, Tacmac'ın doğusunda olduğu gibi Simaul ve Selendi arasında büyük miktarlarda vuku bulmuş volkanik tuf ve süngertaşına benzer kumlarıyla birlikte büyük trakit patlamalar mevcut. Bunlar, üçüncül yatakların çökmesi öncesindeydi ve muhtemelen ikincil ve üçüncül devrelerin arasındaki döneme işaret ediyorlar.

Hemen Kula yakınında bazı tarihi kent kalıntıları bulunuyor. Ghieulde köyü, Kula ovasını Sandal ovasından ayıran sırtın ortasına yakın yerde kurulmuş. Sandal ovasından 3 mil doğu-kuzeydoğu yönünde ve Kula ovasından kuzeybatı yönde dört mil uzaklığa sahip. Volkanik koni ve lav akışları ile çevrili kristalimsi mermerden tek başına bir arazi parçası üzerinde duruyor. Şimdi altmış Yunan ve on Türk ve de diğerlerinin harabelerinden mey-

dana gelen fakir ve harabe bir köy olmasına rağmen, Yunanca yazıtları⁴⁸⁷ olan çok sayıda heykel ve mimari parçalar Lidyanın bu kısmında daha önce parlamış bir şehir mevkii olduğunu açıklıyor. Şu anda Kula'daki Yunan evlerinin avlularında bulunan yazıtların çoğu bu yerden getirilmiş. Hemen yakınlardaki mermer ocakları bu amaç için büyük avantaj sağlıyor. Lakin yazıtların hiç biri tarihi ismiyle alakalı bir bilgi sunmuyor.

Sandal'ın beş mil batısında, ikinci Kara Devlit'in ötesinde, ovanın batı ucunda Megne isminde harabe bir kent bulunuyor. Ziyaret ettiğimizde korkunç biçimde harap durumdaydı. Hala salgın olmaya devam eden veba yıkımıyla neredeyse ıssız hale gelmişti. Terk edilmiş pek çok caddesinden atımı sürdürdüm. Birkaç antik parça haricinde, Major Keppel tarafından daha önce önerilen tarihi ismiyle ilgili taşıdığım şüpheleri doğrulayan bir yazıt gördüm. Eski yazarlardan ve özellikle Strabon'dan biliyoruz ki⁴⁸⁸, Bazen Catacecaumene adı da verilen Lidya'nın bu kısmına verilen isim Maeonia idi. Nero, Hadrian ve diğerlerine ait sikkelerden de anlaşılıyor ki aynı isim- de bir kent vardı. Major Keppel Kula'da Megne' den gelmiş olduğu söylenen, MHIONEL. kelimesiyle başlayan bir yazıt buldu. Caddelerini dolaşırken cami duvarına işlenmiş iri bir taş denkle geldim. Üzerinde, biraz kaba karak- terlerde MAIONON kelimesi oyulmuştu. Bence, bütün bu durumlara bakıl- dığında eski Maeonia mevkii üzerinde durduğuna ve ünlü Maeonia şarabı- nın hala sınırsız miktarda gelişmekte olduğu civardaki volkanik tepelerde üretildiğine dair fazla şüphe duyulamaz.

Major Keppel'in ziyaret ettiği ve Kula'dan yedi mil kadar kuzey- kuzeydoğu yönünde Hermuz'un kuzeyindeki derin bir vadiye kurulmuş şekilli Çiftlik kaplıcalarına yakın düz kaya yüzeyine yontulmuş bazı figür- lardan bahsettiği Hamamlıda da bir başka tarihi şehrin bulunduğu açık. En sıcak kaynakta cıva 137 fahr. dereceye kadar yükseldi. Hemen yakınlarda, çimentosuz tam bir Helenistik tarzda inşa edilmiş şehir duvarı bölümleri ve devasa altyapıları ile birlikte tarihi bir tiyatro temelleri ve üç koltuk sırası bulunuyordu. Vadi yakınında, belki sütunlu bir giriş olarak amaçlanmış iki büyük ve sağlam yapılı kemer vardı. Diğer duvar ve bina temelleri izlenebi- liyor. Çok sayıda parçalanmış sütun parçaları ve tabanları da her yönde yerde yatıyor. Tarihi adıyla ilgili bir yazıt yada sikkeye rastlaadım. Ancak, tanrı Lunus'un Frigya şapkası takarken görüldüğü ve arkasında hilal boy- nuzun göze çarptığı aşağıdaki kalıpta simgelenen bir kabartmadan anlaşıla- bilir ki muhtemelen içinde tanrıya ibadet ediliyordu.

⁴⁸⁷ Kitabı, No.334-337.

⁴⁸⁸ Lib. xii.p.579; lib.xiii.p.628.

Resim 20

(Hamamlık Kayalarında Lunus Figürü)

Küçük Asya'nın bu bölümünde keşfetme şansını yakaladığım en önemli harabeler, hem Ptolemy hem Hiorecles tarafından bahsedilen ve üzerinde genellikle Hermuz ve Hyllus nehirlerinin simgelendiği sayısız sikkeleri ile tanınan Saittae ya da Saettae harabeleri idi. Kula'da iken, İncikler köyü yakınında, yaklaşık altı saat kuzeyde, Demirci yolu üzerinde, Sidas Kale adında bazı geniş harabelerin bulunduğu söylenmişti. Bu yüzden, yükümün büyük kısmını Kula'da bırakarak, geri dönüşümde henüz görmediğim üçüncü ve en batıdaki volkanik koniyi görme niyetinde harabeleri ziyaret etmek amacıyla üç günlük bir gezi ayarladım. Bu şekilde Hermuz ve kollarının yatakları ve civardaki arazi jeolojisiyle ilgili daha iyi bir inceleme fırsatı yakaladım.

13 Haziran, Salı. -Saat 8'e gelmeden birkaç dakika önce Kula'dan hareket ederek Sandal ile arasındaki tepelere tırmandık ve kuzeye dönerek Ghiulde köyünü yarım mil solda ve Bakır Göl'ü biraz daha ileride sağda bıraktık. Arazi biraz meşe fundalıkları, diken ve bazıları aşılınmış armut ağaçları ve ara ara küçük buğday arazileri dışında genelde çorak bir yapıya sahip. Sırtın en yüksek kısmında ikinci döneme ait birkaç volkanik koni

vardı. Lav akıntıları Hermuz ve Ghieulde'ye doğru çıkmıştı. Saat 10'dan hemen sonra nehre doğru kalkerli marn ve kuvarsa benzer konglomera de-ğişimli yatay yataklar üzerinden dik bir çıkışa başladık. Bazen, yukarıdaki konilerden gelmiş bazalt kısımlar üzerinden geçtik. Vadinin tabanına ulaş-madan önce sol tarafta, Sandal kraterinden gelen püskürmeyi fark ettim. Kuzeye doğru akarak Hermuz yakınında dik ve düşey bir uçurumda son buluyordu. Saat 11'de, enli ve kumlu bir yataktan akan nehri yaya geçtik. Barometre ölçümü için birkaç dakika durakladım. Det. Termometre 83.5 dereceyi; barometre 28.840 inç'i, att. termometre 93 dereceyi gösteriyordu.⁴⁸⁹

Burada kum ve konglomeralar üzerine yaslanmış gölcül kireçtaşı üze-rinden dik ve kıvrımlı bir yolu çıkmaya başladık. Katı kayanın kendisini sürekli dışarıya fırlattığı, yatay yatakların devasa bir merdiven basamakları gibi birbiri üstünde yükseldiği bu çorak arazide sadece bodur meşe, çoban- püskülü ve küçük çınar ağaçları büyümüş. Nehirden en az 1400 feet yukarı- da olan bu sırt tepesine ulaştığımızda, tüm Catacecaumene bölgesi üzerin- den güneye doğru ve uzak Tmolus dağları ve Philadelphia yakınındaki Boz Dağ'a kadar batı istikametinde çok geniş bir manzaraya hakim olduk. Yakın geçmişe ait üç tane volkan dağı da görülüyordu zira Kaplan Alan'ı henüz ziyaret etmemiş olsam da Kula ve Sandal'dakilerle aynı orijin ve doğaya sahip siyah volkanik konisini fark etmek mümkün değildi. Pusulayla yaptı- ğım yönleri sırasıyla şöyleydi; -Kula yakınındaki G. IOQ D.; Sandal yakının- daki, G. 26Q B.; Kaplan Alan, G. 63Q B. Kalın çam ormanlıkları içinden dik bir yükseliş bizi Aineh Çayı yatağına getirdi. Beyaz kireçtaşı içinde düzenli aralıklarla masa biçiminde sayısız çakmaktaşı tabakaları bulunuyordu ki bu, çorak tepeye dikkate değer biçimde bağlanmış görüntü veriyor ve kuzey ve batıya doğru kahverengi ve sarı kum ve konglomeralarla alttan destekleni- yordu .

Saat bir buçukta Aineh Çayını geçip, kızılboya dikilmiş bazı tarlaları bulunan kuzeye doğru yanal bir vadiyi çıktık. Irmak yatağının bazı yerle-rinde sütunsal bazalt yüzeye çıkmış fakat kireçtaşı ve kumların yataylığı bozulmamış; siyah ve sarı tabakalı kolay kırılır, keskin tabular çakmaktaşı- nın kalın yığınları, kalkerli kayalarda çok fazlaydı ve bazen tuhaf biçimde çizgiliydi. Vadiden yukarı üç mil ilerledikten sonra sırtın engebeli doruğuna vardığımda kendimi bir anda, mezarlıklarla kaplı alçak tepelerle çevrelenen kuzeybatı yönündeki küçük bir ova üzerinde bulunmuş harabe bir şehre ait lahitler ve mearlar arasında buldum. Ovaya inerek doğu yoluyla kuzeyden, batı yoluyla güneye uzanan harabe bir stadyuma ulaştım. Kuzey bölümü yıkılmıştı. Tepelerdeki girintiye doğru giden güney kısmı ise nerdeyse ek-

⁴⁸⁹ Kula yakınında Hermuz kıyılarında alınan bir barometre gözlemi det. Termometre 84derece; barometre 28.298; ve att. Termometre 88 dereceyi gösterdi.

siksizdi. Arena çevresindeki yaklaşık dört feet yükseklikteki duvarın yam sıra mermer koltukların da çoğu hala yerinde duruyordu. Ovanın üzerinde sayısız bina temelleri varlık gösteriyor. İyi çalışılmış mermer pervaz, korniş ve sütun parçaları da araziye yayılmış. Bir noktada, hemen hemen kusursuz geniş bir mermer döşeme köylüler tarafından harmana dönüştürülmüş; tapınak ve kamu binalarının bir zamanlar durmuş olduğu yerlerde sabanlarını sürdürdükten sonra çok uygun bir uygulama! Ovanın doğu kısmında, stad-yumun kuzeydoğusunda, muhtemelen tapınak olan küçük kare bir bina kalıntısı buldum; ortasında, kocaman temellerle çevrelenmiş tapınağın iç odasını destek için tasarlanmış, Azani'dekine benzer biçimde sağlam yapılmış kemerli bir tonozdu. Binanın geri kanlı gibi kemer de tamamen çimento-suz inşa edilmişti. Türkler bunlara Sidas Kalesi harabeleri diyorlar. Aralarında yazıtlı taş aramam nafileydi.

Yarım saat daha ileriye tam kuzeye devam ederek çamurdan yapılmış İncikler köyüne ulaştık. Alçak ve düz çatılı evlerine tam bir tezat oluşturacak şekilde düzgün bir bahçeyle çevrili canlı ve süslü boyanmış bir bina görmek şaşırtıcıydı. Daha sonra yeni bir medrese veya cami olduğunu öğrendim. Böyle bir yer için fazla büyük bir alan. Köyün sahibi Demirci Ağası tarafından yaklaşık dört yıl önce inşa edilmiş. Oraya vardığımda gördüm ki hizmetçim benim için medrese içinde konak ayarlamakla kalmamış keçelerimi de yerden yaklaşık on beş feet yukarıda, yeni temiz hasırla üzeri örtülmüş ve ortasında camiye açılan bir kapısı olan 60 feet uzunluğunda 20 feet genişliğinde ahşap güzel bir salon veya terasa sermişti. Parçalı pencereden; kilim ve yastıklarla rahat bir şekilde düzenlenmiş görünen ve İmama ait olan, uçtaki bir oda benim kullanıma ayrılmış fakat sahibi yerinde yok ve anahtarı da yanında götürmüştü. Bir süre bekledikten sonra Hafız Ağa sabırsızlandı ve köydeki tüm anahtarları toplattı ki bir tanesini uydurmayı başardı ve kapıyı açtı.

Bir süre kitaplarım ve haritalarımla birlikte yerleşmeye çalışırken sahibi geldi ama odasının çok dolu olduğunu gördüğüne hiç de şaşırmadı. Bir an birbirimize baktık. Sonra oturması için işaret ettim ve bir minder köşesi göstererek dilimin döndüğü kadar "Hosch gelden, otoursen" (Hoş geldin, otur-sana) dedim. O da, cevap vermeden sessizce yerine geçti, zira Türk görgü kurallarına göre ev sahibi ben misafir o olmuştum artık ve haliyle konuk ağır-lama görevi bana yüklenmişti. Tercümanımla davetsiz işgalimin nedenlerini kendisine açıkladım. Camideki görevi için çağrılana kadar bir süre muhabbet ettik. Bu esnada kendisinden çevreyle ilgili bazı coğrafik bilgiler edindim.⁴⁹⁰

⁴⁹⁰ İmamın verdiği İncikler'den değişik yerlere olan mesafelerle ilgili bilgiler: -

İncikler'den Adala'ya
Demirci'ye

8 saat
8 saat

Öğlen sıralarında köyde iki yazıt buldum.⁴⁹¹ 338 no'lu yazıt bir çeşme duvarına işlenmiş. Diğeri, konağın avlusunda küçük bir sütun tabanı üzerindeydi. Hiç biri harabelerin ismine dair bir işaret taşıymıyordu. Yine de öyle sanıyorum ki Lidya'nın bir şehri olan, birçok sikkesi günümüze kadar gelen Saittae mevkiini gösteriyor olduklarında fazla kuşku yok. Ptolemy, onu Lidya'nın kuzeydoğusunda gösteriyor ki bu konumu ile gayet denk düşüyor. Öte yandan Saittae sikkeleri şehrin Hermuz ve Hyllus civarlarında olduğuna işaret ediyor. Hyllus ırmağının Türkler tarafından Demirci Çayı olarak anılan ırmak olduğunu düşünüyorum; şimdiye kadar tüm haritalarda gözden kaçmış olmasıyla birlikte, Demirci yakınlarındaki dağlardan inerek Anaile yakınında Hermuz'a dökülüyor. Ancak, harabelere verilmiş olan Sidas Kale ismi, Ptolemy'nin Setae ve Hierocles'in Sitae dediği Saittae ile aynı olduğunu yeterli bir kanıttır. Şimdilerde modem Yunanlar tarihi bir yerden bahsederlerken genelde akuzatif (ismin i hali) yapıyı kullanırlar ki bu da bize doğrudan Sitas ismini sağlar. Şundan daha olası bir şey yok ki, t harfinin sert hali Türkler ve modem Yunanlarda d harfinin daha yumuşak haliyle yer değiştiriyor ve harabelerin şu an taşıdığı Sidas halini alıyor. Kula'da çok sayıda iyi korunmuş Saittae'ye özel sikkeler edindim ki bu da bu şehirden fazla uzak olmadığına dair ilave kanıt teşkil ediyor.

14 Haziran, Çarşamba. - İnciklerden erken saatte Kaplan Alan'a hareket ettik. Sidas Kalesinin yanından geçerek, Kula yolundan ayrılıp nehrin kıyıları boyunca zor bir patikadan devam ettiğimiz Aineh Çayı yakalarına ulaşana dek vadiden aşağı adımlarımızı geri takip ettik. Vadiden İki mil aşağıda Çayköy'e ulaştık. Erkek nüfustan kimse yoktu; nihayet tarladan biri kendini gösterdi ve yolla ilgili bazı bilgiler verdi. Akabinde rehbersiz bir şekilde, Demirci Çayı yakalarındaki Borlu'ya hareket ettik. Yol kısa zaman soma Aineh Çayı ile sulanan derin ve dar bir dere yatağına girdi. Kayalar, kalabalık kuvars damarlı ve güney yoluyla batı yönüyle 80Q açıda tabaka halindeydi. Bu tepeler dizisi Tmolus Dağı ile Demirci Dağını birleştirmiş ve deprem ve çiiğer volkanik ihtilaçlarla açılmış bu boğazlarla boşalana kadar gölcül Catacecaumene havzasının büyük batı sınırını şekillendirmiş görüntüsü veriyor. Boğazın çoğu kısmındaki manzara muazzamdı. Kimi yerlerde vadi son derece dar ve nehrin yakın zamanda normal seviyesinin 20-30 feet üstüne çıkmış olduğuna dair izler vardı. Hemen soma, paralel kenar bir kırığı sahip sıkı kayrak bir kayalıkla karşılaştık. Yol, vadi tabanını terk edip tepeler tırmanmaya başladığımız Çayköy'ün dört beş mil aşağısına kadar, solumuzdaki nehir yatağı boyunca devam etti. Kılavuz olarak nehir de kalmanca yolumuzu bulmakta biraz zorlandık; buna rağmen birkaç mil daha

Gördes'e

8 saat

Kula'ya

7 saat

⁴⁹¹ Kitabı, No.338 ve 339.

ileride dar bir sırnın zirvesine ulaştık. Suyla dolu iri bir toprak kavanozunu serin tutmak amacıyla dallardan yapılmış bir gölgeliğin altında durakladık. Türk hayırseverlik adetlerine uygun olarak, bu kurak yükseltilerde herhangi bir doğal kaynak ya da su akıntısı bulamayan yolcuların ferahlaması için sürekli olarak muhafaza ediliyor. Bu sevgi dolu işi yürütmekle görevli muhterem yaşlı adam da oradaydı.

Bu yükseklikten kuzeybatı yönünde görünüş oldukça genişti. Diğer yerlerden daha önce görmüş olduğum kuzeybatıya yönelen dikkate değer muazzam konik kayayı buradan bir kez daha gözlemledim. Şapan Kaya olarak anılan bu kayanın Gördes'ten dört saat daha ileride olduğu söyleniyor; yanında, bin evi içinde barındıran Kayacık adında bir kasaba bulunuyor. Bu sırttan inerken sürücü yine yolunu kaybetti ve solumuzdaki nehre çok fazla yakın ilerlememiz nedeniyle Borlu'yu kaçırdık. Yönümüz neredeyse tam batıya doğru devam ederken iki mil daha ileride Borlu'ya ait küçük bir çiftliğe ulaştık. Yaklaşık bir buçuk mil doğu yoluyla güneyde, Aineh Çayının Hermuz'a döküldüğü solumuzdaki iki vadi kavşağını fark ettik. Borlu köyü de Demirci Çayı üzerinde kuzey-kuzeydoğu istikametinde gösterildi ancak epeyce yolumuzun dışındaydı. Bu yüzden derhal, sürücünün geçiş bulabileceğimizi söylediği Hermuz üzerindeki küçük bir köy olan Anaile'ye gitmeye karar verdim. Yine yolumuzu kaybettik ama şansımıza bize yardım edecek bazı Yörüklerle karşılaştık. Sağda kalan Mamaşlı köyünü geçtikten sonra dar bir dere yatağıyla Hermuz vadisine indik. Buradaki kayalar fazlasıyla bozuk ve parçalanmış durumdaydı. Buna rağmen herhangi bir volkanik oluşum şişkinliği göremedim. Tabakaların bozulması belki de, daha sonra Hermuz kanalı haline gelen eski zamanlara ait yüzeydeki derin gediğe sebep olmuş aynı sarsıntı hareketinden kaynaklanmış olabilir.

Nehir yanımızdan tertemiz ama yavaş biçimde sol yanımızdan geçerken, sağ yanımızda da dik uçurumlar epeyce bir yüksekliğe ulaşıyorlardı. Üzerlerinde fazla klasik görünümde olmayan uzun duvar ve kale harabeleri bulunuyordu. Muhtemelen, ortaçağların fırtınalı dönemlerinde bu dağ geçidine hakim olmak için inşa edilen bir kaleye aittiler. Nehir burada güneye doğru sert bir kavis yapıyor. Uçurumların eteğinden dar bir patikayla ilerlerken şimdiki hattın yukarısında kayaların üstünde tarihi bir yola ait izler gözlemledim. Kale tepenin etrafını döndükten sonra kuvars kayalar her iki yandan geri çekiliyorlardı. Bir taraftan da vadi, kenarlara yaslanan paralel teras kalıntılarından ayrılarak ve eski bir diluvium oluşumun pozisyonunu veya eski bir gölün varlığını gösterircesine epeyce genişliyordu.

Saat 1.30'da, önceki yıl boyunca veba hastalığının büyük yıkımlara ve tüm sakinlerinin terk etmesine neden olduğu Anaile köyü yakınlarında, Hermuz kıyıları üzerinde bulunan bazı Yörük çadırlarına geldik. Yorgun atlarımızla Kaplan Alan'a gidemeyecek kadar uzak olduğunu düşünerek

çadırların yanında konaklamaya ve dar geçidin girişindeki kaleyi ziyaret etmeye karar verdim. Ilgın ve söğütlerle çevrilmiş nehir yakalarına yakın yerde yumuşak çimen üzerine kuruldu. Kısa sürede, sebepsiz yere nehir bir fitten fazla yükseldi ve su sarılaş ve bulandı. Tek sebep olarak, son gördüğümde çok çamurlu akmakta olan Aineh Çayı önünde öyle ya da böyle bir set oluşmuş ve şimdi tekrar açılmış olabileceği varsayımını gösterebilirim çünkü ne ortalıkta birleşen firhna göstergeleri ne de dağlarda toplanan bulut vardı. Demirci Çayı ile Hermuz bağlanhsı çadırımızın biraz aşağısında köyden yarım mil kadar uzakta açık vadideydi. Görmek istediğim kalenin isminin Yılan hisar Kalesi olduğunu burada öğrendim. Ona doğru ilerlerken, kuzeydoğu tarafı dışında her yanından dik ve neredeyse geçit vermez uçurumlarla çevrilmiş ve kuzeydoğudan güneybah yönünde uzayan sayısız kuvarsa damarlı mika şistten meydana gelen kayalık bir çıkınh üzerinde inşa edilmiş kasaba ve sağlam bir şekilde güçlendirilmiş mevzi ile karşılaşm. Duvarlar, her zaman olmasa da bazen yapışhrılmış ince düz taşlarla inşa edilmiş. Giriş yerinde, kapının kenar direklerini şekillendiren değişik renklerde büyük mermer blokları vardı. Bina tarzına bakarak hangi zamana ait olduğunu anlamak imkansızdı zira kayanın tabakalar halindeki yapısı başka bir seçeneğe müsaade etmiyordu. Net biçimde görülebilen duvarların içinde ev ve diğer büyük binaların çokça kalınhsı ve güney ucuna yakın yerde, biraz daha düşük bir seviyede içerden kırmızı macunla örtülmüş büyük bir bina vardı. Penceresiz olmasından ötürü bir depo veya mahzen olduğu sonucuna vardım. Yeralh geçidiyle nehre çıkan bir mağaranın olduğu da söylenmişti fakat onu bulamadım. Barometrenin yükselişiyle, en son geçtiğim noktadaki nehir seviyesinde ciddi bir düşüş görüldü, akşam vakti değerleri şöyleydi; ther. 83² ,bar. 29.156; att. ther. 80².

15 Haziran, Perşembe. -Yediden önce yola çıkıhk. Demirci Çayı ile birleştiği yerin yukarısında Hermuz'u yürüyerek geçtik. Küçük bir alüvyon ovayı geçtikten sonra, kimi yerde bazaltik platolarla kaplanmış, hrmandıkça uzamı artan ve kısmen meşe baltalıkları ve buğday tarlaları ile kaplı ağaçlık tepeler sırtını hrmandık. Yönümüz güney-güneydoğu: lav önce daha gözenekli ve kabarcıklı ve sonunda kırmızı ve maden cürufuna dönüştü. Araziye dağılmış parça şeklinde lavlara rağmen çıkmış olduğu krater ya da koni açıkta değildi. Epeyce bir yükseklikten geriye bakınca, aşağı lav platosunun, üzerinde yolumuzun da geçtiği ve tepeden indikten sonra kendini gölcül havzanın tabanına yaymış olan lav akışının bir devamı olduğu belli. Bu havza daha sonra boşalmış ve içinden Hermuz ırmağı, dikey uçurum ve bazaltik başlı tepe yamacına karşı yaslanan platonun küçük bir kısmını bırakarak kendisine kanal açmış. Bu lav, görünen o ki, yukarıda bahsedilen üç volkanik koniden daha eski bir tarihe ait fakat Hermuz vadisi üzerinde vuku bu-

lan bazaltik platolar kadar eski değil. Kula, Sandal ve Megne civarındaki aşınmış konilerin ait olduğu döneme dayandırmakta tereddüdüm yok.

Saat 8'de, Kaplan Alan ovasının kuzey sınırını oluşturan yatay gölcül kireçtaşından dar bir sırtın zirvesine ulaşk. Bu sırttan tek bir yol izi olmaması nedeniyle meşe baltalıkları arasından dolambaçlı bir şekilde inerken sürekli olarak üçüncüsünün olmadığı söylenmesiyle birlikte bulmakta çok fazla zorlandığım koninin müstesna görünümünden oldukça etkilendim. Buralardaki Yörükler Kaplan Devlit adını kullanıyorlar. İki üç mil genişlikte bir ova içinde duruyor ve her yönde ileri dökülmüş siyah bazalt ile çevreleniyor.

Bu engebeli yığının kenarına ulaşğımızda atımdan indim ve yürümeye çalışm fakat öylesine büyük boyutlarda parçalanmışlar ve dik kenarları bir merdiven olmadan ölçülemeyen, her bir adımda 20-30 feet derinliğinde, öylesine geniş yarık ve çukurlarla kesişmiş ki gayretimden vazgeçmek zorunda kaldım. Biraz daha sürdükten sonra genç bir yörükle karşılaşk. Lav üzerinde bize kılavuz olması için ikna ettik. Zoraki elverişli dar ve dolambaçlı bir yolla sonunda bizi cüruflu koni eteğine çıkardı. Burada atlarımı Hafız'ın kontrolüne bırakm ve Yörük rehberimle tepeyi tırmandım. Böylesine aktif bir genci daha önce görmemiştim. Vesuvius kadar dik olan verimli koni yamacını koşarak çıkış desek daha doğru olur. Koninin temel özelliklerinden daha önce bahsettim. Ziyareti tamamladıktan sonra, Kaplan Alan ovasının doğu ucunda bulunan küçük Chengare köyündeki yüklerime tek-rar kavuştuk. Tüm çevre tepelerde kalabalık Yörük çadırları kurulmuştu. Kazançsız idareleri sonucunda çoğu yerde olduğu gibi burada da meşeler değişmeyerek kısa kalmış.

Chengare'den çıkarak güney-güneydoğu yönündeki tabakalı kayalar-dan oluşan tepelerdeki kayalık vadiyi üç mil boyunca tırmandık. Bazaltik çakılla kaplı sırtın zirvesine yakın yerde, ikinci döneme ait iki büyük volkanik cüruf koni arasından geçtikten sonra tarihi adı Maeonia olan Megne ovasına indik. Vebaya kapılmış ve terk edilmiş bu meskenden on-on bir mil uzaklıktaki Kulaya Doğru, Sandal Kara Devlit'in güneyini muhafaza ederek ve çok sayıda cüruflu ve kül konileri geçerek, ovanın güney sınırları boyunca doğu-güneydoğu istikametine ilerledik. Bu konilerin bazıları oldukça ekili durumda ve zirvelerine kadar üzüm bağlarına bürünmüşlerken diğerleri yıllarca ihmal edilmiş görüntüsü veriyorlar. Tabakalar halinde ayrılabilen başka bir kayalar sırtının karşısına geçtikten sonra dik bir yolla tozlu tepeler üzerinden, ayrıca sağ tarafta İzmir yollarının da aynı noktaya yaklaşğ görülürken, her iki tarafında üzüm bağları olan Kula ovasına indik. Akşam olduğunda yeniden sikke satıcısının evindeki kışlama geri döndüm. Yunan bankacının evinde sahip olduğum konfora sahip olamadığım doğru

fakat bu sınıfta nadir oluşlarında daha sade ve güzel tabiat buldum ki bu benim için daha önemlidir.

16 Haziran, Cuma. -Bugün Kula'da kaldım. Günlüğümü yazıp İzmir'e giden bir katırcı ile İngiltere'ye mektuplarımı gönderdim. Burası, büyümekte olan bir yer gibi görünüyor ve gezginin gözleri diğer Türk kentlerinde olduğu gibi çok fazla harap ve yıkık meskenlerle bozulmuyor. 300-400'ü Yunan geri kalanı Türk olan 1800-2000 civarında ev içerdği belirtiliyor.⁴⁹²

Yunan kadınların elbiseleri resim gibi ve zengin; hatları kesinlikle çok hoştu.

İlk geldiğimde kaldığım Yunan bankacı Hacı Panagiotti, devlet adına Küçük Asya'nın tüm haşhaşını satın alma ayrıcalığını kazanmış büyük şirketlerden birinin başındaydı. Son düzenlemelere göre devlet, köylünün veya diğer çiftçilerin her ne kadar ürettilerse hepsini belirli değişmez bir fiyat üzerinden almayı taahhüt ediyor. Burada 250 dramlık ağırlığın fiyatı 54 kuruş.⁴⁹³ Panagiotti'nin bağlı olduğu ve aslında başkanı olduğu şirket, Bithynia, Mysia, Frigya, Lidya, İyonya ve Karia kısmı dahil Küçük Asya'nın batı kısımlarını oluşturan Kütahya, Manisa, Aydın, Denizli ve Bursa'dan oluşan beş sancağın afyonunu topluyor. Bu yıl hasat iyi görünüyor ve üründen bu bölgelerde 10 milyon kuruş Küçük Asya'nın genelinde ise yaklaşık 30 milyon kuruş hasılat bekleniyordu. Oysa geçen bu sancaklarda sadece iki milyona ulaşılmıştı. Şirketin her bir sancak için farklı fermana sahip olması zorunlu. Üretimin en büyük engeli, tohumlama zamanındaki soğuk hava, zira bu dönemde afyon zayıftır ve küçük miktarlarda bulunur veya çekirdek damarı etrafına açılan kesikten sonraki, süt suyunun kesikten dışarı sızdığı ve üzerinden o suyun kazınmasından önceki gece düşecek yağmurdur. Hangi miktarda olursa olsun Devlet tekalcilerinden başkasına afyon satmanın cezası ağır uygulanıyor. Köylüler tarafından, etrafları yaprakla kaplı ortalama yaklaşık bir paund ağırlığında yumrular halinde getirildiklerinde ayakkabı cilasına benziyorlar. Daha sonra daha fitilli kaba sepetlerin içine konulmuş sert torbalara kat kat paketleniyorlar. Her afyon tabakası arasına kurumuş gelincik çiçekleri de konuluyor ve bu halde İstanbul'a gönderiliyor. Orada, büyük bir karla devlet adına tamamı yabancı tüccarlara satılıyor. Bu sistemden kuşkusuz yolunu bulmuş ev sahibim tarafından ikna edildiğim kadarıyla bu, üretici için, kendi fiyatını kendin belirlediği ve bazen müşterisiz kaldığın daha önceki uygulamadan daha kazançlı idi; oysa şimdi ödenecek fiyat konusunda emindi ve ödeme konusunda bir engel ya da devlet harcı bulunmuyordu. Kula civarında Kızılboya da yetişiyor. Türkiye'nin farklı bölgelerinde farklı başarı derecelerinde köklerini kazımak için farklı metotlar deneniyordu fakat bu konuda henüz tam bir bilgiye erişebil-

⁴⁹² Bu ifade, vol.i.p.137'de verilenle fazla örtüşmüyor ancak özellikle sayılarla ilgili olarak bir Doğulunun doğruluğu konusunda bir şey söyleyemem.

^{<93} 400 Türk dramı=1 oke=2.1/4lbs.

miş değilim. Kula sakinlerini çoğu deri tabaklama ve boyama işiyle de meşgul oluyorlar: buradaki işlem de Denizli'dekinden farklı değil.⁴⁹⁴ Buradaki hususi binalarda bazı Yunanca yazıtlar var. Bir kısmını kopyaladım⁴⁹⁵ ancak hiçbirinde bu civardaki tarihi kentlerin isimlerine ışık tutacak bir şey görmedim.

Buradaki konaklamam sırasında hava ve rüzgarların tuhaf bir düzeni var gibiydi. Sabahleyin doğudan gelen sürekli bir esinti saat 10-11'e kadar sürüyordu ve ardından birkaç saat tam bir sessizlik hakim oluyordu. Saat 2 ile 3 arası, batı yönünden değişmeden esen hafif bir rüzgar saat 5-6'ya kadar kademeli biçimde şiddetini artırıyor ve sonunda, önünde kalın ve katlanılmaz ince kum ve toz bulutları sürükleyen bir rüzgar fırtınasına dönüşüyordu; çok geçmeden, sadece soluklu üfürüklerle yavaşça kaybolmaya başlıyor ve gün batımından bir saat sonrasına doğru kademeli bir şekilde son buluyordu. Aynı olguya İncikler'e yaptığım gezide de rastlamıştım ancak nasıl açıklayacağım konusunda kelimeleri bir araya getirememiştim. Kula kesinlikle, öğlen boyunca düzenli biçimde doğudan esen İzmir imbatı etkilerini hissedemeyecek kadar denizden uzaktaydı. Küçük Asya'nın beyaz tebeşi- rimsî toprağından güneş ışınlarının yoğun yansıması ile oluşan hava geniş- lemesi ve basınç azalmasından kaynaklanıyor olabilir miydi? ⁴⁹⁶ Orada gör- düğüm bu büyük ölçekteki serabın sebebi bu olabilir. Ya da dünyanın izle- diğı günlük hareketiyle bir şekilde bağlantılı olabilir mi acaba?

⁴⁹⁴ Vol.i.p.514'e bkz.

⁴⁹⁵ Kitabe, No.340-346

⁴⁹⁶ Prout's Bridgewater Treatise, p.268.

40. Bölüm

Kula'dan Hareket - Kalkerli Plato - Medere - Çal Toprak - Menderes - Demirci Köyü - Işıklı - Emir Hasan Köyü - Harabeler, muhtemelen Euphorbium Mevkii - Sandıklı - Obrimas - Afyonkarahisar'a Varış

17 Haziran Cumartesi. -Kula'dan ayrılırken hedeflediğim ilk şey Hierapolis ovasında Lycus ile birleştiği nokta ile Işıklı arasındaki Menderes yatağını incelemektir.⁴⁹⁷ Bu amaçla, kuzeye doğru Göbek ve Süleymanlı ile güneye doğru Chono ve Laodikya arasında orta paralelde, Kula'nın güneyinde bir yerlerde rastlaşmayı arzuluyordum. Ne yazık ki bu yönde bir trafik hattı ya da büyük bir yol geçmiyordu. Bir yandan Tacmac ve Göbek üzerinden Afyonkarahisar'a doğru yol almam tavsiye ediliyordu ve iyi bilinen bir yol olmasına rağmen kuzeye çok fazla uzaktı; diğer yandan, Menderes kaynaklarını incelemek amacıyla idiysem doğrudan Philadelphia, ya da Buldan'a, oradan da Chonos üzerinden Dinar'a gitmemin daha iyi olacağı önerilmişti. Benim de bildiğim bu yol amacımın dışında çok fazla güneyde kalıyordu. Türkler bu iki hat arasındaki araziye neden görmek istediğini anlayamadılar tabii. Fakat neyse ki en sonunda, Menderes ile sulandığını görecektim olduğum, üç günlük yolculuğa tekabül edecek ve Göbek'e dört saat mesafedeki Çal Toprak veya Çal bölgesinden geçmemi önerdiler. Tam da istediğim hat gibi görünüyordu. Haliyle atlarımı bu istikamete yönlendirdim.

Sabah erkenden her şey hazır. Kula'yı saat 8'de terk ederek, Hermuz vadisinin güney sınırını oluşturan tepelerin kuzey yamacı üzerinden Tacmac yolu boyunca birkaç mil ilerledik. Birkaç buğday ve bu yükseltide gördüğüme şaşırdığım afyon arazisini geçtikten sonra, Kula'dan 15 mil

⁴⁹⁷ Bana verilen Işıklı rotası şu şekildeydi:

Kula'dan Kran Köyü'ne	.6 saat
Kran köyünden Günek Köyü'ne	9 saat
Günek köyünden Çal'a (Demirci Köyü)	5 saat
Demirci köyünden Işıklı'ya	.9 saat

uzakta, Tacmac yolunu saat bir gibi solda bırakır ve güneydoğuya dönerek üç mil içinde kuzeydoğu ve güneybatı yönünde uzayan tepeler sırtının zirvesine ulaşır. Üzerinde, ferahlatıcı esinti ve otlak açısından zengin olan bu açık ve yüksek noktayı yaz meskenleri olarak seçmiş komşu Kran köyü sakinlerinin çadır ve barakaları bulunuyordu. Biz de geceyi burada geçirdik. Çadırımı, yatayın üzerinde kuzeydoğu istikametinde yükselen Tacmac'ın önündeki dağ gruplarını görecektir biçimde, hafif doğuya eğimdeki ova üzerine kurdum. Diğer taraftan, Tmolus Dağı'nın son kısmını şekillendiren çıplak sivri tepeler yaklaşık üç dört mil uzakta güney ve güneydoğu yönünde yükseliyorlar. Çalı ve yalnız ağaçlarla beneklenmiş ve çok sayıda insan ve sürü gruplarıyla canlı olan otlak ovanın kendisi eğlenceli ve tatlı bir ön plan sunuyordu.

Türk imamlarının hemşerilerinden gördüğü önemsiz itibarına tanık olarak çokça hatırlattığım bir konuya bu akşam da maruz kalmış oldum. Gerçeği söylemek gerekirse öğretmenden ziyade bir hizmetçi olarak görülüyorlar ve herkes, devlet dininin bir bölümü olması açısından dinle ilgili bir kişi olarak gördüğü için, İmamı sadece camiye bakmakla ve namaza çağır-makla görevli bir birey olarak dikkate alıyorlar. Elbette o da, Hristiyan pa-pazı niteleyen arabulucu karakterinin hiçbir yönüne sahip olmadığı için işyerine çok da riayet etmiyor.

18 Haziran, Pazar. -Kranköy'den saat 6'da hareket ettik. Sağımızdaki tabakalara ayrılabilen kayalardan oluşan tepelerden birikmiş çökelti olan engebeli kum ve moloz tepelerini inerken kuzeydoğuya doğru, görünüşe göre Hermuz'a akan bazı ırmakların karşısına geçtik. Kranköy'den dört mil sonra küçük Halvanar köyüne vardık. Bir köy evinin duvarına işlenmiş ve muhtemelen yaklaşık 10 mil uzaklıktaki Süleymanlı Blaundus harabelerinden getirilmiş olan güzel beyaz bir mermer bloğundan bir yazıt kopyaladım.⁴⁹⁸ Bu köyden ayrılırken arazi bir müddet iyi ekiliydi ve bol miktarda buğday, afyon ve armut ürettiyordu; her yanında kayaları yüzeyden dışarı fırlamış, mikalı şistten oluşan tepeler sırtına tırmandıkça kasvetli ve çorak bir yapıya büründü. Birkaç yabancı armut ağaçlarıyla beneklenmiş yüksek engebeli inişler epeyce bir mesafe uzuyordu. Halavanar'dan bir buçuk mil ileride, burada güneye doğru yükseklikte kademli bir şekilde azalan alçak öbek dizisinden oluşan, doğudan batıya doğru uzanan sırtın doruğuna vardık. Tmolus Dağı'nın devamı olan, Kula'dan bu yana sürekli olarak sağımızda bıraktığımız yüksek tepeler zincirinin sonunu oluşturuyorlar. Dorylaeum'dan Philadelphia'ya giden eski Roma yolu bu dizinin güneyinden ve şimdi görüş alanımıza düşen engebeli arazi içinden geçmiş olmalı; Uşak, Göbek, Kütahya, Eskişehir ve Afyonkarahisar gibi iç kısımlardan Philadelp-

⁴⁹⁸ Kitabe, No.347.

hia ve İzmir'e giden büyük kervan yolları şu anda yine bu arazi içinden geçiyor ve Süleymanlı'daki Blaundus konumu böyle bir düzenlemeyle sorunsuzca örtüşecektir.

Bu sırttan inerken arazi doğu ve kuzeydoğu yönünde geniş Göbek yaylalarına eğimli ve Menderes'e kadar uzanacak şekilde güneye doğru açıldı. Çok geçmeden Halvanar adını taşıyan ikinci bir köy harabesine ulaştık. Evler ve ana binalar taştan inşa edilmişti ve kare bir binanın girişinde bir verandası vardı. Ancak, orijini ile ilgili olarak bu civarda herhangi bir bilgiye ulaşmak imkansızdı. Sürücümüz bir kez daha yolunu kaybetti ve fazlasıyla kuzeydoğuya yakın ilerledik. Saat 9'da Kayalı adında küçük bir Yörük köyüne vardık. Ardından, birkaç mil boyunca küçük meşe ağaçları ile kaplı inişli çıkışlı arazi üzerinden tam doğu yönünde ilerledik. Tacmac tepeleri altı yedi mil kuzeyde kalıyor. Sivri ve engebeli bu önemli tepeler grubu bilhassa trakitten ve yatay kireçtaşı platosunun çökmesi öncesine dayanan traktik dönemde gerçekleşen volkanik hareketle yükseltilmiş tabakalara ayrılabilen ve metamorfik kayalardan meydana geliyor.⁴⁹⁹

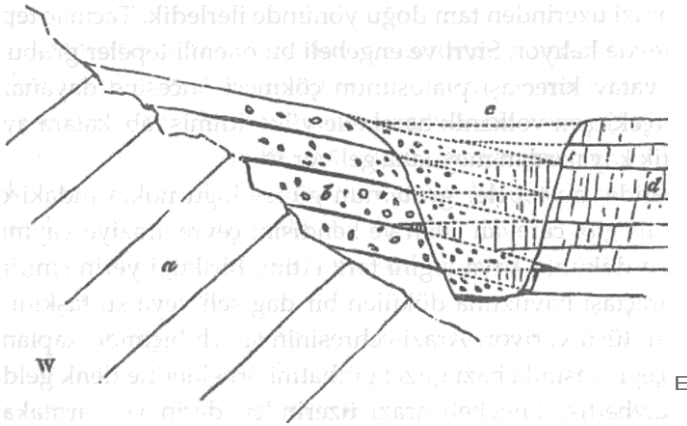
Daha ileride, bu tepeler grubunun güneydoğu noktasındaki derin bir vadiden gelmiş gibi cereyan eden ve kendisini çevre araziye yaymış büyük bir aşıntı veya döküntü kaya yığını fark ettim. Biriktiği yerin sınırlarına yakın gölcül kireçtaşı havuzuna dökülen bir dağ seli veya su taşkını ile aşağı taşınmış görüntüsü veriyor. Arazi çehresinin sınırlı biçimde kaplandığı birkaç yaban çiçeği arasında bazı güzel gülhatmi örneklerine denk geldim. Yine yolumuzu kaybettik. Engabeli arazi üzerinden derin ve karmakarışık bir dere yatağını indiğimizde kendimizi Uşak ve Göbek'ten Philadelphia ve İzmir'e kuzeydoğudan güneybatı istikametinde süren büyük kervan yolu üzerinde bulduk; bu yol, geçtiğimiz yıl Süleymanlı'dan Karaca Ahmet Köyü arasında geçtiğimiz yolun aynısıydı.⁵⁰⁰ Yoğun bir trafiğe sahip görüntü veriyordu ve bir kısmı taşla döşenmişti. Dorylaeum'dan Philadelphia'ya giden eski Roma hattını gösteriyor olması ihtimal dışı değil. Şansımıza bazı köylülerle karşılaştık da kuzeydoğu istikametine devam etmek yerine bu yolun karşısına geçip doğuya yakın istikamette akan Aksar Deresi'yle sulanan bir başka derin yanal bir vadiyi takip etnemizi söylediler.

Bu vadinin kenarları, Göbek ve Süleymanlı ovası oluşumuna benzer beyaz yatay kireçtaşından dik eğimli yüzeyler sunuyordu. İndiğimiz vadinin bir özelliğinden oldukça etkilendim; görünüşte herhangi bir hata olmamasıyla birlikte her iki kenarın da oluşumu tamamen birbirinden farklıydı. Batı ve kuzeydoğu tarafında civardaki tabakalara ayrılabilen kayalardan oluşan dağların dönemini gösterecek bir işareti olmaksızın ve neredeyse

⁴⁹⁹ Vol.i.p.133'e bkz.

⁵⁰⁰ Vol.i.p.132.

yatay biçimde uzanan tomar çakıllar ihtiva eden kum ve moloz değişimin-den oluşurlarken doğu ve güneydoğu tarafında ise tam yatay biçimde ve büyük düzenlilikte tabakalanmış gölcül kireçtaşından meydana geliyordu. Kum ve moloz kısımlarının altına serilmiş ince kireçtaşı yataklarını keşfedip bunun, eşzamanlı kireçtaşı çöküntüsü esnasında periyodik olarak içine büyük miktarlarda döküntü ve molozun taşındığı gölcül havuzun en kenarı olduğunu belirleyene kadar bir süre, bu iki oluşum arasındaki bağlantıyı çözemedim. Böylece kavşak noktasında iki oluşum birbirine geçmiş: sonuç olarak orta kısım suyla aşındığında bir oluşum bir tarafta diğeri diğer tarafta ortaya çıkmış, aşağıdaki kalıpta göstermeye çalıştığım gibi.

Resim 21

a.	Tabakalara ayrılabilen kayalar.	c. Taşınan orta kısım.
b.	Moloz ve aşıntı.	d. yatay gölcül kireçtaşı

Aksar Dere vadisinden dik bir patikayla, gözün görülebildiği noktaya kadar özellikle kuzeydoğu yönünde uzayan yüksek bir platoya, güneydoğu istikametinde tırmandık. Saat 11.30 gibi, dallardan yapılmış bir baraka altında durakaldığımız küçük Nazlı Köyü'ne ulaştık. Bu beyaz platoda sıcaklık çok fazlaydı. Tabancalığimdaki termometrem 96Q fahr.'a yükselmişti ve barometrem 27.622 inç'te duruyordu ki bu da yaklaşık 2300 fitlik bir rakım gösteriyordu. Nazlı'nın iki mil güneyinde, 300-400 feet derinlikte önemli dikkate değer nitelikte dere yataklarına sahip olan bir başkasına ulaştık. Kalkerli-gölcül birikinti bunlarla parçalanıyordu. Özellikle şimdiye kadar karşılaştığım en dik patikalardan biriyle karşı tarafa tırmanırken olmak üzere yük atlarımızı karşıya geçirmekte epeyce zorlandık. Kenarlar kısmen küçük çobanpüskülü, karaardıç ve köknar ağaçlarıyla kaplıydı. Doğu yönünde

Aksar deresine dökülen temiz bir suyla sulanan tabanında birkaç üzüm bağı vardı. Bu dere yatağından ortaya çıktığımızda Denizli bölgesi veya sancağına ait geniş ve büyümekte olan Gülen Köyü'ne vardık. Evlerin tamamı kocamandı ve taştan yapılıydı. Geniş avlulam sahipti ve büyük bahçelerle çevreleniyorlardı; civarda tahıl tarlaları ve üzüm bağları boldu.

Gülen köyden ayrılırken yönümüz biraz daha doğuya çevrildi. Kısa süre sonra, kenarları iri çam ağaçları ve orman altıyla kaplı başka bir derin vadiye indik. İlerledikçe vadi daraldı ve sıkıştı. Yolumuz birkaç mil boyunca bu ve açıldığı boğazların çekilmiş tabanı boyunca kıvrılarak devam ettik. Bu araziye geçmenin ne kadar zor olduğu konusunda artık ikna olmuş bulunuyorum. Yarık ve çatlaklarla iç içe geçmiş adeta. Kervan yollarının neden bu tür engellerle kesişmeyen Göbek'in kuzeyinden gittiğini tam olarak anlamış oldum. Aşağı kısımda, dipte bereketli bazı kaynaklar gördük. İlk üç Türk delikanlısının sürülerini otlatırken bir taraftan da ırmaktaki suyun hidrolik özelliklerini ölçen davranışlarıyla oldukça keyiflendim. Bir tanesi kısacık bir değirmen çarkı oluşturmuş ve onu da mile sabitlemiş; sonra borularla bu çarkı çevirmeye yetecek kadar ufak su akıntısı sağlamış ki tamamı takdire şayan nitelikte. Başka bir ülkede usta bir makinist olabilirdi.

Dere yatağının sonuna ulaştığımızda Aksar Deresi vadisine girdik. Menderes'e doğru güneye akan nehrin tekrar karşısına geçerek, dolambaçlı bir yolla köknar ağaçları arasından dik yokuşa tırmandık. Platonun zirvesine vardığımızda, yuvarlak hale gelmiş ve her iki yanından neredeyse düşey biçimde birkaç yüz mil eğim gösteren ama kendisi 10-20 fitten fazla geniş olmayan çok dar bir tebeşir sırtını geçtik. Hem kuzey hem güneyde, aşağıda akan Banaz Çayı'nın manzaraya kendine has bir özellik veren eğri bükürü kıvrımları görülebiliyordu. Manzara, geniş plato üzerinden kuzeye doğru epeyce uzaklara kadar yayılırken güney tarafta kireçtaşı, havzanın güney sınırını şekillendiren katmanlı kayalar ve kum ve moloza yaslanıyor. Bu geçit, vatandaşlar tarafından son derece tehlikeli kabul ediliyor. Karla kaplandığında ve yüksek rüzgarlar hakim olduğunda sığır sürüleri ve yük atları sık sık uçurum kenarlarından düşerler. Bazı yatakları selenit ihtiva eden tebeşir üzerinde kıvrımlı bir patikayla Banaz Çayı'na ulaşan kadar alçaldık. Burada hızlı ve çamurlu akıyor. Taş köprüyle karşısına geçtik. Kısa bir mesafe gidişini takip ettikten sonra, erguvan ağacının yayla zirvesine kadar bereketli biçimde yetişmiş olduğu tepeler üzerinden tırmandık.soi

Dört beş mil daha ileride, 60-70 evden oluşan dağınık Medere Köyü'ne geldik. Sadece yirmi tanesinin iyi ailelere ait olduğu söyleniyordu, sanırım bu ayırım gayri menkul sahibi kişileri ima etmek için kullanılmıştı çünkü

so1 Bu engin ova muhtemelen Strabon'un bahsettiklerinden biridir (lib.xiii.c.4), belki de Cyria campus olanı.

diğerleri sadece zengin varlık sahibi üyeler için çalışan ve onların arazilerini eken işçilerdi. Rahat bir şekilde, köyün reisi ve en önde gelen mülk sahibi, tam olarak Paşaya bağlı olmayan ve vergi ödeme mecburiyeti bulunmayan ve Paşa tarafından yerel idareci olarak tanınan saygıdeğer yaşlı bir adamın evine yerleştirildim.

19 Haziran, Pazartesi. Saat 6.30'da Metlere'denso2 ayrıldık. Kısa süre sonra, ovanın 400-500 feet aşağısında derin bir vadi tabanından akan ve köyün iki mil doğusundaki dar bir dağ geçidinden doğan Menderes ile göz göze geldik. Menderes'in kuzeyinde kayalar, killi şistle örtülmüş 30-40° güneydoğu eğimli nispeten iri taneli beyaz tatlı mermerle gerçekleştirmiş tabakalara ayrılabilen ve kuvarsa benzer çarpık oluşumlardan oluşuyor. Dört mil boyunca güneydoğu istikametinde bu dağları çaprazladıktan sonra, arazisi yatay biçimde katmanlaşmış, çok sayıda şist, gnays ve mermer parçaları içeren ve her iki yanda yükselen tabakalara ayrılabilen engebeli kaya sırtlarına karşı yaslanan sarı sert topraklı mamdan oluşan fevkalade güzel görünümüne bir vadi veya düzlüğe ulaştık. Güneyinden kuzeyine kıvrımlı bir seyirde içinden akan Menderes, gölcül olduğunu söylerken tereddüt etmediğim sarı yataklarda kendisine derin bir kanal açmış. Vadinin uzunluğu kuzeyden güneye yaklaşık yedi mil ve en geniş kısmında doğudan batıya dört beş mil kadar. Tarım faaliyetleri oldukça iyi ve çevredeki tepeler üzüm bağlarıyla kaplı. Burası Çal Toprak; birçok köyü içinde barındırıyor ve yetkisi altında bulundukları Ağa, Demirci köyünde yaşıyor.

Saat 9'da Menderes'i tahta bir köprüden geçtik. Burada derin ve hızlı fakat fazlasıyla çamurlu çökeltiyle karışmış şekilde inen Banaz Çayı ile birleştiği yerin aşağısındaki kadar bulanık akıyor: aşağı kısmında Menderes'in renk değiştirmesinin temel nedenlerinden biri olarak bunu görüyorum. İki mil daha güneyde Seve Köyünü, iki mil daha ileride bölgeye ait Menzil Han'ın durduğu başka bir köye vardık. Bir sonraki güne kadar at edinmeyeceğimizden dolayı iki mil daha ilerideki Demirci Köyü'ne geçmeye karar verdim. Mekandan ayrıldığımız gibi, sel yatağı içinde sığırlar için su içme yalağı olarak kullanılan bir lahit fark ettim. Rampalardaki üzüm bağları dışında ovanın aşağı kısmında kavun, pamuk ve mısır yetiştiriliyor. Bu bölgede yetişen en iyi üzümler civardaki kasabalarda tüketiliyor; daha düşük kalitedekiler şekerleme, rakı ve bir tür şeker posası olan pekmez yapımında kullanılıyor. Türkler üzüm suyundan ve bazen diğer meyvelerden başka bir madde daha hazırlıyorlar; marmelat haline gelene kadar kaynatı-

so1 Buradan diğer yönlerle olan aşağıdaki mesafelerin doğru olduğu söyleniyor: -

Uşak'a	10 saat	
Demirci Köyü'ne	4 saat	
Göbek	4 saat	
Kran Köyü'ne	12 saat.	Sonuncusu biraz abarhlınış galiba.

yarlar, pekmezi ya da tatlı kısmı ayırdıktan sonra kalan posayı uzun iplerde kurutuyorlar, böylece son derece tatsızlığıyla dikkat çeken jelatinli siyah bir madde meydana getiriyorlar.

Demirci Köyü'ne 11.15 gibi vardık. :ryı:ezarlıkta yeni yapılmış epeyce bir mezar vardı. Biraz sorgulayınca geçen yıl vebanın büyük bir yıkıma neden olduğunu öğrendik. Varışımızın bir iki saat sonrasında, köyün baş adamı ve kalabalık hizmetkarları ile birlikte Ağa Cemal Bey'in ziyareti beni oldukça şaşırttı. Bir Türk açısından sıra dışı bir medeniyet örneğiydi; fakat Avrupalı bir gezginin olağan olmayan biçimde bu topraklarda bulunması merak uyandırmıştı. İstanbul'da çok kalmış ve zeki ve araştırmacı görünüyordu. Avrupa geleneklerinin çoğunu iyi biliyordu ve İslami gururunun büyük kısmının hafifletmiş olan yeni bir okula ait olduğu belliydi. Çevre toprakların büyük kısmı ailesine aitti ve babası muhafız generali sıfatıyla İstanbul'da ikamet ediyordu.

20 Haziran, Salı. -Altıdan hemen sonra Demirci Köyünden ayrılarak ovaya indik. Taş köprüyle Menderes'in karşısına geçerek vadinin karşı yakasına tırmandık. Çal Toprağın güneyi, Menderes'in Baklan ovasından ayrıldıktan sonra ovaya girmek için kullandığı dar bir boğazla kesişen, enlemesine bir tepeler dizisiyle sınırlanıyor. Tırmandıkça arazi rüzgara açık ve kasvetli bir hal alırken kayalar da daha tabakalı bir karaktere büründü. Sırtın zirvesinden doğu ve güneydoğu yönünde, Menderes ile sulanan Baklan ovası üzerinden geniş bir görüş alanına sahiptik. Aynı isimde bir köy de hemen hemen güney-güneydoğuda kalıyor. Bu tepelerden indikten kısa süre sonra nehir kıyılarına vardık. Nehir kademli biçimde doğuya doğru uzaklaşırken, Işıklı'ya ulaşana dek 19-20 mil boyunca kuzeydoğu yönünde devam ettik. İlk on mil içinde ova, yaklaşık dört mil genişliğinde ve tam olarak düz bir yapıya sahip. Yassı uzamı ve süvari manevrası kapasitesinden fazlasıyla etkilendim. Cyrus'un ordusunu gözden geçirdiği ve Apa-me'dan ayrıldıktan sonra savaş oyunları kutlaması yaptığı Peltenus Cam-pus olabilir; şöyle ki, doğuya doğru gitmesine rağmen o yönde ilerlemediği ortaya çıkıyor; zira Ksenophon onun kuzey-kuzeybatı yönünde olma ihtimali yüksek, Apamea'dan 22 fersah mesafede, Mysia hudutları üzerinde bir şehir olan Ceramorum meydanı içinden geçtiğini söylüyoröü. Bu Baklan ovasının batı bölümü tümüyle ekili durumda ve köylere yakın bahçelerde sunulan az bir yeşillik haricinde, etrafını çeviren tepeler ağaçtan yoksundu. Kuru ve taşlı olduğu bazı kısımlarda daha önce Tokat'ta da karşılaştığım kebere otundan bol miktarda yetişiyordu. Yerlerde sürüklenen uzun ve ince dalları güçlü dikenlerle silahlanıyordu. Çiçek çok güzeldi. Ovaya girdikten kısa süre sonra, içinde HBOYAH KAI0.6.HMOI. kelimeleriyle başlayan fakat

işaret ettiği kent ismi son dört harfi dışında aşınmış olan bozuk bir yazıtın⁵⁰³ da bulunduğu küçük bir mezarlığın yanından geçtik. Daha ileride, iri taş blokları ve kırık sütunlardan meydana gelen başka mezarlıklar da bulunu- yordu. Ovanın her iki yanındaki tepelerin eteklerine kurulmuş köyler ço- ğunda şüphesiz benzer kalınlhlarla doluydu. Bunların dikkatli bir inceleme ve araştırması sonraki gezginlere bir zamanlar burada parlamış tarihi kent isimleri ve mevkilerini tespit etmelerine muhtemelen olanak sağlayacaktır. Bu geniş ovayı dolduran ve doğuya doğru ilerledikçe sayısı artan çok sayıda mezarlık ve köylerin incelenmesine adanmış bir tam ay çok fazla olmazdı sanırım.

Antika kalıntıları açısından eşit biçimde zengin olan başka mezarlıkları da geçtikten sonra, saat 11'den hemen sonra büyük Yassıköy'e vardık ve hem sağ hem sol yanımızda tepelerde daha fazlasını gördük. Aynı yönde ova boyunca ilerlerken ev, köy ve ağaçların yataydan birkaç feet yüksekte görüldüğü yanılğının güçlü efektinden etkilendim. 1.30'da, Türkmenler tarafından mesken tutulduğu söylenen büyük ve yaygın Sokmaköy'e vardık. Yakınlarında toplanmış leylek kalabalığı şaşırtıcıydı. Yakındaki bataklık da yağmur kuşu ve çullukla sarılmıştı. Vadi Menderes'in döküldüğü yere doğru, Dinar'a açılıyor. Hemen hemen D. 30° G. yönüne yönelen Signiae Dağı ve Celaenae üzerindeki yüksek sivri tepe çok dikkat çekiyor. Hem Sokmaköy hem de daha sonra vardığımız Ömerköy'de mezarlıklar mermer sütun tabanları, parçalanmış sütun ve kocaman taş bloklarıyla doluydu. İkinci köyde bazı yazıtlar buldum ve beyaz mermer tabanlardan iki tanesi- ni⁵⁰⁴ kopyaladım ve çeşmede zengin süslemeli bir lahit yalak olarak kullanı- lıyordu.

Bu yerle Işıklı arasında çok daha fazla miktarda mezarlık ve köy yanın- dan geçtik ve yolun dışında da incelemeye zamanımızın kalmadığı başkala- rını gördük. Bununla birlikte birinde, oldukça yıpranmış olmasına rağmen E>EON ANf liII'.TEON liAIMONOI'. kelimeleri içermesiyle tuhaf biçimde ilginç bir yazıt vardı. Bu yazı Pococke⁵⁰⁵ tarafından, bir kişiyi ima etmesiyle Pessinus'da Cybele adıyla tapılan tanrıların anasına atfedilmiş ANf liI'.TEOI'. liAIMONOI'. şeklinde okunmuştu. Ancak çoğul haldeki E>EOI ANf liI'.TEII'. bazı diğer tanrılar veya tanrısal kahramanlardan bah- sediyor olmalıydı. Bahsettiğim, farklı yazıtlar da olabilir tabi. Bu köy civarla- rında çokça afyon üretiliyor fakat Işıklı'ya yaklaştıkça üzüm bağları sıklaş. Şehre doğru inerken tanık olduğum hemen ötesinde yükselen ve bazen ak- ropolis olarak anılan yüksek kaya görüntüsü etkileyiciydi. Ayağında, Po- cocke'ın bahsettiği dolu ve canlı kaynaklar bulunuyordu. Önce kent içinde

⁵⁰³ Kitabe, No.348.

⁵⁰⁴ Kitabe, No.349 ve 350.

⁵⁰⁵ Leake's Tour InAsia Minor, p.157.

birleşiyorlar ve çok geçmeden, Dinardan güneydoğudan gelen Menderes'e katılmak üzere güneydoğu yönünde bataklıklar içinden akan büyük bir ırmağa dönüşüyorlar. Bu ırmak kaynağına yakın birkaç dönüş yapıyor. Gla-ucus olduğu aşikar. Yukarıdaki kireç taşı kayalıklarında bazı ilginç mağara ya da oyuklar var. Sol tarafta kalan en büyüğünün tabanına yakın yerinde, kapalı bir giriş ya da geçit yeriymiş gibi kayaya kesilmiş oyuk ve izler bulunuyor. Üzerinde, Antik Pisidia kenti harabeleri arasında gördüğüm dış görünüşlerden farklı olmayan bir şekilde, bir bina ya da giriş yapmak maksadıyla girişleri geçirmek için bir sıra kare delikler de mevcut. Yakınında tarihi bir bina mevkiini gösterircesine pek çok sütun ve sütun tabanları var. Ağa konağı avlusundaki mermer tabanlarda bazı mezar yazıtları^{so6} bulunuyor. Bu tabanlar şimdi avlu çevresindeki ahşap koridor direklerini destekliyor. Şehrin içinde, her bir köşesinde aslanpençeleriyle süslenmiş başka sütun tabanları ya da oturaklarına da rastladım. Pazarda birkaç para karşılığında büyük bir buz yumrusu ya da sıkıştırılmış kar edindik. Bu yaz sıcaklığında Türklerin büyük keyif aldığı bir zevkti. Bu yerin çoğu Türk bir kaç Yü-nan ve Ermenilere ait olan 250 ile 300 arasında evden meydana geldiği söyleniyor. Her bir ayrı nokta tarihi bina, sütun ve mezar tabanları parçaları ile doluydu.

Haziran 21, Çarşamba. - Bütün gün burada kaldım. Zamanımın çoğunu yazıt kopyalamakla geçirdim. İlk hedefim etrafında eski duvar kalıntıları keşfedilmiş ve birçok yazıt ve diğer antika değerleri kazınmış, şehrin yaklaşık bir mil doğu-güneydoğu yönünde alçak bir tepeyi ziyaret etmekte. Nihayetinde Türkler tarafından kale olarak benimsenmiş. Tatarımla birlikte iki taş işçisi de bana eşlik etti. Özel bir şeyler keşfettiğinde gayretlerini cesaretlendirmek için zaman zaman kullandığım bir dolar hediyesi veya bahşiş umudundaki Tatarın antika aramaya karşı duyduğu coşkunluğu olağan dışı idi. Taş işçileri bu harabe duvarlardan, Türk mezar taşlarını yapmak amacıyla malzeme çıkarmak için bir taş ocağı olarak yararlanıyorlar. Sonuç o ki; tepe çoğu yerinde tamamen sökülmüş duvarın bir zamanlar durduğu yerde şimdi derin bir çukurla çevrili durumda. Şu an çalışmakta oldukları bölümde üzerinde yazıt bulunan büyük bir sütun tabanı keşfetmişler.^{so7} Mezarla ilgili bir yazıt fakat kıymetli zira eskilerde çok sık rastlanmayan bir oluştaki bu mezarı dikenin işinden bahsediyor. Erişim: 'IyQmpoç veya stenografi yazarı imiş ve Athenais kabilesi mensupmuş. Duvardaki benzer birçok sütun tabanı da yazıt içeriyor olabilir; fakat görüntüsü epeyce bir Helenistik olmasına rağmen, belki de bu noktada veya yakınında durduğundan şüphe duyulmayan Eumenia yıkımından sonra olabilecek kendisinden daha önceki

so6 Kitabe, No.352-355.

so7 Kitabe, No. 356.

büyük yapılarla inşa edilmiş olduğu açık. Define avcılarını yazıtları dışarı çıkarmak için kazırlarken teftişe çıktığım tepenin tüm alanın çevresi yarım milin üstünde değil ve bu yüzden tek başına tarihi bir şehir olamaz.

Konağa dönüşte duvar etrafında değişik mezarlıkları, bu yerdeki her bir caddeyi gezdim ve çok sayıda yazıt kopyaladım.⁵⁰⁵ Bir tanesi, imparator umumi valisi emrinde kutlanmış oyunlara atıfta bulunan karamame⁵⁰⁹ idi ancak şehrin ismi belirtilmiyordu. Meridyen gözlemi Işıklı'yı 38° 17' 30" enleminde gösterdi. Ayvan adında komşu bir köyde burada gördüklerime benzeyen iri taş ve blokların keşfedildiğini ve sonra götürüldüğünü söylediler. Akşam sıralarında Yunan seyyar satıcısından Eucorpia, Apamea, Attalia, ve Perga'ya ait bazı sağlam sikke ve ayrıca civardaki bir üzüm bağından çıkarılmış genç bir Baküs rahibesinin şık mermer kafasını satın aldım. Çevre arazide kendini henüz hissettiren veba nedeniyle sürekli endişeli durumdaydık. Aynı sebepten dolayı sadece Işıklı'da günlük iki üç ölüm gerçekleşiyordu.

22 Haziran, Perşembe. - Saat 6.30'da dokuz saat sürecek Sandıklı için yola çıktık. Menderes vadisinden ayrılarak, şehrin üstünde duran Işıklı Dağ adındaki sivri kaya sağ tarafımıza yakın bir şekilde, kuzey ve doğu yoluyla kuzeye birkaç mil yol aldık. Hayli eğik kristalimsi kireçtaşı ve talklı şist yataklarına yatay biçimde yaslanan kırmızı beyaz değişiminde kalkerli konglomeradan oluşan düşük bir tepeler sırtım geçtikten sonra, dibinde, şimdi neredeyse kurumuş küçük bir ırmağın sol yanımızdan güneye döküldüğü yüksek tepeler arasındaki derin ve ormanlık vadilere indik. Irmak, bu yerin birkaç mil batısında ışıklı ovasına giriyor ve kışın kuvvetli bir sele dönüşüyor. Işıklı'mın yaklaşık beş mil güneybatısında, Ömerköy ile Sokmaköy arasında önceki gün karşıma geçmişim bu ırmağın. Türkler tarafından Sandıklı Çayı olarak anılıyor çünkü bu yerin birkaç mil önünden doğuyor ve aynı isimdeki ova içinden akıyor. Sürekli suyla dolu olsaydı eğer, Menderes'in kesinlikle en uzun ve en uzak kaynağı olurdu ancak önem konusunda Dinar ve Işıklı'daki ırmaklara yol veriyor. Tarihi Orgas, veya Obrimas, ya da Glaucus fark etmez hangisini temsil ediyor olursa olsun önemsiz bir ırmak durumunda. Daha ziyade Obrimas olduğu kanaatindeyim çünkü Sandıklı yakınlarındaki kaynakları, bence Generalin ordusuna öncülük etmiş olabileceği tek yön olan Manlius'un Sagalassus'dan Campus Metropolitanus'a ilerlediği hatta düşüyordu.⁵¹⁰

Beş altı mil vadiyi takip ettikten sonra iki kola ayrıldı. Biri, Sandıklı ovasından doğu-kuzeydoğu yönünden, görünüşte büyük olmasına rağmen fazla uzun olamayacak diğeri ise kuzeybatıdan iniyor. Sandıklı kolunun

⁵⁰⁵ Kitabe, No.357-372.

⁵⁰⁹ Kitabe, No.367.

⁵¹⁰ Ante, vol.i.p.465.

tabanına indik. Bir süre, şimdi kuru olan sel yatağını izledik. İlerledikçe dere yatağı daha dar ve yabani hale geldi. Köklerinin tutunabildiği her noktadan köknar ağaçlarının fırladığı kayalık kenarları, hem yola hem nehre hizmet eden ve kışın ya da yağmurlu mevsimlerde geçilmez duruma giren kumsal tabandan ani bir şekilde yükseliyor. Öyle bir zamanda gezginlerin daha doğudaki tepeler üzerinden dağ yolunu kullanmak ve Sandıklı ovasına Sorkum Köyüne yakın inmek zorunda kalıyorlar. Nehir yatağının daha yukarı kısmında, kumlu toprakla henüz emilmemiş şekilde daha fazla su gördük. Ara ara pınarlara da rastladık. Buradaki köylüler yoğun biçimde afyon toplamakla meşgullerdi. Bu yıl ürünlerinin çok zayıf olduğundan sitem ediyorlar ve her biri genelde 250 dramlık sekiz on zeki üreten bir dönümün bu yıl sadece iki zeki mahsul vereceğini de ekliyorlardı. İki mil daha ileride, yolun soluna birkaç yüz yarda mesafede muhtemelen Türk olan harabe bir şehir mevkiine vardık. Temeller ve bina taş yığınları her tarafa saçılmış durumdaydı. Doğudan bahya uzanan hafif bir rampa üzerinde bulunan büyük bir bina bir kilise olarak inşa edilmiş olabilirdi fakat kaba ve pürüzlü bir şekilde yapılmıştı ve doğu ucundaki mihrabı çevreleyen dairesel kısım yerinde yoktu. Kısa bir mesafe daha ötede kısa bir höyük vardı, onun da etrafında temeller ve bir hendek ve duvar kalıntısı bulunuyordu. Yıkık binaların enkazından meydana geldiği belliydi ve yanında birkaç beyaz mermer göze çarpıyordu.

Üç mil daha ileride sağıımızdaki nehri terk ettik ve tepeler sırtının doruğuna vardık. Oradan da Sandıklı ovasına indik. Uzun süre takip etmiş olduğumuz nehirle burada tekrar karşılaştık. Sorkum'dan gelen daha küçük başka bir ırmakla birleşiyordu. Buradaki adı Sandıklı Suyu yanı sıra Hamam Suyu olarak da anılıyor. Birleşen bu ırmaklar yolun sağ tarafındaki derin dere yatağı içinden akıyor. Buradan, hafif engebeli ova boyunca, bazı iri blokların yol kenarında durduğu Emir Hasan Köyüne devam ederken bir anda ova merkezine yakın yerde tarihi bir şehir mevkiine geldik. Kapı ve geçit yerleri bulunan, kare taş bloklardan oluşmuş pek çok duvar hattı, hala yerinde duran cadde yönlerini işaretliyor ve bir mesafe yolu örtüyordu. Yüksek değillerdi fakat temelleri kusursuzdu ve tüm yerin bir planı kolayca çıkarılabilirdi. Yolun kuzeyine doğru ova üzerinde akropolis görevi üstlenmiş bir tepe yükseliyordu. Gölcül oluşumun ayrılmış bir plato idi. Ovanın farklı yerlerinde birkaç tane daha bulunuyordu. Duvar kalınlıkları zirve çevresinin büyük bir kısmında hala görülebiliyordu. Batı tarafta, bir lahitini temsil etmesi için kesilmiş kayanın pürüzsüz yüzeyine oyulmuş Yunanca yazıtı buldum.⁵¹¹ Bir sanat eseri olarak tek başına fazla önemli olmamasına rağmen bu yerin gerçek antikaliğine dair nihai bir kanıt teşkil ediyordu. Emir Hasan

s11 Kitabe, No. 373.

Köyü tümüyle tarihi harabelerin üzerine kurulmuştu. Yanında, bazıları epeyce büyük boyutlarda bazı kare ve dikdörtgen binaların sert temelleri bulunuyor. Mezarlıkta iki adet mezar anıtı vardı fakat okunamayacak kadar fazlaca silinmiş durumdaydı.

Bu harabeler her ihtimalde, fazla dikkat gösterilmemiş fakat çizelge tarafından Synnada ile Apamea Cibotus arasında bahsedilen ve öncekinden 37 mil sonrakinden 36 mil uzağa konulan Euphorbium mevkiini işaret ediyor. Pliny tarafından Apamea Conventus'a tahsis ediliyor. İsmi muhtemelen, Sandıklı ovasının ayırt edici özelliğini oluşturan pınar ve bataklıklarıyla elverişli bir olanak sundukları sürüleri ve otlaklarının mükemmelliğinden almıştır. Konumuyla alakalı olarak, haritada Dombai yolu kullanıldığında ki bu açıkça en doğrusu olsa gerek, Apamea'dan 25 coğrafik mil mesafede olduğu gözüküyor. Bu mesafe, Peutinger Çizelgesi'nde verilen 36 M.P. ile oldukça denk düşüyor. Diğer 37 M.P. mesafesinin Afyonkarahisar dışında şimdiye kadar Synnada olarak tahsis edilmiş ya da sanılmış herhangi bir mevki ile tam uygun düşmediği doğru; fakat buna rağmen çok da yanlış değildir.

Tatarı, yük ve hizmetçileri önden göndermiş olmamdan ötürü, bataklık ve pınarlarla sıkça kesişmiş ovanın karşısına, tek başıma yolu bulmakta biraz zorlandım. Birkaç adet tarihi blok ve sütun parçasını bulunduğu bazı köylerin yanından geçtim. Sandıklı'ya varmadan bir iki mil önce güneye doğru serilen geniş bir ovaya tanık oldum. Dombai Ovası olduğunu düşünmüştüm fakat Dombai'nin beş saat daha uzata olması nedeniyle Sandıklı ovasının bir parçasıydı. Saat 4'te, birkaç bahçe ile çevrilen ve kuzeydoğu kenarında, giriş yerinde bir Türk ya da Kufi yazıtı bulunan kale harabeleri ile taçlanmış tek başına bir tepenin durduğu kasabaya vardım. Şehirde, cami yanındaki sütun tabanında uzun bir yazıt kopyaladım.512 Kentte 6 ile 7 yüz arasında ev bulunuyor. Ev sahibim Ali Paşa daha önce bu bölgenin Dere Beyi idi ve bu bölüm kapatıldıktan sonra bir süre Saray emri altında yönetici olarak devam etti fakat o zamandan sonra yerine başkası geçirilmiş. Bir gün daha kendisiyle kalıp yolumuzun yaklaşık dört mil sağında kalan ovanın merkezine yakın yerde olduğunu beyan ettiği kaplıcaları ziyaret etmek için fazlasıyla baskı yaptı. Sandıklı'nın kendisine tarihi bir şehir görüntüsü yok. İçinde bulunan az sayıdaki kalıntılar muhtemelen daha önce anlatılmış olan Euphorbium'dan getirilmişti. Kendi varsayımı üzerine Rennel'in Sandıklı'nın Celaenae mevki üzerinde olduğunu kanıtlamaya çalıştığı kati delile hatırlatma yapmadan geçemeyeceğim.513

512 Kitabe, No.374.

513 Rennel's Westem Asia, vol.ii.p.250.

23 Haziran, Cuma. -Sandıklı'dan Afyonkarahisar'a, dokuz saat. Alhda yola çıkarak birkaç mil boyunca, barometrenin 26°.350'ye düşmesinden anlaşıldığına göre epeyce bir yükseltiye sahip ovanın kuzey kısmından bah yoluyla kuzeye ilerledik. Sağımızdaki dağlardan dökülen küçük ırmakları geçtikten sonra aynı oluşumdaki tepelerden aşağıya gerilen değişik trakit çıkıntıları çaprazladık ve ardından tabakalara ayrılabilen ve kuvarsa benzer kayalardan oluşan ve Sandıklı ovasını Sauran ovasından ayıran bir başka dik sırt çıkıkhk. Sırhn doruğunda barometre 25°.630 inçe düştü fakat ovaya indiğimizde yeniden 25°.957'ye çıktı ki bu da suyun iki üç mil soldaki bir boğazdan kaçarak içine aktığı Sandıklı ovasından hala önemli bir yükseltiyi gösteriyordu. Burada bir yol Kütahya'ya ayrılıyor. Sanırım General Koehler 1801 yılında bu yolu takip etmişti.514 Generalin sandığı gibi Sandıklı'nın Menderes yakalarında olmadığını burada pek de belirtmeye gerek görmüyorum.

Kütahya yolundan ayrılarak yönümüzü kuzeydoğuya çevirdik. Saoran'a doğru ovayı çaprazlarken sağdaki yüksek dağ gruplarından aşağıya serilen bazı trakit kaya çıkıntıların karşısına geçtik. Dağlar da resimsel ve engebeli karakterlerine bakılırsa tümüyle traktik ve volkanik görünüyordı. Oradan ovayı çaprazlama, kuzeydoğu yönünde Saoran'a doğru yayıldık. Buğday hasadı bol miktarda fakat geri kalmış ve otlar hala yeşildi. Bazı gelincik tarlaları da vardı. Ayrıca, batı yönünde Sandıklı Çayı'na dökülen birkaç ırmak geçtik.

Saat 11'de, doğudan bahya uzanan alçak bir sırtın bah ucu çevresine kurulmuş Saoran köyüne yakındık. Bazı mecralarda ya mağara insanları veya hayvan sürüleri için tasarlanmış mağaralar kazınmış. Mezarlıkta, iri trakit blokları dışında tam bir Helenistik görünüme sahip uzun bir sütun parçası vardı. Sandıklı Çayı'nın en ilerideki ve en uzak kaynakları bu köy yakınlarından doğuyor. Şayet Sandıklı Çayı Obrimas Irmağı ise, Saoran mevkii, Pliny tarafından Manlius seferini anlatırken Manlius'un kampını kurduktan sonra Apamea'dan Seleucus tarafından ziyaret edildiği yer olan ve Obrimas kaynaklarında bulunan Acaridos Come mevkisine tekabül ediyor.

Manlius doğrudan Sagalassuss'dan ilerlemişti. Apamea arkasından geçerek ordusuna Dombai ovaları içinden önderlik etmiş olmalı. Böylece, Seleucus yakınında bulunan konsolosu kolayca duyacaktı ve Roma generalinin gönlünü alma arzusu içinde ondan sonra yola çıkmış ve bir sonraki gün ona yetişmiş olacaktı (ardından ölecekti). Öte yandan, Livy'ninsis bu kısa metninde bulunan arazi coğrafyasıyla bağlanlı olarak önemli bir durum daha

⁵¹⁴ Leake's Tour in Asia Minor, p.139.

⁵¹⁵ Lib. xxxviii.c.15.

var. Söylediğine göre, konsolos, hasta ve işe yaramaz bagajını geri gönderdikten sonra Seleucus'dan rehberler edinmişti. Şimdiye kadar söz konusu olmamışken, böyle bir durum neden burada bahsedilebilirdi? Sebebinin belki arazi yapısı açıklayabilir. Psidia'yı terk etmesinden o zamana kadar yolu bulmanın zor olmadığı bir dizi ova boyunca ilerlemekteydi. Buldur gölü kıyılarından Keçiborlu ovasına girdi ve kuzeye ilerleyerek Dombai ovası, Aulocrenis vadisi ve Sandıklı ve Saoran ovalarından yürüdü. Burada Obrimas pınarlarına ulaş ve her bir yanında tepelerle basılmış buldu kendini. Bu yüzden, kendisini Metropolis ovasına götürecek rehberlere gereksinim duydu. Sanırım buraya kadar her şey açık fakat daha ileri takip etmek istediğimizde sıkıntı doğuyor. Kuzeye doğru Sitzhanli ovasına mı ki o zaman Campus Metropolitanus olduğunu kabul ederdim, yürüdüğü yoksa doğudaki dağları geçip Afyonkarahisar'ın aşağısındaki ovaya mı indiği kesin değil. İki rotanın ilgili mesafelerinden yola çıkarsak, ordusunun yavaş ilerleme hızı ve Seleucus tarafından yetişildiği aynı gün içinde Campus Metropolitanus'a ulaştığı gerçeği nedeniyle, kuzeye doğru dağların karşısına geçip Saoran'dan uzaklığı altı milden fazla olmayan Sitzhanli ovasına inmiş olmasının olası olduğunu düşünüyorum. Geriye, Metropolis ile ne kadar mesafe denk düştüğünü düşünmek kalıyor.

Saoran'dan çıkarak, üzerini yatay biçimde renk renk kum, marn ve moloz yataklarının örttüğü trakit ve trakit konglomeradan oluşan kayalar üzerinden dik bir sırt tırmandık. Daha sonra temiz bir ırmak kıyısı boyunca dar bir dere yatağı yoluyla Sitzhanli ovasına indik. Oldukça bereketli ve ekili durumda. Öte yandan, bu isimde bir köy ve kasabanın olmadığı fakat pek çok büyük köy içeren bölgenin bu isimle anıldığı söylenmişti. Köylerden birisi Menzil Han olduğu söylenen neredeyse tam batı istikametinde ovanın en ileri ucunda gösterildi. Burası gezginler tarafından muhtemelen Sitzhanli şehri olarak adlandırılıyor.

Ovanın güneydoğu kenarından kopmadan, sağımızdaki engebeli dağlardan aşağıya serilen birkaç alçak tepe üzerinden kuzeydoğuya ilerledik. Barometre ölçümüne göre Sitzhanli ovası Saoran ovasından yaklaşık 400 feet aşağıdaydı ve bu şekilde Menderes veya Obrimas'a ait herhangi bir kaynağın bazı haritalarda gösterildiği gibi Afyonkarahisar'da olmasını imkansız kılıyor ve D'Anville'nin Afyonkarahisar'ın Celaenae'yi temsil ettiği varsayımını çürütüyordu. Sağdaki dağlar volkanikti ve daha sonradan gördüğüm üzere Afyonkarahisar'a yakın traktik tepelerde son bulan dizinin genel yönü neredeyse güneybatıdan kuzeydoğu yönündeydi.

Kısa süre sonra, kuzey-kuzeybatı yönündeki uzantısı Sitzhanli ovasını Afyonkarahisar ovasından ayıran yanal engebeli bir trakit sırtından yükseldik. Afyonkarahisar'ın yüksek kale kayası tam doğuya yönelen sırtın doruğundan görülebiliyordu. Kuzeye doğru verimli ve geniş ova görünümü

muhteşemdi. Alhmızdaki tepelerin eteğinde mevzilenmiş resimsel bazı köyler bulunuyordu. İniş dik ve zordu. Atlarımızdan inmek zorunda kaldık; beyaz trakit mavi ve morun içinde kayboldu ve hızla dağılır bir haldeydi. Dağ yamacında birkaç kestane ağacı büyüyordu. Ovaya vardığımızda yol kenarına yakın bir tarlada yatan, lahit gibi oyulmuş devasa bir kaya kümesi yanından geçtik. 10 feet uzunluk ve 8 feet genişliğe ve 3-4 feet derinliğe sahipti ve tabanına yakın suyun dışarı çıkmasına müsaade etmesi için delikler vardı. tepeler eteğinde küçük bir köy yanından geçerek burada alh mil genişliğe ulaşan Afyonkarahisar ovası boyunca doğu-kuzeydoğu yönünde ilerledik. Şehrin kuzey ve kuzeybahsında yükselen, tek başına duran trakit tepeler, sağdaki dağlarda fark ettiğim traktik patlama hattını doğrudan devamı olduğu belirgindi. Şu anda, güneybatıdan kuzeydoğuya uzanan düz bir hat oluşturuyor gibi görünüyorlardı. Tahmin edildiği gibi krater sınırlarını oluşturur nitelikte eş merkezli daireler içinde değildi. İlerlediğimizde, sağ yanımızda aynı yönde devam eden dar bir trakit sırtı fark ettim. Daha ileride, soldaki kayalık üç tepe, sağımdaki dağın tek bir yükselti hattında oluşlarını kanıtlayan uzun eksenindeki doğrudan uzantısında, tek bir çizgi-de idi.

Burada pek çok Kızılboya tarlalarını geçtik. Kızılboya, bu ovada fazlasıyla yetiştiriliyor. Ancak, Kula yakınlarında olduğu gibi tohumu saçmak yerine kuşkonmaz gibi çizgisel olarak ekilmişti. Bunlar, kökün bir kısmının dışarı çıktığı her ikinci yılda açılıyorlar. Şehre doğudan yaklaşırken yol, sağda kalan tepeden tırnağa üzüm bağları dikilmiş bir kaya amfisini geçerek, volkanik tepeler arasındaki yabani ve bozuk geçitten ilerliyordu. Şehre yakın kaya, köşeli veya kama şeklinde bir yarığa sahip grimsi kırmızı renkte sert kompakt porfirik trakit karakterini üstleniyor. Saat 4.30'da, Ermeni tüccarı olan önceki ev sahibimin en misafirperver şekilde beni kabul ettiği hisarın güneyindeki yukarı şehre vardık.

41. Bölüm

Afyonkarahisar' dan Hareket - Sürmene Yakınındaki Harabeler - Synnada Konumu - Çoban - Çayköy - Isaklı - Akşehir, tarihi Philomelium - Arkut Han - Ilgın - Veba - Kadın Han - Bedel Kale - Ladik, tarihi Laodicea Combusta - Konya'ya varış, tarihi İconium.

24 Haziran Cumartesi. - Bugün gerçekleştirmemiz gereken uzun bir yolculuk olmayışı nedeniyle, Afyon Kara Hisar'ın 38° 43' 15" K. enlemini veren bir meridyen gözlemini daha almak için saat bire kadar yola çıkmamaya karar verdim. Ev sahibime hediye etmek üzere bir şal veya benzeri bir şey alması için Dimitri'yi pazara gönderdim. Çok geçmeden, bir türban veya kuşak için uygun olan, elinde güzel bir Manchester pamuk parçası ile geri döndü. Ermeni ev sahibim buna çok mutlu oldu. Şehirden ayrılırken geçen yılki ziyaretimden sonra buraya geniş dayanıklı barakalar dizisinin kurulmuş olduğunu fark ettim. Daha sonra Yalvaç yolundan ayrılarak ova boyunca hemen hemen doğu-güneydoğu yönünde ilerledik. Şehirden iki mil sonra harabe bir çiftliği geçtikten sonra, balıkla dolu olduğu söylenen ve Sitzhanlı Ovası'ndan akan nehrin karşısına geçtik.

Birkaç mil sonra, soldaki tepe eteklerindeki tarlalarda yatan bazı iri lahitlerin yanından geçtik. Hepsinin üstü açıktı fakat bazılarının kapakları yakınlarda duruyordu. Civardaki tarihi bir şehrin varlığına kanıt gösterdiği kanaatim biraz daha ileride, büyük bir şehre ait ev ve terrielleri bulmamla teyit edildi. Kocaman mermer ve taş bloklarından oluşan, kapı girişleri ve benzeri yerlerin boşluklarıyla birlikte cadde ve duvar hatları uzun bir mesafe izlenebiliyordu. Bu harabeler ovanın içine kurulmuşlar ve geniş olmalarına rağmen bir duvarla çevrilmiş görünmüyorlar. Bazı temeller, yüzey üzerinde yükselen sert kaya üzerine yaslanıyor. Ortada binasız açık bir alan vardı. Görünüşe bakılırsa bir meydan veya forumdu. Tuhaf biçimde bir taştan oluşan bu harabe yapılardan birinin köşesi, incelendiğinde dikine konulmuş bir lahit kapağı olduğu ortaya çıkıyordu. Malzemelerin fazla uzak olmayan tarihi bir şehirden getirilmiş olduğuna dair fazla şüphe bulunma-

makla birlikte bu durum, bu yerin antikalığına dair beni biraz daha kuşku-landırdı. Yakındaki bir mezarlıkta Sinadik mermerden bazı sütunlar bul- dum. Bir tanesinin üzerinde çok yıpranmış bir vaziyette uzun bir yazıt⁵¹⁶ bulunuyordu. Büyük bir kısmı toprağın altındaydı. Kazıyıp dışarı çıkarmak için adam bulabilseydim eminim zorluğun karşılığını görecektim zira kop- yaladığımı kısmı, komşu Docimia ismini taşıyordu.

Bu yakınlarda birkaç tane tarihi yer olduğu varsayımı, yakındaki bir mezarlıkta bulduğumuz başka sütun, sütun baştabanı, sütun kaideleri vs. ile doğrulanıyordu. Antik hazinelerin zengin bir madeni olarak parlanmış Sür- mene köyü yakınında büyük yığınlar halinde bir araya toplanmış devasa kare bloklarla kaplı önemli bir alana sahip dikkat çekici bir yer vardı: yine de, gerçekten harabe bir şehir mevkii olduğunu söylemekte aşırıya kaçmış olabiliriz. Yüzeye çıkan düz kireçtaşının kolayca çıkarıldığı sadece bir maden ocağı da olabilir. Bununla birlikte kesin olan bir şey var ki bu mevkii önemli bir yer. Suriye ana yolu üzerinde olmasına rağmen fazla tanınmış görünmüyor. Başka bir yazıt⁵¹⁷ daha kopyaladığımı Sürmene'de kalmayı istedim fakat ne yazık ki yalnız olmam nedeniyle, yüklerle birlikte geceyi geçirme planı yapılmış olan üç mil daha ilerideki Çoban köyüne önden git- miş olan grubumu oyalama şansım yoktu.

Anıtlardan ya da tarihten tam bir bilgi bulunmadığı takdirde bu ovada gelişmiş şehrin adıyla ilgili sonuca varmak zordur. Yine de, Küçük Asya'nın bu kısmındaki coğrafyası için önemli olan konumu henüz tespit edilmeyen Synnada olduğu kanaatindeyim. Ayrıca, konumları bilinen diğer yerler nispi doğrulukla masaya yatırılana kadar da tatmin edici biçimde yer tespiti yapı- lamaz.

Synnada'nın önemini Frigya'nın bu tarihi coğrafya bölümü için kilit olarak kabul ettiğimizde, konumuyla ilgili olarak eskiler tarafından çok az ayrıntının bize taşınmış olması üzücüdür. Bunlar Peutinger Çizelgesi, Livy, Cicero ve Strabon ile sınırlıdır. Çizelge, Synnada'yı Dorylaeum'dan Apamea Cibotus'a giden yol üzerinde, başka bir yolun Philomelium ve Laodicea Combusta'ya ayrıldığı noktaya koyar. Dorylaeum, Apamea ve Philomelium şimdilerde sırasıyla Eskişehir, Dinar ve Akşehir olarak biliniyor. Doryla- eum'dan Synnada'ya 64, Apamea'dan Synnada'ya 73, Philomelium'dan Synnada'ya 67 M.P. mesafeleri veriliyor; ancak Dorylaeum-Docimia mesafe- sine dair kesin bir bilginin olmadığı dikkate alınmalı. Livy'den⁵¹⁸ öğreniyö- ruz ki, Manlius, Campus Metropolitanus'tan Galatya hudutlarına ilerlerken Synnada içinden geçmiş ve rotayla ilgili tam bir bilgiye sahip değiliz. Sadece Cicero Apamea' dan Philomelium ve İconium'a giderken Synnada'dan geçti-

⁵¹⁶ Kitabe, No.375.

⁵¹⁷ Kitabe, No.376.

sis Lib. xxxviii.c.15.

ğini ve orada üç gün kaldığını söylüyor⁵¹⁹ ve bir başka yazısında⁵²⁰ da bir mahkeme (tartışma alanı) kurmaya niyetlendiği yer olarak bahsediyor. Doğrusu bu Pliny tarafından doğrulanıyor; onun zamanında burası Conventus Juridicus başkentiydi. Strabon, büyük bir şehir olmadığını fakat 60 stadya mesafedeki, ötesinde Docimia köyü ve yerliler Docimitic adını vermiş olmalarına rağmen Romalıların verdiği isimle Sinadik mermer ocağı bulunan verimli bir ovaya (söylemesine göre zeytin yetişen ova) yakın mevzilenmiş olduğunu söyler.⁵²¹

Docimia'yı Synnada'dan 32 M.P. mesafeye koyan Çizelge ile mermerin her iki isimde de anılmasından ötürü birbirlerine yakın olduğunu ima eden Strabon arasında ufak bir çelişki var. Lakin ocaklardan herhangi bir yere mesafe verilmemiş olmasından dolayı pek de önemli değil. Efes ile Mazaca arasındaki büyük ulaşım hattını tasvir ettiği bir başka metninde Strabon⁵²², Metropolis'i (Livy'nin bahsettiği isimle tam olarak aynıdır) muhtemelen tarihinin Diniae'si ile aynı yer olan Chelidonii ile Apamea arasına koyar. Doğrusu gerek Livy'nin anlattıklarından gerekse uzun trafik hattı üzerinde oluşundan yola çıkarak, emin bir şekilde Sitzhanli ovasının Campus Metropolitanus'u temsil ettiği sonucuna neredeyse varabiliriz; zira Dombai'nin doğusunda vuku bulan dağ zincirleri doğal olarak, doğuyla olan ticareti, Menderes'in kaynaklarına ulaştıktan sonra, büyük Frigya ovasına girdiği yere kadar kuzeyden gerçekleştirmeye mecbur bırakacaktı. Frigya Paroreius ismiyle anılan ova -kuzeyde yüksek Emir Dağ silsilesi ile ve güneyde Sultan Dağ ile kuşatılan- şimdi olduğu gibi Afyonkarahisar'dan büyük Lycaonia ovasıyla birleştiği İconium yakınlarına kadar yayılıyor.

Tüm bu koşullarda Afyonkarahisar'a Synnada'nın temsilcisi olarak bakıyorum. Konumu o kadar müstesna ve aynı zamanda öyle önemli ki eskilerin gözünden kaçmış olma ihtimali yok denecek kadar az. Synnada, ülkenin bu kısmını aktaran neredeyse tüm yazarlar tarafından bahsedilmiş olmasıyla kesinlikle büyük dikkat gerektiren bir yerdi. Afyonkarahisar'da keşfedilmiş sayısız kalıntılar, tarihi bir mevkii gösteriyor ve onunla Sürmene arasındaki ovanın başka yerlerindeki kalıntılar da aynı yerden kolayca alınmış olabilir. Bu konuyla ilgili tek sorun, Beudos Vetus'u koyduğum Eski Kara Hisar'dan, Livy'nin belirttiği beş yerine on mil uzakta olması. Belki daha sonraki bir gezgin bu mevkii incelemek için daha iyi bir imkana sahip olabilir ve Synnada'yı Afyonkarahisar ile Sürmene arasına koyacak bir neden bulabilir. Hemen yakınlarda olduğu gerçeği yukarıda bahsedilen yazarların ortak tanıklıklarından açıktır. Bu yüzden Synnada konumuna karar verirken, kü-

519 Epist. ad. Att.lib.v.16.

520 Epist. ad. Att.v.21.

521 Lib. xii.c.8.

522 Lib.xiv.c.3.

çük Eski Kara Hisar ovası yanında daha önce tasvir edilmiş kayda değer ocakları göz ardı etmemek lazım.sz3

Daha önce de söylediğim gibi, Cicero'nun anlatımına bakılırsa Synnada, Apamea-Philomelium yolu üzerinde olmalı. Konsolos, bulunmasının gerekli olduğu bu büyük şehirlerde sadece birkaç gün durduktan sonra, toplum asayişini sağlamak ve ödemeleri yenilemek için kesinlikle doğrudan devlet merkezine gitmişti. Dahası, Parthia baskınları konusunda da endişe duyuyor ve onlarla ilgili belirli bir bilgi edinemiyordu. Dolayısıyla, tam rotasının üzerinde olanların dışında herhangi bir yeri ziyaret etmeyecekti. Synnada'nın bu hat üzerinde olduğunu çizelgenin doğrudan gerçekleştirmiş olduğu tanıklıklardan çıkarmalı ve bu yüzden Frigya Paroreius'e uzanan büyük ovanın bir yerlerinde aramalıyız.

Bu konumun, Strabon'un söyledikleriyle ne kadar örtüştüğüne bir bakalım. Diyor ki, "Synnada büyük bir şehir değil ve önünde 60 stadyalık mesafede zeytin yatağı bir ova uzanıyor". Şayet Synnada, çoğu yerinde zengin biçimde ekili ve genişlikte 5 ile 6 mil arasında değişiklik gösteren bu geniş ovanın kenarına konulursa, bu tasvirden daha doğrusu olamaz. "Ve ötesinde Docimia köyü ve Synnada taş ocağı var". Burada mesafe belirtilmiyor ve "ötesinde" derken şehirden mi ovadan mı bahsediyor belirsiz durumda. Buna rağmen, ocakların civarda olduğunu açıkça ima ediyor ve buraya kadar Strabon'un açıklaması Afyonkarahisar ile Sürmene arasındaki Synnada konumu ile uygun düşüyor. Çizelge'nin sunduğu mesafeleri incelemeden önce coğrafyacımızın Sinadik mermer anlatımını bitireceğim. "Bu yüzden" diyor "Romalıları tarafından Sinadik olarak anılıyor ancak yerliler Docimitic ve Docimaeen olarak adlandırıyorlar: gerçekte, taş orijinalde küçük bloklar halinde çıkarılıyor fakat Romalıların şu anki varlıkları nedeniyle her biri tek blok olan iri sütunlar kazılarak çıkarılıyor ve değişik renkleriyle su mermerine yakından benzerlik taşıyorlar; sonucunda, böylesine iri kütlelerin denize taşınmasındaki zorluk büyük olsa da hem boyut hem güzellikleriyle dikkat çeken gerek sütun gerekse dilimler Roma'ya naklediliyor." Ocakların durduğu denizden uzaklığını ve üzerinden iri blokların taşınması gerekecek sıradağları dikkate aldığımızda böylesine zorlukların üstesinden gelmiş insanların enerji ve azimlerine hayranlıktan başka bir şey hissedemeyiz. Menderes vadisi, bu blokların en kolay biçimde taşınmış olabilecekleri arazi hattı gibi görünüyor.

O halde, Synnada'nın bu konumu Peutinger Çizelgesi'nin nispi mesafeleri ile ne kadar denk düşüyor? Orada, hepsi Synnada'da buluşan üç rotayla karşılaşıyoruz-Dorylaeum' dan, Apamea'dan ve Philomelium' dan. Maalesef, Dorylaeum ile Synnada arasındaki ara istasyon olan Docimia mesafesi kayıp

523 Ante, vol.i.p.462.

ve Droylaeum'un kendisi elimdeki haritada, orada kendim bulunmam nedeniyle, arzu ettiğim gibi çok doğru bir şekilde haritaya yatırılmadığı için diğer ikisiyle yetinmek zorundayız. Bay Arundel'in Antik Pisidia'yı keşfi sayesinde Philomelium'un arhk Akşehir üzerinde olduğu kanıtlanıyor. Buradan Sürmene yakınındaki harabelere olan haritadaki mesafe yol hattı ölçüldüğünde 45 coğrafik mil. Çizelgenin verdiği 67 M.P. mesafeye coğrafik mil oranhsı 49 mili ya da Sürmene'nin dört mil batısını veriyor. Dinar'da olan Apamea'dan diğer rotaya bakıldığında ölçüme başlayabileceğimiz belirli bir noktamız oluyor; Dinar'dan mesafe, Dombai vadisinden yukarıya, Sandıklı ovasındaki Emir Hasan Köyü'ne (Euphorbium) ve oradan da Saoran ovasından Afyonkarahisar'a ilerlediğimizde 55 coğrafik mil: Çizelge, Apamea'dan Synnada'ya 73 M.P. mesafeyi veriyor ki bunun da tam orantısı 52 buçuk coğrafik mil ediyor. Sürmene ile arasında ihtiyari bir mevkii belirleyen kadar, tüme eski verilerle Afyonkarahisar'dan daha uygun düşecek bir nokta bulmak zor.

25 Haziran, Pazar. -Saat 6'dan önce dağınık Çoban köyünü geride bırakıp Sultan Dağ'ın batı ucuna doğru güneydoğu yönünde ilerleyerek çok geçmeden, doğuya doğru ova içinden ağır biçimde kıvrılan nehrin karşısına geçtik. Kendisini, Akşehir ile bağlantılı olan Bolvadin'in güneyindeki Eber Gölünde kaybettiriyor: bunun denize çıkışı yok, gereğinden fazla suları buharlaşma yoluyla veya gözenekli toprak içinden süzülerek kaybolur. Ovanın kendisi ekilmiş değildi ve çimen görüntüsünden anlaşıldığı kadarıyla kışın muhtemelen su baskımına maruz kalıyordu. Sağımızda Akkar vadisi, onun üzerinde Yalvaç yolu. Oradan gelen ırmağın karşısına geçtikten sonra Çay köyüne doğru doğu yönde devam ettik. Burada, Ilgın'dan gelen fakat aslında Koç Hisar büyük tuz gölünden elde edilmiş tuz yüklü vagon kervanı geçtik. Bu vagonlar yolun sağlamlığı ve pürüzsüzlüğünü ortaya koyuyordu. Yanında, muhtemelen Strabon'un belirgin biçimde Tyriaeum'dan 500 Carura'dan 920 stadya uzağa, Paroreius başlangıcına koyduğu Holmi'nin bulunduğu Çay köyünü geçtikten sonra yolumuz Sultan Dağ'ın kuzey eteğinden sürdü. Kısmen tahıl amacıyla ekilmiş arazi, Akşehir gölü daha doğuda olmak üzere, bataklıklarla çevrili Eber gölünün görüldüğü kuzeye eğim gösteriyor.

Ağaç ve bahçelerle süslü Çay köyü sevimli biçimde dik tepelerin eteğine ve geniş bir meyil üzerinden Eber gölüne dökülen bir dereyle sulanan vadi ağzına kurulmuş. Burada da Koç Hisar'dan tuz yüklü deve kervanı ile karşılaştık. İlerledikçe, Sultan Dağ'ın karla kaplı tepeleri, sağdaki tepe boğazları arasından görülebiliyordu. 12.30'da Esinek köyü bahçelerine vardık. Ötesinde ki yüksek tepeler daha da güneye doğru uzaklaşıyorlar ve yolumuz, zengin bağ bahçeleri geçerek saat 1.30'da İsakli kasabasına varana dek tabanlarındaki bayırlardan sürmeye devam ediyor. Küçük ve sefil görünüm-

l  bir yer. Yaklaşık 200 evden oluşuyor ve Afyonkarahisar'dan on üç saat,  oban'dan dokuz ve Bolvadin'den altı saat uzaklıkta olduğu söyleniyordu.  izelgeler'e ait Julia mevkii yanında durması gerekiyor olmasına rağmen görülmeye değer fazla şeyi bulunmuyor. şehrin ortasında Arabesk tarzda inşa edilmiş ve Konya Sultanı Alaeddin eseri olduğu söylenen perişan bir cami vardı. Avlu içinde, Anni'dekinden farklı olmayan Arabesk mimarinin en ayrıntılı tarzında tamamlanmış, Mektep adı verilen küçük bir bina bulunuyor. Görüntüsü harikulade ve üst katın çatısı ya da tavanı gerisiyle tek parça halinde.

Birkaç gün boyunca veba haberleri etrafımızı sarıyor ve biraz rahatsızlığa neden oluyordu zira tüm  evre köy ve kentleri sardığı söyleniyordu. Afyonkarahisar' da günlük iki-üç ölüm rapor ediliyordu ve bu söylenti asılsız değildi. Bu y zdeendir ki, yönetici evinin benim için hazırlanmış olması ve onun yastık ve d şeklerini kullanmak mecburiyetinde kalacak olmamdan dolayı pek memnun değildim. Vebadan uzak durmamıza rağmen, evin dört bir yanını sarmış, komşu g llerden gelen sivrisinek ve benzeri haşereler bizi yiyip bitirmişti adeta; bu sıkıntıyı dile getirince yerliler, Akşehir bataklık g l  yakınında bu böceklerin çok fazla olduğunu ve bu nedenle orada bir dakika bile durmanın imkansız olduğunu söylediler.

26 Haziran, Pazartesi. -  saklı'dan Akşehir'e beş saat. Ovadan keskin biçimde yükselen Sultan Dağ'ın eteklerine bir veya iki mil uzaklıkta, Suriye'ye giden ana yol üzerinden güneydoğu yönünde ilerledik. Toprak bereketli ve arazi ekili bir görüntüye sahip. Bağ ve duvarlı bahçeler, kuzeydoğu istikametinde göle dökülen sayısız ırmakların geldiği sağımızdaki tepe etekleri boyunca uzanıyor. Her yanda tahıl ürünü yetiştiriliyor. Ekili olmayan noktalarda bol miktarda ılgın büyümüş.  saklı'dan birkaç mil sonra, Suriye'den  stanbul'a  ngiliz ve Fransız postaları götüren bir tatarla karşılaştık. Kendisine, günlük defterimden yırttığım bir parça kağıt üzerine kurşun kalemle yazılmış bir not verdim. Teslim etmeye söz verdi ama pek de inandırıcı gelmedi.

 saklı'dan sekiz mil sonra çok güzel bir  eşme yanındaki bir kafede durakladık. Yol, Sultan Dağ'ın dış çizgisi olan kireçtaşından yüksek ve dik uçurum eteği ile Akşehir gölü bataklıkları arasından seyrediyor. Yola yakın kayaların altından soğuk ve canlı dikkat çekici bir su kaynağı fışkırıyor ve hemen sonra önemli bir akıntı meydana getiriyor. Bu şekilde kenara basılmış durumundan dolayı burası Debrent, ya da geçit, olarak adlandırılıyor ve Ulu Pınar Debrent ismiyle kullanılıyor. Ortasında derin ve berrak bir su havuzu bulunan dalların gölgesi altında kahvelerimizi içtik. Sanırım daha önceki gezginlerin görmediği ve şüphesiz biçimde Ksenophon'un⁵²⁴ Cy-

s2• Xen. Anab., i.2.13.

rus'un Sardis'ten İconium'a ilerleyişini anlatırken bahsettiği Midas çeşmesi olan bu çeşmenin keşfi bu ilginç sefere büyük bir ışık tutabilir.

Çeşmeden ayrılarak, yarı kristalimsi kireçtaşından meydana gelen sağımızdaki tepelerin altında köy ve bahçeleri olan iyi ekilmiş bir arazi içinden yedi mil daha ileriye, Akşehir'e, eski Philomelium'a, varana kadar yol aldık. Bir kaç mil solda kalan Akşehir gölünün, Ilgın Gölü olmasından ziyade Anna Comnena'nın babası Alexius⁵²⁵ seferinde bahsettiği Forty Martyrs gölü olduğu kanaatindeyim. İmparator'un, Philomelium, ya da Akşehir'den gelen Türklere karşı kuzeyden veya kuzeybatıdan yürüdüğü anlatılıyor. Cedraea'dan ayrılarak ve Polybotum'a uğramadan, Forty Martyrs gölü yakınında Mesocate'ye ulaşmış. Burada konakladıktan sonra ileriye doğru ilerleyerek Philomelium'u taarruzla almış: sonuç olarak, gölün Philomelium'un kuzeybatısında olması gerekiyor. Babasının Philomelium'dan dönüşünü aktardığı bir sonraki bölümdeki bir cümleyle teyit ediliyor; "Henüz bahsettiğimiz göl ile Polybotum arasındaki ovada iken.". Bu durumda gölün Philomelium ile Polybotum, veya Akşehir ile Bolvadin arasında olması gerekiyor; Ilgın'a yakın mevkisi, Philomelium'un doğusuna, bu tarife karşılık gelemeyecek kadar uzak duruyor.

Saat 9'dan hemen sonra Akşehir dış mahalle harabelerine girdik. Dar caddelerine üşüşmüş dilenciler öylesine İslami gurura sahiptiler ki, her bir Türk'e hatta bizim sürücümüze bile gösterdikleri ağlama ve yakarışlarında sesli olmalarına rağmen Dimitri veya benden tek bir para bile istemeye tenezzül etmeyeceklerdi. Ermeni semtinde bir konak buldum kendime ve şehrin arkasında, Akşehir Suyu adında büyük bir akıntının da geldiği dere yatağına yakın küçük bir bahçeye yerleştirdim. Meridyen gözlemimi aldıktan sonra, antika ve yazıt aramaya çıktım. Caddede bir yazıt⁵²⁶ buldum; yakındaki bir Tekiye duvarında çok sayıda mermer blok ve sütun ve üç adet yazıt⁵²⁷ bulunuyordu. İmam, onları kopyalamama çok karşıydı fakat ben işimi bitirene kadar Hafız onu meşgul etti. Pek çok ev duvarı, çeşmeler ve camiler, tarihi mimariye dair başka kanıtlar da sunuyordu ve ayrıca mermer bloklar ve iki yazıt⁵²⁸ daha buna ekleniyordu.

Buradan Yalvaç'a (tarihin Antik Pisidia'sı) mesafenin dağlardan gidince yedi saat olduğu belirtildi ki bu ifade Strabon'un Philorrieliüm ve Antik kentin nispi konumları ile ilgili yaptığı beyanlarla örtüşüyor; Philomelium'u Frigya Paroreius sıradağlarının kuzey kenarına, Antik kenti güneye koyuyor. Philomelium sikkeleri nadir fakat Roma ile bağlantılı olduğu bir dönemde Cistophori adındaki görülmemiş parçaların bazıları, hallerinden bir

⁵²⁵ Hist. d'Alex., lib.xv.c.5.

⁵²⁶ Kitabe, No.377.

⁵²⁷ Kitabe, No.378-380.

⁵²⁸ Kitabe, No.381 ve 382.

zamanlar Philadelphia'ya isnat edildikleri anlaşılan <I> harfleri ve iki boynuz sembolü ile Philomelium'un kendine has türü ile birleşti. İlk Türk hükümdarları emrindeyken önemli bir yer olduğu anlaşılıyor: pek çok Arabesk bina hala varlığını sürdürüyor, özellikle güzel bir camisi olmak üzere şehrin İsaklı'dan girişine yakın yerde bulunan bazıları Sultan Alaeddin'e atfediliyor ve çoğu mermer bloğunun daha eski yapılardan alınmış olduğu açık. Modern İmare Camisi çok güzel bir yapıya sahip ve dört adet tek parça sütunlardan oluşan bir girişi var.

Konya yolundan ayrılarak kuzeye doğru Lycaonia ovalarına dönerek Koç Hisar tuz gölünü gördükten sonra gölün güney ucu çevresindeki Aksaray'a ulaşma planını faaliyete geçirmemin imkansız olacağını anladığımda bir kez daha hayal kırıklığına uğruyordum. Şimdi öğreniyorum ki, Bolvadin, Akşehir, Ilgın, Kadın Han ve Konya'dan ayrılan Koç Hisar yolları, ne su ne erzak ne de kimseyi bulamadığınız yaz döneminde elverişsiz oluyordu. Kışın orada yaşayan göçebe Kürt ve Yörük kabilelerinden oluşan çok az sayıda kişi de yazın gelmesiyle Haymana ve kuzeydeki dağlara çekiliyorlar. Bolvadin'den Aksaray kervan yolu sadece suyun bol olduğu kışın kullanılıyor; tuz gölüne yalnız Konya, Kara Pınar ve Aksaray'ın çevresinden dolanarak varabileceğimi söylüyorlar.

27 Haziran, Salı. -Akşehir'den Ilgın'a dokuz saat. Haremiyle birlikte Damascus'a seyahat etmekte olan zengin bir Türk'e rastladığımız ovaya indikçe sağdaki dağlar önemli ölçüde uzaklaşıyor bizden. Haremindeki bayanlar atlara binmiş ve bacaklarını ayırarak at sürüyorlardı. İlk dokuz on mil boyunca ova tam olarak düzdü. Akşehir'den beş mil sonra kayda değer nitelikte tek başına duran bir düz-tepeye mevzilenmiş büyük bir köyün yanından geçtik; Tepeköy, ya da Kayayük olarak adlandırılıyordu. Bana Strabon'un Philomelium tasvirini -f.v nc:bly.J xñuevrı mxaa⁵²⁹- anımsattı: lakin daha yukarısına çıkıp incelediğimizde camisinin duvarında dahi antika niteliğinde en ufak bir taş bile görülmedi. Sadece, kasvetli bir grup çamurdan kulübe ve onların da terk edilmiş olduğunu gördüm. Kuru dere yatağı üzerindeki bir köprüden geçerek, yatay sertleşmiş kireçtaşı ve sarı toprak marından oluşan engebeli bir tepeler dizisini tırmanmaya başladık. Bu tepeler silsilesi Sultan Dağ'dan kuzeye doğru uzanır ve Akşehir Ovası'nı Ilgın Ovası'ndan ayırır görünüyor: Akşehir ovasının kuzey sınırını şekillendiren, Emir Dağ'dan doğu-güneydoğu yönünde uzayan tepeler zincirini birbirine bağlıyor.

Saat 10'da Arkut Han köyüne vardık. Yılan Yusuf Çayı adında bir akıntı bu köyün içinden Akşehir gölüne akıyor. Sultan Dağ'ın eteğinde, üç saatlik mesafede küçük bir şehir olan Douan Hisar kasabası ve bölgesine ait bir

s29 Lib. xii.p.577.

köy. Engelibeli çorak arazi aynı yatay kireçtaşı oluşumunda ve keza tek bir ağacı bile bulunmayan sıkıcı bir duruş sunarak Arkut Han'ın ötesine devam ediyor. Çokça mil boyunca ardıl tebeşirimsi bayırlar ve kuru vadilerden başka bir şey yoktu ve ne bir köylü, gezgin ne de bir kervana rastladık. Nihayet, Arkut Han'dan sekiz mil sonra Ilgın Ovası, suyun neredeyse hemen bitişiğinden yükselen dik kayalık tepelerle çevrili kuzeydoğu ucundaki küçük bir gölle karşımıza çıkıverdi. Bu göl diğerlerinden çok daha küçük ve etrafı o kadar uzun bataklık araziyle kaplı değil. Karşı kıyıda Scharschi Köyü bulunuyor.

Ovaya indiğimizde, dağ eteğindeki kaplıcaları görmek için bazı yıkık dökük hamamlarda durakladım. Yakındaki bir camide olduğu gibi bina inşaatında çok sayıda tarihi mermer bloğu kullanılmış. Burada görünüşe göre mezarla ilgili eksik bir yazıt kopyaladım.⁵³⁰ Kaynak binanın içinde doğuyor ancak birkaç kişi o esnada yıkanırken sıcaklığını tam olarak tespit edecek bir aracım yoktu; yine de kanaatimce 100° fahr. altında olmalıydı ve su miktarı çok sınırlıydı. Ovayı Ilgın'a doğru geçip kısa zamanda kuzey-kuzeybah yönünde göle dökülen Ilgın Suyu adında küçük bir ırmağa geldik. Kışın iki kemerli bir köprü kullanılıyor ama bu mevsimde yürüyerek geçebiliyoruz. Karşı tarafta Ilgın Mezarlığı bulunuyor. Çok geçmeden çamurdan alçak şehir duvarına vardık. Buradaki yüksekliği üç feet kadar bile yok ve sürücü tarafından bir kale olarak ifade ediliyor. Nihayet giriş yerine vardık. Her şekil ve biçimde açık olan, devasa ahşap bir gövde ve kapı direklerinden oluşan bu yerin perişanlığının iyi bir örneği idi. Kapılar o kadar bitmiş ve çürümüş halde ki ne hareket ettirilebiliyor ne de kapatılabiliyor. Bu zorlu engelden başlayarak, sekiz feet yükseklikte çamurdan bir duvar her iki kenardan kısa bir mesafe ilerliyor.

Ağanın kendi odalarında hazırlanmış bir konak buldum. Ağanın kanepleri ve yastıkları üzerinde rahatladım ancak, yerleşmemiz henüz yarım saat olmamıştı ki Dimitri, güneşte yanmış cildine rağmen kötü haberlerle donanmış olduğunu ilan edercesine ekşi ve soluk suratıyla göründü. Ilgın'ı veba salgını sarmış ve her gün sekiz on vakayla karşılaşılıyormuş. Çok daha kötüsü olduğunu ve tam da bugün üç ölüm gerçekleştiğini, içinde bulduğumuz evde Ağanın kızının sadece beş gün önce öldüğünü ve bu sebeple babasının köye kaçtığını, köyün ıssız olduğunu ve burada ikamet edenlerin neredeyse tamamının ölmüş olduğunu ekliyordu. O halde, buraya girerken tanık olduğum fakat açıklayamadığım kimsesizliğinin sebebi buydu. Birazdan Dimitri tekrar göründü ve mutfakta kahve öğütmede kendisine yardım etmekte olan adamın, kuzeninin sabah öldüğünü ve defin işlerine yardım etmekten yeni geldiğini söylediğini aktardı. Bu kabul edilemezdi ve Dimitri

sJo Kitabe, No.383.

derhal uzaklaşmak istiyordu. Zaten tehlikeye bulaşmış olduğumuza göre, halen burada yaşayanlardan mümkün mertebe uzak durarak günü burada geçirebileceğimizi düşündüm.

Akşamüstü Pazar, han, cami, hamam ve kapalı çarşıları görmek için dolasmaya çıktım. Bazıları iri ve dayanıklı idi ve bu çamurdan inşa edilmiş köyün virane görüntüsüyle pek uyuşmuyordu. Hiçbirinde antika izine rastlamadım. Mevkii tamamen Türk gibi duruyordu. Gezintim sırasında bir insan yarattığıyla neredeyse hiç karşılaşmadım. Çarşıdaki kahve dükkanında, tüm memleketin mustarip olduğu ve sonradan öğrendiğime göre artmaya devam eden hastalık mağduru, soluk görünümlü birkaç şahıs oturuyordu.

28 Haziran, Çarşamba. -Erken saatlerde dokuz saat mesafede olduğu söylenen Ladik'e tarihi Laodicea Combusta'ya, gitmek üzere mahalleden ayrıldık. Beş mil boyunca ekilmemiş düz bir ova üzerinden sürdürdüğümüz rotamız biraz doğunun kuzeyi yönündeydi. Bu esnada, Sultan Dağ ile Emir Dağ arasındaki bağlantı tepeler dizisi kısmını oluşturan solumuzdaki kristalimsi dik kireçtaşı sırtına yakın yerden geçtik. Ova, sincap büyüklüğünde, daha önce Küçük Asya'nın diğer bölümlerinde de gördüğüm yer kazan bir hayvan türüyle sarılı; ancak dağ sıçanı mı, tarla faresi mi, kır faresi mi yoksa cırtlak sıçan mı kestiremedim. Birkaç el ateş ettim fakat son derece kumazlardı ve deliklerden çıkmaya niyetleri yoktu; yaralandıklarında da içeri sürünüyorlardı. Renkleri hafif yeşilimsi kahverengi. Çeşitliliği ve türleri Rat des steppes (Bozkır fareleri) olarak tanınmış Rusya'nın güney eyaletlerinde çoktular. Ovanın doğu ucuna vardığımızda, ovanın dışına doğu-kuzeydoğu yönüne akan Bolasan Suyu'nu bir taş köprü ile geçtik. Bu, bazılarının Ilgın deresi ile karıştırdığı ırmaktı: yaklaşık beş mil güneyde kalan Tekiye köyünün arkasındaki tepeler arasından doğuyor ve doğu-kuzeydoğu yönünde Atlande adında altı saat daha ilerideki bir yere aktıktan sonra, rivayete göre ovanın ortasında kendini yeraltında kaybettiriyor.

Buradan doğu-güneydoğu yönünde on mil boyunca, çorak tebeşir bayırları üzerinden Kadınhan'a kadar ilerledik. Soldaki tepelerin bir açıklığı içinden Haymana'ya kadar kesintisiz devam eden Atchekeu ova üzerinden bakındık. Manzaranın yavanlığı, güneydeki yüksek tepelerin ağaçlık görünüşüyle kısmen kırılıyordu. Bu arada, Mekke'den Aydın'a dönmekte olan büyük bir hacı grubu ile karşılaşarak biraz keyiflendik. Tek bir yerden olan tüm bu grup birlikte seyahat ediyor ve bir şirket veya takım oluşturuyorlar. Bu yüzden, ayrı gittiklerinde ve yabancılarla birleştiklerine göre bu şekilde birbirlerinin kontrolünü daha iyi sağlıyorlar. Her bir yerden baş hacı, Sürbaşı olarak adlandırılıyor ve önünde yeşil bir bayrak taşıyor. Farklı ekipmanı, su şişeleri, tavaları ve şemsiyeleri garip ve neşeli bir sahne sergiliyordu. Fakat hacca gitmek pahalı bir şey; sürücünün dediğine göre Ilgın'dan mali-

yeti 6 bin ile 10 bin kuruş arasında değişiyor fakat ilk tutardan (60 l.) daha aşağıya mümkün olmuyor.

Bu tepeler üzerinde iri nitelikte pek çok gülle yatıyor ki bunlar da İbrahim Paşanın Türklerle bazı çatışmalarına kanıt teşkil ediyorlar. Türk raporlarına göre Mısırlıların yenik düştüğü, henüz geçmiş olduğum taş köprüde fazlaca mücadele gerçekleşmiş olduğu söylenmişti.

Saat 10'da büyük Kadın Han köyüne ulaştık. Hemen öncesinde yarı kristalimsi kireçtaşı ile karşılaştık. Yazıtları⁵³¹ kopyalamak için mezarlıkta bir süre durakladım. Çoğu bilinçli biçimde yıpratılmış. Öte yandan, bu yer sütun ve iri mermer blokları ile kaplıydı. Birinin üzerinde değişik bir kabartma vardı ancak o kadar hasar görmüş idi ki sadece ana çizgileri kalmıştı. İki figürden biri diğerinin arkasında oturuyordu. Üstteki figüre ait kol ve ellerin kaba yapılarından dolayı, uygulaması asla iyi olamazdı. Çıkarılmak için kullanılan keski izleri tüm yüzey üzerinde görülebiliyordu.

Ağanın konağına ulaşmadan önce harabe büyük bir bina yanından geçtik. Görünüşe bakılırsa bir handı. Hem içeride hem dışarıda duvarlar yazıtlı pek çok taş içeriyordu ve bana söylenene göre yaklaşık altı mil güneydeki dağlarda bulunan harabe bir kale olan Kestel ya da Bedel Kalesi olarak anılan bir yerden getirilmişlerdi. Birkaç saat burada kalarak han duvarları ve mezarlıklardan yazıtlar⁵³² kopyaladım. Neredeyse tamamı mezarlarla ilgiliydi. Gezintilerimde gördüm ki, çevre tepelerin zirvelerindeki pürüzlü noktalarda yükselerek, değişik renklerde yeşil kloriktik ve killi şist, üzerinde köyün durduğu kristalimsi kireçtaşı ile birleşmiş.

Tekrar Kadın Han'a dönmeksizin, Bedel Kale'den Ladik'e geçebileceğimi görünce Dimitri'yi Ladik'e gönderdim ve tatar ve sürücü yanıma alarak, Isaurian ya da Lycaonian hisarı bulmak ümidiyle, sıra dışı anlatımlar duyduğum kaleyi incelemeye geçtim. Gravok görünümlü kumtaşı ve tabakalara ayrılabilen kayaktan oluşan ardıl iki tepe sırtım geçtikten sonra, kuzeydoğu yönünde akan ırmakla sulanan Kadın Han yaylasının bulunduğu geniş bir vadiye indik. Kuvars, jasper ve kireçtaşı döküntü kayalar her tarafa saçılmış durumda ve tepe yamaçları meşe ve karaardıç koruluklarıyla örtülmüş. Güneye doğru tırmandıkça, arazi daha ormanlık ve daha manzaralı hale geldi, vadi daraldı, su bollaştı ve ötesinde kireçtaşıyla plak ve yüksek dağ zirvelerinin epeyce bir yükseldiği her iki kenardaki tepeler dibinde olduğu kadar güzel ve iyi yetişmiş çam ve köknar ağaçları ile kaplandı. Bu ormanlık tepelerin amfisi ortasında kendini gösteren Bedel Kalesi tepesi kesik volkanik koni üzerine tüneklemiş. Yakınıımızdaki alçak araziler zamlık ağaçları ve meşe korulukları ile kaplı ve onlarda yükseldikçe köknar ve çam

⁵³¹ Kitabe, No.384.

⁵³² Kitabe, No.385-396.

ağaçlarına yerlerini bırakıyorlar, ta ki kendimizi bitki örtüsünün üzerinde bulana dek.

Sonunda, engebeli bir patikayla tepenin etrafını döndükten sonra hemen Kalenin altında yassı bir arazi parçasına ulaşık. Atlarımızı burada bırakıp, moloz ve küçük pürüzlü taşlarla inşa edilmiş ama içinde zamanını göstermeye yetecek nitelikte önemli veya ilgi çekici bir şeyin olmadığı zirveye yürüyerek çıktık. Bir veya iki kemerli yaylar görülebiliyordu bu yüzden tarihi bir manastır olduğunu düşündüm. Bir şehir için son derece küçüktü. Yine de, antika bulma ümidim boşa çıkmış olsa da geniş görüş alanıyla zahmetimin karşılığını almış oldum. Yatayın güney yarısından fazlası çıkıntılı kayalardan bir amfiyle çevrelenirken uzaklardaki Haymana ovası kesintisiz biçimde kuzeye doğru uzanıyor ve kuzey-kuzeydoğu yatayı üzerinde epeyce uzak bir mesafede yüksek sivri tepe gözüküyordu.⁵³³ Kadın Handa iken 26.224 inç gösteren barometrem zirvede 24.944 inç indi, bu durumda zirve, Kadın Handan 1300 feet ve deniz seviyesinden de aşağı yukarı 4500 feet daha yukarıda bulunuyor anlamına geliyordu.

Diğer kenardan inerken her ikisi de mezarlarla ilgili ve görünüşte Hristiyan dönemlerine ait olan iki adet Yunanca yazıt⁵³⁴ parçası buldum. Ayrıca, oldukça iyi yontulmuş mermer bir aslan gördüm. Her zamanki gibi bizim sürücü yine yolunu kaybetti; yol filan kalmadı ve bazı Yörüklerle karşılaşana kadar ağaçlıklar ve kayalık dere yatakları arasında dolandık durduk. Yörükler önce vahşi köpeklerini üzerimize saldırdı ama sonra bizi doğru yola koydular. Bodur servi, ardıç ve yaban armut ağaçları arasından, sağdaki dağlardan kuzeye doğru düzenli biçimde eğim gösteren tepeler üzerinden birkaç mil boyunca at sürdük. Bu eğimli tümsek, tam bir konglomera oluşturan kırmızımsı matris içine gömülmüş siyak kireçtaşı parçalarından meydana geliyor ve parçaların geniş gölcül havuza suyla taşınmış gibi göründükleri dağ zincirindeki vadiler ve boğaz yakınlarında devamlı biçimde yükseliyordu: bu gölün suyu, matrisin de gelmiş olduğu çokça kalkerli malzemeye yüklenmiş olmalı.

Yediye çeyrek varken, kuzeyden ovaya açılan, kireçtaşı tepelerindeki derin bir oyuk ortasında bir rampaya kurulmuş, kasvetli, çamurdan yapılmış, düz çahlı bir yer olan Ladik'e vardık. Tepeler, muhteşem kireçtaşı dağ sırlarının ovaya doğru uzadığı güney-güneybah yönü dışında fazla yüksek değiller. Şehrin eteğinde birkaç tane az ürün vermiş bahçe ve duvarla çevrilmiş tarlalar vardı. İçlerinde de pek çok tarihi bina parçaları bulunuyordu. Kirli caddelerden Dimitri ve çadırı ararken, her tarafta mezar ayakları, sü-tunlar ve lahitler göze çarpıyordu. Bunların incelemesini ertesi güne bırak-

⁵³³ Bu Dağ muhtemelen Ankara yakınındaki Hüseyin Dağ idi.

⁵³⁴ Kitabe, No. 397 ve 398.

hm ve nihayet, güzel bir pınarın yanında pürüzsüz temiz bir çimen yerine kurulmuş çadırı bulduk.

29 Haziran, Perşembe. -Çavuşun rehberliğinde birkaç saatimi harabe evler, mezarlıklar ve Ladik çevresini gezmekle geçirdim. Köyün güney ya da güney-güneybah yamacında ve çeyrek mil mesafede harabe bir köy veya kasaba mevkii var ama küçük bir alana sahip. Bir mesafe, çoğu genelde düz olan iri mermer ve taş bloklarından oluşmuş kapı geçitleri olan evlerin düz temel hatları uzuyor; ancak sütun baştabanı, sütun kaidesi ve sütun parçaları gibi bazıları daha önceki yapılardan alınmış gibi yontulmuş ve oyulmuş durumda. Bu yerin biraz kuzeybah yönünde üzüm bağları arasında, sütun parçaları, baştabanları ve bir tanesinden yazıts³⁵ kopyaladığını mezar anıtlarıyla dolu eski bir Türk mezarlığı bulunuyor. Daha kuzeyde yine benzer kalınlarla dolu bir mezarlık daha var. Burada da yazıtlar³⁶ kopyaladım. Oradan köye döndüm. Birçok mezar taşı da cami ve köy evleri duvarlarına serpilmiş. Fakat en çoğu şehrin doğusundaki mezarlıkta duruyor. Orası gerçekten çok geniştir. Öyle ki, her bir taşı incelemek mümkün değildi. Doyasıyla çoğu gözümünden kaçmış olabilir. Birkaç tane yazıts³⁷ da burada kopyaladım. Çoğu mezarla ilgili fakat bir iki tanesi farklı; şöyle ki, 405 no'lu yazıt 8EOII.EBAI.TOI' den bahsediyor ve 406 no'lu yazıt ta Latin dilinde T.AEI. Arniantus tarafından kendi hesabına eşi Valeria Cleopatra içine dikilmiş. Şayet onu, bu civarda olduğu tahmin edilen Ipsus sakini olarak göstermesi amaçlanmış ise IPSEIVS kelimesi önemlidir. Peculio ile bağlantılı zamir de olabilir tabii, ama bu anlamda yorum biraz zorlama olacakhr.

Çadıra geri döndüğümde, çadırın hemen bitişiğindeki bir çeşmede bir yazıtıns³⁸ ilk yarısını buldum ve şekil ve yanında renk açısından ona benzeyen bir büyük taş fark etmem üzerine kazdırttırn. Şansımıza, diğer yarısıydı. İki parça arasında kırılmış birkaç harf dışında bütün oldular. Özetle, buradaki kalıntılar beklediğimden çok daha kalabalıktı. Kadın Han'da bana söylendiği gibi buradaki taşların çoğunun Ladik'ten getirildiğine inanmıyorum zira neredeyse istisnasız hepsi tümüyle farklı bir malzeme içeriyordu, tarihi kalıntılarda göz ardı edilemeyecek bir özellik. Ladik'teki yazılı tüm taşlar ve diğer tarihi parçalar, yerin çevresindeki tepelerin en başta gelen malzemesi olan koyu mavi damarlı yarı kristalimsi kireçtaşından meydana geliyordu. Kadın Han'da ise, yazıtlar ve diğer parçalar istisnasız, bu yerin hemen yakınlarında bol miktarda bulunabilen sarı, iri, topraklı kireçtaşından oluşuyordu. Bu yüzden kesinlikle ikisi de iki farklı şehre ait olmalıydı. İsimlerin benzerliği, bu ismi nereden aldığını çözernesern de, Ladik'in, Laodicea Cata-

⁵³⁵ Kitabe, No. 399.

⁵³⁶ Kitabe, No.400.

⁵³⁷ Kitabe, No.401-407.

⁵³⁸ Kitabe, No.408.

cecaumene veya Combusta'yı temsil ettiği ve ya mevkisi üzerinde bulunduğu konusunda şüphe bırakmaz; zira bazı yazarların ileri sürdüğü, çevre arazi toprağının yanık ve volkanik doğasından kaynaklandığı varsayımının bir temeli yoktur.⁵³⁹ Bu civarda volkanik kaya maddesi yok; tepeler mavi mermer ya da kayanın genelde birleşmiş olduğu killi ve mikalı şistten oluşuyor. En muhtemel çözüm şu ki, yandıktan sonra bir imparator ya da kral namına yeniden inşa edildi ki bu ayrıcalıklı ismini de bu şekilde aldı.

Saat 9'dan hemen sonra dokuz saat mesafedeki Konya, tarihi İconium'a hareket ettik. Dolambaçlı bir istikamette doğu-güneydoğu ya da doğu yoluyla güneydoğuya doğru yedi mil boyunca alçak tepeleri tırmanırken yolun her iki kenarında çok sayıda mermer blokları uzanıyordu. Neredeyse dikey eğimde ve kuzey yoluyla batıdan, güney yoluyla doğuya matrisli, killi ve talklı şistten oluşan iki alçak sırtı geçtik; yataklar hafif çarpık ve kuvars damarıyla kesişmiş durumda. Sağımızda yüksek ve engebeli kireçtaşı tepeleri yükselirken sol tarafta yüzeyleri ve zirveleri daha yuvarlak biçimde, aynı oluşumda alçak tepeler gözükiyordu. Bu kayda değer özellik farkı, büyük merkezi gölün var olduğu sıralarda, sağdaki çorak tepe dorukları yüzeyi üzerinde kayalık sırt veya ada gibi dururken, daha aşağıda olan tepelerin su altında kalmış olmasından kaynaklanmış olabilir.

Ladik'ten ikinci üçüncü mil arasında tepe yamacında küçük bina harabeleri ile kaplı bir noktaya vardık. İçlerinde, yazılı pek çok mezar ayakları vardı fakat öylesine basit ya da bozulmuş bir yapıya sahiplerdi ki kopyalama girişiminde de dahi bulunmadım; hepsinin sonu MNHMHXCXAPIN ile bitiyordu. Yolun yukarısındaki tepe üzerinde benzer kalıntılarla dolu bir Türk Mezarlığı vardı: bu harabeler muhtemelen Laodikya kalınlıklarından inşa edilmiş bir Türk köy ya da kasaba mevkisini gösteriyordu. Engibeli ve kısmen ağaçlık tepeleri dolandıktan sonra saat 11'de Sultan Dağdan doğu-kuzeydoğu yönde gerilen ve devamıyla Konya ovasının kuzey sınırını şekillendiren sırtın doruğuna vardık. Bir mesafe güneye koşan yol tabakalara ayrılabilen kayaların dikey kenarları üzerinden taşınyordu; sol yanımızda harabe bir han göründü. Geceye kalmış gezginler için halen daha bir barınak imkanı sunabilir. Yüksek çorak araziye geçtikten ve solumuzda ovaya açılan bazı dere yataklarını geçtikten sonra, büyük Konya ovasına inerken, birkaç mil boyunca kasvetli bir yüksek araziye çaprazladık. Saat birde şu an kuru sel yatağı kıyılarındaki başka bir hanı geçtik. Doğuya eğimli, topraksı kireçtaşı ve konglomerasında oluşan düz-tepe boyunca birkaç mil yolumuza devam ettik. Doğru ve güneydoğuya doğru epeyce bir alana sahip ova, değişik dağ kütleleriyle kuşatılıyor; isimlerini araştırmak nafileydi zira Türk

⁵³⁹ Strabon, xiv.e.ii.p.663.-Hierocl.Synecd., p.672. Causa cognominis exsoli ingenio, quod ignis ibi qmedam quasi scaturagines essent, sumpta videtur.-Steph. Byz., v. AaobtKcUx. -Socrat., Eccles. Hist., vi.18.-Cramer, Asi Minor, vol.ii.p.33.

sürücüler için her şey ya Ak Dağ ya da Kara Dağ oluyordu. Daha üzücü ve perişan bir manzara hayal edilemezdi. Etrafındaki tüm arazi tamamen kurumuştı ve ne sağdaki tepelerde ne de soldaki engin ovada ne bir ağaç ne de bir çalı görülüyordu.

Sonunda saat bir buçukta Konya bahçe ve minareleri görüş alanımıza girdi. Uzaklığımız sekiz dokuz mil. Çöl ortasında bir vahaydı sanki. Bahçeler, tepelerden ovaya uzayan ve koyu yeşil dar bir yığın gibi görünüyordu. Kademeli biçimde seyrekleşiyor ve sulanmaları için kullanılan su miktarının tükendiği yerde kesiliyordu; zira suyun hemen yakınları dışında yeşillik emaresi görülüyordu. Yağmurlu havada çamurdan dolayı geçit veremeyecek olan tozlu ova üzerinden şehre yaklaşırken birkaç tahıl tarlası ve üzüm bağları ara ara karşımıza çıkıyordu. Dörde çeyrek varken, zengin Arabesk tarz örnekleri ve çok çeşitli fantastik mimari şekilleri gözler önüne sunan, oldukça Doğulu görünümüne sahip, türbe, tapınak, ibadet odası, tekiye ve eski yeni güzel kabirlerin bulunduğu Konya Mezarlığına ulaştık. Bir kılavuz için bekledikten sonra şehir duvarlarının bir bölümü boyunca geçtik; son derece ilgi çekiciler ve iyi kesilmiş iri taş blokları ile kaplanmış ve bazıları korniş, bitkisel bezeme, aslan kafaları ve Arapça yazılarla zengin biçimde süslenmiş olan kare kulelerle güçlendirilmiş halleriyle aynı şekilde Arabesk görünüyordular. Kafası kaybolmuş, dış duvara karşı yerleştirilmiş kocaman heykeliyle Herakles kulesi olarak adlandırılabilen bir tanesinin içindeki güzel bir kapıdan şehre girdik. Kahramanı, üzerine aslan derisi serilmiş sopasının üzerine yaslanırken resmediliyor. Heykelin üzerinde, görünüşte Bizans olan, bir köşedeki tahta oturmuş bir imparator veya general ile birlikte alay halinde bazı figürleri temsilen yüksek kabartma bulunuyor; bunun da üzerinde bazı kalın Arapça yazılar mevcut. Duvarların içinde karşılaştığım ıssız duvar sahneye hazırlıklı değildim. Konya'yı, girişinde muhafız ve savaşçıları ile koşuşturmaca ve trafiğin yoğun olacağı bir yer olarak düşünmüştüm ancak yıkım ve dağılmanın ilk sahnesi giriş yeri idi ve kaleye doğru yükseldikçe harabe yığınları ve harap haldeki cami kümeleri artıyordu. Minareli minaresiz en az 20 cami kalıntısından geçtik. Bazıları çoktan dikeylikten çıkmıştı. Renkli çini ve hoş arabesk oymalarla kaplı bir tanesi müstesna bir güzelliğe sahipti ve girişi zengin biçimde süslenmişti. Şehrin bu kısmında daha önce camilerin arasında durmuş, yumuşak ve parçalanabilir çamur tuğlalardan (kerpiç) yapılmış evler uzun zaman öncesinden bu yana elementlerin etkisine boyun eğmiş. Kalenin kendisi de neredeyse yok olmuş; sadece harabe duvarlar kalenin önceki sahasını işaretliyorlar. Bir kısmı da şimdi mezarlığa çevrilmiş. Öte yandan modern şehir ve pazarlar, konak veya Paşa Sarayı istikametinde daha doğuya taşınmış.

42. Bölüm

Celaenae'den İconium'a Cyrus Seferi - Tyriaeum - Thymbrium ve Midas Çeşmesi - Caystri Campus - Ceramorum Agora - Konya'nın şu anki Durumu - Harabe Kale - Türk Duvarları - Paşa Konağı - Türk Sekreteri - Boğazköy Bahçeleri - Sarayköy - Kara Burca - Yunan Zillieh Köyü

Konya'da üç dört gün kalmaya karar verdikten sonra kendimi temiz bir Ermeni evine yerleşmiş bulduğuma üzülmedim. Sahipleri her açıdan benim isteklerime göre kendilerini yerleştirme kaygısı içindeydiler. Konya ve çevresinin şu anki durumuna geçmeden önce, genç Cyrus'un Yukarı Asya seyahati ile ilgili olarak özellikle Ksenophon'un açıklamalarıyla bağlantılı olarak, Frigya Paroreius içinden geçen yolun tarihi coğrafyasına dönmek istiyordum. Kısmen bu yerlerle ilgili bizim bilgisizliğimiz kısmen de eski zamanlarda şehir isimlerinin sıkça değişmesi durumundan kaynaklı olarak Apamea ile İconium arasında bu rotadaki bazı yerleri belirlemenin zorlukları sonucunda, her ne kadar şu anda Sardis'ten Apamea'ya ve yine İconium'dan Tarsus'a Cyrus rotası büyük kolaylıkla izlenebiliyor olsa da Küçük Asya coğrafyası üzerine yazan modem yazarlar, bu anlatıya ait bu kısmın doğruluğu konusunda kuşku duymuşlardır.

İyi ki bu ara mesafeyi tespit edebileceğimiz iki şey var; Ksenophon sadece ordunun içinden geçtiği yerlerin isimlerini vermekle kalmamış aynı zamanda fersah ve arşın olarak da mesafeleri eklemiştir ve bunların sayesinde onun doğruluğunu ona karşı gerçekleştirilen saldırılardan kurtarma ümidindeyim. Trabzon'dan Sinop'a Karadeniz kıyıları boyunca onunla seyahat etmiş ve bu bölgeyle alakalı verdiği detaylar konusunda tatmin olmuş olmam nedeniyle gerçekçi karakterinin her hususta dikkate alınması arzusundayım.

Ksenophon'a göre Cyrus'un iki iyi bilinen nokta arasında, Apamea'dan İconium'a rotası şöyleydi:

	Stathmi.(?)	Fersah
Apamea'dan Peltae'ye .	.2	10
Peltae'den Ceramorum Agora'ya	.2	12
Ceramorum Agora'dan Caystri Campus'a.	.3	30
Caystir Campus'dan		
Midas Çeşmesinin		
bulunduğu Thymbrium'a	.2	10
Thymbrium'dan Tyriaeum'a	.2	10
Tyriaeum'dan İconium'a	.3	20

Albay Leake, Caystri Campus'un Tmolus Dağı'nın güneyindeki Cayster ırmağıyla sulanan yerle aynı olması gerektiğini, Tymbrum'un Sakarya'nın (Sangarius)⁵⁴⁰ bir kolu olan Thymbres'in üzerinde bulunmuş olacağını düşünüyor. Verilen mesafelerle bu yerlerin konumlarını bağdaştırmanın imkansızlığı bir yana, Sardis'den Celaenae veya Apamea'ya yürüdükten sonra Cyrus'un tekrar Cayster'e dönmüş olması veya bu nehirden, Tüm Frigya sahası içinden yürüme esnasında bahsedilen herhangi bir ara yer olmaksızın Thymbres yakalarına varmış olması mümkün değildir.

O halde Kseonophon tarafından verilen mesafe ile harita üzerindeki karşılaştırırken İconium'u bilinen başlangıç noktası olarak ele aldığımızda, kullanmış olması gereken hattı, Frigya Paroreius içinden gittiği yolu geriye doğru takip edelim, gerçek coğrafya yapısıyla ne kadar uyduğunu göreceğiz. İlk karar verilmesi gereken şey fersah uzunluğudur. Eski zamanlarda tüm ölçümlerde olduğu gibi bir derece keyfi olsa da stathmus kadar çok değildi. 'Geography of Western Asia' eserinde Rennell, eski fersahın iki bu- çuk milden fazla hesapladığı modern Pers fersahı kadar uzun olmadığını belirtir; eski fersahın üç Roma miline veya iki çeyrek coğrafik mile eşit oldu- ğu sonucuna varır. Öte yandan, İconium'dan Dana veya Tyana'ya olan me- safeyi, ilerlediği hat üzerinde bilinen diğer mesafeleriyle beraber Celaenae ile İconium arasındaki mesafelerini hesaplamada kullanılabilecek çok daha doğru bir ölçek sunan harita mesafeleriyle karşılaştırma yoluyla Ksenop- hon'un fersah uzunluklarını doğrudan da hesaplayabiliriz.

Ksenophon, Lycaonia ve Cappadocia bölgesi içinden, İconium'dan Dana'ya elli beş fersah ölçümünü verir; Colossae'den Celaenae'ye (ikisi de iyi bilinen noktalar) mesafeyi yirmi fersah olarak belirler: tamamı yetmiş beş fersah eder. İki rakamı topladığımızda daha doğru bir ölçüm alıyoruz: Colossae'den Celaenae'ye uzaklık haritada elli iki coğrafik mil ve İconium'dan Tyana'ya ova boyunca düz çizgideki yol yüz beş coğrafik mildir. Bu iki mesafenin toplamı yüz elli yedi coğrafik mildir ki fersah olarak verilen yetmiş

⁵⁴⁰ Tour in Asia Minor, p.60.

beş rakamı ile bölündüğünde fersah uzunluğu olarak 2.18 G.M sonucunu verir. Aynı yol üzerinde çıkarılmış Sardis ile Colossae arasındaki mesafe fersahın 2.73 G.M. olduğunu gösterir ki bu da aşırı biçimde fazla gibi görünür. Ortalamayı alacak olursak fersah uzunluğunun 2 buçuktan biraz daha az olduğunu kabul edebiliriz.

Bu verileri kullanarak Ksenophon'un gittiği rotayı İconium'dan geriye doğru takip edebiliriz: bahsedilen ilk yer İconium'dan 20 fersah veya 50 coğrafik milden daha az uzakta olan Tyriaeum; bu ölçümler haritada bizi tam olarak, Kilikya kralı Syennesis'in karısı Epyaksa'nın ricası üzerine Cy-rus'un ova içinde ordusunu gözden geçirdiğini anlayabildiğimiz Ilgın'a getiriyor. Tyriaeum'un Ilgın'ın yakınlarında mevzilenmiş olduğu gerçeği Strabon'un Efes-Mazaca yolunu anlatımında doğrulanıyor; zira net biçimde onu Philomelium ile Laodicea arasına ve Lycaonia sınırları yakınlarına ko-yuyor -Akşehir ile Ladik arasının tam ortasında bulunan Ilgın'ın konumuyla yakın biçimde örtüşen bir mevki. Ksenophon'un yanı sıra Tyriaeum'dan bahseden tek yazar Strabon'dur ve bu mevki lehinde bir başka iddiası da vardır. Daha önce Holmi'nin, Frigya Paroreius başlangıcında olduğunu söylemiştir, dolayısıyla Frigya Paroreius Sultan Dağ'ın batı ucuna düşecektir. Ayrıca, Holmi-Tyriaeum arasında 500 stadyadan fazla bir mesafe verir. Sultan Dağ'ın başlangıcından Ilgın'a olan mesafe haritada 55 mildir ve eski yazarlardan bize aktarılan mesafelere uyacak başka hiçbirisiyle ayarlayamadığımı da söylemek önemlidir. Albay Leake'in⁵⁴¹ araştırmalarından anlaşıldığı kadarıyla Yunanlar, stadyum kelimesiyle her zaman 600 Yunan fitini kastetmek istemişlerdir ve bu ölçümlerinkini dereceye göre 600 olarak tahmin etmişler ki bu ilki 600'e 607 oranında daha uzun olmak üzere Yunan ve İngiliz ayağı arasındaki farka müsaade ederek enlem derecesinin gerçek ölçümünün kesri içinde uygun düşmektedir. Dereceye göre 60 stadyanın bu hesaplamasıyla 10 stadya bir coğrafik mile ve haritam üzerinde Frigya Paroreius başlangıcından Ilgın'a 55 G.M mesafesi 550 stadyaya eşit olacaktır ki bu da Holmi noktasından tam emin olmamamızdan ötürü her iki yazarın aktarımlarına göre Tyriaeum'un Ilgın'ın ya yakınlarında ya da tam üzerinde durmuş olma ihtimalinin yüksek olduğuna dair herhangi bir kuşku bırak-

'maz gibi görünüyor.

Dikkate alacağımız bir sonraki yer, Midas çeşmesinin yola yakın yerde durduğu Thymbrium: bu yerle Tyriaeum arasındaki mesafe Ksenophon tarafından 10 fersah olarak belirtiliyor ki bu, yukarıda kabul edilen hesaplamayla 24 veya 25 G.M'e eşittir; Ilgın mevkiinden ya da daha ziyade kaplıcalardan ölçülen bu mesafe bizi Akşehir'deki Philomelium'un ötesine ve

⁵⁴¹ 'Journal of the Royal Society, vol.ix. part i,pp.13, 22: "Leake on the Stade as a Linear Measure"

neredeyse bu şehirle daha önce tarif ettiğim, Akşehir'den dört beş mil uzak- ta olan ve Ksenophon tarafından zikredilen Midas çeşmesi olduğundan şüphe duymadığım Ulu Pınar Debrent çeşmesi arasına çıkarır. Kullandığı kelimeler⁵⁴² Thymbrium'a varmadan yol üstünde geçmiş olduğunu ifade ediyor görünüyor. Başka hiçbir yazarın bu şehirden açıkça bahsettiğini san- mıyorum ancak Pliny' <ile çok uzakta olmayan bu isimde bir yerle ilgili dolay- lı tanıklığa rastlıyoruz . Pliny⁵⁴³, Lycaonian Conventus'u tarif ederken daha önce Frigya'ya (Paroreius) ait olmuş diğer insanlar arasında Philomelienses, Tymbriani, Leucolithi, Pelteni ve Tyrienses'den söz eder. Bu nedenle, daha eski ismi Philomelium olmasa bile, Thymbrium'u Sultan Dağ'ın eteğine, Midas çeşmesi ile Akşehir arasına koymak için pek çok neden görünüyor.

Anna Comnena'nın babası Alexius ile ilgili tarihinde Philomelium civa- rında Tyganion adında küçük bir kasabadan söz edilir:⁵⁴⁴ sultan Saisan'ı kardeşi Mesut'un ellerine teslim eden Pulcheas'ın ihanetiyle dikkat çeker. Philomelium'u ele geçirmesinin hemen ardından imparatora karşı sakinleri- nin dostça davrandığı anlatılır. Bu tarihteki her isimde olduğu gibi bunun da barbarlığın getirdiği değişimden kaynaklandığına dair şüphem yok ancak Thymbrium mu yoksa Tyriaeum mu kastedilmiştir karar vermek zor çünkü Yunan harflerinde ufak değişiklik her ikisine de uygun gelebilir; lakin Phi- lomelium'a yakınlığı sebebiyle Thymbrium'u kastetmiş olması daha olasıdır.

Dikkate almamız gereken bir sonraki durak Ksenophon tarafından Thymbrium'dan 10 fersah ya da 2 stathmi uzaklığa konulan Caystri Cam- pus'tur. 10 fersah, 25 G.M'e denk düşer ki bu da haritada bizi Çay köyü ile Polybotum arasındaki geniş ovaya, yine Çay köy ve Eber gölü kıyılarına yakın bir yere götürür. Bataklik karakteri ve ürünlerinin Efes üzerindeki Cayster yakalarındakilere benzemesi nedeniyle ovanın bu isimle anılmış olabilir. Mysia sınırlarında, Cyrus'un ilerlediği Mysia yönünde son kasaba anlamına gelen, *eoXa'rf]*^V ^{rt}:QÜÇ 'rt] Muaiq XWQ olarak tarif edilen Ceramo- rum Agora adında bir yerin bitişiğine geliriz. Strabon, bazı yazarlara göre Mysia'nın Cadi ya da Gediz'e kadar uzadığını da aktarır bize. Oradan Caystri Campus'a Ksenophon tarafından verilen mesafe 30 fersah ya da 3 stathmi'dir. Cyrus'un geçmiş olması gereken ve Çayköy ve Eber Gölünden yaklaşık 10 fersah ya da 25 mil uzakta olan Afyonkarahisar'ın ötesinde yol- culuğun bu kısmının yönünü tespit etmek zordur.

Öte yandan, Celaenae'den başladığımızda Peltae'yi Işıklı veya Eume- nia'ya koymakta fazla yanlış olmayız. Celaenae'den ayrıldığında Cy- rus'un iki rota seçeneği vardı. Dağları geçerek Dombai ovasına girmek ya da Işıklı'daki Glaucus kaynaklarına doğru Menderes boyunca kuzeybatı yö-

⁵⁴² €vı:äü8a 1']v *TiutQa TI]*v 6Mv-Xen. Anab., i. 2.

⁵⁴³ Hist. Nat., lib.v.c.28.

⁵⁴⁴ Ann. Cornn., lib.xv.c.vii.13.

nünde devam etmek. Cyrus ikincisini tercih etti, zira bize aktarılan ve Peutinger çizelgesinden bildiğimiz kadarıyla Eucarpia yoluyla Apamea (Celaenae)-Dorylaeum yolu üstünde olan ve çizelge'de aralarında herhangi bir mesafe işareti konulmadan bitişiğine konulan Eumenia'dan açıkça fazla uzakta olmayan Peltae'ye gitmişti. Bu yüzdendir ki Peltae'yi ye Işıklı'nın güneyindeki büyük ovaya veya Işıklı-Dinar yolu üzerinden iki mil uzaklık- taki dağların eteğine koyabileceğimiz kanaatindeyim. Dinar'dan Işıklı'ya mesafe 23 G.M; buna rağmen Celaenae akropolisinden uzaklığı yaklaşık 25 mil olacaktır; bu yüzden Peltae, Ksenophon'un 10 fersah dediği 24 coğrafik mil mesafeyle Işıklı'ya çok yakın olması gerekir.

Cyrus Pelt'den 30 G.M. mesafedeki Ceramorum Agora'ya iki gün içinde 12 fersah yol gitmişti; Cyrus rotasında, ilerlediği Mysia'ya doğru en yakın nokta ya da kelimelerin yorumlanabileceği gibi "sınırlara ulaşmadan önce Mysia yolu üstündeki son kasaba" olması dışında tamamıyla muallakta kaldığımız tek yer burasıdır. O halde, Işıklı'dan 28 coğrafik mil ve Afyonkarahisar'dan 50 mil (geriye kalan 75 mil Caystri Campus ile Ceramorum Agora arasında ki bunun da 25 mili Eber Gölü ile Afyonkarahisar arasında tüketilir) ölçümlerine ulaşırsak iki hat, günümüzün önemli bir ticaret ve nakliyat noktası olan Uşak'ın iki mil kuzeydoğusunda birleşir. Küçük Asya ana yollarının çoğu buradan geçiyor ve bu yüzden Ksenophon tarafından verilen Agora unvanını hak ediyor. Dikkat çekici olan bir başka şey, Apamea ve civarından Mysia'ya giden biri için, Strabon'un dediği gibi Mysia'nın Gediz'e kadar uzadığını varsayarsak Uşak, dağlık ve ıssız bölgeyle ayrıldığı Mysia'ya varmadan önce geçilecek son kent olacaktır.

Bu haliyle Cyrus'un Küçük Asya'nın bu kısmında kullandığı rota netleşiyor; gereksiz bir dolaşma veya düz yoldan sapma yokmuş gibi görünüyor; Peltae'den Ceramorum Agora'ya ilerlemesi en yakın rotayı takip etmediğinin tek örneğidir ve tek yönlü olması nedeniyle şartlar bunu gerektirmiş olabilir. Liderleriyle birlikte Yunan askeri birliklerinin bazı kolları kampına ulaştığında Celaenae'de 30 gündür konaklamış bulunuyordu; Peltae ve Ceramorum Agora'dan giden yol Hellespontus ve Thrace ana yolu olup, diğer takviyelerle karşılaşmak amacıyla bu hattı kullanmış olabilir. Oradan Caystri Campus'a yürüdü; konumuyla ilgili biraz fikrimiz olduğuna göre, Kilikya kralının karısı Epyaksa ile orada buluşması durumu yeteri biçimde açıklanabilir. Cyrus Frigya Paroreius'a gitmişti, Lycaonia sınırlarına yaklaşıyordu ve en son çok sayıda geçit yoluyla kolay biçimde Kilikya ve Aspendos topraklarıyla iletişim kuran Küçük Asya'nın bu kısmına varmak üzereydi. Oradan Frigya Paroreis içinden Cappadocia'ya kadar kraliçeye öncülük etmiş ve ardından muhtemelen Karaman'ın güneyindeki geçitler yoluyla Kilikya dağlarının karşısına göndermiş gibi görünüyor.

Konya'ya dönelim: ilk gelişimdeki harabe binalarının üzüntü verici görünümünü daha önce dile getirmiştım. Şehrin merkezinde duran Uç Kale hızla parçalara ayrılıyor; duvarların taş cepheleri yerinde yok, muhtemelen Paşa konağını inşa etmek için götürülmüş, duvarlar hızla çürümeye başlamış. Kale tepenin zirvesinde Sultan Alaeddin tarafından yapılmış ve kuru-cusunun adını almış bir cami var. Bu tepeden özellikle batıya bakan yönde şehir manzarasından daha sıkıcı bir şey olamazdı; doğu tarafı daha yoğun biçimde nüfuslanmış ve daha az harabe halinde. Arabesk mimarinin pek çok güzel örnekleri arasında İnce Minare Cami (yıldızlara ulaşan minareli cami) kadar hiç birinden etkilenmedim. Bir taslağını çıkarmaya çalıştım ancak yaprak süslemeleri, oyma işi ve şekillerdeki ince zarafeti anlatmanın imkansız olduğunu gördüm. Aslında, Arap mimarisinin bu kalıntıları, günümüzde Konya'nın en önde gelen ilgi odağı objeleriydi. Persia'daki çoğu gibi minareler genellikle camısı tuğlalar ve kırmızı ve mavinin daha baskın olduğu değişik renklerde tuğlalardan meydana geliyordu.

Bir başka ilgi çeken harabe, enkaz halindeki kuleleri, siperleri ve muhafazaları ile Gotik bir kaleye benzerlikler taşıyan batı duvar kısmını şekillendiren, eski bir Türk hapishanesi veya zindanıydı. Ahşap bir köprüyle (hendedin içinde kale duvarı etrafındaki girişe çıkan bir platforma bu köprüyle ulaştım) geçilen derin bir kale hendediyle çevrilmişti fakat sekiz on adet mazgal deliği ile geçilmiş, köprünün karşısında, sadece 18 inç kalınlığında ufak bir göğüs siperi dışında düşmana açık durumdaydı. Ağır demir kapılardan içeri girerek kıvrımlı karanlık bir geçitten iç avluya geçtim: bütünü acınacak biçimde enkaz halindeydi ve zindanların anahtarlarını muhafaza eden birkaç aile yaşıyordu: zindanlar bana açıldı ve gösterildi. Çok loş bir görüntüsü vardı.

Ertesi gün, 1 Temmuz Cumartesi, şehrin tek meskun kısmı, pazarları, görmeye çıktım; Küçük Asya'nın başta gelen yöneticilerinden biri olan Hacı Ali Paşa'ya hürmetlerimi sunduktan sonra duvarlarla ilgili gezintime devam ettim. Kesin olarak Türk yapımcılar ve aradaki birkaç kısmın daha erken bir döneme ait olma ihtimalleri bulunmasına rağmen giriş kapıları üzerindeki Arabesk süslemeler ve Arapça yazıtlar ile aynı tarih ve tarza ait oldukları görünüyor. Bu tuhaf tarzı ne kadar çok gördüysem yine Roma tarzının değişimi olan tam Bizans karışımı ile Gotik tarzın bundan türemiş olduğuna ikna oluyorum. Bu, Teutonic hevesiyle (Almanların kendilerini gotik tarzın orijini olarak görmeleri nedeniyle) sivri kemerin kuzey iklimlerin ürünü olduğunu ileri süren ünlü Alman arkeoloğun teorisine karşı durur çünkü eğimli destekler ve keskin çatılar Yunan veya İtalyan düz çatılarına göre yağmurun veya karın atılması için daha kullanışlıdır. Bu Gotik-Arabesk tarz orijinin, antikacıların klasik Dorik tarzını köylülerin ahşap kulübe ve evlerinden aldıkları kadar açık biçimde Arapların tavrı ve alışkanlıklarında

görülebileceğini de düşünüyorum. Sekiz köşeli ibadethaneler, kasık çatılar sivri kemer ve daha küçük binalar ki bunlara Ermeni topraklarında ve Kon-ya'da sıkça rastlarsınız giderek incelen zarif sütunlarla birlikte, Arap ulusla- rın geldiği göçebe kabilelerin çadırlı ikametgahlarına kadar izlenebilir.

Paşa konağı, geniş mezarlıklar arasından, tozlu ova üzerinde yükseltilmiş bir geçitle girilebilen şehrin doğusunda büyük ve dağınık bir binadan meydana geliyordu. Yıkık dökük bir haldeydi ve avlusu, daha da pasaklı hizmetçi kuyruğu ile dolmuş kirli bir ahşap koridorla çevreleniyordu. Vardığımda Paşa, odasında bir süre beklediğim genel sekreteri ile görüşüyordu: görüşme bittikten sonra Paşa namazını kılariken beklemek zorunda kaldım. Bu esnada bir Türk memurunun işini yürütmedeki sadeliği gözlemleme fırsatı buldum. Devlet bürolarımızdaki sekreterler, bir Türk'ün önemli meseleleri idare ederken sergilediği kolaylık ve açıklığı gördüklerinde eminim şaşırırlardı. Odasının kapısı her zaman açık ve postacı, hizmetçi ve adaylar sürekli olarak girip çıkıyorlar; fakat kabul edilmeliydi ki divanın köşesine emeklerken ya da odanın karşısına nargile taşıırken sessiz ve ayak-kabısız adımları ne gürültü ne de rahatsızlık veriyordu. Bu böyle sürüp giderken köşesine çömelmiş sekreter de kapıya gelen insanlara değişik talimatlar veriyor, kitaplara bakmadan para meselelerinde karar alıyor ve herhangi bir yana bakmadan emirler veriyordu. Zaman zaman, üzerine koyacak masa veya evrak çantası bulunmadığından eline buruşturmuş olduğu pürüzsüz kalın bir kağıt parçasına ayrılma veya teskere mısraı yazıyordu; fakat bunu yazarken, her bir satırın kendisinden önceki satıra göre normal yönden daha fazla uzaklaşarak kelimelerin hiçbir zaman kağıdın diğer yanına düz çizgide gitmemesi dışında son derece dikkatli ve nizami davranılıyordu. Bu tamamlandığında zarf için yırttığı büyük bir kağıt parçasını eline alıyor, kocaman bir makasla kaba köşesini incelikle keserek ve her bir kırpmada bir terzi inceliğinde tekrar tekrar ölçerek dikkatli biçimde her iki kenarını birbirine benzer olana dek kısaltıyordu.

Paşa'nın huzuruna güzel ve iyi döşemeli bir odada çıkarıldım. Hacı Ali Paşa yüksek mevkideki pek çok Türk gibi cesur ve dikkatli, yaşlı asil bir adamdı. Paşalığında olan yerler boyunca konaklama ve her türlü rahatlık konusunda yolculuğumu garanti edecek şekilde farklı yöneticilere emir vereceği vaadinde bulundu. Diğer taraftan pekte meraklı görünmüyor aksine bilgilendirilmemiş gibi duruyordu. Tüm düşüncesi ve meşguliyeti, paşalığı için ödediği büyük bedel için karşılığını nasıl alacağı sorusuna yönlendirilmişti. Tek alakalı ifadesi yönetiminin denize kadar uzayıp uzamadığını sorduğum zamandı: şu an değil ama yakında uzayacağını umduğu yanıtını verdi.

2 Temmuz, Pazar. -Bina, kaldırım ve Konya mezarlıklarında çokça gördüğüm kırmızı traktik taşın batıdaki dağların içinde bulunan iki saat uzak-

lıkta bir Yunan köyü olan Zillieh'den geldiğini öğrenince, bazı jeolojik olguları gözlemleme ve Konya'nın sebze meyve ihtiyacını karşılayan bahçeleri görme ümidiyle hemen bugün oraya gitmeye karar verdim. Ovanın karşısına doğru iki millik sürüşün ardından tepe eteklerine vardık ve güneybahya dönerek, sulama yoluyla suyun bittiği noktaya kadar ovaya uzanan bahçeler dizisine verimlilik sağlayan küçük bir ırmakla sulanan kayalık bir vadiye tırmandık. Vadi yukarı doğru gittikçe daralıyor ve nehrin dar bir kanala sıkıştığı yerde bahçeler son buluyor. Kayısı, dut, ayva ve kiraz buranın önde gelen meyveleri ve hepsi elbette standart ağaçlardan ve mükemmel tada sahipler fakat genelde küçükler. Köyün adı Boğazköy.

Buradan kuzeye dönerek birkaç mil boyunca, toprağın hafif doğasından ötürü köylülerin hasat esnasında köklerinden ayrılan birkaç zayıf buğday tarlası dışında genelde çorak olan tepelerde ilerledik. Sonra birden batıya dönüp alçak bir kireçtaşı tepeler sırtını geçtik. 11.30'da, tüm volkanik görünümlere sahip ve rehber edinerek incelemeye geçtiğim tepesindeki harabe kalesi bulunan koni biçimindeki Kara Burca tepesinin doğu eteğindeki Sarayköy'e vardık. Tepenin zirvesi (ve bence içi de) kırmızı trakitten meydana geliyor ve çoğu yerde ona karşı pozisyon alan beyaz peperit veya volkanik kum fark ediliyor. Kuzey tarafta zirveye yakın, her iki kenarında birçok işaret olan kaya içinden çıkarılmış uzun bir tonoz ve daha da yukarıda kayaya kazılmış bazı odalar, mağara ve depolar bulunuyor. Depolardan biri suyla dolu ve içinde aşağıya doğru inen basamaklar mevcut. Bu yer Yunanlar tarafından büyük rağbet görüyor. Agiasma veya tapınak olarak anıyorlar ve çevre topraklardan her yıl ibadet için buraya geliyorlar. Dağın adı Agios Philippos: zirvesinde, girişe yakın, harabelerin küçük bir kısmı çimentosuz iri düzensiz bloklardan oluşarak kiklop görüntüsü veriyorlar. Duvarların geri kalanı daha modern görünüyor ve kaya doruğunun her yanına uzanıyor.

Saray köyden yaklaşık dört mil kadar kuzey-kuzeydoğu yönünde Zillieh'ye, porfirik balçık taş setiyle kesilmiş değişik türde peperit ve traktik konglomeralardan oluşan inişli çıkışlı bir araziden yol aldık. Tümüyle Yunanların mesken tuttuğu bu görkemli ve büyük yer, her iki yanda yüksek noktaları şekillendiren trakit tepelerin içinde derin bir boğaza konuşlanmış. Evler, daha önce içlerinde pek çok mağaranın oyulduğu peperit Üzerlerine inşa edilmiş. Kayaya karşı inşa edilmiş ve tek bir ağaç dahi görünmeyen, yapıldıkları topraktan kaynaklanan mor teraslarıyla düz çahlı kocaman evler tuhaf bir görüntü izlenim sunuyor. Bir Yunan, mağaraların daha önceki zamanlarda ev olarak kullanılmış olduğunu söyledi. Zillieh sakinleri tam bir özgürlüğün keyfini çıkarıyorlar ve Türklere tabi değiller: aralarındaki söylenti şu ki, Türkler İconium'u ele geçirdiklerinde Yunanlar sürülmüş ve buraya yerleşmeye mecbur bırakılmışlar ve bu yüzden sekiz yüzün üzerinde

evi içinde barındıran bu yerin yerlileri olmuşlar. Birkaç sikke bulma beklentisi konusunda ümidimin boşa çıktığı ve içinden geçen yolun sadece nehir yatağı olan bu köyden ayrılarak Konya ovasına ulaşana dek dar bahçeler arasından derin vadiyi indik. Ardından ova üzerinde beş mil kadar güneydoğu yönünde sürüş gerçekleştirip yeniden şehir duvarlarına kavuştuk.

Ksenophon onu Frigya'nın son kenti olarak gösterse de, İconium genelde Lycaonia'nın başkenti olarak kabul edildi. Cicero'nun Atticus'a gönderdiği mektuplarından anlıyoruz ki onun zamanında önemli bir yeri çünkü Kilikya'ya ilerleyişinde on gün orada kalmıştı.⁵⁴⁵ İconium tarihi ile bağdaştırılan en ilginç durum, Antik Pisidia'dan ihraç edilmelerinin ardından Yahudi sinagogunda Paul ve Bamabas'ın vaizliği idi. Bu yeri terk etmeye de zorlandıklarında Lycaonia kentleri olan Lystra ve Derbe'ye⁵⁴⁶ kaçtılar. Şehirde ve bazı müstakil ev duvarlarında birkaç yazıt buldum.⁵⁴⁷

⁵⁴⁵ Epist. ad. Att, v.20.

⁵⁴⁶ Acts of Ap., xiv.6.Cramer, Asia Minor, vol.ii.p.65.

⁵⁴⁷ Kitabe, No.409-412.

43. Bölüm

Konya'dan Hareket - Serap, Görünümler - İsmil - Damascus'tan Dönmekte Olan Türk Paşa - Kara Pınar - Nitre İşleri - Volkanik Tepeler - Trakit Krater - Aksaray Yolu - Susuzluk - Göçebe Kabile Farkları - Aksaray'a Varış - Hasan Dağ - Kızıl Kök - Halvar Deresi - Örenşehir, eski zamanlarda Nazianzus

3 Temmuz Pazartesi. - Kara Pınar volkanik olguyu görme kaygısında, daha kısa ama daha az aşınmış Obruk ve Sultan Han yoluna tercihen buradan Aksaray'a ilerlemeye karar verdim. Alhda yola çıktık. Bugünkü yolculuğumuz on iki saatlik mesafedeki İsmil'e idi fakat sekiz saatte vardık. Paşa konağımızı arkamızda bırakarak, doğu-güneydoğu istikametinde ilerledikçe tüm izleri kademeli biçimde kaybolan birkaç tahıl tarlası bulunduran düz ve çimli Konya ovasına girdik. Şehirden birkaç mil sonra arazi şu an yanık duran uzun otlarla kaplı fakat öyle görünüyor ki kışın tüm arazi sular altında kalıyor gibi. Ova şimdilerde kuru. Geniş bir göl bulma beklentisi içinde olduğumdan sürekli etrafa bakınıyordum ve sürekli olarak yarım mil ya da çeyrek mil ötede var olduğunu sanıyordum ta ki gördüğüm şeyin su değil de bu geniş ovada yakalandığım aldahcı serap etkisi olduğunu fark edene dek. Uzaklardaki dağlar yatay üzerinde neredeyse görülemiyor ve arazinin kusursuz biçimde yassı oluşundan dolayı yeryüzü yüzeyinin yuvarlaklığı iyi bir şekilde fark edilebiliyordu. Şu an kuru olan yerlerde kın üç dört feet derinliğinde su olduğu söyleniyordu.

Biraz daha ilerlediğimizde, saat 9'da serap etkisi daha da güçlendi ve çok daha aldatıcı bir hale büründü. Dimitri birçok kez çeyrek mil kadar önümüzde su gördüğünü haykırdı ve sürekli hayal kırıklıklarının ardından bir kez daha "Evet, işte bu kesinlikle su" diye haykıracak ve taze bir hayale işaret edecekti. Geri dönüp Konya'ya bakhğımızda görüntü muhteşem, zira gerçeğinin altında minare ve ağaçların devrik resmi belirgin bir şekilde görülebiliyordu. Nehir veya göl yakalarının su yüzeyindeki yansımasydı sanki. Gün ilerledikçe havayı sis kapladı. Az bir mesafedeki en ufak pürüz veya

yüzeydeki engebe ve hatta küçük bir toprak yığıcı su serabına neden oluyordu. Bir mil veya daha fazla mesafede yatay çizgi üzerine yükselen bir ev veya herhangi bir nesne, tepesi tabanın bir kısmının kesilmiş gibi durması için gereken tek olay olan algılanabilir hava dalgasının üzerine yükselecek kadar yüksek olmadığı sürece havada asılı gibi duruyordu. Serap etkisi, rüzgar sayesinde suyun üzerindeki dalgalar gibi sürülen ki bu şekilde Kuzey ışığının dalgalı ve sabit olmayan huzmelerine benzer biçimde hareket eden bir serap oluşuyordu, sıcak soğuk hava katmanlarının dalgalanmasıyla güçleniyordu.

Sonuç olarak bu olgular iki sınıfa ayrılabilir; aldatıcı su görüntüsü ve nesnelerin gerçek konumlarının üzerinde zahiri yükselişleri. Her ikisi de, az çok seyrelmeleri nedeniyle farklı hava katmanlarını kıran güçleriyle oluşuyor gibi görünüyor. Ve belki de büyük veya düşük orandaki nemlilikle artıyor olabilir. Kırılma gücünün bu farkı, ona sebep olan ısınmış yeryüzünün sadece birkaç feet içinde olduğuna göre, genelde serap etkisinin gözün yere yakın olduğu ve uzak yataydan farklı biçimde seyrelmiş pek çok hava katmanından geçen kırık ışınları önleyecek bir nesnenin araya girmediği çok engin bir ovada görülebileceği ortaya çıkmaktadır.

İlerlediğimiz süre zarfında arazi fazlaca mil boyunca sarı saz ve kamış kökleri ile kaplı ve toprak siyahtı. Saat 11'de, yanında 40-50 feet yükseklikte ve çeyrek mil kadar çember uzunluğuna sahip bir tümsek olan kaynaktaki birkaç dakikalığına durakladık. Üzerinde çok sayıda kırık çömlek ve taş parçaları bulunuyor. Muhtemelen harabe bir köy mevkii idi. Birkaç mil daha ileride solumuzdaki Kiroğlu Köyünü geçtik. Burada bazı sütun ve taban parçalarına rastladım. Bu taraftaki tepeler 12 ile 15 mil arasında uzaklığa sahiptiler. Bu ovanın çevre manzarasındaki en dikkat çekici özelliklerden biri, güneydoğuya yaslanan ve içinde Bin Bir Kilise harabelerini barındıran inişli çıkışlı Kara Dağ dağlarıydı. Denizden bir volkanik adaymış gibi ova- dan yükseliyor ve diğer sıradağlardan tamamen bağımsız ve tek başına duruyorlar. Saat bir gibi sıcaklık son derece fazlaydı; atlar öylesine tükenmeye başlamışlardı ki sürücü, ağzına birkaç nafile su boşaltma girişiminin ardından bir tanesini arkada bırakmak zorunda kaldı. Double çantada taşıdığım termometre 98° fahr.'ı gösteriyordu.

İsmil'e yaklaşırken sağımızda alçak kalkerli tepeler beliriverdi. Sol taraftakiler biraz daha yakındı. Nemli toprağı gösterircesine zengin yeşil renkte uzun kamış ve sazlıklarla kaplı bataklık araziler üzerinden geçtik. Yüz kadar evi içeren köye girdiğimizde çeşitli tür ve boyutlarda çadırlarla kaplı, her tarafta atların çivili ve uzun katır ve deve kuyruklarının vahşi ve resimsel sürücülerıyla birlikte dört bir yana gruplaşmış oldukları araziye çıktık. Damascus'tan dönen Türkler ve hacılar olduğu söylendi. Daha sonra, Peygamberin kutsal şehrine yolculuk eden hacılara nezaret etmek için geçen yıl

Sultan tarafından görevlendirilen Sur Emin olan Adrianople Paşası takımı oldukları ortaya çıkh. Mekke'den İstanbul'a gidiyordu. Sultan için Harika hediyeler taşıyordu. Çadır kenti hoş ve keyifli bir görüntüye sahipti. Işıldayan gümüş toplarıyla birlikte fevkalade güzel iki ipli Paşa çadırlarından mütevazı Seyis çadır bezlerine ve daha aşağı takipçilerine kadar Her türde, ebatta, renkte çadırlar göze çarpıyordu. Bir konak ayarladıktan sonra, akşamüstü, Paşa atlarını incelemek üzere çadır kentin içine girdim; fakat bakmaya değer sadece bir tane doru at gördüm. Gerçekten dolu bir sahneydi. Çok sayıda hizmetkar çadırlarıyla meşgul oluyor, atlarını besliyor ya da temizliyor, bagajlarını yüklüyordu. Paşa yola çıkmak üzereydi zira araziye görmeyi umursamayan ve dolayısıyla gecenin serinliğinde seyahat etmeyi tercih eden manhkı bir adamdı. Konağıma dönerken köy sürüleri otlaklarından geri dönüyor ve köyün dışında hızlı ve yoğun bir süt sağma sahnesi vuku buluyordu. Buradaki insanların tümüyle koyunlarının verdiklerine bağlı yaşadıkları görüntüsü vardı. Bu koyunlar belki de Tetrarch (bir eyaletin dörtte birinin yöneten vali) Amynta'nın Lycaonia'da sahip olduğu üç yüz sürünün torunlarıydı.⁵⁴⁸

4 Temmuz, Salı. -5.30'da, dokuz saatlik mesafedeki Kara Pınar'a hareket ettik. Dünkü düz ova üzerinden bir süre ilerledik. İlerledikçe tepeler yaklaşıh. Yolun her iki yanında, önceki gece hacılar tarafından geride bırakılan bir at gövdesiyle beslenmekte olan köpek, karga ve akbabalar görölüyordu. Bu çöl leşçileri avlarının üzerine öylesine üşüşmüşlerdi ki ateş ettiğimde dahi kaçma girişiminde bulunmadılar -sadece zoraki havalanıyor ve 100 yarda kadar uçup geri dönüyorlardı. Saat 9'da, solumuzdaki yüksek tepelere bağlanmış yatay kompakt beyaz silisli kireçtaşı yataklarından meydana gelen alçak bir tepeler sırtını geçtikten sonra Kara Pınar yanardağlarıyla göz göze geldik. Daha küçük ve engebeli pek çoğunun yanı sıra kusursuz biçimde pürüzsüz 3 adet kesik koniyi fark ettim. Saat 9'dan sonra serap yeniden vuku bulmaya başladı. Bu yanılsama için hazırlanmış olmama rağmen yine de kandım. Önümde, yüzeyinde yansıyan ötesindeki tepeler imgesi ile derin mavi bir göl gördüğümü sandım.

Yolumuz birkaç membadan ve bir dizi ardıl tepelerden geçti. Son tepeden bakınca volkanik bölgenin iyi bir görüş açısını yakaladım. Önümüzde beliren engebeli alçak uzun tepeler hath kuzeyden güneye doğru uzanırken hemen arkalarında birkaç kesik koni yükseliyordu. Bunların ötesinde güneydoğu yönünde Ereğli üzerinde, uzak Taurus sıradağları ve kuzeydoğu yönünde inişli çıkışlı Karadağ dağları varken volkanik bölgenin ötesinde ova, doğu yönde kesintisiz biçimde Tyana'ya yayılıyordu. Son sırt ile Kara Pınar arasında yaklaşık dört mil genişliğindeki ovayı geçtikten sonra şimdi

⁵⁴⁸ Strab. xii.p.568.

terk edilmiş durumda bulunan duvarlarına girdik. Girişin yanında, zirvesi krater gibi basık bir kaç alçak koni biçiminde kum tepelerine rastladım. Yakın geçmişteki volkanik faaliyete işaret ettiğini düşündüm fakat potasyum nitrat ya da güherçile çalışmaları oldukları ortaya çıktı. Şehrin bir zamanlar önemli bir yere sahip olduğu belli. Krallığa ait orijini gösterircesine iki minareli çok güzel bir camisi ve şimdilerde kimsesiz duran kurşun çatılı bir medrese vardı. Cami yerel geleneklere göre Sultan Selim tarafından Bağdat'a yürüyüşü esnasında inşa edilmiş. Yaklaşık 400 evi içinde barındıran bu yer, Menzilci ve uşakları dışında tamamen terk edilmiş vaziyetteydi. Birkaç adam da nitre işleriyle görevlendirilmişti. Geriye kalan ahali sağlık yönünden sıkıntı yaşayan ovayı terk etmiş ve Kara Dağ'ın güney-batı eteğindeki yaylalarına çekilmişlerdi.

Öğlen vakti, güneyde kalan volkanik tepeleri ve potasyum nitrat çalışmalarını ziyaret ettim. Potasyum nitrat, bilhassa çalışıldığı yerde bulunuyor; yağmur sonrasında yüzeyde olgunlaşmış görüldüğü köyün etrafındaki toprağın tümü potasyum nitrattan şişmiş. Diğer taraftan en iyisinin volkanik kayaların yakın, bir mil kadar güneyde bir yerden geldiği söyleniyor. Potasyum nitrat, toprağın sıcak suda yıkanmasının ardından ahşap yalaklarda buharlaştırmayla elde ediliyor. Bu devlet tekelinde olan bir iş. Tüm hasılat, Ağa tarafından İstanbul'daki Barut Han'a (ya da barut deposu) gönderiliyor. Yıllık 20-25 bin oke güherçile çıkarıldığını, 16 parası nakliye 40 parası (veya 1 kuruşu) imalat harcaması için oke başına 56 paralık ücretin İstanbul teslimatında ödendiği bilgisini aldım. Bu işin karlı olmadığı konusunda Ağanın sitem etmesine şaşırmadım. Tekeli kendisinde olmasına rağmen belli bir miktar sağlamaya zorunludur ve başka birine bir dram dahi satmaya cesaret edemiyor.

Güherçile çalışmalarının hemen güneyinde traktik tepeler bulunuyor. Bu tepelere çıkıp önce fazla eski bir tarihe ait olmayan fakat çevre arazinin iyi görüş açılarını yakaladığım Yel Değirmeni adında iki kuleyi ziyaret ettim. Daha sonra, çok pürüzlü bir arazide at sürmeye müteakip şehirden bir buçuk mil uzaktaki grubun en yüksek noktasına varana dek güney- güneydoğu istikametinde traktik blok ve kaya döküntüleriyle kaplı tepeler üzerinden ilerledim. Kendimi burada, belki de var olan en eski traktik krater kenarında bulduğuma sevindim. Ağzı çevresinde, püskürmenin yukarı güney- güneydoğu yönüne eğim gösteren erimiş kayaya rastlanıyor. En öndeki lav akıntısı kenarın küçük bir kısmını yıkarak kendine bir kaçış yeri bulmuş ve ovaya kadar farklı yönlerle ayrılarak ve tepeyi tümünden çevreleyerek iz bırakmış. Öte yandan, sarkık çıkıntılar ve lav kabarıkları yüzeyde görülebiliyor. Oyuk ve çatlaklar toprak, kum ve küllle dolmuş. Irmak yüzeyi, dalgalar gibi birbiri üzerine iter gibi görünen devasa kıvrımlara benzemesiyle çok dikkat çekiciydi.

Bir çeyrek mil üzerinde çember uzunluğuna sahip kraterin içinde küçük ve ekili bir düzlük mevcuttu. Bu düzlüğün ortasında bu yerin en çarpıcı özelliklerinden biri, geri kalanına benzer biçimde tek başına duran trakit kümesi, neredeyse etrafındaki ağız yüksekliğine kadar ulaşıyor. Doğu ve güneydoğu yönünde iki üç mil uzakta 3 adet daha benzer koniler vardı. Daha yakında bulunan bir başkası daha sonraki bir döneme ait gibi görünüyor. Akşam vaktinin yaklaşması bugün için daha fazlasını inceleme şansımı engelledi. Köyün doğusunda içinde pek çok yağmur kuşu gözlemlediğim bazı bataklık ve pınarlarla eve döndüm. Bu pınarlardan akan su serin ve tazeydi ancak burada yaşayanlar tuzlu olduğunu düşünüp karşı çıkıyorlar ve kuzeydoğu yönündeki uzak dağlardan ovayı çaprazlayan suyuyla daha iyi bir su temini sağlıyorlardı.

Bu yerin, mesafe haritada 50 coğrafik milden fazla olsa da, Çizelgelerde İconium'dan 50 mil mesafeye konulmuş olan Barathra ya da Barata'yı temsil ettiği konusunda çok az ya da hiç şüphe duyulamaz. Fakat 'derin çukurları' simgeleyen ismi başka hiçbir şeye eskilerin dikkatini çekmiş olma ihtimali yüksek olan bu önemli kraterler kadar uygun düşemez. Barathra'dan Tya-na'ya mesafe çizelgelerde çıkarılmış. 50 rakamının da Tyana ile İconium arasındaki yolun bu kısmına uygun düştüğü neredeyse eşit derecede söyle- nebilir.

5 Temmuz, Çarşamba. -Dün gece civardaki bataklıklardan gelen kan emici haşerelerden öyle mağdur olmuştum ki yakındaki diğer volkanik yapıları incelemeyi beklemeksizin derhal bu yerden ayrılmaya karar verdim. Yönümüz bir süre dar bir düzlük boyunca kuzey. Düzlüğün ötesinde, yolumuzun biraz daha doğuya yöneldiği daha yüksek bir platoya çıktık. Solumuzda Shujak Dağ adında inişli çıkışlı tepeler zinciri Kara Pınar'dan kuzey yoluyla kuzeybatı yönüne yaslanıyor. Sağ yanımızda yüksek Karaca Dağ zinciri Hasan Dağ'a doğru uzanıyor fakat aradaki bir çukurla ondan ayılıyor. Çukurun içinde ilk bakışta düşündüğümünden çok daha geniş bir volkanik faaliyete delalet edercesine koni biçiminde, görünüşte volkanik pek çok tepe bulunuyordu.

Bugün geçtiğimiz ardıl ovaların değişmeyen tekrarı ve tekdüzeliğinden daha az ilgi çekici ne olabilir ki! Kara Pınar yakınlarında birkaç yayla köyü var. İlerledikçe arazi çorak ve kavruk inişlerden kesintisiz bir diziye dönüştü. Yaban lavanta türü olan pelin otu kuru toprakta koyun sürülerini kendilerine kısıtlı beslenme sağladıkları tek yetişen şey olarak göze çarpıyor. Sağımızda kalan cüretkar Hasan Dağ profili manzaranın birlikteliğini değiştiriyordu ve kesinlikle, tabanından tek bir koni ucuna kadar devasa bir piramit gibi yükselen bu yalnız dağın görüntüsünden daha zarifinin bulunacağını sanmıyorum. Etrafını süsleyecek bir ağaç dahi göremiyorum ve her şey volkanik orijini gösteriyor gibi ki bu varsayım doğru çıkacaktı. Tüm kaynak-

lar kurumuş ve bu nedenle Yörük ve diğer göçebe kabileler araziye boşaltmış. Herkes tarafından kullanılan konaklama yerine vardığımızda kimse kalmamıştı ve su bulamamıştık. Mecburen yolumuza devam ettik. Arazinin genel karakteri kusursuz biçimde yassıydı. Araziyi meydana getiren toprak-sı kireçtaşı yüzeyden birkaç inç dışarıda ortaya çıkıyor, ancak birkaç dere yatağı veya vadi bazen dalgalı bir görüntü veriyor.

Saat 2.30'da birkaç Yörük çadırı fark ettiğimiz bir vadiye indik. Çadırların burada olması, gerek insan gerek hayvan tüm takımın çokça ihtiyaç duyduğu suyun var olduğuna delalet ediyordu. Geceyi burada geçirmeye karar verdik. Türk hesaplarına göre Kara Pınar'dan tahmini uzaklık on üç saat ve Aksaray' a beş saat. Etrafta, birkaç başıboş atın yanında kalabalık koyun sürüleri atlamakla meşgul oluyorlar. Atların bazıları çadırın kurulur kurulmaz hoplaya zıplaya iplerin arasında koşmaya başladılar ki az kalsın yıkıyorlardı. Bu esnada, atlar birbirine dolaşmış iplerin arasında düşmeden bir atakla kurtardığım barometre tehlikeye girmişti.

Akşam vakti, tüm erkeklerin Dirnitri ve Tatar'ın toplandığı köy reisinin çadırını ziyaret ettim. Bu civarla ilgili bazı bilgilere ulaşmak arzusundaydım lakin bir şey bilmiyorlardı. Angora, Caesarea, Tarsus ve Adana' da tarihi harabeler olduğunu fakat Aksaray, Nevşehir, Kırşehir veya Aksaray ile Kayseri arasında harabe konusunda bilgi sahibi olmadıklarını ifade ettiler. Gayet medeni ve yardımsever davrandılar. Yabancıları kıskanır gibi bir görünüşleri yoktu. Yarım mil kadar ileriden gelmiş oldukları köy, Musaköy Suyu ya da Emirkaze yaylası olarak anılıyor. Buradaki kaynaklar henüz kurumamış olmalarına rağmen insanlar 25-30 fatomluk bir derinlikten su çekmenin epeyce zahmetli olduğundan şikayetçiydiler. Bu durum, Strabon tarafından aktarılan, suyun çok az olması nedeniyle ticari meta olduğu, İconium'un kuzeyinde bir Lycaonia kenti olan Sabatra ya da Soatra yakınlarındaki su azlığına dair anlatımlarla örtüşüyor.⁵⁴⁹

6 Temmuz, Perşembe. -Kamp yerimizden saat S'ten hemen sonra ayrıldık. Yaklaşık üç mil içinde, yukarı doğru yüz çadır bulunan köyün ana durağı olan geniş bir vadiye indik. Kayalar altından bazı pınarlar doğuyor ve batıya doğru akan fakat fazla sürmeden kuruyan küçük bir ırmak oluşturuyorlar. Bir yayla için böyle bir pınar paha biçilmez bir olaydır. Bu köyde yaşayanlar Türkmen. Öyle ki, Küçük Asya'nın bu bölümünde pek çok Türkmen bulunmaktadır.

Bu topraklarda ikamet eden olağandışı göçebe ile yarı göçebe kabileleri arasındaki gerçek ayrımları ve gerçek köylü ile bu göçebe ırkların ne açılardan farklı olduklarını tespit etmenin zor bir mesele olduğuna sıkça tanık oldum. Ayırt edilebildikleri birkaç özelliği kapsıyor olmasına rağmen en

⁵⁴⁹ Strabon, lib.xii.loc.cit.

genel özelliklerinden bazılarını aşağıda sunuyorum. Elbette çok daha fazlası ve daha önemlileri vardır ancak bunu öğrenmenin tek yolu aralarında yaşamak ve dillerini öğrenmekten geçmektedir.

Kırsal bölgede yaşayan ve birbirinden ayırt edilebilecek dört farklı sınıf bulunuyor: -1. Olağan Türk köylüsü. 2.Türkmenler .3.Yörükler. 4.Kürtler: -

1. Köyde yaşayan ve toprak işleyen Türk köylüleri bu toprakların gerçek tarım işçileridir. Genelde küçük bahçelere sahiptirler ve yerli (Yer, toprak, sözcüğünden gelir) olarak anılırlar. Pek çoğu yaz mevsiminde dağlara ya da civardaki Yaylalar adı verilen serin yerlere çekilseler de her zaman sabit meskenleri vardır: ama yaylalara çıkınca bile çadırlarda değil evlerde yaşarlar.

2. Türkmenlerin de kış boyunca ikamet ettikleri köyleri vardır ancak toprak işlemezler, varsa bile nadiren olur veya tahıl ürünleri yetiştirmezler. Sürü ve davarlarının ürünleriyle hayatlarını idame ettirirler. Bazen deve de yetiştirirler. Sürüleri ve davarları doyurmak için yaz boyunca her zaman köy yakınlarındaki bazı geniş ovalarda çadırdaki yaşarlar ve daha serin bir hava için dağlara çıkmazlar. Kanunları, gelenekleri ve dillerinin Türklerle aynı olduğu söylenir fakat kendi reisleri ile yönetilirler. Sanırım Türklerle aynı ırktan geliyorlar ancak göçebe alışkanlıklarını daha uzun korumuşlar.

3. Yörüklerin köyleri yok; bu açıdan Kürtler gibi tam bir göçebe ırkı temsil ediyorlar. Koyun ve davarlarının ürünleriyle fakat genelde dağlık ve ormanlık bölgelerde hayat sürdürüyorlar. Deve yetiştiriyorlar. En temel meşgaleleri odunkömürü üretmek. Üzeri kalın keçe veya kilimle örtülü hasır türünde bir şekil oluşturan, ince dallardan yapılan yuvarlak zil şeklindeki Türkmen çadırlarında değil, yine Kürtler gibi siyah keçi tüyünden yapılmış çadırlarda yaşıyorlar. Türklerle aynı dili konuştukları söyleniyor.

4. Kürtler epeyce değişik bir ırktan geliyorlar. Farklı dil konuşuyorlar. Kendi reisleri ve liderleri bulunuyor ve tümüyle bağımsız bir hayat sürdürüyorlar. Bunların da köyleri yok, ekim yapmıyorlar fakat at besleyip büyük sürüler saklıyorlar. Mevsime göre istisnasız yer değiştiriyorlar. Kış ve yaz durakları bulunuyor. Büyük Haymana ovasının bazı kısımları ve yakınları sürekli olarak Kürtlerin soygunlarına maruz kaldığı söylenen Argaeus Dağı (Erciyes) güneyinde kalan Fırat ile Haymana arasındaki topraklar dışında Küçük Asya'da çok fazla değiller. Küçük Asya kabilelerinin en azgın ve düzenli bir yönetim otoritesiyle en az barışık karakteri taşıyorlar. Yine de, Reşit Mehmet Paşanın Kürdistan'daki başarılarından bu yana daha itaatkar hale gelmişler. Tüm bu Türkmen, Yörük ve Kürt kabileleri bir açıdan birbirlerine benziyor ve Türklerden ayrılıyorlar; yüzlerini yabancıların bakışından gizlemeye mecbur olmayan kadınlarının sahip olduğu daha fazla serbestlik söz konusu. Aynı yassı ve sahneyi bozacak tek bir ağacı bile olmayan çorak arazi üzerinden birkaç mil ilerleyişin ardından, kabileye adını veren, yakın-

lardaki Acem köylü bir başka Türkmen yaylasına vardık. Burada da, keçelerler örtülü hasır işçiliğinde aynı yuvarlak türde çadırlar geçen yıl büyük Haymana ovasındaki Türkmenlerde gördüğüm gibi kullanımdaydı. Mezarlıkta bir yazıt buldum.⁵⁵⁰ Yakınlardaki bir harabeden getirilmiş olmalıydı. 8.30'da, ovanın bittiği noktada, kuzey-kuzeydoğuya yaslanan Aksaray göründü; arkasında kuzeybatıdan güneydoğuya uzayan tepeler silsilesi yükseliyor ve daha önceki kırılmamış manzaraya kabul edilebilir bir çeşitlilik katıyordu. Yönümüzü daha doğuya çevirdik. 10.30'da, muhtemelen Aksaray'da bol miktarda toplanan potasyum nitrat kaynaklarına sahip sarı çiçeksimelerle kaplı bataklık bir düzlüğe indik. Bitkilerin yaprakları salicornia ve deniz kıyısında veya tuz gölleri yakınlarında yetişen diğerleri gibi genelde kalındı. Hemen sonra, Hasan Dağ'dan büyük tuz gölüne doğru akan çamurlu bir ırmağı geçerek, bol sulamanın kanıtları olan bahçe, üzüm bağları, bostanlar içinden şehre yaklaştık. Tahıl ürünleri hemen hemen olgunlaşmış durumda. Çayırılar, köylülerin saman yerine kullanmak üzere kestikleri yabani çiçek ve bitkilerden bereketli bir hasat ürününü gözler önüne seriyor. Bağ bahçe arasında bir süre kıvrıldıktan sonra saat 11'de harabe kent Aksaray'a girdik. Sıcaklık öylesine bunaltıcı idi ki, dün yük taşımış olan bir at baygınlık belirtileri gösterdi, bir çöp yığının üzerine yığıldı ve kısa süre sonra öldü. Konağa gidiş yolumuzda Arap dönemine ait bazı hoş kalıntılar geçtik. Ayrıca, şehrin merkezinde zarif bir caminin harabeleriyle kaplı düşük bir tepe ve bir zamanlar etrafında var olmuş fakat şimdilerde çürümeye terk edilmiş tekke, türbe, hamam vs. bulunuyordu. Şehrin bu kısmında çarşı tek başına duruyor çünkü eski şehir mevkiinin etrafım çevreleyen ve Beyaz Su'dan çok sayıda suyolları ile bol su temini yapılan bahçe evlerinde yaşıyorlar. Bu su, şehrin hemen kuzeydoğusunda kumtaşı tepelerindeki derin bir boğazdan geliyor ve sekiz saatlik bir mesafede, Nevşehir yönünde, hemen hemen doğu-kuzeydoğu yönünden doğduğu söyleniyor. Aksaray 600-700 evi içinde barındırıyor. Çoğu Türk. 10kadar Ermeni ailesi bulunuyor.

7 Temmuz, Cuma. -Bu gün, Aksaray'ın kuzeydoğusuna doğru kırmızı ve sarı marn ve kumtaşı üzerine yayılan kristalimsi peperitten oluşan geniş platoların yam sıra Hasan Dağı eteğindeki arazilere bir gezi yaptım. Bu inceleme sonuçları diğer coğrafik ayrıntılarla birlikte 'Geological Society'den önce okunan bir anıda bulunacak ve Raporlarında yayınlanacak.⁵⁵¹ Bu yüzden burada tekrar etmeye gerek yok. Sadece, tahmin edebildiğim kadarıyla (çünkü tırmanmadım) denizden yüksekliği yaklaşık sekiz yüz fite kadar ulaşan Hasan Dağ'ın bilhassa koyu kahverengi ya da kırmızımsı renkte tra-kitten oluştuğuna değineceğim. Dağ, bir noktaya kadar keskin bir şekilde

ss0 Kitabe, No.413.

ss1 Trans. Geol. Soc., New. Series, vol. v.p.583.

yükseliyor. Zirveye yakın kovuklarında kocaman kar kütleleri hala bekliyor. Kuzey ve kuzeydoğuya uzanan topraksı ve yarı kristalimsi peperit ve süngerimsi tüften geniş ovaların çamur veya kül şeklinde ileri dökülmesi ve gölcül bir havuzda veya o zaman var olmuş denizin derinliklerinde birikmesi muhtemelen bu dağın en faal olduğu dönemlerden birinde gerçekleşmişti.

Ertesi gün tuz gölüne doğru yola çıkmaya hazırlandım. Hafız'ın mutfakta bırakmış olduğu tabancalarını kaybetmesinden kaynaklanan epeyce bir gecikmeden sonra atlar getirildi ve yükler toparlandı. Böylesine bir hırsızlık ve misafirperverlik haklarının ihlali Türkiye'de büyük sansasyona sebep olur. Yine de, fazlaca araştırmadan sonra eve girenlerden aralarında Kadı'nın iki hizmetlisi ve iki bedbaht Yunan'ın da bulunduğu bazı kişileri yakalamamıza, tüm bagajlarını açıp tekrar yüklemememize rağmen çalanları bulamadık. Kadı, yani yönetici, kendilerine bu konuda bir telafi şansı vermem için bir gün daha kalmam için rica ettiler. Tabancalar için değil ama evinin karakteri ile ilgili kaygılanan konuksever ev sahibimi memnun etmek için kalacağımı ima ederek kabul ettim.

Gündüz vakti Ağayı ziyaret ettim. Kadı, İmam ve uzun sakallıların bol olduğu bir divan Türk de oradaydı. Her zamanki gibi nargile ve kahvelerle işe koyulduk. Ardından konuşmacıların fazla bilgi sahibi olmadıkları konularda gelişigüzel konuşmalar yapıldı. Yaşlı bir beyefendi Hasan Dağın eteğinde yaklaşık sekiz dokuz mil uzaklıkta geniş harabelerden söz etti. Adını bilmiyordu. Onlarla ilgili daha sonra daha detaylı bilgilere ulaştım. Yedi sekiz saatlik bir mesafede Halvar Dere yakınında, çok geniş olarak tarif edilen Viran Şehir ya da Ören Şehir adında harabe bir kent olduğunu öğrendim. Bir sonraki gün, Ağa Tatar'ın tabancalarını ararken ziyaret etmeyi planladım. Ağanın tabancayı bulma çabası Türk adaletinin bir örneğiydi. Soyguna karışmış olabilecek üçü Türk ikisi Yunan beş kişi tutuklanmıştı. Akşama doğru öğrendim ki Ağa en şüpheli durumda olan üç Türkü serbest bırakmış ve para koparmak amacıyla Yunanları tevkif etmişti. Arkadaşları serbest kalmalarını istemem için ricada bulundular. Böyle bir şeyi yapmak için hakımda olduğumu düşünmedim zira durum Ağa'nın ellerine bırakılmıştı. Tabancalar bulunmadan şüpheli kişileri serbest bırakması konusunda serzenişte bulunduğumuzda, hepsinin serbest kalabileceğini ve tabancaları kendisinin bulacağını söyleyerek yanıt verdi ama bunu yapmadı. Başka bir Türk karakteri olarak, yönetici, Hafız Ağa'nın kendisinin tabancaları gizlemiş olduğu, Menzilci atlarından memnun kalmadığı için burada kalmaya mazet bulduğu konusunda beni ikna etmek istedi.

Aksaray'ın temel ticari maddeleri güherçile ve kızılıkök. İlki, burada da tekelerde. Güherçilenin şekillendiği yerlerdeki toprak kabardığında, yağmur sonrasında, şehir yakınlarındaki ev duvarlarından toplanır. Ahalinin kendisi için toplamaya veya kendi duvarlarından bile satınaya izni yoktur ama söz-

leşmeci tarafından kendisi için toplama sıkınlısı yaşamamak için belli bir miktara müsaade ediliyor.

Aksaray çevresinde çok sayıda kızkök tarla ve bahçeleri bulunuyor. Şimdi söyleyeceğim şeyler de ekim tarzı olarak elde edebildiğim kadarıyla doğruluk taşımaktadır: -yaklaşık iki feet derinliğinde ve 4-5 feet genişliğinde hendekler kazılır; içine tohum ahlır ve ardından ince bir toprak serpintisi ile örtülür. Daha sonra, kökün mükemmelliği açısından sürekli olarak sulanır. Bu haldeyken yedi yıl boyunca dokunulmaz. Tabi bu esnada yaban otlarından dikkatli biçimde arındırılır. İlk yedi yılın sonunda yataklar açılır ve bazı genç filizleri ürün vermeye devam etmesi için bırakacak şekilde kökleri dışarı çıkarılır. İlk toplama sonrasında 3-4 yılda bir hasat alınır ve bunun için taze köklerin bazıları devamlı olarak üremeye bırakılır. Bu süreç bu şekilde ne kadar isterseniz o kadar yılda bir devam ettirilebilir. Bir kere ekildi mi bir daha asla tam olarak yok edilemiyor. Kökboyası çoğu zaman, yerin temizlendiği kabul edildikten 15-20 yıl sonra toplanıyor. Bazı iyi topraklar beş yıl sonrasında ilk ürünü vermeye hazır olabiliyorlar ama buna nadiren rastlanır ve sadece kökten alındığı yerlerde dört yılda bir toplanır, tüm kök çıkarılır ve yerine tazeleri ahlır. Bu durum için genelde saçma yöntemiyle ekim yaygındır, hendekler açılmaz.

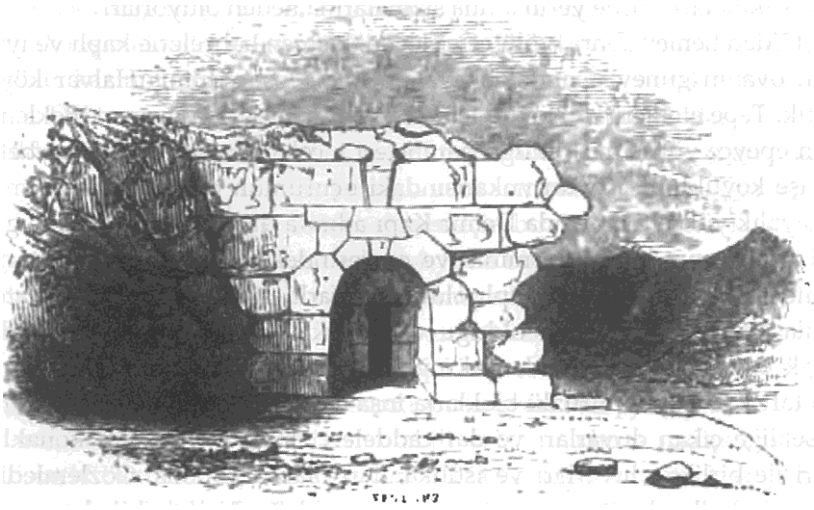
9 Temmuz'un, Pazar. -Aksaray'dan yedi gibi ayrıldıktan sonra, Aksaray yakınlarında Hasan Dağı etekleri ile tuz gölü arasında, ovanın kuzeydoğu sınırını oluşturan tepelerin eteğini muhafaza etmek suretiyle Halvar Dere köyüne doğru güneybah istikametinde ilerledik. Bu tepeler, doğuya doğru kalın süngerimsi tuf yataklarıyla kaplanmış ve Aksaray'ın sekiz mil güneydoğusunda Duraköy yakınındaki dere yatağında geniş ölçüde kendini gösteren traktik konglomera üzerine dayanan kırmızı ve sarı marn, kum ve kumtaşı konglomeralardan oluşuyor. Süngerimsi tüfler kuzey ve doğuya meyilli geniş inişler oluşturuyor. Muhtemelen Tatlar ve Soğanlı Dere yanında aynı oluşumla belki de aralıksız devam ediyor. Sağdaki vadide bazı volkanik koniler var. Hasan Dağın eteklerine doğru uzanıyorlar. Bunlardan birinden çok uzak olmayan jeolojik bir dönemde önemli derecede kabarcıklı siyah lav akıntısı gerçekleşmiş. Saat 10'dan hemen sonra, dik ve kayalık geçidi tırmandıktan sonra varabildiğimiz Duraköy vadisinden aşağı akan mükemmel bir su akıntısının karşısına geçtik.

Yüksek bir ovanın köşesindeki kayaların arasına mevzilenmiş bu köy, fakir ve perişan bir görünüme sahip; köy evleri, Üzerlerine inşa edildikleri kayalardan neredeyse ayırt edilemiyor. Yakınlarında ne bir ağaç ne de bir bahçe görülebiliyor. Irmağı solumuzda tutarak, Halvar Dere'den yarım mil mesafe içinde, kelleye varana dek vadiyi birkaç mil daha hrmandık. Bu arada Kelleli köyünden geçtik. Kelleye geldiğimizde kendimizi, özellikle Hasan Dağ yönünde olmak üzere eteklerinde çok sayıda bereketli kaynaklar bulu-

nan sarp tepelerle çevrili derin ve dar bir gölün kıyılarında bulduk. Bu kaynakların Hasan Dağ'ın boşalmasından ve karların erimesinden geldiğinde kuşku yok. Dağın geçirgen kayaları suyu bir çırpıda emiyor ve yüzey üzerinden akmaları yerine yerin altına sızmalarına neden oluyorlar.

12'den hemen sonra, gölü çevreleyen, kısmen bahçelerle kaplı ve iyi sulanan ovanın güney ucundaki kayalara karşı inşa edilmiş Halvar köyüne ulaşılmış. Tepe eteklerinde köyün içinde başka pınarlar da mevcut. Beklentilerimin epeyce yükselmiş olduğu harabeleri incelemek için zaman kaybetmeden işe koyuldum. Köyün yukarısındaki uçurumun tepesine vardığımızda iki kayalık yükselti arasında Demir Kapı adında dar bir geçitten içine girdiğimiz ve ovanın büyük kısmının ve çevresindeki tepelerin en eski tarz ve biçimde kiklop duvarlarla kaplı olduğunu fark ettiğimiz geniş bir plato ile karşılaştık. Tarihi bir şehir olduğu ve büyük öneme sahip bir yer olduğu apaçık ortada. Çok geçmeden akropolisi buldum. Tamamı kiklop yapıyla aynı tarzda ve aynı pürüzlü bloklarla inşa edilmiş, her iki kenarında 20 feet yüksekliğe çıkan duvarları ve dar caddeleri, pek çok kabir ve konaklama evleri ile birlikte duvarları ve istihkamları olan akropolis. Gözlemlediğim kadarıyla kullanılan taşın yapısı ve girmiş olduğu biçimle bir derece yenilenmiş. Dağ, kayayı doğal olarak 2-3 feet uzunluklara ayıran düzensiz bir sütunsu yapıya eğim gösteren kırmızımsı kahverengi trakitten oluşuyor. Bu doğal ayırımlardaki kayalar duvarlara çaprazlama yatırılmış ve bu yüzden uzunlamasına konulduklarından daha sağlam duruyorlar. Akropolis, içeri girdiğimiz yönde Demir Kapının sağ tarafındaki tepede durmuş gibi görünüyor: oradaki duvarlar sütunsu blokların çift sıra kaplama sonucunda daha kalın ve aradaki boşluklar taş ve döküntülerle dolmuşken duvarların büyük kısmı sade duruyor. Akropolisin batısında tepesi tek bir bloktan meydana gelen, her iki kenarında düşmandan koruyan kaba kuleleriyle duran ilginç bir giriş yeri kalıntıları bulunuyor. Bu tepe yaklaşık bir buçuk dönümlük bir araziye kaplıyor. Güneyde bir vadinin ötesinde başka bir tepe de doğuya doğru uzanan benzer bina kalıntıları sunuyor ve ardından güneye doğru yanal bir vadi daha var. Bazıları yukarı doğru 20 fite kadar uzanan buradaki duvar ve yapı koleksiyonu oldukça kayda değer nitelikte; kapılar, girişler ve bağlantılar oldukça kusursuz, tepeleri de devasa tekil bloklardan oluşuyor. Başka her şeyden öte Cnidus mezarlarına benziyorlar ve çok mükemmel olmamalarına rağmen sayıları çok fazla. Daha da doğu yönde Helenistik mezarları andıran, merak uyandıran bazı yeraltı binaları var; ilişikteki taslak en eksiksiz olanlarından bir tanesi hakkında fikir verecektir. İçerisindeki tonozlu küçük bir odada, Hierapolis mezarlarında olduğu gibi taş masa ya da bank kalınlıkları görülüyor. Güneyde kalan yanal vadide bu mezarlardan daha fazlası var. Bir tanesinin iki sıra taş rafı vardı ve çatıdaki bir aralığın-

dan ancak sürünerek içeri girebildim zira ön tarafı herhangi bir giriş göre-
mediğimiz uzun kiklop duvarla şekillendirilmişti.

Resim 22
(Halvar Dere'de bir Mezar)

Bu tarihi mezarların ortasında Yunan haçı biçiminde inşa edilmiş eski Bizans tarzında büyük bir kilisenin harabeleri bulunuyor; dört plasterden fırlayan kemerler hala bütün olarak duruyor fakat duvar malzemesi olarak kullanılmış taşları tam doğru biçimde yerleşmiş olmasına rağmen çok küçük. Kilisenin diğer binalardan sonraki bir döneme ait olduğu açık. Ve kanatımca Nazianzus mevkiini gösteriyor olmaları nedeniyle, Gregory Nazianzen'in babası Gregory tarafından dördüncü yüzyılın başlarında inşa edildiği söylenen kilise olabilir. Sonuna doğru kiklop duvar bölmeleri ve mezarlarının bol olduğu güneydeki vadinin yukarısına doğru küçük bir kilise daha görülüyor. Başlangıcından bir mil kadar ileride kayalık bir amfide keskin biçimde son buluyor.

Karşı ya da doğu taraftan vadiyi geri inerken, vadinin tabanı gibi tepelerin aşağı yamaçlarının da bazı yerlerde yılların biriktirdiği toprakla kısmen gömülmüş olan benzer duvar ve harabelerle kaplı olduklarını gördüm. Muhtemelen su depoları olarak inşa edilmişler, bazen 3-4 tanesi birlikte düzenlenmiş, kubbe merkezinden aralığı bulunan, genelde ova seviyesinin altında çok sayıda dairesel çatılı binalar da var. Kuzeye doğru devam edince, Demir Kapı geçidinin doğusundaki traktik uçurumun kenarında yükselen tepeye döndük. Burada tepe yamacını tümüyle kaplamış ve içinde uzun bir mesafe çok sayıda ev ve dar caddelerin belirgin biçimde fark edilebildiği

yüksek kıklop duvarlarının bir arada oluşu son derece olağandışı görünüy-
yor. Bu caddelerden birini takip ederek tepe doruğunda önemli yükseklik-
lerde benzer duvarlarla çevrili bir forum ya da tapınak mevkii olması muh-
temel düz bir alana çıkm. Şehrin doğu ucunda da başka bir kilisenin hara-
belerine rastladım. Uçurumun kenarına yakın, mükemmel işçiliğe sahip kemerli
tonozlarla desteklenmiş ve çok eski yapımda olduğu açık, özellikle kuzeye
olmak üzere çevre arazinin geniş bir görüş alanına olanak veren başka bir
platform. Bunların yam sıra uçuruma doğru tepe devasa bloklarla
şekillendirilmiş kıklop yapıda iri duvarlarla destekleniyor.

Bu noktadan pek çok ölçüm gerçekleştirdikten sonra harabeleri geç sa-
atte terk ettim ve Halvar Dere'sine doğru inerken bir mil kadar doğuda kü-
çük bir Bizans kilisesini ziyaret ettim. Bunların dışında, Hasan Dağ'ın de-
ğişik kısımlarında başka harabe kiliselerin de bulunduğu söyleniyor. Görmeye
gitmedim ancak ilk Hristiyanların zorlu inzivalarının kalıntıları olduklarını
düşünüyorum. Yukarıda da belirttiğim gibi az önce tarif edilen harabeleri
Gregory'nin doğum yeri, muhtemelen Hasan Dağ olan Athar Dağı eteğine
konuşlanmış Nazianzus mevkii olarak kabul ediyorum. Tuhaf Anathiano biçimi
alında Nazianzus isminin geçtiği 'Jerusalem İtinerary'ye göre, Colo-
nia Archelais, Sasima ve Andabilis içinden geçen Ancyra-Tyana yolu üzeri-
ne konulmaktadır. Şimdilerde Andabilis, Niğde ile Bor arasındaki yol üye-
rinde halen daha eski Andaval olarak biliniyor ki bu da Bor'un yanında Kız Hisar'da,
Tyana'ya göre konumuyla tamı tamına örtüşüyor. Bu yüzden sabit bir yer
olarak dikkate alınabilir; Archelais'in ise, her ne kadar kesin kanıt ileri
sürülmemiş olsa da daha ziyade Aksaray'da olduğu tahmin ediliyor. 'Jerusalem
İtinerary'de verilen mesafeler, Archelais'den Nazianzus'a 24 M.P.

-Nazianzus'dan Andavilis'e 40 M.P. ki bu rakamlar coğrafik mile indirgen-
diklerinde sırasıyla 17.5 ve 28.75 olarak karşımıza çıkıyor. Daha önce de
söylediğim gibi eski yazarlardan bağımsız şekilde oluşturulmuş haritadaki
mesafeyi ölçtüğümüzde Andaval'dan Halvar Dere yakınındaki harabelere
29 G.M. ve oradan Aksaray'a da 17 G.M. sonucuna sahip oluyoruz; çok
önemli bir çakışma ve bence bu yerlerin tam konumu açısından nihai sonucu
vermektedir.

İlk Yunan ve Romalılar döneminde çok önemli bir yere sahip ve Gre-
gory'nin babasının buraya papaz olmasından önce de adını duyurmuş ol-
duğu pek görünmüyor. Doğrusu bazı yazarlar daha önce Cappadocia'nın
bir şehri, Diocaesarae ismiyle bilindiği varsayımına gitmişleridir. Diğerleri
de⁵⁵² hemen o civarda olduğunu söylemektedirler. Ben de ikinci fikrin daha
doğru olduğunu düşünüyorum. Bay Ainsworth Aksaray'dan Kara Hisar'a

⁵⁵² Hieroc. Synec. Apud. Wessel., p.700. Pliny, Nat.Hist., vi.3.

seyahat ederken tarihi bir mevki olarak tanıdığış³ Kaissar Köyü adında bir yere gelmiş ve bu yerin Diocaesarae olduğunu düşünmüştü: Halvar Derenin çok fazla kuzeyinde olamaz. Dolayısıyla Nazianzus'u bu harabelere, Archelais Colonia'yı Aksaray'a koymakta tereddüt etmiyorum. Halvar Dere köyü halen daha Aksaray'dan Bor ve Niğde'ye giden ana yol üzerinde duruyor. 50 Türk ve 12-15 Yunan evini içinde barındırıyor. Yunanların kilisesi yok bundan dolayı çok üzüntülüler ve dahası İstanbul'da kendilerine bu konuda ferman gönderecek bir arkadaşları da yoktu. Böyle bir fermanın maliyeti, mecburen ellerinden geçmesi gereken Türk yetkililerin tamamına sevk edilmeden önce, sekiz on bin kuruş edeceği garantiydi: bu yetkililerin arasında Konya Paşası ve Aksaray Mutesellimi de vardı. Şu an itibariyle Niğde papazının ruhani sorumluluğunda bulunuyorlar.

10 Temmuz, Pazartesi. - Barometrenin burada durduğu nokta 25.350 ki bu da yaklaşık 4500 feet yüksekliğe işaret ediyor. Hasan Dağı etrafını yarısından fazlasını şu an geçmiş bulunuyorum ancak engebeli yamaçlarından aşağı dökülen henüz tek bir ırmağa bile rastlamadım; Dağlardan gelen tek su Halvar Dere pınarlarıydı. Aksaray'a geri dönerken, sapına zarar vermeden sıra dışı bir harman dövme yöntemine tanık oldum. Kadının bir elinde küçük bir bağ veya avuç dolusu harmanı örs türü bir şeyin üzerinde tutarken iki erkek de keten yıkamada kullanılanlara benzeyen yassı sopalarla hububah çırpıyorlar; normal saman haline getirme yerine kullanılan bu yöntemle uzun sapına zarar vermiyorlar. Duraköyden vadiyi inerken, Hasan Dağ eteklerindeki bir koniden çıkmış kabarcıklı siyah püskürtüyü görmeye gittim. Kuzeybah uzundaki bir platforma çıktığımda kendimi keramik ve Roma çömlekçiliği ile kaplı bir terasta bulmak ve tarihi ve katı karakterinden eski bir kaleye ait olduğu anlaşılan çok sayıda iri duvar temellerini görmek şaşırhıcıydı. 'Jerusalem İtinerary'de Archelais ile Nazianzus arasında gösterilen Momoasson durağı mevkiinin burası olması ihtimal dışı değildir.

⁵⁵³ Journal of the Roy. Geogr. Soc., vol.x.p.302.

44. Bölüm

Aksaray'dan Hareket - Tarihi Duvarlar - Acemköy - Sarayköy - Kamp - Türkmenler - Koç Hisar Gölü - Tuz gölü - Geçit Yol - Kırımızı Kumtaşı - Granit Tepeler - Boğazköy - Ak Pınar Ovası - San Karaman - Tatlar - Meraklı Mağaralar - Nevşehir - Uç Hisar - Konik Tepeler - Ürgüp - Bak Taş - İnce Su - Erciyes - Kara Su - Kayseri

11 Temmuz, Salı. - Saat 8.30'da Koç Hisar tuz gölüne gitmek üzere Aksaray'dan ayrıldık. Şehre doğru güneybatı istikametinde akan Beyaz Su'yu sağlam bir taş köprü ile geçtik. Şehre yaklaşırken nehrin sol yakasında köprü'nün yukarısında, Helenistik karakterde uzun ve sağlam bir duvarın önemli kalıntılarını fark etmiştim. Trakit blokları harçsız biçimde birbirlerine güzelce geçirilmiş ancak sonraki incelemelerde gördük ki çok kaba bir duvar kaplaması imiş. Birkaç istisna dışında isodomous yapıda ve bazı yerlerde Üzerlerine daha sonraki dönemlerde Türk istihkamları uygulanmış. Bir de şunu eklemeliyim ki şehirde bulunan çok güzel ama şimdi enkaz halinde bir cami bölümü de aynı stilde inşa edilmiş ki bu da çok daha sonraki bir tarihe işaret etmektedir.

Aksaray şayet Archelais'ı temsil ediyorsa, Beyaz Su muhtemelen, bu şehrin de üzerinde durduğu söylenen, eskilerin Halys'in güney kolu dediği nehirdir: bu varsayım, 'Halys'in anlamına baktığımızda ve söz konusu ırmağın Aksaray'ın 12-15 mil uzağında tuz gölüne döküldüğünü hatırladığımızda çok da olasılık dışı değildir. Daha önceki tüm haritalarda gösterilen Halys ya da Kızılırmak'ın güney kolunun var olmadığını tespit etmiş olmak Küçük Asya'nın bu kısmına ait coğrafyasında en başta gelen düzeltmelerden birisidir. Şehrin çamur duvarlarını geride bıraktıktan sonra, 10-12 mil genişliğinde ve birkaç parça buğday, acı bakla ve çavdar yetişen çorak bir ovaya gelene kadar bir süre bağ, bahçe ve hububat tarlaları arasından geçtik. Biz ilerledikçe sol taraftaki alçak tepeler giderek geri çekildiler. Hemen civardaki bir kaç Türkmen köyü dışına ekim izlerine rastlamadık. Yassı ova, yol kenarında bulunan ve köylüler tarafından kış taşkınlarından ölüleri koru-

mak istemiş gibi mezarlık olarak kullanılan birkaç tepelik dışında kesintisiz biçimde her yönde kilometrelerce yayılıyor. Mezarlıkların her yanında kırık sütun ve iri mermer blokları yayılmış.

Yolumuz, yükselen bir arazi yakınında konuşlanmış, Türkmen kabilelerinin kış meskeni Acemköy'e ulaşana kadar ilk altı mil boyunca güney yoluyla batı yönünde. Evlerin hepsi düz çatılı ve her birinin üzerinde saman yığınları ya da hayvanlarına kış besini için serilmiş kuru otlar bulunuyor. Yol düz ve mükemmel ama toz epeyce zahmet veriyor. Göl yakınındaki bataklıklara doğru giderken, Acem köyüne giden saman yüklü pek çok vagon ya da araba ile karşılaştık. Batı yönünde ovanın karşısına kıvrılan Beyaz Su'yu geride bıraktığımız gibi yönümüzü kuzey-kuzeybatıya çevirdik. Saat birden hemen sonra, kuzeye doğru yoldan iki mil uzakta bulunan Sarayköylü bir başka Türkmen kabilesinin çadırlarına vardık. Gece için çadırımı bu kampın ortasına kurdurdum zira bu yerle Koç Hisar arasında tatlı su bulunmuyordu. Sürü ve davarların her pusula çeyreğinden uzun diziler halinde ovanın karşısına geçerek gün batımında eve dönüşlerini sergileyen bu ataerkil kışlaların değişken türdeki sahnelerini izlemekten büyük keyif aldım. Çadırlara ulaştıklarındaki yoğun aktif katılım, genç ve çocukların bağırarak çığıra her yana koşuşması ve mallarını toplamaları ve kendi mekanlarına sürmeleri günün sessizliğine çarpıcı bir zıtlık oluşturuyordu; bu esnada daha yaşlı kadınlar da kendilerine ait meskenlerin önünde reisleri ve sahipleri için akşam yemeği hazırlamak üzere ateş yakmakla meşgul oluyorlardı. Yine de bunlar bir yabancıya pek hoş gelmiyor çünkü yakacak odun yokluğundan dolayı yakıt olarak sadece balçıkla karışmış inek gübresi kullanılıyor.

Bu ovadaki Türkmenler, Aksaray ile Koçhisar ve Koçhisar ile Nevşehir arasındaki topraklarda ikamet eden büyük bir kabileye mensuplar. Yaşadıkları köyle yani Acem ve Saray Türkmenleri olarak anılırlar da genelde Pe-roğlu Aşireti Türkmenleri olarak bilinirler. Rakamsal olarak sekiz on bin kadar oldukları söyleniyor. Çoğu, 20-30 mil kuzeyde, Koç Hisar-Nevşehir yolu üzerinde Sarı Karamanda yaşıyorlar. Daha önceleri Bey'lerle idare edilmişler ama şimdi Saray tarafından atanmış başkan tarafından yönetiliyorlar. Şu andaki başkanları kendi kabilelerinden bir Türkmen. Temel görevleri ya da meşgaleleri, Küçük Asya'nın doğu bölgesinden İstanbul'a kurşun ve bakır taşımaktır. Bu işleri karşılığında yük başına ismen 100 kuruş alıyorlar fakat ellerine sadece 25 kuruş geçiyor. Gerisi vergi ve diğer yükümlülük şekillerinde kesiliyor. Harçların ödedikleri Harem Emin ya da Harem Baş'ının koruması altındalar. Bu şekilde edinilen paranın Sur Emin'in Mekke yolculuğu masraflarına gittiğini ifade ediyorlar.

Bu Türkmenlerin dışında civardaki dağlar bazen Kürtlerden oluşan büyük bir aşiret tarafından mesken tutuluyor. Kışlarını Koçhisar'ın kuzeyinde

dağlık bölgede, Paşa Dağ'da geçiriyor, yazları Aksaray'ın kuzeyinde kalan dağlara ve bazen yaz meskenleri veya yaylaları olarak yararlandıkları Hasan Dağ eteklerine yayılıyorlar.

12 Temmuz, Çarşamba. -Önümüzde Koç Hisar'a doğru on iki saatlik ve yol üstünde tatlı su bulma olanağı bulunmayan bir yolculuk olmasından ötürü sabah alhda dizginleri elimize geçirdik. Yönümüz hemen hemen kuzey-kuzeybah olmak üzere çadırlardan yaklaşık beş mil sonra sürücülerin yollarını şaşırması nedeniyle kendimizi bir anda tuz kabuklaşmasıyla ör- tülmiş çamurlu yumuşak bir arazi üzerinde bulduk. Kuru arazi üzerine çıkmak için tepelere doğru kuzeydoğuya yönelmek zorunda kaldık. Bu tuz batakları güney ve güneydoğu yönünde epeyce uzaklara kadar uzanıyor. Beyaz Su, Tuz Gölüne ulaşmadan önce kendisini bunların içinde kaybettiri- yor; bu, Aksaray Ağasının dediğini doğruluyor; ırmak göle girmeden önce tuz haline geldi. Bataklık yanlarında birkaç salicornia ve daha kuru araziler- de capparis numunesi dışında ova şimdi tam anlamıyla boş. Burada sıkça serap yanılgılarına düştük. Sürekli önümüzdeki yüz yarda mesafede göl var sanıyorduk ama Konya ovasındaki su gibi birazdan kayboluyordu. Saat 10'dan hemen sonra bu sefer gerçekten karşımıza çıkıh; ne var ki, arazi önemli bir mesafe kalın tuz kabuklaşmasıyla kaplıyken sığ çamurlu kıyıları nedeniyle su kenarına yaklaşmak mümkün değildi. Kıyıdan iki mil kadar uzakta bulunan üç küçük adanın biraz acayip görüntüsü vardı. Aldığım bilgiye göre birinin üzerinde tatlı su kaynağı bulunuyordu. Daha da ilerle- diğimizde sağımızdaki tepeler göl kenarına yakınlaştılar ve kayalık uçurum- larla göl arasında sadece dar bir geçit bıraktılar. Uçuruma tırmandım ve karşı taraftaki veya batı kıyısını ayırt edemediğim geniş bir manzaraya tanık oldum. Gölün büyük bir kısmı şu anda kuru ve yüzeyi yağmurlu sezonlar- daki sınırlarını işaretleyen kalın tuz çökeltisiyle kaplı.

Yol epeyce bir millik mesafe göl boyunca ve beyaz sakarin alçıtışı ya- takları ihtiva eden kahverengi kumtaşı ve konglomeralardan oluşan sağdaki tepelerin eteğinden ilerliyor. Bazen araya giren arazi şeridi bir ovaya açılıyor ama hem ekili değil hem de ihmal edilmiş. Hayata dair tek işaretler Aksa- ray'a tuz götüren arabalar. Nihayet Koçhisar'a yaklaşırken y_avaş yavaş göl- den uzaklaştık. Şehirden üç dört millik bir mesafede büyük bir Türkmen köyü geçtik. Yoldan yaklaşık bir mil içeride geniş bir ovaya kamp kurmuşlar ve büyük miktarlarda hububat yetiştiriyorlardı. Çadırların önünden geçer- ken atının biri galop yaparak yanımıza yaklaştı. Başkanlarının davetiyesini getirdi. O sıcaklık esnasında orada konaklamamızı ya da en azından bir ziyaret gerçekleştirmemizi istiyordu. Ancak, yük atlarımız uzun seferleri nedeniyle öylesine bitkin düşmüşlerdi ki bir an önce konaklama yerimize ulaşmanın daha manhklı olduğu düşüncesiyle istemeden de olsa teklifini reddettim.

Saat dörde gelmeden birkaç dakika önce, 150-200 evden meydana gelen, sağımızdaki engebeli tepelerin içindeki bir dere yatağının ağzına kurulumuş ve göl ve ovadan yaklaşık 200 feet yükseklikte bulunan Koçhisar'a vardık. Şehre girerken beyaz ve renkli çok sayıda mermer sütun ve diğer türde mimari oyma parçaları gördüm. Tamamı görünüşe bakılırsa Bizans eseri idi. Daha sonra dış duvarlarındaki pek çok mermer bloğuyla beraber daha eski çağlara ait bazı sütunların da bulunduğu camiye ziyaret ettim. Cami yanındaki küçük bir evin önünde harap durumda iki yazıt⁵⁵⁴ kopyaladım. Aksaray valisinin Ağa Ali Bey'e iletmem üzere vermiş olduğu mektup sayesinde burada at edinmekte zorlanmadım. Lakin yüklerimiz için atların semeri olmaması nedeniyle ileri bir mesafeden gönderilecek develere katlanmak zorunda kaldım. Türk otoritesindeki birbiri ardına dereceleme yaygın bir özelliktir; şöyle ki, hemen bir üstteki amirin emirlerine karşı daha üst mertebelerdeki kişilerin emirlerinden daha fazla saygı gösterilir ve itaat edilir. Örneğin, Aksaray valisinin Konya paşasının buyruğuna karşı Sultan fermanından daha çok itaatkardır, Koçhisar Ağası da Aksaray valisinin mektubunu Paşa buyruğuna göre daha fazla dikkate alır.

13 Temmuz, Perşembe. -Bütün gün develeri beklemekle geçirdim. Ağa, sabah vakti ziyaretime geldi. Ondan aldığım bilgiye göre burada gördüğüm mermer blok ve sütunların tamamının altı saatlik mesafede, Kızılırmak'ın yanında ama adını söyleyemediği bir yerden geliyordu. Yediden kısa süre sonra, tepelerin yanı ekili ve göle doğru sadece koyunlarına otlak olarak kullanılan ovanın altı mil karşısına düşen tuz gölü kıyılarını görmek üzere atıma atladım. Sınırlarına ulaştığım nokta, doğudan batıya gölün bir parçasının karşısına serilen beş altı mil uzunluğundaki geçit yolun başlangıcıydı. Bir Osmanlı sultanının Bursa'dan Bağdat'a ilerleyişini kolaylaştırmak amacıyla yapılmış. Şimdilerde tümüyle perişan vaziyette, yumuşak çamurun üzerinde oluşmuş bir fitten fazla kalınlığa sahip kalın bir tuz örtüsüyle kaplanmış ya da gizlenmiş. Ağustos ayında tam anlamıyla kuru fakat kış aylarında üzerinde 3-4 feet su bulunuyor. Geçit yolu hattı boyunca bir mil kadar gölün içine atımı sürdüm. Tuzun yüzeyinde altı inç kadar su olduğunu gördüm fakat o kadar çok doymuş vaziyetteydi ki üzerime sıçrayan her su damlası kurduğunda üzerimde bir tuz kütlesi bırakıyordu.⁵⁵⁵ Rehberim birkaç çukur gösterdi. Bazılarının içinden muhtemelen tatlı su olan pınarlar fışkırırken diğerlerinin içinden geçen biri; atların hepsi beraber altındaki yumuşak çamura gömülebilir. Geçit yolun birkaç küçük taşı suyun yüzeyinde ortaya çıkıyor ama tamamen tuz kabuğuyla kaplanmış. Doğu ucunda bulunan aynı şekildeki bir sütun geçidin başlangıç noktasını işaretliyor.

⁵⁵⁴ Kitabe, No. 414 ve 415.

⁵⁵⁵ Bu tuz suyunu bir analizi için Kitabe, Note E.'ye bkz.

Hepsi aynı biçimde olmak üzere en ufak odun, çöp ya da taş parçası çok geçmeden tuzla kaplanıyor. Hatta suyun hemen kenarında görülen bazı taş bloklarını, uzamalarının serap etkisinden başka bir şey olmadığını anlayana kadar, uzun sütunlar olduğunu sandım.

Bu gölden edinilen tuz devlet tekelinde. Konyalı Hacı Ali Paşa bunun için Saray'a yıllık 26 kese, ya da 130 lira, ödeme yapıyor ve diğer şahıslara 34 kese, ya da 170 lira, karşılığında sabyor. Han adına verilen dört farklı yerden çıkarılıyor. Her birinde parayı almak için bir toplayıcı bulunuyor: bu yerler - 1. Aksaray ve doğu tarafta kalan toprakların teminin sağlayan Koçhisar; 2. Ankara ve Bursa'ya doğru uzanan topraklar için, alb saat kuzeyde, Beşhan; 3. Taşhanesi ve 4. Yaşhanesi. Güneye doğru bu son iki yer Konya, Akşehir, Ilgın ve Afyonkarahisar'ın ihtiyacını karşılıyor. Sabş fiyat son derece makul, genelde iki tosunla çekilen bir araba yükü sadece 40 para, 1kuruşa, sablıyor; bir at, kabr ya da deve yükü 10 para; bir eşek yükü ise 6 para ediyor.

Göl suyunu içinde bulduğum tam kabuklaşma durumunun kısmen, çevre tepelerden gelen ırmakların nerdeyse kuru olduğu yılın bu döneminde vuku bulan yüksek buharlaşmadan kaynaklanması muhtemeldir; zira sonradan daha erken bir mevsimde orayı ziyaret eden Bay Ainsworth suyu fazla tuzlu bulmuş gibi görünmüyor. Jeolojik açıdan bakıldığında burada özetle zikredeceğim önemli bir durum daha var; gerek burada gerekse geçen yıl gittiğim Pontus'taki kaya tuzu çökeltileri ile kırmızı kumtaşı formasyonu arasındaki aşıkara bağlanb İngiltere ve Avrupa'nın diğer kısımlarındaki kaya tuzunun bulunduğu koşullarla fevkalade benzerlik taşıyor. Bundan sonra Koçhisar kırmızı kumtaşı formasyonunun Yozgat ve Ankara arasında kaya tuzu madenleri içeren kırmızı kumtaşı kayalarıyla aynı sisteme ait olduğunun gösterileceği konusunda fazla şüphem yok.

Çevre jeoloji ile ilgili olarak bir başka ilgi çekici olay şehrin arkasında kale tepede gri granit kümesinin kendisini kırmızı ve kahverengi kumtaşı içinden fırlatmış olması; onları daha tümsekli bir pozisyona kaldırıp bitişikteki kaya içine sayısız küçük ipliksi damarlar göndermiş ve bu şekilde sonrakı granit oluşumuna ilave kanıt teşkil ediyor.

14 Temmuz, Cuma. -Epeyce bir gecikmeden sonra nihayet develer göründü. Hafız Ağanın beş at ücreti ödemesi nedeniyle develeri saymasındaki orijinallik beni keyiflendirdi. Sarı Karaman on dört saatlik bir mesafedeydi ve Hafız Ağanın amacı sahiplerini 14 kere beşin 70 olduğuna ikna etmekte ama onlar daha fazla para istiyordu. Önce onlardan başladı. Bunu parmaklarını kullanarak 10, 20, 30, 40, 50 diyerek gösterdi; ardından aynı şekilde dörder dörder saydı, 4, 8, 12, 16, 20. "O halde" diyordu, "50 ile 20'nin 70 ettiğini görmüyor musunuz?"

Saat 8 gibi konağımızdan ayrılarak, Koçhisar bahçelerini sulayan bir ırmağın yakaları boyunca şehrin arkasındaki dere yatağına brmandık; ikinci

ve üçüncü mil arasında sağdaki tepelerin tepesinde yuvarlak bir kule görünümüne sahip dikkat çekici bir kayayı ziyaret ettim. Sürücü, tek başına duran bir taş olduğunu söylemişti ki sonunda haklı çıktı. Orta ovaların gölcül oluşumuna benzeyen, önemli bir kalınlığa kadar tepeleri kaplamış ve bu müstesna kayanın etrafında geniş bir platform oluşturan yatay kireçtaşının sert tabakasından çıkarılmış, 18-20 feet yüksekliğinde, kare şeklinde bir kaya yığınıydı. Üzerinde herhangi bir yazıt keşfedemedim fakat tepesindeki yüzeyde çok sayıda çizgi ve kareler oyulmuştu.

Vadiye inerken, yatay kireçtaşının altında yatan kahverengi kumtaşı içinde beyaz sakarin alçıtaşı ya da kaymaktaşı yatağı buldum; bu beyaz taş, Strabon'un Cappadocia'nın ünlü olduğu bilgisini verdiği ürünlerden biri olabilir.⁵⁵⁶ Vadiye vardığımızda bazı güzel sütunları da içinde barındıran bir mezarlık geçtik. Biraz yukarıda Türkmen çadırlarıyla dolu küçük bir ovaya rastladık. Bazı kadınları yol kenarındaki bir çeşmede yıkama işleriyle uğraşıyordu. Gümüş sikkelerden birkaç diziyle oluşan tekil türde bir başlık takıyorlardı. Başlıkları Yunan kaskının kanatları gibi yüz kenarlarını örtüyordu. Bir tanesinde acayip bir küpe takımı vardı; kulak memesinden, dört beş inç uzunluğunda sekiz dokuz adet iğne takılmış büyük bir halka geçiyor ve her iğnenin ucuna da bir parça para iliştilmiş.

Koçhisar'dan altı yedi mil yukarıda arazi granit ve trakit kaya parçaları ile kaplıydı; birincisi, yukarıda bahsedilene benziyor ve görünüşe göre önümüzdeki yüksek oluklu tepeler sırtından gelmişler. Her adımda arazi çoraklaşıyor; her iki yanda engebeli zirveler yükseliyor, eteklerinde birkaç pınar öne atılıyor fakat küçük arazi parçalarından geçerken emiliyor ve haliyle bir ırmak oluşturmıyorlar. 12'den hemen sonra, onuncu mile yakın, güneydoğu yönünden muhtemelen tarihi Galatia ve Cappadocia eyaletlerinin sınırlarını koyduğu yere kuzeybatı yönüne doğru yönelen granit sırtın zirvesine ulaştık ve batıdan doğuya çaprazlama geçtik.

Barometre gözlemleri için burada konakladım. Sonuçlar hava basıncı 97°.5, yükseklik 25.574 inç, hava basıncı 90°.5 ki bu da deniz seviyesinde 4596 feet yükseklik veriyor. Diğer taraftan inerken arazi yapısı hızla değişti. Tepe yamaçlarında kuzeydoğu istikametinden Kızılırmak'a doğru çok sayıda pınarlar doğuyordu. Çimenler yeşil ve bol, volkanik kayaların bozulmasıyla oluşmuş toprak verimli görünüyor ve altımızdaki vadilerde ve tepelerde ağaçlar ve bahçeler ortaya çıkıyor. Rehberlerden biri, yaklaşık 15 mil kadar uzaklıkta doğu-kuzeydoğu yönünde Kırşehir'i işaret etti. Yol, sağdaki granit sırttan kuzeydoğu yönünde uzayan ardıl tepeler üzerinden seyredi-

⁵⁵⁶ Lib. xii.c.l.p.540. AiyETat bf. xıü XQVaTaMov rcAxaç xat ovvxh:ov M8ov, IIAna[ov 't]jç 'l:WV faila'l:WV um)'l:WV AQXEAAov µETaMEVTWÇ EvQfo8aç. 'Hv bi: 'tEQ '[QTCOÇ xat M8ov Awrcou,Tc;J i:Aicpavn xaTa TI]v XQÜav tı<)>EQTJÇ wamQ ax6vaç nvaç ov µEyaAaç tx<)>iQWV, A,wv TAaA[a 'l:OLÇ µaxaLQLOLÇ xmwxEt'baÇov.

yor. Aldığımız yüksekliğe rağmen sıcaklık bunaltıcı. Tabanca kılıfımdaki termometre saat ikide 98°.

Dağları geçmemizden bu yana, güneye dönerek Boğazköy yaylasını bulma maksadıyla sağdaki tepeler tırmandığımız saat 2.45'e kadar yönümüz hep tam batı istikametinde olmuştu. İki millik bir tırmanışın ardından so- nunda sıradağın tepesi yakınlarına vardık. Yüklü develer iki saat sonra ulaş- tı. Bu süre içinde Bey ya da Başkan ile kocaman siyah çadırlarının birinde dinlendim. Saat 6'da kendi işlerime çekildim. Barometre ile 26.206 yükseklik, 89² hava basıncı, 89Q atmosfer basıncı, gözlemlerini gerçekleştirdim. Hava bütün gün boğucu nitelikteydi. Güneydeki tepelerde gök gürültülü fırtına toplanıyordu. Kötü bir kasırga çok geçmeden çadır köyün üzerine çullandı. Bir anda iri çadırların bazıları yerle bir oldu. Hafız Ağa da nargilesini çektiği bir çadırın altında kaldı. Benimki toz ve kirle doldu. Her an geçeceğini dü- şündüm. Fazla yağmur yoktu. Görünüşe bakılırsa fırtına dağların tepesin- den güneye geçmişti. Barometremi sağlama aldıktan sonra, en şiddetli anın- da çadırımdan dışarı baktım. Bir an için yıkılacağını sandım. Yanımdaki büyük çadırın yere çakılı olduğu ve Dimitri'nin de rüzgara karşı sağlamlaş- tırmak için çadır kazıklarını çivilemekle uğraşmasının dışında bir şey göre- medim. Diğerleri kalın toz bulutları ile gizleniyordu. Fırtına yaklaşık yirmi dakika sürdü. Sonra birden, geldiği hızda kayboldu ve tüm hasarlar seri biçimde onarıldı. Saat akşam yedide termometre 78°'ye düştü, barometre 26.274'e çıktı, atmosfer basıncı 74.5 idi.

15 Temmuz, Cumartesi. -Bir nevi alt makamda papaz olan köyün hoca- sı ya da öğretmeni, Kırşehir ile Nevşehir arasında, Bozdağ adında bir dağ üzerinde, bir kulübesi ve çok sayıda direkleri olan Üç Ayak adında bazı harabelerden bahsetti, yalnız ziyaret edemeyeceğim kadar uzaktı. Saat 6'dan kısa süre sonra yola çıktık. Derin bir vadiyi geçtikten sonra granit kayaların hem döküntü kayalar hem kütleler halinde bol miktarda görüldüğü doğu- daki tepelerden indik. Sol tarafımızda, saat 8'de vardığımız geniş Akpınar Ovası güneydoğu yönünden kuzeybatı istikametine uzanıyor ve kuzeydo- ğuda, ötesinde Kızılırmak'ın bulunduğu Bezirgan adlı bir başka tepeler dizi- siyle sınırlanıyor. Ovada otlayan, Akpınar Türkmen köyüne ait pek çok ko- yun ve keçi ve davar sürüleri geçtik. Ovanın ortasına gldiğinizde batı- kuzeybatı yönünden doğu-güneydoğu yönünde ilerleyen geniş ve sağlam döşenmiş bir yol bulduk. Bir süre bu yoldan doğu-güneydoğu yönünde devam ettik. Üzeri kısmen örtülmüş küçük taşlardan oluşan bir geçit yolu- du ve muhtemelen tarihi yollardan birinin hattını işaretliyordu; belki de Ancyra'dan Archelais ve Tyana'ya giden yoldu. Son derece zeki gördüğüm Koçhisarlı kılavuzum Süleyman Ağa ovanın araya giren herhangi bir tepe olmaksızın tuz gölüne kadar uzadığını ve yolun Beşhan ve Paşa Dağ'dan kuzeybatıya ve güneydoğu yönünden Aksaray ve Nevşehir'e çıktığını söy-

ledi. Daha önce görmüş olduğumuz Beşhan, gölün kuzey uzunda bulunuyor. Paşa Dağ, 'Jerusalem İtinerary'de bahsedilen Pamassus'u temsil ediyor olabilir.

Ovanın ortasına yakın, saat 9.30'da Akpınar adında bulanık bir su pınarına vardık. Yönümüzü burada birkaç mil boyunca güneydoğuya çevirdik. Pınarın yanında çok sayıda sütun, mermer bloğu ve kornişlerin bulunduğu büyük bir mezarlık geçtik. Dört buçuk mil ileride sağımızda küçük bir köy var. Yakınındaki arazi iyi derecede ekili ve sulanmış. Saat 11.30'da ovanın karşısına uzanan önemli bir platoya geldik. Bu tepenin üst yatakları Aksaray yakınındaki gibi volkanik kum ve peperitten oluşuyor. Üst kısmı sert ve sıkı iken alt kısmı son derece yumuşak. Bu tepe yamaçları boyunca kırılğan taş içinde pek çok geniş mağaralar oyulmuşken yukarıdaki sert katman takdire şayan biçimde çalı olarak kullanılmış. Mağaraların bazıları birbirine geçmiş uzun koridorları ile çok geniş ve dolambaçlı ve kenarlarında defin yerleri gibi görünen ve Hristiyan zulmü dönemlerinde ikametgah olarak kullanılmış olabilecek nişler göze çarpıyor. Şimdilerde ise Kürtlerin ve Türk kovalamalarından korunmak buraya sığınan diğer kabilelerin kış barınakları olarak görev yapıyor. Platoyu karşıya geçtikten sonra diğer taraftaki vadiyi inerken daha fazla mağara gördük. Süleyman bu mağaraların yaklaşık bir mil kadar tepenin içinden uzadığını belirtti.

12.30'da, aşağıda, solda dar bir ovanın bulunduğu, kuzeye akan küçük bir ırmağın karşısına geçtik. Henüz indiğimiz platonun arkasından kendisine yol buluyor ve ardından Kızılırmak'a kalıyor. Hemen sonrasında soldaki tepeleri çıkmaya başlayıp saat birde Reis konağı haricinde birkaç köy evi bulunan Sarı Karaman'a ulaştık. Burada iki kabile reisi gördüm. Biri, çoğu insanı gibi uzun ve yakışıklı, yine onlar gibi neşeli olmaya düşkün ve kırmızı rengin üstün olduğu süslü giyimli, kabilesinin başı olan bir Türkmen Beyi: diğeri, Konya paşası tarafından görevlendirilen Ağa. Ağa beni kendi konağına aldı ve rahat bir odaya yerleştirdi. Yaklaşık saat 3 gibi ortalığı toza kire katan bir başka şiddetli hortum zuhur etti. Sonrasında, iki ev sahibimin ve onu takip eden bir dizi meraklının formalite kaynaklı sıkıcı ziyaretlerine tahammül ettim. Lakin bir tanesi Konya'nın allı saat kuzeyinde pek çok yazıt ve lahitin olduğu Sonarık adında bir yerde çok geniş harabelerin varlığından söz etti. Civardaki başka antikalar arasında, bana söylendiği kadarıyla, bir sonraki konaklama yerim Tatlar'da, köye yakın büyük bir mağarada yazılarla dolu önemli bir kitap muhafaza ediliyor ve oradan da başka bir yere götürülemiyordu. Rivayetler, onu yerinden almaya teşebbüs edenlerin başına dehşet verici belaların geldiğini veya geleceğini ve de kitabın ertesi gün bir şekilde yolunu bulup mütemadiyen geri döneceğini söylüyordu.

Kızılırmak'a en yakın nokta buradan iki buçuk saat (yedi ile sekiz mil arası) uzaklıkta, Aksaray'ın sekiz, Nevşehir'in dokuz ve Kırşehir'in beş saat uzaklıkta olduğu söyleniyordu.

16 Temmuz, Pazar. -Yine atlar semersiz geldi ve develerin gelmesi için birkaç saat bekletildim. Cappadocialı yaşlı ataları gibi bu bölge Türkmenleri de sağlam at yetiştiricileridir ve sadece kısırakları ellerinde tutarak diğerlerini en kısa zamanda memleketin diğer kısımlarına satmaktadırlar; sürdükleri bu kısırakları asla yük hayvanı olarak kullanmazlar; bu yüzden buradan gitmemiz için araç temin edilmemiz emredildiklerinde komşu köyler kısırak dışında bir şey göndermediler ve bunlar da semersizdiler ki dolayısıyla işimize yaramıyorlardı. Gördüklerim küçük olmasına rağmen nizami ve genelde aktif idiler ve taylarının takibindeler.

Öğlene doğru yola çıktık. Hava en anormal vaziyette: güneyden gelen sıcak ve bunalıcı samyeli kalın toz bulutları yükseltiyor ve tepelerde gök gürliyordu ancak sadece birkaç damla yağmur düşüyordu. Akşam vaktinden önce düzeldi. Vadiye indiğimizde arazi kara taş, yeşil taş, kırmızı jasper ve granitten köşeli parçalar ve kayaları ile kaplıydı. Yolumuz birkaç mil boyunca, sağdakilerle soldaki granit dağlarını bağlayan önümüzdeki tepeler sırtına doğru yükselen engebeli bir arazi üzerinden sürdü.

Sarı Karaman'dan sekiz ile dokuz mil arasında vadi kellesine vardık. Her iki kenarında dik ve pürüzlü siyeni kayalarla kuşatılan, arasında küçük ama şahane Taş Develer'in solumuzda kaldığı derin bir vadiye indik. Bu dere yatağı içinden kuzeye doğru bir ırmak akıyor. Doğu yakasında daha kırmızımsı bir renk tonu üstlenmiş ve daha fazla kabarmış kayalar bulunuyor. Dere yatağının karşı tarafını tırmandıktan sonra hafifçe kuzeydoğuya eğimli, rüzgara açık engebeli bir araziye girdik. On ikinci milde, kara taş ve yeşil taş yatakları içinden doğmuş olduğu görünen bilhassa granitten oluşan tek başına duran bir tepe eteği çevresinden geçtik.

Civardaki tepelerde bazı mağaralara işaret edildi. İlerledikçe, kabarcıklı siyah püskürme çakılları ve kalabalık kütleleri, volkanik orijinde kaya döküntüleri ve diğer kayalarla karışmış biçimde arazi yüzeyinde uzanıyor. Böylesine yakın volkanik faaliyet kalıntılarına rastlamayı burada beklemiyordum. Köşeli bazalt parçaları, çarpıcı bir tavırda yükseltilmiş platoya yükselen, kalın bazalt yatağıyla kaplı, bunlar derin Tatlar vadisinin karşı yanındaki tepeleri fark ettiğimiz 4.45'e kadar gittikçe arttı. Köyün her iki yanında, aşağıdaki yumuşak yataklarda sayısız mağara ve mezar çıkarılmıştı. Yatay biçimde katmanlaşmış beyaz yatakların volkanik kum ya da süngerimsi tüf olduklarının ortaya çıktığı dere yatağına indikçe manzara daha da çarpıcı hal aldı. Diğer yandan, kuzeydoğudaki uçurumlar, çoğu yerde daha yumuşak kayanın dağılması sonucu dökülmüş bazaltla kaplıydı. Diğerlerinden ayrılmış koni biçimde bir tepeye epeyce şaşırdım. Uçurumun önünde duru-

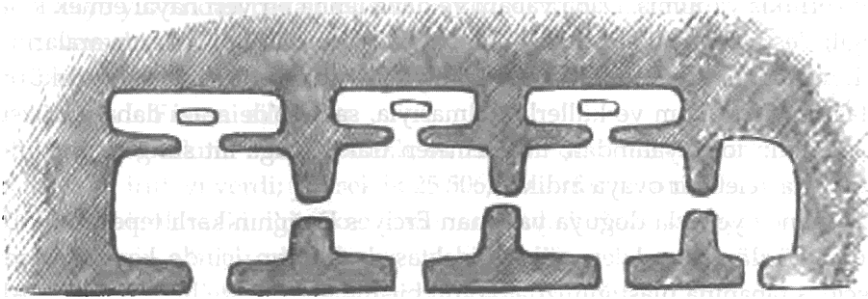
yor ve içine mağara ve mezarlar oyulmuş. Daha sağ tarafta kalan köyün kendisi ise dökülmüş bazalttan mağara ve kütleler arasında kayaların cep- hesine resmedilecek nitelikte mevzilenmiş.

Beşten kısa süre sonra ırmağın karşısına geçtik. Devasa bazalt kaya parçaları üzerinden akıyordu. Aralarında evlerin kısmen inşa edildiği bu karmakarışık parçalar üzerinden dik bir yolla köye tırmandık. Kayanın içine oyulmuş diğerleri neredeyse görülemiyordu. Hepsi beraber yer manzarası son derece olağanüstü idi ve gizemli kitapla alakalı duymuş olduğum hari-kulade masallar içinde iyi uyarlanmıştı. Konakladığım oda katı kayadan oyulmuştu ve öncesinde suni bir ön cephe vardı. İçeri girince tuhaf yeraltı gürültüleri duydum. Etrafa bakıp odanın arkasında aşağı doğru açılan dar küçük bir gedik bulunca aynı şekilde kayadan çıkarılmış ve ahır olarak kullanılmış aşağıdaki karanlık mağaradan geldiği kanaatine vardım. İlk sorgulamalarım kitap ve kitabın içinde saklandığı söylenen mağarayla ilgili idi. Yine var olduğu ve görebileceğim konusunda garanti ediliyordum ama Hafız Ağa şiddetle dokunmamı rica ediyordu çünkü İstanbul Elçi Bey'e karşı benim güvenliğimden sorumlu olduğunu ifade ediyordu. Sonrasında, aksilik olma ihtimaline karşı beni mağaradan vazgeçirmek için elinden gelen her şeyi yaptığını kanıtlayacak nizami bir belge alana kadar izin vermeme numarasına yattı. Talebini yerine getirdiğimde mümkün olan tüm ilgisizlikle beni kismetime, ya da kaderime, bıraktı -gerçek şu ki sadece kendisini düşünüyordu. Yolu göstermeleri için yaşlı iki adam verdi. Ve ayrıca, mağara içlerinde bize ışık tutması için camiden birkaç iri mum meşalesi ödünç aldı.

Köyden ayrılıp dere yatağından aşağıya, düz tepenin sonuna, uçurum eteği boyunca ilerledik. Yukarıdaki kayaların içine oyulmuş mağaralara giden eğimi tırmandık. Birbiri üzerine düzenli katlarla düzenlenmiş çoğu mağara o kadar yüksek oluyorlardı ki sonradan tespit ettiğim kayanın orta- sına oyulmuş dar baca ve basamaklar olmadan onlara ulaşmak mümkün değildi. Nihayet kılavuzlar fenerlerini yakmak üzere durdular. Kenar duvar- lara oyulmuş bazı nişleri ve mezarları içinde bulunduran üç bölümden oluşan ünlü mağaraya ulaşan dek tepenin en merkezine giden kıvrımlı geçit- lerde kılavuzları takip ettim. Ortadaki bölüm en genişiydi; ortasında iki adet doğal kaya altarı yerinde duruyor ve birinin üzerinde de aradığım kitap bulunuyordu. Görünüşe göre 12. veya 13. Yüzyıla ait, epeyce aşınmış ve yıpranmış, parşömen üzerine yazılı Yunan Menologion'u idi. Kara ve isli duvarları incelerken, duvarların aziz figürleriyle birlikte eski Bizans tarzında boyanmış olduklarını fark ettim. Zırhlı ve zincir örtüsüyle kaplı bir figür muhtemelen Cappadocia'lı St. George için tasarlanmıştı. Duvarlarda bu yeri en son ziyaret edenler tarafından birkaç Ermenice harfin yanı sıra modern Yunanca ile yazılmış yazılar da vardı. Tatlar'da yaşayan Yunan yok fakat uzak bölgelerden çok miktarda ziyarete geliyorlar.

Mağaradan çıkınca diğer kazıların bazılarını inceledim. Aşağıdakilerine girdiğimde, Buldur mağaralarında gördüğümle aynı türde baca yoluyla bir üst kata tırmanabildim. Daha önce bahsedilen tek başına duran konik tepe aynı tarzda kazanmıştı, birbiri üzerine odalar ve bölümler içeriyordu, en büyüğü besbelli bir ibadethaneydi.

17 Temmuz, Pazartesi. -Bu sabah, uzun geçitleri ve bacalarıyla birlikte mağara incelemelerimi yineledim. Aşağıdaki taslak bunlardan biri hakkında fikir verecektir. Bir Yunan ayin odası olduğu belli ve çok fazla eski zamanlara ait olmayabilir de.

Resim 23
(Tatlar'da Mağara Planı)

Mağaralardan ayrılarak köyün yukarısındaki tepeye çıktım. Dikey yarıklarıyla bazen sütunu yapılar benzerlik gösteren bazaltla kaplı peperit uçurumlarını her tarafta gözler önüne süren, kuzeydoğu ve kuzey yönünde uzayan başka platoları izledim. Daha sonraki bir döneme ait püskürme akıntıları, görünüşe göre üç dört mil kadar güney yoluyla doğu yönündeki engebeli konik tepeler yığınının doğmuş ve aradaki vadi ve daha aşağı seviyelere akmış. Köyün yukarısındaki kale yuvarlak kuleleriyle orta çağların modern yapısındaydı. Güneydoğu yönünde aşağıdaki uçurumda bulunan sayısız mağaralar manzarası dikkat çekiciydi. Çoğu örnekte mağara önleri kaybolmuş, yumuşak kayanın alt tarafı hava koşullarından ötürü kaymış ve çökmüş ve bu şekilde iç kısmı tamamen açık bir şekilde mağaraları destekleyen sütun ve direkleri de gözler önüne seriyor.

Siyah ve maden cürufu cinsinden lav sahası köyden birkaç mil doğu ve güneydoğu doğrultusunda yayılıyor. Bu yönde kraterli iki konik tepe bulunuyor: birinin önünde tuzlu suyu olan ancak tuz üretmeyen küçük bir göl olduğu söyleniyor. Bu civarda tuz üretilen tek yer buradan kuzeye doğru üç saat mesafedeki Hacıbektaş madenleri. Bu madenlerin kırmızı marn ve kumtaşı içinde kurulu oldukları söyleniyor ve orijinleri hakkında rivayetler şöyle bilgi veriyor: aklıktan ölen bir hacı, Hacıbektaş, yumurtasıyla yemek üzere

biraz tuz istemiş fakat insanların ona verecek hiç tuzu yokmuş; bunun üzerine değneğini yere vurmuş ve istediği şeye erişmiş. Tatlar köyünde yaklaşık yüz yirmi ev bulunuyor ve dere yatağındaki bahçelerde harika kayısı ve armut meyveleri yetişiyor. Yoksulluk o kadar fazla ki sefere çıkan askerleri ağırlamaktan muaflar. Yine de bir yabancıya karşı medeni ve misafirperver davranıyorlar.

Develeri dört saat mesafedeki Nevşehir'e göndermiş olmam nedeniyle saat 11'de yola çıkm. Platoya vardktan sonra kendimi lav sahasında buldum. Üst kısmı epeyce maden cürufu cinsinden. Üzerine, iki mil kadar dolambaçlı, yüzeyi kaplayan kalabalık engibeli yığınlar arasında, pürüzlü bir yol zorlukla yapılmış. Daha yabani ve daha تنها bir yeri hayal etmek kolay değil; Vesuvius'daki en son lav akınısı kadar çıplakh. Yarıkların, aralarında yolun geçtiği cüruf ve külden iki konik tepe olduğu ortaya çıkan püskürme odağına yakın kum ve küllerle dolmasıyla, saat 12'de arazi daha pürüzsüz hale geldi: doğu yanından, muhtemelen traktik çağa ait süngerimsi tüften meydana gelen bir ovaya indik.

Güney yoluyla doğuya yaslanan Erciyes Dağı'nın karlı tepesini ilk buradan gördüm ancak en yüksek noktası bulutların içinde kayboluyordu. Geçidin tabanına ulaştığımızda, yolun bir mil kuzeyinde bulunan ilkel Alacaşehir köyündeki tek başına duran bir bazalt kaya üzerine tüneklemiş modem bir kalenin harabelerini ziyaret ettim. Bu dere yatağının kenarlarında biraz hububat yetişiyor. Daha önce rats des steppes (bozkır fareleri) adı altında tarif ettiğimiz kazıyıcı hayvanların verdiği tahribata şaşırdım. Deliklerin ağzına, tohumların dikkatlice toplandığı başaklar saçılmış. Bu hayvanların planı, başakları koparıp onları güvenli bir şekilde geri çekilme için hazır olacakları çukurlarının ağzına getirmek, tohumlarını eğlenceli bir şekilde ayırmak ve onları deliklerine taşımak gibi görünüyor. Kış hazırlığında erzak soktu yapan çiftçiler gibi görünüyorlardı.

Nevşehir'e kadar bu engibeli arazinin toprağını meydana getiren süngerimsi tuf veya peperit, cama benzer birkaç siyah yanardağ taşı ile birlikte neredeyse tamamen pembe süngerden oluşuyor. Son derece hafif ve kuru bir yapıda. Sağ tarafa düşen yüksek tepeler içindeki bir boğazdan akan kuru bir nehir yatağı yakalarında bir çeşmeye saat ikide vardık. Bir çizgi halinde 20-30 taş yalak yerleştirilmiş ve su daimi olarak birinden diğerine akıyordu. Bir mil daha sonra, dik ve iyi ekilmiş tepeler yoluyla, güney yoluyla doğuya yaslanan Nevşehir vadisine çıkan derin bir dere yatağına indik. Tabanda, beklenmedik şekilde altta yatan kırmızı ve sarı marn, kum ve güneydoğuya eğimli alçıtaşı oluşumuyla karşılaştım. Kuzeye doğru hepsi birbirine kavuşan ve bazaltik lavla kaplı iki diğer sırtı, onları kesen kanalları ve sel yatağını geçtikten sonra saat 3'te aşağısında sıradağın kuzeybah omuzu çevresine kurulmuş modem kenti olan, iki büyük vadinin kavşağındaki Nevşehir

mezarlığına vardık. 120 yıl kadar önce bir şehir gibi dikilmiş ve sarkık bazalt çıkıntısı üzerine inşa edilmiş heybetli bir kalenin hakimiyetinde bulunuyor.

Daha konağıma yerleşememiştim ki vali, gelişimi tebrik etmek üzere neşeli bir Türk olan ve kakhahayı seven kahyasını gönderdi. Avrupalı hareket tarzlarından etkilenmiş olsa gerek ki sürekli her şeyin Fransız olduğundan bahsediyordu: önce bir şeyler mırıldanıyor ardından Fransız müziğini sevip sevmediğimi soruyordu. Sonra da medeniliğini bir şişe içki ikram etmekle sonlandırıyordu. Hizmetlerini kılavuz olarak önerdi ve beni çarşılarına, camilerine vs. götürdü. Çarşılar temiz ve serindi ve görünüşe göre stokları da iyiydi. Şehrin güney ucuna yakın ve doğuda kalan geniş ve suyu bol bir vadiye yukarıdan bakan yeni cami güzel bir binaydı. Yeni olmasına rağmen Nevşehir kesinlikle parlayan bir kent. Yunan ve Türkler tarafından yarı yarıya paylaşıldığı söylenen 4 bin evi içerdiği tahmin ediliyor. Aralarında 10-12 tane de Ermeni ailesi var.

Bu yerin rakımı önemli olmalı; su 203°.82 fahr. değerinde kaynadı. Barometre şu irtifayı verdi; yükseklik 25.506, atmosfer basıncı 71.5, hava basıncı 71°.55⁷ Yakınlardaki ilgi çekici şeyler arasında bir saat kuzeyde, Nar adında, Tatlardaki gibi birçok mağaraya sahip ve Nevşehir'in meyve sebze ihtiyacını karşıladığı küçük bir köyden bahsedildi.

18 Temmuz, Salı. -M. Texier'in öylesine ilginç biçimde anlattığı;⁵⁵⁸ kayda değer Ürgüp vadisini görme arzusu içinde sabah saat 7.30'da, hareket ettik. Öte yandan Ürgüp yarı yolunda Uç Hisar adında bir yerde daha kayda değer nitelikte objelere rastlayacağımız söylendi. Doğudaki vadiyi inerken, uzunlamasına konulan birkaç ağaçtan oluşan ve açıklıkların pürüzlü taşlarla doldurulmuş olduğu çok ilkel bir köprü ile ırmağın karşısına geçtik. Ardından aynı doğrultuda, üzüm ve genelde kayısı olan meyve ağaçları ile ekili başka bir vadiyi tırmandık. Tüfsü toprağın gözenekli yapısına aldırmadan su kabağı, taze fasulye vs. susuz biçimde iyi yetişiyordu. Vadi kellesinde ortaya çıktıktan sonra, kenarlarına oyulmuş mağaralarla göz göz olmuş önümüzdeki dikkat çekici Uç Hisar kayasının bulunduğu hafif batıya meyilli ova üzerinde, kayanın dibindeki mezarlığa ulaşana kadar tırmanmaya devam ettik.

Dokuzu çeyrek geçerken, ötesinde derin bir vadi bulunan düz tepenin en son ucunda mevzilenmiş köyde idik. Bu köşeye vardığımızda çok ilginç ve olağandışı bir sahneye tanık oldum: doğu ve kuzeydoğuya doğru ayaklarımızın altında yayılan bazı vadilerde, 50 ile 200 feet arasında yüksekliklere sahip binlerce konik tepeler ya da daha ziyade sivri kuleler her yönde yükseliyorlardı ve o kadar yakın düzenlenmişlerdi ki tabanları aralarında dar

⁵⁵⁷ Kaynama noktası denklemlerini gösteren tablolara göre 204° fahr. barometrenin 25.250 inç ölçümüne karşılık geliyor. İlgizölemin ortalaması 4500 fitlik bir rakıma işaret ediyor.

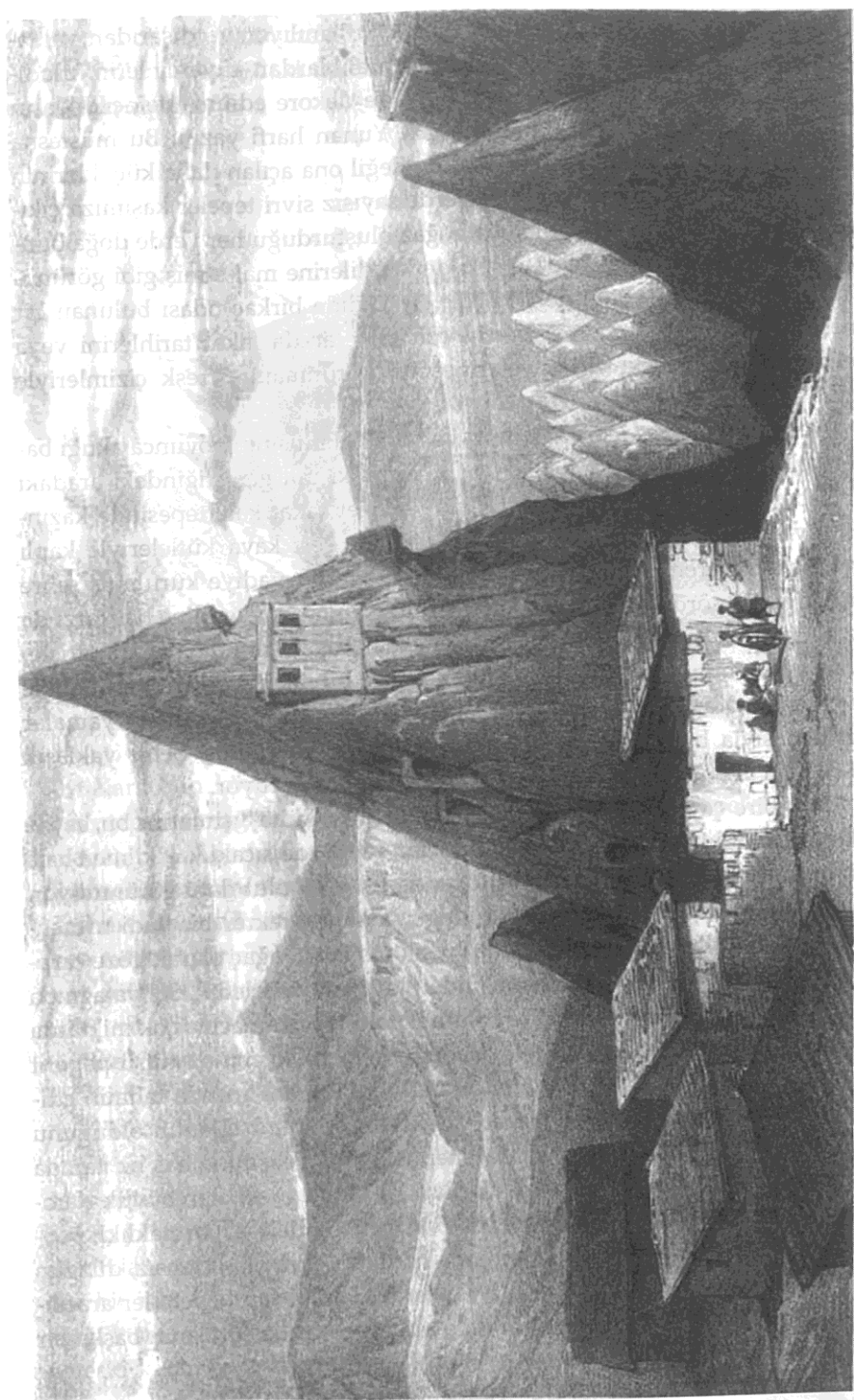
⁵⁵⁸ "Journal du Tems, "27 Fev., 1835.

bir patika bırakacak kadar birbirlerine yaklaşıyorlar ve fevkalade tuhaf ve açıklanamaz bir fenomen ortaya koyuyordu. Çoğu yerde o kadar ince ve yakındılar ki sedir ve köknar ağaçlarından bir ormanlığa benziyordu. Köyün içinden alçalırken ve yukarıda bahsedilen solumuzdaki yüksek kaya tabanı etrafında kıvrılırken, kenarları tam manasıyla mağaralarla kaplıydı. Ön duvarı düşmüş bazıları sütunlarla destekli geniş daireler sunuyordu. Sağımızda tek başına duran sivri bir kule tepesi, köyün ortasında 200 fitten fazla bir yüksekliğe ulaşıyor, her tarafı oyulmuş ve kayanın içinde oyulmuş bir iç merdiven olmadan yaklaşması zor görünen en zirvesinde dahi açıklıklar ve çok sayıda pencereleri takdim ediyordu. İlişikteki taslak bu olağandışı biçimlerin kombinasyonu hakkında fikir verebilir belki.

Bu vadinin ötesinde aynı kaya türünden bazı düz tepeler doğu, kuzeydoğu ve güneydoğu yönünde görülebiliyor. Bu tepeler henüz indiğimiz vadinin parçalarıydı ve vadiler oyulmadan ve süngerimsi tüfün şu anki müstesna halini üstlenmesinden önce yine onunla süreklilik sağlıyordu. Oluştugu muhtelif yatakların kendine has yapısının elbette sonraki biçimlerine değiştirmede bazı etkileri olmuştu. Üst kısımda, düz tepelerin yataylığını muhafaza etmiş bazı sert taş grupları mevcut; bazıları hafifçe kırmızıyla tonlanmış orta yataklar kötü hava koşulları ve bu sivri konilere koşan akıntılarla aşınmış; aşağı yataklar ise halen daha yumuşak ve daha yuvarlak bir biçime aşıyorlar. Yolumuz köyden dar bir sırttan aşağıya ve vadinin karşısına doğru çıkarken şahit olduğum, bu kuru topraktaki bağ bahçelerin verimliliği beni şaşırttı. Ancak, bol miktarda yetişen ağaç harika tada sahip meyve üreten sadece kayısı idi. Sanırım bu topraklara özgü bir durumdu.

Ancak, bir mesafeden bakınca bu vadi görünümünden etkilenmiş olmama rağmen konik tepelerin neredeyse her birinin içinin kazınmış olması beni daha fazla şaşırttı. Çok eski zamanlarda çoğu durumlarda bu yapılmıştı. En özenli çalışılmış olanlardan bazılarının türbe görüntüsü vardı. Küçük bir antreye çıkan yuvarlak ya da kemerli kapı girişi olan bir tanesine girdim; zemini uzun zaman önce açılmış mezarlara oyulmuş büyük bir apartmanla bağlantılı. Bir başkası, Dorik tapınak girişini temsil eder gibi oyulmuş. Vadiyi geçerken, mağaraları ev görevi üstlenmiş bu konik tepelerin arasına inşa edilmiş Matyas adında bir köy gördük. Başka yerlerde yeraltı odaları uçurumların dik kenarlarına oyulmuş ya da konik tepelerden önündeki araziye uzanıyorlar; kısaca, bu olağanüstü sahanın tuhaf görünümü ve değişikliği konusunda hiçbir tarif yeterli olamaz.

Bu yerlerle bağlantılı cevaplanması gereken en zor sorular ne amaçla kullanıldıkları ve kimler tarafından yapıldığını tepsi etmektir. Bazıları kabir amaçlı görünürken diğerleri mesken olarak kullanılmış olmalı; yine diğerleri süslemelerinde kullanılan çizimlere bakılırsa kesinlikle ayin odaları olarak görev yapmışlar.

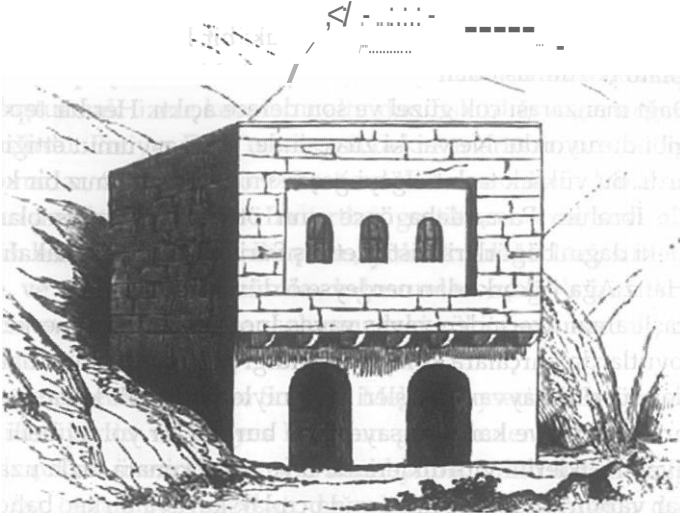

Günümüzde çoğu güvercinlik olarak kullanılıyor ve dışarıdan yaklaşılmaması için bir yolu yok gibi görünen üst aralıklardan güvercinlerin fırladığını görüyoruz. Bunlar bile kırmızı boya ile dekore edilmiş ve açıklıkların etrafında, kayanın dış yüzeyine pek çok Yunan harfi yazılı. Bu müstesna oluşum sadece geçtiğimiz büyük vadide değil ona açılan daha küçüklerinin tümünde de varlık gösteriyor. Her yerde sayısız sivri tepeler kaşımıza çıkıyor. Bir su akıntısının bir vadi veya boğaz oluşturduğu her yerde doğa bunları nasıl ürettiyse İnsanlar da o şekilde kendilerine mal etmiş gibi görünüyorlar. Güneydoğu yönündeki küçük bir vadide birkaç odası bulunan bir tanesinin duvarları Yunan azizlerin çok eski tarzda fakat tarihlerini veya konularını gösterecek kadar yeterince iyi korunmamış fresk çizimleriyle kaplı.

Tepelerin epeyce içine kazınmış ve bir su akıntısının boyunca aktığı bazı su yolları veya yeraltı kanalları geçtiğimiz iki mil genişliğindeki aradaki düz tepeyi karşıya geçtikten sonra, yine benzer fakat kale tepesinde kazınmış sayısız mağaraların dışında tepeleri daha sert kaya kütleleriyle kaplı sivri tepeler içeren Ürgüp vadisine indik. Derin bir vadiye kurulmuş şehre vardığımızda gördüğüm, orada kabul edilmiş binaların kendine has tarzı da göz alıcıydı. Evler kemerlerin üzerine yükseltilmiş ve altında mağara girişleri var; aynı yumuşak tüften inşa edilmişler ve büyük bir dikkat ve titizlikle çalışılmışlar. Kapı girişleri ve pencereler üzerine kırmızı ve mavi yamalar uygulamasıyla bir müstesna görünüm daha ortaya çıkmış. Şehir yaklaşık 400-SOO'ü Yunan olan üç bin kadar evi içinde bulunduruyor.

Saat bire çeyrek varken Ürgüp'ten ayrıldık. Güneş ışınlarını bu beyaz taşlar arasındaki yansımasıyla özellikle dar vadilerde sıcaklık çekilmez hale geliyordu. Erciyes tepesinin zirvesi dışında tek bir bulut dahi görünmüyor. Dar bir ovayı çaprazladıktan sonra, doğu yönünde tekrar bir vadi tırmanmaya başladık. Kayısının halen daha en sık rastlanan ağaç olarak göze çarptığı bağ, bahçe ve üzüm bağları arasından kıvrılarak ilerledik. Sel yatağında bazaltik kayalar mahsul vermiş ve solumuzdaki tepe yamacına çok miktarda iri kırmızı jasper blokları yayılmış. Vadinin pek çok kısmında tüfsü peperit var olmaya devam ediyor. Daha önceki zikrettiğim anılarımda tahmin ettiğim gibi⁵⁵ kuvars resinite ve jasper yatakların onunla bağlantılı olduğunu sanıyorum. Saat 2'den hemen sonra, memleketin bu kısmına has bir tarzda inşa edilmiş ve Türkler tarafından oldukça klasik ve güzel olan büyük Karaca Ören köyüne vardık. Neredeyse her evin önü, rendeli ve parmaklıklı pencereli fakat Küçük Aya'nın bu kısmında nadir bir eşya olan camsız, düzgün kesilmiş bir taştan yapılmış. Daha iyi evlerde dahi ahşap kepenkler aracılığıyla ışığı dışarıya hapsetmenin dışında havayı dışarıda tutmanın başka bir

yöntemi yok. Evin arka ve alt kısımları yaslanarak inşa edildikleri sert kaya içine kesilmiş. Aşağıdaki taslak bu binalar hakkında fikir sahibi olmak için yardımcı olabilir.

Resim 24
(Karaca Ören civarında bir Türk Evi)

Kara Hin köyüne varana dek gittikçe genişleyen vadiyi hımarurken konik tepe ve mağaralardan daha fazlasını geçtik. Konik tepeler içine oyulmuş mağaralar genelde sert kayadakilere daha eski bir tarihe ait; ikicisine ait örneklerin çoğu, inşaat taşı çıkaran modern Yunan taş işçileri tarafından yapılmış; daha eski mağaralarda bazen kemik buluyorlar ama süs veya sikkeye rastlamıyorlar. Vadi yine daraldı. Boyalı köyünü geçtikten sonra yolumuz gölgelik bahçelerden dar bir geçide çıktı. Köylüler İzmir'e göndermek üzere san çilek toplamakla meşguldü. Bir mil kadar daha ileride, Bak Taş köyüne yakın yerde, vadi ikiye yarıldı. Adımlarımızı yönlendirdiğimiz Bak Taş köyü en kuzeydeki kolun kuzeyindeki tepelerin üstüne kurulmuştu.

Bu köyün görüntüsü epeyce çarpıcı nitelikte. Kayalık tepenin dik kenarına asılı gibi duruyor. Evler yeraltına uzanıyor. Ön cephe, tepeleri meydana getiren aynı beyaz tüfsü taştan yapılmış. Öyle ki, biraz ileri mesafeden, birkaç yatay yol hattı ile evlere girmek için kullanılan aşağısındaki mağara açıklıkları dışında köyün fark edilmesi zor olacaktı. Sert kayaya oyulmuş dar bir merdiven yukarıdaki daireye çıkıyor; giriş mağarasının arkasında aşağı kısma genelde bir ahır açılmış. Ahırdaki yemlikler de kayaya oyulmuş ve eski kabir veya ceset küllü veya lahit koyma yuvası ile karıştırılabilecek

kadar benzerlik taşıyor. Dış kısımdan evler Kara Ören'dekilere benziyor. Köyde tamamı Türk 150-200 ev bulunuyor.

19 Temmuz, Çarşamba. -Saat 5.30'da ilkel evimizden ayrıldık. Sert kayaya oyulmuş sadece birkaç feet genişliğindeki dik ve resmedilecek nitelikte bir geçitle ve 20-30 feet yüksekliğindeki dik kenarları arasında tepelere hrmanarak çok geçmeden yüksekteki platoya ulaşhk; bir kısmının tepesini kapladığı bazaltik plato bozulmasından türemiş lav ya da bazalt kaya parçaları ile kaplı. Erciyes Dağı manzarası çok güzel ve son derece açık. Her bir tepenin ötesinde kule gibi duruyordu. Ne var ki zirvesinde, görmeyi umut ettiğimden daha az kar vardı. Bu yüksek taşlı bölgeyi geçerken karşılaşğımız bir köylü, kendi söylemiyle İbrahim Paşa, daha önce sınır ötesine sürülmüş olan ve şimdi önümüzdeki dağın böğürlerini istila etmiş Suriyeli Kürtlerle alakalı uzun anlamları ile Hafız Ağa'yı korkudan nerdeyse öldürüyordu.

Bu taşlı arazi üzerinden yavaş yavaş İncesu'ya doğru inerken peperitin büyük boyutlarda parçalara kolayca ayrıldığı görülüyor. Aynı hat üzerinden uzun yıllar sürekli hayvan geçişleri nedeniyle yumuşak kayaya aşınmış derin ve paralel oyuk ve kanallar sayesinde burada bir yol izi belli oluyor. Bu yollar güvenirliliklerini yitirdiklerinde o veya bu kenara fazla uzak olmayan yeni yollar yapılır. İncesu yakınlarında çıplak kayaya birkaç bahçe ve üzüm bağları dikilmiş. Asma ve meyve ağaçları çatlaklara veya doğal yarıkların içine konulmuş ya da yarıklar gittikçe büyüdüğünde kökleri etrafına yığılmış suni toprak parçaları halinde bulunuyor ve yüzey üzerinde hafif toprak oluşturuluyor. Dik ve kıvrımlı bir iniş saat 8'den kısa süre sonra bizi kente ulaştırdı. Erciyes Dağı'nı etekleyen ovoiden alçak bir tepeler sırtıyla ayrılan küçük bir vadinin kenarlarına ve tabanına kurulmuş. Bu tepe yamaçlarında da birçok mağara ve kabir bulunuyor. Ağaçların çoğunun üst dallarına zarar vermiş leylekler tarafından mesken tutulmuş haliyle tuhaf görünüme sahip bir yer. Kentte güzel bir cami ve geniş birkaç han bulunuyor; Vali konağı, kuzeybatıdan güneydoğuya doğru uzanan sağlam bir duvarın vadiyi kapattığı şehrin aşağı ucuna yakın kurulmuş güzel bir bina.

Duvarın içindeki bir giriş kapısından geçtikten sonra, Erciyes Dağı'nın kuzeybah noktasına doğru vadiyi soldan sağa çaprazlamasına geçerek kuzeydoğu istikametine devam ettik Araya giren bu vadi, daha doğrusu ova, yukarıda bahsedilen alçak tepeler sırtının kesilmiş olması nedeniyle iyi ekilmişti. Erciyes Dağı'nın engebeli temelleri vadinin doğu kenarını kuşatıyor; bazalt, trakit ve lav akıntılarından oluşuyor ve şimdi ormanlık izi bulunmayan tepenin bu yamacını kaplayan sayısız konilerin bazılarında aşağı akmışlar.

9.30'da dağın kuzeybatı noktası çevresinden geçip kuzeydoğu istikametine epeyce uzayan geniş bir ovaya girdik; merkezinde bataklık ya da sazlık bir göl var ve yılın tüm mevsimlerinde her türde yaban tavukları tarafın-

dan sıkça uğrak yeri olarak kullanılıyor. Daha sonra anladığım kadarıyla buranın Kral Ariarathes'in yapay barajla göle çevirdiği yer olma ihtimalinin yüksek olduğunu da belirtmem gerekiyor. Sekiz on yıl önce Kürt ve Türk soyguncular tarafından fazlasıyla istila edilmiş durumdaymış. Bazı yerlerinde ince bir tuz kabuğuyla kaplı fakat soda klorumu yoksa potasyum nitratıdır tespit edemedim. Yolumuz, dağdan ovaya uzanan bazı bazalt ve trakit sırtları üzerinden ve bereketli ve canlı pınarların göle dökülen berrak ırmaklar oluşturmak üzere kayaların altından fışkırdığı diğerlerinin etekleri etrafından sürdü. Erciyes Dağı'nı zirvesindeki karların erimesinden kaynaklanan bu pınarlar, Strabon'a göre Fırat'a dökülen eskilerin Melas'ı, şimdiki Kara Su'nun ana kaynaklarıdır. Bu sırtları geçtikten sonra, suyun kenarına yakın küçük bir Kafe'ye indik. Buradan, yüksek Yılanlı Dağ sırtını bu dağdan ayıran ve yağmurlu havalarda doğusundan aşağıya büyük bir selin aktığı dar bir ovaya girene kadar solumuzdaki göl ile sağımızdaki Erciyes'in dipleri arasında ilerledik.

Burada tespit ettim ki, Kara Su veya Melas, Kayseri ile Erciyes arasından Fırat'a dökülmüyordu ve Erciyes Dağı'nın güneyinden de akıyor olamazdı aksi takdirde çoktan üzerinden geçmiş olmalıydım. Şimdi aldığım bilgiye göre tepelerdeki bir boğazdan kuzeybah doğrultusunda Kızılırmak'a dökülüyordu. Bu ovayı çaprazlama geçtikten sonra dik bir çıkış bizi Yılanlı Dağın zirvesine çıkardı. Sırttayken krater benzeri derin bir çöküntü geçtiğimiz bu zirvede buradan doğmuş herhangi bir lav görüntüsü yoktu. Oradan kıvrımlı bir yol bizi Kayseri ovasına getirdi. Hububat tarlaları açısından zengin, bahçe ve üzüm bağları ile kaplı bu ova doğuda alçak tepelerle kuşahıyor; onların üzerinden güney yoluyla doğu doğrultusunda, her birinin üzerinde bir başka küçük şişkinliği olan 3 adet çıkıntılı tepesi olan Ali Dağ adında dikkat çekici yuvarlak bir tepe vardı: zirvesine yakın harabe bir kilise kalınlarının var olduğu söyleniyor; tabanında köyler ve bahçeler bulunuyor.

Sıcak kumlu ovayı karşıya geçtikten ve sağdaki bazı alçak tepelerin altına yakın geçtikten sonra saat 3'te Kayseri mezarlığına vardık. Hemen sonra dar ve kirli caddelerine girdik. Evlerin çoğunun yıkık ve çatlak görüntüsü önceki yılın deprem etkilerine tanıklık ediyor. Ahali sefil ve perişan, Cappadocia başkentinin övünç kaynağı ticari önemini nispeten gizliyor görünüyor. Ermeni kilisesine ait bir evde hazırlanmış büyük ve rahat bir odadan rahatsızlık duymadım. Geniş olmasına rağmen, aydınlanmış odalar köyün karanlık odaları kadar serin değil. Yunanlar yerine Ermenilere ait bir yerde konakladığım için pişmandım; Yunanlar antika ve doğal güzellikler konusunda nabza göre şerbet veren Ermenilerden çok daha bilgilidirler; Ancak Hafız Ağa her zaman, yumuşak ve esnek tavırları acımasız Türkler için korkak Yunanların küstahlığı ve ateşli sabırsızlığına göre daha makbul olan Ermenilere ait meskenlerde kalmamı sağlamaya çalışlı.

45. Bölüm

Kayseri - Kara Su, Eski Melas - Kral Ariarathes - Eski Şehir - Yunan Manastırı - Ali Dağ - Yanar Taş - İmparatoriçe Helena - Nyssa - St. Gregorio - Çeşme - Bir Amerikan Gezginin Ölümü - Sikkeler - Kayseri Nüfusu - Ticaret

Bir hafta Kayseri'de kaldım. Bu zaman zarfında civarda bazı turla gerçekleştirdim, şehirdeki Ermeni ve Yunanlardan birkaç sağlam sikke ve üzerine tanımlayıcı yazılar yazılmış süs taşları topladım ve Erciyes Dağı zirvesine ulaşmanın en iyi yolu konusunda sorgulamalarda bulundum. En sonunda, zirveye, başarılabilirdiği takdirde sadece güney kanadındaki Everekköy'den deneme yapılabileceğini öğrendim. Tabii, dağla ilgili iyi donanımlı Ermeni rehberlerini de orada bulabilecektim.

Bir gün, Kara Su'yun gölden çıkıp Kızılırmak'a, eski adıyla Halys'e, aktığı dar geçidi ya da boğazı ziyaret ettim. Bu sayede Kayseri civarından Fırat'a dökülen herhangi bir ırmak ya da nehrin imkansızlığına kanaat getirdim. Batı kapısından şehirden ayrılıp enkaz halindeki duvarları ve hendeği geçerken şehrin dışındaki bazı geniş güherçile çalışma yerleri ile karşılaştık. Kısmen engebeli kumlu bir arazi kısmen de şu an kavun bahçeleri ile kaplı bataklık bir arazi üzerinden hemen hemen tam batı istikametinde altı yedi millik bir sürüşün ardından, Sarmasaklı Su adında, doğu-kuzeydoğu yönünden kuzeydoğu doğrultusuna geniş bir vadi boyunca akan ve kendisini burada Kara Suyun çıkışına çok yakın bir yerde göle boşaltan önemli bir nehrin yakalarına vardık. Aslında, yaz sezonu boyunca göle girdiği pek söylenemez. Onun yerine gölle tepeler arasında dar bir kanaldan akıyor ve Kara Su'yun bataklıklardan doğduğu noktada ona katılıyor. Sarmasaklı Su'yunun karşısına geçip sağ yakasından bir mil kadar sürdükten sonra boğazın üst sınırında Kara Su üzerine atılmış ve altında birleşmiş ırmakların kuzeybatı yönünde Kızılırmak'a doğru aktığı bir köprüye geldik. Yanlardaki tepeler çok yüksek değil. Vadi karşıdan karşıya 200-300 yarda kadar uzunluğa sahip. Nehir derin fakat yavaş görünüyor. Adım muhtemelen suyunun

kara ve mürekkep renginden almış. Bir kısmı kesinlikle çok eski zamanlara ait olan köprüden görüldüğü kadarıyla suyun yüksekliği yağmurlu mevsimlerde iki feet yükseliyor.

Bir mesafe vadiden aşağıya at sürdüm fakat çok geçmeden önemli ölçüde genişledi ve suyun akışı arttı. Şimdi tatmin oldum ki, nehri kesmek için vadinin önüne baraj yapılmış olabilecek tek yer, özellikle nehrin kuzey tarafında olmak üzere düzensiz bir çizgide vadinin karşısına uzanan, nehir seviyesinden 20-30 feet kadar yukarıda pürüzlü taş veya kaya parçalarından sırt ve set kalıntılarının bulunduğu ilk başlangıç noktası olmalıydı. O halde, şayet Kral Ariarathes Kayseri yakınında bir göl oluşturmak için nehrin gidişini gerçekten engellediyse (ki Strabon'un da naklettiği barajın patlamasıyla ortaya çıkan su taşkınından mağdur olan kişilere üç yüz talent ödemek zorunda kaldığı durumsal gerçeğinden yola çıkarsak bu konuyla alakalı fazla kuşku duyulamaz), bence önu setle kapatılmış olan nehrin Kara Su olduğu kesindir ve ancak geçit veya vadinin baş kısmında yapılmış olabilir: zira ilk olarak Kayseri'ye yakın gölden çıkıp dar bir vadiden geçen başka ırmak bulunmuyor ve ikinci olarak, dere yatağındaki zemin akıntısı o kadar hızlı ki daha aşağı kısımlarda denemiş olsaydı göl sularını geri tutmak için yeterince yüksek bir barajı mümkün değil inşa edemezdi.

Bu düşünceye iki itiraz getirilebilir. Birincisi, daha sonraki bir incelemede bir jeolog, benim kısmen vadinin karşısına uzanır olduğunu tarif ettiğim sırt veya setin yapay bir orijinde değil doğal olduğu ve dolayısıyla Kral Ariarathes tarafından yapılmış olamayacağı sonucuna varabilir: peki o zaman, daha önce var olan bir setten faydalanmış olamaz mıydı? Doğrusu, böyle bir set var olsaydı faydalanmış olması en muhtemel durum değil midir? Ve Profesör Agassiz'in teorisine göre kolay bir şekilde, Erciyes Dağı üzerindeki buzulların daha önceleri şimdiki seviyesinden daha aşağı indiğini ve ovanın karşısına yayıldıktan sonra vadi kellesinde buzlaş biriktirdiğini ve bu şekilde Kralın eline hazır olacak doğal bir set bıraktığını varsayamaz mıyız? Diğer itiraz belki de daha önemlidir; ancak bunun cevabını kanaatimce tatmin edecek seviyede 'Journal of the Geographical Society'⁵⁶⁰ eserimde zaten vermiş bulunuyorum, şöyle ki, Strabon'a göre Kral Ariarathes tarafından barajla önu kapatılmış gölden dışarı akan Melas ırmağı Fırat'a dökülüyordu ve buna rağmen Frigya'ya doğru Galatya toprakları barajın patlamasıyla sular altında kalacaktı. Bu tek istisnayla birlikte Strabon'un verdiği tarif⁵⁶¹ dışına çıktığı gölün yanı sıra Kara Su'nun kendisinin gerçek konumu ve karakteriyle her hususta örtüşüyor. Şehrin kendisinden daha aşağı seviyede doğuyor ve 40 stadyadan biraz fazla uzakta bulunuyor ve de

⁵⁶⁰ Vol. viii.p.149.

⁵⁶¹ Strabon, lib.xii.c.2.

bir göle ve bataklıklara dökülüyor, üç ı!Anı xı'uMıvaç bı.axı:omu:voç. Dolayısıyla Strabon veya yazıcılarından birinin, bu Melas'ı Malatya yakınlarında Fırat'a dökülen bir başka ırmakla karıştırarak Halys yerine Fırat yazmış olduğunda şüphe yok; zira Fırat'ın yükselmesinin Galatya topraklarında taşkınlarla sebep olması imkansızdır, oysa Halys Galatya'nın büyük bir kısmı içinden geçmektedir. Bu konuda, Strabon'un metnini okurken kafama takılan tek bir şüphe vardır: Melas'ın, f.v 't:c;> mbi.c;u 't:c;> ?ı:QO niç rı:oAı:wç bir nehir olduğunu söyler ki bu da dere yatağına girmeden önce bataklıklara dökülen Sarmasaklı Su adındaki nehri anlatıyor olabilir. Strabon'un anlattığı taş ocaklarını bulunmuş olabileceği kuzeydoğu istikametinde vadiden yukarı ırmak yatağına takip etmediğim için üzülüyorum. Öte yandan bunun Kral Ariarathes'in bent mevzusu ile bir ilgisi yoktur.

İzmir'den gelirken, Ermeni bir tüccar Taktarabun Oğlu'na yanımda bir tanıtım mektubu getirmiştım : onunla birlikte, şehrin güneyindeki tepeler eteğinde Eski Şehir olarak anılan eski bir şehrin harabelerine ziyaret gezisi gerçekleştirdim. Battal Gazi adında küçük bir ova ve görünüşe göre Roma eseri olan, son duvarlarından birinden içeri kemerli bir girişi olan kaba yapıda sağlam bir binanın kalıntıları ile karşılaştım. Yukarıdaki tepelerde birkaç sıradan harabe ve muhtemelen kabir olan tonozlu temel izleri vardı. İki dik bayırın arasındaki bir çukurda bir stadyum mevkiî hala görülebiliyor; güney-güneybatı yönünden kuzey-kuzeydoğu yönüne uzanıyor: merkezdeki Metae hattı çok iyi tanımlanıyor fakat sert eğimli kenarlarda neredeyse hiç bina eseri kalmamış. Türk ve Ermeniler tarafından Deniz Kulağı olarak anılıyor. Tepe doruğuna yakın bir Ermeni bahçesinde yakın geçmişte birkaç mermer parçası bulunmuş. Bu tepeler 25 yıl önce sadece çıplak kayalardan ibaret idi; şimdilerde, Kayseri'de karlı bir ticaret maddesi olan sarı çilek fidanlığı ile kaplı. Tepe etekleri boyunca doğu istikametinde birkaç mil daha ilerleyerek, Hoca Baş'ımın ya da Ermenilerin Baş Memuru'nun, Erciyes Dağı eteğinde keyif verici koruluk ve bağların arasına konuşlanmış bahçeli evini ziyaret ettik.

Misafirperver bir şekilde ağırlandıktan sonra, yaklaşık beş mil ileride, dağın doğu omzundaki Yunan Manastırı için yol açtık. Baharda Erciyes karlarının erimesinden kaynaklı büyük bir dereye dönüşen Delhi Su'yunun şu anki kuru yatağının karşısına geçtikten sonra solumuzdaki Ali Dağ'ın güney tabanının dolandık. Bu esnada sağ tarafımızda kalan, dağın tabanını etekleyen ormanlıklara yarı gömülü bazı köyler geçtik. Manastıra vardığımızda Piskopos'un Yanar Taş'ta olduğu söylendi fakat keşişler tarafından misafirperverce karşılandık. Ancak Everekköy'den sonuç alınabileceğini söyleyerek tırmanış hakkında bilgi verdiler. Ayrıca, üç günlük yolculuk gerektiren mesafede, Türkler tarafından Afşar ve Yunanlar tarafından Anabarza olarak anılan bir yerde bazı ilgi çekici ve acayip harabeleri anlattılar;

ancak daha ileri sorgulamada yolculuğun on gün süreceğini anladık. Muh-temelen Anabarza kalıntılarıdır. Arazi yapısı içinden geçmek için zor ve tehlikeli. Yaşayanlarının tamamı soyguncu. Türkler tarafından Afşari ve Yunanlar tarafından İsavri olarak adlandırılıyorlar. Sonuncu isim önemlidir çünkü kanaatimce ilk meskenlerinden sürülerek bu uzak dağlara yerleşmiş İsaurluların torunları olabilirler. Keşişler ayrıca Kayseri' den doğu-kuzeydoğu yönünde üç günlük yolculuk mesafesinde Ören Şehir adında bir yerde önemli harabelerin olduğundan bahsettiler ve on saat ileride Yunanca yazıtlarla kaplı 40-50 feet yüksekliğinde iki muazzam kaya tarif ettiler.

Manastırdan Kayseri'ye dönüştü, kimi yerde bazaltla üstü örtülmüş maden cürufu cinsinden gevşek malzemedan oluşan, görünüşte volkanik taşma olan Ali Dağ'ın kuzeyinden geçtik. Sağ tarafta, çoğunlukla volkanik tüften dar bir boğazın içinde veya yanındaki mağaralardan meydana gelen ve kısmen platonun kenarına inşa edilmiş büyük Talas köyü vardı. Ali Dağ eteği ve onunla Talas arasındaki ova zengin meyve ağaçlarıyla ve ceviz ve kayısı ağaçlarıyla yeşil bahçelerle kaplıyken dağın daha dik yamaçlarına sarı çilek fidanlıkları yayılmış, hepsi meşguliyet ve artan tüketimin kanıtlarını oluşturuyor; zira Küçük Asya'nın pek çok bölgesinde yabani olarak yetişen sarı çilek bitkisi Kayseri'nin arazinin elverdiği her tarafına ekilmiş. Köylüler tarafından toplandıktan sonra Ermeni tüccarlar tarafından oke başına 6-8 kuruşa satın alınıyor ve İzmir'e gönderiliyor. Orada, Avrupa pazarında bir talep olduğu takdirde bu fiyatın iki üç katı getiri sağlıyor. Ne var ki bu yıl Ermeniler İngiltere' deki bazı büyük ticarethanelerin başarısızlıklarından kaynaklanan büyük kayıplardan şikayet ediyorlardı.

Ertesi gün, kasvetli, kayalık ve kısmen engebeli arazi üzerinden, Kayse-ri'den yaklaşık 11-12 mil doğu-kuzeydoğu istikametinde bulunan Yanar Taş manastırına bir gezi gerçekleştirdim. Şehirden bir buçuk mil kadar kuzey-doğu yönünde bazı alçak yükseltilerde, duvarlarının içindeki harabe yapıla- rıyla Bizans ya da Roma hükümdarlığı çöküşünün ardından Kayseri'nin bir süre şimdikinden çok daha önemli bir yer oluşunu kanıtlayan Türk ve Ara- beskin bina kalıntıları gözlemledim. İki üç mil daha ileride Sarımsaklı Suyu vadisinin güneydoğu sınırını oluşturan volkanik tüf tepeleriyle karşı karşıya geldik. Hemen ardından aynı oluşumda bir dere yatağının dik kenarlarına kurulmuş, sayısız mağaralarla delik deşik olmuş ve bahçelerle çevirili Ghir- mi adında büyük bir köye indik. Taştan yapılmış evlerin bazıları geniş ve dış görünüşü iyiydi. Caddeler genelde taş döşemeliydi. Bu haliyle bir Türk kö- yüne pek benzemiyordu; gerçekte de ahalinin önemli bir kısmı Yunan idi.

Kayseri'den yedi mil sonra sağımızda kalan Beli Yası köyüne yakın geç- tik. İki yıl önceki depremde düz tepeye ait uçurumun büyük bir kısmının evlerin üzerine dökülmesi sonucunda nerdeyse mahvolmuştu; evler halen açık ve enkaz halinde, direkler ve kirişler açıkta ve aralarında yatan devasa

kaya kümeleri var. Bu olayda yirmi bir kişi hayalini kaybetmişti. Başka yerlerde de aynı zamanda benzer vakaların olup olmadığını öğrenemedim.

Yol boyunca karşılaşılan başlıca özelliklerden biri köylerin yanında dere yataklarındaki tepe yamaçlarına inşa edilmiş, Ürgüp'teki gibi kayalara oyulmamış fakat eğimli çatısıyla yüksek ve kare şeklinde binalar olan güvercinlikler idi. İl.30'da, Erkene adında büyük bir köyün yanında bir Ermeni rahibe manastırı geçtik; ardından yönümüzü kuzeydoğudan güneydoğu doğrultusuna çevirerek çok geçmeden düz tepenin zirvesine ulaştık. Bir mil daha sonra Yunan rahibe manastırı ve Yanar Taş köyüne vardık. Köyün genelde kullanılan adı buydu ancak Yunanlar Taxiarchi adını veriyorlardı. Manastır ve yeni kilisesi en önemli değerleri idi. Kilise geniş ve sağlam inşa edilmiş bir yapı ancak badanalı duvarlara azizlerin kırmızı mavi figürleriyle karalanmış. Constantine'in annesi Sta. Helena tarafından inşa edilmiş olduğu söylenen daha küçük bir kilisenin yerinde duruyor ve Yanar Taş adını cumbalı pencerelerden birinin yukarısına konulmuş ve özel bir taş parçası görüntüsü veren yarı saydam sarı bir taştan alıyor. Keşişlerin söylediğine göre, Sta. Helena İstanbul'dan Suriye'ye giderken bu topraklardan geçtiğinde rüyasına giren baş melek, ilk dikkate değer bir taş bulacağı yerde kendi onuruna bir kilise yapmaya yönlendirmiş ve burada bulunan bu özel taş kütlesi yapının konumunu belirlemişti.

Misafirperver rahiplerle biraz zaman geçirdikten sonra harikulade bir çeşmeyi görmek üzere vadiden yarım mil yukarıya, Nirse veya Nyssa adında bir başka köye yürüdüm. Bazı din adamlarını çınar ağaçların gölgesinde, delikanlıların daha sonra suya dalması için para atarak eğlenirken bulduk. Kocaman bir taş havuzda bol bir su akınsız gözüküyor, kilisenin altındaki kaya içinden çıkan bir pınardan akıyor ve yaz kış her zaman aynı seviyede duruyor.

İlk olarak, kaya içinde yontulmuş ve mezarını da içinde bulundurduğu St. Gregorio adına ithaf olunmuş bir kilise daha doğrusu bir ayin odasını ziyarete gittik. Ermeniler onun St. Basil'in kardeşi olduğunu ve burada dünyaya geldiğini söylediler; onu Nazianzus yerlisi olarak değil Ermeni Gregory olarak tarif ediyorlar. İbadethanenin arkasında, herkesin elinde bir mum, kayaya oyulmuş karanlık ve dar bir geçit yoluyla St. Gregory'nin vafat edildiği harikulade pınara indik. Eğimli galerinin sonunda çok soğuk bir su havuzu buldum fakat içeri veya dışarı bir akıntı fark edemedim. Dolayısıyla, he ne kadar muhtemelen bağlantısı olsa da dışarıdaki pınarı temin eden kaynak olamaz; şöyle ki, indiğimiz yöne bakıldığında pınardan çok uzak olduğumuz söylenemez. Dış havuzdaki su yaz kış sürekli taşıdığına göre her zaman aynı seviyede duruyor ve sonuç olarak onunla iletişim halinde olan mağaradaki herhangi bir havuz da kendisinden veya çeşmeden az çok ne kadar su alınırsa alınsın aynı seviyede olacaktır.

Bu Ermeniler doğu ya da doğu-kuzeydoğu yönünde 6-8 saatlik mesafede Tonosa adında bir yerde önemli mezar ve harabeler olduğundan bahsettiler ancak onları aramaya sürükleyecek yeterince bir neden duyamadım ve ayrıca Erciyes Dağı'na çıkma arzusu içindeydim. Bu amaçla Kayseri valisi yardımcılara göstermek üzere bana mektuplar verdi ve kendi yetkisinin içinde kaldığım sürece yardım eli uzattı. Öte yandan Ermeniler aslında izin vermemesi isteğinde bulundular zira Amerikalı bir beyefendi iki yıl önce denemiş; ya kendi tedbirsizliğinden ya da rehberlerinin dikkatsizliğinden dolayı ölümle sonuçlanan bir kazaya kurban gitmişti.

Bu hikayenin tam doğrusunu bir türlü yeteri biçimde belirleyemedim. Sorduğum herkeste değişik bir versiyonuna rastlıyordum; fakat dağın eteğindeki manashrda bir rahip, Amerikalıya eşlik eden birinin kardeşinden duyduğum sanırım en doğrusudur. Talihsiz gezgin, dağa zirveye ulaşmak beklentisi ya da niyeti içinde olmadan kuzey taraftaki Hasarcık'tan tırmanmış; sert ve kolay çıkış gibi görünen kara ulaştığında kendisine daha ileriye eşlik etmeyi reddeden rehberine kulak vermeksizin tek başına ilerlemeye teşebbüs etmiş. Bir süre sonra devam edemeyeceğini anlayınca neredeyse tükenmiş bir halde oturmuş ve aşağıya yuvarlanmış, orada karın ıslaklığın- da titreyerek yarım saat kadar kalmış. Biraz kendini iyi hissedince bir miktar soğuk su içmiş, şiddetli yağmur altında dört saat eve doğru at sürmüş ve bol miktarda meyve yemiş. Zaman Ekim ayı içindeymiş ve mevsimsel ateşli hastalığı yakalanmış ama iyileştiği gibi diğer taraftan bir kez daha tırmanmaya çalışmayı planlıyormuş. Ne yazık ki, daha da kötüleşmiş ve iki hafta içerisinde son nefesini vermiş. Bir rivayete göre alh gün diğerine göre iki gün içinde ölmüş; bazıları da düşerken aldığı yaralar nedeniyle öldüğünü ileri sürüyorlar.

Kayseri'de kaldığım süre içinde, Kilikya ve civarındaki Mopsus, Tyana, Anazarba, Tarsus, Alexandria, Augusta, Samosata, Antioch of Syria, Epiphania, Nicopolis, Comana Pontica, Gaziura, Flaviopolis ve aralarında güzel ve nadir bulunan Lebedus tetradrachm da olduğu memleketin daha uzak bölgelerine ait diğerlerinin yanı sıra bu şehre de ait çok sayıda sikke edindim. Ayrıca Kayseri'nin imparatorluk sikkelerinde rastlanılan üç çatallı dağ temsiline benzer şekilde Erciyes Dağı modelinde çok şık bir oyma işi satın aldım. Kafası yanında yatan biçimde şehrin yakınındaki bir bahçeden çıkarılmış Aesculapius'a ait küçük bir mermer heykel de edindim.

Kayseri'nin 10 bin evi içinde bulundurduğu tahmin ediliyor ancak Türk, Yunan ve Ermeniler arasındaki dağılımı hakkında bir bilgi almadım. Bay Brant 8 bin ev olduğunu söyler -5 bini Türk, 2500 Ermeni ve 500 Yunan; diğer yandan Macdonald Kinneir sadece 25 bin kişiden veya 5-6 bin evden bahseder. Çarşılar geniş ve iyi donanmış görünüyordu lakin tabaka ya da çelik halka için boşuna soruşturduğumu gördüm. Önde gelen Ermeni tüc-

carları mallarını Vezir Han adında bir yerde sergiliyorlar; bu mallar genelde madeni eşyalar, enfiye kutusu, cam boncuk, semerleri süslemek amacıyla ipe dizilmiş Kızıl Deniz kabukları vs., makas, kağıt, kart, ve çok kötü durumda Rus ya da Alman asma kilitlerinden oluşuyor: bunların çoğu Alman imalatında ve Trieste'den geliyor. Yerli üretimdeki temel ürünler İzmir'e gönderilen sarı çilek ve mazıdır; ayrıca şarap altından yapılan kitre, kökboyası ve mavi boya. Küçük Sultani kuru üzümü de burada ve Karamanda bol miktarda yetiştirilir.

Ticaretin kötü durumda olduğunu havale işlerinde büyük belirsizlik yaşandığını, İzmir'e para göndermek değil oradan para almak istediğini belirterek borç verme açısından yüksek faiz gerektiğini ima ederek para çekmem konusunda başlangıçta epeyce zorluk çıkaran Ermeni tüccarı Taktaravun Oğlu'na gönderilen itibar mektubumdan faydalanmak mecburiyetinde kaldım. Ancak, parayı almam gerektiğini ve bana borç veremediği takdirde validen biraz borç para isteyeceğimi söylediğimde akşam vaktinden önce ulaştırmaya ikna oldu. İzmir üzerine iki aylık bir senet verdim ve bunun için %6 faizli ödeme yapacaktım.⁵⁶² Kayseri iklimi benim konaklamam zarfında sağlıklı ve uygundu; sıcaklık kesinlikle yüksekti fakat çok bunaltıcı değildi, oda içinde termometrem öğlen vaktinde sadece 80° ile 82° fahr. arasında değişiklik gösterdi; marketler donanımlı ve uygun fiyatlara sahipti; meyve ve buz boldu; bir haftalık ziyaretin ardından Erciyes Dağı'na tırmanmayı planladığım Everekköy'e hareket ettim.

⁵⁶² İzmir'deki normal faiz oranı %14 ile 20 arasında değişiyor.

46. Bölüm

Kayseri'den Hareket - Redif - Yunan Manastırı - Erciyes Yolu - Everekköy - Develi - Erciyes Dağına Tırmanış - Volkanik Kayalar - Buzullar - Gereme Harabeleri - Kara Hisar Ovası - Kara Hisar'a Varış

27 Temmuz, Perşembe. -Dimitri'nin bazı para mevzularına sahip olduğu bir Ermeni gurubu ve Menzilci nedeniyle epeyce bir gecikmeden sonra yola çıkana kadar saat 9'u geçmişti. Bekleme esnasında bazı kıymetsiz Bizans sikkelerini elden çıkarmak isteyen eski püskü giyimli Ermeni çocuklarından karışık bir gurup etrafımı çevirmişti. İlk etapta niyetim Yunan manastırına gitmek, geceyi orada geçirmek ve bana zeki ve mutabık biri olarak tarif edilmiş olan piskopostan alabileceğim bilgileri edindikten sonra ertesi gün Everekköy'e geçmekti.

Şehrin dışına çıktığımız anda, şu anki Mütesellim tarafından oluşturulmuş ve organize edilmiş Kayseri Redifi Yüzbaşısı ile konuşmaya geçtik: kolordu 3 bin askerden oluşuyor ve dört tabura ayrılıyor, her biri 3 aylığına görev icra ediyor. Aylık ücretleri er için 25 kuruş veya 5 şilinden fazla değil; Onbaşının aylığı 27 kuruş; Yüzbaşının ise 60-70 kuruş veya 12-14 şilin ve Binbaşı veya Albay içinse 300-400 arasında ki bu da aylık 3-4 pounda denk geliyor. Şehir duvarının bir mil ötesinde ovada, tepelerden oldukça ayrı duran ve yolun en son bu kısmında iken fark etmediğim bir bazalt yığını gördüm. Şehirden üç mil uzakta karşısına geçtiğimiz Delhi Suyu yatağı tam olarak kuruydu: kuzeybatı doğrultusunda uzanırken önemli ölçüde yayılıyor ve bu yüzden Sarmasaklı Suyu'na doğru kendisine yol bulurken ovanın büyük bir kısmında kendini kaybediyor.

Tahmin edilen mesafe dört saatken üç saatten daha az bir sürede Ali Dağ'ın kuzeyine geçtikten sonra manastıra vardık. Yatağının yerleştirilmiş olduğu kuzeye açılan güzel bir çardakta önünde büyük bir su tankı veya havuzu ile otururken bulduğum piskopos tarafından misafirperver bir şekilde karşılandım. Kendisiyle akşam yemeğine kalmam konusunda ricada

bulundu; uzun süre unutmuş olduğum Avrupa konforundaki masa ve sandalyelerini gördüğüme şaşırdım zire olağan dışı halleri neredeyse sıkıcı gelmişti. Bilgi konusunda iddialı olan her Yunan gibi büyük bir devlette yaşamış piskopos da politikadan bahsetmeyi seviyordu. Farklı Avrupa uluslarının siyasi görüşleri ve istatistikleri ve Sarayla olan ilişkileri hakkında sonu gelmeyen sorular sordu. Ancak ben, daha önce zikrettiğim çok sayıda ki ilkel ikametgahların amacı ve tarihi konusunda herhangi doğru bir fikir edinme konusunda başarısız oldum. Tatlar'daki gizemli kitabı veya içinde bulunduğu mağarayı hayatında hiç duymamıştı bile.

28 Temmuz, Cuma. -Bu sabah saat 7'de, altı saat mesafede olduğu söylenen Everekköy'e hareket ettik. Erciyes Dağı'nı Kürt ve Afşarların yağmacı saldırıları sebebiyle tehlikeli olarak görülen bir bölge olan doğudaki sıradağlarla birbirine bağlayan yine Erciyes'in doğu omuzları ve sırtları üzerinden yolumuza devam ettik. Hafız Ağa benim isteğime biraz karşı çıkarak, bir rehber ve beş atlı vermesi konusunda piskoposa ısrar etti. Birkaç mil boyunca yönümüz hemen hemen güney. Köyün hemen başından, her iki yanında bir dere yatağına hızlı eğime sahip ve manastırın ihtiyacını karşılamak üzere uzak bir pınardan yeraltından bir su akıntısının taşınmakta olduğu dar bir sırt vasıtasıyla tırmanışa geçtik. Arazi görüntüsü giderek yabanileşti. Tepeler tamamen traktik kayalardan oluşuyor ve yüzeyi büyük ölçüde yine aynı oluşumdaki kaya parçalarıyla kaplı. Saat 8.30'da epeyce yükselmiş ve Ali Dağ'ın zirvesine yukarıdan bakıyorduk. Erciyes Dağı'ndan gelen rüzgar soğuk ve çiğdi. Saat 9'da alçak bir sırt geçtik. Solumuzdaki bir başka tepeler dizisi dağın etrafında önemli bir mesafede bir tür dairesel krater oluşturuyorlar. 15 dakika içinde, kaya parçalarının sarı bir feldspattık kayanın üzerini kapladığı kabarcıklı bazalttan meydana gelen, daha yüksekte bulunan bir sırtın doruğuna ulaştık.

Buradaki yükselti oldukça fazlaydı. Barometrede yükseklik 22.046, atmosfer basıncı 69°, hava basıncı 66°'ya düştü; Erciyes Dağı kayalık zirvesi pusulayla B.12°G.'ye dayanıyor. Bir krater biçimi şimdi daha fazla göze çarpıyor. Bir lav akıntısının kuzeye doğru akmış olduğu görünen kuzeydoğu tarafı kopmuş; kraterin kuzeybatı yanı en yükseği, en dik ve en engebelsi olarak görünüyor. Kaya parçalarından oluşan yokuştan tırmanarak krater ucuna ulaşmaktan beni hiçbir şeyin alıkoyamayacağı konusunda kararlı olmama rağmen zirvenin ulaşılabilir olma ihtimalinden korktum. Şekli dip-ten görülemeyen kraterin kendisinde büyük bir kar parçası ortaya çıkıyor.

Buradan, her iki kenardaki pınarlardan getirilmiş ve Erciyes ile çevresindeki dağ sıraları arasında kuzeye doğru akan küçük bir ırmakla sulanan çimenli bir düzlüğe indik. Bu ovada Everekköy ve Develi yaylalarına ait birkaç çadıra denk geldik. Çok geçmeden engebeli bir dere yatağını inişe geçtik. Her iki yanda aniden yükselen ve sağ tarafta görünüşe göre ara ver-

meden 24°'lik açıyla şu anda kısmen de olsa, çok fazla yüksekliğe ulaşmayan fakat dışarıdan bazaltik kayalar yatağı ile kaplı bir diğeri ile çevrelenen geniş bir yükselti krateri olduğu görünen Erciyes'in zirvesine uzanan muazzam tepeler. Ancak bu dış krater, gerçekten dikkate alınacaksa tabi, bağımsız tepelerin merkezi hath görünümünü alırcasına çoğu yerde buzullarla ve su taşkınları ile içeriden yarılmış durumda.

Uzun bir inişin ardından Everek'e uzanan engebeli ovaya ulaştık; bu esnada güneydoğu yönünde akan küçük bir ırmağı geçtik ki bu yönde akan tek su akınsıydı ve civardaki arazinin yapısını bakılırsa Everek köyüne girmeden önce geçtiğimiz ırmağa döküldüğü konusunda kuşku yok. Köye giriş yaparken kentten aşağıya güneybatı yönünde bataklık ovasına uzayan geniş bir bağ bahçe sahası gördük. Püskürmenin bir hayli maden cürufu cinsinden ve kabarcıklı olduğu köyün içinden akması nedeniyle özellikle nehir yatağında olmak üzere bazı yerlerdeki yüzeylerde bazaltik kayalar ortaya çıkıyor; güneydoğu yönünde, zirvesine yakın Ağanın ikametgahı, Türklere ait Develi köyünün bulunduğu bir başka tepeler kümesi yükseliyor. Saat 2'yi biraz geçerken Everek'e girdikten sonra, dağa tırmanış için ayarlamalar yaparken yardımına ihtiyaç duyabileceğimiz yöneticiye daha hızlı ulaşabilmek amacıyla Develi'ye devam etik. Buna uygun olarak, dar ve kalabalık çarşı caddeleri boyunca daha önce Avrupalı görmemiş ahalinin bakışları altında, benim açımdan da insanların giyim ve görüşlerini hayranlıkla izleyerek kentin içinden geçtik. Çirkin ve yaşlı olanların dışında kadınlar yüzlerini nadiren kapattılar; genç olanları özellikle güzeldiler. Erkekler de kayda değer biçimde güzel bir ırka mensuptular, sağlamdılar ve çizgili ipekten renkli cübbeleri ile havalı bir şekilde giyinmiştiler: hepsi silahlıydılar ve kocaman başlık takıyorlardı: - ayrıca, bir derece Arap kanına ve civardaki Kürtlerin kibirli davranışlarına bulaşmış halleriyle batılı kardeşlerine göre daha vahşi ve daha bağımsız bir tarza sahiptiler.

Ermeni ve diğer Hristiyanların yaşadığı ve aslında hepsi birlikte 1050 evden meydana gelen üç komşu köyden yani Everek, Agiostan (muhtemelen Agios Kostantin'den türemiş bir isim) ve Fennise'den oluşan Everek-köy' den ayrılarak dik bir yol vasıtasıyla kısmen tabana yaklaştık. Bahçeler arasından güneydoğu istikametinde tepeyi çıktık. Yarım saat içinde Develi'de Ağa konağına vardık. Konya sancağı içinde Niğde Mütesellimine bağlıdır ve hiçbir şey onun dikkatlerini aşamazdı. Gelişimden kısa süre sonra ziyareti me geldi. Amacımı öğrenince zirveye ulaşmış söylenen bir Ermeni'yi çağırdı. Bu arada, oraya ulaşmış olduğunu söyleyen iki kişi daha geldi. Sonunda, her biri 100 kuruşa hepsini bağladım. Bunların dışında ilk geceyi geçireceğimiz noktaya kadar bana eşlik edecek ve atların sorumluluğunu üstlenecek beş savaşçıdan oluşan bir koruma grubu görevlendirildi; zirveye bir günde ulaşmak mümkün olmadığından daha üst kısma hırmanmanın güvenli ol-

duğu tek zaman aralığı, güneş ışınlarının yüzeydeki karı eritmesinden önceki sabahın erken saatleriydi.

Güneydoğu yönündeki arazinin kale, mağara, harabelerle dolu olduğu söylenmişti. Yüksek sivri bir kaya üzerinde, üç saatlik mesafede, Yeuksus adında bir köyde bulunan harabelerden biri çok dikkat çekiciydi; sınırı sadece üç saatlik uzaklıkta olduğu söylenen İbrahim Paşa tarafından sınır ötesine sürüldükten sonra son 2-3 yıldır epeyce zarar vermiş Afşarlar nedeniyle bu arazi kısmının tehlikeli olduğunu yönetici dahi kabul ediyordu. Kayseri'de çok çelişkili bilgiler aldığım doğudaki harabeler hakkında şimdi öğreniyorum ki Sarmanh Suyu yaklaşık dokuz saat ileride tam doğu istikametindeydi. Söylenildiği gibi şayet Gihoun'a kahlmaksızın Adana yakınlarında denize dökülüyorsa Sihoun ya da Sarus'un üst kolu olması lazımdır. Pozitif biçimde ikna oluyordum ki makul herhangi bir mesafe içinde, Fırat'a dökülen, doğuya yükselen bir nehir yoktu. Dolayısıyla, Kayseri yanında yükselen Melas'ın Fırat'a döküldüğünü söyleyen Strabon'un metninde Fırat'ı Kızılırmak olarak yorumlamamız konusunda şüphe olamaz.⁵⁶³ Develi'nin 550 adet Türk evini içinde bulundurduğu söyleniyor. Barometre 24.472 yükseklik; atmosfer basıncı 73 ve hava basıncı 74° gösteriyor.

29 Temmuz, Cumartesi. -Dağ ziyareti için gerekli her şeyin saat 9.30'da hazır olmasıyla Ermenilerin de bize katılacağı Everekköy'e geçtik. Ağanın gönderdiği korumalardan birinin adı Karaoğlan İbrahim Ağa idi. Uzun ve sağlam oluşu, yüzündeki oldukça zeki görünümü ve en koyusundan maun rengi cildiyle bu bölgedeki insanların kendine has özelliklerini taşıyan kumsursuz bir örnekti. Sakalı tok ve canlı ve de abanoz kadar karaydı; yüz hatları düzenli ve anlamlı, bumu kartal gibi ve gözleri oldukça kara ve keskindi. Bu toprakların neşeli ve resimsel kıyafetinde, içine değişik renk parçaları işlenmiş ve sırtında güzel bir süs şekillendiren zengin ipek bir cübbe ya da elbisesi giyiniyordu.

Everekköy'den ayrılarak engebeli ovayı önceki gün yolculuk yaptığımız yolun biraz daha bahsına doğru çaprazladık. Pusulayla yolumuz hemen hemen kuzey yönünde. Son iki haftadır burada Erciş Dağı olarak da anılan Erciyes Dağı zirvesi ilk kez zaman zaman kar çizgisinin de altına inen bulutlarla gizleniyordu. Lakin havada bir değişim emaresi bulunmaması ve yarına kadar da zirveyi denemeyecek olmamız nedeniyle rüzgarın bu sisli perdeyi bu süre içinde alıp götüreceği ümidiyle yolumuza devam etmeye karar verdim.

Dağın yükseltisi dünyanın bu bölümünde öylesine fazla ve sıra dışı duruyor ki çevredeki insanlar bu dağa korku ve şaşkınlıkla bakıyorlar ve şimdiye kadar o kadar çok masal ilişkilendirmişler ki rehberlerim kendi söylem-

⁵⁶³ Strabon, lib.xii, p.539.

eriyle bu can sıkıcı ova sürüşünü cazip hale getirmek için bazılarını anlattılar. Hepsinde mutlaka iri bir yılan var ve belki de eskilerin dragonu (ejderhası) ile aynı orijine sahiptir; her ikisi de şeytani ruhun icraatlarını göstermek için kullanılmış olabilir. İlk hikaye, orta çağlarda yaşamış, Bizanslara karşı mücadele etmiş ve bütün komşularıyla savaşa girmiş Battal Gazi adında ünlü bir Türk cengaveriyle alakalıydı. Büyülü bir hayat geçirmiş ve hiçbir silah onu y?ralayamamış veya ona zarar verememiş. En sonunda esir düşmüş ve Erciyes Dağı'nın zirvesine götürölüp derin bir kuyuya konulmuş ama oradan da büyük bir yılanın yardımıyla kaçmayı başarmış. Bir başka efsane de şu şekilde dolaşıyor: Bir zamanlar, yalnızca Erciyes Dağı zirvesinde yetişen, sapının etrafında on adet yaprağı ve ortasında bir çiçeğı bulunan nadir bir bitkinin arayışı içindeki Avrupalı bir gezgin gelmiş. Bitkinin burada kırk yılda bir uyuyan sürekli tetikte iri bir yılan tarafından korunduğı söylenirmiş. Gezginin bazı yerlileri kendinse eşlik etmesi ve yolu göstermesi için ikna girişimleri boşa çıkmış; hiç kimse bunu göze alamayınca tek başına çıkmaya karar vermiş. Ne var ki yılanı şaşırtmakta başarısız olunca kendi kendini helak etmiş. Hikayenin devamında daha sonradan kitaba dönüşmüş halde bulunmuş ve kitap önce Kayseri'ye götürölmüş oradan da Avrupa'ya geri dönmüş.

Everek'ten iki buçuk mil sonra dağın tabanına ulaştık. Siyah bazalt tepeleri üzerinden hafif bir çıkışa başladık; ilk platoya vardığımızda, bazaltik platonun üzerinde yükselen kısmen bozuk kraterli kum ve külden oluşan, daha yakın zamana ait, görünüşte bir konik tepe geçtik. Bu pürüzlü toprakta, orada burada birkaç küçük hububat parçaları dışında çok az ekim vardı; tepenin aşağı kısımlarında beneklenmiş yaban armut ağaçları gördüğümüz tek ağaçtı. Daha hızlı tırmanmaya başladığımızda soğuşun da hızla arttığını hissedebiliyorduk. Özellikle saat birden biraz önce konakladığımız bir yaylada ki mantomun yardımına başvurduğum için şanslıydım.

Saat 1.30'da yeniden, kum ve süngertaşından oluşan dik tepelere tırmanmaya başladık. Rehberlerim, iki mil ötede batı-güneybatı doğrultusunda, harabelerin varlığından da bahsettikleri Gereme köyünü işaret ettiler. Epeyce yüksekliğe eriştiğimizde altımızdaki ovalarda oldukça yanık görünen bitki örtüsü yeşil ve parlak bir hale büründü. Arazi 4 çiçeklerle süsleniyordu. Daha da yukarıda, büyük koni eteğinden güneydoğu doğrultusuna eğim gösteren geniş bir sahadan karşıya geçtik. Buradaki kayalık toprak kısa büyüyen ve araziye yayılan ardıc ağaçlarıyla kaplı. Solumuzda, rehberlerin Kartun adını verdikleri muazzam bir kaya yükseliyor: yüksek sivri tepenin güneyine doğru devasa bir hisar gibi ayrı duran, fonolite benzer feldspatik trakitten oluşan bir kaya; dökülen parçaları ova içine yuvarlanmış ve ürkütücü sahne vahşiliğine katkıda bulunmuş. Büyük koninin eğimi üzerinden, trakit ve porfir kaya döküntüleri arasından bir süre ilerledikten sonra saat

3.30'da derin bir vadiye girdik. Koninin en dik kısmının ayağına varana dek, batı yoluyla kuzeyden doğu yoluyla kuzeye kıvrılan sel yatağını takip ederek burayı tırmandık.

Saat 4'te hala bu dere yatağını çıkarken yağmur çiselemeye başladı, öyle ki bu yüksek bölgede oldukça soğuk ve cesaret kırıcıydı. Uzun süredir atlardan inmemizi gerektirecek kadar yolun dik olmasına rağmen, gece için lazım olan döşek ve erzaklarımızı taşıyan atlar ve eşekler umduğumdan daha fazla yükseğe çıkmışlardı. Beşe çeyrek varken ilk kar parçasına ulaştık. Dağın bu kenarında Kayseri tarafındakinden çok daha az kar olduğunu gördüm. Saat 5'i çeyrek geçerken, arazinin bir amfi şeklini aldığı, ötesine doğru atların artık bize eşlik edemediği dik ve yüksek tepe sırtlarıyla çevrili boğaz kellesine geldik. Geceyi burada geçirecektik. Bir çalı ya da ağacı olmayan etrafımızdaki bu kayalık ve çıplak sahadan daha ümit vaat etmeyen bir meskeni daha önce hiç tecrübe etmemiştim; sıkıcı tekdüzeliği sadece, muhafazaları altında sokulabileceğimiz oyuklar bakındığımız yukarıdaki kayalardan kopmuş devasa birkaç parçayla bozuluyordu. Büyük ebatlarda bir blok buldum. Taş ve molozları boşalttıktan sonra bir kenarının altında kilimimi yere serdim. Ancak bir kişiyi kaldıracak kadar büyüktü fakat yağmura karşı korumasızdı. Dimitri ve rehberler de yakınlarıma girebildikleri benzer oyuklara kendilerini yerleştirdiler. At ve eşekler ise nasıl isterlerse o şekilde yayılmaya bırakıldılar. Akşam ilerledikçe soğuk hissi sertleşti zira 20.198 yüksekliğe düşmüş barometre, 48° atmosfer basıncı ve 47° hava basıncı. Termometreye göre denizden dokuz on bin feet yükseklikte bulunuyorduk. Çıkış esnasında topladığımız birkaç dalla ateş yakıp kahve içmeyi düşündük ama bizi ısıtmaya yeterli değildi. Karanlık bastığında ki ağır sisle daha da sertleşiyordu, ışıklar da sorun olunca gün doğumunda hareket etmeye hazır olmak için manto ve keçelerimize sarılıp kayalarına altında uyku moduna girmekten başka yapacak bir şeyimiz kalmadı. Bu noktada, kısıtlı bir kaç ot yaprağı dışında tek bitki örtüsü, sert misk kokulu kısa ve yassı bir bitkiydi. İri çiçeği, devedikeni çiçeğine benziyordu fakat yaprakları çok farklıydı. Bu bitkiyi bana gösteren Türk onun başka hiçbir yerde yetişmediğini söyledi.

30 Temmuz, Pazar. -Sabah saat 5'te hava basıncı 33°.8, yükseklik 20.246, atmosfer basıncı 35°. Oldukça soğuk ve yuvarlak bulutlar ve sis dağın zirvesinden uzun bir manzara konusunda beni ümitsizliğe düşüyordu. Doğan güneşin aşağıdaki araziye aydınlatma etkisi çok güzeldi; özellikle Kara Hisar ovasının daha ileri kenarında, Güney'e doğru muazzam Allah Dağı tepelerinin en yüksek karlı noktalarında. Bunlar sanırım Anti-Taurus'un kollarıydı. Güneş Ermenilerin ısrarcı olduğu erkenden yola çıkma gerekliliğine rağmen onları uyandırmadan biraz zaman önce doğmuştu. Önce ateş yakılacak, sonra kahve yapılacaktı zira Osmanlı İmparatorluğunun hiçbir yerin-

de bunsuz bir şey yapılamaz ya da girişimde bulunulamazdı. Neyse ki saat 5.30'da Türkleri at ve yüklere bakmaları için geride bırakarak yola çıkmışık. Başlangıçta yol zirveye tam düz doğrultuda, 15-20°'lik açıda, seyrek taş ve kaya parçalarından bir eğim üzerinden sürdü. Saat 6'da, bazı rehberlerimizin gecelemeyi önermiş oldukları yere, yerden neredeyse 100 feet yüksekliğe kadar çıkan, Yatch Tash adında kopuk iri bir kaya kütesine ulaştık; birkaç dakika soma dere yatağını dolduran ve dağın zirvesine doğru tüm yolu yaklaşık 30°'lik açıda uzanan derin kar veya buzul yatağına geldik. Her iki yandaki arazi de sert biçimde donmuş durumda fakat güneşin doğuşuyla başlayan çözülme buzlanma sonucu zaten çatlamış ve ikiye bölünmüş kaya parçaları ve iri taşları koparıyordu. Karın üzerine düşen bu taşlar dik inişten aşağıya fırlıyor ve hızla yanımızdan geçiyor ve bazı yerlerde çıkışımızı zahmetli ve tehlikeli hale sokuyordu; yine de tecrübemize katılan tek tehlikeydi. Bu şekilde, solumuzda asılı yüksek uçurumlar ve tüm yarıklarda çok sayıda kar parçaları, sağımızdaki buzul kenarından tırmanmaya devam ettik ve sonunda karın üzerinden doğrudan yükselen ve arasında boşluk olmayan düşey uçurumlarla durdurulduk. Bu noktanın etrafını ellerimizle asılarak ve aşağıımızdaki dere yatağı boyunca uzayan buzulun birkaç feet üzerinde çıkık kaya kütlelerine basmak suretiyle sürünerek ilerlemek zorunda kaldık. İki buzulun arasına giren düşey kaya sırtının tepesine bu halde vardık. Çok daha dik ve tökezlediğimiz takdirde daha tehlikeli olmasına rağmen gevşek taş ve çakıllar üzerinden zorla ilerlemeye çalışmaktan daha kolaydı. İki üç dar buzul geçmek zorunda kaldığımız zirveye yakın yere kadar, buzlu yokuşun ayağına düşmemizi engellemek için rehberlerden birinin önündeki karda ayak izleri açarak öncülük ederken ilerledik.

Sekize beş dakika varken, üzerinde durduğumuz sırtın 20-25 feet kadar yüksekliğe sahip dik düşey kenarlı bir kaya kütesi olan tam doruğa değil ama dağın ulaşılabilir en yüksek noktasına vardık. En üste çıkmak için ip takımına ihtiyaç vardı ki o da bizde yoktu. Ayaklarımızın altındaki görünüm ne yazık ki tatmin edici değildi: yukarıdaki gökyüzü arzu edildiği kadar açıkken ta aşağılara kadar bir bulut ve buhar denizi yüzüyordu adeta, öyle ki kuzeydoğu doğrultusundaki uzak dağ zirveleri dalgaların üzerindeki adalar gibi duruyordu; kuzey ve doğu yönünde ise o kenardan çıkışın tamamen imkansız olduğuna delalet edercesine bulut denizine aralıksız eğimde uzayan geniş buzullar. Üzerinde durduğumuz nokta, dağın kuzey kenarındaki iki bitişik geniş kraterin bağlantı noktası dar bir sırttan meydana geliyor. Bunlardan birisi ki Kayseri'den gelirken görmüştüm, kuzeydoğuya doğru çökmüş, diğeri kuzeybah yönünde açık; her ikisinin de kenarı içinden birkaç dik kaya sırtının yükseldiği yerler dışında kar ve buzullarla örtülmüş. Zirvesi, kara taş, trakit ve porfir parçaları içeren maden cürufu cinsinden tuğlalaşmış kırmızı konglomera; fakat dağın sert kaya özünün

yüzeyde görüldüğü aşağıya doğru bir tür çakmak taşı veya fonolit türüne yakın benzerlik taşıyor.

Zirvede barometre 18.000 inch'e düştü. 18 olarak derecelendiren ölçeğin hemen altındaydı fakat son zamanlarda maruz kaldığı sert kullanım ve maruz kaldığı ve haznenin ahşap kapağının daralmasına neden olmuş sıcaklık nedeniyle cıva için bir miktar indirim yapılması gerekir. Bu ölçüm yaklaşık olarak 13 bin feet yükseklik sonucunu verir ki dağın aşağısında farklı noktalardan alınan iki köşeli yükselti sonuçları ile neredeyse rastlaşmaktadır. Yunan manastırından alınan gözlemin birindeki barometreye göre 5200 fitlik rakım dağın yüksekliğini 13.242 feet olarak ortaya çıkarır; dağın güneybatısında Kara Hisar'dan alınan diğeri ve barometreyle 4300'lük rakım bu şanlı dağ zirvesinin tüm yüksekliğini 12.809 feet olarak gösterir. Dolayısıyla bu üç ölçümün ortalamasını alırsak denizden yüksekliği 13000 feet olarak hesaplamada büyük bir hata olacağını sanmıyorum.

Bay Ainsworth Ankara-Kayseri seyahati günlüğünde⁵⁶⁴ Kayseri ovasına yüksekliği benimkinden bin feet daha az olarak verir. İlk başta bilimsel gözlemler konusundaki yüksek tecrübeleri sebebiyle Bay Ainsworth'un hesabının en doğrusu olduğu kanaatindeydim. Benim hesabımın doğruluğunun yine doğru olan Kayseri ovasının yüksekliğine bağlı olduğu için Erciyes Dağı yüksekliği konusunda arada 100 fitlik bir fark ortaya çıkacaktı. Ancak, Kayseri'de suyun kaynama sıcaklığının 204°45 Fahr. olduğunu gözlemledim; bununla 212° arasındaki fark 7°55'dir ki M. De Luc çizelgelerine göre 25.597'lik barometre yüksekliğine karşılık gelmektedir; Kayseri'deki barometre gözlemlerim 25.350 ile 25.587 arasında değişiklik gösterdi. Bu, Kayseri ovasına isnat ettiğim yüksekliğin gerçekten çok uzak olmadığı konusunda ikna olmam için yeterince yakın sonuçlardı.

Zirvede otururken rüzgar hissetmedik ama ısılığını ve altımızdaki kayalar ve bulutlar arasındaki coşkusu belirgin biçimde duyabiliyorduk. Rehberlerimin söylediğine göre zirveden bazen deniz görülebiliyordu; ancak bu konuda kuşkuluyum zira hem kuzey hem güney istikametinde araya giren yüksek dağlar vardı ve ayrıca Ermenilerin daha önce bu kadar yükseğe çıktıklarını sanmıyorum. Maalesef hava durumu ve şiddetli soğuk çok fazla yön hesaplamalarıma engel oluyordu çünkü bulutların üzerinden çok az şey görülebiliyordu. Yüzeydeki gevşek taş ve cüruf arasında önemli miktarda sünger taşı ve rehberlerin söylemine göre suda çözülebilen ve bazı şikayetler için etkili bir ilaç olan beyaz tuz bulunuyordu.

Bir saat kadar zirvede kaldıktan sonraki bu esnada atmosferin yoğunluğu azalmış durumundan kaynaklanan herhangi rahatsız edici bir etki hissetmedim, batıya doğru kayalık bir geçişle inmeye hazırlandık. Daha dik

⁵⁶⁴ Journal of the Royal Geographical Society, vol.x,p.310.

olmasına rağmen daha dolambaçlı ve daha pürüzlüydü ve bu haliyle rehberler hrmandığımız vadiye göre daha güvenli olacağını söylüyorlardı ve bu sayede ben de dağla ilgili daha fazlasını görme imkanı bulacaktım. Yol karmakarışık büyük kaya yığınları üzerinden seyretti. Birbirleri üzerine o kadar dengeli oturtulmuştu ki ekstra yüklenmemiz çoğu zaman yerlerinden hareket etmelerine neden oluyordu. Genelde, yüksek derecede kristalimsi kuvars kaya, yumuşak gri granit, kırmızı porfirik trakit ve daha topraksı karakterde kahverengi rakitten oluşuyorlardı. İniş dik ve engebeli ve çoğu yerde kaya bloklarını gevşekliği ve büyüklüğü nedeniyle kayalarla boğuşmuş gibi son derece zorlu geçiyordu. Kendim ve Dimitri için Kayseri'de edindiğim demir ayaklı dayanıklı değneklerin çok faydasını gördük burada. Atları bıraktığımız noktaya varmadan epey önce şiddetli baş ağrısından şikayet- çiydim; herkes aynı konuda şikayetçiydi ve de ne zaman dağa çıksalar de- vamlı olarak bu sıkınhı yaşadıklarını ekliyorlardı. Zirveden konakladığı- mız yere ulaşmak tam olarak üç saatimizi aldı.

Dar vadinin tabanında yeniden atlarımıza binerek Ermenilerin öncülüğünde bazı harabeler ve kaya Üzerlerinde yazıtların bulunduğu numarasına girdikleri Bostan Dağ adında yüksek bir tepenin kuzey eteğindeki kayalara doğru ilerledik. Harabe filan yoktu. Sadece barbarca yazılmış İJir yazı ve ona eklenmiş kötü oymalı bir haç işareti vardı ve kesinlikle son zamanlara aitti. Erciyes ile arasındaki aşağı meyilli ova, zirveden gelmiş iri trakit kaya parçaları ve bazıları belki yıldırımın sonucunda ama kayda değer bir biçimde düzleşmiş ve kayganlaşmış diğer kayalarla kaplıydı. Daha önceki yolla oradan yukarıda bahsedilen yayla yanına indik. Keskin biçimde bahya dönerek Gereme'deki bazı tarihi kalıntıları görmek amacıyla süngertaşı ve küllerden dik ve kumlu dere yatağını indik.

Bu yönde yaklaşık bir mil ilerledikten sonra köyden uzakta tek başına duran, düz ve keskin bir tarzda inşa edilmiş ve macunla birlikte geçirilmiş kahverengi trakitten yapılmış harabe halindeki bir Bizans kilisesine vardık. Merkez kubbeyi destekleyen kemer ve kenar kısımları gibi bema kısmı da oldukça eksiksiz duruyordu. Tüm binanın uzunluğu 40 fitten daha uzun değildi ve Yunan haçı önemli ölçüde uzahlmıştı. Harabelerin arasında süslenmiş birkaç baştan parçaları yayılıyor ve kuzeye doğru ,Yükseltelerde bir başka kiliseye ait kalıntılar görülebiliyordu. Kuzey yoluyla batı istikametinde bu tepelerin eteğinden devam ederek arkasında bir dere yatağının kuzeye doğru uzandığı başka ilginç harabeler içeren Gereme köyüne vardık. Burada, yukarıda bahsedilenle aynı tarzda geçit kemerleri destekleyen iç sütun kalınlıkları ile büyük bir kiliseye özellikle dikkat çektim: pencereler küçük ve bütün olarak doğu tarafında yarı dairesel beması ile beraber tam kare şekli verilmiş. Yanında göze hoş gelen bir ön cephesiyle iri Helenistik bloklardan inşa edilmiş bir bina daha var ancak pencereleri yok. Hierapolis'dekilere

benzemesinden ötürü muhtemelen Roma dönemine ait bir kabir görüntüsü veriyor. Kapı dar ve alçak ve üzerinde küçük bir aralık var. Fazla uzakta olmayan bir çeşmede Bizans tarzında donatılmış bazı mermer ve traktik sütunlar var; köy içinden geçerken birkaç bina daha geçtik. Bir tanesi önünde dört yayı bulunan bir kemer altına sahipti.

Yaklaşık bir mil genişliğinde küçük bir ovayı geçtikten sonra alçak bir tepeler sırtının doruğuna henüz ulaşmıştım ve dağ ve çevre araziye bakıyor ve bir yandan takımın geriye kalanının bana katılmasını bekliyordum ki Erciyes Dağı'nın tabanındaki kumlu tepelerin dik yamaçlarından aşağıya dörtnala koşan en az yüz at ve yük hayvammın sebep olduğu toz bulutu dikkatimi çekti. Aklım sürekli yanardağ ve patlamalarla meşgul olduğundan ilk başta Erciyes Dağı eteğinde bir püskürmenin patlak verdiğini düşündüm ve onu incelemeye başlama noktasında duruyordum. Bir anda Türk rehberlerimin öfkeli sesleri ve bağırışları ile durakladım. Dağ vadisinden yağmalamakta oldukları koyun ve sığır sürüleri önlerinde sınır ötesine yaptıkları bir baskından dönen büyük bir Kürt haydut gurubunun neden olduğunu söylüyor ve tepe yamacından aşağı kaçarak gözden kaybolmamız konusunda ısrar ediyorlar. Daha yakından göremediğime üzgündüm fakat Taurus Dağına onların eşliğinde yapacağım bir ziyaret bugünün gezintisi için tatsız bir son olurdu. Sırttan inerken, bir tanesinin üzerinde kuzey kenarından hafif kopmuş bir krater kalıntısının bulunduğu Erciyes eteğindeki konik tepelerin ve bazaltik bir platformun izlerini geçtik. Bu kraterin biçiminden ve konileri oluşturan gevşek malzemelerinden sanırım çıkarabiliriz ki bu toprakların sular altında olduğu döneme müteakip yükselmiş olınalıdır. Saat 7'de Develi'ye vardık. Hedefimize ulaşmamızdan ötürü Ağa'nın tebriklerine mazhar olduk.

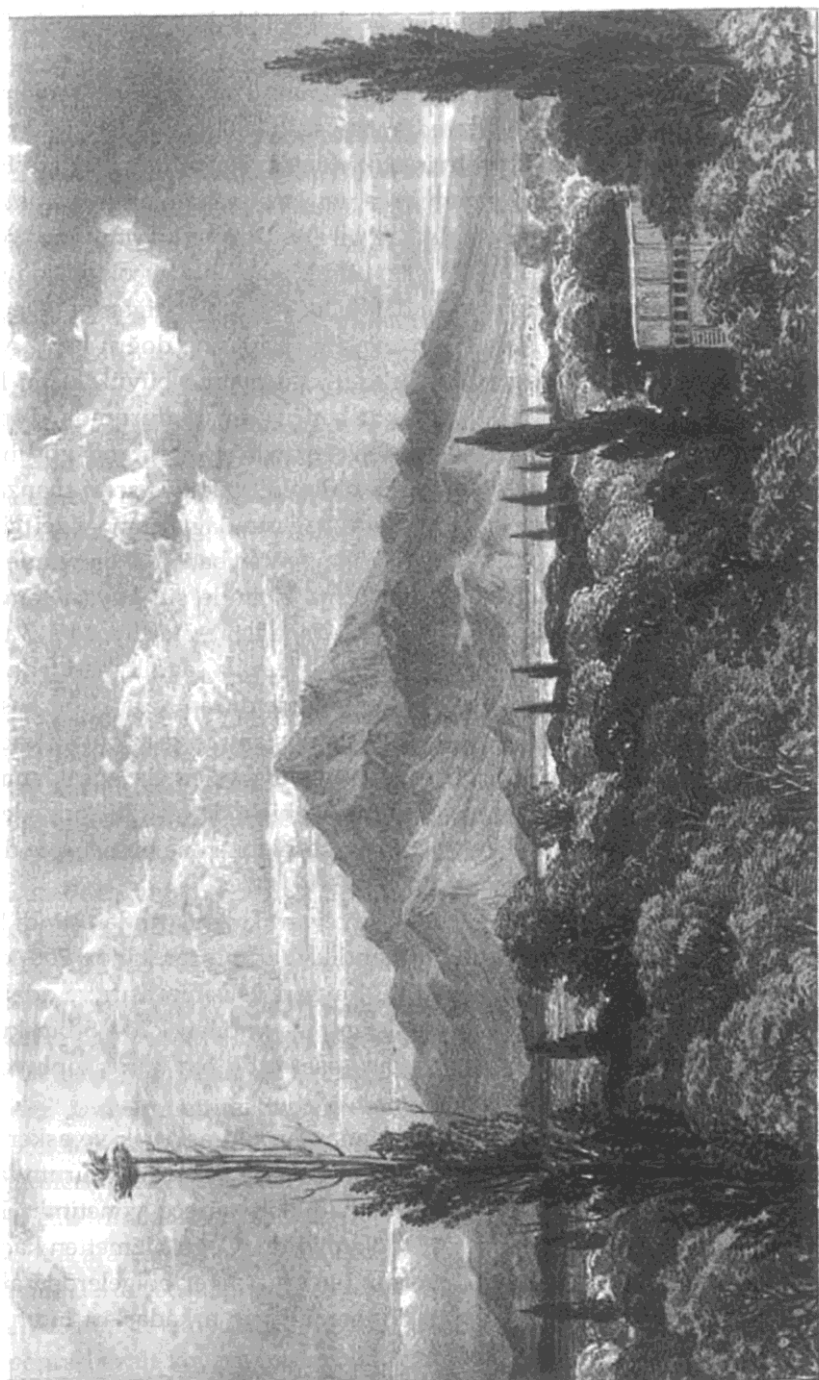
31 Temmuz, Pazartesi. -Yola çıkmadan önce bir Ermeni'den Anazarba ve Tarsus'a ait sağlam sikkeler buldum ve tekrar kibarlığı ve emeklerine minnettar olduğum ve arkamdan kuru Kara Hisar ovasında iki kat daha makbule geçen bir sepet leziz armut göndererek beni borçlu bırakmaya kararlı Ağa'yı ziyaret ettim. Saat 10'dan kısa süre sonra tepeyi inip sağımızdaki Everek köyünü geride bırakarak yola açtık: üzüm bağlarına geldiğimizde kendilerini aşağıdaki bataklıklarda kaybettiren, güneybatı yönünde akan bazı küçük ırmakların karşısına geçtik. Yolumuz, ovanın içlerine doğru serilenleri ara ara çaprazladığımız Erciyes Dağı köklerinin eteğinden ilerliyor. Yönümüz nerdeyse tam batı; Everekköy'den sekiz mil kadar ileride bataklıklardan kaçınmak için kuzeye doğru hafif bir kavis yapıyoruz. 12'den az bir süre sonra bazalt kaya parçaları ile kaplı bir trakit sırtı geçip ovaya indik. Ovanın her tarafı Erciyes Dağı'nın bazaltik kökleri eteklerinden gelen ırmaklarla bölünüyor. İlerledikçe ovanın kendisi dağa doğru yükseliyor ve üstteki traktik tepelerden gelen kaya parçaları ve çakıllarla kaplı. Ortasındaki yü-

zeyde siyah maden cürufu cinsinden ve kabarcıklı lav yığını görünüyor. Altından çeşitli bereketli pınarlar fışkırıyor.

Develi'den yanıma biri atlı biri yaya olmak üzere iki silahlı adamdan oluşan bir koruma almam tavsiye edilmişti; saat 1.30'da Şendere Maki yaylasına vardığımızda, ki hala tepelerin eteğindeyiz, Hafız, dağ ile Kara Hisar arasındaki araziye geçerken yanıma ilave koruma almamız gerektiğini söyledi. Saa 2'ye gelmeden bataklıklara girdik. Dar ve kıvrımlı bir yoldan geçtik. Her iki yanımdaki yüksek saz, çalılık ve akıntılar çok sayıda suda yaşayan kuşların yaşam alanıydı. On dakikalık sürüş bizi diğer taraf geçirdi. Hemen sonra korumamız Kara Hisar ovasının karşısına doğru kendi yolumuzu kendimiz bulmak üzere bizi terk etti. Bu ovanın büyük kısmı kışın sular altında kalır fakat şimdi hem kuru hem verimsiz durumda. Toprak, küçük kuvars ve mika tanelerinden oluşan parçalanmış granit görüntüsü taşıyor. Bu mika çölünün geçerken tanık olduğumuz çevre arazi manzarası göz kamaştırıcı nitelikte; muazzam Allah Dağ sıradağlarının güzel çizimi yaklaşık 16 mil güneyde kalıyorken, güney-güneybatı istikametinde çok sayıda sivri ve engebeli kuleler ve müstesna biçimde süt beyazı tonunda sırtlar sunan daha uzak ve daha yüksek sıradağlar yükseliyordu. Taurus veya Anti Taurus'un bir kolu olmalı. Niğde'den sekiz saatlik mesafede kurşun madenleri ihtiva ettiği söyleniyor. Önümüzde duran Kara Hisar kasabası resmedilecek nitelikte tepelerin eteğinde konuşlanmış ve arkadaki vadinin epeyce yukarınca kadar uzayan bağ ve meyve bahçeleri ile kucaklanmıştı; diğer yandan, ovayı çevreleyen ve görülmemiş biçimde çeşitlilik arz eden ve resimsel nitelik taşıyan tüm diğer tepelerde görülebilen ne bir ağaç ne de bir fundalık vardı.

Saat 5'te bahçelerin başlangıç noktasına vardık. Aralarından şimdi kuru olan geniş bir sel yatağı boyunca tırmandık. Yarım saat içinde 700 kadar evden meydana gelen kasabaya vardık: Kayseri valisinin aşırı ve adaletsiz vergilemesiyle ezilen perişan bir yer. İstanbul'a yapılan katkı 8 bin kuruş; bunun için Mütesellim toplayıcıların karı dışında 70 bin kuruş topluyor ve aradaki fark kendi cebine gidiyor.

Bu toprağın çektiği sıkıntı bu zamanda zorunlu askerlik ve asker toplama sürecinde gösterilen tavır nedeniyle çok daha artmış durumdaydı. Yerel yöneticilere bedel ödeyip kurtulamadıkları sürece yönetimin keyfi emirleriyle bu amaç için tüm gençler toplanıyordu. Çoğu hizmetten kaçmak için ya kendini gizliyor ya da kaçıyor; bu veya diğer bölgelerden alınan askerlerin hiç biri İstanbul'dan geri dönmediği için arkadaşları tarafından ölmüş gözüyle bakılıyordu.

W. J. Exall, 1861. "Deep Thought, Let's Go to the Dream."

Bu sebeple bazı kadınların çocuklarını göndermekte çektikleri ıstırap ve ümitsizliği görmek acı vericiydi. Bu uygulamanın uzun sürmesi Küçük Asya'daki Türk nüfusu azalmasının çoğu nedenlerinden bir tanesi olmuştur.

Kuşkusuz veba salgını ve sert kurumlar da buna çokça katkıda bulunmuştur ancak hiçbir şey tüm erkek nüfusunun 16-18 yaşına geldiği gibi buralardan götürülmesi kadar güçlü etki göstermemiştir ve bu durum nüfus yoğunluğu düşük çoğu bölgede geçerli olmuştur. Muhtelif yerlerde sadece zamanı ve günü geçmiş yaşlı gri sakallı adamlar ve tüfek taşıyamayacak kadar küçük olan 10-12 yaşında gençler, daha doğrusu çocuklar, gördüm.

47. Bölüm

Soğanlı Dere Harabeleri, tarihi Soandus - Geniş Mağaralar - Zengi Bar - Misli - Niğde - Andaval, tarihi Andabalis - Bor - Kız Hisar veya Kilis Hisar, tarihi Tyana - Asmabaeus Kaynağı

1 Ağustos Salı. -Güneybatı istikametinde Kara Hisar'dan yaklaşık sekiz mil uzakta Soğanlı Dere adında bir yerde görülmesi gereken bazı ilginç ve geniş harabelerin var olduğunu öğrenince incelemek amacıyla erkenden yola çıkm. Şehri sol tarafta bıraktıktan sonra aşağıdaki bahçelerin su ihtiyacını karşılayan ve içinde kıyılarından yükseldikçe her adımda daha fazla su bulduğumuz ırmakla sulanan zengin ve iyi ekilmiş bir vadiye girdik. Ancak ekim faaliyetleri sulamanın ulaştırılabildiği yerle sınırlı kalarak vadinin kenarlarından fazla yukarıya gitmiyor. Tepeler başlarda batıdaki tepelerden geldikleri belli kuvars, bazalt, trakit vs. çakılları ve kaya döküntüleri içeren ve güneydoğu eğiminde katmanlaşmış kum ve moloz yataklarından oluşuyordu ancak ilerledikçe sert konglomera yataklı pembe ve sarı peperit ve süngerimsi tuf oluşumu ve kuvars kaya yığınları ile karşılaştık. Bu tuf oluşumu Soğanlı Dere'ye kadar devam etti sadece bazen vadi tabanında kara taş kayaları ortaya çıkıyordu. Bunun dikkat çekici bir örneği, Kara Hisar'dan üç mil yukarıda, yeşil taş kütlelerinin değişik yönlerde yayılan irili ufaklı gri granit damarlarıyla değişik yönlerde geçtiği nehir yatağına yakın bir yerde zuhur etti. Yönümüz buraya kadar hemen hemen batı veya güney yoluyla batı olmuştu fakat üçüncü milden sonra güneyden gelen nehrin ani bir kavis yapmasından ötürü bu yönden vazgeçtik ve leziz meyveleri üzerinde taşıyan bilhassa kayısı ağaçları ile dolu bahçelerden ve gölgelik yollarından ayrılarak sağımızdaki uçurumları güney yoluyla batı istikametinde tırmandık.

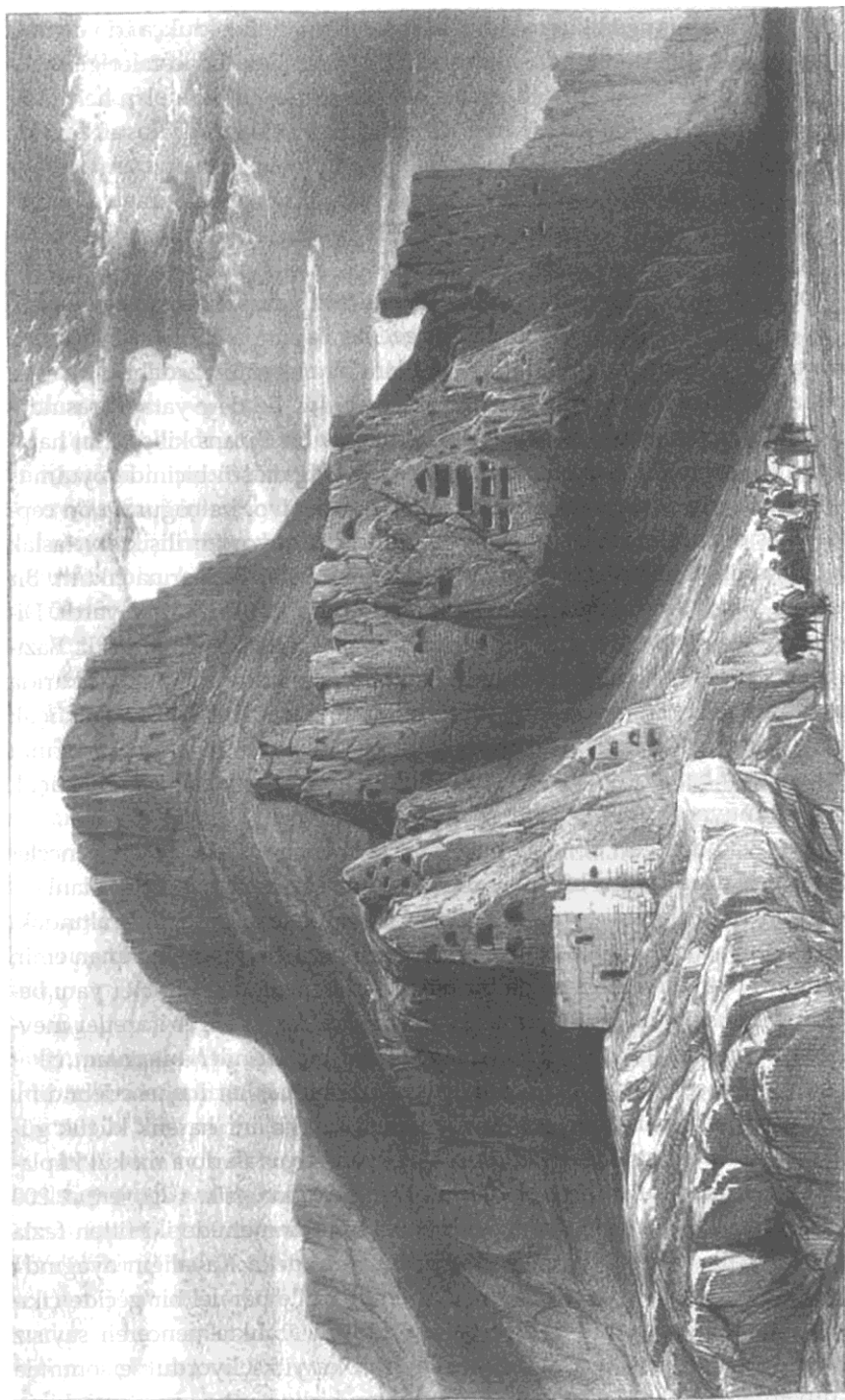
Bu uçurum, granit kara taş, bazalt vs. çakılları içeren ve daha sıkı doku olması nedeniyle her bir ardıl terasa zemin görevi yapan sert konglomera yatakları ile ayrılmış bazı kalın peperit oluşumlarıyla şekillenen setler dizisinden oluşuyordu. Tepesine vardığımızda önümüzde tuf tepeleri ile kuşatı-

lan bir mil kadar genişliğe sahip çorak kayalık bir vadi açılıverdi. O tepelerde kayanın çözülmeye meyilli olduğu konik kümelerin birkaç örneğini gözlemledim. Bazılarının başı mantar gibi vadinin her iki yanındaki tepeleri düzgün biçimde örtenlere benzer biçimde daha sert tabaka kütleleriyle kaplıydı. Altındaki kayanın çürümesiyle ondan kopan iri kütleler uçuşumun eteğinde vadi boyunca saçılmıştı. Ürgüp'te olduğu gibi burada da mağaralar kayalık sivri tepeli kulelerin içine oyulmuştu. Bazıları mimari dekorasyon anlamında gerçekleştirilen teşebbüsleri ele veriyordu.

Vadi iki mil kadar tırmandıktan sonra ikiye ayrıldı. Her biri de biri kuzeybatı yönünden diğeri batıdan akan küçük birer ırmakla sulanıyordu. Onları ayıran alçak tepede bazı iri taş blokları mevcuttu. Tepeye tırmanınca, yere çakılmış ve halen yerinde duran sayısız bloklarla işaretlenen geniş bir terasla çevrili aynı tarzda kare bir binanın enkazını buldum; terasın güney duvarı batı-kuzeybatı yönünden doğu-güneydoğu yönüne uzanıyor ve altında diğer binaların temelleri bulunuyordu. Tepenin doğu ucunda kayaya bir mezar oyulmuştu, içinin dört bir yanında yerden yaklaşık üç feet yükseklikte taştan bir bank ya da çıkıntılı yüzey bırakılmış; ışık vermesi için üzerine küçük bir delik açılmış girişi çok alçak. Dışarıda yuvarlak çatılı bir balkon bırakılmış, altında da kapı girişinin her iki yanındaki düz kaya yüzeyine oyulmuş mezar taşları var. Bunlardan iki tanesinde yazıt var ki bir tanesinde sadece birkaç Yunan harfini çıkarabildim.⁵⁶⁵

Mezarlardan ayrılıp vadinin batı kolundan ilerleyerek kısa zamanda, sayısız parçaları uçuşumların ayağındaki eğimi kaplamış aynı oluşumda daha sert çeşitlilikte yatay tabakalarla kaplı yüksek volkanik tüf tepeleri arsında dar bir geçide ulaştık. Hemen ardından yolun sol kenarında içinde binlerce mezar ve yeraltı odaların oyulmuş olduğu tek başına duran bir kaya yığınının vardık. Öndeki manzara müstesna biçimde ilginç ve çarpıcı hale geldi. Gerçek anlamda Soğanlı Dere'nin başlangıcı sayılabilecek yere girdik: vadinin kenarındaki kayalıklar, 200 feet yüksekliğe ulaşan bu yumuşak ve tuhaf kayanın içine oyulmuş sayılamayacak kadar çok fazla nicelikte oyuk, ev ve mezarlarla eksiksiz biçimde göz göz olmuş ve binlercesine de onlarsız girilemez görünüyor. Biraz daha ileride, yola sarkmış başka bir kaya yığını içine oyulmuş bir kemerin altından geçtiğimiz gibi tuhaf özellikleri ve gizemli karakteri ile beklenti içine girdiğimden çok daha fazla ilgi çeken bu şahane vadiye girdik. Manzaranın görülmemişliğiyle her adımda daha da güzelleşti; vadi daraldıkça ve yandaki kayalıklar daha da dikey hal aldıkça en tepesine kadar sayılamayacak kadar çok oranda mağaralarla kaplanıyordu.

⁵⁶⁵ Kitabe, No.416.

Bazıları, geniş açıklıkları ve mimari ön cepheleri ile oldukça iri ve güzel görünüyorken diğerleri bu doğal duvarın ön yüzündeki pencereler gibi yassı ve küçüktü. Mağaraların daha geniş olan bazıları mümkün olan her türde mimari süslemelerle kaplıydı; kemerler ağır duvar ayakları ile destekleniyor, kornişlerle donatılıyor, pervazlar özenle yapılıyor ve tamamı sert kayaya oyulmuş sütunlar bu vahşi ve terk edilmiş vadiyi mesken edinme ve kimse-sizlik arasındaki tuhaf ve gizemli çelişki görüntüsü verme konusunda birbirleriyle yarışıyorlardı.

Daha da ilerleyince solumuzda akan küçük bir ırmağın karşısına geçirilmiş küçük bir sukemeri kalıntılarını geçtik. Tarzında Yunan veya Roma görüntüsü vardı ve yapımında harç kullanılmamıştı. Biraz daha yukarıda vadi batı ve kuzeybatı yönünde tekrar ikiye ayrıldı. İki dere yatağı arasında- ki noktanın ucunda çok eski bir tarihe ait küçük bir Bizans kilisesinin harabeleri duruyordu. Üzerindeki kayalıklar yine olağanüstü biçimde oyulmuş ve birbiri üzerine duran sayısız mağaralarla süsleniyor ve çoğunun ön cephesinin aşınmış olmasıyla tuhaf bir görünüm sunuyordu: ilişikteki taslak hakkıyla orijinaline pek benzemiyor da fikir verebilir. Bazılarına çıktım. Bir tanesinin içinde fresk izleri ve tavanın etrafında güzel bir korniş vardı. Diğerleri çok genişti ve dar geçitlerle birbirleriyle bağlantı kuruyorlardı. Bazıları daha sonraki bir dönemde genişletilmiş gibi görünüyorlar. Yukarıda bahsedilmiş olan ayin odasının yanında bir mezarlık vardı. Sarkık küçük sivri kulelerden kesilmiş ve kabaca yapılmış gibi duran mezar taşlarının hepsi kuzeye bakıyordu. Bazılarında, altlarına oyulmuş haç işaretli küçük nişler bulunuyordu.

Aynı vadiden geri dönüşte mağaraların bazılarını daha ayrıntılı inceledim fakat uçurumlardan bir ipile sarkmadığınız sürece daha küçük olanlarına ne şekilde girildiğini tespit edemedim. Kayalık kenarını hemen altındaki açıklıkların bazıları (sadece pencere miydiler yoksa giriş mi her zaman emin olamadım) diyametrede bir ya da bir buçuk fitten fazla değildi. Her yanı beyaza boyanmış ve üzerinde kırmızı renklerde harfler ve diğer işaretler mevcut. Harflerin bazıları kesinlikle Yunanca fakat hiç birinden bir anlam çıkaramadım, sadece 8. Y. <1>. e. O. gibi orda burda birkaç harfi ayırt edebildim. Girdiklerimden bazılarında çok sayıda yaklaşık sekiz inç karelik küçük güvercinlik ya da niş sıraları vardı. Bunlar, güvercin yuvaları ya da kül kaplarını koymak için kullanılmış olabilirler. Daha aşağıda yüksekliği en az 200 fite ulaşan soldaki kayalıklardan sadece bir kaç diyametrede iki fitten fazla olan bu küçük açıklıklarla delik deşik olmuştu adeta. Kayalığın ayağında giriş için kullandığım bir aralık kayanın ön yüzü ile paralel bir geçide çıkıyor; bu geçidi kullanarak vadiye bakan düzenli aralıkta pencereli sayısız küçük odalardan geçtim. Geçidin zemini gittikçe yükseliyordu ve sonunda bir duvardan ve bacadan yukarı süründükten birkaç adım sonra öncekinin

üzerinde zıt yönde ilerleyen bir başka geçide çıktım. Bu koridoru bir süre takip edince daha ileri gitme işi bir kaya duvarı ile sonlanıyor gibi görünüyordu ancak sonra yerden yaklaşık dört beş feet yükseklikte küçük bir pencere ya da aralık fark ettim. İçinden sürünerek geçtim ve diğer yandan ufak bir Yunan kilise odasına inince kendimi tam mihrabın üstünde buldum. Zeminin kendisinden bir açıklık sayesinde bu ayin odasına bir başka giriş daha sağlıyor ve aşağıdaki geçitle iletişim kuruyor. Buradan yine odadan odaya ve kattan kata zikzak çizerek zorluk çekmeden hafifçe tırmanmaya devam ettim, ta ki kayalığın içinde epeyce bir yüksekliğe ulaşına dek. Lakin çoğu odanın yukarıda tasvir edildiği gibi pek çok küçük nişleri bulunması ve genelde düzenli sıralara konulmuş olması dışında kayda değer bir şeye rastlamadım.

Biraz daha doğu yönünde yatık bir eğim üzerinden tırmanarak sert kayaya içine oyulmuş ve hala dik duran altı sütunla desteklenen büyük bir kiliseye ulaştım. İçinin büyük kısmında çizimler yapılmış ve renkler tam manasıyla canlı görünüyordu. Dışarıdaki giriş yeri güzel bir kemer sunuyor ve yanında daha küçük ibadethaneler bulunuyor. Bazılarının kaya cepheleri dökülmüş veya hava koşulları nedeniyle giderek aşınmıştı. Bu durum vadinin karşı tarafı veya güney kenarındaki bir başka binada geçerliydi; dört beş plasterli çıplak kaya duvarı dışında benzer bir kiliseden kalan bir şey yoktu. Yaklaşık iki yıl önce burada evlerin çoğunu veya aşağıdaki yeraltı meskenlerini basmış büyük bir çöküntü gerçekleşmiş. Rivayete göre nedeni yarık ve çatlaklara nüfuz eden yağmur suları imiş ama bana öyle geliyor ki sebebi o zamanda gerçekleşen depremin etkileriydi. Nihayetinde, Ürgüp bitişiğinde, tüm yaşayanlarının ilkel bir hayat sürdürmüş oldukları ve kendileri, güvercinleri ve ölülerine ait ortak tek bir meskene sahip olduklarını gösteren, Küçük Asya'nın başka hiç biri yerinde tanık olmadığım kadar görülmemiş değerleri şekillendiren bu ilginç görüntüleri terk etmeyi düşünmek zorundaydım.

Bu geniş oyukların amacının ne olabileceği konusunda bir varsayım oluşturma pek bir anlamı yoktur. Kayanın kendisi kuru ve geçirgen nitelikte ve bu nedenle takdire şayan biçimde insanoğlunun yaşaması için uyarlanmış gibi ve ayrıca, Frigya, Galatia veya Cappadocia, özellikle son bölgede, her nerede vuku buluyorsa yukarıda tarif edildiği gibi hep aynı usulde kazılmış olması müstesna bir durumdur. Bunun kanıtı için bazı yeraltı odalarına işaret etmem gerekir; Beiad ile Afyonkarahisar arasında Kırk Hin' dekiler; Albay Leake ve Mr Fellowes'in tarif ettiği, Dorylaeum ile Khoz- ru Paşa Han arasındaki Doğanlı Mağaraları; bir önceki ciltte bahsedilen Burdur yakınındaki ve Rhyndacus çevresindeki mağaralar ve son olarak Ürgüp, Uç Hisar ve bölgenin diğer yerlerindeki mağaralar. Ülkenin böyle uzak bölgelerinde, bu bölgede yaşayanların faydalandığı bu aynı oluşum,

aynı usul sırf bir tesadüften ileri gelemez; bu kadar çok sayıda ve bu kadar geniş kazıların sadece mezar için tasarlanmış ya da gerekmiş olması da mümkün ya da olası görünmüyor.s66

Tüm yazıt veya diğer gerçek bilgilerin yokluğunda tahmin ettiğim şeyin bu yerin eski ismi olabileceğini önermekte müsaade vardır sanırım. Strabon⁵⁶⁷ Efes'ten Mazaca'ya büyük yolu tasvir ederken son yerlerden biri olarak Kayseri'den 680 stadya (68 G.M) uzaklığı içinde Soandus'dan bahseder. O halde, Strabon'dan anladığımız kadarıyla İconium'dan geçmeyip bu şehrin kuzeyinden, Laodicea Catacecaumene'den Lycaonia çölü içinden Tattaea Palus güneyine doğru direk hatta kaldıysa Soğanlı Dere tam olarak bu rotanın üstüne düşer. Dahası, Kayseri'den 40 ile 50 mil arasındadır. İsmi benzerliğiyle birlikte tüm bu şartlar Soğanlı Dere'nin Strabon'un Soandus'u olduğunu bir hayli mümkün kılar.

Bu ilginç noktayı terk ederek aynı yolla birkaç mil geri döndük. Kara Hisar'a doğrudan giden rotayı solumuzda bırakarak dik ve kayalık bir patikadan derin vadiye indik ve çok geçmeden peperit ve konglomera yataklarının üzerine yattığı kara taş ve yeşil taş kayalarla karşılaştık. Burada da, aralarında bazı güzel yılan taşı kütlelerin bulunduğu volkanik kayalardan değişik kalınlık derecelerinde çok sayıda granit damarları geçiyordu. Bu vadiden karşı tarafa yılan taşı ve kuvars damarlarıyla geçişmiş volkanik kayalar üzerinden tırmandık. Sonunda kırmızı kompakt porfirik trakit parçaları ile kaplı yatık bir platoya vardık. Bu plato bizi Kara Hisar'dan iki mil güneybah istikametinde Zengi Bar harabe kalesine götürdü. Köyde yaşlı İmam dışında erkeklerden kimse yoktu; üzerinde Türk olduğu belli kale harabelelerinin bulunduğu kaya zirvesine çıkacak yolu bulmakta zorlandım. Kara

⁵⁶⁶ Giuseppe Sanches'in 'Campania Sotteranea' başlıklı çalışmasında bulunan, Sicilya'da bir yer alı kentinin aşağıdaki tasviri, kayda değer Soğanlı Dere vadisi ile bağlantılı ilgiden yoksun okunmayacaktır. Noto ile Spaccafomo arasında, Modica yanında, Ispica'yı tasvir ederken yazar 80. sayfada her iki kenarında dikey kayaları olan sekiz mil uzunluğunda bir vadiden söz eder: der ki, "La valle scorre dentro due rocce intagliate a pico, essa e una strada ehe ha d'ambo i flanchi abitaxioni in un numero infiuito incavate nella pietra, e moltissime di dieci in dodeci piani o appartamenti sovrapposti gli uni agli altri." Bu mağaralar, birbirine açılan odalar, dairelerin etrafında basamaklar ve yükseltilmiş banklar, yükselen zeminli geçitler ve pek çok penceresiyle tasvir edilir.

Dünyanın çeşitli bölgelerindeki pek çok mağarayı tasvir ettikten sonra Sanchez bunların, ilkel insanların ev inşa etmeyi öğrenmeden önceki orijinal yaşam yerleri oldukları sonucuna varır; öte yandan Sicilya'da gözlemlediğine göre, bunları sığınak yeri olarak kabul etmiş sonraki insanlar tarafından mesken olarak faydalandıklarına dair kanıt vardır. Sicilya mağaralarının Soğanlı Dere'deki mağaralarla taşıdığı benzerlikten etkilenmemek mümkün değildir; aynı orijine sahip olduklarını izafe etmekten de uzak duramayız. Bay Sanchez'in fikrinin kabul etmeye ve ilk çağların eski nesillerinin yaşam alanları olarak görmeye meyilli hissediyorum kendimi. Oturanlar buraları boşalttıklarında daha sonraki çağların insanları- na sığınak yerleri veya yaşam yerleri olarak hizmet etmiş de olabilirler.

⁵⁶⁷ Lib.xiv.p.663.

Hisar adını buradan almış gibi görünüyor. Antika değerinde bir şeye rastlamadım. Kale en yıkık dökük halinde fakat manzara muhteşemdi. Çok miktarda yön ölçümleri aldım. Yükseltilmiş ve tek başına kalmış konumundan önemli bir güce sahip bir yer olduğunu düşünüyorum. Muhtemelen de Macdonald Kinneir'in⁵⁶⁸ ileri sürdüğü üzere Eumenes'in Antigonos tarafından kuşatıldığı ve Strabon'un söylediğine göre daha sonra Cappadocia valisi Sisina'nın hazinelerini gizlediği Neroassus⁵⁶⁹ olarak adlandırılan tarihi Nora idi.

Yeteri kadar kaleyi inceledikten sonra tepenin bu yüzeyine oluşturan konglomera üzerinden dik bir yolla Kara Hisar'a geri döndük. Kale sert bir kırmızı ve gri porfir yığının üzerine inşa edilmiş. Ayrıca içinden granit damarları geçen, gevşek ve görünüşe göre buraya kadar nehir yatağından taşınmış çok sayıda yeşil taş ve yılan taşı kütleleri buldum. Kara Hisar'ın kendisinde antika eseri bulunmayışından dolayı Albay Leake'in Cybistra ya da Macdonald Kinneir'in Castabala'yı temsil ettiğini düşünmelerinin gerekçelerini anlayamıyorum. Bence, Strabon'un Tyana tasvirinden açıktır ki bu iki şehir de daha doğu ve güneyde aranmalıdır.

2 Ağustos, Çarşamba. -İstanbul'a giden asker toplamadan kaynaklanan at sıkıntısı nedeniyle bu sabah birkaç saat geciktim. Kara Hisar'a paralel olarak 38°20' K. sonucunu veren meridyen yüksekliğini aldıktan sonra yola çıktığımızda saat bire yaklaşmıştı. İlk üç mil içinde Soğanlı Dere yolu boyunca ilerledik ve ardından tam güneye dönecek biraz sonra neredeyse kuruyacak olan nehir yatağı boyunca beş mil devam ettik. Birkaç mil boyunca yakalar zengin ve meyve dolu bahçelerle çiziliyor. Nehir yatağını volkanik kayalar dolduruyor ve yukarıdaki tüflü kayalar içine mağaralar oyulmuş. Vadinin çoğu kısmı kara taş üzerinde yatan yatay peperit yatak kesitlerine imkan sunuyor. Bu, daha nadir bir önem ihtiva ediyor, şöyle ki, bu tüf görünüştünden bir hayli emin oluyoruz ki sadece havaaltı değil aynı zamanda bir sualtı oluşumdur ve dolayısıyla şu anki konumuna bakarak yükselmiş olma ihtimali yüksektir. Çakmaktaşı ve kuvars yatağı grupları bu mevzuyla alakalı ikna edicidir fakat yine de her yerdeki yataklar yataydır ve fark edilebilir yer değiştirmeler veya çatlaklar yoktur. Bu açıdan bakıldığında yükselme faaliyeti oldukça yavaş ve kademeli gerçekleşmiş olmalıdır. Şu da açıktır ki tüf, kara taştan daha yakın zamana ait olmalı ve aslında dünyanın bu bölgesindeki en yeni çökeltilerden olmalıdır.

Vadinin kellesine yaklaşırken arazi çorak ve ekilmemiş bir hal aldı. Yalık otlaklar birkaç koyun sürüsüne ancak beslenme olanağı sunabiliyordu. Vadinin ortasında, yatay peperitin yaslandığı, granit damarlarının geçtiği

⁵⁶⁸ Travels in Asia Minor, &c., p.111.

⁵⁶⁹ Strabon, lib.xii.cap.ii.p.537.

kara taş kayaları yükseliyor fakat sürekli ırmak akıntısıyla açılıyordu. Bir yerde, sağımızdaki kayalıklar daha iri taş blokları başlığında küçük konilerle kaplıydı. İncelediğimde gördüm ki bu başlıklar üst yataklardan gelmişti ve hava ve suyun birleşik aşındırma faaliyetiyle derece derece yıkanıp taşınan daha yumuşak oluşumun eğimli yüzeyine düşerek altlarındaki yatakların bu kısımlarını daha açık kısımlar kadar zarar görmesine engel olmuşlardı.

Vadiden dışarı çıktığımıza yönümüz hafif güneydoğu istikametine meylli engebeli bir araziden güneybatıya döndü. Arazinin kendisi, vadide de gözlemlediğim sert tuf kaplamasından meydana geliyordu fakat her yönde kırık ve parçalanmış olmasıyla çok acayip ve dikkate değer bir görünüm sunuyor ve öylesine yerinden oynamış ve dengesi bozulmuştu ki daha iri parçaların bazılarının parçalanmış uçları yerden birkaç feet kadar yükselecek yaklaşık bir mil karelik araziye müstesna bir karakter veriyordu. Bu etki bir deprem veya bazı volkanik kayaların patlaması sonucu ya da alttaki daha yumuşak katmanların aşınması sonucu ortaya çıkmış olmalı. Allah Dağ'ın arkasında güneydoğu yönünden yükselen ve akşam güneşinin parlak renk tonlarını yansıtan Taurus Dağı'nın bir kolunu oluşturan Maden Dağ sıradağlarının manzarası son derece güzeldi. Beşi çeyrek geçerken bir mil mesafe sağda kalan Edrye Köy'ü geçtiğimizde ova da daha iyi ekili durumdaydı; bir mil daha ileride bir mezarlığa vardık. Burada birkaç küçük sütun fark ettim. İri bir mermer bloğundan bir yazıt kopyaladım.⁵⁷⁰ Bir taneşinin üzerinde Dorik dış dizisi oyulmuş olması nedeniyle tarihi binalardan getirilmiş oldukları açık olan iri peperit blokları ile inşa edilmiş büyük bir hana sahip bir çeşme vardı. Kuzeybatı ve kuzey-kuzeybatı yönünde, yassı tuf ovasının üzerinde yükselen koni biçiminde volkanik görümlü bazı tepeleri fark edebiliyordum. Kış sezonunda 3-4 feet kalınlığında karla kaplı bu ovanın karşısına doğru sekiz-on millik bir alanda bir ırmak ya da su yatağına denk gelmedik. Rehberimize karın eridiğinde hangi yöne uzaklaştığını sordüğümüzde hiçbir yere gitmediğini tamamının yere battığını yanıtını aldık: toprağın gözenekli doğası ve hiçbir tarafta su yatağı veya kanalını olmaması bu açıklama için yeterli imkanı sunuyordu.

Geceyi geçirmeyi planladığımız Misli yolu için Niğde ana yolundan ayrıldıktan sonra akşam saat 7'de yolumuz kaya içine aşınmış neredeyse eşit mesafelerde sayısız derin ve paralel yarıklarla işaretleniyordu; bunlar çıplak kaya üzerindeki aynı pistten at ve deve konvoylarının sürekli geçişinden kaynaklanmıştı. 7.30'da küçük bir köy ve neredeyse yeraltı denilebilecek nitelikte olan Misli'ye vardık. Evlerin kısmen içine kazınmış olduğu yumuşak peperit üzerine inşa edilmiş bir köy. 200 ile 300 arasında ev bulunuyor. Tamamı, Türk yetkilerinden bağımsız ve sadece Niğde piskoposuna bağlı

s70 Kitabe, No. 417.

olan Yunanlar tarafından ikamet ediliyor. Devlete vergi vermiyorlar fakat beş-alh saat doğu-güneydoğu istikametinde bulunan Maden Dağ'ın kurşun maden ocaklarında bedavaya çalışıyorlar. En azından daha önceleri böyleydi ancak şimdilerde vergilerini maden ocaklarını verdikleri söyleniyor ve madenciler Gümüşhane'den temin ediliyordu. Misli'de yaşayan Yunanlar kesinlikle köylerini terk etmiyor ve iş aramak için başka yerlere seyahat etmiyorlar ve ayrıca ne erkek ne de kadınların dışarıdan evlenmelerine müsaade edilmiyor.

3 Ağustos, Perşembe. -Saat 6'dan hemen sonra Misli'den hareket ettik. Kuvars çakılları ile kaplı ve güneydoğu istikametinde dağlara doğru hafif eğimli kumlu ve verimsiz büyük bir ova üzerinden geçtik. Bu dağlar epeyce bir yüksekliğe sahip olsa gerek zira kar parçaları zirvesinden oldukça aşağıya kadar uzanıyor. Tabanında harabelerin varlığı bilgisini verdiler; Cybistra ve Castabala bu yönde aranabilirdi. Bu tepelerin eteklerinde, hemen hemen güneye yaslanan, dört-beş mil uzaklıkta Seymen Dere ve Boulagatch (Ulu Ağaç) adında iki büyük köy gösterildi. İlerledikçe ova daha ekili haldeydi. Büyük miktarda tahıl ürünleri yetişiyordu. Saat 9'a çeyrek varken ağır bir inişe başladık. Hemen solumuzda birkaç pınar doğuyor ve sonra ırmak oluşturarak otlara tazelik ve yeşillik katıyor, ardından güneybatı doğrultusunda Niğde ve Bor'a doğru akarken sayısız bahçeleri, hububat, keten ve fasulye tarlalarını suluyordu. Vadi ilerledikçe daha iyi ekili hale geldi. Irmak yakaları boyunca kavak ve söğüt ağaçları boy gösteriyordu. 10.İS'te sağımızda kalan harabe halindeki Amos köyü yakınından geçtik. Yanındaki vadi ve meralar önemli ölçüde genişlemiş. Niğde'deki Yunan ev sahibimden daha sonra edindiğim bilgiye göre Eski Andaval buradaydı; fakat Agios Kostantinos (St. Constantine) adına ithaf olunmuş harabe bir kilise dışında kalıntılar görünmüyordu. Yine de, tüm çizelgelerde ve haritalarda adından bahsedilen Andavilis ya da Addavilis adındaki bir yerin mevkiini tanımamızı sağlamaya yetiyordu. Antonine Yol Rehberi'ne göre Tyana'dan on altı mil uzaktaydı; bu, Niğde ve Bor'un çevresinden gidildiğinde on dört G.M. ve geçilebilen neredeyse her yeri kullanarak düz bir çizgide on bir buçuk mil mesafesini veren haritaya oldukça denk düşüyor. 16 İt!P. mesafesine G.M.'in tam oranı 12 olacaktır.

Kudüs Yol Rehberi, bu yerden bahsederken şu ilginç ifadelerde bulunuyor: "Ibi est villa Pampali unde veniunt equi curules".⁵⁷¹ Şu bir gerçektir ki bu civardaki arazide at yetiştirmeye bağdaşacak kadar uygun bir nokta; suyun ve otlak arazinin güzel karışımını sergileyen bir yer yoktur, zira genel olarak suyun bu topraklarda var olduğu yerlerde de ya kuru kumsal bir ova üzerinden aktığını ya da derin ve geçit vermez bataklıklar ürettiğini görüyo-

s71 Jerusalem Itinerary, Wesseling, p.577.

ruz. O halde burası, ya Pampalus ya da (eleştirmenler tarafından aynı ya da bir kişi oldukları tahmin edildiğinden) 'Glossae Nomicae of the Lower Empire'da bahsedilen, at türleri,⁵⁷² geniş gayrı menkul varlığı ve Kayseri'deki muhteşem sarayı neredeyse İmparator Valerian'ın görkemine eşit olan Pal-matius harasıydı.

Niğde kenti ve tek başına duran alçak bir tepe üstündeki kalesi buradan yaklaşık üç mil uzaklıkta güney-güneybah istikametinde gözükmüyor; sağımızdaki yol kenarında değişimli kum ve konglomera yataklarından meydana gelen alçak tepeler duruyor. 11'den kısa süre sonra geniş Niğde bahçelerine vardık; içinden geçtiğimiz mezarlıklarda sadece yivli güzel bir mermerden kırık bir direk ve zarif Arabesk yapıda birkaç tapınak ya da anıt fark ettim. Epeyce bir alanı kapsayan kentin içine girdiğimizde karşılaştığım pek çok Türk binasının yerle bir olmuş halinden kaynaklanan perişan görüntüsü ve cadde değişimleri için tasarlanmış kıvrımlı dar sokaklar şaşırtıcıydı. Niğde enlemini 37°5'K. olarak veren meridyen yüksekliğini almak için tam zamanında konağa vardım. Şehrin 300 Yunan, 40 Ermeni ve 900-1000 arası Türk evi içerdiği söyleniyor. Yunan ev sahibim Niğde'nin iki üç mil bahsında St. Theodosius'a ithaf olunmuş bir kilisesi olan Eski Aravan adında bir başka eski köy olduğu bilgisini verdi. İstanbul'dan Niğde'ye tüm mektupların Aravan yoluyla yönlendirildiğini öğrenmek en eski ve en önemli yer olma ihtimalini mümkün kılarak Niğde'nin herhangi tarihi bir yeri işgal ettiği fikrine biraz engel oluyor. Öğlen vaktinde geniş çarşıları ve Bezestan'ı dolaşım. Vadi ile şehir arasında alçak bir yükseltiye inşa edilmiş kaleyi ziyaret ettim. Tümüyle Türk yapımı görünüyor. Batı istikametindeki tepelerde var olduğu söylenen, aralarında Yeni Andaval, Agios Nicolos ve aynı zamanda Firmasun ya da Frank Deresi olarak da anılan Yılanlı Panagia'nın da bulunduğu bazı diğer köyler işaret edildi.

Ahşap örtüsü ya da sıvı haznesi kapağı daralmasından dolayı, dikkatsiz tutmamdan kaynaklanmış da olabilir tabi, ayarlamaya çalışırken kırılan barometremi dile getirmeden bugünün olaylarını sonuçlandıramayacağını. Haliyle beraberimdeki en faydalı şeyden mahrum kaldım; yanımda taşımaya ve sürekli kullanmaya (at sırtındayken omuzlarıma asarak) öylesine alışmıştım ki ertesi gün yola çıkarken bir arkadaşımı kaybetmiş gibi hissediyordum.

4 Ağustos. - Niğde'den, aralarında çok sayıda Yunan evinin bulunduğu ve birkaç ırmağın güneydoğu doğrultusunda Niğde nehrine akışığı sağımızda kalan tepelerin eteği boyunca kıvrılarak saat 8'de ayrıldık. Şehirden bir buçuk mil kadar ileride şu anki yola paralel taş döşenmiş bir geçitin yol kalınlıklarından geçtik. Küçük Asya'nın bazı bölgelerinde tarihi yol hatlarında

sn Lex unic. C.Th. de Greg. Dominic.

çoğu örneğinde kalıntı olduklarını düşündüğüm benzer geçit yolları görmüştüm. Güneydoğu yönünde nehrin ötesinde alçak tepelerin üzerinde ve bu civardaki Tyana temeli de Semiramis'e isnat edildiğine göre muhtemelen çok eski yapımlarda, bazı höyükler göze çarptı. Zorla asker toplayan Türk bölüğünden kaçmak için komşu köyden uzaklaşmakta olan genç bir Yunan, Bor'a kadar benimle geldi: bu cengaverler asker olarak değil ancak yeni alaylar için ayakkabıcı, terzi, gibi zanaatkar olarak çalışmak üzere İstanbul'a göndermek maksadıyla bu millette bulabildikleri tüm gençlere el koyuyorlardı: büyük bir korku içindeydi ve arkadaşlarının bulunduğu ve Niğde valisinin kovuşturmasından uzak kalmayı beklediği Ereğli'ye ulaşma endişesi içindeydi. Bor'a varmadan önce, bir zamanlar iyi ekili bağ ve bahçe olan fakat şimdilerde terk edilmiş ve bakımsız olan bir yerin içinden geçtik. Yanımdakinin bu değişimle alakalı açıklamasına göre, zengin ve parlak olduğu yirmi yıl önce Çapan Oğlu, yağmacı akınlarının birinde buraya saldırmış ve bahçeleri ve ait oldukları köyü yıkıp yağmalamış. Daha sonra, dağların yukarı kısımlarında ikamet eden bir başka köy ahalisi kendi arazilerini sulamak amacıyla bu bahçelere akan ırmağın yönünü değiştirmiş ve o zamandan bu yana bu üzüm bağları terk edilmiş haldeymiş.

Saat 10'da Bor mahallerine ulaştıktan biraz sonra oldukça nizami ve kabul edilebilir biçimde düzgün inşa edilmiş şehre indik. Evlerin çoğu bahçe ve meyve tarlalarının aralarına mevzilenmiş; cadde ve değişik evlerde civardaki Kız Hisar harabelerinden getirilmiş kırık sütun parçaları ve çok sayıda iri taş ve mermer blokları mevcut. Mezarlıkta bir yazıt⁵⁷³ kopyaladım ve çok sayıda yivli sütun ile iri mermer dilimleri gördüm. Bor'dan ayrılarak Tyana ovası kuzey sınırını oluşturan alçak kireçtaşı tepeleri çıkıntısının ucunu geçtik. Tam güney doğrultusunda üç millik sürüşten sonra ovanın ortasındaki küçük bir tümseğe kurulmuş Kız Hisar, ya da Kilis Hisar, köyüne vardık. Su kıtlığı nedeniyle buradaki pek çok bahçede ihmal edilmiş durumdaydı. Muhtemelen Bor'a götürülürken bırakılmış mermer blokları ovaya saçılmış.

Ağa konağına ulaşmadan önce, bahçeleri sulayan küçük bir ırmak çizgisi boyunca doğudaki tepelerden gelen tarihi bir suyunun harap kemerleri altından at sürdük; açıkça görülüyor ki yukarıda adı geçeh köyün ihtiyacını karşılamak için tasarlanmıştı. Yapısına bakıldığında Roma'ya ait gibi görünüyor; Macdonald Kinneir'in dediği gibi granit değil kompakt scaglia kireçtaşı ile inşa edilmiş. Konağa geldiğimizde Ağa kendi hissesini hesaplamak amacıyla buğday hasadını ölçmeye çıkmıştı. Dönüşünde, köy civarında var olabilecek göl olup olmadığını öğrenmeye çalıştım zira bu harabelerin gerçekten Tyana'ya ait olup olmadığı sorusunun cevabının esasen buna

s73 Kitabe, No. 418.

bağlı olduğunu düşünüyordum. Kasabaya yakın iki göl olduğunu ve birinin sürekli köpürmesine rağmen taşmadığını söyledi. Öğlen vakti incelemek niyetinde, çadırın kurulmuş olduğu iri bir dut ağacının dalları altındaki gölgelik bir bahçeye yerleştim.

At ve rehber edindikten sonra civardaki görülmeye değer yerleri ziyarette çıktım. Çadırımın yanından geçen ve yakaları boyunca toprak yükseldikçe yüksekliği azalan su yolu kalıntılarını fark ettiğim temiz ve berrak ırmağı takip ederek köyden yaklaşık iki buçuk mil kuzeydoğuda kalan kay- naklarına ulaştım. Alçak kireçtaşı tepeleri eteğinde, 100 feet uzunluk ve 50 feet genişliğe sahip küçük bir göl veya havuzun merkezinde dikkat çekici bir pınar yükseliyor; çok sayıda mermer blok, korniş ve sütun baştabanı parça- ları ile çevreleniyor. Bunların çoğu, yakındaki değirmen ihtiyacı için su sak- lama amaçlı bir bent yapımında kullanılmış. Kesler Gölü olarak anılıyor ve yılın bu zamanındaki bolluğuna bakılırsa bir şehrin temellerini buraya at- mak için güçlü bir sebep olarak ortaya çıkmış olsa gerek. Yakınındaki sayısız harabelerine baktığımda ilk başta, yakınında Jupiter'e⁵⁷⁴ adanmış bir tapına- ğın bulunduğu Asmabaeus adındaki su kaynağı olarak görme kanaatindey- dim. Kesler gölünden bir buçuk mil kuzeybatıya, Iftyan Kas veya Iftyan Keler olarak anılan ve Bor'a doğru yayılan tepelerin ön cephelerindeki bazı mağaralara ilerledim. Tyana ismine yakın benzerlik taşıyan isimlerinin dı- şında içerilerinde kayda değer bir şey yoktu. Ayrıca, mağaraların orijinalde mezar amaçlı yapılmış olma ihtimaliyle birlikte kesinlikle daha sonraki dö- nemlerde farklı amaçlar için kullanılmıştı. Şöyle ki, içlerine girdiğim en bü- yüklerinden bir tanesinin her tarafı Bizans Kilisesi kemerleri ve pencereleri- ne benzer şekilde yerden yaklaşık sekiz feet yüksekliğinde yuvarlak dar nişlerle oyuktu.

Atlari ovada bırakıp kayalıktan bir höyüğe tırmandım. Batı istikame- tinde geniş bir manzaraya hakim. Tepenin üst kısmı, peperit üzerine yasla- nan, birinden diğerine kademeli geçişi olan topraksı beyaz kireçtaşının yatay katmanlarından oluşuyor. Tepelerden kısa bir mesafe uzakta, ovaya dön- dükten sonra bir başka pınarı ziyaret ettim. Suyu, kayanın yaklaşık 30 feet çapında bir havuz ya da kaynak oluşturduğu ve dik bir yolla indiğimiz der- rin dairesel çukuru içinde doğuyor. Su, kayalar içinde küçük bir yarıkla ovaya kaçıyor ve yeraltındaki yaklaşık 40-50 fitlik yatağı ardından dışarıda daha büyük başka bir göl oluşturuyor. Yeraltı kanalının bir kısmı yanında dış gölün kıyıları kısmen yapay görüntü veriyor ve civardaki tarlaları sula- mak için gerekli su ihtiyacını karşılamak maksadıyla kullanılan bir depo gibi görünüyor.

sl⁴ Philostratus, vit. Apollon., lib.i.c.4.

Köyün güneyinde görülecek bir göl daha olduğunu anladım. Sahtekar Apollonius'un Hayah'nda Philostratus⁵⁷⁵ ve Ammianus Marcellinuss⁷⁶ tarafından verilen Tyana yakınındaki gölün tariflerine şimdiye kadar gördüklerimizden daha iyi karşılık geleceğine inanarak bu yönde ilerledim. Mermer blokları, kornişler vs. dışında bazıları beyaz mermer diğerleri güzel tuğla olan çoğu yivli sütunlarla dolu mezarlık içinden geçtim; ancak, sadece önemsiz iki yazıt bulabildim.⁵⁷⁷ Köyün kurulmuş olduğu tümsek gevşek kumdan meydana geliyor; özellikle üzerinde yaklaşık otuz feet yükseklikte orantılı bir Dorik sütunun hala yerinde durduğu, farklı uzunluklarda dört bloktan oluşan bir tapınağın zemin katı olmak üzere evlerin duvar ve temellerinde ve yanlarına kazınmış çukurlarda çok sayıda mermer bloğu ve eski temeller bulunuyor. Diğer taraftan benzer sütunlardan pek çok parça civardaki meskenlerin duvarlarına işlenmiş. Ayrıca köyde çok sayıda güherçile yapıtları bulunuyor: bu madde bu yerin gerek içinde gerekse etrafında olmak üzere büyük miktarlarda toplanıyor; yıllık 40 bin oke elde edildiği söyleniyor; fakat Türkler tarafından kırk bin ifadesi büyük bir rakam olarak gördükleri şeyi ifade etmek için belirsiz bir ifade olarak kullanılıyor.

Köyün güneyindeki arazi ıslak ve bataklık ve çeşitli pınar ve kara çamurlu su akıntıları ile bölünüyor. Rehberim, Kız Hisar'ın yaklaşık iki mil güneyine doğru birkaç acı su pınarına iaret etti. Biraz daha ilerisinde, ilk bakışta Asmabaeus çeşmesi olduğu ya da en azından çok müstesna bir olguyu temsil ettiğini fark ettiğim çok önemli bir göl ya da havuza vardık. Kusursuz biçimde düz bir ovanın ortasındaki göl yaklaşık kırk feet çapında, özellikle şiddetli bir fışkırmanın neredeyse bir fite kadar yükseldiği ve büyük gürültü oluşturarak bir buçuk feet çapa ulaştığı merkezde olmak üzere her yanında köpüren ve kaynayan acı bulanık suyla dolu ama öte yandan kıyılarına yükselmiyor ya da taşmıyor ve her hangi bir akıntı da göl dışına çıkmıyor. Su oldukça soğuk ve hafif bir kükürtlü hidrojen gazı kokusu yayıyor. Bu gölü gördüğünüzde daha önce söz ettiğim iki yazarın görünüşte birbirine ters tarifine tümüyle nasıl yanıt verdiğini fark ehnemek imkansız. Ammianus, Tyana yakınında bir bataklık ovada suyun yükselip tekrar kaybolduğu fakat asla kıyılarından taşmadığı bir kaynak olduğunu söyler. Philostratus, Tyana yakınında Jupiter'e kutsanmış Asmabaeus Çeşmesinin bulunduğunu ve kaynar kazan gibi köpürmesine rağmen çok soğuk olduğunu ifade eder. Bu tariflerde verilen özelliklerin her biri doğru ve hemen Kız Hisar harabelerini Tyana harabeleri ile özdeşleştirir -üzerinde durduğu ve Strabon'a göre Semiramis isminin verildiği tümsekle doğrulanan bir düşün-

⁵⁷⁵ Lib. i.4.

⁵⁷⁶ Lib. xiii.10.

sn Kitabe, No.419-420.

cedir bu. Bu Asmabaeus kaynağı hususunda belirtmem gereken tek şey var ki, merkezdeki fışkıрма esas olarak gaz kaçıışından kaynaklanıyor olabilir.

Gölden 300 yarda güneydoğu yönünde ova içinden kompakt beyaz kaymaktaşı ve lifli alçı taşı yığınları, yatakları ve damarları ile kaplı küçük bir tepe yükseliyor. Kayanın büyük bir kısmı ise tuğlalaşmış kahverengi kumtaşı. Bu arada, bana öyle geldi ki, alçıtaşımın kumtaşı merkezi göbeğinin etrafına çökmüş olduğu maden suyu kaynağım gösteriyordu ki daha sonra bu düşüncem Ereğli yakınlarında, Kekrout'ta tuz kaynaklarım ziyaret ettiğimde doğrulanacak. Kaymaktaşıda görünüşte tümseksi bir meyil vardı ancak aşağıdan şişkinliği mi yoksa her iki kenardan akan maden suyundan mı kaynaklanıyordu belirleyemedim. Tepe üzerinde içine oyulmuş geniş deliğı olan, zarif oluklu bir mermer sunak bulunuyordu: bu, kaynağın kutsallığına ithaf olunmuş olabilir.

48. Bölüm

Kız Hisar'dan Ayrılış - Ereğli - Kekrout Kaplıcaları - Kükürt - Balık Yumurtası Taneli (Oolitic) Yapı - Ak Göl - Katabothron - Kamp - Divle - Harabe Kent - Ak Chesha - Chorla - Kara Dağ - Bin Bir Kili-se - Lystra Mahali - Karaman'a Varış, tarihi Laranda

5 Ağustos, Cumartesi. - Kız Hisar'dan Ereğli'ye on üç saat. Bu sabah saat 6'dan kısa süre sonra bahçeleri terk ederek sağımızda su yolu, tam batı istikametinde ırmak boyunca ilerledik. Toprağın alçalması nedeniyle köye yaklaşıncaya epeyce bir yüksekliğe ulaşıyor; yakın ve ince iskeleler resimsel bir görüntü veriyor. Pınarları ve bataklık arazisiyle köyden ayrıldıktan sonra, güneyde karlı Toros Dağları kuzeyde Karaca Dağ ile sınırlanan ve muhtemelen Tyanitis'in büyük Kapadokya bölgesini oluşturan geniş bir ovayı batı-güneybatı (pusula ile) yönünde çaprazladık. Köyden az bir mesafe ötede, Ereğli'ye kadar bir daha bulunamayacak olması nedeniyle kirli bir kaynaktan su kaplarımızı doldurmak üzere bazı çadırların bulunduğu yerde durduk. Kışın su taşkınlarına maruz kalan ova tam olarak kuruydu. Orada burada hafif tuz olgunlaşmaları göze çarpıyordu. Kuzey tarafta Karaca Dağ dağları Hasan Dağ'dan güneybatıya doğru serilirken görünüyor ve dağların eteğine yakın yerde çok sayıda volkanik görünümlü koniler ovaadan fırlıyordu. Yol biraz sonra kırmızı marn ve kumtaşından oluşan soldaki tepelere yaklaştı. Sağ tarafta birkaç mil uzaklıkta, Bor bahçelerini sulayarak emilmeyen Niğde Nehri sularının içinde kaybolduğu bataklıklara yakın Türkmen çadırları kurulmuş. Birkaç harabe ev ve güherçile çalışmalarının bulunduğu soldaki alçak tepeler ve ova üzerinde her yönde sürü ve develer otlamakla meşguldü.

Sekiz mil ilerledikten sonra arazi hafifçe bataklıklara meyil verdi ve soldaki tepelerden suyla gelen toprak daha kırmızı ve alüvyon hale girdi. İçinde porfir, trakit, kefeke taşı ve ikincil görünen gri kompakt kireçtaşına ait yuvarlak çakıl bulunuyordu; daha önce de gözlenmiş olduğu üzere Toros dağlarındaki bu oluşumun geniş uzanımı kanıtlarcasına ilerledikçe daha da

çoğalıyordu. Saat 11.30'da kuzeybahya yaslanan fakat neredeyse yataya kadar inmiş Erciyes Dağı'nın zirvesinde parlayan kar parçasını son kez görebiliyordum. Daha sonra yolumuz birkaç buğday tarlası ve nadasa bırakılmış arazilere ulaştığımız saat öğleden sonra bire kadar, Toros sıradağları arasından çıkıp uzayan alçak tepeler arasından zaman zaman kıvrılarak, ilgi çekmeyen ve ekim yapılmamış bir bölge içinden devam etti. Burada serap yanılgısı çok güçlü ve çok miktarda kum fırtınası kuru ovanın karşısına doğru sürükleniyordu. Zirveleri kısmen karla kaplı ve burada haritalardaki genel konumuna göre çok daha kuzeye uzanan yüksek Toros Sıradağlarının şu anda devasa bir duvar gibi ovidan keskin biçimde yükseldiği ve bazen de araya giren tepelerin alçak sırtları görülüyor.

Saat 2'de jasper, trakit ve gri kireç taşı çakılları ile kaplı birkaç ardıl sırt üzerinden geçtik; ovanın kuzey tarafındaki konik tepeler şimdi Hasan Dağ ile Karaca Dağ arasında biraz daha uzuyor gibi görünüyor. Saat 3.30'da, 30°'lik açıyla güneybatıya eğimli kompakt kaymaktaşı ve lifli beyaz alçıta-şından kalın yataklarla karşılaşk. Biraz sonra, Ereğli bahçeleri görüldü. Solda açılan derin boğaz veya vadiden doğan nehir şehrin dış mahallelerini ve bahçelerini suluyor. Bir kez daha, kırmızı ve gri marn ve sert kırmızı kumtaşıyla birleşmiş alçıtaşı yataklarına denk geldik: bunlar muhtemelen, scaglia kireçtaşına karşı yaslanarak ve merkezi Küçük Asya'nın büyük yatay oluşumunun alında yatarak, Galata'dan başlayıp Kapadokya içinden To-ros'a uzayan kırmızı kumtaşı sistemine aitti.

Saat dördü geçerken bu tepelerden aşağıya indik. Ereğli bahçeleri ayaklarımızın altında bir resim gibi yayılıyor ve ova içlerine kadar uzanırken buğday tarlalarının ötesinde kavak ağaçları kümesi ve yüksek minare şehri işaret ediyordu. Nehri tepelerin eteğinde ahşap bir köprü ile geçip soldaki dağların eteğine ve sulamanın sağ tarafta gidebildiği yere kadar uzanan iyi ekili bir bölge üzerinden ilerledik; bunun da ötesinde kayalık Karaca Dağ zirveleri renkli dağ manzarasından ileriye fırlıyordu. Ahali, genelde taş döşemeli bir zeminde açık havada, saplar kırılana ve taneler çıkana kadar büyük yığınların üzerinde sığırlarını gezdirerek yürütölen harmanla meşgul oluyorlardı.

Bu İngiliz görünöme sahip manzaradan bir buçuk mil sonra, yolun bağ, meyve bahçeleri ve yıkık dökük köy evleri arasından sürdüğü alçak bir tepe üstüne kurulmuş Ereğli kasabasına vardık. Neşeli görünümüyle şekillendirmiş olduğum tüm makul öngörülerim kirli sokaklarına girdiğim gibi kayboldu. Türkiye'de refah ve zenginlik patlaması yaşayan bir kentin değişmeyen bir sonucu şudur ki yöneticileri tarafından orantılı biçimde taciz edilir ve sonucunda da hızla yoksulluk ve perişanlığa sürüklenir. Bin adet Türk ve elliye yakın Ermeni evini içinde bulundurduğı söyleniyor. Çok

geçmeden, son yaptığım tariflerden birine ait keyif veren bir bahçenin ortasına rahat bir şekilde kurulmuş çadırıma yerleştim.

6 Ağustos, Pazar. -Niğde'de haberini aldığım ve dün geceki konaklamada Ereğli'nin beş mil kuzeyinde ova içinde olduğu söylenen olağanüstü Kakrout pınarlarını görmek için erkenden yola çıktım. Sıcak, tuzlu ve kaynakları etrafında, menfezlerin bazılarını doldurmuş bir nevi beyaz taş şekillendirir olarak tasvir edilmişti. Gizemli mağaralarla ilgili hayret verici masallar da anlatıldı ki bataklık bir ovanın ortasında kulağa son derece olağandışı gelmişti. Şehrin içinden geçerken bugünün harap çamurdan binalarının arasında, bazı eski Türk binası, büyük bir han ve bir cami, ya da tekke, yanı sıra muhtelif iri taş ve mermer blokları gözlemledim. İyi sulanan bağ bahçeler arasından yaklaşık üç mil kadar at sürdükten sonra Karaca Dağ eteğine karşıdan karşıya uzayan ve yaz boyunca 3-4 ayını burada geçiren ve kış yaklaştığında Ereğli'ye çekilen Türkmen çadırları ile kaplı ovaya girdik.

Ufak bir dürtüye koşu bizi çok geçmeden, bazı yerlerinde 60-70 fite kadar yükselen ve güney-güneydoğu yönünden kuzey-kuzeybatı yönüne uzanan alçak tepeler sırtına getirdi. Güney ucu en yüksek ve en geniş kısmı ve oraya yıl boyunca gelecek su taşkınlarının erişimine uzak birkaç Türkmen kulübesi kurulmuş. Bu sırt, daha önceki zamanlarda ırmaklarla çökeltilmiş ve her iki yanında engebeli çizgilerde eğim yapan kalkerli ve alçılı yataklardan oluşuyor. En güney ucunda bunların hepsi şimdi kuru; fakat kuzeybatıya doğru ilerlediğimde sırtın zirvesi boyunca uzayan dar bir yarık veya çatlak buldum. Dokuz-on farklı yerinde pınarlar doğuyor ve eskileri oldukça orantılı olarak bu yönde taze kaynaklar açıldığı görülüyor. Tepenin güneydoğu kısmı açıkça şu anda oluşum sürecinden geçen kuzey taraftaki uçundan çok daha eski ve küçük havuz ve pınarları olan dik ve dar bir sırt ve tüm uzunluğu 200-300 yarda arasında olan zirvedeki yarık çizgisi boyunca duran küçük konik tepelerden oluşuyor. Bu çizgide vuku bulan koniler, suyun karışmış olduğu ve ilk önce her menfez çevresinde hızlı buharlaşma ile konilere yükseltilmiş havuz veya havzalar meydana getiren topraklı maddenin kademeli birikimiyle oluşmuş görüntüsü veriyor. Pınar ağızları çevresindeki bu hızlı madde birikimi belli bir yüksekliğe ulaştığında yavaş yavaş menfezi kapatır ki bu süreç suyun zorlanacağı ilave yükseklik sonucunda, akıntının güç azalması nispetinde hızlanır: böylece, kuzey-kuzeybatı yönüne doğru daha aşağıda yeni bir delik bulmaya mecbur kalır ki tepenin de bu şekilde oluştuğu söylenebilir.

Yarık veya çatlak aynı esnada, sırtın doruğu boyunca kimi yerde, menfezlerin dolmuş olduğu yerden kaçma çabası içinde yeraltında köpürürken duyulabilen sınırlanmış su ve gazın yayılcı gücüyle aynı yönde uzatılıyor. Pınarlardan birinin tadına baktım; kireçle birlikte suyun içindeki tek madde gibi görünen kükürt ve tuz karışımı bir tadı vardı. Tadında veya

çökeltisinde en ufak demir izi algılamadım. Bu pınarların en müstesna özelliği uçurum kenarından suyun damla damla akışığı sırada sırtların su hareketinden kaynaklı kademeli biçimde büyümesiyle oluşan küçük havzalardı. Yarı dairesel biçime sahip bu sırtlar iki-üç feet yüksekliğe ulaşana kadar su birikintisi ve püskürtüsüyle yavaş yavaş yükselirler ve önemli miktarda suyu içinde barındırırlar. Ancak bu iri havzaların yanı sıra her biri bir-iki inç çapında daha küçük binlercesi daha aynı kurala bağlı olarak sürekli biçimde oluşuyor ve bazılarında saf tuz tortulaşıyor. Her ne kadar tüm bu pınarlar birbirleriyle apaçık bağlantılı olsalar da su tarafından çökeltilen maddelerde büyük çeşitlilik mevcut. Bazıları ağızları çevresinde saf tuz, diğerleri saf kükürt ve başkaları yine en sık bulunan kireç ve alçı taşı sülfatı biriktirirler. Daha eski oluşumda ve hatta bir önceki yılda oluşanlarda tuza rastlamadım; muhtemelen atmosfer suyu yok olmuş ve tuzu alıp götürmüştü. Pınarların sıcaklıklarında da fazlasıyla çeşitlilik hakimdi. Bazıları oldukça serin bazıları da yaklaşık 100°fahr. sıcaklığa ulaşıyordu. Son söylediğimden çok miktarda gaz kaşışı vardı ve fazla karıştırıldığında köpükleniyordu.

Kuzeydoğu taraftaki uçurumda kireçtaşı ve alçı taşı yatakları kesiliyor ve aynı oluşumdaki dikey yataklarla ayrılıyorlardı -daha kuzeyde, uçurumdan tek başına ayrılmış, yatay biçimde katmanlaşmış iri bir yığın ve kenardan damla damla akarken suyla tortulaşan ve bu şekilde dikey katmanlaşma görüntüsü veren aynı maddelerle kademeli olarak dolan aradaki gediği keşfedene kadar açıklayamadığım bir olguydu. Bu gediğin yanında uçurumdan aşağı sarkan sarkıt ve diktler, fosil antenleri ya da denizyıldızının kıvrık uçları gibi düzenli biçimde birleştirilmiş ve aşağıya kıvrılmış halleriyle çok müstesna bir şekle girmişler. Bazı yerlerde, uçurumdan dökülen tuz pınarları, hızlı buharlaşma nedeniyle suyla dolu ama en ufak dokunmayı kaldıramayacak kadar narin ve hassas ince tuz tünelleri oluşturmuş; bir rüzgar nefesi hepsini yok ederdi.

Bu pınarların değişik olgularını ve özellikle maden sularının toplandığı havzaları incelerken daha önce var olan bir çekirdeğin etrafında ortak merkezli tabakaların tortulaşmadığı yerde, balık yumurtası taneli yapının aslı ve nedeni konusuna ışık tutabilecek bir gerçeğe rastladım. Bu havuzların bazılarında, ard arda yüzeye çıkan gaz baloncuklarıyla meydana gelen ve aşağıdaki şekilde oluşmuş görüntüsü veren küre biçiminde kabuklaşmalar su üstünde dolaşıyordu. Kabarcıklar havayla temas ettiğinde buharlaşma gerçekleşiyor ve gazı kuşatan su tabakası su içinde bulunan diğer maddeler ile birleşerek daha yüksek sağlamlığa ulaşana dek son derece ince oluşuyla bir süre yüzeyde dolaşmayı sürdüren ve suyun doyuma ulaşmış olduğu daha ince madde tabakası ile yer değiştiriyor. Yüzeyde dolaşan bu sert kabarcıktan çok gördüm ancak o kadar ince ve hassas yapıya sahip ki dokunmaya gelmiyor. Yine de, derece derece kalınlaşıyor ve daha fazla güç elde ettikle-

rinde kendilerine has ağırlıkları daha fazla yüzeyde dolaşmalarına müsaade etmiyor ve havuzun dibine batıyorlar; burada çok geçmeden kümeleşiyorlar, bazıları boş olarak duruyor ve diğerleri de içten içe doluyorlar. Bu top biçimindeki batmış yığınlardan bir kaçını dipteki kayalara yapışmadan elde etmeyi başardım ve buradaki olgu sadece küçük bir ölçekte görülmesine rağmen, gözlemlediğim üzere, maddenin merkezi biçimde daha önce var olan bir teşej]:<külün etrafına birikmediği yerde balık yumurtası taneli yapının sebeplerine ışık tutabileceğini düşünüyorum.

Bu ayrılmış tepelerin daha az olağanüstü olmayan bir başka özelliği de kuzeydoğu yönüne doğru uçurumun eteğinde bulunan ve bu yönde akarak bataklık düzlük içinde kaybolan bereketli soğuk ve canlı su pınarıdır. Sırtın kuzeybatı ucunda, ova seviyesinin üstüne yükseltilmiş ve muhtemelen tüm yığının çekirdeğini oluşturan kahverengi kumtaşı ya da peperit yığını bulduğuma şaşırdım. Bu tepe ile Tyana'daki Asmabaeus gölü yakınındaki tepe arasındaki benzerlikten etkilenmemek mümkün değil. Aynı alçılı oluşumda bağımsız başka bir tepe, içinde biraz büyüklükte mağaranın bulunduğu, fakat Menzilci'nin içinde şelale gürültüleri duyulduğunu söylediği masalın gerçek olmadığını tespit etmeye yeter olandan daha ileriye sokulmadığını, ana sırtın kuzey ucuna yakın yükseliyor.

Ereğli'ye geri dönerken saat 10.30'da Karaman' a doğru yeniden yola koyulduk. Direkt yoldan gitmek yerine Maden Şehir ya da Bin Bir Kilise harabelerini görmek için Kara Dağ'ı dolandık. Ereğli girişi ilkel basitlikteydi, her iki kenarda üç feet yükseklikte çamur setli yüksek kapı direkleri dışında ne bir kapısı ne de bir duvarı vardı. Burada, sağdaki büyük ovaya dökülen çeşitli ırmakların karşısına geçtik. Herhangi bir antika bulunmayan fakat jeologa civardaki en iyi taşı gösteren uzun iri taneli kumtaşı dilimleri ile dolu geniş bir mezarlık geçtik. Birkaç mil boyunca iyi ekilmiş bahçe ve buğ-day tarlaları geçtik fakat en sonunda ovaya doğru hafif meyilli arazi taşlı hale geldi ve yaklaşmakta olduğumuz soldaki yüksek tepelerden gelen ki-reçtaşı çakılları ile kaplıydı.

Saat 12.30'da tepeler ile bataklık düzlük arasına sıkışmış dar bir ovoidan geçiyorduk; iki mil daha ileride, Ereğli-Karaman yolunun da içinden geçtiği Argli Boğaz adında derin bir vadiden su baskınları ya da buullarlas's aşağıya getirilmiş görüntüsü veren geniş bir eğimi ya da buzultaşı tırmanmaya başladık. Mesafe on sekiz saat fakat su ve erzak kıtlığı nedeniyle neredeyse geçilmez olduğu söyleniyor. Eğimden aşağıya inerken dağ ve göl arasındaki saha, saat 2.15'te vardığımız sadece dar bir geçitli meydana kadar gittikçe

s's Bu fikir Profesör Agassiz'in yeni teorisini geliştirmesi sonucunda ortaya ahlmışır: daha önce bilgi sahibi olsaydım vadiyi daha ayrıntılı incelerdim. Görünüşler, Çay köy ile Işıklı arasında, Sultan Dağ'ın eteğinde bulunan bazı yokuşlardakilere benziyor olması ile çok dikkat çekiciydi.

daraldı. Toros zirvelerinin yüksek tepelerinden daha yuvarlak bir biçimde olmasına rağmen dağlar tam anlamıyla çorak ve ince yataklı tatlı beyaz kireçtaşıdan oluşuyordu. Sıcaklık son derece fazla. Tabancalığimdaki termometre saat 3'te 98° gösteriyordu. Dağ solumuza yakın halde saat 3.15'te küçük bir ırmağın gölden çıkarak 20-30 feet daha aşağıda, mermer kayalıkların bir oyuğuna konumlanmış ve görünürde bir çıkış noktası olmayan derin dairesel bir havuza aktığını görmek şaşırtıcıydı. Irmağın boyunca ak- tığı kayalık kanal yanları haricinde bu havuzun çevresindeki kayalar üz- rinde bulunan izler suyun genelde çok daha yüksek seviyede durduğunu kanıtlıyor. İşçiler genelde göl ile havuz arasında yeni bir köprü ya da geçit yol inşa etmekle yoğun biçimde meşgul oluyorlardı ve böylece şu ifadeyi doğruluyordu; karların erimesinden sonra büyük bir su kütlesi bataklık gölden dışarı çıkarak bu derin oyuğa akıyordu; Karaman'a giden diğer yol üzerindeki tepenin diğer yanında her hangi bir akın çıkmadığına göre su- yun Kilikya içinden denize dökülmek üzere Toros Dağı'nın güney tarafında tekrar ortaya çıkmak için kireçtaşı içinden kendine bir yeraltı geçidi buluyor olması gerek. Dolayısıyla, bu geniş ovaların kışın İconium'a kadar kesintisiz bir göl oluşturan suları için bence ve de sadece burada bir çıkış yeri vardır.

Kumlu ve kuru ova üzerinden iki mil daha gittikten sonra gölün tepelerine yıkamış olduğu ve kışın geçilmez olan yolun taşlı kıydan sürdüğü bir noktaya çıktık. Daha önce bahsedilen havuzda olduğu gibi burada da bol miktarda su kuşu bulunuyor. Aralarında değişik martı türlerine denk geldim. Bu noktada göl aniden son buluyor ve kıyılar kuzeye doğru uzaklaşıyor iken solumuzdaki tepeler yükseklik anlamında önemli ölçüde azalıyor. Batı istikametinde ilerleyerek rampayı tırmadık ve birkaç dakika içinde bir dağ zincirinin girintisinde kurulu Ak Göl yayla çadırlarına vardık.

Çadırım köy reisine ait çadırın yanına kuruldu. Bir Türk ekibi çadırlarının altında sadece dinlerinin gerektirdiği resmi törenleri ifa etmek için belirli saatlerde hareketlenmek üzere sırtları batı semalarına çevrili oturmuş sigara ve kahvelerini içerken ben de fevkalade güzel bir gün batımına tanıklık ettim. Kadınlar erkeklerden daha ağır iş yükü altına giriyorlar. Gündüz vakti temel uğraşları su çekmek türü şeylerin yanı sıra aynı zamanda kış için yakıt hazırlamak ya da kilim yapmaktır. Akşamları bir araya toplanır ve sütlerini sağlarlar ve sahiplerinin ve efendilerinin akşam yemeklerini hazırlarlar.

Hava şimdi kayda değer biçimde güzel ve sabit. Gün içinde şu geçiş ve olgulara tanıklık ettim: -günün erken saatlerinde, bazen gün ağarırken ya da bir saat sonrası dışında bir nefes rüzgar dahi hissedilmiyor; saat öğlen iki gibi, birkaç rüzgar esintisi kumlu ova üzerinde değişik yönlerde, bazen bir kenardan bazen diğerinden fakat genelde kuzeybatı yönünden kendini gösteriyor ve uzun kum hortumları sürekli biçimde ovayı çaprazlıyor. Bu hortumlar, zıt yönlerde koşan ve kumu havalandırıp güçlü olanın yönünde

taşıyan bir anafor oluşturan iki rüzgar fırtınasının karşılaşmasından kaynaklanmış gibi görünüyor. Ancak saat 5-6 gibi kasırgalar halinde esen ve toz bulutlarını havalandıran ki bir seferinde her şeyi kire ve çöpe boğdu adeta, yüksek bir rüzgar uyanır.

Yaylada yaşayanlar sekiz saat güneyde Ereğli-Karaman yolu üzerinde Divle adında bir yerden geldiklerini söylüyorlar. Divle'de harabe filan bulunmadığını anlatmaya çalışıyorlardı lakin daha sonra Karaman'da edindiğim bilgiye göre bir kilise ve bazı sütunların yanı sıra çok sayıda çok geniş mağaralar vardı. Derbe'nin daha sonraki dönemlerde Delbia⁵⁷⁹ olarak anıldığını biliyoruz ve modern adı Divle ile Delbia arasındaki büyük benzerlikten ve İsaura veya Lycaonia'nın Kapadokya sınırına doğru olan konumundan buranın Cicero'nunso mektuplarında zikredilen ve 'Acts of the Apostles'ssı eserindeki bazı metinlerden iyi bildiğimiz Derbe mevkiini gösterdiği kanaatindeyim. Divle'nin Ak Göl'ün yakınındaki bu konumu Dr. Cramer'essz ait olan Strabon'un Fransız yazarlarının Stephanus tasvirinde ALμi)v yerine ALμvi) kullanmakta doğru olduğu fikrini doğrular.

7 Ağustos, Pazartesi. -Saat 7'den hemen sonra Akgöl çadırlarını terk edip tam batı istikametinde bir buçuk mil ilerledik. Bu esnada sağımızdaki geniş bir ova kesintisiz biçimde Karapınar volkanik tepelerine doğru kesintisiz bir şekilde uzuyordu. Daha sonra, tarihi olduğu belli ve dikey kenarları ile tepe üzerinde altı feet derinlikte 10 feet genişlikte bir kanal oluşturan kayda değer türde bir yolla kireç taşı tepelerin karşısına geçtik. Lycaonia inişlerini çorak engebeli mermer tepeleriyle sınırlanan diğer yandaki küçük ovaya vardıktan kısa süre sonra tarihi bir şehrin iç kalesi tek başına duran bir öbeğe yakın geçtik. Komşu tepede kazılmış çok sayıda mezar bulunuyor. Bunlardan birinin kenarında kaya içinde Yunanca bir yazıt buldum. Bir kısmı hala okunabiliyordu.⁵⁸³ Kabirler genelde küçük ve içinde taş bir çıkıntı var; girişin bir mermer dilimiyle kapatılmış olduğu görülüyor. Bu dilimler temel olarak eğik biçimde kuzeydoğu yönünde tepe yamacına doğru götüren tarihi bir yol hattı boyunca konulmuş. Bir zamanlar bu iç kale bir duvar ve hendekle çevrelenmiş ki hala görülebiliyor: tabanında daire çevresi yaklaşık çeyrek mil kadar ve doruğunda çömlek parçaları ve duvar temelleri bulunuyor. Aralarında bir mermer tabanı da bulunan kırık "sütunlarla süslenmiş ev, bina ve caddelere ait önemli kalıntılar her tarafına uzanıyor. Kalıntılar iç kalenin bilhassa kuzey ve batı yönündeydi. Çoğu daha eski bina kalıntılarından yapılmış gibi, yazıttan daha sonraki zamana ait gibi görünü-

579 Steph. Byz. ad v. I"tQT]

580 Cicero ad fam. Xiii.73.

581 Acts. Chap. Xiv. and xvi.

582 Asia Minor, vol.ii.p.68.

583 Kitabı, No.121.

yordu. Aslında, ilk Arap Müslüman istilası döneminden bu yana dahi bu açık bölgeleri tahrip etmiş savaşları hahrladığımızda, sadece eski kasabaların kendilerine değil külleri arasından çıkanlara bile ait olan bir taş üstünde bir başkasının nadiren kalmış olduğunu görmek pek de şaşırtıcı olmamalıdır. Ek olarak, Kürtler ve 50 yıl öncesine hatta daha sonrasına kadar bile sabit meskenlerine düşmanlıkla bu ovaları, köy ve kasabaları istila eden diğer göçebe kavimler ellerine geçirdikleri her yeri tahrip etmişlerdi.

Türk köylerinde varlığını sürdüren uygulamada olduğu gibi tahıl ürünlerini saklamak için ya da su deposu olarak planlanmış iri taş bloklarından yapılmış kuyular da gözlemledim. Harabelerin güney ucunda muhtemelen tapınak olan, Bizans dönemi özelliklerine sahip ve çatı veya tavan altındaki koridorlarda kullanılmış düz çift sıra sütunların bir kısmı yerde serili büyük bir bina temelleri gördüm. Bu harabelerin tek başına Lycaonia şehri Parlas ya da Derbe mevkii veya bu bölgede zamanında parlamış diğer sayısız kentlerden herhangi birine işaret ettiğine dair bir kanıt yok. Üzerlerinde dolaşırken bir adet yabani tavşan ve bir çift toy kuşuyla karşılaştım; bu geniş ve neredeyse ıssız ovalardaki az miktarda karşılaşmam muhtemelen su kıtlığından kaynaklanıyordu.

Harabelerden ayrılarak ara sıra yola uzanan soldaki kireçtaşı dağ çizgileriyle beraber çorak ova üzerinden birkaç millik sürüş bizi saat 11.15'te küçük Ak Chesha köyüne getirdi. Meridyen gözlemini almak ve bazı uzak yönleri tespit etmek amacıyla bir saate kadar burada durakladım. Köyde neredeyse hiç kimse yoktu. Hasatlarını evlerinin önündeki kuyulara istif eden kişiler haricinden tüm ahali yaylalarına çıkmışlardı. Köyün etrafında ve birkaç tane olan mezarlıklarda Yunan ya da Hristiyan mezar taşlı çift sıra Bizans sütunları, parçalanmış sütunlar ve çok sayıda iri mermer blokları keşfettim; Yunan ya da Hristiyan mezar taşları dedim çünkü herhangi bir yazıt bulunmamasına rağmen bazılarında Üzerlerine yontulmuş haç işaretleri vardı. O esnada Karadağ'dan, Bin Bir Kilise tarafından getirilmiş olduğunu düşündüm ancak Bin Bir kilise kalıntılarının tamamının Karadağ traktinden oluştuğunu öğrenince bu düşüncemi terk etmek zorunda kaldım, zira Ak Chesha kalınlarının tamamı mermerdi. Dolayısıyla, buranın aynı nokta üzerinde ve yakında bir yerde başka bir tarihi şehrin kalıntıları olduğu ihtimal dahilindedir. Buradan kumlu ova üzerinden dokuz on millik sürüş Karadağ'ın eteğinde küçük bir köy ve Bin Bir Kilise'ye odun ve su temin edebileceğimiz en yakın yer olan Chorla'ya getirdi. Ak Chesha'dan ayrıldıktan kısa süre sonra soldaki tepeler geri çekilirken ova, uzak Toros sıradağları ya da Karaman'ın ötesindeki Itch-ili Dağları'nı gösterircesine güneybatı ve güney-güneybatı yönüne açılıyor. Daha bahda bir başka yüksek sıradağ Allah Dağı bulunuyor. Karadağ'ın tek başına kalmış görüntüsü biz yaklaştıkça daha önemli bir hal alıyordu; kayalık, dik ve çorak.

Chorla'ya varmadan iki mil önce bir başka harabe şehir ya da köy geçtik. Kümeler halinde iri taşlar her yana saçılmış durumda. Aralarında, sekiz feet yüksekliğe ve 3 feet genişliğe sahip bir mezar anıhının iki parçası vardı. Bir yazıt⁵⁸⁴ kopyaladım. Onu süsleyen yarım kabartma gibi bir kısmında duruyordu. Saat 3'te, bütün gündür batıya doğru yol almakta olmamız nedeniyle, en gölgelik yerde duran sağ kılıfımdaki termometre bile 101°yi gösteriyordu. Köye yakın dağlarda bolca kurt ve çakal bulunduğu söyleniyor; Toros Dağı'nda da kaplan ve washak adında bir hayvan da bulunuyordu. Daha sonra öğrendiğime göre postuyla tanınan bir vaşak türüydü.

8 Ağustos, Salı. -Tümüyle süte bağımlı yaşayan bu köy sakinlerinin süt ürünlerinin sırları hakkındaki yetersiz bilgilerini gördüğüm çoğu zaman şaşırışımdır. Peynir, yoğurt, kaymak ve yağ gibi bazı hazırlıkları mevcut; lakin dikkat ve temizlik yokluğu nedeniyle neredeyse daima ekşi durumdadılar. Koyunları ve sığırları sağmalarından sonra ilk yaptıkları şey sütü kaynatmak ki bunu yapmadıklarında muhafaza edilemeyeceğini söylüyorlar. Bu kuru ovalarda gıda açısından özellikle koyunlarına bağlı durumda yaşıyorlar; ancak günde sadece akşamleyin olmak üzere bir kez sağlıyorlar ve ardından bir sonraki günün öğleni dönmek üzere köyden tepelere ve dağlara sürülüyorlar.

Saat 7'ye çeyrek varken, harabelerin belki de civardaki köyler için taş madeni olarak hizmet etmesi nedeniyle aynı zamanda Maden Şehir olarak da anılan Bin Bir Kilise'ye hareket ettim. Chorla'dan ayrılıp birkaç mil boyunca ovanın karşısına geçtik ve ardından Karadağ eteklerine varana dek kademeli biçimde yaklaşık dört mil daha hrmandık. Burada arazi, kuzeydoğuya doğru gerilen ve trakit kabarmasıyla yükselmiş alçak bir sırttan gelmiş küçük kireçtaşı çakılları ile dağın orta kısmından gelmiş kırmızı ve gri trakit kaya parçaları ile kaplı. Sırt, Hasan Dağ ve Karadağ'ın aynı yükselti sisteminin bir parçasını oluşturarak bağlanlı görüldüğü Erciyes Dağı doğrultusunda uzanıyor. Saat 8'den kısa süre sonra epeyce parçalanmış ve yerinden oynamış, hem renk hem yapı açısından İzmir yakınlarındakine benzeyen, porfirik trakite karşı duran iyi bir kireçtaşı kayalığı kesiti sergileyen dar bir vadiye girdik. Bu vadide, her bir çekirdekten çıkan küçük bir damla sakızı ile yaban bademi bereketli biçimde yetişmiş. Ayrıca, yaban'Cl.rmudu, bir sarı-salkım ağacı türü ve kuru ve düz ovada denk gelmediğim pek çok çiçek fark ettim. Zirveye vardığımızda küçük ekili bir ovanın karşısına geçtikten sonra, vadinin İsmil yönünde Konya ovasına açıldığı kuzeyi dışında muazzam trakit sivri tepeleri ile her yanından çevrilmiş, dağların içindeki bir çukurda bulunan harabelere indik.

584 Kitabe, No.422.

Bin Bir Kilise harabelerine dokuz olmadan vardık. Sahası ve Türkler ve yanından geçenler tarafından sürekli zikredildikleri bir derece ilginçliği ve gizemi bir tarafa, genel görünümüleri beni hayal kırıklığına uğrattı zira bir mermer parçası ya da bir sütun görülmüyordu. Harabeler, değişik boyutlarda tümüyle gri ve kırmızı traktile inşa edilmiş yirmiye yakın Bizans kilisesi, birkaç tarihi mezar ve lahitler ve pek çok derin yeraltı mahzenlerinden meydana geliyordu. Şehir özellikle hafif kuzeydoğuya doğru meyilli vadinin batı yakasına kurulmuş. Güneydoğu ucunda birbirine yakın üç adet kilise bulunuyor. Son derce harap durumdalar ve kayda değer herhangi bir özellikleri yok. Oradan batıya doğru inerken modern olduğu kadar tarihi de olan bir mezarlığın içinden geçtik. Taş kapakları kaldırılmış ve yakınında yerde yatan ama genelde kendi orijinal yerlerini muhafaza eden çok sayıda büyük lahitleri içinde bulunduruyordu. Batı istikametinde bu kiliselerden altı dakikalık yürüyüş sonrasında, yuvarlak ve köşeli kulelerle savunulan kaba bir duvarla çevrili bir başka kiliseye çıktım. Kilisenin kendisi güneybatı köşesinde duruyor. Buradaki tarzda Bizans. Dairesel bir bema, doğu ucunda bulunuyor: çatının büyük kısmı çökmüş fakat açıkça görünüyor ki geçitlerde merkezde olduğundan daha aşağı seviyede var olmuş. Burada, düz çift sıra sütunların ilk binalardaki kullanım usulünü, yani merkez geçitlerin çatısını destekleme usullerini görme imkanı buldum, zira kendilerinden dışarı çıkan at nalı kemerleri gibi oldukça kusursuz idiler. Duvarlar iyi inşa edilmiş, dış taşlar bema üzerindeki kubbede olduğu gibi dikkatle birleştirilmiş ve çimentosuz birbirlerine yerleştirilmiş. Öte yandan duvarın iç kısmı genelde gevşek moloz ve sıva ile dolu. Kiliseye ait çevirmenin içinde lahit, kabir ve bazılarının tavanı açıkken bazılarının da onlara inen merdiveni bulunan mahzenlerin haricinde diğer yıkık dökük duvarlardan da çokça bulunuyor.

Kuzey-kuzeydoğu yönünde ilerleyince, harabe duvar ve yeraltı oyuklarıyla kaplı parçalanmış arazide mümkün olduğu kadarıyla yapılan ölçümde çevirmeden 230 adımlık mesafede bir başka büyük kilise daha bulunuyor. Batı ucu sayısız pencereleri olan etkileyici Bizans dış görünümü sergiliyor.⁵⁸⁵ Yanında sekizgen küçük bir mabet var. Giriş sütun baştabanı çevresine echinus kordon süslemesi uygulanmış ki harabeler arasında gördüğüm tek süsleme veya oyma teşebbüsüne burada denk geldim. Bu iki kiliseden çok fazla doğuda olmayan bazı tarihi mezarlar var. Hierapolis Kabristanı'ndakilerin bazılarına benzer şekilde gösterişli ve klasik bir görüntüleri var. Ancak, ne yazıtları var ne de lahitler kadar kalabalıklar.

Bir sonraki durağım şehrin kuzey-kuzeybatı ucunda, ana yapılardan yaklaşık bir mil uzaklıktaki büyük bir bina fazlasıyla dikkatimi çekti. Buraya kadarki iki başka yığın büyük bir koridor ya da bazilikanın uçları görüntüsü

⁵⁸⁵ Bu harabelerin bir tetkiki Laborde'nin Küçük Asya ve Suriye çalışmasında verilmektedir.

veriyor. Diğerlerine göre daha kaba bir yapıda olmasına rağmen gitmekte olduğum yerin büyük boyutlarda bir kilise olduğu ortaya çıktı. Dış duvar taşları düz doğrultuda ilerlemiyordu. Orta çatı çökmüş fakat geçitler üzerinde sütunlardan fırlayan kemerler hala yerinde duruyordu. Küçük sekizgen bir mabet onun yanında kuzey tarafta duruyordu. Kiliseye sonradan ilâştirilmiş olabilir. Duvarında bulunan yazıt,⁵⁸⁶ harabeler arasında bulduğum tek yazıttı; pürüzlü trakit üzerine çok kaba biçimde kesilmişti. Dairesel mahzenlerden daha önce bahsettim; yaşayanların su ihtiyacını karşıladıkları tek araç gibi görünüyorlar çünkü ortada bir ırmak yok ve tepelerin kayalık doğası da kuyu kazma imkanını saf dışı bırakıyordu.

Albay Leakess⁷. Bin Bir Kilise adındaki Karadağ harabelerinin Derbe harabeleri olabileceğini; ve 'Acts of the Apostles'da aktarılan St. Paul'un yolculukları anlatımına göre Derbe ile İconium arasında bulunan Lystra'nın İconium'a daha yakın yerde ve Khatoun Serai civarında aranması gerektiğini düşünür. Bu konuda önde gelen otoriteleri dikkatli bir inceleme sonrasında bu harabelerin aşağıdaki sebeplerden ötürü Derbe'den ziyade Lystra'ya ait olduğu fikrini taşıyorum:

Birincisi. -Bazıları önemli büyüklüğe sahip kiliselerin kalabalık kalıntısı Hıristiyanlığın kabulünden sonra dahi önemli bir yer olmaya devam ettiğinin kanıtıdır. Bu, Hierocles'in bahsettiği, MS. 451 yılında bir Lystra piskoposunun Chalcedon Konseyinde bulunduğu gerçeğiyle uygun düşer; sss oysa Derbe ile alakalı olarak hiçbir şeyden bahsedilmiyor, öyle ki birinci asırda Antipatras'ın ölümünden sonra önemsizliğe gömülmüş gibi görünüyor.

İkincisi. Steph. Byz.'a göre Derbe bir kale ve limandı. Ancak daha önce gözlemlediğim üzere muhtemelen ALıtv yerine ALıvtj okumamız gerekecek ki bu şekilde de bir göl yanında olduğunu ima edecektir. Bu, Derbe olma ihtimali olan Divle'nin konumuyla uygun düşüyor; Ak Göl'den dört mil kadar uzakta geçtiğimiz ve daha geniş oldukları takdirde Derbe harabeleri oldukları sonucuna ulaşmış olmam gereken harabelerle de uygun düşüyor. Bin Bir Kilise veya Karadağ yakınında bir göl bulunmuyor, dolayısıyla Step-hanus tarafından verilen Derbe tasviri bu yere uygulanamaz.

Üçüncüsü. 'Acts of Apostles'den biliyoruz ki St. Paul İconium'dan ayrıldığında önce Lystra'ya geldi ve oradan Derbe'ye ilerledi; Suriye'den Kilikyaya giderken bu şehirlerden geçtiği anlatılan on altıncı bölümde de ilk olarak Derbe'den bahsediliyor ve bu şekilde Lystra'nın İconium'a giden direkt yolun üzerinde olduğuna delalet eder. Dolayısıyla, şayet Lystra harabeleri burada değilse, Karadağ ile İconium arasında olması gerekir; fakat bu

⁵⁸⁶ Kitabe, No.423.

⁵⁸⁷ Tour in Asia Minor, p.101.

⁵⁸⁸ Hierocl. Synecd., p.675.

aradaki alanı kaplayan ova üzerinde herhangi bir tarihi şehir izine bakmaya ihtiyaç yoktur ki zaten büyük kısmı kışın sular altında.

Chorla'ya döndüğümde tüm arazinin şiddetli güney rüzgarları sonucunda toz bulutları ile kaplanmış olduğunu gördüm. Odam ve içindeki her bir maddem neredeyse gömülmüş ve köye yaklaşık 400 toz nedeniyle gözden saklanan kulübelerin rüzgar üstü tarafında kum öbekleri toplanmıştı. Tümümüyle o kadar kirliydi ki geç olmasına rağmen derhal ovanın güney ucunda mevzilenmiş olması sayesinde rüzgar fırtınasının şiddetinden daha korunaklı olan Karaman'a hareket etmeye karar verdim. Lakin sürüş sıcak güneş, şiddetli rüzgar ve kir ve kum rüzgarlarının sürekli yüzümüze esmesi nedeniyle oldukça berbat. Yol, dört saat uzaklıkta Karadağ'ın doğu yamacının etrafındaki Karaman'a kadar tümümüyle ovanın iletildi ki bu durum Karadağ'ın tamamen yalnız kalmış olduğu fikrimi teyit ediyordu.

Yağmurlu havada bu dağın bir adaya olan benzerliği çok daha çarpıcı olmalı zira ovanın büyük kısmı o esnada sular altında kalıyor ki sonucunda çoğu bölümü daimi olarak hasır ve bataklık otlarla kaplanıyor. Karadağ'ın güneydoğu tarafı, zirveye yakın yerden ta aşağı araziye kadar düzensiz biçimde uzanan volkanik konilerle benek benek olmuş. Chorla'dan altı mil ileride eski bir köprü ve ovanın diğer kısımları kurduğunda sığırların gün ortası dinlenme yeri gibi görünen şu an itibarıyla kuru verimsiz araziler üzerindeki geçit yolu geçtik. Arazi, bizim varışımızdan biraz önce nargile külleri ile ateşe verilmiş hayvan gübreleri ile doluydu ve her yönde yanıyordu; yayılma hızı şaşırtıcı nitelikteydi; kış için bir kulübenin duvarına karşı konulmuş bazı hazır yakıt kadar bile yayılmış.

Saat 7.30'da Karaman bahçelerine varana dek yolumuz ova üzerinde aynı şekilde güney-güneybatı istikametinde devam etti. Yol kenarına yakın pek çok iri tahıl yığınları bol hasadı ilanı edercesine kümelenmiş. Bir mil sonra şehrin girişine geldik. Bize tahsis edilen konağa kadar bir süre, karanlıkta, evlerle bahçe duvarları arasından, güneşlik ve verandalarla saklanmış çarşılar içinden, sürekli delik veya çukurlara düşme riskiyle kıvrılarak ilerlemek zorunda kaldık. Burada, Ermeni kadını, ev sahibinin yokluğunda kapıyı açmaya ikna etmede epeyce zorluk çektik.

49. Bölüm

Karaman - Toros Dağı Geçitleri - İllisera - Kasaba - Elmasun - Harabe Köyler - İsaoria'ya Giriş - İsaoria Harabelerinin Keşfi - Tasvirleri - Ulu Pınar - Tris Maden

9 Ağustos, Çarşamba. -Bugün Karaman'da konakladık. Kayseri'den ayrılışımız ve Erciyes Dağı tırmanışından bu yana ilk kez dinlendik. Bu esnada günlüğü tamamlayıp notlar aldım. Bazı sikkeler de buldum. Aralarında Soli, Celenderis, Seleucia ve komşu kentler vardı. Yılın ilk üzüm ve incirlerini burada gördük. İncir iri ve harikaydı. On altı saat uzaklıkta, Toros Dağlarının ilk ve en kuzeydeki zincirin güney kanadında, Sarıkavak adında bir köyden geliyordu. Bugün bana bir vaşak derisi getirildi. Sırtı ve ayakları gri, beyaz ve göbek kısmı beyaz noktalıydı: İtshili dağlarında bu hayvandan çok var.

Civarda duyduğum tek şey Silifke (Seleucia) ve Ayaş (Eleusa) harabeleri idi; Ayrıca, on sekiz saat uzaklıkta Ermenek'te de bir kilise olduğu söylendi. Dağlar üzerindeki geçitler hakkında bilgi almaya çalıştığım bir Ermeni, buradan Silifke'ye giden yol ile Tyana'dan Tarsus'a giden yol arasında ara bir yol olduğunu belirterek bu yolun Karaman'dan altı saatlik mesafedeki Kızıl Çeşme'ye, Sarıkavak'ı sağda bırakarak Toros'un kuzeyine gittiğini ekledi: oradan ilk dağ silsilesini geçerek Alan Büzük adında bir Boğaz yoluyla alçalır. Bu boğazda çok sayıda mağara ve harabeler var. Çok büyük ve yontma taş blokları ile inşa edilmiş bir tanesi Kızıl Çeşme'den sekiz saat uzaklıkta aynı isimde bir köye yakındı. Oradan bir diğer dağ incirini çaprazlar ve bir vadi yoluyla Alan Büzük'ten yirmi saat mesafede ki tüm yol bu şekilde otuz dört saate denk geliyor, denize iner. Görünen o ki burası Peutinger Çizelgesinde masaya yatırılan rotanın, Albay Leake'e ait haritada gösterildiği gibi Tetrapyrgia'dan geçip Sarıkavak'ı solda bırakarak İconium'dan Soli veya Pompeiopolis'e giderken kullandığı geçitti.

10 Ağustos, Perşembe. -Bugünün büyük kısmı şehrin içine gezmek ve kale ve çarşıları ziyaret etmekle geçti. Büyük bir bahçeyle çevrili olan her bir

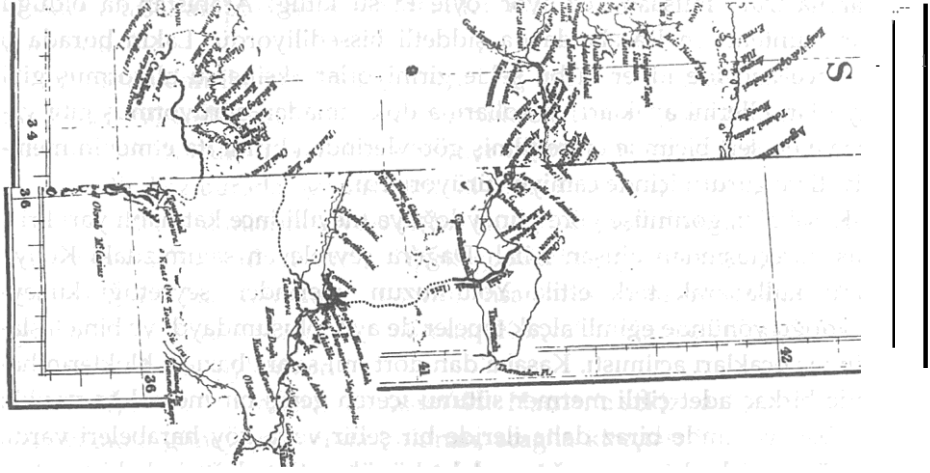
evin durumuna bakıldığında gerçekte olduğundan daha geniş bir görüntü veriyor. Evlerin çoğu harap ve yıkık dökük bir vaziyette. Çarşılar fazla dolu değil ve Türk kalesi, içinde yüzün üzerinde küçük evin dikili olduğu az bir mesafede bir dış duvarla çevrili, birkaç yuvarlak ve kara kuleli kare bir muhafazadan oluşuyor. Bu duvarlara birkaç Türk ve Arap yazıtları işlenmiş. Diğer binalardan getirilmiş gibi görünüyor ve çoğu o kadar alçak ki şu anki duvarın tamamının ilk Türk yapıtlarının çürümeye durmasından sonra yükseltilmiş olduğu sonucuna götürüyor. Şehrin içinde zarif Arap tarzında çeşitli harabe camiler var. Bir tanesi özellikle göz kamaştırıcı idi. Girişi mermerden yapılmış ve bol arabesklerle süslenmiş. İç kısmı her bir kenarda bazıları tarihi binalardan getirilmiş gibi görünen dört adet sütunla destekli. Karaman daha önceleri Paşa meskeniydi. Şimdi her ne kadar İconium'da ikamet etse de Karaman Paşası unvanını taşımaya devam ediyor. Şehirde bazıları büyük ve güzel bir kiliseye sahip Ermenilere ait olan 2 bin ile 3 bin arasında ev olduğu söyleniyor. Bu yerin daha önceleri Paşa koltuğu olmasının nedeni belki de sahil boyunca tüm bölgenin uzun bir dönem boyunca şimdi kullanılmayan Caramania adıyla tanınmasından kaynaklanmış olabilir.

11 Ağustos, Cuma. - Toros Dağını geçiş ve Ermenek yoluyla sahile inme planından vazgeçmemiz nedeniyle bir sonraki hedefim yeni bir rotayla Konya'nın güney dağları içinden Ereğli gölüne varmaya çalışmak ve şayet mümkün olursa, Strabon'un Caraltis'i ve Trogitis'i olduğunu beklediğim Beyşehir ve Kereli göllerinin konumu ve karakterini tespit etmek idi. Bu yönü takip ederek İsaura harabelerini de keşfetmeyi umuyordum, hala varlığını sürdüren herhangi bir iz varsa tabi.

Saat 7.15'te Karaman'dan ayrılıp kale duvarının altından geçerek, şehrin içinden ovaya doğru kuzeye akan küçük bir ırmağın karşısına geçtik ve kuzey yoluyla batı yönünde yaklaşık sekiz mil uzaklıktaki İllisera'ya doğru ilerledik. Yol birkaç kuru dere yatakları ve soldaki dağlardan ova içlerine uzanan tebeşirimsi kireçtaşı sırtları üzerinden devam ediyordu. Saat 9'da Karadağ doğu yoluyla neredeyse kuzeye ve koni biçimde bir başka tepe yaklaşık üç mil ileride kuzey-kuzeydoğuya yaslanıyordu; Karadağ'ın volkanik sistemine ait iki adet dik ve engebeli kaya son bahsettiğim tepenin eteklerinde yükseliyordu.

Bu yalnız duran dağdan ayrılmadan önce gözlemciyi haritadaki konumunu tetkik ederken etkileyecek sadece bir durumdan yani Hasan Dağ, Karacadağ ve Karapınar'dan geçerek Erciyes Dağından Karadağ'a güneybatı doğrultusunda uzanan volkanik faaliyet hattından bahsedeceğim: bu dağlar tümüyle olmayabilir belki ama çoğunlukla traktik; çizgisel düzen ve mahsullerinden birbiriyle bağlantılı gibi görünüyor. Bunları, genellikle scaglia veya Jura dönemi kireçtaşından meydana gelen Toros Dağı yükseltisi ile

bağlamaya teşebbüs etmek çok fazla kurgu taşıyor olabilir; ancak, bu volkanik faaliyet hattı ile Karadağ'ın güneyinden Erciyes Dağı'nın güneyinden Maden Dağ'a uzanan ve birkaç çapraz yarıkla bazı nehirlerle geçit verircesine kırık olmasıyla bu düşünceye neredeyse hak verir gibi görünen Toros Dağı'nın bu kısmı arasında kesinlikle önemli bir paralellik bulunuyor. Büyük Toros sıradağlarının ve Tarsus ile Celenderis arasındaki sahil hattının paralel yönü de buna eklenebilir. Sık gözlemlerin sonucunda Küçük Asya trakit patlamalarının çoğunun dönemini ikincil ve üçüncül çöküntülerin temsilcisi olarak kabul edilebilecek bu oluşumların arasında olarak görme kanaatindeyim.

Çumra içinden Konya'ya giden kışın geçit vermez yolu saat ona çeyrek varken terk ederek tarıma elverişli engebeli bir araziye girdik ve ardından yüksek Allah Dağ zirvesi tam önümüzde, üç mil boyunca tam batı yönünde ilerledik. Saat 10.30'da İllisera'nın çamurdan duvarlarına vardık. Burada, duvarlarda ve ev temellerinde çok sayıda mermer blok ve Bizans kiliseleri yapımında kullanılan birkaç düz çiftli sütun gözlemledim. Bu, daha önceki gezginler tarafından ortaya atılan, bazı Bizans yazarları tarafından Ephesus ve Chalcedon konseylerinde katkısı olan bir başpapaazın piskoposluğu olarak anlatılan bir şehir olan İllistra mevkiine yakın ya da üzerinde olduğu düşüncesini doğruluyor. Tüm ahali, şehrin etrafında büyük kümeler halinde duvarsız biçimde bir araya getirilmiş tahıllarını harman ediyor gibi görünüyor. Diğer durumlarda olduğu gibi bu yerin bahçelerle çevrili olmaması muhtemelen su yokluğundan kaynaklanıyordu. İki ile üç mil arasında güney batı yönünde sadece Allah Dağ'ın eteğinde birkaç üzüm bağı gözüküyordu.

İllisera'dan yönümüz, solumuzdaki Allah Dağ sıradağları ile neredeyse paralel fakat İllisera'ya üç mil mesafede Kasaba'ya yaklaştıkça daha yakınına çekecek biçimde batı-kuzeybatı yönündeydi: birkaç sütunu içinde barındıran buradaki bir mezarlıkta bir mezar yazıtı⁵⁸⁹ kopyaladım. Saat 12'de, kule yerine düzenli aralıklı çıkıntılı küçük köşeleri ile harap halde bir duvarla çevirili ufak bir kent olan Kasaba'ya girdik. Duvar gibi evlerin tümü de kireçtaşının doğal çatlaklarıyla şekillenmiş ince yassı taşlardan yapılmış. Biz caddeler içinden geçerken bazı Türk köylüleri öğlen namazı için camiye gidiyordu: daha öncesinde Kuran'ın emriyle abdest alınır ve ayrıca bu zahmetli törenleri aşmak için gösterdikleri sade tavırlarından epeyce etkilen dim. Arap ve kuru topraklarda yaşayanlara su yerine kuru toprak veya kum kullanmalarına müsaade ediliyor, öyle ki su kıtlığı Arabistan'da olduğu kadar muhtemelen Kasaba'da da şiddetli hissediliyordu. Lakin burada o kadar acele içinde idiler ki bu şekle girmiyorlar aksine su alıyormuş gibi eğiliyorlar, ellerini ayakları ve kollarına dokunmadan sürüyormuş gibi yapıyor ve en sert biçimde emredilmiş görevlerinden birini ifa etmenin memnuniyeti ve gururu içinde camiye yürüyorlardı.

Kasaba'yı, görünüşe göre güneydoğuya meyilli ince katmanlı yarı kristalimsi kireçtaşından oluşan Allah Dağı'nı çevreleyen sağımızdaki Konya yolunu kullanarak terk ettik. Yolumuzun üzerinden seyrettiği kuzey-kuzeydoğu yönünde eğimli alçak tepeler de aynı oluşumdaydı ve bina taşları için taş ocakları açılmıştı. Kasaba'dan dört mil sonra bazı iri blokların haricinde birkaç adet çiftli mermer sütunu içeren geniş bir mezarlığa vardık; güneybatı yönünde biraz daha ileride bir şehir veya köy harabeleri vardı. Görünüşte Türk olmasına rağmen daha büyük antika değerinde bir şeylere ışık tutma ümidiyle görmek için yolumdan saptım. Yıpranmış bir yazıtla⁵⁹⁰ birlikte, tarihi yağmalamayı kanıtlayan pek çok mermer blok ve başka yazıt parçaları buldum. Mısraların başlangıcı bir duvar içine derinden gömülmüş olması nedeniyle deşifre edemedik. Köyün adı, Dimitri'nin 30 kulaçlık derinlikte bir kuyudan kovayı çekmede yardım etmelerini istediği birkaç Türk tarafından Bossola olarak söylendi.

Şu anda geçmekte olduğumuz ve Elmasun'a iki üç mil kadar devam eden arazi dalgalı çimenli tepeler, birkaç tahıl sahası ve çoğunlukla karaağaç, diken ve ardıç olan ara sıra ağaç öbeklerinden oluşuyordu. Yaklaşık bir buçuk mil uzaklıkta alt kısımları hafifçe ormanlık olan bir dizi dik ve kayalık tepe solda epeyce yükseliyorken arazi sağ tarafta Konya ovasına doğru eğim yapıyordu. Bossola'dan iki mil ileride yoldan batı-güneybatı yönünde işaret edilen bir başka harabe köy olan Sosta, büyük bir cami ile ayırt edilebiliyor-

589 Kitabe, No.424.

590 Kitabe, No.425.

du. Karaman'dan ayrıldıktan sonra ovada karşılaşmışımız, genelde yoldan kısa bir mesafe içeride kurulmuş, bu betimlemedeki köylerin çoğu bugünün yolculuğunda önemli bir özellik meydana getirdi. Refah dönemlerini İco-nium sultanları hükümdarlığında geçirmiş olma ihtimallerinin yüksek oldu-ğu ve daha sonra buraya yerleşen ve hala kışın ovayı mesken tutan göçebe kavimler tarafından harap edildiği görülecektir. Ayrıca tesadüftür ki eski şehirlerin kiliseleri ve diğer binaları da bu Sultanlar tarafından cami ve mek-tepleri içi gereken mermer parçaları için yıkılmışlardır. Dolayısıyla ovadaki şehirlerde çok az kalıntıların olması değil Maden Şehir'de çok fazlasının hala duruyor olması daha olağandışı bir durumdur: bu, muhtemelen oradaki her şeyin cami ve diğer binaların yapımında oldukça yetersiz olan ve sert ve kazançsız taş olan pürüzlü kalın trakitten inşa edilmiş olmasından kaynak-lanıyordu.

Elmasun'dan iki mil önce, soldaki dağ sırası ile sağdaki alçak tepeler arasında 3 mil kadar geniş bir vadiye girdik. Saat 4'ten kısa süre sonra Elmasun'a vardık. Küçük bir yer. Uzak tepeler dışında bir ağaç ya da bahçe görmek zor. Hk kez burada öğreniyorum ki sekiz saat daha batıda Ulupınar ve Hacılar köyleri yakınlarında yüksek bir tepenin doruğunda çok büyük harabeler varmış. Bu anda İsauria dağlık geçitlerine giriyorduk. Konumu ve görünürdeki sağlamlığından soyguncu insanların sığınağı olduğunu kanıtlayabileceğini umuyordum. Elmasun'dan Konya'ya mesafenin on iki saat ya da 36 mil olduğu söyleniyor.

12 Ağustos, Cumartesi. -Elmasun'dan Hacılar'a sekiz saat. Köyden ayrı-lınca vadinin güney yakasında bulunan, scaglia kireçtaşı ile birleşmiş katılaşmış kırmızı kil ve kuvarslı kayalardan oluşan tepelere çıkıkhk. Tepeleri geçtikten biraz sonra yabani ve ormanlık bir gölgeye girdik. İlerledikçe sayısız derin vadi ve dik kayalık yokuşlarla kesişmiş en tehlikeli ve geçit vermez arazi ve en karmaşık vadiler sistemi halini alıyordu. Bir süre meşe ve ardıç ağaçları boldu. İsauria dağlık bölgesi ile alakalı olarak eski yazarların bize bırakhğı betimlemeleri doğrulayan bazı geçitlerdeki yolların bitmemiş ve yeni karakterinden dolayı yük atlarına önemli ölçüde zorluk ve gecikmeye sebep oluyordu. Elmasun'dan üç mil sonra kuzeydoğu yönünde akan küçük bir ırmağı yürüyerek geçtik. Bir mil daha ileride, engebeli bir"tepelere zinciri-ni geçtikten sonra, aynı yönde akan bir ırmakla sulanan iyi ekilmiş ve ağaç-lık bir vadiye indik. Vadi tabanından kara taş ve yeşil taş yığınları yükseli-yordu ki çevre tepelerin tortulu şist ve katılaşmış marnlarında dikkat çekmiş olduğum değişik eğim ve kıvrılmaların nedenini açıklıyordu.

Yönümüz batı-güneybah şeklinde devam ederek, bu vadiden çıkarak şekilleri açısından oldukça parçalı ve çeşitli ve öncekinden daha yoğun ormanlık alana sahip olan, rehberlerimizin sıkça yollarım kaybettikleri bir başka tepeler dizisine hrmandık. Meşe baltalığı ve ardıç yaygın olmaya de-

vam etti. Bu, daha açık ve dalgalı bir araziye indiğimizde yaban armudu ve çobanpüskülünün üstün hale geldiği noktaya kadar sürdü. Sürücü burada bir kez daha yolunu kaybederek uzak zirveleri görüntülerinin atılğanlığıyla arazinin vahşi manzarasına katkıda bulunurcasına sık sık görülebildiği Toros Dağlarına doğru aşırı güneye götürdü. Bazı köylüler tarafından doğru yolun gösterildiği noktada, önümüzdeki dik kireçtaşı kayalar sırtı epeyce bir yükseliyor, kuzeyden güneye doğru uzanıyor ve kuzey yamacından dolanarak geçmemiz söylenene kadar batıya doğru daha fazla ilerlememize engel oluyordu. Öte yandan burada, Toros'a doğru eğimli görünen vadinin drenajının ovanın dikey hunilere veya çukurlara, yutucu delik veya katafotlara benzeyen kayalık tabanından nasıl etkilendiğini görme imkanı buldum. Oyuklar çok düzensizdi ve kenarları aşağıya dökülen suyla birikmiş gibi ovanın kırmızı toprağı ile örtülmüş kayaların kırık ve pürüzsüz olmayan doğaları nedeniyle dibini ayırt edemiyordum.

Yüksek ve inişli çıkışlı arazi üzerinden batıya doğru ilerlerken güney-güneydoğu eğimli kireçtaşı kayalarında çeşitli derin vadiler geçtik. Bir tane-sinin bir mesafeden kayalık ve engebeli bir dere yatağına benziyor görüntüsü vardı. Güneydeki Toros sıradağları buradan görülemiyor ve vadiler hemen hemen bu bariyer içinden gidiyor gibi görünüyordu. Bu durumda Calycadnus kaynağını veya besleyici kollarını yakınlarda aramamız gerekiyordu. Yine de güneye akan ırmakların dağları çaprazladıkları görünürde bir geçidi olmamaları ancak onun yerine tarifi henüz yapılanlara benzeyen emici delikler veya katafotlar içinden kaçıyor olmaları daha muhtemeldir. Elmasun'dan on bir on iki mil arasında, 10.30'da sekiz-on evden oluşan Saroklan köyü içinden geçip arpanın henüz kesilmediği ya da daha ziyade çekilmediği, yaban armut ağaçları ile beneklenmiş zarif ekilebilir bir ovaya indik. Köylüler öylesine kör oraklar kullanıyorlardı ve toprak o kadar hafif ve kuruydu ki bitki topraktan kökü ile birlikte çıkıyordu; hatta bazen orak da kullanır gibi davranmayıp elleriyle tüm bitkiyi çekiyorlardı.

İlerledikçe yaklaşık bir mil uzağımızda sol yanımızda atılğan ve resmetmeye değer bir kireçtaşı tepesi yükseliyordu. Güney-güneydoğuya eğimli ve birkaç teras oluşturan katmanlaşma yapısı, dik kayalık çevirmelerde oldukça gözükür vaziyetteydi. Ovada ara sıra bodur servi ağaçları vuku buluyor, manzara her adımda daha çarpıcı oluyor ve tepeler daha sıkı ormanlık hale geliyordu. Zengin meyve salkımları ile kaplı yaban sarıçalılar çukurlarda bereketli büyümüş ve kayalık tepelerde de manolya meşesi geliyordu. Ancak resimsel ve ağaçlık bir vadiyi tırmandıkça çok geçmeden yerini çam ağaçlarına bırakıyordu. Bu vadinin de ötesinde neredeyse girilemez İsaoria sığınaklarına girmiş olduğumuz söylenebilir. Bir dizi dik ve ormanlık sırtlar ve dikine yükselen kayalık uçurumlarla çevrili ovalar birkaç mil sürdü. Meşeler bereketli biçimde büyümüş ve önemli bir boyuta ulaş-

mişlardı. Bir karış toprağın görülmediği ve köklerin kendini salabileceği yarık bulmanın nerdeyse mümkün olmadığı kayalardan çıkmış olmaları daha hayret verici bir durumdu. Bir seferinde yol, Salvator Rosa'nın kalemi- ni hak edecek usulde kayaların ve ağaçların birbiri üzerine ahlmış olduğu ve görünüşe göre çok eksi bir tarihe ait bir yol izinin bulunduğu romantik bir geçitten geçti. Muhtelif ırmaklar geçtik. Tamamı kuzey veya kuzey-kuzeybah yönünde ve en sonunda Konya ovasına akıyordu.

Saat birden kısa zaman sonra, özellikle güneye olmak üzere derin ve iyi ekili bir vadi üzerinden geniş görüş alanlarına hakim yüksek bir tepeler zincirinin zirvesine ulaştık. Ötesinde, uzak bir dağ sırası ve onun zirveleri de karla kaplı. İki mil kadar güney yoluyla batı yönünde ise düz tepeli yüksek bir dağ. Üzerinde, eski bir kale harabelerini ayırt edebildiğimi sanıyorum. Vadiye indik ve kuzeybatıya akan bir ırmağın kuru yatağın geçtikten sonra bir sınır misali araziye konulmuş kırık bir sütundan bir yazıt⁵⁹¹ kopyaladım. Çok az okunabiliyor olsa da bir zamanlar yazıyla kaplı olduğu görünüyor. Buradan, bazıları üzerine evlerin resimsel biçimde tüneklemiş olduğu kayalar arasında yanal bir vadiye mevzilenmiş Hacılar köyüne geçtik.

Güneybatı yönünde bir dağın tepesinde var olduğu söylenen ve Zengi Bor olarak anılan harabeleri görmek için konaklamaya karar verdim. Her zamanki gibi köylülerde misafirperverlik ile merakın karışımı bir duruma rastladım. Yetkisi İsauria istihkamlarında bile tek bir an için sorgulanmayan veya emirlerine itiraz edilmeyen Tatarın düzeltmeleri olmadığına merak özelliği son derce sıkıntılara yol açabilirdi. Harabeler ve orada yaşayanlar hakkında, şüphesiz bazı belirsiz aneler üzerine kurulmuş, nesilden nesile hayal meyal aktarılan şu masalı anlathlar. "Bu yerin kralı ya da reisi, adamları ile birlikte eski günlerde dile düşmüş soyguncular idi. Toprağı işlemek yerine komşu bölgeleri yağmıyorlar ve tahribatlarını yaşayanlarının sürekli saldırılarına maruz kaldığı Karadağ'a kadar yayıyorlardı. Ancak zamanla, Zengi Bor kralı Karadağ kralının kızına aşık olup onunla evlenmek istedi. Karadağ kralı, buradan Karadağ'a kızının seyahat edebileceği pürüzsüz ve geçilebilir bir ana yol inşa etmesi koşuluyla soyguncu krala razı geldi." İsaerialıların yağmacı eğiliminin bu bölgede hala hatırlanıyor olması, bir gezgine her yerde sinek gibi yapıştırılan altın ve hazinelerle alakalı binlerce saçma masaldan daha fazla tekrar edilmeye değer niteliktedir.

Bir rehber edinmede biraz sıkıntı ve bilgisizlikten mi kıskançlıktan mı bilmiyorum, daha önce duyduklarımın aksine görülecek bir şeyin olmadığı- m söyleyen köylülerden aldığım ifadeler sonucunda tırmanışı gerçekleştir- meye değip değmeyeceği konusunda kendi açımdan biraz tereddüt yaşadık- tan sonra tepenin zirvesine doğru hareket ettim. Ancak çok geçmeden bü-

⁵⁹¹ Kitabe, No.426.

yük alana, sağlamlığa ve görkeme sahip tarihi bir şehir mevkii üzerinde- dim. Bir süre harabeler arasında gezindikten sonra İsaura mevkii üzerinde durduğum konusunda beni ikna eden bir yazıt keşfetmenin mutluluğuna eriştim. Bu beni epeyce şaşırttı zira M. Texier bana, bu şehrin modern tem- silcisinin Beyşehir olduğunu tespit ettiğini söylemişti. Burada o kadar çok ilginç nesne ve binalar gördüm ki incelemesi için bir günü daha burada geçirmeye karar verdim. Dolayısıyla iki günde gördüğüm her şeyi tek seferde anlatacaktım. İstihkamların savunmasını gerektirmeyecek kadar yüksek iki uçurum arasındaki akropolisten dik bir vadi yoluyla köye indim.

13 Ağustos, Pazar. -Bir zamanlar açıkça kabul edilmiş soygunculardan oluşan bir ırkın başkenti olan İsaura kenti, Toros ile Konya ovaları arasında- ki en yükselti sırtın en yüksek zirvelerinden biri üzerine inşa edilmiş olması nedeniyle deniz seviyesinden dört-beş bin fitten daha az yükseltide duruyor olamaz. Kalıntıları hala geniş ve önemli seviyede. Etrafındaki yabani ve içine girilemez bölge komşularının açgözlülüğü için çok az ya da hiç cazip gelmiyor. Harabelerin üzerinde durduğu tepeler sırtı kuzey-kuzeybatıdan güney-güneydoğu istikametine uzanıyor. Kuzeyde Konya ovaları, doğuda Karadağ ve Allah dağları, güneyde Toros Dağı, ve batıda Seydişehir gölü olmak üzere geniş bir görüş alanına hakimdir. İyi yontulmuş mermer bloklarından yapılmış ve harçsız bir araya getirilmiş ve üst karakterde kabirler görüntüsü veren bazı küçük bina kalıntıları güney-güneydoğu yönündeki şehir duvarlarının dışında kalıyor. Taşların bazıları aslanpençeleri ile diğerleri de oyma madalyon, gül ve çiçeklerle zenginleştirilmiş. Tamamı çökmüş binaların kendileri, çoğu hala eksiksiz ve üst basamağın ön kısmının içinin antik tiyatro koltukları gibi boşaltılmış olduğu üç-dört adet yüksek basamakla girilen dayanıklı temeller üzerinde durmuş gibi görünüyor. Daha küçük pek çok bina harabeleri şehrin bu kısmı civarında yatıyor. Aralarında Bal pınar adında çok tatlı bir kaynak bulunuyor. Hemen arkasında bir başka dairesel bina kalıntıları ile iri kare blok yığını ortasında temiz soğuk bir su pınarı doğuyor. Bu akıntı Ulu Pınar köyü istikametinde kuzeybatıya doğru şehrin arkasında dar bir vadiden aşağıya dökülüyor.

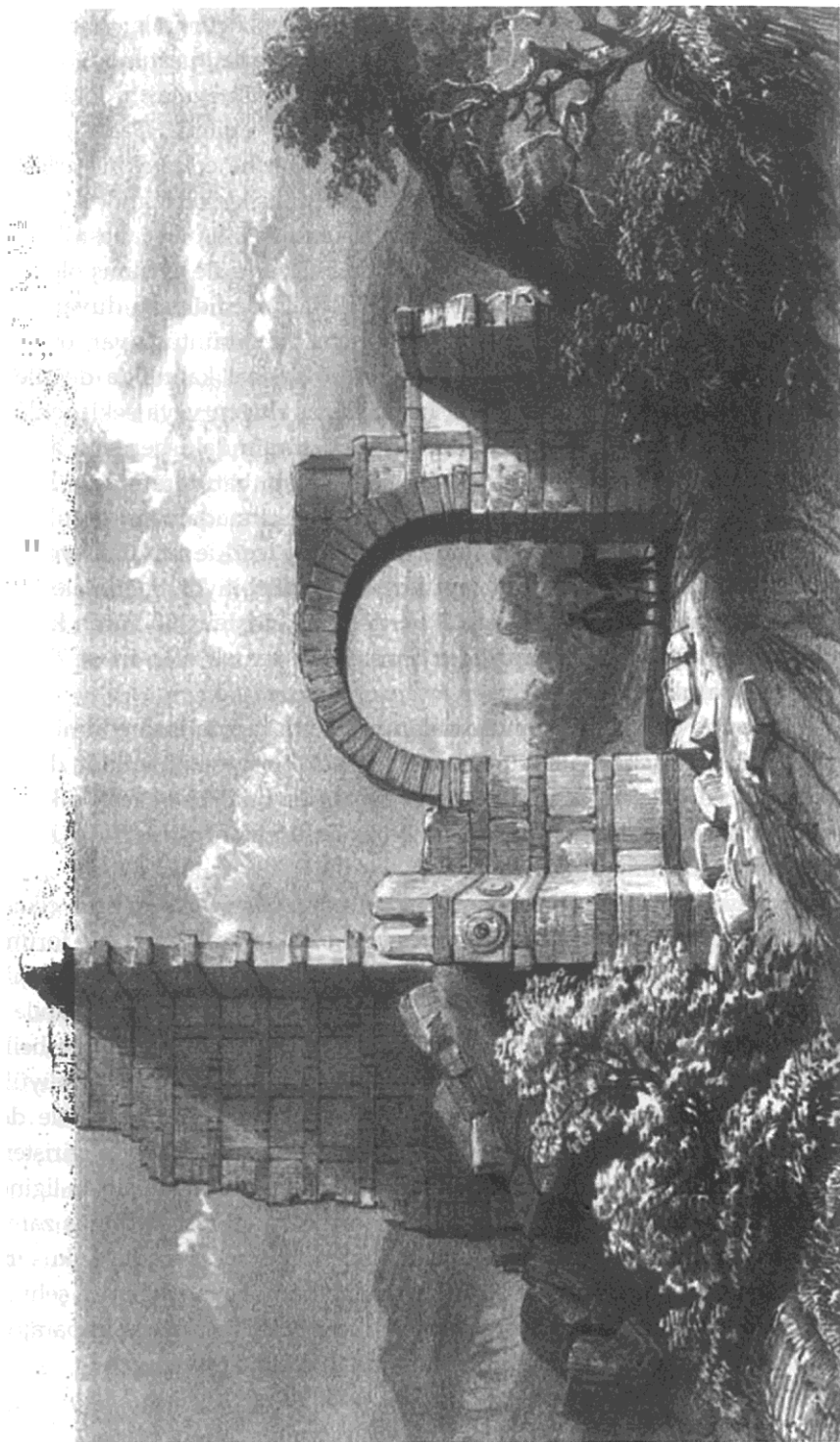
Bu kabirlerin ve bağımsız binaların çoğu, şehirle güney-güneydoğu yönündeki diğer yüksek tepeleri birbirine bağlayan bir arazi boynu veya sırtı üzerine kurulmuş; üzerinde hala orijinal yerlerinde duran çeşitli iri lahitler bulunuyor fakat açılmışlar ve kapakları yanlarında yerde duruyor. Bu dar sırttan dik bir tepeden yukarıya İsaura ana kapısına tarihi bir yol çıkıyor; her iki kenarında, çobanpüskülü ve çalılıklar arasında çok daha fazla sayıda kabir ve mezar var. Bazıları, Üzerlerine yontulmuş iri haç işaretleri ile bu yerin Hristiyanlığın kabulü sonrasında da önemli bir yer olmaya devam ettiğini kanıtlıyor.

İsauro, kuzeybah ve kuzeye doğru dik ve sarp uçurumlar haricinde dört bir yanda izleri görülebilen sağlam ve iri duvarlarla kuşatılmış. Bunlar şüphesiz eski tarihlere ve çok güzel işçiliklere ait. Ancak, bu tasvirdeki inşaata uygulandığını daha önce görmediğim bir tarzda yapılmış. Dahası, tepenin daha az sarp olduğu güneybah kenarında birbirine çok yakın yerleştirilmiş kalabalık yüksek kulelerle sağlamlaştırılmış. İlişikteki çizimde gösterilen güneydeki ana girişi bu kulelerden şimdi yıkılmış olan iki tanesi ile korunuyor. Onlar da, her bir uzun taşın çok kısa bir tanesi ile ayrılmış olduğu ince ve kalın mermer blokların değişimindeki dizilerden oluşan duvar gibi aynı tarzda inşa edilmiş; bu birleşimin müstesna bir görüntüsü var, önceki sıralar yaklaşık dört feet kadarken ve diğerleri bir feet kalınlıkta değiller. Kare veya yuvarlak kule göremedim; hepsi de ya altıgen veya sekizgenler. Girişin üstündeki kemer hala yerinde duruyor. Etrafındaki her şeyi altüst eden sert sarsıntılara açıkça meydan okuyor. Girişin batı tarafındaki kulesindeki taş dizilerinin birinde kalkanları temsilen iki madalyon yontulmuş ya da daha doğrusu kabartma halinde bırakılmış. İçeride muhtelif yol ve caddelerin değişik yönlerde kollara ayrıldığı fark edilebiliyor. Sağdakilerden bir tanesi taş ocakları ve hisara, soldakilerden biri girişten 100 yarda kadar mesafede görünüşe göre bir tapınağın naosu veya temeli olan iri ve dayanıklı bir binaya çıkıyor.

Duvarlar ve tüm diğer kamu binaları gibi aynı tarzda inşa edilmiş haliyle geniş bir görüş açısına hakim kayalık yüksek bir mevki üzerinde duruyor. Alanı 87'ye 142 feet ölçümünde: güneybatı ucunda, 12-14 feet yükseklikte iki devasa kapı direği arasında bir giriş bulunuyor; güneydoğu köşesinde iri bir taşın uzunluğu 13 feet 3 inç.

Bu ana yapının birkaç yüz yarda kuzeyinde zemin, ana girişten çıkan üçüncü bir cadde boyunca bir sütun sırasıyla birlikte aralarında bir forum veya agora kalıntılarının belirgin biçimde fark edilebildiği yapıların karışık yığınları ile kaplı. Forumun yanındaki duvarlardan biri yapımında kullanılan malzeme tasarrufunun önemli bir örneğini sergiliyordu; duvar içinde belli mesafelerde, ortada bırakılmış açık bir kanalla bağlantılı olan dairesel büyük boşluklar bırakılmış; bir daire veya hamamı ısıtmak amacıyla aletlerle de bağlantılı olmuş olabilir. Forumun kısa bir mesafe kuzeydoğusunda, girişten yaklaşık çeyrek mil kadar batı yoluyla kuzeyde, bu tarihi kente ait en ilginç anıt yani, duvarlarla aynı tarzda kırmızı ve sarı mermerle inşa edilmiş zafer takı bulunuyor. Ardıç ve çobanpüskülü çalılıkları arasında neredeyse kusursuz biçimde tek başına duruyor. Sütun baştabanından kopyaladığını ve şehrin ismiyle alakalı kuşku bırakmayan yazıtta⁵⁹² da görüldüğü üzere İmparator Hadrian onuruna İsauro'da yaşayanlar tarafından dikilmiş.

⁵⁹² Kitabe, No.427.

Bu yapının yerden tepesine kadar olan yüksekliği 24 fit, genişliği 18 feet 10 inç, toplam derinliği 12 fit. Kemer tacının yüksekliği 17.5 feet fakat daha sonraki bir dönemde içeriye üç mermer bloktan oluşan, 7 feet 4 inç genişliğe ve 10.5 feet yüksekliğe sahip kare bir giriş dikilerek fazlasıyla azaltılmış. Bir köşedeki kornişin büyük bir kısmı dökülmüş fakat sütun baştabanı ve yazıt oldukça iyi korunmuş durumda. Biraz zorlanmayla bazı süsleme ve heykellerin konulmuş olduğu tepesine tırmandım. Şimdi tabanda yerde kırık halde duran büyük boyutlarda iri bir mermer küresinin de Hadrian yönetiminin amblemi olan dünyayı temsil etmesi için onun üzerinde durmuş olma ihtimali uzak değil. Şehrin bu kısmında daha sonradan birkaç yazıt⁹³ daha buldum. Agora yanında yatan 432 no'lu yazıt civarında daha öncesinde dikilmiş bazı binaları anlatmasıyla ilgi çekicidir. Yanında ayrıca yere saçılmış ve kalın çobanpüskülü ve diğer çalılıkların arasında gizlenmiş haliyle ev temelleri, kırık sütunlar ve diğer mimari süslerden değişik türde pek çok parça bulunuyor.

Ayrıca, zafer takının batı ve kuzeybatısında, bir terasa çıkan basamak kalıntıları bulunuyor. Yanında yatan iri ve derin yivli sütunların sayısına bakılırsa muhtemelen bir zamanlar büyük bir tapınak bu terasın üzerinde duruyordu. Hemen yanında, dövuşen ve ava çıkan insan ve hayvanları temsilen iyi kazınmış bir kabartma buldum. 430 no'lu yazıt kemerin yanında hava aşımına uğramış iri bir mermer diliminin üzerinde ve başka bir yerde görülmeyen ama sadece bazı İsaure yazıtlarında karşımıza çıkan ve her durumda imparatorlara başvuran iki kelimeyi, AIONIOY .ô.IAMONHI. içeriyor; ancak sonsuza dek yaşamasını ya da hükümdar olmasını mı yoksa gelecekteki varlığından bahsetmeyi mi ima etmek için tasarlanmıştı belirsiz görünüyor. Hadrian kemerinin güneydoğusunda ve sütunlar caddesinin yukarısında küçük bir tiyatronun bazı ufak göstergeleri vardı.

Öğlen saatinde Hadrian kemeri yanında, hala yerinde duran düz tepeli bir sütunda aletim için düz bir taban bulup meridyen yüksekliğini aldım. İsaure 37° 10' K. enleminde bulunuyor. Kemerin kuzeybatısında önemli büyüklükte bozuk ve kayalık bir arazi yükseliyor fakat bina, ev ve duvarlara pek çok kalıntılarla kaplı. Bu yönde sert kayaya oyulmuş merdivenler çeşitli yerlerde görülebiliyor. Hala duvarların içinde, tepelerden birinin zirvesinde sekizgen yapıda yıkık bir kule var. Diğerleri gibi aynı tarzda, fazlaca mimari süslemelerle inşa edilmiş. Böyle bir amaç için gereğinden fazla dekore edilmiş olsaydı bir izleme kulesi olarak tasarlanmış olabilirdi. Kuleden Konya ve ovası gözüküyor. Burada, çok sayıda kulesiyle birlikte batı, güneybatı ve kuzeybatı yönünde uzanan tüm duvar hattını izleyebiliyordum fakat ayrıntılı biçimde incelemek veya Ulupınar üstündeki yükselti boyunca

⁹³ Kitabe, No.428-432.

güneybatı istikametine onları takip etmek için bile durmadım. Öte yandan şunu gözlemledim ki köyün yanında kemerli bir giriş daha vardı. Şehre batıdan giriş sağlıyordu ki onu da incelemedim.

Ulupınar'a doğru kuzeybatıda derin bir vadiyle bu ilginç harabelerden aşağıya indik. Geceyi geçirmeyi planladığım, üç saat uzaklıkta, Tris Maden yolu üstündeki bagajla birlikte Tatarı buraya ilerlemeye yönelttim. Bu yönde tarihi duvarın karşısına geçerken fark ettim ki hat boyunca tüm kuleler yapılmış ve tamamlanmış olmalarına rağmen bu taraftaki ara duvar veya perdeye hiç başlanmamıştı fakat kuleler şehrin sınırlarını çizen fakat savunma için faydasız olan alçak bir taş bent ile birbirine bağlanıyor ve arazi yapısı suni bir korumayı pek de gerekli kılmıyordu. Duvarların bir kısmını bu şekilde bitmemiş halde görmek ilginç bir durum. Öyle ki Strabon'un şu beyanatını destekliyordu: 'Amyntas, şehrin istila etmiş olduğu tarafında yeni şehrin etrafına inşa etmekte olduğu duvarı bitirmeden öldü. Aslında şu da kabul edilmelidir ki, bir tarihi şehrin başka hiçbir harabesi tarihine bu kadar uygun olamazdı. Bir haydut şehri için, Konya ovaları ve Seydişehir gölünü gören geniş bir görüş alanına hakim bir şekilde, arazinin en yüksek sırtının tepesinde gizli bir köşeye konmuş nasıl bir konum ama! Dahası, duvarların durumu ve sekizgen kuleleri, tapınaklar, zafer takları ve tüm kamu binaları, aynı kendine has tarzda inşa edilmiş halleriyle, daha önce var olan, bir sahip gözetiminde, zamanın değişen koşullarına göre derece derece büyüyemeyen ya da belli çağlara göre tarzını değiştirmeyen bir şehrin üstüne yeniden inşa edilmiş bir şehri ilan ediyordu. Ve sonra, tüm bir şehri yeniden inşa etmekte ve sağlamlaştırmakta olan bir prensin ellerinden olacağını ümit etmemiz gereken muhteşem tarzda zengin ve yüksek oranda tamamlanmış duvarlar tek başına aynı hikayeyi anlatır. En harap yerlerinde, yarısı tamamlanmadan harap olmuş gibi bir yenilik havası hakim. Yine de, Amyntas'ın ölümünden sonra da yüz yıllar boyunca parlaklığını devam ettirdiğini ve beşinci asırda gerçek ismi Trascalisseus olan İsaüralı Zeno adıyla İstanbul'a bir imparator gönderdiği de unutulmamalıdır.

Yukarıda bahsi geçen tarafı kullanarak, birbirinden ayrı kuleleri birbirine bağlayan sözde bir duvar veya seti geçtikten sonra, aşağıdaki vadide buluşmak üzere çevresinden gönderdiğimiz atlar için geçilmez olan kayalık patika yoluyla şehirden indik; burada, kayaların arasında birkaç iri ve geniş kabir ve lahit kalıntılara denk geldim. Bir tanesi, hemen kulelerden birinin altında, batı taraftaki uçurumun ön cephesindeki bir nişte durmaya bırakılan bir kaya yığınının çıkarılmıştı. İçi oyulmuş ve daha dün bitirilmiş gibi taze duruyordu. Kapak, yanında, diğer kabirlerin parçaları arasında duruyordu. Parçalardan birinin üzerinde bir yazıt⁵⁹⁴ vardı. Buradan, birkaç tane daha

594 Kitabe, No.433.

yazıt⁵⁹⁵ kopyalayacağım Ulupınar'a ilerledik. Mezar anıt üzerindeki 434 no'lu yazıt şehrin adını taşıyordu. Evlerin duvarlarında, okunaksız daha fazla yazıt, korniş, sütun baştabanı vb. ve bazıları tuhaf elbiseli ve bir tür pantolon giyimli dövüşen ve avlanan figürleri temsil eden küçük bir kabartma ile birlikte yukarıdaki harabelerden getirilmiş çok sayıda mermer blok ve dekoratif yontular vardı.

İsaura harabelerinin konuşlandığı tepeler genelde kalın yataklı, güneybatı eğimli ve bazen epeyce çarpık olan killi şist yatakları ile kaplı mavi ve sarı yarı kristalimsi kireçtaşından meydana geliyor. Mavi kireçtaşının üst katmanlarının birinde çok fazla sayıda gelişigüzel biçimli teşekküllere rastladım; görünüşte organik ve hafif bir çözülme durumunda kayadan kolayca ayrılabilen sünger ve benzeri maddelere benziyordu. Yaşayanları, Sipahilerin ve ağırlamak zorunda kaldıkları diğer gezginlerin gasp ve zorbalıklarından şikayet ediyor olsalar da hali vakti yerinde ve rahat görünüme sahipler. Ulupınar elmalarını söylemeden de geçmemek lazım; nispeten küçükler fakat çok tatlı ve kokulular.

Bu yerden ayrıldıktan kısa süre sonra iki mil boyunca güneybatı doğrultusunda vahşi bir vadiyi indik. Ardından batıya dönerek, meşe baltalıklarıyla kaplı dalgalı bir ovaya ulaşana dek dik ve taşlı bir boğazdan aşağıya indik. Bir başka alçak tepeler sırtını geçtikten sonra, batı yönünde derin ve verimli bir vadi gözümüze ilişti. Neredeyse dikey kayaların eteğinde, kuzeye akan dolambaçlı bir ırmakla sulanıyordu. Bir zamanlar vadiyi doldurmuş gölcül birikinti kalıntıları, beyaz kalkerli marn ve yatay sert konglomera yatakları üzerinden hızlı biri inişle çok geçmeden yaklaşık bir mil genişliğinde ve genelde iyi ekilmiş ve sulanmış tabana indik. Bir mil daha sonra kireçtaşı uçurumları eteğine mevzilenmiş Tris Maden kasabasına vardık. Şehri geçmeden önce, neredeyse tümüyle eski binaların enkazı eski parçalardan yapılmış bir taş köprü ile nehri geçtik. Bu nehir, güneydeki dağlarda altı saatlik mesafede Çarşamba adında bir yerde doğuyor: kaynağından iki saat kadar sonra kendisini bir ovada kaybettirdiği fakat daha aşağıda tekrar ortaya çıktığı söyleniyor. Tris Maden'den kuzey yoluyla kuzeydoğu yönünde, Alibeyköy ve Çumra yakınında Konya ovasına girdiklerinde Beyşehir ve Seydişehir gölleri içinden akan nehre katılana kadar çok kıvrımlı bir yatağa sahip. Ancak şimdilerde, bu yerden aşağıya altı yedi milden fazlasına ulaşamaz çünkü bahçe sulama işlerinde tamamen emiliyor; Beyşehir gölünden gelen nehre katılması sadece kışın gerçekleşiyor.

Tris Maden'in başta gelen meşguliyeti adını da aldığı üzere, on saatlik uzaklıkta bulunan güneydeki dağlardan kaba halde aşağıya indirilen kurşun cevherinin tasfiyesi. Yıllık 800-900 okeden fazla üretmiyorlar ve sadece kışın

⁵⁹⁵ Kitabe, No.434-437.

alışıyorlar; diğ er yandan, odun k  m  r   o kadar pahalı ki işletmek çok fazla kar getirmiyor. Bana g  sterilen cevher kesinlikle çok zayıftı. K   k bir miktar g  m  ş de alınıyor bu cevherden. Akşamleyin bazı Yunanlar birkaç sikke getirdi. Bir tane Lyrbe, nadir olan bir tanesinden Adrianople of Pisidia ve Yalvaç civarında toplanmış koloniye ait birkaç Antioch of Pisidia sikkesi edindim. Son s  ylediklerim çok ilginçti zira onları getiren Yunanların Yalvaç yakınındaki harabelerin Antioch harabeleri olduğu konusunda bir fikirleri yoktu.

50. Bölüm

Tris Maden'den Hareket - Akçapınar - Seydişehir Gölü - Yahyık - Eski Saray - Kara Ören - Seydişehir Gölünün Kayboluşu - Palus Trogitis - Seydişehir - Kaplıcalar - Türk Dürüstlüğü - Afşar - Beyşehir Gölü, Kereli Gölü ile aynı, eski Caralitis - Beyşehir - Veba - Eflatun - Kereli - Tarihi Yollar - Karaağaç - Vebanın Etkileri

14 Ağustos, Pazartesi. -Tris Maden'den Karaören'e altı saat. Köyden ayrılmadan önce biri köprünün yanındaki bir çeşmede iki yazıt596 kopyaladım; birincisinin, bu civarda Tauropalaea adında bir şehrin var olduğunu gösterdiği görülüyor. Çok geçmeden küçük yanal bir vadiye girip birkaç mil boyunca kuzeybatı doğrultusunda tırmandık. Üçüncü milde, katılmış tortulu şist tepelerinde, sağımızda Akçapınar köyünü geçtik. Güneybatı yükselteri biz ilerledikçe kademeli biçimde daha iyi ormanlık haline geldi. En yakındaki ormanlık küçük meşe ağaçları, yaban armudu, ardıc ve sarıçalı ağaçları ile kaplı iken daha yüksek ve daha uzak alanlar çam ve köknar ile örtülüydü. Bu küçük vadinin kellesine oluşturan sırtın doruğuna vardığımızda yüzeyden dışarı çıkan porfirik kara taş yığınlarını geçtik.

Üzerinde çok sayıda köyün yerleşmiş olduğu tepelerle çevrili geniş bir ovaya inene kadar daha kuzey istikamette, sayısız bahçelere verimlilik taşıyan küçük bir ırmağın kıyıları boyunca, dik ve derin bir dere yatağını indik; bu ovanın büyük kısmı otlak olarak bırakılmış. Mehre ve Ali Sharsheh köylerini geçtik. Birincisi alçak ormanlık tepeler arasına resmetmeye değer biçimde konuşlanmıştı. Daha sonra gördüğüm şeyden dolayı bu ovadaki tüm köylerin tarihi kalıntılarla dolu olduğundan kuşku duyuyorum ve belki de dikkatli bir şekilde incelenmeleri, geldikleri yerlerin isimlerini açığa çıkaracak yazıtlar ortaya çıkarabilir. Mamafih, sürekli sorgulamalarda bulunmama rağmen, İsauro dışında ki o da her mezarlıkta geçtiğimiz mermer yığını ve diğer parça- larda payı olamayacak kadar uzaktadır, civarda harabe olduğuna dair bir

bilgiye ulaşamadım ve bunun yanında taşı da harabelerdekilere oldukça farklı. Aliçerçi'den fazla uzak olmayan bir çeşmede iki yazıt⁵⁹⁷ kopyaladım ve bitişikteki bir mezarlıkta birçok taş bloğu ve lahit kapağı bulunuyor.

Buradan kademeli olarak Seydişehir gölüne indik. Burada Suğla Gölü olarak da anılıyor. Su kenarına kadar uzayan tepeler üzerinde Egrelî Pazar, Eldu, Çirke ve diğerleri gibi sayısız köy geçtik. Saat 11.30'da, göle dökülen bir ırmağı birçok tarihi taş ve mermer bloğuyla yapılmış bir köprü vasıtasıyla geçtik. Kısa bir mesafe daha ileride sarı mermerden bir payandadan bir yazıt⁵⁹⁸ daha kopyaladım. Dünyanın bu kısmında bir Latince yazıt bulmak sıra dışıdır ve bu, muhtemelen İmparator Claudius'un heykelini desteklemeye tahsis edilmişti.

Saat bire çeyrek varken, göle doğru kaçan bir çıkınh üzerine kurulmuş küçük bir balıkçı köyü olan Yahyük mezarlığına ulaştık. Cami duvarlarında olduğu kadar mezarlıkta tarihi parçalarla dolu idi ancak herhangi bir yazıt yoktu. Gölün diğer tarafında güneybatı istikametindeki dağların görüntüsü çok çüretkar ve çarpıcı nitelikteydi. Tris Maden'de iken, bu yönde şu an işaret edilen Tinas Dağı zirvesinde Arwan ya da Arwan Kalesi adında harabelerin olduğu anlatılmış. Şimdi verilen bilgiye göre bu dağda bulunan tek harabeler içine kesilmiş bent ve basamaklardı; Arwan köyü, bir Boğaz ya da dar bir geçit yoluyla Suğla gölü ile bağlanı kuran dağlardaki küçük bir gölün kıyısında bulunan bir köyün adıydı; kara yoluyla oraya ulaşmanın bir usulü yoktu; kürek çekerek karşıya geçmek iki saat, oradan Arwan köyüne ulaşmak için iki üç saat daha ve görülecek bir şeyin olmadığı dağı tırmanmakta üç dört saat daha sürecekti. Arwan isminin Oroanda ismine olan benzerliği oraya gitmem için büyük bir arzu uyandırdı; ancak, karayolunun atlar ve yük için uygun olmadığını ve eşkenar üçgen şeklinde düz tabanlı ve dar konilerin kıyıda uzandığını görünce böyle bir bilgiye inanmaya istekli değildim ve bu yüzden vazgeçtim. Şanslıymışım ki, birazdan Tinas Dağı'nda şiddetli gök gürültülü sağanak yağış başlayacak. Dağlar sis bulutunun içine kapanmıştı. Adeta kasırğa gibi esiyordu ve yağmur tüm öğlen vakti sel olup aktı. Öyle ki, ister kara ister su yoluyla fark etmez hayal kırıklığına uğrayacağım kesindi.

Seksen-doksan mil karelik bir sahayı kaplayan Suğla Gölünün geniş su alanına bakınca, yenilenmiş tüm arazi üzerinde bol buğday hasadının gerçekleştiği gölün her on-on iki yılda bir kurduğunu öğrendiğimde şaşırdım. Daha ileri araştırmalarım sonrası köyün en yaşlı adamından hayahnda bu gölü iki kez kuru gördüğünü öğrendim; suyun daha sonra Arwan köyü yakınlarında daha küçük bir göl veya koy kayaları arasındaki bir gedikten (düden)

⁵⁹⁷ Kitabe, No.440-441.

kaçğını eklediler. Boğaz ağzında önceki padişahın suyu Arwan ovası dışında tutmak için inşa ettiği bir duvar kalınlarının olduğu söyleniyor.

Saat bir buçukta Karaören'e hareket ettik. Göl kıyısından ayrılırken, Yalıyük'ten iki mil kuzeydoğuda, mezarlığıyla birlikte harabe bir Türk kasabası olduğu ortaya çıkan, fakat değişik renkte tarihi mermer parçaları ve sütunları ile dolu Eski Saray'da bazı harabeleri ziyaret ettik. Bu hayal kırıklığını bir kenarı bırakalım, Karaören'e varmadan uzun süre önce fırınaya yakalanmamıza rağmen gölün ötesinde Tinas Dağı'na doğru dağlık manzaranın ihtişamından keyif aldım. Eski Saray'dan ayrılarak göl dolu olduğunda fazla suyun kuzeydoğu istikametinden Konya ovasına aktığı bir nehir yatağını geçtik. Göle çıkıntı yapan solumuzdaki bataklık arazi pelikan, su kuşu, martı, ördek ve çulluk sürüleri ile doluydu. Göl kıyısı boyunca hızlı bir galoptan sonra, Eski Saray'dan yaklaşık dört mil kuzey-kuzeybatı yönündeki Karaören'e vardık. Birbirinden yarım mil uzakta iki köyden meydana geliyor. Her ikisinde de tarihi bina, mezar, vs. ait pek çok parça gördük.

Gölün kuruması ile ilgili biraz kuşkulu olmam nedeniyle burada konu ile ilgili daha geniş sorgulamalarda bulundum. Daha fazla ayrıntıyla beraber her şey doğrulanıyordu. Suyun, ovanın dört, beş veya altı yıl kuru kaldığı her on ya da on beş yılda bir ortadan kaybolduğu, suyun tek başına küçük köyden değil Boğaz dışındaki kayalarda bulunan bazı derin yarıklardan kaçtığı, ova kuru olduğunda buğday ekildiği ve en bol hasadın da bu zamanda alındığı konusunda ikna ediliyordum. Tüm komşu köyler ellerinden geldiği kadar ekiyordu. Uygulamaya göre ilk yıl ürününün yarısını devlete ödüyordu, bu ödemeyle mal sahibi arazi kuru kaldığı sürece buranın mülkiyetini almış oluyor ve sonraki yıllarda üretimin sadece yüzde onunu ödüyordu. Bu Suğla gölü Beyşehir gölünden gelen bir nehirle besleniyor; göl kurduğunda nehir dağların eteğinde ovanın batı kenarı boyunca akıyor ve yukarıda bahsi geçen derin gediklerde kayboluyor. Bir süre sonra bu gediklerin tıkanacağı ve yeterince hızlı kaçmadığında kademeli biçimde ovanın üzerinden akacağı görünüyor; daha sonra Suğla gölünde belli bir yüksekliğe eriştiğinde Eski Saray ile Karaören arasında dar vadiden uzaklaşıyor ve Konya ovasında kayboluyor. Tüm bu bilgileri o kadar çok sayıda farklı kaynaktan ve öylesine fazla ayrıntılarla edindim ki doğruluğundan kuşku duymıyorum. Kesinlikle görülmemiş ve ilginç bir olgu ve de farklı yazarlar tarafından aktarılan gölün farklı büyüklükleri ve şüphesiz modern temsilcisi olduğu fakat kanıtlarını ve ileri düşüncelerimi Beyşehir gölünü anlatana dek erteleyeceğim Palus Trogitis'e isnat edilmiş farklı mevkileri hakkında pek çok gerçeği muhtemelen açıklayacaktır. Suğla Gölü'nün suyu kusursuz biçimde tatlı ve temiz. Tarihi blokların getirildiği kaynağı ile alakalı edinebildiğim tek bilgi olarak Konya-Seydişehir yolu üzerinde, Seydişehir'den üç

saat uzaklıkta geniş kalınlıkların olduğu söyleniyordu. Karaören'den Konya'ya mesafe on dört saat iken Seydişehir'den on altı saat.

15 Ağustos, Salı. -Karaören mezarlığında çok sayıda mermer bloğu ve gri trakit lahit bulunuyor ev kulübelerin çoğu da aynı malzemeden inşa edilmiş. Muhtemelen kuzeydeki tepelerden getirildiler; tüm kalınlıklar mavi kireçtaşından olduğuna göre kesinlikle İsa'ya veya o civardan gelmediler; dolayısıyla alınmış olabilecekleri harabelere kuzey veya kuzeybah istikame-tinde, belki de Konya yolu üzerinde bakılmalıdır. Burada da iki yazıt⁵⁹⁹ buldum. Sekiz buçukta, dört saatlik Seydişehir'e hareket ettik. Aşağıdaki Karaören köyünde iki yazıt⁶⁰⁰ daha kopyaladım. 445 no'lu yazıt dört figürden oluşan bir kabartma ve 446 no'lu yazıt at yanında duran bir figür içeriyordu. Birkaç mil boyunca yolumuz, uzun bir mesafeye kadar sığ olan gölün kuzey kıyısından sürdü. Sağ taraftaki traktik tepeler dizisi neredeyse su kenarına kadar yaklaşıyordu. Üçüncü milden sonra göl kıyısı güneye doğru uzaklaşırken biz de Toros Dağları'na doğru karşıdan karşıya gerilen yaklaşık beş mil genişliğindeki Seydişehir ovası boyunca batı yönünde devam ettik. Saat 10.30'da gölün bulunduğu söylenen dağlardaki çukur gibi, Suğla Gölü'nün karşısına güney-güneybatıya yaslanan Arwan gölüne açılan Boğaz'ı görebiliyordum. Ovanın karşısına doğru yönümüz hemen hemen hah-kuzeybatı; Beyşehir ırmağıyla sulanan zengin meralarında kalabalık sürüler otliyordu ve sağ taraftaki tepe yamacında muhtelif köyler bulunuyordu.

Ovayı geçerken değişik gezgin grupları ile karşılaşk. Genelde beş altı kişiden oluşuyorlardı. Bazıları yaya, görünüşe göre sağlık durumları zayıf olan diğerleri eşek ve katır sürüyordu. Çok geçmemişti ki vebadan kaçkılarını öğrendim. Bazıları çoktan yakalandıkları hastalığı diğer mahallere taşımak için kaçarken diğerleri de erken çekilmeyle hastalıktan uzak durmayı ümit ediyordu. Sorduğumda öğrendim ki hastalık, özellikle Beyşehir'in batısı olmak üzere bu civarı tüm yaz boyunca şiddetli biçimde kasıp kavur-maktaydı. Saat 11'den hemen sonra, özellikle Seydişehir mevkiinde olmak üzere yakalarında epeyce tahıl yetmiş çamurlu nehre vardık ve hemen karşıya geçtik. Toprak zengin ve verimli ve de şehir bahçelerinde daha aşikar olduğ-u gibi hayret edici biçimde her türlü ekim için uygun görünüyordu. Ku-zeybahya uzanan ve Suğla Gölü'nün güney sınırını oluşturan bir Toros Dağı kolu olan kireç taşı dağlarının eteğine yakın bir rampaya mevzilenmiş kasa-baya saat 12.30'da girdik. Bu yerden sonra Beyşehir gölünün güney ucuna doğru Seydişehir yanından uzayıp gider ve orada yeniden gölün her iki yanında kuzeydoğu ve kuzeybatı yönünde ikiye ayrılır.

⁵⁹⁹ Kitabe, No.443-444.

⁶⁰⁰ Kitabe, No.445-446.

Böylesine perişan bir konakta konaklatıldığım için valinin üzüntüsünü ifade ettiği söylendi. Konyalı Hacı Ali Paşa'nın oğlu Beyşehir Müteselliminin Beyşehir'i yıkmaya devam eden vebadan kaçmak için buraya kadar gelmesi nedeniyle tüm iyi evlerin meşgul olduğu ileri sürülüyordu. Burada da aynı şekilde mezarlıklar ve evlerin çoğunda pek çok tarihi parça bulunuyordu ki bu da civarda tarihi bir şehir bilgisine ulaşmamış olmama rağmen son iki gündür karşılaştığım kalıntılara karşı şaşkınlığıma katkıda bulunuyordu.

Şehirden bir mil kadar kuzey-kuzeybatı yönünde, Türk kadınları tarafından hamam yeri olarak fazlasıyla rağbet gören bazı sıcak kaynakları ziyaret ettim; güneydoğudan kuzeybatı istikametinde uzanan kalkerli tepelerden ağaçlık alçak bir sırtın tepesinden doğuyorlar. Sadece ılık olan ve çeşitli kanallardan akan su, çökeltisi kalkerli tüften meydana gelen tepeyi gerçekte şekillendirmiş olan malzemeye yüksek oranda yüklü görünüyordu; bu, suni köprü ve oyuklar oluşturarak ve gevşek taşlardan bir duvarı sert bir kaya kümesine çevirerek her tarafa savuşuyor. Tepenin aşağı kısmında mavi kireçtaşı çakıllarını yapıştırarak aşağıdaki şehrin üzerinde durduğu kısma benzer sert bir konglomera oluşturmuş. Burada, düzensiz bloklarla inşa edilmiş tarihi görünümlü bir ana girişin yanında, kaba Bizans karakterlerinde sadece bir yazıt⁶⁰¹ bulabildim.

Toros Dağı üzerinde, Manavgat'ta (tarihi Side) veya yakınında deniz kenarına ulaşabileceğim ve oradan Adalia'ya geçebileceğim bir geçit bulup bulamayacağım konusunda epeyce kaygılıydım. Buradan Manavgat'a olan mesafeyi öğrenmeye çalışırken ilk başta yirmi dört saat olduğu söylendi ancak ciddi anlamda oraya gidecek olmamdan bahsedince bu mesafe önce otuz sonra otuz beşe yükseldi. At için Ağa'ya uğradım ve sonra Alaya san- cağında büyük bir köy olan İbraide'ye yirmi-yirmi iki saat olduğu ve oraya vardığımda on altı saat uzaklıktaki Manavgat'a beni götürmesi için at edin- memem gerektiği bilgisi verildi. Ayrıca Menzilcinin ifadesine göre, ikinci yerde ve tüm sahil boyunca köylüler dağlardaki yaylalarına çekilmişlerdi ve yolda tek bir canlıyla dahi karşılaşamayacaktım. Bu Manavgat geçidi, Peutinger Çizelgesi'nde üzerinde herhangi bir şehrin fark edilmediği tarihi İco-nium-Side yolu hattı üzerinde olmalıydı. Bir başka geçit Tris Maden'den sadece yirmi dört saate Manavgat'a geçiyordu fakat oradayken bu geçit hakkında bir şey duymadım. Tüm bu zorluklar nedeniyle Toros Dağı'nı bu noktadan geçme planımdan vazgeçmek zorunda kaldım. Rotama Beyşehir istikametinde devam ettim. Seydişehir'in dört veya beş yüz ev içerdiği tahmin ediliyor ama çoğunda şu an ikamet edilmiyor olsa gerek.

16 Ağustos, Çarşamba. -Bir Türk dürüstlüğü örneği olarak, Eieğli'nin ilerisinde kaybettiğim jeoloji çekicimi yerden alıp, beni önce Karaman'a son-

⁶⁰¹ Kitabı, No.447.

ra buraya kadar takip eden iki adamın konağında görünmesine şaşırdığım bu sabahı aktarabilirim; kendilerine teklif ettiğim ödüle memnun kaldılar. 7.30'da, neredeyse tamamen kuzey yönünden altı saatlik Beyşehir'e hareket ettik. Birkaç mil genişliğindeki vadi, neredeyse kesintisiz düz çizgide on dört-on beş mil boyunca Seydişehir'den hemen hemen tam kuzey istikamette uzanıyor; Beyşehir Suyu ile sulanıyor ve eğimli kenarlarında sayısız köyleri içinde bulunduruyor. Yolumuz bah tarafından bazen tepe eteklerinden sürdü, diğerlerinde de yukaçsal tabanlı ova içinde yükselen aynı oluşumun dış çizgileri ile aralarında kıvrılan ya da kireç dağlarından aşağıya uzayan çıkıntı ve alçak sırtlar üzerinden geçtik. Kısa zamanda Beyşehir ve Suğla göllerinin hiçbir zaman birleşmediği konusunda ikna olmuştum; yüksek tepeler zinciri ile birbirlerinden ayrılıyor ve Beyşehir Suyu genel yönünden doğuya doğru önemli ölçüde saptıktan sonra bu tepeler içinden kendisine bir kanal açmışır.

Solumuzdaki yüksek dağlar, bazen kireçtaşının altında yatar görünen mikalı ve ince katmanlı olan killi şist ve kumtaşı iler birleşmiş yarı kristalimsi mavi kireçtaşından meydana geliyor ve killi yataklar orda burada kuvars damarları ile fazlasıyla kesişik ve çarpıktı. Genel olarak, mineralojik kalınlara bakılırsa İzmir ve Ninfî arasındaki tepeler ve belki de tüm Tmolus zinciriyle aynı oluşuma ait görünüyorlar. Saat 11'den kısa zaman sonra ve on ikinci milde, mermer bloklar, sütunlar ve bazıları zengin biçimde yontulmuş sütun baştabanları vs. ile dolu mezarlığı geçtikten sonra Afşar köyüne vardık. Bir mil daha ileride bu vadiyi Beyşehir Gölü'nden ayıran ana sırlı tırmanmaya başladık. 12.30'da zirveye vardık. Gölü ilk kez buradan gördük. İsviçre gölleri kadar mavi rengiyle önümüzde yayılıyor ve onlar gibi muazzam dağlarla fakat daha şahane hatlarıyla çevreleniyor. Daha sıcak renk tonu ile Archipelago adalarını anımsahyordu: karakter açısından Eğirdir Gölü'ne benzerlik taşıyor. Bu muhteşem su çarşafı güney-güneydoğu istikametinden kuzey-kuzeybah istikametine doğru yirmi milden fazla alana sahip ve bah tarafındaki dağlar su kenarından aniden yükseliyorlar.

Neredeyse dikey killi şist, mikalı kumtaşı ve kuzeydoğu meyilli ince yataklı mavi kireçtaşı üzerinden kayalık bir yolla, gölün şu anki seviyesinden iki yüz veya üç yüz feet yukarıdaki üst yataklarının birinde bana yabancı gelenlerin haricinde aralarında Planorbis, Limnaea ve Paludina'yı kolayca tanıdığım tatlı su kabukluları ile dolu ince kil ve kalkerli bir yatak bulduğum yatay üçüncül kireçtaşından alçak tepelerle karşılaşana kadar bu sırttan indik.

Saat 2'ye gelmeden hemen önce Beyşehir'e girdik. Dağların içinden güneye kaçana dek kuzeydoğu doğrultusunda birkaç mil boyunca akan nehrin her iki kenarına, gölün yanındaki ovaya kurulmuş. Şehrin bir zamanlar büyük trafik ve ticaret yeri olan ana kısmı, yedi kemerli bir taş köprüünün he-

men aşağısında yürüyerek geçtiğimiz nehrin kuzey kenarındadır. Güzel tarz ve mimaride çeşitli Türk binalarını içinde bulunduruyor fakat genelde kirli ve perişan ve hızla çürümeye bırakılmış durumda. Burada da veba salgını haberini alınca içinden geçerek gölün yanındaki yıkık duvarların dışında kamp kurmanın daha ihtiyatlı olacağını düşündük.

Kabul edilebilir vaziyette sadece bir giriş duruyor. İçinde, harabe bir harem ve şimdilerde en sıradan tasvirde bir çanak çömlek imalathanesine dönüştürülmüş bir Bezestan yanı sıra zengin süslemeli eski bir cami gördüm. Gölün daire çevresinin tahminimce tüm koy ve kıyı kıvrımları dahil otuz iki saat olduğu söyleniyor. Doğu tarafı oldukça sığ, sazlık ve kamışlar epeyce su içlerine giriyor ve bunun ötesinde birkaç ada bulunuyor ki Menzilci yaz boyunca atlarını bunlardan birinde muhafaza ediyor. Karşı kenarda dağlara yakın ve ayrıca gölün kuzey ucuna yakın yerde bazı kayalık ve ağaçlık adalar bulunuyor. Bu açılardan, Seydişehir'in kuzeyine genişlediğinde ovanın çıkarak yükseldiklerini tasvir ettiğim bağımsız tepelerinde kendi adalarına sahip olacak Suğla Gölü'ne yakın benzerlik taşıyor. Bu, bu bölgedeki göl isimleri ile alakalı sürekli var olmuş karışıklığı da arttıracaktır. Beyşehir Gölü'nün de bir zamanlar daha geniş bir alanı kapladığı gerçeği, nehir dağ zincirinden Seydişehir'e doğru kendisine bir çıkış zorlayana dek şu anki gölün doğu ve kuzeydoğu tarafındaki geniş ovanın sular altında olmuş olma ihtimali yüksek olduğu dönemde, şu anki seviyesinden iki yüz üç yüz feet yukarıda bulunan üçüncül tatlı su kabuklarından aşikardır. Suyu son derece canlı olan bu gölden bazen iri balıklar yakalanır. Paul Lucas Beyşehir Gölü kıyılarındaki tuz tepesi- ciklerinden bahsederken iki farklı gölün açıklamalarını karıştırmadıysa şayet onları sadece hayalinde görmüş olabilir.

Suğla veya Seydişehir Gölü'nün Strabon'un Torgitis'i olduğuna inandığımı daha önce belirtmiştim . Şimdi de Beyşehir'in Caralitis olduğunu ekleyebilirim. Cramer⁶⁰², Caralitis ismini kıyılarında modern Kereli kasabasının bulunduğu göle vermiş ve Beyşehir Gölü'nü Trogitis olarak dikkate almıştır. Kereli ve Beyşehir kentlerinin aynı göl üzerinde olduğunu ve dolayısıyla Kereli Gölü ile Beyşehir Gölü'nün aynı olduğunun farkında değildi; bu, Strabon'un Caralitis'i idi. Haritaların, Trogitis'i Caralitis'ten daha büyük yapan bir başka hatası da bu düşünceyle düzeltilecektir; şimdi onları Strabon'un tanımladığı gibi kabul ediyoruz, Caralitis daha büyüğü Trogitis küçüğü.⁶⁰³

Dr. Cramer⁶⁰⁴, Bizanslı yazarların⁶⁰⁵ aktardığı üzere Türkler ile olan samimiyetleri nedeniyle Hristiyan olmalarından ötürü içinde yaşayanlarından İmparator John Comnenus'un kurtulmayı istediği birkaç adayı içinde barın-

⁶⁰² Asia Minor, vol.ii.p.75.

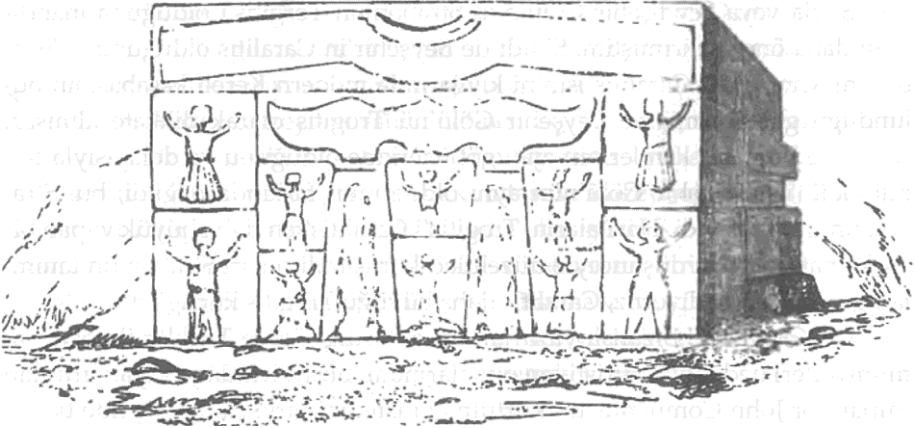
⁶⁰³ Strabon, lib.xii.c.6, p.569, buradaki adı Coralitis.

⁶⁰⁴ Asia Minor, vol.ii.p.76.

⁶⁰⁵ Nicetas, Ann.c.x.p.26; Cinnamus, pp.12, 13.

dıran Pusgusa ya da Pasgusa adında, bir başka gölden de bahseder. Gölün temel özellikleri boyutu ve adaları idi; Beyşehir gölünde özellikle kuzey ucuna yakın pek çok ada bulunuyor ancak sandal filan olmadığı için görmeye gidemedim. Dolayısıyla Nicetas'ın Pusgusa'sı ile aynı olduğuna dair fazla şüphe yoktur: Devamında, Caralitis de Pusgusa ile aynıdır; bu da Cramer'in, Cinnamus'a göre Pusgusa gölünün daha önce bilindiği Sclerus adının, Caralis'in bozulması olabileceği diğer tahmininde doğru olmasını mümkün kılar. Lakin Beyşehir'den Konya'ya mesafe on sekiz saattir ve Cinnamus'a göre Yunan adalıların bir günde tamamlamaları için biraz uzun bir yolculuk olan Kereli'den de aynıdır.

17 Ağustos, Perşembe. -Alh saatlik mesafedeki Kereli için saat 7'den biraz sonra yola çıktık. Serki Saray yolu üzerinde ve Serki Saray'a yakın yerde, Eflatun adında bir yerde işaret edilmiş olan bazı harabeleri görmek üzere, dört millik dalgalı ve cansız bir araziden sonra, direkt yolu solda bıraktık. Bu tepeleri geçerken, yukarıda bahsedilen gölcül çökelti içinde pek çok üçüncül tatlı su kabuklarına yine rastladım. Hepsi aynı türe aitti. Beyşehir'in dokuz mil kuzeyinde Eflatun pınarlarına ulaştık. Kireçtaşı içinde dairesel bir çukur tarafına inşa edilmiş görülmemiş türde ve çok eski bir anıt vardı. Etrafında çok sayıda tatlı su pınarı büyük bir bereketlilikle doğuyor ve küçük bir göl oluşturuyordu. Oradan gelen önemli bir ırmak da hızla Beyşehir gölüne akıyordu. Anıtın özellikleri Persepolis'dekilere benziyor; devasa bloklardan yapılmış. Aşağıdaki taslak bu konuda size bir fikir verecektir. Yukarıdaki taş 22 feet 5 inç uzunluğunda, 2 feet 6 inç kalınlığında ve yapının yüksekliği 11 fit.

Resim 25
(Beyşehir yakınındaki Tarihi Anıt)

Şu anda, her ne kadar o zamandan sonra kireçtaşı kayası ile arasına bir yol yapılmış olsa da, orijinalde tepeye iliştilmiş bu tek ön cepheden oluşuyor. Neredeyse tam güneye bakıyor ve doğu ucunda bir duvar kalıntısı geriye doğru kaçıyor. Taşları büyük bir özenle kesilmiş ve kenarlarına eğim verilmiş. Yapının tüm karakteri çok tuhaf ve Küçük Asya'da gördüğüm hiçbir şeye benzemiyor. Yanında doğan ve her çağda böylesine kuru ve çıplak arazide önemli bir değer olarak görülmüş olma ihtimali yüksek olan bereketli ve bol pınarların güçlü anısına dikilmiş olabilirler.

Pınarlardan ayrıldıktan biraz sonra yönümüzü kuzeybatıya çevirdik. Kireçtaşı tepelerden alçalarak bol buğday hasadı veren zengin bir ovayı çaprazladık. Eflatun'dan üç mil uzakta Moonafer köyüne varmadan, yolun sol tarafında bir kireçtaşı kayası altında doğan bereketli bir pınar ve yanında gün ortası içecekleri için toplanmış koyun, keçi ve sığır sürüleri gördüm. Saat bir buçukta bir sırtın zirvesine varıp, kuzeybatı ucuna doğru önemli ölçüde daralan gölün kuzey kısmının güzel bir görüntüsünü izledik. Buradan birkaç adet ağaçlık ve kayalık adacıklar görülebiliyordu. İki-üç tanesinde kale ve kilise harabelerinin bulunduğu söyleniyordu ancak bir sandal olmadan bilginin doğruluğunu test edemezdik. Batı kıyısı suyun hemen kenarından dik ve kayalık yükseliyor ve sayısız koylarla çentikleniyordu. Tepelerden inerek iyi ekilmiş bir arazinin karşısına geçtik, iki buçukta alçak çamur duvarları ile çevrili Kereli'ye vardık ve çok geçmeden içinde pek çok taş ve mermer blok bulunan kuru bir su yatağı yoluyla dağınık ve terk edilmiş şehre girdik. Vebanın burada da salgın hale geldiğini daha önce duymuştum. Yerin perişan görüntüsünü aşabilecek bir şey yoktu. Caddelerde görünen bir canlı yok ve ev ve dükkanlar kapatılmış çarşılar boşaltılmıştı. Birkaç istisna hariç tüm nüfus ölmüş ya da gitmiş gibi görünüyordu. Yer neredeyse tamamıyla boşaltılmış haliyle birlikte Hafız'ın şehrin girişinde bizi karşılaması ve tek kelime etmeden terk edilmiş bir Medrese'ye götürmesinden daha etkileyici bir durumla karşılaşmamıştım. Salkım söğüt ağacının altına, kimsesizliğin ortasına çadırımı kurdular.

Öğlen vakitlerinde tatarın keşfettiği birkaç kişi tarafından ziyaret edildik. Hastalığımı gün geçtikçe şiddetinin azaldığını, öyle ki ölüm rakamının günlük iki-üçü geçmediğini, burada yaşayanların çoğunun tarlalarına kaçtığını ya da kendilerini mahsullerini toplamakla meşgul ettiklerini belirttiler. Yeni açılmış mezarların kenarındaki mezarlıkta iri mermer bloklar ve sütunlar bulunuyordu. Gölün Coralis veya Corallitis daha sonra da Caralitis adını almasının kaynağı olan tarihi Corallia şehri az kuşku duyulabilecek ya da hiç şüphesiz bu nokta veya hemen yakınlarda bir yerde durmuş olmalıydı. Burada öğrendiğimize göre veba hastalığı İzmir'i kavurmaya devam ediyordu ve yaşayanları hamal olarak İzmir'e giden Beyşehir yakınında küçük bir köye ait 70 kişi çoktan can vermişti. Aydın Güzel Hisar'da durum

o kadar kötüydü ki tahılın çoğu orakçı yokluğu nedeniyle hala tarlalarda kesilmemiş halde duruyordu. İkinci bir kişinin, tarladaki tahılı yerinde satın almasına müteakip bir sonraki gün biçmeden öldüğü durumlar vuku buluyordu .

18 Ağustos, Cuma. - Saat 7'den hemen sonra Kereli'den dört saat uzaktaki Karaağaç'a hareket ettik. Mezarlıktan geçerken, önceki gece vebadan mağdur olan iki kişinin cenaze merasimine denk geldik. Yaklaşık iki mil boyunca solumuzda göle eğimli dalgalı bir ovayı çaprazladık. İyi sulanmakta olan ve haliyle iyi ekilmiş bir vadiye girdiğimizde gölü kaybettik. Bu vadiyi bir kaç mil boyunca kuzey-kuzeybatı yönünde tırmandık. Uzun zaman önce olgunlaşmış buğday ve arpa tarlalarının çoğu çalışanı olmaması nedeniyle hala yerinde duruyordu. Vadi gittikçe daraldı, her kayalık dağlar iki yandan yaklaştı ve geçidin zirvesine yaklaştığımızda yol, geçidin en yüksek noktasındaki kayaların altından fışkıran hızlı ve köpüklü bir ırmağın kenarından dar bir geçitten sürüyordu. Saat 9'dan sonra inişe başladığımız gibi vadi kuzeybatıya doğru geniş bir ovaya açıldı. Vadinin ortasından çıkan iyi döşeli bir yol veya geçit yoldan önemli kalıntılar vardı. Kanaatimce, zamanında eski Roma yoluydu. Harita baktığımda açıkltı ki burası, Apamea Cibotus'tan Apollonia'ya, oradan da Antioch of Pisidia'ya geçtikten sonra Side'ye doğru güneydoğu istikametine devam eden ve bu esnada Peutinger Çizelgesi'ne göre yarı yoluna yakın bir yerde Konya-Side yoluna düşen, anayol hattı olmalıydı. Bu iki yol muhtemelen Seydişehir yakınlarında birleşiyordu zira günümüzde, tarihi Side mevkiinde bulunan Manavgat'a en kolay geçiş buradandı.

Birkaç mil bu vadiyi takip ettikten sonra birkaç ırmak ve tepeyle keşişen açık bir ovada ortaya çıktık. Burada da, Karaağaç köyüne ait büyük tahıl tarlaları yerinde duruyordu. Tüm nedenlerin ortaya koyduğu üzere veba hastalığı şiddetli biçimde orayı etkisi altında tuttuğu için şehre girmeye karar verdim ve uzun bir dolambaçlı yolla karşı kenarına ulaştım. Önlem almaya ikna edilemeyen Hafız, atları ilerletene kadar bir bahçede durakladık. Nüfusun yarısından fazlasının hayatını kaybetmiş olduğu ve birçok tahıl arazisinin sahipsiz kaldığı söyleniyordu. Ne kendi başına bir şey yapabilen ne de diğerlerinden yardım alabilen çaresiz yaşlı bir kadın dışındaydı, doğrudan veya ikincil nitelikte varis veya hak iddia edenlerin tümünün ölmüş olduğu bazı geniş tarlalar gösterildi. Kereli'li sürücülerden biri, 12 gün önce Ilgın'dan geçtiğini ve Mahkemenin resmi hesaplarına göre ölüm oranının çok şiddetli olduğunu ve evlere ait olan veya evlerle bağlantısı olan herkesin ölmüş olması sonucunda 670 adet evin tamamen kapatıldığını ve sahipsiz evlerin anahtarlarının Mahkeme'ye bırakıldığını ifade etti.

Deniz kıyısı ve Adalia'ya doğru memleketin durumu ile alakalı edindiğim bilgiler daha tatmin edici değildi. Veba hastalığı tüm bölgeyi

şiddetli biçimde kasıp kavuruyordu; insanlarla iletişim kurmaktan uzak durmak için önlem alın gerekliliği ülkenin bu bölümünde daha ileriye se- yahat sadece uygunsuz değil aynı zamanda faydasızdı zira beyin kişisel güvenlik endişesiyle rahatsız olurken etrafındaki nesnelere dikkat etmek imkansızdı. Bu sıkıntılar ve tehlikeler her ne kadar şu anda, birkaç yıllık ve birkaç bin millik mesafede önemsiz görünürse görünsün, Adalia güney sahi- lini ve Pisidia'yı görme planımdan vazgeçmeye ve zaman kaybetmeden en hızlı yolla İzmir'e dönmeye sebep olmak için yeterliydi. Zira, anlatıldığı gibi İzmir'de de gerçekten veba salgını hakim olduğu takdirde, kesilecek ileti- şimden ötürü kıştan önce İngiltere'ye ulaşmakta sıkıntı yaşayabileceğim korkusundan kendimi alamıyordum.

51. Bölüm

Karaağaç'tan Hareket - Veba - Bulaşma - Ak Hisar - Eğirdir Gölü - Sangerli - Borlu - Kara Aslan Ovası - Uluborlu, tarihi Apollonia - Çapalı - Dombay Ovası - Su Başı, tarihi Sylbium - Menderes - Dinar - Işıklı

Menzil atları nallanırken Karaağaç'ta606 birkaç saat oyalandık. Bu esnada ben de değişik türde erik ağaçları ve mükemmel asma üzümlerle dolu gölgelik bir bahçenin altında dinlendim. Saat 2.30'da en bunaltıcı sıcaklığın altında Uluborlu'ya hareket ettik. En kısa olduğunu kabul etmem nedeniyle ve Apollonia ile Eğirdir gölünün kuzey ucunun konumunu tespit etmek için bu yolu kullandım. Tahılı biçecek, mahsulü taşıyacak veya hasat edecek birileri olmadan böylesine sahipsiz ve boşaltılmış bırakılan tarım arazilerini görmek için bu zengin ve iyi ekilmiş topraklar içinden geçmek aslında bir melankoli idi. Komşu Moudourah köyü yanı sıra şehrin dışında da, büyük tahıl yığınları değişik harmanlarda toplanmıştı ancak işleri yapacak pek de canlı yoktu. Çoğu gerçekten epeyce terk edilmiş vaziyetteyken bazılarında tek başına bir delikanlı ya da güçsüz yaşlı bir adam (ikisini bir arada görmek nadir görülen bir vakaydı) değişik zirai işlemlerde tek başına ağır ve isteksizce çalışıyordu. Çoğu yerde de öğrendim ki hayvanlarda açlık ve susuzluk timsali ahırlarda can vermişti zira sahipleri ölmüş olduğundan kendi hayatlarını idare etmek için onları serbest bırakacak kimse yoktu.

Yüksek bir tepeler dizisi solumuzda devam etmeyi sü;dürtüyor ve bizi Beyşehir gölünden ayırıyordu. Bu tepeler batıda Eğirdir Gölü'ne kadar uzanırken, daha uzun mesafedeki sağ taraftakiler daha ziyade kuzeybatıya doğ-

⁶⁰⁶ Karaağaç'tan diğer yerlere Menzilci'nin verdiği mesafeler şöyle:-

	Saat
Ulu Borlu'ya	.20
Yalvaç'a	.6
Ilgın'a	.12
Akşehir'e	.8
Kereli'ye	.4

ru uzaklaşırken Sultan Dağ'ın devamı gibi görünüyordlardı. Karaağaç'tan beş ile altı mil arasında Moudourah'ı geçtik. Ötesindeki arazi birkaç mil boyunca küçük çalılık ve kokulu bitkilerle kaplı alçak ve dalgalı tepelerden meydana geliyordu. Saat S'ten biraz sonra derin bir dere yatağı yoluyla her bir kenarında yüksek uçurumları ve değirmenleri olan iyi sulanan geniş bir vadiye indik. Altıda yakalarına geceyi geçirmek üzere çadırı kurduğumuz küçük bir ırmakla sulanan Akhisar'a ulaştık. Olağan dışı görünebilir fakat bu küçük köy aldığım bilgiye göre salgından neredeyse tamamıyla uzak kalmayı başarmıştı; her ne sebeple bu şekilde olmuşsa aktif ve yoğun işçilerle dolmuş harmanlar kesinlikle Karaağaç ve Moudourah harmanlarına çarpıcı bir zıtlık oluşturunuyordu.

Vebanın bulaşıcılığı ya da bulaşıcı olmama durumu hakkında bazen vebanın etkisi altına aldığı topraklara hiç gitmemiş olanlar tarafından dahi fikirler ileri sürülmüş ve savunulmuş ve de bu konuda pek çok çalışma yayınlanmıştır. Doğu'da kaldığım zaman zarfında bu düzensizlikle ilgili olarak daha fazlasını gördüğüm ve duyduğum için benden önceki pek çoğuna özetle fikrimi ilave etmeme müsaade vardır sanırım. Vebanın bulaşıcı olduğu ve kelimenin tam anlamıyla diğer bir deyişle gerçek temasta bulaşıcı olduğu şüphe götürmez. Aynı zamanda bu bulaşmanın tehlikeleri bazen abartılmıştır. Hastalık bulaşıcı olduğu için her temas durumunda bulaşıcı olduğu anlamına da gelmiyor. Bir bireyin veba hastası biri ile temas kurmuş ancak bu yolla hastalığa yakalanmamış olması da sıkça rastlanmış bir durumdur. Bu yüzden vebanın bulaşıcı olmadığı sonucuna varmak da tüm mantık kurallarından sapmak ve ahmakça düşünmek demektir. Temas daima hastalığın önünde gelir ancak hastalığın temas sonucu gerçekleşeceği anlamına gelmez. Bu konuda duyduğum sayısız ifadeler ve aktarımlar şu sonuca yöneltmiştir; hastalığın bulaşması için üç koşul ya da veri gereklidir ve üçü bir arada vuku bulmadığı sürece hastalık yayılmayacaktır.

i. Kişi veya kıyafetlerle gerçek temas.

ii. Yakalanacak olan kişinin hastalığı kabul etmeye eğimli olan vücut durumu.

iii. Özel hava durumu.

Üçüncüsü olmadan sadece iki koşulun var olmasının hastalığı yaymak için yeterli olmadığı kolayca ispatlanabilir. Sert bir karantina uygulayan ve veba salgını İzmir veya İstanbul'u etkisi altına almış iken güvenli biçimde kendisini eve hapseden Levant'taki her Avrupalı hastalığın gerçek temas olmadan bulaşamayacağının bir kanıtıdır.

Bu günlüğün daha önceki bir bölümünde⁶⁰⁷, vebanın Galatya içinde Changeri'de, tarihi Gangra, şiddetli biçimde etkili olduğundan bahsetmiş-

⁶⁰⁷ Vol.i.p.407.

tim. O zamanda verilen bilgide şehrin tüm yaşayanları hastalığa yakalanmış ve çevre araziyle sürekli iletişim devam etmiş olmasına rağmen komşularda rastlanan tek bir vaka yoktu. Bu, sadece o şehirde var olan başka bir yerde işlemeyen ve hastalığın yayılmasına yardımcı olan bazı hava etkilerin sonucu olabilirdi; zira, aksi durumda tek bir yerle nasıl sınırlı kalabilirdi ki? İzmir'deki genç Yunanların⁶⁰⁸ durum bu aynı unsurun güçlü bir doğrulamasıdır. Vücudu eğimli olmasının da gerekli olduğu gerçeği, veba salgını esnasında yüzlerce insanın sürekli hasta olanlarla temas kurmasına rağmen sadece küçük bir kısmının hastalığa yakalanması ile kanıtlanabilir: bu, elbette bir kişinin diğer kişiye göre daha hassas oluşu ya da aynı kişinin farklı zamanlardaki hassaslığından kaynaklanıyor olmasını gerektirir.

19 Ağustos, Cumartesi. -Eğirdir Gölü önünde, on iki saatlik mesafede bulunan küçük Borlu köyüne kadar batıya doğru hızlı yolculuğuma devam ettim. Akhisar'ı altıdan hemen sonra terk ettikten sonra Eğirdir Gölü'nün yanında, Gelendous'a giden yolu direkt batıya doğru akan bir ırmakla sulanan küçük bir vadinin karşısına geçtik. Alçak bir tepe sırtını geçtikten sonra, Yalvaç'tan gelen solumuzda bıraktığımız nehirle sulanan geniş bir ovaya indik. Solladığımız atlı bir Yörük, Eğirdir Gölü'nün kuzey kısmına verilen Hoyran adı konusunda bu ismin bir bölgeye ya da kazaya ait olduğunu; Ağanın daha önce oturduğu ana köyün de aynı isimle anıldığını fakat şu an Yalvaç yönetimine bağlı olduğunu ve ismin sadece bölge için kullanıldığını belirtti.

8.30'da, güneybatıya akan Yalvaç ırmağı ve bu şehirden Afşar yoluyla Eğirdir Gölü'ne giden yolun karşısına geçtik. Yalvaç o esnada üç dört mil uzakta kuzeydoğuya kalıyordu. Buradan yönümüz daha da batıya kaydı. Saat ona varmak üzereyken Ak Chesa köyüne varana dek alçak bir tepe dizisini tırmandık. Bu köyün hemen batısından en sonunda epeyce bir rakıma ulaşan bir tepe dizisi yükseliyor. Aşağı yamaçları çobanpüskülü, ardıç, valonya meşesi, çalılık ve fundalıklar ile kaplı. Bu tepeler üzerinde yolumuz bazen eğimli yamaçlardan bazen de ırmakların da aktığı göçebe Yörüklerin sayısız çadırlarla kurmuş olduğu ağaçlık zeminlerden ilerledi. Saat 11'de dar bir vadiyi tırmanırken taş döşenmiş bir yol ya da geçit yolun bazı kalıntılarını geçtik. Muhtemelen, Yalvaç ile Uluborlu arasındaki en kısa ulaşım hattı olmayı sürdürmesiyle birlikte Apollonia ve Antioch arasındaki bu hattı takip etmiş olma ihtimali yüksek olan eski Roma yoluydu. Öte yandan, bu dağ zinciri üzerinden geçmek yerine etrafından dolanan ve Bay Arundel'in⁶⁰⁹ takip ettiği yol olduğu görünen kuzeye doğru bir başka rota daha mevcut.

⁶⁰⁸ Vol.ii.p.2.

⁶⁰⁹ Asia Minor, vol.i.p.264.

Bir çeşme ve birkaç zengin otlaklar geçtikten sonra saat 11.30'da geçidin başına ulaştık. Soğuk kuzeybatı rüzgarına burada maruz kaldık. Tepeler son derece çorak ve tüm bitki örtüsü son bulmuş durumda. İnişe geçtiğimizde, aslında Eğirdir gölünün kuzey yarısı olan Hoyran gölü güneybatı yönünde gözümüze ilişti. Aşağıdaki ovaya hemen hemen dikine eğimli sarp bir uçurum veya kayalık kenarına ulaşana dek bir milin üzerinde inişimiz oldukça dereceli idi. Geçidin başına konuşlanmış eski bir köy veya kent mevkiisini gösterir görüntüsü veren harabeler içinden geçtik. Etrafta yatan pek çok iri taş bloğun yanı sıra parçalanmış çanak çömlek de vardı. Hoyran ismine benzerliğiyle bu civarda olma ihtimali bulunan Horoanda mevkiini gösterip gösteremeyeceği fikrini ortaya atmaya değerdir. Kayalık ve yılankavi pati- kayı inerken uçurumu da çoğunlukla meydana getiren kireçtaşı arasında yükselen büyük bir kara taş veya yeşil taş yığını fark ettim. Hatırlanacaktır ki benzer görünümlere Eğirdir Gölü'nün doğu kıyısında, güney ucuna yakın yerde, geçen yılki yolculuğumda⁶¹⁰ da rastlanmıştı. Bu yüzden kuvvetle muhtemeldir ki bu tepeler dizisinin yüksekliği volkanik kayaların kabartma gücü veya patlamaları kaynaklı olabilir. Yük atlarına olduğu kadar bize de zaman zaman korkulu gelen hızlı iniş esnasındaki çoğu yerde eski taş döşenmiş yol göze çarpıyordu.

Saat birden hemen sonra üç mil kadar geniş, gölden kuzey-kuzeydoğu yönünde uzayan ovaya vardık. Üzerine Yörük kampları kuruluydu ve eski yol gibi duvar temelleri de bazı yerlerde fark edilebiliyordu. Ovayı geçtikten sonra yönümüz, solumuzdaki göl ile sağımızdaki dalgalı ağaçlık tepeler arasında daha güney istikamete çevrildi. Lakin burada orman altı yoktu ki arazi geniş bir bostanda olduğu gibi benek benek tek başına duran ağaçlarla kaplıydı; çoğunlukla, valonya meşesi ve yaban armudu ve bazen çobanpüşkülü, servi ve yabani badem. Birkaç mil daha ileride tepeler gölün üzerine yakındı. Saat 2.30'da bu tepeleri geçerken tam güneye yaslanmış, gölün iki kısmı arasında iletişim kuran ve önceki yıl⁶¹¹ Afşar yakınında yüksek bir tepenin zirvesinden görmüş olduğum dar kanalı belirgin bir şekilde gördüm.

Saat 3.30'da göl üzerinde harap bir kule ya da kaleyi ve çok geçmeden de bir buçuk mil solumuzda kalan Sangerli köyüne ait bazı geniş üzüm bağları geçtik. Mezarlığında çok sayıda sütun ve mermer bloğu bulunuyordu. Sütunlardan birinden yıpranmış bir yazıt⁶¹² kopyaladım. İmparator Hadrian ve Trajan isimleri ve 29 ve 30 rakamlarını işaretler gibi görünen aşağıdaki belli harfler ve diğer yanda ise tek başına APOLLONIA kelimesi okunabiliyordu. Buradan, gölün batı ucunun karşısında, güneydeki dağların görüntü-

⁶¹⁰ Vol.i.p.480.

⁶¹¹ Vol.i.p.478.

⁶¹² Kitabe, No.448.

sü çok güzeldi. Derin dere yatakları ve boğazlar ve de çıkıntılı kayalar ya aydınlanıyor veya öğlen güneşiyle gölgeleniyorlardı. Her yer en doğru biçimde tanımlanmış olarak belirli bir yüksekliğe kadar ağaç ve bitki örtüsü sınırı belirgin biçimde görülebiliyor ve bu haliyle yukarıdaki kayaların çorak yüzeyi ile göz alıcı zıtlık oluşturuyordu. Diğer yandan, Kapı Dağ'ın muazzam ve şahane sivri tepesi çevredeki dağlar üzerinde kule gibi duruyordu.

Çevresindeki dağların bozuk şeması ile birleşmiş değişken manzarası birden fazla kez bana Yunan adaları ve kıyılarını hatırlatan bu sevimli göl kıyılarını hüznle terk ederek Bay Arundel tarafından Karaaslan Ovası olarak anılan bir başka geniş ovaya girdik ve kuzey sınıırım şekillendiren tepe etekleri boyunca aynı batı-güneybatı istikametinde birkaç mil devam ettik. Sol tarafa doğru ovanın aşağı kısmı ağaç kümeleri ve bahçeler dolduruyor görünürken, buradaki arazi sağdaki tepelerden gelmiş traktik kaya parçaları ile kaplıydı. Dalgalı arazi üzerinde aniden büyük bir toy kuşu sürüsü ile karşılaştım ancak yaklaşıma kadar uçtular.

Altıyı çeyrek geçerken, taşlı bir dere yatağına konuşlanmış, gevşek molozları arasına çadır kurmanın mümkün olmadığı ve köylülerin vebadan kurtulduklarını iddia etmeleri üzerine bir evde konaklamak zorunda kaldığım Borlu köyüne vardık. Nüfus kalabalık görünüyor ve redif çalışma yapıyordu ki bu da sahneye canlılık katıyordu. Burada bir evin duvarı içinde, makul biçimde korunmuş ve mezarla ilgili olduğu aşıkâr bir yazıt⁶¹³ buldum. Akşam zevkli ve göl manzarası gün batımında çok güzeldi; bu çorak kireçtaşı tepeleri değişik çizgileri ile akşam güneşi ile aydınlandıklarında, kesinlikle yoğun ağaçlık tepelerin sonsuza dek üretebilecekleri karanlık tondan daha sıcak bir renk cümbüşü sunuyordu.

20 Ağustos, Pazar. -Zamanında meridyen gözlemini alabilmek için dört saatlik Uluborlu veya Apollonia'ya ulaşma kaygısı içinde erkenden yola çıktık. Borlu'dan inerken traktik ve traktik konglomera ile yine karşılaştık. Yarım saat içinde doğudan batıya uzanan iki mil kadar genişliğe sahip bereketli ve iyi ekili bir ovaya vardık; batı yoluyla güneybatı istikametinde çaprazlama geçtik ve güney kenarına yaklaşırken birçok kavun bahçesi geçtik. Doğuda, mallarım korumak için su kabağı ve kavunları arsına köylülerin diktiği pek çok küçük kulübe ile "salatalık bahçesinde bir loca olarak", İsaiah⁶¹⁴ ifadesi her zaman hatırlatılır. Sekiz otuzda, güney sınıırım oluşturan yüksek dağ zincirlerinin eteğine ulaşmıştık ancak herhangi bir ırmak geçmedik. Dolayısıyla sağlam bir şekilde tahmin edilebilir ki Eğirdir gölünden büyük bir ırmak çıkıyor olmasına rağmen göle akan herhangi bir ırmak yoktur zira bir nehrin giriş kaynağı olabilecek herhangi bir ovanın bulunmadığı

⁶¹³ Kitabı, No. 449.

⁶¹⁴ İsaiah.

kayalık batı kıyısı dışında gölün etrafında tam bir turu tamamlamış bulunuyorum; sonuç olarak, göl yeraltı pınarları veya dağ taşkınları ile besleniyor olmalı: bu biraz daha müstesna bir özellik olacaktır, şayet Eğirdir Gölü hayal ettiğim gibi Afyonkarahisar ovalarından daha yüksekte ise tabi.

Az sonra, komşu bölgelerden gelen ve denetime hazırlanan milis kuvvetleri ya da redif kalabalığı ile canlanmış Sirgent köyüne vardık ve içinden geçtik. Genişlikte artan ve meyve ağaçları ormanlığı ile örtülü Karaaslan ovası sağımızda, solumuzdaki sarp değ eteklerinden dört mil boyunca batı-güneybatı istikametinde devam ettik. Kayalıklarında muhtemelen eski mezarlar olarak bazı oyukların bulunduğu muazzam bir uçurumun üzerine tünemiş Apollonia akropolisi eteğine saat 10'da vardık. Şehrin karşısında epeyce bir genişliğe sahip, Küçük Asya'daki en zengin ve en bereketlilerinden bir tanesi olan ova üzerinden kuzeybatı yönünde harikulade manzaraya hakim ve akropolisin yarı yolundaki Uluborlu Menzil Han'a ulaştık. Hafız yeni atlar edinmekle meşgul olurken ben de akropolisi ziyaret ettim. Orada birkaç yazıt⁶¹⁵ kopyaladım. Bazıları daha önce Bay Arundel tarafından yayınlanmıştı; akropoliste onun da tarif ettiği Yunan kolonisinin yaşamış olduğunu keşfettim. Apollonia olduğu konusunda şüphe bulunmayan bu ilginç ve önemli mevki hakkında onun söylediklerine ilave edebilecek bir şeyim yok. Ancak, birinci cilt sayfa 241'de zikrettiği ve Albay Leake'in de mısra sıralarını keşfedemediğini aktardığı uzun yazıtla alakalı olarak şahsımın daha doğru biçimde kopyaladığı kanaatindeyim.⁶¹⁶ Bir kısmı çok büyük karakterlerde, güzel bir korniş veya baştabanının üç parçası üzerinde idi. Altında, deşifre etmeye teşebbüs etmeyeceğim kadar fazla zarar görmüş çok küçük yazıları olan dört beş sütun vardı. Özellikle kopyaladığımı iki sütun farklı taşların üzerinde idi. Arundel'in ziyaretinden sonra dahi yıpranmış görüntüsü veriyordu ki bu çok da şaşırtıcı değil zira caddelerden birinin döşeme taşlarını şekillendiriyordu. Sonuç olarak birkaç yıl sonra yerlerinden kaldırılmadığı takdirde tamamı yok olacaktır. Diğer yazıtlar kale duvarından alındı. İçinde, çok iri taş bloklarından oluşan bazı eski Helenistik duvar kalıntıları keşfettim. 453 no'lu yazıtın, taş eksiksiz olmasına rağmen mezarla ilgili uzun yazıtın ikinci yarısı olduğu görülüyor. Dolayısıyla diğer yarısının ayrı bir blokta bulunmuş olma ihtimali yüksek.

Apollonia enlemi olarak arazi doğası elverdiği kadarıyla Apamea ile Antioch arasındaki direkt ulaşım hattında 38°4' K. sonucunu veren Merid-yen gözlemi için Menzil Han'a zamanında geri döndüm. AITOAONIATON. AYK. E>PA. lejantlı sikkeleri Apollonia'ya telmih etme

⁶¹⁵ Kitabe, No.450-455.

⁶¹⁶ Kitabe, No.455.

uygunluğu konusunda Arundel'in gözlemlerine herhangi bir şey ekleyemeyeceğim.

Tatar'ın teskeresi ile alakalı biraz gecikme sonrası nihayet saat ikiye çeyrek kala yola çıkıkh. Ovadaki bahçelere dik ve dolambaçlı bir patika yoluyla indik. Buradan Dinar veya Apamea'ya olan uzaklık daha önce Arundel tarafından dikkatli biçimde tasvir edilmiştir.⁶¹⁷ Batı yönünde dağlara doğru uzanan Uluborlu vadisi ya da ovası ile kuzeyden güneye uzanan Dombay ovası arasında yol, Sandıklı civarından Buldur gölüne kadar güneye ulaşan ve beş altı mil genişliğinde yükseltilmiş kireçtaşı tepeler zincirini çaprazlama geçiyor. Apollonia'dan yaklaşık üç mil uzakta vadi daraldı, top- rak pürüzlü ve taşlı hale geldi ve bahçeler yavaşça gözden kayboldu. Ardından sel yatağı boyunca parçalanmış kayalar ve kaygan zeminler üzerinden açık, yüksek ve pek çok hayvan sürüsüne otlama olanağı sunan otlak arazi- de ortaya çıkana dek hrmandığımız tepelerdeki bir geçide girdik. Geçitteki kayalar her iki kenarında birbirine doğru vadiye meyilli sert kireçtaşı kong- lomerasından oluşuyordu. Başlangıçta, senkronize eğimde bir görüntüleri vardı ancak bu, daha önce var olan bir vadinin kenarlarında birikmiş olma- larından kaynaklanıyor olabilirdi de.

Apolonia'dan alıncı veya yedinci milde, Dombay yolu daha kuzeye doğru devam ederken Keçiborlu'ya doğru güneybatı doğrultusunda bir yol ayrılıyor. Tepeler arasından ve yayla üzerinden birkaç mil kıvrıldıktan sonra, zengin kırmızı alüvyon toprakla kaplı ve suyun çıkması için görünürde bir çıkış olmayan tepelerle çevrili bir dizi tek başına düzlükler içinden geçerek inişimize başladık. Bu ovalar, üzerinden yolun geçtiği dik kireçtaşı sırt- ları ile birbirinden ayrılıyorlar. En büyüğü olan ikincisinde büyük bir Türk- men kampını geçtik. Yağmurlu sezonlarda ve kış mevsiminde sular altında kalması nedeniyle yaşanılabilir değildi.

Saat S'ten kısa süre sonra, dağ yamacından Dombay ovasına çıkan geçidin kellesine çıktık. Yukarıdaki otlak yaylaları geçerken eski bir yol ya da geçit yol izleri gözlemlemiştim. Roma yolu hattını işaretlediği tahminim geçidin tepesinde bulduğum, tabanından ayrılmış üzerinde yazılı bulunan iri destekle kısmen doğrulanıyordu. Uzun Yunanca yazıt ne:edeysse tümüyle silinmişti ve sadece tek başına birkaç harf çözülebiliyordu. Muhtemelen, kıvrımlı yolu inşa etmiş olan bir İmparator veya Prokonsül onuruna idi. Ovaya ulaştığımızda Çapalı köyünü geçtik. Biraz sonra da yönümüzü sağ- mızdaki yüksek tepelerin eteklerinde batıdan kuzey-kuzeybatı doğrultusuna çevirdik. Kereli'den ayrıldıktan bu yana aralıklı izlediğimize benzer tarihi bir geçit yolunu takip ettik. Bir başka tepe sırtını geçtikten sonra saat 6.30'da kireçtaşı dağ eteklerinden doğan ve bir çırpıda büyük bir ırmak oluşturan,

⁶¹⁷ Vol.i.p.229-236.

Dinar yakınındaki Marsyas'a veya Trieste mevkiinde ve İdria dağlık bölgesinden ileri atılanlara benzeyen kayda değer bazı kaynaklar veya pınarlara geldik. Bu nehir, Dombay ovasının karşısına batıya doğru akar ve iki mil kadar bir gidişten sonra Dinar'ın doğusuna yükselen dağların arkasında şu anda saz ve kamışlarla kaplı geniş bir bataklık göl oluşturur. Dolayısıyla, iki nehrin, Celaenae akropolisi altından doğan Marsyas ve Dinar'ın güneydoğusundaki bir gölden gelen Menderes'in asıl kaynağı ve yeraltı kaynakları ile iletişim kuruyor olabilirler. Her iki nehir de Dombay ovasının çok daha aşağı bir seviyesinde dışarı çıkıyor.

Hemen bu pınarların yukarısında, doğu yönünde yükselen bir arazide bir köy ya da şehir harabeleri bulunuyor. Temeli iri bloklardan oluşan bir ana yapısı hariç binaların tamamı küçük taşlardan inşa edilmiş. Bu harabelerin bir isim taşıyıp taşımadığı konusunda bir şey öğrenemedim. Arundel, Su Başı adını veriyor fakat bu isim sadece suyun kaynağını ifade ettiği için isim biraz muğlaktır ve sadece yukarıda bahsedilen bereketli kaynakları anlatır. Öte yandan, muhtemelen, Dr. Cramer'in ileri sürdüğü gibi bu pınarları ifade ettiğinde şüphe görünmeyen,⁶¹⁸ Cinnamus'a⁶¹⁹ göre Menderes'in ilk kaynaklarına konulan Silbium veya Sylbas mevkiini gösteriyorlardır. Strabon,⁶²⁰ Pliny⁶²¹ ve Maximus Tyrius'un⁶²² açıklamalarının hepsi, Marsyas ve Menderes'in Aulocrenis vadisinde (Dombay Ovası) ortak tek bir orijine sahip olduğu ve bu nehrin yeraltında kaybolup şehrin ortasında yeniden ortaya çıktığı görüşünü doğrulamaktadır.⁶²³ Uluborlu'dan altı saat uzakta ve Su Başı pınarlarından bir mil kadar batı-kuzeybatıdaki ovada, Türkmen çadırlarının arasına gece için kamp kurdum.

21 Ağustos, Pazartesi. - Dombay'dan Işıklı'ya on bir saat. Saat 6'dan biraz sonra kuzey yoluyla batı yönünde çadırlardan yola çıkarak 2 buçuk mil içinde, ova içinde yükselen ve Dombay ovasını batıda sınırlayan dağ duvarından ayrı olmasına rağmen paralel giden alçak bir kireçtaşı sırtına vardık. Güney noktasını dolanarak eğik bir yönde, araya giren ovanın karşısına geçip dik bir yolla dağları tırmandık. Zirveye vardığımızda, Dinar ve Menderes ovası üzerinden Cadmus Dağı'na kadar geniş bir manzara bizi bekliyordu. Bir tarafta Dombay ovasının diğer tarafta Menderes ovasının seviyesi arasındaki büyük fark şaşırtıcı idi. Menderes ovası çok daha alt seviye idi; bu durum, Bombay mevkiinde yeraltına giren nehrin dağların diğer tarafında tekrar nasıl ortaya çıktığını tatmin edici şekilde açıklıyor. Hafız'ın kontra-

⁶¹⁸ Asia Minor, vol.ii.p.53.

⁶¹⁹ Cinnarnus, p.174.

⁶²⁰ Lib. xiii.p.578.

⁶²¹ Hist.Nat.v.c.29.

⁶²² Dissert, 8.c.8.

⁶²³ Leake'in Asia Minor eserinde toplanmış değişik tüm tarihi otoritelere bakınız, s.160.

l  altındaki bagaj doğrudan Işıklı'ya giderken geçen yıl aldıklarımızla bu rotanın yönlerini eşleştirmek için tek başıma Dinar'a indim. Celaenae akro- polisi olabilecek, Marsyas vadisinden bir mil kadar uzaktaki muazzam bir tepenin görünüşü oldua etkileyiciydi. Bu tepenin konumu nehir kaynağı hemen üzerindeki kayalar sırtına oranla zorlu g r nm ő  olabilir. Fakat şa- yet durum bu idiyse akropolis, pınarın doğduğu kaynaktan yaklaşık bir mil daha yukarıdı;ı. olacakh.

Sabah sekizde geçen yıl gördüğüm bir noktaya vardım ve hemen ardından Menderes vadisinden Işıklı'ya inmek için kuzeybatıya döndüm. Bu yolun genel y n  kuzeybatı istikametinde, bataklık Menderes ovası sol tarafta, yolun hemen dibinden yükselen ve eteklerinde değişik yerlerinde bereketli pınarların doğduğu yüksek kireçtaşı dağları sağ tarafta. Bataklıklar, gidiőine engel olmak amacı ile nehrin her bir kenarından önemli bir mesafe yayılıyor ve zaman zaman yol daha yüksek araziden veya bataklığın kendi içindeki bir geçit yoldan sürdüğünde tepelerin en alt kısmına kadar ulaşıyor. Saat 10'dan hemen sonra sağımızdaki kayaların altından ortaya çıkan büyük bir ırmağın karşısına geçtik ve birkaç mil boyunca bataklıkların etrafında ve tepe eteklerinde kıvrıldıktan sonra, sağımızdaki tepelerin içinde dar bir boğazdan doğan taşlı bir dere yatağım çaprazladık. 12.30'da, tepelerin üzerine konuşlanmış ve ağaçlarla neredeyse gizlenmiş Omar Köyü altından geçtik. Aşağıdaki mezarlıkta muhtemelen Apamea'dan gelmiş ve paralanmiő pek çok sütün vardı.

Saat 2'de yol derin bataklıklar solda kalacak şekilde ağaçlık tepelerin eteklerinde kıvrılmaya devam ediyor. Yönümüz hemen hemen kuzey. Işıklı  zerindeki sarp kaya dört beş mil kadar uzakta kuzeybatıya yaslanıyor. şehirden   mil sonra tepeleri terk edip neredeyse tümüyle tarıma elverişli tek başına duran küçük bir ovanın karşısına geçtik. Görünüşü göre kuzeydoğudaki bir vadiden gelmiş alüvyon aőıntılardan meydana geliyordu. Daha önce bahsedilen yüksek bir tepe altından büyük bir ırmak şeklinde fişkıran Işıklı ırmağı solumuzda kalıyor ve güneydoğu istikametinde Menderes bataklıklarına dökülüyordu. Nihayet,  z mlerinin büyüklüğü ve kalitesiyle  nl  Işıklı  z m bağları ve bahçelerine vardık. 3.30'da, muhtemelen eskilerin Glaucus'u olan bir ırmağın doğduğu çukur yarığın üzerinden geçtikten hemen sonra Menzil Han'a ilerledik.

Dar caddeler arasından geçerken sanki herkes can vermiş ya da burayı terk etmiş gibi bir görüntü vardı. ő  anki görüntü ile en son burada olduğum zamanki yoğun ve hareketli sahneye tam bir tezat oluşturuyordu. Menzil'deki insanlar ő  anda veba hastalığı olmadığını ve orada yaşayanların hasat biçme işlerinde olduklarını söylediler. Gördüğüm birkaç kiő humma hastalığına yakalanmiő olduklarını kabul ediyorlardı ancak görüntüleri yaşayan cesetler gibiydi. Işıklı'da kalmamı teşvik edecek bir şey yoktu.

Buradan al'a giden yolu bildiğimden gece yolculuk yapmaya ve akşam yemeğinden sonra en kısa zamanda yola çıkmaya karar verdim. 9.30'da Işıklı'dan ayrıldık: ilk kez gece yolculuğı yapıyordum; her ne kadar bu şekilde aşırı sıcaklıklardan kaçmış olacakhysak da harita oluşumunda fazla- sıyla kullanılmış yol hesaplarını ve yönleri takip etmeyi başaramayabilir- dim. Işıklı' dan iki mil uzakta, yanık otlak ve diğer kuru ve kokulu bitkiler- den geniş bir sahayı geçtik. Bir mesafede ışık o kadar güçlüydü ki yanan bir köy olduğunu sandık. Ayın henüz uyanmadığı yabani bir görüntüydü. Rüzgara karşı hızla yayıldığı dikkatimi çekti. 10.30'da ay doğdu ve neşeli ve keyifli biçimde devam ettik. Rüzgar tazeydi ve bir manto çok gerekli hale geldi. Rehber gece yarısına yakın, böbürlendiğı bilgisine rağmen yolunu kaybetti ve bunun için Hafızdan kamçıyı yedi.

52. Bölüm

Çal Toprak'a Varış - Han Çalar - Develi - Menderes'i Geçiş - Kepekik Harabeleri - Güney - Ayne Gölü - Allah Şehir - Cogarnus - Herrnuz Vadisi - Sarıklı - Sardis - Pactolus - Kasaba - İzmir'e Varış - Türk Karakteri

22 Ağustos Salı. -Şafak vaktinden önce, Baklan ve Çal ovalarını birbirinden ayıran tepeleri öncekinden⁶²⁴ daha kuzeyden bir yolla geçtik. Zirveye yakın dikkat çekici bir çam ağaçları kümesi yanından dik bir yolla Çal vadisine indik. Burada, daha öncekinden daha aşağıda bir taş köprü ile Menderesin karşısına geçtik. Han Çalar'a sabah 6.15'te vardık. Daha önce yol aldıklarımın arasında, takip ettiğimde şimdiye kadar uğranmamış bir bölge içinden Menderes'in gidişini masaya yahrabilmemi sağlayacağını umduğum ara bir yol olduğunu öğrenince derhal Philadelphia ya da Allah Şehir'e yakın Cogarnus vadisi içinden Ayne Göl'e ilerlemek içi yeni at istedim.

Saat 8.30'da, Ayne Göl'e gitmek üzere yeniden eyerlere geçtik. Menziliye göre mesafe yirmi iki saati ve düzenli bir posta yolu olmadığından ötürü onu kontrol edecek bir aracımız yoktu. Lakin gerçek mesafe on sekiz saatten fazla olamazdı ve nitekim arazinin kısmen inişli çıkışlı ve kötü olması ve adımlarımızın bazen ağır olması nedeniyle 16 buçuk saat sürecekti. Köyden ayrılarak bahya doğru tepeler hımandık. Taşlı ve hafif engebeli, tamamen ağaçlardan yoksun fakat asma, haşhaş ve pamuk bitkileri ile zengindi ki sonuncusu çok daha sıcak bir bölgeye indiğimizi gösteriyordu. Üzümler küçük siyah türde ve nispeten tanenli nitelikte idi ve çoğunlukla pekmez hazırlamada kullanılıyordu. Han Çalar'dan biraz uzakta bah-güneybah doğrultusunda, Hierapolis yakınında Menderes ovaları içindeki Sarayköy'e bir yol ayrılıyor. Güneye doğru ismini öğrenemediğim yüksek bir tepeler dizisi yükseliyor; Colossae'nın kuzeyine kalıyorlar ve Lycus vadisini Menderes vadisinden ayırıyor. Kuzey ve kuzeybatı yönünde düz Göbek

⁶²⁴ Bu ciltte s.163'e bkz.

toprakları ve Tacmac ile arasında yalnız duran trakit dağlar kümesinin geniş bir görüş alanına tanık oluyoruz. Tepeler, ince katmanlı mikalı şist, kristalimsi kireçtaşı, mika benzeri kumtaşı ve başkalaşmış kuvars kayadan meydana gelerek çorak ve taşlı ve de daha bozuk hale giriyor. Bu şekilde, organik kalıntıların yokluğunda Kula ve Tmolus ve Messogis Dağlarının yakınındaki tepeler gibi aynı oluşuma ait oldukları görünüyor ki coğrafik açıdan konuşacak olursak bu tepelerin aslında sonuncusunun doğu kısmı oldukları söylenebilir.

Kuzeye doğru fevkalade güzel manzarayı seyretmek için tepelerin üstünde saat 10.15'te durakladık. Sonra taşlı bir yoldan alçalarak Develi köyü içinden geçtik. Sayısız üzüm bağları içinden ve pek çok derin dere yatakları ile kesilmiş bozuk bir arazi üzerinden ilerleyerek kısa sürede altta yatan metamorfik kayaları Göbek'e doğru uzanan tebeşirimsi kireçtaşı büyük platosundan ayıran konglomera oluşumla karşı karşıya geldik. Şimdi, bu oluşumdan bir yayla ya da dar bir kuşaktayız. Her bir yanındaki derin vadiler şahane güzelliğe sahip ancak neredeyse geçit vermez bir araziye gözlerimizin önüne seriyordu. Buradan eğri büğrü bir patıkayla, ovanın aşağısında birkaç yüz feet derinlikte olan ve kuzeydeki benzer bir vadiden gelen Banaz Çayı'nın da ona katıldığı yerin hemen hemen karşısında akan Menderes Vadisi'ne indik. Burada da birkaç yerde altında yatan kırmızı ve sarı molozla birlikte yatay kireçtaşını görünüyordu. Sarı moloz aşağıya doğru kireçtaşı azaldıkça artıyor ve tümü şistli ve mikalı kayalara yaslanıyordu.

Beyaz kireçtaşından yansıyan sıcaklık vadide en bunaltıcı halindeydi ve kemerlerden birinin altında tüttürmek için memnuniyetle Menderes üzerindeki köprüde atlarımızdan indik. Daha sonra, nehrin sağ yakası boyunca alçaldık. Manzara her adımda daha da güzelleşiyor, tepeler yükseldikçe yükseliyor ve yamaçları ağaçlanıyordu. Yarım saat içinde, vadiden ayrılıp batıya doğru tırmandık. Burada, güneybatı doğrultusunda Menderes'i gördük. Aralığın neredeyse görülemeyecek kadar birbirine çok yakın hemen hemen dikey ormanlık yakaları arasında dar ve derin bir boğazdan akıyor-du. Bazıları ormanlık olan ve ara sıra karşılaşılan veya kıt akarsuyun göçebe Yörük'leri çadır kurmaya teşvik etmiş olduğu birkaç dere yatağını kıvrılarak geçtikten sonra yeniden düz tepenin zirvesine vardık.

3.30 gibi bu yassı araziye geçerken sağdaki tarlada bulunan bazı kare taş bloklar dikkatimi çekti. İncelemek üzere yanlarına gittiğimde kendimi tarihi bir şehrin ortasında buldum. Çevirmeler arasındaki zemin ve duvarlar benzer şekilde pek çok blok içeriyor. Bazıları hala yerinde duruyor, bazıları ise sütun tabanları fakat yazıtları yok. Bu arada, her tarafta çanak çömlek parçaları saçılmış durumda. En kayda değer özellik şehirden doğu yoluyla kuzey doğrultusunda uzanan mezarlar caddesi denilebilecek şeydi. Tamamı da fazlasıyla zarar görmüş durumda idi fakat çoğunun temelleri hala eksiksiz-

!iğini koruyordu. Şehrin tüm alanı üzerinde toprak sürülmüştü fakat ev ve diğer türde binalara ait duvarların kalınlıkları her yerde görülebiliyordu. Helenistik mimaride olduğu kuşkusuz görünen bir tanesinde bir mesafe boyunca üç adet taş sırası fark edilebiliyordu. Mezarların biraz güneybah-sında küçük bir binanın temelleri bulunuyordu ve beş altı feet yükseklikte parçalanmış çeşitli sütunlar yerinde duruyordu. Ancak, diğer kalıntılar da olduğu gibi bunlar da oldukça düzdü ve arazide yaygın olan kireçtaşından meydana geliyordu; şehrin duvarlarla çevrildiğine ve ya başka şekilde sağ-lamlaşırıldığına dair bir iz yoktu. Harabeler yolun her iki yanından uzanı-yordu ve kimi yerlerde bitki örtüsü tarafından örtülmüştü. Onlara verilecek isim hakkında her hangi bir fikir oluşturmıyorum. Türkler Kepecik adını vermiş; öte yandan, Lidya ve Frigya'ya ait henüz yerleri belirlenmemiş bir-çok şehir bulunuyor. Yazıtlar olmadan ve başka doğrudan kanıtlar olmadığı sürece bu yerleri tespit etmek zor ve şu an için tahminde bulunmanın da bir yararı yok. Sadece şunu söyleyebilirim ki, Kserkses'.in Colossae'den Sardis'e giderken içinden geçtiği Callatebus olamayacak kadar doğuda bulunuyor-lar.

Başarısız yazıt arayışı sonrasında bu noktadan ayrılarak soldaki tepeler dizisinin eteklerinden dik bir vadiye varana dek üç mil kadar daha batıya ilerledik. Bu vadiden, zengin ve şahane ormanlık tepeler arasından akan Menderes'e ve eğimli bir tepe üzerine kurulmuş Güney köyüne vardık. Ge-ceyi burada geçirdim. Ağanın misafirperver vaatleri altında ezildim. Daha önce buraya herhangi bir Avrupalının ayak basmadığını ve bize her türde erzak göndereceğini ifade etti. Yine de , öyle sanıyorum ki hafızasına güve-nilmezdi zira herhangi bir şey görmedik ve yine kendi kaynaklarımıza kal-dık.

23 Ağustos, Çarşamba. -Yediye çeyrek varken Güney'den ayrılarak ye-niden düz tepeye tırmandık. Bu, daha öncekinden daha dalgalı idi. Arazi, aralarına birkaç tarla ve daha büyük türde biraz ağaç serpişmiş haliyle ge-nelde alçak çobanpüskülü çalılıkları ile kaplıydı. Saat 8'de derin bir dere yatağını geçtik. Tebeşirli kireçtaşı içinden çıkarılmış kıvrımlı bir patika yo-luyla oradan tırmanışa geçtik. Ötesinde, kenarları güçlü kokuları ile havayı saran çam ve zambak ağaçları ile kaplı derin vadilerle kesişen yoğun ormanlık ve yabani bir araziye girdik. 8.30'da, koyu ağaçlarla çevrilmiş ve bol miktar-da tahıl, tütün, mısır ve karpuz yetiştiren iyi ekili bir sahanın karşısına geç-tik. İlerledikçe arazi, kırmızı ve sarı toprak, çakılları ise kuvars birikintisi ve mika şist oluşumları ile kaplanıyor ve hafifçe yükseliyordu. Bu çakıllar yatay kireçtaşının karşısında çapraz sırt veya buzultaşlarda meydana çıkıyordu ve açıkça güneyden ve gölcül çökeltiyi çevreleyen batıdaki tepelerden geliyor-du.

Çakıl ve birikintiden oluşan bu tek başına arazi parçasından ayrılarak yata y kireçtaşını aşındırmış bir başka derin dere yatağını geçtik. İlerideki arazi yine engebeli ve yüksek noktaları çam ağacı toplulukları ile kaplı. 9'dan kısa süre sonra, gnays, mika şist ve diğer metamorfik kayalardan bir duvar ya da bariyer gibi çevrelenen bu geniş düz tepenin bah köşesine yak- laştık. Aşağıda Cogamus vadisi ve önümüzde Ayne Gölü ile geniş bir man- zara açıldı birden. Küçük bir köyden geçerek, zaman zaman sert kuvars ve tamamı az çok eğik olan beyaz, kolay dağılır, kağıt şistten ince yataklarla ile içten tabakalaşmış, önemli açıda batıya eğimli dar bir mika şist ve gnays sırhna çıkıhk. Asıl iniş saat 10.30 gibi başladı. Yol o kadar dik ve kayalık idi ki atlarımızdan inmek zorunda kaldık. Manzara muhteşem ve uzak görüşler açıktı. Tabana yakın metamorfik kayalar içinden çıkan ve bu şekilde bu tepe- leri yükseltmiş ve onları bir zamanlar Nazlı, Göbek ve Süleymanlı ovalarını işgal etmiş olan bir iç denizin bariyeri olarak dönüştürmüş doğal nedenlerin bir kanıtını sunan büyük bir kara taş ya da yeşil taş tepeliğinin etrafından geçtik.

Tabana geldiğimizde doğudan gelen küçük bir ırmağın karşısına geçtik. Batı-kuzeybah doğrultusunda devam ederken çok geçmeden Tripolis, Lao- dikya, ve Denizli'den gelen yola burada kavuştuğumuz Bulladan'dan gü- ney-güneydoğu yönüne inen kuru Cogamus yatağını geçtik. Vadi burada bir ovaya genişledi. Sel yatağının sol yakasından Ayne gölüne doğru batı- kuzeybah yönünde altı yedi mil devam ettik. Yolda, yük atlardan biri düştü ve doğrulmaya çalışırken ayağını kırdı; yükler sürücünün atına aktarıldı. Kendi eyerini sakat hayvana yükleyen sürücü Ayne Gölü'ne kadar kendisini dört mil götürmesini umuyordu. Böyle bir barbarlığa fena öfkelen dim ve şiddetli bir zalimlik hareketi olarak gördüğüm bu duruma engel oldum. İnsanlar genelde Türklerin hayvanlara karşı insancılığından bahseder; an- cak bu, uzun beyaz sakallı yeşil örtülü yaşlı bir Emir tarafından gerçekleştirildi. Şehre yaklaştığımızda kalabalık bahçeler, üzüm bağları ve her tarafta hünnap ağaçları ile serpişmiş kavun tarlaları en canlı hallerinde karşımıza çıkıyordu.

2.30'da Ayne Gölü'ne geldik ve mesafe sadece dört saat olunca aynı gün öğlen saatlerinde Allah Şehir'e devam etmeye karar verdik. Atlarımız değiştirilirken ki bu sevk işlemi Türkler için çok daha hızlı yapılıyordu, ben de kafede dinlendim. Tüm süreç yük atlarını boşaltmak ve yüklemekten ibaret olunca bir saat içinde yeniden yoldaydık. Ayne Gölü civarında harabe olduğuna dair bir bilgi sahibi değilim ancak kanaatimce Callatebus'un he- men hemen bu konumda bir yerlerde olduğunda fazla şüphe yok. Herodo- tus'tan625 bildiğimiz kadarıyla yaşayanları buğday ve ılığdan bal (çok tatlı

625 Lib. vii. c.31.

bir madde) çıkarmakla ünlüydüler. Ayrıca, Tripolis-Sardis yolu üzerinde olduğunu da biliyoruz. İlginç, dağ geçitlerinde yetişmiyor ama Ayne Gölü yanında, Cogamus vadisin.de bol miktarda bulunuyor. Bu yerden ayrıldık- tan sonra Allah Şehir yolu, resimsel biçimde aşınmış ve ağaçlık olan kayaç tepelerden gelen aşınmış ile meydana gelen bir yükselti dizisi eteği yanında ve büyük hasatlarda buğday, mısır, darı, kavun vs. taşıyan ve beş alı mil genişliğinde zengin ve iyi ekili bir arazi boyunca devam etti. Bu alçak ve gelişmiş tepeler Sardis akropolisinin üzerinde durduğu sıranın bir kısmıdır ve Kasaba'ya kadar tüm yola yayılıyor. Kara ayit, ılıgın ve zakkum, ağacı bazı ırmak yataklarında bereketli biçimde yetişmekte.

Saat 6.30 gibi Allah Şehir'e yaklaşıırken şehrin resimsel mevkii etkileyiciydi. Neredeyse her tarafında epeyce bir yüksekliğe ulaşan ağaçlık tepelerden bir amfi içine konuşlanmıştı. Şehrin harabe duvarları ise bağ ve bahçelerin ortasında görünüyordu. Saat 7'ye çeyrek varken, neredeyse tümüyle küçük taşlardan inşa edilmiş, yapımlarında tarihi karakterde sadece birkaç iri blok kullanılmış duvarlardaki bir boşluktan içeri girdik. Kirli caddelerinden kıvrılarak ilerlerken pek çok antik parça ve bozuk yazıt parçaları gördüm. Ayakları ve duvarın aşağı kısımları taş ve mermer bloklardan yapılmışken bazı izleri hala görülebilen kemerleri tuğladan örülmüş haliyle Sardis'teki kiliseler benzeyen tarihi bir yığının yanından geçtim.

Veba salgını yaz boyunca burayı kasıp kavuruyordu fakat şu an için durmuştu. Bir Yunan evinde konforlu biçimde gece için yerleştirildikten sonra, önde gelen bazı Yunan sakinleri beni görmeye geldi. Yakın zamandaki felaket ziyareti ve teslim olmak zorunda kaldıkları karantinadan başka bir şeyden konuşamıyorlardı. Diğer yandan vebanın İzmir'de tamamen son bulduğunu, tüm ulaşım ağının açıldığını ve ticaret ve alışverişin yeniden başladığını belirtiyorlardı.

Allah Şehir ya da Philadelphia'da 2 bin Türk ve 250 Yunan hanesi olduğu söyleniyor. En başta gelen özelliği, St. John'ın Tanrı'nın emirlerini yaymak için özel olarak gönderildiği Asya'nın Yedi Kilisesinden biri olma durumundan ve özellikle diğerlerine göre bu kilisenin meleşine gönderilen mesajda gözükken daha yüksek derecedeki teveccüh ve merhametten geliyor. Şu anki durumu ve görüntüsü modern yazarlar ve bilhassa 'Chandler⁶²⁶ ve Arundel⁶²⁷ tarafından o kadar sık anlaşılmıştır ki ben sadece Philadelphia'nın 1390'da Osmanlılara teslim olarak Türklere boyun eğen son Küçük Asya şehri olduğuna dikkat çekmek istiyorum.⁶²⁸

⁶²⁶ Chandler, vol.i.p.287.

⁶²⁷ Arundel, 'Yedi Kilise Ziyareti,' p.167. Arundel'in Philadelphia tarihi Chandler'in çalışmasından uyarlanmıştır.

⁶²⁸ Gibbon, chap. Lxiv.

Öte yandan, bu şehre dayalı çok yaygın olan iki yanlış izlenim mevcut. Birincisi buranın, belki de Philadelphia kilisesine gönderilen daha bağışlayıcı mesaj nedeniyle, genelde Yedi Kilise içinden Hristiyan toplumunun gelişmeye devam ettiği tek kilise olarak düşünülmesidir. İzmir, Pergamus ve Thyatira da aynı konumdadır. İzmir daha fazla oranda, Yunan, Levanten ve Avrupalı Hristiyanlarından oluşan büyük bir nüfusa sahiptir. Bu açıdan bakıldığında aşağıdaki düzende sıralanabilir: İzmir, Philadelphia, Pergamus, Thyatira; fakat İzmir'in Yunan piskoposu olup olmadığına dair bir bilgim yok. İkincisi, modern Türkçe ismiyle Allah Şehir'in bazen o kiliseye işaret eden kelimelerin ifadesi olarak düşünülmesidir⁶²⁹ "Tanrı'mın şehrinin adı". Metin dikkatli biçimde okunduğunda, bu kelimelerin Philadelphia veya başka bir şehre uygun düşmeyeceği, ancak onun yerine "Tanrı'mın adı" ile birlikte onun adına yazılacak olduğu görülecektir.

24 Ağustos, Perşembe. Sekize çeyrek kala Allah Şehir'den hareket ettik. Yol ormanlık tepelerin eteğinde ovanın güney veya güneybahsından ilerliyordu. Arazi, sağımızdaki Cogamus'a doğru hafif meyilli. Soldaki vadilerden çeşitli ırmaklar doğuyor. Kıyıları kara ayit, ılgın ve zakkum ağacı veya modern Yunanların defnesi ile kaplı; aynı arazi yapısı birkaç mil devam ediyor. Yol bazen soldaki vadilerden gelmiş alçak aşıntı sırtlarından geçiyor. 10.30'da bir kahvehanede durakladık. 11.30'da muhtemelen kilometre taşı olan parçalanmış iri bir sütun geçtik. Üzerinde uzun bir yazıhn kalıntıları vardı. Bağlantısız birkaç harfle birlikte yalnız YITATOL: THL: ITATRIiL: kelimelerini çıkarabildim.

Sürekli bozulma ile binlerce sivri tepe ve konilere aşınmış soldaki tepeler her adımda daha da güzelleşiyor ve 12'den sonra bahya doğru uzaklaşıyorlar. Aynı zamanda yol da tepelerden bir veya daha fazla mil mesafede ve kara ayitle kaplı kumlu bir ovanın karşısına geçiyor. Etrafta birçok Türkmen çadırı saçılmış durumda; hayvanları güneşin kavurucu sıcağından korumak için, sazdan küçük kulübelerin yanında koyun kırpma operasyonu tüm hızıyla devam ediyordu. Saat birden sonra, soldaki bozuk tepeler arasında resimsel ve ağaçlık bir boğaza konuşlanmış Yeni Pazar köyünü geçtik. Ova kuru olmasına rağmen muhtemelen komşu tepelerden sızmayla gelen suyun çok az derinlikten elde edildiği pek çok kuyu geçtik. Cebimdeki termometre 111° fahr.'a kadar çıkh ki bu da iç kısımlardaki yüksek ovalardan indiğimizden bu yana sıcaklıkta büyük bir artışı gösteriyordu.

Saat 2'ye çeyrek varken ana yoldan ayrılarak, sayısız ırmaklar ve durgun su havuzları ile ki bu sebeple humma hastalığı çok yaygındır, kesişen iyi ekili bir arazi içinden birkaç mil boyunca ilerledik. Yarım saat içinde Sarıklı köyüne vardık. Atları dinlendirmek için burada durakladık çünkü atla-

629 Revelation, iii.12.

rımızın aynı gece Kasaba'ya gitmelerini sağlamamız gerekiyordu. Ağaçların altında yumuşak çimlerde birkaç saatliğine kamp kurduk. Hafız bu konuda biraz hayal kırıklığına uğradı zira kirli minderle dolu Ağa'nın konağındaki en iyi odayı ayarlamış. Konağı açık havaya tercih ediyordu ama ben tereddütsüz geri çevirdim. Saat 6'da tekrar yol açtık. Çok geçmeden tekrar anayola kavuştuk. Soldaki tepelerden sağdaki bataklıklara, güneydoğudan kuzeybaha dalgali bir çizgide uzanan dikkate değer bir bent içindeki boşluktan geçtik. Yaklaşık 30 feet yüksekliğinde ve kırk feet genişliğinde ve açıkça yapaydı. Doruğunda bazı Türk kabirleri vardı fakat aslıyla ilgili herhangi bir fikre ulaşamadım. Belki Lidyalıları aitti belki de bir suyunun temeli olarak tasarlanmış.

Güneş saat 7'den biraz sonra bath. Batı taraftaki gökyüzünün böylesine muhteşem parlak renk tonu kümelerini sunduğuna daha önce tanık olmamışım. Görünüşte bakh güneşten yayılan kırmızı ve yıldız geniş iri ışınlar, Kuzey Işığı parıldamaları ya da Claude'nin büyülu kompozisyonlarında temsil edildiğı kadar parlak ve belirli biçimde en yüksek noktalara saçılıyor. Tüm gökyüzü sıvı bir ateş denizine benziyorken koyu Sipyus ve Tmolus dağları çarpıcı bir ferahlamayla önde yükseliyordu. Havanın sıcak kokusu akşam keyfini tamamlıyordu.

Amacım gün batımından önce Sardis'e ulaşmak zira bu şekilde önceki yıl yaptığım gözlemlerle şimdi yapacaklarım arasında ilişki kurabilecektim ve bunu ancak başarabildim. Pactolus'u geçerken bugün geçtiğimiz diğer ırmaklardan daha fazla suya sahip olduğunu gördüm. Bu haliyle eskilerden aldığı saygınlığı koruyordu. Küçük Asya yolculuklarımın tamamında aralıksız tutmuş olduğum yol kitabımı burada sonlandırdım ve bir örneğini ek bölümünde sundum.

Ay bir süre ortaya çıkmadı. Gece karanlıktı. Taşlı yol boyunca dar vadi ve derecikleri geçerken pek çok defa son anda düşmekten kurtulduk. Gece yarısından bir saat sonra Kasaba'ya vardık. Hafızın at istemek üzere önceden gelmiş olması sayesinde fazla gecikmedik. Dimitri'yi biz İzmir'e dörtmekle koşarken yükümüzü arkamızdan getirmek üzere bırakarak Hafız ve sürücü ile birlikte yaklaşık bir saat içinde yola çıktık. Sabırsızlığım atlardan birinin nalının kaybolmasıyla test ediliyordu adeta ve yenisini bulma şansımız yoktu. Daha sonra, Tatar'ın Arap Oğlu diye çağırıldığı siyah sürücü sarhoş olup geride kaldı. 25 Ağustos Cuma günü saat 9da tek başımıza İzmir'e girdik.

Böylece Küçük Asya araştırmalarımı sonlandırmış oldum: orijinalde tasarladığımdan daha uzun bir dönemi kapsamıştı ve tahmin ettiğimden daha gerçekçi bir tatmin ve memnuniyetle karşılaşmışım. Yine de, çok daha az bir zamanda gerçekleştirmeyi umduğuma kıyasla ne kadar da az icraat! Geride bırakılmış ve görülmemiş kaç tane bölge, Doğu'daki konaklamam

esnasında görmüş olmayı umduğum incelenmemiş kaç tane ilgi çekici mevki! Yukarıdaki anlah ne kadar eksik olur bilmem ama karşılaşmalı coğrafya, eski zamanlar ve tarihi dünyanın bu kısmına ait jeolojisi hakkındaki bilgilerimize bir şeyler katacağına inanıyorum. Benim buradan ayrılışımdan beri küçük Asya yarımadasının diğer bölümlerini başka gezginler de başarılı biçimde inceleyecekti. Bunların arasında sadece Ainsworth ve Fellowes isimlerini anacağım. Umuyorum ki onları da en kısa zamanda diğerleri takip edecek ve aynı şekilde macera dolu ve başarılı olacaklardır. Ve onların birikmiş emekleri sayesinde şu an kamuya sunabileceğimden daha kusursuz biçimde bu bölgelerin bir haritasını çok geçmeden görebileceğiz.

Türklerin davranışları ve alışkanlıkları hakkında anlatımına serpiştirdiğim sayısız söylemler sonrasında karakterleri ile ilgili düşüncemi burada tekrar etmemin pek de gereği yoktur belki de; lakin Türk davranışları ile ilgili en son yayımların yazarlarının ulaştıkları sonuçlarla ayı fikirde olamadığım için mümkün olduğunca kısa biçimde düşüncemi ifade etmeye çalışacağım. İyi özelliklerinden başlayayım: kelimenin tam anlamıyla şüphesiz misafirperverler, genelde yardımsever ve bazen de cömertler; alt sınıflar kesinlikle dürüstler ve en erdemli davranışlarının bu olduğunu düşünüyorum. Ancak bu meziyet, vakur söz ve vaatleri çoğu durumda güvenilir olabilse de, üst sınıflara uzanmıyor. Öte yandan, tamamı cahil ve haddini bilmez, kibirli, bağınaz, haysiyet duygusu olmadan gururlu ve tevazu duygusundan yoksun dalkavuklar; para hırsına veya yalanın olası getirisine dayanamıyorlar. Devlet ve yönetsel görevlerinde acımasız ve zorba tavırlı, dini öğretilerde dogmatik ve müsamahasız ve mali hesaplarda para hırsına bürünmüş ve keyfidirler. Kendi tarihleri hakkında diğer ulusların tarihleri hakkında olduğu kadar bilgisizler ve bu durum çoğu hususta karakter, doğruluk ve haysiyet açısından köylü ve aşağı sınıflara karşı çok daha aşağı seviyede olan daha eğitilmiş kişilerde de geçerli. Meziyetleri, doğanın kolayca eksiklerini gidermesi nedeniyle cömert ve kısmetini elinde tuttuğu kullanımı süresinin belirsizliği nedeniyle yardımsever olan bir vahşinin meziyetleri. Bugünün zengini delaletе düşmüş bir bireyin geçici hevesiyle yarının dilencisi olabilir; o zaman, kimin harcayacağı bilmediğine göre varlığını stoklamak niye? Bir Türk fakir ve gınahtan uzak olduğu sürece dürüst; ancak bir ofise atandığında veya kamu parasını yönetmekle görevlendirildiğinde eğitilmemiş zihni cazibenin karşısında duramıyor ve zimmetçi ve hırsız oluyor; elini uzatabildiği her şeyi kendine mal ediyor ve altındakilere baskı uyguluyorken haksız kazancım garanti alına almak hahrına rüşvet ve dalkavuklukla üstlerinin gönlünü alıyor. Kuşkusuz bu durum Türk yönetiminin moral bozucu uygulamasına, yani her yeri en yüksek teklifi yapana satmaya ve karşılığında haraç ve vergilendirme yoluyla korunmasız özne-

lerden elinden geldiği kadar kazanç sağlamasına müsaade etmeye yol açmıştır.

Bu tür önlemlerin zararlı sonuçları gereğinden fazla meydandadır ve bu kuralsız topraklardaki yabancı tarafından yanlış anlaşılabilir. Birkaç aydır Türkün en büyük sorunlarının bazılarını ve özellikle her yeri yönetim altında satın almak olan bu bozuk uygulamayı yeniden düzene koymak amacıyla girişimlerde bulunulduğu söyleniyor. Lakin başarı, korkarım ki kuşkulu olmasından da ötedir. Değişim ve iyileştirmeye dair her proje Müslümanlığın bağnaz etkisiyle karşılaşılıyor olsa gerek; Hristiyan saldırısı korkusu, ancak eğitime ve daha yüksek ahlaki duygu tavrına dayalı olabilecek herhangi mantıksal ve uygulanabilir yönetim biçimi getirmeye yönelik tüm teşebbüslere direnecektir.

Tek bir olasılık var gibi geliyor ama yazık ki oda uzak ve muğlak: Hristiyanlığa dönüşümleri. İnsan olasılıklarına göre ve gözlerimizin önünde sürekli olagelen şeylere bakıldığında böyle bir umut yok gibi. Benzer durumlardaki olağan sonuçlar şunu tahmin etmeye götürecektir bizi; Türklerin inançları sarsılabilirse dahi, Müslümanlığa isnat edilen aptallıkları ve yanlışları görmeleri ve yetersizliğini hissetmeleri sağlanabilirse şayet, Müslümanlıktan imansızlığa uçacaklardır. Peki, ama umutsuzluk niye? Tanrı'nın lütfuyla ümit edelim ki iyi zamanında bu insanların kalplerini kendine çevirsin, -Kuran'ın kelepçeleri çözülsün, -Mesih'in dini İstanbul'dan Uzak Doğu'ya kadar yerleşsin- ve Vahiy'in etkilerini ilk gören ülkeler Kutsal İsmine tapmada artık Yahudi olmayanların gerisinde kalmassın!

EK 1

NOTE A. Vol. I.p. 149.

Planımda, Lidya'nın ilk geleneksel tarihi üzerine bazı gözlemlerimi bu açıklamaya eklemek ve AbbeGuerinduRocher'inefsanevi Mısır tarihi üzerine ilginç çalışmasını takip ederek Lidya tarihinin de Herodotus ve diğer eski zaman tarihçileri tarafından giydirilen tutarsız efsanelerin çoğundan nasıl yoksun bırakılabileceğini göstermek vardı. İlk Lidya kralı Manes'inNuh'tan başkası olmadığı, -Manes'in torunu Lydus'un Nuh'un torunu Lut olduğunu- ve özellikle çokça sorgulanan Lidyalıların Tyrrhenian göçü konusunda tüm açıklamaların bir başka Tyrrhenus yani Terah oğlu Abraham'ın gerçek göçü üzerine kurulmuş karışık ve sapkın anlah olduğunu ki Yaradılış'ın 12'inci ve 13'üncü bölümlerindeki izahah ile Lidya göçü her önemli hususta denk düşmektedir, göstermiş olmayı isterdim. Mamafih, bu görüşün gelişmesinin benim tahmin ettiğimden daha uzun alana yayılacağım gördüm; dolayısıyla bu mülahazayı gelecekte uygun bir zamana bırakm.

NOTE B. Vol. I.p. 160.

Aym zamanda bal gibi çok fazla faydalı ve makul nitelikleri olan ve dünyanın pek çok ve uzak bölgelerinde bulunan kendine has bir hayvan içgüdüsü sonucunda bir maddenin bu muayyen bölgede sağlığa zararlı ve zehirli özelliğe sahip olacağı öylesine müstesna bir durumdur ki bu konuda önde gelen eski ve modern otoritelerle okuyucuyu buluşturabilmenin uygun olacağını düşündüm. On bin askerin geri çekildiğini anlatırken Ksenophon der ki (lib. iv.c.8.) "orada (Trabzon'dan iki günlük yürüyüş mesafesindeki tepelerde)çok sayıda kovan bulunuyordu, balı yiyen bütün askerler duyularını yitirdi ve hiç biri ayağa kalkamadı; fakat az yiyenler çok içmiş sarhoş kişiler gibiyken daha fazla yiyenler akıllarını yitirmiş kişilere benziyorlardı, hatta dahası ölmüş gibiydiler. Haliyle helak olmuş gibi çoğu yere uzanıyordu ve büyük bir korku hakim oldu. Ancak ertesi gün kimse ölmemiş, aynı saatlerde duyularını geri kazanmışlardı, ikinci üçüncü günde tıbbi tedavi uygulanmış gibi ayağa kalktılar"

Pliny, zehirli balın Pontus Heraclea'da bulunduğunu ve diğer yıllarda ıy bal üreten arılar tarafından yapıldığını rivayet eder (Nat. Hist. xxi.c.44.13.). Bunu, aegolethron (tam anlamı ile keçi zehri)adında özel bir bitkiye isnat eder. Balın zehirli olduğuna dair işaretler olarak Pliny daha sıvı, daha kırmızı renkte, olağan dışı bir kokuya sahip ve şiddetli hışırtıya sebep olmasını ekler. Onu yiyenler aşırı terleme ve serin bir şeyler isteme hissi ile kendilerini yere atarlar. Ayrıca, Pontus'da, sebep olduğu delilik hali nedeniyle Maenomenon adını alan Sanni arasında üretilen başka bir tür balın daha olduğunu gözlemler. Ormanlıklarda bolca yetişen ormangülü bitkisinden geldiği tahmin edilir. Yerliler Romalıları haraç olarak balmumu verirken zararlı özelliklerinden dolayı balı satmazlar.

Strabon'a (lib.xii.c.3.p.549.) göre, Themiscyra'nın doğusundaki dağlarda yaşayan kavimlerin en vahşisi Heptacometae, yol üstüne ağaçların en üst dalından elde edilmiş deli bal kapları koymak ve içenlerin rakiplerine kolay av olmalarını sağlamak suretiyle Pompey'in 3 bölüğünü bozguna uğrattı.

Dioscorides'in dediğine göre, HeracleaPontica balı, yiyenleri belli mevsimlerde delirtir; aynı gerçekten DiodorusSiculus ve Aristotle da bahsederler.

Her ne kadar olağanüstü olsalar da bu beyanatlar modern gezginler tarafından tümüyle doğrulanır. "Levant'tan Mektuplar" eserinde (vol.ii.p.168.) Tournefort'a göre, yerlilerin yetkisinde Chamaerhododendron'dan yapılan bal yiyenleri sersemletmiş ve tiksintiye sebep olmuştu; çiçeğin hanımeline benzeyen kokusu baş dönmesi yapmaya eğimliydi. Ayrıca, Colchis ve Mingrelia'da sarı defne-gülü veya sarı zakkum bitkisinden yapılan balın tehlikeli olduğunu ve kusmaya sebebiyet verdiğini belirtenPederLampert'ta aktarır. Trabzon'da aldığım bilgiye göre özellikle yaban arılarından deli bal hala üretiliyor ve kullanımı devlet tarafından yasaklanmış durumda. Aslında, orada tadına baktıklarımın hepsinin hoş olmayan acı bir tadı vardı.

Bu şekilde zehirli balın var olduğu sonucuna ulaşılmış gibi görünüyor; düşünülmesi gereken şey olarak geride sadece ne tür bitkilerden üretildiği kalıyor. Pliny'ye göre bu bitkiler Aegolethron ve ormangülüdi; Tournefort'a göre ise Chamaerhododendronponticamaxima'nın iki çeşidinden alınıyordu; PederLampert der ki, sarı zakkum veya sarı defne-gülü.

Nasıl bir çelişki görünürse görünsün bence tüm bu yetkelerin aynı bitkiye, sarı Azaleapontica ve mor ormangülü'ne işaret ettiklerine dair fazla kuşku bulunmuyor. Tournefort, bildiğimiz yaygın ormangülü'nden alınmayacağını çünkü bu bitkinin Karadeniz kadar kuzeyde yetişmediğini belirtir; ancak yaygın olan ormangülü'nden bahsederken defne gülünü, Rhodo-

daphne'yi, ya da Pliny ve modern bitkibilimcilerin aynı zamanda zakkum olarak da anılan Nerium'unu kast eder.

Benzer bir hata PederLampert tarafından da yapılmıştır. O da aynı şekilde Zakkum ve ormangülü'nü karıştırarak Colchis deli balının sarı zakkumdan geldiğini söyler; oysa sarı zakkum hiç yoktur ve verilen bu renk sarı Azalea ile eşleştirmek için yeterlidir ki Azalea bitkisi Trabzon civarındaki tepelerde hala boldur.

Pliny'nin Aegolethron'u Toumefort tarafından kendisinin Chamaerhododendron ponticamaxima'sı, mespilifolio (mespili yaprak), floreluteo (kil çiçeği) ile aynı olduğunu kabul eder. Toumefort, bu tür çiçeğinin güçlü bir hanımeli kokusu olduğunu ekler ki bu da onu Karadeniz'in güney sahili boyunca tüm dağlarda bazen on-on iki fite kadar yetişen sarı Azalea pontica ile eşleştirmeye hizmet eder. Pliny'nin verdiği isimle hanımelininki arasında müstesna bir tesadüf var; Aegolethron veya keçî zehri ve Chevre-feuille veya keçî yaprağı.

Toumefort'un diğer çeşidi, C.ponticamaxima, foliolaurocerasi, floreaeruleopurpurascens, açıkça, aynı mevkide bol miktarda rastlanan bizim bildiğimiz mor ormangülü'dür ve Pliny'nin ormangülü ile bağdaştırılabilir ki Toumefort bunun yaygın ormangülü, defne gülü veya zakkum ile karıştırıldığını düşünmüş gibi görünmüyor; aksine Pliny tarafından doğru biçimde tasvir edildiği gibi bu yere ait gerçek ormangülü olduğunu düşünüyor olabilir.

Bu sonuçlara karşı kulağıma gelen tek itiraz tanınmış bir bitkibilimcinin söylemiyle karşıma çıktı. Balın sağlığa zararlı özelliklerinin Azalea veya ormangülü'nden gelebileceğini düşünmüyordu çünkü bu topraklarda bile ikinci bahsedilen bitkinin tohum kanallarına eklenmiş saf şekerleme kristalleri bulmuştu. Ancak bu durum tohum kanallarında sadece büyük miktarda tatlı bir maddenin bulunduğunu kanıtlar ki bu bal tarafından çiçekten çıkarılırken saptanan bir gerçektir ve ayrıca bu durum bazı başka zararlı özelliklerin bu bitkinin içinde bulunması ya da bulaşmış olmasına engel teşkil etmez zira arıların beslendiği farklı bitkilere göre, bala verilmiş şüphesiz farklı bir tat olduğunu anlıyoruz.

NOTE C. Vol. I. p. 204.

Önemli bir alana yayılan üçüncül kabuklardan ince bir tabaka içeren kayda değer bir marn yatağı bu bölgenin jeolojisinde en ilginç özelliklerden biridir. Buna, özellikle Horasan yakınında ve Anni'nin kuzeyinde tanık oldum: "Voyage autour du Caucase" eserinin üçüncü cildinde bahsedilen ve M. Dubois de Montpereux tarafından daha güneyde Arpachai ya da Araxes yakalarında fakat yine aynı Ermeni ovalarında görülen benzer oluşumdan farksız görünüyor. Volkanik hareketin kesilmesinden sonra kısa bir süre

hayvan yaşamı içeren büyük bir su kütesinin varlığının tartışılmaz kanıtlarını taşıyorlar; zira vuku buldukları yatak, büyük tuf ve volkanik kül birikintileri üzerinde yatıyor. Olası durum şu ki her ne kadar eve getirdiğim Mytilus örnekleri hem tatlı su hem deniz türlerine yakinen benzerlik taşısa da tatlı sudurlar.

Kanaatimce bu marn yatakları bazı büyük sel baskınları ile bu noktalarda birikmiş sular sakinleştiğinde aşağı atılan birikintiydi. Bu şekilde oluşmuş göller ve iç denizler varlıklarının bir esnasında yeniden hayvan yaşamı ile dolacaktı ki kalıntıları da sanırım yukarıda anlatılan ince kabuk yataklarında bize saklanmıştı.

Bu mülahazalar doğal olarak Kutsal Tarih'te okuduğumuz ve ikincil sebeplerle hasıl olmuş olabilecek büyük olayların araştırmasına yol açar: modern bilim keşifleri önümüze yeni tartışmalar ve insanlığın ilk nesillerinden gizlenmiş yeni delil bağlantıları getirir.

Nuh Tufanını okuduğumuzda tüm dünya çevresinin mi suya battığını yoksa suyun sadece kutuptan kutba dağ zirvelerinin üzerine mi çıktığını soruşturmak pek de gerekli görünmüyor. Bilgi açısından Tufanın insanın yaşadığı tüm yeryüzü kısımlarına yayıldığını bilmek yeterlidir ve yeryüzü sularının ovaları yükseltmiş ve sular geri çekildiğinde dünyanın yüksek kısımları arasında ortaya çıkmalarına sebep olmuş büyük volkanik hareketler öncesi veya esnasında bir tarafa çekilebilmesini sağlayan fiziksel faaliyetleri hayal etmek çok zor değil.

Geminin Ararat dağına konduğu ve sonucunda bu yeryüzü kısmının Nuh'un döneminde vuku bulan tufanla sular altında kaldığına dair Kutsal Kitap kanıtımız nedeniyle ve bu yüksek ovaların daha sonra sular altında kaldığını varsaymak için bir nedenimiz olmadığına göre bu kabuk yatağının Nuh Tufanından kaynaklandığını ve birikmiş suların dünyanın bu kısmında kaldığı dönem esnasında dibe çöktüğünü hayal etmek haddini aşmış olmak gibi görünmüyor.

NOTE D. Vol. I. p. 385.

Pusula Değişimlerini düzeltmek için yapılan Gözlemler

Bu yerdeki değişim miktarını tespit etmek amacıyla 1836, 18 Ağustos tarihinde bir dizi gözlem yaptığımdan bahsetmeyi, uygun yerde ihmal etmişim. Kaptan Beaufort ve diğer araştırmacılar tarafından sahil boyunca alınanlarla birleştirildiğinde ilgi çekebilir. Daha önce, Kater'ın döngesi aracılığı ile bir dizi meridyen çevresi yükseklikleri ile Alaca'nın 40°9'K. enlemine ulaşmıştım: uçdeğer gözlem ortalaması açıktaki ayı kronometremin 9s. 36d. Süs.'ne koyuyordu .

1839'da komutan H.G. Hamil ton tarafından çalışılan bu gözlemler şu soncu veriyordu: değişim, 8°3'15"B.

NOTE E. Vol. il. p. 237.

Koç Hisar gölünden alınan tuzlu su Analizi.

Ekonomi Jeoloji Müzesinden Bay Phillips'e Koç Hisar'dan getirdiğim tuz gölü suyu ile ilgili aşağıdaki açıklaması için minnettarım. Bay Phillips der ki, "Özgül ağırlığının yaklaşık 1.2398 olduğunu görüyorum fakat genel tuzun birkaç kristali ya soğuk veya buharlaşma yoluyla ayrılmış olduğundan özgül ağırlığı 1.24'eşit olarak dikkate alınabilir.

"Bilhassa genel tuzdan oluşan fakat önemli miktarda magnezyum klorür ve magnezyum sülfat ile az miktarda kireç sülfatı ve brom izi ile karışmış fakat iyotla karışmamış %32.2 tuz maddesi içeriyor."

Dolayısıyla önemli özellikleri yüksek özgül ağırlıkta olması ve yüksek tuzlu madde miktarı olarak görünüyor. Deniz suyu 1.028 iken şimdiye kadar en ağırlı olarak kabul görmüş Ölü Deniz suyunun özgül ağırlığı Dr. Marcet tarafından 1.21'de olduğu belirtilmiştir. Ölü Deniz suyu içinde bulunan tuzlu madde miktarı aynı otoriteye göre sadece 24.S'tir.⁶³⁰

⁶³⁰ Daubeny on Volcanoes, p. 283.

İki veya daha fazla rakamın aynı paranteze alındığı yerlerde tüm mesafeyi aynı atlar kat etti anlamına gelir.

699

Erzurum-Hasan

Kale.....
Toplam 53

6

Direkt yol sadece 12 saat fakat biz
Halyattes mezarı etrafından dolandık.

Hasan Kale-Horasan	8
Horasan-Bardes	10
Bardes-Kars	<u>12</u>

Toplam 36

Kars-Hacı Veli Köy

5

Hacı Veliköy-Arını.....

3

Arını-Gümrü

7

Gümrü-Kars.....

10

Toplam 25

Saat

Kars-Bardes

12

Bardes-Id

10

Id-Liesgaff..

7

Liesgaff-Kızrah

5

Kızrah-Euduk

2

Euduk-İspir

8

İspir-Kara Ağaç.....

9

Kara Ağaç-Bayburt

9

Toplam 62

Bayburt-Trabzon.....

32

TRABZON'dan SİNOP'a

Trabzon-Platana.....

3

Platana-Büyük Liman...

9

Büyük Liman-Eleheu.. ..

5

Eleheu-Tirebolu..

5

Tirebolu-Kerasunt....

12

Kerasunt-Ordu.....

12

Ordu-Fatsa.....

12

Fatsa-Ünye.....

6

Ünye-Çarşamba

10

Toplam 74

Çarşamba-Samsun

8

Samsun-Bafra

12

Bafra-Alaçam

6

Alaçam-Gerze

12

Gerze-Sinop.....

6

Toplam 44

SİNOP'tan AMASYA'ya

Sinop-Deliler

4

Deliler-Mehmet Beyoğlu

Köyü

8

Mehmet Beyoğlu Köyü-

Boyabat

6

Boyabat-Duran

6

Duran-Çeltik

9

Çeltik-Vezirköprü

3

Toplam 36

Vezirköprü-Havza

4

Havza-Ladik.

4

Ladik-Sepetli.....

9

Sepetli-Sonnisa.....

3

Sonnisa-Herek.....

6

Herek-Niksar.

6

32

Niksar-Tokat

9

Tokat-Turhal.....

8

Turhal-Zille.....

4

Zille-Amasya

8

29

AMASYA' dan AFYON KARAHİSAR'a

Saat

Amasya-Hacıköy.....

12

İSTANBUL ORHAN KEMAL
İL HALK KÜTÜPHANESİ

Hacıköy-Çorum	6
Çorum-Tekiye Hatap....	4
Tekiye-Kara Hisar ve Dönüşü.....	6
Tekiye Hatap-Alaca	4
Alaca-Yozgat.....	8

Toplam 40

Yozgat-Nefes Köyü	6
Nefes-Boğazköy	4
Boğazköy-Yozgat	6
Toplam	<u>16</u>

Yozgat-Alaca.....	8
Alaca-Sungurlu	8
Sungurlu-Sarek Hamisch ve Dönüşü	12
Sungurlu-Kotchuk Köy..	9
Kotchuk Köy- Kalecik ...	9
Kalecik-Akça Taş.....	3
Akça Taş-Ravli	6
Ravli-Angora	6

Toplam 61

Angora-Baluk Kuyumci.	6
Baluk Kuyumci - Beyjaves	6
Beyjaves-Meulk	6
Meulk-Sivri Hisar	8

Sivri Hisar-Bala Hisar ve Dönüşü	6

Hamza Hacı-Beiad	6
Beiad-Eski Kara Hisar..	5
Eski Kara Hisar-Afyon Kara Hisar	4
Toplam	<u>27</u>

AFYON KARA HİSAR'dan DİNAR'a

Afyon Kara Hisar-Akkar	9
Akkar-Yalvaç.....	9
Yalvaç-Afşar	5

Afşar-Eğirdir.....	9
Eğirdir-Isparta.....	6
Isparta-Sagalassus ve Dönüşü.....	8
Toplam	<u>46</u>

Isparta-Buldur	6
Gezi... ..	5
Buldur-Keçi Borlu	6
Keçi Borlu-Dinar	4
Toplam	<u>21</u>

DİNAR'dan İZMİR'e

Dinar-Balat.....	6
Balat-Keklik	8
Keklik-Honaz	4
Honaz-Denizli	4

Gezi.....	12
Toplam	<u>34</u>

Toplam	32		
Sivri Hisar- Alekiam ...	6	Denizli-Sarayköy.....	5
Alekiam-Hamza Hacı..	6	Sarayköy-Tripoli ve Dönüşü.....	8

Sarayköy-Kuyuca	8
Kuyuca-Antioch ve Döntü- şü.....	4
Kuyuca-Nazili	2
Nazili-Mastaura ve Döntü- şü.....	<u>4</u>

Toplam 31

Kula-Kran Köyü	6
Kran Köyü-Metlere	12
Metlere-Demirci Köyü..	4
Demirci Köyü-Işıklı.	9
Işıklı-Sandıklı	9
Sandıklı-Afyon Kara Hi- sar.....	<u>9</u>

Toplam 49

Nazili-Aydın....	8
Aydın-Efes	10
Efes-Fortona	9
Fortona-İzmir	<u>6</u>

Toplam 33

AFYON KARA HİSAR'dan KAYSERİ'ye

Afyon Kara Hisar- Çoban.....	4
Çoban-Iskale	9

Iskale-Ak Şehir.....	5
Ak Şehir-Ilgın.....	9
Ilgın-Ladik	9

Ladik-Konya	<u>9</u>

Toplam 45

MUDANYA'dan KULA'ya

Mudanya-Abullionte....	12
Abullionte-Muhallitsch ...	8
Muhallitsch-Aydıncık	8
Aydıncık-Erdek	4
Aydıncık'a Dönüş	4
Aydıncık-Mölvler Köyü.	8
Mölvler Köyü-	
Susugherli.....	5
Susugherli-Ildiz	3
Ildiz-Kespiş.....	<u>4</u>

Toplam 56

Kespiş-Bogaditza	6
Bogaditza-Singerli	4
Singerli-Mumcuk	9
Mumcuk-Simaul.	9
Simaul-Selendi	12
Selendi-Koula	8

Toplam 48

Konya-İsrnil	12
İsrnil-Karapınar....	9
Karapınar-Aksaray.....	<u>18</u>

Toplam 39

Aksaray-Koç Hisar.....	18
Koç Hisar-Boğazköy	6
Boğazköy-Sarı Karaman.	8
Sarı Karaman-Tatlar	6
Tatlar-Nevşehir.	4
Nevşehir-Bak Taş.....	7
Bak Taş-Kayseri.	<u>9</u>

Toplam 58

KULA'dan AFYON KARAHIŞAR'a

Kayseri-Rum Manashrı..	4
Manashr-Develi.....	6
Develi-Kara Hisar.....	8

Kara Hisar-Misli	6	
Misli-Niğde	6	J
Niğde-Bor	3	}
Bor-Kız Hisar	1	
Toplam	<u>34</u>	

Kız Hisar-Ereğli	14	}
Ereğli-Ak Göl.	.	
Ak Göl-Çorla	,	
Çorla-Karaman	,	
Toplam	<u>33</u>	

Karaman-Elmasun	8
Elmasun-Hacılar	8
Hacılar-Tris Maden.....	3
Tris Maden-Kara Ören...	6
Kara Ören-Seydi Şehir...	4
Seydi Şehir-Beyşehir.	<u>6</u>
Toplam	<u>35</u>

Beyşehir-Kereli	8	
Kereli-Kara Ağaç	4	
Kara Ağaç-Ak Hisar . . .	4	
Ak Hisar-Borlu	12	
Borlu-Uluborlu	4	J
Uluborlu-Dombay	6	j
Dombay-Işıklı	11	!
Toplam	<u>49</u>	

Işıklı-Çal.	9	
Çal-Güney	1Q63z'	■
Güney-Ayne Gölü	8	
Ayne Gölü-Allah Şehir..	4	
Allah Şehir-Kasaba	14	
Kasaba-İzmir.	<u>12</u>	
Toplam	<u>57</u>	

63² Çal'daki posta başı bu aşamayı 22 saat olarak hesapladı.

1	100
2	100
3	100
4	100
5	100
6	100
7	100
8	100
9	100
10	100
11	100
12	100
13	100
14	100
15	100
16	100
17	100
18	100
19	100
20	100
21	100
22	100
23	100
24	100
25	100
26	100
27	100
28	100
29	100
30	100
31	100
32	100
33	100
34	100
35	100
36	100
37	100
38	100
39	100
40	100
41	100
42	100
43	100
44	100
45	100
46	100
47	100
48	100
49	100
50	100
51	100
52	100
53	100
54	100
55	100
56	100
57	100
58	100
59	100
60	100
61	100
62	100
63	100
64	100
65	100
66	100
67	100
68	100
69	100
70	100
71	100
72	100
73	100
74	100
75	100
76	100
77	100
78	100
79	100
80	100
81	100
82	100
83	100
84	100
85	100
86	100
87	100
88	100
89	100
90	100
91	100
92	100
93	100
94	100
95	100
96	100
97	100
98	100
99	100
100	100

the 100th anniversary of the founding of the city of New York

EK 3

K itabeler

No. 1. Beyjik, Edranous'un (Hadriani) yanı.

. • ' • • • . AIMNMP . • • .. • • • • •
• • PHNOlroNENAnAPHroPON EN8AM • • HM • • .
EN.QOI • TEAO:EtBIOTOYAionAIZE rPY+ñEnH<OEMn
THNEI Ti • • AllNHEN9ETOIONAPH:EAIENITYMBOl:E
T .HMETEPONroNEñN nAPHroPO:EEXTAI ENi Otl<O
H9PHNO:E nAY:EEI nOAY.ñAYNON ENBIOTOIO
TINA XEPH KPATHIHTI • AOV:ETAñHTINA KAAYIEl
MHNOñAON9PH NEñLEPTVMAN nAPHroPON E . El
HMAIMIN TON APIETONñAEUl OE.N80J:MAEITOY TOl:E
ñANTE:E KAIAHMO:EHMETEPOYIIONEl:EIJ:E TON AXE • . .
TOY% OOAYñAIAAIANT .ñAIAAIEN • .TEPNOIEION EXON
.ñNBIOTHMAYPIlTAInAIA.O.NXAPINñN TEKON A • TO • •
l<Al81NNO:E BAPVAOYTION EXElñATHPEIAAIIOI OIKOl:E
%YNNAlH J:YNEYNlI HMETEPH MHTPI1.ñtPONIH
AEIPATE NYN 9PHNOYI r<X>YIETON AXAtUCNON . • •
l<AIEKn • • • • • Oll:MAIAAIOY AEti'ANON Olk • • • .
ñAeE • . • • • .IUANHN OENTAMHNIAION KAT •

No. 2. Beyjik.
Büyük karakterlerle yazılmış, sütun üzerinde.

AIAION ICA|XAPA
AYTOKPATOPPOZMPI
ANOVI:EBArI'OVYION
9EOYTPAIAANOYYlIñNON
8EOYNEPOYAEKrONON
AHMAPXIICHXE!:C>rñAJ:
YñATON TOB ATTINAJ:
rAYIUlNOJ: J:TPATH
r .lIñ E KT.lIñ 1 A l ñN
ANE%THJ:EN

* Bu harf orjinalinde ı&al şeklinde yazılmıştır.
+ Bu harf orjinalinde C şeklinde yazılmıştır .

No. 3. Beyjik
Camii duvarındadır.

HTONA ITEI PEEION 9NHT1IN
B10NEICTEAE"EAV.ABPOJ:YNH
.APHTHHMNnPOTATH KEANH
ZH%AEAEN40s.nx EkATON
A Y K A B A N T A J: EN9A4 E
KEIME J:HMATIT.nNrENE
TnN2

No. 4. Beyjik
Camii yanındadır.

00 AIAIOIAI
EEINOJ: KAIEY
. .P'VI<AEIAZONTEJ:
EAYTOIX
ETOYZ: 08
KATE.Ek • . XAN

No. 5. Mohimoul.
Çeşmededir .

ETOYnBIMHNOUEBA J:TO:t
. TE E
AEJ: fOPÖ:t AOOHMHTPI rA
YnATH MNHM . . XAPI N
40MITI W AY=:•A NC&>NTI
Ca>Z:YN E:tHı: ENH AnnHKA
AWJ:ETH1SKAi TE JÆ:E
tOPC&> l<AtAY ANONTI
KEKNOIX AIOPOIJ: THN
AnEYKTAIAN XAPIN
EYNAll=C THZ:E T04EE
M „ J\APAAE.ZAN4PIA
K A i E A Y T . . zn' Z: A

Son satırdaki harfler daha küçüktür ve epey eksiktir.

* Orjinalinde bu harf **İ** şeklinde yazılmıştır.

No. 6. Mohimoul.
Çeşmededir.

EKCIOCAIErIIKTH
Clc.wTl, Nc.JTWXPHCT·
TEKN&JMNH MHCXA
PiN

No. 7. Tauschanli.

ANTH<AHCAP
TE MI.4W Pbl
4 .. MNH
MHÇXAPIN

No. 8. Azani.
Mezarlıktadır.

TATIAN'I
EAEYCEIN
AN6PIMNM
MHCCAPIN
KEAYTH
ZQCA

No. 9. Azani
Aşağı köprü yanındadır.

MBAN4PODCAI
AnnHEANHTP.'11AIII
,nATPI
Ef11MEI\H8ENTOJ:
AZICAHn IMOY
TOY81JOYAYTnN

No. 10. Azani

Aşağı köprü yakınlarında kaide üzerindedir.

KOYAP
.OCICAICA
TOVPNEINOC
.NHCAAEA+W
TMNHMHCHA
PiN

No. 11. ve No. 12. Azani

Mezarlıktadır.

TEAEttoP • .
.60MNATOEX
60MHTONICA
BW MONAIAYT
ZIIJ NTE.C

APTEMW
NICAIZW
H81CBH
evrATPi
M, NHMHC
XAPIN

No. 13. Azani

AIXEPOTYNHΠEΔON
ANΔPIKAIPEΛOYΠATP
MNHMHCHA PIN

No. 16. Azani.
Duvarda kullanılmış iki sütun üzerinde yazılıdır.

ΑΠΟΡΩΜΗ

ΝΕΡΩΝ ΜΗΝΟΦΙΑΙ ΧΑΙΡΕΙΝ

ΜΕΝΕΚΛΗΣΚΑΙΜΗΤΡΟΔΩΡΟΣΟΙΥΙΟΙΣΟΥΕΛΘΟΝ

ΤΕΣΠΡΟΣ ΜΕ ΑΠΑΝΤΑΕΔΗΛΩΣΑΝΟΣΑΤΕ ΑΥΤΟΣ

Ε. ΜΟΤΙΜΗΘΗΣΠΡΟΣΗΜΑΣΚΑΙΩΣΑΕΙΣΗΓΗΣΩΤΗ

ΠΟΛΕΙΠΕΡΙΕΧΟΝΤΑΤΑΣΗΜΕΤΕΡΑΣΤΙΜΑΣΕΦΟΙΣΟΥ

ΜΕΤΡΙΩΣΑΠΕΔΕΞΑΝΠΝΕΟΥΤΟΒΕΒΑΙΟΝΤΗΣΕΙΣΜΕ

ΕΥΝΟΙΑΣΚΑΙΠΟΛΕΙΜΕΛΕΙΝ.. ΜΝΟ.. ΕΙ.. ΟΝΟΕΙ. ΤΗΓ

ΛΙ

ΩΤΕ

ΗΝΕ

.. ΙΙΟΣ. Ν. ΔΩΜΑΤΟΣΕΙΜ. ΟΙΗΠΕΡΙΗΜΑΣΦΙΛΟΤΙΜΙΑ

.. ΥΤΑΗΔΗΔΕΔΗΛΩΚΟΤΙΟΤΙΟΥΔΕΤΩΝΙΔΙΩΝΕΝΕ

..... ΑΥΤΗΣΦΕΙΔΕΣΘΑΙΠΡΟΑΙΡΗΜΕΝΕΚΛΗΣΔΕΟ

..... ΟΙΜΟΣΕΙΧΕΝΚΑΙΠΡΟΣΜΕΝΕΙΝΜΟΙΧΡΟΝΟΝ

OSONANE

ONE1'4Mtt

THPA%AnE

KAlnPODE

TAUPAt'AA

Efl.tMEAEETA

nQlJNVMan

.AUA&nPO:rA

AHAO:IAJDI

rAPE'VNOVJNO

+EJNEANTOYb

RAPEXaeAtE

AbOMAtTHNA

AHMODiEHEIC

No. 14. No. 15. Azani
Geniş bir kaide üzerindedir.

TON MErA N ,I(AI

EY EPrET' HNKAI

%DTHPA ICAICT .

THN THZnOA E

O J: KA :ET PATO

NIKON YnA T'ON

H n ATP I EJ:T PA

TH rOYN TOJ:

TO ll KA A n OA

A I N A P I O Y

OVAnlAAfl, HEV

A PETA & Y rA

TPl.M NE IAC

X A P I N T It

ANAEXEIPA

nPO.CA.rAeH

. v+aoNON

..... A 1E

No. 17. Azani
Nehir yanındaki bir sütun üzerindedir.

ΗΒΟΒΑΗΚΑΙΟΑΗΜΟ:Ε

ΕΤΗΜΗSENΜΗΝΟ.Ι

ΑΟΝΝΕΙΙCΟΕΤΡΑΤΟΥ

ΕΡΑΤΕΥΖΑΝ'ΤΑΤΟΥ41

ΟΛΕΙCΑΚΙ:ΕΙCΑΕΝΤΩ:

ΑΟ1nο11:nΑΤΡΙΑΙnΡΩ:

ΕΝΕΧεΕΝΤΑ

No. 18. Azani. '
Kaide üzerindedir.

M H N O t t
A O % E P
MH%YNTPO
tnnii:Tni:
K A 1 EY NO
t KnXY nAl
PETHEA N
T I H P n I

No. 19. Azani.
Kaide üzerindedir.

Ti ICAA610C
EcnEPOC
EPMEITEkNn
MNHMH CXAPIN

No. 20. Azani.
Ghiediz yolu üzerindeki mezarlıkta sütun üzerindedir.

AY TOPIKAICAP •
I O K / . . IAN C t i A E T n A
M H N O C M H N O r E N O Y C A r
A I A A P O K A T E C . . • . C E N Y

No. 21. Ghiediz.
Köprü üzerindedir.

ArA8HTYXH
04HM0%0MY%0.NABBAEITON
E • ..• M ENTONnPO nATOPA
XPOMION

No. 22. Chorek Kieui (Ushak yakınlarında).
Camii duvarındadır.

ArAeH
AVT'O
8EOY
YION8EOV . EPOYAYIONON
TPAtANONUBAZTONA4PIA
NON4HMAPXII CHZEE OY%1AZ
HTPAIIANOnOAEITO.NnOAIJ:
TONEYEP r ETHNIWKt:ETHN

EnlMEAMeENTOJ:
MIPOVTOYMENTOYETOVZ
MENOYE.

No. 23. Chorek Kieui.
Camii duvarındadır.

ArA&HTYXM
AYTOKPATOPAICAIJ:APA
MAYPHAIONANTONEINON
J:EBAJ:TONAPM HNIAIC.ON
nAP81KONAYTokPATOPA
KAIZAPMOYKIONAVPHAION
OYHPONJ:E.BAJ:TONAPME
N IA K O N K M H 4 1 K O N
H nO A IJ:
EniIEPOkAE OYJ:APXETE 1
MONAPXONTOJ:TOBKAPTE
EP.MO r ENOY
MONO%kAl •MN80YTPY
+fiNOJ:K r PA MMAT EOJ:
4IOT' *
EnfMEAH8ENTOZEK
MA . . ev . 8 . ETOY:EZNA
M H NO Z . f . B rA
r

No. 24. No. 25. No. 26. No. 27.
Camii duvarından yazıt parçaları.

T1410%
UCOJ:
OrENI
HTI
111

AMMtArAltI.YI81nKPVI.C KAITYXH8PE+A
%1ZOJ:tMNHMH%XAPINMET AT . Y8E8H
NAIO%ANANOPY3EI:EAPONDAAPOYNTON
EANTOICAt..aIYMBOYAIVJ:ANI

ATOPIKAIPi
610YnOrrYMOYTÖYI1ATE
OETOn,POnYAONEnlTH:E

tIAMMIAEYTYXOYXAAI
MAXQAN.6:PIICAIA\TH
EKTHE141AEnPOt:KOrFONNH
MEIONICATEEEKYA&NAP
ErrAIElrJEIC • ATEKNONE
EPVICHNICALrIIAlK

No. 28. Ahat Kieui.
Değirmenin yanındadır.

• ... KOZMOVTOVTEEN
POVH:NIAKOPNOVTAKA IAIX

No. 29. Ahat Kieui.
Tapınağın yanındadır.

ı-.AAAP ,.
rfNkANT .
Arrt'n.61..
HOEEYNK .
KO% .'.

No. 30. Ahat Kieui.
Akropolis'in duvarındadır.

- J: I EV811\ . RI40%A0
YHMOEm:EfAONIANtDKAI . , . . .
A4:1ATETArM ENAKA8AEnf rE
TOYSnO'YAA,r

No. 31. 32. No. 33. Ahat Kieui.
Köyün yakınlarındadır.

no
O .. Eti . , ...
AOYrJIH
ErroN0trr.
AONTOKAIOIO . , , .
NnNIMHN
EAVTOIE

MIAIAICON
ANTAI: OKOINONrAAATnN

No. 34.
Mezar taşı üzerindedir.

rLOYAI CEOYPOC
APIE WPOVYIOC

No. 35.

Anıt üzerindedir. •

El.6.E TIC ⁴ - POEVCETOYTOYC TOYC
ronovceHCEIEICTOTtİNKYPU'I.NAYTOKPA
TOP.D.NT toN.AHNAPIAOENTAKOXIA

No. 36.

Kaide üzerindedir.

EYNIAIA AYT:'1
IENHCYN-ANT
NNOM TOC

No. 37.

Kasabanın aşağısındaki bir tarladadır.

(İlk sahr tamamen yok olmuştır)

. , NANTWX
. NOJ;Y etE
. KAI,6,EIOICAEJI .. e . APXQNT . . .
. . . , ... J:IAAMEN NOY
• AYTOYJ:KAİM.POUOrMATA
rPA•nı:ıl%O • • AH:Z::r/İYKnNOU<>rMATOJ:
UIMENAN,6,P0%APTEMIAOPOV4.0rMATA
rPA•tı EPMOrENHUHMOXIOEET
KATA TAX i'HtoYC KAI KAT

No. 38. Segicler.

Camii duvarındadır.

H B O Y . A H K A I O
4. HMOX ETEIMH
E A N l < A O I T n N A
% Q K P A T O Y E
n P E Z . B E V E A N T A
E M I T O V E I C Y P İ O Y J :
A Y T O K P A T O P A J :
% Y N K A I T n Y D E O K P A
T E I E n Q Y A A İ I I E . k A I
n İ E T J I %

No. 39.

Camii kapısı üzerindedir.

H BOYAHl<AI06HMOJ:
XEBAJ:T • • • • ETi
MHXANICA AN
APl<OYOY1
AMIANrYN An
AOEONM
Al J:APAKTO 1J: kAIE
nıPYTOınAPATHIH
TJIEKAIOOAYTEAnX
ANAJ:TPE.OMENHN•I
AOTEI MO%nPOETHN
E T O Y
T A E A
N O Y :t
t l N E Y
KENTHN
IH ME
A J:EJIE
ITOYMH
.lorENovx
TOYIC.ClICOYl<AlAPlr:TOY
KPATOYXTOYAT'TMOY
KAIAIONYEOYTOYZH
NOAOTOY

No. 40. Gübek.

Türk Mezarlığındadır.

BJ\AIf N 6E H .N
MO KEA ONW N
HBotttA HKA iO
4 H MOJ.: T O N
A r NOT AT O N
rA C IN IOV İIA
NONTONKPATIC
TONYONrACI N
n POT E IM01'
KOYAA.PATOY
YnATI IC OYTON
ENnACI NEYEPrE
THNICAIKTICTHN
THC nOAEHC
EnlMEAHCAME
NOYAYlrAYk.Q
NOCBTOYNIInOY

No. 41. Suleimauli, Blaundus.
Akropolisten dört kitabe.

1.

TI881MV88VAPEC

S.

ETINPATPI/
TE8V

II

N IATEMPLVMETPOITIC

.....

ONXI
ICAAV4IO

No. 42.
Tiyatro yanındadır .

• • EIH.O • •

• • NANO

.. . OYHUCIÄ "• ,

.. A1nn ..

No. 43. 44. 45. Sardis.
Kale duvarı üzerindedir.

TAVPKAMArNOVNOM• ICOY

%ABIf NOJ;NOE .HNOZIUIO TEi\O'. . . DtZ A BYPA
K\A VA IANOEMMNHJ;EAO&ENOYXARMI AHJ;AnOMONIOVUOEEN
rAPEVJ;EAOEEN .MAKEAQNMBAHAPΟΥΤΟV .|<OVNA .YA . •N\SIN1AE
•KON' • •DAOZEND.PATN •AN •AOAHMOV MY .EINMIEEAO&EN
AIOI"EN tOJ"ENovrrHMNEH

ΩΠΑΝΑΡΙΣΤΕΒΟΚΟΝΤΙΕ
ΣΑΙΣΑΤΕΛΕΣΤΟΝ
ΕΡΓΟΝΕΟΙΠΡΑΠΙΣΙΝ
ΤΟΙΑΠΟΝΗΣΑΜΕΝΩ

No. 46. 47.
Kale duvarı üzerindedir.

ECM I A C I A
A C E T O Y K A I
c n O N I O Y
N I A C n A • A A
M I K I A t n P E
P A T P O C T I T
A , C T O Y A E n c
C • Y 8 t i C T O
P r E T H N I C . A I t
N T O C K O I N
I P M O Y T 9 Y
C E B A C T n N

,. AIK .. .ENrYNAIK .AEICI\AYAI . . .
NOrENOYrrOYIEP&I%KA IrrPA . . .
KA IJ:TE+ANHtoPOYAIATETHNT . . .
NOY%AJ:ANI<AITI1NI8DNYNET
ATOENTnartYJNMENEAY
: nlrTINAEnPOrONnN
: • NTMENANOKA8ErrHJ:ENOI
+ . .XAYTH1:TI .ICAAYAIO'EMEN
AP • EPEYETHEAXIAXNAOY

No. 48.
Boumoubat Camisindedir.

YMN128EON
MEAHTAnOTAMON
I ONt nTHPAMOY
nANTOCAEAOIMOY
ICA. ICAKOY
nEnAYMENON

No. 49.
Trebizond kapısı üzerindedir.

ENONMATTOYAEcnOTOYHMWN1HCOY
XPC TOYTOYeEOYHMW NAYTOKPA TOP
KAICA,,A DYCT ~~NA~~ NOCAMMANICO.
ro&IKOC.PANnKocrEPMANIKOCAM
TKOCAIANKOCOYANA AAI KOCA+Pt KOC
&YCEBHCEYTYXHCENAO OCN 1KHTHC
TPOnEOYXOCAECEBACTOCAYrOYCTOC
ANENEWCEN+IAOTIMIA TA 4H MOC IA
KTICMATA T HcnOAEw ccnov AH KA 1
EntMEAIAOYPANIOVTOY&EotIAECTOY
enKOnOYINAsrETOYcYftT

No. 50. 51. Gherzeh

AIMIAIANOX
• • • • • • • • otIMIOYKOY
AIBOYTIO . ,Plti.NOJ:K A ■
MA • 1MO • • • • • • • • , •

No. 52. Sinope.
Dairesel bir kaide üzerindedir.

DVO .ANTO
NINO .DVI
ANTONINI .Pli .F
C • 1 • F *

*Colonia Julia Felix.

No. 53.
Duvarı kibir arşitrav üzerindedir.

9.İBMATta • F • DIVI • Pli • NER • DtVI • HADRIANt • PROHED • D

No. 54.
Başka bir arşitrav üzerindedir.

T • 01!.RMANICO • SARMATICO • P • M . TIUB • POT • XXV • IMP • VIII • C0S.

No. 55.
Başka bir arşitrav üzerindedir.

PON • DW' • NE8VAI • , • • N • • P • M • XV • IOANIOV •

No. 56.
Lahit üzerindedir.

İRONTİİİİ'iQC
CAMoYttciJNNH
IN84tJCEI .. • ..

No. 57.
Şehir duvarındadır .

TIICMY4IO

No. 58. •

Şehir duvarındaki bir kaide üzerindedir.

ΟΚΡΑΤΕΡΟΣΠΟΛΙΟΥΧΟΣ
ΑΝΑΞΗΓΙΡΑΤΟΤΑΥΤΗΝ
ΝΕΥΜΑΤΙΤΩΣΦΕΤΕΡΩ
ΧΑΛΚΟΤΥΠΟΥΠΑΛΑΜΑΙΣ
ΣΤΗΛΗΝΕΥΛΛΟΙΟΤΟΝ
ΕΥΕΝΟΗΣΑΤΟΘΕΣΜΟΣ
ΠΕΙΘΟΜΕΝΟΝΣΚΗΠΤΡΟΙΣ
ΛΙΕΝΑΚΗΡΑΣΙΟΙΣ
ΔΕΡΚΕΟΜΟΙΦΙΛΟΣΩΔΕ
ΝΟΗΜΟΝΑΤΕΚΤΟΝΑΧΑΛΚΟΥ
ΗΦΑΙΣΤΟΥΣΟΦΙΗΣΣΩΜΑ
ΜΙΜΗΣΑΜΕΝΟΝ

No. 59.

Nesi Köyündeki bir lahit üzerindedir.

Μ.1..... ΤΕΡΚ>Dτ IMODATΠΟΕΕ&ΜΚΑ
ΤΗΙ..... ΡΟΝΕΑΥΤΟΙCΑΙΖΟΗΤΗrYΝΑΙΙΚΙΜΟΝJCAIPETE

No. 60.

Kapı eşiğindedir.

ΔΩΜΕΔΩΝ
ΑΡΙΣΤΩΝΑΙΤΟΣ
ΦΛΟΓΩΙ

No. 61.

Lahit üzerindedir.

ΕΥΝ 1...: ΕΝ8Α
ΔΕΚ ΕΙΜΑΙ ΕΤΗΝ
Κ8

No. 62.

Kasabadaki bir lahit üzerindedir.

%ΑΙΟΥΕΙΝΙΟΔJ | iEJCJEHNHZAMHN
ΤΗΝnY: ΕΜJNΕΜΑΥΤΝΙCΑfΟVΟltα
ΜΕΤΑΤΟΕΜΕΙCΑΤΑΤΕ8NHNAIEDEITOIAHZEITH
MMnΡΟΤΑΤΜΙCΟΑΗΝ ΕΙΑΜ Α•

No. 63.
Camii avlusundaki bir sütun üzerindedir.

• • NVMSEVIRYM
VMCONSVLAR
OD

No. 64. 65. 66. Vezirköprü
Bedesten duvarındadır.

TONAr'A&ON
TIAWN ETAP'
• .YTHC8V
rATHPANTM
NNr CAHPA
eTl6

MNHMH DAP

J; E M N .O Z
KAI ZH '.EAN
TA KOX MI
AZ: ETHM
KYPIAA AH
J: Y M B 1O E
A YTOY TE
IIC NAJ: A J:A
METAYTOY
MN HMHEXA
PIN . NTD
P'1f8ET EI
• ,

No. 67.
Bir evin duvarındadır.

MAPTYPiONOP80Y
B'IOY.O.'E VNEZH
:ESN'Z: EMN.I J:ZYN
EKA M ENT EEYNE
TEJCN.OZE • .l<AINVN
OTEAEI .KApfTAJ:TE
AABEJNkAMATJIN T
E KA IT E tt NDN A
1 E M ENIC.AMA TO
1:EIMONONKAI N H
n IA T E k N A
HZOVI10TEAHZOM
ErntcE1NH%KAA.
EPf'ANH . A AA N
E.N•OMENO1J: 1
rE • • %•1A OTHT.
rMEIHN.

No. 68.
Niksar'daki köprü üzerindedir.

M . ANTONI08 .PM.-&INOS
ElnatHa&N
IOYJUAirE-M&MHBTHS
MiM TONTAtoN

No. 69.
Tokat yakınlarındaki bir sütun üzerindedir.

ce
TIAQ
TIC
N .

No. 70. Zile
Kasaba duvarındadır.

AYP • r.NTIAIA
THCEMNOTA
THCYMBUI . .
A IOCMONTA
N O C O A N H P
ANTl,rOAA•N
kAtME·TAAC
TOE A Y T N
XAPIN

No. 71. Zile
Ağanın haremindedir.

IOYNIOCFEM . .
AOCANEC
CTHN

No. 72. Amasya.
Kapı yapmak için üç parçaya ayrılmış arşitrav üzerindedir .

L . + + HCMHTPOnOM . ' 1
' MANacw4HMAPXIJCCE
e.. EnlAP"OVANTW ...

No. 73

Kaya üzerin_e kazanmıştır.

EPMoreNHCAO . . .
nAPANAAMIMI' . . .
NtD.0N..NMTON .
toHAN Ö 1EAMIMHI
MOH-IrYNAUctMOYH
TckNOICHT'1CNWN
TONCMC

No. 74.

Kaba karakterlerde kaya üzerindedir.

CHMATAT • N8PA.Y"8CNTAfIAAAl,r'CNIWNH""
l:NMAICPOICIXPONOICAÖYICIOCH PMOCATO
TOlrAPOC . • + &lMATETMOYOIEICYWNnAPOAEtT .
AO'VktONOW" . HMWCTenAMI'.IBOM&NOI ..

No. 75

Kalededir, 72. No'lu yazıtın devamı olma ihtimali vardır.

.errcr >AHMAPXIrkHCEO

No. 76.

Çeşmenin yanındadır.

temc:HBOVCI HllW
MnOAM.MHMATA .

No. 77.

Tchaana Camisinin duvarındadır.

1
OPHA. . ATA
ICITEHAT
NHnEOA
WPA

No. 78.
Tekiyeh yakınlarındadır.

nAYAEINHrAtA
|NOY Z HC A t
ANI.THKr MH
ZE.Y9APCHI
BTHEAVTOY
rYNAUUMNH
MHCXA PIN
EIPMH

No. 79.
Tekiyeh köyündedir.

MeAAITOCICE
f 8N O MeN HT
Wr^YKVTATIOW
WAA&ANAPWM
NHMHCXA PIN
C•E
NlnDOCKEH TY
+HAOPTOYkYPI
AHTOVAEZA |N
4POVMNHMHC
XAPIN

No. 80. Çorum
Ağanın konağındadır.

THMAMPICTM.NEH
tEtMENoiceICOTHTAN
APETHCIECOK 'OCY
NHICEICOC1, HMENHALnOV
CATONBIONE.NBAKITE
eAlNDYCAM ETATECAP
WNTEIWWNKPHtTOCTEH
41AZVN81WZHCACETECN
AI C EMNWEKEAME
M N W
C M N
HMHC
XA
Pf|N

No. 81. 82. 83.
Kale duvarındadır.

ΘΕ
ΛΕΟΝΤΙΟΥ
ΠΡΕΣΒΥΤΕΡΟΥ
ΚΑΙ ΗΓΟΥΜΕΝΟΥ

.EQCICOCTA•TH
NOY.61AICONOV

KAAAIC
TtXOIIO
NOMOC
AroN
AAClrM
ICTWYtW
MNHMHC
XAPIN
...,CTINA€
••.KWMA
••.AYCTPAC

No. 84. 85. 86. 87. 88.
Kale duvarındadır.

†ΘΕCIC
MAΣIMI
NOY

CHPATHO
rIO

eeae
rEMctOYnPE
CByTEPOYTN .. IETP
atWYIWOnOVAWCWAE

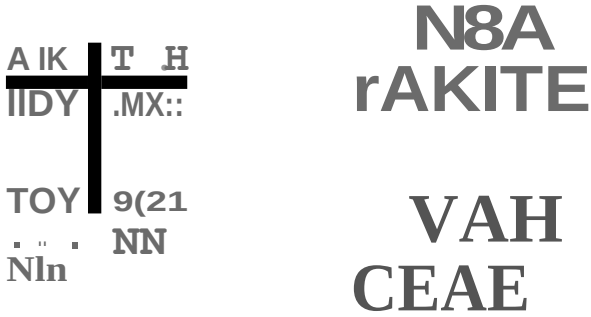
ΕΟΑΔΕΚ
ΑΤΟΚΙΤ
ΑCΟΥCΑ
ΑΕΓΕΡCΕIC

A •OYM E
PAIANrv
NAiKAiIC,.
Z Ai&OnAT
% PANTHN
.Z APHCtH M
2 MAICVNBI
> w c A CA I
I T H A Z E
CCBIACMN
HMHCXAP

No. 89.
Hatap Tekkesi yanındadır.

K>Y/IAHOC
IOVAIWnATPI M
, MHCXAPIN

No. 90. 91.
Nefez köyündeki bir mezar taşı üzerindedir.

No. 92.
Nefez köyündedir; çok büyük karakterde yazılmıştır.

MANT

No. 93.
Nefez Köyündeki küçük bir kulübenin şöminesindedir.

ICYM'&
CICEY
•HM IA C
AOYAHC
XYAM EN
nTOYM H
rNOMEA
CAANAPA
JCMIO
P A N

No. 94.
Alajah (Alaca) yakınlarındadır.

ΘΕCIC . . NEIN
TAKMENAΔΟΥ . .
TOYΘEOY
M . M . CTIKH

No. 95. 96. 97.
Kalecik Akropolisinden kitabe parçaları.

ΑΓΙΕΣ ΑΝ .ΥΑτ ΥΓΙΑ
IC • 1&I

No. 98.
Ermeni mezarlığındadır.

nEIPnM .AW
AlICATOMAPO
CAMNHMHC
XAP NANCCTH
C.NMYTW
Tek . . t . nAOY
• . ANTHrYNA
IK.IEAYTOY
NO , - . . - - - + .

No. 99.
Kırık bir sütun üzerindedir.

t M P C A E 9 A R I
0N1"RAIANIPA8THI
CIFOJYI NERYAENEPOTI
TRAIAHOHADBIANO
AVOPONTMAXT POTVt
COSHIPAPafAHctVM
MACEOONMLEGAVO
PP PR - MI
XXXV

No. 100. 101.
Akjah Tash (Akça Taş)

AYPHAIIOCHAhC
60MNOV
KOMHCMae
CAMHNSIN
PM.DICOPOC
TOYAIOCBOYC
c:oYPI . IrTOV
ZQN&AVTII

AlIM APKE
AOCTtINı MHTEPA
EAYTOYAMYNTIANH N

I A K A 1 X 1:

f

OV . 11MAInNHrEMONI AI nPOEE8HKA
NMEIZONAANAI PE&ENTOJ:TOVB AE IA E
x EnA PXr1ANno1HEAIMAA AON EBOV
TA nATI IAHMnNE&HBAXIA EIA NTIrPA
A EAOYYinvinNnAETI rPANoyBA XI
T IBERIOY . . . EPh . . . NOXOETOTEMOY
KAITOAYTOL.JNOXA•tXTAMENONKAI
y NA A MA X8EN vnorAIOYTOYYIOY
IOBAPZAN EIBAXIA EnXM HAnNA PTA
PEAiIKA KAIMETATONEKEINOY&ANA
OYAPTAOYA ZA HOYA NAIPE&ENTOE
NEKrENOYXAPM ENIOY BAXII\1KOYEIE
NEnEM'ta EnAPXEIAJ:AnA XAXOXAI
NIOYKOA nOYAIATEI NOYXInPOEANA
NHNEKMEIX ZONOXMEPOYXYnOBAXI
MENAJ:KAIE MnPOJ:8EN%1KEI\IANKA 1J:AP
.HMENAXnOAEM.nIAOYAKnIAN EAABON
BYHIJKEI\IAI MA KEAONIAIEN EKA TE
IAXA IAI AJ:IA IJ:YPIArA A A TIA ITH 1ne
IJ:IAIAIJ:TPATtnTtnNKATHrArONTA
:TnA ndKIA XEXEI vnEMOY KATA X &EI
EPIONTOJ:TIAHOY . . AIETY NXANON
· nTIKAJ: OAAADNHrEMO
III\HMEN i:nOA EMovi:

No. 103 Ankara
Augustus tapınağı ante'sinin üzerinde.

1. Blank.
L ATQNO
 AMMENON
 emmEBAETAI
 ICAI8EAIP.OMHI
9. .IUeaibJe.
4. AU.6nICIN • ICAIM0
 MAm <i
 KAIIC IONL\QK . .
 TAYPONICA18MP4N
 ..Y«>EAHM080NIAN• . . .
 E.ADKEN8EASU.I
5. ICYNHMQNiE4RKIN
 EOIMETEA . . .
 ..MIMF.NHDAZIA&m:AM ..
 nw'\10IAMM080N• .
 4tEE6nKEH8EAZ41 :l
 E4lllICEH nMZM . HIKO
6. ICMAPMATııHKAIKEA . . la.NE
 4.nICE . OMQ0%6ETAXPO
 XAMCAI . lICYNHroN
 noM . . 'T'Oı10V TOLLIONTO
 UIAZTHONEZTMICAHnAN ... AY
 PIUEtNETA . . . kAIOHnnOAPOMOE
 MBIOPI!W1EnOPEırol:AHM080 . . .
7. NIANEAOKENAN.6PIANTA:EA . . .
 8HICetCAIEAPO% ICAnovAIAJ:
 DBarrHE
 ..YNTA'EAtZATOAI AJ:TOY4HM080NI••
 AID40KEEICATONBONE8YUN8E . . .
 E4DKEN %Et'TOMETPIANE61I . .
 ANAnENTEM04 OYZ
 IAZA0t'NHTOY
 •OPIZATEnOPetro% TONE • •T'
8. AHMOeONIANfAOQ"
 Enl.DNOE
 .. "IPOADPOJ:MENEMAXOWY&IA.
 • • P.MO 6HM080NIANE6DICE

1. Boşluk
3. Okunamıyor .

Dipnot: Yön numarası taşların köşesinden başlar. Yazılar küçük karakterlidir.

• • 8HICENMHNAET'EDAJPAı:
• • • • ZANOSAPTtKNO'fAHMO&ONIANEA ...
• • • • • EEAeytrO"IAHM080N•ANEAO.
• • • • • kENMHNA'J:T'EEJ:APAX
• • • • • **B A Z**
t. • • • • • A.OKEN ZIP'İJ:
E8NH • • • • • A EEN A r KY P HE.N
TON • • • • • eEA'E KA InOM PHN
A • • • • • nJ:4.ET A Y PO MA X 1A N
• • • • • KY8 • • • A:EKA IMONOM AXD.
• • • • • N.H • • AtOAOYTOYE.NIAY
TOY 8HPOMAXIA NE
• • • • •
A ANOt
10 • • • • AIOEAHMOeOtNANEAAKE
• • • • • J::EINOVNTI MONOMAXON • •
kE • • ICAIENnE:EEINOYNTI.HA • •
TAAytIYNHONJ.TDENIAYTDArA
ENnEDNOYNTIANE9tKEN
• EAEYK0ZtIA04AMOYAHM0801NIAJ:
40:cA.ftt(ENAY:EI nOAE:EI NHAIf'E
TAAyftE8NHAIOAOVTOVEN AY'1'0Y
A%E.Arutl
11• • • VAIoznoNTIKOXAHMOeOTNtANIAO. • •
KATON %EM • • A ION E8H K IN
YOIN
• • ZTONAn:E
KENEAIONlet • • • • AOVTOYSNI
• • • • • EI • • • • •
• • • • • TmrMAIOZTOYAXE
Al LU'UCEMKA1ENna:DiNOY • • • • •
• • • • HNEe'VZENE. • • • TONl"VİK • •
• • • • • EON • • • • •
11⁺ • • • • • 161-1D""1.. .. + " M
• • • • • OINIANE4RKEN EkATOM81 • •
• • &evi:ENEA • • • <INESHKENOA
EN • • • 1"lll
1S. B1mk.
H. M TA 4 • • • •
KAT YA • • • •
EAA • • OE • E • I:....NltEn • • •
NTAOK • t • • • • r BONO
ANEeHKInf! IPA

13'üncü satır: boşluk.

•YMMENHDIHNA16HM080INAN
 .6.YEINEeNEIJNE;fA... IIMNEeYD•
 NONAX.DN••••*a*.....'TA
AION
 11. OMT'aNIAY
 OZAKYMJ:l.
 .6.YZUil !8N
 MION O
 4K>AOA
OJCEH..... ■
 •••.c>YIOIDT'I • , • • • .. ""''' , , •

BABOYMIAANIITH
Z ENEKT.R NEAY
THJ: E'V NOIA E N
EIC 1.N A N A I O
PEY 9ENTA ENE.
kA HZ IA Y nOTE
BOVAH:ZkaI.6.H
MOV+YAAPX.,..
N E IK H•O POY
• AE: !A N A P O .

ZIM>YANOZ
HAIOVMON
TA NAYIA
J: E M N Q K
+IAOnA TO
PITAHM.RN
ANEZI"faEN

734

No. 108.

P. camisinin mezarlık duvarındadır.

T A • O N T O N
E N e t. n A H C ' I
0 P f B S I M O N 8 A
M A I. T I Y : ! : I. U
A r H J : . K A A Y 4. f A H
K A I. 6 E X A 9 H
N U d N I r A Y K Y T A T W
K A I ' A T A T n A r N. I I
, . . E N O M E N J I J : Y M
, . t n M N H M H J :
X A P U i P'

* Pococke Ins. P. 33. Kin. Macd. p. 544. Tournefort (Eng. Trans.) vol. II. P. 344

No. 109.

Mezarlığın duvarındadır.

• • • • • . A N T r o x w r E"
• . K A I A A T E I N I A M A k P E I N t
• • 9 E P A K A I M A P K I U O Y A U a >
• O K N H I A N W n E N 8 E P l. 6. E I
K A i I O Y A I A A N T W N E 1 N H
, r Y N A l u c : r t l : A I T I A T W P I W A
• • E I N O V n E H 8 E P E I K A I M A
• • c n O Y A I W A N T I O X W n E
• E N 9 1 P I A E I I I C A t M A P K W D
• • • M A I C P l t N W Y I W k A I E A Y
• • • • . E t A C X A R I

No. 110. No. 111

İç kalenin güney kapısının yanındadır.

A r A & H I T Y X H I
.. • . A T A N . 6 . 1 0 . 6 . 0 P O Y
: • • O M H S A N T A K • Y
• • • • : E A N T A M E r A / O n
• • • • : E U J O T E I M . O : E T E I M
, • • . N T A E N E K A H Z : I A t : E Y
• • • • V A H : E ' K A H M O Y A N 6 P
, • • • U < A A A A I E T E I M A I E C
• • • H o r . A O N k A A \ ' 4 • A A
• • • A f A T E I M • • • • . E N E C I H
• • • N O I A Z T • • • , z e . A Y T I •
• • • N E h ' H J : E N T O H A N A
• • • N T A E K T . Q N I A I n N E
• • • E A O Y M I N O V k • • • •
• • • M O Y T O V T O n O Y 4 0
• • • 8 1 H T ' O r f n O B O Y A H •

• • • • • • A H % A H
K A I A % T Y N O
M H % A N T A K A I
1 E P A % A M E N O N
A I S ' . 8 M H
T P O J : T t M M e E •
T A E N U C A H J : •
A I E n O A A A K • •
+ Y A H E N A T U
I P A B O V A A I A
T O N E A V T H J :
E Y E . P r E T H N i t

*Tournefort, vol. II. p. 345. Kin. Macd. p. 544.

No. 112. İç kaleden.

nnoMnoNtONZE
kOYN4AAHONOPtt
BEYTMNZEBANT
J:'TPA1'H.-ON
AIAMAICEAON

No. 113.

Teleskop yardımı ile kopyalanmıştır.

TI.kA.rE.NTtAtA ..••
TI.İCİ.CAJCEPAO••,••
MONAnoroN.....
AacAHnlA40Y
TPM'XONAN •
AOJİon>NK
APETHICEKO
NONEVAAM
P.D.v'ENOM
ETWN.KZ
:EAHAPO
TOY.W>•
ENEJCENK „
AYTOVEY •••
AN4IPIAN •••

No. 114.

İç kalede mermer blok üzerindedir.

enlAYPHA .61
CloYAPrAE•N
MMnPO'I"OTO
ME.NOVKCYNn
8HCANTOJ:

No. 115.

İç kalenin güney kapısı yanındadır.

HİTIAVGCVnt81'0RI AEAHf
PUBetPRAETOBIPR
UBrrHYNIAEPBAEFICTOERVM
DANDt9'aHCYIFERBAIM
IECAVGSTO 'RVMPRPR PBO
VtNCIAIAtH FFMP'ROVINC
CtUCIAERA ROEt8ANCTISSIMI

No. 116.

Güney kapısı yanındadır.

Q'''
TExMKAD1Y'
MSICArTONK

E MONIIAHTA
(C

No. 117.

Kalenin güney kapısı yanındaki bir kaide üzerindedir.

KAAY4IOIJ:
ETATEIAS.O
ICAHIoT'API

No. 118.

Kale duvarı üzerindedir.

ArA8HtrVXK•
• . AIAIONM AkE.AON
NMPAJECAIAI.80HN
TOVJCOtNOYT.i:tNrAM
TQNrMA .APXHNCiEBAtTO
Π . . ENitOtANTHN.AIA
TOYTA NeenN t EBA.C
TQ NA PZA NTA A NJIC
COct MntTAMIA NAN
6E4 EIMENON.rIN • .ON
ONott OYA.Ht CEB A C
'TONEAYfftNEY&PrETHN
MTMNArD . E.Y.11 • BOY
.. CAAIAHMOY&YN
• oYNOCANM
HOOYEn

No. 119.

Aşağı şehirdedir.

•;, \A OYUIJ: A B II
NJlrENĒ.e NUKO
MH4EIH8YrATHP
THN:ETHAAHN
MN HM HJ:XAPIN
OSAN4EZKVAHT i
MNHMA40SEJE• .
TONtmu>NtdM .

No. 120.

İç kalenin duvarı üzerindedir.

ArAeHTVXH
EnlTOYAAMMPrVnA
TIKOYMINtK PEN
TIOVTOXPHttM .TA·
TONEPrONTHnOAI
rUONEN

No. 121. A No. 121. B

Bu kitabeler duvarda kullanılmış olan iki sütunun üzerinden kopyalanmıştır. Belki ikisini tamamlamak ya da birleştirmek mümkün olabilir.

,..·NIOVJ!TONIOVL,I·
...·XIEPEAKTI%THNHS
...··OI\EmIIOHYPAlk
...·IU4tABIOVTETE.il
...·+IAOrlATPINnA
...·..NU'ltONTMIH
...·EICEAtAHOMAIIEII1
...·ATHNOATPt.6AEPf"O
...·MEZTATOIDO
...·AKMONONT.on
...·AIOAHSE\SO
.....
...·.. KATA..·

...·ABIOYrETIMH
...·ATPfNnAZAI%
...·A.ifOTIMH
...·ANOMAl:EnAOY
...·ATPt4A,EPrors:
....XTATOfDODtH
...·· ONTOHnPOAv
...·Mt09ETH%AN
...·EnIMIEAH9EN
...·ATAJ:KE"r1-IS:
...·tOY+Y\ti.AI
...·O'ieT1MH:EEN

No. 122.

İç kaledeki hücrelerden birinin duvarındadır.

T I X E O Y H P O N İ C A
TATArENTAEt .TO'VE4HMAPXIKOl'ZVno
· OYAAPIANOVnPE%BEYJ:ANTAE.NA%tA
· E n 1% TOA H%1C. A f ICD.6.1K 1A AlIN
TOYAAPIANOHf'E MONAAEnnNOZ:
TETAPTH%%KY91 tCH KAIAJOllf.HJ:AN
TATAENIYP· AnPArMATAHNlltAnov
BAItcdOJ:M APKEAAOUIATHN tCEI NH.
ZINTINIOYAA· KHNMETABEBHKEIAO
ZYPIAIAANeYnATONAXA IAZn PO%nE
TEPA BAOYJ:n EM·&ENTAE 1ı:aE1ev
N1ANAIOP8IITHNKAlAOf"lJ:THNYDO
&EOYAAPIANOHYAPXONAIPAPIOVTO
KPNONOVYnATON nONT...KAEEn iME
AHTHN e.PrftN.AHMOZUNTiNEN Pn
MHHrtMONAnPEZBEYTHNAYTOtcPA
TOPOZKA IZAPO%TfTOYAlAfoYMAN ·
ANTIHEINOYEBA%TOYEV%EBOYJ:rEP
MANIA%TH J:KATDA NeVnATONAZIAX
TANTAAOXTANTAAOYKAIDI KOJ:V10.
A YTOYI:AOY ATPEIJ:t:TON EAYTıN EY
EPReTHNICA...ION

* Lycaonia kasabası Sabatra veya Soatra kentinin yerleşimcileri için sadece imparatorluk sikkeleri üzerinde kullanılan değişik okunuştur. Cramer, As. Mi. II. 67.

No. 123.

Kalenin dış duvarında epey yüksekte bir kitabedir, bu nedenle teleskop yardımı ile kopyalanmıştır.

• T 1 1: E. O Y H P O N
8 A E I A E t i N K A S T
E T P A P X ft N A
n o r , o N , o N
M E T A n A Z A Z T A - Z E N
T A i l E . 8 N E • t A O T • M r A Z
I C A T A T A r E N T A E I Z T O Y .
4 H M A P X O Y Z Y n o 8 E O Y
A A P 1 A N O Y n P E E B E Y Z A N
T A E N A J : I A I E Z E n I E T O A H S : K .
K i l A I K I A A n N e E O Y A A P I A N O Y
H f E M O N A A E r I Q N O : : : E 4 E K Y
8 1 I C H : : : E K A 1 Q I K H J : A N T A T A
a N J : Y P I A t n P A r M A T A H N H W 1 0 Y 8
W O Z M A P K E M m A t A T H N K I N
Z • N T 1 n t O Y 4 A U C H N M I T A B E B H I C E I
A n O Z Y P I A % A N 8 Y n A T O N A X A
l f \ Z n P O I E P A B 6 0 V E n l M + 8 E N
T A m B E I 8 Y N I A N 6 1 0 P 8 Q T H N
I C H A O r I J : T H N Y n o e E O Y A A . P I A
N a V i n A P X O N A I . P A R O Y T O Y
I C P O N O Y Y R A T O N n O N T I • K • •
E n 1 M E A H T H N E P r . N A H M O
E I D N T . O N E N P n M H I H r E M O
N A n P E J : 8 E Y T H N A Y T O K P A T O
P O Z K A 1 J : A P O J : T I T O Y A I J I O Y
A 4 P I A N O Y A N T . O N E t N O Y : E E
B A J : T O Y Y % E B O Y J : r E P M A N
I A Z T H : E k A T . O M I O Y A I O %
v z x H M J I N T O N A Y T O Y
E V E P r n H N

* Bu kitabede açık bir biçimde insanlardan söz edilmektedir.

No. 124.

Özel bir evin avlusundadır .

. . . e A P I . i M . . .
• . . A T O I M P E • •
• . . E V E R P U P E T •
. . . V O A R A B A D I •

No. 125.
İç kalenin dış duvarındadır.

• • • MIOCANDf bO
M A R t O C E I B O
K.AVGPRO
MIV8R

No. 126.
Kale duvarında oldukça yukarıdadır.

D • M
MPE.NINIOME
AVOITAPP&NATI
00

No. 127.
İç kalenin kapısının üzerindedir.

AYTOICPATOPINIPOV'NtTPAJANtlkAIZAPIUBAI

No. 128.
Geniş bir bloğun üzerindedir.

AXIV&EOPBOPR
CCTI.6Hct

No. 129, No. 130.
Ermeni ve Protestan mezarlığındadır.

I MPCA E•A R 1	M • AYP • 4KIHHEI
M A V R E L I O	O NTONrAVkVTA
ANTO N I NOIN	TON
VICTOAVGVSTO'	MAYP%TATQPIA
P I O F E L r c •	N0%TONA&\ A
A C I IYCINVS V I	•LAOYN
OEI891MV8	
NVMINIEIV8 •	

* Pococke Insc., p. 33. Toumefort, vol. II, p. 348, her ikisi de altıncı satırı AEL.
LYCINVS. V.l.şeklinde verirler.

No. 131.

Geniş bir arşitrav bloğu üzerindedir.

ALİFERMANİK

No. 132.

. z.nT r ONBAXJ:OY
AN4PAAtA90NYION
+YAHZIA.VI\APXH:EAN
TA+IAOTE.IM4'J:EKAi
A ETY NOM H%AN'T A A
I'"NOJ:K EPr ONMOI H
EAHTAnOAYrEfMHTON
ENJCOMOKETt.QEKT.ON
IA IONKKA\8HMEPA N
nOMAnAPEXONTATHtV
NfTEIMH8ENTAENtE
EkKAHZ 1AIZICBOYAH
•YAHrANEAOI\YM niA
En t' N E A O Y M E NOH
BA%ZO'Yr'A f' OY kA9H
N A I O Y J: E N r A M i O Y
ToYTonov.A08ENTO%
vnOTHMn POTATH
BOVAHS.•

* Pocecke Insc., p. 34, On birinci satırı atlamıştır.

No. 133.

11"\IMAAOYIANON
IOVAnHCION61t4
MTAPXHNTONA
rHOTATONKA161
MIOTATON
tAAOVIANOE
E"JiY'XHJ:
TONrAYkY
TATONniA
TPDNA

41C VYY'XA t

t Kin. Mac., p. 545. Toumefort, vol. 11. p. 348, son satırı AIEYTYXI şeklinde yazmıştır.

No. 134.

Kasabadadır, kalıpla yazılmış gibidir.

İ .AtA •tMOYIANN
COYAn t k l O N I C
f'A /A TAPJCH NTON
ArNOTATOHKAJAI
KA O T A T O N T O N
rAYrYTA TON n.A
TP.oNA
MAOVIANHCMAPA
AHC•&'NTOAH
TOYANAPOCMOY •
•.AAsnikTHTOV

4'1"1"1'YXI

No. 135.

Kaledeki küçük bir Yunan kilisesinin avlusundadır.

M01C
kATAX80
NI oec
KAUOVAtA
NWIOYAIA
N O Y A N T
O.N I N O C I
OYAIANOY
OA EA.OC
MNHMHOA
PiN
XAIPEnAPQ6BTA

No. 136.

Dört adet blok üzerinde Güney kapısının iç duvarının yukarisındadırlar, teleskop yardımı ile kopyalanmışlardır.

I.EN• •teAPEiCACKAteaCAJn P
9EOCTIBOtC.l\181\ZINECTIP9r'M&NH9V
• KPATAIAMIxAHECnoTHC
t. ePCINMICIICMIMIAI.aNOCEiKnAM•NYN
ABOYTncIYNOEITO. TO. POCAt.60Y4.EX6PAN
ACBACIAYCN • • HCCTe.Ht<>POCTHNctN
s. EIPOYT.QNICAUIINANE.IMEN HAnAfıl.AA<WnE
[NEMICHNAMOPt1ANAEExOYCTOAIC M O N
[MVM•IAC
UUCAAOVNtIn P08YM nCI NAnPOEVEOECH
•ANK Jm [ANtiCANACTICEHCE.TH NnECOYC
[ANENBAPA
•EAVR [O.MHKATOikIANArkYPATEPII NH
[nAM•A ECTATH OOAICnACACrAM
[TiNnATPt.60C
• . . .
tUUNAYN.O N , • .
• . . MnPC71'1C. • . .

No. 137.

İç kale duvarında iki taşın üzerindedir.

onOPkOTCCEX
EPReTH . . OIO
AOZAMMerlCI""HNT0Y'EMOY *
ANAKTI ntCTUIMIXAHAE *

* Bu iki taşın üzerindeki yazı Bizans karakterindedir.

No. 138.

Tapınağın içindedir. (Bizans?)

·EnMCTAMENOC
VN E.PA POENTACY
C·TONONONJNA·M
TOVTOHNEPVCETON
ANAMAPTHTE&JC
8ECMOYCOIPACAM
HrA iEnHrHCA PX

No. 139. Meulk

Mermer bir sütunun üzerindedir.

MPICA APOIVIIYIS
PAetANI . FAVGPONTMAX
"TIUBPOT!e'T'Xf MPI'OCOS
vtCENSOBPP· XX
CAES
OOSVHPPRINCIWINTvT·S
ACAESEN NIVMGALLIVM
L&:GPROP8V1ASPROVI NCI
AftY.O...TIAE.CAPPAD·
CIAEPONT1PISI DIAEPA
PHLAGONIAELYCAGNIAE ·
A R M E N t A g M 1 N0818
6T1\AVERVNT
um

No. 140. Aslanlı, Ortou yakınlarında harabe durumda bir köydür.

Mezar anıtı üzerindedir.

NWKAlAYP UN

No. 141.

Cippus üzerinde yazılıdır.

XAt PlnAP06EITA
...OBJOCTAY

Diğer yüzeyinin üzerindedir.

IOC • MYIJlt • • • .ONTOVKA
• ctA • • , • , • , • • • 144UPOY
• • • , • • • • • • • • • • ANECTH
• • • • • • • • • • MNH
MHCXAPI NXAIPEnAP06EITA

No. 142.

Cippus üzerinde yazılıdır.

AVP . AIOHYCfOCnPICICOY
CTPATOHlKH CYMBI.Bf'AVK .
TAntANECTHCENMNMHMC
XAPNICAlnPacocvltOC
kAlXAPITQHYEJOC
KAIONHCArABPOC
XAtP'ErlAPO
.AlITA

No. 143. Bala Hisar, Antik Pessinus

EYΦPOCYNHCAGAPIΩANΔPIΓAYKYTATΩ
MNMHMCXAPIN

No. 144.

Çok büyük harflerle arşitrav üzerinde yazılıdır.

ΣΑΝΤΙΚΗ

No. 145.

Küçük bir adak tableti üzerindedir.

WI"YXH8EA .
HTPI .
Er,,ICMPWEEYAlt
"1NOCWakVMC : At
Jt.NAC • VEOIMEMJV
.ENOICVnTHMA
OCkHnOYNNKA
WTAN EkTO'VT .
M , , , ,

No. 146.

Oldukça büyük bir blok üzerinde, ta:p.aınl3ffıIDamış bi mezar anıtının köşesindedir.

tlI 118M
ENAOOHN . . ANiO
HIANOYAPIHAIKINIIANHA
XINH.rAAATAI
.ENCAMENOY.T.ANTnNIOYEYTIXIANOYA
•THIKAIA8HNAIOYkl8APWAOYOEOPIOAO
•YnMEICTONIKOYnAPAAOEYOEnl ••M•ICA
• . • NOYMAYPrAYKWNIANOYEtECIOYKYl<M
• . • AHIOYnY910NEIKOYAIACTION . ••OYOAEl
• ONEIKOYnAPMOEOYKAIOACHCTHCCYN
• . , , TY><AHCTOCYOAPXOYCAN MWNEC'rOY-A
• . . . •TACHIEPAMOYCIKHOOAICTIKHMEN
• POCTWNnEPITON4110NYCONTEXNEITMNI
• •NHCTE•AUEITINMCKAIA •••AXTAANYr
• MANTATAT

No. 147.

Bala Hisar'dan getirilmiş geniş bir mermer blok üzerindedir .

• , , • it. H KA / O 4 H M O •
• . • CTHNWNTOAItTOBtd
• . Nna:c. NOVNTUdNE •
• . . . • tEN91040TON8E
•OTOYTOYl'VPANNOVAC ••
• . • ZANTAKAtEtPHNAPXht
• TAEN40SWCKA•At • . •
,MHCANTAJIAEICTAE . ••
• ElrOY[.I Kai POICkA NTA
• ACA ElTOY PrA • • noT
EAYTOYl1lC••••••WCTE
CANTMNEH4EWJC1ACAICT •
MAICTEIMHeotTAENEEKKA •
cIAIcvnoTEBOYAHC Kar
4HMOYANAPANTSINAN
rAcacIKAI" KON WN . ••
8E.C IEIAPETHCEN EKE
• • C E.VNOIAC THt: EIt
• + ...

No. 148.

Bazaar'daki bir lahit üzerindedir.

-
MAReIANOC HAlOYEATW,
KATECI.(YAC.ENkTHCYBIW
AMIAHAIO.AWPOYICMAN .
N141ME3AN4PO'nHMHTPI
THCOPONCY.NTMftOPln
ArMATI'

No. 149.
Büyük mermer bir blok üzerindedir.

.....MOHA.6&.Mffl ...
....., NTO:Z::TOYHN ...
.....AZONTnNEOI ...
.....HAOMATA 6l , ..
.....O,N-AnOKIITAIEtX .T ...
ON rPAMMATOtYM ...J(...
0%.6.YXINAI RHXS
OMEXPtTOV:AIO , ...
ONAEEtNA•TOIEAnE
EMOYXA PITUIKA IEPM ...
AHKA.1 EYTVXIOKAI
T.ONEZOM ENOIXTE
TOIXOtJ;TOYTON ,

Diğer yüzeyinde devam eden eksik kitabe.

.....ZAOVnOTHn>N :EA
.....ANATOH. "'EnH 1'E
.,, .MMETOYBO: M
n
.....EVINBPfAZ
.....Π1 TV1i
....., - . INeYZIY
.....TOYlnA
.....EEAEYTE

No. 150.
Alekiame, Antik Orcistus.

AYPNEf tcKAN4PIPOVI wR0 ...+..
kOMHTh9CAIAYPH AIOIVIC
TOYXAP tTW NKA iMHN
AOCKA IM &NANA. POCKA
MNAKAI'HAIOCOI"ANBPOC , ...
• • •AnnHnATPI MNMMHCCAP • • •

No. 151.
Büyük bir bloğun üzerinde, büyük karakterde yazılıdır.

Ο Ρ Ο C
Α Τ Τ Ι
Ο Υ Κ W
Μ Η C

No. 152.
Kaide üzerindedir.

ΟΡΚΙΕΘΝΟΙ

No. 153.

Büyük bir kaide üzerindedir.

• • • O k P A T O P A k A I S A P A
M A P K O N A Y P H A • O N A N
T t l N E • N O N C f i B A C T O N
r E P M A N l k O N A P X • E P A
M E r l C T O N . A H M A P X I K H J:
S O Y C f A C
O P K I C T H N O l
E I C H r M C A M 1 N W N E P M O k P A
T O Y C M H N O A W P O Y K A I M A P U N O C
• C K A H n S O A W P O Y K A I E Y n O . l E M O Y
• I O K A E O Y C k A I M A Y P H N O Y E Y A H
• O Y J C A I M H N O A W P C W M O Y M H N 0 4 W P O Y
• n l M E A H 9 E N T W N M A P r W N O C A C
• N f O I 0 4 W P O Y I C A t A I O T P f i t o Y C T P I C
. O Y M H N O A W P O Y K A U ' I O O A I O ' V J I O M
. Y A I O V K M . Y A I O V P O Y • O Y K A i c v n O M
• O V M O M M W N O C A P X O N T W N K A l
n o n A I O Y n O M n Y A I O Y K A A Y
A I O Y P O Y f ! E t N O Y

No. 154.

Mermer bir kaidenin üç yüzeyine yazılmıştır.

R E P A R A T I O N E M I V R E Q V A E
• V N " f O B T I N E R E P R O I N D G f f A
V I T A T I S T V A E t I N T E R C E S S t O N E
Q y A E F V E R A N T M Y T t L A T A
A D t N T E O R V M P R 1 8 C I H O N O R 1 \$
• E D V C ' l 8 A N C I M V • V T E T I P I U
, P P 1 D V M Q V E D . I L i G E N T I A
• V I T I M E > C P E T I T O L E O V M A D
. V A E A P P E L I A T I O N I 8 8 P L N
. O R E P E R f R V A N T V R P A R E 8
• I T V R 8 • N C E R i T A T E f i f r V A f i t 1 D
• • O O P R O M P ' T J 8 8 1 M E P R O T D t P O
• • N O S T R 1 D I G N • T A T E C O N C E . 8
, • V 8 . E B G A S V P P L I C A N T U • E S
• • T A N T E R I M P ' l . . E R E • Y A I P • P I A
• . t H S S I M E A C I V C V N D I S S I M E N O B

Yukarıda ki; bir yüzeyindeki kitabedir. Aşağıda yayınlanmış olan eksik kitabeler Pococke tarafından kopyalanmıştır.

• • V E A . A R t S S I M E N O B t 8
I N C O t . E E .
• O I V 1 T A T I 8
T 1 A E N O s T R A I M
N T A B L
N E Q Y I B V S E N • • S T Y D I V M E S T V R B E
V A S C O N D E R E
T E . R . M O R T V A S
• • 1 8 8
8 P A 1 1 J S P R I O R I S A E T A T I S O P P ' f O I S S P L E N D C) R E E T C O R
• S S E V C C D A H N V I S M A G I S T P A T V

T O T V S O P P O R T V N V 8 1 8 8 E
Q v A T V O R P A R T I B V S

No. 155. Hergan Kaleh, Antik Amorium?

C . . . A . V I O C A
. P V O N I A N O M I I I
1 L E . O X T I F V L M D O
M . P R I V E R N O E . > c
H A U A I I E X I T . A T t O
L I Q L I V 9 D I M
D 6 P 8 M

No. 156.

Geumek Köyü'ndeki çeşmededir.

CAVPICA Nltc.ArYNAIk ICEMNOTA TH"NHMHOA ..N
. A TEat . ACMCAITEkNWN • tAtHN
TAYfa .

No. 157.

Geumek Köyü mezarlığındadır.

. C K A I M E C . . . ; . .
A P O C i ; O M N H M H T P
M N H M X A P t N

No. 158.

Geumek'ten iki mil uzaktaki kare planlı kulenin kemeri üzerindedir.

MAONNWAWPOtCMNHMH CXA .

No. 159.

AMM IACWZONTI
I6JWAHAPIf"AYKVTAT
WMNHMHQCAPIN .
tc.AITEKNOICZWCI

No. 160.

t EPM OI'IN H t MA P .KOYC . .
rAYkYTATHCEKOVN4HKA . .
JUiii!OIC .AWPOICMNHMH CXAPIN
AVTW KA1MHTPINAN AZW CH

No. 161.

Çok kaba karakterde yazılmıştır.

Anan-ICEPl.-PMHC
TOVTOTimTOYTOVTAt
CANO.Er'JIOIK060MnofIP E.C
BYTEP'QC:Hn'XOCM E
TATnNnAl4nNnOYnl [
MATIOIJCAI EnMAN10CEk11l N
EM.nNYnAPJC.ONT.D.Nı

No. 163. No. 164.

İki büyük bloğun üzerine çok kaba karakterde yazılmıştır.

IMPAN fINONI
IMPNE HIt'OS
CAES . . C . . IV.DtANI

IAXUO' oc>
SVR Jll&NO
CXCIHI
RMPADCO!!I

No. 165. Afyon Kara Hisar

Ermeni mezarlığındaır.

. . . NKNO'VMANIKAI CA .
. . ENAEOCICEZEMI . .
. . AKIOIEfPOIATIETrrT .
.. NOY

No. 166.

Güzel bir anıtın farklı saçaklığı üzerindedir.

A.OMNH
ThrYNAtiCIMITetCNOICCYNTH EAY
O YMHTPHCA . ,
.TİCANTD.HPWI TOYTnKAIC.flt
OOIHCE.IYnOKA TAPATOC
ECTD

No. 167.

Kırık ve büyük bir levha üzerindedir.

UQVHPONRE.P
TiNAIC.A EYZ:l
BH:EEBA:ETON
rA IA KOP:IA
•PONTI.IN A
EnIMEAH8EN
TOZ•K A•S EO
AO.POVTON AN

No. 168.

Kaba yonhılmış bir bloğun üzerindedir.

IA1X:Jl
VETE.BCOSGoCXC

No. 169.

Caminin yanındaki geniş bir bloğun üzerindedir.

LAC9EKA&APOtCEN Et9AIl\PEA E1'ArfACnONHPI •
nOTWN'WXflJNYMWNflAVCACeAlAnOTWNnoNHPİt
WNMA8ETAIAKAAON noi EI NEIZHTHCATEkPICEINPV
AIKOVMENONKPINATEOPf ANWKMAIKA•WCA
KAtAEYTEKAlAlEAENK9WME.NAErE•••••
W%1NY MW NAAMAPT•Al11.1c+o1NltcOVHWCXI
ANWEANA EW tİ<OJCKHNONWCEPION W

No. 170.Seurlen

(Başlangıcı yoktur)

APPOYNTtONUPIMf •
61ATtTH N EYNOtAN
HN.AIA nANTO t nAP
ECXHTAtTH n OAEll<Al
A-'ATAG+IJ\OAOClACAY
TOYEP rEnlCT A . • •
THCA NTOCBOY BA
AOY MN A C EOYTOY
MNAtEOY

No. 171.

A V TO JC PA TO PA
KAİ%APAM • AYPH
AIONANT.DN Ei N·ON
J:İBM Era:TONVION
AYTOK PATO PO:t
KA İJ:APOJ:A X E
nTİMtovi:EOYM
POV :EEB
A Y P HA IOX J:A r
K T O Z: k A t n A n
TIAA r P İ n n E•N A
EYNK A H T•İC O 1

No. 172

İ O Y A İ A N .A .
MNAN:E.EBM H
PAKAJ:TPD.H
En 1ANGT1NE
OY%AKEPA .
TOJ:nPE.J:BE •
TOYAEA.OM İ
Tİ OYAP İJ:TA
OYAPABIANOY

No. 173.

Çok büyük karakterlerde yazılmıştır.

AVTOK PATO
PA ItA ISA PA
M • AYPHAION
ANT.nNEINON
J:'EB AET ON
r A NTONIOJ:
nAYAEIHO%AY
PHAIANOYJ:E.8
KATMEI'tl.QZ
AYPHAtOVkl/
D>VTOVnAl .•

No. 174.

Korniş bloğu üzerindedir .

• ..OKPAT ...

No. 175.

AYPMAIOCEIPM .NAIOCAPfETn
NYMOYEnftKEYA'CENTOnPO
TON11CONMNH MEIONZIINEAY
TDKAlrONEYCI .KA1AY PHAIA
A M rATHEAV TOY rYNA IKI
9'AtTEIC.NOJCAYPHAinnAN
1MENElKAIAYPHAHIA
N nTtCAN6ET OYTnTn
MNHMEUll<Al<ON nPO t nor H
CEIHETE:PONs.DMA EOOCKOM .
CEIHTHC40YAHCMOVKOCMtAt
AnOTEICEITil.EPOT A TOT A
Mt:t.0..1HNAPIA61CXIAJAOE.NTA
K0%1At<A1AYTOCECTnT EKHnN
TE9CNOtn'nOKAT APATOJ:T'OYTOY
TOYT'OYTOANTlrPAAAnETE . . EI CTA • • •
AMANE1A • • • , , • • • NOY

No. 176. Yalobatch. (Yalvaç)

Sütün üzerindedir.

S.T.PESCENNIVS
L , F .SER .PRAE F
DRVSi • TIVIRAHN
fU;CVN D, .PONT
TI YIR

No. 177. Yalobatch. (Yalvaç)

Devamı okunamayacak kadar tahrip olmuştur.

I<ATACYN . WPHCIN
TOYA'S.IOAOIüJTATOV
AVPHA fOVKAN4\IWY
HCOPOCET€9HENH

No. 178.

P . 1 . 8 T E L 8 0 • • •
T t . f E T I A L I . L E G A V G
P B O P R P R O V I N C . G A L
P I 8 1 D I . P H R Y G . L V C . I S A V B
P A P H L A G . P O N T I . C A L A
P O N T I P O L E M O N I A N
A P M L E C L E G > U 1 I C E N
D O N A T D O N M 1 I T A P I B
E X P E D I T S V I B C E T 8 A R M
C O R • M V R . C O R • V A L L . C O R •
A V R . H A S T . P V R . T P I B V E
K i L L T R 1 8 C V R A T C O L O
N I O R E T M V N I C I P I O R P R A E
F R V M . D A N D . E X S C P R A E T
A E . D . e v r v l + Q O R E T I T C
T R 1 8 L E O X . K I t i P R 1 M I C E N
1 1 1 V I R A A A F F
T H t A S V S I 1 B .

No. 179.

C N O V I O C N O • . . .
P R i s c r c o s E T F L A V O N
M E N O O R A E F I L . S E R R
T I C O V € N V L A P R O N A N
X V 1 R 8 T L I 8 1 V D I C A N 1
T f t 1 8 • A T I C U E Q V 1 F E R C A P • •

No. 180.

8 A L B V C I O C I • • •
• E R F i R M O A E . D .
U V I R Q V I P I C V N I
A M D I S I G N A V n " P E . •
T E S T A M E N T V M A .
C E R T A M E N G V M C
Q V O . " N N • . . • N
. o . v v u m s

No. 181.

Bir evin duvarındadır.

C A R R I O C F
Q V I R I N A
C A L P V B N I O
f R O N T I N O
H O N O R A T O
C V I U V I R M O N E
T A U V L I Q V A E S
T O R I C A N D I O A T O
P B A E T O R I C A N O t O
A V G V 1 U O O S P A
T P O N O C O I P O S
T V I f O P I N T I - I E A T R O
V t C V I L A B R V S

No. 182.

Cami duvarındadır.

CARDO.C.F.
Q V 1 R 1 N A
CALPVBNI O
F PO,NT t NO
HONORATO
.vmvlllIMONE
TArTAM.1QVAI&
TORICANDIDATO
PRA!TOBICANf
YICVRICOSPA
TRONOCOTPOS
iviiOPINTHEATRO
YtCAEOH ICIVS,

No. 183.

Cami duvarındadır.

T.CJSSOHIVS•Q•F•SERVB
LEOVGALLOVMVrxl
BI UBEHTEBBIBINVOS
qvivwms
P.CLISONN:SQISERFRATER
.FVIT

No. 184.

Kırık bir sütun üzerindedir .

V , V • PETtLIAME
TER TIASr BI ET
MP TI UO'PATRI
ZWCA nETIAIATIPTIA
EAYTHWMAPICW
nETIAIr.JnATPI

No. 185.

Bir kaide üzerindedir

ANTIOCHI
AECAESA8t

Devamı silinmiştir.

No. 186.

Cami duvarındadır

C N D o 1 • 1 o
DOTT1MARYCEt
NIFIUL RPLANCI
OPA.R•C:OEFLAV
IIVIRUC.CMVNERU
FACONOV IPP
CE.R:TA.OQ AN A
SIARC.1 Pi8UNCI
VIT SEXIBE RA
I 8VA E . CTA CO
NOfET RPABIYP
DIVOMARCOCER
TAISACRIADR1A
N I C N E P H E S I
PO8T'Y 1PO PV LO
O 8 M E R I T E I V 8
D VICTYBCVS D

No. 187.

Cami duvarındadır.

C N O O T T I O O
OTTIMARVIfIN
E8ER PLANCIA
NOPA R CO IEIA M
I I Y R I I Q Q M V N E R U
I=AGONÖTHEPERPCR
TA MQQTALANA SI
A RCHTEMPE8PEN0
cr.v•T .EPNESEXIBE
BAISYAE1ECTACO
NOFFPEBPA BIMP
L.HVOMARCOC.t=PAl
SACR HADPIANON
EPHUIP08TVEPOPVA
O B M E R I T E I Y S
VICGERMAIV8
D . D

No. 188.

Çeşme yanındaki büyük bloğun üzerindedir .

I.FLAVIO.L.F	LFLAVIOPAVIO
SERCRI8PINO	SERDECAE.QYAES
SACERDOTI.D	CVBAroRtARCAESAN
DEC.L.Ft.AVIVS. L.F.	CTVAlIU:LAVIYS .L. F.81R
SERLONOVSPATE.R	LONOVSF .PATRISVOOB
DD HC	MERITATEEIVS O.D. .
	HC

No. 189.Aglasun, antik Sagalassus.

Kırık bir kaide üzerindedir.

HZA1 " ' A A A % ZE
nNnOAID1Pfl"nt
THD"HJ : IA

No. 190. Buldur.

Yarım oluklu bir sütun üzerindedir.

PO.AbJNANTIO
TOYPMOrAZWN
EAVTW1CAi
l"YHAIKttcAΠE|<NOtc

No. 191.

Keçiborlu' daki çeşmededir.

POYMENEJCPATOn

No. 192.Ikedji.

Mezarlıktadır.

•MPCAESC\IVAt '
MAXIMIANO
P.F•INVICTOAVG

No. 193. Dinar.

Bir Türk evindedir.

OA HMOTOA nOA AONIA TnN
T4NA nOPYNA A KOY ETEIMH
C ENT 18EPiONKAAYAIONTf BE
PIOVYIONICYPEI N A Ml8PIAATHN
AP)(IE.PEATHCACIACONEAYTOH
nPOtTATHH""EYEPETHNAIATE.
THNEKAOr DNKA 1H8EK AI E111N
kA9AIATHNn POC.AYTON EY NOI
TH" E n iME.AEf A NnO•HCA ME
NOYEOITOVANAPJANTOCANAC
TACEJICZEHONOCAnOMDNIOV
AN.APOCf<PATICTOn"nNnOAEJT.DN

No. 194.

Aynı evdedir.

er::THNHT0Yel|OTATOYKA1%APOS|'ENEeAtOJ:
nANTnNAPXH 4rKAIDJ:ANEINMOF"
MHTH+vx E iTt|ITEXPHJ:I MIDIEI|"EOY4E
nTONKAIEIXATYX U:METABE8HKOJ:%X
ETEPAlITEE6tk&.NnA NTITJ1KOJ:Mnt o
!EAMENn+eoPAN EIMHTOKOINONnANT
rENN8Hka f AP610ANTTlikAl.DZ:Yn O
APXHNT0YBI OYKAITHXZnH i:r ErON EN
KAIOPorrOYMETAME/i.E:E8Al OTIrENN
M•AXANAnOHM EPAJ:El:EIETOKOINONKAIE
TOJ:O•EAOJ:EYTYXE TEPA:E/i.ABOtA•OP
rENOMENHIEYTYXOYIJ:XE40NTErt'NBA
ENAJ:tAnOAE%1NKAIpONEINAFTHJ:EIJ:THN

No. 195.
Aynı evdedir.

MH4EEITAUtrAHMEPA4\0.MEXONr EINOMENON • . ' . + . .
MTATHNPDMAI . HNYH8HAN
EAME.NTO1Z:En tTHJ::A:t lA:Eli:MH %1NrNJIMHTOVAP • • • •
AnOMnNIOYI'OVNHN' o+IAOYA• EANITOV EnE• • • •
41ATAZASATON8IONHMnNRPON01A%nO'rM4NBZEN
NHM.IttAOTIMIA&r10T iAHOT ATON T'OI81014tEICODt • • • •
E.NENkAMENHTONUMJ:IONOf r4UliYWUIAHAN8PD• • • •
ETAH9CIUNA• . . 1-WIEPt eHMAI:A• • • •
QNAQOA , . . . NIA

No. 196.
Aynı evin duvarında diğer taşlardan rahatça ayırt edilen bir sütunun üzerindedir .

Ι Φ Ι Σ Χ Ι Α Δ Ε
Η Τ Α Ζ Α Σ Ε Ν Π Ε
Ν Υ Φ Η Μ Ω Ν Ε Ι Σ
Π Ρ Ο Σ Τ Α Ε Ω Δ Ε
Ι Ν Α Ω Ι Α Ν Α Τ Ε
Γ Ρ Α Φ Ε Ν Τ Ο Υ Σ
Τ Ο Ν Α Ρ Ι Θ Μ Ο Ν
Σ Α Π Ο Θ Η Σ Π Ρ Ο
Κ Α Ι Σ Α Ρ Ο Σ Ω Σ
Α Ι Ο Ν Π Ε Ι Κ Α Ι
Ι Σ Σ Ι Ν Τ Ο Ν Σ Ε
Ι Ο Ν Λ Λ
Λ Α Τ Ι Ε Ο Μ

No. 197.
Aynı evdedir.

EnlTAa:
TAlKAIEnf.tQVA 6
IETO•A•ONEKA 1:
MA:I:ITHJ:OAE:I H
EfTONAVTONTMz
APXHNEI
ONA . . ΓΟΝΕΑΝ ΠΡΟΣΓΕΝΙΤ
ΑΡΧΗΝΔΟΝΗΔΟΚΕ . Ο
ΑΝΚΑΙΤΗΝΑΥΤΗΝΝΕΑΝΝΟΥΜΙ
ΣΑΡΟΣΓΕΝΕΘΛΙΟΣΕΚΕΙΝΗΤΕΠΑΝΤ
ΗΤΙΣΕΣΤΙΝΠΡΟΕΝΝΕΑΚΑΛΑΝΔΩΝ
ΤΕΙΟΝΤΕΙΜΗΘΗΠΡΟΣΛΑΒΟΜΕΝΗ
ΜΑΛΛΟΝΠΑΣΙΝΓΕΙΝΗΤΑΙΓΝΩΡΙΜΩΣ

No. 198.
Kasabadadır.

OInPOTOHIK• . . •EITtNEVJ10AE1JD'AN
THNEnrPATHN

No. 199.

Yüksek bir kaide üzerindedir.

MAPKIANEBAETHN
MıBOYJMICAIOAHMOE
KA &EtEPII:EEN En 1
MEAH9ENTOXM A P
KOVATTAAOVAPr'Y
POTAMIOVTHXno
Amı:

No. 200.

Benzer bir kaide üzerindedir.

MATTllt,tAN:EEBArTHN
HBOYAHKA•04'M MOI:
KA8E1EP.O.:EEIEn1
MEAH8ENTO:EMA P
KOYATTAAOYAPf'Y
POTA M IOV"rHX no
AEOJ:

No. 201.

Kasabanın dışındaki geniş bir plaka üzerindedir.

TOZHNOZH. A C KA İSA N 1INZHTON• IAOI C
OKTOMNOt6.EnOAAAMMTPV•1INYNl'OtCflAO
OYTOCTE•••HI<ElIEPlnATONICAIZHNE.KP•••'r•••'
E.t"W4UTPV+HCAM HNOCONHKOCKEHY f.TAOCE M
ETETE6WNEM AYTOV nANTATH YXH KAA A
AMAXWCEB1WCAME•••AWNİCCYN rENWİN
MH AEnoevnOVA WC • • • •AOAIWCAAİONTIN t
OYTOCOBI OtMOI t EPONNOTA NİEZ W NERw
El tnANTA AHYTYXHf AEf tAnİCTEY .COEW
İAOAO• .A İAOM ENONAOPA WICATH•YCI EAOC
POY•. nv AMNOCENEMOYrAYICYTATW n ATPI
KnA Y A İN •İA A N.& P.:CİMİ EJUTAOV C

No. 202.

Mezarlıktadır.

@•HCtA KA IC
TOHPWON&AYTHK .,.,
TfİİANAPIAİAAAİC •••
TOİCTfUtNO1C' . . .
POCOVTE9HCCl.1 . . .
EtCTCKON
EVrİPA••.U:NX,
•PONT

No. 203.
Mezarlıktadır.

Af"TA CAPTEMI AWPOYMET A
nACACAPKACICAIAITOVPr
AC KAITA EPrAENNCTAA
tWCEAIAWNAYONAt •••N
TON A NA PIA NTATI 1EPO
TATHnA AT IA ER I MEA H
8ENTWNCTH ••• ANACTA
C E W C M E N & I K A E O Y t
nPAOIC.AOYTOYAPTEMI
AWPOYICAIMENEKAEOYC
TPY+wNOCTWNANEY .WN
AYTOY

No. 204.
Mezarlıktaki bir kaide üzerindedir.
A V P E n A i 90 c 11 • e .
A l O Y A V B A N O M T O C
e n o i H C A T O H P W O t ı r ı l
E M A Y T W K A i İ V
N A I K I M O V K A I T O I C T E
K N O I C o n P O C O Y
C . T
A E Y O I ! T O N E H • • • • T O N T A
M I O H M + .

No. 205.
An•ıA ErwICEIMAIMENEKAEIMl'rA
TW.6E:EVNAN6PI ICAt rAPiWNTUOM
TOYI"Or&PAL\AXOM EN:kAIAInON EN
.6VOTBNANEON4Ef"EAPTEM IAbJPON
OSXAPINI'YZE.BIH%PEYDN1YM BON
tOIM!NOIZIN XMPi160HTAPLONTEZ JC
A I E Y X A % 8 E : E O Y n E P A Y T O Y .

No. 206.
Marsyas üzerindeki köprüdedir.

AYPAVZAN WNOANNVMOYICATACKEYACATONHPW
ONEMAYTtdICAIAVPHAIAAMMATHrYNAtKI MOY
CICOI'RTOCOYTE8HCEtNllM:TI<.Wn mi48Y .•
QCCTAIAAY .wnPOC'l'ONeeON
t i t

No. 207.

Laodicea Stadyumunun girişinin üzerindedir.

ΤΩΚΑΙΣΑΡΙΣΕΒΑΣΤΩΙΟΥΕΞΠΑΣΙΑΝΩΙΥΠΑΤΩΤΟΖΑΥΤ
 ΥΥΙΩΚΑΙΤΩΙΔΗΜΩΙΝΕΙΚΟΣΤΡΑΤΟΣΑΥΚΙΟΥΤΟΥΝΕ . . .
 ΤΟΛΙΘΟΝΕΚΤΩΝΙΔΙΩΝΑΝΕΘΗΚΕΝΤΑΠΡΟΣΕΙΨΑΝΤΑΤΟΥΕΡΓΟΥΤΕΛ .
 ΡΟΝΟΜΟΥΑΥΤΟΥΚΑΘΙΕΡΩΣΑΝΤΟΣ ΠΙΟΥΤΡΑΙΑΝΟΥ

* Chandler Inscr., No. 78, p. 30'a bakınız.

No. 208.

Nazilli Pazarındaki bir lahitin üzerindedir.

ΚΙΣΧΕΙΛΙΑΤΑΥΤΗΣΤΗΣΕΠΙΓΡΑΦΗΣΑΝΤΙΓΡΑΦΟΝΑΙΕΘΕΝΗΝΙΣ
 ΤΑΑΡΧΕΙΑΕΙΣ ΣΤΕΦΑΝΙΦΟΡΟΥ
 ΚΑ. ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ ΤΟΝΜΗΝΟΣΠΑ Ν ΗΜΟΥ.Ι.Ϸ

No. 209.

Buynk Nazilli

ΝΑΙΝΙΟΝ
 ΙΒΙΑΑΗΝ
 ΑΤΕΡΟΝ
 ΟΥΙΟΖ
 Μh\ΟFO%

No. 210.

Aidin yanındaki bir kaynaktır.

. . . . 'Rn' IHTt I I A P M U I
 . 4. A k N A ! U I M A 4 J O Y E A E
 . . I I O H t , E P A I K D M H I M T O I
 , 16 P I N I N A T O A n 0 A A D N I
 T A I T O Y 8 & 0 V 8 E P A D E I A I
 I A R A P X H I U X E N E r D 4 E
 T O " 4 N H P O E M O V P A J 1
 I I 1 N T E K A I T A T Q N 8 E

T B C A m m ' I M H 8 H 4 1 A . .
 T H N R A ' I P K I H I C A . M . 1 A N
 T O I T I T A Y n O r .
 I K I H ' T H I O N ' E
 I Y N T f A E I N
 M E N M
 x c : t f r l !

Aiasaluck (Ayasuluk) yakınlarındaki sukemeri üzerindedir.

Mermer blok üzerinde karşılıklı yazılıdır.

760

No. 221.

OINEOI
MINIE4HMODA

No. 222.

•.OMOV&t..

No. 223.

218 No'lu yazıtın arkasındadır.

n
NO
"öPö
6EI
IAEY
Ot . M .Aln
IATOJ:KATAXA
ATOVVı.VAOV •
IEMHIATOOA
O•INT04AEO ...
EPIATnAlı .
MOVAMnE
% •TE.

No. 224.

Küçük bir levha üzerindedir.

04MMOX
EPlıtMOPAN

No. 225.

Kırık bir levha üzerindedir .

. . ' .itz
: . . •AEOflf
..TOY
ııı . - lı ilH
• . . •Al

Kül rengi mermer bir blok üzerindedir.
(çok küçük karakterlerde yazılmıştır)

AKROPOLİS'TEKİ YIKINTILARDAN YAZITLAR.

• mEHTHBO • • • • •
• HZAAEIMANT • • • • •
• TAZrHrTOYE • • • •
• HJlUl'ICAI• , ,
• lIOT0'VAHMOYKA • , ,
AYTON41ATEAE.ln • • • •
NOMO%TEN\04EI• • • •
THNAPxHNAItcAam• • • •
ICMT0lZNOMOI:Eak• • • •
TazytAVT'OYAAt• • • • •
ICAI6HCAIfil%1Pt• , • •
xeMT.0.LVHMJll • • • •
TO'l'KAJJ:TE•A•.'
A.E4QX&AIAE• • •
TOrimN • • • •
ortiaANM1A • ,
Ent.ETATA• • • •
TOMeJEAY• • • •
41ATiINT • • • •
.V Ar • • • •

No. 228.

•• I'A IA AE:E
IUMH6.IA•Y
TPI"fi1AATATC
XPHMATOZA
.OAn:tarAYT
AR0AAON
TIMEMNC

No. 229

NEO
l::OSPY
OEO•••
OJ:ANA.
\OIZTPA
\HTPQ%
.%•••,AN
TH:EAP
mmA.

No. 230.

4.l140N••
NAP.aNMfTOtDIAOTlt ••
eAZANAnOAtxetlZINY ••
ENTEZEEntZTATA11"nflf4kA•••
• D1V90rE •••
• NAS80VPIOYZIMnNMHTI •••
• EtEPIAEYAN4.PEZArAecM rer •••
• AIAIOY9ENAnEAHlONArAeHI •'•
• IJMENAVTOYSAPETH:EENEkaICA EYNOI ••
• ..E+A NA%A I4EEKAXT.ONAYTJIN8AM
• ..ONYJ:10IZENT,illeE.ATPJllooJl'.1:4EAN
• A itTONiArllN08ETHNA ••• .AA A N609••
• • A'I'A TA%A N4EA•Y T.IINT AONOM AT ••
• ..NOU.NtZT.GITEEnAHNEiTanPo ••
• ••'+';HtiEMATO4E EI:EZTHAHNA8••
• •• PIOY EI 4E T HN%THA HNICA IT ••••
• ••&HN A1A VTOI EA PAJC MA ZA ia k••
••, , AMIAN.lI

No.231.

Kaledeki arşitrav bloğu üzerindedir.

Al...8EnHEANE9HICINA&HNMH|lnOAIOX••..
OA .m'UAONH'IEAE •• .N•E8Y!ETOAE

No. 232.
Geniş bir kaide üzerindedir.

DAHMM
nonJ\IONM0.6fAPION
nonAI' OYYIONTAVPON
A|PITHZENE|INKAI
EYNOIAETHZII:EEAVTDN

No. 233.
Geniş bir kaide üzerindedir.

ΟΔΗ
ΛΗΝΑΙΟΝΠΡΥΤΑΝ
ΓΜΗΝΠΑΙΔΑΣΙΣΘ
. ΠΟΥΣΔΕΑΚΤΙΑΚ/
ΑΣΑΝΔΡΑΣΔΕΙΣΘΜΙΑΙ
ΥΠΟΤΟΥΚΟΙΝΟΥΤΩΝΙΩΝΩΝ
ΑΓΩΝΑΚΑΙΗΡΑΚΛΗΑΡΕΤΗΣΕΝΕΚΑΚΑΙ
ΕΥΝΟΙΑΣΤΗΣΕΙΣΕΑΥΤΟΝ

No. 234.
Deniz kıyısındaki geniş bir kaide üzerindedir.

Hr!POYEIAE"Rt MH%&NEKtf.INI4UIN
nPoZoAnN•&Poka .16EATONVION
TH:Irl.PD'W'Z IAZAAJPAHOMIISANTMCA
.vnoi:APXH'E . .TAIWnANHl""YPI .
APXHEANTATDN4HMIIn'PU1HEN40
..ftZ,M.JNETAAC>i'Y . . AMPETHDHE
IIAkAIEYN OIA:ETtlZE•z,EAVTHN
1n1M EAH8E'TnNTONAPXCWTt1N
•IMN14oVAPT MA•AIHENAH
APOY

ΑΙΤΩΛΩΝ
ΣΤΡΑΤΑΓΕΟΝΤΟΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ ΚΑΛΥΔΩΝΙΟΥ ΠΑΝΑΙΤΩΛΙΚΟΙΣ
ΕΠΕΙΤΗ ΟΙ ΠΡΕ..... ΤΑΣ ΑΠΟΣΤΕΙΛΑΝΤΕΣ ΠΥΘΑΓΟΡΑ ΚΑΙ ΚΛΕΙΤΟΝΤΑΝ ΤΕ ΟΙΚΕΙΟΤΑΤΑ
ΚΑΙ ΤΑΝ ΦΙΛΙΑΝΑ ΠΕΝ... ΟΥΝΤΟ ΚΑΙ ΠΑΡΕΚΑΛΕΟΝΤΟΥΣ ΑΙΤΩΛΟΥΣ ΟΠΩΣ ΤΑΝ ΤΕΛΟΝΙΝ
ΑΥΤΩΝ ΚΑΙ ΤΑΝ ΧΩΡΑΝ ΕΠ... ΧΩΡΗΣ... ΝΤ... ΙΕΡΑ ΝΕΙΜΕΝ ΚΑΙ ΑΣΥΛΟΝ ΤΟΥ ΔΙΟΝΥΣΟΥ
ΔΕ ΔΟΧΘΑΙ ΤΟΙΣ ΑΙΤΩΛΟΙΣ ΠΡΟΣ ΤΟΥΣ ΤΗΙΟΥΣ ΤΑΝ ΦΙΛΙΑΝΑ ΚΑΙ ΟΙΚΕΙΟΤΑΤΑ ΤΑΝ ΥΠΑΡΧΟΥΣΑΝ
ΔΙΑΦΥΛΑΣΣΕΙΝ ΚΑΙ ΠΑ... ΑΣΜΑΤΑ ΤΑ ΠΡΟΤΕΡΟΝ ΓΕΓΟΝΟΤΑ ΑΥΤΟΙΣ ΠΕΡΙ ΠΑΝΤΩΝ ΤΩΝ ΦΙΛΑΝ
ΘΡΩΠΩΝ ΚΑΙ ΤΟΝ ΑΣΥ... ΝΥ ΠΑΡΧΕΙΝ ΔΕ ΑΥΤΟΙΣ ΠΑΡΑ ΤΩΝ ΑΙΤΩΛΩΝ ΤΑΣ ΤΕΛΟΝΙΟΥΣ ΚΑΙ ΤΑΣ
ΧΩΡΑΣ ΤΑΝ ΑΝΑΒ... ΣΙΝ ΚΑΙ... ΑΝΚΑΘΩΣ ΚΑΙ Ο... ΠΡΕΣΒΕΥ... ΑΣΙΟΥΝ ΚΑΙ ΜΗΘΕΝΑ ΑΙΤΩΛΩΝ ΜΗΔΕ
ΤΩΝ ΕΝ ΑΙΤΩΛΙΑ ΠΟΙΚΕΟΝΤΩΝ ΑΓΕΙΝ ΤΟΥΣ ΤΗΙΟΥΣ ΜΗΔΕ ΤΟΥΣ ΕΝ ΤΩ ΚΑΤΟΙΚΕΟΝΤΑΣ ΜΗΔΑ
ΟΡΜΩΜΕΝΟΥΣ ΑΜΑ ΤΑΝ ΑΣΦΑΛΕΙΑΝ ΚΑΙ ΑΣΥΛΙΑΝ... ΕΝ ΑΥΤΟΙΣ ΤΑ ΠΑΙΤΩΛΩΝ ΚΑΙ ΤΩΝ ΕΝ ΑΙ
ΤΩΛΙΑ ΚΑΤΟΙΚΕΟΝΤΩΝ ΕΙΔΕΤΙΣ ΚΑΛ... ΑΥΤΟΥΣ ΕΤΑΒΕΤΑΣ ΠΟΛΙΟΣ Η ΧΩΡΑΣ ΤΑ ΜΕΝ ΕΝ
ΦΑΝΗ ΑΝΑΠΡΑΣΣΕΙΝ..... ΟΝΣ... ΤΟΥΣ ΣΥΝΕΔΡΟΥΣ ΑΙΤΟΥΣ ΕΝ ΑΡΧΟΥΣ ΤΩΝ ΔΕ
ΑΡΑΝΕΩΝ ΥΠΟΔΙΚ..... ΕΙΜΕΝΤΟΥ... Η ΗΚΟΤΑΣ ΤΩΝ ΟΜΕΝΑΣ ΤΟΙΣ ΤΗΙΟΙΣ ΤΑΣ ΕΓΔΙΚΑΣΤΟΣ
ΚΑΙ ΤΑΣ ΛΟΙΠΑΣ ΤΟΙΣ ΚΟΝΟΜΙΑΣ ΚΑΘΟΙΣ... ΑΙΤΟΙΣ ΔΙΟΝΥΣΙΑΚΟΙΣ ΕΤΕΧΝΗΤΑΙΣ ΟΝΟΜΟΣΤΩΝ
ΑΙΤΩΛΩΝ ΚΑΙ ΕΥΕΙΟΠΙΔΕΚΑ ΕΙΣ ΤΟΥΣ ΟΝΟΜΟΥΣ ΚΑΤΑ ΧΩΡΙΣΘΗΙ... ΑΝΙΕΡΩΣ ΕΣΚΑΙΑΣΥΛΙΑ
ΤΟΥΣ ΚΑΤΑΣΤΑΘΕΝΤΑΣ ΟΝΟΜΟΓΡΑΦΟΥΣ ΚΑΤΑ ΧΩΡΕΑ ΕΠΕΙΚΑΙ ΟΝΟΜΟΓΡΑΜΜΑ ΓΙΝΩΣΤΑΙ
ΕΙΣ ΤΟΥΣ ΟΝΟΜΟΥΣ

No. 236.

ΕΤΙΝΕΣ ΚΑΤΩΝ
ΓΙΝΑΤΗΙΩΝ ΗΤΥ
ΜΕΝ ΔΟΓΜΑ ΠΕΡΙ
ΡΙΤΙΩΝ ΕΣΕΣΤ
ΟΙΚΩΝΤΩΝ ΕΝ
ΙΧΡΗΜΑΤΩΝ ΕΙΠ
ΜΙΟΝΤΕΣ ΕΠΑ
ΣΕΧΟΝΤΑΣ Α
ΖΑΜΙΑΣ

II

rUJHrotz ICOZ'
I'''ENE.I:Z:KAI tIJ
'MA KAI IPES81
..ICA IMAQTANI
TUIN .OTE 't'A
ICO:AOYen.ETO'

No.237

NO•••••YnAPXO. E
li.PUlIvITIII AI ON 'YItU
NICAIA'EYIIiONBOAOME•.
nAAOI nATAYnAPXON
NAIA•YAA:IOIMEHAn PO
ATOLICAIEITI NE%KATnN
ON•ITI NATH,IOHHJCOINAI
EP•TAEAIYA IAJ:TAJ:TE
TAlnA PArlNOM ENnf
HKAIXPH MAT.QNEITIJ:
I tr.OZMIONTttANAI"MZON
AJ:AZHMIOIONTIDMAN .
MAaTOIEfliONTAJ:EAEYeY*

UIH

UIJ:KAITA'nOAElln EtAH
nAPATOYAHMOVTOYTH
KTOJ:K.O.MITHEE K. ••
••••HJ:IANENE•ANIZAN
• TANAAAnn•r:nPOJ:
THrrEnOAE.ODA 1
"T'O'VnAPA...•
APOY'nAPA...•
MtASA.E.

No. 238.

Karakolun yanındaki duvar üzerindedir .

••••• TOYNTn°N&IorUTOHOZTO
••••• POZTOYEZHrKTOPO%EYKP
... TOZEYKPATOV AnOMA6JIPOY
• nOAA.fWJ.POY En.OK060MH8H
• TOYTO'VMENTOYnYPr OYICAITOY
••••• J:EXEOJ:A:VTtlR'EI XOvX6CMOtE
••••4EEXOMENOYOYPf'OY40MOIE. tcAJt
•• YnPOD!XEOZAYTDITEI XOvJ:AOMOI
• %APRiCAnPOMAXnNEJ:TE.J:AP iZ.
• .EAAAnANH9HZAN6PA`X`MA`IX`XX
• HHA4HCIIICAIAAIE4PAXA6A NHU1

No. 239.

Tapınak yıkıntıları arasındaki bloklar üzerindedir.

T rC A A Y A 1ON1TA•••KOY
YI ON nf ON nEt ZiIN Et NON
TONAZIA PXHNOIToy .J:HTA
NE90Y9EOYAIONVZOYMY%TA
TONEkftPOroNtiNE.YEPrETHN
EVXAPlrTIAZXAPINTITOYAYPH
AIOYJ"EOPi"OYATTMIANOY••••
TO Y E N nA :EIN AOTI MOY
TOANA A1IM A noiH%A NTO%
EI:ETETONAN.6.PI ANTAICAITON'
BnMONEICI"CNf.AUIN

No. 240.

Bacchus tapınağı yıkıntıları arasındaki bir kaide üzerindedir.*

HBOYAHICA•••••
ET'E.IIM
KA TPY •AINANA , . .
gfA%KAU EPE
nOAE4X8EOYA
erAT!PA+HEEf
%TPATONEIICH%AP. . .
AZtAZANA%THZA . . .
ANA P IANTAKAI\ . . .
OEI:EONINoYTONV . . .

*Pococke Inscript., p. 38.

No. 241.

J: BO
APXt MEHO
AONA
EITE

No. 242.

EJNA
ARO.VA
OKTO
AICKA

No. 243.

EUD"ATAT
POYTO·YI
TOY nY PI
NOAOTOY
ENAE.kAT

No. 244.

NJ"{ . .
8PE . .
HAY..
OZT..
-,YA

No.245.

+tMIO
8HBON
VT
ro

No. 246.

Forum yakınlarındaki büyük bir blok üzerindedir.

.....ΝΑΕΙΚΑΙΙΙΜ . ΚΑΙ ΝΙΝΤΟΞΙ
.....ΣΤΗΝΗΜΕΡΑΝΣΥΝΕΙΝΑΙΔΕΚΑΙΤΑΣΣΥΝΑΡΧΙ
.....ΤΑΣ ΠΟΛ ΠΙΧΩΡΑΚΑΙΕΙΝΑΙ
.....ΗΜΕΡΑΝΑΥΤΗΙΤΩΝΔΕΟΥ ΜΕΓΑΝΘΗΝΑΙΤΗΝΙΕΡΕΑ
.....ΤΗΣΚΑΙΘΡΑΣΑΠΟΛΛΩΝΙΔΟΣΕΥΣΕΒΟΥΣΚΑΙΤΗΝΙΕΡΕΙΑΝΑΥΤΗΣΚΑΙ
.....ΤΗΣΣΤΡΑΤΟΝΙΚΗΣΚΑΙΤΟΝΠΡΥΤΑΝΙΝΚΑΙΤΟΥΣΙΕΡΟΠΟΙΟΥΣΚΑΙΤΑΣ
.....Υ . ΑΡΧΙΑΣΚΑΙΜΕΤΑΤΟΣΥΝΤΕΛΕΣΘΗΝΑΙΤΑΣΚΑΙΕΥΧΑΣΚΑΙΤΑΣ
ΝΔΑΣΚΑΙΤΑΣΘΕΣΙΑΣΑΙΤΟΥΣΕΛΕΥΟΙΤΟΥΣΠΑΔΑΣΤΡΑΒ . . . ΜΙΟΥ
ΘΕΥΣΑΙΔΕΚΑΙΤΑΣΠΑΡΘΕΝΟΥΣΠΑΣ . ΛΕΓΕΙΣΑΣΥΠΟΤΟΥΠΑΙΔΟΝΟΜΟΥ
ΑΙΥΜΝΟΝΙΝΑΔΕΚΑΙΕΙΣΤΟΝΛΟΙΠΟΝΧΡΟΝΟΝΥΠΟΜΕΝΤΩΝΠΑΙΔΩΝΑΙ
.....ΛΙΟΝΟΔΕΥΜΝΟΣΥΠΟΤΩΝΠΑΡΘΕΝΩΝΣΥΝΤΕΛΕΙΤΑΙΔΕΙΛΙΝΧ
.....ΝΟΕΙΣΘΑΙΚΑΘΕΚΑΣΤΟΝΕΤΟΣΤΟΥΣΤΙΜΟΥΧΟΥΣΚΑΙΤΟΥΣ
.....ΤΑΙΣΑΛΛΑΙΣΤΙΜΑΙΣ ΜΕΝΑΙΣΘΕ . . ΑΠΟΛΩ
.....ΑΠΟΛΩΝΙΔΟΣΕΥΣΕΒΟΥΣ ΤΗΡΙΑΣ
.....ΣΥΝΤΕΛΕΙΣΘΑΙΕΙΣΑΥΤΟΥΣ

No. 247.

Forum yakınlarındaki küçük bir levha üzerindedir.*

ΟΙΝΥΝ
ΕΦΗΒΟΙΟΙΥ
ΠΟΓΥΜΝΑ
ΣΙΑΡΧΟΝΚΗ
ΝΟΔΟΤΟΝ

ΟΙΣΤΡΑ
ΤΗΓΟΙΟΙ
ΣΥΝΕΥΠΟ
ΛΕΜΩΙ

04Η
ΜΟ%
ΙCΡΑΤΑ
ΝΑ

*Her bir parça meşe veya sarmaşık ile çerçevelenmiştir.

No. 248.

ΙCΗCΙΕCΙΑ
Υ nΑΤΟ ΝΤΟΒΑ Ι
ΗΙCΑ104ΗΜΟD)ΤΙ
Οt .Α .ΙΟΥΑΙΟΝΑΙΟ
.• ΑΡΧΟΝΤΟ CΚΑ Ι
ΤΗCnΟΑ Ε.Οt

No. 249.
Forum yakınlarındaki bir kaide üzerindedir. t

ArA&Hr TVXHI
HBOVAHICAJOA HMOI
&TEIMHZANAYRTEXNI
ICHN9VrATEPAAVPH
AIOVTEPTIANOYTtW
AZfOM)r"nTATOVICAI
A YPTUC.NI••ETH%
MII J:HJ:
YnEiPTH::E••.AAPO::E
THIEPftTATHTHf . .
BOVAHAPrYPIOV . .
NAPIAX EIA IA enu
A 160%9AIIICA9ΠOI:
NOMHNTHB.VAH.
OOTOVTEI.M••10
TOKON•••••.O
TH:r.....
MEP4t4. + ...
 , ...

tPococke, Inscr.p.20.

No. 250.
Forum yakınlarındaki geniş bir levhanın üzerindedir.

A ma
IAitT
MW. • H AMV
A 10EA NA. !1DN9 PA %Y KAIA OY
HI MIT, fllHNAIOJ: YTIE
::EBAIOUOV' 4PAMATIO€IIAIJ: APl::E
'rn.EkPfn'E"TO.UKAHAIAAH:E
H PAIC"" EIAOYXAI.k1AIVZ

No. 251.
Sığacak'ta bir avludaki altar üzerindedir.

ΑΠΟΛΛΟΔΟΤΟΣΑΝΑΣΙΛΕΩ
ΔΙΟΝΥΣΙΟΣΔΙΟΝΥΣΙΟΥΤΟΥΑΝΤΙΠΑΤ .
ΑΘΗΝΑΓΟΡΑΣΜΕΓΑΚΛΕΙΟΥΣ
ΧΑΡΜΙΔΗΣΗΡΟΦΙΛΟΥ
ΠΟΛΥΞΕΝΟΣΚΑΛΛΙΣΤΡΑΤΟ .
ΦΙΛΩΝΙΔΗΣΦΙΛΩΝΙΔΟΥ
ΓΡΑΜΜΑΤΕΥΣΑΡΤΕΜΙΔΩΡΟΣΜΗΤΡΟΔΩ .
 . . ΡΑΥΧΩΙΚΑΙΤΩΙΔΗΜΩΙ

No. 252.

Sığacığın dış duvarlarındadır.

T.DI^l nEA . . ' nANTIK
MON18En4t ONY . .n
tll.6HMOJ . . rllN JOTIY
VZ . . T . . H%AXIO1t . 0J:
K . . H% . 8 . NAD . . , . NOI
ICA&IEPAEEN

KÜÇÜK GÖLÜN YAKINLARINDAKİ FARKLI MERMER BLOKLAR ÜZERİNDEKİ KİTABELER.

No. 253.

LOCOX.XX

No. 254.

LAEIAPIO 1 PAi/
COMYRCORN
111
il

No. 255.

NXX1

No. 256.

ORSITOSEBuI
CO-LOCO
CXLMIEXR DIO

No. 257.

ORSIT08EBw
CXJCf"LOCO
CXLMIEXR DIO

No. 258.

LOCOTITI

No. 259. Ephesus. (Efes)*

Ayasuluk

PIA011OV
TOYnATPOZ:
POrErPAMMENOI
AelEPm:AN

* Efes'i ziyaretim kısa sürdüğü için pek çok yazıtı kopyalamak için zamanım olmadı.

No. 260.

Ayasuluk

YMOI:: Er4E i . . . APII:TIM
I: i Ei:THN4EEIHN / nETOI i MH
NOI: i HMMENIOYI:: A no K PO NT
EI i EY11NYM01: i HN.1E :THNO i AN
HN i nTEPY rA :EnA PA I:NA I

No. 261.

Ayasuluk'daki kalenin duvarındadır.

nrmmvini

No. 262.

Efes stadyumunun yakınlarındaki zafer takındadır.

ACCENSO

. . . ORENSIETASIAE

No. 263.

ACCEN . . • .
RENSIET • . .

No. 264.

IPEJE

No. 265.

AIE
.. AI
TOi

No. 266.

11IAEVXOR ISEY
ETAI " .
N

No. 267.

MPYLDINIOEPII'
VIOIVINI, F. PAVLINI
M

No. 268.

RIIVNIOBI . • , . .
TO •
H

No. 269.

Kitabenin ilk kısmı kopyalanamayacak kadar yukarıdaydı.*

•
•
SIIkAAOYMENoz
rNAt1YX

* Sadece bu iki satır okunabilecek kadar aşağıdaydı.

No. 270.

Sukemeri üzerindedir.

PROC
. .CAESAR ISTBAIANI HA DRIANI
.C C.ADDIOPCPSINALEXANDR.
.. OCSI'BLIOTHICAR .CRAICET
LATINAIEPISTOBAECPBOCLVC
PAMPGALATPAPHLPISI DPONT
PBOCHER EDITETPROC PRO
CIAEASIAEPDOCSYR IAE
MEB MESAVOLIBADIVT
EtYS
H C

No. 271.

OYA nI AN EYOAIA NMOY
A IAN HNTH NIIPEIANTH ..
APTEMI40E8VrATEPAMO'V
AI ANOVICAIEY061AEE.ICI"O
NHNE I PATnNOEICAIAION .
%10VrEN02:EXOYJ:ANAN
&EN i EPEfQNICAlIIOZMHTe
PtINAAEA•HNOYA n IA X
J:TPATiINOEMHTEPHJ:E
TEAEJ:AEANTAM"\11H PIA
KAlnANTATAANAAOMA TA
notHJ:A%ANAIATl.1N rONE
SIN.

No. 272.

A8HTYXH
AnOVAXPAIEPHKAI
nPA • mPAECINOY
VU>t-11iuevrA \
NTnNA-ICVtNnAI
EYJ:EN EnrnPV
rAtOYTEPENTIOV
PATIOY

No. 273.
Ayasuluk yakınlarındadır.

THNnANHrVPINICAIATIAEI
ICAI' KEXEPI41AUf%01\ONTON
EnnNVMONTH'EeEOY,Mi HNA
TVXONTAICAITHNAPTEMIZIA
KH N KP1%1N KATAZTHI:ANTA
ICAITAe&MATATOIZAnlNI• • •TA
l' 'ZAYEH EA,NTAMIAN' " • • •
ANTAETnN NIlCHEANT • •
ANAJ:THEANTA
THNTBMHNANA%FHEAN •
A•+AINJOY \"St<N'
TOV1YNrENOYA.,. 1OV .

No. 274.
Aynı taşın diğer yüzeyinde yazılıdır.

ICAtTOYTOATA
rMA"n.6E6HAAICENAI09ENANArKA.
ONHrHJ:AMHNkAIAYTO:EAno AE
nnNEI11E1HNEYEEBEIANTHZ8EO .
kA I E I ETH NTH%AAmN POTATHEE•E
zinNn0AU1rre1 M HN+ANE PON no1
HZAIA.IATArMATIEEfX&MTAJ:H.MEP
TAYTASEPAS.ICAITA ZEnAYTAIS&kE.
• EIPIAE•VAAX8HZEJ:8A1nPOEZTD
TORl"HD1ANHrYPUU:
TIT0VAI AI0YMAPKIANOYnP1%KOY
TOV A rON08,ETOYTO V A ,IA IOV
nPiJ:KOYA N4POZ.M>KIMATATOYICAI
n.AZ.HJ:TEIMHJ:kAIAM060XHZASIOY

No. 275-278. Bodum

E	e	H	K
J	E	M	
N	O	A	^
n	< >	I	A
O	1	N	n
T	^	E.	1/.
i			H
Ob.	o		y
	y		

VE

n

o
y

b.

Lahit üzerindedir.

No. 280.

Evlerin duvarlarından kitabeler.

778

No. 283.

• • • • • IOAIOY'
.A IS:A POE KALLAPOZ

APXI4AMOY - 1 - - - -

No. 284. Cnidus
Kasabadadır.

06A MO J:.
EYnOMnOY'

No. 285. Cnidus.
Kasabadadır.

MeONHTOVrYNAI ICOJ:
TIBEPiOYiOVAiOY
TPOtIMOY

No. 286.
Duvardaki bir plaka üzerindedir.

cvnOP IACIMNEI ACTYXHnPOC
4EtCTOW1' .6.t
XA.PIN OYTIIC NOY
MYKIAS MNEIACXA
AIONYCIOYMNEIACXAPIN .PiN

No. 287. Cnidus.
Kasabadaki mermer bir plakanın üzerindedir.

ΓΑΙΟΝΙΟΥΛΙΟΝΑΡΤΕΜΙΔΩΡΟΥΥΙΟΝ
ΘΕΥΠΟΜΠΟΝ
ΜΑΑΡΚΟΣΑΙΦΙΚΙΟΣΜΑΑΡΚΟΥΑΠΟΛΛΩΝΙΟΣ
ΤΟΝΕΑΥΤΟΥΦΙΛΟΝΕΥΝΟΙΑΣΕΝΕΚΑ
ΤΑΣΕΙΣΑΥΤΟΝ ΑΠΟΛΛΩΝΙΚΑΡΝΕΙΩΙ

No. 288.

Kasabanın dışındaki bir koyaktaki mermer blok üzerindedir.

04AM0J:
AAIA40ETAZ:KMAIICPAT0YZ .
r'VNAIKOE4ErAIOVK>Y^JIOVl1A
TPONOEYIOYAXAioV

No. 289.

Kasabanın dışındaki bir mezar anıtı üzerindedir .

IA:E ONO:ET
AECAN mAA..T 4J.

No. 290.

Kasabadaki tapınakta geniş bir plakadadır.

ΣΕΒΑΣΤΟΥ

No. 291.

Mezarlıktaki bir plakadadır.

KPATMTOE...
KAITAJ:r. . .
TAE

No. 292.

Mezarlıkta kare bir kaide üzerindedir.

04AM0%
•OIIAIOYKPOYEIOV
nonA.lOYY IOY
HPAOE

No. 293.

Mezarlıkta kare bir kaide üzerindedir.

MEAINNAAPL İİBOV
AOVTA XMATPOS
J:EKOVNAAE

No. 294.

Tapınak yakınlarında mermer bir plaka üzerindedir.

• N.Rİ8AAAOYE,TE•A, NOİKA t AAAOI %
• .VZEOL:E:ETE+ANOIZ:TPI:EI'E1K OJ:I
• •AKEAİZTPIJ:IKAIMAPMAPrNAI%
• '" •EİKAIXP'l%EAIJ:TPIJ:IANArOPEVEU:
• ETE•ANA İAIZK A nPOE4P 1Al %
• • n Al:ITOIJ:Ar.AZ IKAIAYTOI KA 1
• KrONOIJ:Z.THl:EIENAA MIOPr111'
• El<AZAI ICAIE.n EİKA M ETAAAASH
TONHONTA•Al4AMOEIAIICAIINTMA1
KATAnOAIN NT.OİEnt J:AMOTATQI
TOYrYMNAJ:IOYTON.n1 E,ZTAKEİ6.È
• • TOYKAI EIICONAXPY%EANJ:YNNAON
• • İAPTA • • T , • İAltAKY N80TPO•tı1
• AlEnt+ANEİAŻKAİYTAZ1EP· EYZ
• n APX E 161ABİOYKA 1BnMON
4P • S • MENOZKAI&VEİADAIİOMnAN
• AlrYMNİKONArQNAlIENTAETHftKON
• • • ZAMENOJ:APTEMİADPE 1A
• • İMAKEİA.TONTİMAİ:EİJ:O&EOIJ:

No. 295.
Boğa başları ile süslü dairesel bir adak stelinin üzerindedir.

OAAM0Z
ıAEINOYT0YPOY
40Y
HP!IOZ

No. 296.
Bir başka stelin üzerindedir.

EVTYX IAZ
9YrATPOS
EDTHPOS

No. 297. Lindo.
Büyük mezarın yanındaki dairesel cippus'tadır.

OICPATI•• . • •
V09EEIAN..
\\BIOY.

No. 298.
Kasabadaki mermer plaka üzerindedir.

AZIMAXOY

ΣTE♦ANΩ

EAICAI

iMAN

.. ON

TEICAIE
l10AI% . . J:
TAMIEVBI
BOYMEICAI
nPAZANTAX
TAJ:. . . •
iCAT .. - .. .
O
nArn
ICAIMPON
N18BNT • .
XP ' nEOE
ANA9E%E%.IAN
KAIANAPIANTA
KAIYnOMAZT
OAPXII!POOYE
TASAEANAr
ftOAIEOZ&YN

No. 299.

ΞΕΝΑΡΧΟΣ ΕΞ ΑΚΕΣΤΟΥ ΕΡΑΤΕΥΕΑΙ:
ΑΝΘΑΑΟΝΟsrva EOT
ICAIA nOAAONOE OAI OV
APTEMIT01TAZENICEICOIAI
ea>11:

No. 300. Camiro.

Kırık bir plaka üzerindedir.

4HMAINETO V • • E • • I&XIOY
EYEPrE.TATOVICOINOY

No. 301. Syme körfezi.

Hyda harabelerinden?

MEANAPOVNOE ,i EIMA8EN
YR060Nt AETANAtP04EI EIAJ:TA N
• .AZKMnIA%TANTDNE NAYAAIr
XPVEEOrrffAH '1
ICAITAZt'YNAI K<D:AVTNYJ:AZ .ICOAJ:
• • • 1EnA•P04. EITOY KJIOYTI MA
8ENTOEYn OH POE 11rfA N ..
O I A K I A %T A N X P Y E E n Z T & + A
NAKAITAUYNAI ICOZ
TPV , .m , .naz

No. 302. Syme

Mezar tableti üzerindedir.

ΗΡΑΚΛΟΥΣ Η
ΑΔΕΛΦΗ ΠΡΟΣ ΔΟ
ΚΙΑ ΜΝΗΜΗΣ ΕΝΕ
ΚΕΝ .

No. 303. No. 305 Abullionte.

novnAIE.r... %TAICTH MNH
NEOYAA... rrHPOZ&PE
XA1PE• .. . nTHXAIPE

No. 304.
(tek satırdır)

..llAPTPAIANO .AV.ZTOl8EOI HEOY
NE.THln AillCA

No. 306. Aidinjik (Aydıncık)

AAICJS:IEI OBA
ONAAAAtZTETEI .Al .ICA
YETAPXIAI-I:ñOAA AI E

No. 307.

VXI . ,. ••tAl . . . IAZKEñANroi:lOY'VK •

No.308.

vnOMNHMA "
nAIAIOCMENAN4P
OCEPMO.rENHEP
MOTENOYMN HMHC
XAPINOCANT0\" -1O .
APHñAeOITO MANKA
KoN

No.309.

YnOMN¹HMAMODC¹IOY
0Ef10IHZENAYTH
OANHPEYN8Pl, WN

No.310

El.AHZHNWNI
vnoMNHMA

No.311.

EOP¹THHrV NAYTOVK A IAC¹KA
• MIA.6HCOYOCAYTOV4ANAAWC
T&PWnAAWSAKWN MNAC
XAPIN
NNCAICIC EVCAC EIC
AYTMN

No.312.

YnOMN¹HMA
-AY1i OY.yPQ
-tMOVOICATE
ZICEYAJ:ENAVTn
HrY NHEPMA¹ts:
XAIPE .

No. 313.

Ağa Konağının duvarındadı

... ArAeHTYXH
nOIHTHN EXTHZAN
AnAMEAMA&IMON ·
· AETOI
APAMENQtr.160IDN
ETEMMATOAVMnIA60

No. 314.

Deniz kıyısındadır.

XAIPEhAP06𐀀A
·KOPIN81ACICOPnWTWAN
4PIEKn WNIAIWNMNEIAOCA
PINeANAEnlCME.TAPH .llCA

No. 315.

Erdek-Artace

V *C ..8EPVLLIVS ·C ..IVELRVFVS .CAECINIAET
[PRIMVXORANNXLVIII]
z ·r ..unoVMDZ ·r .y ·POY.O:EKAIIICIN1A9Y
[rATHPn PEIMA&TM8

No. 316. Cyzicus (Kyzikos)

A f A IJ H I - Y X H I

T
AYAONKAAY4IONICAI,
· INAnAYJ:ANTANTON
IEAYTOYAEZ:nOTH N
MHT p O AnPOEn'PA
rMATEVTHJ :

No. 317. Maniyas Kaleh

A
AEDV
HISPANOS
PRAERAT . . A . GÖRDIV8H
NA 'TVBANNORYMXXJC
HICSITV818T

No. 318.

04HMOZ
inn1ANASMHniA60YEVNOIAZ
lNEKENKA IKAAOKA rA&IAE

No. 319.

IOYAIOEll . .

No. 320.

ONAIATON8EONTIBEPION

No. 321.

. . . i IOKPATHE
.. . . . 6HT.O
.. HZ:

No. 322. Kespit.

EIMENOY KHNT08Y
NEINnACINrONEI
AEMOINV N.6E IIN
AN 1ANotNEIICOMHA
THrAYICYTATH&Yr•..
MNHMHDCAPIN

No. 323.

Pazaryerindir.

z,OMATETPOCK.AIE
.t n O A E 1l N I A A
CY NrA METHA. rNH
A•POA.EI1:1•A BI\••
.. ET,OV6EnA NK PAT
DNK PAT EPnNeEc
n it EMOIPAM...
CHMA6E.TEYEEro
:NEYC1•1AOICNEI.
KA1EAYTC&AMM1AN
TEIPACAMETHMNH
,MHCCAPIN
ETOYГ 7IOB•

No. 324. Kespit.

AEKMtnlAAHC
kAIAPl'EMI [
TDrAYKVTATJl
• • tcNillCAIEATol .
MNHMH DCAPIN
• TtCTOAMHCEI
Ul ANYA CTA

ICTıPOCTnNnPO
rerPAMEN.ON
&MCEIE , CTOIEPJ1
• ATONTAME ON

No. 325.

Aynı taşın başka yüzeyindedir.

MAIZH8N AMEAl1Cr-o
EPTANEMOIPHAPnKAV
TJlNnA.HtA1AMEN .
N8AAAMnNEN8ECI
40V .xoc :onAvtEX
ONA.n. nAJ41EPo
N MEAA8POJC181A
EIErNnNAITONEMON
BIONDnAPOAEITAH
MENMOIEXNtfAAOEO
OCOVNOMAMEtAIAC E.
CAIBEOYCAN E;\:ritAN
AIA&ANATOCEIMETE.IM
OCEOYt:rAPtlAEOYCI
8EOl8NH, CKOYCI N
TF'f

No. 326.

XAIPE
AN80CANEP
XOMENON
CT&tANHto
POCEN8A6EtcEI
TAInHMANHTOC
. .. EYANT'I
NOMIdN6
IT8HNAIBIAAH
NVMt.nNrAr'A
O\" 1POICMOL.PA
ERAHCAN
ETWNr

No. 327.

EYAr• • •
C WTH P I
tOCEPVH
O lldCVN
TPO •W
n PWTOI
bJ MHTH
CVNIOIC
6101C • .,
WPEKNOC
CMNH M H
CX APIN

No. 328.
Bahçedeki bir kaide üzerindedir.

8M&XINHONYN4 • • • •
nACINICON , • •

EIOVCTKE

No. 329. Bogaditza.

.. • • • • ICAIZAPIICAI
CAPITPA I A NO.
A NTAN' IN.fl
- 41 - - ICA.I • .. " •
6.11 • aV1₄₁ - NNIOC
ON • EY • ArrYNil
NOC
M I

No. 330. Simaul.

ΕΠΙΣΤΕΦ ΝΟΥΕΠΙΣ
ΚΟΠΟΥΣΥΝ ΑΟΥΤΟΕΡ
ΓΟΝΤΟΥΤΟΕ ΤΕΙΣΤΟ

No. 331.

HB .YAHKA104HMOE
A11KINNIONAPT.EM1
4 .P.YTHAE† AIANON H
POAArQPANOM1 HSAN
TAICArnNOeETH
E A N TA A :E I n:ET.Q N
nP .roNJIN

No. 332. Kalisseh Kieui.

ANEKEHH8 101
ETOY8E040P .
APM . . AKA IPI
IMrE • . OY .. P.
K nPECBYTEPOV
8 ICTOVVICOY

No. 333.

o..PTn

EICACICN '
0 ,

No. 334. Ghieulde.
Yunan kilisesinin ön cephesindeki mermer bir sütun üzerindedir.

Q6M M()E
ETIMH EE NrI"PA
TONIKONM ENE
KPATOYX PYEJI
ET E•A NDKA I
EIKONIX A AICH
KAIAAAH rPAnTH
TEAEI . . .AIArAA
MAT APINnl

No. 335.
Bir tablet üzerindedir.

8EATAEH, NHM1ATHNMV...
THJ:IAITHZ&YrATPOZ....

No. 336.
Kare bir kaide üzerindedir.

I!TOYER 1 KA iñM
nANHMO'iE
41KEPAVNIAA8A .
B04H' 8ENTQNJ:Q
MAT.O.NAYOAR:0A
AQN IOEAnOAAJIN
OVt<A IA ntlA:EYnEP
TH% .EAYT11NE.QTH
PIAJ:kAIT.ONTE KN11 .

No. 337.
Geniş bir plaka üzerindedir.

• • .. • Mil IM OE
.. ' HllCAIH rYNHAYI'OYICALnonAIOU AIOlllOn
[AIOWI • •
.. • • ..TOVn'NAlICAIArAIODAlnonAIOJ:••••
.. • , • • • • •HmMHEA. ... • .. .

No. 338. İnjiçler (İnceler)
Çeşmededir.

4HMO•tAONAPTEM .
4JIPOYKAIJ:TPATON .
KHNMHNOrenOYJ:tt
TOYJ:rONEI XAPTE
MIAQPON AHMO+I
LOYTO NA4EA+ON
A HMO•IAOX ET EI
MMJ:ENTONnATEPA
TEAEYTHX ANTA E
TOYE PYBZH:EA N
.AA EET HnliT HN
MHT EPATEAEY TH
ZA XA NETOYJ:"P"n
ZHJ:AZA N4EETH
nATONA6EA.0 NTE
AEVTHJ:ANTAETOY .
PNHZHJ:ANTA ETH
Ar .

No. 339. İnjiçler (İnceler)
Küçük bir kaide üzerindedir.

• •
ErEMroPnIAIOVB

MHTPA NC:A HOY E
X ITA•OtOVTOCAAY
nONAE BYCTONAY
nMNnACIAInoNTAtt
AOlt

No. 340. Koula (Kula)*
Tefen Köyü yakınlarında bulunmuştur .

• • .INIAEIO 1 1 .. NhE .- .
EPMOrENHE fAYKON oE
KAiN ITRN 1 E•IAOrENOI
EAOIAOPHZ A NAPTEM 1
611PONn EPf OINOYAPTE
M14QPO %n ITTAK IONE
6.0KEN09EOEEKON\
EETOTONEPMMOrENHN
KAi E11\AZ ETOT ON8E
ONKA IAnONY NEY60
&EI

* Keppel, vol. II. p. 346'ya bakınız.

No. 341.
Bir tablettir.

• EOOJZ 1n•KAI IAIKAI n
" • , YXIEANNIANOI • .
• NENNI • • • • " OY8Y .
• .XAPIZTn • • AANE. .
, • THNI!YXH, N

* EN6.08IO?

No. 342.
Megne'deki Yunan kilisesinden getirilmiştir.

ETOV", A, BMAYANAIOY
TATANOJ: KAI O Pn-ITHN
evrATEPAIOYAIAN HN KAI
TATANOZKAI IOPTIKOZ
THNA 6EA t HNETBMt a .

No. 343.
Yunan kilisesindedir .

ETOYZ'!ABMAVrANAIOY
T TEIMHJ:ANIOY
AIA NOEKAIMASIMOEEA
nHtoPON1DN4IONMH
TPnNAEY•IAIASONTAn PO
J:A'YTOYEMNEIAJ:XAPI N

No. 344.

.. .. TOYZTKSMEAN.AllCOY • •
• • EMOJ:ICAlloYAlATOR .. ,
• • TOHTEKNONTPOtIM .. -
• • EANTAETHICrKA l • •
.. O:EOA AE A • OZkAl4. • •
.. OnATPOZMITATON ..
.. ElA:EXAPINETE1MH

No. 345.

Tro. MHTA iifA
NOY8EAA|PTEMI
&IEYXHNA AE
40kA

No. 346.

+AAVIAN MHNO
r|EHI • 6A • AN:NI
OV8PArVMAXOV
ICAIKM . . • 4' - El
ICHPATI , , , • • • A
TEPAT • • • • • • •
J:A , NTAA • • 1:E

No. 347. Halvanar.
Bir kulübenin duvarındadır.

... .., KIA E ICT1N l41'1N
. . KA A V A I A N 6 H M H T P I O Y e Y
, .. r Y N A f K A X A A Y 4 1 0 Y B A T T A

No. 348. Baklan Ova.
Mezarlıktadır.

H B O
ii AS04HMO ..
• . • .. AEONT ..-N
A • .. THC • " •
tll\A • . . . 14PI •
- - - - - il - - - -
- - - - -
!! - - - - - 106
• . . H . . 6 . 4
6.0 . O "
IEPEO.N , , ...
TACIEP
| N n N , . -

No. 349. Omer Kieui. (Ömer Köyü)
Mezarlıktadır.

N E D N r A I O Y T E I
M O & . E J I K A I A V P
8 . E O • A , A M N H
M N E X A P I N

No. 350.

Mermer bir kaide üzerindedir.

AYPZtlTI İ<OCT PO•
MOV•KTHCATOTOHP.
ONiNııtCH6EV9HCETAI
AYTO ÇKA1HıVNHA V
TOYTPY+tıNIA NHko
AN.A YTOCCYN.'1PHC
.IEf'OAEPYKEZ EtTA ..
[Jıf

No. 351.

İşekli yakınlarınd ki mezarlıktadır.

04HMOD:TEI,M
MO|NIMONAPIET.QN • .
TONAAMnA4APXH NI • .
1QTHPOZICAIA,nOAA .
MHNOSAZKAHNON „ ,
8EANANr.61ETEDN , •
AAIMONozICAIEYUB
BAJ:THEEIPHNH%..•
TNZnOAEJ2%TO EPrO
HZANTAKAIeraOriE
ICAIArOPANOMHZANTA
XHJ:ANTAICAlnAP•.

No. 352. İşekli.

Ağa Konağındadır.

MCH İÖ CA HMA
rOP A COYET PA
NOCTot.YNKPOY •
TON^ı KA ITONrPA
4 . 0N CYN T . DBQ
M.OCA . • •DA i

No. 353.
Ağa Konağındadır.

EPP4C8E
AYPrEMEMOCMHNABOVAEYTH •
TOLtrAYkYTATOIUNE.VtIN
AVPHAIOICMHNABTOYtlAfnnov
BOVAEVThrEPAlfl
ICAIAnr.nAPTATAI.61AEICT ..
l.6IONEICOOPOEl<HAEYCEñ • •
AAEA.OldRflONtcAI • ..
THNnA TPA NKVPIMAN
KA iT HN ESA .61.1\•HN
1OV nAyAAN 1KH4E.Y8H
E T A 61. E IC A Y T O
HTECVNTPO+o c
A Y T O, C t I A H T H
KAIEITIN 1ETEPJl
Z.ONCYNXOPHCEI
OC4ANEAXEIPH
tEIETEPONEnEI
IENENK & INAH1'E
TAIOAPATOYABA
NATOY8EOYMAC
TElrAAInNDN

No. 354.
Ağa Konağındadır.

•
ETOYCTIA M.E.Λ
AYPMAPK AKAIAYPZSIICH
ICATICICEYAtANTOH P.IION
EAYTAItICA1KPAT.ON1
• • • CYNBIA
- MAPICIAc
ICAIEITIN'IZO
• • • CVNXJI
.. . . E I M E
• • • • • TiM
• • .Y l 1l. ;N
• • • EAYTHN

No. 355.

Ağa Konağındadır.

A'VP,MENEk PA,TH CA C
l<A HnJ A 40YK A T EC
K EYACE,NTOH POON
,e AVTOK ETH rY NE
K 1MOYTATIA .kETJltf
AMOYAA A N6PA
EiTIC.6EE n1XEIPH
CEl8EIn ETiNAMITA
METATHNEMHNT!AEY
THNECTEAVTonPOC
TON8EON

No. 356.

Kalededir .

●
ñA 1A A ICTIAKOC
tHMEOrPA•oc
•YAH'CA9HNA ,160C
Z A N•PON.O NTO
MNHMEIONCYN
TnBn,M.O.KATEC
KEYAtENEAVT.O
KA inAP8ENOnH
THrYNA lICIAVTOY
KAITOIETEK NO1C
ANTlNIAICAITHrAV
KYTATHAMMIAMNH
MHCXAP1lN

No. 357.

İşekli mezarlığındadır.

niiA A A A NTnN E I
Ntl%TPATInTnTH
z nEIPHEnPnTH Z
KAITDN 1410AN4PI
MNHMMZXAPINIEO
MP1IONOV6.EN1ETE
pne-u:1AITEBHNA •
EiTiE4E,E n1x EIPH
%El 8H E EI IJ:TONtlZ
KONMM

No. 358.

TEPTIAAYTH
ZSIZ KE+PONOY
J:AICATAJ:KEYAZ
ENTOHPfIONZVNT
REN K POYTt1K
AIT.O.rPA6tlCE
TRBOMO.IC EA .
MIATHANE.,IA
EZONETE&HN I
TONANAPAAAYTM
%KEAMIANONTO
NYoNATHZKA I
THr V NAl klA Y TOY
ETl:ES11XIPH:E18HZIEIEITO
.N.lbON•P

No. 359.

Aynı yerededir.

AYPM HNOtIAO CBTOYA C
KAHnIA 60Y 80YAEYTHC
KATECKEYACATOEMOPOC
8ENC-VNKPOYCTONICAnOA
AnNinyIJKrYNA11'I
AYTOYIMEATINHKMHNO
••AnKA [KAHn1AAH.
E1r0NOICICOICAVTOC
nEPI11NBOYA H8HtI
ETEPONE,CTAIAAYTn
nPOCTONM

No. 360.

AYPATTAAlcrAV
KIIN,OtKATECKEY
ACATOHPJIONEAY
TH:KAITOICnPOKE
KH6EYMENO IC KA .
AY:EITYXH&PEnt..
,HeIZO.NOYIOCMO.
AYPAAEEANA POCEI
-IC4ANITEPOC1Enr
•NEN1KHTINA ECTE
AYTOI1POCTON8EON

No. 361.

AMANTAKAI
TnEKrONn
TATIANnMNE.
AZXAPINETE
P114EOY6E
N|e=ei:TA•
8EINAITINA
EIAEM HOn1xE
PH%AE&H%1ElII ON
•tJ:KONM8•

No. 362.

MVPIZMOEICATEZKEVA
EENTONBOMONEAYTQ
I<AITATIATHrvNAI KiEI
6ETiEETEPOJ:EM 1X EI
PHSEXIIPIE.TOYY'fOY
MOYMYPIZMOYBHUI
EfZTON+ IE K,0-N)(B •

No. 363.
. . .

. KAITHr.t HTE PI
M EATI N H KA I Tnv1nrAt
IC A ITJIA 4EA•nMOV
KAAETEP.fl.4EOYAEN1E
:aECTAtTE.eNHNAIXilPt C
T.flINOPOr AMENil N
o C4EAN eNIHA EY
CE 1E.TAIAYT.anPOC
TONZ.O NTA8EON
KAINYNKAIEHThKPI
EIM.DHM|EPAKAAON
rorHPANICAITOMHrH
ANTPI CXEJPOICAKONKA
AONT08NHCKENOUCTO
ZHNYBPINtEPEInAPHNTO
rHPOtItA+EPEnPOco
.. OEION

No. 364.

İşekli mezarlığındadır.

A V P Z n T I I C O C - E
T D I C A l r Y N A f K i
T A T I A T O H P i I O N
I C A T A C I C E V A C E N
- n P O C T O M E T E P ,
O N I C H A E V 8 H N A .
A C E A N T I C I C H & E Y
t E t E I C S H E E I : t E P
a r A T O M c

No. 365.

I O Y A I A E A V T H
K A I T . Q A N 4 P I 6 A
M A K A I I O V A I A .
N H T H & Y r A T E P .
« A i r A i n I n r A .
. P J I K A I . . E I H P E
. H n . . N e Y r A T
P I M N H M H E X A
P N E I 6 E T I Z E
T E P O N E n i x e i
P H J : E I 9 M N A I T .
N A 8 H E E I I T O
N • I E K O N M •

No. 366.
İşekli camisindedir.

KAJ: IOETE IM,08EOY
zn NEAYT.DTOH PnoN
KATE.%ICEYAZENKA1
ThrYNAIIICIAAYTOVA t ..
tiAOV4ENIAEETE.pn.
EEEZTAITE&N HNAI XJI
PtXEIMHTIRA&HHeYrA
THPMOYAn .iONnPO
THEHA'YIC IAE04EEEnt
XEIPHEAEnAPATAYTA
8HJ:AIIE.TONICA1:ZA
POJ:+IEKONMB+

No. 367.
Mezarlıktadır.

..... AP APXO
..... TONOKTOBPIONFENEE>AIOY HMEPACKAICAPO t'.EC WH<I>ICMEITONCTO
EITACEYPONTITEIMACY!!EPKAICAPOCtEt.OCE>AIMASIMOITOANE>YIIATOION
EIANAfOPEYECE> AIENYOYMNIKOAFONITOEN!!EPTAMOITONPOMAIONCEBACTONOTI
CTE<I>ANOIIIACIAIIAYAON<I>ABIONMASIMONEYOCEBECTATA!!APEYPONTATACEICKAICAPA TEIMACOCAY
TOCt'EANAfOPEYECE>AIKAIENTOICArOMENOICKA TA!!OAINAfOCINTONKAICAPHONANAFPA<I>H
NAIt'.ETOt'.EATOt'PA<I>HMATOYANE>YIIA TOYKAITOWH<I>ICMA THCACIACENCTHt'AFIAEYKO AIE>O
HN KAITEE>HN AIENTOTHCPOMHCKAITOYCEBACTOYUTEMENEITPONOHCA! t.EKAITTOYCKAE>ETOC
EKACTOYCOIIOCENTAICA<I>HrOYMENAICTONt.IOIKHCEON!!OAEICINENCTHAAAICA EYKOAIOOIC
ENXAPAE>HITOTEt'.EATOt'PA<I>HMATOMASIMOYKAITOTHCACIACWH<I>ICMAA YTAITEAICTHA
AAITEE>OCINENTOICKAIC APhOIC *

* Bu kitabe Bergama kentinden ve Roma ve Augustus tapınağından söz ettiği için ilginçtir. Chishall, Antiq. Asiat.'a bakın.

No. 368.
rA Y knNEn.H
C.ETOH P..QON6
IAYTıllCAı fTH N
NatıCı IAVTOYAMIA
kAITOICT-EX NOIC
ETEPR4EOVNı
E2ECTAITE8HNAI

No. 369.

I'LV SOE MEL'VS
EQAR MORYM
CVSTOSEY
TAXIAECONIY
CMERENTIFECIT
'AOErEM EAOJ:•n
nEV'ZOnAo+vAA!:
EYTA:S:IAJ:V,MBin
MNHMHJ:XAP1N
EnOIHllN

No. 370.

8EO+ IA OC
N,EIKHCYM
BlnMNH MHC
XAPINICA 1E
.YTnz.iiN
EnOIHCEN

No. 371.

.NEIK .TOCJOYAIANOV
EnOHCENTOMNHMEI
ONTEPTIAAOYKOY
TOYrADVHPnl41KAI
EAYTnz nN .

No. 372.
Mermerden geniş bir plaka üzerindedir.

MH4AN
AION+A
NONXE
XONXQ
Eknl 1/2
KAIXIIAI/
•nP"l""H2:
Ttfl:ICArm
EAYTONEYE

No. 373. Emir Hassan Kieui. (Emir Hasan Köyü)
Kayaların üzerindedir.

AnOYAAIEIO
YICAIM>Ykl.ACA IAYT
OICA inoiHCANZO
NTEC

No.374. Sandukli (Sandıklı)
Caddedeki bir kaide üzerindedir.

Aynı taşın başka bir yüzeyindedir.

EICTHN6E
TOH WTO
NICOINO
NTWNA
611\ f ..,
N

EIPHN HTOICn A PArO
Y CI NnA C INA nOT OV
9EOY

A·V P A Λ EEA NA POC
MA PICOY OTW N:EA
NCOY A NECT HCA
EINIkATHCEICTO
PrHCY Mt TONkA
ΛΛOY·CrAYkVTATA
MOY TC K NA 9EC.,
TE• MHT AE NI PHN H
TOY8COVENkENTOV
TOYCCT HCATHNEtTI
MHNXA Pr NMNHM HC
EYrENIHkAIMAPKEA
AHkA IAA EEA NA PA
kCMA ICEA ON1kENON
NHTOICr\YKYTATOI C
TEICNOIC.TO.CYOOENA
ItEPON9NHCEICt NTO
T HC Z W HC ME P OC
OCANAEn••0Ck01'1:EE
NOCTWTYNBWTOYTW
AM .ATEI< NAXWC ■

No. 375 Surmeneh.

Aynı sütunun farklı yüzeylerindedir.

A
A . . +OCI. . .
TOICICY
•AOYAM
• . . . AN . . , -
KA 1•AOY A il\
ICA1•AA .. .IC()N
KAIOYMK . . .

ΑΠ . . .

, , - DAN
. . . . O IETO A
• NDN
. K . . .
• •AOVAOV
• • XAAK WNCTANTIN
• •NIWICA AICA ••WN
•TfilNM60KIM WN

Π Γ
ME

No. 376. Surmeneh yakınlarındadır.

AA||E NOC AMM|rAYICVTATWZWTINWM
MNHMH CXAP NCKECEMOYN KOVM| NOC'

AMKENNEMW ..OMOAWELiTE1IKM8NOC

OCAN 4E K A K W C H Y H C E T E K N A A W
PAeNTY • • HTON

No. 377. Ak Sheher. (Akşehir)

Sütun üzerindedir.

OYANMAC

TEICN WAW • •

6AMAAIMNH

MHCXAPIN

ICAl eAYTWZbJN ..

A...ACICAI

AMMIAC

nATPIOYA

ANAiEWMNH

MHCXAPIN

No. 378.

Duvardadır.

rYNAIKI•A WPATHCAY
TIJN8NMTHMNHMHC
XAPIN

Cami duvarındadır.

No. 380.

Aynı duvardadır.

809

No. 381.
Mezarlıktadır.

ON • • • • •
1 1O
AMOt • . 41 - - -
l₁)C4AI • • • • •
.N_nAPOA • • . •
- - - El,N'API • • •
• • • • NANO • •

No. 382.
Çeşmededir.

O . L • MENOPHOtT
CALLICCEA • SALVETE
LES

No. 383. İlghun (İlgin)
Hamamdadır.

E.Y4AM
ICAIEÄY_TznN
M₁ NHMHOCAPIN
El • CNICCAOYNICNOY1M • NİİCAKON
AJ4AKETZEIPAICE01nElİCkETIT
TETK MENAA_n ICA4El_nNOY

No. 384. Kadun Khana. (Kadın Hanı)

Mezarlıktadır.

AYPHAIA60MNAANEC
THCATW_rAYKYTA
Tl_ldrAVICYTATWMOY
AN4PITl NOYTl_d
EYAAKeC'rATW41.
AICONOYTHCTOY8EOY
AnACEICAH_aACTWN
TWN_NAYATW NANEC
THCAMNHM HOCA
PiN

No.385.

Hanın duvarındadır.

AYPl_l\AIOC
Zbr'l_l1KOC
THl6₁AM , .Pi
ArOYCTM
ICCEAYTIIJZbJN
" Pl_lNWNANEC
THCATH.NC
THMNTAVTHN
MNHMH_C
XAP_lIN

No. 386.

AYPA ArovC
TAANECTHCA
MENEVN·TOTC
YEIOICM·OY
4EY I<AIXP .
CAN80YICA I
•IPMOYKAI
NONNHCT . .
eoirA TPOC
Tw rrYKYTA
TW MOYAN
4 P I M I I "1
M N H MHC

No. 387.

AVPn WAl\A
rA Y K W A N
4PlrAYKYICA
TW M N H M
HCXAPINX AI
ATHZbJCA

No. 388.

AYPMA MAC
E IM6 NOC
AV P60MNH
rYN EK l rA Y
ICOITATHI<AI
AIATW'ZWN
MNHMHCHA
PiN

No. 389.

AOHAIOCAC8COCC
• ENAEIMTOAOY
AONAI8PITOYNOMA.AE
TAONNOYnPOnATOC
crEkAJ\OYTOCAPMPNCI
81CCVNTHAAEA+HAP
NONNAYCIYKAAAOYP
NDYANECTHCA
MENTWRAyI<YTATW
HMWNA4EA+wMNH
MHC XAPrN

No. 390.

rA IOCIOYAIOC
nAVAOCnAYAH
evrATPI KAITH
CYN BIWMNH
MHCXAPfN

No. 391.

AINANTWNIO
1C.A1+POvnoc
ZWNTecAN&C
THCAM&NAIAO
MAAnWA+eoNI
ANTWNIOYBOV
TUCMROAE
OTAnANTAnc
noAaTOYCA
MENOCAICAP
ZAKnlOOP
• YCAiCfIArAPXH
OANTMNEN
MWCEKTEAECAC
KAITHMH
TPIHMWN
ICAA • ONnbJNA
n\Y
E6EEYWCANTbt
nerAVtcYTAnf
CYMBW..BACIH
AAMIANO•
MOAT
CANH
TAMI
ECTIO
MNHM

No. 392.

En&IMfOI
KABECTHC
6.WICENEN
1NHXPVCtOY
KAiIEPAAr
kWBAATIA
AnorP HN
TQaEPOIC
AEI<AITOTP
8PONK !8C
8HICAICA
CBICAtalC • N • . . .
EtNA&IC • • rP • • . .
YnEPAYTOV/
TEJ EI N6
AYTOYEflJ
ITOVMAI
lIAAAPITO
ICAtKTHT

No. 393.

AYP6OMNACYNTWYW
MOYKON W N tKECYNTW
rAMPWMOYnE1POYAN • .
CeHCA MENT_b) rAVtcv
T A T taJ M O Y A N 6 P I
IW A NOYhPECBVTEPO
Y M N H M H C X A P I N .

No. 394.

AVP6AAH,CKFAO
MNAHrYNHAYTOY
nAYAEINHKEOVEHOYC
THKECABEIN HTE&NOIC
rAYKYTATOtCMNHMHC
XAFNm;
AY*IOI EE

No. 395.

AVPZWn
KOC'Tldr\Y
KYTATWMOV
nA·
TPKelliJ
AEIAKON bJ
ANECTHCA
MNHMHCHA
PiN

No. 396.

IMHPOCnPE
CBYCAN IC
THCATOY
rAYICYTA
TOYMOYOI
MOY HOY
THTA OH
MNHMHC
· · ·iN

No. 397. Bedel Kaleh (Bedel Kale)

N e O C H \ I I C E I I . P
NOC KAYTO NEN8A
4& K i TEOPECT 1NOC
nNCBYTEPOCrIATPH
. CAETOKHbJN
.\NTAA . .

No. 398.

A Y P M P O K T E I N A
10 \ ' A I A N O C T E O
. A E Y T O I A • P . . .
İ C A
. | 0 C

No. 399. Ladik (Laodicea Combusta)
Eski mezarlıktadır.

A - y 1 T T 1 A N .
K A B P W N A A + • .
N O C A P X I E f) E .
r A I W K A B P W .
A A • P H N W A 6 .

No. 400.
Mezarlıktadır.

AYP EYTYXIOCICAI
+AA KVPIAKOCICAI -
AA .wTNOCANEİCTH
CAMİ'NTbJNICYTATWrG
NIEVCEBIOVICAITH MHTPI
EYBIAMNHMH CXAPI,N

No. 401.
Köydedir.

SOC
ICAI IOYAIIOC
AIMt\IANOC
TOICrAYKYTATOIC
.-ONEVCIMNH
MH CXAPI N

No. 402.
Köydedir.

AY PMOYNA
CPACEINW¹
AN 6PI KA I E
AYTH ZW CA
ICAITATEI<NA
AYTW N K PI
MEiNOCICAI
IYPV_r EN H C
ICAI EVtEN IA
to

No. 403.
Mezarlıktadır.

—
M AOK...8..
KACTOPOC..
YPAPIOYANEC...
TON ITAON..
AYKYTATWMCW ..
IITOAYXPONTO ..
TIIAPOVAYPAN ..
ATOIOM>eINO ..
MOI"TEKHOIC ..
MHCXAPIN

No. 404.

n.AIAIOC
CW C8ENHC
IOYAfICAAY
41ArV,NAIkl
MNHMHCHA
PINICAIEAYTW
ZWN"

No. 405.
Büyük karakterlerle yazılmıştır.

ΘΕΟΙΣ
ΣΕΒΑΣΤΟΙΣ
ΕΥΕΡΓΕΤΑΙΣ
ΘΗΣΕΥΣ

No. 406.

O M
V A L E R I A E C L E O
P A T P A E F E C I 9 t
T A E L A M I A N : T V S A V G
L I a P R O C C O N V
G I S V E B E N E
M E R E N T I C Y M
Q V A V I X I T A N N 1 S
X E X P E C V L I O I P
8 E M 8 8 C R 1 P S I T
V A L E R I V 8 A N
D P O N I C V S

No. 407.

Geniş bir plakanın uç kısmındadır.

.. . . . 10 N
.. . . . Y I C I 4 E I C A
.. . . . n P A r A E I
.. . . . N O I D E T
.. . . . A V Z H M O N
.. . . . : E T A M I A N
.. . . . O N E I 1 A P X E
.. . . . E J : B I C A I A N
.. . . . X E I M A K E
.. . . . O N 4 H M O Y
.. . . . D K A 1 A N T I
.. . . . E I W N n O N O
.. . . . A T T A H M O Y P O
.. . . . n A T O N M A K E
.. . . . A I O % k A A n O Y P
.. . . . A P X 1 E P A % A M
.. . . . E H C O N I W E
.. . . . E A Y T O V O I
.. . . . N

No. 408.
Çadırın yanındaki çeşmededir .

• I A I O N . I A I O Y I •
• N E n • • , A 8 0 N A
r O P A . . M H E A N
T A E N 6 . . n r Y I O N
A Y P T P • . . N O Y O I
M P O , E T • . A I • Y
A n N E , T O N E
A Y T n N . • T P I 2 N A
K A I E Y E • • E T H N

No. 409. Konyeh (Konya)
Eski şehir duvarlarındadır.

A Y - N W N I C A Z W T I C O C 6
O K M E C 1 E X N E I T A I
r t ' X A P I C T O Y M E N T O C
T E C C A P C I N C 1 E M M A C I N T H 0 1 K O C
. N I A C t c : A I H C Y ' X I W e E O A O C I O Y T b J
n P O C T A T H K A I M E T A n A E H C E Y N O
E n l M E A H C A M E N W

No. 410. Aynı yerdedir .

A Y P A N T I n A T P O C K E A E O Y
C t ' N T H f Y N C I < I M O V A Y . n A Y
A H A N , A C T H C A M E N T O I C T E
K N O I , C H M W N O Y A A E N T 1 K E
r A l b J K E E A Y T O I C Z b J N T E C
M N H M H C X A P I N

No. 411. Aynı yerdedir .

I W A N N H C K A I A + & O N I O C
I C A I A I K I N N I O C C Y N T H r A Y I < Y
T A T H H M W N M H T P I A Y P M A
r N H I C A I T H A 4 E A • H H M W N A
Y P B A C I A C C H Z I &) N T E C
T W M 0 8 E N O T A T W H M W N n
A T P I A Y P I f k t N N I I J A N E C T H
M E N T H N C T H A H N M N H M H C
X A P I N

No. 412. Konyeh (Konya)

Bir evin duvarındadır .

O Y A N r A A A A O . H C M E
N & 6 H M O Y C Y N T O I C A
4 E A + O I C M E N E 4 H M
n T n n A T P I K A i N I N E I
T H E A Y T . t l N M İ - I T P l t c A J A N
. A T H E A Y T f t N A 4 . E A t H
M N H M H C X A P I N

No. 413. Adjem Kieui (Adem Köyü)

Mezarlıktadır.

N O Y M H N I O C
M O Y C A I O Y
k O • . T A T H I
M H T P I M N H
M H C E N E K A

No. 414. Kodj Hisar (Koç Hisar)
Çok zarar görmüştür.

N4PIMEIAI
ECICVPI
İMNHMHCX • . N

No. 415 Kodj Hisar (Koç Hisar)
Mermer bir plaka üzerindedir.

TIC. . . . OC IOYAIANOC T11NITOC EAV'I'W
IOYHrNActAIC CCİİCOYH.6H KAJCA9EINH KAIAPPQVH'nOtC
A1T. WICAIYOENOVCT' IA.6 İMOİC MIAPPOYN TI , ...
noMVPIw İCAMİPPOVNTİA nPOtCM . IO
APPOYN &VrATPt ,.n.,.

No. 416. Soanli Dere (Soğanlı Dere)
Kayalar üzerindedir.

ATİİCHEOI JI A O r
AIC E

No. 417. Edrye Kieui (Edriye Köyü)
Mermer blok üzerindedir.

IOYAIOCABA OCA
NTOCICAL IOVJIA
IOYAIWKA hİTW
NITW . nATPIANE
•

No. 418. Bor.
Mermer plaka üzerindedir.

tMNMHTW•i
AOXP ICTWCT'PAT
IIJTI d8104.WPOY
OYOICCTOnNACIIA
N&CInOIHa

No. 419. Tyana.
Dairesel bir korniş üzerindedir.

KENN APPIOY ANTΩ

No. 420. Aynı yerde.
Mermer blok üzerindedir.

MoE rNATIO C
MAPEINOCErNA
TiAA•POA.EI C1
A TH EA Y TOY
CYM Bf.c.J AMEM
RTWCCY M BIWE
ENMNMHDCA
PiN

No. 421. Ak Ghieul (Ak Göl) yakınları.
Kayalardaki bir mezar üzerindedir.

• • • • n • • • •
TON H P b JON • • •
TA .. TW , NTEKNWN

No. 422. Chorla yakınları.
Kırık bir plaka üzerindedir.

+AAWNI. . . .
THPICAIMH
AleAAON

No. 423. Bin Bir Kilisesh (Bin Bir Kilise)
Kilise duvarındadır.

EYXHNHCI
OYTIB6PIOY

No. 424. Cassaba.
Mezarlıktadır.

TATACBAB081\NANA OYA3AI8VrAT
IEPICCAEnAVTH NANECTHCENICAL IM
MAeINTRNEAYTHCANE+IAN
MNHMH CXAPINOMOWC
ANECTHCEN

ICAINEPCHltNkAIBANBA
&YrATEPA

No. 425. Bossola
Mermer parçası üzerindedir.

. . . .C OYABBACIOC
. . . .C6NEAYTON
. . . .ATHNMAPIOY
. . . :NAIKA AYTON
. . .MHC XAPIN

No. 426. İsaüra.
Yıkıntıların aşğısındaki bir sütun üzerindedir.

HICOLL . . . • . , . . •
EYTYXII

• • . . • An>P||CON
. Nbl EYbJ
. . . . EIC8B

No. 427.
Zaf er takımın alınlığındadır.

AVTOIPA10PI ||API8EOI A6PIANaf CEBAcroi
VUJITPAIANOYYIDI8EOYNEPOYAYUINAI • .
ICAVPIONHBOYJ\HKA OAHMOC :

No. 428.
Duvarların dışındaki geniş bir sütunun üzerindedir .

AYTOIC PATOPA
KAIZ.APAIOV...
.ION410KA .. • . .
. . ANONEYCEBC
TYXHCEBACTO .
KAIAYTOKRATOR
• CAP. , ..

No. 429.
Yıkıntıların dışındaki bir plaka üzerindedir.

T . O . . . NΠΑΠΙΟΥΑΥΡΖΘΙ

No. 430.

Geniş bir mermer plaka üzerindedir._

YnEP THEAYTOKPATOP OETıPAtAN • • A
4PIANOY KA rf EAPOEEEEBArrOYE •
THPIA .KAI AIDNIOY41AMONHEMI.
TATOVZ .NnANT0%AYTOVOIKOV

No. 431.

Kırık bir arşitravın üzerindedir.

.. . TOICPATOP OZICAIEAPOE TAIAIOYA
OYS6.IAMON HDAIT OYZ

No. 432.

Mermer bir plaka üzerindedir.

Ar"A8HTYXH
VII EC • • NIOYAYTOICPATOP OCIWC • • •
MAVPHAIOVANTWHEINOYCEBAC'I"OYAPMENI • •
MH41KOVnApe tcOYnnTYXMCTEICAINE • • • • •
IWAIWNtOY41AMONHCl<AITOYCVMnANTO •
AVTOYOKOYI<AII EPACYN ,ICkAIAHMOY • •
MAIWNTHKY'PIAnATP161MMAPJOCMMAPIOV n
IOVVIOC•AAOY I A NOCn DCAPXIt;PACAME
NOCTHNCTOA.NK I' ONW N& IKOCI nENTE
KA I TAENAYTHEPrACTH Pr An ENTECVNTCd
i'MIAWMATIEK•IAOTel MIACkATACICEYAc:ENEIC.
TWNl41WNCYNAPXIEPACAMENHCA YI"WkAIAYPH
• • ACA8HNAIAOrrHCrYNAI9'OC

No. 433.

Yıkıntıların batısında, lahitin yanındadır.

MA PICAPX I
61AKbJNICA
AraJ CEEYhH
PETHCACTW
A A bJEN8A
4EKEITE

No. 434. Olou Bounar (Ulu Pınar)
Mezar anıtının üzerindedir .

• " • .AVPICAC'I'WPHKOC
• • • • 8HCENTONRAN8EP
• NAYTOYZEY4AN'ICAYPI ICOVTOI
IYCwto NKAlnAN APICTO
kAl EV EPTe

No. 435.
Kırık bir kaide üzerindedir.

• • • • •tHMH9HNAITHNnOAINTAC
• • • • •AOlnACnPECBEIACICAIAPETACENnAN
TIKAIPtdeNP&NTbJCANTEIOXOYAY • • •
• AICAMENONICONWNHANAAOMATA
Of'OI"ONkINTETWNKTICANTWNT • • • • •
noAINICAIAOrMATITHQEPACCW'NkAH • • •
Te 1EIMHMENWN

No. 436.
Kaide üzerindedir .

EVICÄPnAC
M X

No. 437.
Kaide üzerindedir.

AYPAPA W
kYPIAAAC
r< A
X

No. 438. Tris Maden

Köprünün yanındaki bir kaide üzerdedir.

• OYKIOCOPECTOY
• AVPO_nAMIEITHC
ATY_nOCAPEIAeYX
HN

No. 439.

Çeşmededir.

" . . AONI . . . OINOC N
... . . OCKAIEIMMAN
... . . . rYHAIICAAYTOY

No. 440. Ali Sharshah

Kırık bir kaide üzerindedir .

NANNACTOY
ANECTHCE NEAYTW
KAIBA981NTHNEA
YTOYrYNAIKA

No. 441.

Çeşmededir.

IP418BOVA
IOATEPA AY
. AITHNIMHT
• NBANKAj
... THNNN
.... EkNAIP
... . M

No. 442. Yaleyek yakımları.
Sarı mermerden bir kaide üzerindedir.

TICLAY DIOCAESARI
AVGG ERMANIC:O
SACRVM
MAN NtvSAF R ICANY8
LEOEN SDEDICAVIT

No. 443. Kara Euran (Kara Ören)
Mezarlıktadır.

AIMMANOYHPANIANrYNAlICMYr OYMNHM ..
XAt>t N

No. 444.
Çeşmededir.

IZANECt
CENECTOPA
TONAAEA40NAYTIIJ
NANECTHCCN
MNHMH CXAP1N

No. 445. Kara Ören
Mezar anıtı üzerindedir.

PAK . . . AH PONOMOCAN«:TH
I MMATINOYAPOaWrATEPA
MNH MHC XA PiN

No. 446.
Mermer blok üzerindedir.

rAIOCTYAAI .. CN7f
ICIOYV ILOCZH

No. 447 Seidi Sheher (Seydişehir)

Mermer blok üzerindedir.

ΩNCΘC>-ΘΦΥΛAKΩNP

No. 448.

Mezarlıktaki bir sütun üzerindedir.

RAIANVBHAD ..

NV8 .. - - - - -

XXX 1 ..

XXIX

Diğer yüzeyinde.

APOLLON IA

No. 449. Borlou

Bir evin duvarındadır.

tOSNI:EIMOYN

ICNOVMANIIAICOYNAB

BIPETOA INIMMYPAT0%

NIA . . • IM rA A Z T I M E I C A

T . . T I T T E T 1 k M E N O S E I T O Y

No. 450. Olou Borlou (Ulu Borlu) antik Apollonia.

Bahçededir.

T O N A r N O N

K A I A I K A I O N

I . R I T P O n O N

TOY EIIA.I:TOY

AYPHAION AnOA

IIINIONHBOVAH

KAIOAHMO%AR • •

A ftNIATII NAY K

ON 8PA KANIC .

MINO.NTON " . .

ONEYII'fı& .. • • • ..

No. 451.
Kilise duvanndadır.

AYPrAEICB 'CYMAXOVEIcrovcnPOrON .c

No. 452.
Akropolisin duvarındadır.

ΟΙΜVΖΤΑΙ
ΑΑΕΑΝ4ΡΟΝΥΙΟΝ
nΑΤΡΟCΙΝΙΟ'f.MI!ΙΑΝΑΡΟV

No. 453.
Kale duvarındadır.

ΟΥ
ΝΟΣ
ΑΠΟΛΛΩΝΙΟΣ
ΟΛΥΜΠΙΚΟΥ
ΤΟΥΑΡΤΕΜΩΝΟΣ
ΑΠΟΛΛΩΝΙΟΣ
ΑΠΟΛΛΩΝΙΟΥ
ΤΟΥΟΛΥΜΠΙΚΟΥ
ΤΕΜΩΝΟΣΖΩΝΤΟΜΝΗΜΕΙΟΝΕΝΕΑΥΤΩΚΑΙ
ΤΟΣΚΑΙΤΑΠΕΡΙΤΟΜΝΗΜΕΙΟΝΚΑΤΕΣΚΕΥΑΣΕΝΠΡΟΣ
ΕΙΩΙΤΟΥΣΤΕΚ . ΙΙΟΥΣΚΑΙΤΑΟΙΚ
ΕΡΑΠΕΙΑΝΚΑΙΕΠΙΜΕΛΕΙΑΝΔΙΗΚΟΝΤ . . . ΦΑΡΕΤΩΣ

No. 454.
Mermer bir parça üzerindedir.

A.Q NIONVIONIC PA
T 1CT0Y & nITP O
n OΥΤΟΝCΕΒΑCΤΟΥ
MBOVAMIW04HMot
AnOAA.QNIAT.QN
ANM'ΙΑΝΤΑ

No. 455. Apollonia.

Caddedeki bir kaide üzerindedir.

ICAII4IOVJ:8 EBAETOY%1CAIT0YJ:

EOYn

TIBEPtntlCAIZAPI

9E.nl:EE.B

Üç parçaya ayrılmış bir korniş bloğunun üzerindeki dört veya beş satır küçük karakterli yazıdır.

İkinci satır.

8ENIZTOPHEDIEIHPnMHUErONEN.nonA1m
(OYAnlklhlCAI
rAIQ

OYAMAUIIYnA:T0lrJ:
'BQMONTVXHIDITHP .vnEPth%EMHJ:EnA
[N040YnPOJ:
N'AITHNHnYAHHSV.Nk IEPltt

Üçüncü satır.

UJTOMETPOV-MENE4HMOE411K .
EIKOZI MYPIA4J'JHYn HPXEN
HMATAAENYIIATEIATITAPTHEM HICA
IQICPAnnICA9 . AUIA&NTAOAYTOY

